

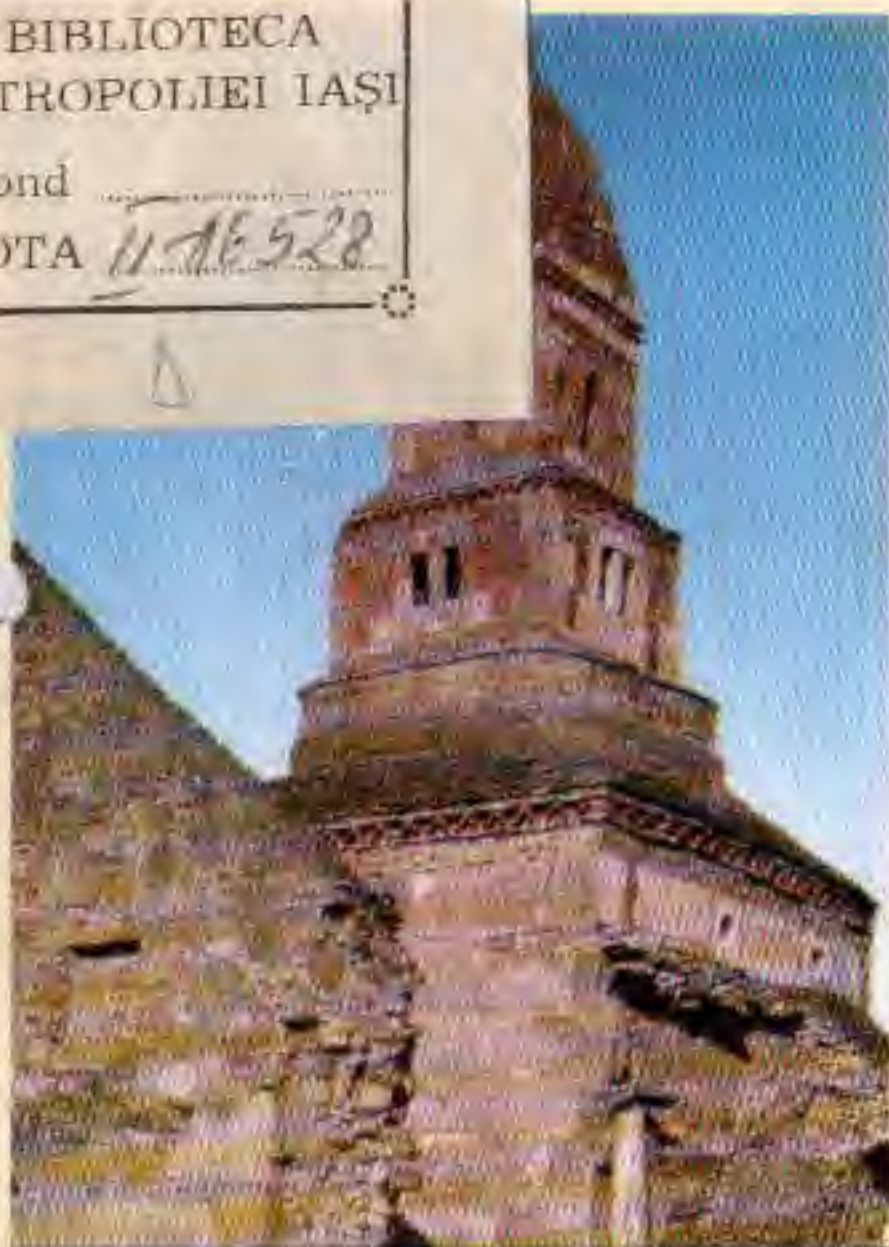
Pr. Prof. Dr. Ene BRANIȘTE Prof. Ecaterina BRANIȘTE

BIBLIOTECA
MITROPOLIEI IAȘI

Fond

COTA

11.76.528

**DICȚIONAR
ENCICLOPEDIC
DE
CUNOȘTINȚE
RELIGIOASE**

DIECEZANA CARANSEBEȘ

038:2

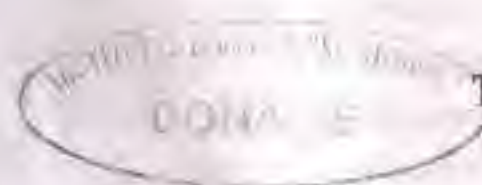
Dictionar enciclopedic
Religie

Δ

Pr. Prof. Dr. Ene BRANIȘTE

Prof. Ecaterina BRANIȘTE

DICTIONAR ENCICLOPEDIC DE CUNOȘTINȚE RELIGIOASE

Tipărită cu binecuvântarea
Prea Sfințitului

† **LAURENȚIU**

Episcopul Caransebeșului

EDITURA DIECEZANĂ CARANSEBEȘ
2001

INV. 37730

MITROPOLIA MOLDOVEI ȘI BUCOVINEI

BIBLIOTECA ECUMENICĂ

"DUMITRU STANILĂE"

COTA: 7-16528

Ediție îngrijită de

Sectorul Cultural al Episcopiei Caransebeșului

Corectori:

Pr. Ioan Petraș,

Pr. Ovidiu Sava,

Prof. Maria Aron,

Daniel Aron Alic,

Ing. Cristian Frențiu,

Ciprian Streza (textul grecesc)

Tehnoredactare:

Pescaru Alexandru

ISBN 973-97569-7-2

PRINOS DE RECUNOȘȚINȚĂ

Un cuvânt de înțelepciune ne atrage atenția că *"nu există mormânt atât de adânc până la care să nu ajungă recunoștința noastră."*

Parcurgând paginile acestui inedit Dictionar sau avându-l la îndemână ca util și necesar instrument de lucru, în calitate de cititori suntem determinați să cultivăm față de autori un curat sentiment de recunoștință și să consimțim cu pietate, aidoma lui T. Arghezi: *"Carte frumoasă, cinste cui te-a scris"*.

Despre inerența unui astfel de Dictionar în peisajul editorial românesc, despre caracterul lui instrumental, a scris cu rafinament în *Cuvântul* său înainte, distinsul cărturar, Domnul academician Virgil Cândea. De altfel, procesul de instruire, de formare a personalității umane, în contextul unui vast câmp informațional, din zilele noastre, presupune ca o condiție sine qua non existența și accesibilitatea la dicționare cu deschidere enciclopedică. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, din nefericire, încă se resimte lipsa din bibliografia românească a unor astfel de lucrări.

Despre inițiatorul și realizatorul, în parte, a acestei prețioase lucrări, valorosul liturgist ortodox contemporan și erudit profesor de teologie, părintele Ene Braniște, a prefătat cu căldură cea care l-a însoțit de-a lungul vieții, ca soție și nemijlocită colaboratoare, profesoara Ecaterina Braniște.

La rândurile din *Prefață* aș dori să adaug, ca un ucenic al magistrului Braniște, că dânsul avea și practica, atât la catedră, cât și la Sf. Altar sau la masa de scris, un cult al *meticulozității* și *minuțiozității*. Între metoda de cercetare și trăirea liturgică interioară, între prelegerea academică și conversația cotidiană cu aproapele, simțeam că există legături tainice, iar întâlnirile cu el îți confereau un confort lăuntric deosebit.

Cultul minuțiozității se simtea în vastul lui travaliu de cercetare și întreaga sa operă liturgică îl recomandă ca pe un teolog erudit, cu o largă receptare europeană. Studiile sale teologice, traducările, recenziile, predicile, vasta muncă de diortositor al cărților de cult din Biserica noastră vin în sprijinul acestei afirmații.

Preocuparea pentru meticulozitate completează cele afirmate mai sus. Aceasta explică întregul mecanism în virtutea căruia a inițiat și realizat până la prematura sa trecere la cele veșnice (+1984) Dictionarul de față.

Așa cum remarca și distinsa lui soție, părintele Braniște nu trecea indiferent, prin itinerariile de lectură sau de cercetare, pe lângă termeni, noțiuni, concepte sau elemente, care

în lumina unor explicații docte, puteau, într-o perspectivă aparte, să devină componentele unui *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*. Este doar una din genezele lucrării de față. Iar dacă precizăm că fișarea Dicționarului s-a realizat în mare măsură în anii ateismului triumfalist, valoarea acestui demers este cu atât mai mare.

Preocuparea pentru elaborarea unei asemenea lucrări a fost legată și de lipsa și nevoia unor instrumente de formație și informație culturală de resort în pedagogia românească a acelor ani.

Incontestabil că atât meticulozitatea cât și minuțiozitatea părintelui Braniște aveau la temelia lor un germene esențial: *iubirea de frumos*, de acel frumos care sublimează ființa omenească. Părintele a fost, în egală măsură, un *filocalic* și un *calofil*. Avea conștiința că oferind cititorului un astfel de Dicționar îl ajută pe acesta să sporească în frumusețe interioară.

Șantierul Dicționarului nu a fost însă abandonat prin plecarea părintelui, ci, dimpotrivă, a fost continuat și argumentat de nobila sa soție. Această șansă a cărții, argumentată de acrivia prof. Ecaterina Braniște, a făcut ca termenii lucrării să fie aduși la zi și să-i dea vitalitate. Munca investită în acest Dicționar de către distinsa profesoară a absorbit-o într-atât încât ceasul din urmă a aflat-o la masa de lucru, trecând în lumea veșniciei cu o demnitate specifică doar celor care și-au făcut din studiu și dragoste de carte un adevărat cult.

În concluzia acestor succinte considerații de suflet susținem ideea că lucrarea de față este *rodul unei comuniuni intelectuale, de conștiință și de datorie față de spiritualitatea românească*.

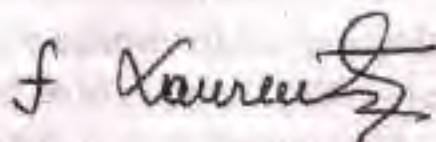
Dar nu putem încheia fără să subliniem ceea ce spuneam la început: a avea pe masa de lucru sau în raftul de bibliotecă un astfel de Dicționar presupune să trăiești un sentiment de recunoștință față de autori.

Acest sentiment îl cultivăm cu evlavie față de magistrul nostru, părintele Ene Braniște și distinsa lui soție, Prof. Ecaterina Braniște precum și față de familia domnului Gheorghe Braniște, care ne-au încredințat spre editare acest Dicționar.

Cu convingerea ca toți cei care folosesc această lucrare vor realiza atât câștig duhovnicesc cât și cultural, binecuvântăm pe cei care au ostenit la apariția ei.

Caransebeș, 29 august 2000

la Praznicul Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul

Episcopul Caransebeșului

CUVÂNT ÎNAINTE

Religia ocupă un loc neînsemnat în cultura generală a omului de azi, iar cuvintele care denumesc concepte și realități spirituale sunt puțin cunoscute sau greșit înțelese. Este rezultatul secularizării societății moderne, iar în unele țări europene, al politicii antireligioase deslășurate sistematic, timp de multe decenii, de guverne totalitare care își făcuseră din ateism trista reputație a unei filosofii progresiste. Înlăturarea religiei din învățământul public a avut ca scop o educație exclusiv laică, îndreptată spre valorile materiale, credința fiind înfățișată ca un impediment în dobândirea lor, sursă de obscurantism și factor retrograd în aspirațiile spre civilizație și cultură. Dar pe lângă dezechilibrul interior provocat în formarea tinerilor cărora li se împiedică dezvoltarea dimensiunii spirituale, educația astfel orientată îl lipsește pe omul modern de o parte majoră din zestrea intelectuală indispensabilă lui. Pentru că, indiferent de atitudinea spirituală a omului cultivat, fie el credincios, liber cugetător sau ateu militant, este limpede că de informația religioasă nici un om cu educație completă nu se poate lipsi. Fără apelul la acel uriaș tezaur de cunoștințe, nu pot fi bine înțelese marile civilizații ale lumii, toate întemeiate pe doctrine spirituale, nu pot fi descifrate capodoperele de arhitectură și artă create în ultimele milenii, nici asimilate scrierile majore ale literaturii universale. Fără informația religioasă esențială, privind nu numai creștinismul, dar și credințele altor epoci ale omenirii, oricât de pregătit în filosofie, științe, litere și arte, omul rămâne semidoct, adică, în sens literal „pe jumătate știutor”, iar după *Dicționarul explicativ al limbii române*, [om] „care are cunoștințe puține și superficiale” (dar se crede cult).

Dacă acestea sunt consecințele ignoranței religioase pentru oameni în general, cu cât mai dăunătoare este aceasta pentru creștinul care vrea să-și trăiască drept și deplin credința. Aceasta presupune cunoașterea învățăturii Mântuitorului și a tâlcuirilor ei de către Sfinții Părinți, participarea la Sfintele Taine ale Bisericii, o cugetare creștină și păzirea normelor de viață creștină, care formează împreună acel corp de concepte și termeni stăpânit imperfect — cum spuneam mai sus — de omul contemporan. Ele erau o parte obligatorie a educației creștinilor de altădată; acum, multe cuvinte și expresii care denumesc adevăruri de credință, sărbători, momente liturgice, realități ecleziastice diverse nu mai sunt înțelese de credincioși. Câți dintre ei pot defini repede și bine nume de praznice ca *Epifania*, *Întâmpinarea Domnului* sau *Cincizecimea*, deosebirea dintre *arhiereu* și *arhimandrit*, cuvinte ca *litie*, *proskomidie*, *utrenie*, *vecernie* sau *denie*? Câți au cunoștințe suficiente despre dogme, istoria Bisericii și marile ei personalități — sfinții? Ele se dobândesc prin studii sistematice și, în lipsa lor, prin participarea la sfintele slujbe care au și o importantă latură didactică (predicile), audierea de conferințe și emisiuni cu tematică ortodoxă, prin accesul la o literatură creștină mereu mai larg răspândită la noi azi. Firește, biblioteca de referință, cu cărți de uz curent, indispensabile în viața omului cultivat de azi cuprinde, pentru informarea corectă și rapidă, dicționare (de limbă, de cunoștințe generale, de istorie, geografie, literatură, artă etc.). Dintre ele au lipsit însă, mult timp, cele de cultură religioasă.

Iată de ce trebuie să ne bucure apariția acestui *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*. Conceput inițial ca un vocabular de terminologie liturgică de marele specialist al acestui domeniu, regretatul Pr. Prof. Univ. Ene Braniște de la Facultatea de Teologie din București,

manuscrisul nu a fost definitivat de cărturarul prematur trecut la cele veșnice. Cum, și după ce criterii a fost amplificat și dus la bun sfârșit dicționarul, aflăm din introducerea doamnei profesoare Ecaterina Braniște, trecută la cele veșnice în 2000. Soția și colaboratoarea părintelui, care participase la redactarea lucrării încă din prima fază, îi cunoștea concepția, metoda, izvoarele și a dat forma ultimă manuscrisului.

Orice instrument de informare asupra unui întreg univers de cunoștințe — în cazul de față cel religios, și în primul rând al creștinismului ortodox — înfățișează realitățile domeniului respectiv în măsuri obiectiv și subiectiv determinate de concepția autorilor, de cititorii cărora lucrarea le este adresată dar, și îndeosebi în vremurile de față, în care factorul economic este atât de important, din considerente practice, prin includerea a cât mai multă informație într-o carte de volum mic, dar accesibilă unui număr cât mai mare de iubitori ai valorilor spirituale. Despre dicționare este greu de emis judecăți obiective în ce privește gradul de cuprindere a domeniului tematic, lacunele lui sau, dimpotrivă, informațiile redundante, criteriile de întocmire a listei de concepte și termeni. Toate acestea le înfățișează autorii, țin de viziunea, opțiunile, erudiția și rigoarea lor metodologică. În acest domeniu mai înțeleaptă este aprecierea unui mare cărturar creștin din secolul nostru, Gilbert Keith Chesterton care spunea că, probabil, toate dicționarele sunt imperfecte — în sensul că nu-i pot satisface pe toți cititorii —, dar că totdeauna este preferabil să ai la îndemână un dicționar, cât de imperfect, decât nici unul.

În schimb, putem sublinia, după lectura manuscrisului, avantajele acestui dicționar și foloasele lui pentru cititori. Identitatea spirituală creștină ortodoxă și calitatea intelectuală a autorilor îl recomandă în primul rând. Autoritatea Părintelui Prof. Ene Braniște în Liturgică și Pastorală, este bine cunoscută. Doamna Prof. Ecaterina Braniște a adăugat pregătirii universitare în Teologie și Litere anii de colaborare cu învățatul său soț și neprecupețitele eforturi nu numai din pietate pentru memoria lui, dar și din crez științific, pentru publicarea lucrărilor sale postume, între care impunătorul curs de *Liturgică generală* (București, 1993).

Cartea de față a fost întocmită cu rigoare, și mai ales cu intenția folosului ei duhovnicesc, cu gândul permanent și bine intenționat la cititorii care o vor folosi în scopuri educative și culturale, și în primul rând pentru împlinirea lor spirituală. Dicționare de informație religioasă s-au mai publicat și, probabil se vor mai publica la noi, din diverse perspective și cu felurite scopuri. Cel de față are privilegiul unei tradiții doctrinare și al unei binecuvântări unice.

Suntem convingși de buna primire cu care acest *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase* va fi întâmpinat de cititori. El vede lumina tiparului cu binecuvântarea și generosul sprijin al Prea Sfinției Sale Dr. Laurențiu Streza, Episcopul Caransebeșului. Înaltul ierarh exprimă în această luminoasă inițiativă recunoștința cărturarului față de profesorul său, care cu trei decenii în urmă îi încuraja râvna pentru științele liturgice și pastorale.

Virgil Căndea

Membru al Academiei Române

PREFAȚĂ

Întocmirea unui dicționar de cultură religioasă, cum se dorește a fi această lucrare, fusese plănuită încă înainte de anul 1980, împreună cu soțul meu, Ene Braniște, profesor la Institutul de Teologie Ortodoxă din București. Ca profesor de Liturgică, el era preocupat, mai ales de vechea terminologie din cărțile de cult ale Bisericii noastre, cărți la a căror diortosire (îndreptare și adaptare la limba română contemporană) a lucrat mult, notându-și în același timp ce i se părea rar și deosebit în limba noastră veche bisericească. Mulți dintre acești termeni sunt incluși aici. Eu eram preocupată mai mult de termenii religioși de strict interes pentru a înțelege sensul și conținutul atâtor noțiuni religioase întâlnite în lecturi și folosite în cult, noțiuni pe care le consideram necesar a fi cunoscute de oricare cititor interesat de viața și cultura religioasă.

Dispariția regretatului meu soț (1984) a lăsat neîmplinit acest proiect, la acea vreme. Fiind pregătită în specialitate (licență în Teologie și Litere), am hotărât, după câțiva ani, să reiau singură lucrul început împreună. Am folosit materialul (termeni vechi) din fișele întocmite de prof. Ene Braniște și termenii liturgici culeși de mine din lucrările lui tipărite, continuând culegerea de material și din variate domenii ale Teologiei. Deoarece lucrarea depășește conținutul și caracterul strict de dicționar, am intitulat-o: *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*.

După cum e definit în toate dicționarele (române și străine), cuvântul „dicționar” (lat. *dictionary*, gr. *lexicon*) înseamnă: „listă alfabetică de termeni, cu explicațiile necesare, aparținând unei limbi sau unei anumite științe, arte etc.”; „enciclopedie” (gr. *ἐγκυκλοπαιδεία*, ἡ — *egkiclopaideia*, format din *ἐγκύκλιος* — *egkiclios* = circular, rotund, cuprinzător, și *παιδεία*, ἡ — *paideia* = instrucție, cunoștințe, educație), cuvânt tradus în dicționarul francez „Robert” cu: „ansamblul tuturor cunoștințelor, fie din întreaga cultură, fie numai dintr-o ramură a culturii” (ex. în cazul acestei lucrări: cultura religioasă — desigur fără a avea pretenția de a fi epuizat materialul inclus în aria ei). Spre deosebire de dicționarele cu conținut religios, apărute la noi înainte și după 1990 (menționate în parte în bibliografie), și care cuprind fie numai noțiuni din Sf. Scriptură, (cu deosebire din Noul Testament), fie dintr-o anumită ramură a Teologiei, acest „Dicționar enciclopedic”, după cum arată și titlul, este un „ansamblu” de cunoștințe din toate domeniile culturii religioase (doctrină, cult, istorie, artă bisericească etc.), privind atât Biserica creștină, cât și marile religii ale lumii, de la începuturi până azi. Cele mai multe noțiuni se referă la credința creștină ortodoxă (dogmă, cult).

Problemele dezbătute au caracter instructiv-informativ și, îmbrăcate adesea în haina catehezei, ele urmăresc și un scop educativ-formativ, în spiritul doctrinei și moralei creștine (prin ilustrarea cu texte din rugăciunile cultice și din scrierile Sfinților Părinți). Credinciosul dornic să cunoască și să înțeleagă îndatoririle sale, prevăzute de învățăturile și ritualurile Bisericii (Ortodoxe, în special) va afla aici îndrumările și lămuririle necesare legate de: Sfintele Taine (Botez,

Împărtășanie, Sf. Mir, Spovedania, miracolul Sfântului Maslu etc.), rânduielile pentru sfârșitul vieții omului, cu ritualul tradițional: rugăciuni (stâlpii); parastase și pomeniri, vămile văzduhului, Judecata de apoi, răul și iadul (în concepția creștină și a altor religii), slujbe și ierurgii care intră în practica vieții creștine (sfeștani, acatiste, sărindare, soroace ș.a.); învățături despre: post, sărbători, icoane, calendar, importanța slujbelor bisericești (explicarea Sfintei Liturghii). În scop informativ, unii termeni se referă la: organizarea bisericească, treptele clerului creștin (cu specificul fiecărei confesiuni) și clerul altor religii; probleme de istorie universală (privind: sinoade, apariția confesiunilor creștine și a sectelor — cu doctrinele lor); istoria religiilor, cu doctrinele și specificul lor; arta religioasă (stiluri arhitectonice bisericești, iconografie, muzică psaltică, veșminte sacerdotale); cele mai importante mănăstiri din România, vestite biserici din București etc., mitologie și folclor religios, precum și variate noțiuni legate de viața religioasă și formele ei de manifestare.

În lipsa informațiilor (din ultima jumătate de veac, în România) de popularizare a culturii religioase, sperăm ca acest dicționar enciclopedic religios să umple un gol, contribuind la îmbogățirea cunoștințelor fiecărui cititor, de orice credință și pregătire religioasă și de orice nivel cultural. În același timp sperăm să trezească dorința de cercetare și mai aprofundată a culturii religioase, în toate aspectele ei, instructive și ziditoare de suflet. Bibliografia (din interiorul textului, ca și aceea din lista abrevierilor și suplimentară) va putea ajuta ca punct de plecare în acest scop. Menționăm câteva din cărțile citate în bibliografie care ar trebui să nu lipsească din biblioteca și lectura unui creștin ortodox: Sf. Scriptură, Mărturisirea de credință ortodoxă, Ceaslovul, Filocalia, Patericul românesc (adică viețile sfinților români), Pe treptele slujirii creștine (alese cuvântări instructiv-educative), Explicarea Sfintelor Taine de inițiere (Botezul, Euharistia, Sf. Mir), tratatele de: Liturgică Specială (cu explicarea doctriinală și simbolică a Sfintei Liturghii, a slujbelor religioase și a Sfintelor Taine), Liturgică Generală — ce cuprinde problemele privitoare la cunoașterea și înțelegerea cultului ortodox și practica vieții creștine: calendar, sărbători, post, pomenirea morților, simbolismul elementelor cultice, muzica bisericească, arta și iconografia creștină ș. a.).

Din aceeași dorință de a trezi și a forma o „conștiință religioasă” luminată, s-a insistat în explicarea, uneori foarte amănunțită, a acelor termeni care pot contribui la clarificarea învățaturii creștine și cunoașterea ei confesională. Din același considerent nu s-au dat cuvintelor explicate și sensurile lor profane, ci s-a subliniat, aproape în toate cazurile, numai fondul religios (ex. cuvântul „stâlp” a fost discutat ca denumire pentru slujba care se săvârșește de preot la căpătâiul mortului, acasă, înainte de a-l duce la biserică, unde se face slujba înmormântării). Sensul profan al noțiunii de „stâlp” este discutat la cuvântul „adosat”, „stâlp adosat” denumind restul din fostul perete despărțitor dintre naos și pronaos, rest rămas ca un fel de coloană lipită (în interior) de zidul de nord și de cel de sud al bisericii. Sunt incluși, de asemenea, termeni religioși arhaici (din vechile cărți bisericești), precum și termeni mai puțin cunoscuți, dar importanți, atât pentru îmbogățirea cunoștințelor religioase, cât și a culturii, în general.

Având în vedere obiectul ei, considerăm că această lucrare va fi deosebit de utilă diferitelor categorii de cititori, de toate vârstele, dar în primul rând celor de specialitate: elevi de seminarii teologice, studenți teologi și clerici, care vor putea afla aici repere pentru preocupările lor de specialitate.

Lucrarea a fost stimulată și de interesul crescând, pe care mulți cititori, credincioși sau mai puțin credincioși, îl manifestă față de scrierile religioase, fiind dornici să cunoască și să înțeleagă conținutul și sensul noțiunilor bisericești, a ritualurilor și a actelor cultice, la care participarea este tot mai numeroasă. În mare măsură, lucrarea caută să vină în întâmpinarea acestui interes atât de actual. Credem în utilitatea ei, dorind mai ales ca ea să devină un mesager al cuvântului divin, care să revigoreze în sufletele cititorilor atât credința în Dumnezeu, cât și dragostea și interesul pentru această ramură a culturii care este Religia.

Prof. Ecaterina Braniște

ABREVIERI

- Acad. — academie, academician
AR — Academia Română
BAR — Biblioteca Academiei Române
cf. — conform
d.Hr. — după Hristos
diac. — diacon
d.p.v. — din punct de vedere
Dr, dr. — doctor
ebr. — ebraic, lb. ebraică
ed. — ediție, editură
ep. — episcop
Ev. — Evanghelic, evanghelist
ex. — exemplu
f. — filă
germ. — german, lb. germană
gr. — grecesc, lb. greacă
î.Hr. — înainte de Hristos
ind. — indian, lb. indiană
Inst. — Institut
lat. — latin, lb. latină
lb. — limba
mitrop. — mitropolit
m. al Acad. R. — membru al Academiei Române
mss. — manuscris
nr. — număr
p. — pagină
PF. — Prea Fericitul
pr. — preot
prof. — profesor
Ps. — psalm
pt. — pentru
reg. — regional
rev. — revistă
ș.a. — și altele
ș.a.m.d. — și așa mai departe
sec. — secol
sf., Sf. — sfânt

siv. — slav, slavon, lb. slavonă
 ș.u. — și urmare, și următoarele
 turc. — turcesc, lb. turcă
 univ. — universitar
 vers. — verset
 v. — vezi
 vol. — volum

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE ÎN TEXT

- A.I.CP — Anim Ivireanul, *Capete de poruncă*, ed. II, București, 1775.
 A.S.DLR — August Scriban, *Dicționarul Limbii Române*, Iași, 1939.
 BB — *Biblia de la București 1688*, ed. București, 1988.
 C.A.DEI"CR" — I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, „Cartea Românească”, București, 1926–1931.
 Const.Apost. — *Constituțiile Apostolice* (Așezămintele Sfinților Apostoli), v. E.B.LG., ed. 1993, p. 22; v. SPA¹, 1928, vol. II, p. 258.
 CM — revista „Cultul Mozaic”
 DBCR — *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, în rev. *Dacia*, Cluj, 1976
 DID, II — Radu Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.
 DIVR — *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
 DR — v.E.C.DR.
 E.B.ETI — Ene Braniște, pr.prof.univ. dr., *Explicarea Sfințelor Taine de inițiere*, București, 1990.
 E.B.IEV — Idem, *Istoria și explicarea Vecerniei*, în rev. „BOR”, nr.5–6, 1966.
 E.B.LG — Idem, *Liturgica Generală*, București, ed. a II-a, 1993.
 E.B.LS — Idem, *Liturgica Specială*, București, ed. a II-a, 1985.
 E.B.MSD — Idem, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi*, în vol. *De la Dunăre la mare*, Galați, 1977.
 E.B.PI — Idem, *Programul iconografic al bisericilor ortodoxe*, în rev. „BOR”, nr.5–6, 1974.
 E.B.TI — Idem, *Teologia Icoanelor*, în rev. ST, nr.3–4, 1952.
 E.C.DR — Eliade, Culianu, *Dicționar al religiilor*, București, 1993.
 E.C.I — Elie Cristea, *Iconografia*, Sibiu, 1905.
 E.V.IR — Emilian Vasilescu, diac.prof.univ. dr., *Istoria Religiilor*, București, 1982.
 F — *Filocalia*, 12 volume, 1946–1990, traducere de Dumitru Stăniolae, dr.pr.prof.univ.
 G.R.DA — Guy Rachet, *Dictionnaire de L'Archéologie*, Paris, 1983.
 I.A.DB — Ion Agârbiceanu, *Duhul băilor*, București, 1976.
 IAP — *Istoria Artelor Plastice*, vol. II, București, 1957
 IAR — V. Florea, *Istoria Artei Ruse*, București, 1979.
 I.B.PR — Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, București, 1980.
 IBU — *Istoria Bisericească Universală* (colectiv de autori), vol.I, II, București, 1956.

- I.C.C.U.M; BŞC — I. C. Chiţimia, *Un monument de valoare literară perenă, Biblia lui Şerban Cantacuzino — 1688*, p.978–983, postfaţă la *Biblia de la Bucureşti, 1688–1988*, Editura Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1988.
- ICO — *Învăţătura de credinţă creştină ortodoxă*, Bucureşti, 1952.
- I.C.PC — Ioan G. Coman, pr. prof. univ. dr., *Prometeu, civilizatorul omenirii după tragicul Aeschyl*, studiu în vol. *Miracolul clasic*, Academia Română, *Studii şi cercetări*, XLVIII, Bucureşti, 1940, p. 34–70 — BAR.
- I.D.CI — Ioan Damaschin, *Cultul Sfinţelor Icoane*, traducere D. Fecioru, Bucureşti, 1937.
- I.D.S.AV — I. D. Ştefănescu, *Artă veche a Maramureşului*, 1968.
- I.M.EG — I. Mihălcescu, *Epopeea lui Ghilgameş*, Bucureşti, 1920.
- IR — v. E. VIR
- I.V.D. — I. V. Daşchevici, *Nunta la Salec în Banat*, în *Publicaţia Facultăţii de Teologie din Suceava*, la cinci ani de existenţă, edit. de Direcţia Institutului de Istorie a Facultăţii (fără an).
- L — *Liturghier*, Bucureşti, ediţii: 1956, 1967.
- LG — v. E. B. LG
- LS — v. E. B. LS
- L.S.IAS — Liviu Stan, *Instituţii de asistenţă socială în Biserica veche*, în rev. Ort., nr. 1, 1957, pp. 94–118.
- L.S.TBLBA — L. Sarmanicas, *Taina Botezului şi Liturghia Bisericii armene de Răsărit*, Iaşi, 1895.
- M — *Molitfelnic*, ed. 1937, 1963, 1971.
- MDNT — C. Dincescu, pr., *Mic dicţionar al Noului Testament*, Bucureşti, 1929.
- M.E.ICIR — Mircea Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase* (3 volume), Chişinău, 1992.
- M.LBO — Mitrofanovici V., dr., *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Cernăuţi, 1929.
- N.C.CP — Nicolae Cartoian, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Bucureşti, 1929, vol. II, 1940.
- N.C.ILRV — Idem, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940.
- NT — *Noul Testament*.
- N.V. — Nestor Vornicescu, vol. „*Pace pe pământ*”, *Studii şi articole*, Bucureşti, 1986.
- Pan. — *Panihida*, Bucureşti, 1967.
- PG — *Patrologia Greacă*.
- P — *Prăvălioara*
- R.I.SMT — Rămureanu I. prof. univ. dr., *Sfinţi şi martiri la Tomis*, Constanţa, în rev. „BOR”, nr. 7–8, 1974.
- RL — *România Liberă*
- S.FI.M.SR — Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. III, Bucureşti, 1901.
- SPA¹ — *Scrierile Părinţilor Apostolici împreună cu Aşezămintele şi Canoanele Apostolice*, traduse din original de Pr. I. Mihălcescu, Ec. M. Păslaru şi Ec. G. N. Niţu (două vol.), 1927–1928.
- SPA² — *Scrierile Părinţilor Apostolici*, trad., note şi indici de Pr. D. Fecioru, Bucureşti, 1979 (Colecţia *Părinţi şi scriitori bisericeşti*, 1).
- SVT — *Studiul Vechiului Testament pentru Institutele Teologice* (colectiv: pr. prof. V. Prelipceanu, pr. prof. N. Neaga, pr. prof. Gh. Barna şi pr. prof. M. Chialda), Bucureşti, 1985.
- TA — *Tractatul Avot*, în volumul *În lumina Torei*, de dr. rabin Moses Rosen, Bucureşti, 1971.
- TDS — *Teologia Dogmatică şi Simbolică pentru Institutele Teologice* (colectiv: prof. N. Chiţescu, pr. prof. Isidor Todoran şi pr. prof. I. Petreună), 2 volume, Bucureşti, 1958.

REVISTE TEOLOGICE

- BOR — „Biserica Ortodoxă Română“, Revista Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1878 ș.u.
GB — „Glasul Bisericii“, Revista oficială a Sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei, București, 1941, ș.u.
MA — „Mitropolia Ardealului“, Sibiu, 1956 ș.u.
MB — „Mitropolia Banatului“, Timișoara, 1951 ș.u.
MMS — „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Iași, 1949 ș.u.
MO — „Mitropolia Olteniei“, Craiova, 1949 ș.u.
Ort. — „Ortodoxia“, Revista Patriarhiei Române, București, 1948 ș.u.
ST — „Studii Teologice“, Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română, București, 1949 ș.u.

BIBLIOGRAFIE SUPLIMENTARĂ

adaos la bibliografia menționată în text

- Pr. V. Aga, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic*, Timișoara, 1935.
Pr. M. Apostol, *Stâlpii funebri*, în rev. *Tomis*, Constanța, nr.4-6, 1948.
Idem, *Despre stâlpii care se cîntese la morți*, în rev. GB, București, 1957.
I. Barnea și St. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei. Bizanțini români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.
*** *Biblia sau Sf. Scriptură*, Edit. Instit. Biblic al BOR, 1982.
*** *Biserica și Sectele*, București, 1992.
Pr. Prof. E. Braniște, *Cultul Bisericii Ortodoxe față de cultul celorlalte confesiuni creștine și al sectelor din țara noastră*, în rev. ST, nr.1-2, 1951.
Idem, *Vechi locașuri creștine de cult dispărute: Martiriile (Martyria)*, în rev. MB, nr.11-12, 1962.
Idem, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, București, 1943, ed. a 2-a, 1997.
N. Cabasila, *Tălcuirea dumnezeieștii Liturghii*, traducere, studiu introductiv și note de pr.prof. Ene Braniște, ed. 1946, 1989.
Același, *Despre viața în Hristos*, traducere, studiu introductiv și note de pr. prof. Teodor Bodoagne, București, 1989.
Spiridon Căndea, *Botetul din necesitate*, Sibiu, 1940.
Acad. Virgil Căndea, *Un Vicleim puțin cunoscut*, în „RL“ 23 decembrie 1995.
B. Cireșeanu, *Tezaurul Liturgic*, vol. I (1910), vol. II, III (1912).
Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, trad. N. I. Ștefănescu, în colecția *Izvoarele Ortodoxiei*, București, 1939.
Pr.prof. I.G. Coman, *Patrologie*, București, 1956.
Ioan Damaschin, *Tratatul III, 41. Despre Sfintele Icoane*, traducere D. Fecioru, București, 1937.
Idem, *Dogmatica*, traducere D. Fecioru, București, 1943.
J. Daniélou, *Les manuscrits de la Mer Morte et les origines du christianisme*, Paris, 1956.
Egeria (Etheria), *Peregrinatio ad loca sancta*, Ed. Hélène Pétré, *Etherte, Journale de voyage*, Paris, 1971, *Collectiones Sources Chrétiennes*, 21.

- Mircea Eliade, *Sacral și Profanul*, București, Ed. „Humanitas”, 1992.
- V. Găină, *Budismul și creștinismul*, București, 1906.
- Pr. I. Ionescu-Amza, *Rostul parastaselor*, ed. a III-a, București, 1937.
- *** *Îndreptarea Legii*, Ed. Academiei, București, 1962.
- Larousse, *Nouveau petit. Dictionnaire Encyclopédique*, Paris, 1971.
- *** *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1948-1953.
- *** *Liturghier*, București, 1974.
- N. Lungu, I. Croitoru, Gr. Costea, *Gramatica muzicii psaltice. Studiu comparativ cu muzica linară*, ed. a II-a, București, 1969.
- V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989.
- Fl. Marcu și C. Manea, *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a, București, 1978.
- *** *Mărturisirea Ortodoxă*, București, 1956.
- *** *Mic dicționar enciclopedic*, București, Ed. Enciclopedică română, 1986.
- Pr. I. Mihalcescu, *Apologetica sau elemente de filozofia religiei creștine*, ediția a III-a, București, 1932.
- Idem, *Catehismul creștinului ortodox*, București, 1990.
- Dr. Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, însoțite de comentarii. Trad. de U. Kovincici și N. Popovici, 2 vol., Arad, 1936.
- Pr. dr. I. Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, București, 1984.
- Mitrop. N. Mladin, *Teologia morală ortodoxă*, București, 1980.
- Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol., București, 1980-1981.
- V. Pârvan, *Memoriale*, Ed. „Cultură Națională”, București, 1926.
- Prof. dr. I. Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, București, 1992.
- Robert, Petit Robert, *Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue française*, par Paul Robert, Paris, 1976.
- Prof. Liviu Stan, *Sfinții români*, Sibiu, 1945.
- *** *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, Edit. Institutului Biblic, 1992.
- Pr. Prof. D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, 3 vol., 1978.
- P.F. Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pe treptele slujirii creștine*, vol. VI, Edit. Institut. Biblic., București, 1992.
- *** *Tipic bisericesc*, Edit. Instit. Biblic., București, 1976.
- Diac. Prof. dr. Emilian Vasilescu, *Locașuri de cult în creștinism și în celelalte religii*, în rev. GB, nr. 10-11, 1955.
- Pr. Prof. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică în cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937.
- Idem, *Liturghierul explicat*, București, 1972.

ABATE (lat. *abbas, -atis*, fr. *l'abbé*) — se numește superiorul unei mănăstiri catolice (similar cu starețul sau egumenul unei mănăstiri ortodoxe); e numit și prior.

ABAȚIE, ABAȚII (ital. *abazia*) — mănăstirea condusă de un abate sau o abatesă; stăreție.

ABBA v. **Avva**.

ABEL — în Biblie (Facere, cap. 4), fratele lui Cain, fiu al primilor oameni, Adam și Eva, au avut un destin dramatic: Abel este ucis de Cain, fratele său, deoarece, aducând jertfă lui Dumnezeu din produsele muncii lor, lui Cain i s-a părut că Dumnezeu a primit mai cu plăcere jertfa lui Abel. Pentru păcatul fratricid, Cain este blestemat să fie fugar pe pământ și să nu-și mai găsească liniștea. În iconografia ortodoxă, acest episod este ilustrat în pictura pronaosului bisericii (ex. la Bucov, Voroneț, Humor) sau în pictura exterioară (pe pereții din afară ai zidurilor bisericii).

ABJUR (a abjura, lat. *abjuro, -are*) — a renega, a renunța în mod public, uneori sub jurământ, la o credință; abjurare, renegare a unor convingeri.

ABLUȚIUNE (lat. *ablutio, -onis* = spălare) — purificare religioasă (ex. spălarea mâinilor — act religios, ritual, pe care clerul ortodox îl săvârșește înainte de a începe Sf. Liturghie).

ABNEGATIE (lat. *abnegatio, -onis*) — renunțarea de bunăvoie la plăceri, la orice deșertăciune și egoism: „Dacă vrea cineva să vină după Mine, să se lepede de sine...” (Mt. 16, 24).

ABSIDA (ἀψίς, ἡ — *apsis* sau κόγχη, ἡ — *cogchi* = scoică), încăpere semicirculară, formând partea terminală a unei săli dreptunghiulare; aceasta era, în vechime, forma de construcție a unei săli de întruniri publice și, mai târziu, și prima formă de construcție a bazilicilor creștine. În spațiul semicircular era înălțată o tribună, unde stăteau oratorii sau judecătorii, când sala servea activității magistraților. În bisericile creștine, în acest spațiu a fost așezat altarul. Astăzi, bisericile ortodoxe construite în stil bizantin au trei abside: una este absida altarului, iar celelalte două formează cele două sănuri laterale ale bisericii dinspre nord și sud, cu care se termină naosul la răsărit, formând cu absida altarului o treflă (). Absida altarului s-a despărțit, cu timpul, de restul bisericii printr-un mic grilaj de lemn, piatră, metal care înălțându-se, mai târziu, a devenit catapeteasma de azi; v. **Stilul basilical**.

ABSIDIOLE — se numesc absidele laterale mai mici (părți largite ale altarului, spre nord și sud), care formează *proscomidiarul*, la nord (unde se păstrează și se pregătesc pentru sfințire darurile de pâine și vin, aduse de credincioși) și *diaconiconul* sau *schevofilachion*, la sud (unde se află un dulap în care se păstrează vasele sfinte, veșmintele preoțești și cărțile de slujbă); aceste absidiole se mai numesc și *pastoforii* (παστοφόριον, τό — *pastoforion* = încăpere mică).

ABSTINENT (lat. *abstinens, -tis*) — cum-pătat, lipsit de lăcomie, cel care se abține

înfrângându-și o plăcere.

ABSTINENȚĂ (lat. *abstinentia*) — puterea de a renunța la plăcerile, poftele, îndemnurile instinctuale.

ACATIST,-E (ἀκάθιστος, ὁ — *akathistos* = care nu e așezat, care stă în picioare, de aici ὕμνος, ὁ ἀκάθιστος — *imnos akathistos* = imne care se cântă stând în picioare) — imne, rugăciuni de laude și preamărire aduse Mântuitorului, Maicii Domnului și altor sfinți, prin care se cere ocrotire și ajutor pentru cei ce se roagă (se cunosc în Moldova mai multe variante pentru cuvântul Acatist: *acatism*, *acafist*, *acelatist*). Un Acatist dintre cele mai vechi și mai cunoscute este *Imnul Acatist al Maicii Domnului* sau al *Bunevestiri*, imitat în vremurile mai noi de o mulțime de variante cum sunt: *Paraclisele Maicii Domnului* și *Prohodul Maicii Domnului*, imitat după *Prohodul Mântuitorului*. Este compus din 24 de condace și icoase (condacele se termină cu „Aliluia”, icoasele cu „Bucură-te Mireasă, pururea Fecioară”), care preamăresc diferite episoade ale vieții Sfintei Fecioare, începând cu Bunavestire; condacul „Apărătoare Doamnă” se crede că a fost compus pentru preaslăvirea minunilor săvârșite de icoana Maicii Domnului (*Odighitria* — Călăuzitoarea, Apărătoarea) aflată în Biserica Vlaherne din Constantinopol, căreia i se atribuie salvarea minunată a cetății, de mai multe ori, din mâna dușmanilor; icoana, numită și Vlahernitissa, era socotită ca una dintre cele mai vechi, ea fiind pictată de Sfântul Evanghelist Luca, pentru Sfânta Fecioară (v. E. B. LG, p. 243). Compunerea Acatistului Maicii Domnului aparține imnografului Roman Melodul (sec.

VI), fiind însă atribuită și altora (lui Serghie al Constantinopolului și unui diacon de la Sfânta Sofia, Grigorie din Pisidia). În iconografia ortodoxă, acest Acatist constituie o temă principală, atât în pictura pronaosului cât, mai ales, în cea exterioară (în Moldova). Ansamblul se constituie din 24 de scene (tablouri) așezate pe registre orizontale, despărțite prin linii de culori, fiecare registru cuprinzând scene care, pe lângă evenimente legate strâns de viața Sfintei Fecioare și de istoria mântuirii, redau și motive laice, ca de exemplu: asediul Constantinopolului de către avari și perși (prima jumătate a sec. VII) și turci (a doua jumătate a sec. VII), ceea ce se deduce din costumația personajelor pictate. La Moldova tabloul asediului e zugrăvit în partea de jos a panoului. Scenele religioase (Bunavestire, îngerul Gavriil, întâlnirea Mariei cu Elisabeta, mama Sfântului Ioan Botezătorul, Iosif și Maria, Nașterea Domnului, Fuga în Egipt, Întâmpinarea Domnului) urmează strict textul biblic, dar scena Nașterii, cu elemente de detaliu (cerul luminos, îngerii, magii ș.a.) e inspirată și din cântările bisericești (din Condacul Nașterii: „Fecioara astăzi pe Cel mai presus de fire naște, și pământul peștera Celui neapropiat aduce, îngerii cu păstorii slavoslovesc și magii cu steaua călătorească”). Scenele 13–14 și scenele finale arată locul Sfintei Fecioare în evlavia credincioșilor (e înconjurată de persoane de diferite vârste, cu aureole în jurul capului); scena 23 (ilustrare a Icosului 12, care preamărește pe Maica Domnului) arată grupuri mari de personaje și preoți în veșminte de slujbă închinându-se icoanei care apare pictată pe un steag (un prapur) înălțat peste zidurile

unei cetăți; scena 24 (Condacul „Prea lăudată Maică Fecioară...”) reprezintă pe Sfânta Fecioară ca mijlocitoare, Biserica vie, ce se roagă pentru noi, credincioșii. Acatistul Bunevestiri se cântă la slujba Utreniei, sâmbătă (slujba care se face de fapt vineri seara la denie), în săptămâna a V-a a Postului Mare. După modelul acestui Acatist s-au făcut și „Acatiste pentru sfinți” cu date din viața acestora; ele se citesc în ajunul prăznurii sfântului respectiv. Tot *Acatiste* se numesc și listele cu numele credincioșilor care cer preotului să se roage pentru ei în anumite slujbe; v. **Condac**, **Roman Melodul** — Acatistul Maicii Domnului sau al Bunevestiri.

ACATISTIER — carte liturgică de mare utilitate, atât pentru preoți, cât și pentru credincioși. Cuprinde rugăciuni și cântări numite Acatiste și Paraclise (după modelul Acatistului Maicii Domnului, v. **Acatist**). Prima ediție sinodală a unui Acatistier, tipărit ca o carte de slujbă a Bisericii Ortodoxe Române, a apărut în 1971 și cuprinde 29 de Acatiste, dintre care unele se găseau în edițiile mai vechi ale Ceaslovului Mare (din 1895 și 1970, tipărite la București). În ediția din 1971 se află Acatiste care n-au mai fost tipărite: Acatistul Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș și al Sfântului Calinic de la Cernica; la sfârșitul acestui Acatistier sunt adăugate două Paraclise ale Maicii Domnului, cele trei Canoane de rugăciune (unul către Îngerul păzitor, altul către Domnul nostru Iisus Hristos și altul către Sfinții Îngeri și către toți Sfinții), precum și *Rânduiala Sfintei Împărtășanii*, luată din *Ceaslovul* din 1970.

ACOLADA — în arhitectura bisericească, este arcul turtit; v. **Stil**, **stiluri**.

ACOLUTIA (ἀκολουθία, ἡ — *akoloutia*) — este slujba religioasă în totalitatea formelor din care e alcătuită și care se succed într-o ordine stabilită.

ACOLUTUL v. **Ipodiaconul**.

ACOPERĂMINTELE (καλίμματα, τὰ — *kalimmata* = acoperitoare) sau *pocrovețele* — sunt obiecte sfinte (de cult), ca niște văluri mici, pătrate, făcute din același material din care se confecționează veșmintele liturgice; ele servesc la acoperirea vaselor sfinte și sunt în număr de 3: un văl pentru disc, altul pentru potir și al treilea, mai mare, numit *Aer*, pentru acoperirea ambelor vase sfinte (discul și potirul) care se folosesc în săvârșirea liturghiei în cultul ortodox. Simbolizează piatra pusă pe mormântul Domnului. Numele de *aer* îl purta și bucata de pânză cu care se învelea Sf. Evanghelie (sec. X–XIII), când se ieșea la Vohodul de la sfârșitul slujbei din Vinerea Patimilor. Locul acestui *aer* l-a luat mai târziu *Epitaful*. Originea acoperămintelor e legată de șervețelele simple pe care le foloseau creștinii în primele veacuri la acoperirea Darurilor (pâinea și vinul pentru Sf. Euharistie), spre a le feri de profanare prin atingerea lor de către laici sau prin căderea insectelor. Acoperămintele au luat forma lor de azi numai după ce pâinea euharistică avea să se întrebuințeze sub forma actuală de Agnel (sec. VIII). Pe fiecare acoperământ se brodează un motiv sfânt sau cel puțin semnul Sfintei Cruci (v. E. B. LG, p. 507).

ACOPERĂMÂNTUL MAICII DOMNULUI sau *Pocrovul* — zi de sărbătoare în calendarul ortodox la 1 octombrie, care amintește minunea arătării Maicii Domnului în Biserica Vlaherne din Constantinopol, în

vremea împăratului bizantin Leon cel Înțelept (886–912). La Vlaherne se păstrau o parte din lucrurile pe care le purtase Maica Domnului (veșmântul, omoforul și o parte din brâu). Biserica Sf. Maria din Vlaherne fusese construită de împărăteasa Pulcheria, soția lui Marcian, în anul 457, în această suburbie (Vlaherne) din Constantinopol, pentru ocrotirea creștinilor. Această sărbătoare (care apare în calendarul Bisericii Ortodoxe Române la 1 octombrie) este ținută cu mare sfîntenie de călugării de la Athos. În Biserica greacă se ține, începând din 1952, la 28 octombrie, ca o sărbătoare națională, în care se aniversează respingerea atacului italian, din 1940, asupra Greciei. Sărbătoarea Pocrovului a fost introdusă în Biserica rusă prin sec. XII, iar de la aceștia a trecut și la români, ținându-se mai mult în mănăstiri; v. **Pocrov**.

ACRIBIE sau *acrivie* (ακριβής — *acrivis* = exact) — corectitudine în redactarea unor scrieri; privitor la viața bisericească, *acribie* înseamnă aplicarea cu strictețe a legiurilor bisericești, a canoanelor pentru respectarea dogmei și tradiției Bisericii.

ACROSALIA v. **Martiriile**.

ACROSTIH (ἀκροστίχος, ὁ — *acrostihis*, de la ἄκρος — *acros* = vîrf, extremitate, marginal, și στίχος, ὁ — *stihos* = stih, vers) — procedeu de creație poetică, în care prima literă a versurilor formează vertical un nume sau un cuvânt prin care se explică o intenție a autorului. Procedeu e folosit nu numai în poezia laică, ci și în imne religioase, dând numele autorului; v. **Condac**.

ACTUL — gestul, în cult; v. **Cultul extern**.

ACVILA (lat. *aquila* = vultur) — figurează

ca însemn „acvila cu crucea în cioc” pe stemele statelor române și pe stema României întregite; după 1947 stema României (cu „acvila cruciată”) a fost înlocuită cu însemnele statului comunist. După Revoluția din 1989, statul comunist fiind înlăturat, s-a revenit la stema tradițională a României: „vulturul cu crucea în cioc”, simbol al originii noastre latine și al vechimii creștinismului poporului român.

ADAM — numele primului om creat de Dumnezeu; în l. ebraică a Vechiului Testament, *Adam* înseamnă om, cuvânt derivat de la *adamah* = pământ — legat de cele spuse în Sf. Scriptură în legătură cu crearea omului: „Și a zis Dumnezeu: Să facem om după chipul și după asemănarea noastră” (Facere 1, 26). Și a făcut pe om din pământ (tină) și a suflat asupra lui suflare de viață și s-a făcut omul suflet viu. După alungarea din Eden, pământul va însemna, pentru om, spațiul său de viață și perpetuare, dar și de suferință: „În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea ta, până te vei întoarce în pământul din care ești luat” (Facere 3, 19), pedeapsă dată de Dumnezeu omului, pentru neascultare.

ADAMCLISI (*Adam-Klisi* = biserica omului, din lb. turcă) — numele actual al vechii cetăți romane *Tropaeum Traiani*, din sud-vestul Dobrogei; în anul 109, împăratul roman Traian a ridicat aici un monument (*Tropaeum*) pentru a comemora victoria sa împotriva dacilor. Săpăturile arheologice au scos la iveală metope ce reprezintă scene din războaiele daco-romane, care de război dacice și romane, bărbați și femei captivi, legionari romani; monumentul era legat cu un drum pavat de orașul cu același nume, zidit în apropiere pe o

suprafață de aproximativ 10 ha. Săpăturile mai noi, făcute în mod științific după 1968 de către Institutul de Arheologie din București și de Muzeul de Arheologie din Constanța, au demonstrat aici existența unei vieți geto-dace anterioare construcției lui Traian. La sfârșitul sec. II, orașul a fost distrus de năvălitorii goți și carpi; a fost reconstruit de Constantin cel Mare (306–337), dar la sfârșitul sec. VI a fost distrus din nou, definitiv. Principalele clădiri publice descoperite în urma săpăturilor sunt biserici creștine (basilici simple, în stil bizantin), zidite din marmură și având atrium (I. Barnea, *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, București, 1979). Ruinele acestui monument se mai văd și astăzi.

ADIAFORA — concepție a teologiei apusene (catolice și protestante) care consideră cultul icoanelor ca o chestiune indiferentă pentru credință, accentuând doar rolul lor pedagogic și anagogic (ἀναγωγικός — *anagoghikos* = înălțător, metafizic), în contrast cu concepția Bisericii răsăritene (ortodoxe), care acordă icoanelor un rol sau o eficacitate aproape sacramentală (de taină sfântă). În concepția ortodoxă, icoana este cu totul altceva decât un simplu „tablou religios”, cum o văd apusenii. Ea este un simbol religios, un lucru sacru (sfânt), venerabil, purtător al unei energii sau forțe spirituale miraculoase, ca Sfânta Cruce, Sfânta Evanghelie, sfintele vase și alte lucruri impregnate de sfințenie și care fac parte din cultul ortodox. Sfințenia icoanelor decurge, pe de o parte, din legătura dintre prototip și icoană și pe de altă parte, din faptul că ele sunt sfințite. **ADMOR** (ebr.) — cuvânt format din inițialele cuvintelor: *Adoneinu* (Domnul nostru),

Moreimu (Învățătorul nostru), *Rabeinu* (Rabinul nostru); denumirea dată conducătorului spiritual al unei comunități hasidice. După decesul unui *admor*, hasidimii numeau altul. Astfel apar dinastiile admorimilor; v. **Hasidim**. **ADONAI**, în l. ebraică — „Stăpânul, Domnul nostru”, un alt nume dat lui Iahve (Dumnezeu, la evrei).

ADONIS — simbol al frumuseții masculine la vechii greci; zeul Adonis, intrat în mitologia greacă venind de la fenicieni, era sărbătorit primăvara, simbolizând reînvierea naturii.

ADORARE — expresie religioasă de cinstire și slăvire a lui Dumnezeu sub forma ritualului cultic, cea mai înaltă cinstire care se poate da unei ființe. *Adorarea* sau *latría* (lat. *adoro*, -are = a se ruga la, a se închina unei divinități, și grec. λατρεία, ἡ — *latreia* = adorare) este în Biserica creștină cultul adus lui Dumnezeu, cultul cel mai înalt, adică slujire, supunerea necondiționată și fără rezervă față de Stăpânul absolut; cinstirea lui Dumnezeu cât și a sfinților se exprimă în general prin aceleași forme externe, dar din punct de vedere dogmatic este o deosebire esențială între cultul pe care îl dăm lui Dumnezeu și cultul pe care îl dăm îngerilor, sfinților, moaștelor și icoanelor. În limbajul teologic se folosesc termeni deosebiți pentru a diferenția cultul: cultul lui Dumnezeu (θεοσεβεία, ἡ — *Teoseveia*) e numit, de obicei, cult de *latría* sau de *adorare*, iar cel adus sfinților, cult de *dulie* (δουλεία, ἡ = *duleia*), de *venerare* (προσκύνησις, ἡ — *proskynisis* = închinăciune) sau de *cinstire*; Sfintei Fecioare Maria i se aduce o cinstire deosebită numită *hiperdulie* (ὑπερδουλεία, ἡ = *hiperduleia*) adică *supravenerare* sau

preacinstire, Sf. Fecioară fiind mai presus decât toți sfinții în vrednicie. *Latria* sau adorarea este deci cultul *suprem* sau *propriu-zis*, căci pe Dumnezeu îl cinstim pentru El însuși, pentru măreția și perfecțiunea Lui, pentru că El este Creatorul și Providențiatorul, Stăpânul și Părintele nostru. *Dulia* sau *venerarea* este un cult dependent de cel suprem, deci *subordonat* și *relativ*. Pe sfinți îi venerăm nu pentru ei înșiși (căci și ei sunt ființe create), ci venerăm într-înșii darurile supranaturale pe care le-au primit de la Dumnezeu pentru vrednicia vieții lor: „Cinstea ce li se dă sfinților se îndreaptă și trece la mărirea lui Dumnezeu, Căruia sfinții l-au plăcut prin credința și viața îmbunătățită ce au avut“ (*Mărturisirea Ortodoxă*, București, 1889, p. 177–178). Cultul sfinților se referă direct sau indirect la Dumnezeu însuși: „Cinstim pe sfinții Tăi, care sunt chipul și asemănarea Ta; iar pe ei cinstindu-i, pe Tine Te cinstim și Te mărim, ca pe chipul cel dintâi...“ (*Molitfelnic*, 1965, p. 480). Dumnezeu rămâne obiectul și țelul adevărat și ultim al cultului nostru, orice formă ar îmbrăca acest cult, în aparență, căci: „Cel care cinstește pe mucenic, cinstește pe Dumnezeu, pentru Care mucenicul a suferit mucenicia. Cel care se închină apostolului lui Hristos se închină Celui care l-a trimis pe apostol. Cel care se prosternă în fața Maicii lui Dumnezeu este evident că aduce cinstea Fiului ei, căci nu este alt Dumnezeu decât Unul singur, Cel cunoscut și adorat în Treime“ (cit. la Sf. Ioan Damaschin, din Leontie, episc. de Milan, în „*Tratat despre Sfintele icoane*“, trad. D. Fecioru, București, 1937, p. 55–56).

ADORMIREA MAICII DOMNULUI sau

Sfânta Maria Mare (15 august) — comemo-rează obștescul sfârșit al Maicii Domnului (moartea sa); cuvântul „Adormire“, în Biserica Ortodoxă Română, nu derivă de la „Dormitio“ (termen folosit în Biserica Romano-Catolică), ci „Adormire“ derivă direct din rădăcina latină (*dormio, dormire*) și e format pe teritoriul Daciei romanizate, al unui popor latin, iar sărbătoarea respectivă a Maicii Domnului datează la români, cel puțin din sec. XVI. Adormirea Maicii Domnului (Ἡ κοίμησις τῆς θεοτόκου — *I Koimisis Tis Teotoku*), numită în popor (în Moldova) și cu termenul slavon *Uspenia*, se leagă și de tradiția pioasă veche, cunoscută mai întâi în Apus și venită apoi în Răsărit, după care, la 3 zile după Adormirea ei, Sf. Fecioară ar fi fost ridicată cu trupul la cer, ca și Fiul ei; de aceea, în Apus, în vremurile mai noi, această sărbătoare e numită și *Assumptio Beatae Mariae Virginis* — Ridicarea la cer a Sfintei Fecioare Maria. Știri documentare despre existența acestei sărbători (a Adormirii Sfintei Fecioare — Sf. Maria Mare) datează din secolul V, când se sărbătorea în Siria. Locul de origine al acestei sărbători este Ierusalimul, unde în ziua de 15 august se aniversa sfințirea unei biserici a Maicii Domnului, zidită în sec. V. În sec. VI, sărbătoarea este menționată și în Apus, unde se serbează însă la 18 ianuarie. Sărbătoarea s-a generalizat și în Răsărit în același secol, când împăratul bizantin Mauriciu (582–602) a rezidit biserica Maicii Domnului din Ghetsimani (Ierusalim) și a fixat definitiv și data de 15 august, pentru sărbătorirea ei. În Apus s-a generalizat această dată în sec. VII; Papa Teodor I (643–649), care era de origine din

Ierusalim, a impus și data de 18 august în loc de 18 ianuarie, când se serba, în sec. VI, dată la care se mai serbează și azi de Biserica coptă din Egipt (E. B. LG, ed. 1985, p. 233).

ADOSATE — coloane adosate; v. **Bizantin, Stil bizantin.**

ADVENT (lat. *adventus*) — *Jejunius Adventus Domini* (Postul venirii Domnului) — astfel e numit, în Biserica Romano-Catolică, Postul Crăciunului; el are o durată de numai trei săptămâni, mult mai scurt decât în Biserica Ortodoxă (unde ține șase săptămâni); v. **Postul, ADVENTISM** v. **Advențiști.**

ADVENTIȘTI (lat. *adventus* = venire, sosi-re; *advento*, -are = a se apropia, a sosi) — sectă neoprotestantă, care se bazează pe credința în a doua venire a lui Iisus Hristos, întemeiată în prima jumătate a secolului XIX, în America, de baptistul William Miller. Din organizația religioasă întemeiată de el s-au scindat mai multe fracțiuni: Adventiștii de ziua a șaptea sau Sâmbătarii, Adventiștii reformiști, apoi Adventiștii de Duminică etc. Din America s-au răspândit în Europa, având centrul la Hamburg. Pe la sfârșitul sec. XIX au pătruns și în România unde, în 1920, s-au organizat sub denumirea „Uniunea comunităților Evanghelice ale Adventiștilor de ziua a șaptea”. Adventiștii își bazează învățătura mai mult pe Vechiul Testament, cred în apropiata venire a Mântuitorului, care va întemeia Împărăția de o mie de ani (Mileniul); țin sâmbăta, nu cred în nemurirea sufletului și nici în viața de dincolo.

ADVON — înseamnă, în vechile cărți de slujbă, pronaos sau tindă (pridvor); v. **Amvon, AER** v. **Acoperămintele, Proscomidie.**

AFIEROSIRE (gr. ἁγιάζω — *afierono* = a se sfinți, a se consacra; lat. *oblatio* = oferire, aducere) — aducere, punere înaintea a Darurilor, a pâinii și vinului pentru Euharistie (ἡ προσάγωγη τῶν δώρων — *prosagoghi ton doron*), consfințire, proscomidie (πρόθεσις, ἡ — *protesis*). Afierosire este și închinarea, consacrarea lui Dumnezeu a unei persoane (ἁγιάζωσις, ἡ, -εως — *afierosis, -eos* = consacrare, închinare), cum este și sfințirea unui preot prin Sf. Taină a Hirotoniei, prin care acesta se consacră, se dăruiește slujirii lui Dumnezeu, se afierosește, încredințându-se Lui; în Vechiul Testament, toți pruncii întâi născuți, de parte bărbătească, erau aduși la templu și afierosiți, închinați Domnului. Fecioara Maria și bătrânul Iosif, la 40 de zile după nașterea lui Iisus, au adus Pruncul la templu spre a-l încredința lui Dumnezeu, după Lege. Aici, Iisus este întâmpinat de dreptul Simeon, bătrânul preot al templului, căruia i s-a profetizat că nu va muri până nu va vedea pe Mesia. Acest obicei s-a păstrat și în Biserica Ortodoxă; la noi, după ce este botezat și uns cu Sfântul Mir, copilul este înfășat și apoi „încredințat” în brațele preotului — care simbolizează brațele Bisericii — după care preotul dă copilului Sfânta Împărtășanie.

AFRODITA — zeița frumuseții și iubirii în religia Greciei antice, asemenea cu Istar, la babilonieni sau cu Astarte, la fenicieni. Homer o prezintă în Iliada ca fiind fiica lui Zeus și a Diane, iar Hesiod, bazat pe o veche legendă, spune că era născută din spuma mării și își avea reședința în insula Cipru. Ideea e legată și de numele ei: *afros* = „spumă”. Era socotită la început o zeiță protectoare a navigatorilor.

A fost identificată cu o zeităte uraniană (steaua de dimineată, sau steaua care însoțește soarele la asfințit). Sub influența religiilor orientale, Afrodita a devenit o zeiță a fecundității, cu un cult asemănător cu al zeiței Astarte. Centrul cultului Afroditei se află la Corint, dar este răspândit și în Cipru și Atena. Pe teritoriul țării noastre, cultul Afroditei a existat, după cum atestă săpăturile arheologice, în vechile cetăți helenistice Histria și Callatis; la Histria era cinstită ca divinitate a mării (A. Pontia), iar la Callatis, după cum atestă o inscripție, era zeița ocrotitoare a magistraților și a vieții civice (A. Agorata) (*Dict. de Ist. veche*, p. 20). În mitologia romană corespunde zeiței Venus care a dat și numele planetei Venus sau Luceafărul, steaua dimineții și steaua care însoțește soarele la asfințit.

AFURISANIE v. **Anatema**.

AFUNDARE v. **Botez**.

AGAPE (ἀγάπη — *agapao* = a iubi) — adică mese de dragoste și de înfrățire; în Biserica primară (mai ales în veacul I), după slujba religioasă a Sfintei Euharistii, toți creștinii care luau parte la slujbă se reuniau la o masă comună, fie săraci, fie bogați, la care mâncarea era adusă, de obicei, de cei mai înstăriți. Aceste mese frățești se numeau *agape* și erau servite la început chiar de Sfinții Apostoli, dar cu timpul, numărul participanților crescând, ele au fost servite de ucenicii Apostolilor, acestora rămânându-le doar sarcina de a predica și a săvârși serviciul divin. Au fost aleși atunci primii șapte diaconi ai Bisericii creștine a căror sarcină era organizarea și buna desfășurare a agapelor atât pe plan material, cât și spiritual (*Faptele Apostolilor*, cap. 6). Agapele, aceste

mese frățești practicate în primele comunități creștine, aveau loc fie în tinda bisericilor, fie în case particulare. Degenerând cu timpul, *agapele* au fost combătute de unii scriitori și părinți bisericești (Grigorie de Nazianz, Augustin, Tertulian, sinodul din Laodiceea ș.a.) până când au fost desființate (Sinod al VI-lea ecumenic, 680–681). Azi, *agapă* se numește o masă de prietenii. O reminiscență a agapelor se păstrează în anafura care se împarte credincioșilor în biserică, la sfârșitul Sfintei Liturghii.

AGAPIA — mănăstire de maici (în apropiere de Tg. Neamț), datând din sec. XVII, zidită de hatmanul Gavriil, fratele Domnitorului Vasile Lupu și de soția sa Liliana (1644–1647). I s-au făcut adăugiri în sec. XIX; a fost restaurată la încep. sec. XX (1904), în urma unui incendiu. În interiorul bisericii se păstrează și azi minunatele chipuri ale sfinților pictați de Nicolae Grigorescu (pe când era foarte tânăr), în factură de influență renașcentistă. Înaintea bisericii mănăstirii, zidită în sec. XVII, a fost o biserică mai mică, „Agapia din deal”, zidită de domnitorul Petru Șchiopul (sec. XVI), care este și azi. Starețul ei Nicanor a ajuns episcop la Roman (1572–1574), și apoi locțiitor de mitropolit (1581–1582); s-a retras la Agapia unde a și murit (1607).

AGAREAN, -NCĂ — descendent din Agar, sclava lui Avraam; v. **Ismail, ismailiți**.

AGHIAZMĂ sau sfințirea apei (gr. τὸ ἁγίασμα — *to aghiasma* = sfințire; ὁ ἁγιάσμος τοῦ ὕδατος — *o aghiasmos tou idatos* = sfințirea apei) — ierurgia cea mai de seamă privitoare la lucruri, dar și cea mai des săvârșită în activitatea liturgică a preotului.

Termenul e folosit în limba română cu ambele înțelesuri, el însemnând și *apa sfințită* și sfințirea apei, adică *slujba de sfințire*. Aghiazma care se săvârșește odată pe an, la *Bobotează* (6 ianuarie) se numește *Mare*, pentru că amintește de ziua când Mântuitorul a primit botezul în apa Iordanului, de la Sfântul Ioan Botezătorul; rânduiala slujbei se află în cartea numită *Molitfelnic* și se săvârșește în cadrul Sfintei Liturghii (între Rugăciunea Amvonului și otpust). În textul rugăciunii de sfințire se arată efectele Aghiasmei Mari: „izvor de nestricăciune, dar de sfințenie, dezlegare de păcate, vindecare de boli, diavolilor pieire, îndepărtare a puterilor celor potrivnice, plină de putere îngerească... toți cei ce se vor stropi și vor gusta dintr-însa, să o aibă spre curățirea sufletelor și a trupurilor, spre vindecarea patimilor, spre sfințirea caselor și spre tot folosul de trebuință...” (*Molitfelnic*, Buc. 1937, p. 170). *Aghiazma mare* e folosită de arhieru la sfințirea bisericii, a ăntimiselor, a Sfântului și Marelui Mir ș.a. *Aghiazma mare* se păstrează nestricată vreme îndelungată. În Biserică se ține într-un vas anume, numit *Aghiazmatar*, și e folosită de preot la numeroase slujbe (ierurgii): la sfințirea Crucii și a troițelor, a clopotului, a vaselor și a veșmintelor bisericești, la sfințirea prapurilor, la sfințirea prin stropire a caselor, lucrurilor și persoanelor, la „mersul cu botezul”, în ajunul Bobotezei și în alte zile, când preoții vizitează parohia (la Înălțarea Sfintei Cruci, în Vinerea Izvorului Tămăduirii și pe alocuri, la 1 August, când începe Postul Sfintei Mării). În afară de *Aghiazma Mare*, care se face la Bobotează și numai la biserică, mai este și *Aghiazma mică*

(popular „*aiazmă*”, din lb. turcă „*aiazmi*” = fântână miraculoasă) sau *sfeștania* (din slv. „*sfeștanie*” sau „*feștanie*” = luminare sau „slujba luminării” cum se mai numește și *Aghiazma mare*), ce se săvârșește și în biserică dar și în alte locuri: în casele credincioșilor, la fântâni, la râuri și izvoare, în grădini, pe ogor, la cererea credincioșilor și după trebuințele lor. În biserică se săvârșește *Aghiazma mică*, de regulă la fiecare zi întâi a lunii sau numai la 1 August (începutul Postului „Sântă-Măriei”), la 1 septembrie (începutul anului bisericesc) și în Vinerea din Săptămâna Luminată (Izvorul Tămăduirii), zile când preoții obișnuiesc să meargă cu botezul în casele credincioșilor. *Sfeștania* (*Aghiazma mică*) în case, la cererea credincioșilor, pentru sfințirea casei, se face mai ales în zilele de post: miercuri și vineri dimineata (înainte de a mânca) și, de preferință, în cursul posturilor mai lungi (de ex. în prima și ultima săptămână din Postul mare), precum și la datele de mai sus, când se face și în biserică, dar și în alte ocazii, după anumite momente (mutatul în casă nouă, sfințirea unei fântâni, a cimitirului etc.). Slujba Aghiasmei mici este mai restrânsă decât a Aghiasmei mari, iar efectele ei sunt enumerate în începutul acestei slujbe, care se află în *Molitfelnic* și *Aghiazmatar*: „sfințirea apei acesteia, pe care Duhul Sfânt, prin rugăciunile preoților o sfințește, multe feluri de lucrări are... că prin stropirea ei, duhurile cele viclene din tot locul se gonesc și se iartă păcatele cele mici de preste toate zilele, adică nălucirile diavolești, gândurile cele rele; iar mintea se curățește de toate lucrurile cele spurcate și îndreptată spre rugăciune se face... bolile gonesc și dă sănătate sufletească și trupească (...) toți cei ce o primesc cu credință iau sfințenie și binecuvântare...” (*Molitf.*, p.

139). În casele credincioșilor, aghiazma se păstrează în loc de cinste în sticle curate, în care se pune de obicei un fir de busuioac. În caz de boală, bolnavii gustă din această apă sfințită sau se stropesc cu ea; dacă se învechește nu trebuie aruncată și se toarnă la rădăcina florilor sau copacilor.

AGHIAZMATAR (gr. ἁγιασματα — *aghiazmata*) — termen folosit pentru: a) Carte de slujbă bisericească în care se cuprind slujbele Sfintelor Taine și ierurgii; la început era parte a Molitfelnicului, dar din 1950 s-a tipărit separat; b) Vasul în care se păstrează în biserică Aghiazma mare; c) Construcțiile anexă, de pe lângă basilicile paleocreștine în care se săvârșea și se păstra aghiazma; d) Căldărușa de aramă, în unele părți (ex. în Banat), în care se poartă Aghiazma mare cu care preotul stropește casele credincioșilor când merge cu botezul (în zilele amintite mai sus); după unii, vasul acesta simbolizează apele Iordanului, sfințite prin Botezul Mântuitorului. **AGHEZMUI**, a **aghezmui** — a stropi cu aghiazmă; peiorativ — a se îmbăta (s-a aghezmuț = s-a îmbătat).

AGHIOGRAF (gr. ἁγιογράφος, ὁ — *aghiografos* = scriitor despre sfinți, pictor de icoane) — se numește cartea în care sunt cuprinse viețile sfinților, dar și cel care scrie literatură aghiografică, *aghiografie*.

AGHIOGRAFIE, **haghiografie** — scriere despre viețile sfinților.

AGHIOS, -oase (gr. ἅγιος, ὁ — *aghios* = sfânt) — cântări sfinte, *aghios* — imnul „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare...” (la Liturghie).

AGHIUȚĂ — sinonim popular pentru cuvântul „diavol”, „drac” ca și „tichiută” (de la tichie). Sufixul diminutival „-uță” a dat

diminutivul „aghiuță”, formă glumeată în vorbirea poporului nostru care a format și alți termeni alintători: bunicuță, măicuță, drăguță. Aghiuță s-ar traduce „sfântulețul”, fiind derivat din grecescul ἅγιος, ὁ — *aghios* = sfânt (A. S. DLR).

AGNET v. **Miride**.

AGNI — zeu vedic; v. **Vedele**.

AGNOSTICII — sectă creștină (sec. IV-V), care susține că Dumnezeu și lumea obiectivă nu e posibil să fie cunoscute cu rațiunea.

AGNOSTICISMUL — doctrină filozofică din antichitatea greacă, după care rațiunea nu e capabilă a cunoaște și a înfățișa pe Dumnezeu.

AHASVERUS-AHASVER — cunoscut sub denumirea de „Jidovul rătăcitor”, personaj mitic, cu puteri de vrăjitor.

AHIMSA — neviolență; ideea de nonviolență, în concepția indiană din jainism și budism, s-a manifestat printr-o atitudine de pasivitate, de supunere resemnată în fața nedreptății și a răului sub orice formă. Sub influența acestei idei s-a renunțat, în religia brahmană, la sacrificiile sângeroase.

AHURA-MAZDAH („Stăpânul înțelept”) — divinitate importantă în religia iranienilor antici, dinainte de Zoroastru (sec. VI î.Hr.), văzut ca principiu al binelui. Era zeul cerului luminat, creatorul lumii și protectorul regilor. Deși conceput monoteist, el are în subordine zeități vasale, care-l ajută în lupta împotriva demonilor. Pe lângă aceste spirite (Amesha-Spentes = „spirite ale sfințeniei și nemuririi”), mai sunt și spiritele Yasatos („vrednici de venerație”), din care se remarcă Mithra („contract”), important zeu al soarelui, protector al ordinii sociale și al războiului. Vasalul lui Mithra este Atar,

zeu al focului care purifică totul. Cultul acestui zeu a fost preluat și de romani, ca protector al armatelor. Tendința dualistă a vechilor religii persane se reflectă și în cultul zeului Mithra, considerat în același timp zeu al soarelui, dar și al cerului întunecat (E. V. IR); opus lui Ahuramazda este Ahriman, răul, ceea ce dă un caracter dualist religiei iraniene.

AIAZMA v. **Aghiazma**.

AJUN, AJUNARE (lat. *adjuicare* = a ajuna, a ține post negru) — *Ajun* se numește ziua dinaintea unui eveniment, a unei sărbători (în ajunul nunții, în ajunul Bobotezei etc.). *Ajunare*, a ajuna înseamnă a posti post negru, fără a mânca nimic toată ziua (ex. vinerea și în ajunul Bobotezei), iar seara, numai legume fierte, fără grăsime). Moș Ajun este ajunul Crăciunului, când se postește și încep colindele. Ajunarea, ca orice post, va fi însoțită de rugăciuni și fapte bune; v. **Postul**.

ALELUIA v. **Aleluiarion**.

ALELUIARION (gr. ἁλληλουίαριον, τὸ — *allilouiarion*) — se numesc stihurile din psalmi care sunt prevăzute a se cânta după citirea pericopelor din Apostol. Odinioară, psalmii se cântau în întregime și erau însoțiți de refrenul „Aleluia” care înseamnă: „Lăudați pe Domnul!”, refren cântat de popor după fiecare stih sau verset al psalmului, în cântările sinagogice. Din acești psalmi s-au păstrat azi doar un stih sau două. Când aceste stihuri preced pericopa din Apostol, poartă numele de *prochimen* (adică așezat înainte); aceste stihuri rămase din *psalmii aleluiatici* (psalmi care se cântau în întregime și erau urmați de *Aleluia* și rânduite a se cânta după Apostol), se numesc *aleluiarion*. De fapt aceste stihuri,

deși sunt scrise în Apostol, nici nu se mai pun după citirea Apostolului și în locul lor se cântă doar *aleluia* (de 3 ori).

ALELUIATIC, -I — psalmi aleluiatici; v. **Aleluiarion**.

ALEXANDRIA — oraș construit pe un braț al deltei Nilului de împăratul Alexandru cel Mare (Macedon), în anii 332-331 î.Hr., a devenit centru al științei și al artei în lumea antică. După moartea lui, imperiul s-a dezmembrat, Egiptul revenind dinastiei Ptolemeilor. Ptolemeu I integrează Iudeea în statul său. Elenismul, puternic în Alexandria, va exercita o mare influență asupra culturii acesteia. Ptolemeu al II-lea întocmește prețioase culegeri de manuscrise și datorită lui s-a făcut traducerea în lb. greacă a Bibliei (V. Testament), numită *Septuaginta*.

ALFA și OMEGA (Α — Ω) — prima și ultima literă din alfabetul grec; intrate în iconografia ortodoxă, au devenit simbolul „Începutului” și „Sfârșitului”, adică simbolul lui Dumnezeu (*Apocalipsa*, cap. 1); aceste litere sunt adesea înscrise pe crucea lui Hristos.

ALITURGIC — fără liturghie; *aliturgice* sunt zilele când, după tradiția veche a Bisericii, nu se săvârșește Sf. Liturghie, nici chiar în mănăstiri. Aceste zile sunt: Vinerea Patimilor, când Iisus a fost răstignit și îngropat (în popor se mai numește și Vinerea Seacă); luni și marți din prima săptămână a Postului Paștilor; miercuri și vineri din Săptămâna Brânzei (ultima săptămână până la lăsatul secului de Paști); vinerea dinaintea Crăciunului și a Bobotezei, când aceste praznice cad duminică sau luna și atunci se fac numai slujbele Ceasurilor și Vecernia. În zilele *aliturgice* se

posteste chiar cu ajunare deplină. În Bisericele ortodoxe se săvârșește o singură liturghie într-o zi, spre deosebire de catolici, care pot săvârși mai multe liturghii în aceeași zi și în aceeași biserică (de aceea, la ei bisericile au mai multe altare). Ca o derogare de la tradiția ortodoxă, care nu admite decât o singură liturghie pe zi într-o biserică, fiindcă numai una a fost Sfânta Jertfă a lui Hristos, Biserica Ortodoxă din Grecia a îngăduit, în 1957 (prin Hotărârile Sinodului Bisericii Greciei), săvârșirea a două sau chiar a trei liturghii în aceeași zi, în aceeași biserică (M. O. 1962, 2-3, p. 255).

ALLAH — numele care se dă lui Dumnezeu în religia mahomedană sau islamică (religie monoteistă); v. **Islamismul**.

ALOCUȚIUNE (lat. *alocutio, -onis*) — scurtă cuvântare.

ALTAR (lat. *altarium* = altar, de la *alta* = loc înalt) — se numea la păgâni locul înălțat (zidit mai înalt) pe care se ardeau animalele de sacrificiu. Avraam îl duce pe Isaac să-l jertfească lui Dumnezeu sus pe muntele Moria — pe care se va zidi Ierusalimul — și acolo înalță rugul de jertfă. Altarul (numit și *presbiterium* — locul preoților, locul cel mai sfânt; gr. βήμα, τό, ἱερατεῖον, τό — *vima, ierateion*) este în arhitectura bisericii creștine unul dintre cele trei spații, în care aceasta se împarte. Primul spațiu, dinspre răsărit și mai înălțat (pe solee) decât restul interiorului, este partea cea mai tainică și sfântă, fiind destinată preoților (clericilor) slujitori și săvârșirii sfintelor taine ale cultului divin (Sf. Liturghie, taina hirotoniei, slujba sfințirii Sfântului Mir, a sfințirii bisericii și antimiselor). Altarul cuprinde spațiul dintre suprafața interioară a zidului de răsărit

al bisericii și peretele de icoane (catapeteasma) care-l desparte de naos. Zidul de răsărit al altarului este, în general, semicircular în interior, și rotund sau hexagonal în exterior. Spațiul semicircular din interior constituie absida principală a bisericii; ea se lărgeste lateral prin două abside mai mici, numite *absidiole*, care formează la nord *proscomidarul* și la sud, *diaconiconul*, numite odinioară *pastoforii*. Partea superioară (tavanul) a absidei principale este o semicalotă. Biserica din primele veacuri avea un singur altar, construcție care, conform tradiției, s-a păstrat până azi în bisericile ortodoxe. Sunt și câteva excepții de biserici ortodoxe cu două sau trei altare (ex. Sf. Atanasie de la Athos, Bis. Sf. Vasile și Uspenskaia din Moscova, Bis. greacă din Brăila, Sf. Nicolae Domnesc din Iași ș.a.) dar în care nu se slujește decât o singură liturghie pe zi, altarele mai mici fiind folosite pentru slujbe în sărbători mai mici; bisericile apusene (catolice), în mare parte, au mai multe altare (biserica Sf. Petru din Roma are 25 de altare), așezate în firide, de-a lungul pereților, în afară de altarul principal așezat la răsărit, în nava centrală. Asemenea biserici au apărut în Evul Mediu, împreună cu obiceiul de a se săvârși mai multe liturghii într-o zi, în aceeași biserică în câte unul din altare sau chiar pe același altar (sub influența unei credințe greșite în legătură cu *puterea propitiatorie a Sfintei Liturghii*, adică, cu cât mai multe liturghii săvârșite, cu atât mai multe păcate iertate). În mijlocul altarului se află Sfânta Masă, pe care se săvârșește Sfânta Jertfă a Legii Noi (v. **Sf. Masă**). Altarul este locul sfânt în care se săvârșește Sfânta Liturghie, este locul de jertfă

și simbolizează Golgota, pe care o singură dată S-a adus Iisus ca jertfă sângeroasă. În altar se intră cu sfîntenie; sfintele canoane (norme, legi ale Bisericii) nu permiteau intrarea în altar decât persoanelor sfînite (Canon 19, Sinodul din Laodiceea), iar femeilor le este interzisă intrarea în Sfântul Altar.

ALVARS (ind. „sfîni”) — cîntăreți religioși ambulanți, filozofi și teologi, membri ai școlii de dascăli din Sriraujo, oraș din sudul Indiei; acești cîntăreți slăveau în versuri pline de iubire pe Vișnu-Krișna. Ei au impus în India Vișnuismul, o sectă a Hinduismului (mari religii ale Indiei).

AM-HASETER (ebr. „Popor al Cărții”) — denumire pe care și-o dau evreii datorită faptului că izvorul culturii lor e Tora. Învățătura Torei s-a transmis în „Loșn-Koideș”, „limba sfântă”, cum e numită limba ebraică, prin care s-a păstrat unitatea evreilor.

AMBROZIE (lat. *ambrosia*) — hrana zeilor, dătătoare de „tinerețe fără bătrânețe și viață fără moarte”; un fel de băutură dulce, miraculoasă, despre care vorbesc mitologiile greacă și latină.

AMBROZIE, SFÂNTUL — episcopul Mediolanului (Milano) în a doua jumătate a sec. IV; cunoscut părinte bisericesc, autor a numeroase cărți cu caracter dogmatic, exegetic și de cîntări religioase; lui i se atribuie convertirea la creștinism a Fericitului Augustin (pomenit în calendar la 7 decembrie).

AMENTI — raiul, conceput în vechea religie egipteană; v. **Câmpiile lui Iaru**.

AMIN (ebr. „așa să fie”; gr. și slav. *aminu*) — formulă de încheiere a unei rugăciuni (și în ritualul creștin), folosită ca expresie de asociere

la rugăciunile de laudă și mulțumire, încă din rînduiala primelor liturghii creștine (I Cor. 16, 24).

AMON-RA — zeu egiptean devenit cel mai puternic pe la jumătatea mileniului II î.Hr., epoca de apogeu politic, cultural și religios a Egiptului. În cinstea lui Amon-Ra a fost construit templul de la Karnak.

AMULETĂ (lat. *amuletum*, de la semiticul *hamalet* — ceea ce se poartă) — obiect care în religiile primitive era considerat ca avînd putere magică și îl apăra pe cel ce îl purta de influențele malefice ale duhurilor rele. Ea era considerată de vechii egipteni nu numai apărătoare împotriva bolilor și a oricărui rău, ci și călăuză pe drumul spre împărăția morții. Așa se explică și mulțimea amuletelor aflate, în urma săpăturilor arheologice, în mormintele egiptene (cele mai multe sunt figuri zoomorfe: capete de animale, de scarabeu, precum și figuri geometrice). Amuletele erau purtate la gât, atârinate de coliere, la urechi, pe cercei și la mâini, împodobind brățările. Alte amulete reprezentau zeități solare, ca cele descoperite în Europa, din epoca bronzului și a fierului (G. R. DA).

AMVON (ἄμβων, ὁ — *amvon*, d. ἀναβαίνω — *anavaino* = a se urca, a se sui) — este astăzi un mic balcon pe peretele de miazănoapte al bisericii, în interiorul naosului, mai aproape sau mai departe de altar, așezat la oarecare înălțime, servind pentru slujitorii bisericii, care urcă în amvon să citească Evanghelia și să rostească predica. De formă rotundă sau hexagonală, amvonul este împodobit cu sculpturi în lemn sau bronz, care au un caracter simbolic: porumbelul

simbolizează pe Sfântul Duh, crucea e simbol al credinței, ancora e simbol al speranței, inima e simbolul dragostei, iar trâmbița simbolizează propovăduirea Evangheliei. În trecut, amvonul își avea locul în mijlocul bisericii și era în formă de estradă sau de catedră, servind același scop ca și azi. În plus, aici se citea, de către preot sau arhiereu și rugăciunea finală de concediere a credincioșilor și de binecuvântare, de la sfârșitul Liturghiei, de unde și numele ei de „*Rugăciunea amvonului*”, sub care o cunoaștem azi. Tot de pe acest amvon se făceau comunicările diverse despre: viața bisericii, sărbători, dispoziții canonice și alte probleme de interes general pentru credincioși. Astăzi, în marea majoritate a bisericilor, mai ales cele de la țară, amvonul de odinioară a dispărut, rămânând însemnat numai locul, printr-o cruce sau un cerc sub policandru cel mare; diaconii citesc pe acest loc ecteniile sau cântărețul citește de aici Apostolul. Funcția vechiului amvon fix e îndeplinită azi de un amvon portativ, numit *Analoghion* (lat. *analogium*, gr. ἀναλόγιον, τό — *analoghion*), în formă de pupitru pliant, acoperit cu o pânză brodată; acesta se așează în mijlocul bisericii ori în fața ușilor împărătești, după caz, și pe el stă Biblia când se citește și când se predică. *Amvon* mai este numit și mijlocul soleii lărgite; în vechile cărți de slujbă, amvon însemna pronaos sau tindă, pridvor (v. *Mineiul pe Martie*, Buda, 1805, f. 94, r. col. 12: „leșim în amvon și se face Litie...”); „Doamna Bălașa, soția lui Constantin Șerban, a fost înmormântată în amvonul bisericii de la Curte (la Târgoviște)” — *Călătoria patriarhului Macarie în Țările Române*, București, 1900, p. 152.

ANA — nume onomastic folosit pentru personaje diferite, în Noul Testament; este numele mamei Sfintei Fecioare Maria; era fiica lui Natan și căsătorită cu Ioachim, din seminția lui Iuda și neamul lui David. La 9 septembrie, a doua zi după Sfânta Maria Mică (Nașterea Sfintei Fecioare) se sărbătorește Sfinții Ioachim și Ana. *Ana* se numea și o bătrână proorociță de la templul din Ierusalim, în vremea preotului Simeon (care L-a întâmpinat pe Iisus, la 40 de zile la templu — 2 februarie, în calendar); Ana a proorocit atunci despre nașterea și personalitatea lui Hristos. Anna, mai marele preot al iudeilor, care împreună cu Caiafa au judecat și condamnat pe Mântuitorul.

ANABAPTISM (ἀναβάπτισμα, τό, *anabaptisma*, to, d. ἀναβαπτίζω — *anabaptizo* — a reboteza, a boteza din nou) — sectă neo-protestantă din Germania (sec. XVI), după care botezul catolic, primit de copii la naștere, nu mai era valabil și de aceea ei trebuiau să fie rebotezați la maturitate.

ANABAPTIȘTI — membri ai sectei anabaptiste; v. **Anabaptism**.

ANAFORA (ἀναφορά, ἡ — *anafora* = cerere) sau **ANAFORUA** — este, în cultul creștin ortodox *Marea Rugăciune a Sfintei Jertfe* din rânduiala Sf. Liturghii, în cursul căreia are loc sfințirea Darurilor. Ea începe cu adresarea către Dumnezeu-Tatăl, ca Ziditor al lumii, continuă, recapitulând pe scurt opera mântuitoare realizată de Dumnezeu-Fiul (anamneza) și sfârșește prin invocarea Pogorării Sf. Duh, pentru sfințirea Darurilor noastre de pâine și vin și prefacerea lor în Sfântul Trup și Sânge al Domnului. În timpul acestei rugăciuni este trasă dvera și sunt închise ușile împărătești

iar preotul se roagă în genunchi înaintea Sfintei Mese; la strană, cântăreții sau corul cântă „Pre Tine Te laudăm”. *Anafora* este centrul Liturghiei creștine. Ea a însemnat inițial *înălțare, ridicare* (ἀναφέρειν — *anafero* = a înălța, a ridica), ca apoi să ia înțelesul de *jertfă, ofrandă* (oblatio sau illatio), pentru că oferirea jertfei se face prin ridicarea, înălțarea și legănarea darului de jertfă. În rânduiala Liturghiei ortodoxe, *Anafora* numește tot șirul de rituri și rugăciuni citite de preot (cele mai multe în taină) cuprinse în Liturghia Sf. Ioan de la: „Cu vrednicie și cu dreptate...” până la: „Și ne dă nouă cu o gură și o inimă a mări și a cânta” (adică de la rostirea Crezului și până la rugăciunea „Tatăl nostru”). Rugăciunile care compun *Anafora* sunt: *Rugăciunea de laudă și de mulțumire* de la început, adică *Marea Rugăciune euharistică*, în care se face o rememorare a istoriei mântuirii omului de la creație până la mântuirea lui prin jertfa de pe Cruce și Învierea Domnului. Se consemnează momentele jertfei și întemeierea Sf. Euharistii: „Și toată rânduiala cea pentru noi plinind, în noaptea în care a fost vândut și mai vărtos Însuși pe Sine S-a dat pentru viața lumii, luând pâinea, cu sfintele și prea curatele și fără prihană mâinile Sale, mulțumind și binecuvântând, sfințind și frângând, a dat sfinților Săi ucenici și Apostoli, zicând: Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu, care pentru voi se frânge spre iertarea păcatelor. Beți dintru acesta toți, acesta este Sângele Meu, al Legii celei noi, care pentru voi și pentru mulți se varsă, spre iertarea păcatelor”. Urmează rugăciunea aducerii-aminte sau *Anamneza*: „Aceasta să o faceți întru pomenirea Mea” (se

amintește împlinirea poruncii Mântuitorului). Sunt enumerate momentele drumului jertfei și mântuirii: „Aducându-ne aminte așadar de toate cele ce s-au făcut pentru noi: de cruce, de groapă, de învierea cea de a treia zi, de suirea la ceruri... și cea de a doua slăvită iarăși venire”. Anamneza (memorial) este explicată astfel de scriitorul bisericesc episcopul Teodor de Mopsuestia: „Și facem pomenirea morții Domnului în această taină înfricoșată și primim hrana nemuritoare și duhovnicească a Trupului și a Sângelui Domnului nostru, pentru care Domnul nostru, când mergea spre patimă, a încredințat ucenicilor Săi rânduiala, ca să primim acestea prin ei și să le săvârșim și noi toți care credem în Hristos și de aceea facem pomenirea morții lui Hristos-Domnul și primim aici hrana negrăită; de aici ni se dă destulă credință care ne duce la împărtășirea celor viitoare. Despre acestea și despre altele asemenea vorbește preotul în această sfântă slujbă și în pomenirea celor ce s-au făcut” (ETI, p. 92–93). A treia parte a *Anaforei* este *Epicleza* (ἐπίκλησις, ἡ — *epiklisis* = invocare, chemare), rugăciunea cea mai importantă, pentru că în timpul ei se săvârșește sfințirea și prefacerea Darurilor. Preotul se roagă în taină: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească și fără de sânge și Te chemăm, Te rugăm... trimite Duhul Tău cel Sfânt peste noi și peste aceste Daruri... prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt”. Vorbind despre *Epicleză*, despre rostul și necesitatea ei în cadrul Marii Rugăciuni a Sfintei Jertfe, Teodor de Mopsuestia accentuează mai ales rolul principal al Duhului dumnezeiesc în sfințirea Darurilor: „Trebuie acum ca Domnul nostru

Iisus Hristos să învieze din morți, prin puterea celor ce se săvârșesc, și să reverse harul Său peste noi toți, ceea ce nu se poate realiza altfel decât venind harul Duhului Sfânt, prin care și El a înviat odinioară, precum arată fericitul Pavel într-un loc, zicând: «Și era arătat Fiul al lui Dumnezeu, în putere și în Duhul Sfânt prin învierea din morți a lui Iisus Hristos, Domnul nostru» (Romani 1, 4); precum a spus și Domnul nostru însuși: «Duhul este Cel ce dă viață, trupul nu este de nici un folos» (Ioan 6, 63). Era deci necesar ca preotul, urmând rânduiala preoției să aducă lui Dumnezeu rugăciune și implorare ca să se realizeze venirea Sfântului Duh și prin aceasta harul să vină peste pâinea și vinul aduse ca Dar, pentru ca acestea să fie cunoscute că sunt cu adevărat Trupul și Sângele Domnului nostru, pentru că este memorialul nemuritor⁴ (ETI, p. 93). Anaforaua se încheie, conform ritualului bizantin, cu *rugăciunile de mijlocire* generală pentru întreaga Biserică, numite *diptice*: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească, pentru cei adormiți în credință...” „Și ne dă nouă cu o gură și o inimă a mări...” Rugăciunea aceasta de mijlocire este pentru toate categoriile de credincioși, vii și morți. În *diptice* este și formula de rugăciune pentru Fecioara Maria: „Mai ales pentru Prea Sfânta...” La strană începe să se cânte Axionul, iar preotul continuă a pomeni pe vii și pe morți. Înainte de a se sfârși Axionul, preotul ia vasul cu anafură și-l binecuvântează, atingându-l de Sfântul Disc și de Sfântul Potir. Apoi, după cântarea Axionului, zice: „Întâi pomenește Doamne, pe Prea Fericitul ..., patriarhul Bisericii Ortodoxe Române...” și

încheie Anaforaua cu o ectenie și rugăciune de taină, după care urmează rugăciunea *Tatăl nostru*, cântată de strană și credincioși; v. **Liturghierul**.

ANAFORNIȚA — vas cultic, în formă de tavă sau farfurie înaltă, cu picior, pe care se așează anafura (pâinea binecuvântată de preot), care se împarte credincioșilor după ce aceștia se miruiesc, la sfârșitul Sfintei Liturghii. **ANAFURĂ, NAFURĂ, ANAFORĂ** (gr. ἄγιος, ὁ ἄρτος — *aghios artos* = pâine sfințită, lat. *nafora*) — este pâinea sfințită, tăiată în formă de cubulețe, ce se împarte credincioșilor, la sfârșitul Sf. Liturghii, după ce s-au miruit. Este pusă pe anaforniță (tavă sau un vas cu picior) așezată pe o măsuță, în dreapta preotului care miruiește, și fiecare credincios, trecând de la miruit, ia o bucățică de anafură, pe care o mănâncă, cu condiția să nu fi mâncat nimic și nici apă să nu fi înghițit în ziua respectivă. Ea se mai numește și *antidor* (ἀντίδορον, τό — *antidoron* = în loc de dar). Despre aceasta spune Sf. Simeon al Tesalonicului: „Iară *antidorul* este pâine sfințită, care se face din acea *prosforă* (prescură) din care se scoate agnețul, care se jertfește și se face trupul Domnului. *Antidorul* (anafura) se dă în locul darului celui mare al înfricoșatei cuminecături (împărtășanii), căci nu toți credincioșii sunt vrednici a se împărtăși... ci el, numindu-se după cuviință antidor, adică *în loc de dar*, căci darul lui Dumnezeu dă...” (V. M. LBO, p. 601). Despre pregătirea anaforei Liturghierul scrie: „Anafura se taie din prescura din care s-a scos Sfântul Agneț. Dacă sunt credincioși mulți și nu ajunge numai o prescură, se poate tăia și prescura a doua, din care s-a

scos părticica întru cinstea și pomenirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu. Drept aceea aceste două prescuri se cade să fie întregi și mai mari, iar nu numai peceti, chibuzind astfel preotul ca să ajungă pentru anafură" (L, p. 143). Anafura se taie la proskomidiar, după ce s-au pregătit Darurile, și se așează pe anaforniță. Ea se sfințește în timpul când la strană se cântă Axionul; preotul ia vasul cu anafură și îl atinge de Sf. Disc și de Sf. Potir binecuvântând: „Binecuvântată este anafura sfinților Tăi, Doamne, acum și pururea și în vecii vecilor, Amin". (L, p. 142). Deoarece se face sfințirea ei în timpul Axionului (adică atunci când se face pomenirea Sfintei Fecioare după sfințirea Darurilor), împărțirea anafurei la sfârșitul Liturghiei simbolizează rămânerea Maicii Domnului încă multă vreme pe pământ, în mijlocul primei comunități creștine, după înălțarea la ceruri a Fiului ei și până la adormirea ei (L.S., p. 331). Anafura este un „înlocuitor" al Sfintei Împărtășanii (care vine ca un pogorământ pentru cei care nu s-au împărtășit) și de aceea, ca și Sfânta Împărtășanie, se ia pe nemâncate (când se ia și aghiasmă, se ia întâi aghiasma și apoi se mănâncă anafura). Ea se dă credincioșilor ca simbol al comuniunii spirituale. Vechile *Pravile* și *Cărți de învățătură* pentru preoți impuneau pentru luarea anafurei aceeași pregătire trupească și sufletească la fel ca și pentru împărtășanie. Tot anafură este și pâinea numită „Paște", binecuvântată și stropită cu vin, care se dă credincioșilor în Duminica Învierii, după Împărtășanie (la slujba de noapte).

ANAGHINOSCOMENA („bune de citit") — denumire pe care Biserica Ortodoxă o dă

cărilor necanonice cuprinse în Vechiul Testament; aceste cărți sunt recomandate doar pentru lectură complementară, fiind și ele socotite ca inspirate (ultimele 14 cărți care urmează după cartea Maleahi); v. **Apocrife**.

ANAGNOST (lat. *anagnostes* = cititor, gr. ἀναγνύσκω — *anaghignosco* = a cunoaște bine, a citi; ἀναγνώστης — *anagnostis* = cititor, cetet) — citeț sau lector al textelor sfinte, în timpul serviciilor divine în Biserica creștină din primele veacuri; anagnoștii făceau parte din clerul inferior și aveau ca sarcină a citi în biserică Apostolul (nu și Evanghelia, pe care o citea diaconul sau preotul), pastorale, scrisori martirice, vieți de sfinți; pe lângă diferite alte servicii (grija cărților de cult, aprinderea lumânărilor, purtarea sfeșnicelor la procesiuni etc.), ei ajutau și la învățământul catehetic. Anagnoștii sunt pomeniți în multe documente, începând din sec. II (v. LG, p. 128–129). Într-o inscripție (sec. VI) în lb. gr. de la Tomis, este menționat un anagnost (DIVR, p. 33); v. **Hirotesie**.

ANAHORET (ἀναχωρητής, ὁ — *anahoritis* = care caută singurătatea, singuratic) — călugăr eremit, sihastru, trăind retras într-un schit singuratic, izolat de viața de obște a mănăstirii; v. **Rasofor**.

ANALOG, ANALOGHION v. **Amvon**.

ANAMNETIC (ἀναμνηστικός — *anamnistikos* = cel care răscolește, aducerea aminte) — aniversar, comemorativ; atribut al sărbătorilor creștine, care sunt prilej de aducere aminte, atât a momentelor importante din istoria Bisericii, cât și a tuturor aceluia care au contribuit, prin viața și activitatea lor, la nașterea și consolidarea ei. Icoanele au și ele

același rol anamnetic. Sărbătorile creștine au și un sens *eshatologic*, deoarece ele sunt nu numai amintitoare ale trecutului, ci pot avertiza și asupra viitorului. Așa este, de exemplu, Duminica Înfricoșătoarei Judecăți (când se lasă sec de Postul Mare al Paștelui). Ea ne duce cu gândul la viața viitoare, în care nimeni nu intră fără judecată, fără a da, deci, seama de faptele sale și pare că atrage atenția credincioșilor asupra acestui fapt (gr. ἔσχατος — *eshátos* = ultim, cel din urmă; *eshatologie* — învățătură despre sfârșitul lumii, despre Judecata de Apoi, care este pentru toți). Sărbătorile sunt popasuri sufletești care aduc aminte credincioșilor și de grija pentru sufletul lor, pentru mântuirea lor. Astfel reiese și importanța *soteriologică* a rolului anamnetic al sărbătorilor (σωτηρία, ἡ — *sotiria* = mântuire); v. **Sărbători**.

ANAMNEZA v. **Anafora, Anaforaua**.

ANASTASIA, SFÂNTA (ἀνάστασις, ἡ — *anastasis* = înviere) — martiră la Sirmium (azi Travița, localitate în Iugoslavia), în anul 304. Purtând același nume cu această fecioară-martiră, sora împăratului Constantin cel Mare a zidit la Roma o biserică, în cinstea ei. În anul 458, moaștele sfintei au fost aduse la Constantinopol, în biserică cu hramul ei.

ANASTASIS (ἀνάστασις — *anastasis* = înviere) — Învierea, Sărbătoarea Sfintelor Paști. Icoana numită „Anastasis” care reprezintă Învierea sub forma coborării la iad a Mântuitorului (icoană inspirată din Evanghelia apocrifă a lui Nicodim).

ANASTASIMATAR (ἀναστάσιμον, τροπῆριον — *anastasimon troparion* = de înviere) — carte de slujbă bisericească, cuprin-

zând „Cântările Învierii Domnului” (la Vecernie și Utrenie, pe cele opt glasuri sau ehuri). **ANATEMA** (ἀνάθεμα, τό — *anatema*) — excomunicare, blestem, afurisanie, act religios prin care Biserica înlătură din rândurile ei pe cei care se fac vinovați de grave încălcări ale doctrinei și dogmei creștine. Excluderea se face pe timp limitat (până la îndreptarea și ispășirea greșelii) sau se face pentru totdeauna. Dreptul de anatema din sânul Bisericii creștine a ereticilor și a celor ce nu respectă învățătura morală și dogmatică a fost stabilit de sinoadele ecumenice, prin formula: „Să fie anatema”. Separarea ce s-a petrecut în Biserica creștină între Răsărit și Apus a început cu actul de excomunicare (anatema) dat de papa Nicolae I (858–867), în 863, împotriva lui Fotie, patriarhul de la Constantinopol, deoarece acesta nu recunoaște Filioque, inovație dogmatică apuseană, care contravenea hotărârilor sinoadelor ecumenice privind dogma purcederii Sf. Duh numai de la Tatăl, nu și de la Fiul (Filioque). Fotie, la rândul său, excomunică (anatematizează) pe papa Nicolae I într-un sinod ținut la Constantinopol, în 867 și nu-l mai recunoaște ca papă, condamnând în același timp și Biserica Romei, pentru că trimisese misionari catolici în Bulgaria și introdusese aici, în Simbolul Credinței, formula Filioque. Fotie alungă pe catolici și restabilește dreapta credință ortodoxă. Conflictul dintre Răsărit și Apus se intensifică, atât din cauza tendinței de supremație a papei de la Roma, cât și din cauza altor inovații care contravin învățăturilor Bisericii răsăritene (folosirea azimei la Împărtășanie, în loc de pâine dospită, credința în Purgatoriu, concepția despre post,

ș. a.) și va culmina prin Schisma cea mare de la 1054. De-a lungul secolelor au avut loc multiple încercări de revenire la unitate, dar conflictul și anatema reciprocă au persistat până la jumătatea secolului XX, când papa Paul al VI-lea și patriarhul Atenagora au căutat o cale de mediere între cele două Biserici; în cadrul unei conferințe panortodoxe ținute la Rhodos, în toamna anului 1964, s-a hotărât stabilirea unui dialog cu Roma. Urmare a fost că prin hotărârile Conciliului Vatican II, din dec. 1965, atât papa, în catedrala Sf. Petru, cât și patriarhul Atenagora, în catedrala ortodoxă din Constantinopol, în același timp, au ridicat anatema ce plana asupra celor două Biserici încă din sec. al XI-lea. Acest „gest de iertare” reciprocă, prin ridicarea blestemului, n-a însemnat însă și rezolvarea multiplelor diferențe care continuă să persiste pe plan doctrinar și să mențină dezbinarea între cele două mari confesiuni creștine.

ANATOLIE — patriarhul Constantinopolului (+458), mare ierarh și imnograf, a contribuit la îmbogățirea și dezvoltarea cultului, precum și la apărarea dreptei credințe, prin imnele sale cu conținut doctrinar, împotriva nestorianismului; este autorul unor stihiri numite „anatolice” și al troparelor Învierii, ce se cântă sâmbăta la Vecernie. Sf. Ioan Damaschin, care a coordonat *Octoihul*, a introdus în această carte de slujbă și compozițiile lui Anatolie.

AN BISERICESC sau LITURGIC — începe la 1 septembrie și se termină la 31 august, spre deosebire de *anul civil* sau calendaristic, care începe la 1 ianuarie și se termină la 31 decembrie; *anul bisericesc* înseamnă totalitatea manifestărilor de cult liturgic al Bisericii

creștine, cult ce are ca scop ca Persoana și amintirea Mântuitorului să fie prezentă continuu, în chip tainic, dar și real, în Biserica pe care El a întemeiat-o. Anul bisericesc e format din două cicluri concentrice: a) *ciclul mobil* care se învârteste în jurul sărbătorii Paștilor (cu date variabile de la an la an) și are în centrul său Persoana și activitatea Mântuitorului, a cărui proslăvire se face în cântările din Octoih, Triod și Penticostar; legat de sărbătoarea Învierii, *anul bisericesc* e împărțit în trei perioade: *perioada prepascale* sau *a Triodului* (care cuprinde slujbele acestei etape a Postului Mare), *perioada pascale* sau *a Penticostarului* (care cuprinde slujbele Învierii, până la Rusalii) și *perioada postpascale* sau *a Octoihului*; aceste cărți sunt folosite de cântăreți la strană, în fiecare din aceste perioade; având în centru Persoana Mântuitorului, acest ciclu se mai numește și *ciclul Hristologic* sau *Pascal*; b) *ciclul fix*, al doilea din ciclurile concentrice ale anului bisericesc, comemorează șirul Sfinților pomeniți în fiecare din cele 12 luni ale anului liturgic, care începe la 1 septembrie și se termină la 31 august; se numește și *ciclul sanctorial* sau *mineal*, pentru că slujba sfinților este cuprinsă în cele 12 Minee. La catolici, anul bisericesc începe cu prima duminică din Advent (Adventus), cea mai apropiată de 30 noiembrie (când începe postul Crăciunului la ei). Ortodocșii păstrează tradiția iudaică (după care 1 septembrie era începutul anului civil la evrei), care considera această zi (1 sept.) începutul creației lumii; tot în această zi, Iisus Hristos și-ar fi început activitatea publică, citind în sinagogă cuvintele proorocului Isaia (61, 1-2):

„Duhul Domnului este peste Mine, că Domnul M-a uns să binevestesc săracilor... ca să dau de știre un an de milostivire al Domnului” (cf. Luca 4, 18–19); v. **Timp**.

ANCADRAMENT — chenar decorativ la uși și la ferestre. La mănăstirea Antim din București, ancadramentul de piatră în basorelief a fost lucrat de mâna mitropolitului Antim, ctitorul ei.

AN CALENDARISTIC v. **Calendar**.

ANDREI, Sf. Apostol (ἁνδρεΐα, ἡ — *andreia* = bărbăție) — „cel dintâi chemat” la apostolat de Mântuitorul; Apostolul lui Hristos, cel care a propovăduit creștinismul pe pământul țării noastre (în Scitia Minor — Dobrogea de azi). Istoricul antic Eusebiu de Cezareea spune că: „Apostolii s-au împrăștiat pe tot pământul... Andrei în Scitia...”, precum arată și tradiția că Andrei a venit din Asia Mică în Scitia Mare (sudul Rusiei), apoi în Scitia Mică (Dobrogea), în orașele de lângă mare și apoi a coborât în provincia Ahaia din Grecia, la Patras, unde a fost răstignit, cu capul în jos, pe o cruce în formă de X, murind astfel ca martir (+94) pentru credința sa creștină. Strămoșii au numit „Undrea” luna decembrie, care începe după 30 noiembrie (ziua Sf. Andrei).

ANDREI CRITEANUL — episcop al Cretei (+740); este unul din cei mai de seamă și mai prolifici creatori de canoane și imne, deosebite prin frumusețea formei și profunzimea gândirii. El a compus *Canonul cel Mare* (Canonul de pocăință) din Triod, canon format din 250 de tropare, și care se citește în întregime în Postul cel Mare, în zilele rânduite de Tipic. Andrei Criteanul a mai scris stihiri (tropare) și pentru unele sărbători în afara Postului: Nașterea

Mântuitorului, Întâmpinarea Domnului, Înălțarea Sfintei Cruci, Nașterea Sfintei Fecioare ș.a. Este trecut în Mineiul pe luna iulie și lăudat pentru meritele sale.

ANGELIC (lat. *angelicus*) — îngeresc, îngereste.

ANGHELOLOGHIA — concepția despre îngeri la diferitele religii.

ANGLICANISMUL sau **Biserica anglicană** — este rezultatul sciziunii care s-a produs în sânul Bisericii Catolice în sec. al XVI-lea (1534), din Anglia. Regele Henric al VIII-lea, supărat că papa nu-i aprobă (conform formulei „*Non possumus*”) desfacerea primei căsătorii, spre a-i da posibilitatea să se căsătorească cu Ana Boleyn, iese de sub autoritatea papală, se rupe de Roma și instituie Biserica „reformată” a Angliei — anglicanismul. Credincioșii care au acceptat reformele propuse în cadrul noii Biserici s-au numit „conformiști”, iar ceilalți au fost „nonconformiști”, care s-au dezbinat în „presbiterieni”, „puritani”, „congregaționaliști” și „independenți”. Reforma anglicană nu este un protestantism radical, ci este o mediere între catolicism și protestantism.

ANIMISMUL — religie primitivă care consideră că toate elementele naturii sunt însuflețite.

ANTERIU (ture. *anteri*, de la *Antar*, poet arab, sec. VI, care purta asemenea haină) (AS, DLR) — haină lungă, largă, din material subțire, pe care o poartă oamenii deșertului; în secolele trecute era purtat și de boierii români, după modelul vechiului costum grecesc și otoman; azi face parte din costumul preotesc. Preoții creștini îl poartă în amintirea vechiului *hiton*, purtat de Mântuitorul; v. **Hiton**.

ANTICHENOM v. **Semne muzicale.**

ANTICRIST (ἀντίχριστος — *antihristos* = contra lui Hristos, slv. *Antihristu*) — personaj despre care se vorbește în Biblie (Noul Testament — Apocalipsa) și care se va arăta, luptând împotriva învățaturii lui Hristos, dar pe care Hristos îl va birui; sinonim cu sfârșitul lumii. v. *Parusia*.

ANTIDOR v. **Anafura.**

ANTIFON (τὸ ἀντίφωνον — *to antifonon* = răspuns la un verset psalmodic) — *antifoane* se numesc, în cântarea bisericească, acele cântări intercalate printre ecteniile din prima parte a liturghiei catehumenilor; ele reprezintă resturi ale psalmilor 81, 82 și 94, cântați odinioară, în întregime, în această parte a slujbei liturgice; fiind cântați în mod antifonic (alternativ) de cele două străni, acești psalmi s-au numit *psalmi antifonici*. Cu timpul, la sfârșitul fiecăruia dintre acești psalmi au început să se cânte, ca o încheiere, câte un imn nou, de inspirație creștină, și anume: „Pentru rugăciunile Născătoarei de Dumnezeu, Mântuitorule, mântuiește-ne pe noi”, după Ps. 91 (primul psalm antifonic); „Pentru rugăciunile Sfinților Tăi, mântuiește-ne pe noi, Doamne!”, după al doilea și imnul „Unule născut” și „Mântuiește-ne pe noi, Fiul lui Dumnezeu, Cel ce ești minunat întru sfinți, pe noi care-Ți cântăm Ție: Aliluia”. Aceste imne au început să se cânte, mai târziu, ca niște refrene după fiecare verset ale celor trei psalmi (Ps. 91, 82, 94), ceea ce a atras înapoi versetelor cântate, până când s-a ajuns la situația de azi, când au rămas în uz numai câte trei versete din fiecare psalm. Prin sec. XV, psalmii antifonici, împreună cu refrenele imnelor celor noi, se

cântau la Liturghie la toate sărbătorile; după aceea au rămas în uz numai la Liturghia din zilele de rând (în mănăstiri). La Liturghia din duminici și sărbătorile sfinților ei au fost înlocuiți cu *psalmii numiți tipici*, adică cei luați din serviciul numit *Tipica* (*Obednița*), Ps. 101, 145 și Fericițile. Aceștia se cântau la început în întregime; cu timpul, numărul versurilor cântate s-au redus treptat (rămânând, de ex. din Ps. 102, numai versetul 1: „Binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul...”, precedat de „Slavă... și acum...”, urmat de refrenul „Bine ești cuvântat, Doamne!”, iar din Ps. 145, doar ultimul verset „Împărăți-va Domnul în veac...”). Aceste resturi ale psalmilor tipici, împreună cu cântările noi din această parte a Liturghiei, poartă, impropriu, denumirea de antifoane (*Antifoanele Liturghiei*), prin analogie cu antifoanele propriu-zise, mai vechi, pe care le-au înlocuit. De aceea, rugăciunile citite în taină de către preot, în timpul cântării acestor antifoane, poartă în Liturghie denumirea de *Rugăciuni ale antifoanelor* (înainte de Vohodul mic) (*Liturghier*, 1980, p. 107–109). Antifoanele se numesc și *Treptele antifoanelor* (ἀναβαθμός — *anavatmos* = în trepte), și sunt cântări scurte din Octoih. Se numesc antifoane pentru că se cântă alternativ de către cele două strane sau coruri de cântăreți. Aceste cântări sunt compuse pe baza Psalmilor 119–133 (Ps. 120–134), care formează catisma a 18-a numită și „*Cântarea treptelor*” pentru că la iudei se cânta pe treptele templului din Ierusalim, de către două grupe de cântăreți, care stăteau față în față și cântau pe rând. Fiecare antifon din cele opt glasuri e format din nouă tropare (stihiri scurte), grupate trei

câte trei, în trei antifoane pentru fiecare glas. Această împărțire a antifoanelor are un *caracter trinitar*, referindu-se la cele nouă cete ale îngerilor, în ierarhia cerească, cântând Sfintei Treimi. La această cântare de laudă se asociază și Biserica. Compunerea antifoanelor e atribuită Sf. Ioan Damaschin și Sf. Teodor Studitul.

ANTIFONIE — cântare alternativă, executată în Biserica creștină de cântăreți sau coruri, din cele două strâni, cântăreți care-și dau răspunsuri reciproce.

ANTILEGOMENE v. **Apocrife**.

ANTIM IVIREANUL (1650–1716) — mitropolit al Ungro-Vlahiei (1708–1716); originar din Iviria (Georgia-Caucaz), el a fost adus în țară de domnitorul Constantin Brâncoveanu pentru a întări viața culturală și bisericească din Țara Românească. Antim a întemeiat tipografii și s-a remarcat printr-o bogată activitate cărturărească, tipărint peste 60 de cărți bisericești (în limbile: română, greacă, armeană, georgiană), pentru folosul creștinilor ortodocși de pretutindeni. A avut marele merit de a fi transpus și tipărit în limba română aproape toate cărțile de slujbă bisericească, introducând astfel limba română ca limbă oficială în biserică (în locul celei grecești și slavonești). În volumul său de predici, intitulat „*Didahii*”, mitropolitul Antim a denunțat și condamnat viciile societății timpului, îndemnând la trăirea vieții creștine adevărate de credință în Dumnezeu și dragoste față de oameni. Parte din aceste predici au fost probabil rostite din amvonul bisericii mănăstirii Antim, ctitoria sa, ridicată în anii 1713–1715, în București, pe strada cu același

nume. În documentul (cota 3342) păstrat la secția de manuscrise a Academiei Române, intitulat „Așezământul” se reflectă principiile creștine pe care marele mitropolit nu numai că le-a proclamat la amvon, ci le-a dat ca norme pentru mănăstirea ctitorită de el: „Învățătură pentru *așezământul* cinstitei mănăstiri a Tuturor Sfinților, adecă Capete 32 întru carele să coprind toată chiverniseala mănăstirii și *rânduiala milelor ce s-au hotărât să se facă pre an la săraci și la lipsiți, din venitul casei*. Acum într-acestaș chip așezat în zilele prealuminatei și înălțatului domn Io Constantin Brâncoveanu Basarab Voevod, de noi smeritul mitropolit al Ungrovlahiei Antim Ivireanul ctitorul. La leat 7221 (1713), aprilie 24, în care an s-au început zidirea bisericii”. *Așezământul mănăstirii Antim* se încheie la fila 35 cu precizarea: „*Cap osebit, carele smerenia noastră l-am așezat, la leat 7224 (1716) martie 15 dni și vom să se păzească nestrămutat în veci, în grea și nedeșlegată afurisanie*” (Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972, p. 325, 346, Ediție critică îngrijită de Gabriel Ștrempel). Începută sub Brâncoveanu, biserica a fost terminată în timpul lui Ștefan Vodă Cantacuzino și dăruită cu danii de urmașul său Ion Nicolae Alexandru Mavrocordat. Antim mitropolitul este meșterul sculpturilor în piatră ce împodobesc biserica, și tot lui și ucenicilor săi îi este atribuită sculptura ușilor de la intrare. El n-a mai ajuns să vadă biserica sfințită, căci, acuzat ca dușman al turcilor, a fost condamnat la surghiun pe muntele Sinai (Asia Mică). Pe drumul surghiunului a fost însă ucis, iar trupul său a fost aruncat în râul Marița din Bulgaria. Azi el a fost trecut în rândul sfinților. La scurt

timp după moartea sa, mănăstirea Antim și-a pierdut autonomia, devenind paraclis al Mitropoliei. (Radu vel-logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, cu note și anexe de D. Grecianu, București, Göbl., 1906). Biserica Antim, model de arhitectură bizantină și reprezentativă pentru arta brâncovenească, a suferit de-a lungul timpului restaurări, ultima fiind în 1950, făcută de Comisia Monumentelor Istorice. Mănăstirea Antim a avut inițial doar câțiva călugări, așa cum are și azi; v. **Rugul aprins**.

ANTIM — mănăstirea Antim; v. **Antim Ivireanul**, M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ort. Române*, vol. 2, p. 143–162, București, 1981.

ANTIMIS, SF. ANTIMIS (gr. ἀντί — *anti* = în loc de; și μῆνσος — *minsos*, lat. *mesa* = masă) — unul dintre cele mai importante obiecte liturgice; este confecționat dintr-o bucată de pânză de în ori de mătase; are formă pătrată, cu laturile de 50–60 de cm. Pânza este pictată cu scene și imagini reprezentative, legate de patimile Domnului. Scena principală a iconografiei antimisului este punerea în mormânt a Domnului; în jur sunt pictate: Crucea răstignirii, cununa de spini, ciocanul și cuiele, sulița, buretele cu oțet și fiere, cocoșul care a cântat de trei ori; la cele patru colțuri sunt pictate totdeauna chipurile celor patru evangheliști cu simbolurile lor, iar pe marginea antimisului se scriu de obicei cuvintele troparului „Iosif cel cu bun chip...”. Într-un colț, cusut ca un buzunărel, se pun moaște de sfinți, ca și la Sf. Masă. De aceea, antimisul (ἀντιμῆνσιον, τό — *antiminsion* = în loc de masă) poate ține locul Sfintei Mese când se face slujba Liturghiei undeva, în afara

bisericii (fără Sf. Antimis nu se poate săvârși Sf. Liturghie, chiar acolo unde se află Prestol sfințit și cu Sfinte Moaște). *Originea antimisului* datează din primele veacuri ale Bisericii, din vremea persecuțiilor. Fiind surprinși de prigonitori în timpul oficierei Sf. Liturghii, creștinii fugeau să se ascundă, luând Sfintele Daruri, pe care le înfășurau într-o pânză, și-și continuau slujba în alt loc. Întrucât însă în timpul persecuțiilor creștinii săvârșeau cel mai adesea Sf. Liturghie pe mormintele martirilor, care serveau ca masă sau altar de Jertfă, s-a luat obiceiul de a se pune în acea pânză care învelea Sf. Daruri părțile din Sfintele moaște de martiri. Prin aceste moaște pânza se sfințea și devenea un fel de *altar mobil* sau *portativ*, pe care se putea săvârși Sf. Liturghie. Chiar după încetarea persecuțiilor, altarele acestea mobile erau folosite de către împărați și ostași pe câmpurile de luptă, ca și de sihaștri care se retrăgeau în locuri pustii, unde nu existau biserici cu altare fixe. Folosirea Sf. Antimis nu a încetat, dar a devenit necesar pentru situații diverse: de ex. în cazurile când Sf. Liturghie trebuia să se desfășoare în afara bisericilor construite, sub cerul liber, în corturi sau pe câmp în vreme de război. De asemenea, în caz de incendii sau alte întâmplări grave, când lăcașul bisericii nu mai poate fi folosit, preoții slujitori au datorat de a face sau chiar numai de a termina liturghia, alegând un alt loc corespunzător, respectabil, unde folosind Sf. Antimis fac sau termină slujba, ca și pe Sf. Masă. În forma de azi, antimisul este o dedublare a vechiului *iliton* (εἰλῶν — *eilio* = a înveli), adică a acelei pânze care se așternea peste vechile altare creștine, (fixe sau mobile,

făcute din lemn, metal sau piatră), pânză cu care, la nevoie, se înveleau Sf. Daruri când trebuia să fie transportate într-alt loc. Ilitonul s-a păstrat până azi și servește ca învelitoare pentru Sf. Antimis, de care se deosebește însă prin faptul că ilitonul nu conține Sfinte moaște. Antimisele se aflau, la început, pe Sf. Masă în bisericile care nu erau sfințite, sau în paraclise. Cu timpul însă ele s-au generalizat și au rămas permanent în toate bisericile care aveau altare sfințite și sfinte moaște. Antimisele se sfințesc prin ungerea cu Mir, ori în legătură cu sfințirea bisericii, ori independent de ea. Sfințirea o face numai episcopul. Antimisul stă totdeauna pe Sf. Masă, împăturit și învelit în iliton, iar deasupra lui se așează Sf. Evanghelie. În timpul Liturghiei catehumenilor, antimisul se desface și se întinde pe Sf. Masă și pe el se așează discul și potirul cu cinstitele Daruri, ce urmează a fi sfințite. După sfințirea darurilor și împărțirea cu ele, Sf. Antimis se împătorește la loc pe Sf. Masă și deasupra lui se așează Sf. Evanghelie. Antimisul simbolizează mormântul Mântuitorului, precum și giulgiul în care a fost înfășurat Trupul Domnului la punerea Lui în mormânt, iar ilitonul în care el stă învelit de obicei, reprezintă fie tot giulgiul, fie numai mahrama sau sudariul cu care a fost înfășurat atunci capul Mântuitorului. Cele mai vechi antimise de pânză păstrate până azi provin din secolul al XII-lea (un antimis rusesc de la 1148), iar la noi din veacul al XVII-lea (LG, p. 503 ș.u.).

ANTINOUGHEN MARTIRUL, SF. — episcop de Sevasta (+303 sau 301), pomenit în Sinaxarul ortodox la 16 iulie; a dat imnologiei creștine una dintre cele mai frumoase com-

poziții, „Lumină lină“, din slujba Vecerniei; v. **Lumină lină**.

ANTOLOGHIU (ἀνθολόγιον — *anthologhion* = culegere de texte și cântări alese), **Trefologhiul** sau **Tropologhiul** — un *Minei mic*, format din extrase luate din *Mineiul cel mare* (cel pentru toate lunile). Cuprinde rânduiala sărbătorilor și slujbele comune ale sfinților de peste an, ale profeților, apostolilor, martirilor, care se preamăresc împreună cu sfântul a cărui pomenire se serbează. De aceea se mai numește și *Prăznicar* sau *Minei izbrănit*, adică prescurtat (în rev. B.O.R., 1974, nr. 5-6: „Minei izbrănit“, „Sbornic ales la praznice domnești și la sfinții mari... zis și *Prăznicar*“). Rânduiala cântărilor pentru sărbătorile mari (ale Mântuitorului, ale Sf. Fecioare, ale Crucii și ale unor sfinți mari) este întreagă, ca și în *Mineiul cel mare*. *Antologhiul* s-a format ca o necesitate și e folosit când o biserică nu are *Mineiul cel mare* pentru fiecare lună și fiecare zi. *Antologhioane* sau *Florilegii* sunt numite și colecțiile (antologiile) de imne liturgice, tropare care-și au originea în primele secole creștine.

ANTROPOMORFISM (ἀνθρωπόμορφος — *antropomorfos* = care are formă umană) — credință religioasă în zei (la grecii vechi și la romani) după care divinitățile iau chip omnesc, acționează și se comportă ca oamenii, având însă atributul nemuririi. Religiiile antropomorfe se deosebesc de cele naturiste, în care divinitățile sunt reprezentate prin simboluri, ca: arbori, animale, păsări.

ANTROPOTOKOS v. **Dulie**.

ANUL NOU v. **Circumciziune, Brumaliile**.

APETURIA — numele unei sărbători în cins-

tea lui Hefaistos, venerat ca zeu al focului domestic, la grecii antici. Serbarea consta în alergări cu torțe.

APEX — un fel de tiară (tichie) purtată de Flaman Dialis, adică cel mai mare preot al lui Jupiter Capitolinus, la romani.

APIS — zeu al fecundității, în religia Egiptului antic; era reprezentat sub chipul unui bou de culoare neagră cu o pată albă pe frunte.

APLI v. **Semne muzicale**.

APOCATASTAZA (ἀποκατάστασις, ἡ — *apocatastasis* = restabilire, revenire) — teoria după care la sfârșitul lumii totul se va purifica, va reveni la starea de curăție, de neîntinare originară; acest proces se va face treptat, printr-un foc curățitor. Despre apocatastază vorbește Sf. Grigorie de Nissa (sec. IV, fratele mai mic al Sf. Vasile cel Mare), în unele scrieri ale sale (în lucrarea „Despre suflet și înviere”). El spune că tratamentul purificării se face proporțional cu starea de păcat în care se află fiecare. Tratamentul constă în purificarea sufletului de răutate, ceea ce nu se face fără suferință. Tratamentul se aplică tuturor fapturilor și diavolului. Starea de apocatastază e o stare de fericire, de dumnezeire, străină de orice mâhnire. Cei purificați de răutate vor trăi într-o stare de virtute divină, generată de firea divină, care face ca Dumnezeu să fie totul în toate. Teoria apocatastazei își are rădăcinile la Origen (sec. II-III), care vorbește despre „restabilirea generală” a păcătoșilor de toate categoriile, chiar și a diavolului; la sfârșitul veacurilor toți trec după moarte printr-un foc care-i purifică și purificați vor învia cu trupurile eterice și vor fi restabiliți în starea de dinainte de căderea

omului în păcat.

APOCALIPSA (de la gr. ἀποκάλυψις, ἡ — *apocalipsis*, apocalips = descoperire) — este scrisă de Sf. Apostol și Evanghelist Ioan și cuprinde descoperirea Mântuitorului făcută lui Ioan, pe când acesta se afla în insula Patmos (Grecia), unde fusese exilat din cauza harului său profetic și a râvnei cu care predica Evanghelia lui Hristos. Apocalipsa este ultima carte din Noul Testament, din care cunoaștem viziunea profetică a lui Ioan privitoare la situația Bisericii de la întemeiere și până la sfârșitul lumii, când va ieși biruitoare din toate piedicile și dușmăniile ce-i vor sta în cale de-a lungul vremurilor. Fiind o carte profetică, Apocalipsa folosește mult simbolul și alegoria. Data scrierii este sfârșitul sec. I d.Hr., în vremea persecuțiilor lui Domițian. Protestanții fac apel la Apocalipsă, despre care au scris foarte mult, luând-o ca temei pentru doctrina milenaristă și apropierea sfârșitului lumii. Caracterul „obscur”, mai greu de înțeles al acestei cărți a dat naștere la numeroase interpretări și confuzii pe care sectarii le-au speculat mult. Interpretarea ortodoxă a Apocalipsei este corectă în contextul Bibliei; sfârșitul lumii e profețit prin semne catastrofale. Apocalipsa aparține unui gen literar *apocaliptic* (întâlnit în Vechiul Testament, la profeți), care apare la un moment dat în istoria revelației, în mediul ebraic. În Apocalipsă, totul este transformat în simboluri, și, pentru a înțelege, trebuie să tâlcuiști simbolurile (ex. fiara cu șapte capete: fiara e imperiul roman, capetele sunt împărații romani, corbul e simbolul științei, părul alb e veșnicia etc). Transformarea simbolurilor în idei revelează o mare frumusețe și profunzime a cărții. Apocalipsa e o carte a speranței,

încurajând pe creștinii care par a fi fericiți murind pentru Hristos. Este o carte profetică, precum e întreaga Scriptură. Ioan a scris pentru epoca sa, dar și pentru toate epocile.

APOCRIF (de la ἀποκρύπτω — *apokripto* = a ascunde, ἀπόκρυφος — *apokrifos* = ascuns, nesigur, secret), *apocrife* — cărți pretins sfinte, pe care Biserica nu le recunoaște ca inspirate și autentice și nu le admite în Sf. Scriptură. Cărțile apocrife ale Vechiului Testament își au originea în scrierile compuse de unii iudei care, după obiceiul popoarelor păgâne (asirieni, babilonieni, greci, romani) de a scrie astfel de cărți și a le atribui zeilor, cuprindeau învățături ascunse, destinate celor inițiați; acești iudei au compus și ei astfel de cărți, pe care le atribuiau unor personaje din Sf. Scriptură (regi sau profeți) pentru a le da autoritate. Aceste cărți, cuprinzând învățături secrete, pretindeau chiar că au caracter sacru și revelat și caută să fundamenteze filozofic, alegorii, simboluri și numere enigmatice, pentru a explica misterele divine și umane, fenomenele naturale și interpretarea scrierilor biblice, mai ales pe cele privitoare la profețiile mesianice. Printre aceste apocrife sunt: *Cărțile Sibiline* (cu caracter profetic), după modelul oracolelor grecești; *Cartea Enoh*, care vorbește despre îngeri, despre soarta cerului și a pământului, despre Mesia ș.a.; Cartea numită „*Mica Geneză*”, care tratează despre istoria poporului evreu până la ieșirea din robia egipteană și instituirea sărbătorii pascale; o apocrifă poetică e „*Psaltirea lui Solomon*”, și una cu caracter apocaliptic e „*Apocalipsa lui Baruh*” ș.a.; pentru Noul Testament apar în sec. al II-lea „*Evangheliile apocrife*”. Cărțile apocrife, deși interesante prin conținutul lor, sunt totuși interzise de Biserică, unele dintre ele cuprin-

zând chiar idei eretice sau lucruri ascunse, obscure. După modelul acestor apocrife din literatura religioasă, au apărut și cărțile apocrife populare, bazate pe legende religioase (N. C. CP).

APOCRISIARH (ἀποκρισάρις, ὁ — *apokrisaris* = ambasador) — reprezentant al unui scaun patriarhal, pe lângă un altul. La catolici e *Nunțiul papal*. Sf. Grigore cel Mare, supranumit *Dialogul* (+604), înainte de a ajunge papă al Romei, a stat la Constantinopol ca apocrisiarh (nunțiu papal), timp de 6–7 ani (578–584), trimis de Papa Pelagiu al II-lea.

APOFATIC (ἀποφατικῶς — *apofatikos* = negând, prin negație; de la ἀποφάσσω — *apofasko* = a nega) și **CATAFATIC** (κατάφασις — *katafasis* = afirmare; de la καταφάσσω — *katafasko* = a afirma) — modalitate de cunoaștere a lui Dumnezeu prin antinomie, adică pe calea negației și pe calea afirmației. *Calea apofatică* înseamnă cunoașterea lui Dumnezeu prin *negație*. Dumnezeu este necuprins, nemărginit, incognoscibil pe calea rațiunii; pe *cale catafatică* existența lui Dumnezeu se susține prin *afirmații*: Dumnezeu este bun, atotputernic, înțelept etc. Dumnezeu este cognoscibil prin opera Sa, prin tot ce există și a creat, dar este incognoscibil în ființa Sa. Prin opera Sa, El poate fi numit, I se poate da un nume (creator, înțelept), dar prin ființa Sa nu are nume, este *negrăit*.

APOFATISM — cunoașterea lui Dumnezeu pe cale apofatică și *Catafatism*, cunoașterea Lui pe cale catafatică.

APOLIS (ἀπόλυσις, ἡ — *apolis* = eliberare; slv. *otput*, *opust*) — rugăciune de

încheiere a slujbei divine, când credincioșii erau liberi să plece; *apolisul* se face printr-o formulă de binecuvântare pe care preotul o rostește în fața ușilor împărătești. La sfârșitul Sf. Liturghii, preotul miruiește pe credincioși după *Apollis*: „Binecuvântarea Domnului peste voi, cu al Său har și cu a Sa iubire de oameni... Slavă Ție, Dumnezeule, nădejdea noastră, slavă Ție... Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri, Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru, miluiește-ne pe noi!” Sunt chemați în ajutor sfinții, ca să fie mijlocitori pentru noi prin rugăciunile lor către Dumnezeu. *Apolisul* se face la toate slujbele — Vecernie, Liturghie, Botez, Cununie etc. —, după care credincioșii pleacă. *Apollis* se numește și *Odovania* (Otdania), adică ultima zi de slujbă a după-serbării care urmează sărbătorilor împărătești și marchează sfârșitul, dezlegarea sau încheierea sărbătorii (v. LC, p. 248).

APOLLO, APOLLON — la greci și romani, zeu al poeziei, al luminii și al frumuseții; numele său înseamnă soarele „strălucitor”, fiind considerat zeu al soarelui, distinct sau confundat cu Helios. Razele sale ajută vegetația, animalele și oamenii. Ochiul său strălucitor pătrunde văzutul și nevăzutul și de aceea este și zeul strălucitor, al manticii (al ghicitului); fiul lui Jupiter și al Latonei, fratele Diane (zeița vânătorii). Apollo era numit și „delfinos”, deoarece în cultul său erau asimilate și culte animaliere foarte vechi (ex. Cultul delfinului); el era și zeul protector al navigatorilor, al păstorilor și al pășunilor. În miturile lui Apollo există *legenda delfinului*. Îndrăgostit de nimfa Dafne, el l-a jignit pe Eros care trimite în inima nimfei săgeata menită să ucidă dragostea.

Astfel ea nu-l mai poate iubi pe Apollo și se prefăce în dafin (laur). Îndurerat, Apollo binecuvintează dafinul să nu se ofilească și să rămână mereu verde și se împodobește cu o cunună de laur. În cinstea lui s-au înălțat temple, dintre care principalele se aflau la Delfi și Delos; i-au fost închinat opere de artă, ca statuile: Apollon Belvedere (muzeul Vatican); Apollon cu lebăda (muzeul „Dei Studi”, Neapole), pictura lui Eug. Delacroix, „Apollo învingând șarpele Piton” (muzeul Luvru, Paris).

APOLOGET (lat. *apologus*, gr. ἀπόλογος — *apologos* = apolog, apologet, apărător; ἀπολογία, ἡ — *apologia*, i = apărare, explicație) — apologeti creștini au fost în primele veacuri acei scriitori creștini care, prin scrierile lor (adesea sub formă de cereri de apărare — apologii —, adresate împăratului sau senatului roman, poporului sau unor particulari), încercau să apere adevărurile credinței creștine și pe creștinii acuzați și deseori uciși pentru credința lor. Câțiva dintre cei mai cunoscuți apologeti creștini care au ținut piept atât păgânismului, cât și iudaismului ce negau creștinismul, au fost în sec. II: Apollonius Atenagora, Iustin Martirul, Teofil de Antiohia, Tertulian, iar în sec. III: Clement Alexandrinul, Origen, Sf. Ambrozie, Grigorie Taumaturgul, Sf. Ciprian, Lactanțiu ș.a.

APOLOGETICA — disciplină teologică creștină, care folosește argumente raționale și teologice pentru apărarea doctrinei creștine împotriva celor ce caută să o atace.

APOLOGIE v. **Apologet**.

APOSTAT, APOSTAȚI (gr. ἀποστάτης, ὁ — *apostatis* = renegat) — cel care se leapădă de o credință, cel care își reneagă

convingerile. Biserica creștină i-a numit apostati pe cei care s-au lepădat de credința în Hristos (ex. împăratul Iulian, nepotul lui Constantin cel Mare — sec. IV —, deși a fost botezat creștin, s-a lepădat de credința creștină, devenind cel mai aprig prigonitor al ei și a rămas în istorie cu numele de Iulian Apostatul). Apostati se numesc și creștinii care, chiar dacă formal nu tăgăduiesc credința în Hristos, fac vrăji și cer ajutorul lui Satan, ceea ce în fapt înseamnă lepădare de Hristos, căci cerând ajutorul diavolului dovedesc că nu cred în Iisus, punându-l pe diavol mai presus de El.

APOSTAZIE — acțiunea de renegare a unei credințe religioase, în care s-a născut și a trăit (a apostazia = a se lepăda de o credință).

APOSTIH sau stivoahnă (gr. τὰ ἀπόστιχα — *apostika*, slv. *stivohāna*) — cântare la sfârșitul Vecerniei, precedată de *ectenia cererilor* („Să plinim rugăciunea noastră cea de seară, Domnului”) și urmată de *Rugăciunea dreptului Simeon* („Acum liberează pe robul Tău, Stăpâne...”). Această cântare constituită dintr-o serie de patru sau cinci stihuri, strofe sau tropare, se numește *stihovavnă* sau *apostih* fiindcă strofa a doua, a treia (și a patra, când e cazul) sunt totdeauna precedate de câte un stih, care poate fi un verset din psalmi sau, mai rar, din alte cărți ale Vechiului Testament (ex. din Pildele lui Solomon). Ca și stihurile de la prochinien, stihurile de la Stihovavnă reprezintă resturi ale unor psalmi care se cântau odinioară în întregime în acel moment (de sfârșit) al Vecerniei. Începând din sec. V, printre versetele acestor psalmi s-au intercalat (ca și în grupul psalmilor de la volod — Ps. 140 și ceilalți) noile strofe ale poeziei imnografice de inspirație

creștină; v. **Damaschin, Sf. Ioan Damaschin, APOSTOL, PERICOPELE APOSTOLILOR** (ὁ ἀπόστολος — *o apostolos*; βιβλίον, τό — *to biblion* = carte) — cuprinde Faptele Apostolilor și Epistolele cuprinse în Noul Testament și din care se citesc pericope înainte de citirea Evangheliei, în timpul slujbei Sfintei Liturghii. **APOSTOL** — trimis, purtător de cuvânt. *Apostolii* sunt cei 12 bărbați aleși de Iisus, care au fost „trimiși” să predice Evanghelia și au primit (în ziua Pogorării Duhului Sfânt) harul de a vorbi în limbi și a face minuni. Ca simpli oameni, Apostolii n-ar fi putut împlini sarcina divină care le-a fost încredințată. Despre alegerea lor scrie Sf. Ev. Matei (cap. 10, vers. 2–5, 7–8 și 19–20) și îi numește: „Întâi Simon, cel numit Petru, și Andrei, fratele lui; Iacob al lui Zevedeu și Ioan, fratele lui; Filip și Vartolomeu, Toma și Matei vameșul, Iacov al lui Alfeu și Levi ce se zice Tadeu; Simon Cananeul și Iuda Iscarioteanul, cel care L-a vândut. Pe acești doisprezece i-a trimis Iisus, poruncindu-le lor și zicând: ... Și mergând, propovăduiți, zicând: S-a apropiat împărăția cerurilor. Tămăduiți pe cei neputincioși, înviați pe cei morți, curățiți pe cei leproși, pe demoni scoateți-i... nu vă îngrijiți cum sau ce veți vorbi, căci se va da vouă în ceasul acela ce să vorbiți; fiindcă nu voi sunteți care vorbiți, ci Duhul Tatălui vostru este care grăiește întru voi”. Trimiteria la propovăduire a Sfinților Apostoli va fi poruncită de Mântuitorul și după Înviere: „Mergeți în toată lumea și propovăduiți Evanghelia la toată făptura” (Marcu 16, 15). Despre activitatea și destinul Sfinților Apostoli, după Înălțarea la cer a Mântuitorului, aflăm din cartea Noului Testament, intitulată *Faptele Apostolilor*; v.

Pericope, Lecturi biblice.

APOSTOLAT (lat. *apostolatus*) — activitatea de propovăduire a Evangheliei; misionarism; convingere și dăruire în desfășurarea unei activități.

APOSTOLEASCĂ — însușire a Bisericii creștine formulată în Crez (Simbolul Credinței): „... Una, Sfântă, Sobornicească și *Apostolească*...”; deoarece după Pogorârea Sf. Duh, în ziua *Cincizecimii*, apostolii au întemeiat primele comunități creștine, cincizecimea este cinstită ca zi a întemeierii Bisericii creștine (Faptele Apostolilor, 2); v. **Biserica**.

APOSTOLEȘTE — asemănător cu viața și activitatea apostolilor. Legat de modul în care ei au propovăduit Evanghelia, mergând din loc în loc. A rămas și expresia „*per pedes apostolorum*”, adică a merge pe jos, ca ei, ca apostolii.

APOSTOLIC, „scaunul apostolic” — se numește reședința papală de la Roma, al cărei întemeietor este considerat Sf. Apostol Petru care și-a desfășurat activitatea misionară aici, unde a și fost martirizat. Regii investiți (încoronați) de Papa se numeau „regi apostolici”.

APOTROPAIC (ἀποτρέπω — *apotrepo* — a înlătura, a îndepărta), **funcție apotropaică** — funcție de apărare, care se atribuie unor obiecte. Astfel este colacul de grâu, care se așează pe pieptul mortului spre a-l apăra de duhurile rele. *Funcție apotropaică* se atribuie și unor plante din care se împletesc coroane și se așează, ca și coroana de spice, în dreptul ușii sau la icoane, spre a alunga duhurile necurate. Și religiile antice credeau în puterea *apotropaică* a talismanelor (ἀποτρόπαιος, -ον — *apotropaios, -on*); acestea erau deco-

rate cu semne și litere cu puteri misterioase sau reprezentări ale divinităților protectoare și erau purtate ca amulete atârnate de un lănișor. Aceste talismane de ceramică s-au găsit, în urma săpăturilor arheologice, și în cetățile grecești de pe teritoriul țării noastre (DIVR). Sfânta Cruce este un semn *apotropaic*.

AQUARII v. Hidropasastați.

ARAMEIC — vechi popor semit, stabilit în regiunea din nordul Deșertului Arabic, între Canaan și Mesopotamia. Regiunea aceasta va purta numele de *Haran* sau *Siria*. Istoria arameilor începe încă din sec. XXIII î.Hr., când apare numele Haran într-o inscripție a regelui Narân-Sîn, din Akkad. Puterea lor politică atinge apogeul în sec. XI-X î.Hr., când cuceresc statul babilonian. Vor cădea sub stăpânirea asirienilor în sec. VIII î.Hr. Arameii au exercitat o mare influență asupra Asiei occidentale, unde limba aramaică devenise un fel de limbă diplomatică, pătrunzând și în nordul Arabiei și în Palestina. Mântuitorul a vorbit limba aramaică. Cu unele transformări, această limbă e vorbită de sirienii de azi. Cele mai de seamă centre politice ale asirienilor au fost Damascul, în Siria, Nerab, Hemat, Palmira, între Damasc și Eufrat, și Petra, lângă Marea Roșie (E. V. IR).

ARARAT — munte la granița de Est a Turciei cu Armenia. Acolo, pe vârful Araratului, s-a oprit corabia lui Noe, după încetarea potopului (Facere 8, 4).

ARBORE — biserica-monument istoric a fostei mănăstiri Arbore, ctitorie a lui Luca Arbore, boier de credință al lui Ștefan cel Mare, fost pârcaľab de Suceavă. În comuna Arbore, aproape de orașelul Solca (jud. Suceava), se mai păstrează urme ale fostei curți boierești și

ale mănăstirii, zidită la sfârșitul domniei lui Ștefan (1503) și în stilul arhitectonic al bisericilor zidite de el. De remarcat pictura extraordinară a bisericii care se mai păstrează pe peretele de apus (o frescă a Judecării de Apoi), precum și pe peretele de miazăzi.

ARBORELE LUI IESEI — este o reprezentare simbolică a genealogiei lui Iisus, atât în iconografia apuseană cât și în cea răsăriteană, ortodoxă. Tema apare în sec. XI, într-o miniatură, pe un Evangheliar din Praga, unde e reprezentat Iesei și Isaia Proorocul, din textul căruia — „O mlădiță va ieși din tulpina lui Iesei și un lăstar din rădăcinile lui va da” (Isaia 11,1) — se inspiră pictura. Din sec. XII, reprezentarea acestei teme e confirmată de Erminiile athonite. La noi, în sec. XVI, e ilustrată în pictura exterioară, în mari panouri, la Voroneț, Humor, Vatra Moldoviței, Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, pe suprafața zidului de miazăzi, în dreptul naosului. Scena înfățișează pe *Iesei, tatăl lui David*, culcat, dormind. Din pieptul lui răsare tulpina unei vițe, din care se desfac trei ramuri principale, pornind fiecare în direcții diferite, incolăcindu-se din loc în loc, în rotoace (medalioane) cu frunziș sărac sau în corole de flori, în care sunt zugrăvite miniatural chipurile câtorva dintre principalii strămoși după trup ai Mântuitorului, enumerați în cartea genealogiei Sale — până la David, fiul lui Iesei, și *Iesei, „rădăcina”* (Matei 1, 1–17 și Luca 3, 23–38); sunt zugrăvite și chipuri de prooroci care au prezis Întruparea și Nașterea Domnului din Fecioară. Cel mai bine s-a păstrat pictura acestei teme la Voroneț, unde ocupă aproape toată suprafața exterioară a peretelui sudic și e zugrăvită pe fond verde; în alte biserici, această pictură se află în

pronaos, pe peretele de apus, sus, deasupra ușii. Tema o găsim și în cântările Bisericii (Catavasiile Crăciunului, peasna a IV-a), unde Iesei e comparat cu rădăcina sau tulpina unei vițe din care a odrăslit, ca o mlădiță tânără, Hristos-Mântuitorul prin Sf. Fecioară: „toiag din rădăcina lui Iesei și floare dintr-însul, Hristoase, din fecioară ai odrăslit” (*Minei pe decembrie*). Inspirându-se din această cântare, zugravii au ilustrat-o cu ajutorul motivului viței de vie, motiv foarte răspândit în Asia.

ARCA LEGĂMÂNTULUI v. **Chivotul Legii**.

ARCA LUI NOE (în ebr. *teba*) — despre care vorbește Cartea Facerii, este corabia pe care dreptul Noe, insuflat de Dumnezeu, a construit-o, spre a se salva omenirea din Potopul cu care a fost pedepsită, pentru grelele păcate în care căzuse. Noe salvează câte o pereche din toate viețuitoarele pământului, spre a asigura perpetuarea lor.

ARCATURA sau **ARCADE**, **ARCOSALII** (*arcosolium* — de la *arcus* = arc, boltă și *solium* = mormânt) — morminte în vechile catacombe, săpate în stâncă, în șiruri orizontale; aceste morminte au de regulă nișa de deasupra lor arcuită; nișa arcuită servea ca altar pentru slujbele divine, la aniversările anuale ale morților respectivi. În unele s-au găsit și instrumentele de tortură cu care au fost uciși, chiar și sticlute cu mirodenii și urne cu sângele martirilor respectivi.

„ARDERE DE TOT” — se numeau în Vechiul Testament, jertfele aduse la templu, lui Yahweh, de către preoții evrei.

AREOPAG (Ἀρειος πάγος — *Areios pagos*) — adunare a filozofilor atenieni, care

se ținea în aer liber pe „Colina lui Ares”. La una din aceste adunări a luat parte și Sf. Apostol Pavel, în a doua sa călătorie misionară (50–52 d.Hr.). În urma înflăcăratei cuvântări creștine a Apostolului Pavel s-a convertit Dionisie Areopagitul, membru al Areopagului (Fapte 17, 22–31). Pentru credința în Hristos, el a murit ca martir (la 3 octombrie este pomenit în calendarul ortodox); v. **Ares**. **AREOPAGITUL** v. **Areopag**.

ARES — zeul războiului în religia Greciei antice; spre deosebire de Atena, zeița înțelepciunii, socotită și a războiului drept și a păcii, Ares iubea violența și moartea fără scop. Era socotit și demon al morții. Areopagul din Atena își ia numele de la el, fără a fi însă un loc de cult.

ARGEȘ — Mănăstirea Argeș; v. **Curtea de Argeș**.

ARGON — semn muzical în muzica psaltică (bisericească); v. **Semne muzicale**.

ARGOS (ἀργός — *argos*, ἀργεῖω — *argeio* = a interzice, a suspenda; ἄργευμα τοῦ ἱερέως — *argeima to iereos* = interzis, suspendat) — lipsit de dar (P. f. 28); interdicție, luarea darului de a sluji al unui preot, suspendarea din preoție.

ARHANGHEL (ἀρχάγγελος, ὁ — *arhaggelos*); v. **Înger**.

ARHIDIACON v. **Diacon**.

ARHIDIECEZA sau **ARHIEPISCOPIA** — instituția bisericească ce are în subordine (administrativ) episcopiile aferente. Arhiepiscopia se află în subordinea unei mitropolii; aici este reședința arhiepiscopului.

ARHIEPISCOP (ἀρχιεπίσκοπος, ὁ — *arhiepiskopos*); v. **Arhidieceză**, **Episcop**.

ARHIERATICON (ἀρχιερατικόν — *arhieratikon*) — carte de slujbe bisericești ce urmează a fi săvârșite de arhieru (episcop) în cadrul Liturghiei, și care depășesc atribuțiile preotului: hirotonii, hirotesii, sfințirea antimiselor, sfințirea Sfântului și Marelui Mir, sfințirea bisericilor (aceasta din urmă poate fi făcută și de către arhimandriți sau anumiți preoți cu ranguri administrative). Arhieraticonul a circulat la noi în limba greacă și slavonă, fiind tradus prima dată în românește de Axinte Uricariul (sec. XVIII), copist la cancelaria domnească, iar apoi uricar la logofetie și cronicar oficial al curții (în vremea lui N. Mavrocordat). Primul Arhieraticon tipărit a apărut la Blaj (1777), tradus din lb. greacă. A treia ediție apare în 1926 și abia în 1976 apare următoarea ediție, într-o redactare nouă completată cu slujbe noi ca: Rânduiala Liturghiei arhieresti, Sfințirea bisericii și obiectelor de cult, Rânduiala sfințirii Marelui Mir; v. **Dicherul** și **Tricherul**.

ARHIEREU — denumire pentru: episcop, mitropolit și patriarh; v. **Episcop**, **Mitropolit**, **Patriarh**.

ARHIMANDRIT (ἀρχιμανδρίτης, ὁ — *arhimandritis*; ἄρχων, ὁ — *arhon* = domn, conducător și μάνδρα — *mandra* = staul, așezământ, mănăstire) — înseamnă prima treaptă în monahism, după monah simplu; după arhimandrit urmează, în același ordin monahal, treptele de: episcop, arhiepiscop, mitropolit, patriarh. Stareții sau egumenii mănăstirilor sunt de obicei arhimandriți.

ARHISTRATEG v. **Înger**.

ARHITRAVA v. **Catepeteasmă**.

ARHONDAR, **ARHONDĂREASĂ** — se numește călugărul, călugărița care adminis-

trează un *arhondaric*, adică apartamentele rezervate oaspeților, în mănăstire.

ARHONDARIC (ἀρχονδάρικς, ὁ — *arhondaris*); v. **Arhondar**.

ARHONDĂRIE (ἀρχονδαρική, τό — *arhondariki*); v. **Arhondarie**.

ARIANISM — doctrină eretică susținută de preotul Arie din Alexandria (Egipt) în sec. IV. Arie nega dumnezeirea Fiului, susținând că Acesta nu este decât o ființă creată din nimic, în timp, având altă substanță sau fire decât Tatăl. Această erezie a fost condamnată la Sinodul I Ecumenic de la Niceea, care a stabilit dreapta învățătură a Bisericii: *Fiul este Dumnezeu adevărat, născut iar nu făcut, de o ființă cu Tatăl* (Niceea, 325). Arianismul s-a răspândit și pe teritoriul țării noastre prin goți, al căror episcop, Ulfila, era arian (sec. IV) (DVR).

ARMINDENI (slv. *Ijereminu-dni*) — ziua de 1 mai când se pun crengi verzi în fața ușii, cu credința că ele feresc casa de rău, de strigoii și vrăjitoare. În Mărginimea Sibiului se pun crengi de fag și de 1 mai și de Sf. Gheorghe (în alte părți ale țării se pun crengi verzi de diferite specii — chiar și urzici și leuștean). Aceste ramuri verzi sunt un simbol al creștinismului, simbolizat prin Sf. Gheorghe, apărător de duhuri necurate, precum și un simbol al primăverii. Obiceiul își are origini străvechi.

ARNOTA — mănăstire de călugări (în jud. Vâlcea, com. Costești), în apropiere de Horezu și Bistrița. Datează din sec. XVII, ctitorie a voievodului Matei Basarab, care, după cum scrie pe piatra de mormânt (din pronaosul bisericii), „Odihnește aici, adormit întru Domnul în adâncimea anilor, în anul 1654, în cinstita bătrânețe“. A fost restaurată la jumătatea sec.

XIX, de domnul Barbu Știrbei, care a ridicat în jurul ei construcții noi; restaurată și consolidată în sec. XX de Patriarhul Justinian Marina.

ARTA BISERICESCĂ — cuprinde totalitatea creațiilor artistice puse în slujba Bisericii și a cultului, pentru a-l îmbogăți și a-i da strălucire și pompă: în arhitectură (s-a creat o diversitate de stiluri în construcția bisericilor: stilul basilical, bizantin, gotic etc.), în sculptură, în pictură (iconografia), în poezie și muzică (imnografia creștină), în orfevrerie, în broderie și țesătură pentru veșminte bisericești ș.a.

ARTEMIS — numele grec al zeiței romane Diana din mitologia clasică; era protectoarea animalelor sălbatice.

ARTOFORIU v. **Chivot**, **Sf. Masă**.

ARTOS (gr. ἄρτος, ὁ — *artos* = pâine) — pâine dospită și îndulcită care se sfințește la slujba Litiei, la vecernia din ajunul marilor sărbători și a hramului bisericii. Se sfințesc cinci pâini, care simbolizează minunea săvârșită de Mântuitorul, când a săturat mulțimile în pustie, cu cinci pâini; împreună cu *artosele*, credincioșii aduc boabe de grâu, vin și untdelemn, care se sfințesc la Litie, când preotul se roagă lui Dumnezeu să le înmulțească și să le sporească. La sfârșitul slujbei *artosele* se împart credincioșilor.

ARUSPICII (lat. *haruspex* = ghicitor, folosind în acest scop măruntaiele jertfelor; *haruspica* = ghicitoare) — riturile divinatorii; **mantica** (μαντική, ἡ — *mantiki* = arta ghicitorului) — specialitate în religia etruscă, de care se preocupau îndeosebi preoții. Ei foloseau, pentru aceasta, anumite cărți numite *Libri tageticii*, care-i ajutau la interpretarea fenomenelor naturii și *Libri rituale*, conținând riturile

pentru întemeierea unei cetăți, pentru organizarea tribului, a exercițiilor ritualistice etc. (IR).

ASCET, ASCEZA v. **Rasofor, Mistica.**

ASCHENAZ și SEFARD — rituri (ritul aschenaz și ritul sefard) în religia mozaică; de la Aschenazim și Sefardim; v. **Iudaismul, Aschenazim.**

ASCHENAZIM — numele uneia din marile diviziuni ale evreilor, ca urmare a condițiilor istorice. Aschenazimii sunt descendenții evreilor germani și francezi de după cruciade, când, fiind expulzați din Germania și Franța, s-au stabilit în alte părți ale lumii: Prusia, Polonia, diferite alte țări din Europa, precum și în Anglia și America. Altă diviziune o formează descendenții evreilor expulzați din Spania și Portugalia în sec. XV, care se numesc *Sefardim* sau *sefarzi*, stabiliți, cea mai mare parte tot în sud: Italia, Turcia, America de Sud și o parte în Olanda. Datorită eredității, cele două ramuri prezintă unele deosebiri: aschenazii sunt mai mult blonzi sau roșcați, pronunță ebraica, ca cei din nordul anticului Israel, au ca limbă maternă germana, în care au primit un aflux de cuvinte slave și ebraice, care dezvoltându-se a devenit limba *idiș*. Ca trăsături antropologice, sefarzii se deosebesc de aschenazi, fiind mai înalți de statură, fața ovală, părul negru; ca limbă maternă, sefarzii vorbesc spaniola cu dialectul *ladino*, pronunțând cuvintele ebraice cu accentul celor din sudul Israelului, de unde se trag. Aschenazii și sefarzii au și unele deosebiri privitoare la ritual. Aschenazii includ în cult mai multe poeme sinagogale (*piutim*) pe când sefarzii au un ritual mai simplu, imnurile lor păstrând influența

melodiilor orientale. Totuși aschenazii și sefarzii, deși constituie două diviziuni, ei sunt strâns uniți prin origine, credință, idealuri spirituale, având aceeași Toră, aceleași sărbători, același sabbat, aceeași alimentație rituală, prescripții religioase, ca fii ai aceluiași popor și mesagerii aceleiași culturi iudaice; v. **Iudaismul.**

ASCULTARE (ὑπακούω — *ipakoio* = a lua aminte, în Septuaginta și Noul Testament) — supunerea față de o autoritate, care în creștinism este Sfânta Treime sau manifestarea lucrării dumnezeiești — Biserica lui Hristos. Scriptura ne pune față în față neascultarea lui Adam (Facerea) și ascultarea lui Hristos față de Tatăl, „până la moarte, și încă moarte de cruce” (Filipeni 2, 8; cf. Evrei 5, 8); *ascultarea* este temeiul vieții creștine, fie a omului din lume, fie a monahului; v. **Monahism.**

ASEDIUL CONSTANTINOPOLULUI v. **Iconografie, Scene istorice.**

ASERTORIC (de la lat. *asserō* sau *adserō* = a afirma) — jurământ asertoric sau afirmativ, când se face pentru întărirea unui adevăr.

ASSOMPTIONIȘTII — călugări catolici misionari a căror congregație s-a întemeiat în 1880, cu scopul de a câștiga cât mai mult teren pentru catolicism în Răsăritul Ortodox (prin înființare de școli profesionale cu internate și capele); ca și alte asemenea congregații catolice, *assomptioniștii* au adoptat diferite practici ortodoxe (barbă, păr lung, costum preotesc, chiar împărtășanie cu pâine și vin), pentru a răzbi mai ușor în Răsărit și a face cât mai mulți prozeliti.

ASTERISC v. **Proscomidie, Steluța.**

ASTRUCĂ, a astruca (lat. *astruicare*) — formă veche pentru verbul *a înmormânta*, și

cu înțeles de *a acoperi*, *a ocroti*. **Astrucământ**, **Acoperământ** — se numesc Sfintele Acoperăminte, procovețele, cu care se acoperă Sf. Disc și Sf. Potir (CA. DEI „CR“).

ATANASIE ANGHEL — mitropolit ortodox de Alba Iulia, hirotonit la București, în 1698. În 1701 a semnat Unirea cu Roma, scindând unitatea Bisericii Ortodoxe din Transilvania, unde, până la moartea sa (1713), va păstori ca ierarh al Bisericii unite.

ATANASIE CEL MARE, SFÂNTUL — arhiepiscopul Alexandriei Egiptului (+374), a contribuit la înfrumusețarea și organizarea cântării bisericești și la întărirea autorității ei în Biserică, în lupta contra ereziilor. Lui i se datorează imnul „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară“. A combătut arianismul la Sinodul I ecumenic (325). În calendarul ortodox e pomenit la 18 ianuarie.

ATANASIA (ᾠθανασία, ἡ — *athanasia*, *i* = nemurire) — credința în nemurirea sufletului.

ATHANASIE MIRONESCU (1858–1931) — profesor la Facultatea de Teologie din București, episcop la Râmnic — Noul Severin și apoi mitropolit, în 1909–1911, după care se retrage la mănăstirea Cernica de lângă București, unde se dedică studiului și scrisului până la sfârșitul vieții. Îmbogățește știința teologică din țara noastră prin traducerea în limba română a valoroasei lucrări a profesorului Eusebiu Popovici de la Cernăuți, *Istoria bisericească universală și statistică bisericească* (în lb. germană); scriind numeroase studii de morală și de istorie a bisericii pentru uzul studenților.

ATEISM (ᾠθεϊα, ἡ — *atheia*, *i* = necredință, impietate; lat. *atheus*) — atitudine de tăgăduire

a conceptului de divinitate, fie a zeilor, fie a lui Dumnezeu.

ATENA — zeiță în panteonul grec, fiica născută direct din capul lui Zeus și întrupând însușirile acestuia. Zeiță a înțelepciunii, protejează pacea, munca, artele, cultura. Cetatea Atenei a constituit centrul de unitate, ideal pentru lumea elenică. În cinstea zeiței, atenienii au construit *Partenonul*, celebru templu pe Acropole. Templele erau lăcașurile de cult ale religiei antice Grecii, mărețe construcții împodobite cu coloane și capiteliuri de stil doric, ionic, attic și corintic. Vestigiile, mari frumuseți, au rămas până azi pe Acropole. Statuile zeilor plasate în interiorul templelor ilustrau geniul sculptorilor greci. Templele consacrate zeilor erau așezate cu fața spre răsărit, templele eroilor, socotite doar ca morminte, erau așezate cu fața spre apus.

ATHOS (slv. *Sfetagora*) — Muntele Athos, numit și „Sfântul Munte“, pentru că singurul mod de viață care există aici este cel monahal și singurele așezări sunt sfintele mănăstiri, în care călugării trăiesc și se roagă de peste o mie trei sute de ani. Teritoriul este o peninsulă muntoasă dominată de vârful Athos, înalt de 2030 m. Peninsula are o lungime de 40 de km și o suprafață de 332,5 km². Începând din 1920, Muntele Athos, dependent de Grecia, a devenit autonom și cu regim de autoguvernare. Datele istoriografice atestă că această peninsulă (din Mediterana) a fost locuită până prin sec. III î.Hr., dar din motive necunoscute a fost părăsită. Începând din sec. VII, apar aici primele așezări monahale, întemeiate de Sf. Petru Athonitul împreună cu călugării fugiți din țările invadate de arabi;

peninsula muntoasă, cu zone greu accesibile le oferea siguranță. În sec. X, Sf. Athanasie Athonitul, ajutat de un călugăr, tot cu numele de Petru, organizează aici viața monahală chinovitică, întemeind Mănăstirea Marea Lavră, iar Petru (care va fi și el trecut în rândul sfinților) întemeiază mănăstirea Xiropotamu. Așezările mănăstirești din Sf. Munte, care în sec. XIII ajunseseră la 300, au trecut prin timpuri foarte grele (fiind invadate și prădate adesea de diferiți dușmani: pirați, arabi, perși), mai ales în vremea cruciaților care le-au distrus, reducând numărul lor la 25. Numit și „Grădina Maicii Domnului”, mai are azi 20 de mănăstiri (17 grecești, una rusă, una bulgară și una sârbă) și 14 schituri, dintre care și schitul românesc Prodromul. Cei douăzeci de stareți ai mănăstirilor, reuniți în sobor, rezolvă împreună toate problemele administrative și duhovnicești. Reuniunea lor se numește *Chinonia* („armonic”), iar soborul — *Chinonita*. Domnitorii români au ajutat de-a lungul veacurilor, cu multă pietate, mănăstirile de la Athos, atât prin restaurări, cât și prin bogate danii (veșminte, odoare, bani). Aceste ajutoare au început chiar de la organizarea Statelor Române (sec. XIV) continuând cu veacurile următoare (Vlaicu Vodă, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Matei Basarab și Vasile Lupu, marele Constantin Brâncoveanu și mulți alții).

ATMAN v. **Brahma**.

ATRIUM (αἶθριον, τό — *aitrion*; lat. *porticus* = galerie cu stâlpi) — în Biserica primelor veacuri creștine, un fel de curte sau galerie exterioară, de formă pătrată sau dreptunghiulară și neacoperită, pavată cu plăci

de piatră și înconjurată de porticuri (colonade) sau șiruri de coloane acoperite (fie din toate părțile sau numai din trei părți, afară de intrare) imitând acel peristylum al caselor greco-romane. În mijlocul atrium-ului se afla o fântână sau bazin cu apă, în care credincioșii își spălau mâinile în semn de curățire, înainte de a intra în biserică. Azi acest atrium nu mai există.

ATTALOS v. **Philippos**.

AUGUR (lat. *augur*;-ris = cel care citește viitorul după zborul păsărilor, tălmaci al unui vis); **Augur Apollo** — Apollo care descoperă viitorul. *Auguri* se numeau preoții romani care preziceau viitorul după mișcarea și zborul păsărilor și după măruntaiele animalelor care se sacrificau la templu.

AUREOLĂ v. **Nimb**.

AUTOCEFALIE — independență a Bisericii naționale. Biserica Ortodoxă Română, care s-a aflat sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, și-a dobândit autocefalia în 1885. Atunci patriarhul ecumenic al Constantinopolului, Ioachim al IV-lea a semnat Tomosul de autocefalie a Bisericii Ortodoxe Române, al cărei mitropolit primat era Calinic Miclescu.

AUTO DA FE (în lb. spaniolă = act de credință) — act de întoarcere; v. **Inchiziția**.

AUTOMELA (αὐτόμελον, τό — *to aitomelon* = cu aceeași melodie) — este, în muzică psaltică, un tropar (o strofă sau stih) cu compoziție și melodie proprie, dar care servește ca model pentru alte tropare, mai ales în ce privește melodia sau modul de cântare.

AVACUM — unul dintre cei 12 profeți mici ai Vechiului Testament, care a trăit în epoca

marilor profeți Ieremia și Iezechiel (sec. VII, î.Hr.). În cartea sa, el a prezis căderea Ierusalimului și robia babiloniană.

AVE MARIA! (*Ave!* — imperativ de la *avere* în lb. latină = bucură-te!), *Bucură-te, Maria!* — imn religios în cultul catolic, introdus în sec. XIII, compus de Bonaventura (1221–1274) sfânt italian, mare teolog, cardinal și conducător al ordinului călugărilor franciscani. Imnul *Ave-Maria* este un echivalent latin al imnului ortodox, închinat Sf. Fecioare Maria: „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te!...”; troparul „Născătoare de Dumnezeu” este alcătuit în cea mai mare parte din salutarea adresată de înger și de Sfânta Elisabeta (mama Sf. Ioan Botezătorul) Sfintei Fecioare Maria, la Bunavestire (Luca I, 28–42). În cultul ortodox, acest imn se cântă la slujba Litiei de la sfârșitul Vecerniei, pentru că, după tradiție, Bunavestire ar fi avut loc seara. Troparul „Născătoare de Dumnezeu” este considerat ca unul dintre cele mai vechi imne creștine, cu bază biblică. Introducerea lui în cult este atribuită patriarhului Ciril al Alexandriei (sec. V); imnul acesta face parte din imnografia prin care Biserica a căutat să dezvolte cultul Maicii Domnului, în urma discuțiilor mariologice provocate în sec. V de erezia lui Nestorie și Eutihie (care susțineau că Maria nu este „Născătoare de Dumnezeu”).

AVEIRA — abatere de la Legea iudaică.

AVESTA (din *apastah* — text fundamental, prescripții) — cartea sfântă a zoroastrismului și unul din principalele izvoare de cunoaștere a religiei Persiei antice. Este o culegere de scrieri religioase cu conținut variat și aparținând unor

epoci diferite. *Avesta* este numai o parte dintr-o vastă literatură zoroastră, care se crede că ar fi fost distrusă în timpul cuceririlor lui Alexandru cel Mare (sec. IV î.Hr.). Învățăturile din *Avesta* s-au transmis oral și au fost strânse și consemnate în scris pe vremea Sassanizilor (sec. III d.Hr.). Scrierea e cunoscută și sub numele de *Zend-Avesta* („*Avesta* și Comentariu”), formată din 4 părți. Primele trei părți, „*Marea-Avesta*”, cuprind texte liturgice, iar a patra, „*Mica-Avesta*”, cuprinde scurte texte religioase, un calendar, formule de rugăciuni ș.a. Redactarea *Avestei* s-a făcut în limba *pehlevi*, persana medie, adică limba iraniană din vremea Sassanizilor.

AVIV — numele lunii în care au fost dezrobiți iudeii din Egipt, lună în care se prăznuiește Paștele mozaic (Deut. 16, 1).

AVOT (lb. ebr.) — denumire comună a patriarhilor Vechiului Testament.

AVRAAM — patriarh al Vechiului Testament (sec. XIX î.Hr.), a fost fiul lui Terah, descendent din neamul lui Sem, unul din fiii lui Noe, cel care, pentru credința sa într-un singur Dumnezeu, a fost mântuit de Dumnezeu de potop și a salvat astfel neamul omenesc și viața pe pământ. Când Dumnezeu a alungat din rai, blestemându-i pe primii oameni pentru păcatul neascultării și nesocotirii cuvântului dumnezeiesc, nu i-a părăsit cu totul, ci le-a dat speranța trimiterii pe pământ a unui Mântuitor care să le spele păcatul și să mântuiască neamul omenesc. Pentru împlinirea acestei promisiuni, Dumnezeu l-a ales pe *Avram* (așa se numea înainte de a fi ales), care trăia cu familia sa în cetatea Ur din Caldeea (în

Mesopotamia) și i-a poruncit să se stabilească în țara Canaanului. Aici *Avram*, care și-a schimbat acum numele în *Avraam* în urma legământului pe care Dumnezeu l-a făcut cu el (Facere 12, 1-2), a dat naștere „poporului ales” numit Israel, după numele unuia dintre urmașii lui *Avraam*, Iacov-Israel, fiul lui Isaac și părintele celor douăsprezece seminții ale poporului evreu. Din acest popor ales (Deuteronom 14, 1-2), al lui Israel, care a dus mai departe credința într-un singur Dumnezeu, avea să se nască Iisus Hristos, Mântuitorul, care să ridice păcatul lumii (Facere 12, 1-5; Fapte 7, 1-8); v. **Ismail, Islamismul**.

AVVA (ebr. *abba* = tată, părinte, preluat de lb. gr. ἄββας, ὁ — *avva*) — Părinte (pentru numele lui Dumnezeu): Iisus se roagă înainte de patimile Sale, în grădina Ghetsimani: „*Avva Părinte*, toate sunt Tie cu putință. Depărtează paharul acesta de la Mine. Dar nu ce voiesc Eu, ci ceea ce voiești Tu.” (Marcu 14, 36); cuvânt întâlnit și în Epistolele Sf. Apostol Pavel: „Și pentru că sunteți fii, a trimis Dumnezeu pe Duhul Fiului Său în inimile noastre, care strigă: *Avva, Părinte!*” (Galateni 4, 6). Termenul *Avva*, ca *adresare către un călugăr pustnic* (bătrân îmbunătățit spiritual), este folosit foarte frecvent în Filocalie și alte scrieri cu referiri la viața monahilor.

AXION (ἄξιον — *axion* = vrednic, care merită) — imnul care se cântă în cinstea Sfintei

Fecioare, îndată după săvârșirea Sfintei Jertfe, la Liturghia ortodoxă (a Sf. Ioan Hrisostom). Originea *Axionului* se află în diferitele imne care însoțeau încă din vechime pomenirea nominală a Sfintei Fecioare în cursul rugăciunii de mijlocire (mai ales după epoca ereziei lui Nestorie), ca o manifestare spontană a sentimentelor de *iperdulie* (supravenerare) față de Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu. Din *Axionul* obișnuit, astăzi s-a întrebuițat mai întâi numai de la partea a doua („Ceea ce ești mai cinstită...”), text care se află în *irmosul Cântării a noua* din Canonul (trioda) de la Denia din Joia Patimilor, ce aparține lui Cosma de Maiuma (Aghiopolitul), sec. VIII, și care a fost cântat mai întâi în slujba Utreniei și în alte slujbe. Ulterior, și anume după sec. X, el s-a amplificat cu partea de la început („Cuvine-se cu adevărat...”) a cărei origine se crede că se află în pietatea călugărilor de la Athos (Sf. Munte) (LS, 279).

AXIOS (ἄξιος — *axios* = vrednic, care merită) — „vrednic este”, formula de cinstire pentru cel hirotonit (care a primit taina preoției).

AYATOLAH — titlu pentru șeful religios al islamismului șiiit; v. **Islamismul**.

AZIMA — pâine nedospită folosită de evrei la Pesach (sărbătorile Paștelui), rememorare a dezrobirii din Egipt (v. **Pesach**). Catolicii folosesc azima la împărtășanie, în loc de pâine dospită (cum se folosește în Ortodoxie).

B

BAAL — zeu de origine akkadiană-sumeriană, venerat de popoarele vechiului Canaan și căruia adesea i se închinau și evreii (așa cum de nenumărate ori se consemnează în cărțile lui Moise, Judecători și Profeți). Popularitatea zeului Baal se vede și în faptul că numele lui a intrat în componența unor nume proprii la popoarele din epocă: unul dintre judecătorii evrei, Ghedeon, s-a numit și Ierubaal (Jud. 7, 1); fiul regelui Saul se numea Eșubaal; marii conducători ai Cartaginei s-au numit: Hazdrubal, Hanibal. Baal era zeul fertilității, iar religia cananeană, fiind strâns legată de calendarul muncilor agricole, a influențat pe evrei, care, devenind și ei agricultori, au început a venera zeitățile locale spre a-și asigura recolte bune. Pentru această abatere de la monoteism erau aspru muștrați și pedepsiți. „După ce a murit Ghedeon, fiii lui Israel au început iarăși a păcătui pe urma baalilor și și-au așezat ca dumnezeu pe Baal-Berit; nu și-au mai adus aminte fiii lui Israel de Domnul Dumnezeu lor, Care îi izbăvise din mâinile tuturor vrăjmașilor care îi înconjurau“ (Jud. 8, 33–34). „Atunci s-a aprins mânia Domnului asupra lui Israel și i-a dat în mâinile Filistenilor și în mâinile Amonitilor“ (Jud. 10, 7). În cartea proorocului Osea se condamnă, de asemenea, această idolatrie (Osea 2, 15 ș.u.).

BAALZEBUB, Belzebul v. **Baal**.

BABILON — numele biblic al cetății zidite de oameni după potop, spre a înălța acolo un turn, care să ajungă până la cer și în care să se

urce ca să scape de înec în cazul unui viitor potop. Pentru încercarea lor plină de trufie, Dumnezeu i-a pedepsit, amestecându-le graiurile, ca să nu se mai poată înțelege și să nu se mai continue turnul. „De aceea s-a numit cetatea aceea Babilon, pentru că acolo a amestecat Domnul limbile a tot pământul și de acolo i-a împrăștiat Domnul (pe oameni) pe toată fața pământului (...) și au încetat de a mai zidi cetatea și turnul“ (Facerea 11, 9 și 8). Turnul s-a numit Babel (amestecătură), de unde cuvântul „babilonie“ (hărmălaie, balamuc).

BAHAISMUL — apărut ca o sectă islamică (v. Islamismul), în sec. XIX, pornind din Iran, de unde întemeietorul sectei Baha'u'llah este alungat și se stabilește în Turcia, la Adrianopol, apoi la Acra, unde și moare (1892). El lasă fiului său Abdu'l Baha, ca testament, scrierile sale și sarcina de a propovădui învățătura „Noua religie“, Bahai. Această „nouă religie“ se caracterizează prin *sincretism religios* (v. Sincretism). Marii profeți și întemeietori de religii sunt socotiți de Bahai ca trimiși ai aceluiasi Dumnezeu, pentru diferite epoci istorice. Iisus, Fiul lui Dumnezeu este socotit a fi doar un profet între ceilalți. „Din epocă în epocă, câte un mare Revelator al lui Dumnezeu, — un Krishna, un Zoroastru, un Moise, un Iisus, un Mahomed — apare în Orient, ca un soare spiritual, pentru a lumina inimile întunecate ale oamenilor și a le trezi sufletele adormite“. *Bahaismul* se răspândește azi în lume sub denumirea de asociație religioasă

„Bahai“, care are prozeliți din toate religiile, pretinzând că lasă fiecăruia libertatea de a-și păstra religia originară, cultul și credințele, în care poate să rămână și să le practice, dar cu condiția să recunoască drept șef religios pe *Babumba* „profetul profetilor“ — Mahomed —, (fapte care denotă nașterea bahaismului din islamism). În țara noastră, bahaismul are peste cinci sute de organizații, risipite în toate județele țării (după 1990) sub falsa denumire de „asociație religioasă“. Cel mai mare templu Bahai se află în India (Dakar); are forma unui nufăr uriaș, simbol al unicității credinței într-un singur Dumnezeu, toate religiile pornind de la El, ca petalele unui nufăr, din aceeași rădăcină, care le unește și le armonizează în spiritul dragostei și a păcii universale (doctrină pe care o propovăduiește bahaismul).

BAIA — localitate istorică în nordul Moldovei, cunoscută prin lupta dintre Ștefan cel Mare și regele Matei Corvin, care este înfrânt de Domnul Moldovei (1467). În amintirea acestei biruințe, Ștefan înalță la Baia o măreață biserică, numită „Biserica Albă“, în care se slujește și azi, fiind restaurată la începutul sec. XX de arhitectul N. Ghika-Budești și înzestrată cu o tâmplă deosebit de frumoasă. Se mai văd la Baia și ruinele unei biserici catolice, ridicată de Alexandru cel Bun și de soția sa Margareta (care era de confesiune catolică).

BAIA DE ARAMĂ (jud. Mehedinți) — se află o biserică, monument istoric (zidită de minerii din regiune), având picturi murale în stil brâncovenesc, realizate de zugravii Neagoe și Partenie de la Tismana (început sec. XVIII).

BAIADERE — nume portughez dat dansa-

toarelor sacre („devadasi“, de la templele hinduiste).

BAIERE — forme de magie, bazate pe credința că purtând la gât sau la mână anumite obiecte (amulete), ațe sau bucăți de stofă vopsite, acestea au puterea de a feri de boli, de primejdii sau pagube pe cel care le poartă.

BAIRAM v. **Ramadhan, Islamismul.**

BALDACHIN — este, în cadrul obiectelor bisericești, în unele biserici, un fel de chivot, dar deosebit de chivotul obișnuit, având însă același rol; baldachinul este o mică boltă care se înalță pe patru suporti (stâlpi), înfipti în cele patru colțuri ale Sfintei Mese. Baldachinul simbolizează cerul, de aceea sunt pictate pe interior soarele, luna, stelele. În centrul baldachinului este atârnat un lăntșor cu un porumbel de metal prețios care simbolizează pe Sfântul Duh Care sfințește Darurile de pe Sf. Masă. În acest vas (în formă de porumbel) se păstra Sfânta Cuminecătură (Împărtășanie) pentru bolnavi. El ținea locul chivotului de azi, și era numit Porumbelul euharistic (*Columba*, περιστέρα, ἡ — *peristera*). Baldachinul e numit și *Cerime*.

BĂLAȘA — biserica Domnița Bălașa din București (Piața Unirii — Calea Rahovei), de o frumusețe monumentală, a fost zidită în 1715 de Domnița Bălașa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, și a fost restaurată în 1882.

BĂLINEȘTI (jud. Dorohoi) — biserică monument istoric din vremea lui Ștefan cel Mare, zidită de logofătul Ion Tăutul (1499), înmormântat aici împreună cu familia sa. Biserica e interesantă prin arhitectura ei cu influențe gotice evidente la fațada cu portal

gotic și „ferestrele pronaosului cu ogive înflorite, influențe asimilate însă de caracterul moldovenesc care dau monumentului un stil cu totul aparte în evoluția artei monumentale din timpul lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi...” Clopotnița e alipită chiar de ușa bisericii în fațada dinspre miazăzi, formând un pridvor boltit cu arcuri ogivale, în linie gotică și cu discuri de teracotă smălțuită.

BAPTISTERIU (lat. *baptisteriu* = cadă sau bazin de baie; gr. βαπτιστήριον, τό — *baptistirion*, βαπτίζω — *baptizo* = boteza, a cufunda, a afunda) — construcție anexă lângă vechile basilici creștine, anume destinată botezului catehumenilor. În locul ei este astăzi colimvitra. *Baptisteriile* erau formate, în general, dintr-o tindă sau pridvor (în care catehumenii făceau lepădările de păgânism și de satana și mărturisirea de credință creștină) și a doua încăpere de formă circulară sau dreptunghiulară, în care se afla bazinul cu apă pentru botez (κολυμβήθρα — *colimvitra*); bazinul era înconjurat de o bordură înaltă de marmură, întreruptă de spații prevăzute cu scări care coborau în bazin. Adâncimea bazinului era între 0,45–1,8 m; apa se aducea prin țevi de plumb sau conducte, din surse de apă naturală (fântână, izvor, râu). Pereții interiori ai *baptisteriilor* se pictau în frescă sau mozaic, cu iconografie specific baptismală (ex. Botezul lui Iisus sau porumbelul zburând peste apele potopului, având în cioc ramura de măsline, simbolizând pogorârea Sfântului Duh ș.a.). Uneori *baptisteriile* erau de dimensiuni foarte mari și cu timpul au fost transformate în biserici. Unele s-au păstrat până azi; cele mai multe — în Italia (la Verona, Florența, Pisa

ș.a.), în Franța (la Riez, Poitiers), la Constantinopol, *baptisteriul* construit de Iustinian, lângă biserica Sf. Sofia (în formă patrulateră, cu o cupolă aurită), transformat în 1618 în mormânt turcesc (al sultanului Mustafa I). *Baptisterii* anexe aveau și unele biserici din Dobrogea (la Callatis, Axiopolis, Adamclisi), descoperite prin săpăturile arheologice. Începând din sec. VII–VIII, când *pedobaptismul* (botezul copiilor) s-a generalizat, *baptisteriile* nu se mai construiesc și botezul se săvârșește acum în interiorul bisericii, folosindu-se pentru aceasta niște vase speciale mobile (un fel de cazane mari de aramă, cu toarte) numite la ortodocși *cristelniță* sau *colimvitră*, iar la catolici *Vasul de Botez* (fons, baptismale, cuve, baptisterium) (LG, p. 461–468).

BAR-MITVA (lb. ebr. „dator de fapte bune”) — este actul de răspundere pe care îl are pentru faptele sale față de Dumnezeu băiatul evreu, începând de la vârsta de 13 ani. De la această vârstă, el pune la rugăciunea de dimineață, în afară de sâmbătă și de sărbători, „Teifilin” (filacterele), care sunt două cutiuțe cubice de piele, în care se află texte biblice, și anume: „Sema Israel” (Crezul iudaic) și capitolele privitoare la eliberarea din robia egipteană. Cutiuțele se așează pe frunte, pe antebrațul stâng, în apropierea inimii, cu ajutorul unor curelușe. Ele simbolizează rațiunea și inima pe care „Bar-Mitva” le pune în slujba lui Dumnezeu.

BARABA v. **Varava**.

BAROC — stil excesiv de decorativ; v. **Stil**, **Stiluri**.

BARU — preoții ghicitori, în mantica (arta

ghicitului) asiro-babiloniană; ei considerau că aștrii Uranus, Saturn, Jupiter, Marte, Venus, erau divinități și influențau viața oamenilor în momentul nașterii lor. Considerând mersul astrilor cerești în acel moment, Baru ghiceau viitorul persoanelor respective. Surse de prevestire a viitorului erau și schimbările atmosferice, precum și diferite elemente și fenomene ale naturii: cutremurele, eclipsele de lună și soare, apariția cometelor (Iezechiel 21, 21). Pentru a putea urmări și poziția astrelor ei și-au construit niște turnuri foarte înalte (uneori aproape de 100 m), numite *Zigurati* (un fel de observatoare astronomice), așezate pe lângă templele de cult și consacrate zeilor.

BASILICA v. **Biserica**.

BASILICON v. **Potir**.

BÂRNOVA — mănăstire în jud. Iași; zidită în 1664 de domnitorul Miron Barnovski.

BEATIFICA, a **beatifica**, **beatificare** — practică folosită de Biserica catolică de a răsplăti viața unui virtuos moral, trecându-l după moarte în rândul „fericiților”, categorie inferioară sfințeniei.

BEDERNIȚA v. **Veșminte liturgice**, **Epigonatul**.

BELZEBUT — demon; diavolul e numit așa în Noul Testament.

BENARES — predica din Benares; v. **Budismul**.

BENEDICTIN — ordinul monahal benedictin, cel mai vechi ordin catolic, întemeiat de nobilul Benedict de Nursia, la Monte Cassino (Italia), sec. VI (529). Benedict întemeiază mănăstirea de pe muntele Cassino, căreia îi dă niște reguli de conviețuire proprii, după modelul celor date de Sf. Vasile cel Mare în Răsărit,

dar mai ușoare decât acestea, care i se păreau prea aspre. De altfel, în general, monahismul apusean se va deosebi de cel răsăritean prin rigorismul său moderat.

BENIAMIN, **Veniamin** — cel mai mic fiu al lui Iacob și frate cu Iosif, prin care evreii s-au stabilit în Egipt.

BERITH (*alianță* în ebr.) — raportul dintre om și divinitate în epoca patriarhală a religiei iudaice. El este precis reglementat, având forma unui adevărat contract, a unei alianțe solemne între Dumnezeu și patriarhul Avraam. Dumnezeu apără și călăuzește, răsplătește și pedepsește faptele oamenilor, comunicând cu ei prin teofanii și vise. Omul, la rândul său, datorează lui Dumnezeu ascultare și respect (Facere, Ieșire etc.). Seninul văzut al alianței dintre Yahweh și Israel este Chivotul Legii sau Arca Alianței. Vechiul Testament era numit „berit” = legământ, alianță.

BERNĂ, „steag coborât în bernă” — steag de doliu (alături de drapel se află o fâșie de pânză neagră).

BETEL (*Casa lui Dumnezeu* în lb. ebr.) — așa s-a numit locul unde Iacov a avut visul cu „Scara de la pământ la cer”, pe care urcau și coborau îngerii (Facere 28, 10-17); v. **Scara lui Iacov**.

BETHANIA, **Betania** — localitate lângă Ierusalim, unde locuia Lazăr (prietenul lui Iisus), împreună cu familia sa și cu surorile Marta și Maria, despre care ni se vorbește în Noul Testament; când Lazăr a murit, Iisus l-a înviat din morți (Ioan 11).

BETLEEM (*Casa pâinii* în lb. ebr.) — numit în vechime *Efrata*, așezat la sud de Ierusalim, Betleemul este locul de naștere al Mântuitorului

Iisus Hristos (Matei 2; Luca 2).

BHAGAVAD-GITA v. *Mahabharata*.

BIBLIA (lat. *scriptura* = scriere, carte; gr. βιβλίον, τό — *biblion, to* = carte, βίβλος, ἡ — *i Biblos* = Biblia) sau **Sf. Scriptură** — este cuvântul lui Dumnezeu descoperit oamenilor. Scrisă sub inspirația Duhului Sfânt, Biblia este o carte sfântă, cu totul deosebită de toate celelalte cărți care s-au scris vreodată. Ea mai este numită și *Sfânta Carte, Cuvântul lui Dumnezeu, Sfintele Scripturi* (Scrieri sfinte) și este formată dintr-o colecție de cărți împărțite în Vechiul Testament și Noul Testament, Cărțile V.T. (în număr de 39) vorbesc despre istoria, religia și instituțiile poporului evreu, iar cărțile N.T. (27 la număr) arată viața și învățătura lui Hristos, întemeietorul creștinismului. Cuvântul „Testament” înseamnă și moștenire și legământ (înțelegere) și lege. În înțelesul biblic, Testamentul este Legea pe care Dumnezeu a dat-o oamenilor spre a trăi după voia Lui și a fi fericiți, dar înseamnă și Legământul făcut de Dumnezeu cu primii oameni, că le va trimite un Mântuitor care să-i elibereze din robia păcatului strămoșesc. Autorii cărților Vechiului Testament sunt oameni învățați, care au cunoscut istoria și chiar evenimentele despre care au scris; acest adevăr rezultă din titlurile și conținutul acestor cărți și din cercetările specialiștilor asupra lor. Primul autor stabilit este *Moise*, considerat și primul mare profet al V. T., căruia i se atribuie scrierea *Pentateuhului* (Facerea, leșirea, Leviticul, Numeri și Deuteronomul); cărțile *Pentateuhului* (v. *Pentateuh*) vorbesc despre creația lumii, căderea în păcat a primilor oameni, dezvoltarea societății omenești și

planul economiei divine de mântuire a omului prin întemeierea unui popor ales să păstreze credința într-un singur Dumnezeu Creatorul, și prin care să se împlinească promisiunea venirii unui mântuitor, care să ridice pe om din păcat. Din neamul lui Avraam se vor naște cele douăsprezece seminții ale lui Israel, din care se va forma poporul evreu, numit și Israel, cel „ales”, din care trebuia să se nască Hristos Mântuitorul (Mesia, cel vestit de profeți); se urmărește destinul istoric, viața religios-morală a acestui popor căzut în robia egipteană, eliberat de Dumnezeu prin profetul său, Moise, cel prin care îi va da primele legi și forme de organizare și Legea (Decalogul), și care îi va purta pe drumul de întoarcere în Canaan, țara strămoșilor și a patriarhului Avraam, protopărintele lui Israel. *Cărțile următoare Pentateuhului (Judecători, Regi, Cronici)* arată viața politică, războaiele de cucerire a întregului Canaan și întărirea statului Israel, care va cunoaște cea mai mare înflorire sub vestitii regi iudei David și fiul său Solomon, căroră se datorează întemeierea capitalei țării la Ierusalim și înălțarea celui mai mare templu pe care l-a cunoscut istoria lui Israel. Un loc important îl ocupă în V. T. *cărțile profetice*. Autorii lor sunt cei 16 profeți, dintre care patru profeți „mari”, pentru că dau mai multe amănunte privitoare la venirea lui Mesia: Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel; între cărțile V. T. avem și un număr de *cărți cu conținut poetic și filozofic* numite și cărți didactice (de învățătură), deoarece cuprind învățături privitoare la legătura omului cu Dumnezeu, drepturile omului, dar mai ales datoriile față de Dumnezeu. Cea mai frumoasă dintre acestea

este cartea *Psalmilor* scrisă de regele-poet David. Cuprinde 150 de psalmi, care sunt imne și cântări religioase de laudă către Dumnezeu. Psalmii au intrat în cultul Bisericii noastre Ortodoxe, fiind transcriși în cartea de slujbă numită *Psaltirea*. Alte cărți didactice sunt: *Cartea lui Iov*, străbătută de ideea rostului suferinței omului drept, aici pe pământ; cărțile lui Solomon: *Proverbele* (Pilde), *Eclesiastul* și *Cântarea Cântărilor*. *Proverbele*, colecție de cugetări, maxime și învățături; *Eclesiastul* cu înțeles de „cuvântător” dezvoltă problema filozofică a rostului omului pe pământ: toată frământarea lui e „deșertăciune”, singura fericire este împlinirea poruncilor lui Dumnezeu. *Cântarea Cântărilor*, adică „cea mai frumoasă cântare”, este un poem cu caracter alegoric spiritual, în care se cântă iubirea lui Dumnezeu pentru poporul ales, precum și iubirea lui Hristos pentru Biserică (pentru comunitatea creștină). A doua parte a Sfintei Scripturi o formează *Noul Testament*. Spre deosebire de V.T., în care vedem că Revelația divină s-a făcut prin oameni aleși, în N.T. revelația divină este desăvârșită, căci Dumnezeu se adresează oamenilor în mod direct, prin Însuși Fiul Său întrupat, Domnul Iisus Hristos. *Învățătura lui Iisus* este *Legământul cel nou* al omului cu Dumnezeu; ea a fost transmisă în chip oral, deoarece Iisus a vorbit oamenilor, fără a scrie nimic, dar ucenicii și Apostolii au hotărât s-o fixeze în scris, ca ea să nu se piardă. Astfel, încă din secolul I al erei creștine, s-a format N.T., cuprinzând 27 cărți, care, ca și cărțile V.T., au caracter istoric, didactic și profetic. Primele patru cărți se numesc *Evanghelii* și sunt scrise de patru dintre ucenicii

Mântuitorului: *Matei, Marcu, Luca și Ioan*. Evangheliile povestesc, cu mici deosebiri, evenimentele legate de viața pământească a Mântuitorului: nașterea, copilăria, învățătura dată oamenilor, minunile săvârșite, patimile, moartea, Învierea Sa și Înălțarea la cer. Despre Pogorârea Duhul Sfânt și întemeierea Bisericii creștine, ni se vorbește în cartea *Faptele Apostolilor* scrisă de *Ev. Luca*. Scrierile didactice sunt cele 21 de *Epistole*, trimise de Sfinții Apostoli creștinilor din diferitele comunități din afara Ierusalimului. 14 *Epistole* sunt scrise de *Sf. Ap. Pavel*, iar restul de 7 aparțin Apostolilor *Petru, Iacov, Iuda și Ioan*. *Ultima carte* a N.T., scrisă de Sf. Evanghelist Ioan, are caracter profetic și se numește *Apocalipsa*. *Apocalipsa* arată în mod simbolic Biserica întemeiată de Iisus Hristos, în lupta sa pentru mântuirea lumii, luptă pe care o va duce până la sfârșitul veacurilor. Sintetizând caracterul și valoarea Sfintei Scripturi, Sf. Apostol Pavel scrie: „Toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu și de folos spre învățatură, spre mustrare, spre îndreptare, spre înțeleptirea cea întru dreptate, astfel ca omul lui Dumnezeu să fie desăvârșit, bine pregătit pentru orice lucru bun” (II Timotei 3, 16-17). *Sfânta Scriptură* a fost scrisă în limba ebraică (Vechiul Testament) și în lb. greacă (Noul Testament, în afară de Evanghelia lui Matei, scrisă în lb. aramaică, ebraica vorbită în vremea Mântuitorului). Vechiul Testament a fost tradus în limba greacă sub numele de *Septuaginta*, în vremea lui Ptolomeu Philadelful (n. 230 î.Hr.), la Alexandria, în Egipt, de un grup de 72 de învățați. În sec. IV d.Hr., Biblia a fost tradusă în întregime în lb. latină de Sf. Ieronim

și poartă numele de *Vulgata*. Sf. Ieronim a folosit termenul de Testament, pentru cele două părți ale Bibliei, traducând în lb. latină termenul ebraic *berith* cu care era numit V.T. și care în lb. greacă a fost tradus cu διαθήκη, ῆ — *diatiki* = legământ (Testament) de către traducătorii Septuagintei. În sec. IX a fost tradusă Biblia în lb. slavonă. Începând din sec. XVI, după apariția Protestantismului a început a fi tradusă în toate limbile naționale. Adevărurile de credință care stau la baza învățaturii creștine le găsim în Biblie și Sf. Tradiție. Creștinii iau Biblia așa cum a fost întocmită. Finalitatea V.T. se află în N.T. Textele Sfintei Scripturi care vorbesc despre adevărurile descoperite sunt instrumente de cercetare în arheologia biblică.

BIBLIA PROTESTANTĂ — cuprinde mai puține cărți decât Biblia folosită de Biserica Ortodoxă și catolică, deoarece protestanții au luat ca bază *Biblia masoretică*, adică *Biblia ebraică*, pe când celelalte confesiuni au la bază *Septuaginta* folosită de creștini, ca și *Vulgata*.

BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688) — Rânduiala slujbelor în cultul ortodox cuprinde un mare număr de texte din Sfânta Scriptură, sub formă de pericope și învățături, lucru care a înlesnit cunoașterea ei de către credincioșii participanți la slujbele liturgice. Așa se explică și apariția în limba română a *primelor texte manuscrise* din Sfânta Scriptură (sec. XVI), sub numele de: *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzachi*, *Psaltirea voronețeană* (cuprinzând textul psalmilor din V. T.), *Codicele Voronețean* (cu texte din Faptele Apostolilor și din Epistole), manuscrise a căror traducere în limba poporului se crede a fi mult mai veche

decât cele din sec. XVI, când apar și primele tipăriri românești ale lui Coresi (Evangheliarul de la Brașov, 1561 și Psaltirea, 1570). Valoarea liturgică a Sfintei Scripturi și nevoia ca ea să fie cunoscută și înțeleasă, explică și *traducerea în lb. română a Noului Testament*, tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia), 1648, și apoi *traducerea integrală*, tot în sec. al XVII-lea, a *Sfintei Scripturi* (1688), tipărită la București prin grija și cu cheltuiala Domnitorului Șerban Cantacuzino și a urmașului său, Constantin Brâncoveanu. Biblia de la București a fost tradusă de frații Radu și Șerban Greceanu, ajutați de cărturarul și istoricul Constantin Cantacuzino, Stolnicul. În Predoslovie se arată că traducerea s-a făcut după textul grec al Septuagintei, folosindu-se și textele românești din V.T. tipărite până la acea vreme, în afară de manuscrisele maramureșene, și anume: *Palia de la Orăștie* (1582), *Psaltirea lui Coresi* (1570), *Psaltirea de la Govora* (1652), *Psaltirea în versuri a lui Dosoftei* (1679) și în proză (1680); în afară de aceste texte a fost folosită și traducerea Vechiului Testament făcută de Spătarul Nicolae Milescu între 1661–1664. Pentru Noul Testament s-au folosit manuscrisele maramureșene (Codicele voronețean și Codicele sturzan), tipăriturile lui Coresi și Noul Testament de la Bălgrad (1648), tradus și tipărit de Mitropolitul Simion Ștefan. *Biblia de la București* are meritul de a fi, pe lângă *prima traducere integrală* a Bibliei în lb. română, și o traducere reînnoită lexical, stilistic și literar. Traducătorii ei au avut grijă să păstreze textul și cât mai autentic, dar și să-l îmbrace în haină de limbă nouă. Din lexicul arhaic s-a renunțat la o serie de arhaisme sau

slavonisme, păstrându-se din ele ce era mai expresiv; s-a procedat la romanizarea limbii prin folosirea de termeni latini și chiar neologisme, prin formarea de cuvinte compuse pentru exprimarea unor noțiuni: pt. geograf — „scriitoriu de pământ”; pentru hipodrom — „alergătura cailor”; pentru colaborator — „împreună lucrătoriu” etc., precum și acordarea de noi sensuri unor cuvinte: ex. „duh” pentru aer; „gând”, cu sens de gândire; „zidire” pentru făptură ș.a. Traducătorii au reușit să realizeze o *operă monumentală* ca valoare literară, respectând în același timp exactitatea traducerii și structurii lingvistice, care se constată prin examenul comparativ al textelor (I. C. C. Um, BȘC, p. 978-983). Preșuirea acestei remarcabile opere este marcată azi, prin *retipărirea ei*, la 300 de ani de la apariție (1688-1988) și la 300 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Constantin Brâncoveanu, care s-a îngrijit de tipărirea ei, ducând până la sfârșit lucrarea începută de Șerban, care moare în chiar anul tipăririi ei. *Ediția din 1988* a făcut transpunerea ei din alfabetul chirilic în alfabetul latin. Transcrierea fonetică interpretativă și reproducerea fotografică a filelor corespunzătoare din tipărirea chirilică a urmărit stabilirea echivalențelor dintre slovele chirilice și cele latine și adaptarea grafiei tipăririi la normele ortografice actuale. Tipărirea s-a făcut prin grija Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în timpul păstoririi P. F. Patriarh Teoctist.

BIBLISTICA — știința de cercetare a textelor biblice, ale cărei începuturi datează din secolul al XVII-lea.

BIGOT v. **Bigotism**.

BIGOTISM — formă de evlavie, de credință tare, dar neluminată, care pune mai mult preț pe forme decât pe fond; falsă pietate împletită cu practici păgânești și superstițioase, strecurate în formele și datinile tradiționale ale credinței adevărate a Bisericii. De aceea, bigotismul este considerat de Biserica creștină un păcat împotriva dreptei credințe și este condamnat.

BINECUVÂNTARE, *Binecuvântările* sau *evloghiile* (gr. αἱ εὐλογίαι — *ai eulogiai*, lat. *benedictiones*) — sunt rugăciuni sau rânduiri în care, prin semnul Sf. Cruci, se invocă harul și ajutorul lui Dumnezeu asupra unei persoane sau asupra unui lucru curat, merit pentru folosul sau mântuirea omului; aceste *binecuvântări* numite și *molifte* sunt o categorie de ierurgii cu un scop anume: Rugăciuni (slv. *molifte*) de binecuvântare a hainelor sau lucrurilor ce se împart după moarte; Rugăciune pentru binecuvântarea meselor și a pomenilor; Rugăciune pentru binecuvântarea ogoarelor, a poamelor, a prinoaselor ce se aduc pargă la biserică (premiții); binecuvântarea apei la săparea unei fântâni ș.a. Moliftele de binecuvântări pentru diferite ierurgii se găsesc în *Molitfelnic* și la sfârșitul *Liturghierului* sub titlul *Rugăciunile pentru diferite trebuințe*, precum *Tedeum*-urile și *polihroniul*, adică rugăciune pentru invocarea sporului și ajutorului dumnezeiesc asupra unei persoane sau pentru înagurarea și binecuvântarea începutului unei munci sau al unui așezământ, ca de ex. *Tedeum* la început de an școlar, la sărbători naționale, la aniversări etc. Unele din aceste binecuvântări sunt

încorporate în rânduiala altor slujbe mai mari, ca: binecuvântarea anaforei, a prinoaselor, a colivei (care sunt intercalate în cursul Liturghiei), binecuvântarea untdelemnului și a apei la slujba Botezului etc. Aceste molifte sau rugăciuni speciale de binecuvântări le săvârșește preotul.

BISECT — în calendarul roman, fiecare lună avea trei zile cu numiri speciale: data de 1 se numea *calende*, data de 5 (în unele luni, data de 7) *none*, și data de 13 (sau 15) *ide*. Celelalte zile ale lunii se precizau în raport cu numărul de zile rămase până la cele mai apropiate *calende*, *none* sau *ide*. Deoarece romanii numărau zilele începând de la sfârșitul lunii, ei nu ziceau, de ex. 28 februarie, ci „a doua zi înainte de calendele lui Marte” sau pentru 27 februarie spuneau „a treia zi înainte de calendele lui Marte” ș.a.m.d. În vechiul calcul al calendarului, când s-a adăugat o zi în plus în luna februarie, după procedeul lor, romanii n-au pus-o la sfârșitul lunii, ci înainte de 23-24 februarie, care era a 7-a, în anii obișnuiți, sau a șasea înainte de calendele lui Marte. În anii bisecți (28 de zile), după a 5-a zi înainte de calendele lui marte se socoteau două zile una după alta, cu aceeași dată: „a șasea înainte de calendele lui marte” și încă o dată a șasea era „bis sextus”. De aici, anul cu denumirea „bisect” sau bisextil, care s-a dat anilor când luna februarie are 29 de zile.

BISERICA (lat. *ecclesia* = adunare; gr. ἐκκλησία — *ecclisia*) — era numele dat primelor adunări creștine care aveau loc la început în anumite case pentru săvârșirea cultului. De la înțelesul de *adunare* termenul *ecclesia* s-a dat apoi și locului unde se ținea

adunarea, loc care a devenit *casa Bisericii* (ὁ τῆς ἐκκλησίας οἶκος — *o tis ecclisias ikos*); termenul *ecclisia* este cel mai vechi pentru noțiunea de *biserică* în ambele ei înțelesuri (și „loc de cult” și „adunare”) și așa s-a păstrat în limbile neolatine apusene (franc. *église*, ital. *chiesa*, span. *iglesia*). Denumirea latină *basilica*, gr. βασιλική, ἡ — *basiliki* = lăcaș împărătesc (de la βασιλεὺς, ὁ — *basileus* = rege), casa Domnului (lat. *Domus Dei*), s-a păstrat numai în două limbi neolatine: în lb. română *biserică* și reto-romană, *baselgia*. Inițial, clădirea numită *basilica* era în lumea greco-romană un edificiu folosit pentru diferite *adunări publice*: politice, comerciale, loc de desfășurare a activității judecătorești ș.a. Arhitectura unei basilici era în formă de navă dreptunghiulară, împărțită longitudinal în trei spații prin două șiruri de coloane care susțineau tavanul; la un capăt al sălii se afla o absidă având postamentul mai înălțat și care servea pentru tribună (la judecăți, la întruniri). Aceste basilici erau de obicei situate în forum, de unde și denumirea *basilica forensis*. O asemenea construcție, datând din sec. IV, s-a descoperit în Dobrogea, în cetatea *Tropaeum Traiani* (Adamclisi) și în Histria, ale cărei ruine se văd și azi în nordul Dobrogei, pe țărmul Mării Negre. Din epoca lui Constantin cel Mare, când creștinismul a căpătat libertatea de a se răspândi și numărul creștinilor a crescut, n-au mai fost suficiente spațiile de adunări (*ecclisia*) din casele particulare și au început a se construi lăcașuri proprii pentru nevoile cultului. Acestea aveau la început forma edificiilor spațioase și încăpătoare a basilicilor, cu linia lor alungită în formă de corabie. Ea a fost asemănată în

simbolistica creștină cu Biserica, salvatoare a sufletelor din furtuna păcatelor, asemenea unei corăbii ce înfruntă furtuna valurilor. Și pe teritoriul țării noastre, în Scythia Minor (Dobrogea de azi) s-au descoperit, în urma săpăturilor arheologice, 25 de basilici creștine, datând din sec. IV. Existența lor, precum și păstrarea numelui de *biserică* în lb. română, de la *basilica*, arată că poporul nostru s-a născut și s-a dezvoltat ca popor creștin (DID, II, p. 466–488). Stilurile arhitectonice ale bisericilor creștine au evoluat în timp, marcând deosebiri între Răsărit (*stilul bizantin* — construcții în formă de cruce treflată, rotunjită) și Apus (*stilul romanic*, alungit, stil basilical; v. LG, p. 347–438). Specificul bisericii creștine îl constituie împărțirea sa interioară în *altar*, *naos*, *pronaos*, indiferent de planurile și stilurile arhitectonice. Cuvântul care denumește locașul de cult, *biserică*, se scrie cu literă mică. Se scrie *Biserică* cu literă mare când e denumită obștea sau comunitatea religioasă a credincioșilor și se exprimă înțelesul *dogmatic* sintetizat în Crezul Ortodox: „Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească Biserică”, comunitatea creștină fiind „trupul tainic” al cărui cap este Hristos, Care a întemeiat-o. De aceea este „*Una și Sfântă*” și pentru că întemeierea ei istorică a fost sfințită de Duhul Sfânt, Care s-a „pogorât” sub forma limbilor de foc, asupra Apostolilor, în a 50-a zi de la Învierea Domnului, sfințindu-i ca preoți și propovăduitori ai Evangheliei. În ziua aceea s-a întemeiat prima comunitate creștină, prin botezarea a trei mii de oameni, în numele lui Hristos. Este „*Sobornicească*” fiindcă trebuie să cuprindă toată lumea, „tot soborul omenesc”

(slv. *suborin* = adunare, mulțime) și „Apostolească” fiindcă se bazează pe învățătura propovăduită de Sfinții Apostoli care au primit-o de la Iisus Hristos, în mod direct. Prima condiție a membrilor comunității care formează Biserica lui Hristos este să primească Botezul în numele Sfintei Treimi, precum și celelalte Sfinte Taine, pe care, la momentul corespunzător, trebuie să le primească creștinul, spre a se putea mântui; la acestea se adaugă *credința* puternică în Dumnezeu și Domnul Iisus Hristos, *faptele bune* și trăirea învățăturilor pe care le propovăduiește Biserica. Comunitatea creștină (Biserica) e formată din poporul dreptcredincios și săvârșitorii cultului, adică: preoții, clerul (din toate treptele ierarhice). Unitatea Bisericii se realizează în cultul divin, al cărui centru este Sfânta Liturghie și Sfintele Taine (E. B., LG, ed. 1993).

BISERICI — BASILICI CIMITERIALE (*martyria conciliabula*) — „extra muros”, construite în afara orașelor, în cimitire, servind slujbelor funebre și pomenirii martirilor (sec. IV–V); unele se păstrează până azi (Egipt). Ruinele unor astfel de biserici din epocă paleocreștină s-au descoperit și la noi (în Dobrogea, la Tropaeum Traiani (Adamclisi), la Histria, Axiopolis (lângă Cernavodă) ș.a.

BISTRITA — mănăstire în *jud. Vâlcea*, întemeiată spre sfârșitul sec. XV, de boierii Craiovești, care au clădit și paraclisul. Restaurată de Constantin Brâncoveanu la începutul sec. XVIII, ea a fost rezidită prin grija Domnitorului Bibescu, la jumătatea sec. XIX, în stil neo-gotic, nemaipăstrând aproape nimic din înfățișarea ei inițială. A fost pictată de

Tătărescu. În a doua jumătate a secolului nostru a fost din nou restaurată de Patriarhul Justinian, devenind mănăstire de maici. Boierii Craiovești au adus aici moaștele Sf. Grigorie Decapolitul pe care, la jumătatea sec. XVII, Domnitorul Constantin Șerban Basarab (1654-1658) le-a așezat într-o prețioasă raclă de argint.

BISTRIȚA — mănăstire de călugări în *jud. Neamț* (6 km nord de orașul Piatra Neamț) întemeiată la 1402 de Alexandru cel Bun, având hramul „Adormirea Maicii Domnului” este și gropniță domnească; sunt îngropați aici domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, soția sa, Ana și doi copii ai lor. Tot aici se află și mormântul cronicarului Grigore Ureche și mormintele a doi copii ai lui Ștefan cel Mare. Din restaurările care s-au făcut ulterior de Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu (care a refăcut aproape integral biserica) a rămas până azi, în zidul de incintă al mănăstirii, un turn pe care s-a descoperit, în vremea restaurării recente (făcută de patriarhul Justinian), un fragment de pictură chiar din vremea lui Ștefan cel Mare. Important centru de cultură bisericească, la mănăstirea Bistrița se păstrează și o icoană făcătoare de minuni a Sfintei Ana, despre care vorbește și Mihail Sadoveanu, în romanul său „Baltagul”.

BIZANTINOLOGIE — disciplină de studiu a culturii bizantine (limba, literatura, istoria și arta, teologia); v. **Stil, Stiluri**.

BIZANȚ — capitala imperiului roman începând din anul 330, când împăratul Constantin cel Mare mută definitiv capitala imperiului de la Roma la Bizanț, oraș grecesc așezat pe malurile Bosforului, născut dintr-o veche

colonie greacă ce dăinuia aici de șapte secole înainte de Hristos, pe vatra unui sat numit Bizanț. Acest act a fost posibil numai după ce Constantin (în urma înfrângerii lui Maxențiu în 312, și apoi a lui Liciniu în 323), ajunge singur împărat al imperiului care fusese divizat în trei. Palatul imperial de la Roma a fost cedat episcopului creștin. Noua capitală se va numi Constantinopol și va deveni un oraș cu mare rol politic și bisericesc, datorită triumfului creștinismului, care după Edictul de la Milan (313), este proclamat religie de stat. „Roma cea nouă”, cum avea să mai fie numit *Bizanțul*, punca în umbră Roma veche și avea să provoace nemulțumirea episcopilor ei prin ridicarea episcopilor noii capitale la rang egal cu al lor, așa cum se va consfinți în sinoadele II și IV ecumenice. Pentru fixarea învățăturii Bisericii creștine s-au ținut șapte sinoade ecumenice, toate fiind patronate de împărații bizantini. În veacurile care au urmat după întemeierea sa, *Bizanțul* s-a impus nu numai ca o capitală a unui puternic imperiu (ale cărui hotare se întindeau în Asia (Palestina, Arabia), în Africa (Egipt), dar devenise și un centru religios, economic, literar și artistic, pe lângă cel politic și administrativ. Era numit „orașul” păzit de Dumnezeu și în comparație cu marile centre ale Apusului, devenise o „cetate a eleganței, centrul civilizației, al lumii civilizate”, „Parisul Evului Mediu”. Universitatea întemeiată la *Bizanț* în sec. V (425) devine centrul cultural cel mai important al imperiului până prin sec. VIII, când are o epocă de decădere din cauza luptelor iconoclaste și când împăratul Leon Isaurul închide universitatea care se bucurase, în *Bizanț*, de o autoritate

atât de mare. Vremea înflorii universității din *Bizanț* revine sub împăratul Bardas, care o reînființează. Disciplinele se predau în lb. greacă. O figură strălucită a acestei universități este Fotie „cel mai erudit bărbat al veacului său”. Disciplinele de bază: știința și filosofia, gramatica și studiul textelor istoricilor, poezilor și oratorilor Greciei antice (Aristotel, Platon) ajunseseră în sec. XI la o dezvoltare pe care Apusul avea s-o cunoască abia în sec. XV, al Renașterii italiene. Până la căderea imperiului bizantin (sec. XV, 1453 — căderea *Bizanțului* sub presiunea ofensivei mahomedane), Universitatea și toată viața științifico-filosofică și religioasă a *Bizanțului* a fost vestită în toată lumea, exercitând o puternică influență asupra Orientului arab și a Occidentului latin. După organizarea Bisericii creștine în episcopate, mitropolii și patriarhate, începând din sec. VI, Patriarhia din Constantinopol a primit titlul de *Patriarhie ecumenică*, așa cum a rămas până azi, de ea depinzând canonic toate patriarhiile autonome și autocefale ortodoxe. (În ultimul timp, Biserica Ortodoxă Rusă agită ideea ieșirii de sub canonicitatea Patriarhiei ecumenice din Constantinopol).

BLAGOCIU — administrator bisericesc de plasă (comună cu mai multe sate în subordine, în vechea împărțire teritorială) în Moldova, sub stăpânirea rusească; v. cartea *Datoria și stăpânirea blagocinilor și a protopopilor* (rus.-rom.), Iași, 1791.

BLAGOSLOVENIE (slv.) — binecuvântare.

BLAGOVEȘTENIE (slv. *blagovešnic*) sau *Bunavestire* — numele sărbătorii închinată Maicii Domnului, la 25 martie, când îngerul a vestit Sfintei Fecioare că va naște pe Hristos.

În sec. IV-V, s-a zidit la Nazaret o biserică, pe locul unde fusese casa în care Maica Domnului a primit, de la Arhanghelul Gavriil, vestea că va naște pe Mesia (v. **Cultul marial**). La catolici e numită sărbătoarea Zămislirii Domnului.

BLAJENII — termen rus, pentru *Fericiri* (Matei 5), folosit în *Triod* (Blaj, 1800) și Biserica Vasile Blajenii, monument de artă arhitecturală din sec. XVI, Moscova (Kremlin) (IAR).

BLASFEMIE — se numește acțiunea de batjocorire a celor sfinte (a Bisericii, a lui Dumnezeu, a icoanelor, a cultului); și *înjurătura* este o *blasfemie*.

BLESTEM, a **blestema** (lat. *blasphemo*, gr. βλασφημέω — *blasfımeo* = a hulî, a blestema) — rugăciune negativă de atragere a divinității pentru pedepsirea cuiva care a săvârșit un rău împotriva unui semen al său. Biserica nu admite blestemul, considerându-l un păcat împotriva lui Dumnezeu. *Blestemat* în sens de om rău, se folosește în expresii ca: „este un blestemat”, cu sens de om ce calcă legea morală, om capabil de orice faptă mârșavă.

BOANERGHES (ebr. „fiii tunetului”) — numele dat de Iisus celor doi Apostoli: Iacob și Ioan (fiii lui Zevedeu din Betsaida) (Marcu 3, 17; Matei 10, 2).

BOBOTEAZĂ (lat. *baptizare* = a boteza) — este numită în popor sărbătoarea împărătească a Botezului Domnului (6 ianuarie) în apa Iordanului (Matei 3, 13-17; Luca 3, 21-22). Se mai numește și *Epifania* și *Teofania* (Ἡ Ἐπιφάνεια — *Epifaneia*; τὰ Ἐπιφάνεια, τὰ ἅγια θεοφάνεια τοῦ κυρίου — *Ta*

Epifaneia, Ta aghia Teofaneia tou Kiriou = Epifania, Sfânta Arătare a Domnului; slv. *Bogoiavlenie Gospodnia* = Arătarea Domnului), pentru că în această zi Iisus se arată oamenilor și e mărturisit ca Mesia (Mântuitor), atât de glasul lui Ioan Botezătorul, cât și de glasul Tatălui din ceruri: „Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Care am binevoit“ (Matei 3, 17). *Boboteaza* este printre primele sărbători creștine, ca și Nașterea Domnului. Denumirea de *Epifanie* a rămas și la ortodocși și la catolici; în Apus, a devenit (din sec. V) în credința populară și *Sărbătoarea celor trei magi* (Festum trium Magum). Fiindcă Botezul era numit și *luminare* (gr. φωτισμός — *fortismos*), Botezul s-a numit și *sărbătoarea luminilor* (*dies luminum*), cum s-a păstrat și în cărțile de slujbă ortodoxe. În ajunul *Bobotezei* se postește, obicei rămas din epoca catehumenatului (catehumenii, cei ce se pregăteau să primească botezul, posteau și chiar ajunau, adică nu mâncau nimic). *Boboteaza* este una dintre cele mai populare sărbători în toată Ortodoxia, și la români. Ea s-a sărbătorit întotdeauna cu mult fast, în această zi făcându-se sfințirea apelor (*Aghiazma Mare*). În ajunul *Bobotezei*, preotul merge cu „botezul“, stropind casele credincioșilor cu apă sfințită în acea zi, Aghiazma mare. În unele părți ale țării era obiceiul ca flăcăii să meargă cu „Iordanul“ (un fel de colind legat de Botezul Domnului în râul Iordanului).

BOCET — cântec de jale pentru cei morți, jelanie, plâns.

BODAPROSTI (slv. *Bogu da prosti* — Dumnezeu să ierte păcatele) — formulă de

mulțumire când se primește un dar dat de pomană pentru sufletele celor morți.

BODHI v. **Budismul**.

BOG — este numele zeului suprem al vechilor slavi, Dumnezeu.

BOGDAPROSTI v. **Bodaprosti**.

BOGOIAVLENIE v. **Boboteaza**, Antim Ivireanul — „Cuvânt de învățătură la Bogoiavlenie“, în „*Predici*“, Ed. Acad., 1962, p. 133.

BOGOMILISM — sectă întemeiată de Ieremia Bogomil în Bulgaria, în sec. X; combate dogma Sfintei Treimi, Sfintele Taine, Biserica și Statul. Răspândiți în peninsula balcanică, în Rusia, bogomilii au ramificații în Occident prin secta catarilor (în Nordul Italiei) și a albigenzilor (Franța sudică).

BOGORODIC, BOGORODICINE (slv.) — se numesc *troparele* (cântări scurte de laudă și slăvire) pentru „Născătoarea de Dumnezeu“, rânduite în *Ceaslov* la Utrenie și Vecernie și la canoanele sărbătorilor și pentru fiecare zi a săptămânii, și care se cântă pe cele opt glasuri peste tot anul. *Bogorodicina* se numește și *mirida Sfintei Fecioare* scoasă la Proscomidie (în „*Învățătura preoților pe scurt de șapte taine...*“ Buzău, 1702, f. 17); v. **Panaghia, Proscomidia, Cultul marial**.

BOGORODIȚA (slv.) — Maica Domnului, v. **Panaghia**.

BOGOSLOV (slv. „cel ce grăiește despre Dumnezeu, teolog“) — Sf. Ioan Evanghelistul e numit și *Bogoslovul*; Sf. Grigorie de Nazianz, arhiep. al Constantinopolului, mare cărturar și Părinte bisericesc, sec. IV, era numit și Sf. Grigore Teologul (*Bogoslov* și Teolog, cu același înțeles).

BOLNIȚĂ — spital de mănăstire; v. **Paraclis**.

BOLINDEȚ sau *Colindeț*; v. **Colind**.

BONZI — denumire pentru preoți budiști (chinezi și japonezi).

BORZEȘTI — localitate istorică în Moldova, în apropiere de Tg. Ocna, pe valea Trotușului, unde în 1436 s-a născut și a copilărit Ștefan cel Mare, viitorul domn al Moldovei. Legenda spune că-ntr-o joacă de copii au fost surprinși de turcii care i-au prins și au spânzurat de creanga unui stejar pe un bun prieten al copilului Ștefan. În amintirea lui, Ștefan a zidit acolo o biserică (1493), biserica din Borzești, rămasă până azi, dar refăcută și întărită ulterior cu contraforti, care i-au schimbat înfățișarea inițială.

BOTEZ, (*baptizo, -are* = a boteza și *affundo, -are* = a afunda, a scufunda în apă, termen vechi „afundare” pentru botez sau Taina Sfântului Botez) — este prima taină pe care o primește oricine vrea să devină membru al Bisericii creștine. *Botezul* se săvârșește în numele Sfintei Treimi, după cuvântul Mântuitorului Care l-a instituit, poruncind Sfinților Apostoli, înainte de Înălțarea Sa la cer: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh”. (Matei 28, 19). Botezul se dă copilului care se naște, dar și omului în vârstă care vine din altă religie (mahomedanism, mozaism, budism). *Botezul* se săvârșește de către episcop sau preot — în caz extrem și de diacon sau chiar de un laic; se face prin afundare de trei ori, în apă curată, a copilului, rostindu-se cuvintele: „Botează-se robul lui Dumnezeu (cutare) în numele Tatălui, Amin, al Fiului, Amin, al Sfântului Duh, Amin”. Botezarea prin turnarea apei sau prin stropire, așa cum o fac

catolicii este îngăduită, în Biserica ortodoxă, numai în cazuri excepționale, când nu se găsește apă de ajuns sau cineva este bolnav și nu poate suferi cufundarea în apă. Fiecare botezat este însoțit de un *naș* care mărturisește credința în Hristos, în numele celui botezat și se obligă că va crește pe finul său în adevărata credință. Tainele care însoțesc botezul sunt *Ungerea cu Sf. Mir* și *Împărtășania* care se dă după săvârșirea botezului celui care prin botez s-a spălat de păcatul strămoșesc și de toate păcatele săvârșite până atunci (dacă cel botezat este adult) și este vrednic să se unească cu Hristos. Prin *păcat strămoșesc* se înțelege păcatul săvârșit de primii oameni în rai, prin neascultarea poruncii lui Dumnezeu. Prin neascultare, ei s-au făcut vinovați de pedeapsă, pierzând starea de fericire în care-i așezase Dumnezeu, la creație. Păcatul lor și vina pentru păcat a trecut și asupra urmașilor și astfel întregul neam omenesc a devenit robul păcatului. Din această robie, omul nu poate fi mântuit decât prin jertfa de bună voie a cuiva care să nu aibă păcat. Acesta a fost Fiul lui Dumnezeu, care S-a întrupat pe pământ și S-a jertfit, murind pentru om, spre a-l scăpa de robia păcatului. Botezându-se în numele lui Hristos, omul se spală de păcat și poate căpăta mântuirea: „De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va putea să intre în împărăția lui Dumnezeu” (Ioan 3, 5), *căci botezul este nașterea într-o viață nouă, fără păcat. Botezul nu distruge însă și înclinarea spre păcat cu care creștinul, adică cel ce a primit botezul, trebuie să lupte necontenit spre a o înfrânge și a putea fiptui numai binele, bucurându-se de toate binefacerile spirituale pe care i le dă Biserica*

lui Hristos. În afară de botezul obișnuit prin apă, mai există un *botez al sângelui*, pe care l-au primit și îl primesc martirii care și-au vărsat sângele pentru apărarea credinței în Hristos, dar care n-au apucat să primească botezul cu apă. Se poate vorbi și de un altfel de botez, numit *botezul dorinței*, pe care l-au primit patriarhii și dreptii Vechiului Testament, dinainte de venirea Mântuitorului, care au dorit să vadă pe Cel făgăduit de Dumnezeu și au murit cu credința în venirea lui (v. *Colimvitra*) (LS, p. 355–365). Sfântul Grigore de Nazianz enumeră șase feluri de botez: al lui Moise sau cel scos din apă, al lui Ioan Botezătorul sau al pocăinței, al lui Hristos sau al Duhului, botezul sângelui sau al martiriului, botezul lacrimilor (comparat cu pocăința), botezul focului (în viața cealaltă).

BOTEZUL SUBSTITUTOR — o practică din epoca apostolică prin care se făcea botezarea unor oameni vii, în locul celor morți, nebotezați, spre mântuirea acestora. Cei botezați mărturisesc pentru morți credința în Iisus Hristos și garantează cu credința lor pentru cei în numele cărora s-au botezat. Este ca și la botezul copiilor pentru a căror credință o garantează nașii, mărturisind credința pentru ei. Pentru credința mărturisită de nași binefacerile se revarsă asupra copiilor botezați de ei (spălarea de păcate). Aceasta se numește „reversibilitatea credinței”. Sunt numeroase cazuri de reversibilitate a credinței menționate în Sf. Scriptură (Matei 8, 15; 15, 22; 17, 14–18; Luca 7, 11–15 ș.a.), în care se arată că pentru credința unora au primit binefacerile de la Dumnezeu alții. Astfel, la Matei 15, 22–28, se arată credința unei femei cananeence în puterea tămăduitoare a lui Iisus, pe care îl roagă

să-i vindece fiica chinuită de demon. Iisus, impresionat de stăruința și credința ei, îi zice: „O, femeie, mare este credința ta; fie ție după cum voiești. Și s-a tămăduit fiica ei din ceasul acela”. Binefacerile credinței acestei mame le-a revărsat Iisus asupra fiicei ei, care s-a vindecat din clipa aceea.

BOTEZĂTORUL, Sf. Ioan Botezătorul — numit astfel, căci, pentru viața lui neprihănită, Dumnezeu l-a ales să fie Botezătorul Fiului lui Dumnezeu. El era fiul preotului Zaharia, de la templul din Ierusalim și al Elisabetei, soția lui Zaharia, pe care Dumnezeu i-a binecuvântat și le-a dăruit un fiu, la bătrânețe. Ioan a fost afierosit (închinat, promis) Domnului de la nașterea sa și a dus o viață de mare sfințenie, fiind socotit „cel mai neprihănit dintre oameni”. După un timp de trăire în pustie, în mare post și rugăciune, s-a întors, la vremea cuvenită, printre oameni și a început a propovădui oamenilor apropiata venire a Mântuitorului, botezându-i în râul Iordan și îndemnându-i la pocăință spre a fi vrednici să-L primească pe Fiul lui Dumnezeu. De aceea a și fost numit „Înainte Mergătorul” Domnului. Când Iisus a împlinit 30 de ani, înainte de a-și începe activitatea evanghelică, a venit la râul Iordan și a fost botezat de Sf. Ioan, care, încercând să refuze, spunea că nu e vrednic să-i deslege nici cureaua încălțăminteii, mărturisind dumnezeirea lui Iisus. Pentru intransigența cu care a înfierat păcatele oamenilor și a familiei regelui Irod, în special, Ioan a fost ucis de Irod. Acesta, la îndemnul soției sale Irodiada, a poruncit să i se taie capul. Ziua morții e însemnată în calendarul creștin la *29 august*: „Tăierea capului Sfântului Ioan”, când se ține

post aspru. Sf. Ioan Botezătorul este socotit ultimul mare profet al Vechiului Testament, care face legătura cu Noul Testament.

BOTEZUL DOMNULUI v. **Epifania, Crăciunul, Boboteaza.**

BRADOȘ — brăduț; nume regional dat sărbătorii celor 40 de mucenici din Sevasta, care se ține la 9 martie.

BRAHMA (absolutul, substanță divină, „ființa lumii”) — numit și *Atman* și *Marele Tot*, zeitate supremă, deasupra zeilor vedici; este o creație a preoților brahmani care, practicând *rugăciunea* sacrificială, au transformat-o din mijloc de comunicare cu zeii, într-o forță cu atribute atât de mari, încât au considerat-o ca fiind însăși *puterea creatoare* a universului, *principiul universal*, existând prin sine, *absolutul-Brahma*, în care brahmanii caută să se scufunde prin meditație. Brahmanii au ridicat o abstracțiune filosofică la rang de zeu, zidindu-i și temple. *Brahma* nu este însă un zeu popular, el a rămas zeul intelectualilor și brahmanilor, un zeu impersonal, un principiu metafizic suprem. Nu are nici nume, nici formă. I se spune *Tad* (acesta) și *Om* („cel ce a fost, este și va fi”). „*Om*” este o silabă sfântă, întrebuințată în invocări, la începutul și la sfârșitul rugăciunii, căreia misticii indieni îi atribuie o influență extraordinară asupra celui care știe cum s-o rostească și cum să mediteze asupra ei. Numai prin ea, prin rugăciune, se poate ajunge la mântuire, la fericirea totală, adică la starea de scufundare, de resorbire în *Marele Tot* (*Tad*), în *Brahma* (E.V.I.R., p. 210).

BRAHMANELE — sunt cărți sfinte indiene, care cuprind comentarii la cele patru *Vede*, comentarii numite *Brahmanas* (explicații).

Vedele cuprind imne și formule pe care le rodesc preoții, dar nu arată și care este legătura dintre aceste formule și gesturile rânduite de ritualul sacrificiilor. Brahmanele dau aceste relatări practice (*Brahmanas*) și în plus insistă asupra fiecărui rit și chiar verset din *Vede*, dându-le interpretări alegorice și mistice. Aceste interpretări la cele patru *Vede* sunt făcute de eremiți, mistici recrutați din rândul preoților brahmani. Cugetările mistice formează capitole aparte în Brahmanele. Ele sunt intitulate *Aranyakas* („cugetări din pădure”; v. **Brahmanii**) și caută să explice sensul mistic al sacrificiului și ceremoniilor în general, precum și despre creație, despre natura zeilor etc. *Aranyakas* au și capitole aparte de înalte speculații teologice, care se numesc *Upanișade* („învățătură secretă”) și care nu pot fi cunoscute decât de un număr restrâns de discipoli. *Upanișadele* discută marile probleme teologice și filozofice despre: originea lumii, ființa și atributele zeilor, natura sufletului omenesc și raporturile lui cu materia și spiritul divin. Libertatea de gândire cu care sunt discutate aceste probleme se atribuie faptului că *Upanișadele* nu sunt numai opera brahmanilor, ci în mare parte sunt opera unor învățați din casta nobililor (*Ksatrya*). *Brahmanele*, *Aranyacele* și *Upanișadele*, ca și *Vedele* sunt considerate cărți sfinte, revelate (*sruti*, adică „ceea ce a fost auzit”, revelație).

BRAHMANII — preoți vedici, care săvârșeau complicatul ritual al cultului lui *Brahma* și care și-au luat numele de la *Brahmanas* (explicații) (v. *Brahmanele*), comentariile *Vedelor* (*Brahmanele*) comentarii făcute de acești preoți. Brahmanii constituți

într-o castă sunt cei mai privilegiați în rândul celor patru caste ale Brahmanismului. Caste Brahmanilor e formată din reprezentanții tradițiilor religioase și culturale indiene. Ei studiază și explică Vedele, determină puterea spirituală și morală asupra celorlalte caste existente și prevăzute în Legea lui Manu: Kșatuiya, Vaișega și Sudra. Brahmanii au atribuit castelor origine divină, bazându-se pe un imn din Rig-Veda (X, 90), în care se spune că la creația lumii, cele patru caste au luat naștere din *Puruș*a (omul primordial, oferit ca sacrificiu mistic). Brahmanii s-au născut din gura lui *Puruș*a, războinicii Kșatrya, din brațe, agricultorii Vaișuga, din coapse și Sudra, din picioare. Datele istorice arată că la stabilirea lor în Punjab (nordul Indiei), arienii n-au fost împărțiți în caste. Diferitele ocupații și diferența dintre arieni și băștinași au dus la această situație. Întâietatea brahmanilor față de celelalte caste s-a realizat în timp și prin lupte cu castea războinicilor, lupte menționate în unele tradiții indiene. Viața unui brahman cunoaște mai multe etape până a ajunge la aceea de slujitor al lui *Brahma* și până la contopirea în *Brahma*, aspirație care constituie etapa finală a vieții brahmanului. Astfel, la vârsta de șapte ani este adus în casa unui *guru* (învățător) unde, după ce primește cu solemnitate cingătoarea sfântă, viitorul brahman își începe ucenicia. El primește învățătura în schimbul unor servicii domestice. Când termină studiile (care constau în cunoașterea scrierilor sfinte și săvârșirea cultului), după o baie fierbinte, cu ceremonial, aduce primul sacrificiu, săvârșind prima slujbă sacră. Acum începe o nouă etapă a vieții: aceea de familist. Se poate căsători și are obligația

de a avea copii, mai ales un fiu, care trebuie să îngrijească mai târziu familia și să asigure continuitatea cultului particular (domestic). Ca șef al familiei (*grihastha*), tânărul are de îndeplinit zilnic cinci mari îndatoriri: să ofere lui *Brahma* o lectură pioasă, să cinstească pe strămoși aducându-le, în cadrul cultului domestic, apă și alimente, iar zeilor jertfe arse în focul domestic, dând animalelor hrană și oamenilor ospitalitate. Această perioadă a vieții viitorului brahman se sfârșește atunci când fiul său a crescut și poate prelua rolul de „pater familias”, fiind capabil să îndeplinească cele cinci îndatoriri. Viața socială se încheie astfel iar brahmanul, care respectă în totul legea, trebuie să se gândească la mântuirea sa personală. El împarte averea la copii și se retrage singur sau cu soția, în pădure, ducând cu el și foc sacru din vatra domestică și pe care îl va pune în vatra unei colibe unde-și va duce viața în post, rugăciune și meditație, ca un adevărat pustnic (*vanaprostha*). El va părăsi însă și această formă de viață căreia îi urmează totala renunțare și desprindere de legăturile pământești („*śannyasin*”, renunțător, vati, „*ascet*”). Când părăsește definitiv familia, nu mai aduce sacrificii și trăiește doar meditănd asupra adevărului suprem, așteptând întoarcerea în *Brahma* prin moarte (IR).

BRAHMANISMUL — religie indiană provenită din vechea religie vedică, formulată în Vede (cele mai vechi și sfinte cărți ale Indiei) și completată cu concepții religioase mai noi, de către brahmani (preoți vedici). Izvoarele de cunoaștere ale acestei religii sunt cărțile sfinte indiene: *Brahmanele*, *Aranyakas* și *Upanișadele*, precum și cărțile *Sutras* și

Satras depozitare ale tradiției, un fel de manuale conținând învățămintele tradiționale cu privire la cult și viață morală, în același timp fiind și izvoare de cunoaștere, ca și Vedele, a vieții indienilor sub toate aspectele ei. Brahmanismul păstrează cultul zeilor vedici, dar ridică deasupra lor o divinitate nouă, o ființă supremă, a cărei natură e nedefinită, numită când *Prajapati* (stăpânul creaturilor), când *Puruṣa* („omul“, „bărbatul“), când *Brahma*. În cosmogonia brahmană, lumea este o emanație a lui Brahma. Brahmanismul acordă o mare importanță problemei sufletului și mântuirii. În Brahmane, ființa lumii se confundă cu Brahma. În *Upaniṣade*, literatură ceva mai târzie, creată de casta nobililor (regi și războinici), ideea de Brahma e înlocuită cu *Atman* (suflu, suflare). Această denumire, *Atman*, se referă în primul rând la sufletul omenesc, care e considerat un dublu al corpului, format dintr-o materie eterică. *Atman* este, în om, principiul unificator care coordonează simțurile (*prāṇa*). Această forță vitală, sufletul, se manifestă în diferite forme în ființe, în lucruri și în tot universul. Există și un *Atman* universal, un suflet al lumii, asemănător cu sufletul omenesc, care emană ca o scânteie din acest *Atman* universal. El nu se poate defini și nici cunoaște pe cale rațională, ci numai pe cale suprasensibilă, printr-o concentrare spirituală, orânduită prin legi fixe. Aceste legi sunt un ansamblu de practici de meditație numite *Yoga*. Ele ajută pe practicant (*yoghin*) să se scufunde în propriul său suflet și să înțeleagă marele adevăr că esența ultimă a existenței este de natură spirituală, este *Atman*, și că propriul său suflet este de aceeași natură cu *Atman*, cu

Marele Tot (*Tad*). Această înțelegere a identității „*Tat tvam asi* — tu ești acesta — tu ești *Atman*“, înseamnă fericirea supremă. Ajungând la această trăire, omul nu mai simte atracție spre nimic pământesc, lumea fiind o aparență înșelătoare (*maya*), adevărata realitate a lumii fiind *Atman* sau *Brahma* și singura dorință aceea de a se resorbi în Marele Tot, în *Atman-Brahma*, ceea ce în brahmanism înseamnă *mântuire*. Ea constă în „*cunoaștere*“, „*iluminare*“, nu în fapte, ci în legi morale, în sacrificii, ca în practica din perioada veche. Dar pentru a ajunge la acest grad de perfecțiune, de mântuire, nu e suficientă o singură viață; de aceea omul trebuie să treacă prin mai multe *reîncarnări*. În cartea „*Legea lui Manu*“ sunt cuprinse toate lămuririle privitoare la etapele pe care le va străbate sufletul prin reîncarnare în demoni, în animale inferioare, până la om. Dar și ca om va trebui să treacă prin toate castele, de la cea mai de jos până la brahmani. Ajungând la cea mai înaltă treaptă de spiritualitate, sufletul trece în *Brahma*, putând spune: „Eu sunt *Brahma*“. Aceasta e *treapta supremă*, în care sufletul și-a găsit liniștea supremă, într-un fel de somn adânc, de contopire cu infinitul. Dar aceste vieți succesive, aceste reîncarnări nu au traiectorie direct ascendentă. Ele pot fi foarte inegale, urcând sau coborând, după calitatea vieții, a faptelor pe care le-a săvârșit omul în respectiva reîncarnare. Această totalitate și calitate a faptelor, numită *Karman*, determină numărul reîncarnărilor. Ideea de reîncarnare (*samsara*) a influențat viața socială a Indiei, dând, pe de-o parte, naștere unei atitudini de resemnare în suportarea suferințelor, considerându-le ca

o consecință inevitabilă a faptelor vieților anterioare, și, pe de altă parte, un imbold spre fapte bune, pentru ca omul să-și poată pregăti o stare mai fericită într-o nouă viață, spre a ajunge cât mai grabnic la eliberarea de *samsara* (de o altă reîncarnare). Această învățătură despre *metempsihoză* (reîncarnare) este una din formele reînnoitoare ale religiei vedice, învățătură care se află în Upanișade. Înțelegerea înaltă a acestor probleme nu era accesibilă decât castei brahmanilor (preoților). Mulțimile continuau să cultive pe zei și să împlinescă tradițiile vieții religioase, morale și sociale, cuprinse în Vede. Aceste tradiții, care ajung în brahmanism la un formalism exagerat, vor fi rânduite într-o serie de prescripții fixate într-un cod numit *Legea lui Manu*. Este evidentă aici, pe plan social, părtinirea casteilor și întărirea puterii lor. Primele trei caste: *Brahmanii*, *Ksatrya* și *Vayșia*, considerate ariene, dețin superioritatea asupra celei de a patra castă numită *Sudra*, neariană, formată din băștinașii subjugati de arienii stabiliți aici mai târziu (sec. II î.Hr.), veniți din Podișul Pamir, de unde au coborât odată cu iranienii (tot arieni) stabiliți în Iran (numit Persia, până în 1933). Pe ultima treaptă a vieții sociale indiene se află *Paria*, cei în afară de caste (aceștia sunt emigranții, creștinii, mahomedanii). În brahmanism, deși filosofia a rămas strâns legată de doctrina religioasă și de practicile cultului, așa cum se reflectă în Upanișade și mai ales în Brahmane, totuși speculația filozofică excesivă a dus la formarea câtorva sisteme, numite *ortodoxe*, pentru că se bazează pe învățăturile din Vede, și *eterodoxe*, pentru că neagă autoritatea Vedelor. Sunt șase sisteme

ortodoxe, dintre care cel mai important este *Vedanta*, care înseamnă „sfârșitul Vedei”, adică încununarea, atingerea scopului final al Vedelor. Acest sistem s-a menținut din epoca brahmană până azi și n-a fost înfrânt nici de budism. Vedanta, sistem filozofic a cărui formă actuală a fost clarificată de marele comentator indian Samakara (sec. VIII-IX î.Hr.), cuprinde o gândire panteistă de o mare abstracțiune și subtilitate (v. Vedanta). Paralel cu Vedanta, considerat un sistem idealist, se dezvoltă în Upanișade un alt sistem realist, *Samkya*, care, deși pluralist, considerând lumea formată din 25 de elemente, este un *sistem dualist*, reducând esența lumii la două elemente: *suflet* și *materie*. Scopul final este mântuirea sufletului din materie și cufundarea lui în *Nirvana*, somnul veșnic (v. Vedanta). Din acest sistem ateist, Samkya, s-a dezvoltat sistemul filozofic *Yoga*, al cărui scop este tot mântuirea sufletului, prin scufundarea lui într-un Dumnezeu numit *Ișvara*, conceput ca spirit superior (v. Vedanta). Un alt sistem filozofic eterodox, generat de Brahmanism, este *Garvaka*, sistem *ateist*, căci nu recunoaște Vede, neagă existența lui Dumnezeu și a sufletului, precum și existența altei vieți după moarte. Contrar celorlalte sisteme (Vedanta, Samkya, Yoga), profund pesimiste, practicând asceza, mortificarea și renunțarea la viață prin negarea ei, *sistemul Carvaka* predică *trăirea* din plin a *vieții*, cu toate plăcerile ei. Sub aparența sa optimistă și acest sistem este profund pesimist, căci îndeamnă la gustarea plăcerilor vieții, ca un mijloc de a ușura durerea existenței. Toate aceste sisteme, mai mult sau mai puțin apropiate de Vede, au influențat religia

indiană din perioada brahmană, îndepărtând-o de viața reală a credincioșilor, și făcând din religia practică, un sistem golit de viață. Ca o reacție împotriva acestor sisteme, apar, în sânul brahmanismului, două secte mari, cunoscute sub numele de *jainism* și *budism* (IR, p. 208–218).

BRAHMA-SAMAJ — „Societatea brahmană”, înființată la Calcutta (1828) de Rām-Mohan-Rai, un brahman din Bengal. Ajungând la convingerea că există un singur Dumnezeu adorat de toate religiile, el a creat această societate de studiere a cărților sfinte indiene și de cântare a imnelor sacre după *modelul cultului creștin*. Aici se studiau atât Upanișadele, cât și Evangheliile. Dintre urmașii lui Rai la conducerea „Societății brahmane” reținem pe *Keshab-Kandra*, căruia, pentru zelul său de propagandist al creștinismului, i se spunea și *Jesudas* („servitorul” lui *Iisus*). Datorită activității lui, „Societatea” aceasta ajunsese să fie socotită de mulți indieni ca un „creștinism în altă formă”. Activitatea lui Keshab va fi continuată de Ramakrishna, Vivekananda și Auro-Bindo-Ghose.

BRÂUL (gr. ζώνη, ἡ — *zoni*, ζωνόπιον, τό — *zonarion*, lat. *cingulum baltheus* = *cîngătoarea*, arhaic slv. *poiasul*) — este o piesă din veșmintele liturgice; se confecționează din stofă, are o lungime de aproximativ jumătate de metru și lățime de 6–8 cm, care se leagă cu ajutorul unor bentițe puse la capetele brâului. Preotul și episcopul se încing cu brâul peste stihar, ca să nu-i incomodeze în timpul săvârșirii Sfințelor slujbe. Și în V.T., brâul făcea parte din costumul preotesc de slujbă (Leșire 28, 8 și 28, 39). În

cartea lui Isaia găsim și interpretarea simbolică pe care profetul o dă brâului: „Dreptatea (lui Mesia) va fi ca o cîngătoare pentru rărunchii Lui, și credincioșia, ca un brâu pentru coapsele Lui” (Isaia 11, 5). Apare în viziunea din Apocalipsă a Sf. Ev. Ioan: „Fiul Omului, îmbrăcat în veșmânt lung până la picioare și încins pe sub sân cu brâu de aur” (Apoc. 1, 13). Fericitul Ieronim numea această cîngătoare „*baltheus*” (*Epist. CXXVIII, ad Fabiolam*, P.L.). În Biserica romano-catolică și diaconii poartă brâu, dar în cea ortodoxă îl poartă numai preoții și episcopii la săvârșirea Sf. Liturghii și la celelalte slujbe, când trebuie să îmbrace toate veșmintele. Sf. Simeon al Tesalonicului explică simbolismul brâului, care închipuiește „puterea ce s-a dat arhiereului de la Dumnezeu, peste mijlocul său” (LG, p. 533).

BREFOTROFII sau **BRECOFONII** — erau, în organizarea socială a Bisericii primelor veacuri creștine, case sau așezăminte bisericesti, destinate exclusiv adăposturilor și creșterii copiilor găsiți; aceste așezăminte (instituții) de asistență socială erau deservite de diaconite, de văduve și fecioare creștine. În două edicte (313, 322), împăratul Constantin cel Mare a luat măsuri de ajutorare a părinților care nu aveau cu ce să-și crească copiii, ca astfel să se evite uciderea sau părăsirea acestor copii. În vremea împăratului Justinian (sec. V), *Brefotrofiile* s-au contopit cu *Orfanotrofiile* (orfelinate), ca secții ale acestora, deoarece copiii crescuți în *Brefotrofii* treceau firesc după câțiva ani în orfelinate. Legislațiile lui Justinian se ocupă strâns de organizarea lor, acordându-le drepturi și privilegii. Conducătorii lor se numeau *Brefo-*

trofi. Ei erau numiți de episcopi deoarece Biserica răspundea de păstrarea și folosirea întregului patrimoniu bisericesc ca și de bunurile *Brefotrofiilor* și organizarea lor, acestea fiind subordonate Bisericii. *Brefotrofii* erau ajutați de administratori sau intendenți, numiți *Hartulari* (secretari, contabili) și de alt personal, după nevoie.

BRETANIO (BETRANION, VETRANION) — consemnat în 368 ca episcop la Tomis (Constanța), în Scythia Minor (Dobrogea de azi), sec. IV (+381). A participat la sinodul I ecumenic, combătând pe Arie și arianismul. A suferit exilul în vremea împăratului Valens, deoarece s-a opus încercărilor acestuia de a impune arianismul (D.I.V.R.). Este trecut în calendarul B.O.R., la 25 ianuarie.

BREVIAR — Orologhiu.

BRUMALII (de la βρόμιος — *vromios*, nume dat lui *Dionisos*, zeul vinului, lat. *Bachus*) — era o sărbătoare păgână, prilejuită de începutul Anului Nou (1 ian.), când era sărbătorit și Ianus, zeul păcii și al războiului (de aceea era înfățișat în statui având două fețe), precum și sărbătoarea Calendelor (*Calendae Ianuarii*, ziua de 1 a lunii). Începutul anului era prilej și pentru sărbătoarea numită *Vota*, în cinstea lui *Pan*, zeul pădurilor și al rededeptării naturii. Toate aceste sărbători păgâne erau însoțite de petreceri zgomotoase și jocuri indecente. Din ele a rămas în creștinism petrecerea din noaptea *Anului Nou* sau *Revelion*. Sărbătoarea aceasta coincide la creștini cu a opta zi de la Nașterea Domnului (1 ian.), când Iisus a primit botezul după ritul iudaic, adică *circumciziunea* sau tăierea împrejur (lat. *Circumcisio Domini*, slv. *Obrezanie*

Gospodne), care este al doilea praznic împărătesc după firul istoric al vieții Mântuitorului. Deoarece această zi coincidea cu *Brumaliile*, *Saturnaliile* și alte sărbători păgâne, creștinii au sărbătorit, la început, Anul Nou, cu post și rugăciuni. O dată cu dispariția păgânismului, care a însemnat și uitarea acestor sărbători păgâne, creștinismul a început a sărbători cu veselie Anul Nou, la care, începând din sec. IV, a adăugat și sărbătoarea Sf. Vasile, a cărui Liturghie se săvârșește în această zi. *Rânduiala slujbei Sf. Liturghii*, care se săvârșește în Biserica Ortodoxă, are trei variante, după autorii care au compus-o: o variantă a fost scrisă de *Sf. Vasile cel Mare*, alta scrisă de *Sf. Grigore Dialogul* și a treia, de *Sf. Ioan Gură de Aur (Hrisostom)*. Aceste Sfinte Liturghii sunt rânduite a se sluji, fiecare, la anumite duminici și sărbători. Cel mai frecvent se săvârșește Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur.

BUDA v. Budismul.

BUDHOMANIA — interes exagerat față de religia budistă, manifestat în unele țări creștine occidentale și la noi, mai ales la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. În 1859 se traduce la noi scrierea „*Lumina Asiei*” sau „*Marea renunțare*” a scriitorului englez Edwin Arnold. În prefața lucrării, P. Mușoiu, publicist român, face o adevărată pledoarie pentru budism. Pe la jumătatea secolului nostru, o editură, „*RAM*”, a lansat la noi, în librării, foarte multe cărți budiste, căutând să lovească în credința ortodoxă. Împotriva „*budhomaniei*”, care a influențat și poezia lui Eminescu, s-a ridicat atunci și a combătut-o în scrierile sale, prof. de Teologie Vasile Găină, căruia îi aparține și termenul de „*Budhomanie*”.

BUDISMUL — una din marile religii care se dezvoltă în India după brahmanism. Înțemeietorul ei este *Buddha* („Iluminatul“), a cărui viață este învăluită în atâtea legende, încât a făcut pe mulți să nege chiar existența sa istorică. *Buddha* s-a născut în anul 563 î.Hr., dintr-o familie princiară, în localitatea Kapilavastu din nord-estul Indiei. El a fost numit *Siddharta* (cel ce și-a ajuns scopul), *Gautama*, *Sakyamuni* („Înțeleptul din familia Sakya“) și intră în istorie cu numele de *Buddha*. La vârsta de 29 de ani părăsește viața princiară spre a afla, în singurătate și asceză, marile probleme ale existenței. Ajungând la starea de iluminare, prin îndelungată meditație, *Buddha* înțelege că viața este suferință și că numai prin eliberarea de orice dorință se poate ajunge la eliberarea de suferință. Înțelegând acest adevăr, el formulează și căile prin care poate fi trăit și realizat. Concentrată în patru „adevăruri sfinte“, și anume: *existența suferinței*, *cauza suferinței*, *suprimarea suferinței* și *calea* care duce la suprimarea suferinței, doctrina budistă se poate realiza prin *opt căi*: 1. Credința dreaptă în cele patru adevăruri sfinte; 2. Hotărârea dreaptă (adică a nu face rău nici unei ființe vii, a iubi pe aproapele, a înfrânge orice pornire senzuală); 3. Cuvânt drept; 4. Faptă dreaptă; 5. Mijloace de existență drepte; 6. Sforțare dreaptă; 7. Cugetare dreaptă; 8. Dreaptă meditație. Formulate astfel, învățăturile lui *Buddha* au fost expuse de el, prima dată în „*Predica de la Benares*“. Urmând aceste căi, se poate atinge ultima treaptă a perfecțiunii, numită *bodhi*. Starea de *bodhi* este asemănătoare cu catalepsia sau hipnoza, o stare vecină cu

moartea, în care, după ce toate simțurile s-au stins iar sfântul budist nu mai are comun cu viața decât respirația și căldura vitală, a atins *Nirvana*. În această stare el primește puteri miraculoase, aude glasuri cerești, își revede toate viețile trăite, simte o mare fericire și pace, existența sa ajunge la stingere totală și e mântuit. Această concepție despre mântuire, în budism, este total deosebită de concepția creștină, deoarece exclude ideea de Dumnezeu și ideea de suflet nemuritor. *Buddha* consideră că omul se mântuiește singur, iar ideea existenței lui Dumnezeu este inutilă pentru mântuire. Urmășii lui *Buddha* au transformat însă budismul într-o religie cu un cult închinat lui *Buddha* însuși. Toate obiectele rămase de la el au devenit relicve sfinte și locurile pe unde a trecut el au devenit locuri de pelerinaj, iar lui i s-au închinat sărbători. De aceea, azi nu se mai vorbește de ateismul budist, ci de *religia budistă*. În morala budistă, socotită o morală rece și atee, fapta bună nu este izvorâtă din iubirea față de Dumnezeu și de aproapele, ca în creștinism, ci numai din dorința personală de a se elibera de lanțul încarnărilor, spre a-și căpăta liniștea și mântuirea în *Nirvana*, prin stingerea dorinței de viață. Există și un *monahism budist*, dar fără ierarhie administrativă, ci numai a formei de viață pe seara desăvârșirii, începând de la stadiul de neofit, până la acela de sfânt. Privitor la doctrină și morală, budismul n-a adus ceva nou în monahism, față de brahmanism. Călugării au existat în India și înainte de budism, deoarece fiecare propovăduitor al unei doctrine filozofico-religioase aduna în jurul său discipoli, care formau comunități și trăiau după anumite

norme de viață. În budism, intrarea în călugărie avea două stadii. Primul era al novicia-tului, care dura cinci ani. Novicele trebuia să rostească mai întâi formula de adeziune: „Mă refugiez în *Buddha*, la Doctrina sa, la Ordinul său“. Apoi își radea capul și barba și îmbrăca haina galbenă de „călugăr cerșetor“ (bhikṣu). După cinci ani abia făcea voturile și era admis în monahism, obligându-se să trăiască în castitate, să nu aibă avere decât haina galbenă, tunica, un blid (un vas) pentru hrana primită de pomană, o cingătoare și un ac, să nu ucidă nici o vietate, să nu se mândrească cu darurile sale spirituale. Aceste voturi se puteau anula dacă respectivul renunța la viața călugărească în care avea de îndurat multe privațiuni: trebuia să rătăcească pe drumuri fără adăpost stabil, dormind prin cimitire, în păduri, pe unde se putea și hrănindu-se numai din ce primea de pomană. Cu timpul au început însă și în budism să se construiască mănăstiri în care călugării puteau trăi o viață mai umană, studiind, copiind texte sfinte, făcând rugăciuni și petrecându-și timpul în meditație religioasă. Monahismul budist cuprinde și călugărițe, care își au mănăstirile lor, fiind însă tutelate de mănăstiri de călugări. Scrierile budiste sunt redactate în *limba pali*, limba sanscrită și în alte limbi. În lb. pali sunt scrierile canonice numite *Tripitaka* („cele trei coșuri“), împărțite în trei: *Vinjie-pitaka* („coșul disciplinei“) cu reguli ale vieții călugărești budiste; *Sutra-pitaka* („coșul predicilor“) care cuprinde doctrina expusă sub formă de predici și dialoguri; *Abhidharma-pitaka* („coșul doctrinei superioare“) care este o expunere a metafizicii budiste; *Saadharmapundarika* („lotusul religiei bune“), care

cuprinde adevăruri religioase sub formă de parabole; *Lalitavistara* (istorisirea amănunțită a jocului lui *Buddha*) care cuprinde viața și faptele lui *Buddha*, considerate ca „jocul“ (*Lalita*) unei ființe supranaturale. Canonul scrierilor budiste s-a fixat după moartea acestuia, în trei sinoade ce s-au ținut pe la jumătatea sec. III î.Hr. *Budismul s-a dezvoltat în India, ca o ripostă la brahmanism*. Din India s-a răspândit în Asia centrală și în alte părți ale lumii, dar nu mai este budismul tradițional, ci un *neobudism* pus de acord cu tendințele filozofice și sociale ale sec. XX. Idei ale budismului se regăsesc în curente filozofice europene: kantianismul, hegelianismul, existențialismul și în psihologia freudiană (IR și HC).

BUNAVESTIRE (Ὁ Εὐαγγελισμός; Ἡμέρα Ἀσπασμοῦ — *Evanghelismos*, *Imera Aspasmu* = Ziua Salutării, χαρῆτισμός — *Hairetismos*, *Anuntiatio Beatae Mariae Virginis*), popular *Blagoveštenia* (termen slav corespunzător celui de Bunavestire) — este numele sărbătorii închinată Sf. Fecioare Maria în amintirea zilei în care Sf. Arhanghel Mihail a vestit-o că va naște pe Mesia (Luca 1, 26–28); în Apus e numită și *sărbătoarea Zămislirii Domnului* (*Festum Conceptionis Christi*). Biserica o cinstește la 25 martie.

BURETE — ca obiect de cult; v. **Proscomidia**.

BUȘTENI — stațiune climaterică la poalele munților Caraiman (Bucegi), pe valea Prahovei, unde se află una dintre cele mai frumoase biserici, zidită în piatră, ctitorie a regelui Carol I, datând din 1889.

CABALA (*Kabbalah* = tradiție, în lb. ebr., de la *gibbel* = a primi instrucțiunea învățaturii) — carte de mistică iudaică, în care sunt strânse tradițiile ezoterice (ascunse) ale religiei iudaice, din timpuri străvechi. În *Kabbala*, Dumnezeu este Ființa supremă, incognoscibilă și infinită, care a creat lumea sub forma a două sferuri de sfere paralele, reprezentând două lumi: „lumea emanației” și „lumea inferioară”. Prin rugăciune și virtute, omul poate dobândi puteri magice, urcând sferele spre Dumnezeu și reușind chiar să-l influențeze și să intervină în dirijarea fenomenelor naturale. Cabaliștii susțin că toate învățăturile *Kabbalei* sunt cuprinse în Sf. Scriptură, dar ele nu pot fi înțelese decât de cei inițiați, „cei pioși”, pentru care cuvintele și chiar literele Sf. Scripturi au o semnificație divină și sunt o repetare sub forme diferite a numelui lui Dumnezeu. Misticismul acesta care exista la evrei și în vremea Mântuitorului nu era acceptat de cercurile oficiale ale iudaismului (farisei și rabini, care cultivau un formalism religios). Mistica iudaică cunoaște o mare înflorire în Evul Mediu, când misticul Moise de Leon (1250–1305) publică cuprinsul *Kabbalei* într-o carte, *Sepher ha Zahor* („Cartea Splendorii”) sau *Zoharul*, care se bucură de venerația cabaliștilor în același grad ca și *Tora*. Știința ezoterică a *Zoharului* a atras și savanți creștini (în Italia, Pico della Mirandola, sec. XV), care căutau să descopere în conținutul lui argumente pentru creștinism. *Cabalismul* care se dezvoltă în secolele următoare în Orient

pune mai mult accent pe latura practică: rugăciune, asceză, meditație prelungită care duce la extaz, folosirea de amulete, chemarea spiritelor, combinații de cifre și semne alfabetice, prin care inițiații puteau căpăta puteri magice. Membrii cercurilor religioase iudaice din Polonia, în care se practica misticismul *Kabbalei*, se numeau *chassidim*. Omul pios, numit *sadik*, era în hassidism o mare forță care putea să facă legătura între lumea pământească și cea divină. Hassidismul, care atinge culmea înfloririi în sec. XIX, a decăzut din cauza opoziției ce i s-a făcut de iudaismul ortodox, ducând aproape la dispariția lui, nemaifiind practicat decât în puține familii pioase.

CABALISM v. *Cabala*.

CABALISTIC — ascuns, neînțeles, greu de pătruns.

CABASILA NICOLAE — erudit teolog, autorul celui mai valoros comentariu al Sfintei Liturghii; s-a născut în anul 1300 la Tesalonic, fiind nepot al lui Nil Cabasila, arhiepiscopul Tesalonicului. Studiază la Bizanț (retorica, științele și teologia) și scrie *Elogiul Sfântului Dumitru*, patronul Tesalonicului. Puține sunt datele despre biografia lui Nicolae Cabasila; nu se știe dacă a făcut vreodată parte din cler sau a rămas laic toată viața. Partizan al familiei imperiale a Cantacuzinilor, el a fost propus candidat pentru scaunul patriarhal al Constantinopolului, dovadă a prețuirii de care se bucura, datorită erudiției și înțelepciunii sale, atât în ochii contemporanilor, cât și ai împăratului Ioan

Cantacuzino, cu care era prieten, fiind printre „întimii împăratului” (aşa cum se menţionează într-un act patriarhal din sept. 1350 — v. Ene Branişte, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, Bucureşti, 1943, p. 38 şi ediţia din 1997, p. 168–169). Nu se cunoaşte anul morţii lui Nicolae Cabasila. Se crede că şi-a sfârşit zilele ca monah într-una din mănăstirile muntelui Athos, unde se retrăsese (renunţând la tron) şi prietenul său, fostul împărat I. Cantacuzino. De la Nicolae Cabasila a rămas o operă bogată şi variată, care cuprinde atât lucrări teologice, cât şi laice (politico-sociale, filozofice, retorice, poetice). El se va impune în literatura teologică prin cele două capodopere ale sale: *Tâlcuirea dumnezeieştii liturghii* (tradusă în lb. română şi comentată de Pr. Prof. Ene Branişte) şi *Despre viaţa în Hristos* (trad. de Pr. Prof. Teodor Bodogae). *Tâlcuirea dumnezeieştii liturghii* este o expunere critică şi sistematică a interpretării liturgice, considerată ca „realizarea cea mai desăvârşită a comentariului liturgic original de tip teologic speculativ”. Planul şi scopul acestei Erminii (explicare) este menţionat de autor la începutul ei: „Acum — zice el — să cercetăm de la început sfânta slujbă pe cât e cu putinţă cu de-a-mănuntul: mai întâi rugăciunile, binecuvântările, sfintele cântări şi cetirile dinainte de sfinţire; al doilea, însăşi lucrarea cea sfântă, adică sfânta jertfă; apoi sfinţirea, prin care se sfinţesc sufletele credincioşilor, atât ale celor vii cât şi ale celor morţi; şi în sfârşit, cântările şi rugăciunile poporului şi ale preotului către Dumnezeu, după sfinţire, într-atât cât au nevoie de vreo cercetare şi tâlcuire. Dar înainte de toate, şi

odată cu toate acestea, să vedem iconomia Mântuitorului, care apare (φαινομένην) în cursul a toată slujba: să vedem adică ce «anume din iconomia Mântuitorului» şi cum se închipuie ea în sfânta slujbă” (Cap. I col. 376 B–C, cit. din E. Branişte, op. cit. mai sus, pag. 54). Deci Cabasila îşi propune să interpreteze liturghia în aspectul ei dublu: de mijloc sfinţitor şi totodată de reprezentare sau actualizare dramatică a iconomiei Mântuitorului. Erminia lui Cabasila a fost caracterizată nu doar o simplă explicare a liturghiei, ci mai degrabă un „tratat de dogmatică a liturghiei”, autorul fiind „un teolog desăvârşit, un mare scriitor şi celebru mistic”. Principalele izvoare folosite de Cabasila sunt: Sf. Scriptură, Liturghierul bizantin, Scrierile Sfinţilor Părinţi, îndeosebi Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Ioan Damaschin şi Sf. Grigore Palama, precum şi comentariile liturgice anterioare (o expunere exhaustivă, în limba română, a operei lui Nicolae Cabasila, face Pr. Prof. Ene Branişte în lucrarea: *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, Bucureşti, 1943, ed. II, 1997).

CAFAS (turc. de la arab. *Kafas* şi *Kafes*) — balcon închis pe jumătate, ca un pod deasupra pronaosului, în partea de apus din interiorul bisericii şi la care se urcă pe o scară fixă, situată în partea de nord a pronaosului; în cafas stă corul bisericii; v. **Pronaos**.

CAIN — a fost primul fiu al celui dintâi cuplu uman, Adam şi Eva (Facere 4, 1). Din invidie a ucis pe fratele său Abel. Blestemat de Dumnezeu pentru fapta sa, Cain, ucigaşul, a ajuns pribeag pe faţa pământului şi, ca să nu fie ucis, a fost însemnat de Dumnezeu (Facere 4, 14–15); v. **Abel**.

CALANTARIU — formă veche pentru Calendar (Pidalion).

CALE DE O SÂMBĂTĂ — atât cât era îngăduit evreilor să circule în ziua Sabatului, aproximativ un kilometru (cam două mii de pași), fără să calce repaosul prescris sâmbăta.

CALENDAR (lat. *calendarium*), popular *Călindar* — la romani se numea *cartea* în care se consemnau *schimbările de lună*; este o modalitate străveche de măsurare a timpului; rădăcinile *calendarului* le găsim în Sfânta Scriptură, chiar de la crearea lumii, când se stabilește măsurarea timpului după mersul astrelor („Și a zis Dumnezeu: «Să fie luminători pe tărâș cerului, ca să lumineze pe pământ, să despartă ziua de noapte și să fie semne ca să deosebească anotimpurile, zilele și anii». A făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: *luminătorul cel mai mare* pentru cărmuirea zilei și *luminătorul cel mai mic* pentru cărmuirea nopții, și stelele” (Facere 1, 14 și 16). La început, *calendarul* s-a întemeiat pe mișcarea astrelor și mai ales a lunii și a soarelui. Legat de ocupațiile omului, s-a ales ca unitate de măsură a trecerii timpului *ziua solară medie*, adică intervalul de timp dintre două faze consecutive ale soarelui la meridian sau cât ține o rotație completă a pământului în jurul axei sale. Ca unități submultiple de măsură, ziua s-a împărțit în ore, ora în 60 de minute, minutul în 60 de secunde. Intervalul de timp dintre două faze consecutive ale lunii, ex. dintre luna nouă și primul pătrar sau de la primul pătrar la luna plină, de la luna plină la ultimul pătrar ș.a.m.d., interval care durează aproximativ șapte zile, a dat *săptămâna*, iar *luna lunară* este intervalul de timp în care luna face o rotație completă în

jurul pământului. Intervalul de timp în care pământul face o rotație completă în jurul soarelui, sau răstimpul dintre două treceri consecutive ale soarelui la echinocțiul de primăvară, se numește *anul tropic*, adică *anul solar* sau *astronomic*. Ca și ziua solară, anul tropic este în legătură cu ocupațiile omului, în aceeași ordine a anotimpurilor. Anul tropic este de aproximativ 365 de zile și un sfert de zi sau exact 365 de zile, 5 ore, 49 minute și 45 de secunde. Deci, fiindcă anul tropic nu este format dintr-un număr exact de zile, având în plus o zi ce ar fi trebuit să se împartă în două fracțiuni, câte una la doi ani consecutivi, s-a adoptat ca unitate de măsură *anul civil* sau *Calendaristic*. Acesta este un an convențional, obținut din anul tropic, prin înlăturarea fracțiunii de zi. Pentru a se stabili o coincidență a anului civil cu cel astronomic, s-a căutat, în diferite moduri, să se aducă din timp în timp corectări calendarului. Acest lucru l-a făcut, în anul 46 î.Hr., astronomul alexandrin (Egipt) *Sosigene*, pe vremea împăratului roman Iuliu Cezar. De aceea calendarul revizuit de Sosigene s-a numit *calendarul iulian*. *Sosigene* a restabilit mai întâi coincidența anului civil cu cel astronomic; apoi a restabilit pentru viitor durata anului calendaristic la 365 de zile. Pentru că diferența de 5 ore, 48 minute și aproape 46 de secunde, cu care durata anului solar (tropic) depășește pe cea a anului civil sau calendaristic, durată care în patru ani face o zi, Sosigene a hotărât ca această zi să fie adăugată din patru în patru ani și astfel avem un an bisect, din patru în patru ani (catolic: *bissextilius*, adică un an de 366 de zile). În felul acesta *coincidența* (*echivalența*) *anului civil* cu *anul astrono-*

mic trebuia să se restabilească după fiecare patru ani. Calendarul stabilit de Sosigene și întrebuințat în tot imperiul roman, începând din anul 46 î.Hr., a fost moștenit și de creștini. Aceștia au introdus sărbătorile creștine și sistemul de împărțire a lunilor în săptămâni (grupe de câte șapte zile) după sistemul moștenit de la evrei, înlocuind astfel *octada* romană (romanii aveau săptămâna de opt zile, octadă); creștinii au înlocuit și sistemul roman de numerotare inversă a zilelor lunii, în *calende, ide și none* („*idus*“, plural „*ide*“, adică a treisprezecea zi din lună; în afară de 15 a lunii). „*Nonae-nonarum*“, „nonele“ cădeau în ziua a cincea din lună (cu nouă zile înainte de ide, de aceea se și numeau none); în lunile când idele cădeau în ziua a cincisprezecea, nonele cădeau în ziua a șaptea. Denumirile lunilor anului și zilelor săptămânii păstrate în limba română sunt de origine latină; ele erau aceleași întrebuințate pe vremea romanilor, în afară de *sâmbăta*, de origine iudaică (*sabat*), dar venită în lb. română tot prin filieră latină (*sabbatum*). Calendarul iulian întocmit de Sosigene (365 de zile și 6 ore) neglija o mică diferență (de 11 minute și 14–16 secunde pe an) cu care anul civil sau calendaristic era de fapt mai lung decât cel tropic sau astronomic. Această mică diferență a ajuns însă la durata unei zile după 128 de ani, ceea ce a făcut ca anul civil al calendarului iulian să rămână în urma celui astronomic cu o zi la 128 și cu 3 zile la fiecare 384 ani. Această diferență s-a remarcat mai ales datorită datei Paștelui. *Data Paștelui* este variabilă de la un an la altul, fiind legată, pe de o parte, de un termen solar fix și anume echinocțiul de primăvară, iar pe de altă parte, de o dată variabilă, și anume luna

plină de primăvară, adică prima lună plină de după echinocțiu (numită și luna pascală), *echinocțiu* pe care Sosigene îl fixează la 21 martie. Aceasta a coincis cu Sinodul I Ecumenic (325), fapt care i-a decis pe participanții la Sinod să considere data de 21 martie ca dată a echinocțiului de primăvară. Acest echinocțiu ipotetic (21 martie) ajunsese în sec. XVI, la o diferență de 10 zile, ceea ce făcea să se calculeze greșit și luna pascală (prima lună nouă după 21 martie), deci și data Paștelui. Această greșeală a calendarului iulian, semnalată încă din sec. XIII și XIV de către calendariștii apuseni și răsăriteni, a fost îndreptată în Apus prin „*reforma gregoriană*“ a calendarului. Ea a fost inițiată de Sinodul din Trident, în 1582, sub papa Grigore al XIII-lea, cu concursul astronomului italian, Luigi Lilio (Aloisius Lilius). S-au suprimat cele zece zile cu care anul civil rămăsese în urma celui astronomic (tropic) ziua de 5 octombrie, devenind 15 octombrie. Astfel echinocțiul de primăvară din 1583 a fost readus la 21 martie, cum fusese în anul Sinodului I Ecumenic. Tot acum (în 1583) s-a hotărât ca dintre anii bisecți seculari (1600, 1700, 1800 etc.) să rămână bisecți numai cei care se împart exact la patru, iar ceilalți să fie socotiți comuni (adică de 365 zile); de ex. anii 1600 și 2000 vor fi socotiți bisecți, pe când 1700, 1800 și 1900 rămân ani comuni. Astfel, prin suprimarea din când în când a ultimei zile a anului bisect (a 366-a zi) se asigură, pe o perioadă de timp mai mare (cam la 3400 de ani), coincidența anului civil cu cel astronomic. Acest calendar, rezultat prin reforma din 1582, s-a numit *Calendarul gregorian*, după numele papei Grigore al XIII-lea, care a făcut reforma.

Din 1582 până prin 1900, diferența dintre cele două calendare (iulian și gregorian) a crescut de la 10 zile la 13 zile. Calendarul gregorian a fost adoptat treptat (în sec. XVI–XVIII) de toate bisericile și statele catolice și protestante din Apus; în secolele XIX–XX a fost adoptat de unele state africane și asiatice necreștine, ca: Japonia (1873), China (1912), Turcia (1926), Egipt (1928) ș.a. Bisericele Ortodoxe de răsărit n-au acceptat reforma gregoriană din sec. XVI din motive de ordin confesional, și au menținut calendarul neîndreptat (iulian) care se va numi și *stil vechi* sau ortodox, prin opoziție cu cel gregorian, numit și *stil nou* sau catolic. Începând însă de la sfârșitul sec. XIX și până după primul război mondial, calendarul gregorian (stilul nou) a fost adoptat oficial, în viața civilă, de toate statele popoarelor ortodoxe: în Bulgaria și Rusia în 1918, în Serbia și România în 1919, în Grecia în 1923. Nevoia de uniformizare a calendarului în toate domeniile vieții publice, a determinat Bisericele Ortodoxe să îndrepte și calendarul bisericesc. În acest scop s-a ținut, în 1923, un Congres internațional la Constantinopol. Congresul a făcut o nouă îndreptare a calendarului, printr-un sistem de calculare a anilor bisecți mult mai bun decât cel gregorian, suprimându-se și diferența de 13 zile. Prin noul calcul se asigură coincidența anului calendaristic cu cel solar pe o perioadă de timp mult mai mare (c. 4400 de ani), în loc de 3400 de ani, ca în cel gregorian. Dar chiar și după acest Congres, unele Biserici Ortodoxe autocefale au continuat să rămână încă până azi cu stilul vechi (adică cu calendarul iulian neîndreptat), ca: Biserica rusă, Biserica sârbă, Bisericele din Patriarhia Ierusalimului și

mănăstirile de la Muntele Athos. Credincioșii care țin încă stilul vechi se numesc *stiliști* sau *calendarști*. Bisericele Ortodoxe care au adoptat calendarul îndreptat, după Conferința interortodoxă de la Constantinopol (1923), folosesc un calendar mixt, deoarece, din solidaritate cu Bisericele Ortodoxe cu calendar vechi, păstrează, ca și ele, după vechiul calendar sărbătoarea Paștilor și toate sărbătorile legate de Pascalie. Sărbătorile cu date fixe se sărbătoresc însă pe stil nou. *Calendarul chinezesc* de pildă, se bazează pe mișcările Lunii și ale Soarelui raportate la meridianul care trece prin Beijing. Anul începe când Soarele intră în zona zodiacală a Peștilor. Se disting ani comuni, cu 12 luni și 354 sau 355 de zile (lunile având 29 sau 30 de zile) și ani plini cu 13 luni și 383 sau 384 de zile; anii sunt grupați în cicluri de câte 60 de ani. *Calendarul israelit* a fost stabilit pe baza ciclului de 19 ani ai Lunii. El deosebește trei feluri de ani: ani comuni, care constau din 12 luni lunare de câte 29 sau 30 de zile; ani cu lipsuri, în care una din cele șase luni de câte 30 de zile primește tot 29 de zile; acești ani având 353, 354 sau 355 de zile; și ani excepționali, cu 13 luni lunare, numărând câte 383, 384 sau 385 de zile. Ziua începe la ora 6 p. m. Săptămâna începe sâmbăta. Ziua este împărțită în 24 de ore, ora în 1980 de „părți” și fiecare parte la rândul ei în 70 de „momente”. *Calendarul musulman*, stabilit tot pe baza ciclului Lunii, are anul compus din 354 de zile împărțit în 12 luni de câte 29 sau 30 zile, cu intercalarea unor ani bisextili, de 355 de zile. Toate aceste calendare își au imperfecțiunile lor și de aceea s-au propus diferite proiecte ale unui *calendar universal*. Potrivit unuia din

aceste proiecte, prima lună a fiecărui trimestru trebuie să aibă 31 de zile, celelalte două câte 30 de zile. În total, trimestrul are 91 de zile, respectiv, 13 săptămâni. Fiecare din cele 12 luni cuprinde 26 de zile lucrătoare, plus duminicile. Anul calendaristic este alcătuit dintr-un număr par de zile (364), duminici (52) și luni (12). Pentru ca anul calendaristic să concorde cu cel solar, se adaugă, la sfârșitul anului, o zi suplimentară. În ani bisecți, se mai adaugă încă o zi — între 30 iunie și 1 iulie. Ambele zile suplimentare rămân nedatate și nu sunt incluse în nici o zi a săptămânii.

CALENDARUL BISERICESC v. **Calendar, Săptămâna, Timpul**.

CALENDARUL GREGORIAN v. **Calendar**.

CALENDARUL IULIAN v. **Calendar**.

CALENDARISTIC v. **Calendar**.

CALENDE (lat. *Kalendae*, de la gr. *καλέω* — *kaleo* = a chema, a convoca; lat. *calare* sau *caleo*, *calere*) — denumire dată primei zile a fiecărei luni, când toți cetățenii romani erau chemați în forum, în adunarea publică, pentru a li se face comunicări obștești. Deoarece la greci nu erau calende (adică zile de convocări obștești la întâi a fiecărei luni), a rămas zicala: „la calendele grecești”, ca o avertizare că promisiunea făcută nu se va împlini niciodată. În calendarul roman, calendele erau consacrate zeiței Junona, protectoarea femeilor, zeităte a vieții și a luminii, ca și Jupiter, a cărui soție a devenit, purtând numele de Juno-Regina. Junona își avea reședința împreună cu Jupiter, la Roma, în Capitoliu. Pasărea ei favorită era găscă. Gâștele închinat ei au salvat *Capitoliul* în

timpul invaziei galilor; v **Calendar, Calende**.
CALIF (arab. *Khalifa* = locuitor, succesor) — conducător religios și politic în islamism. Funcția de *calif* a fost instituită după moartea lui Mahomed (întemeietorul islamismului) și a fost ocupată la început de persoane alese dintre rude sau colaboratori credincioși, foarte apropiați ai profetului. În ordine, aceștia au fost patru: primul este Abu-Bek, care continuă opera lui Mahomed, întărind unitatea triburilor arabe și propagând islamismul în Siria. Murind în anul 634, este urmat de Omar, care continuă și întărește puterea politică a islamismului, luând în stăpânire Mesopotamia, Persia, Palestina. El moare asasinat în 644 și în locul lui vine Othman care supune Egiptul, murind înjunghiat, în 655. E urmat de Ali, ginerele lui Mahomed; Ali va avea aceeași soartă și cu el se încheie epoca celor patru califi „ortodocși” sau „bine îndrumați”, socotită de teologii mahomedani ca o epocă patriarhală a islamismului, deoarece califii erau aleși, nu impuși, erau ascultători supuși ai Coranului și principiilor democratice. După ei, califii se vor impune prin ereditate. Primul dintre aceștia este Moavia, care se proclamase calif, cu de la sine putere, încă din vremea când trăia Ali, căruia îi ia locul. Moavia își asigură prin ereditate succesiunea, întemeind familia Omeiazilor (a familiei Omeyya). Principiile democratice vor fi încălcate și islamismul, devenit despotie și crud, se va impune de acum prin forță rășboinică și cuceriri (China, India, Malaezia, Pakistan, Europa, Africa și alte regiuni ale lumii, însumând, azi, peste șase sute de milioane de credincioși). Dintre ei, 80% sunt *sunniți* („ortodocși”, adică păstrători ai principiilor

tradiționale de la Mahomed) și „șiiti”, credincioși ai lui Ali, ultimul dintre cei patru califi „ortodocși” și formând 10% dintre islamici, iar restul de 10% fiind cuprinși în diferite secte, provenite din islamism: ismailiții, druzii, bahaii ș.a. În Turcia modernă, în urma reformei lui Attatürk (încep. sec. XX), *califatul* (demnitatea de calif) a fost desființat, ea și alte forme vechi de organizare, fără însă a se distruge prin aceasta și religia islamică; v. **Islamismul**.

CALOFONIC (καλοφωνικόν — *kalofonicon* = frumos cântat; *kalofonos* = sunete frumoase, cel ce cântă frumos și παπαδικόν — *papadicon*) — stil de cântare psaltică cu melodii bogat ornamentată, cu cadențe largi, foarte variate; caracteristic cântării polieleului, heruvicului, laudelor ș.a.

CALOTA — boltă, suprafață interioară în semicerc.

CALVINISMUL — mișcare religioasă protestantă care apare în prima jumătate a sec. XVI, în Elveția (Geneva), ca o reacție împotriva Bisericii catolice din Franța. Întemeietorul calvinismului este Jean Chauvin sau Calvin, învățat catolic francez. Profund revoltat împotriva intoleranței cu care autoritățile Bisericii catolice franceze urmăreau mișcările eretice, *Calvin* însuși va ajunge un intolerant în cadrul bisericii calvine, pe care o înființează în 1541. Doctrina ei o formulează în 1536, în lucrarea „*Institutio religioni Christianae*”, considerată ca cel mai bun tratat de teologie dogmatică și morală a protestantismului. *Calvinismul* se bazează pe libera interpretare a Sfintei Scripturi și nu admite Sf. Tradiție. De asemenea, dintre Sfintele Taine nu admite

decât Botezul și Euharistia, fără a recunoaște însă în aceste taine prezența reală a Mântuitorului; astfel, el neagă caracterul obiectiv sacramental al tainei, considerând că aceasta are efect numai la cei predestinați. Cultul este și mai simplificat decât la luterani, calvinismul păstrând doar predica, rugăciunea și cântarea de psalmi; ca obiecte de cult n-a păstrat nimic, neadmițând altare, icoane, lumânări, orgă, eliminând orice obiecte bisericești sau odăjdii, mai radical decât în luteranism; nu admite semnul crucii, crede în predestinație și de aceea respinge liberul arbitru. *Calvinismul* s-a răspândit din Elveția în Franța (unde erau numiți *hughenoți*), Olanda, Scoția, Ungaria și Transilvania, unde ajunge dominant între unguri. Pentru a atrage pe români la calvinism s-a tradus (în 1642) *Catehismul calvinesc* pe care îl va combate mitropolitul Moldovei, Varlaam, scriind *Răspuns la Catehismul calvinesc* (1645).

CAMILAFCA — se numește potcapul acoperit cu un văl negru ce atârnă până la jumătatea spatelui, și pe care îl poartă ierarhii și călugării ortodocși când asistă la slujbă în zilele de sărbătoare, precum și la anumite ceremonii. Această *camilafcă* (ἐπικαλύμματον, τό — *epicalimmaion*), numită și *camelafcă* sau *calemafcă*, se acordă monahului când e tuns în monahism și primește *rasa* (haina de călugăr).

CAMPANILIA — e turnul-clopotniță la bisericile catolice. Caracteristică la aceste clopotnițe sunt terminațiile în turnuri piramidale, cu vârfuri ascuțite și foarte înalte; v. **Clopotniță**.

CANAAN — vechiul nume al Palestinei (de

la Canaan, fiul lui Ham, unul dintre cei trei fii ai lui Noe). Țara Canaanului era locuită de canaaniti; cele dintâi populații semitice care s-au așezat în ținutul dintre râul Iordan și Marea Mediterană, venind din sud-est, de la Golful Persic; ei fac parte din marea familie a populațiilor semitice (aramei, akkadieni, babilonieni etc.), populații ce locuiau încă din mileniul IV î.Hr., în vastul teritoriu cuprins între peninsula Sinai, Deșertul Siriei, Marea Mediterană, cursul superior al Eufratului și Munții Taunus. În Vechiul Testament, în inscripții și mai ales în biblioteca de tăblițe de la Ras-Shamra (vechi oraș fenician), descoperită în 1929, se află informații asupra religiei canaanitilor, fenicienilor și arameilor, religie politeistă, naturistă, inferioară religiei egiptene și asiro-babiloniene. Această religie politeistă avea ca zeu suprem pe „El“, adică „cel puternic“ și un zeu foarte popular, numit Baal. Lui îi aduceau jertfe sângeroase, pe înălțimi. Preoții lui Baal se numeau Kōhin și practicau magia, mantica, aveau cultul morților. *Canaanul* avea să devină „Țara Făgăduinței“, dată de Iahve lui Avraam și urmașilor săi, poporul lui Israel, din care trebuia să se nască Mesia; v. **Evrei, Avraam**.

CANCELLI v. **Catapeteasma**.

CANDELABRU (lat. *candelabrus* = sfeșnic, d. candela = lumânare; gr. κανδηλέρν, τό — *kandileri* = obiect de iluminat) sau *policandru* — este un sfeșnic cu mai multe brațe, suspendat în tavan. În fiecare braț se pune o lumânare sau un bec electric, pentru iluminat. În bisericile ortodoxe, în naos, în fața ușilor împărătești, suspendat din turla cea mare, se află un candelabru mare, cu multe brațe și

lumini — „candelabru cel mare“. Acest candelabru simbolizează lumina divină care coboară de sus și se revărsă peste cei care participă la slujbă.

CANDELA (κανδήλα, ἡ — *kandila*; slv. *kanudilo* = lampă veghetoare) — obiect de cult folosit în biserică pentru a lumina în fața unei icoane, unde este suspendat sau așezat pe un suport fixat pe rama icoanei; suportul are forma unui pahar din metal, marmură sau ceramică, ce poate fi încrustat sau perforat și în care se pune un pahar de sticlă, care conține untdelemn. La suprafața untdelemnului se pune o feștilă care se aprinde și care arde până se consumă tot untdelemnul din pahar. *Lumina candeliei* este un omagiu, un semn de cinstire a sfântului zugrăvit pe icoană, este și o jertfă adusă lui Dumnezeu prin arderea untdelemnului. Candeliele se aprind atât în biserică, cât și la icoanele din casele credincioșilor, precum și în cimitire, la căpătâiul mormintelor.

CANDILAR — în dialectul megleno-român este numit acel care stinge candeliele, țârcovnic (v. C. A. Rosetti, *Ist. Lit. Rom.*, I, p. 119).

CANDILAPT — slujitor din clerul inferior, în Biserica veche creștină, numit și *eclesiarh* sau *paraclisiarh*; termenul a fost înlocuit azi cu cel de *paraclisier*, care îndeplinește și serviciul de a aprinde candeliele, serviciu ce revenea odinioară candilaptului (L. G., p. 134).

CANON, canoane (κανών, ὁ — *kanon* = regulă, normă) — cântări caracteristice serviciului Utreniei, în cultul ortodox; ele sunt produse ale poeziei religioase creștine, inspirate din cântările poetice cuprinse în cărțile Vechiului Testament și Noului Testament. Canonul în

cântarea psaltică este o compoziție din mai multe cântări (ode, tropare, catavasii), care respectă anumite reguli privind forma și legătura dintre ele, astfel încât împreună să formeze un tot. *Canonul* este format — atunci când este complet — din nouă ode; când este mai restrâns e format din două ode (*diode*) sau din trei (*triode*); fiecare odă este și ea formată din trei, până la nouă tropare, care respectă structura primului tropar (privind numărul de silabe și locul accentelor), adică a primei strofe din odă (numită *irmos* sau *catavasie*), ce va fi model pentru celelalte strofe cărora le imprimă melodia și numărul său de versuri și silabe. Cele nouă ode care au intrat în formarea canoanelor innografice sunt nouă imne (ode) biblice care au fost reproduse textual sau în interpretarea alegorică de către poeții innografi creștini. Aceste imne sunt: 1. Cântarea de mulțumire a lui Moise și a sorei sale Miriam, după trecerea Mării Roșii de către israeliți și eliberarea lor din robia Egiptului: „Să cântăm Domnului, căci cu slavă S-a preaslăvit...” (Ieșire 15, 1-9). 2. Cântarea lui Moise când muștră pe evrei pentru închinarea la idoli și când dă leviților Legea (Decalogul) și alte legi, spre a fi respectate de tot poporul: „Ia aminte, cerule, și voi grăi! Ascultă, pământule, cuvintele gurii mele!...” (Deuteronom 32, 1-43). 3. Cântarea de mulțumire a Sf. Ana, mama lui Samuel, pe care l-a născut după multe rugăciuni către Dumnezeu: „Bucuratu-s-a inima mea întru Domnul...” (I Regi 2, 1-10). 4. Cântarea proorocului Avacum, cu conținut mesianic: „Doamne, auzit-am de faima Ta...” (Avacum 3, 2-3). 5. Cântarea proorocului Isaia: „Sufletul

meu Te-a dorit în vreme de noapte...” (Isaia 26, 9-17). 6. Rugăciunea proorocului Iona, când se afla în pânțelele chitului din mare: „Strigat-am către Domnul în strâmtoarea mea...” (Iona 2, 3-10). 7. Cântarea celor trei tineri evrei, aruncați în cuptorul cu foc din Babilon: „Binecuvântat ești, Doamne, Dumnezeul părinților noștri, și lăudat și preaslăvit este numele Tău în veci...” (cf. Daniil 3, 24-29). 8. Cântarea de mulțumire a preotului-prooroc Zaharia, tatăl Sf. Ioan Botezătorul, când a putut vorbi spre a spune numele fiului său Ioan: „Binecuvântat este Domnul Dumnezeu lui Israel, că a cercetat și a făcut răscumpărare poporului Său...” (Luca 1, 67-79). 9. Cântarea de slăvire a Sf. Fecioare Maria, după ce primise de la înger vestea că va naște pe Mesia: „Mărește, suflete al meu, pe Domnul...” (Luca 1, 46-55). După modelul acestor nouă cântări s-au întocmit cele nouă ode ale canoanelor innografice. *Canonul* este forma cea mai dezvoltată a poeziei religioase creștine deoarece reunește într-o unitate nouă cântări (ode) formate, cum am văzut, fiecare din câte trei sau mai multe strofe sau stihiri; părțile componente ale canonului se supun unor norme (reguli) atât în ce privește forma cât și în ce privește fondul, ele fiind legate printr-o temă unitară, ca: proslăvirea Învierii sau al oricărui eveniment din viața Mântuitorului, ori a Sf. Fecioare, ori a unor sfinți. De aceea pot fi: Canoane ale Învierii, ale Crucii, ale Sf. Fecioare, Canonul „Treimic”, „Troicinic” sau „Triadic”, format din nouă cântări sau ode, împărțite în trei grupe de câte trei cântări, care exprimă dogma Sfintei Treimi (arată cele trei Persoane și însușirile lor). Cel mai mare număr

de canoane e încadrat în slujba Utreniei, dar sunt canoane și în slujba Pavecerniței, a Miezonopticii de duminică și a unor Sfinte Taine (maslul) și ierurgii (ca înmormântarea). Și la Liturghie sunt canoane (Cântarea a treia și a șasea). Cele nouă ode care formează un canon au o semnificație simbolică (închipuind cele nouă cete îngerești care stau în preajma lui Dumnezeu și-L slăvesc).

CANON DE POCĂINȚĂ v. **Epitimia**.

CANONARHUL (κανονάρχης, ὁ — *canonarhis* și κανονάρχω, εὐ — *canonarho*, — *-eo*) — cântăreț de biserică, dirijorul corului de copii din corul bisericii (la catolici), membru al clerului inferior, în vechea Biserică creștină, al cărui rol era de a supraveghea și a conduce cântarea canoanelor și a imnelor liturgice; v. **Clerul inferior**.

CANONIC — conform canoanelor bisericești, normelor, legislației bisericești, care trebuie respectată, fiind conformă cu doctrina de credință ortodoxă. Legislația canonică a bisericii sau Dreptul canonic cuprinde norme privitoare la cult, la morala creștină, la disciplina clerului (mirean și monahal), la jurisdicția bisericească etc. Normele canonice ale Bisericii nu se confundă cu legislația Dreptului civil. *Canonic*, în sens normativ, se referă și la canonicitatea cărților Sf. Scripturi (v. **Biblia**). Termenul de *canonic* este folosit și pentru denumirea de preot în catolicism.

CANONICITATE — coordonarea vieții bisericești cu normele canoanelor stabilite de Sfintele Sinoade. La baza tuturor canoanelor Bisericii stau cele 85 de canoane apostolice. Canoanele au rolul de a păstra disciplina în Biserică, adică de a respecta dreapta învățătură

pe plan dogmatic, moral, liturgic, ce trebuie să facă credinciosul când participă la Sf. Liturghie, când se înghenunchiază, când nu; când se postește și când nu, și după posibilități de vârstă. Biserica a căutat să fie o concordanță între canoanele ei și legislația civilă. Armonizarea legilor statului cu canoanele bisericești pentru îndreptarea morală a credincioșilor a format *Nomocanonul*. Ex.: Nomocanonul lui Justinian (sec. VI), Nomocanonul lui Fotie (sec. VIII). La noi „Pravila de la Târgoviște” (1653) este un Nomocanon. În Evul Mediu, Nomocanonul era regula de viață a statelor în Apus și Răsărit (ca și în statele române).

CANONISIRE — pedepsire temporară; un preot este canonisit atunci când i se interzice săvârșirea Sf. Liturghii pe un termen limitat: pe 60 de zile, 90 de zile etc. și este trimis să-și ispășească pedeapsa într-o mănăstire (să-și facă acolo canonul, adică să se pocăiască prin post și rugăciune).

CANONIZARE — trecerea în rândul sfinților, de către Sinodul bisericesc, a unor personalități de seamă din istoria Bisericii și din istoria noastră națională; recunoașterea oficială a cultului sfinților unei Biserici prin înscrierea lor în *canonul* sau *catalogul* (listele) sfinților alături de sfinții mai vechi; v. **Sfinți**.

CANTOR (lat. *cantor-cantoris*, slv. *kantor*) — cântăreț de biserică; v. **Psalt**, **Cântăreț**.

CAPELĂ (lat. *capella*) — termen folosit probabil mai întâi pentru o mică biserică (paraclis) din palatul regilor merovingieni (sec. VIII, prima dinastie de regi ai Franței), în care se păstra, ca o relictă sfântă, cappa (*cappella*) adică mantaua purtată de Sf. Martin de Tours, pa-

tron al Franței. Episcop de Tours în anul 371, el a propovăduit creștinismul în Galia. Fusese soldat în armată, unde-și împărțea mantaua cu un sărac, fiind cunoscut pentru bunătatea și firea sa milostivă. Originea capelelor se găsește în antichitatea greco-romană, când familiile aveau în casele proprii mici altare pe care aduceau ofrande în memoria strămoșilor. Și creștinii din primele veacuri, înainte de construirea bisericilor, săvârșeau cultul divin în casele creștine cu spații mai largi. Chiar și după ce bisericile s-au înmulțit, s-a păstrat obiceiul de a se construi câte o încăpere specială pentru rugăciune în castele, în incinta unor instituții (școli, regimente, închisori), care au luat numele de *paraclise* și *capele* (v. **Paraclisele**). În marile biserici catolice care au mai multe altare, fiecare altar este o *capelă*.

CAPELAN — preotul slujitor al unei capele.

CAPETE sau **CĂPEȚELE** — sunt pomeniri ale morților ca și sărindarele; felul cum se săvârșesc diferă de la o regiune la alta. În Muntenia se aduce la biserică sau indirect la mormânt o colivă mică, un colac sau covrig mai mare (numit *căpețel*), puțin vin și lumânări. Preotul face parastasul pe scurt (trisaghionul) și stropește mormântul cu vin. În Moldova, aceste pomeniri se fac în primele 40 de zile după moarte; în alte părți se fac în Postul Mare, timp de 40 de zile în șir, iar la sfârșitul lor se face o slujbă numită *dezlegarea Păresimilor*, fie în Sâmbăta lui Lazăr sau în Joia Mare, a Patimilor, în Sâmbăta Tomii, ori luni și marți după Duminica Tomii (la Paștele Blajinilor sau al morților).

CAPIȘTE (slv. *kapiste*, d. *kapi* = idol, chip) — templu păgân, capiște idolească.

CAPITEL — partea superioară, frumos ornată în basorelief, a unei coloane. *Capitelul* are formă rotundă și depășește grosimea coloanei pe care stă.

CAPNOBAȚI — sihaștri daci (înainte de creștinism), cum îi numește Strabo (istoric antic, grec); *capnobații* erau, prin viața lor curată, cumpătată și spiritualizată, aproape ca niște creștini, deși credeau în Zamolxe (zeu dac).

CAPUCIN, CAPUCINI, CAPUȚINI (*cappuccino*, d. *cappuccio* = glugă) — călugări purtători de glugă (de unde le-a venit și numele) sunt o ramură, „ramura capuțină”, desprinsă din Ordinul franciscan (v. **FRANCISCANI**), care fusese refăcut în 1528, de Matteo Bassi. „Ramura capuțină” creată de Matteo devine independentă în 1619; scopul acestui ordin monahal era educarea creștină a poporului de jos prin predica simplă, moralizatoare.

CARDINAL — în clerul catolic este episcopul care face parte din colegiul papal (compus din 70 de membri) și care participă la alegerile papale.

CARITATE (lat. *caritas-caritatis*, d. *carus* = iubit, scump) — iubire de Dumnezeu și de oameni, milă, pomană. În 1633, marele misionar francez Vincent de Paul (Saint Vincent de Paul, actuala localitate franceză, fostă Pouy, a luat numele marelui misionar care s-a născut și a trăit aici (1561–1660), desfășurând o prodigioasă activitate pe tărâm social și pastoral); a înființat, în 1624, ordinul monahal *lazaristii*, având ca misiune îngrijirea săracilor și bolnavilor; în cadrul acestui ordin masculin, a creat, în același scop, o secție specială feminină, numită *a surorilor de caritate* (1633).

CARMELIT,-Ă — ordin monahal întemeiat în 1156 de cruciatul Berthold din Calabria, pe Muntele Carmel (Siria), al cărui scop era lupta împotriva decăderii morale a clerului, practicarea operelor de caritate și binefacere, sărăcia de bună voie. Din cauza opresiunii mahomedane, ordinul carmeliților s-a mutat în Europa, unde Papa le-a acordat drepturi și privilegii ca și altor ordine monahale. Specificul vestimentației acestui ordin este *scapularul*, o pelerină scurtă acoperind umerii, despre care cel care a introdus-o, egumenul general al ordinului, numit Simeon Stork, spunea că primise scapularul chiar de la Maica Domnului, și că cel ce îl va purta (intrând în ordin) până la sfârșitul vieții va fi scos din Purgatoriu de însăși Maica Domnului.

CARTEA MORȚILOR — era în religia Egiptului antic un fel de *ghid*, de călăuză a sufletelor în lumea de dincolo, concepută ca o lume îndepărtată a morților, în care se ajunge printr-un drum greu, plin de peripeții și primejdii. O imagine a acestei lumi era concretizată prin *Câmpiile lui Iaru* (loc de fericire veșnică). Textele din piramide completează *Cartea Morților*, arătând că în călătoria sa, plină de primejdii, în lumea de dincolo, sufletul trebuie să treacă un râu, cu barca, dând socoteală barcagiului, un fel de Haron egiptean. În eshatologia egipteană apare și ideea unei morale superioare; sufletul, ajuns dincolo, se prezintă în fața unui tribunal care-l va judeca după faptele sale. Sufletul are dreptul să se apere și dacă va fi găsit curat, el va intra în rai (numit „Amentî”, „Câmpiile lui Iaru”, „Imperiul lui Osiris”). Pentru cei păcătoși erau pedepse diferite: erau aruncați într-un loc de chinuri

cumplite sau readuși pe pământ într-o viață mizerabilă sau se întrupau în animale necurate. *Cartea Morților*, scriere religioasă egipteană datând din mileniul II-I î.Hr., cuprindea texte și formule magice pe care trebuia să le rostească sufletele trecute în viața de dincolo, pentru a îmbuna pe zei la judecată. Multe din aceste texte și formule magice erau extrase din sarcofage și cuprindeau tradiții religioase străvechi de la începutul istoriei Egiptului (mileniul IV î.Hr.). *Cartea Morților* era așezată lângă mort în mormânt spre a-l lumina și sprijini în răspunsurile ce trebuia să dea zeului judecător.

CARTEA VIETII — este, în religia mozaică, credința că toate faptele omului, bune și rele sunt înregistrate și cunoscute: „Dacă vrei să știi ce este mai sus de tine, dacă vrei să afli sensul legii morale, să fii convins că în permanență există un ochi care vede, o ureche care aude și că toate faptele sunt scrise în *cartea vieții*” (TA). Despre *Cartea vieții* se vorbește în cultul iudaic de Anul Nou și la sărbătoarea Expierii. Faptele bune se răsplătesc în cer, dar și pe pământ.

CASSIAN (Sfântul Ioan Cassian) — teolog creștin, originar din Scitia (Dobrogea de azi), a organizat monahismul apusean, după modelul celui răsăritean (sec. V); v. **Sfinți, Sfânt**.

CATACOMBE (*catacumbas* = adâncitură) — sunt acele rețele de galerii subpământene, pline de morminte, săpate de creștini în vremea persecuțiilor din primele veacuri, pentru a-și îngropa morții. Uneori catacombele au servit creștinilor și ca loc de refugiu pentru săvârșirea cultului divin. Sunt celebre catacombele săpate de groparii creștini (*fossores*) în subsolul din jurul

Romei, format dintr-o rocă vulcanică granuloasă (tuf vulcanic), ușor de tăiat și cioplit. Aceste catacombe au înfățișarea unor lungi coridoare subterane (ambulacri) de un metru lățime, tăiate vertical în pereții de stâncă, la diverse adâncimi (4–8 m, sau 10–15 m sub pământ). Aceste coridoare se suprapun uneori și se încrucișează ca un labirint. Lungimea coridoarelor a atins aproximativ 1000 de km, pe o suprafață de peste 200 ha. O scară de acces, cu trepte, coboară la aceste coridoare. Din loc în loc, deasupra lor sunt străpungeri (coșuri) strâmte, care comunică cu suprafața solului, pentru luminarea și aerisirea interiorului (*luminaria*, *lucernaria*). De-a lungul coridoarelor, pe ambele laturi, se înșiră morminte săpate în stâncă sub formă de *loculus* și *arcosolium*, suprapuse unele peste altele, în șiruri orizontale, ca sertarele unui dulap (uneori până la 14 rânduri). În fiecare nișă (*loculus*) se află un trup. În unele fride sunt chiar 2–4 trupuri (*bisomus*, *trisomus*, *quadrisomus*). În aceste cimitire subpământene (*coemeterium ad catacumbas*), cele mai multe, în sud, la ieșirea din Roma, pe Via Apia și multe altele în jurul Romei, s-au calculat aproximativ 7 milioane de trupuri înmormântate, dintre care jumătate ar fi trupuri de martiri. În unele s-au găsit și instrumentele de tortură, cu care au fost uciși și vase cu mirodenii. Din loc în loc, unele coridoare se lărgesc, cuprinzând încăperi cu grupuri mari de martiri; aceste încăperi se numesc *cubicula* (*cubiculum* = dormitor, loc de odihnă, cimitir). Cele mai importante și mai mari dintre acestea se numesc *cripte* (κρύπτω — *kripto* = a ascunde). Cea mai cunoscută este „*Cripta papilor*” din catacom-

ba lui Calist, unde au fost înmormântați vreo 90 de episcopi ai Romei, din sec. al III-lea. Unele cripte au fost transformate în capele, în care se săvârșea Sf. Liturghie. Pereții unora dintre galeriile catacombelor — mai ales ai criptelor — au fost consolidați cu zidărie și împodobiți cu picturi foarte prețioase pentru studiul iconografiei creștine vechi (ex. catacomba Domitillei și cea a Priscillei). În sec. VI–VIII, multe din catacombele Romei au fost jefuite și deteriorate de barbarii care atacau Roma. În sec. VIII–IX, o mare parte dintre osemintele martirilor din catacombe au fost duse în bisericiile din Roma sau din alte părți ale creștinătății. S-au găsit catacombe și în alte părți ale Italiei (Neapole, Palermo, Malta) și în alte țări (Grecia, în insula Milos, Kiev-Ucraina) în Africa de Nord, în Palestina (în fața grotei Nașterii, de la Betleem) în Crimeea, în Franța (la Marsilia) și un fel de cimitire subterane (hipogee) s-au găsit și la noi, în Dobrogea, în complexul arheologic de la Basarabi, lângă Cernavodă.

CATAFATIC v. **Apofatic**.

CATAPETEASMA (καταπέτασμα, τό — *katapetasma* = văl, perdea) sau **TÂMPLA** (τέμπλον, τό — *templon*) numită uneori și **ICONOSTAS** (εἰκονοστάσιον, τό — *ikonostasion*, de la εἰκών, ἡ — *ikon* și στάσις, ἡ — *stasis* = susținător de icoane) — este denumirea aceluși zid sau perete acoperit de icoane (și făcut din lemn, piatră, marmură, cărămidă sau metal), care desparte cele două părți (încăperi) principale din interiorul bisericilor ortodoxe, adică altarul și naosul. Catapeteasma (denumirea greacă) este de origine biblică și amintește de perdeaua care

despărtea Sfânta Sfințelor de Sfânta (III Regi 6, 21), atât la Cortul Mărturieii, cât și la templul iudaic din Ierusalim. Tâmplă este denumire românească și vine, după unii, de la grec. *templon* (loc sfințit, templu). Prin asociație cu *tâmplă*, parte a feții omenești, se spune în Transilvania și *fruntar*, frontal, de la lat. *frontale*, deoarece, pentru privitorul din naos, catapeteasma bisericii este ca tâmpla sau fruntea feții omenești (E. C. I., p. 165; I. D. S. AV, p. 115); *iconostas* e un termen mai nou, folosit mai ales în occident, cu acest înțeles. În cele mai vechi biserici bizantine, ca și în cele de tip basilical, altarul era despărțit de naos printr-un *grilaj scund*, de lemn, metal, piatră, făcut să împiedice intrarea laicilor în altar, și care se numea *cancelii* (lat. *cancelli*, gr. *κονκέλλα*, ἡ — *kankela* = grilaj). Panourile care îl compuneau erau despărțite prin coloane, legate în partea de sus printr-o grindă orizontală (*arhitravă*), din același material, care era frumos sculptată. Trei spații libere, prevăzute în cancelii, permiteau clericilor să intre și să iasă din altar. Intrarea din mijloc era acoperită cu o perdea, spre a împiedica privirile celor din naos să pătrundă în altar în timpul sfințelor slujbe. Resturi de cancelii se mai păstrează în unele biserici din Apus și s-au găsit și în ruinele bisericilor paleocreștine din Dobrogea (la Histria, Calatis, Basarabi ș.a.). În bisericile unde cancelli lipsea, era pusă o perdea; aceasta a rămas până azi în bisericile armene. Cu timpul, deasupra arhitravei s-a pus o cruce, iar pe coloane au fost așezate medalioane, cu reprezentări în relief ale Mântuitorului, ale Maicii Domnului, ale arhanghelilor, ale Apostolilor și profetilor, iar la mijloc, într-un mare

medalion, Crucea Răstignirii și monograma împăratului Iustinian (sec. VI). Începând din sec. IX, vechile cancelli încep să se transforme, tinzând spre catapeteasma de azi. Împăratul Vasile Macedoneanul realizează un grilaj despărțitor, prevăzut cu uși laterale (*diaconești*) și ușile împărătești, iar arhitrava o împodobește cu o frumoasă icoană a Mântuitorului. Treptat, icoanele au început să apară pe zidurile care mărgineau cancelli și apoi pe spațiile libere dintre coloane. Pe lângă icoanele Mântuitorului și ale Maicii Domnului, sunt puse icoanele Apostolilor, ale proorocilor și ale unor sfinți, iar la mijloc, deasupra ușilor împărătești, icoana numită *Deisis* (δέησις, ἡ — *deisis* = rugăciune, mijlocire), icoană care va sta la baza întregului conținut tematic al iconostasului de mai târziu. Din sec. XIV înainte, bisericile ortodoxe și-au fixat catapeteasma în forma ei de azi (cu trei rânduri de icoane, lăsând să se vadă din naos icoana de pe bolta altarului. Iconostasul are trei uși, două laterale (*diaconești* sau *ingerești*) și la mijloc o ușă centrală, formată din două părți care se deschid lateral, numite *ușile împărătești*. Se numesc așa, pentru că, la Vohodul mare, când se aduc de la proscomidiar Darurile și se așează pe Sf. Masă, se închipuie intrarea Domnului Iisus, Împăratul cerului și al pământului (și pentru că pe aici nu pot intra decât persoanele sfințite prin hirotonie). Deasupra ușilor împărătești se află o perdea de stofă sau mătase (de culoare albă, roșie, galbenă sau albastră, uneori frumos brodată sau pictată), care se numește *dveră* (slv. *dveri* = ușă) sau perdeaua ușilor împărătești. Catolicii nu admit catapeteasma, motivând că prin jertfa Mântuitorului, perdeaua

templului a fost sfâșiată. Ortodocșii consideră însă că ea a fost doar sfâșiată nu și desființată, iar creștinii au înlocuit-o prin catapeteasma altarului.

CATAVASIE (κατόβασις, ἡ — *catavasis* = coborâre, scoborâre) — se numește irmosul care cuprinde primele strofe sau stihiri ale fiecărei ode din anumite canoane. Fiecare praznic își are catavasiile lui formate din irmoasele odelor din Canonul sărbătorii respective. Numele de *catavasie* (scoborâre) vine de la faptul că în vechime cântăreții celor două străni veneau în mijlocul bisericii, unde cântau împreună irmosul. Irmoasele și catavasiile din Minei, Penticostar și Triod, cu privire la sărbătorile mari sunt cuprinse în cartea de slujbă numită *Irmologhion* (v. **Irmos**). Catavasiile sunt slujbe legate de Învierea și pogorârea lui Hristos la iad.

CATAVASIERUL sau *Octoihul mic*, v. **Octoihul**.

CATEDRALĂ (lat. *cathedralis*) — biserica principală dintr-un oraș, unde se află o reședință episcopală; v. **Stilul gotic**.

CATEHET, CATEHETIC (gr. καθήχησις, ὁ — *katihitis* = catehet) — cel care predă învățătura despre Dumnezeu; κατηχέω — *katiheo* = a învăța prin viu grai (cu acest înțeles este folosit în Noul Testament, la: Luca 1, 4; Fapte 18, 25; Romani 2, 18 etc.). De aici derivă *catehet* — trimisul lui Dumnezeu și al Bisericii, care împărtășește „prin viu grai” învățătura creștină („învățătura despre Dumnezeu”), iar cel care primește această învățătură se numește *catehumen*. *Catehizarea* este acțiunea de a învăța, de a instrui și educa în spirit creștin, pentru viață creștină, prin

cunoașterea învățăturilor Bisericii și împlinirea voinței lui Dumnezeu. Mântuitorul este modelul desăvârșit al *catehetului*, al învățătorului adevăraților divini, atât prin exemplul vieții Lui, cât și prin modul de a se adresa mulțimilor și a se face înțeles. Primii cateheți care au învățat pe oameni cuvântul Evangheliei au fost Apostolii, după cum mărturisește Sf. Apostol Pavel: „... «Crezut-am, pentru aceea am și grăit», — și noi credem: pentru aceea și grăim... Căci nu ne propovăduim pe noi înșine, ci pe Hristos Iisus, Domnul... în toate înfățișându-ne pe noi înșine ca slujitori ai lui Dumnezeu...” (II Corinteni 4, 13 și 5; 6, 4). După Apostoli, Sfinții Părinți ai Bisericii au scris predici și cuvântări numite *Cateheze mistagogice*, prin care căutau să explice credincioșilor sensul Sfintelor Taine și al Sfintei Liturghii, precum și sensul și semnificația actelor de cult. Scopul acestei instruiri este de a-i face să înțeleagă și să execute actele de cult în adevăratul lor spirit, să se închine lui Dumnezeu „în duh și în adevăr” (Ioan 4, 23–24), ferindu-i de superstiții, de bigotism și de formalism gol. Unul dintre cei mai vestiți autori de *cateheze mistagogice* (Omilii, predici explicative) este Sf. Chiril al Ierusalimului (+348). El a făcut prima explicare sistematică și amănunțită a Liturghiei creștine (în Cateheza XXIII) și a Tainelor inițierii creștine (Botezul, Mirungerea și Sf. Euharistie) în „Cinci Cateheze mistagogice” (Cateh. XIX–XXIII). Cateheze mistagogice și Omilii catehetice ne-au rămas și de la alți Părinți ai Bisericii: Omiliile catehetice sau „*Liber ad baptizandos*” scrise de Teodor de Mopsuestia; „Opt cateheze baptismale inedite” ale Sf. Ioan Gură de Aur;

„Despre ierarhia bisericească” de Dionisie Areopagitul (v. ETI).

CATEHETICA — este studiul, disciplina care se ocupă cu catehizarea, adică cu normele de predare a învățământului religios-moral.

CATEHEZE MISTAGOGICE v. **Catchet, Catehetic**.

CATEHISM — carte de învățătură, de expunere a unei doctrine religioase sub formă de întrebări și răspunsuri.

CATEHUMEN (lat. *catehumenus*, gr. κατηχούμενος — *katihumenos*) — catehumeni se numeau, în primele veacuri creștine, acei oameni care se inițiau și se instruiu în credința creștină, pregătindu-se pentru a primi botezul. Cei mai avansați în învățătura creștină și în credință erau propuși *candidați la botez* (lat. *iluminandi* sau *competens*; gr. φωτιζόμενοι — *fofizomeni*). Pentru instruirea (catehizarea, inițierea) catehumenilor erau săli speciale (construcții-anexe, pe lângă bisericile paleocreștine), în legătură cu baptisteriile. Cu vremea, aceste *catehumenia* au devenit adevărate școli pentru toți credincioșii; unele erau vestite (ex. Școala catehetică din Alexandria, din Cezareea Palestinei etc.). Astfel, se formează centre de viață culturală pe lângă biserici, așa cum vor deveni mănăstirile în Evul Mediu (la noi, Mănăstirea Neamț).

CATERISIRE — înlăturarea definitivă din cler a unui preot, prin ridicarea dreptului de a sluji la altar; preotul caterisit nu mai are voie a săvârși nici un fel de slujbă religioasă.

CATISME — se numesc cele 20 de grupe în care sunt împărțiți cei 150 de Psalmi ai lui David, în cadrul cultului divin ortodox.

Catisme sunt formate din versete de psalmi legate tematic (psalmii dimineții, ai nopții etc.). *Catisme* sunt astfel rânduite, încât să poată fi cuprinse în slujbele săptămânii, ca astfel să poată fi parcurse în întregime. În Postul Mare, ele se citesc de două ori. Se citesc în timpul slujbelor celor șapte Laude, începând de la Vecernia de sâmbăta seara, cu catisma întâi și se termină la Utrenia din sâmbăta următoare. *Catisme* se mai numesc și *șezânde* (καθίσματα, τά — *katismata* = șezândă) pentru că în timpul citirii lor este permis a nu sta în picioare, ci a ședea în strană; v. **Psaltire, Lecturi biblice**.

CATOLIC — membru al Bisericii Romano-Catolice.

CATOLICISMUL (gr. καθολικός — *catolicos* = universal) — confesiune creștină apărută în Biserica creștină în sec. XI (1054), când s-a făcut despărțirea Bisericii, în cea de Apus și cea de Răsărit, determinată de anumite formulări diferențiate ale unor puncte de doctrină. Șeful Bisericii catolice a devenit episcopul Romei, care a luat denumirea de Papa de la Roma. Biserica catolică promovează ideea unei Biserici universale — deasupra națiunii — o formă de imperialism religios. Ruptura Bisericii de Apus de cea de Răsărit s-a numit *Marea Schismă* (1054), care a marcat și caracteristicile deosebite dintre cele două Biserici. În timp ce Biserica de Răsărit a păstrat normele stabilite de Sinoadele ecumenice, din primele veacuri ale organizării Bisericii creștine, Biserica romano-catolică a creat inovații atât în domeniul doctrinei (Filioque, Euharistia, Purgatoriul, Primatul papal), cât și în cel cultic, ca: întrebuințarea

azimei (pâine nedospită) la Sfânta Euharistie, pâine numită „hostia” (v. **Hostia**); au creat sărbători speciale ale „Sfintelor Specii” sau elementelor euharistice, cultul „Inimii lui Iisus”, reformarea rânduielii Sfintei Liturghii (pe care o numesc „*Missa*” (v. **Missa**); celibatul preoților, inovații în ținerea postului (postul lacto-vegetarian, spre deosebire de cel ortodox, care este numai vegetarian, deci mai auster) etc. În domeniul artei creștine introduc sculptura monumentală (statuară) în biserică, (la ortodocși sunt numai icoane) și muzica instrumentală în cult (orgă) etc.; v. **Primatul papal**. **CATOLICOS** — se numește conducătorul religios sau Patriarhul Bisericii Armene de la Erevan (capitala Armeniei), unde își are reședința.

CAUC (turc. *kauk*, *kavuk* = căciulă înaltă; gr. *kavuki*) — culion, comănac sau potcap pe care îl poartă călugării și uneori și preoții de mir (la unele ceremonii); *cauc* se numea și acoperitoarea capului purtată de boierii din secolul trecut, asemenea unui *cauc*, dar având partea de sus rotunjită ca un bulb; acesta era purtat și de negustori și chiar de oamenii de rând.

CAVALCADA (d. *cavallo* = cal) — trupă călare în marș; v. *Cavalcada de la Popăuți*, la **Pictura bisericească**.

CAVOU (lat. *cavus*, -i = peșteră, boltă) — loc de înmormântare, zidit ca o încăpere sub pământ sau deasupra, având firide (cripte), zidite în pereți, în care se așează morții.

CAZANIE — predică în care se face explicarea Evangheliei sărbătorii sau duminicii respective. Cartea care cuprinde asemenea predici se numește *Cazanie*. Când preotul nu rostește

predică, se citește *Cazania*. Prima carte de predici intitulată *Cazanie* s-a tipărit la noi în 1642, la Govora, tradusă în lb. română de către ieromonahul Silvestru și boierul cărturar Udriște Năsturel, care face și o Predoslovie (Prefață), *Cazania* cuprindea: „*tălmăcirea Evangheliilor la duminicile de peste an, la sărbătorile împărătești și ale sfinților*”. În 1643, Varlaam, Mitropolitul Moldovei, tipărește la Iași, în tipografia de la Trei Ierarhi, cartea *Cazanie*, cu titlu integral: „*Carte românească de învățătură la Dumenecele de peste an și la praznice împărătești și la svânții mari*”. *Cazania* lui Varlaam este o traducere prelucrată de el după mai multe izvoare grecești și slavone, după cum însuși menționează: „din multe Scripturi tălmăcită”.

CĂDELNIȚĂ sau **Cătuie** (κατζίον — *katzion*), tămâierul sau tămâietoarea (θυμιατήριον, τό — *timiatirion*, lat. *thymiaterium*, *fumigatorium*, *incensatorium*, slv. *kadilnica*) — obiect de cult în care se pune jăratec și tămâie și are forma unui recipient oval, de metal, atârnat de 3–4 lăntișoare, unite în partea de sus într-un mâner, prins cu două belciuge, ca să poată fi ținut de preot când cădește sau tămâiază în biserică, după rânduiala Tipicului, la sfintele slujbe. Întrebuințarea *cădelniței* la serviciul liturgic este tot atât de veche ca și folosirea tămâiei și a cădirilor, pe care cultul creștin le-a moștenit din cultul Vechiului Testament. Primele *cădelnițe* folosite de creștini erau simple cătui de pământ (argilă, ceramică) ori din metal, cu sau fără mâner, așa cum se folosesc și azi de unii preoți la serviciile funebre la țară sau cătuile cu mânere scurte, folosite încă în unele

mănăstiri. Forma de azi a *cădelnițelor* ar data, după unii liturgiști, cam de prin sec. al XII-lea. *Cădelnița* amintește altarul *tămăierii* din Cortul Mărturie și apoi din templu, pe care se aducea lui Dumnezeu jertfă de tămăie (Ieșire 30, 1-8, în V.T. și Evrei 9, 4, în N.T.). Fetele *cădelniței* (cătuii) sunt uneori gravate cu figuri de animale și de plante, simbolizând că întreaga natură (fire) înalță, împreună cu oamenii, rugăciuni lui Dumnezeu. Despre simbolismul *cădelniței*, Sf. Ambrozio spune: „Cădelnița menită să dea bună mireasmă... tot așa și voi (creștinii) sunteți buna mireasmă a lui Hristos” (Deis). În interpretarea marelui liturgist și ierarh Gherman al Constantinopolului, *cădelnița* simbolizează umanitatea Mântuitorului, focul din cădelniță divinitatea Sa, iar fumul de tămăie e mireasma Duhului Sfânt.

CĂDI, *a cădi* — a tămăia.

CĂDITUL sau **TĂMĂIEREA** — este cel mai de seamă dintre *actele cultului extern*. Folosirea tămăiei este o tradiție foarte veche, care se găsește nu numai la creștini, ci și în practica religioasă a popoarelor păgâne și la iudei. Cădirea se face în timpul Liturghiei și a tuturor serviciilor divine. Ea este un simbol al rugăciunii credincioșilor, de slăvire și cinstire a lui Dumnezeu și a Mântuitorului Iisus Hristos. Fiecare moment al cădirii își are simbolismul său. Astfel cădirea din timpul citirii Apostolului se face în cinstea Evangheliei care urmează a se citi și simbolizează atât pe Sfinții Apostoli, cât și învățătura Evangheliei răspândită de ei. Cădirea care se face la ecfonisul „Mai ales pentru Prea Sfânta, Curată, Preabinecuvântata...”; se face atât în cinstea Sfințelor Daruri,

după sfințirea și prefacerea lor, cât și în cinstea Maicii Domnului, care se pomenește acum. Tămăierea Sfințelor Daruri înainte de ducerea lor la proscomidia simbolizează harul Sf. Duh dat Sfinților Apostoli după Înviere („Luați Duh Sfânt...”, Ioan 20, 22).

CĂINTĂ v. **Pocăință**.

CĂLDĂRUȘANI — mănăstire de călugări situată pe o bucată de pământ avansată în lacul Căldărușani, la aproximativ 30 km la nord de București (spre orașul Ploiești). Ctitorie a voievodului Matei Basarab (1638), în urma unei lupte victorioase împotriva lui Vasile Lupu, Domnul Moldovei, mănăstirea a fost un centru de cultură și carte românească, aici scriindu-se și traducându-se multe cărți. Are o biserică mare și una mai mică în cimitir.

CĂLDĂRUȘĂ pentru aghiazmă — este o căldare mică de aramă ori argint, pe care o duce cântărețul sau cel care însoțește pe preot când merge „cu zi-ntâi”, adică în prima zi a lunii și în ajunul Bobotezei, pe la casele credincioșilor ca să le sfințească, stropindu-le cu aghiazmă; preotul înmoaie un mănunchi de busuioc în apa sfințită (aghiazma) din căldărușă și stropește interiorul caselor și pe toți ai casei care sărută Sf. Cruce în timp ce preotul îi stropește pe creștet cu aghiazmă (îi botează simbolic cu apa Iordanului sfințită prin Botezul Mântuitorului).

CĂLUGĂR v. **Monahism**.

CĂLUGĂRIE, **CĂLUGĂRESC** — viață monahală, călugărească; v. **Monahism**.

CĂLUI — biserică de mănăstire din satul Călui (la 16 km nord de Craiova), zidită de boierii Buzești (sec. XVI), restaurată la începutul secolului nostru constituie un exemplu

caracteristic al arhitecturii bisericești din secolul XVI. Păstrează mormintele ctitorilor și clopote vechi (1588), precum și un portret al lui Mihai Viteazul.

CĂȚUIE v. Cădeluța.

CÂMPIILE LUI IARU v. Cartea morților.

CÂNTAREA CÂNTĂRILOR — carte canonică din Vechiul Testament, atribuită regelui Solomon; repetarea cuvântului pentru exprimarea unei noțiuni este, în lb. ebraică, o modalitate de redare a superlativului, *šir hašširim*; lat. *canticum-canticorum* înseamnă *cântare sublimă*, mai presus de oricare altă cântare, așa cum explică Origen titlul cărții (ca și Sfânta Sfintelor — partea cea mai sfântă din locașul de închinare la evrei; SVT). Unii cercetători au exclus paternitatea lui Solomon, considerând *Cântarea Cântărilor* o carte de proveniență populară, deoarece între textele ei și cântecele de nuntă ale țaranilor sirieni și ale vechilor evrei ar exista multe asemănări, dovadă textele cuneiforme, descoperite în urma săpăturilor arheologice din Mesopotamia, între care au fost descifrate două poeme erotice cuprinzând versuri și expresii identice cu cele din poemul biblic. Scrisă într-un stil înflăcărat, plin de metafore și comparații ce degajă senzualitate și erotism, descriind dragostea regelui pentru Șulamita (Șulamita, pe care unii cercetători o identifică cu fiica faraonului Hiram, devenită soția lui Solomon, alții cu regina din Saba sau cu o păstorită adusă în haremul regelui). Deci, considerând forma și fondul literar, au apărut îndoieli privind caracterul religios al acestei cărți. Teodor de Mopsuestia (sec. V) consideră că Solomon a scris acest poem în apărarea soției sale egiptene, fiica

faraonului, care, având pielea neagră, nu era agreată și nu se bucura de popularitate în Ierusalim. Biserica a recunoscut pe Solomon ca autor al cărții, dar respinge interpretarea literară și, printr-o interpretare mistică, îi atribuie un *înțeles alegoric*. Autorul își exprimă sentimentele religioase în forma unei cântări de dragoste între Mire și Mireasă, căci numai așa se putea face înțeles de coreligionarii săi. *Cântarea Cântărilor* a intrat în ritualul evreiesc, fiind citită în prima zi de Paști, ca o rugăciune, sub forma unei drame mistice, fiind împărțită în monologuri și dialoguri, îmbinate cu cântări corale. Conținutul vrea să exprime transformările care au avut loc în raporturile dintre Israel și Iahve, începând cu perioada de la ieșirea din Egipt și până la sfârșitul vieții fiecărui iudeu, când se eliberează de suferințele pământești și se unește cu Iahve. Începând din sec. III d.Hr. și creștinismul a inclus *Cântarea Cântărilor* între cărțile canonice, dându-i o nouă interpretare. Cartea este o alegorie a unirii dintre Hristos și Biserică. Hristos e logodnicul, iar logodnica e Biserica creștină; prietenii celor doi logodnici sunt reprezentați alegoric sub chipul ingerilor, proorocilor și patriarhilor.

CÂNTARE, CÂNTĂRI v. Odă.

CÂNTARE ANTIFONICĂ v. Psalmii.

CÂNTARE RESPONSORICĂ v. Psalmii.

CÂNTARE, CÂNTĂRI RELIGIOASE — sunt elemente componente ale cultului.

CÂNTĂREȚUL, CANTORUL SAU PSALTUL (ψάλλτης, ó, ψαλτωδός, ó — *o psaltis, o psaltodos*; lat. *psalmista, cantor*) — apare printre slujitorii bisericii mai târziu decât anagnostul, ale cărui atribuții le va lua, fiind un timp chiar o dedublare a lui. În Orient,

prin sec. IV–V, erau folosite și femeii pentru slujba de cântăreț și de lector. Până prin sec. VII–VIII, toți credincioșii care participau la Sf. Liturghie cântau în biserică (cântau imne liturgice și dădeau răspunsuri la ectenii). Inițial, funcția de cântăreț a fost creată cu scopul instruirii credincioșilor și al îndrumării lor în timpul cântării în biserică, mai ales din sec. IV, când începe cântarea antifonică. Acest rol devine și mai important prin sec. VIII, în faza psaltichiei (cântarea pe 8 glasuri, sistematizată de Sf. Ioan Damaschinul); această cântare nu putea fi executată corect decât de cântăreți de profesie. Cântăreții bisericești de azi au, în afară de cântarea la strună, multiple sarcini, pe care, în Biserica primelor veacuri, le îndeplineau persoane special angajate (dovadă sunt diferitele denumiri ce încă i se mai atribuie în vechile cărți bisericești: *eclesiarh*, *canonarh*, *candilapt*). În bisericile de sat, toate activitățile mărunte în legătură cu nevoile cultului (întreținerea curățeniei în biserică, aprinderea candelor și lumânărilor, aducerea celor necesare pentru slujbă, tragerea clopotelor, toaca ș.a.) sunt îndeplinite azi de cântăreț, numit și *paracliser* și *palamar*, *crâsnic* sau *făt* (în Bucovina și Ardeal); cântărețul se mai numește și *țarcovnic* (de la slv. *tercov* = biserică). În „Povăturile” de la sfârșitul *Liturghierului* (București 1980, p. 425), cântărețul e numit și *eclesiarh*. În sensul vechi al acestui cuvânt, *eclesiarhul* este călugărul hirotonit, slujitor în mănăstiri și episcopii, care era ajutat de *paraclistarh* (paraclisier). Sarcina *eclesiarhului* era să supravegheze executarea tipicului (adică a rânduielilor bisericești tradiționale), ca și azi la catedrale și la

mănăstirile mai mari; de asemenea, în unele cărți se mai păstrează vechi apelative: *canonarh* (cei care cântau canoanele și imnele), *candilapt* (aprinzătorul de candel), sarcini care sunt toate îndeplinite azi de cântăreț.

CÂRJA ARHIEREASCĂ sau **Toiagul păstoresc** (ὁ ρόβδος — *o ravidos*, δίκανικιον, τό — *dikanikion*; lat. *baculus pastoralis*) ori *paterița* (gr. πατερήσσα — *paterissa*, πατερίτσα — *paterița*, lat. *crossa*) — este un baston înalt, făcut din lemn, uneori din metal, și împodobit cu plăcuțe de aur, fildeș sau argint; la capătul de sus se termină cu doi șerpi ațintiți, care stau cap în cap), peste care se suprapune un glob și peste acesta, o mică cruce. Pe mânerul toiagului se înfășoară, de obicei, o maramă cusută cu fir, pentru podoabă, dar și pentru a fi mai ușor de purtat. Această cârjă o primesc arhiepiscopii când intră în biserică și slujesc. Când asistă doar la slujbă sau când ies din biserică, ei poartă un baston mai simplu. Prototipul cârjei arhiepiscopice este în V. T., *toiagul lui Aaron*, care a înfrunzit în chip minunat (Numeri 17, 8). Cârja simbolizează puterea de a păstori Biserica și autoritatea pastorală a arhiepiscopului, după modelul lui Moise și Aaron care purtau toiage, ca semne văzute ale autorității și puterii lor de a conduce poporul evreu (Ieșire 7, 20; 8, 16–17). Podoabele din capătul de sus al cârjei își au și ele un sens simbolic: cei doi șerpi sunt simbolul înțelepciunii arhiepiscopului, iar globulețul și crucea arată că Iisus a venit pe pământ și a sfârșit prin Cruce șarpele (diavolul) care a ispitit pe primii oameni. Arhiepiscopul păstorește în numele Crucii (simbolizată prin cârja păstorescă). În unele

mănăstiri grecești și egumenii poartă cârje (cu terminalul ca o ancoră); v. **Paterița**.

CÂRSTOVUL VIILOR v. **Crucea**.

CĂRȚILE LITURGICE sau **de ritual** — se numesc acele cărți speciale care stau în serviciul Bisericii și în care sunt cuprinse, după un anumit tipic (rânduială), slujbele bisericești. Numele acestor cărți diferă după felul slujbelor sfinte pe care le conțin. Pentru săvârșirea slujbei Sfintei Liturghii și a slujbei celor șapte Laude, preotul are în Sf. Altar *Evangelhia* (care stă pe Sf. Masă) și *Liturghierul*. Slujba Sfintelor Taine și ierurgii se află în *Molitfelnic* sau *Evhologhiu* și în *Aghiazmatar*. Pentru diferite rugăciuni ocazionale și ierurgii este cartea numită *Tedeum*, precum și *Ceaslovul* (Orologiul). Cărțile care nu pot lipsi de la strană sunt: *Octoiul mic* sau *Catavasierul*, *Octoiul mare* (care cuprinde toată slujba celor opt glasuri și un Tipic, la sfârșit), *Minetele*, *Apostolul*, *Psaltirea*, *Triodul*, *Penticostarul*, *Ceaslovul mare* (sau bogat) și *Tipicul bisericesc*. Aceste cărți sunt compuse, unele, din texte luate din Sf. Scriptură (*Evangelhia*, *Apostolul*, *Psaltirea*), iar celelalte sunt compuse de Sfinții Părinți ai Bisericii sau membrii săi (cuprinzând: rugăciuni, cântări și imne liturgice).

CĂRȚILE SIBILINE — erau o colecție de *oracole grecești* atribuite profetesei *Sibylla din Cumae*. Romanii le consultau în situații excepționale (cazuri de calamități, expieri, purificări). Cei ce explicau *Cărțile sibiline* erau *Quindecemvirii*, preoți însărcinați cu oficiul de aducere a sacrificiilor.

CĂSĂTORIE v. **Cununie**.

CÂȘLEGI — se numește răstimpul de când încetează Postul Crăciunului (adică prima zi a

Crăciunului) și până la lăsatul secului pentru Postul Paștelui, până când se mănâncă de dulce.

CEAHLĂU — biserică ridicată recent (1993), sus pe muntele Ceahlău, ctitorie a Mitropoliei Moldovei, prin grija Î.P.S. Mitropolit Daniel, întru pomenirea eroilor revoluției anticomuniste, din decembrie 1989.

CEASLOVUL sau **OROLOGHIUL** (slv. *ceaslovă*, gr. ὀρολόγιον, τό — *orologhion*; lat. *horarium*, coresp. cărții *Breviarium*, la catolici) — este una din cărțile liturgice ale Bisericii Ortodoxe. Numele de *Ceaslov* sau *Orologhiu* (orar) vine de la precizarea timpului când se săvârșesc slujbele celor șapte Laude bisericești, care formează conținutul acestei cărți (*Vecernia* — slujba de seară: *Pavecernița* sau *După-cinarea*, rugăciunea dinaintea de culcare, de după cină; *Polușnița* sau *Miezonoptica* — rugăciunea de la Miezul nopții; *Urenia* — slujba de dimineață și *Ceasurile*, în număr de patru: I, III, VI și IX, adică rugăciunea celor patru sferturi ale zilei: 6, 9, 12, 15). Rugăciunile celor șapte Laude sunt o aplicare a cuvintelor Psalmistului: „Seara și dimineața și la amiază mă voi ruga și voi striga și El va auzi glasul meu...” și: „Dimineața vei auzi glasul meu... Împăratul meu și Dumnezeuul meu...” (Psalm 5, 3 și 2). În afară de slujba Laudelor, *Ceaslovul* mai cuprinde și alte slujbe: *Paraclise*, *Acatiste* (ale Mântuitorului, ale Maicii Domnului), *Acatistul Sfintei Cruci*, ale Sfinților Arhangheli și ale unui mare număr de sfinți ai Bisericii Ortodoxe. Cuprinde și rânduiala Împărtășaniei, Canonul de pocăință, uneori și Sinaxarul pe cele 12 luni ș.a. Este o carte de rugăciuni și cântări, în care Psalmii ocupă cel mai mult loc. *Ceaslovul* e folosit

mai mult de strană; mulți credincioși îl au ca o carte de căpătâi (așa cum se remarcă și în poezia lui Goga: „Așa vă treceți bieți bătrâni / Cu rugă la Preacurata / Și plânge mama pe Ceaslov / Și-n barbă plânge tata“ („Bătrâni“, din vol. *Poezii*, 1963, p. 22). Alcătuirea *Ceaslovului* se atribuie mai multor autori, începând cu sec. VI: lui Sava (+581), lui Ioan Damaschin (+749), lui Teodor Studitul (+826) ș.a.

CEASURILE liturgice sau **ORELE canonice** — sunt scurte slujbe bisericești, încadrate în rânduiala *Laudelor „mici“* (Pavecernița și Miezonoaptea), fiind formate mai mult din citirile făcute la strană, din Ceaslov, unde sunt cuprinse. Fiind slujbe de importanță secundară, *Ceasurile* se citesc azi, aproape numai la mănăstiri și la catedrale chiriarhale (episcopii, mitropolii), unde se păstrează regula de slujbă din mănăstiri. Aceste slujbe se numesc *ceasuri* pentru că se oficiază în anumite momente fixe ale zilei din trei în trei ore; Ceasul I, aproximativ la ora 6 dimineața (primul sfert al zilei); Ceasul III, la ora 9 (începutul celui de al doilea sfert al zilei); Ceasul VI, la ora 12 (miezul zilei), iar Ceasul al IX-lea, la ora 3 p.m. (începutul ultimului sfert al zilei). Treptat însă slujba *Ceasurilor* s-a grupat în jurul *Laudelor mari* (Utrenia și Vecernia), citindu-se împreună cu acestea; Ceasurile I, III, VI se citesc dimineața, între Utrenie și Liturghie, iar Ceasul IX, seara, imediat înainte de Vecernie. Slujba *Ceasurilor* este simplă, fiind formată din câteva rugăciuni începătoare, din trei psalmi (diferiți pentru fiecare ceas), câteva tropare și condace, după care se zice: „Doamne, miluiește!“ de 40 de ori și apoi o rugăciune de încheiere. În mod

deosebit însă în trei zile liturgice, ca: Ajunul Nașterii Domnului, ajunul Bobotezei și Vinerea Mare, slujba *Ceasurilor* are o rânduială specială, căci în aceste zile ea se amplifică adăugând în plus lectura Apostolului și a Evangheliei. Aceste Ceasuri cu slujbă deosebită se numesc „*Ceasurile Mari*“ sau „*Ceasurile împărătești*“. Împărțirea *Ceasurilor* în patru momente ale zilei își are originea în străvechea împărțire a timpului în *străjile* din timpul nopții, practică de popoarele vechi ale Orientului mijlociu, de unde s-a perpetuat la greco-romani și apoi la creștini.

CEFTAȘ, a cefteșui — a lega cu metal un obiect de lemn; a cefteșui o icoană.

CENOBIT — călugăr într-o mănăstire cu viața de obște; v. **Chinovie**.

CENOBITIC, cenovitie — chinovitic; v. **Chinovie**.

CENOTAF (ΚΕΝΟΤΑΦΙΟΝ, τό — *kenotafion*, ΚΕΝΟΣ — *kenos* = gol + ΤΑΦΟΣ — *tafos* = mormânt) — mormânt gol, zidit în memoria unui mort al cărui corp e îngropat în altă parte sau nu se știe unde se află. Asemenea morminte s-au găsit mai ales în Egipt.

CERIME — denumire pentru Baldachin (v. Baldachinul), dar și pentru steag bisericesc, prapor (în rev. *MB*, 1966, 4–6, p. 304).

CERNICA — mănăstire de călugări în apropiere (13 km) de București, așezată pe malul lacului și lângă satul cu același nume. Drumul trece pe lângă satul și insula Pantelimon. Mănăstirea a fost întemeiată de marele vornic Cernica Știrbei, la anul 1608. Are două biserici, un muzeu și cimitir (mult solicitat de numeroși oameni de cultură, dintre care mulți sunt îngropați aici). Cernica este, alături de

Căldărușani, printre primele mănăstiri care au simțit influența ucenicilor starețului Paisie Velicicovski (de la mănăstirea Neamț); înflorirea sub aspect spiritual are loc în perioada stareților Gheorghe (1782–1806) și Calinic (1826–1850). În prezent, în biserica mare a mănăstirii se află moaștele Sfântului Calinic (1787–1868).

CESTURI și **CISTURI** — miride sau părțicele scoase la proscomidie pentru sfinți și pentru credincioși — vii și morți (*Învățătura preoților pe scurt de șapte taine*, Buzău, 1702, f. 17. t.; „Cisturile ce se scot pentru vii și pentru morți”, și *Îndreptarea Legii*, gl. 162, ed. 1962, p. 168: „Pentru meridele sau cesturile cealea ce scoate popa la proscomidie”).

CETĂȚUIA — Biserica mănăstirii zidită de Duca-Vodă (sec. XVII) pe înălțimea unui deal, cu frumoasă perspectivă asupra orașului Iași.

CETEȚ v. **Anagnost**.

CHARTOFILAX v. **Hartofilax**.

CHASSIDIM-HASSIDIM (*cei pioși*) — membrii unor cercuri religioase evreiești din Polonia (răspândiți și în România), care practicau misticismul Kabbalei (sec. XVIII). Întemeietorul *hassidismului* este socotit un evreu din Galiția, de la granița cu Bucovina, *Israel ben Eliezer*, supranumit *Baal-Seni* (Sem). El obișnuia să se retragă pentru meditație și rugăciune în Munții Carpați și într-o sinagogă de lemn din Piatra Neamț. Legenda a păstrat nume ca: „Fântâna rabinului”, „Valea Jidanului” etc. în regiunea nordică a Munților Moldovei, pe unde se spunea că a trecut Baal-Semi. În contrast cu alt curent cabalic — luarismul (v. **Luarismul**) —, *hassidismul* pune accentul mai mult pe sentimentul religios

decât pe practicile religioase. El a luat din Kabbala învățătura despre influența activității omului curat sufletește asupra lui Dumnezeu, căruia-i poate influența voința spre a schimba și determina cursul unor fenomene naturale. Acest om curat și pios, numit *saddik* sau *tdikim* este rabinul care se consideră plin de Duhul lui Dumnezeu și capabil să facă minuni. El face legătura între lumea divină și cea pământească. Abuzul de putere al acestor *tdikim* a dus (începând din sec. XIX) la decăderea *hassidismului*. *Hassidismul* a influențat viața religioasă iudaică, reînviind ideea de Mesia, pe care evreii pioși continuă să-l aștepte (IR).

CHEFA — numele dat lui Simon, fratele lui Andrei, de Mântuitorul, când îl cheamă la apostolat: „Tu ești Simon, fiul lui Iona; tu te vei numi Chifa (ce se tâlcuiește: *Petru*)” (Ioan 1, 42).

CHEIA — mănăstire de călugări (Jud. Prahova), la 6 km de mănăstirea Suzana, mai sus, la poalele muntelui Ciucaș; a fost întemeiată în sec. XVIII (1770), în timpul domniei lui Mavrocordat.

CHENDIMĂ v. **Semne muzicale**.

CHENOZĂ (κένωσις, ή, κένωμα, τό — *chenosis, chenoma* = a se goli, a se umili) — „umilirea cea de bunăvoie pentru păcătoși” a Fiului lui Dumnezeu, care S-a întrupat spre mântuirea lor. Această întrupare a lui Dumnezeu în om în scopul mântuirii omului a însemnat un act de smerenie, determinat însă de marea dragoste a lui Dumnezeu pentru omul căzut în păcat și care numai prin jertfa Fiului lui Dumnezeu, ca om, putea fi mântuit.

CHERUVIC sau **fănar** — termen obișnuit în

Bucovina pentru sfeșnicul portabil, cu lumină aprinsă, pe care îl poartă primicherul (v. **Primikirion**) la slujbele arhieresti.

CHERUVIM v. **Heruvim**.

CHISARIS v. **Mitra arhierescă**.

CHILIE (lat. *cella, cellula*; gr. ΚΕΛΛΙ, τό — *to kelli*; slv. *kela*) — cămăruță, locuință monahală, chilioară într-o mănăstire cu viață chinovitică.

CHINDIE (d. lat. turc. *ikindi*) — ceas de seară, timpul Vereeniei; slujba de seară, Vecernia, care se săvârșește zilnic în mănăstiri; chindie se numește și un dans popular; turnul Chindiei (la Curtea Domnească din Târgoviște, restaurat) existent în trecut la curțile domnești și boierești, era turn de strajă, dar din el se vestea și ora înserării pentru toți oamenii (C. A. DEI „CR“).

CHINONIC (ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ, τό — *kinonicon*) — cântare pentru împărtășanie, verset, psalm cântat în timpul împărtășaniei; **priceasnă** (slv. d. *pricjastanije* = pricestanie, împărtășanie, grijanie) — cântare la Sf. Liturghie, în timpul împărtășirii preoților, după sfințirea Darurilor și cuvintele preotului „Sfintele, Sfinților...” și după ce strana răspunde „Unul Sfânt, Unul Domn...”, dacă nu se rostește predică și nu se citește nici cazania, se cântă chinonicul care este un verset de psalm sau un stih, pe care cântărețul îl intonează în sunete prelungite și al cărui text e legat de sărbătoarea zilei sau de actul împărtășirii. Chinonicul poate fi înlocuit cu un concert religios, acolo unde bisericile au cor.

CHINONICAR — colecție de chinonice (pricestne) pentru toate sărbătorile.

CHINOVIE (gr. ΚΟΙΝΟΒΙΟΝ, τό —

chinovion = în comun, care trăiește în comun) — se numește o mănăstire în care viața călugărilor este comunitară: nu au avere personală, muncesc împreună, mănâncă la trapeză și au ca locuință o chilie în incinta mănăstirii; ei sunt subordonați starețului care se îngrijește de toate problemele comunității monahale pe care o conduce. Asemenea organizare monahală se numește *chinovitică*, iar călugării se numesc *chinoviți* sau *cenobiți*. Aceasta se deosebește de organizarea *idioritmică*, în care călugării duc o viață liberă, cu avere personală, cu gospodării proprii (case, grădini etc.), așezate în preajma bisericii mănăstirii, dar în afară de incintă. Dacă din punct de vedere material sunt independenți, călugării cu organizare idioritmică trăiesc totuși în comunitate în timpul slujbelor la biserică; și în aceste mănăstiri se află un stareț care este conducătorul și care veghează la buna desfășurare a disciplinei și împlinirii îndatoririlor față de biserică a monahilor din mănăstirea respectivă. Viața monahală este organizată în sec. IV de Sf. Vasile cel Mare, care a scris și „Reguli pentru viața monahală”, prin care se reglementează viața și activitatea călugărilor din mănăstiri. Organizatori ai vieții monahale în Răsărit au fost, pe lângă Sf. Vasile și Sf. Pahomie cel Mare, Sf. Teodor Studitul și Sf. Atanasie Atonitul, iar în Apus, monahismul e organizat de Sf. Ioan Cassian și Sf. Benedict de Nursia. O colecție de Reguli monahale stau la baza cărții *Tipicul cel mare*, atribuit Sfântului Sava (sec. V-VI), marele organizator al monahismului palestinian și ctitorul mării mănăstiri „Sf. Sava” de lângă Ierusalim (LG p. 20-21); v. **Rasofor**.

CHINOVITIC v. **Chinovie**.

CHIRA LEISA (d. gr. Κύριε ἐλέησον — *Kirie eleison* = Doamne-miluieste — răspuns liturgic) — strigare pe care o făceau cei ce însoțeau pe preot când mergea cu botezul în ajunul Bobotezei (de obicei copii; I. Creangă, în *Amintiri din copilărie*, cap. I, vorbește despre „Chiraleisa”), spre a anunța pe gospodari de venirea preotului. Se obișnuia — în satele din Moldova.

CHIRIACODROMION (κυριακός - κυριακή, ἡ — *kiriakos-kiriaki* = duminical, duminică, predica de duminică sau Cazanie) — *colecție de Cazanii*. Un *Chiriacodromion* apare în 1699, la Alba-Iulia, cuprinzând 81 de Cazanii (predici), la baza cărui stă volumul de predici intitulat „Cazania lui Varlaam”, tipărită la Iași (1643). *Chiriacodromion* este titlul grecesc cu care a fost tipărită Cazană sau „Cartea de învățătură” a lui Varlaam la Alba Iulia; cu același titlu de *Chiriacodromion* („Evanghelia învățătoare”) va apărea cazană și la București în: 1732, 1768, 1858, precum și în alte centre: Râmnic, 1748, Buzău, 1834 etc. „Cazană” este titlul slavon al cărții lui Varlaam.

CHIRIARH (κυριάρχης, ὁ — *kiriarchis* = suveran, stăpân) — șef-bisericesc, chiriarh, ierarh, episcop.

CHIRIL și **METODIU** — credincioși creștini trecuți în rândul sfinților, originari din Grecia (regiunea Tesalonic, sec. IX); au contribuit la creștinarea popoarelor slave prin traducerea Bibliei în lb. slavonă și crearea alfabetului chirilic (alfab. slav), care se folosește și azi de popoarele slave (bulgari, cehi, sârbi, ruși).

CHIROMANCIA (χειρομαντεία, ἡ —

hiromanteia = ghicirea prin liniile palmei) — modalitate de a prezice destinul și viitorul cuiva prin citirea și interpretarea liniilor din palină; ca orice formă de magie, și aceasta este condamnată de Biserica creștină și considerată ca un păcat.

CHIVOT (κιβωτός, ἡ — *i kivotos*, κιβώτιον, τό — *to kivotion* = cutie, casetă) sau **ARTOFORIU** (ἄρτοφόριον, τό — *to artoforion* = anaforniță), numit și **PIXIDĂ** (πυξίς, ἡ — *i pixis* = cutie) sau **TABERNACOL** — este un obiect liturgic, o cutie de metal prețios, în forma unei bisericuțe (de obicei o copie miniaturală a bisericii respective) și stă totdeauna pe Sf. Masă; în chivot se păstrează Sf. Împărtașanie pentru bolnavi, precum și Sf. Agnei pentru Liturgia Darurilor mai înainte sfințite, de la sfințirea până la folosirea lui. Despre *chivot* se pomeneste încă din sec. III, în scrierile Sfântului Ciprian. În locul *chivotului*, se mai folosește, cu același scop, o cutiuță în formă de porumbel, suspendată de bolta baldachinului de deasupra Sf. Mese, cutiuță numită chiar *porumbel* (v. Baldachin). *Chivotul* amintește de vasul (năstrupa de aur) cu mană, care se păstra în chivotul sau Sieriul Legii, din templul Vechiului Testament. În muzeele publice și mănăstirești se păstrează vechi *chivote* care sunt adevărate bijuterii de artă; v. **Cortul Mărturiei**.

CHIVOTUL LEGII sau **Sieriul legii** — era cel mai important obiect de cult din *Cortul adunării* sau *Cortul mărturiei* (sanctuarul iudaic), ambele construite după indicațiile lui Iahve (Dumnezeu) când i-a dat lui Moise Tablele Legii (Ieșire cap. 25-28). *Chivotul Legii* era semnul văzut al alianței dintre Iahve și Israel, poporul Său. De aceea, *Chivotul* se

numea și *Arca alianței* sau *Arca Legământului* sau *Tabernacol*; aici se păstrau Tablele Legii, toiagul lui Aaron și, după așezarea în Canaan, tot aici s-a pus și năstrupa (vasul) cu mană (hrana din pustie), în amintirea exodului și a grijii lui Dumnezeu față de poporul lui Israel. *Chivotul* avea forma unei cutii cu un capac frumos împodobit cu doi heruvimi (în basorelief) auriți (Ieșire 25, 10–22), lucrată din lemn scump. *Cortul Mărturie* este primul lăcaș de închinare construit de evrei; era împărțit în *Sfânta Sfintelor* și *Sfânta*. În *Sfânta Sfintelor* nu intrau decât preoții; aici, pe o masă, se aflau obiectele sacre: sfeșnicul cu șapte brațe și *Chivotul Legii*. Cortul sfânt (al mărturie sau legământului) era un sanctuar portativ care împreună cu Chivotul au însoțit poporul evreu în toate rătăcirile prin pustiu și în Canaan, până la construirea templului din Ierusalim. Principalul loc de cult era acolo unde se aflau acestea — Templul a fost construit de Solomon la Ierusalim, unde David așezase capitala regatului său. A fost cel mai frumos sanctuar închinat vreodată lui Iahve, fiind construit din lemn prețios, marmură și piatră, împodobit cu aur, fildeș, argint și nestemate. Aici, în Sfânta Sfintelor, a fost așezat și *Chivotul Legii* (sec. X î.Hr.). Templul a avut un destin dramatic: a fost distrus de babilonieni, sub Nabucodonosor (anul 586 î.Hr.), apoi reconstruit de evreii reveniți din exilul babilonian; mărit și înfrumusețat de Irod, în anul 18 î.Hr., templul a fost dărâmat de romani, în anul 70 d.Hr., o dată cu distrugerea Ierusalimului. O reminiscență din faimosul templu este azi „Zidul plângerii” din Ierusalim, la care vin în pelerinaj evreii din toată lumea.

CHIRIL AL ALEXANDRIEI (+ 444) — patriarh cărturar și imnograf, introduce în cult imnul „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară”, care se cântă la slujbele cu rugăciuni din afara bisericii (la procesiuni) și la slujba vecerniei.

CIMITIR (lat. *coemeterium*, *sepulcrum* = mormânt; fr. *cimetière* = cimitir; gr. κοιμητήριον, τό — *kimitirion* = cimitir, d. κοιμόσθαι — *kimaste* = a dormi) — Sf. Ioan Gură de Aur (în „Omilia despre numele cimitirului și despre Sf. Cruce”, P. G. t. XLIX, col. 393) spune: „De aceea se și cheamă locul acesta cimitir, ca să știți că cei răposați și depuși aici nu sunt morți, ci sunt culcați și dorm”. Aceste cuvinte reflectă credința creștină în nemurirea sufletului și învierea morților, căci moartea nu e decât un somn (v. Ioan 11, 11–13) din care cei morți se vor deștepta la trâmbița arhanghelului care va vesti cea de-a doua venire a Domnului și Judecata de apoi (I Tes. 4, 13–17). *Cimitirele* sunt locurile de înmormântare și de ele se leagă atât cultul morților cât și cultul sfinților și al martirilor. *Mormintele* creștinilor erau, la început, ca și ale păgânilor, de două feluri: *familiale* și *particulare*. Ele se aflau fie în afara zidurilor de incintă ale cetăților, de-o parte și de alta a drumurilor, fie în cuprinsul proprietăților particulare, unde erau înmormântați proprietarii respectivi. Specificul comunitar de viață al primilor creștini, cât și înmulțirea numărului martirilor (din cauza persecuțiilor) au determinat dezvoltarea treptată a *cimitirelor comune* care vor deveni regulă generală, în creștinism. Ele s-au dezvoltat în jurul mormintelor martirilor și s-au format fără deosebire de clasă socială. Legile romane le considerau

„*locus sacer*” (loc sfânt) sau „*religiosus*” și prin aceasta deveneau inviolabile. Violarea mormintelor era privită ca un sacrilegiu și pedepsită aspru atât de legile civile, cât și de canoanele bisericești. După modul de construcție, avem în epoca veche creștină morminte și *cimitire subterane*, numite „*hipogée*” și morminte și *cimitire „sub divo”*, adică săpate în pământ la suprafața solului, acoperite în diverse feluri. Hipogeele erau săpate adesea în cavități subpământene ca: grote, peșteri, depresiuni, și care, după forma lor, se numeau *loculus* și *arcosolium*. *Loculus (loculus sepulturae)* este o nișă (fîridă) orizontală, de formă dreptunghiulară, săpată într-un perete subteran, în care cadavrul era așezat cu fața în sus; apoi nișa se zidea sau se acoperea cu o placă de marmură sau piatră, pe care o inscripție funerară menționa toate datele despre cel mort (numele, vârsta și chiar ocupația) și o formulă, ca: „*Sit tibi terra levis*” („fie-ți țărâna ușoară”) formulă rămasă până azi. **Arcosolium** — v. **Catacombe** — (*arcus* + *solium* = tron, sicriu) era tot un „*loculus*” care avea partea superioară tăiată în formă de arc și care se boltea deasupra mormântului. Tot săpate în stâncă erau și mormintele în formă de *sarcofag* fix, care aveau deasupra laturii superioare o nișă dreptunghiulară, în loc de arc. În acel spațiu se depuneau pomenile, candelile și lumânările aprinse. La mormintele martirilor, această piatră servea ca altar (Sf. Masă), pe care se puneau darurile pentru Sf. Liturghie. În Palestina exista, în vechime, obiceiul de a se îngropa morții în peșteri situate în grădini sau pe proprietăți particulare. Intrarea mormântului era închisă cu o piatră rotundă,

care se putea înlătura prin rostogolire. Trupul mortului, înfășurat în giulgiu, era așezat pe o bancă construită anume în aceste încăperi sepulcrale. Astfel trebuie să fi fost și mormântul Mântuitorului, săpat de Iosif din Arimateea în grădina sa, apropiată de locul răstignirii (Matei 27, 59-60). Asemenea morminte săpate în stâncă s-au descoperit în preajma Ierusalimului. **CIN** (slv. *cînu* = rang) — *temă iconografică* complexă, care se zugrăvește pe perețele exterior al zidului dinspre Răsărit (al celor trei abside) al altarului, la bisericile cu pictură exterioară din Bucovina, Sucevița, Moldovița, Humor, Arbore, Voroneț, Vatra-Moldoviței. Tema reprezintă Biserica triumfătoare, cu îngerii, diferitele categorii de sfinți așezați într-o ordine ierarhică, având în centru pe Hristos Mântuitorul și pe Maica Domnului.

CINOTAF v. **Cenotaf**.

CINA CEA DE TAINĂ v. **Euharistia**.

CINCIZECIME, Duminica Cincizecimii (lat. *Dominica Pentecostes*; gr. ἡ πεντηκοστή ἡμέρα — *I Pentecosti îmera*; slv. *Piatidesiatnița*) sau a *Pogorării Sfântului Duh*, numită și *Duminica mare* sau a *Rusaliilor* — este una din marile sărbători împărătești cu care se încheie descoperirea lui Dumnezeu, Cel în Treime, față de lume și de creație. Sfântul Duh se pogoară asupra Sf. Apostoli în chip de „limbi ca de foc și au șezut pe fiecare dintre ei. Și s-au umplut toți de Duhul Sfânt și au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Duhul a grăi” (Fapte 2, 3-4). Aceasta era a zecea zi de la Înălțarea Mântuitorului la Cer și a cincizecea zi de la Învierea Sa. Mântuitorul însuși spune că, după Înălțarea Sa la Cer, va veni la ei Duhul, pe care El îl trimite spre a le

fi călăuză în împlinirea misiunii pe care Hristos le-a încredințat-o de a vesti lumii Evanghelia. Să: „Iar când va veni Acela, Duhul Adevărului, vă va călăuzi la tot adevărul... Acela Mă va slăvi, pentru că din al Meu va lua și vă va vesti“ (Ioan 16, 13–14). *Cincizecimea* este și ziua întemeierii Bisericii creștine, deoarece în urma propovăduirii Sf. Apostoli, întăriți de Duhul Sfânt, s-au botezat 3000 de oameni, care au constituit prima comunitate creștină (Fapte 2, 41). Era în ziua aceea mulțime de oameni la Ierusalim, căci era ziua Cincizecimii la evrei și toți se mirau că, deși erau oameni ce vorbeau în limbi diferite, ei înțelegeau cuvintele Apostolilor, care vorbeau în limbi diferite. Sărbătoarea Cincizecimii la evrei era a primelor roade, a secerișului, și în amintirea zilei când Moise a primit de la Dumnezeu Tablele Legii. În sinagogă se înălțau cântări și rugăciuni, iar casele erau împodobite cu verdeață. Ca o reminiscență a acestui obicei, dar și ca un simbol amintind limbile de foc, creștinii ortodocși aduc la biserică frunze de nuc și de tei, care se sfințesc și apoi preotul le împarte credincioșilor, la sfârșitul Liturghiei. În sâmbăta dinaintea Rusaliilor se pomenesc morții (sâmbăta morților sau Moșii de vară), de care se leagă la români numeroase datini, credințe și obiceiuri.

CIOCANU — schit întemeiat în sec. XVI, așezat la 15 km de Câmpulung-Argeș.

CIOCLU — om a cărui slujbă este a duce morții la groapă.

CIOLANU — mănăstire de călugări, așezată pe valea Buzăului (aproximativ 40 km de orașul Buzău; mănăstirea datează de la sfârșitul sec. XVI).

CIRCUMCIZIUNEA (ebr. *brit-mila*) sau

tăierea-împrejur este o operație practică a 8-a zi de la naștere, unui băiat evreu. Această practică are ca semnificație introducerea noului născut în rândul credincioșilor mozaici. Originea ei este străveche. Începe de la patriarhul Avraam căruia Dumnezeu i-a cerut circumciziunea sa și a tuturor membrilor de sex masculin din casa și din neamul său (Facere 17, 12). Fiul său Isaac (Itzhak) a fost circumscris a 8-a zi de la naștere și de aceea „*brit-mila*“ trebuie să aibă loc, la toți evreii, în această zi, când își primesc și numele lor ebraic. Fetele capătă numele în prima sâmbătă ce urmează nașterii. *Circumciziunea* („*brit-mila*“) simbolizează alianța sau legământul făcut de Dumnezeu cu Avraam și urmașii săi, legământ prin sângele circumcisiului (Facere 17, 11: „Să vă tăiați împrejur și acesta va fi semnul legământului dintre Mine și voi“). Și musulmanii practică circumciziunea, dar la ei se face la împlinirea vârstei de 13 ani, deoarece strămoșul lor, Ismael, alt fiu al lui Avraam (născut din sclava sa, Agar) a fost circumcis la această vârstă — de la *Ismael*, mahomedanii se mai numesc și *ismaeliți* (Facere 21). *Circumciziunea* este, la evrei, un rit cu sens profund religios. Conform Legii vechi, și Mântuitorul a fost circumcis a opta zi de la naștere, când I s-a pus numele de Iisus sau *Mântuitor* (Luca 2, 21). Sărbătoarea cade totdeauna la o săptămână de la Nașterea Domnului, adică în ziua de 1 ianuarie. Numită și *Tăierea-împrejur a Domnului* (gr. ἡ περιτομή τοῦ Χριστοῦ — *Iperitomi tou Hristou*; lat. *Circumcizio Domini*; slv. *Obrezenie Gospodne* de la a obrezui, a circumcide — în slv. *Obrezenie, Obrezanie*)

— această zi este al doilea *praznic împărătesc*, după Nașterea Domnului. La început, creștinii posteau în această zi, pentru a se deosebi de păgâni care, în aceeași zi sărbătoreau pe Ianus, zeul păcii și al războiului și începutul anului nou (*Calendae Ianuarii* — sărbătoarea Calendelor), care coincidea și cu sfârșitul sărbătorii Saturnaliilor; în unele părți se serbau și Brumaliile în cinstea lui Dionisos (Bachus) zeul vinului, precum și sărbătoarea numită Vota (în cinstea lui Pan, zeul pădurilor). Aceste sărbători, foarte populare la păgâni, erau însoțite de jocuri și petreceri zgomotoase și imorale. Ele au continuat și după biruința creștinismului, deși au fost dezaprobatе de Sfinții Părinți ai Bisericii. Ecoul lor se mai resimte în ospetele din noaptea Anului Nou sau revelionul. Disparând păgânismul, au dispărut și respectivele sărbători păgâne. Atunci creștinii au început a prăznui tăierea-mprejur a Domnului, încetând postul și bucurându-se ca și în celelalte zile de praznice împărătești. Pe la sfârșitul sec. IV s-a adăugat și o altă sărbătoare în această zi, și anume a Sfântului Vasile, arhiepiscopul Cezareii Capadociei, a cărui Liturghie se săvârșește în această zi. Tot acum este și începutul anului civil (Anul Nou), pe care Biserica l-a admis și îl consfințește prin slujba religioasă a Tedeumului care se săvârșește în toate bisericile, în această zi, după Sf. Liturghie.

CIURING — obiecte rituale, adesea din piatră și ornate cu diverse desene geometrice (la religiile primitive din Australia). Aceste *ciuring* sunt reprezentări ale corpului mistic al strămoșilor; ele se păstrează ascunse în peșteri sau îngropate în anumite locuri sacre.

CLEMENT ALEXANDRINUL (+ 215) — mare cărturar și teolog, este unul dintre primii episcopi creștini care a adus o contribuție la îmbogățirea iconografiei religioase prin acel „*imn al copiilor*” ce se află la sfârșitul valoroasei sale cărți „Pedagogul” (cartea a III-a, cap. XII).

CLER (κλήρος, ό — *kliros* = cler) — denumire pentru slujitorii cultului; *clerul* sau *ierarhia bisericească*, în Biserica creștină, cuprinde trepte ce diferențiază pe slujitorii Bisericii, în primul rând după felul în care au fost investiți adică: prin *hirotonie* și prin *hirotezie*. Cei care primesc Taina hirotoniei (harul Preoției) formează *clerul superior* (diacon, preot, episcop); iar cei care primesc *hirotezia* formează *clerul inferior*; aceștia erau instituți prin hirotezie (adică sfințiți prin punerea mâinilor deasupra capului), binecuvântare pe care o poate face și preotul, spre deosebire de Taina Preoției (hirotonia), pe care numai episcopul are dreptul să o săvârșească. Din treptele *clerului inferior* au fost socotite trei mai importante (care au rămas până azi): *ipodiaconul*, *psaltul* (cântărețul) și *magistru* sau *citețul*. După nevoile Bisericii, au existat și alte trepte ale clerului inferior, care în timp însă au dispărut, atribuțiile lor fiind trecute la activitatea treptelor rămase. În afara celor trei trepte amintite și rămase, din clerul inferior mai făceau parte: diaconițele, acolitul (acolytul), candilaptul, exorciștii, ostiarii (portarii sau ușierii), mansionarii sau sacristanii (se păstrează în Biserica romano-catolică), lecticarii, groparii; v. **Preoția**.

CLIPANICA — pocăință *de o clipă*; cuvânt vechi bisericesc, întâlnit în lucrarea cu acest

titlu, tradusă din lb. slavonă de Filaret Scriban, în *Epistolii sau Scrisori...* (Iași, 1843, I, p. 119).

CLIRONOMIE (κληρονομία, ἡ — *kliro-nomia* = moștenire) — în teologia ortodoxă se vorbește de „moștenirea lui Dumnezeu”; această „moștenire” este omul credincios, creștinul, care a acceptat, a recunoscut, a crezut în jertfa Mântuitorului și s-a supus Lui de bună voie, prin credința în El, ca Fiu al lui Dumnezeu. Prin această credință, creștinul devine supusul, bunul, adică proprietatea Fiului lui Dumnezeu, „moștenirea” lui Dumnezeu.

CLISIARH sau **ECLESIARH**, v. **Cântăreț**.
CLISIARNIȚA — clădire anexă la altar, pentru păstrarea obiectelor liturgice.

CLOPOT (slv. *klapati* = a lovi; gr. κώδων, ὁ, καμπάνα, ἡ — *kodon, kampana, -i*; lat. *signaclocca, molaē campanae*) — obiect de metal ce poate fi clasificat ca instrument muzical, fiind emițător de sunete; are forma unei cupe alungite cu partea largă întoarsă în jos și deschisă. Partea superioară e închisă, rotunjită și în interiorul ei, pe centru, are atârnată o bară mobilă de metal, care în partea de jos e rotunjită ca un bulb. Aceasta se numește „limba clopotului”. Mic sau mare, *clopotul* are aceeași formă: și clopoțelul cu care se sună recreația la școală, și clopotul cel mare din turla bisericii sunt construite după același model; le deosebește doar scopul pentru care sunt turnate (lucrarea clopotului se numește turnare). Clopoțelul se agită ținându-l în mână și sună; dar clopotele mari de la biserică se leagă cu o frânghie de limbă, frânghia se trage și izbește limba de pereții clopotului; prin izbiri repetate, într-un anumit ritm, se produc sunete

de o muzicalitate armonioasă și diversificată, potrivit scopului pentru care se trag clopotele; folosite în biserică și aservite cultului, clopotele au o anumită sonoritate rezultată dintr-o anume mișcare a lor, atunci când se anunță începutul Sf. Liturghii și când se anunță sfârșitul ei. Alt sunet au când vestesc moartea și slujba înmormântării unui credincios. Atunci se trag clopotele la răstimpuri până la înmormântarea lui, ca să vestească și celorlalți credincioși din parohie că unul dintre ei a plecat și să-i îndemne să se roage pentru el (de aceea se zice: „Dumnezeu să-l ierte!”) și să le aducă aminte de moarte. Glasul clopotului simbolizează și trâmbița cu care îngerul va vesti sfârșitul lumii și învierea morților, pentru înfricoșătoarea judecată de apoi (Matei 24, 31; I Corinteni 15, 52). Sunetul clopotului în noaptea Învierii are o demnitate solemnă și triumfătoare, chemând pe credincioși la bucuria universală a înfrângerii morții. Deși au fost destinate inițial serviciului bisericii, clopotele au avut și în cadrul comunității diferite funcții de utilitate publică. În evul mediu, conform unui vechi obicei, diferite pericole publice (incendii, atac războinic ș. a.) se vesteau bătându-se clopotul în dungă. Ele mai aveau rolul de a rememora anumite evenimente: astfel, în Transilvania, după 1456, dată când turcii conduși de Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, au fost înfrânți, în înaintarea lor spre Europa, la Belgrad, de Iancu de Hunedoara, s-a luat obiceiul de a se bate clopotele zilnic, la ora prânzului, în amintirea acestei victorii (*Magaz. ist.* nr. 5/1981). Menirea clopotelor este sintetizată într-un dicton latin, astfel: „*vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*”

(cheamă pe cei vii, plâng pe cei morți și alungă fulgerele). În afara bisericii, *clopotele* se folosesc și azi în instituții publice laice (școli, internate, cazarmă, închisoare, fabrică etc.), în scopul de a anunța anumite ore fixe legate de activități specifice (începutul și sfârșitul activității, ora de masă, adunarea ș.a.). În aceste instituții, astăzi, în majoritate, clopotele sunt înlocuite cu sirene. Se crede că *clopotele* au fost folosite prima oară în Campania (Italia), iar cel care le-a introdus în biserică ar fi fost episcopul Paulin de Nolla, din Campania (sec. V). Din Italia, *clopotele* au fost aduse de călugării scoțieni în Franța. Folosirea lor s-a generalizat în tot Apusul, prin sec. VII, iar din sec. IX s-au introdus și în Răsărit. Până la introducerea clopotelor, mijlocul de atenționare a credincioșilor pentru participarea la cultul bisericii a fost *Toaca* (v. **Toaca**). *Clopotele* bisericii sunt *mari* și *mici*. Ele sunt atârinate de grinzi solide de lemn sau metal și sunt așezate în turla bisericii sau în construcții exterioare — clopotnițe; (v. **Clopotnițe**). *Clopotele* au greutate după mărimea lor. Se spune că cel mai greu clopot din lume se află în interiorul Kremlinului, numit și „clopotul țar”, greu de 213,5 tone (*Magaz. ist.* nr. 5/1981). *Clopotele* erau cunoscute din antichitate (la babilonieni, egipteni, chinezi, care le foloseau atât în viața civilă, pentru a da semnalul unor activități publice, cât și în viața religioasă, la ceremoniile din temple, înmormântări etc.

CLOPOTAR — se numește și meșterul care face clopote, și cel care trage clopotele la biserică.

CLOPOTNIȚĂ, clopotnițe sau campanii (lat. *campanaria*, *campanilla*; gr. *κομπανόρια*

— *campanaria*; slv. rus *kolokolnia*) — sunt construcții sau încăperi anumite pentru instalarea clopotelor în folosința cultului. *Clopotnița* poate fi unul din turnurile din fațadă de deasupra bisericii sau o construcție specială, în apropierea bisericii, zidită din piatră, cărămidă sau lemn. De obicei, *clopotnițele* au formă de turnuri circulare sau poligonale, înalte, cu mai multe etaje, clopotele fiind așezate cel mai sus, pentru ca sunetul lor să poată fi auzit la mari depărtări; de aceea încăperea de sus, unde sunt clopotele, are formă de foișor deschis sau are zidurile străpunse de goluri, în fiecare parte. Cele mai vechi *clopotnițe* de acest fel apar în Apus (sec. V–VI, ex. clopotnița bisericii paleocreștine Sf. Martin de Tours-Franța; San Apolinarie din Ravena-Italia), cu turnuri circulare, înalte, ulterioare construcției bisericilor. Un monument de artă este clopotnița (*campanilla*) domului din Florența, împodobită cu sculpturi de Donatello (sec. XV). În Răsărit, clopotele au fost introduse prin sec. IX și sunt așezate atât în turnul-clopotniță de deasupra pronaosului (la cele mai multe biserici), dar și în turnuri-clopotnițe separate de corpul bisericii (ca la mănăstiri), de ex. Hurezu, Plumbuita (București), Brebu (Prahova), Neamț etc.; v. **Clopotele**, **Toaca**.

CODUL LUI HAMURABI — legislație babiloniană întocmită de regele Hamurabi (mileniul II î.Hr., 1728–1688). Famosul cod era considerat opera zeilor (așa cum erau Tablele Legii date lui Moise de Dumnezeu însuși) și fusese dat lui Hamurabi de zeul Samaș. Este un Cod de legi morale și religioase, bazate în parte pe aspra lege a Talionului. Deși foarte sever, spiritul general al *Codului lui Hamurabi*

este un spirit de dreptate, cu scopul de a face „să domnească dreptatea în țară, a distruge pe omul rău și pervers pentru ca cel tare să nu vatăme pe cel slab“. *Codul lui Hamurabi* este important și pentru Istoria religiilor deoarece cuprinde relatări și despre divinitățile babiloniene.

CODUL LEGILOR LUI MANU — culegeri și sistematizări de tradiții religioase, morale, juridice, politice etc. Fundamentează dreptul castelor în viața socială a Indiei; v. **Sa-riti**.

COLAC, **colaci** (slv. *kolaci*, d. *kolo* = roată, cerc) — pâine rotundă, frumos împletită, de diferite dimensiuni, care se împarte la biserică în anumite ocazii: botez, nuntă, înmormântare; se duce și la cimitir, la parastase sau înmormântări; pâinea cu care, după obiceiul creștinesc la români, sunt întâmpinați oaspeții, în anumite împrejurări, este un colac; v. **Colivă**.

COLEGIU SACERDOTAL v. **Preoția creștină**.

COLIMVITRA, **cristelniță** sau **creștinătoarea** (κολλυμβήθρα, ἡ — *colimvitra*; slv. *krüstilnica* — vas pentru botez) — este vasul (un fel de cazan portativ susținut de un picior înalt și având două toarte) cu apă în care se face botezul pruncilor; *colimvitra* a luat locul baptisteriilor de odinioară. Ea are un dublu sens simbolic: închipuie și apa Iordanului în care Iisus a fost botezat și mormântul în care a fost îngropat. Apa din cristelniță se sfințește prin binecuvântarea preotului cu semnul Sfintei Cruci prin rostirea unei rugăciuni speciale, prin exorcizare (suflă asupra apei în semnul crucii) și prin invocarea Duhului Sfânt. Întreita afundare a pruncului în apa sfințită din

cristelniță (însoțită de formula sacramentală „Botează-se robul lui Dumnezeu...“) arată că Sfânta Treime este temelul credinței ortodoxe, închipuind, în același timp, cele trei zile cât a stat Domnul în mormânt; închipuie moartea pentru viața în păcat și îngroparea împreună cu Hristos a celui ce se botează, iar prin scoaterea din apă se închipuie învierea împreună cu El, pentru viața cea nouă în Hristos. Fiecare creștin de curând botezat devine un hristofor (purător de Hristos). În Biserica veche a primelor veacuri creștine, botezul se făcea numai prin afundare de trei ori; începând însă de prin sec. IX, în Apus, a început ca botezul să se facă prin stropire (dar numai pentru cei bolnavi, care nu se puteau ridica din pat); practica s-a generalizat, cu timpul, în Biserica Romano-Catolică și apoi la protestanți.

COLINDUL — este un gen de cântec popular, dintre cele mai vechi la români. Colindele (*colendus*, de la *colo-colare* = ceea ce trebuie respectat, cinstit) au un fond religios, fiind legate de sărbătoarea Nașterii Domnului (Crăciunul). *Colindele de Crăciun* sunt (ca și cultul) o formă de expresie a cinstirii lui Dumnezeu prin slăvirea Nașterii Fiului lui Dumnezeu, care S-a întrupat pentru „a noastră mântuire“. Legătura colindelor cu textele Sfintei Scripturi este evidentă în conținutul lor; astfel în colindul „Veniți astăzi, credincioșii“ se face referire la profețiile mesianice ale Vechiului Testament: „precum au vestit proorocii“; în colindul „Lerui Doamne, lerui ler...“ — termenul „ler“ ar proveni de la ebr. *roe* = păstor, din Psalmi (Ps. 23, 1), folosit de Iisus, Care S-a numit pe Sine „Păstor“ („Eu sunt Păstorul cel bun“); în

colindul *Irozii* se evocă drama uciderii pruncilor de crudul „Irod, împărat...”; în „Linu-i lin și iară lin...” se prezintă noaptea sfântă a Nașterii lui Hristos — cuvântul „lin” ebraic = a înnopta, a găzdui, de unde „linu-i lin” = noaptea nopților, și „iară lin” = iară noapte; acest fond religios creștin se reflectă în majoritatea colindelor noastre; v. **Saturnaliile, Kolende.**

COLIVA (κόλλυβα, τό — *ta kolliva* sau κόλλυβον, τό — *ta kollivon* = colivă) — este o ofrandă ce se aduce pentru sufletele morților la zilele rânduite pentru pomenirea lor (în ritualul Bisericii Ortodoxe, la români). *Coliva* se prepară din grâu fiert îndulcit cu miere sau cu zahăr și se amestecă și cu nuci pisate și aromate. *Coliva* este o expresie materială a credinței în nemurire și înviere, fiind făcută din boabe de grâu, pe care Hristos Însuși le-a înfățișat ca simboluri ale învierii trupurilor (I Corint. 3. 6 ș.a.). Dulciurile și aromele care intră în compoziția *colivei* reprezintă virtuțile sfinților sau ale răposaților pentru care se face *coliva*, sau dulceața vieții celei veșnice pe care sperăm să o dobândească mortul (V. M. L., p. 905). *Coliva* se face la parastase (termene de pomenire: la 40 de zile, 3 luni, 6 și 9 luni și la un an de la deces, apoi în fiecare an, până la 7 ani); la *sâmbetele morților* înscrise în calendar; împreună cu *coliva* se aduc și *colaci* sau pâine, vin și *lumânări*, care închipuiesc Trupul, Sângele și Lumina lui Hristos. Obiceiul de a aduce vin la înmormântare și parastas și de a stropi cu el cruciș trupul mortului sau mormântul ori pardoseala bisericii (la parastas) reprezintă o dătină veche care, după unele păreri, ar fi o prelungire a libațiunilor (stropirilor) cu vin, pe care strămoșii noștri romani le

făceau pe morminte. În creștinism, această stropire amintește de aromatele și balsamul cu care a fost uns Trupul Domnului la punerea Lui în mormânt; vinul acesta preînchipuie și învierea pentru viața cea veșnică. În unele regiuni vinul se amestecă cu untdelemn și simbolizează, prin stropire, curățirea trupului de întinăciunea păcatelor, iar în alte regiuni se amestecă cu apă îndulcită ori cu agheazmă și poartă numele de *paos* sau *paus* (lat. *penusum* = încetare, odihnă, moarte; de aici *repausat* sau *răposat*, adică mort); în unele părți prin *paos* (*paus*) se înțelege ofrandă (vin, pâine, vase) ce se aduce pentru morți la biserică. În Ardeal se aduce la înmormântări și parastase numai un colac, fără colivă. În locul ei se aduce un „pom” (de obicei un brăduț) împodobit cu zaharicale și lumânările, care se poartă înaintea mortului când se îndreaptă spre cimitir, pomul se înfige în mormânt (când se aduce la parastase se dă de pomană). Uneori în loc de pom se ia o simplă ramură care se înfige în colac și se ridică în timpul cântării (așa cum se ridică coliva la „Veșnica pomenire...”). Obiceiul de a aduce în loc de colivă un colac și pom se întâlnește și în Moldova, dar aici pomul se aduce numai la 40 de zile de la moarte și se binecuvântează împreună cu lucrurile care se dau de pomană (v. „Rânduiala Panaghiei pentru cei răposati”, *Panihida*, ed. 1967). La parastas se împart, în biserică, lumânări aprinse, mai întâi preoților, ca și la înmormântare: lumânările acestea simbolizează atât pe Hristos „Lumina lumii”, cât și lumina candelii credinței și a faptelor bune, care însoțesc sufletul celui răposat. Aceeași semnificație o au lumânările din sfeșnice și cele care se aprind la căpătâiul

mortului ori la morminte, ca și candelile care ard la morminte (LS, partea V-a, cap. V); v. **Soroace**.

COLONETĂ — stâlp la porticuri sau la galerii.

COLȚEA — biserică situată în fața spitalului Colțea; a fost zidită la 1701–1702 de spătarul Mihail Cantacuzino. Monument de artă posedând sculpturi la catapeteasmă și fresce de mare frumusețe și valoare.

COMANA — mănăstire (pe linia București-Giurgiu, spre Grădiștea) întemeiată de Țepeș Vodă (pe la 1462) și refăcută de Radu-Vodă Șerban (1588), considerat adevăratul ei ctitor; a fost restaurată de Șerban Cantacuzino, dar în epoca fanariotă călugării greci au lăsat-o în paragină și au dărâmat (1854) biserica veche, rezidind altă biserică în care s-au păstrat mormintele lui Radu-Vodă Șerban și Nicolae-Vodă Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul. Totul fiind în ruină, pe la jumătatea sec. XX, a început din nou restaurarea mănăstirii ale cărei ziduri puternice, cu foișorul se mai păstrau încă din construcția inițială.

COMÂND v. **Panihida**.

COMĂNAC (sârb. *kalamanak*) — potcapul purtat de călugări; v. **Cauc**.

COMEMORARE (lat. *commemoratio* — amintire), *a comemora* — ceremonie de aducere aminte, pomenirea unui eveniment.

COMITIVA — denumire pentru *cuvântarea funebră* ținută la înmormântarea cuiva, prin Ardeal (în părțile Bistriței).

COMPITALI — sărbătoarea Larilor (Larii, Manii și Penații erau la romani zeii strămoșilor și zei ocrotitori ai grupurilor umane), restaurată la Roma sub împăratul Octavian August.

Acestor divinități protectoare poporul le înălța mici capele la răscrucile drumurilor și le aduceau flori (locul lor îl vor lua „troițele” creștine).

COMUNIUNEA SFINȚILOR (*Communio Santorum*) — dogmă creștină privind legătura spirituală, strânsă și indestructibilă care se păstrează între cei morți și vii; este o legătură de iubire reciprocă, de credință unică și de rugăciune. Cei vii fac rugăciuni de mijlocire pentru cei morți, iar cei morți — mai ales sfinții, cărora ne rugăm — asistă pe cei vii cu rugăciunile lor la Dumnezeu în „Ierusalimul cel ceresc” (Apocalipsa 6, 9–11). De aceea, cultul morților cunoaște o mare dezvoltare în pietatea creștină. Rugăciunile de mijlocire pentru vii și pentru morți sunt încadrate și în Sf. Liturghie, în partea finală a marii rugăciuni a Sf. Jertfe numită *diptice* (LS, p. 327), precum și în toate ierurgiile care se fac la slujbele funebre (în mormântări și pomeniri generale și individuale ale morților). *Comuniunea* (lat. *communicatio* = unire; gr. κοινωνία — *chionia* = legătură, ἡ θεία κοινωνία — *i Teia kinonia* = comuniune sfântă, euharistie), în sens creștin, înseamnă unitatea creștinilor prin împărtășirea aceleiași credințe în numele Sfintei Treimi și prin împărtășirea sau cuminecarea cu Sfânta Taină a Euharistiei, „Că o pâine, un trup suntem cei mulți” (I Corinteni 10, 17), prin împărtășirea cu Trupul și Sângele lui Iisus Hristos: „Paharul binecuvântării, pe care-l binecuvântăm, nu este oare împărtășirea cu sângele lui Hristos? Pâinea pe care o frângem nu este, oare, împărtășirea cu trupul lui Hristos?” (I Corinteni 10, 16), zice Sf. Apostol Pavel. Catehismul ortodox, intitulat

„Învățătura de credință creștină ortodoxă”, dă următoarea definiție: „Această legătură prin mijlocirea Bisericii între noi și Sfinți, precum și legătura noastră cu sufletele celor adormiți, se numește *Comuniunea sfinților*” (ed. 1952, p. 174).

CONCHA v. **Absida**.

CONCUPISCENȚĂ — înclinarea spre păcat.

CONDACUL — este, în cântarea psaltică, o strofă poetică, așezată după cântarea a treia sau a șasea a Canoanelor (în Minee, Octoih și Triod), care se cântă la Liturghie după troparele de la volodul mic, precum și în rânduiala Laudelor mici (Ceasuri, Pavecernită, Miezonoptică). *Condac* (κοντάκιον, τό — *kontakion*, derivat probabil de la subst. κοντός, ὁ — *o kontos* = băț, bastonaș, pe care se înfășurau în formă de sul manuscrisele vechi). *Condacul* de azi, din cărțile de ritual nu e decât un rest din cele de odinioară, care erau niște compoziții poetice mari, *poeme innografice* având câte 18–24 de strofe sau tropare și fiecare strofă e compusă din 20–30 de versuri scurte, cu o structură identică privind numărul silabelor și locul accentelor, strofe legate între ele prin aceeași temă, formând o unitate narativă în care se celebrau momente din viața și activitatea Mântuitorului, a Sfintei Fecioare sau a diferiților sfinți. Strofele erau legate între ele printr-un *aerostih*. Epoca de glorie a condacului în innografia religioasă este prin sec. VI–VII. Vechile condace aveau la început (în față) o strofă, care, ca fond, nu avea nimic comun cu restul strofelor, decât melodia și refrenul. Această strofă poetică, izolată, mai scurtă, se numea κουκούλιον — *kukulion*

sau προίμιον — *proimion* (antestrofă). De fapt aceasta este strofa care se păstrează până azi sub denumirea de *condac*. Din șirul de strofe al vechilor condace s-a păstrat și prima strofă (ce urma antestrofei), al cărei rol era de model pentru celelalte strofe (privind forma, adică numărul de silabe și accente) și care se numea *icos*. *Icosul* se citește după *condac*. Restul strofelor din condac au ieșit cu timpul din uzul cultului și n-au mai fost transcrise în cărțile de ritual. Cel mai vechi autor de condace și cel mai vestit innograf bisericesc este Sf. Roman Melodul (Dulce Cântărețul), sec. VI. Lui i se atribuie singurul dintre poemele sau condacele vechi care s-au păstrat în întregime în cărțile de ritual (*Ceaslov* și *Triod*) și care se întrebuintează în serviciul bisericesc sub denumirea de *Acatistul Maicii Domnului* și care se citește, de obicei, în rânduiala Utreniei din sâmbăta a cincea a Postului Mare (denia de vineri seara). Denumirea de *acatist* (ἀκάθιστος — *akatistos*, de la ἀκαθίζω — *akatizo* = a nu șede a), este o rugăciune în timpul căreia nu se poate sta jos, ci trebuie cântată și ascultată stând în picioare. Compozițiile innografice care s-au creat după modelul vechiului condac, numit *Acatistul Maicii Domnului*, nu s-au mai numit condace, ci acatiste, deși au forma vechilor condace. Aceste acatiste s-au creat în cinstea diferiților sfinți sau a diferitelor sărbători (ex. *Acatistul Sfintei Cruci*, *Acatistul Sfinților Arhangheli*). Textele lor se află în *Ceaslovul Mare* sau în cărți deosebite, numite *Acatistiere*, precum și în cârticelele (extrase) care cuprind câte un singur acatist, numite *Filade*. Un condac întreg, sub forma sa inițială (de 24 de strofe)

s-a păstrat în slujba înmormântării preoților și diaconilor de mir, integrat între odele 6 și 7 ale Canonului acestei slujbe; v. **Acatist**, **Roman Melodul**.

CONDOLEANȚĂ (lat. *condoleo* și *condolesco* = a suferi mult, foarte mult) — împărtășirea durerii cuiva prin exprimarea părerii de rău; compătimire.

CONFESIONAL (lat. *confessus*, part. de la *confiteor* = a mărturisi, care mărturisește; *confessa res* = faptă mărturisită) — loc de confesiune, de mărturisire sau spovedanie, se numește la catolici o cămăruță de lemn (o cabină despărțită printr-un perete de lemn), în care stă *preotul confesor*, într-una din părți, iar în cealaltă stă credinciosul care-și mărturisește păcatele, se spovedește; confesional și în înțeles de apartenență la o confesiune (credință) creștină (catolică, protestantă, ortodoxă).

CONFESIUNE (lat. *confessio*, -onis = mărturisire) — cu înțeles de spovedanie, dar și cu referire la una din cele trei ramuri ale creștinismului.

CONFESOR — cel care primește spovedania; *preot duhovnic*.

CONFIRMAȚIA (lat. *confirmatio*, -nis = întărire, recunoaștere, spusă) — ritual religios în Biserica romano-catolică: este actul de confirmare (*recunoaștere*) pe care-l primesc copiii catolici la vârsta de 14 ani, când primesc prima împărtășanie, care se săvârșește cu mare solemnitate.

CONFRERIILE sau **CORPORAȚIILE SACERDOTALE** — erau, în religia romană, niște grupări religioase constituite din membrii aristocrației; ele aveau ca patron un zeu, căruia

îi închinau serbări și-i aduceau sacrificii. Mai de seamă erau trei confrerii: Salienii, Lupercii și Arvalii. Prima, *a Salienilor*, era formată din 24 de membri, preoți ai zeului Marte. Ei însoțeau pe Pontifex Maximus (șeful religios al statului, care era împăratul) la aducerea sacrificiilor pe Câmpul lui Marte. *Lupercii* erau preoți ai zeului Faunus (*Lupercus*) de la templul din Roma, căruia îi închinau serbări zgomotoase (*Lupercalia*), în care intrau rituri ce aminteau legendara răpire a sabinelor. *Arvalii* (*fratres arvales*), confrerie din 12 membri, preoți ai cultului zeiței Dea Dia, ocrotitoarea agriculturii; serbarea în cinstea ei avea loc în luna mai, când arvalii, purtând pe cap coroane din spice de grâu, aduceau zeiței ca ofrande primele fructe coapte și cântau în limba veche un cântec frumos păstrat până azi într-o inscripție. Obiceiul s-a păstrat și azi, la români, prin aducerea la biserică în *sâmbăta Moșilor de vară*, a primelor fructe (mere și cireșe) și legume din noua producție.

CONFUCIANISM — doctrină quasi-religioasă, cu caracter moral-social, bazată pe învățăturile vechii religii chineze, sintetizate de *Confucius*, filozof și pedagog chinez, autorul confucianismului (sec. VI î.Hr.), doctrină cuprinsă în cărțile „Tin” și „Su” (9 la număr, scrise de Confucius). Contribuția lui Confucius privește doar problemele de ordin practic moral și social. Filozofia lui se baza pe principiul că omul, fiind o particică din întreaga natură, un microcosmos față de marele cosmos, are în sine însușirile generale ale naturii, ale lui Dăo (sinteză a legilor naturii) adică: ordine, dreptate, bunătate, sinceritate. Natura omului este la origine bună, morală. Ea se pervertește numai

în contactul cu învățătura rea și cu exemplul rău. De aceea, omul trebuie dirijat, instruit, spre a se desăvârși. Educația lui se va face după exemplul celor de demult, care constă în respectul față de părinți, respectul față de stat, respectul pentru cei morți; împăratul să respecte pe înaintașii săi și să se supună Cerului (înțeles ca ființă supremă, Dumnezeu). În morală, principii de bază sunt: respectul și ascultarea. Fiecare, de la cel mai mare până la cel mai mic, trebuie să-și respecte datoriile ce revin gradului său ierarhic. Învățătura lui Iisus „să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți” este reflectată, la Confucius, în porunca: „Să nu faci altora ce n-ai voi să ți se facă ție”. Cărțile lui Confucius, „*Canonul confucian*”, cum au fost numite, au constituit un valoros îndreptar pentru viața poporului chinez, determinând asupra Chinei și Asiei de Est aceeași influență pe care Biblia a determinat-o în Occident. În domeniul religios, Confucius n-a adus nimic nou față de vechea religie chineză. În cărțile sale a căutat doar s-o reactualizeze, menținând din ea elementele fundamentale: cultul strămoșilor și al naturii, practicile cultice având în centrul lor Cerul și pe „Fiul Cerului”, împăratul. Începând din sec. II î.Hr., confucianismul va deveni religie de stat a Chinei. S-au înălțat, pentru cult, temple mărețe. Cel mai impunător a fost templul Cerului din Pekin, considerat cel mai mare templu din lume.

CONGREGAȚIE — denumire pentru *asociațiile mănăstirești din Apus*, care apar în sec. VIII în Franța, din nevoie de emancipare a mănăstirilor de sub autoritatea regilor și principilor, care căutau să le înfeudeze. La

începutul sec. VIII (720), episcopul francez Pirminus întemeiază prima congregație reformistă a călugărilor benedictini (ordin monahal înființat de Benedict de Nursia, la Monte Cassino — prima mănăstire benedictină — 529) a căror datorie era ajutorul și supravegherea reciprocă. Regulile de viață ale călugărilor benedictini s-au impus în toate mănăstirile din Apus, făcând din ele lăcașuri generatoare ale unei vieți noi de cultură și înaltă spiritualitate, în care se formau viitorii preoți și misionari. O puternică asociație mănăstirească se formează la începutul sec. X (910), sub conducerea mănăstirii Clouny (Franța) al cărei abate, Berno (fost conte de Burgundia), impusese aici regulile de viață benedictine, transformând mănăstirea într-un focar de cultură și viață spirituală puternică, reușind să reunească în jurul ei numeroase mănăstiri, formând astfel *Congregația de la Clouny*, care a avut un mare rol în regenerarea vieții monahale din Apus.

CONTRAFORT, CONTRAFORTI — ziduri suplimentare de sprijin, în părțile unde apăsarea masei de zidărie e mai mare; v. Stil roman.

CONSACRARE sau *sfințire*; v. **Ierurgii**.

COPIA (ἀγία — *aghia*; lat. *lancea, gladius* = sulită, lance) — este un obiect liturgic, folosit la tăierea prescurilor pentru pregătirea Darurilor (Sf. Agneț și miridele). Este un mic cuțit de metal în formă de lance, cu tăișul ca un triunghi, iar mânerul se termină cu o cruce (). În epoca de formare a cultului creștin se folosea „frângerea pâinii” la ritualul euharistic — după practica Mântuitorului care, la Cîna cea de Taină, a luat pâinea și a frânt-o.

Dezvoltarea ritualului Proskomidiei în ritul bizantin a necesitat folosirea copiei în cult pentru scoaterea Sf. Agneț și apoi a miridelor, pentru pomenirea sfinților și a credincioșilor vii și morți. Se menționează prima dată folosirea copiei de către patriarhul Gherman al Constantinopolului, în sec. VIII. Acesta și alți tâlcuitori liturgici arată și simbolismul copiei: „în loc de sulită (lancea) cu care a fost împuns Hristos pe cruce, este și copia“. Copia se întrebuințează numai în ritul liturgic bizantin.

CORANUL (în lb. arabă: *Qur'en*, de la *qara'a* = a citi, a recita) — este, pentru mahomedani, „Cuvântul lui Dumnezeu“, care a fost transmis de îngerul Gavriil (Gabriel) profetului Muhamad, considerat, în islamism (mahomedanism), ca ultimul din șirul profeților Vechiului Testament (creștinismul consideră ca ultim profet pe Sf. Ioan Botezătorul). *Coranul* este, pentru mahomedani, un fel de Nou Testament, cu funcția de „Logos“, „Verb al lui Dumnezeu“. Textul *Coranului* s-a constituit sub primii califi și constă în 614 capitole numite „*surah*“, formate dintr-un număr variabil de versuri (*ayat*). *Coranul* e scris în proză rimată; se bazează pe două teme principale: mono-teismul și puterea lui Dumnezeu (Allah), unicul creator al universului; oamenii sunt sclavii lui, dar ispitiți de diavol (*Iblis*, îngerul căzut), ei pot ignora cuvântul lui Dumnezeu; v. **Islamismul**.

CORIFEU — fruntaș, căpetenie; conducătorul corului în tragedia și comedia greacă antică; cântăreț, solist într-un cor; balerin care conduce ansamblul.

CORNIȘĂ — partea superioară ieșită în

afară, ornamentală, ce se află sub o streșină. **CORONAMENT** — partea superioară a unei coloane, a casei.

CORTUL SFÂNT sau **Cortul mărturiei**, v. **Tabernacol**.

COSMA DE MAIUMA, Sf. (+781) sau **COSMA MELODUL** — a trăit în aceeași mănăstire (Sf. Sava, de lângă Ierusalim) cu Sf. Ioan Damaschin; ajunge episcop de Maiuma, în Fenicia (743) și s-a remarcat ca un strălucit compozitor de imne și cântări bisericești: canonul Crăciunului („Hristos Se naște, măriți-L“), canonul la Botezul Domnului, la Duminica Floriilor, la Joia Mare, la Înălțarea la cer, Schimbarea la față a Domnului ș.a. Lui i se atribuie compunerea părții a doua a Axionului („... Ceea ce ești mai cinstită decât heruvimii“); textul apare prima dată la denia din Joia Mare, compusă de Cosma.

COSMOGONIE — cosmos; are și înțeles de *frumos* (cosmetică); ramură a astronomiei care studiază originea și evoluția corpurilor cerești, a sistemelor astrelor.

COTROCENI — biserică zidită în 1768, împreună cu palatul construit de Șerban Vodă Cantacuzino; palatul a fost restaurat dar biserica a fost demolată în perioada comunistă (1945–1989).

COZIA — mănăstire de călugări (pe valea Oltului, la aproximativ 5 km de Călimănești, jud. Vâlcea) înconjurată cu ziduri sprijinite de contraforți; a fost întemeiată la 1388, de Mircea cel Bătrân, al cărui mormânt se află sub o lespede în interiorul bisericii. Fiind foarte ruinată, pe la sfârșitul sec. XVI a fost întărită de Mihnea-Vodă II (1580–1590). Sub domnia lui Constantin Vodă-Brâncoveanu (1688–1714),

mănăstirea a fost zidită și, sub supravegherea mitropolitului Antim Ivireanul, a fost înfrumusețată cu sculpturi la chenarele ferestrelor, cu turnul nou și cu tot aspectul arhitectonic de stil românesc, cum este pridvorul deschis de o aleasă frumusețe. Din nou restaurată în sec. XX, după 1950.

CRATIMA — cântare cu sens ornamental încadrată în ornamentele melodice ale muzicii bizantine: asemenea ornamente se mai numesc și *teriremuri*, deoarece revin frecvent silabele: te-ro-te-ri-rem. Acest gen melodioc e folosit în scrierea heruvicelor, chinonicelor, polieleelor; v. **Semne muzicale**.

CRĂCIUN — numele dat în popor mării sărbători a Nașterii Domnului (25 dec.), sărbătoare creștină, care, până în sec. IV, era serbată în Răsărit împreună cu Botezul Domnului, la 6 ianuarie. Despre originea cuvântului *Crăciun* părerile sunt împărțite. Cei mai mulți admit cuvântul *calatio-calationem*, de la *calo* = a chema, a convoca: *calatio* — chemarea poporului, convocarea de către preoți a credincioșilor la începutul fiecărei luni spre a se comunica festivitățile, slujbele din luna respectivă (DIV). Alții propun ca origine cuvântul *creationem* — creație, zidire, iar unii îl consideră provenind din slavonescul *Krăciun* (ca și colindă ș.a.). Fiind o sărbătoare creștină, poporul român, care s-a născut creștin, a legat numele sărbătorii, desigur, și de Sf. Scriptură unde Dumnezeu este numit și „Cel vechi de zile” (Daniel 7, 13), reprezentat în iconografie ca a doua Persoană a Sfintei Treimi, sub chipul unui bătrân cu barbă lungă albă, așa cum este reprezentat și „Moș Crăciun” — „vechi de zile” — locuțiune transferată în adjectivul „bătrân”.

Crăciunul este probabil cea dintâi sărbătoare creștină, dintre sărbătorile închinete Mântuitorului. Se serba în Apus, ca și azi, la 25 decembrie, încă din sec. III, conform unei vechi tradiții, după care, *recensământul* lui Cezar August a avut loc la 25 decembrie 754 *Ab Urbe condita* (de la întemeierea Romei), în timpul căruia s-a întâmplat Nașterea Domnului (Luca 2, 1 ș.u.). Era legată de solstițiul de iarnă, când zilele încep să crească și soarele răsare mai devreme. Mântuitorul fusese numit de prooroci „Soarele dreptății” (Maleahi 3, 20), „Răsăritul cel de sus”. Iisus S-a numit pe Sine „Lumină a lumii” (Ioan 9, 5). Nașterea Domnului (gr. τὰ χριστούγεννα — *Ta Hristoughenna*; lat. *Nativitas, Natalis Dominus Corporalis* — Nașterea cu trup a Domnului; slv. *Rojdestvo Hristova*) este cel dintâi praznic împărătesc cu dată fixă, în ordinea firească (cronologică) a vieții Mântuitorului (Luca 2, 1–21) și cea dintâi sărbătoare specific creștină, a cărei prăznuire în ziua de 25 decembrie (dată stabilită în anul 354, ca zi a *Crăciunului*, de către Sf. Ioan Gură de Aur) s-a generalizat în toată creștinătatea răsăriteană și apuseană (spre sfârșitul sec. IV); excepție a făcut Biserica armeană, care până azi serbează încă Nașterea Domnului la 6 ianuarie (odată cu Botezul Domnului), ca în vechime. Poporul român a păstrat de la strămoșii romani (v. Saturnaliile și Juvenaliile) o mulțime de datini și obiceiuri, bazate pe fenomenele naturii, pe care le-a pus în legătură cu Nașterea Domnului, împrumutându-le sens și caracter creștin, ca de ex.: colindele, sorcova, plugușorul, la care s-au adăugat și altele de concepție și origine pur creștină, ca: Viețimul, Irozii, Steaua etc.

Aceste datini fac din sărbătoarea *Crăciunului* una din cele mai mari sărbători creștine, mai scumpe și mai populare ale Ortodoxiei românești. Ea a fost prăznuită întotdeauna cu mare solemnitate. În ajunul acestei zile a fost instituit „post negru” (ajunare, post total), preoții umblau, ca și azi, cu icoana Nașterii pe la casele oamenilor (vestind Nașterea Domnului Hristos). Cu timpul s-a instituit și postul *Crăciunului*, pentru pregătirea sufletească a credincioșilor. În vechime, în postul Crăciunului erau oprite spectacolele și jocurile din circuri și teatre, chiar prin legi civile; la serviciul divin, din ziua de *Crăciun* până la Bobotează, era interzisă îngenuncherea (regulă pe care o prevăd și azi cărțile de slujbă ale Bisericii).

CRÂSNIC v. **Eclesiarh**, **Cântăreț bisericesc**.

CRĂSTIȚEL — termen pentru BOTEZĂTOR („Svântul Ioan Crăstițel...”, de la Mitrop. Dosoftei, în „*Pomenirea svântului Apostol Andrei pârvozvan, adică întâi chemat*” — în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1980, nr. 9-12, p. 784-785).

CREDINȚĂ (lat. *credo*, -ere = a crede, a se încredința) — în sens religios înseamnă convingere absolută despre existența lui Dumnezeu, încredere în El; credința se arată prin mărturisirea lui Dumnezeu și împlinirea poruncilor Lui: *Credința* (ἡ πίστις — *i pistis*), spune Sf. Apostol Pavel: „este încredințarea celor nădăjduite, dovedirea lucrurilor celor nevăzute... prin credință înțelegem că s-au întemeiat veacurile prin cuvântul lui Dumnezeu, de s-au făcut din nimic cele ce se văd” (Evr. 11, 1 și 3). *Credința* stă la temelia Bisericii și a mântuirii omului: „Că

vei mărturisii cu gura ta că Iisus este Domnul și vei crede în inima ta că Dumnezeu L-a înviat pe El din morți, te vei mântui... Căci: «Oricine va chema numele Domnului se va mântui». Dar cum vor chema numele Aceluia în Care încă n-au crezut?” (Romani 10, 9 și 13-14). „*Credința este o putere de legătură care înfăptuiește unirea desăvârșită, nemijlocită și mai presus de fire a celui ce crede, cu Dumnezeu cel crezut... Credința este o cunoștință (cunoaștere) ce nu se poate dovedi. Iar dacă... nu se poate dovedi (explica), atunci credința este o legătură mai presus de fire, prin care, în chip neștiut și indemonstrabil, ne unim cu Dumnezeu într-o unire mai presus de înțelegere*”, așa definește credința unul din marii părinți ai Bisericii, Sf. Maxim Mărturisitorul (v. *Filocalia*, vol. III, 1948, p. 118-120).

CREDINCER — „cel ce lua credința”, adică gusta cel dintâi vinul și mâncarea care se servea la masa domnească (chiar și anafura care se dădea la biserică).

CREMAȚIUNE (gr. ἀποτέφρωσις, ἡ — *apotefrosis* = acțiunea de ardere, incinerare, prefacere în cenușă; lat. *cremo*, -are = a arde; fr. *crémation*) — este procesul de ardere a cadavrelor; Carol cel Mare, regele care a creștinat pe francezi (742-814) a interzis practica păgână a arderii cadavrelor, *cremațiunea* fiind interzisă în creștinism. Totuși, din sec. XVIII, ea a fost restabilită. Incinerarea cadavrelor, paralel cu înhumarea era un ritual frecvent în vechile religii păgâne, la greci, romani, geto-daci, celti, la vechii germani și slavi, mexicani și în India vedelor (mileniul IV î.Hr.), până azi, în budism și hinduism (religia

majoritară, peste 400 milioane de credincioși); Budha (mort la 483 î.Hr.) a fost înținerat și cenușa i-a fost împărțită la diferite monumente funerare.

CRESTELNIȚĂ v. Agheazmă, Colimvitra.

CREȘȚIN — denumire dată prima oară ucenicilor lui Iisus Hristos, în Antiohia, pe la anii 49–51, când au predicat acolo Sfinții Apostoli Pavel și Varnava (Faptele Apostolilor 11, 26). Era un cuvânt nou care arăta nu numai o denumire nouă pentru o comunitate de oameni, ci și o idee nouă, aceea de creștini. Până atunci, în lumea iudaică ei se numeau *ucenici, credincioși, frați, sfinși*, dar de acum se numesc cu numele lui Hristos, nume specific pe care-l vor purta toți cei veniți în comunitatea Bisericii, fie din iudaism, fie din păgânism; v. **Sfinții, Creștinism**.

CREȘȚINĂTOAREA v. Colimvitra.

CREȘȚINISMUL — religie universalistă, al cărei izvor se află în Sf. Scriptură, cartea sacră, inspirată de Dumnezeu. *Creștinismul* este religia mântuirii omului. Istoria acestei religii începe, în Vechiul Testament, cu *Cartea Facerii* și se încheie, în Noul Testament, cu venirea Mântuitorului, care S-a jertfit pentru mântuirea omului din robia păcatului. Numele de creștin vine de la *Hristos*. Vechii scriitori latini Suetoniu, Pliniu cel Tânăr, Iosif Flavius, precum și Evangheliile apocrife, Acta Pilati și mărturiile din Talmud, atestă originea creștinismului, realitatea lui istorică, precum și a întemeietorului, Iisus Hristos. Existența istorică a lui Iisus o atestă, în primul rând, scrierile Noului Testament și apoi nenumărate documente oficiale istorice și literare ale vremii când a trăit El și după ce creștinismul a început

a se răspândi în imperiul roman. *Creștinismul* are o dogmă fundamentală, *dogma hristologică*, Dumnezeu-Om, Iisus Hristos. Credința în divinitatea lui Iisus Hristos constituie temelia Bisericii. Sfinții Apostoli întăresc în scrierile lor această dogmă: „Pentru că oricine este născut din Dumnezeu biruiește lumea, și aceasta este biruința care a biruit lumea: credința noastră. Cine este cel ce biruiește lumea dacă nu cel ce crede că Iisus este Fiul lui Dumnezeu?” (I Ioan 5, 4–5); „Cine mărturisește că Iisus este Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu rămâne întru el și el în Dumnezeu” (I Ioan 4, 15). Concepția despre Dumnezeu diferă în creștinism de celelalte religii monoteiste. El este Dumnezeu iubirii: „Dumnezeu este iubire și cel ce rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu și Dumnezeu rămâne întru el” (I Ioan 4, 16). Dumnezeu a creat lumea din nimic și în afară de Sine. A creat-o din iubire și prin aceasta cosmogonia creștină se deosebește de celelalte cosmogonii ale altor religii. În creștinism, scopul și centrul creației este omul; Dumnezeu l-a creat după chipul și asemănarea Sa. Sufletul omului este o substanță distinctă de lumea materială și care, prin virtute și harul divin, se poate ridica până la asemănarea cu Dumnezeu. Păcatul originar a avut ca urmare căderea omului din starea de har, izolarea de Dumnezeu și căderea întregii creații în această izolare. *Creștinismul* este religia ridicării omului din această izolare și a reabilitării lui; este religia mântuirii prin Hristos, Dumnezeu devenit om. *Mântuirea* este lucrarea iubirii lui Dumnezeu față de om dar și a omului față de Dumnezeu: „Noi iubim pe Dumnezeu, fiindcă El ne-a iubit cel dintâi” (I

Ioan 4, 19). *Problema morții și a destinului* ultim al omului diferă și ea, în eshatologia creștină, față de celelalte religii. Prin jertfa lui Hristos, prin moartea și Învierea Sa a devenit posibilă învierea omului, transfigurarea Lui și a întregii lumi; *Liturghia* ortodoxă are *caracter eshatologic*, căci în timpul săvârșirii acestei slujbe religioase, fundamentală în *creștinism*, credincioșii trăiesc prefigurat viața veșnică și comuniunea cu Dumnezeu. *Concepția despre rai și iad*, în *creștinism*, are o înaltă spiritualitate. *Iadul* înseamnă suferința mare a îndepărtării sufletului de Dumnezeu, a izolării, a înstrăinării de iubirea Lui, iar *raiul* este tocmai această apropiere de Dumnezeu, este viața în Dumnezeu împreună cu toți ceilalți. Idealul eshatologiei creștine este această fericire supremă, veșnică. Ea a fost făgăduită de Mântuitorul tuturor aceluia care vor crede în El și-l vor urma învățătura. Spre deosebire de alte religii, ca de ex. budismul sau brahmanismul, la care idealul eshatologic înseamnă inactivitate, contemplare pasivă, izolare, în *creștinism*, dimpotrivă, se cere activitate, trăire a învățăturii creștine în mijlocul oamenilor spre a-i lumina și a-i ajuta pe toți să se ridice la vrednicia mântuirii și a dobândirii vieții veșnice. Fiecare om trebuie să ducă mai întâi cu sine însuși această luptă, spre a se ridica pe culmile desăvârșirii și sfînteniei. Și pe plan moral, *creștinismul* este superior, punând accent deosebit pe virtuțile evanghelice: credința, nădejdea și dragostea, și mai presus de toate dragostea, puterea prin care omul poate rezolva orice problemă a vieții. Dumnezeu a dat omului propriul Său exemplu de iubire, căci chiar după căderea în păcat, nu l-a lăsat pierdut, ci i-a

făgăduit un Mântuitor, spre a-l salva din robia păcatului și a-i deschide drumul spre viața veșnică. *Morala creștină* îndeamnă pe om atât la dobândirea fericirii veșnice, dar și a celei de pe pământ, învățându-l să trăiască această viață potrivit poruncilor lui Dumnezeu, pe care Biserica le propovăduiește oamenilor. La temelie moralei creștine stă iubirea de Dumnezeu și de aproapele: „*Toate câte voiți să vă faceți vouă oamenilor, asemenea și voi faceți lor*” (Matei 7, 12), poruncă divină, normativă, implicând în ea toate relațiile dintre oameni: muncă, cinste, dreptate, bunăvoință și mai ales milă și dragoste față de toți cei în suferință: „Flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și Mi-ați dat să beau; străin am fost și M-ați primit; gol am fost și M-ați îmbrăcat; bolnav am fost și M-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine... Adevărat zic vouă, întrucât ați făcut unuia dintr-acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut” (Matei 25, 34–40). În capitolul 25 al Evangheliei lui Matei este rezumată eshatologia și morala creștină, formulată de Mântuitorul însuși. *Elementele cultului creștin* (rugăciunea, jertfa, purificarea) nu sunt izolate față de celelalte religii, dar se deosebesc de acestea. Rugăciunea, ca centru al cultului divin creștin, se face atât colectiv, cât și individual. Jertfa a fost făcută o singură dată și pentru totdeauna, de Mântuitorul care S-a întrupat, a suferit și a murit vărsându-Și sângele pe cruce, pentru mântuirea noastră, S-a îngropat și a înviat, prefigurând viața veșnică dată omului, dar purificarea de păcate este o datorie, o obligație a fiecărui creștin care crede în Iisus, Fiul lui Dumnezeu și care vrea să facă voia Sa. Cultul

Bisericii creștine are în centrul ei jertfa pe care o săvârșește în Sfânta Liturghie, în cadrul slujbelor din sărbători. Această jertfă mistică este Sf. Euharistie, pe care o primesc creștinii. Sărbătorile închinare Sfintei Treimi, Mântuitorului, Sfintei Fecioare și tuturor celor drepti intrați în ceata sfinților sunt pentru creștini prilejuri de purificare, de înălțare sufletească, prin participarea la săvârșirea Sfintei Jertfe, pe care o săvârșesc preoții lui Hristos, în Sfânta Biserică Sa. Creștinul se roagă implorând mila lui Dumnezeu, dar și mulțumindu-I pentru toate îndurările Lui. *Rugăciunea model* pe care Iisus Însuși a dat-o ucenicilor este rugăciunea „*Tatăl nostru*”. Creștinismul este religia păcii, a dragostei și iertării. Răspândirea lui la toți oamenii, dar mai ales trăirea lui adevărată înseamnă împărăția lui Dumnezeu pe pământ.

CREȚULESCU — biserica (din Calea Victoriei — București) zidită de Banul Iordache Crețulescu a suferit mai multe restaurări; a fost pictată de Gh. Tătărescu la 1860. Tencuită în cărămidă aparentă, se înalță în apropierea fostului palat regal (azi Muzeul Național de artă).

CREZUL sau **SIMBOLUL CREDINȚEI** (Mărturisirea de credință) — este o sinteză a doctrinei Bisericii creștine, care l-a integrat în cultul ei. Adevărurile de credință cuprinse în *Crez* au fost formulate de Sfinții Părinți ai Bisericii creștine în primele două sinoade ecumenice: la Niceea (325) și Constantinopol (381). Conținutul și explicarea *Crezului* se află în cartea: *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, București 1952, și ediții mai noi. *Crezul* formulat în primele două sinoade ecumenice cuprinde învățătura Bisericii despre

Sfânta Treime (Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul și Sfântul Duh), despre Biserică, Botez, Judecata din urmă, cu învierea morților și viața veșnică. Biserica Ortodoxă este singura care a păstrat nealterat textul *Crezului*, așa cum a fost el formulat în primele două sinoade, spre deosebire de *Bisericile eterodoxe* (siriană, armeană, abisiniană, coptă din Egipt) care s-au abătut de la dogma ortodoxă, primind monofizitismul; *erezia monofizită* a susținut că Mântuitorul n-a avut decât o singură fire, firea dumnezeiască (afirmând că trupul Domnului a fost numai unul, dumnezeiesc, nu și omenesc) modificând astfel dogma ortodoxă despre întruparea Fiului lui Dumnezeu: „... și într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul născut, Care din Tatăl S-a născut mai înainte de toți vecii... Care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire... S-a întrupat de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara și S-a făcut om”. Biserica romano-catolică a modificat și ea textul original al *Crezului*, prin adaosul Filioque (v. **Filioque**), afirmând că Sf. Duh purcede și de la Fiul, nu numai de la Tatăl. Locul rostirii *Crezului* în cadrul slujbei Sfintei Liturghii este după Vohodul mare și rugăciunile: „Să plinim rugăciunile noastre Domnului” (de la ectenie) și rugăciunea dragostei: „Să ne iubim unii pe alții...”, ceea ce arată că în afară de iubire, ni se cere și credință dreaptă (ortodoxă), spre a putea participa cu vrednicie la aducerea Sfintei Jertfe. De aceea se cuvine ca fiecare credincios să rostească în gând sau cu glas tare *Crezul*, când se spune în biserică.

CRISMA (formă veche slavă de la gr. χρίσμα, τό — *hrisma* = ungere sau sfințire — numire veche a tainei Sf. Mir; gr.

ἀναβόλιον, τό — *anabolion*, ἐμφότιον, τό — *emfotion* = veșmânt luminat) — așa se numea cămașa cu care se îmbrăcau îndată după botez *neofiții* (catehumenii botezați) în primele veacuri creștine când se botezau adulți proveniți dintre păgâni. Generalizându-se *pedobaptismul* (botezul din rândurile copiilor), în locul vechii cămăși a neofiților s-a folosit o fâșie de pânză pe care nașul o ține pe brațe și primește copilul din mâinile preotului îndată ce copilul e scos din cristelniță, din apa botezului. Pânza aceasta a păstrat (în unele părți din Moldova, Bucovina, Banat, Dobrogea) vechea denumire slavă, de *crijmă*.

CRIPTA (gr. κρύπτη, ἡ — *cripti*; lat. *crypta*, -ae = loc întunecos, boltă mortuară) — locul ascuns în peretele galeriilor din catacombe, în primele veacuri creștine, unde erau înmormântați creștinii, în ascuns, departe de vigilența autorităților păgâne ale imperiului roman. Astăzi se numește criptă locul de înmormântare într-un cavou; v. **Martiriile**, **Catacombe**.

CRISTELNIȚA v. **Colimvitra**.

CROMLEHI v. **Monumente megalitice**.

CRUCE (lat. *crux*, -cis), *Sfânta Cruce* — este simbol al răscumpărării omului și constituie un obiectiv important al cultului creștin. Acest obiect de tortură la păgâni a fost sfințit prin sângele Mântuitorului răstignit și a devenit instrument de mântuire, semn distinctiv de mândrie și laudă pentru creștini. Păgânii numeau pe creștini adoratori ai crucii (σταυρόλατραι — *stavrolatrai*; lat. *crucicolae*). Cultul creștin al *crucii* era viu încă din primele trei veacuri; creștinii făceau semnul *crucii* în toate momentele vieții lor (la

culcare, la trezire, la masă, la muncă etc.). În vremea persecuțiilor era folosită sub formă de simboluri: ancoră, trident (*crux comissa*) sau monogramul în variante precum: ☩, ✕ — *crux decussata*, aflată pe monumente funerare. După încetarea persecuțiilor *crucea*

latină se impune definitiv (✚), în locul *crucii monogramatice*. Descoperirile arheologice din Palestina au arătat că semnul *Crucii* a fost folosit chiar de prima comunitate creștină din Ierusalim; începând din sec. IV, cinstirea *Crucii* s-a generalizat, manifestându-se public și intrând în cultul divin oficial al Bisericii. La aceasta au contribuit și două evenimente istorice: *minunea apariției pe cer a semnelui crucii*, care încurajează pe Constantin cel Mare în lupta cu Maxențiu, pe care îl biruiește, punând-o ca emblemă pe steaguri, iar apoi pe actele oficiale și chiar pe monede și interzicând a mai fi răstigniți pe cruce condamnații la moarte. Altă minune a fost descoperirea *Crucii Mântuitorului* (anul 326), chiar pe locul răstignirii Lui. Sfânta Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, a înălțat o mare biserică pe locul calvarului (biserica Sfântului Mormânt) și alta pe locul unde s-a aflat *Crucea răstignirii* (basilica Sfintei Cruci), unde a fost sfințită în ziua de 13 sept., anul 335, când a început și venerarea Sfintei Cruci în cultul creștin. Doctrina (învățătura) Bisericii despre cultul Sf. Cruci a fost formulată de sinodul VII ecumenic (Niceea 787) și completată de sinodul local de la Constantinopol (869), când s-a stabilit și doctrina despre cinstirea Sfintelor icoane: cinstirea Sf. icoane, a Sf. Evanghelii și a Sf. Cruci trebuie să fie egală. Cultul *Sfintei Cruci*

în Biserica Ortodoxă se manifestă prin: 1. Slujbele speciale compuse în cinstea și lauda ei, ca: Acatistul Sfintei Cruci (în Ceașlovul mare), rugăciuni și imne, cântări (din Octoih) pentru cele două zile de post din săptămână (miercuri și vineri), zile închinare amintirii și cinstirii Crucii și Patimilor Domnului; 2. Sărbătorile închinare ei: *Înălțarea Sfintei Cruci* (gr. Ἡ ὑψωσις τοῦ σταυροῦ — *i ipsosis tou stavrou* sau σταυροφανεΐα, ἡ — *stavrofaneia*; slv. *Vozdvijenje Kresta*), la 14 septembrie numită în popor și *Cârștov* (de la slv. *Krestovu* deni = ziua Crucii sau *Cristovul* viilor, pentru că este ziua când începe culesul viilor). Ziua aceasta se postește, căci amintește de Patimile și moartea Mântuitorului. A doua sărbătoare este *Duminica Crucii* (Duminica a treia din Postul Paștelui); sărbători (fără jinere) mai avem: Scoaterea cinstului lemn al Sf. Cruci — 1 august (în amintirea eliberării grecilor de sub sarașini, sec. XII) și Arătarea semnelor Sf. Cruci împăratului Constantin (7 mai); 3. Dovada cultului crucii în pietatea poporului sunt crucile memoriale și troițele de lemn și piatră, presărate la răscruci, pe drumurile țării. Facerea semnelor *Sfintei Cruci* este primul gest creștin pe care îl învață copilul încă din primii ani ai săi, semn fără care omul credincios nu-și începe ziua de muncă, nu se așează și nu se scoală de la masă și cu care se culcă liniștit pentru somnul de noapte. Mărturisirea dreptei credințe este *Sf. Cruce*, prin care credincioșii recunosc unitatea divină în Sf. Treime și cred în jertfa mântuitoare a lui Hristos, Care pe cruce S-a răstignit pentru mântuirea neamului omenesc. Renunțând a

face semnul *Sfintei Cruci*, cei rătăciți, sectanții, neagă aceste adevăruri pe care se fundamentează Biserica lui Hristos. Sectanții și-au făcut religia lor, redusă la discursuri (pe care ei le numesc predici), la cântări compuse de ei și la citiri de psalmi, dând astfel cultului un caracter laic și renunțând la toate dogmele Bisericii creștine. Sectanții au dat creștinismului „un caracter raționalist, neduhovnicesc, lipsit de prezența reală a lui Hristos în oameni și în lume”. Sf. Apostol Pavel, în Epistolele trimise către Biserici (comunități creștine) înființate de el în călătoriile sale misionare (Epistole păstrate în Noul Testament), vorbește de această categorie de așa-numiți „credincioși”, care răstălmăcesc adevărul Evangheliei lui Hristos și răspândesc învățături greșite printre primii creștini (așa cum se întâmplă și azi).

CRUCEA DECUSSATA — crucea în formă de „X”, pe care a fost răstignit Sf. Andrei, primul dintre apostolii Domnului, care a fost și în părțile noastre, în Scitia Minor (Dobrogea), unde a propovăduit creștinismul (sec. I); v. **Andrei**.

CRUCEA GAMMATA (lat. *crux gammata*) — asemănătoare cu „gamma” Γ (litera mare, a treia din alfabetul grec), cruce denumită *svastica* (cuv. sanscrit) = încârligată (DIVR), cunoscută din cele mai vechi timpuri în Orientul îndepărtat (China) și în Europa, fiind socotită simbolul soarelui în mișcare și ea semn tutelar al bogăției și mântuirii. Acest semn a fost folosit și de creștini, încă din sec. III, ca formă ascunsă a crucii creștine (de teama persecuțiilor). Săpăturile arheologice de la noi au descoperit crucea gammată pe monumente

și obiecte funerare (vase) din sec. IV–VI până în epoca feudală.

CRUCEA MONOGRAMMATICA (lat. *monogrammus*; gr. μονόγραμμα — *monogrammos* = figură din linii) — semn ce reprezintă o cruce verticală asemănătoare cu litera „rho” ρ, din alfabetul grec, care combinat cu literele „iota” ι și „chi” χ, tot din alfabetul grec, au format o monogramă Ϡ pe care creștinii au preluat-o ca modalitate de a desemna numele lui Iisus Hristos. Acest semn se întâlnește pe multe monumente și inscripții descoperite la noi — la Tomis, Callatis (Mangalia), Histria și Dinogetia (în nordul Dobrogei), Biertan (Ardeal). Această monogramă creștină s-a numit și *constantiniană* (v. DIVR).

CRUCEA PECTORALĂ — este o insignă a demnității arhieresti; este un simbol al crucii lui Hristos prin care a fost biruit păcatul. Când arhierul slujește își pune crucea și rostește cuvintele din Sf. Evanghelie: „Zis-a Domnul: Oricine voiește să vină după Mine să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze Mie” (Marcu 8, 34). În Biserica Ortodoxă Română, numai arhierul are dreptul de a purta permanent crucea pectorală (pe piept). Acest drept se poate acorda ca o distincție și preoților cu rangul onorific cel mai înalt (iconom-stavrofor).

CRUCIADE — expediții armate, creștine, în Evul Mediu, care au plecat din țările Apusului, conduse de principii și regi, spre a elibera Ierusalimul de sub dominația otomană și de eretici.

CRUCIFIX — crucea cu chipul Domnului răstignit; crucifixul devine frecvent, începând

din sec. VI mai ales în Apus.

CRUCILE JURĂMÂNTULUI — se numesc vechile cruci semănate pe cuprinsul orașului Câmpulung-Argeș unde, până la jumătatea sec. XX (perioada comunistă, 1945), demnitarii orașului obișnuiau să depună jurământul înainte de a-și lua în primire demnitatea (slujba) respectivă. Aceste cruci de piatră, așezate în diferite puncte ale orașului, sunt frumos sculptate, cuprinzând inscripții care consemnează istoricul lor, din trecutul cel mai îndepărtat al acestui oraș, care a fost reședință domnească între 1330–1360.

CTÂȘTII și POLIȘTII — se numeau preoții în religia geto-dacilor.

CTITOR (gr. κτίτωρ, ὁ, κτίζω — *ctitor*, *ctizo* = a construi, a întemeia) — cel care a zidit, a pictat sau a restaurat din temelii o biserică, un edificiu religios. Biserica acordă ctitorului dreptul de a fi pomenit la diferite slujbe în biserica ctitorită de el (drept prevăzut în Novela 123 din Codul lui Iustinian) și dreptul de a se zugrăvi chipul lui și al membrilor familiei sale în interiorul bisericii, în semn de dragoste și recunoștință pentru el. Biserica Ortodoxă Română, prin hotărârea Sf. Sinod din 28 febr. 1950 (în rev. *B.O.R.*, 1950, nr. 3–6) stabilește: „Numai portretele ctitorilor și cel al ierarhului, sub păstorirea căruia s-a sfințit biserica, vor putea fi zugrăvite în interiorul bisericilor”. Cei care au făcut numai o donație bisericii, fie în natură, fie în bani, nu pot fi socotiți ctitori, ci numai ajutători ai sfântului locaș.

CUCULION v. *Rasofor, Condac*.

CULT (lat. *colo-colere-cultum* = a cultiva, a respecta, a adora) — înseamnă, în general, orice formă sau act religios al cărui scop este

stabilirea unei legături între om și divinitate. *Cultul*, ca expresie a sentimentului religios, a existat întotdeauna, în toate religiile, el fiind o parte a religiei. În antichitatea păgână, *cultul religios* însemna cinstirea zeilor (*deos-colere*) manifestată prin ceremonii religioase al căror scop era de a pune omul în legătură cu divinitățile respective. În creștinism, *cultul* înseamnă orice act religios prin care se caută stabilirea unei legături cu Dumnezeu și mijlocirea sfântirii omului prin împărtășirea harului dumnezeiesc. Între simțirea religioasă care stă la baza *cultului* și între *riturile* sau *actele religioase* prin care se exprimă sentimentul religios există o strânsă legătură, deoarece, fără credință, riturile devin forme goale, dar și fără exteriorizarea prin acte religioase, credința, sentimentul religios se atrofiază, se stinge. De aceea *cultul*, în accepțiunea lui, nu poate fi decât integral, adică *intern* și *extern*, sentiment religios (evlavie, virtuți morale) și exprimare în forme externe (acte: închinare, rugăciune, post, spovedanie, împărtășire ș.a.). Actele de *cult* se pot manifesta *individual* (acasă: rugăciuni, mătânii, candelă etc.) și *colectiv* (prin participare la biserică la slujbele săvârșite de cler, care e investit cu putere harică, sfântitoare) — v. **Tipic**. Cultul creștin diferă de la o confesiune creștină la alta (Ortodox, Catholic, Protestant), evoluând în timp. *Cultul* Bisericii Ortodoxe își încheie evoluția în formele lui esențiale și fundamentale, o dată cu perioada patristică (ultimul sinod ecumenic de la Niceea, 787). Ceea ce a mai intervenit în timp a fost în legătură cu calendarul și îmbogățirea lui cu noi sărbători de sfinți, precum și precizarea cântărilor bisericesti pentru folosința cântăreților: Ceaslov, Octoih, Triod, Penticostar

și Minee. Rădăcinile *cultului ortodox* sunt vechi ca și creștinismul, unele forme fundamentale provenind chiar din cultul Legii Vechi, altele din Noul Testament. Trăsăturile caracteristice ale *cultului ortodox* sunt: 1. *Caracterul sacrificial și ierarhic* ce rezultă din faptul că în Biserica Ortodoxă cultul se întemeiază pe *jertfa răscumpărătoare* a Mântuitorului, actualizată sub forma nesângeroasă a sacrificiului euharistic din Sf. Liturghie, săvârșită de ierarhia bisericească (episcopi, preoți și diaconi); 2. Se distinge prin *uniformitate și stabilitate*. El se desfășoară după reguli precise și fixe și se exprimă în forme definitiv stabilite (aceleași pentru toți credincioșii ortodocși, din orice parte a lumii), ceea ce duce la păstrarea unității de credință între diferitele Biserici Ortodoxe naționale și autocefale; 3. Altă caracteristică a *cultului ortodox* o constituie *bogăția, varietatea și frumusețea elementelor de artă* puse în serviciul său, prin solemnitatea, fastul și strălucirea formelor sale externe, a riturilor și ceremoniilor din rânduiala sfintelor slujbe (specifice și cultului catolic, în mare măsură); 4. *Are caracter eclesiologic sau comunitar*, deoarece promovează rugăciunea cu caracter colectiv, social, prin care comunitatea credincioșilor se unește în duhul păcii, al iubirii frățești, mai presus de vârstă, de cultură, de stare socială, naționalitate, limbă sau rasă (toți „Domnului să ne rugăm...”); după cuvintele Mântuitorului: „Unde sunt doi sau trei, adunați în numele Meu, acolo sunt și Eu în mijlocul lor” (Matei 18, 20); 5. Altă caracteristică este *simbolismul* sau caracterul său epifanic și eshatologic, care rezultă din profunzimea și

frumusețea ideilor doctrinare, formulate în textele liturgice și care se desprind din formele externe; 6. *Pancosmismul* sau universalismul este altă trăsătură a *cultului ortodox*, prin faptul că rugăciunea ortodoxă îmbrățișează în sfera ei întreaga lume și întreaga natură, cerând lui Dumnezeu s-o sfințească și să o pună în slujba Sa și a omului. Esența Ortodoxiei se trăiește prin participare la formele tradiționale și instituțiile ei de *cult* (botezul copiilor, taina căsătoriei, spovedirea, împărtășirea, cultul morților, cinstirea marilor sărbători) — v. **Hristocentric**. *Cult*, în înțeles laic: om învățat.

CULTUL ÎMPĂRATULUI — consta, în imperiile Antichității, în onoruri divine, cu rituri speciale care erau consacrate suveranului în Egiptul antic, în Asia Mică și Persia; acest cult începuse la greci cu Alexandru cel Mare, iar la Roma s-a instaurat sub stăpânirea împăratului Octavian August. Titlul de August era un epitet religios, pe care Octavian l-a acceptat în anul 27 î.Hr., epitet care implica o consacrare, o sfințire. *Cultul imperial* a constituit unul din instrumentele de unificare a provinciilor imperiului roman. Acest cult a denaturat sub împărații Nero, Caligula, Domițian, care au pretins să fie adorați ca zei.

CULTUL MARIAL sau **Cultul Maicii Domnului** — s-a dezvoltat începând din sec. IV, când a fost condamnată erezia lui Nestorie. *Doctrina marială* s-a formulat la sinodul al III-lea ecumenic (Efes 431) și s-a manifestat sub forme multiple: 1. sărbători închinare Maicii Domnului; 2. cântări și slujbe divine, compuse în cinstea ei; 3. zidiri de biserici cu hramul Sfintei Fecioare; 4. icoane; 5. predici și omilii; 6. onomastica. **A. Sărbători mari** (cu ținare), socotite

între praznicele împărătești: *Nașterea Maicii Domnului* (lat. *Nativitas Beatae Mariae Virginis*; slv. *Rojdestvo Bogorodiți*), numită în popor *Sf. Maria Mică* (la 8 septembrie); *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, popular *Vovidenia* sau *Ovidenia* (21 noiembrie), în amintirea aducerii la templu a Sf. Fecioare de către părinții ei Ioachim și Ana, care, fiind bătrâni și neavând copii, s-au rugat lui Dumnezeu că, de le va da unul, l-l vor închina Lui; când Maria a împlinit trei ani, a fost adusă la templu, unde era o școală de educație religioasă pentru copiii pe care părinții lor îi promisese Domnului, chiar înainte de zămislirea lor; aici Maria a rămas până la vârsta de 15 ani, primind o educație profund religioasă; *Bunavestire* popular *Blagoveštenia* (25 martie), praznic ce amintește ziua când Sf. Arhangel Gavriil, trimis de Dumnezeu, a vestit pe Sf. Fecioară că va naște pe Mesia (Luca 1, 26-38); apusenii (catolicii) numeau această sărbătoare zămislirea Domnului (*Festum Conceptionis Christi*); *Adormirea Maicii Domnului*, numită în popor *Uspesnia* și *Sfânta Maria Mare* (15 august), când se comemorează sfârșitul pământesc al Sf. Fecioare; după tradiția pioasă, la trei zile de la „adormire”, Sf. Fecioară ar fi fost ridicată cu trupul la cer, ca și Fiul ei dumnezeiesc; la catolici: *Assumptio Beatae Mariae Virginis*, adică *Ridicarea la cer a Sf. Fecioare Maria*. Aceste patru sărbători închinare Maicii Domnului sunt *zugrăvite pe catapeteasmă în șirul praznicelor împărătești*, Sf. Fecioară fiind numită și „Doamna sau Împărăteasa cerului”, cultul ei fiind strâns legat de al Mântuitorului. **B. Sărbători mai mici: Soborul**

sau *Adunarea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu* (slv. *Sobor Prezviație Bogorodiție*), adică adunarea de slujbă a credincioșilor în cinstea Fecioarei (26 decembrie), sărbătoare legată de Nașterea Domnului; în vechime era obiceiul ca în această zi să se împartă pâinișoare făcute din făină de grâu numite *semidale*, ca o cinstire simbolică a lăuziei Maicii Domnului. Alte sărbători (fără tinere) avem: *Acoperământul Maicii Domnului* (slv. *Pocrov*) (1 octombrie), în amintirea unei minuni petrecute în biserica Maicii Domnului din cartierul Vlahernelor (Constantinopol), pe timpul împăratului Leon Înțeleptul (886–911), când Sf. Fecioară s-a arătat ca ocrotitoare a creștinilor; grecii țin această zi ca o sărbătoare națională la 28 octombrie, când aniversează respingerea atacului italian asupra Greciei din 1940, în al doilea război mondial. *Pocrovul* se ține și la români, mai ales în mănăstiri; în *Vinerea Izvorului Tămădurii* (în săptămâna I, după Paști) se pomenește, de asemenea, una din minunile Maicii Domnului (se face sfințirea apei sau agheazmă în biserici, la fântâni); *Zămislirea Sfintei Fecioare*, la catolici: *Immaculata Conceptio Beatae Mariae Virginiae* (Zămislirea fără păcat a Sf. Fecioare Maria). Alte pomeniri ale Maicii Domnului, în calendarul ortodox, mai avem la: 2 iulie, „Punerea cinstului veșmânt al Maicii Domnului în raclă” (sinaxar în Mineiul pe iulie); la 31 august, „Punerea brâului Maicii Domnului în raclă” (sinaxar Minei pe august) și la 1 sept. (sinaxar Minei pe sept.). C. *Alte manifestări ale cultului Sf. Fecioare* sunt: *Cântări și rugăciuni*, încadrate în slujbele Bisericii

Ortodoxe: *Bogorodicine* (θεοτόκια, τὰ — *Teotokia*), la Vecernie și Utrenie, Axionul, la Liturghie etc.; slujbe speciale: *Acatistul Bunevestiri* (sau al Maicii Domnului); *Paraclisul Maicii Domnului*, care se oficiază după Prohodul Mântuitorului din Vinerea Mare; v. **Dioprosopism**.

CULTUL MARTIRILOR — este cinstirea acelor mucenici și sfinți care și-au dat viața pentru apărarea credinței creștine de-a lungul istoriei, începând cu primele veacuri de persecuții împotriva creștinilor. O formă foarte veche de exprimare a cultului martirilor este cinstirea moaștelor (v. **Moaște**). Pe locul mormintelor martirilor s-au ridicat biserici (martirii), sau în locurile legate de viața și activitatea lor. Martiri cunoscuți pe pământul țării noastre: Dasiu și Emilian Mărturisitorul de la Durostorum (sec. IV), Chiril din Axiopolis (Cernavodă), Nichita Romanul și Sava Gotul (înecat în râul Buzău, +372), Teotim al Tomisului (Constanța) și cei patru mucenici descoperiți la Niculițel (Tulcea): Filipos, Attalos, Kamasis și Zoticos ale căror moaște se află la mănăstirea Cocoș din Jud. Tulcea.

CULTUL MORȚILOR sau **cinstirea morților** — există în toate religiile de la cele mai primitive până la formele superioare, manifestându-se diferit de la o religie la alta. O asemenea formă o constituie *cultul craniilor*, care după opiniile paleontologilor s-a practicat în epoca paleoliticului inferior. Concluzia a rezultat din observarea unor obiceiuri, constatate la civilizațiile rudimentare și asemănătoare cu cercetările asupra paleoliticului, de a se păstra craniile strămoșilor, deoarece ar deține calități magice. Aceste

credințe explică *existența osuarelor*. La romani era cultul familial al strămoșilor (Larii, Manii și Penații). Toate popoarele indoeuropene au avut sărbătorile lor pentru morți. Vechiul Testament vorbește despre obiceiul evreilor de a plânge patru zile amintirea morților (Judecători 11, 40). Până azi s-a păstrat obiceiul de a rosti rugăciuni pentru cei morți, de patru ori pe an: în ziua Împăcării (Ispășirii — *Iom Kipur*), la Paști, la Cincizecime și la Sărbătoarea Corturilor (15–22, luna a șaptea). În Cartea Tobit (4, 17) și în profeția lui Ieremia (16, 7) se arată că vechii evrei făceau ospete funerare și pomeni de pâine și vin, la mormintele celor apropiați sau ale eroilor (II Macabei 12, 43–46). Pilda „Bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr”, rostită de Mântuitorul, arată că evreii credeau în iad și rai („sânul lui Avraam” — sinonim cu un loc de fericire, locul celor drepti reprezentat de Avraam, protopărintele poporului evreu). Creștinismul adâncește credința străveche în nemurirea sufletului, în existența unei judecăți universale, căreia i se vor supune toate sufletele după moarte. Doctrina eshatologică creștină se bazează pe învățătura Mântuitorului și a Sfinților Apostoli (Matei 25; I Corinteni 15, 13; I Tesaloniceni 4, 13–17). Credința în viața viitoare fundamentează cultul morților. Acest cult se manifestă prin rituri, ceremonii, rugăciuni către Dumnezeu, jertfe și fapte de milostenie sau diverse acte, toate spre a fi de folos celor morți, spre a le ușura starea în „lumea de dincolo”, pentru odihna și „pentru iertarea păcatelor”. Universalitatea credinței în viața viitoare, în judecata de apoi și nemurirea sufletelor explică asemănarea riturilor din toate religiile mari ale

omenirii, ca de ex: spălarea și îmbrăcarea cadavrelor, înmormântarea sau incinerarea, procesiunile, bocetele, mesele și ospetele funerare, pomenirea lor la diferite termene etc.

CULTUL SFINȚILOR — își are începutul în cultul martirilor și se dezvoltă din cultul sfințelor moaște, începând din a doua jumătate a sec. IV.

CULTUL TOPOARELOR — considerat ca foarte vechi și universal, se baza pe credința că toporul, ca principal instrument de lucru în epoca de piatră, era un *simbol al puterii*, o emblemă a fulgerului și trebuia adorat. Arheologii au descoperit topoare în morminte din epoca pietrei și pe crani, săpată, emblema unui semn în formă de T, ca un topor.

CUMINECARE — împărtășirea, primirea tainei Sfintei Euharistii.

CUMĂTRU (slv. *Kumotru, kumotra*) — grad de rudenie care se stabilește între cel care botează un copil și părinții copilului botezat de acesta; pentru copilul botezat el devine *nașul* copilului, iar cu părinții este *cumătru*.

CUNUNIA sau **slujba nunții** — este Sfânta Taină prin care Biserica consfințește căsătoria, adică legătura dintre bărbat și femeie și pune baza familiei creștine. Săvârșitorul cununiei este arhiererul sau preotul. În zilele noastre și călugării pot săvârși slujba cununiei, ceea ce era interzis în trecut.

CUNUNIILE sau **CUNUNILE** — sunt obiecte de cult, din metal, în formă de diademă (coroană) împărătească. Preotul încununează cu ele pe miri, la slujba cununiei.

CURCUBEU — concret; este arcu de cerc ce apare pe cer, vara după ploaie anunțând încetarea ploii; *simbolic* este semnul iertării pe

care Dumnezeu l-a arătat lui Noe, după încetarea potopului și ca legământ că „nu va mai fi potop, ca să pustiască pământul... Pun curcubeul Meu în nori, ca să fie semn al legământului dintre Mine și pământ” (Facere 9, 11 și 13).

CURIE — se numește, în Biserica romano-catolică, *administrația papală*, ministerul Papii, *Curia* romană sau papală; la romani, *curia* se numea una din cele zece gîti în care era împărțit poporul roman; *curia* se numea și *locul unde se aduna senatul* (de obicei era un templu); termenul se folosea și pentru a denumi *senatul roman*.

CURTEA DE ARGES — mănăstirea, devenită biserică episcopală începând din 1793, a fost clădită pe fundațiile unei vechi biserici de către Neagoe-Vodă Basarab (1512–1521), care a murit înainte de terminarea ei. Pictura bisericii s-a făcut de către urmașul și ginerele său, Radu-Vodă de la Afumați (1521–1529), executată de zugravul Dobromir (cu ocazia restaurării dintre 1875–1886, frescele originale au fost aduse la Muzeul de artă din București). După cum reiese din documente, însuși Neagoe-Vodă ar fi întocmit planul acestui impunător monument de o proporție desăvârșită, a armoniei și eleganței liniilor arhitectonice. Neagoe ar fi stat multă vreme la Constantinopol unde cunoscuse bine arhitectura bizantină și arabă. Se poate ca și el să fi contribuit atât la arhitectura, dar mai ales la ornamentarea bisericii Mănăstirii Curtea de Argeș, pentru a cărei construcție a recrutat, desigur, foarte pricepuți meșteri din Orient, ale căror nume însă au rămas necunoscute. Legenda îl arată ca autor pe meșterul Manole; conform unei vechi tradiții,

edificiul nu va dura dacă în zidurile lui nu se zidea viața unui om; de disperare că „ce ziua zidea, noaptea se surpa”, Manole a zidit chiar pe soția lui și astfel putu înălța „mândră mănăstire pentru pomenire”. Când construcția bisericii fu gata, Domnul i-a întrebat pe meșteri dacă ar mai fi putut înălța o asemenea minune; aceștia afirmară posibilitatea, și atunci, din orgoliu, Domnul porunci să se ridice schelele, ca să piară meșterii, care rămăseseră pe înălțimea acoperișului. Aceștia își făcură atunci aripi de șindrilă, dar, sărind de pe acoperiș pe pământ, acolo și muriră. Legenda ne spune că în locul unde a căzut meșterul Manole a tăsnit un izvor peste a cărui apă s-a construit o fântână care s-a numit „Fântâna lui Manole”, care se vede și azi, în apropierea bisericii. În 1517, deși încă nezugrăvită, biserica a fost sfințită cu mare pompă. În interiorul ei se află mormintele lui Neagoe, al Doamnei sale Despina și ale celor trei copii ai lor: Petre, Ioan și Anghelina, care va deveni soția lui Radu Vodă de la Afumați (1521–1529); acesta a făcut pictura cu chelțuiala lui; el este înmormântat aici. De-a lungul veacurilor, biserica a fost prădată de turci și de unguri și deteriorată de cutremure și foc, din care cauză a fost restaurată în mai multe rânduri. Ultima restaurare și cea mai temeinică s-a făcut în vremea regelui Carol I, când, în 1875, guvernul român a numit o comisie, condusă de Alexandru Odobescu, arheolog și scriitor, care să se ocupe de această lucrare. Este consultat atunci marele arhitect francez Viollet-le-Duc, care-l recomandă pe arhitectul A. Lecomte du Nouy. Acesta a lucrat 11 ani cu meșteri competenți (între 1875–1886), restaurând

biserica, dar care nu și-a mai păstrat cu fidelitate forma originală; biserica a fost și acum sfințită, ca și în vremea lui Neagoe, cu mare pompă, în prezența regelui, a familiei regale și autorităților vremii. Regina Elisabeta a donat atunci o Evanghelie, scrisă și ornată de mâna ei, un odor neprețuit pentru această biserică de o unică frumusețe. Aici au fost înmormântați cei doi mari regi ai României: Carol I cu regina Elisabeta și Ferdinand I cu regina Maria. Localitatea Curtea de Argeș a fost întemeiată de Radu Negru, care și-a stabilit aici curtea domnească, mutând-o de la Câmpulung (unde a fost prima cetate de scaun între 1244–1264), a Țării Românești. Capitala rămâne la Curtea de Argeș, până la sfârșitul sec. XVI când se mută la Târgoviște. Mormântul lui Negru-Vodă s-a aflat în Biserica Domnească din Curtea de Argeș, care era în incinta palatului domnesc (ale cărui temelii și ruine se mai văd și azi). Biserica Domnească, construită în stil bizantin, este cea mai veche păstrată în întregime până azi, fiind din piatră și cărămidă aparentă. Ea a fost restaurată de vestiți arhitecți români Gr. Cerchez și N. Ghica-Budești în prima jumătate a sec. XX. Pe o colină situată la nordul orașului se vede ruina bisericii Sân-Nicoară, atribuită de tradiție principesei Margareta, soția lui Negru Vodă, care era catolică și a zidit-o în timp ce domnitorul se afla într-o luptă cu turcii. Temându-se de mânia soțului ei, încearcă să fugă spre Câmpulung, dar pe drum s-a înecat într-un râu, care s-a numit de atunci Râul Doamnei (care se varsă în râul Argeș).

CURTEA VECHIE — se mai numește biserica Sf. Anton (în spatele Hanului lui Manuc — Piața Unirii, București), în jurul căreia s-au

scoș la iveală ruinele curții domnești, în urma săpăturilor arheologice din ultimii ani. Biserica a fost zidită probabil de Mircea Ciobanul (1546) și refăcută de Ștefan Cantacuzino (1714); era lăcașul în care „se ungeau domnii“.

CUȘER — curat; însușire pe care trebuie s-o aibă mâncarea permisă, după prescripțiile religioase, evreilor (ex. carnea de porc era interzisă în legea mozaică, deci fiind interzisă, nu era cușer).

CUTLUMUȘ — mănăstire la Muntele Athos, numită și „Marea lavră“ a Țării Românești. A fost refăcută în sec. XIV de Domnitorul Vlaicu Vodă și ajutată în secolele următoare de domnii munteni: Radu cel Mare (sec. XV), Neagoe Basarab ș.a.

CUȚITUL DE ARGINT — biserică din București, în Parcul Carol (fost Libertății); a fost construită cu prilejul Expoziției Generale din 1906, în stilul bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași.

CUVIOS, CUVIOASĂ — smerit, pios, formulă de adresare către un călugăr: „cuvioase părinte“, „prea-cuvioase“.

CUVIOȘIE — smerenie, pietate; mod de adresare către un monah, un arhimandrit: „cuvioșia ta“, „prea cuvioșia ta“.

CUVÂNTUL (gr. λόγος, *o* — *o logos*; lat. *verbum*, -i = cuvânt) — cu înțeles propriu de vorbire; cu înțeles biblic de „învățătură“: „Ascultați cuvântul Domnului... luați aminte la învățătura Domnului...“ (Isaia 1, 10). *Cuvântul* — *Logosul* — Dumnezeu: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul“ (Ioan 1, 1). *Cuvântul*, ca început al lumii și al timpului — „La început...“ — mai înainte de care nu era

lumea, nici timpul, ci numai veșnicia; *Cuvântul* lui Dumnezeu în ipostaza Fiului, *Cuvântul* ipostatic ia formă vizibilă, se dezvăluie: „Și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr“ (Ioan 1, 14). *Cuvântul-Logos* are în lb. greacă și înțeles de rațiune și de „predică“: cu acest sens *cuvântul* devine în cadrul cultului cel mai important mijloc de redare a ideilor și sentimentelor religioase. Prin cuvânt, preotul face cunoscut oamenilor învățătura divină a Bisericii, în mod

direct: prin predică și lecturile religioase. Căci zice Sf. Apostol Pavel: „Credința este din auzire... prin cuvântul lui Hristos... «În tot pământul a ieșit vestirea lor și la marginile lumii cuvintele lor»” (Romani 10, 17-18). Prin cuvânt se exprimă credința și evlavia, sub forma rugăciunii și a cântării religioase.

CUVUKLION — numele grec al bisericuței Sf. Mormânt al Domnului Hristos de la Ierusalim (Pr. T. Negoită — *Cunoști tu Țara Sfântă?*, București, 1944, p. 29).

D

DAJBOC — „Dătător de bogăție“, zeu slav, simbolizând soarele, fertilitatea.

DALAI-LAMA — denumire pentru conducătorul religios al budismului, un fel de patriarh, a cărui reședință se afla în Tibet (la marele templu din Lhasa). El este purtătorul spiritului lui Budha, spirit ce se încarnează într-un copil, ce va deveni Dalai-Lama; la moartea fiecărui Dalai-Lama, spiritul său se reîncarnează în următorul și tot așa, trece dintr-o reîncarnare în alta; v. **Lamaismul**.

DALTIRIE — Carte (atestat) pentru duhovnicie, dată de arhieriei preoților cu hirotésie de duhovnici, fără de care ei nu puteau spovedi (*Pravila cea Mare*, Târgoviște, 1652, gl. 318 și *Pravila Govora*, 1640, ed. Bujoreanu, p. 87).

DAMASCHIN, Sf. Ioan Damaschinul (+749) — călugăr la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, mare cărturar (a scris un tratat de *Dogmatică*, rămas îndreptar, până azi), apărător al cultului icoanelor (scrie: *Cultul Sfintelor Icoane*, trad. D. Fecioru, 1937) și mare cunoscător al cântării bisericești, pe care a îmbunătățit-o cu creațiile sale imnografice. El a compus *Canoanele Învierii*, din Octoih, care se cântă (pe cele opt glasuri) la Utrenie; a mai scris canoane și la Nașterea Domnului, la Botezul Domnului, la Înălțare, Schimbarea la față, Cincizecime, Adormirea Maicii Domnului ș.a.; a scris stihirile numite

apostihii (care au ca temă Învierea și se cântă la Vecernie și Utrenie). *Apostihiiile* se încheie cu o stihiră mai importantă, a cărei temă este o dogmă: Întruparea Domnului, cele două firi — dumnezeiască și omenească, despre Înviere, despre cruce, apostihii numite și „dogmatice ale glasurilor“. A scris irmoase și tropare, ca: „Miluiește-ne pe noi, Doamne!“, „Ușa milostivirii...“ etc. În Mineiul pe decembrie este trecut cu mari laude „Ioan Cuvântătorul de Dumnezeu“, „alăută dulce“, „vicoară dumnezeiască“ ș.a.

DAMNAT (de la lat. *damno*, -are = a osândi) — blestemat, pedepsit, condamnat la suferințele iadului.

DANEFORIILE — serbări în cinstea zeului grec Apolo, care aveau loc din cinci în cinci ani; tot în cinstea lui erau „carneele“, serbări ce se făceau din nouă în nouă ani.

DAO sau **TAO** — este principiul divin al ordinii universale a creațiunii, ce stă la baza religiei chineze numită *Daoism* sau *Taoism* (datând din sec. VI î.Hr.). Izvorul daoismului îl constituie vechile credințe chineze în spirite, practici magice, astrologice și superstițioase. Șeful religios al daoismului, numit Tien-Si („Cerul stăpân“) își avea reședința în vârful unui munte din provincia Siensi. Preoții daoiști duc o viață obișnuită, asemenea celorlalți oameni, cu familie, la casele lor sau trăind în comunități, celibatari, ca și preoții budiști. Daoismul s-a răspândit în China paralel cu Confucianismul, influențându-se reciproc.

DARURILE, *Sfintele Daruri* — pâinea și vinul, ca elemente ale jertfei Euharistice, se aduc la proskomidiar unde se pregătesc de către preot (v. **Proskomidie**) și apoi se aduc pe Sfânta Masă, unde se sfințesc în timpul slujbei liturgice.

DARVARI — schitul Darvari din București a fost desființat în 1950 și transformat în biserică de enorie. În 1996, schitul a revenit la situația dinainte, schit de călugări, având patru călugări slujitori.

DARURILE SFÂNTULUI DUH — cele șapte Daruri ale Sf. Duh sunt puse în legătură cu cele șapte Laude bisericești (v. **Laudele** sau **Hvalitele**). Aceste daruri sunt: al înțelepciunii, al înțelegerii, al puterii, al bune credințe, al temerii de Dumnezeu.

DASCĂL (gr. διδάσκαλος, *o didascalos* = învățător) — denumire pentru cel care învață pe cineva; învățător, profesor și dascăl de biserică, cântăreț bisericesc; în trecut, la noi, cântărețul bisericii era și dascălul școlii, învățătorul copiilor (așa cum aflăm printre alte scrieri și din *Amintiri din copilărie* a lui Ion Creangă, cap. I).

DASIUS — martir creștin pe pământul Dobrogei (la Axiopolis — Cernavodă) în vremea persecuției lui Dioclețian (303-304). O inscripție descoperită la Axiopolis a păstrat în limba greacă numele Tasios (adică Dasius), alături de alți martiri (Chiril, Chindeas). Moaștele Sf. Dasius au fost duse la Durostorum, de unde (pe la an. 600) au fost duse în Italia (la Ancona), unde se păstrează și azi un sarcofag cu inscripția în lb. greacă: „Dasius, adus de la Dorostolon“ (DIVE).

DATINA (slv. *dedina* = moștenire) — tradiție, învățătură, obiceiuri păstrate din cele

mai vechi timpuri, „dalina străbună“, „obiceiuri din străbuni“; datine sfinte — obiceiuri religioase (colindele).

DAVID — rege în Israel (a domnit 40 de ani, sec. IX î.Hr.); a refăcut unitatea regatului care se dezmembrase după moartea lui Saul și a stabilit capitala la Ierusalim (în provincia Iudeea, ținutul natal al lui David, care era fiul lui Iesei, din Betleem). David a întărit autoritatea clerului și a proiectat clădirea unui mare templu la Ierusalim, care avea să se construiască sub fiul și urmașul său, Solomon. *Cartea Psalmilor*, cea mai înaltă expresie a credinței, pioșeniei și respectului față de Dumnezeu, operă de mare valoare poetică, este atribuită lui David, din neamul căruia avea să se nască Mesia; v. **Goliath**, **Psalmi**, **Psaltire**.

DEALU — Mănăstirea Dealu, situată pe un deal, la aproximativ 4 km de Târgoviște, ctitorie a lui Radu Vodă cel Mare (Radu al V-lea), de la anul 1500 și restaurată de Bibescu Vodă (1844); în această biserică se păstrează, într-o raclă de bronz, craniul lui Mihai Viteazul. Mănăstirea este cămin pentru călugării și preoții bătrâni, așa cum este mănăstirea Viforâta pentru maicile și preotesele bătrâne și singure.

DEAMBULATORII — se numesc acele *coridoare interioare* din marile biserici catolice, construite în stil romanic, coridoare semicirculare care se prelungesc din navele laterale și înconjură altarul; din loc în loc, din aceste coridoare se deschid absidiole sau capele razante, unde se păstrează moaște sau reliefe sfinte. Prin ambulatorii pot circula credincioșii care vin să vadă criptele sau sarcofagele cu moaște de sfinți, și să se închine.

DEBORA — proorociță în Israel în vremea judecătorului Barac, pe care îl încurajează să

ridice armata împotriva moabiților, care înrobiseră poporul lui Israel; datorită curajului Deborei, care însoțește pe Barac și armata sa pe câmpul de luptă, acesta reușește să alunge pe dușmani și să elibereze Israelul din robia Moabiților. După câștigarea bătăliei, Debora compune un imn de mulțumire lui Dumnezeu ce s-a păstrat, transmis în Cartea Judecători (cap. 5); *cântarea Deborei*, care preamărește faptele de eroism și pe aceia care au contribuit la câștigarea victoriei împotriva dușmanului, este considerată ca unul dintre cele mai vechi monumente ale limbii ebraice (datează din an 1050 î.Hr.).

DECALOG v. **Tabelele Legii**.

DECENEU — conducător religios (mare preot) și conducător al statului geto-dac (sec. I î.Hr.), după moartea lui Burebista (an. 44 î.Hr.) asupra căruia, ca și asupra poporului, a exercitat o puternică influență și autoritate, dovadă că în vremea lui a reușit să impună distrugerea viilor în Dacia spre a pune capăt bețiilor și alcoolizării poporului, motiva ei; ca om politic și religios, *Deceneu* a contribuit la unificarea triburilor geto-dace, pornind de la stabilirea unității credințelor religioase. A realizat o reformă culturală și reforma clerului, căruia, în afara atribuțiilor religioase i s-a dat și rolul de judecător și medic al poporului. *Deceneu* a fost trecut în rândul zeilor (DBCR; *Getica*).

DECUSSATA v. **Crucea decussata**.

DEFENSOR (lat. *defensor*, d. *defendere* = a apăra) — avocat, apărător, defensor în Consistoriul bisericesc, care apăra interese din domeniul bisericesc.

DEISIS (δέσις, ἡ — *deisis* = rugăciune de

mijlocire, implorare sau *Trimorfion* — τριμόρφιος — *trimorfios* = în trei chipuri, forme) — în iconografia ortodoxă, icoana numită *Deisis* îl reprezintă pe *Iisus Hristos ca împărat* (*Christ de majesté*), așezat pe tron, ținând Evanghelia închisă și binecuvântând. El e încadrat în dreapta de Sfânta Fecioară, iar în stânga de Sf. Ioan Botezătorul, amândoi stând în picioare, rugându-se și mijlocind către Mântuitorul pentru oameni; Maica Domnului reprezintă aici Biserica Legii noi, iar Sfântul Ioan Botezătorul, pe cea a Vechiului Testament. Icoana *Deisis* are o evidentă semnificație liturgică, fiind inspirată din ritualul Proscomidiei, în care cele dintâi miride (părțile de pâine) după scoaterea Sf. Agnei, sunt aduse în cinstea Sf. Fecioare și a Sf. Ioan Botezătorul, socotiți ca cei mai buni și devotați mijlocitori ai oamenilor; ei ocupă cele dintâi rânduri în ierarhia cerească, îndată după Mântuitorul și înaintea Sfinților îngeri. Icoana *Deisis* este așezată pe catapeteasmă în mijlocul șirului de icoane care reprezintă pe cei 12 Apostoli, în registrul median, adică între registrul care cuprinde praznicele împărătești și ultimul de sus, care cuprinde șirul profeților. În bisericile moldovene se zugrăvește pe peretele de apus al naosului, în legătură cu friza ctitorilor; în unele bisericii muntene se află pe peretele de nord (în naos), înconjurată de sfinți militari. În bisericile ruse, icoana *Deisis* ocupă un loc principal pe catapeteasmă, fiind icoana de centru din rândul de deasupra icoanelor împărătești.

DEISM (*deus-dei* = zeu, Dumnezeu) — sistem filozofico-religios, apărut în sec. XVII–XVIII, are ca promotori pe raționaliștii Herbert de

Cherbury, Locke, Voltaire, Diderot ș.a. Deismul recunoaște un Dumnezeu creator, dar nu și proniator (purător de grijă) al lumii. Dumnezeu a creat lumea și i-a dat legi după care se conduce de sine, fără intervenția Creatorului. Dumnezeul deist, obiectiv, impersonal este total indiferent față de creația sa. Concepția deistă se deosebește fundamental de concepția religiei revelate, după care Dumnezeu este nu numai Creator, dar și Părinte iubitor față de creaturile Sale, făcându-Se cunoscut oamenilor prin revelație, în diferite moduri (minuni, vise, arătări diverse, ca rugul aprins din care vorbește lui Moise — în V. T. —, iar în creștinism, prin întruparea Fiului Său). Înlăturând religia revelată, deismul înlătură și toate formele ei de organizare (Biserică, cult, doctrină).

DEMON (gr. δαίμων, *ô* — *daimon*) — diavol, geniu rău, întrupare a răului.

DEMONIAC — cel ce este stăpânit de diavol, bolnav, nebun. Iisus a făcut multe minuni de vindecare a demoniacilor; v. **Noul Testament**.

DENIE v. **Utrenie**.

DENSUȘ — biserica din Densuș (Hunedoara), ridicată în sec. X–XIII din lespezi de piatră funerară, aduse de la Sarmisegetuza. Masivă, greoaie, are deasupra naosului un turn în formă geometrică. Aici, în Țara Hațegului existau și alte biserici de piatră românești la Streisângeorș, Strei, Sântămărie Orlea ș.a., din aceeași epocă cu Densuș. Biserica din Densuș a fost restaurată în 1961–1963 când s-a constatat că pereții naosului erau construiți în partea de jos din blocuri uriașe de piatră șlefuită și ar data din sec. X. În sec. XIII a avut loc restaurarea ei prin ridicarea din nou a pereților

naosului, altarului și turnului (turlei) centrale. În sec. XV (1443), a fost pictată de meșterul Ștefan și ucenicii săi, așa cum rezultă dintr-o inscripție. Se crede că ctitorii au fost cneji din familia Mânjina din Densuș.

DERVIȘ — denumire persană pentru călugăr musulman; *dervişii* se numeau în lb. turcă *sufiți* sau *sufiști*, denumire de la îmbrăcăminte de lână aspră (*suf*) pe care acești călugări o purtau, imitând pe călugări creștini; în lb. arabă, *sufiți* se numeau *fachiri*.

DESCÂNTEC, **descânțec** — formule magice în proză sau în versuri, care se rostesc monoton, în șir continuu, aproape neînțeles, de către persoane anumite (descântătoare), cu scopul de a aduce vindecarea de boli oamenilor suferinzi (despre un asemenea descântec „de deochi”, ne spune I. Creangă în „Amintiri”). „Descânțecul” se fură, adică nu se învață anume, ci se memorează atunci când cineva descântă, căci altfel nu mai au efect, dacă se predau în mod special.

DESTIN (de la lat. *destino-destinare* = a hotărî ceva) — soartă, fatalitate, ceva stabilit, hotărât dinainte și care trebuie să se întâmple; se spune: „așa i-a fost destinul”, ca o motivație în fața unor situații, mai ales neprevăzute și care totuși au loc. Credința în *destin*, în predestinație este o concepție care se întâlnește în doctrina religioasă islamică (mahomedană), în care Dumnezeu (Allah) este un stăpân absolut, despot, ale cărui hotărâri au caracter de fatalitate. Credința în *destin* este o concepție negativistă, căci stă în calea progresului; această concepție o întâlnim și în străvechile credințe păgâne, iar mitologia greacă a ilustrat-o în legenda lui Oedip.

Creștinismul nu admite credința în destin, deoarece doctrina creștină despre *liberul arbitru* (libertatea de a alege singur) ne învață că fiecare ființă omenească are libertatea și dreptul de a alege drumul pe care să meargă în viață, adică de a alege binele de rău, fiind astfel răspunzător fiecare de faptele lui, pentru care va suporta și urmările; v. **Moira**.

DEVOTIE, devoțiune (lat. *devotio, -onis* = jertfire, făgăduință prin care se leagă cineva, de la *devoveo* = a închina, a consacra) — pietate personală, dăruirea vieții credinței în Dumnezeu, evlavie.

DEZLEGĂRI — v. **Ierurgii**.

DIAC — slujitor de cancelarie.

DIACON, diaconi (διάκονος, ó — *diakonos*; lat. *diaconul, minister*) — slujitori ai Bisericii cu rang inferior preotului (în ordinea ierarhică, clerul e format din trei trepte: diacon, preot și episcop). Denumirea de *diacon* apare, ca și cea de preot și episcop, încă din epoca apostolică, în cărțile Noului Testament (Fapte 6, 1-7). Primii *diaconi* menționați au fost 7 la număr, instituți prin hirotonie de Sfinții Apostoli, în scopul unei mai bune organizări a agapelor (meselor frățesti) și ajutorării săracilor din primele comunități creștine; la început erau simpli ajutori ai Apostolilor în organizarea operei de asistență socială, pentru ca Apostolii să se poată consacra mai mult propovăduirii Evangheliei. Agapele fiind strâns unite cu serviciul Sfintei Euharistii, *diaconii* au avut și atribuții în săvârșirea cultului. În Faptele Apostolilor se vorbește de diaconul Filip, care predica și boteza în Samaria, dar mai apoi în Cezareea, ca evanghelist, adică propovăduitor al Evangheliei (Fapte 21, 8). Misiunea de

slujitori ai cultului, pe care o au azi *diaconii*, apare încă din primii ani ai sec. II, când ei nu mai sunt simpli servitori ai meselor frățesti, ci devin slujitori sau „chivernisitori” ai tainelor Bisericii, alături de episcopi și preoți. Sarcinile *diaconului* sunt precizate, așa cum se face și pentru preoți și episcopi, în Constituțiile Apostolice. Potrivit condițiilor istorice, funcțiile liturgice ale *diaconilor* s-au înmulțit treptat (dispărând între timp celelalte situații și atribuții (agape, catehumenat, botezul adulților ș.a.). Treptat a dispărut însă și numărul *diaconilor*, ajungându-se la situația de azi când nu mai există *diaconi* decât la catedrale sau la unele biserici mai mari din orașe. Actele de cult pe care le săvârșește *diaconul* sunt limitate. În primul rând el nu poate sluji singur, ci numai cu preotul sau cu arhiereul, ca ajutor al acestora, de ex. purtarea și citirea Evangheliei la Liturghie, purtarea Sf. disc, la ieșirea cu darurile (Vohodul mare), rostirea Ecteniilor (rugăciune de cerere), pe care le rostește din mijlocul bisericii, adică din mijlocul poporului, ca unul care este ultimul dintre slujitorii sfințiți și deci cel mai aproape de laici, pentru care se roagă (făcând astfel legătura dintre credincioși și preot sau dintre naos și altar). În serviciul divin, *diaconii* închipuiesc pe sfinții îngeri și puterile cerești care slujesc neconținut în jurul tronului dumnezeiesc; orarul (v. **Orar**) pe care îl poartă în timpul slujbei simbolizează aripile îngerilor slujitori. În Biserica romano-catolică, dispărând ecteniile din slujba liturgică, s-a restrâns și rolul liturgic al *diaconului*. La protestanți se păstrează denumirea de *diacon*, dar acesta nu are nici o atribuție liturgică, ocupându-se cu problemele de administrație bisericească și de

asistență socială.

DIACONICON sau **schevaſilachion** (gr. διακόνικον, τό — *diakonikon*; σκευαſιλάκιον, τό — *schevaſilakion*) — se numește *absidiola* de miazăzi a altarului, care se mai numește și *veșmăntar*, pentru că aici se păstrează veșmintele preoțești de slujbă, cărțile liturgice, lumânări etc. Se numește *diaconicon*, pentru că în vechime era în grija diaconului (v. **Altar**). La catolici poartă denumirea de *sacristie*.

DIACONITE — slujitoare ale Bisericii; în primele veacuri creștine, ele făceau parte din clerul inferior (situate pe prima treaptă) și erau consacrate prin hirotésie (punerea mâinilor, v. **Hirotésie**); despre existența lor aflăm din Noul Testament (Romani 16, 1) și din scrierile Sf. Părinți. Îndatoririle lor erau legate de asistență și caritatea socială și de anumite funcții liturgice: serveau la agape (ajutând pe diaconi), păzeau ușile bisericii, prin care intrau și ieșeau femeile, supravegheau liniștea în biserică în partea rezervată femeilor, ajutau la botezul lor, mai întâi catehizându-le, apoi îndeplinind la botez actele rituale pe care clerul (care oficia botezul) din motive de decență nu le putea săvârși (ex. când intrau în apa botezului, când primeau ungerea cu Sf. Mir — episcopul le ungea numai pe frunte, fiind aduse înveșmântate în haina albă, apoi ungerea era continuată de diaconite (Const. Apost. III, 16). *Diaconitele* aveau dreptul ca, în timpul serviciului divin, să poarte, ca și diaconii, orarul și să se împărtășească alături de clerul inferior; ele duceau Sf. Împărtășanie femeilor bolnave, cărora, după moarte, le făceau toaleta funebră și ajutau la înmormântarea lor. În

documente s-au păstrat numele câtorva diaconite cunoscute pentru evlavie și pietate lor: Olimpia (Olimpiada), despre care aflăm din „Scrisori către Olimpiada” trimise de Sf. Ioan Gură de Aur, din exil, după ce părăsise Constantinopolul, ca și alte corespondente ale lui: Procula și Pentada, Macrina, sora Sf. Vasile cel Mare ș.a. În sec. V–VI, diaconitele încep să dispară în Biserica de Apus, când botezul femeilor adulte nu se mai face, generalizându-se pedobaptismul; în Bisericile răsăritene se mai mențin până în sec. XII–XIII, când încă se aflau în cărțile de slujbă (Evhologhii) rugăciunile hirotésiei diaconitelor (I.G., ed. 1993, p. 22 și 109).

DIANA — zeiță romană, protectoare a maternității. Cultul ei avea legătură cu vietățile pădurilor, de aceea era socotită și zeița vânătorii, ca și zeița Artemis a grecilor, cu care a fost mai târziu asimilată. *Diana* avea un templu la Roma, pe colina Aventin.

DIANOETIC (διάνοια, η — *dianoia*, i = înțelegere, inteligență) — ce se referă la rațiune, la bun simț. Aristotel împărțea virtuțile morale în *virtuți etice* și *virtuți dianoetice*; *etice*: dreptatea, curajul, cumpătarea; iar *dianoetice*: înțelepciunea și prevederea (care se câștigă prin învățatură, experiență și timp).

DIARGON v. **Semne muzicale**.

DIATAXA (διάταξις, η — *diataxis* = rânduiala sau regulile după care trebuie să se desfășoare o slujbă bisericească) — sau *rânduiala liturgică*, este titlul unei lucrări a patriarhului Filotei IV, din sec. XIV (ed. mai nouă la Pan. Trembela — *Cele trei Liturghii după codicii din Atena* — în gr. Atena, 1935). Această lucrare este un izvor prețios de

cunoaștere a cultului creștin, cuprinzând reguli privitoare la săvârșirea cultului, la săvârșirea Sfintei Liturghii și a altor sfinte slujbe. *Diataxa* lui Filotei face parte din rânduielile locale de slujbă, formulate de unii patriarhi constantinopolitani din epoca bizantină și neogreacă. Acestea sunt importante pentru istoria cultului, alături de altele, care sunt: practica veche sau tradiția nescrisă (în materie de cult), monumentele arheologice și antichitățile bisericești (resturi de biserici, obiecte vechi liturgice, inscripții, picturi religioase etc.).

DIATRIBE (διατριβή, ἡ — *diatrivi* = locuință temporară, discurs, conferință) — conferințe ambulatorii; filozofii greci mergeau din loc în loc și țineau *diatribe*.

DIAUS — zeul suprem în religia vechilor indieni, *creatorul lumii*, părintele zeilor și al oamenilor.

DIAVOL v. **Satana**, **Înger**.

DICASTERIU (δικαστήριον, τό — *dikastirion* = tribunal, Curte de Justiție) — Tribunal sau Consistoriu bisericesc.

DICHERUL și **TRICHERUL** (δικέρι, τό — *dikeri, to*, τρικέρι, τό — *trikeri, to*) — sfeșnic cu două și sfeșnic cu trei brațe; sunt două sfeșnice care se utilizează la slujbele arhieresti. *Dicherul* poartă două lumânări (δίσκηνός — *dis kiros* = două lumini), iar *trikerul* poartă trei lumânări. Cu aceste sfeșnice arhierul binecuvântează poporul în momentele indicate din timpul Liturghiei arhieresti (v. *Rânduiala* în cartea de slujbă numită *Arhieraticon*). *Dicherul* simbolizează cele două firi din Persoana Mântuitorului, iar *tricherul*, cele trei Persoane ale Sfintei Treimi. (LG)

DICHIU — iconom, administrator la mănăstire sau Centru Eparhial.

DIDASCALII sau **învățătorii** și așa-numiții *profeți* sau *prooroci* — erau în Biserica primară din epoca apostolică și post-apostolică, propovăduitori ai Evangheliei și slujitori ai Bisericii, alături de Sfinții Apostoli și alături de clerul (preoți, episcopi) hirotonit. Despre ei se vorbește în Faptele Apostolilor (13, 1-4) și unora li se dau chiar numele; și Sf. Apostol Pavel vorbește despre ei ca despre *harismatici* adică având harul sfințitor care se dă prin hirotonie (I Cor. 12, 28) și chiar îi enumeră între slujitorii Bisericii (Efes. 4, 11-12). Didascalii și profeții, considerați ca făcând parte din rândul celor 70 de ucenici ai Mântuitorului, erau dintre cei mai zeloși propovăduitori ai Evangheliei lui Hristos, fiind înzestrați cu harisma (cu harul) profeției și a învățaturii. Ei se deosebeau însă de clerici prin faptul că nu aveau, ca aceștia, stabilitate (legați de o biserică), ci rătăceau, mergeau și propovăduiau de la o comunitate creștină la alta, erau misionari. De pe la jumătatea sec. II, documentele nu-i mai consemnează, ci dispar, în locul lor rămânând peste tot clerul harismatic (hirotonisit) și legat de comunitatea (biserica) pe care o păstorește.

DIECEZE, DIOCEZA (διοίκησις, ἡ — *dioikisis* = administrație, guvernământ) — în imperiul roman, unitățile administrative, formate din mai multe provincii se numeau *dioceze* sau *dieceze*. În organizarea administrativă a Bisericii creștine, termenul de *dieceză* s-a folosit pentru a denumi teritoriul asupra căruia se exercită autoritatea unui episcop. Acest teritoriu, supus canonic jurisdicției unui episcop,

s-a numit și *eparhie* (ἐπαρχία, ἡ — *eparhia*, i = district, provincie).

DIGORGON v. **Semne muzicale.**

DIMITRIE, *Sf. Dimitrie, Mare Mucenic* — Sfântul Dumitru Izvorătorul de Mir, cinstit de Biserica Ortodoxă la 26 octombrie, a trăit în a doua jumătate a secolului al III-lea și a murit martir, în timpul persecuției împăratului Maximian, la anul 305, în cetatea Solun (Tesalonie) din Grecia. Deși guvernator al cetății Solun, tatăl său îmbrățișase credința creștină și împreună cu soția sa se rugau în ascuns la cele două icoane, legate în aur și pietre scumpe ale Mântuitorului și Maicii Domnului. Și în mare credință cereau lui Dumnezeu să le dăruiască un fiu. Pentru rugăciunile și faptele lor de milostenie, Dumnezeu le-a ascultat rugăciunea, dându-le pe *Dimitrie*. Copilul a fost crescut în credința lui Hristos și la vârsta înțelegerii părinții l-au botezat, în camera lor ascunsă (în care-și aveau icoanele și se rugau), chemând un preot și câțiva prieteni credincioși. Copilul a crescut și, murindu-i părinții, Maximian, care-l prețuia pe tatăl lui *Dimitrie*, l-a numit guvernator și comandant de oaste, în locul tatălui său, poruncindu-i în același timp să ducă lupta de exterminare a creștinilor din cetate. Împotriva poruncii împăratului, *Dimitrie* propovăduia creștinismul, sprijinind pe creștini și ajutând pe cei convertiți să se boteze (I. R. IBU, 1992, afirmă că Sf. Dimitrie a fost hirotonit diacon). Aflând că faptele sale ajunseseră la cunoștința împăratului și că acesta, întorcându-se dintr-un război cu sciții și sarmații, va veni la Solun să se convingă, *Dimitrie* își împărți toată averea celor săraci. Venind Maximian, *Dimitrie* își mărturisi

credința în Hristos, cu mult curaj și convingere, refuzând să jertfească zeilor. Aruncat în închisoare, el este schingiuit și împuns cu lancea în coaste, ca și Domnul său, iar apoi i se tăie capul. Pe când era martirizat era de față și sluga sa credincioasă, creștinul Lupu, care a luat haina muiată în sânge a stăpânului și inelul, făcând apoi cu ele multe minuni, alungând bolile și duhurile rele de la oricine se atingea de lucrurile îmbibate cu sângele martirului. Auzind Maximian de acele minuni, a poruncit să se taie capul lui Lupu, murind și acesta, ca și stăpânul său, pentru credința în Domnul Hristos. După încetarea persecuțiilor s-a ridicat o bisericuță deasupra mormântului Sfântului Dumitru. Toți care veneau să se roage aici erau vindecați de suferințele lor. Auzind aceasta, un creștin bogat, Leontie, ce era curpins de o boală grea, a venit și el, și rugându-se, s-a vindecat de suferința sa. Drept recunoștință a înălțat, în locul micuței biserici, o alta mare și frumoasă. Săpând temeliiile, au găsit mormântul cu trupul lui *Dimitrie* neputrezit. Din moaștele *Sfântului Dimitrie* a curs mir și mireasma lui a umplut toată cetatea. Mulți bolnavi venind acolo și ungându-se cu acest sfânt mir, s-au vindecat. Leontie a pus sfintele moaște într-o raclă fericeată cu aur și argint, pe care a așezat-o în această biserică, cu hramul Sfântului. Plecând în localitatea de unde venise, Leontie a vrut să ia cu sine o parte din moaștele sfinte, dar *Dimitrie* i s-a arătat și i-a interzis să se atingă de moaște. Leontie a luat atunci giulgiul muiat în sângele martirului, așezându-l într-o raclă scumpă. Pe drum, giulgiul sfințit de sângele mucenicului a făcut minuni nenumărate, printre care și scăparea de la înec a lui Leontie, la

- trecerea unui râu învolburat. Giulgiul cu racla a fost așezat de Leontie într-o frumoasă biserică, ridicată de el în localitatea sa de origine, dându-i ca patron numele sfântului. Multe minuni s-au săvârșit de *Sf. Dimitrie* și întru pomenirea lui s-au ridicat nenumărate biserici, avându-l ca patron.

DIMITRIE BASARABOV — sfântul ale cărui moaște se află în catedrala patriarhală din București, numit și „*cel nou*”, a fost un călugăr sihastru cu viață de sfânt. A trăit în sec. XI, fiind originar din satul Basarabov, de pe valea râului Lom, din Bulgaria. Era păstor și se spune că aflându-se pe câmp cu turma de vaci la păscut, a strivit cu piciorul, din nebăgare de seamă, niște pușori dintr-un cuib. El nu și-a iertat această faptă, și trei ani nu și-a încălțat piciorul, nici vara, nici iarna. Avea un suflet de copil nevinovat. Este simbolul smereniei, prețuind sufletul, nu trupul. El s-a retras într-o peșteră acoperită cu o lespede, și acolo a trăit până la moarte. Veacuri de-a rândul izbucnea în acel loc o flacără. Venind odată ploii mari, peștera s-a dizlocat și s-a văzut trupul sfântului, care devenise moaște. Moaștele sale au făcut minuni, vindecări și alinări de suferințe fizice și sufletești. În anul 1774, mitropolitul Ungrovlahiei a primit moaștele sfântului, de la generalul rus Petru Saltikov și le-a așezat în catedrala mitropolitană, devenită patriarhală, după 1925, când s-a ridicat Biserica Ortodoxă Română la rang de patriarhie. Cinstirea *Sf. Dimitrie Basarabov* se face în ziua de 27 Octombrie, a doua zi după prăznuirea *Sf. Dimitrie Martirul* („Mare mucenic”); v. **Medru-Sân Medru**.

DINOGETIA — cetate romano-bizantină din

sec. X-XI, în locul căreia se află azi satul Garvăn (jud. Tulcea), unde, în urma săpăturilor arheologice, s-au descoperit resturile uneia dintre cele mai vechi biserici de stil bizantin, de pe teritoriul țării noastre.

DINTR-UN LEMN — Mănăstirea Dintr-un Lemn, de călugărițe, întemeiată de Matei Basarab (sec. XVII) și refăcută de Ștefan Vodă Cantacuzino (sec. XVIII). Se numește așa, căci pe lângă biserica mare de zid și cimitir se află o bisericuță, despre care se spune că a fost scobită în trunchiul unui stejar uriaș (în 1814), încă din sec. XV. Sunt multe legende legate de existența ei. Astfel se spune că un călugăr despicând un stejar din acel loc a găsit în trunchiul lui săpată o cruce. Atunci, pe acel loc și din acel stejar, a construit biserica de lemn care se vede azi, în apropierea celei mari de zid, despre care o altă legendă spune că un călugăr a visat că i-a poruncit Maica Domnului să zidească acolo o biserică.

DIODE — în muzica psaltică se numesc canoanele formate din două ode, cele formate din trei se numesc *triode*, din patru *tetraode*. Astfel de canoane se găsesc în cartea de slujbă numită *Triod* (slujbele din Postul Mare).

DIONISIE AREOPAGITUL — unul dintre părinții bisericești, doctrinar al credinței creștine, contemporan cu Sf. Apostol Pavel; numele lui e pomenit în Faptele Apostolilor (17, 34), el fiind unul dintre bărbații atenieni care asistă la adunarea din Areopag (loc de adunare și conferințe din Atena antică) ca să asculte cuvântarea Sf. Apostol Pavel cu prilejul călătoriei acestuia la Atena. De la „Areopag” vine și numele lui Dionisie, care s-a convertit atunci la creștinism („*Iar unii bărbați,*

alipindu-se de el — de Pavel —, au crezut, între care și Dionisie Areopagitul...“).

DIONISIE EXIGUUL, SF., cel Mic sau Micul (și-a luat din smerenie acest nume) — teolog creștin, călugăr cu viață de sfânt, originar din Scitia Mică, (Dobrogea de azi). S-a stabilit la Roma, pe la anul 500, unde a și murit la 540, trăind o viață închinată studiului. A făcut traduceri de cărți bisericești și colecții de canoane ale sinoadelor bisericești, din lb. greacă în lb. latină. Preocupat de problemele calendarului și data fixării Paștelui, a scris lucrări pe această temă; el este acela care a pus începutul datei erei creștine prin numărătoarea anilor de la Iisus Hristos, a cărui naștere a fixat-o în anul 754 de la fondarea Romei, în loc de 749–750, „Ab urbe condita“.

DIONISIE LUPU — primul mitropolit român cu care se începe șirul ierarhilor români în Țara Românească, după sfârșitul epocii fanariote; a păstorit puțin (1819–1821), deoarece, izbucnind răscoala lui Tudor Vladimirescu, se refugiază la Brașov, de unde va reveni în 1827. Deși este numit stareț al mănăstirii Dealu, își trimite acolo un locțiitor, iar el va locui la București în casele sale de pe strada care și azi îi poartă numele și unde moare în 1831. Bun administrator și gospodar, el inițiază o serie de reforme în viața bisericească, preocupându-se de îmbunătățirea stării materiale a clerului, căutând să înlăture abuzurile și corupția instaurate în epoca fanariotă. A sprijinit înființarea școlilor (clericale și laice) în limba română, precum și tipărirea cărților de Teologie și morală, a cărților de cult și a trimis tineri la studii în străinătate, pentru buna pregătire a viitorilor profesori.

DIOPROSOPISM — erezie susținută de ereticul Nestorie (nestorianismul) și condamnată de Sinodul III ecumenic (Efes, 431). Nestorie susținea că deoarece în ființa lui Hristos ar exista două persoane deosebite (una dumnezeiască și cealaltă omenească), Sfânta Fecioară nu a născut decât pe Omul Hristos și deci nu poate fi numită „Născătoare de Dumnezeu“, ci numai „Născătoare de om“ (ἀνθρωποτόκος — *antropotokos*) sau cel mult *Născătoare de Hristos*. Prin condamnarea ereziei nestoriene (dioprosopiste) se formulează *doctrina marială* ortodoxă a Bisericii, prin recunoașterea celor două atribute ale Sfintei Fecioare (θεοτόκια — *teotokia*, adică meritul de a fi născut pe Dumnezeu în trup, și αἰμαρθενος — *aiartenos*, adică pururea-fecioria ei); v. **Cultul marial**.

DIORTOSI, DIORTOSIRE, DIORTOSITOR — a îndrepta, a corecta; îndreptarea, corectarea cărților bisericești sau diortosirea lor (aducerea la zi din punct de vedere al vocabularului, a limbajului bisericesc); cel care diortosește, care corectează, reformulează.

DIPLI, TRIPLI v. **Semne muzicale**.

DIPTICE (δίπτυξ — *diptix* și δίπτυχος — *diptihos* = pliat în două, în două părți) — sunt două coperti de lemn, legate cu balamale și care se pot închide ca o carte. Pe părțile interioare ale acestor coperti se zugrăvesc icoane sau se înscriu pomelnicele cu vii și morți pentru care preotul se roagă la Sf. Liturghie, după ce a terminat marea rugăciune a Sfintei Jertfe (anaforaua). Această rugăciune de mijlocire generală, pentru vii și morți, pe care preotul o face după epicleză (rugăciunea Sf. Jertfe) poartă denumirea de *diptice* (de la

faptul că numele celor pentru care se roagă sunt înscrise în aceste registre, sub formă de coperti care se închid. Deci, prin *diptice* putem înțelege și *pomelnicele* și *icoanele* și *rugăciunile* de mijlocire de la Sf. Liturghie. Uneori sunt legate împreună trei coperti care se închid una peste alta și se numesc *triptice*. În vechile biserici și mănăstiri se află asemenea triptice cu icoane (ex. icoana Mântuitorului la mijloc și cele două molene, adică chipul Maicii Domnului și Sfântului Ioan Botezătorul, încadrând pe Hristos Cel răstignit, așa cum apare sus, la mijlocul catapeteasmei; mai multe astfel de icoane, legate între ele prin balamale și care se pot plia, poartă numele de *poliptice*. Aceste icoane care se pot deschide sunt ușor de purtat, îndeosebi în călătorii, constituind în orice împrejurare un mic altar, care dă mai multă solemnitate rugăciunii. Ele sunt apărătoare de nenorociri și alungă răul dimprejurul purtătorului (au rol apotrofaic).

DISC, Sfântul Disc (lat. *patena*; gr. *δίσκος*, *ô* — *discos* = disc, platou) — este un obiect liturgic; are forma unei farfurii plate, din metal argintat sau aurit, având, pentru susținere, un picior scund (la catolici se numește *patena* și este fără picior). Pe Sf. Disc se pune Sf. Agneț și miridele (părțile care se scot la proskomidie din prescurile aduse pentru daruri și care urmează a fi sfințite la Sf. Liturghie). Sf. Disc este folosit la Sf. Liturghie chiar din vremea apostolilor și închipuie talgerul (vasul) pe care au fost așezate bucatele pentru Cina cea de Taină (Marcu 14, 20). *Discul* stă la proskomidiar ca și Sf. Potir. La vohodul mare (ieșirea cu cinstitele Daruri din altar și aducerea lor pe Sf. Masă, la Liturghie), *Sf. Disc* este

purtat de preot (cu tot conținutul, adică miridele și Sf. Agneț) și adus pe Sf. Masă, unde e așezat pe Sf. Antimis. După sfințirea Darurilor și după împărtășirea preotului (preotul se împărtășește la fiecare Sfântă Liturghie), *Sf. Disc*, împreună cu Sf. Potir, sunt aduse la proskomidiar și acolo rămân până la următoarea Sfântă Liturghie.

DISCIPLINA ARCANĂ — vechea „disciplină” are un consens general în Biserica creștină primară, prin care se interzicea dezvăluirea „misterelor” (a tainelor) creștine, celor ce nu erau creștini (fie iudei sau păgâni); de aceea se luase obiceiul ca cei care veneau să se boteze să nu mai fie instruiți în riturile de inițiere înainte de botez, ci abia în prima săptămână, după primirea acestei Sfinte Taine a Botezului.

DIVIN, DIVINITATE (lat. *divinus*, -a, -um = dumnezeiesc, al zeilor, derivat de la *divus*-*divi* = dumnezeire, zeu, divinitate) — atribut specific lui Dumnezeu; *divinitate*, sinonim cu *dumnezeire*, forță mai presus de fire, căreia i se atribuie toate atributele puterii și desăvârșirii. Ideea de *divin* și *divinitate* stă la baza tuturor religiilor.

DOAMNEI — Biserica Doamnei, zidită de Doamna Maria, soția lui Constantin Brâncoveanu (1683); tabloul votiv o arată cu fiii săi. Coloane frumos sculptate despart naosul de pronaos. Biserica se află pe Calea Victoriei, în București (aproape vizavi de Cercul Militar).

DOCTRINĂ (lat. *doctrina*, -ae = învățătură, teorie) — învățătură, sistem de idei filozofice sau religioase, ideologie. Doctrina Marială cuprinde învățătura Bisericii Ortodoxe, prin care se definesc cele două atribute ale Sfintei Fecioare: că a născut pe Dumnezeu în trup

(Născătoare de Dumnezeu = ΘΕΟΤΟΚΟΣ — *teotokos*) și pururea-fecioria ei (Pururea Fecioară = ἈΕΙΠΑΡΘΕΝΟΣ — *aeiparthenos*), învățătură formulată și stabilită la Sinodul al III-lea ecumenic (413); v. **Dioprosopism**.

DOGMA (δόγμα, τὸ — *dogma, to* = dogmă, sentință, decret; lat. *dogmatis*) — adevăr fundamental al unei doctrine, idee de bază de la care se pleacă într-o filozofie. În înțeles religios, *dogma* este un adevăr fundamental, revelat de Dumnezeu (descoperit oamenilor de Dumnezeu) și formulat de Biserică prin ajutorul Sfântului Duh, care a luminat pe profeți (prin care Dumnezeu s-a făcut cunoscut oamenilor) și pe Sfinții Părinți care, în Sinoadele Ecumenice, au formulat dogmele. *Dogmele* sunt învățăturile fundamentale ale Bisericii creștine. Fără cunoașterea lor și fără fapte bune nu e posibilă mântuirea, după cum spune Sf. Chiril al Ierusalimului: „nici dogmele fără fapte bune nu sunt plăcute lui Dumnezeu, nici faptele nu se primesc de Dumnezeu fără dogme pioase; căci ce folosește a ști dogmele despre Dumnezeu și a viețui în necurățire, fără de rușine?” Sf. Maxim Mărturisitorul compară dogmele cu niște turnuri de apărare ce străjuiesc poarta Bisericii, poartă prin care se intră pe calea mântuirii (F, II). Descoperirile izolate, arătările ce se fac unei persoane, nu sunt dogme, ci doar niște revelații individuale; dar înțelesul de părere întemeiată de „lege” îl are numai δόγμα — *dogma* = adevăr fundamental. *Dogmele*, ca adevăruri revelate, formulate de Biserică pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții, sunt neschimbătoare și trebuie să fie cunoscute de credincioși. *Dogmele* Bisericii sunt cuprinse în „Mărturisirea de

Credință” sau „Catehismul” (cartea de învățătură) a Bisericii Ortodoxe, pe care credincioșii ortodocși trebuie să o cunoască și să o înțeleagă, spre a nu se abate de la adevărul *dogmelor* ei. Simbolul Credinței sau Crezul, fundamental acestei învățături, trebuie să fie învățat și rostit cu credință și convingere de toți dreptcredincioșii.

DOGMATICA — disciplină a Teologiei care expune în mod științific și sistematic învățătura Bisericii Ortodoxe și arată deosebirile dogmatice dintre confesiunile creștine (ortodoxă, catolică și protestantă); *dogmatica*, în *muzica psaltică* (δοξαστικόν, τὸ — *doxastikhon*) este o cântare („Slavă”) pe opt glasuri, care se cântă după stihirile de la „Doamne strigat-am” și de la „Stihoavna” de la Vecernia de sâmbăta seara; se numește „dogmatica” după conținutul ei doctrinar privitor la Mântuitorul și Sf. Fecioară și pentru că autorul este Sf. Ioan Damaschinul (+749), care a scris un valoros tratat de *Dogmatică*.

DOLMENII v. **Megalitice**.

DOSOFTEI — mitropolit al Moldovei (în a doua jumătate a sec. XVII), primul nostru poet cult, el fiind versificatorul Psaltirii în lb. română — „*Psaltirea pre versuri tocmită*”, 1673.

DOXA v. **Doxologie**.

DOXOLOGIE (δοξολογία, ἡ — *doxologia* = slăvire, mărire, imn de slavă. Te deum; δοξολογῶ, ἔω — *doxologo, ea* = a slăvi pe Dumnezeu, a cânta imne de laudă lui Dumnezeu) sau *Slavoslovie*, numită și *Mărinda* sau *Imnul îngeresc* — este un imn de înaltă slăvire a lui Dumnezeu și care se cântă atât la slujba Utreniei, cât și a Sfintei Liturghii („Slavă celui ce ne-ai arătat nouă lumina!”).

În trecut, Doxologia se cânta în momentul când se arăta pe cer prima rază de soare și începea, ca și azi, cu ecfonisul: „Slavă Ție, celui ce ne-ai arătat nouă lumina“, Dumnezeu fiind „Soarele cel adevărat și lumina cea adevărată“, izvor al luminii naturale și al celei spirituale. La început (sfârșitul sec. I), *Doxologia* a fost întrebuințată în serviciul liturgic sub forma sa cea mai simplă, ca imnul cântat de îngeri la Nașterea Domnului: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...“ (Lc. 2, 14), care este și azi primul verset al Doxologiei, pentru care se și numește *Imnul îngeresc*. În forma de azi, *Doxologia* este un imn cu caracter trinitar, un imn de laudă către Dumnezeu-Tatăl, Fiul și Sf. Duh („Doamne, Împărate ceresc, Dumnezeule... și Duhule Sfinte!“). Prin sec. IV, el a devenit un mijloc de luptă împotriva ereziilor antitrinitare (arieni și pnevmatomahii). *Doxologia mică* („Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh“) și *Doxologia mare* („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...“), care are ca bază cântarea îngerilor, sunt primele imne creștine deosebite de cele din Sf. Scriptură, dar alcătuite pe baza și după modelul acestora. De modelul biblic nu s-au îndepărtat nici alte imne mari de mai târziu, ca: Născătoare de Dumnezeu, bucură-te...“ (cântat azi la litie), considerat ca unul dintre cele mai vechi imne mari, având la bază salutul Elisabetei către Fecioara Maria, după Bunavestire (Lc. 1, 28 și 48).

DOXOLOGHISIRE — formă de exprimare a sentimentului religios prin preamărirea, lauda și slăvirea lui Dumnezeu. Diferite rugăciuni și imne din rânduiala sfintelor slujbe au caracter *doxologic* (așa cum e doxologia de la sfârșitul Utreniei — ortrinei: „Slavă întru cei de sus...“).

DRAGOMIRNA — mănăstire zidită de mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei, la începutul sec. XVII, în jud. Suceava.

DRĂGAICA sau *Sânzienele* — se numește, în popor, sărbătoarea Nașterii Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie), sărbătoare foarte veche, atestată din sec. IV. De *Drăgaică* sunt legate multe obiceiuri și datini populare la români; *Sânziene* — cuvânt de origine latină, care ar deriva de la *Sancta Diana* (*Sandiana*) sau de la *Sanctus (dies) Johannis* — ziua de Sf. Ioan. Este o sărbătoare cu bază biblică (v. Lc. 1, 5–80), atestată în sec. IV–V, a fost instituită după unii, spre a înlocui unele vechi sărbători păgâne, cu caracter agricol sau naturist, din epoca solstițiului de vară (22–23 iunie). Caracter agrar au și datinile legate de Sânziene, la români. În lucrarea „Descrierea Moldovei“, Dimitrie Cantemir (domn al Moldovei — 1710–1711, cronicar, istoric și mare cărturar) spune despre Sânziene că acesta este numele Sf. Ioan Botezătorul. *Drăgaica* este moștenită de români de la traci. Tradiția sărbătorii se manifestă diferit în diferitele zone ale țării. Astfel, în satele din Moldova este aleasă *Drăgaica* cea mai frumoasă și cea mai harnică fată din sat. Tinerele din sat o conduc în mijlocul holdelor pârguite, unde o împodobesc cu o cunună se spice, cu panglici și basmale colorate și, pentru hărnicia ei, primește cheile tuturor hambarelor din sat. Mergând în pelerinaj spre câmp, fetele împletesc coroane din flori. La întoarcere în sat, le aruncă peste casă. Dacă se întâmplă ca o coroană să rămână agățată de horn e semn că fata care a aruncat-o se va mărita în acel an. Fata aleasă „regina Sânzienelor“ se îmbracă cu cele mai frumoase veșminte, pe care le împodobește cu flori de

Sânziene. Spicele de grâu din coroniță sunt simbolul holdelor de grâu. La casele flăcăilor harnici se joacă, în această zi, „Hora Sânzienelor”. În ajunul zilei de Sânziene, fetele se spală cu apă în care au fiert flori de câmp, amestecate cu flori de Sânziene (*Galium ferum*). Credința este că această zi a Nașterii Sf. Ioan Botezătorul le poartă noroc.

DRUIZI — preoți în religia vechilor popoare celto-galice.

DRUMUL TĂMÂIEI — se numea în antichitate calea pe care erau transportate, din țările producătoare, diferite rășinoase aromate, care se foloseau fie în cult, fie pentru preparate farmaceutice sau de parfumerie (ca tămâia, smirna, camforul, sacâzul — guma de acacia, care se scurge din scoarța unui fel de salcâm ș.a.). Astfel, *tămâia* și *smirna* produsă în sudul Arabiei, Yemenul de azi, erau duse la început pe cale maritimă, apoi transportate cu caravane de cămile, traversând deșertul ce despărțea Arabia de sud de marile imperii și bogatele cetăți ale Orientului apropiat. Caravanele ajungeau la Gaza, oraș iudeu, port la Mediterana și străbăteau țara ghebaniților, până la Timma, capitala lor, foarte departe de Gaza. Acest traseu foarte lung era împărțit în 65 de stații de oprire a caravanelor pentru împlinirea formalităților de tranzit și plata unor taxe ce reveneau și statelor, dar și localităților în care staționau. Cei care încercau să se sustragă împlinirii acestor obligații și se abăteau de la traseul stabilit oficial pentru comerțul cu aceste produse erau pedepsiți cu moartea. *Smirna* și *tămâia* au fost pentru Arabia și India antică mari izvoare de îmbogățire. Aceste aromate erau extrase din trunchiul unor arbuști

(„*Boswellia sacra*” pentru tămâie și „*Boswellia carterii*” pentru smirna). Tămâia și smirna erau folosite în temple și în palatele faraonilor din Egipt, chiar pe la jumătatea mileniului II. Săpăturile arheologice au arătat că, în Mesopotamia antică, aceste aromate erau folosite pentru ghicirea viitorului; ghicitorii ardeau tămâie într-un vas așezat pe genunchi și ghiceau după mișcarea fumului. Începând din sec. VIII-VI î.Hr., când se dezvoltă comerțul cu aceste aromate, ele sunt tot mai mult folosite, devenind nelipsite în cult din marile temple ale centrelor urbane (Ninive, Babilon, Ierusalim, Susa, Damasc). Profetul Ezechiel vorbește despre comerțul orașului Tyr cu Saba, de unde importa tămâie. Pliniu, scriitor latin din sec. I, a lăsat în scrierile sale date importante despre comerțul cu smirna și tămâie și despre drumurile de comerț cu acestea și alte mirodenii, arătând cât de mult încărcă costul lor multiplele taxe la care erau supuse pe parcursul transportului, încât când ajungeau la Roma erau foarte scumpe, iar smirna, chiar mai mult decât tămâia (G. R. D. A.). Smirna și tămâia sunt nelipsite ca ofrande ce însoțesc rugăciunile către Dumnezeu, în cultul creștin.

DULIE — *venerarea* sfinților; este un cult dependent de cultul suprem, deci subordonat, relativ; v. **Adorare**, **Latrie**.

DUMINICA (Κυριακὴ ἡμέρα — *kiriaki iméra* = ziua duminicii; lat. *dominica dies*) — este numită și în Sf. Scriptură (Apocalipsa 1, 10) sărbătoarea săptămânală religioasă și de odihnă a creștinilor prin care s-a înlocuit sabatul iudaic. Este numită *Duminica Domnului* și în „Didahia celor 12 Apostoli”, una dintre cele mai

vechi serieri creștine. Credincioșii recrutați dintre păgâni o numeau *Ziua soarelui* (*Dies solis*), pomind și de la paralelismul între soarele ca izvor al luminii spirituale, cum Însuși zicea: „Eu sunt lumina lumii...” (Ioan 8, 12). Din sec. IV, Duminica creștină s-a generalizat. Temeiurile consacrarii acestei zile sunt: a) este ziua Învierii Domnului, prima zi a săptămânii, evenimentul cel mai important din istoria sfântă și piatra de temelie a creștinismului; b) în această zi a avut loc Pogorârea Sfântului Duh peste Sfinții Apostoli și s-a întemeiat prima comunitate creștină, primul nucleu al Bisericii creștine; c) Duminica este menționată în Sf. Scriptură a Vechiului Testament, ca ziua de odihnă rânduită de Dumnezeu la crearea lumii (Facere 1). La început, Duminica era pentru creștini numai ca zi de cult, de adunare și rugăciune pentru comemorarea Învierii, care a avut loc în prima zi după Sabat sau „prima zi a săptămânii”, cum spune Sfânta Scriptură a Noului Testament, vorbind despre minunea Învierii (Matei 28, 1; Marcu 16, 2; Ioan 20, 1; Faptele Apostolilor 20, 7; I Corinteni 16, 2). Cu timpul a devenit și ziua de odihnă a creștinilor, înlocuind sabatul iudaic, iar împăratul Constantin cel Mare o consfințește prin lege de stat, ca zi de odihnă pentru întreg imperiul roman, în anul 321; v. **Parusia**.

DUMITRU, SFÂNTUL v. **Dumedru, Dimitrie, Mare Mucenic**.

DUMNEZEU (θεός, ὁ — *Theos* = Dumnezeu; lat. *Dominus deus* = Ființa divină) — Dumnezeu Creatorul. Începutul a tot ce există; *Cel fără nume* (Dionisie Areopagitul,

„Despre numele divine”); Elochim — „Eu sunt Cel ce sunt”, răspunde El când se arată lui Moise sub chipul unui rug arzând, fără a se consuma. „Iar dacă a văzut Domnul că se apropie să privească, a strigat la el Domnul din rug și a zis: «Moise! Moise!»... «Nu te apropia aici!... că locul pe care calci este pământ sfânt!»” (Ieșire 3, 4–5). Și când Domnul îi dă poruncă să meargă în Egipt spre a elibera poporul lui Israel: „Zis-a iarăși Moise către Dumnezeu: «Iată, eu mă voi duce la fiii lui Israel și le voi zice: Dumnezeul părinților voștri m-a trimis la voi... Dar de-mi vor zice: Cum Îl cheamă, ce să le spun?». Atunci Dumnezeu a răspuns lui Moise: «*Eu sunt Cel Ce sunt*»... «Așa să spui fiilor lui Israel: *Cel Ce este* m-a trimis la voi!»” (Ieșire 3, 13–14); „Domnul Dumnezeu părinților noștri... mi S-a arătat...” (Ieșire 3, 16); „Acesta este Domnul Dumnezeu nostru, în tot pământul judecățile Lui” (Psalm 104, 7); „Dumnezeu cel viu, Care a făcut cerul și pământul, marea și toate cele ce sunt în ele” (Fapte 14, 15) și care S-a arătat oamenilor întrupându-Se în persoana Fiului lui Dumnezeu, dovedind prin aceasta iubirea Sa pentru omul, creatura Sa. Sfântul Maxim Mărturisitorul concepe, înțelege pe Dumnezeu ca: „entitate de viață-făcătoare și supraființială; ...temelie de-putere-făcătoare și mai presus de toată puterea; și aptitudine lucrătoare și fără de sfârșit... o entitate făcătoare a toată ființa” (Filocalia II, Capete teologice, Suta întâia 1-2-4); v. **Treime**.

DURĂU — mănăstire de maici, așezată la poalele muntelui de unde începe urcușul spre Ceahlău. Biserica e pictată de Tonitza.

DVERA (de la slv. *dveri*) — perdeaua ușilor

împărătești (v. **Catapeteasma**). În bisericile ortodoxe, altarul este despărțit de restul interiorului bisericii printr-un perete de icoane numit catapeteasmă sau iconostas. Comunicarea între altar și interiorul bisericii se face prin trei uși: o ușă e așezată la mijlocul catapetesmei și două lateral, una spre nord și alta spre sud de ușa centrală numită „ușile împărătești”, fiind formată din două canaturi (părți) care se deschid lateral; neavând

înălțimea spațiului în care sunt așezate, partea de sus a ușilor împărătești se acoperă cu o perdea numită *dveră*, astfel ca privirile credincioșilor din biserică să nu pătrundă în altar în momentele solemne ale slujbei divine. *Dvera* se confecționează din mătase, stofă, catifea, de diferite culori (mai frecvent albă) și frumos brodată, cu motive și simboluri religioase. La momentele rânduite în timpul slujbei, *dvera* se deschide, fiind trasă lateral sau în sus.

E

EBIONIȚI v. **Hidropasastați**.

ECDICH v. **Ghirocomii**.

ECFONIS(E) sau **vosglasuri** (ἐκφωνήσις, ἡ — *ecfonisis* = strigare, aclamare; ἐκφωνέω — *ekfoneo* = a ridica, a înalta glasul) — sunt mici fragmente de rugăciuni din textul anaforalei, rostite de preot cu glas mai înalt, pentru a fi auzite de credincioși. De prin sec. V–VI, anafora începe să fie citită în taină de către liturghisitori, cu excepția unor mici fragmente care continuă a fi citite sau rostite cu glas tare și care sunt așa-numite *ecfonise*, și anume: formula pentru introducerea imnului trisaghion („*Cântarea de biruință*” cântând, strigând...“); cuvintele rostite de Mântuitorul la Cina cea de Taină („*Luați, mâncați...*“); *ecfonisul* pentru ultima oferire a Darurilor, înainte de sfințire („*Ale tale dintru ale tale...*“); formula pentru pomenirea Sf. Fecioare la diptice („*Mai ales*” pentru Preasfânta, Preacurata...“); formula pentru pomenirea episcopului locului („*Întâi pomeneste* Doamne...“); înainte de rugăciunea „Tatăl nostru” („*Și ne învrednicește pe noi, Stăpâne...*“). *Ecfonisele* sunt în rugăciunile Utreniei, ca și în trecut, și azi, fie formule de încheiere, fie formule care marchează începutul diferitelor lecturi sau cântări ce revin cântăreților la strană. Așa este *ecfonisul* ecteniei de după cântarea a șasea a Catavasiilor „Că Tu ești împăratul păcii și Mântuitorul sufletelor noastre”. *Ecfonisul* este fraza cu care se încheie ectenia „Că Ție se cuvine toată

slava... și închinăciunea...”, răspuns „Amin” („Așa să fie”, să se împlinească cererea).

ECFRAZA (ἐκφρασις, ἡ — *ekfrasis*, *i* = mod de a se exprima) — expresia este un gen specific omiliei patristice (culminând în epoca marilor părinți ai Bisericii, în sec. IV), prin care se face o descriere retorică de ex. a unei icoane sau picturi bisericești; o asemenea cuvântare avem în omiliile episcopului Asterie al Amasiei (sec. IV) la o pictură înfățișând istoria pătimirii sfintei mucenice Eufimie (rev. *B.O.R.*, anul LXV, 1–3, 1947, p. 53–54).

ECLESIA (ἐκκλησία, ἡ — *eklesia*, *i* = biserică) — Biserica, instituția divină, întemeiată de Hristos; v. **Biserica**.

ECLESIARH (ἐκκλησιαρχης, ὁ — *eclesiarchis*) — călugăr în grija căruia se află sfântul lăcaș și buna desfășurare a cultului la bisericile catedrale și mănăstiri.

ECLESIASTUL — carte canonică din Vechiul Testament, atribuită prin tradiție regelui Solomon (sec III î.Hr.).

ECLESIASTIC (ἐκκλησιαστικός — *eclesiasticos* = cel ce ține de biserică) — bisericesc, un membru al clerului Bisericii creștine.

ECLESIOLOGIC (ἐκκλησιάζω — *ecclesiazo* = a se reuni într-o adunare, a merge la biserică) — spirit eclesiologic, conștiința de comunitate în Biserica creștină, de integrare în viața liturgică creștină. Cultul ortodox se distinge prin caracterul său *eclesiologic* sau comunitar. El promovează, în primul rând,

rugăciunea cu caracter social sau colectiv, o rugăciune a comunității credincioșilor uniți într-un cuget în duhul păcii, al iubirii fraterne și al solidarității sau comunității de credință. În biserică ne rugăm *toți*, pentru nevoile *tuturor*: „Domnului să ne rugăm” (la ectenii), „Tatăl nostru...” (la rugăciunea domnească), „Să zicem *toți* din tot sufletul și din tot cugetul nostru să zicem...” (la ectenia întreită de după Evanghelie).

ECTENIE (ἐκτενής, ἐς — *ectenis*, *es* = întins, prelungit; εὐχή, ἡ — *efhi* — rugăciune; *ectenie efhi* = rugăciune prelungită, stăruitoare) — îndemn stăruiitor la rugăciune; este rugăciunea de cerere cea mai completă, o sinteză a cererilor Bisericii în cadrul Liturghiei Ortodoxe; lat. *collecta* = rugăciune colectivă, socială — rostită în numele poporului („Cu pace Domnului să ne rugăm...”, „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule... rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiește”); ea formulează dorințele, nevoile și cererile spirituale și materiale ale întregii adunări, în zeci de formule stabilite de Biserică. Despre temeiurile scripturistice ale ecteniei aflăm la 1 Timotei 2, 1: „Vă îndemn deci, înainte de toate să faceți cereri, rugăciuni, mijlociri, mulțumiri, pentru toți oamenii”. Parte integrantă a cultului creștin, încă din epoca apostolică, ectenia este atestată de Sfinții Părinți, în secolele următoare (Justin Martirul, Ioan Hrisostom, Chiril al Ierusalimului ș.a.). Ectenia este de mai multe feluri: *Ectenia mare* (cuprinde mai multe cereri), care se rostește la începutul Laudelor mari, la Sf. Liturghie, Sf. Taine, ierurgii principale (ex. Aghiasma mare); *Ectenia mică* este o prescurtare a Ecteniei mari; *Ectenia pentru catehumeni* („Rugați-

vă cei chemați Domnului... Cei credincioși pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pe dânsii...”); *Ectenia întreită* (stăruitoare) care se rostește de obicei după citirile biblice („Să zicem *toți* din tot sufletul... Doamne, Atotstăpânitorule, Dumnezeul părinților noștri, rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiește. Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila Ta, rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiește...”); *Ectenia cererilor* („... de la Domnul să cerem...” „Dă, Doamne”). Se mai numește σὺνᾶνσις, ἡ — *sinapsis* = legătură, unire, pentru că se unesc de obicei mai multe cereri într-o rugăciune; și εἰρηνικά — *eirinika* = cu pace, căci conține mai multe cereri pentru pace (ex. „Cu pace Domnului să ne rugăm”). Ectenia se încheie cu ecfonisul; v. **Ecfonis**.

ECUMENIC (οἰκουμενικός — *oikoumenikos* = universal, împreună) — *Consiliul ecumenic al Bisericilor creștine*, adică împreună adunare a întregii Biserici, cu toate confesiunile, își are sediul la Geneva. Formarea *Consiliului Ecumenic* a fost propusă în 1937 de către două dintre ramurile mișcării ecumenice, mișcare cu rădăcini vechi, începând din sec. XIII, dar care capătă formă organizată abia în 1910, la Edinburgh, în „Conferința mondială a misiunilor”. Cele două ramuri organizate: „Creștinismul practic” și „Credință și organizare”, ce luaseră ființă după 1925, în Suedia și Anglia, reușesc, abia în 1948, după război, să se reunească la Amsterdam, în prima adunare generală, la care participă și „Consiliul internațional al misiunilor” ce fusese înființat în 1921. Anul 1948 este începutul activității Consiliului ecumenic, când are loc

prima adunare generală la care participă 146 de biserici, printre care și Biserica Ortodoxă, Română. Consiliul Ecumenic și-a continuat de atunci activitatea prin adunări ținute la răstimpuri de câte un an sau doi, după necesități, până azi, contribuind la o mai bună cunoaștere și înțelegere între Bisericile creștine din lume.

ECUMENISM — mișcarea de unificare a Bisericilor creștine.

EDEN (lb. ebr. „desfătare“, „delicii“) — este, după relatările Sfintei Scripturi, locul în care Dumnezeu i-a așezat pe primii oameni, creați de El, Adam și Eva, spre a trăi în desfătare și fericire deplină. *Edenul* biblic este un loc pe pământ, iar raiul e grădina sădită de Dumnezeu, în partea de răsărit în *Eden*, numindu-se *Rai* sau *Paradis* (în lb. persană înseamnă grădină înverzită și înflorită, iar în lb. ebr. *Paradis*, cu același înțeles). Un râu izvoră din *Eden* și uda raiul. Râul avea patru brațe, fiecare braț străbătând alte ținuturi ce se aflau în *Eden*, în afara raiului: țara Havila, țara Cuș și hotarul Asiriei, udat de două brațe ale râului, numite Tigru și Eufrat. Pornind de la acest reper, se crede că *Edenul* era undeva spre Golful Persic. Omul este așezat în Grădina Edenului „ca s-o lucreze și s-o păzească“ (Facere 2, 15). În mijlocul raiului „era pomul vieții și pomul cunoștinței binelui și răului“ (Facere 2, 9). Dumnezeu îi poruncește omului să mănânce din toți pomii raiului, dar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânce, „căci în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit!“ (Facere 2, 17). Raiul din *Eden* nu se confundă cu Cerul, care „e cu totul altceva“, spune Sf. Nicodim Aghioritul. Raiul „cereșc“, numit metaforic în iudaism „sânul lui Avraam“, este

locul în care stau sufletele dreptilor până la Judecata de apoi, și care, de asemenea, se deosebește de „Împărăția cerurilor“ unde, conform învățăturii creștine, vor merge sufletele dreptcredincioșilor creștini după Judecata de apoi, spre a se bucura de slava și strălucirea lui Dumnezeu.

EDIMMU — numele dat sufletului nemuritor în vechea religie a Babilonului. După moarte, trupul se prefăce în țărână, iar sufletul care nu moare, *edimmu* este „îmbrăcat într-o haină de aripi“ și coborât în împărăția subpământeană numită Kigallu sau Arali. Aici sufletele celor buni sunt recompensate, fiind așezate într-o grădină plină de roade numită Șeol.

EFA — se numea în antichitate măsura folosită pentru cantitatea de făină sau alte materiale uscate, necesare jertfelor.

EFES — străvechi oraș al Lidiei (sec. XI î.Hr.), așezat pe țărmul Mării Egee, în partea de vest a Asiei Mici, între Milet și Smirna; era vestit în antichitate ca centru comercial și religios. Aici se afla templul zeiței Artemis (Diana), considerată între cele Șapte Minuni ale lumii. Efesul trece succesiv sub stăpânirea grecească (este capitala Confederației ionice), persană și romană (devine capitala provinciei romane Asia). Este evanghelizat de Sf. Ap. Pavel în timpul celei de a doua și celei de a treia călătorii misionare, devenind un puternic centru creștin, începând din sec. I d.Hr. Aici, după tradiție, a păstorit ca episcop și a murit Sf. Ev. Ioan. Pe mormântul său a fost înălțată o măreață biserică de către împăratul Justinian în sec. VI (G. R., p. 329 ș.u.). Biserica din Efes este una dintre cele șapte Biserici ale Asiei cărora le sunt adresate scrisorile cuprinse în

Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul. Tradiția spune că Sfânta Fecioară Maria ar fi murit la Efes. Orașul este distrus de goți (sec. III d.Hr.) și restaurat în epoca bizantină. Al treilea Sinod ecumenic (431 d.Hr.) are loc la Efes; el combate nestorianismul, precizând dogma referitoare la persoana lui Hristos și modul unirii celor două naturi ale Sale: divină și umană.

EFIMION — în muzica psaltică, se numește grupul de versuri care se repetă, ca un *refren*, după fiecare strofă a unui condac; Condacul este un poem compus dintr-un număr de strofe — 20–30 —, formate fiecare din 5–13 versuri.

EFRATA — numele vechi al Betleemului Judeii, locul nașterii Mântuitorului Iisus Hristos (Facere 35, 19; 48, 7; Rut 4, 11; Miheia 5, 1).

EFREM SIRUL, SFÂNTUL — mare imnograf creștin din sec. IV (+379). Compune numeroase imne în cinstea Sfintei Fecioare, a Nașterii Domnului, a Bisericii și pentru combaterea diferitelor erezii. Multe din rugăciunile compuse de el au intrat în cultul Bisericii Ortodoxe. Efrem Sirul este unul dintre autorii *Mineiului* ortodox, fiind pomenit în Sinaxar la 28 ianuarie, cu multe laude: „Căruia zice-se că i s-a vărsat dar de la Dumnezeu, prin care scriind multe scripturi pline de umilință și cu acelea a îndreptat pe mulți”.

EFOD — veșmânt preotesc în religia mozaică, descris în Vechiul Testament (Ieșire 28, 6–7). E format din două bucăți de mătase, așezate una peste piept și alta pe spate, unite pe umăr cu două încheietori; culoarea materialului este violet, acaju sau vișiniu. Se încinge cu o cingătoare. Încheietorile *efodului* vor fi două pietre de smarald pe care se gravează numele fiilor lui Israel.

EGOISMUL — iubirea exagerată și greșit înțeleasă față de sine însuși, și satisfacerea dorințelor proprii cu nesocotirea drepturilor altora și a legilor morale.

EGUMEN (ἡγούμενος — *igumenos* = egumen, stareț) — călugăr conducător al unei mănăstiri, al unui schit; v. **Abate**.

EH-EHURI v. **Semne muzicale (psaltice)**.

EL, ELOHIM — termen ebraic prin care este denumit Dumnezeu. Acest termen se întâlnește la majoritatea popoarelor semite. Este deopotrivă substantiv comun, desemnând divinitatea în general și substantiv propriu, numele unicului Dumnezeu al Revelației. „*El*” este însoțit întotdeauna de epitete care descriu atribute ale lui Dumnezeu: **EL-SHADDAI** (Facere 17, 1; 35, 11; 48, 3) — Dumnezeu cel Atotputernic, numele cu care Se face cunoscut patriarhilor Avraam, Isaac și Iacov; **EL-ELION** (Facere 14, 18–22) — Dumnezeu cel Preainalt; **EL-ROI** (Facere 16, 13) — Dumnezeu atotvăzător; **EL-OLAM** (Facere 21, 33) — Dumnezeu cel veșnic; **EL-GANNA** (Ieșire 20, 5) — Dumnezeu gelos; **EL-HAI** (Iosua 3, 10) — Dumnezeul cel viu. „*Elohim*” este o formă de plural, diferită de pluralul de reverență și diferită de pluralul credințelor politeiste. Verbele și adjectivele alăturate lui „*Elohim*” sunt întotdeauna la singular, pentru că Dumnezeu este Unul singur. Forma de plural indică pluralitatea Persoanelor în Dumnezeu (Facere 1, 26; 3, 22) și pluralitatea atributelor divine sub care Dumnezeu ni se face cunoscut; v. **Iahve**.

ELAFROM v. **Semne muzicale**.

ELENA (gr. Ἑλένη, ὁ; Ἑλληνίς, ἡ — *ellin, o; ellinis, i* = femeie greacă), **Sfânta**

Elena — împărăteasa, mama împăratului Constantin cel Mare, care prin Edictul de la Milan (anul 313) a dat religiei creștine libertate de dezvoltare, decretând-o religie de stat. Biserica creștină îi cinstește ca sfinți în ziua de 21 mai.

ELEONUL — muntele Eleonului; v. **Ispas** sau **Înălțarea Domnului la cer**.

ELEUSA, milostiva (Ἡ ἐλέουσα πελαγονήτισσα — *I Eleousa pelagonitisa* = milostiva care a plutit pe mare) — este o icoană a Maicii Domnului care o reprezintă cu Pruncul binecuvântând. Este socotită icoana protectoare a marinarilor; v. *Mineiul pe august*.

ELISEE, Câmpiile Elisee — locuința morților, în religia Greciei antice (politeistă). Această locuință a sufletelor după moarte este închipuită în două feluri, în poemele homerice: Iliada consideră locuința morților ca fiind situată undeva sub pământ, iar Odiseea plasează acest loc undeva departe în vest, la marginile oceanului. Aici se află așa-numitele „Câmpii Elizee” unde nu pot intra decât anumiți favoriți ai zeilor. Fericirea din „Câmpiile Elizee” este nemurirea. Sufletele muritorilor de rând duc o viață tristă în „imperiul lui Hades”, sub pământ unde n-au decât suferință și plâns.

ELOCINȚA — arta de a vorbi frumos, și ca fond și ca formă; este calitatea obligatorie pe care trebuie să o cultive predicatorul.

ELOHIM v. **EL**.

EMANUEL — *Iisus Emanuel*, care înseamnă „Cu noi este Dumnezeu”, este numele dat lui Iisus în viziunea lui Isaia profetul: „Vor chema numele lui Emanuel” (Is. 7, 14) și în vestirea îngerului, care îi spune în vis lui Iosif: „Vor chema numele Lui Emanuel” (Matei 1,

23). *Iisus Emanuel* apare în iconografia bisericească în chip de copil; aceasta este una din cele patru reprezentări iconografice ale Mântuitorului: *Iisus Împărat*, *Iisus Mare Preot*, *Iisus Judecător* și *Iisus Emanuel*. *Iisus Emanuel* e zugrăvit în pictura exterioară de la Moldovița în cadrul ansamblului „Acatistul Maicii Domnului”, stând pe tron, cu aureolă în jurul chipului de copil, binecuvântând cu mâinile întinse; îngerii îl slăvesc (cum scrie textul psaltic în Condacul 9: „Toată firea îngerească s-a minunat de taina întrupării Tale”). În pictura exterioară (la Sucevița și Vatra Moldoviței) apare pictat în medalion, pe zidul de răsărit, deasupra ferestrei de la altar, încadrat de doi arhangheli. Tot copil este reprezentat ca „Îngerul de mare sfat” (Isaia 9, 5) — chip de copil, cu aripi (spre deosebire de *Iisus Emanuel*, tot copil, dar fără aripi) și nimb în formă de cruce, fiind însoțit de cuvintele: „De la Dumnezeu am purces și vin la El”. Reprezentarea simbolică din catacombe, Iisus ca miel de jertfă, apare în marele ansamblu Cinul — la Sucevița și Vatra Moldoviței, ca „Pruncul în potir” pictat deasupra unui miel alb. În pictura interioară a bisericii, *Iisus Emanuel* apare pe latura de nord a turlei celei mari, plutind pe norii cerului, ținând un sul pe care scrie: „Duhul Domnului este peste Mine, că Domnul M-a uns să binevestesc...” (Is. 61, 1; cf. Luca 4, 18).

ENARXA (ἐναρξίς, ἡ — *i enarxis* = început) — se numește *partea de început*, introductivă, a Liturghiei catehumenilor (care urmează îndată după Proscomidie), formată din ritualul închinării slujitorilor pentru Liturghie, binecuvântarea cu Ectenia mare și Antifoa-

nele cu rugăciunile lor și ecteniile dintre ele. După *enarxă*, urmează *Vohodul mic* (ieșirea și intrarea cu Sf. Evanghelie) și apoi *Trisaghionul liturgic* (imnul „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte...“).

ENCOMION, *encomiu*; v. **Panegiric**.

ENCOMIASTIC, *predică encomiastică* — laudativă, panegiric.

ENDOTION (ἐνδυτόν, τό — *enditon*) — *acoperământul* (de mătase) strălucitor de culoare galben sau roșu, care se așează pe Sf. Masă peste primul acoperământ din pânză albă (*cămașă*); *endotionul* simbolizează mărirea lui Dumnezeu sau strălucirea feței Domnului pe muntele Tabor (când a avut loc Schimbarea la față); v. Masă, Sf. Masă.

ENERGUMENI (lat. *energumenus*; gr. ἐνεργούμενος, ὁ — *energumenos*) — se numeau, în vechea Biserică creștină, acele persoane care, ca și catehumenii, nu erau primite la Sf. Liturghie decât în prima parte, la Liturghia catehumenilor, deoarece aceste *persoane* erau *stăpânite de demoni* (se mai numeau și *demoniaci*) și aveau crize de furie, de fanatism, manifestându-se prin țipete și violență. Numai slujbele preoților îi mai puteau liniști. Existau, în rânduiala serviciilor Bisericii, rugăciuni și ectenii speciale pentru acești nenorociți, care alcătuiau o grupă distinctă în comunitățile creștine.

ENGOLPION (ἐγκόλπιον, τό — *engolpion* de la *en kolpos* = la gât; lat. *pectorale*) sau *Panaghiul* (τὸ πανάγιον — *to panaghion* = Preasfântul) — este o insignă arhierescă de forma unui medalion-iconiță, făcută din email, aur sau argint, cu chipul Mântuitorului sau al Maicii Domnului

(Παναγία, ἡ — *Panaghia* = Preasfânta Născătoare de Dumnezeu), mai rar chipul Sfintei Treimi. *Engolpionul* se poartă atârnat pe piept cu un lăntșor de către arhieriei, fiind o podoabă arhierescă, existentă numai în Bisericile Ortodoxe (greacă, română, bulgară etc.). *Engolpionul* amintește *hoșenul* sau pectoralul purtat de arhieriei din Vechiul Testament, în care se păstrau „*Urim*” și „*Tumim*”, adică „arătarea” și „adevărul”, talismane sfinte, preînchipuind pe Hristos și Maica Domnului (Ieșire 28, 4 și 15-30; 39, 8 ș.u.). Originea *engolpionului* s-ar afla în micile „relicvarii”, adică cutiute cu moaște de sfinți sau lucruri sfinte, „relicve” pe care le purtau atârnate pe piept stareții de mănăstiri, mai apoi și arhieriei, încă din sec. IV. Până în sec. al XVIII-lea, avea formă de medalion sau de cruce, după care a rămas numai forma actuală de medalion (iconiță rotundă sau ovală). Arhieriei poartă *engolpionul* atât în timpul serviciului divin cât și în restul timpului. Când slujește Sf. Liturghie, arhiericul își pune *engolpionul* peste sacos, iar diaconul rostește: „Inimă curată zidească întru tine Dumnezeu și Duh drept înnoiască întru cele dinlăuntru ale tale” (Ps. 50, 11). Spre deosebire de ceilalți arhieriei (mitropoliți și episcopi), patriarhul poartă două *engolpioane*. *Engolpionul* simbolizează mărturisirea credinței și puterea Sfintei Cruci. Când reprezintă chipul Sf. Fecioare, simbolizează puterea ei mijlocitoare și ocrotitoare.

ENHIRIDIE sau **PROPEDIE** — se numește *Gramatica muzicii psaltice*, deoarece cuprinde denumirile și semnele muzicale ale cântării psaltice, sau bisericești.

ENIPOSTAZIERE sau **POSTAZIERE**, v. **Ipostaziere**.

ENORIAȘ — credincios creștin, membru al unei enorii.

ENORIE (ἐνορία — *enoria*) — se numea în trecut o parohie rurală; v. **Parohie**.

EOTINALE v. **Voscresne**, **Hvalite**.

EPARHIE — dieceză sau Episcopie; este districtul (mai multe județe) supus canonic jurisdicției (conducerii) unui episcop.

EPARHIOT — se numește episcopul care locuiește în eparhia ce stă sub jurisdicția sa.

EPICLEZA (ἐπίκλησις — *epiklisis* = invocare) — este rugăciunea solemnă de invocare a Sf. Duh, în momentul central al Liturghiei, la Euharistie, când se face transformarea cinstitelor Daruri, aduse pe Sf. Masă, în Trupul și Sângele lui Hristos (v. **Anafora**). Toate Sfintele Taine au *epicleză*, adică rugăciunea de invocare a Sf. Duh.

EPIFANIA (ἐπιφανεῖα, ἡ — *Epifaneia* = arătare) și **TEOFANIA** (θεοφανεῖα, ἡ — *Theofania* și slv. *Bogoïavlenie Gospodna* = Arătarea Domnului), **Botezul Domnului** sau **Boboteaza** (cuvânt format din fuziunea termenului slav *bogu* — Dumnezeu și verbul latin *baptizare* — a boteza, O. Dens., I. L., p. 173) — așa este numit în popor acest praznic împărătesc sărbătorit la 6 ianuarie, în amintirea botezului primit de Mântuitorul (la 30 de ani) de la Sf. Ioan Botezătorul, în apa Iordanului (Matei 3, 13–17 și Luca 3, 21–22). Mântuitorul este arătat acum lumii ca Mesia, ca Mântuitor al lumii și Fiu al lui Dumnezeu, atât prin cuvintele lui Ioan Botezătorul, spunând mulțimilor: „Eu vă botez cu apă, dar vine Cel ce este mai tare decât mine, Căruia nu sunt

vrednic să-l dezleg cureaua încălțămintelor, El vă va boteza cu Duh Sfânt și cu foc” (Luca 3, 16), cât și prin glasul lui Dumnezeu din cer: „Iar botezându-se Iisus, când ieșea din apă, îndată cerurile s-au deschis și Duhul lui Dumnezeu s-a văzut pogorându-se ca un porumbel și venind peste El. Și iată glas din ceruri zicând: «Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Care am binevoit»” (Matei 3, 16–17). Arătarea Domnului s-a făcut acum și prin începerea activității Lui în mijlocul oamenilor; tot acum S-a arătat omenirii Sf. Treime: Fiul se boteza, Tatăl glăsuind din ceruri: „Acesta este Fiul Meu...” și Sf. Duh, pogorând sub chip de porumbel peste capul Fiului lui Dumnezeu. *Epifania* se consemnează, alături de Nașterea și Învierea Domnului, printre primele sărbători creștine, încă din cele mai vechi scrieri (ex. Constituțiile Apostolice) datând din primele veacuri ale Bisericii; v. **Crăciunul**, **Boboteaza**.

EPIGONATUL sau **BEDERNIȚA** (ἐπιγονάτιον, τό — *epigonation, to* sau ὑπογονάτιον, τό — *ipogonation, to* de la ἐπί — *epi* sau ὑπό — *ipo* și γόνυ, τό — *goni* = genunchi; lat. *subgenuale*; slv. *nebedernița*) — o piesă ornamentală din costumul arhieresc; este o bucată de stofă scumpă, de formă romboïdală, care se atârnă la coapsa dreaptă, fiind legată fie de brâu, fie de gât, cu o panglică trecută pe umărul stâng. Acest ornament (podoabă) este purtat de arhieriei numai când slujesc Sf. Liturghie. Punerea lui e însoțită de cuvintele rostite de diacon: „Încinge-te cu sabia ta, peste coapsa ta, puternice” (Ps. 44, 4). Epigonatul nu este un veșmânt necesar, ci mai mult o insignă și de aceea episcopul acordă

dreptul de a-l purta și preoților distinși cu ranguri bisericești (v. *Statutul pentru Organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, art. 141). S-au atribuit epigonatului mai multe simboluri: șervetul cu care s-a șters Pilat pe mâini; șervetul cu care Mântuitorul s-a încins și a șters picioarele ucenicilor; sabia ce închipuie crucea *Învierii* și biruința asupra morții, precum și „*sabia Duhului*”, care este cuvântul lui Dumnezeu” (Efeseni 6, 17), cu care se înarmează arhiereul pentru a respinge învățăturile eretice (LG, Veșminte).

EPISCOP — slujitor din treapta cea mai înaltă a ierarhiei Bisericii (lat. *episcopus*; gr. ἐπίσκοπος, ὁ — *episcopos* = episcop, supraveghetor, de la ἐπισκοπέω — *episkopeo* = a inspecta, a cerceta, a vizita). În Noul Testament se vorbește în numeroase texte despre episcopi ca persoane bisericești care aveau drepturi mai mari decât preoții; dreptul de a hirotoni preoți (I Tim. 5, 22, Tit. 1, 5), de a răsplăti și pedepsi (II Tim. 2, 24–26), de a supraveghea cultul și învățăturile, de a conduce Biserica (II Tim. 2, 2; I Tim. 4, 11–14) etc. În prima epocă din istoria Bisericii, denumirea de *episcop* s-a dat urmașilor direcți ai Sfinților Apostoli, aleși, la început, din rândul celor 70 de ucenici ai Mântuitorului și hirotoniți chiar de Sfinții Apostoli. Unul dintre primii *episcopi* a fost, la Ierusalim, Sf. Iacov, apoi fratele său Simeon, ucenici ai Domnului. În toate comunitățile creștine înființate de Sfinții Apostoli era orânduit un *episcop*, care avea în subordine mai mulți preoți. Azi rolul *episcopului* în Biserică s-a păstrat cu aceleași prerogative moștenite din Biserica primară. El este ales de *Sinod* (Adunarea generală a

ierarhilor conducători ai Bisericii) și are în grijă sa o eparhie (o comunitate de parohii). Arhiereul (episcopul) este hirotonit de mai mulți arhierei. În Constituțiile Apostolice sau Așezămintele Sfinților Apostoli (redactate spre sfârșitul sec. IV, pe baza unor vechi documente din sec. III) se reglementează funcțiile liturgice ale celor trei trepte ale clerului: *Episcopul binecuvântează, nu se binecuvântează, hiroteseste, hirotonește, primește binecuvântarea de la episcopi, dar nu de la preoți. Arhiereul binecuvântează cu amândouă mâinile* ca semn că are deplinătatea puterii sacramentale (sfințitoare), spre deosebire de *preot* care *binecuvântează numai cu o singură mână*, dreapta, fără a avea, ca *episcopul*, toată puterea sacramentală. *Episcopul are preoția deplină*.

EPISTOLĂ (lat. *epistula, epistola*; gr. ἐπιστολή, ἡ — *epistoli*) — epistole, scrieri ale Sfinților Apostoli, cuprinse în Noul Testament; v. **Sf. Scriptură**.

EPISTOLIA MAICII DOMNULUI și EPISTOLIA DOMNULUI NOSTRU IISUS HRISTOS — scrieri cu caracter religios, cuprinzând elemente legendare, fantastice și apocaliptice, privitoare la viața de dincolo, având însă numeroase abateri de la învățătura Bisericii. Ele sunt încadrate între cărțile populare apocrife (ἀπόκρυφος — *apocrifos* = ascuns), cărți atribuite unor persoane din Vechiul Testament. Asemenea cărți au început să circule de prin sec. XVI pe teritoriul românesc, traduse din limba slavonă și scrise de autori necunoscuți (anonimi), aparținând lumii orientale și bizantine.

EPISTROF v. **Semne muzicale**.

EPITAF sau *Sf. Epitaf* (ἐπιτάφιον, τό — *epitafion*, de la ἐπὶ și τάφος — *epi tafos* = mormânt) — ca obiect bisericesc de cult și ca *inscripție* pe o piatră de mormânt. **EPITAFUL** *obiect de cult*, numit și *Sfântul Aer* sau *Plas-cenița* (slv.), este făcut din pânză de în, mătase, catifea sau mușama, pe care se află imprimată, brodată ori pictată, icoana înmormântării Domnului. Se folosește o singură dată pe an, la slujba Vecerniei din Vinerea Patimilor, când Epitaful este scos în procesiune din Sfântul altar și așezat în mijlocul bisericii pe o masă, și apoi la slujba Prohodului din noaptea Vinerii Patimilor (Utrenia Sâmbetei celei mari), când este purtat în procesiune în jurul bisericii și apoi adus în biserică în Sf. altar, unde este așezat pe Sf. Masă; acolo rămâne până la Înălțarea Domnului, când este ridicat și pus la locul lui, unde se păstrează în restul anului. *Epitaful* închipuie trupul mort al Domnului, amintind punerea lui în mormânt, iar ridicarea *Epitafului* de pe Sf. Masă, în Miercurea din ajunul Înălțării, simbolizează Înălțarea la cer a Mântuitorului. *Epitaful* s-a dezvoltat din *Aerul* sau acoperământul cel mare cu care se învelea Sf. Evanghelie (sec. X–XIII) când se ieșea la Vohodul de la sfârșitul slujbei din Vinerea Patimilor. *Vohodul* acesta s-a dezvoltat cu timpul, fiind prelungit prin ieșirea afară din biserică și ocolirea ei, care închipuie procesiunea funebră pentru purtarea trupului Domnului de la Golgota la locul mormântului, iar *Aerul* de la început, cu care se învelea Sf. Evanghelie, a luat dimensiuni mai mari, până la mărimea actuală de 1,5–2 m lungime și 1 m lățime, care datează aproximativ din sec. XIV. Reprezentând scena trupului mort al Domnului,

prohodit de mironosițe și purtat spre mormânt, explică și asemănarea de numire și de iconografie cu acea pânză mai mare, numită *aer*, care acoperă azi sfintele vase, fiind identică și cu iconografia de pe antimise (v. **Antimisul**). *Epitafele* cele mai vechi reprezintă opere de mare valoare ale artei țesăturii și broderiei la români. *Cele mai vechi epitafe liturgice* care se păstrează până azi la noi datează din sec. al XIV-lea, și anume: *Epitaful lui Nicodim de la Tismana* și *cele de la Cozia*, unul al lui Nicodim (1396) și unul al lui Mircea cel Bătrân. În unele biserici se întrebuintează, în timpul mai nou, și un Epitaf cu icoana Adormirii Maicii Domnului, la slujba Vecerniei din ajunul praznicului Adormirii Maicii Domnului (15 august).

EPITALAM, *epitalamuri* (ἐπιθαλάμιος — *epitalamios* = epitalamic, nupțial) — *cântec de nuntă*, poem pentru tinerii căsătoriți; cu prilejul nunții, preotul rostește, după slujba cununiei, un *epitalam* (o cuvântare ocazională pentru tinerii căsătoriți).

EPITIMIE (ἐπιτίμιον, τό — *epitimion* = penitență, părere de rău) — Canon de pocăință pe care preotul îl dă credinciosului ca un fel de pedeapsă, ca acesta să-și ispășească într-un fel păcatele (prin fapte bune și de milostenie — ex.: să îngrijească un mormânt părăsit, să îmbrace un copil sărman, să îngrijească un bolnav, să sâdească un pom, și multe altele), pentru a putea căpăta iertarea lui Dumnezeu și dreptul de a primi Sf. Împărtășanie. Ex.: în Noul Testament, Mântuitorul dă slăbănogului vindecă la Betsaida, ca *epitimie*, să-și ducă patul și să nu mai greșească în fața lui Dumnezeu (Ioan 5,8); îndeplinirea canonului

la Taina spovedaniei; ispășire.

EPITRAHIL (ἐπιτραχήλιον, τό — *epitrahilion*, de la ἐπί-τράχηλος — *epitrahilos* = peste umăr, grumaz și περί-τράχηλιον — *peri trahilion* = în jurul gâtului) sau popular, *patrafir* — este un veșmânt preoțesc confecționat din același material ca și celelalte veșminte liturgice (sacosul și felonul); el este o fâșie care se atârnă pe piept, având în partea de sus o răscoitură prin care se vără capul, astfel ca epitrahilul să stea în jurul gâtului. Partea de la capătul de jos este omată cu franjuri iar pe fâșia ce atârnă pe piept se coase sau se brodează o cruce. Există și o formă mai veche de epitrahil format dintr-o fâșie lungă de stofă (ca un orar, care se așează în jurul gâtului și capetele se lasă în jos pe piept (așa cum se poate vedea în picturile bisericești din sec. XII–XVII). La *catolici* are forma orarului și se poartă pe ambele umere având capetele lăsate pe piept și poartă denumirea de *stola*. Dintre veșmintele preoțești, *epitrahilul* este cel mai folosit și fără el nu se poate săvârși nici o slujbă. El simbolizează puterea harului dumnezeiesc care se pogoară asupra preotului și prin care el slujește cele sfinte; mai simbolizează și jugul cel bun al slujirii lui Hristos, luat de bună voie de preot și episcop (Matei 11, 29), amintind și crucea pătimirii Domnului (Gherman al Constantinopolului, P.G. t. XCVIII, col. 393, C–D). *Epitrahilul* e semnul preoției depline. El se dă preotului la hirotonie.

EPITROP (ἐπίτροπος, ὁ — *epitropos*, o = tutore) — înputernicit cu administrarea unor bunuri. Consiliul *epitropilor* în parohie administrează veniturile bisericii și ajută pe

preot în activitatea parohială.

EPOCA POST-APOSTOLICĂ — se numește timpul din viața Bisericii creștine care a urmat imediat după epoca apostolică în care au trăit și au propovăduit Sfinții Apostoli, după Înălțarea Mântuitorului la cer. Ea se plasează în istoria creștinismului până în sec. II d.Hr. *Epoca paleocreștină* cuprinde primele șase veacuri după Hristos.

EPOPEEA LUI GHILGAMES — operă valoroasă din literatura Mesopotamiei antice. Acest poem epic este un fel de *Iliada*, care ne-a păstrat date despre nivelul de cunoștințe științifice, filosofice și religioase ale vechilor popoare babiloniene, prezentând și cele mai importante informații despre potop, foarte asemănătoare cu cele biblice, dar fără motivația morală a Bibliei care consideră potopul ca o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru decăderea morală a omenirii. Povestea lui *Ghilgames* este a unui erou, un semizeu care salvează orașul Uruk, unde e încoronat rege. De *Ghilgames* se îndrăgostește zeița Iștar (numită în Biblie Astarte), zeița fecundității și a războiului, personificare a lui Venus, Luceafărul dimineții, cea mai cunoscută și populară zeiță a panteonului babilonian, și al cărei templu se afla la Uruk. Fiindcă *Ghilgames* îi respinge dragostea, ea se va răzbuna, provocându-i un șir de suferințe, care vor culmina cu îmbolnăvirea de lepră a lui *Ghilgames* și uciderea celui mai bun prieten al său, Enkidu, vestit vânător. După multe încercări, *Ghilgames* ajunge în insula fericirilor, la strămoșul său, Ut-Napistru, cărui zeii îi dăruiseră nemurirea pentru merite deosebite câștigate de acesta în vremea potopului. El

vindecă pe *Ghilgames* de lepră, dar nu-i poate da nemurirea pe care acesta i-o cere. După un șir de încercări, din care iese învingător, *Ghilgames* revine la Uruk, reconstruind zidurile cetății și reușind să pătrundă în împărăția morților spre a-l vedea pe Enkidu și a sta de vorbă cu el. *Epopoea lui Ghilgames* este considerată „una dintre cele mai emoționante capodopere ale literaturii antice” și se presupune o influență a ei asupra poemelor homerice. Ea s-a păstrat doar fragmentar într-o transcriere pe 12 tăblițe din epoca lui Assurbanipal (trad. în lb. rom. de I. Mihălcescu; I. M. EG).

ERA, ERE — mari perioade de timp care numără anii pornind de la un anumit eveniment istoric. Ex.: avem la greci *Era olimpică*, în care se numărau anii începând de la anul 776 î.Hr., când au luat naștere *jocurile olimpice* date în onoarea lui Zeus (Dîa), în orașul Olimpia din Grecia antică. Intervalul de 4 în 4 ani, când aveau loc jocurile, se numea *Olimpiadă*. La romani avem *Era fondării Romei* care începea la an. 753 î.Hr. — *Ab urbe condita*. La creștini s-a folosit întâi *Era constantinopolitană* sau *bizantină*, care număra anii de la Facerea lumii, socotind 5508 ani până la venirea Mântuitorului. *Era creștină* (Era nouă) începe de la *Nașterea Mântuitorului*. Ea a fost introdusă (în sec. VI) de călugărul Dionisie cel Mic. Cu timpul, Era creștină a fost introdusă de toate popoarele creștine și necreștine. În această eră, anii se numără de la 1. *Era mahomedană* începe cu Hegira; v. **Hegira**.

EREMIA (gr. ἐρημία, ἡ — *erimia*; lat. *desertum*) — singurătate; de aici *eremit* — monah cu viață singuratică; profetul Eremia este

unul dintre cei patru mari profeti al Vechiului Testament (sec. VI, î.Hr.). A scris cartea canonică „*Plângerile lui Ieremia*” în care arată suferințele poporului iudeu, căzut în robia babiloniană și dărămarea templului din Ierusalim.

EREMIT (ἐρημος — *erimos* = solitar, trist, sărman) — pustnic, sihastru, călugăr singuratic, trăind izolat de comunitatea mănăstirii, undeva într-un schit în mijlocul unei păduri sau într-o peșteră în munte, postind și rugându-se neconținut. Eremiții aparțin atât religiei creștine, cât și unor religii din Extremul Orient (budism, brahmanism). Din rândul lor s-au recrutat, în creștinism, sfinții. Și Ortodoxia creștină românească are sfinți proveniți dintre acești pustnici, ca: *Sfânta Teodora de la Sihla* (în munții Neamțului), *Daniil Sihastrul* (în apropierea mănăstirii Voroneț), a cărui peșteră a devenit loc de pelerinaj, precum și mulți alții. Eremiții erau, în vechea religie brahmană, o categorie de călugări care, în dorința supremă de a se contopi cu Brahma, ceea ce însemna stadiul cel mai înalt de desăvârșire morală, părăseau lumea în care trăiseră, renunțând la toate bunurile materiale și la propria familie, izolându-se undeva, în mijlocul unei păduri sau într-o peșteră sau chiar renunțând la un adăpost; mergeau din loc în loc, cerșindu-și hrana și trăind în post, meditație și rugăciune. În cele din urmă, renunțau chiar la propria lor viață, se izolau definitiv și în stare de totală nemișcare se scufundau în meditație absolută, așteptând clipa intrării în Brahma (Brahmanii) sau în Nirvana (budiștii), lăsându-se să moară de foame, spre a-și împlini datoria față de legea brahmană. Această formă de viață eremită aproape a

dispărut, acești călugări extremiști fiind integrați azi în mănăstiri (budiste și brahmane) bine organizate, unde călugării duc o viață de studiu, de rugăciune, o viață cultică civilizată, având ca scop sprijinirea spirituală a credincioșilor; v. **Monahismul**.

ERES (gr. ἔρις, ἥ — *eris* = dispută, controversă, neînțelegere) — mit, credință greșită; *eres* e denumirea populară a cuvântului *erezie*, care înseamnă *abatere* de la dreapta credință, afirmație neconformă cu adevărul stabilit. Erezii au apărut chiar din primele veacuri în sânul Bisericii creștine și care au fost combătute în Sinoadele ecumenice (ca de ex. arianismul, nestorianismul, maniheismul etc.), în scopul formulării clare a dreptei credințe a Bisericii.

ERETICI — cei rătăciți de la adevărurile de credință, cei căzuți în erezie.

ERMINEUTICA (ἐρμηνεία, ἥ — *erminia* = exegeză, arta de a interpreta, de a explica) — disciplină biblică în care sunt fixate principiile și regulile cu ajutorul cărora se poate face o tălmăcire corectă a Sfintei Scripturi, în general, și a Noului Testament, în special. Ermineutica biblică cuprinde trei părți: 1. *Noetica* se ocupă cu *teoria sensurilor*, a înțelesurilor Sf. Scripturi; 2. *Euristica* se ocupă cu *aflarea și identificarea sensurilor* (înțelesurilor) în diferite texte biblice; 3. *Proforistica* se ocupă cu *aplicarea sensului potrivit textelor* mai greoaie.

ERMINILE ZUGRAVILOR — numite și manuale de pictură, sunt scrieri care cuprind reguli privitoare la meșteșugul picturii bisericești. Începuturile *erminiilor* le găsim în niște note consemnate de unii călugări mai cărturari,

care pictau în stilul artei bizantine și care au început să-și noteze reguli mai de seamă ale meșteșugului lor. Aceste note au constituit nucleul primelor manuale de pictură. Începând din sec. XVII, ele au circulat sub formă de manuscrise în lb. greacă și au fost folosite de călugări zugravi din diferite părți ale creștinătății ortodoxe, mai ales la Athos, unde se mutase centrul mișcării culturale și artistice bizantine, după căderea Constantinopolului sub turci (1453). Dintre redactările vechilor *Ermini*, singura care s-a păstrat și are numele alcătuitorului este a ieromonahului *Dionisie din Furna* (sec. XVII-XVIII). *Erminiile* cuprind două părți: una iconografică și una tehnică. Cea a lui Furna începe cu o rugăciune către Maica Domnului, continuă cu îndrumări către cei ce vor să învețe meșteșugul și apoi se dau îndrumări despre ce rugăciuni să fie citite de zugravi înainte de a se apuca de lucru. Partea întâi, *tehnică*, dă instrucțiuni privitoare la uneltele și materialele necesare în pictura icoanelor (pe lemn, pânză, pictura murală); partea a doua, cea iconografică, dă instrucțiuni asupra felului cum să fie zugrăviți sfinții pe icoane sau pe pereții bisericii și diferitele scene din Vechiul și Noul Testament (LG — *Erminiile*).

ERMOLOGHION sau **IRMOLOGHION** — carte de slujbă bisericească în care sunt cuprinse irmoasele și catavasiile din Minee, Penticostar și Triod, de la sărbătorile mari; v. **Irmos**.

ESCOBARDERIE v. **Jansenismul**.

ESENIENII — denumiți „arodieni”, erau o sectă religioasă în sânul iudaismului (sec. I d.Hr.). Trăiau în jurul Mării Moarte, aveau o

doctrină secretă și practicau ascetismul, recomandând cumpătarea, celibatul și comunitatea bunurilor.

ESHATOLOGIE (ἔσχατος — *eshatos* = ultim, cel din urmă, ἡ ἐσχάτη ὥρα — *i eshati ora* = ceasul din urmă) — învățătura despre viața viitoare, viața veșnică, „viața veacului ce va să vină”, împărăția lui Dumnezeu pentru care ne rugăm: „Vie împărăția Ta!”, care va începe după Judecata de apoi, când Iisus va veni „să judece vii și morți” și va întemeia o împărăție ce „nu va avea sfârșit” și pentru care Biserica învață pe credincioși ce trebuie să facă, cum să trăiască aici pe pământ spre a fi mântuiți în împărăția lui Dumnezeu.

ETEROM v. **Semne muzicale**.

ETERODOX — eretic, ce se abate de la credința ortodoxă (dreaptă).

ETERODOXE sau **monofizite** — se numesc Bisericele care s-au abătut de la dogma ortodoxă, primind monofizitismul, erezie care susține că Hristos a fost numai Dumnezeu, nu și om; v. **Monofizitism**, **Crezul**.

ETIMASIA (ἐτοιμασία, ἡ — *etimasia* = pregătire) — temă iconografică în bisericele ortodoxe, ce apare pe pereții turlei Pantocratorului (turla cea mare) reprezentând un tron gol, înconjurat de uneltele Patimilor lui Hristos, pregătit pentru Mântuitorul Care va veni să Se așeze ca Judecător al lumii, la a doua venire a Sa; *Etimasia* e strâns legată de Pantocrator și de reprezentarea Sf. Treimi, căci Dumnezeu, Creatorul lumii și Atotțiitorul va fi totodată și Judecătorul ei, așa cum scrie Sf. Scriptură: „Iar Domnul rămâne în veac; gătit-a scaunul Lui de judecată și El va judeca lumea; cu dreptate judecă popoarele” (Psalmul 9, 7–

8).

EUFONIE — succesiune armonioasă de vocale și consoane (în muzica psaltică).

EUHARISTIA (εὐχαριστία, ἡ — *euharistia*, *i* = mulțumire, recunoștință), **Sfânta Euharistie** — Taina Sfântă care constituie centrul cultului creștin. E piatra de temelie a cultului Legii celei Noi puse de Mântuitorul la Cina cea de Taină (ultima cină pascală pe care o ia cu ucenicii Săi), când „a luat Iisus pâine și binecuvântând, a frânt și le-a dat lor (ucenicilor) și a zis: «Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu». Și luând paharul, mulțumind, le-a dat și au băut din el toți. Și a zis lor: «Acesta este Sângele Meu, al Legii celei noi, care pentru mulți se varsă»” (Marcu 14, 22–24; cf. Matei 26, 26–28). Iisus prefigurează acum, în chip nesângeros, jertfa sângeroasă pe care avea să o aducă pe Golgota, ca expresie supremă a iubirii Sale pentru oameni. Prin instituirea Sfintei Euharistii, Iisus pune nu numai temelia cultului creștin, „al Legii celei noi”, care trebuia să perpetueze amintirea Jertfei Sale și legătura Sa permanentă cu credincioșii, ci fixează și materia nesângeroasă a Euharistiei (pâinea și vinul), precum și ritualul euharistic, formele noului cult, din care se vor dezvolta treptat, mai târziu, toate celelalte forme ale sale (rugăciunea și lauda lui Dumnezeu, citiri din cărțile sfinte, cântările religioase, harismele). *Euharistia*, ca fundament al Sfintei Liturghii, nu este un simplu act sacramental, ci o continuă actualizare a actului răscumpărător al jertfei și Învierii lui Iisus. De aceea spune Sf. Apostol Pavel: „Hristos, Cel ce a murit, și mai ales Cel ce a înviat, Care și este de-a dreapta lui Dumnezeu, Care mijlocește pentru noi” (Romani 8, 34).

„aducând o singură jertfă pentru păcate, a șezut în vecii vecilor, de-a dreapta lui Dumnezeu... Căci printr-o singură jertfă adusă, a adus la veșnică desăvârșire pe cei ce se sfințesc“ (Evrei 10, 12 și 14). Această sfințire înseamnă curățirea de păcatele noastre prin comuniunea cu Iisus Hristos, primind Taina Împărtășaniei, adică Trupul și Sângele Său sub forma pâinii și a vinului care s-au sfințit la Sf. Liturghie. Pentru a fi vrednic să se sfințească primind *Sf. Euharistie*, credinciosul trebuie să împlinească cuvântul Evangheliei lui Hristos, care ne învață și ne îndeamnă: „Să ne apropiem cu *inimă curată*, întru *plinătatea credinței*, *curățindu-ne prin stropire inimile de orice cuget rău*, și *spălându-ne trupul în apă curată*“ (Evrei 10, 22). Aproximându-ne să luăm Sfânta Împărtășanie, noi trebuie să *ne curățim atât sufletele cât și trupurile noastre*, și prin spălare cu *apă*, dar și prin *post* și *rugăciune*, *dragoste de aproapele* și *fapte bune*. „Și să luăm seama unul altuia, ca să ne îndemnăm la dragoste și la fapte bune“ (Evrei 10, 24). Dacă nu împlinim aceste porunci, nu suntem vrednici să primim *Sf. Euharistie* (nu avem dreptul să ne împărtășim), căci nesocotim pe Fiul lui Dumnezeu: „Gândiți-vă: cu cât mai aspră fi-va pedeapsa cuvenită celui ce a călcat în picioare pe Fiul lui Dumnezeu, și a nesocotit sângele testamentului cu care s-a sfințit, și a batjocorit duhul harului“ (Evrei 10, 29). Pregătirea pentru primirea Sfintei Împărtășanii se face atât prin *post* și *rugăciune* (v. **Postul**), cât și prin *mărturisirea păcatelor* (spovedania) și *împăcarea* cu toți, „iertăciunea“, cum o numește poporul (Matei 5, 23–24; Marcu 11, 25–26), iar în ziua respectivă, înainte de împărtășanie nu se va mânca nimic. Împărtășirea este taina tainelor

prin care se realizează unirea credinciosului creștin cu Iisus Hristos, cu Trupul și Sângele Său (sub forma pâinii și a vinului Împărtășaniei). Actul împărtășirii are loc, de obicei, în cursul Sfintei Liturghii, după ce preotul zice: „Să luăm aminte! Sfintele, sfinților“, iar strana (poporul) răspunde: „Unul sfânt, Unul Domn, Iisus Hristos, întru mărirea lui Dumnezeu-Tatăl, Amin!“ Atunci credincioșii care sunt pregătiți (adică au postit, s-au spovedit, s-au împăcat cu toți și au iertat, cerând iertare) vin în fața altarului, la ușile împărătești și primesc Sf. Împărtășanie (care este una din cele șapte Taine ale Bisericii).

EURISTICA v. **Ermineutica**.

EUTHANASIA (εὐθανασία, ἡ — *euthanasia* = moarte ușoară, fără durere) — termen care desemnează practica, actul medical de curmare a vieții unui infirm sau suferind incurabil, spre a-l scuti de dureri. Biserica creștină interzice asemenea practici, care nu sunt permise nici de legile civile.

EVA (ebr. „viață“) — numele primei femei creată de Dumnezeu spre a fi tovarășă de viață lui Adam, primul om creat de Dumnezeu în ziua a șasea a creației lumii (Facere 2, 21–24 și 3, 20).

EVANGHELIE și **EVANGHELISTAR** (de la gr. εὐαγγέλιον, τό — *evangelion*, Evanghelie = vestea cea bună; lat. *evangelium*) — se numește cartea de slujbă bisericească, în care sunt cuprinse pericopele sau fragmentele din Evanghelii rânduite pentru a fi citite în cadrul Sf. Liturghii sau a altor slujbe. *Evanghelierul* sau *Lectionarul* cuprinde șirul evangheliilor care se citesc în fiecare an, rânduite după data schimbătoare a Paștelui, în 35 de tabele calendaristice, așezate la sfârșitul

Evangheliei sau Evangheliar, cum se numește cartea care cuprinde pericopele, iar șirul celor 35 de tabele se numește *Evanghelistar*. Evanghelistarul explică cum și când se urmează citirea Evangheliilor Învierii, cu glasurile (adică muzica din Octoih) și cu voscresnele lor (cântările, imnele de slăvire a lui Hristos care însoțesc citirea textului Evangheliei respective); v. **Pericopă, Lecturi biblice**.

EVANGHELIE (εὐαγγέλιον, τό — *Evanghelion*; lat. *evangelium*), **Sfintele Evanghelii** — se numesc cele patru cărți din Noul Testament, scrise de cei patru evangheliști: Matei, Marcu, Luca și Ioan. *Evanghelie*, adică „*veste bună*”, este învățătura Domnului nostru Iisus Hristos, pe care El a dat-o oamenilor în cei trei ani ai activității Sale, în mijlocul lor. În tot acest timp, El a predicat, dar n-a scris nimic, lucru pe care l-au făcut și Sfinții Apostoli, timp de aproape 20 de ani, după moartea și Înălțarea Sa la cer. Începând de pe la anul 60 al sec. I, această învățatură a fost fixată în scris spre a nu fi alterată și spre a se putea propaga mai sigur și mai departe mesajul lui Hristos. Pentru creștini, *Evangheliile* sunt cele mai sfinte și cele mai folosite dintre cărțile Sfintei Scripturi, căci ele cuprind: viața, învățătura, parabolele, minunile, patimile, moartea și Învierea Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Învățătura lui Hristos, cuprinsă în *Evanghelie*, arată oamenilor calea pe care să meargă spre a cunoaște pe Dumnezeu, a împlini voia Lui și a dobândi mântuirea. Dacă în Vechiul Testament, relația dintre Dumnezeu și om avea mai mult un caracter formal, bazându-se, în primul

rând, pe împlinirea unui ritual religios, în *Evanghelia* lui Hristos, această relație se bazează pe transformarea spirituală care să poată duce la comuniunea cu Dumnezeu și cu aproapele, comuniune care nu poate izvorî decât *din iubire*. O iubire totală față de Dumnezeu și față de om, nu numai de aproapele, cum stă scris și în Legea veche, ci față de toți oamenii, fie ei și vrăjmași: „Ați auzit că s-a zis: «Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte». Eu însă vă spun vouă: Nu vă împotriviți celui rău; iar cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt... Ați auzit că s-a zis: «Să iubești pe aproapele tău și să urăști pe vrăjmașul tău». Iar Eu vă zic vouă: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vă vatămă și vă prigonesc, ca să fiți fiii Tatălui vostru Celui din ceruri, că El face să răsară soarele peste cei răi și peste cei buni și trimite ploaie peste cei drepti și peste cei nedrepti. Căci dacă iubiți pe cei ce vă iubesc, ce răsplată veți avea? Au nu fac și vameșii același lucru? Și dacă îmbrățișați numai pe frații voștri, ce faceți mai mult?... Fiți, dar, voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este” (Matei 5, 38–39 și 43–48). Despre înalta spiritualitate a moralei și vieții creștine vorbește Iisus în mod aproape programatic, în Cele nouă Fericiri sau *Predica de pe munte*, în care se reliefează *virtutea fundamentală* ce le include pe toate celelalte, și care este *curăția inimii* — „Fericiti cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu” (Matei 5, 8). La această stare nu se poate ajunge decât prin credință desăvârșită și luptă necurmată și vigilentă împotriva tuturor

formelor și aspectelor răului, care începe din gândurile noastre proprii. De aceea Mântuitorul îndeamnă: „Fiți, dar, voi desăvârșiți...” (Mt. 5, 48). Pentru a ajunge la desăvârșire, în scopul mântuirii și unirii omului cu Dumnezeu, perspectivă supremă a învățaturii evanghelice, nu există alternativă: „Nimeni nu poate să slujească la doi domni, căci sau pe unul îl va urî și pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va lipi și pe celălalt îl va disprețui; nu puteți să slujiți lui Dumnezeu și lui mamona” (Matei 6, 24). *Evanghelia* tipărită la Mănăstirea Neamț, în 1821, de către mitropolitul Veniamin Costache (care a și înființat tipografia de la Neamț), este considerată cea mai mare carte din România și un monument de cultură națională. Este „monument” și pentru mărimea ei neobișnuită (45/32 cm) și pentru valoarea ei artistică. E tipărită cu matrițe ornate și efigizate (diverse scene biblice și portrete) din lemn de păr, cuprinzând 400 de ilustrații în roșu și negru. Este legată în piele cu cheutori metalice, realizate cu mare măiestrie. Se apreciază că această carte-unicat, *Evanghelia* de la 1821, adevărată comoară a bibliotecii Mănăstirii Neamț, este și *cea mai scumpă carte din România*. **EVANGHELIER** v. **Evanghelie** (**Evanghelistar**).

EVANGHELIST, EVANGHELIȘTI — se numesc autorii, adică cei ce au fixat în scris *Evanghelia* lui Iisus Hristos. Este impropriu denumirea de *evangelist* care se dă unor predicatori (în neoprotestantism); aceștia pot fi numiți evanghelizatori, propovăduitori ai învățaturii evanghelice. *Evangheliștii* au trăit în sec. I d.Hr. și sunt în număr de patru (*Matei, Marcu, Luca și Ioan*), iar cărțile se nu-

mesc: *Evanghelia după Matei, Evanghelia după Marcu, Evanghelia după Luca și Evanghelia după Ioan*. Cei patru *evangheliști* au folosit pentru cărțile lor tradiția orală, adică forma originală, cum a vorbit Iisus și cum au continuat să propovăduiască apostolii și ucenicii Domnului. *Matei* a fost unul dintre cei 12 Apostoli și a fost ales (chemat) de Iisus la început printre ucenici și apoi, apostol. Intrând în cetatea Capernaum, a vindecat un leproș și un slăbănog; „Și după aceasta a văzut un vameș cu numele Levi, care ședea la vamă, și i-a zis: Vino după Mine. Și, lăsând toate, el s-a sculat și a mers după El” (Luca 5, 27). *Matei* era fiul lui Alfeu (Marcu 2, 14) și era vameș, după cum scriu *Evangheliile*, și însuși spune: „Și plecând Iisus de acolo, a văzut un om care ședea la vamă, cu numele Matei, și i-a zis acestuia: Vino după Mine. Și sculându-se, a mers după El” (Matei 9, 9). Numele lui e menționat și în șirul celor 12 Apostoli: „Numele celor doisprezece apostoli sunt acestea: Întâi Simon, cel numit Petru... Toma și *Matei vameșul*...” (Matei 10, 2–4). El a scris *Evanghelia* în limba aramaică (ebraica populară), vorbită în Palestina în vremea Mântuitorului. Încă din sec. I a fost tradusă în lb. greacă, limbă ce era de mare circulație în primele veacuri. Bazându-se pe Vechiul Testament, *Evanghelia lui Matei* caută să convingă pe iudei că Iisus din Nazaret este Mesia cel prezis de profeți. *Matei* a cunoscut direct evenimentele pe care le istorisește, începând mai ales din momentul alegerii sale ca apostol, când Iisus își începe activitatea publică, după Botezul Său și până la arătările după Învierea Sa. Iar în *Evanghelia lui Matei* aflăm, din primul capi-

tol, despre *Neamul ascendent al lui Iisus „omul“*, numit Fiul lui David, care descindea din neamul lui Iuda, fiul lui Iacob (Israel), fiul lui Isaac, unic fiu al lui Avraam și despre *Nașterea Sa*, de la Duhul Sfânt și din Fecioara Maria. În cap. 2 aflăm despre Magii de la Răsărit, Fuga în Egipt, Uciderea pruncilor de către Irod și întoarcerea în Egipt, după moartea lui Irod. Cu cap. 3, începe expunerea vieții lui Iisus de la vârsta de 30 de ani, cuprinzând cei trei ani de activitate în mijlocul oamenilor: Botezul, alegerea Apostolilor, minunile — vindecări, învieri din morți —, învățătura Sa dumnezeiască — prin predică și parabole —, Instituirea Sf. Euharistiei, patimile, răstignirea și Învierea din morți. Cap. 25 (ultimul) se încheie cu trimiterea Apostolilor la propovăduire, când li se arată, după Înviere. Despre *Evanghelistul Marcu*, numit Ioan Marcu, aflăm, din Faptele Apostolilor, că era fiul Mariei — o creștină din Ierusalim —, care îl adăpostește pe Apostolul Petru după ce a fost eliberat din închisoare de către îngerul lui Dumnezeu: „Și chibzuind, a venit la casa Mariei, mama lui Ioan, cel numit și Marcu, unde erau adunați mulți și se rugau“ (Fapte 12, 12). Ioan Marcu l-a însoțit pe Apostolul Pavel în prima sa călătorie misionară. Întors la Ierusalim, pleacă, mai târziu, cu nepotul său Barnaba în insula Cipru. Spre anii 60, Marcu l-a însoțit pe apostolul Petru la Roma. Din Epistola Sf. Apostol Pavel către Filimon (1, 23-24), trimisă din Roma, unde se afla în închisoare, este pomenit și Marcu, ca unul dintre colaboratorii săi: „Te îmbrățișează Epafra, cel închis împreună cu mine pentru Hristos Iisus, *Marcu*, Aristarh, Dimas, Luca,

cei împreună lucrători cu mine“. Și Apostolul Petru îl avea pe Marcu foarte apropiat, că-l numește „fiul meu“ în Epistola I, trimisă din Roma, pe la anul 63, creștinilor din Asia Mică (în diaspora prin: Pont, Galatia, Capadocia, Bitinia): „Biserica cea aleasă din Babilon (adică Roma păgână, numită Babilon și în Apocalipsă — *n.n.*) și *Marcu*, fiul meu, vă îmbrățișează“ (I Petru 5, 13). Marcu a scris Evanghelia sa la Roma, pentru creștinii de acolo și pentru păgâni, poate și îndemnat de Sf. Apostol Petru, care propovăduia acolo și ale cărui predici și istorisiri i-au fost prețioase informații. Dar Marcu cunoștea toate câte le-a scris și de la creștinii din Ierusalim, care se adunau în casa lor să se roage și chiar l-a văzut pe Iisus (Marcu 14, 50-52). El a scris în limba greacă, vorbită în tot imperiul roman. Despre timpul când a fost scrisă sunt păreri diferite, dar se crede că la Roma, în anul 62, înainte de Evanghelia lui Luca. Marcu își începe Evanghelia de la Botezul lui Iisus, pe care îl numește „Fiul lui Dumnezeu“ și insistă asupra minunilor săvârșite și asupra învățaturii Sale. Spre deosebire de Matei, în Evanghelia lui Marcu se vorbește nu numai despre patimile și Învierea Domnului, dar și despre Înălțarea Sa la cer. Despre sfârșitul activității și vieții sale, după o veche tradiție se spune că el ar fi înființat Biserica din Alexandria Egiptului, unde a și murit, fiind episcop, iar trupul său a fost adus la Veneția (sec. IX), unde s-a zidit și grandioasa biserică Sfântul Marcu, el fiind și patronul orașului. În iconografie este reprezentat având ca simbol un leu, pentru că Evanghelia lui începe cu Sfântul Ioan Botezătorul, numit și „glasul celui ce strigă în pustie“. *Evanghelistul*

Luca, de profesie medic, era originar din Antiohia (Siria) unde a cunoscut pe Apostolul Pavel, alături de care își va desfășura activitatea, întovărășindu-l pe acesta în prima sa călătorie misionară. La întoarcere, Luca rămâne la Filipi, în Macedonia, unde organizează Biserica, înființând mai multe comunități creștine în timp de șapte ani, cât stă la Filipi. *Luca* este autorul *Evangheliei* ce-i poartă numele și al cărții *Faptele Apostolilor*, care cuprinde fapte și date istorice despre cele ce au urmat îndată după Înălțarea Domnului la cer. Luca n-a cunoscut direct pe Mântuitorul, dar a trăit alături de toți apostolii și ucenicii Lui; *Evangheliile* celor doi (Matei și Marcu) l-au influențat și l-au ajutat să înțeleagă multe din cele ce se petrecuseră și despre care scrie și el în *Evanghelia* sa, în care Iisus este înfățișat ca „Mântuitorul tuturor neamurilor”. Își începe *Evanghelia* cu momentul vestirii de către îngerul Gavriil, atât a nașterii Sf. Ioan Botezătorul, cât și a Mântuitorului, care „Fiul Celui Preaînalt Dumnezeu se va chema” (Lc. 1, 32). *Evanghelistul Ioan*, fiul lui Zevedeu, împreună cu Petru și Iacob numiți de Apostolul Pavel „stâlpii Bisericii” (Gal. 2, 9) sunt printre primii chemați de Hristos în rândul Apostolilor Săi; Ioan era cel mai tânăr dintre Apostoli și cel mai iubit de Domnul, pe care l-a urmat pretutindeni, fiind martor la minunea „Schimbării la față”, la patimile și răstignirea Lui, și cel căruia *Iisus, de pe cruce, îi dă în grijă pe Fecioara Maria*. Maica Domnului va rămâne lângă apostolul Ioan până la sfârșitul vieții, însoțindu-l la Efes, unde Ioan și-a desfășurat activitatea, înființând acolo mai multe comunități creștine, organizându-le biserici (Apocalipsa 2,

1–3). A fost exilat în insula Patmos, unde a murit pe la anul 100, fiind foarte bătrân. *Evanghelistul Ioan*, numit și *Teologul*, completează, prin *Evanghelia* sa, pe celelalte trei, consemnând fapte și date care acolo nu sunt scrise; Ioan nu vorbește despre Nașterea Domnului, dar insistă asupra învățaturii Lui divine, menționând chiar la deschiderea *Evangheliei* această idee: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (In. 1, 1). Pentru Ioan, Iisus este Învățătorul, este Fiul lui Dumnezeu, născut din veci din Tatăl. „Acestea s-au scris, ca să credeți că Iisus este Hristosul, Fiul lui Dumnezeu, și, crezând, să aveți viață în numele Lui” (In. 20, 32); v. **Evangheliile Iudaismul, Harambașa.**

EVANGHELISTAR v. **Evanghelier.**

EVHITI — ereticii care considerau că Domnul Iisus a poruncit să fie rostită numai rugăciunea „Tatăl nostru” și nici o altă rugăciune. Ei consideră de prisos rugăciunile Sf. Liturghii și recomandă rostirea de zeci de ori, numai a acestei rugăciuni.

EVHOLOGHIUL v. **Molitfelnicul.**

EVHOLOGHIUL LUI SERAPION — este una dintre primele cărți liturgice datând din sec. IV; are forma unei colecții de rugăciuni, rostite la diferite slujbe; lucrarea aparținând lui Serapion, episcop de Thmuis în Egipt, contemporan cu Sf. Antonie cel Mare și Atanasie cel Mare. *Evhologhiul* s-a păstrat mai târziu în copii.

EVHOLOGII sau **IERURGHII**, v. **Ierurgii.**

EVLAVIE, EVLAVIOS — credință în Dumnezeu, stare sufletească înălțată deasupra preocupărilor terestre și cotidiene; *evlavie* este

o însușire a omului credincios (evlavios) și trebuie să caracterizeze, în primul rând, pe sacerdot, pe slujitorul lui Dumnezeu care săvârșește Sfânta Liturghie.

EVLOGHITARIU, EVLOGHITARIU (gr. εὐλογητάριον, τά — *evkologhitaria*) — binecuvântările, cum se numesc troparele precedate de stihul al 12-lea din Psalmul 118: „Binecuvântat ești, Doamne“, care se cântă la Utrenie.

EVREU, EVREICĂ — credincioși de religie mozaică, de unde și denumirea de mozaic, sinonim cu evreu (de la „*eber*“ = cel de dincolo de Eufrat). Avraam, strămoșul poporului evreu, venise de dincolo de Eufrat, din țara dintre râuri, adică Mesopotamia, așezată între Tigru și Eufrat, fiind chemat de Dumnezeu, să se stabilească în țara Canaan (între M. Mediterană și râul Iordan) spre a întemeia aici o țară și un popor nou. Acest popor nou trebuia să păstreze credința într-un singur Dumnezeu, să ducă în lume ideea mesianică, păstrată de primii oameni după alungarea lor din rai, promisiunea dată de Dumnezeu oamenilor că le va trimite un Mântuitor care să-i elibereze din robia păcatului strămoșesc. Fiul lui Avraam a fost Isaac, al cărui fiu, Iacov, a avut 12 fii, din care s-au tras cele 12 seminții, din înmulțirea cărora s-a format poporul evreu, numit și *Israel*. Biblia arată, în *cartea Facerii* (32, 24-29), geneza acestui nume: în drumul de întoarcere al lui Iacov în Canaan, de unde lipsise 20 de ani, într-o noapte este provocat de cineva la luptă. Iacov i-a ținut piept cu vitejie și putere și venind zorile, Acela a vrut să plece, dar Iacov i-a cerut mai întâi binecuvântarea, căci a înțeles că Dumnezeu îi pusese la

încercare curajul și puterea: „Și l-a întrebat Acela: «Care îți este numele?». Și el a zis: «Iacov». Zisu-i-a Acela: «De-acum nu-ți va mai fi numele Iacov, ci *Israel* te vei numi, că te-ai luptat cu Dumnezeu și cu oamenii și ai ieșit biruitor»... Și l-a binecuvântat acolo“. După al doilea război mondial, *evreii*, risipiți (după dărâmarea templului și a Ierusalimului de către romani la anul 70 d.Hr.) pe toată fața pământului de vitregiile istoriei, păstrându-și totuși ființa și credința, au hotărât să-și refacă *statul Israel* pe vechiul teritoriu al Canaanului, „țara părinților“ lor.

EXAPLA — se numește *ediția Septuagintei* redactată de Origen (teolog și exeget creștin, sec. III). Redactarea lui Origen s-a făcut pe baza tuturor transcrierilor existente în vremea sa, pe care le-a așezat pe șase coloane (de aici și numele de *Exapla*). El a căutat, prin aceasta, să dovedească autoritatea și autenticitatea Septuagintei, a cărei traducere a respectat textul ebraic și nu l-a falsificat, potrivit unor acuzații iudaice ale vremii. Coloana Septuagintei din *Exapla* s-a păstrat în copii, după originalul care se afla în biblioteca din Cezareea, bibliotecă distrusă în sec. VII, când orașul a fost cucerit de mahomedani și dat pradă focului. Periclitul Ieronim a cunoscut textul original al *Exaplei*, în sec. IV, când se afla în biblioteca din Cezareea. În anul 390, Ieronim începe să facă traducerea Vechiului Testament în limba latină, folosind originalul ebraic și *Exapla*, făcută de Origen după Septuaginta. *Traducerea lui Ieronim* a fost considerată ca cea mai reușită față de alte traduceri latine sau copii ale unor traduceri mai vechi, și de aceea s-a impus, astfel încât în sec. VII era cea mai

răspândită și cunoscută sub numele de *VULGATA*: v. **Septuaginta**.

EXAIMERON („cele șase zile ale creației”) — este titlul *Omiliei a LX-a* a Sf. Vasile cel Mare. În Exaimeron se vorbește despre cele șase zile ale creației lumii.

EXAPOSTILARII v. **Svetilne** sau **luminânde**.

EXAPSALMUL (ἐξάψαλμος, ó — *o exapsalmos*) — este grupul de șase psalmi ai Utreniei (Ps. 3, 37, 62, 87, 102, 142), care formează lecturile biblice din partea Utreniei, ce începe de la „Slavă Sfintei... Treimi”, până la Canoane (Catavasii), având caracter trinitar, deoarece este slăvit Dumnezeu, „Cel în Treime lăudat”. Acești psalmi exprimă sentimente și stări sufletești foarte variate: tânguirea omului Legii Vechi pentru păcate, deznădejdea și neputința sa (Ps. 87), speranța și încrederea în mântuirea făgăduită (Ps. 102). Citirea *exapsalmului* simbolizează vremea întunecată de după căderea în păcat a primilor oameni; de aceea, în mănăstiri, când slujba Utreniei se face seara în cadrul Privegherii, se sting în biserică toate luminile, în afară de cea de la analog. Cei șase psalmi au fost rânduiți să se citească la slujba dimineții, pentru că textul lor vorbește și despre scularea noastră din somnul nopții și la rugăciunea de dimineață: „Eu m-am culcat și am adormit; sculatu-m-am, că Domnul mă va sprijini” (Ps. 3, 5) și „Dumnezeule, Dumnezeu meu, pe Tine Te caut dis-de-dimineată” (Ps. 62, 1), psalm care s-a păstrat în toate riturile liturgice creștine și menționat în Constituțiile Apostolice (II, 59; VIII, 38), ca rugăciunea de dimineață.

EXARH — mitropolit primat; în epoca impe-

rială bizantină, *exarhul* era locțiitorul împăratului în provinciile imperiului.

EXCOMUNICARE — înlăturarea din rândurile Bisericii a unora dintre membrii ei, ca urmare a săvârșirii de păcate grele, de abateri de la poruncile ei. Gravitatea *excomunicării* constă în pierderea oricărei asistențe din partea Bisericii, ruperea „legăturii cu cele sfinte”, prin interzicerea de a participa la Sf. Liturghie și oprirea de la Sf. Împărtășanie. Excomunicarea este cea mai grea pedeapsă pentru un membru al Bisericii creștine.

EXETASIS (ἐξέτασις, ἡ — *exetasis* = examinare, cercare) — se numește chestionarul la care este supus candidatul la arhierie (episcopat); candidatul este așezat pe covorul numit „vulturul mare” (v. **Vulturul**), covor ce în timpul exetasisului stă între sfeșnicele cele mari, în naos, în fața altarului. Stând pe porțiunea covorului unde e brodată coada vulturului, candidatul răspunde la prima întrebare pe care i-o pune protosul. La a doua întrebare, candidatul răspunde, înaintând pe mijlocul covorului pe broderie, iar când răspunde la întrebarea a treia, candidatul a înaintat stând pe capul vulturului. Această înaintare simbolizează înaintarea în desăvârșirea treptelor preoțești (diacon, preot, arhieru). Vulturul simbolizează pietatea și înțelepciunea arhierului. Ca și vulturul, el trebuie să se înalțe deasupra credincioșilor, spre a fi exemplu bun, dar și pentru a cunoaște de la înălțime, ca și vulturul, ce se întâmplă în eparhia sa.

EXEGET — persoană care practică exegeza, adică cercetarea, comentarea, explicarea din punct de vedere istoric-filologic a unui text literar, religios, juridic.

EXEGEZA biblică (ἐξήγησις, ἡ — *exighis*) — explicarea, interpretarea Bibliei; explicarea gramaticală, istorică, literală, filozofică, alegorică sau tipologică a evenimentelor, persoanelor și simbolurilor biblice, cu sensul lor spiritual, și teologică, în raport cu tradiția Bisericii și ținând seama de caracterul revelat al Sf. Scripturi, scrise sub însuflarea Sf. Duh.

EXOD, Ieșire — titlul cărții a doua a Penta-teuhului (cele cinci cărți ale Vechiului Testament scrise de Moise) care formează prima parte a Bibliei. Relatează despre ieșirea, exodul evreilor din Egipt, după o robie de peste patru sute de ani. Cel care a condus exodul a fost Moise, călăuzit de Dumnezeu.

EXOMOLOGEZA (ἐξομολόγησις, ἡ — *exomologhis* = spovedanie) — mărturisirea păcatelor, urmată de iertarea lor.

EXOMOLOGHITARION (de la ἐξομολογέω — *exomologeo* = a mărturisi, a se spovedi) — carte călăuzitoare pentru duhovnici. Un *Exmologhitarion* tradus la noi, în 1799, de călugării Grigore și Gherontie, este tratatul Sf. Nicodim Aghioritul — *Carte foarte folositoare de suflet*.

EXONARTEX (pridvor sau tindă) — pridvor închis așezat în partea de apus a bisericii; este o încăpere închisă cu zid în toate laturile, fie înconjurată numai cu jumătate de zid și cu acoperișul susținut pe coloane, fie complet deschis și numai cu patru stâlpi de susținere la colțuri, pentru acoperiș; *exonartexul* este așezat în fața ușii de intrare în biserică, la pronaos. La bisericile cu *exonartex* închis (cum sunt cele moldovene) o mare parte din temele iconografice din pronaos se zugrăvesc

aici (ca de ex.: Judecata din urmă, Scara lui Iacov, Adam și Eva în rai ș.a.), și nu numai pe peretele de la intrare, dar și pe ceilalți pereți. Printre alte teme zugrăvite în *exonartex* se află și Scara Sf. Ioan Scărarul și Vămile Văzduhului, strâns legate de tema Judecății din urmă. Scara Sf. Ioan Scărarul sau „Scara mântuitoare de suflet și suitoare la ceruri”, scara spirituală a desăvârșirii e înfățișată ca o scară ce se înalță de pe pământ și se sprijină pe poarta deschisă a cerului. Fiecare treaptă a scării denumeste un păcat de care trebuie să te lepezi sau o virtute pe care trebuie s-o însușești, spre a înainta pe urcușul desăvârșirii. Oamenii (în special călugării), ajutați de îngeri, care zboară pe lângă ei, urcă greu treptele scării; cei care ajung până sus sunt primiți în cer, cu bucurie de Hristos, înfățișat cu brațele întinse. Cei păcătoși cad de pe treptele scării direct în iadul care-i înghite. Uneori lângă scară e zugrăvit și Sf. Ioan Scărarul (ținând în mână un rulou) și moartea, cu coasa în mână (această temă e zugrăvită la mănăstirea Sucevița și la Hurez). Tema Vămile Văzduhului, de inspirație folclorică, apare numai în bisericile moldovenești (Humor, Moldovița, Arbore, Voroneț); scena arată un turn în interiorul căruia urcă o scară, pe care se văd 20 de balcoane ce închipuie vămile, la care stau de strajă îngerii și diavolii. Sufletele care urcă sunt oprite prin fiecare vamă, unde îngerii și diavolii le judecă faptele înscrise pe niște rulouri purtate de fiecare suflet. După faptele înscrise, sunt împărțite sufletele între îngeri și diavoli. *Exonartexul* închis se mai găsește foarte rar la bisericile mai noi; începând din sec. XIX, este extrem de rar; v. **Slon**.

EXORCIȘTII (lat. *exorcistae*, gr. ἑξορκιστής, ὁ — *exorkistis*) — amintiți în documente din sec. III, constituiau, în Biserica primară, o treaptă a clerului inferior, rânduiți prin hirotésie (v. **Hirotésie**); sarcina lor era de a îngriji de energumeni (demoniaci, cei stăpâniți de diavol) și alungarea duhurilor necurate. *Exorcismul* era, la început, o harismă (dar extraordinar) pe care o putea exercita oricine, fără o consacrare anume din partea autorității bisericești. Dispărând însă harismaticii (oameni înzestrați cu dar extraordinar, pătrunși de Duh Sfânt), sarcina exorcizării a fost atribuită numai anumitor persoane, prin hirotésie; astfel, *exorciștii* au fost introduși în rândul clerului inferior. În sec. IV–V, *exorcismele* (rugăciuni speciale și gesturi rituale) din rânduiala de azi a botezului și pregătirea pentru botez a adulților, le săvârșeau *exorciști* de profesie și după ce aceștia au dispărut, au fost trecute între atribuțiile preoților. În Biserica ortodoxă a dispărut treapta *exorciștilor*, dar ea s-a păstrat în Biserica din Apus; v. **Ierurgii**.

EXTAZ (ἔκστασις, ἡ — *ekstasis* = ieșire) — este, așa cum se și traduce, o „ieșire“, o stare cu totul specială, este un fenomen despre care ne vorbește Sf. Scriptură când relatând transfigurarea lui Iisus de pe Tabor, apostolii care-L însoțeau — Petru, Iacob și Ioan — au căzut în „extaz“ și s-au aruncat cu fețele la pământ. *Extazul* este o stare care iese de sub controlul rațiunii, o stare de elevație, de uimire, amestecată cu o fericire nedefinită. În Epistola a doua către Corinteni, Sf. Apostol Pavel analizează o asemenea stare de *extaz*, asemănând-o cu o răpire în rai, cu o deschidere a înțelegerii simțurilor omului la o asemenea

acuitate, încât să poată auzi și vedea sfințenia și posibilitatea de comunicare a altei lumi: „Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani — fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe — a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer. Și-l știu pe un astfel de om — fie în trup, fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe — că a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască“ (II Corinteni 12, 2–4).

EXTRA ECCLESIAM NULLA SALUS („în afară de Biserică nu este mântuire“) — adevăr la care se referă Sf. Ciprian, episcop al Cartaginei, pe la jumătatea sec. III, în legătură cu creștinii care în timpul persecuțiilor pe vremea împăratului Deciu au apostaziat (au renegat) credința creștină și atunci Biserica i-a exclus, luându-le dreptul de a mai primi Sfintele Taine; v. **Excomunicare**.

EZECHIEL, Iezechiel (ebr. *Iehezkel* — Dumnezeu va întări) — numele celui de al treilea mare profet din Vechiul Testament și al cărții profetice pe care a scris-o. Este fiul preotului Buzi. A fost dus în captivitate în vremea robiei babiloniene (sub Nabucodonosor, anul 597 î.Hr.). Se căsătorește și trăiește între exilații iudei, pe malul Chebarului, la sud-est de Babilon. Își începe slujirea profetică la vârsta de 30 ani, cu 7 ani înainte de distrugerea Templului din Ierusalim, slujire ce va cuprinde o perioadă de cel puțin 22 ani. *Iezechiel* se adresează: — exilaților din Babilon, arătând că exilul nu e o nedreptate a lui Dumnezeu, ci consecința propriilor păcate; — iudeilor rămași în Iuda, avertizându-i că de nu se vor pocăi pentru idolatria ce a cuprins până și Templul,

acesta va fi dărâmat, iar Ierusalimul va fi distrus; — tuturor exilaților, după căderea Ierusalimului, pe care îi mângâie și îi întărește cu optimismul perspectivei sale referitoare la întoarcerea din exil, curățirea poporului, restaurarea Templului, restabilirea cultului monoteist. Viziunile sale cele mai importante sunt: carul de foc (cap. 1), Templul profanat

de idolatrie (cap. 8–11), Păstorul cel bun (cap. 34), vedenia oaselor uscate și a învierii morților (cap. 37), Noul Ierusalim (cap. 40–46), râul apei vieții (cap. 47).

EZOTERIC (ἐσωτερικός — *esoterikos* = interior, ascuns) — învățătură ascunsă, ce se predă doar unor inițiați, cum se proceda în școlile filosofice din Atena antică.

FACEREA — prima carte a Pentateuhului (v. **Pentateuh**; **Biblia**) Vechiului Testament, scriere atribuită, conform tradiției iudaice, lui Moise. Se mai numește **Geneza** (*genesis* = origine, naștere). Este redactată, se pare, în sec. XV î.Hr. în timpul șederii poporului Israel în pustie după ieșirea din robia egipteană. Cartea descrie: a. facerea cerurilor și a pământului și începutul istoriei omenirii; b. starea inițială a omului, căderea lui și originea păcatului, întinderea păcatului în neamul omenesc de până la Avraam (istoria lui Cain, potopul, zidirea turnului Babel, originea rasei semite); c. începutul istoriei poporului ales, patriarhii Avraam, Isaac și Iacov, istoria lui Iosif până la venirea poporului evreu în Egipt. Este istoria sfântă a creației universului, a creației omului „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu” și istoria „poporului ales”. Dumnezeu este aproape de oameni, vorbește și face cu ei legăminte: legământul încheiat cu Noe și cel făcut cu Avraam pregătesc darea Legii pe muntele Sinai. *Facerea* redă cheia de înțelegere a lucrării lui Dumnezeu Cel personal cu oamenii: Dumnezeu lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov, a istoriei și vocației omului, a istoriei răscumpărării care începe cu poporul evreu. Pluralul *Elohim* folosit pentru Dumnezeu, pregătește înțelegerea Treimii; protoevanghelia (promisiunea unui Răscumpărător — Facere 3, 15) anunță întruparea Mântuitorului. Ptopul este imaginea Botezului. Corabia lui Noe preînchipuie

Biserica și mântuirea în Hristos. Melchisedec este chipul preoției veșnice, jertfirea lui Isaac este chipul jertfirii Fiului lui Dumnezeu. Numeroase persoane și fapte cuprinse în cartea Facerii au o semnificație spirituală și un corespondent în Noul Testament: aducerea jertfelor, tăierea împrejur, lupta lui Iacov cu Îngerul Domnului.

FACHIR v. **Derviș**.

FĂCLIE — lumânare aprinsă.

FANATISM religios — credință oarbă, exagerată, care duce la prigonirea celor de altă credință. *Fanatismul* este considerat un păcat împotriva dreptei credințe.

FAPTELE APOSTOLILOR — carte canonică din Noul Testament, scrisă de Sf. Evanghelist Luca în jurul anilor 60, la Roma; relatează despre întemeierea Bisericii creștine (sărbătorită în calendarul ortodox de Rusalii, la 50 de zile de la Învierea Domnului, numită de aceea și Cincizecimea), răspândirea Evangheliei și creșterea Bisericii, viața primilor creștini, activitatea misionară a Sfinților Apostoli, viața, activitatea și călătoriile Sfinților Apostoli Petru și Pavel; v. **Sf. Scriptură** sau **Biblia**.

FARAON — rege în Egiptul antic; era considerat reprezentant al unui zeu întrupat, era nemuritor, moartea însemnând pentru el doar translația spre cer. Ordinea socială reprezenta la egipteni un aspect al ordinii cosmice. Regalitatea era considerată ca existând de la începutul lumii; Creatorul a fost primul Rege;

el a transmis această funcție fiului său, primul faraon. Prin aceasta, regalitatea s-a consacrat ca o instituție divină. *Faraonul* este întruparea lui *MA'AT*, care înseamnă „adevăr“, „ordinea cea bună“, „dreptul“, „justiția“. *MA'AT* aparține creației originare și reflectă perfecțiunea „Vârstei de aur“. Ea constituie temelia cosmosului și a vieții. Ca întrupare a lui *MA'AT*, *faraonul* constituie modelul exemplar pentru toți supușii săi. Cultul trebuie săvârșit de *faraon*, dar acesta delegă funcțiile sale preoților diferitelor temple. Scopul ritualurilor era apărarea „creației originare“. De fiecare An Nou, cosmogonia era repetată. Întronarea *faraonului* reproducea episoadele acțiunii lui Menes de unificare a Egiptului (Egiptul de sus și cel de jos). Se repetă ritualul întemeierii Statului. La 30 de ani de la întronare, când avea loc sărbătoarea „Sed“, se repetă acest ritual, care avea ca scop reînvierea energiei divine a regelui. *Faraonul* participa anual la sărbătoarea secerișului (Min), prezida punerea temeliei templelor și a inaugurării lor. Moartea constituia, pentru *faraon*, punctul de plecare al călătoriei sale celeste și al „imortalizării sale“. Textele Piramidelor cuprind credințele privitoare la soarta de după moarte a regelui. Ele arată că *faraonul*, fiul lui Atum(-Ra) nu poate muri. El își ia zborul sub forma unei păsări (șoim, bătlan, etc.) a unui scarabeu, lăcuste ș.a., iar vânturile, norii și zeii îi vin în ajutor. Înălțându-se spre cer, regele este deja un zeu, total diferit ca esență de oameni. Îndreptându-se spre lăcașul ceresc „*câmpiile ofrandelor*“, *faraonul* trebuia să treacă prin câteva încercări. Pentru a fi admis în barca luntrașului de la lacul care se afla la intrarea în

„Câmpiile ofrandelor“ regele trebuia să fi îndeplinit toate purificările rituale, să răspundă cu „parole“ cunoscute dinainte sau cu anumite formule magice. Sosit la cer, *faraonul* era primit de zeul Soare și victoria lui asupra morții era vestită lumii de mesageri speciali. În cer, regele își prelungea existența terestră: așezat pe tron, primea omagiile supușilor, făcea judecățile și dădea porunci. Doctrina soteriologică a *Textelor Piramidelor*, identificând pe rege cu Ra, arată că el nu cădea sub jurisdicția lui Osiris, Stăpânul morților („Te uiți peste umărul lui Osiris, comanzi celor decedați, te ții departe de dânsii, nu ești din ai lor“; „Ra-Atum nu te dă lui Osiris, care nu-ți judecă inima și nu are putere asupra inimii tale“ — HC, vol. I, p. 100).

FARISEU — cuvânt care, în textele religioase, denumea o categorie de credincioși evrei, foarte atașați de vechile tradiții ale cultului mozaic, apărători ai Legii, riguroși, formalști în împlinirea preceptelor morale. Credeau în revelația divină, admiteau nemurirea sufletului și învierea morților. *Fariseii* aparțineau partidei religioase strict ritualistice care se lăuda că nu calcă nici un principiu al Legii lui Moise și disprețuia pe ceilalți oameni care nu se conformau întru totul acestor principii. Erau puși alături de cărturarii iudei. Celelalte secte iudaice îi socoteau ipocriți și mincinoși. Mântuitorul, care cunoștea sufletul omenesc, i-a denunțat în parabola „Vameșului și fariseului“ și în diferite predici: „Cărturarii și fariseii au șezut în scaunul lui Moise; deci toate câte vă vor zice vouă, faceți-le și păziți-le; dar după faptele lor nu faceți, că ei zic, dar nu fac... Toate faptele lor le fac să fie priviți de

oameni... le place să stea în capul mesei la ospete și în băncile dintâi în sinagogi. Să li se plece lumea în piețe și să fie numiți de oameni: Rabi (învățător)" (Matei 23, 2, 3 și 5-7). Mântuitorul îi muștră cu asprime asemănându-i cu niște morminte văruițe: „care pe din afară se arată frumoase, înăuntru însă sunt pline de oase de morți și de toată necurăția. Așa și voi, pe dinafară vă arătați drepti oamenilor, înăuntru însă sunteți plini de fățarnicie și de fărădelege. Vai vouă, cărturarilor și fariseilor..." (Matei 23, 27-29). Principiile creștine care cer smerenie, credință sinceră și dragoste față de aproapele înfierează, prin cuvintele lui Iisus, asemenea oameni. De aceea, cuvântul *fariseu* are azi un sens negativ. Cuvântul a intrat în limba română prin filieră slavă, de la vechiul slav „*farisei*“. La origine însă e foarte vechi din limba aramaică „*parschi*“, care era numele unei secte „pacaș“ (om distins, ales) și derivatul „*parașe*“ sau „*farase*“, denumire pentru textele alese din Vechiul Testament folosite în cultul mozaic. Din ebraică, cuvântul a trecut în greaca veche sub forma „*pharisaics*“ apoi în lat. „*pharisaeus*“, de unde a fost adoptat în toate limbile europene (Al. Graur).

FARISEISM — ipocrizie, fățarnicie, minciună.

FATALISM v. **Islamism**.

FĂT — denumire folosită în Bucovina pentru cântăreț bisericesc.

FAUNUS sau **LUPERCUS** (păzitor împotriva lupilor) — este numele unui zeu roman, protector al pășunilor și fecundității animalelor. A fost asimilat cu grecescul Pan. Locul de cult al acestui zeu era o grotă, „grotă lui Faunus“, numită Lupercal, pe coasta de nord-vest a Palatinului. Aici serveau preoții luperci.

FECIOARELE SOARELUI — se numesc, în religia vechilor peruvieni, slujitoarele marelui templu Coricancha, închinat soarelui. Ele aveau rolul vestalelor din templele Greciei antice.

FELON (φαιλόνιο, τό, φαιλόνης, ό — *failonio, failonis*; lat. *casula, paenula*) sau *sfita* (termen vechi slav) — este veșmântul liturgic pe care preoții îl pun ca pe o pelerină deasupra celorlalte veșminte liturgice când slujesc Sf. Liturghie. Acest veșmânt amintește de toga anticilor și mantaua sau pelerina pe care o purtau Mântuitorul și apostolii și era în uz general la evrei. Dispărând cu timpul din îmbrăcămintea de toate zilele, *felonul* a fost păstrat între veșmintele liturgice ale slujitorilor Bisericii. Ca formă, *felonul liturgic* a păstrat linia penulei romane, care era un fel de manta sau pelerină dintr-o singură bucată de stofă, de formă rotundă, fără mâneci, acoperind tot corpul până jos și având la mijloc o deschizătură prin care se introducea capul. În Biserica romano-catolică, veșmântul acesta și-a păstrat denumirea antică *penula* sau *paenula*, dar s-a modificat ca formă, fiind scurtată și tăindu-i-se părțile laterale pentru a nu stingheri mișcările brațelor. În Biserica ortodoxă, el a rămas mai fidel formei antice, fiind scurtat numai în față, pentru a lăsa mâinile mai libere. Până în sec. XV, *felonul* a fost veșmântul de deasupra atât al preoților, cât și al arhierilor de toate gradele (episcop, mitropolit, patriarh). După cum mărturisește Sf. Simeon al Tesalonicului (+1429), *felonul* episcopal avea ca semn distinctiv drept podoabă, o cruce; al mitropoliților și al patriarhilor era făcut dintr-o stofă cu model în țesătură sub formă de cruce,

și se numea *polistavrion*. Ierarhii din pictura bisericească veche apar îmbrăcați în astfel de *felon* (ex. la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș). În Biserica Ortodoxă de azi, *felonul* a rămas, ca veșmânt liturgic, numai pentru preoți. Ierarhii l-au înlocuit cu *sucosul* (v. **Sacos**). Ca la toate veșmintele liturgice, la început și culoarea *felonului* era *albă*; mai târziu a început însă a fi confecționat și din alte culori. În timpul Postului Mare se poartă *felon roșu*, iar în Săptămâna Mare sau a Sfințelor Patimi, ca și la slujbele funebre se poartă *felon* de culoare *neagră*, exprimând întristarea și plânsul pentru Patimile Domnului. *Felonul* are aplicat pe spate o cruce înflorată, un chenar sau o iconiță rotundă reprezentând chipuri sfinte (Maica Domnului, Mântuitorul ori un sfânt). *Felonul* simbolizează și mantia roșie, cu care a fost îmbrăcat Hristos în timpul patimilor Sale. Faptul că e larg și acoperă tot corpul simbolizează și puterea atotcuprinzătoare a lui Dumnezeu cu care îi înveșmântă pe preoți; v. **Veșminte liturgice**.

FENOMENOLOGIA RELIGIOASĂ — istoria comparată a religiilor, care de fapt nu este istorie propriu-zisă. Ea folosește rezultatele cercetărilor întreprinse de Istoria religiilor și cu ajutorul metodei comparative urmărește să găsească ceea ce este permanent și universal în religie, să determine sensul, originea, evoluția raporturilor dintre manifestările religioase, să analizeze concepția religiilor despre Dumnezeu sau despre zei, despre rău, mântuire, viață viitoare etc.

FEREGEA v. **Mafarion**.

FERICIRILE — sunt un fragment din „Predica de pe munte” rostită de Mântuitorul pe

Muntele Măslinilor, în Ierusalim, predică în care, pe lângă multe învățături religio-morale, este cuprins textul Rugăciunii Domnești „Tatăl nostru” și „Cele nouă Fericiri” (Matei 5, 3–11; Luca 6, 20–23). *Fericirile* sunt „principiile” sau „legile” Împărăției lui Dumnezeu. Fericirea este una singură, dar accedem la ea treptat, ca pe o scară a înălțării din desăvârșire în desăvârșire. Mântuitorul ne vorbește despre nouă *Fericiri*: 1. sărăcia cu duhul (smerenia); 2. plânsul și întristarea pentru păcatele personale (pocăința) și pentru aproapele nostru (lacrimele iubirii duhovnicești); 3. blândețea; 4. dragostea de dreptate și îndreptare (săvârșirea din lăuntru a virtuții); 5. milostivirea; 6. curăția inimii; 7. pacea (cu Dumnezeu, cu sinele propriu, cu aproapele); 8. prigoana pentru dreptate (a celor nevinovați); 9. ocara și nedreptatea suferite pentru Hristos, pentru Evanghelia și Biserica Sa. Cel smerit își va plânge păcatele; cel ce-și plânge păcatele va fi blajin, drept și milostiv; cel ce va avea blândețe, dreptate și milostivire va fi curat cu inima; cel cu inima curată va fi pașnic, nu se va teme de primejdii, nu se va tulbura de calomnii și își va păstra răbdarea în cele mai mari încercări, pentru numele Domnului, în credința și nădejdea lui. „*Fericirile*” au intrat în cultul Bisericii, alcătuind ultimul antifon la Liturgia din duminici și sărbătorile sfinților, înainte de Vohodul mic (ieșirea cu Sf. Evanghelie), reprezentând începutul lucrării publice a Mântuitorului. Deschiderea ușilor împărătești către sfârșitul acestui antifon (al treilea și ultimul dinainte de ieșirea cu Sf. Evanghelie) arată că Mântuitorul iese din viața necunoscută de până atunci și Se arată. Se descoperă oamenilor,

începând propovăduirea Evangheliei Sale.

FETIȘISM (de la *fetișo*, cuvânt portughez, care denumește obiecte sacre) — credința în obiecte pe care oamenii primitivi le divinizau, atribuindu-le anumite forțe ocrotitoare; ei le purtau spre a fi apărați de nenorociri. Aceste obiecte vrăjite (fetișuri, talismane, amulete) erau adorate ca zeități. Fetișurile au diferite forme (de oameni în general) și sunt considerate ca niște locuințe vremelnice ale spiritelor care însuflețesc natura întreagă, care produc și dirijează fenomenele naturii.

FERMECĂTURĂ — formă de vrăjitorie prin care se invocă duhul diavolesc, „ursita” spre a determina anumite situații în viața unor persoane: căsătorie, despărțire, boală etc. Această practică este condamnată de Biserică.

FETIALII — se numeau preoții lui Jupiter Feretrius, la romani. Rolul lor era de a păzi respectarea dreptului internațional, în legătură cu încheierea alianțelor, declararea și încetarea războaielor. Ei formau un colegiu de 20 de membri.

FILACTERIU (φυλακτήριον, τό — *filaktirion*, *to* = talisman, amuletă) — se numește cornul ritual pe care îl primesc evreii (numai băieții, la împlinirea vârstei de 14 ani) printr-o ceremonie deosebită ce se desfășoară în sinagogă. *Filacterii* se numesc și versetele din psalmi scrise pe bucăți de pergament și închise într-o cutiuță de piele fixată pe o curea, cu care se încinge brațul stâng și fruntea, la rugăciunea de dimineață, în ritul mozaic; v. **Bar-Mițva**.

FILADE (φυλλάδα, ἡ — *filláda* = carte, broșură) — cărțile separate de rugăciuni (extrase), acatiste și alte slujbe religioase, care

sunt, de obicei, înglobate în cărțile mari de slujbă bisericească (ca de ex. Ceaslovul Mare, Acatistierul ș.a.) și din care aceste cărțile (broșuri), numite *filade*, sunt extrase; v. **Condac**.

FILIOQUE — dogmă a Bisericii Romano-Catolice care susține că Duhul Sfânt purcede și de la Dumnezeu-Tatăl și de la Fiul. Conform Sinoadelor I și II ecumenice (325, 431), când s-a formulat simbolul de credință (*Crezul*) al Bisericii creștine, s-a stabilit dogma despre *Sf. Duh*, care „de la Tatăl purcede”, care împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit. Această dogmă este păstrată întocmai de Biserica Ortodoxă conform canonului VII al Sinodului al II-lea ecumenic de la Efes, 431, care oprește orice schimbare a Simbolului niceo-constantinopolitan; dar contrar prevederilor sinoadelor I și II Ec., Biserica creștină de Apus a introdus în *Crez* dogma *Filioque*, fără asentimentul Bisericii de Răsărit și fără confirmarea unui sinod ecumenic, călcând astfel principiile doctrinare ale Bisericii, stabilite de Sf. Părinți la Sinoadele ecumenice. Prima formulare documentară a lui *Filioque* s-a făcut la *Conciliul al II-lea din Toledo, în anul 589*. Cele două formulări privitoare la purcederea Sf. Duh („Sf. Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul” — *Filioque* — și „Sf. Duh care de la Tatăl purcede” — din *Crezul* niceo-constantinopolitan) afirmă două concepții diferite despre divinitate: *Filioque* — unitatea divină se bazează pe Sf. Duh, pe când, în Biserica Ortodoxă, „Dumnezeu-Tatăl este izvorul principal și cauza trinității” (M. E., ICIR, III, p. 225). Astăzi mulți teologi catolici nu mai susțin dogma *Filioque* (I. R., IBU ed. 1987, p. 49).

FILOCALIA (φιλοκαλία — *filokalìa* = iubirea de frumos) — este titlul unei mari colecții de scrieri bisericești, cu caracter ascetic și mistic, alcătuită de Sfinții Părinți și scriitori bisericești între sec. IV–XIV. Începuturile *Filocaliei* sunt făcute de Sf. Vasile cel Mare, și Grigorie de Nazianz, în mănăstirea înființată de Sf. Vasile în Pont, pe malul râului Ikis. Aici se îmbinau rugăciunea cu munca. Aici a scris Sf. Vasile „Regulile vieții monahale” („Reguli mari și mici”), care stau la baza *Filocaliei*. *Filocalia* se adresează în primul rând monahilor, dar este accesibilă tuturor creștinilor credincioși, dornici să se desăvârșească în viața spirituală. Sub titlul „*Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii*” a fost tradusă, din limba greacă în limba română, o mare parte din aceste scrieri, de către Părintele Profesor Dumitru Stăniloae, de la Facultatea de Teologie din București (începând din anul 1946 și până în 1990 a tradus și a publicat 12 volume). Toți scriitorii cuprinși în această colecție de experiență și trăire mistică în Hristos pun în centrul vieții lor duhovnicești „rugăciunea lui Iisus” sau „rugăciunea inimii” („Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-ne pe noi”) care este o cale de a disciplina gândurile, oprindu-le să se preocupe de frivolități, păzind mintea prin rugăciunea pură, rugăciune care ține conștiința trează, veghetoare, curățind inima, care se umple de dragostea de Dumnezeu și înaintează spre sfințenie (călugării mai ales, trebuie să rostească continuu această rugăciune).

FILOFTEIA, SFÂNTA (φιλοθεία — *filoteia* = dragostea de Dumnezeu; lat. *Dei amans*) — ale cărei moaște se află la noi în

țară, a trăit în sec. XII. Originară din Tracia, localitatea Morivat (în regiunea Târnovei din Bulgaria de azi), a fost fiica unor oameni săraci. Ea se deosebea printr-o credință puternică în Dumnezeu și printr-o nesfârșită milostenie. Tot ce avea împărțea săracilor. Acest fapt îl mâniase tare pe tatăl ei, care o certa și o bătea adesea, căci își împărțea săracilor chiar și hainele de pe ea. Când tatăl lucra pe ogor, *Filofteia* venea să-i aducă de mâncare. Pe drum însă înjumătățea mâncarea, căci o împărțea săracilor pe care îi întâlnea. Fiindcă mereu rămânea flămând, tatăl se gândi să pândească drumul fetei ca să vadă ce se întâmplă. Văzând-o cum împărțea mâncarea, furios, o ucise. Tradiția spune că pe locul unde a murit s-a înălțat o lumină mare, iar trupul ei n-a mai putut fi urnit din acel loc și de aceea acolo a trebuit să fie îngropată. Abia spre sfârșitul sec. XIV, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrân, sfintele ei moaște au fost dezgropate și aduse în Țara Românească de mitropolitul țării. Moaștele au fost depuse în Biserica Domnească de la Curtea de Argeș. Aici se află și astăzi, în paraclisul bisericii celei mari construite de Neagoe Basarab, în sec. XVI. Pomenirea ei se face la 7 decembrie.

FILOXENIA LUI AVRAAM (φιλοξενία, ἡ — *filoxenia* = ospete, dragoste de străini) — este, în iconografia bizantină, reprezentarea Sfintei Treimi (una din reprezentări, căci a doua se numește „Cel vechi de zile”); *Filoxenia* este inspirată din scena Vechiului Testament, în care Dumnezeu se arată lui Avraam sub chipul celor trei tineri bărbați (Facere 18, 1–16). În pictură, ei sunt reprezentați ca trei îngeri, așezați în jurul unei mese. Avraam și Sarra, soția sa, îi servesc;

îngerii țin în mână dreaptă o baghetă; pe masă se văd pâini și fructe, în unele icoane se văd și amfore (în nartexul bisericii de la Sucevița, în prim plan al scenei se vede un bărbat care înjunghie taurul din care Avraam a pregătit masa divinilor oaspeți). Tema „Filoxenia” se zugrăvește și în altar. În pictura rusă, această temă e ilustrată în strălucita icoană a lui Rubliov (sec. XV), considerată model iconografic al temei „Icoanelor”, pentru duhul viu, adânc meditat, pe care i l-a dat acest pictor călugăr, trăitor profund al doctrinei creștine. Icoana se află azi la galeriile Tretiakov din Moscova.

FIGURE DI VIRTU (Albinușa sau Floarea Darurilor) — carte cu conținut moral-religios, de largă circulație, alcătuită în sec. XIII, la Bologna în Italia, de călugărul Tomasso Cozadini și tradusă la noi din lb. italiană la sfârșitul sec. XV, în Moldova. În 1701, Antim Ivireanul a tipărit-o la Snagov, sub titlul *Floarea darurilor*, după un text grecesc, tradus de ieromonahul român Filotei de la Muntele Athos.

FIRDOUSI (934–1025) — primul mare scriitor persan, autor al vestitei epopei *Shah Nameh* (Cartea regilor), în care consemnează mituri și legende iraniene, importantă pentru cunoașterea religiei vechilor perși.

FISON — numele unuia din cele patru brațe ale râului care izvora din Eden și uda raiul (Facere 2, 10–11).

FLAMINII v. Pontificii.

FLOAREA DARURILOR v. Fiore di virtu.

FLORIILE (lat. *floralia* sau *florilia* — sărbătoarea florilor), *Duminica Floriilor* sau *Duminica Stălpărilor* (lat. *Dominica in palmis*, gr. ἡ τῶν βαΐων ἑορτὴ κυριακὴ — *i ton vaion eorti kiriaki*; slv. *Nedelja vaii*) — este,

în cursul anului bisericesc, prima sărbătoare împărătească cu dată schimbătoare, fiind legată de data Paștelui. Ea se celebrează cu o săptămână înainte de Paști, amintind intrarea triumfală a Mântuitorului în Ierusalim, înainte de Patimile Sale (Matei 21; Ioan 12). Sărbătoare de origine ierusalimiteană, e menționată abia în sec. IV de pelerina Egeria sau Eutheria, care a asistat la sărbătorirea acestei zile în Ierusalim și descrie chipul în care se săvârșea suljba. În vechime, *Duminica Floriilor* era începutul săptămânii Patimilor numită și săptămâna Paștilor. Se mai numea și *Duminica aspiranților* sau a candidaților la botez. Egeria arată obiceiul de a se împărți în biserici ramuri de salcie, care se binecuvântau de preoți, obicei rămas până azi în bisericile creștine, în amintirea ramurilor de finic și măslin cu care a fost întâmpinat Mântuitorul. Creștinii poartă ramuri verzi și în amintirea biruinței vieții împotriva morții, prin învierea lui Lazăr de către Hristos, în sâmbăta *Floriilor*.

FOTINIA (gr. φωτεινή — *folizo* = a lumina) — este, după tradiție, numele creștin al femeii samarinence (Ioan 4, 4–42) care a vorbit cu Iisus și, cunoscând chiar de la El învățătura Sa, a devenit prima femeie misionară creștină, propovăduind în Africa până la Cartagina, unde, în vremea împăratului Nero, a fost prinsă și adusă la Roma. Aici a primit martiriul, fiind decapitată, se spune, pe locul unde este astăzi Fontana di Trevi, în apropierea bisericii Santa Maria dell Fiori, din Roma.

FOSSORII — se numeau, în primele veacuri creștine, groparii catacombelor; v. **Groparii**.

FRĂSINEI — mănăstire de călugări, situată spre munte, la 30 km de orașul Râmnicu

Vâlcea, în satul Muierasca. Mănăstirea a fost ctitorită între 1860-1863, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, de către episcopul de atunci al Râmnicului, Sfântul Calinic. Cu un veac înainte fusese ridicată acolo o mică biserică din lemn. Ceea ce constituie originalitatea mănăstirii *Frăsinei* este interdicția de a păși în el vreo femeie. Această interdicție a fost hotărâtă prin legământ de Sf. Calinic, pentru prevenirea oricărei ispite și fapte de păcătuire pentru călugării sfântului lăcaș. Legământul s-a păstrat până azi; deși Biserica Ortodoxă nu admite blestemul, s-a constatat că cine a încercat să calce legământul a avut de suferit și n-a putut ajunge în mănăstire (s-au creat în acest sens și circulează numeroase

povești și legende).

FRESCA — tehnică de a picta în culori dizolvate în apă cu var, pe un zid cu tencuiala umedă. Prin această tehnică se realizează picturi murale de mari dimensiuni (fresce bisericești). *Frescă* socială este tabloul general al unei societăți, reflectat într-o operă literară.

FRIZA — este un șir continuu de picturi în frescă la biserici (și la clădiri în general) sau un șir de basoreliefuri.

FRONTON — o cornișă curbă sau frântă, deasupra unei ferestre sau vitraliu.

FRUNTAR v. *Catapeteasmă* sau *tâmplă*.

FTORALE v. *Semne muzicale*.

FUNEBRU — de înmormântare.

GABA (cuv. ebr.) — secretar al unui rabin.

GABRIEL sau **Gavriil** (ebr. „omul, bărbatul sau eroul lui Dumnezeu”) — arhanghel; Biserica ortodoxă îl prăznuiește, împreună cu Sf. Arhanghel Mihail pe 8 noiembrie. Is-a arătat de două ori în chip de om proorocului Daniel pentru a-i tâlmăci vedeniile (Dan. 8, 16; 9, 21). I se înfățișează lui Zaharia, în timp ce acesta tămăia în templul din Ierusalim, anunțându-i nașterea lui Ioan Botezătorul (Lc. 1, 11–20). Arhanghelul *Gavriil* este cel care a vestit Fecioarei Maria că-L va naște pe Mesia (Lc. 1, 26–38). În iconografie este înfățișat purtând în mână un crin. În religia islamică (mahomedanism), el este socotit căpetenia îngerilor buni, în antiteză cu Iblis, îngerul căzut (ca și Lucifer) din cauza trufiei. Arhanghelul *Gabriel* este ocrotitorul văduvelor, fecioarelor și copiilor; v. **Îngeri**.

GALACTOTROFUSA v. **Icoane mariale**.

GALILEEA — provincie în nordul Palestinei antice, pe malul apusean al râului Iordan; Mântuitorul a trăit aici până la vârsta de 30 de ani (în Nazaret-Galileea) și, după ce a fost botezat de Sf. Ioan Botezătorul, și-a desfășurat cea mai mare parte din activitatea Sa în mijlocul oamenilor.

GAMMATA v. **Cruce**.

GAON (lb. ebr.) — este denumirea ce se dă unei școli talmudice.

GAUCAS sau **HAUCAS** — numele zeităților mărunte în care credeau vechii peruvieni și despre care credeau că se întrupează în idoli

și fetișuri.

GANDHI, Mohandas Karamkand (1869–1948), supranumit **Mahatma** („suflet mare”) — este, alături de Tagore, una din personalitățile reprezentative ale Indiei, din prima jumătate a sec. XX. Filozof hinduist, el este un cunoscător profund al tuturor religiilor și afirmă că au în ele ceva bun, dar nici una nu este desăvârșită și nu deține adevărul deplin. Toate dețin revelații, dar toate sunt supuse greșelii; *Gandhi* admite că Iisus era unul dintre „fiii lui Dumnezeu”, dar nu singurul, o „strălucită revelație a lui Dumnezeu, dar nu singura revelație”. Consideră Biblia ca o carte inspirată, dar în același fel cum erau inspirate Vedele sau Coranul. Deși credea în sfîntenia Vedelor, Upanișadelor și scrierilor sacre indiene, în întrupările lui Vișnu și în reîncarnare, el a fost totuși influențat de creștinism în cugetarea religioasă și viața practică. Mărturisește că în Noul Testament a descoperit el sensul adevărat al „nonviolentei”, al ideii de „*ahimsa*”, înțeleasă, în jainism și budism, mai mult ca o resemnare. Pentru *Gandhi*, *ahimsa* devine o „rezistență pasivă”, în spiritul eroic de jertfă care se desprinde din Sf. Evangheliile. Devine o datorie de a învinge răul prin bine.

GEAMIE — lăcaș de cult în religia islamică (mahomedanism); v. **Moschee**.

GEB („pământul”) — zeul egiptean creat de *Ra-Atum-khepri* (zeul soare).

GHEBELEIZIS — este zeu al cerului, al furtunii și al fulgerului, în religia geto-dacă.

GENOCID — ucidere în masă a unei colectivități umane, din care însă mai pot rămâne supraviețuitori.

GHEENA v. **Iad, Infern, Tartar.**

GHEMARA (ebr.) — Talmudul.

GHENIZARET — lac foarte mare în Galileia, pe care îl străbate râul Iordan în curgerea lui spre sudul Palestinei, numit și Marea Galileii și lacul Tiberiada; pe malurile lui și-a desfășurat Iisus mare parte din activitatea Sa.

GHEORGHE (grec. Γεωργέω — *Gheorgheo*; lat. *terram colo* = agricultor); v. **Sân Georgiu.**

GHETSIMANI (l. ebr. — teasc sau presă de ulei) — grădină situată dincolo de pârâul Cedrilor (Chedron) (In. 18, 1) la poalele Muntelui Măslinilor (Lc. 22, 39), în partea de sud-vest a Ierusalimului. În vremea Mântuitorului aici era locul Său favorit pentru rugăciune. Aici a venit să se roage și în penultima Sa zi de viață după ce a luat ultima cină cu Apostolii. A fost rugăciunea cu „sudoare de sânge“ care a precedat prinderea Sa prin trădarea lui Iuda, după care au urmat patimile, răstignirea și moartea pe cruce (Lc. 22, 44).

GHIGHIU — mănăstire de maici, în apropierea orașului Ploiești.

GHILGAMEȘ v. **Epopeea lui Ghilgameș.**

GHIROCOMII (γῆροκομία, τὰ — *ghirokomia* = grija pentru bătrâni) — se numeau așezămintele de asistență socială create de Biserica creștină chiar din epoca apostolică (sec. I). După jumătatea sec. I apar primele forme de organizare socială a Bisericii creștine, cuprinzând o întreagă rețea de societăți religioase și instituții de asistență socială, care asigurau ajutorarea materială a

celor săraci. Această organizare s-a statornicit ca formă tipică a comunităților creștine și a bisericilor, în general. Ea s-a menținut atât în vremea persecuțiilor, cât mai ales după Edictul de la Milan (313), când împăratul Constantin cel Mare a dat libertate creștinismului în statul roman. Instituțiile de asistență socială create de Biserică au avut dublu scop: religios și moral. În timpul lui Constantin se cunoaște un *girocomiu*, întemeiat de mama sa, împărăteasa Elena, și altul, întemeiat de Zoticus, unul din foștii senatori ai împăratului. Zoticus s-a preotit și s-a dedicat ajutorării celor săraci, întemeind un așezământ de asistență socială, în cadrul căruia se afla și un azil pentru văduve (*ghirocomion*). În așezămintele întemeiate de Zoticus funcționa și un orfelinat ὀρφανοτροφείον — *orfanotrofeion*), un spital, un azil pentru săraci, un azil pentru străini. Zoticus a fost trecut în rândul sfinților pentru toată activitatea sa pusă în slujba Bisericii și a celor în suferință, dar și pentru moartea sa martirică, sub împăratul Constanțiu. Interesele celor adăpostiți în așezămintele de asistență socială ale Bisericii erau apărute de slujbași speciali, care se numeau *ecdici* sau *defensori* bisericești (IAS).

GHITIA — denumire dată de Sfinții Părinți ai Bisericii creștine practicii de a ghici viitorul prin „deschiderea pravilei“ sau ghicirea prin deschiderea Psaltirii, procedeu considerat o vrăjitorie. Același lucru este și ghicirea cu obiecte legate de biserică: resturi de veșminte, cheia bisericii, cenușa din cădelniță, scrierea unor nume pe toacă, pe clopot, pe zidul bisericii etc. Asemenea practici sunt condamnate de Biserica creștină.

GLUBEA — haină lungă, largă, pe care o poartă clerul (călugări, preoți, episcopi) peste anteriorul preoțesc.

GIULGIU — pânza cu care se înfășurau trupurile morților, ce erau puse în mormânt (după Învierea Mântuitorului a rămas în mormânt giulgiul în care Nicodim îi înfășurase trupul). Comunicări recente afirmă că *Sf. Giulgiu* se află în Italia, la Torino, adus aici de cruciați. Aceasta se infirmă însă, considerând că este vorba de o copie (v. rev. „Altarul Banatului”, 1-3/1994, p. 168).

GLAGOLITIC, **alfabetul glagolitic** — era vechiul alfabet bizantin, pe care Chiril și Metodiu l-au adus slavilor când i-au creștinat în sec. IX. Literale „cirilice”, după părerea cercetărilor, nu sunt un alfabet nou al lui Chiril, ci vechiul alfabet glagolitic (care impropriu s-a numit chirilic).

GLICOFILUSA sau Dulce-lubitoare (γλυκοφυλοῦσα — *glicofilusa* = dulcea, duioșie; γλυκοφιλέω — *glycofileo* = a îmbrățișa cu duioșie) — este un tip de icoană a Maicii Domnului în care e reprezentată cu Pruncul în brațe; Pruncul e strâns lipit cu fața lângă obrazul Maicii Domnului, pe care o îmbrățișează. Chipul mamei e îndurerat, prevestind suferințele viitoare ale Fiului. Se pare că acest tip de reprezentare iconografică a Maicii Domnului este o copie, datând din secolul IX, reproducă după copiile unui original pictat de Evanghelistul Luca, în timpul vieții Maicii Domnului. Tradiția că Sf. Ev. Luca este primul care a pictat icoanele Maicii Domnului este confirmată de textele liturgice. Astfel este slujba Utreniei din ziua de 26 august, când se prăznuiește icoana Maicii Domnului din orașul

Vladimir („Vladimirescaia”, din Rusia) și care aparține tipului „duioșie” — *Glicofilusa*. Numele Ev. Luca este consemnat în prima parte a canonului: „Zugrăvind preacinstitul tău chip, dumnezeiescul Luca, scriitorul cel însuflat de Dumnezeu al Evangheliei lui Hristos, a înfățișat pe Ziditorul a toate pe brațele tale”; v. **Icoane mariale**.

GLOSOLALIA — vorbirea în limbi diferite.

GLYCON — zeul-șarpe, sculptură în marmură descoperită în săpăturile arheologice de la Constanța, unde se află acum, în Muzeul de Arheologie.

GNOSTICISM v. **Gnoza**.

GNOZA (γνῶσις, ἡ — *gnosis* = cunoaștere) — de la care denumirea de secte gnostice, formate prin sincretism religios, în care se contopesc elemente din diferite religii. Filozofia gnostică cu caracter religios afirmă că stăpânește toată puterea de cunoaștere, pe care o au numai cei inițiați, căci se bazează pe tradiții secrete. Gnosticii pretindeau că pot cunoaște adevărul religios și posibilitatea de a se mântui numai cu ajutorul rațiunii. *Gnoza* era filozofie religioasă păgână, născută din filozofia greacă și religiile dualiste orientale, care căuta să absoarbă în sine iudaismul și creștinismul sau să le înlăture. *Gnosticii* încercau să dea dogmelor și practicilor creștine o expresie filozofică, adică să le explice rațional. Ca și secta dochetistă, *gnosticii* spuneau că Hristos, ca om, n-a luat trup real, „material”, ci a avut un trup aparent, eteric, de aceea și patimile, moartea și Învierea Sa sunt numai aparente. Mântuirea nu se realizează prin moartea lui Hristos, ci numai prin *gnoză* (cunoaștere), prin asceză, prin formule și practici magice. Sfintele

Taine, fiindcă folosesc materia (pâinea, vinul ș.a.) nu ajută la mântuire. Morala gnosticilor era o aspră asceză (căci materia trebuie distrusă, ea fiind cauza răului) sau un total libertinism (cu același scop de a distruge materia); pentru mântuire nu sunt necesare faptele bune, ci numai *gnoză*; nu există nici Înviere, nici judecată de apoi, nici răi, nici iad, căci lumea se va distruge prin foc. Sf. Scriptură trebuie interpretată alegoric sau înlăturată. *Gnosticii* aveau cărțile lor socotite sfinte, care redau adevărul numai celor inițiați. *Gnosticismul* a existat ca un pericol pentru creștinism în sec. I și II, dar începe să dispară prin sec. III, lăsând urme ale *doctrinei gnostice* numai în anumite curente, ca Maniheismul și Marcionismul, strâns legate de zoroastrism (religia vechilor iranieni), la care se adaugă elemente religioase din budism și creștinism, doctrine dualiste (Marcion, sec. II, susține existența a doi dumnezei, unul creator și unul răscumpărător). Maniheismul susține două principii eterne, binele și răul, care se opun continuu — întemeiat de Manes-Mani, filozof persan, sec. III.

GOL, GOIM (cuv. ebr. — „celelalte neamuri”) — folosit pentru a denumi pe cei care nu erau evrei, în sensul că erau străini de învățătura și obiceiurile evreiești.

GOLEM (lb. ebr.) — masă informă, amorfă (ca noțiune), „om creat de om” (ca legendă iudaică). Legenda spune că „Golemul” a fost creat spre a apăra comunitățile evreiești împotriva persecuțiilor. Scăpată de sub control, această forță benefică poate deveni malefică, distructivă. În epoca talmudică și post-talmudică, rabinii au creat diverși golemi. Cel mai vestit este „Golemul” — uriașul de lut — creat de Iehuda Liva ben Betalei, tema fiind

prelucrată și preluată în sec. XIX în scrieri literare, în muzică și balet.

GOLGOTA v. **Ierusalim**.

GOLIAT — personaj din Vechiul Testament, comandant în armata Filistenilor, în cetatea Gat, pe timpul lui Saul, primul rege al evreilor; era uriaș ca statură, astfel încât dușmanii fugeau la vederea lui; era înalt de șase coți și o palmă (I Regi 17, 4); într-o luptă dintre evrei și filistenii, în tabăra de la Valea Stejarului, el a fost biruit de un reprezentant al armatei israeliene; crezându-se de nebiruit, a ieșit în fața armatei filistene și a cerut evreilor să-și aleagă și ei un luptător care să-l înfrunte. Rezultatul luptei hotărâ soarta celor două națiuni: dacă biruia Goliat, filistenii deveneau stăpâni, iar evreii robi; în caz contrar, evreii ajungeau stăpâni, iar filistenii robi. Atunci un tânăr păstor evreu, pe nume David, a cerut regelui Saul îngăduința de a lupta el cu filisteanul. David avea credință și știa că nu el, ci Însuși Dumnezeu se va lupta împotriva lui Goliat. Singura armă a lui David era praștia. Luând o pietricică de la râu, David a tras cu praștia și l-a lovit pe filistean în mijlocul frunții. Acesta s-a prăbușit, amețit de lovitură și cu grabă David s-a aruncat asupra lui, i-a luat sabia și i-a tăiat capul. Îngroziți, filistenii au rupt-o la fugă și astfel evreii au câștigat lupta (I Regi 17, 40–51); v. David.

GOLPIU — în loc de engolpion (termen folosit în *Pravila Mare*, 1652, gl. 52, ed. Acad., p. 103).

GÖTTERDÄMMERUNG — „amurgul zeilor”, în concepția religioasă a vechilor germani; ei credeau că zeii vor pieri odată cu oamenii, în incendiul universal, pe care-l va provoca Surtur, gigantul, împreună cu fiii focului. Din această catastrofă se va naște un nou pământ și-o nouă lume, guvernată de un zeu unic.

GOȘEN — numele teritoriului pe care Faraonul l-a dăruit lui Iacov și celor 12 fii ai săi, în vremea mării secete ce cuprinsese Canaanul (Facere 47, 6). Ținut foarte roditor, *Goșen* era așezat în partea de răsărit a Nilului de Jos (delta); aici, în Egipt, au rămas evreii peste patru veacuri (Ieșire 12, 40–41), înmulțindu-se foarte mult și ajungând robii egiptenilor, care nu le mai dădeau voie să părăsească Egiptul. Din această robie au fost eliberați de Moise, profetul ales de Dumnezeu să-i aducă înapoi în Canaan, țara părinților lor. (Facere 47).

GOTIC v. **Stiluri**.

GRAAL — se numește cupa din care a băut Mântuitorul la Cina cea de Taină și în care Iosif din Arimateea a strâns, la picioarele Crucii, Sfântul Sânge care s-a scurs din Trupul Domnului răstignit. În anul 1996, istoricul și psihologul englez Grant Philips, după șapte ani de cercetări, a comunicat că, în urma săpăturilor arheologice, potirul sfânt a fost descoperit în Anglia unde fusese adus și ascuns de cavalerii cruciați, după căderea imperiului roman. Pornind pe urmele legendarilor cavaleri, Philips a făcut descoperirea sa, considerată și „descoperirea secolului”, despre care el a scris o carte. O legendă germană spune că *Graalul* a fost făcut dintr-o piatră căzută din cer; se spune că este un potir din smarald. *Graalul* a constituit, în literatura germană, subiect de legende, iar în arta compozițională a marelui Wagner, tema pentru un ciclu de opere.

GRAMATA — hotărârea, cartea de întronizare (de instalare în scaun) a unui patriarh.

GRAPTUL (ȘTEFAN și IOSIF GRAPTUL) — doi imnografi bisericești care s-au

remarcat în sec. IX, fiind compozitori de canoane; Ștefan (mitrop. al Niceei) este autor al canoanelor Sfinților Îngeri, din cele opt glasuri din Octoih, care se cântă luni, la Utrenie. Iosif, „scriitorul de cântări”, a compus canoane în cinstea sfinților din Minee, precum și canoanele celor opt glasuri pentru zilele de rând ale săptămânii, din Octoih (se păstrează de la el 125 de canoane).

GRIGORIE DECAPOLITUL, SFÂNTUL v. **Sfânt, Sfinți**.

GRIGORIE CEL MARE (DIALOGUL)

— episcop al Romei (+ 604) este autorul unei Liturghii numită *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* (pentru că pâinea și vinul pentru această slujbă se sfințesc în duminica anterioară). Această Liturghie se săvârșește în zilele de peste săptămână din Postul Mare, afară de Joia și Vinerea Patimilor. Sf. Grigorie Dialogul este cel care a armonizat cântarea bisericească apuseană; v. **Liturghia**.

GRIGORIE DE NAZIANZ (TEOLOGUL), SFÂNTUL (+390) — este unul dintre marii Sfinți Părinți ai Bisericii creștine; el a fost un timp episcop la Nazianz (Capadocia) după ce păstorise și reorganizase Biserica Ortodoxă din Constantinopol unde a rostit multe predici și cuvântări cu caracter doctrinar (cele cinci *Cuvântări teologice* care i-au adus și renumele de *Teologul*). A scris mult, lăsând Bisericii creștine o operă vastă, formată din Cuvântări, Poeme și Scrisori. Pentru modul în care a elaborat doctrina ortodoxă despre Dumnezeu și Sf. Treime, el a fost proclamat de sinoadele III și IV ecumenice „cel Mare” și „Teologul”. A fost unul din cei mai mari predicatori ai sec. IV. Este și un mare poet

creștin, exprimând în poeziile sale nu numai sentimente personale, ci și idei teologice sau filozofice. Numeroase dintre textele sale poetice au îmbogățit iconografia bisericească, deoarece iconografiile le-au cules din cuvântările și predicile sale, compunând pentru ele muzica adecvată și introducându-le în cult. Textele sale le găsim în Catavasiile Nașterii („Hristos Se naște, slăviți-L”) și ale Paștelui („Ziua Învierii, să ne luminăm popoare...”) și în textul din Axionul Paștelui („Luminează-te, luminează-te, noue Ierusalime...”), inspirate din Isaia (cap. 60). Textele cântărilor luate din predicile lui au intrat în Mineiul ortodox și au inspirat imnele cu același titlu, pentru sărbătorile respective, compuse de melozi ca Ioan Damaschinul, Cosma de Maiuma ș.a.

GRIHASTHA — „*pater familias*”, susținătorul familiei și împlinitorul cultului domestic în religia brahmană; v. **Brahmanii**.

GROPARI sau **ÎNMORMÂNTĂTORII** (κοπίται, αἱ — *kopiatai*; lat. *fossore*, *fossori*, *laborantes*, *lecticarii*) — din primele veacuri creștine, făceau și ei parte din clerul inferior și erau organizați într-o breaslă, o corporație, a cărei activitate consta în săparea galeriilor din catacombe și repartizarea locurilor de înmormântare, a îngrijirii lor, mai ales mormintele martirilor. În vremea persecuțiilor păgâne, aceste catacombe erau locurile unde se înmormântau creștinii, iar mormintele martirilor erau, pentru ei, locurile de adunare pentru săvârșirea slujbelor divine. Astăzi *groparii* sunt niște simpli laici, fără nici o legătură cu instituțiile clericale.

GROPNIȚA sau **CAMERA TOMBALA** (funebră) — este, în vechile biserici moldovene

(din sec. XVI–XVIII), o încăpere distinctă, așezată între naos și pronaos, de obicei îngustă, menită să cuprindă mormintele ctitorilor. Ea se desparte de naos și pronaos prin ziduri masive, transversale, cu câte o singură ușă de comunicare (ex. la Neamț, la Humor); zidurile acestea au fost suprimate la restaurarea ulterioară a unora dintre aceste biserici (ex. la biserica fostei mănăstiri Solca, din Bucovina ș.a.). La alte biserici moldovene din aceeași epocă, pentru adăpostirea osemintelor ctitoricești s-au creat firide în pereții laterali ai naosului, firide protejate de baldachine de piatră, de stil apusean (ex. biserica lui Luca Arbore, din satul Arbore-Suceava) ori alinierea mormintelor de-a lungul pereților laterali ai naosului și pronaosului (cum a procedat Ștefan cel Mare, cu mormintele strămoșilor săi din biserica Rădăuților ori Neagoe Basarab, în mănăstirea Curtea de Argeș).

GURU — *învățător*, preot brahman, cunoscător al scrierilor sfinte, al vedelor, al culturii și care are ucenici pe care trebuie să-i inițieze și să-i învețe, spre a deveni la rândul lor brahmani. *Guru* ocupă locul cel mai înalt în ierarhia clericală indiană. În cadrul diferitelor secte religioase din India, *Guru* este un fel de director spiritual care nu este totdeauna un brahman. Viața lui e supusă unei serii de restricții: ex. în *hinduism*, el nu are voie să iasă din incinta templului. E văzut rareori de credincioși și atunci stând la picioarele idolului; când moare un guru, sarcina sa o preia capul familiei sale. De aceea el trebuie să fie căsătorit și să aibă copii, mai ales un fiu. Fiul său rămâne capul familiei și apoi *guru*. Între diferiți *guru* există o ierarhie, în fruntea căreia se află un „mare

guru". Marele *guru* trebuie să fie celibatar. Când acesta moare se alege altul din rândul consilierilor săi. Orice *guru* își pregătește un număr de discipoli, care-l ascultă cu sfîntenie cuvîntul, deoarece *guru* e o persoană în continuă și directă legătură cu Dumnezeu.

Pentru aceasta, în șichism, guru este chiar divinizat; v. **Sikișii**.

GUTUATER („vorbitor“) — cel care vorbea zeilor. Era o funcție sacerdotală, în religia vechilor celti. *Gutuater* recita rugăciunile și formulele sacre în timpul sacrificiilor.

H

HABOTNIC — credincios fanatic, bigot, care trăiește o credință formală, punând accent mai mult pe manifestările exterioare ale vieții spirituale.

HACHEDOMA, HACHELDAMAH („Țarina Sângelui“, „Ogorul Sângelui“) — este numele locului cumpărat de preoții templului din Ierusalim, cu treizeci de arginți, prețul cu care Iuda L-a vândut pe Iisus; văzând urmările trădării sale, Iuda, muștrat de conștiință, a restituit mai marilor templului banii și s-a spânzurat. Locul cumpărat cu ei a fost destinat îngropării străinilor; o porțiune din acest teren s-a numit inițial „țarina olarului“. Este situat în partea de sud a văii Hinomului. Astăzi numele său este Hakk ed Dumm (Mt. 27,8; F.Ap. 1,19).

HADES sau **Pluton** — zeu subpământean, stăpânul împărăției umbrelor; mitologia greacă leagă de numele lui răpirea Persefonei, care i-a devenit soție și, alături de el, stăpână în Hadea.

HADITH v. **Islamism**.

HAFTARE — lecturi biblice și pericope evanghelice; v. **Parașe, Parusia**.

HAGGADAH — învățătură, cuvântare ținută de șeful familiei cu ocazia mesei pascale, în care se evocă evenimentele legate de această sărbătoare ce comemorează ieșirea evreilor din robia egipteană. *Haggadah* face parte din tradiția iudaică și cuprinde comentariile rabinice la textele morale și istorice ale Sf. Scripturi. Aceste comentarii încă se păstrau ca tradiții orale pe vremea Mântuitorului, dar cu timpul

ele au fost fixate în scris sub numele de *Mișnah*. Cea mai cunoscută și răspândită Mișna a fost a rabinului Iuda Ha-Wasi (sec. II d.Hr.), cu mai multe subdiviziuni, cuprinzând sărbătorile, purificările, viața de familie, obiecte de cult ș.a.

HAGHIOGRAFIE (de la gr. ἅγιος — *aghios* = sfânt, cu sfințenie) — literatura despre viețile sfinților (literatura haghiografică).

HAGIU — sfințit, se numește cel ce a vizitat locurile sfinte, pelerin.

HALAICA, HALAICE (cuv. turc. „roabă, sclavă“) — se numeau roabele din haremul sultanului.

HALLEL — psalmii hallel sunt psalmii de laudă (ex. Ps. 135), în muzica psaltică.

HAMILI v. **Semne muzicale**.

HAMIȘA-ASAR-BIȘVAT (ebr.) — sărbătoare iudaică închinată primăverii. Este numită și Anul Nou al pomilor. Este și o sărbătoare a speranței.

HAMMURABI — marele rege care a unificat triburile din Mesopotamia (sumerieni, akkadieni, elamiți și amoriți) — sec. VII î.Hr. — și a întemeiat primul imperiu babilonian, a fost un mare organizator religios, a întemeiat și o religie unică, prin unificarea diferitelor culte. Tot lui i se atribuie *Codul lui Hammurabi*, descoperit la începutul sec. XX, în urma săpăturilor arheologice de la Susa (Mesopotamia). Critica istorică a Bibliei afirmă că acest cod a fost sursa unora din prescripțiile juridice din Pentateuh.

HANAAN v. **Canaan, Iudaismul, Harambașa.**

HANIFI — se numeau partizanii unei secte gnostice influențată de gnosticismul iudeo-creștin, care se opuneau idolatriei populare din lumea arabă, propovăduind un monoteism deosebit de cel iudeo-creștin, căutând adevărul și ducând o viață ascetică. Ei se considerau elita spirituală arabă și, la apariția islamismului, unii hanifi îl vor îmbrățișa, unii vor trece la creștinism, iar alții se vor opune și unei religii și celeilalte. Mai târziu, cuvântul *hanif* va fi folosit de Mahomed pentru a arăta că ei sunt cei care trăiesc adevărata învățătură islamică. Mahomed însuși, influențat de învățătura hanifulor, s-a considerat hanif și propovăduitor al adevăratei religii, care a fost religia lui Avraam, pe care (spune el) creștinii și evreii au falsificat-o.

HANUCA, HANUKKA (ebr. „consăcra-re“), *Hag-Haurim, Hag-hanișohn* — „Sărbătoarea luminilor“, „Sărbătoarea victoriei“, a trimfului luminii asupra întunericului, a cauzei libertății și independenței naționale și spirituale asupra dominației și asupririi străine; acestea sunt simbolurile pe care le sărbătorește evreii la *Hanuca*. Această sărbătoare religioasă are loc pe la începutul lunii decembrie și ține opt zile. Este o amintire a purificării templului de către Iuda Macabeul, conducătorul luptei împotriva păgânului rege Antioh Epifaniu (175–163 î.Hr.), care stăpânea Palestina și care, în acțiunea sa de distrugere a monoteismului, transformase templul din Ierusalim în templu păgân, aducând jertfă zeilor (II Macabei 6–10). Atunci marele preot Matitahu și fiul său Iehuda Macabeul au

mobilitat la luptă pe iudei și au reușit să alunge pe cotropitori. Recucerind Ierusalimul, au purificat templul, aruncând statuile păgâne. Încercând să aprindă marele candelabru cu șapte brațe, n-au găsit însă decât o cantitate mică de ulei sfânt, cât să ardă 24 ore. Talmudul spune că, printr-o minune, uleiul a ars 8 zile, cât trebuia să se pregătească uleiul pur, care provenea din primele picături ale măslinelor. Luminile de *Hanuca* se aprind într-o *menora* (candelabru) specială numită *Hanullira*. Aceasta e confecționată din bronz, aramă, și cât mai artistic. Are forma unui *candelabru cu 8 brațe*. Cele 8 orificii ale brațelor sunt aliniate la aceeași înălțime și în ele se arde untdelemn sau lumânări. Menorele de Hanuca au 8 brațe, în amintirea înmulțirii din vremea Macabeilor. Hanukia nu reproduce candelabrul cu 7 brațe (opera lui Bețael) din templul din Ierusalim. Cele 8 locuri ale Hanukiei primesc pe rând lumina timp de 8 zile, câte una în fiecare seară, pentru ca în ultima seară să fie toate aprinse. Și în vremea talmudică și azi, evreii puneau aceste lumini la ferestre, pentru a aminti tuturor minunea de Hanuca. Lumina e aprinsă de capul familiei, care rostește o rugăciune, apoi toți ai casei cântă imnul „Maoz-Tur“. Luminile trebuie să ardă cel puțin o jumătate de oră, timp în care nu se lucrează. Și în sinagogă se aprinde o menora și se rostește rugăciunea „Al Hanisim“. Esența rugăciunii Hanuca este *minunea*.

HANUCHIADA — serbările de Hanuca.

HANUMANT — personaj din epopeea indiană Ramayana. El este regele maimuțelor, care-l ajută pe Rama să-și elibereze soția, răpită de Ravana, monstrul demonic, rege al insulei

Lanka. La cultul lui Rama s-a adăugat și adorarea lui *Hanumant*, considerat *prietenul oamenilor*, care-i ajută în lupta cu spiritele rele.

HAOMA — era numele unei băuturi purificatoare și reînnoitoare a vieții, folosită în cultul religios al Iranului antic. Rol purificator avea în această religie și focul, care era întreținut cu lemn de santal de către un preot anume.

HAOS — stare primitivă de dezorganizare, cum era considerată materia în starea ei inițială. Organizând haosul, Dumnezeu a creat lumea.

HAR (gr. χάρις, ἡ — *haris* = har, grație) — har, grația divină, harul lui Dumnezeu; se spune despre cineva că are har de la Dumnezeu, adică e înzestrat cu însușiri neobișnuite. Sfinții Apostoli au primit de la Mântuitorul, prin Sf. Duh, puterea de a face minuni, de a sfinți preoți și diaconi; acest har, această *harismă* (putere sfințitoare) au primit-o episcopii care sfințesc pe preoți, prin Taina hirotoniei. *Harismatic* (sfințitor) este harul sfințitor al Sfințelor Taine, prin harul lui Dumnezeu; și cultul divin (slujbele bisericești) are scop harismatic. Harismatici („purători de har”) — denumire dată clerului (episcopi, preoți, diaconi), care prin hirotonie primește harul Sfântului Duh (sfințirea Sf. Duh) spre a putea săvârși cultul (slujbele divine ale Bisericii).

HARAMBAȘA — era numele dat, începând din sec. XVIII, marelui rabin din Moldova, care era șeful rabinilor și reprezentantul evreilor pe lângă scaunul domnesc, deținând drepturi civile și penale asupra tuturor evreilor moldoveni. În Muntenia, această funcție o deținea „starostele evreilor”. În 1909, evreii din

România erau reuniți în Uniunea evreilor pământeni, cu sediul la București. Legea Cultelor din 1928 le-a dat dreptul să formeze Federația Unjunilor de comunități evreiești, cuprinzând pe evreii din toată țara. În 1949 s-a aplicat primul Statut al Cultului mozaic din România. Înființarea Statului Israel, din 1948, în urma rezoluției O.N.U., a dat posibilitatea evreilor din toată lumea să revină în Israel și să aprofundeze cunoașterea limbii ebraice și studiul Bibliei, înființând școli talmudice și tipărend cărți religioase (IR, p. 389).

HARISMATIC v. **Har.**

HARISMĂ v. **Har.**

HARTULARII v. **Brefotrofiile.**

HARȚI — termen popular pentru a denumi zilele de dezlegare sau suspendare a postului, *miercurea* și *vinerea* din anumite săptămâni ca: în săptămâna luminată, în săptămâna întâi de după Paști, în săptămâna întâi de după Rusalii; miercuri și vineri din răstimpul dintre Naștere și Botezul Domnului, miercuri și vineri din „săptămâna brânzei” (după Duminica Vameșului și a Fariseului). Se suspendă postul când marile sărbători Nașterea și Botezul cad miercuri sau vineri. Termenul de *harți*, e o prescurtare din greaca nouă (αργιβούργι — *artghivourighi*), o formă stâlcită a cuvântului armean araciovoroh (termen bisericesc — *araciovorat*), postul premițiilor sau postul premergător Păresimilor, care la armeni se termină în sâmbăta Sf. Serghie (Sarchis), cu două săptămâni înaintea Postului Paștelui (numai la armeni și Postul Sf. Serghie); v. **Postul**.

HÂRLĂU (în jud. Botoșani) — localitate menționată în acte încă din 1448, un timp, a

doua capitală a Moldovei, fiind reședință de vară a lui Ștefan cel Mare, care avea aici curți domnești; în 1487 a zidit și o biserică cu hramul Sf. Gheorghe, care există și azi. Petru Rareș era de aici (fiu al Mariei Răreșoia și al Domnului Ștefan); când a ajuns domn, Rareș a păstrat și el ca reședință de vară Hârlăul și a zidit aici o biserică cu hramul Sf. Dumitru, care s-a păstrat până azi, ca și biserica Sf. Gheorghe, ctitoria lui Ștefan.

HASIDIM v. **Hasidism**, **Chassidism**.

HASIDISM (*chassidim* — „cei pioși“); v. **Chassidism**.

HASKALA (corespondent iudaic al Iluminismului) — este o încercare de adaptare la iudaism a enciclopedismului francez și Aufklärungului german. Este un curent filozofic, întemeiat de Moses Mendelssohn, manifestând interes pentru cultura laică și știință, punând accent pe toleranță și pe imperativul moral (CM, 570).

HAVILA — țara udată de râul Fison, afluent al râului ce izvoră din Eden, țară bogată în aur și onix (Facere 2, 11–12).

HAZAN — ebraic, cantor la templu.

HEBRON — oraș în Țara Canaanului, care va deveni mai târziu Palestina și apoi Statul Israel; datează din mileniul II î.Hr. Aici s-a stabilit Avraam, la 3 km nord de *Hebron*, la „stejarul din Mamvri“ unde i s-a arătat Sfânta Treime. Locul e numit azi de arabi „Haram-Ramet el Khalil“ (ridicătură sfântă a prietenului lui Dumnezeu — adică a lui Avraam, sau locul împrejmuit al prietenului). În urma săpăturilor arheologice s-au descoperit fântâna și altarul lui Avraam; pe acest loc s-a ridicat o biserică creștină. În peșterile din împrejurimi s-au

descoperit schelete omenești, dovadă că la Mamvri a fost un mare cimitir. În grota de la Macpela (*mearat Hamhpella* = peștera dublă) au fost îngropați Avraam, Isaac, Sarra, Iacov, Iosif (Facere 25, 8–9). Deasupra acestei grote se află azi unul din cele mai venerate „meceturi“ („cimitir“, în lb. turcă). Regele David a fost uns rege la *Hebron*. El va domni aici șapte ani și jumătate. În timpul robiei babiloniene, *Hebronul* cade sub stăpânirea edomiților. Va fi recucerit de Iuda Macabeul (I Macabei 5, 65); v. **Iudaismul**.

HECATE și **SELENE** — zeiță lunară în religia Greciei antice.

HEFAISTOS — zeul focului, al vulcanilor, în panteonul Greciei antice. În poemele homerice apare ca meșter iscusit făuritor al obiectelor, podoabelor și palatelor zeilor, folosind focul.

HEGIRA (*Hijra* = emigrare, fugă) — se numește data la care începe era mahomedană (16 iunie, anul 622 după Nașterea lui Hristos), când Mahomed a fugit de la Mecca la Medina („orașul profetului“, fostul oraș arab Iathreb). Urmărit de tribul coraișitilor, ale căror interese comerciale la Mecca erau amenințate de noua religie monoteistă islamică propovăduită de Mahomed, acesta este nevoit să părăsească Mecca, spre a se stabili la Medina. Aici, Mahomed întemeiază un loc de cult unde oficiază el însuși și impune rugăciuni rituale la anumite ore ale zilei, reglementând în același timp postul și milostenia după exemplul religiei mozaice; v. **Islamismul**.

HELIOS („soarele“) — zeul soarelui, zeitate locală adorată în insula Rodos (Grecia antică).

HELIOPOLIS — capitala religioasă a

Egiptului antic. Aici s-a desfășurat opera de unificare religioasă numită „marea emmeadă” heliopolitană, o tendință spre monoteism. Scopul ei a fost de a grupa și subordona pe toți zeii Egiptului sub supremația lui Ra (zeul soarelui). Aici au luat naștere diferite cosmogonii, printre care și aceea că Ra, fertilizând cu razele sale nămolul Nilului, ar fi dat naștere oamenilor, animalelor și plantelor. Atributele lui Amon-Ra erau: înțelepciunea, puterea, bunătatea, dreptatea. Tendința spre monoteism se reflectă în imnul care celebra ființa supremă, numind-o Ra („existând prin sine însuși”), Amon („locuind în toate lucrurile”) și Ptah („cel mai mare dintre zei, care, ajuns bătrân, reîntinerește neconținut”). Era numită și Osiris. Sub toate denumirile se înțelegea unul și același zeu, cu atribute felurite.

HENOTEISM sau „cathēnoteism” — adorarea unei divinități supreme și alte divinități subordonate. *Henoteismul* înseamnă o ierarhizare a divinităților, nu un monoteism. Exemple avem la babilonieni, care aveau pe Masduk ca zeu suprem, sau în religia arabilor dinainte de Mahomed, unde era adorat Allah ca zeu suprem, dar pe lângă care mai erau adorate un mare număr de alte divinități. Despre *henoteism* se poate vorbi și în religia geto-dacilor, unde, alături de Zamolxis, era considerat ca zeu Ghebeleizis și o divinitate feminină numită Diana. Pârvan a afirmat că Zamolxis „nu era singurul adorat la daci”.

HEORTOLOGHIU (εορτολόγιον, τό — *eortologhion* = calendar de sfînți, catalog de sărbători) — listă, catalog de sfînți. Cele mai vechi asemenea liste apar în lucrările marelui scriitor apusean Ipolit din Roma (sec. III) și în

diferite Rânduiele sau Constituții bisericești. Din combinarea acestor liste locale au rezultat *Martirologhiile*, calendare cu caracter regional, la început și apoi cu caracter general. Ele apar în Africa și în Asia Mică, începând din a doua jumătate a sec. IV. Aceste calendare sunt numite și *minologhii* sau *sinaxare*; Simeon Metafrastul (Logofăt) este cel care a început compilarea diverselor sinaxarii mai vechi (sec. X), pornind de la cel constantinopolitan și a alcătuit un sinaxar complet al Bisericii Răsăritului. Opera lui a fost revizuită fundamental în sec. XVIII de marele cărturar și pustnic *Nicodim Aghioritul*, care a editat cel mai complet sinaxar ortodox, numit și *Sinaxarul aghioritic*. Acest Sinaxar, la care fiecare Biserică ortodoxă autocefală a adăugat sfinții săi, este astăzi cel folosit de întreaga creștinătate ortodoxă.

HERA — zeiță a cerului nocturn, sora și soția lui Zeus, protectoarea femeilor și a căsătoriei. Deși mitologia o diminuează, atribuindu-i slăbiciuni (gelozie, intrigă, certuri), Hera rămâne, alături de Zeus, o figură măreață în Panteonul Greciei antice.

HERCULE — erou divinizat în mitologia romană (în mitologie, eroii erau cei născuți dintr-un zeu și-o pământească), cunoscut sub numele de *Herakles* (în mitologia greacă Heracles era fiul lui Zeus și pământenei Alcmena). La Roma, Hercule era un semizeu, descendent din zeități italice, ocrotitoare ale recoltelor și vitelor. Lui i se aduceau ca jertfă un taur și o juncă în ziua de 12 august. Era socotit protector al oamenilor necăjiți și al călătorilor, de aceea, numele lui era invocat spre ajutor; pe numele lui se depunea

jurământul („*me Heracle*“). *Heracles* din Panteonul grec era simbolul puterii, al forței fizice: se spune că la naștere a sugrumat doi șerpi (trimiși de geloasa Hera, soția lui Zeus, s-o ucidă pe Alomena cu care acesta o trădase). Numele lui *Hercule* (Heracles) este legat, în mitologie, de 12 isprăvi neobișnuite care au necesitat o forță neobișnuită spre a fi rezolvate, cunoscute sub numele de „cele 12 munci ale lui *Hercule*“. Legenda lui *Heraculis* este legată mai ales de Pelopones, dar și de peninsula italică unde etruscii îl adorau sub numele de *Hercule* și apoi latinii (romanii) care-l numeau *Hercule*, împrumutând cultul său de la coloniile grecești din Sudul Italiei. Și pe teritoriul României cultul lui *Hercule* era existent în cetățile de pe malul Mării Negre, mai ales la Calatis (Mangalia), unde s-au găsit inscripții și monede cu chipul său, dovadă că exista și un sanctuar al său în aceste părți, ca și la Histria, și, probabil, la Tomis. În lumea greacă, *Hercule* era socotit patron al sportului, al apelor termale și al carierelor; aceste atribute reies din inscripțiile descoperite în Dacia (la Apulum, Calatis, Tomis, Herculane, în care numele lui e subliniat de epitetul *Salutifer* („tămăduitorul“) (DIVR).

HERMAIA v. **Hermes**.

HERMES — este, în mitologia greacă, „zeul vântului“ pentru iuțeala deplasării, pentru care este ales de Zeus „curierul zeilor“. Este și zeul somnului, al comerțului și al câștigului rapid, zeul drumurilor și protector al călătorilor. Este ocrotitorul tineretului, al școlii, iar pe plan religios, el este conducătorul sufletelor pe drumul în lumea de dincolo. La Histria (Sciția Minor — Dobrogea de azi) se menționează

(în inscripții) serbările date în cinstea lui la sărbătoarea *Hermaia*, când tinerii și dascălii lor își exprimau omagiul pentru protectorul lor. La romani era adorat sub numele de *Mercurius* (lat. *merx* — marfă, câștig). Mercur, protector al negoțului; chipul lui apare în Dacia pe gemme (medalioane) cu reliefuri funerare (legându-i numele de rolul său religios, drept călăuză a sufletelor pe drumul spre lumea de dincolo).

HERMOLIS — oraș antic, în Egiptul mijlociu, celebru pentru lacul din preajma sa, lac din care a răsărit „Lotusul cosmogonic“ (care atestă legenda că lumea s-a născut din floarea de lotus).

HERUVICUL sau **IMNUL HERUVIC** (χερουβικός, ὁ — *O Heruvikos*) — este imnul care se cântă la strană de cântăreț (cor), în prima parte a Liturghiei credincioșilor, înainte de ieșirea cu darurile. Când preotul citește în taină *Rugăciunea a doua pentru credincioși*, pe care o încheie cu ecfonisul „Ca sub stăpânirea Ta, totdeauna fiind păziți...“, la strană începe cântarea *Heruvicului* (care trebuie cântată foarte rar). Preotul citește acum în taină *Rugăciunea* din timpul cântării heruvimice („Nimeni din cei legați cu poște trupești...“), după care zice și el încet de trei ori *Imnul heruvimic* („Noi care pe heruvimi cu taină închipuim...“). Terminându-se cântarea *Heruvicului*, preotul iese cu Cinstitele Daruri (vohodul mare). *Imnul heruvimic* are un sens mistic, pe care îl exprimă chiar textul său. Credincioșii închipuie acum, în mod tainic, pe heruvimii din ceruri, deoarece, ca și aceștia, se pregătesc să primească pe „Împăratul tuturor“, care va apărea la vohod sub forma

Cinstitelor Daruri și Căruia i se cântă „Aleluia!”, credincioșii fiind îndemnați prin *Heruvic*: „Toată grija cea lumească acum să o lepădăm...” pentru a-L întâmpina cu cinstea cuvenită. La aceasta se adaugă și căderea din timpul *Heruvicului*. Acest imn s-a consacrat în rânduiala Sfintei Liturghii în secolul VI (574), printr-un decret al împăratului bizantin Iustin al II-lea, înlocuind un psalm în tact papadic, adică foarte rar și prelung (v. LS, p. 238–274).

HERUVIM (χερουβείμ, τὰ — *herouvīm ta*) — heruvimi, îngeri puși de Dumnezeu să păzească poarta raiului din Eden, după alungarea primilor oameni Adam și Eva, care călcase rădăcina lui Dumnezeu, mâncând din pomul oprit, pomul cunoștinței binelui și răului, și spre a-i împiedica să mănânce și din pomul vieții (Facere 3, 24); v. **Îngeri**.

HESPED (ebr. „cuvânt de doliu”) — cuvântare funebră.

HIDROPASASTAȚI — numiți și „*aquarii*”, erau, în Biserica creștină veche, numiți „Ebioniți”, care la împărtășanie foloseau apă în loc de vin și azimă în loc de pâine dospită. Acești eretici au fost excluși din Biserică.

HIERATIC — sfânt, solemn; atitudine hieratică-solemnă, conform unor canoane religioase, v. **Ieratic**.

HIEROFANIE (ἱεροφάνεια — *ierofanos* = arătare, ceva sacru care ni se arată) — formă de manifestare a sacrului (revelație divină); v. **Hieroformă**.

HIEROFANTE — cel care arăta obiectele sacre în misterele grecești; v. **Misterele din Eleusis**.

HIEROFORMA — simbolul de participare imediată; originea religiei nu constă în evoluția

unor forme primare spre o formă superioară, ci în revelație, spune Mircea Eliade. Religia creștină este o religie revelată (de la Dumnezeu), căci Dumnezeu, în marea Sa dragoste față de om, a voit ca omul să-L cunoască, să-I afle voia, spre a se împărtăși din dragostea Lui și a se putea mântui.

HIEROGRAFIE — denumire dată pentru istoria simplă a religiilor.

HIEROLOGIE — istoria comparată a religiilor.

HIEROSOFIE — filosofia religiei.

HILIASMUL v. **Milenarismul**.

HIN — se numea, în antichitate, măsura folosită pentru cantitățile de untdelemn și vin necesare jertfelor.

HINDUISMUL — religia mării majorități a locuitorilor Indiei, denumit și *neobrahmanism*; este apariția în forme noi a vechii religii din perioada vedică și brahmană. Reprezentanții hinduismului se străduiesc să scoată din vechile scrieri religioase indiene „adevărata religie” (*sanatana dharma*), dar au ajuns la concepții foarte diferite, chiar contradictorii. Dumnezeu e conceput și personal și impersonal; lumea e concepută ca având o existență proprie sau ca fiind tot una cu ființa supremă; la fel și sufletul omului; în hinduism nu e definită o doctrină clară și unitară despre Dumnezeu, despre om și lume, despre relațiile dintre Dumnezeu și om, și despre destinul uman. Cultul adus diferitelor divinități este foarte variat și cu practici specifice. Cugetarea religioasă hinduistă din India este influențată de vechile sisteme filosofice brahmane, mai ales de Vedanta, dar și de ideile unor reformatori religioși, influențați de islamism și creștinism (Ramakrișna,

Rabindranath Tagore, Mahatma Gandhi). Apare acum o nouă și interesantă concepție, și anume că iubirea arzătoare de Dumnezeu (*bhakti*) este calea prin care omul poate ajunge să-L cunoască pe Dumnezeu și să se mântuiască. Aspirația sau Nirvana budistă se păstrează și în *hinduism*, completată însă cu credința că faptele omului vor fi răsplătite. Indiferența budistă față de bine și rău este înlocuită cu credința în necesitatea și eficacitatea pocăinței. *Hindușii* pun mare preț pe meditație. Tineri și tinere, persoane vârstnice, intelectuali în general, se întâlnesc dimineața și seara, pentru câte o oră de meditație (ex. în Bombay). Alții se izolează total, închizându-se în cămăruțe zidite, și primind hrana printr-o mică deschizătură; ei rămân izolați, cufundați în întuneric și liniște, fără nici un contact cu lumea. Din ramura mistică „*bhakti*” a derivat o ramură numită „*sikh*”, ai cărei aderenți se numesc „*sikh-șii*” (de la cuvântul sanscrit „*sisya*” = discipol), formând azi o sectă foarte numeroasă în hinduism. Începând din sec. XVIII, *sikh-ișii* se vor transforma într-o forță militară, datorită în primul rând persecuțiilor suferite din partea suveranilor mongoli de religie musulmană, care cuceriseră partea de nord a Indiei. Conducătorul *sikh*, Golind Rai din acea vreme, numit și *Singh* (Leul) a stabilit „Botezul Spadei”, o organizație militară, al cărei scop era de a pregăti luptători care să rămână până la moarte în slujba comunității *Sikh*. Aceștia depuneau un jurământ și erau supranumiți „*Lei*”. Duceau o viață abstinentă (fără alcool, tutun) și purtau ca emblemă cei 5 K: Kes (plete), Kangha (pieptene), Kripan (sabie), Kach

(pantaloni scurți), Kara (brățara de oțel). Disprețuind îngrădirile de castă, ei formează o armată de paria, dar „*Lei*”; cartea fundamentală de rugăciuni, intitulată „*Laudă Creatorului*”, conține imne închinare „*Spadei Sacre*”, care e un simbol al puterii și dragostei lui Dumnezeu. *Hinduștii* cred în viața viitoare, concepând lumea de dincolo ca formată dintr-o pluralitate de lumi, numite „lumi de purificare”. Acestea sunt cincisprezece la număr; șapte lumi superioare („*swarga*”), un fel de iad, în care merg sufletele păcătoșilor, și între ele, pământul, unde se află sufletele celor care trec prin diferite reîncarnări. În „*patala*” sunt 21 de compartimente (infernuri) numite „*Locul întunericului*”, „*locul plânselor*”, în care sufletele trec prin chinuri îngrozitoare. Aici sunt trimiși cei care au săvârșit fapte rele, după ce mai întâi au fost judecați de Yama, zeul morților. Aceste „*iaduri*” ca și cele șapte lumi superioare (raiul) sunt doar locuri de trecere, căci prin ele sufletele revin pe pământ, după care urmează eliberarea și unirea cu Realitatea absolută care este Dumnezeu. Marii gânditori ai hinduismului, ca *Rabindranath Tagore* (1861–1941) și *Mahatma Gandhi*, au considerat că și alte religii au ca ultim țel această unire cu divinitatea, la care, spun ei, nu se poate ajunge decât prin iubire. Această concepție este, în gândirea lor, o influență a creștinismului. Pe baza ei a formulat Gandhi doctrina „*nonviolentei*”, prin care înțelegea îndatorirea de a lupta pe calea binelui împotriva răului. Un mare filosof indian, *Radhakrishnam* (1888–1975) a căutat, ca și ceilalți, să găsească punți de legătură între marile religii actuale, arătând că fiecare dintre ele deține câte o parte

din adevărul fiecăreia, fără ca vreuna să dețină adevărul absolut. El ajunge astfel la doctrina despre „*religia veșnică*” ce ar putea fi împărtășită de lumea întreagă, doctrină de nerealizat însă, deoarece fiecare religie, chiar și hinduismul, își respectă tradițiile sale doctrinare privitoare la Dumnezeu, creație, suflet, om, viață, viață viitoare. S-a apreciat totuși meritul lui Radhakrishnam de a fi militat pentru apropierea spirituală a reprezentanților diferitelor religii, în vederea colaborării pașnice pe toate planurile, pentru binele omenirii (IR, p. 243–265; DR, p. 179)

HIPERDULIE v. **Dulie**, **Adorare**.

HIROTESIE (χειροθεσία, ἡ — *heirotesia* = punerea mâinilor; χεῖρ, ἡ — *heir* = mână, τίθωμι — *tilimi* = a pune) — este rânduiala de slujbă religioasă prin care se acorda una din treptele clerului bisericesc inferior din trecut (citeț sau cântăreț și ipodiaton), precum și rangurile bisericești onorifice, pentru merite deosebite pastorale, unor preoți (sachelar, iconom-stavrofor, adică purtător de cruce) și călugări (sincel, protosincel, arhimandrit); spre deosebire de hirotonie, care este o taină, *hirotesia* este doar o binecuvântare, o *ierurgie*. Pe când taina hirotoniei se săvârșește numai în altar, în timpul Sfintei Liturghii, hirotesia se face în naos, înainte de începerea Sfintei Liturghii. Hirotonia diaconului este precedată de hirotesie; prin aceasta el trece prin cele două trepte ale clerului inferior; de anagnost, citeț, cântăreț, ipodiaton și apoi diacon, sfințit prin taina hirotoniei (v. **Arhieraticonul**). Hirotesia se săvârșește de obicei de către episcop, iar în mănăstire, de către stareț.

HITON sau **tunică** — veșmânt antic, în forma

unei cămăși lungi până la glezne, căzând în falduri pe corp și strânsă la mijloc cu o curea și adunată în jurul gâtului. Pe deasupra se purta toga sau *imation* (v. **Imation**). Mântuitorul și Sfinții Apostoli erau înveșmântați astfel și așa îi reprezintă și iconografia creștină.

HIROTONIE (χειροτονία, ἡ — *heirotonia* = întinderea mâinilor; lat. *ordinatio* — acțiunea de a întinde mâna, de a alege, a vota) — însemna la început alegerea sau desemnarea cuiva pentru preoție, lucru pe care Biserica îl făcea prin votare; alegerea era confirmată de episcop, prin punerea mâinilor asupra celui ales, când se făcea invocarea harului Sfântului Duh, care-l sfințește pe viitorul preot. Ritul „punerii mâinilor” era practicat și în Vechiul Testament la consacrarea preoților și leviților, ca slujitori la templu. În creștinism, *hirotonia* este Taina (slujba) prin care cineva este investit cu darul sau vrednicia uneia din cele trei trepte ale preoției, adică: diacon, preot, arhieru. *Hirotonia* este, în mod simbolic, transmiterea mai departe a „limbilor de foc”, adică a puterii harismatice (sfințitoare), venită prin apostoli de la Mântuitorul Însuși. *Hirotonia* ca ritual este atestată de Noul Testament în Epistolele Sf. Apostol Pavel: I Timotei 4, 14; II Timotei 1, 6: „Să aprinzi și mai mult din nou harul lui Dumnezeu, care este în tine, prin punerea mâinilor mele”; în Faptele Apostolilor 6, 6 se vorbește despre *hirotonirea* primilor diaconi: „pe care i-au pus înaintea apostolilor, și ei, rugându-se, și-au pus mâinile peste ei”. Viitorul preot trebuie să primească *hirotonia* numai pe baza unei parohii, care se va consemna în actul de *hirotonie*; aceeași situație este și

pentru episcop, care se va *hirotoni* de doi, trei episcopi, dar tot pe baza unei eparhii vacante. Această practică datează de la începuturile organizării Bisericii (Fapte 14, 21–23).

HODIGHITRIA sau **CĂLĂUZITOAREA** (de la: ὁδηγός, ὁ — *odigos* = călăuză) sau **Povățuitoarea** — este denumirea unui tip de reprezentare iconografică a Maicii Domnului cu Pruncul în brațe, stând cu fața spre cel care privește icoana; Iisus susținut pe brațul stâng al Maicii Domnului este reprezentat cu nimbul crucifer, ținând un glob înfășurat și binecuvântând. Fecioara arată (îndrumă) spre Iisus cu mâna dreaptă. Originalul acestei icoane se spune că a fost pictat de Sf. Evanghelist Luca, în timpul vieții Maicii Domnului, care a acceptat zugrăvirea ei și a binecuvântat icoana. Sf. Ev. Luca a trimis-o la Antiohia unui anume Teofil (Luca 1, 3), după moartea căruia icoana a fost adusă la Ierusalim și de aici la Constantinopol, și s-ar fi păstrat în mănăstirea Hodegan. După tradiție, se crede că în sec. IV icoana a fost dusă la Roma, iar în sec. VI, papa Grigore cel Mare, Dialogul, a așezat-o în biserica Sf. Petru. Copii transmise după această icoană se crede că sunt păstrate până azi (de tipul Hodighitria). La sfârșitul „Acatistului Născătoarei de Dumnezeu”, în rugăciunea „Pe Tine Te mărim” este troparul „Mută fie gura păgânilor care nu se închină icoanei tale celei zugrăvite de Sf. Apostol Luca, ceea ce se cheamă «Povățuitoarea»”. Tot lui Luca i se atribuie și tipul de icoană a Maicii Domnului „Glicofiluza” (Dulce-lubitoare) (v. **Icoane mariale**). Icoane tip Hodighitria la noi în țară sunt la mănăstirile Bistrița-Vâlcea, Govora, Humor (sec. XV–XVI).

HODOȘ-BODROG — mănăstire în Pecica, jud. Arad, datând din sec. XII–XIII, a fost restaurată în vremea lui Brâncoveanu și pictată de meșteri de la Hurezu, în stil brâncovenesc (sec. XVII–XIII).

HOLOCAUST (ὁλόκαυστος, ὁ — *olokautos* = ars complet, ardere de tot, în lb. ebraică — „*Korban Ola*” = jertfă totală; în lb. germană „*Endlösung*” = soluție finală, exterminare) — cuvânt folosit de iudei pentru a denumi tragicul uciderii celor șase milioane de evrei în lagărele de exterminare naziste. Ziua Holocaustului se comemorează la 29 aprilie (27 Nisan 5703 — 1943, anul când, la 29 aprilie, a fost înăbușită în sânge răscoala din Varșovia), pentru cei șase milioane de evrei uciși în ghetouri, deportări, lagăre de exterminare, progromuri, masacre pe fronturile antifasciste, în timpul celui de-al doilea război mondial.

HOMOUSIOS — dogmă creștină formulată la sinodul I de la Niceea (325), prin care se definește consubstanțialitatea dintre Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul, Iisus Hristos.

HOREB — muntele Horeb, din țara Madian, peninsula Sinai, unde Dumnezeu se arată lui Moise într-un rug care ardea și nu se mistuia. Dându-i lui Moise porunca să meargă în Egipt spre a-i elibera pe evrei din robie, Dumnezeu își spune numele: „Eu sunt Cel ce sunt”, în lb. ebr. „*Iahve*”, Dumnezeuul lui Israel (Ieș. 3, 1–3).

HOREPISCOP — titlu purtat până în sec. X, când a dispărut, de acei episcopi care nu-și aveau reședința în orașe, ci în mediul rural.

HOREZU, mănăstirea Horezu (în acte vechi Hurezi, Horez, Hurez, Hurezu) — se află în jud. Vâlcea, cam la aproximativ 30 de km

de Drăgășani. A fost întemeiată în 1694 de Constantin Basarab, Vodă Constantin Brâncoveanu, ca mănăstire de călugări. Din 1862 a devenit mănăstire de călugărițe, așa cum este și azi. Datorită întreținerii și restaurării, mănăstirea s-a păstrat până azi în vechea ei formă, cuprinzând: o biserică mare, paraclisul, bolnița și chiliile, care sunt o mărturie a arhitecturii specifice epocii brâncovenesti. Arta brâncovenească cu pridvoare largi, sprijinite de coloane frumos sculptate în piatră, se vede la toate construcțiile din interior, formate din: biserica cea mare cu pridvor deschis format din arcade, sprijinite pe coloane cu capiteli frumos sculptate și la intrarea în biserică, pe fațada împodobită cu picturi reprezentând Raiul și Iadul; în interior, picturile murale și tâmpla au fost făcute de meșterii zugravi Marin și Preda, care au zugrăvit pe perețele de la intrare în pronaos portretele votive, în care se văd ctitorul Constantin Brâncoveanu cu toată familia sa: doamna Marica, cei patru feciori și cele șapte fete; după dorința domnului, au fost zugrăviți și cei din neamul său dinspre tată (pe perețele din dreapta — boierii Brâncoveni) și dinspre mamă (pe perețele din stânga — boierii Cantacuzini), iar pe spațiile dintre ferestre — Basarabii: Laiotă, Neagoe, Matei-Vodă, Radu Vodă, Șerban ș.a. Tot în pronaos se află și patru lespezi de morminte frumos sculptate, fără nume (sub una din ele se crede că e înmormântată Smaranda, una din fiicele lui Brâncoveanu). Mănăstirea e încadrată de chiliile maicilor și construcțiile distincte: Arhondaricul sau Stăreția, Foișorul lui Dionisie, numit așa fiindcă a fost construit de Arhimandritul Dionisie Bălăcescu la 1673,

împodobit și el cu pridvor, sprijinit de stâlpi frumos sculptați, apoi Trapeza mănăstirii, frumos zugrăvită, Paraclisul cu pictura, tâmpla și uși din timpul lui Brâncoveanu (toate restaurate în vremea patriarhului Justinian, între anii 1960–1975). Lângă mănăstire este bolnița, întemeiată de Doamna Maria, soția lui Brâncoveanu, iar mai departe este un schit, numit *Sfinții Apostoli*, ctitorie a arhimandritului Ioan (1698), într-o poieniță, iar mai în vale, spre Apus, este Schitul Sf. Ștefan, întemeiat de Ștefan Brâncoveanu, unul dintre fiii domnitorului, la 1703. La Horez a luat naștere și a funcționat, în sec. XVIII, o vestită școală de pictură; aici se află o bogată colecție de icoane, cărți vechi, argintărie.

HORUS — unul dintre cei mai populari zei ai Egiptului antic. Reprezenta soarele răsărind, Ra, soarele la amiază, Tum, soarele apunând. Horus mai era considerat și fiul lui Ra, fiind înfățișat cu cap de uliu.

HOSPITIA (lat. *hospitium*, -ii = odaie de oaspeți) — clădiri speciale (existente pe lângă bisericile vechi) pentru găzduirea pelerinilor (mai ales în Ierusalim).

HOSTIE (lat. *hostia*, -ae = jertfă) — se numește, în Biserica romano-catolică, bucată de azimă care se dă credincioșilor catolici ca împătașanie. În antichitate, în religiile greco-romane, *hostia* se numea jertfa adusă zeilor.

HOȘEN, v. **Engolpion** (Ieșire 28, 15–30).

HOZEVITUL, Sf. Ioan Hozevitul — sfânt român cu moaște la mănăstirea Sf. Gheorghe Hozevitul (Ierusalim), unde și-a sfârșit viața în peștera Sfânta Ana (+1960). Este numit și Nemțeanul sau Sf. Ioan de la Neamț deoarece a fost călugărit și a trăit la mănăstirea Neamț,

până a plecat la Ierusalim, unde a dus viață de schimnic, în peștera Sf. Ana. Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat în 1992, pomenindu-l în calendar la 5 august.

HARAM (vechiul slv. *hramu* = patron) — hramul bisericii sau serbarea patronului bisericii (ocrotitorul bisericii). *Hram* poate fi un sfânt, un eveniment din Istoria Bisericii (ex. Pogorârea Sf. Duh, Înălțarea Sfintei Cruci, Bunavestire, Sf. Dumitru etc.). *Icoana hramului* se așază fie la intrarea în biserică, deasupra ușii (la bisericile mai noi), fie în pronaos, tot la intrare, deasupra ușii; v. **Pronaos**, **Votiv**.

HRISMATORIU — vas special în care, în bisericile catolice, se păstrează uleiurile sfințite. Vasul are formă cilindrică, sprijinit pe un picior cu bază în formă de disc.

HRISMA — sfințire, prin ungerea cu Sf. Mir (Mirungere).

HRISMOS — oracol, profeție.

HRISTOCENTRIC — credința în Hristos Cel întrupat, care trăiește în Biserica Sa și toată viața Bisericii este o comuniune nemijlocită cu El. Biserica Ortodoxă are un *cult hristocentric*, pentru că prin cultul ei are ca scop să realizeze nu o simplă amintire a lui Hristos Care a fost, ci o prezență vie a Lui: cultul ortodox este viața prelungită și continuă a lui Hristos în sufletul și în viața credincioșilor care cred și trăiesc în Hristos-Dumnezeu-Omul, viu și etern. Cultul ortodox este un *cult hristocentric*, deoarece în el cele mai multe rugăciuni și imne sunt adresate lui Iisus Hristos. Adresând rugăciuni Mântuitorului, se aduce slavă lui Dumnezeu: „Orice ați face, cu cuvântul sau cu lucrul, toate să le faceți în numele Domnului Iisus și prin El

să mulțumiți lui Dumnezeu-Tatăl“, zice Sf. Apostol Pavel (Col. 3, 17). Rugăciunile Bisericii se îndreaptă spre Sf. Duh, ca a treia persoană a Sf. Treimi, prin care în iconomia (planul) mântuirii, S-a întrupat Iisus Hristos: „Care S-a întrupat de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara...“, așa cum mărturisim în Crez. Pregătind darurile la Proscomidie, preotul evocă moartea și îngroparea Domnului, rostind textul din profeția lui Isaia: „Ca un miel spre junghiere S-a adus... Că S-a luat de pe pământ viața Lui“ (Isaia 53, 7-8); Junghie-Se „Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii“, pentru viața și pentru mântuirea lumii (Ioan 1, 29). Cuvintele slujbei euharistice au fost rostite de Mântuitorul la Cina cea de Taină, când a întemeiat Taina Sfintei Euharistii: „Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu, care pentru voi se frânge, spre iertarea păcatelor“, cuvinte pe care Iisus Hristos le tălmăcise Apostolilor în alte împrejurări: „Eu sunt pâinea vieții; cel ce vine la Mine nu va flămânzi și cel ce crede în Mine nu va înseta niciodată“; „Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu rămâne întru Mine și Eu întru el“, cuvinte care se referă la Sfânta Împărtășanie (Ioan 6, 35, 56). Rugăciunea ortodoxă se adresează lui Hristos ca Răscumpărător și Mântuitor al lumii, ca Fiu al lui Dumnezeu, Unul din Treime, „împreună-slăvit cu Tatăl și cu Duhul Sfânt“, ca Dumnezeu întrupat „de la Duhul Sfânt și din Fecioara Maria“; El este mijlocitor al rugăciunilor noastre către Dumnezeu: „Orice veți cere de la Tatăl în numele Meu, El vă va da“ (Ioan 16, 23; cf. 14, 13). Cultul ortodox se remarcă prin: *caracter eclesiologic* (comunitar), deoarece promovează în primul

rând *rugăciunea cu caracter social sau colectiv*, care are în vedere nu numai nevoile personale ale fiecărui individ, ci și nevoile religioase ale întregii Biserici, ale întregii colectivități (obști) rugătoare. Acest caracter se bazează pe cuvintele lui Iisus: „Unde sunt doi sau trei adunați în numele Meu, acolo sunt și Eu în mijlocul lor” (Matei 18, 20). Caracterul *epifanic* și *eshatologic*, ca trăsătură a cultului ortodox, rezultă din profunzimea și mulțimea ideilor doctrinare din textele liturgice (o întreagă teologie popularizată) pe care formele externe ale cultului (rituri și ceremonii) le sugerează, le preînchipuie sau le exprimă intuitiv. Datorită acestui fapt, slujbele divine ortodoxe sunt adevărate *teofanii* (acțiuni misterioase), care ne fac să retrăim, mai ales la marile sărbători, evenimentele din istoria mântuirii, care se comemorează în timpul anului bisericesc. Caracterul *eshatologic* (de mântuire) rezultă din accesul credincioșilor la Masa euharistică, cea care este o anticipare a împărăției cerurilor. Altă trăsătură a cultului ortodox este *universalismul* sau *pancosmismul*, care rezultă din faptul că în rugăciunile sale, el cuprinde nu numai întreaga viață a omului, ci și lucrurile și animalele de care el are nevoie și natura neînsufletită în mijlocul căreia trăiește și asupra căreia rugăciunea ortodoxă cere să se reverse harul lui Dumnezeu, pentru a o sfinți și a o pune astfel în slujba lui Dumnezeu și a omului. În acest scop sunt mai ales rugăciunile din grupa ierurgiilor (*Molitfelnicul*); v. **Ierurgii**.

HRISOSTOM, Sf., v. **Ioan Gură de Aur**.

HRISTOITIE — trăire conform moralei creștine, după modelul vieții lui Hristos.

HRISTOS-MÂNTUITORUL — este întemeietorul și conducătorul Bisericii creștine, numită și Biserica lui Hristos. El este centrul istoriei religioase a omenirii, căci, înainte de El, istoria se îndrepta mesianic spre El; istoria era timpul de așteptare, de prefigurare. Iisus Hristos (Iisus = Mântuitor și Hristos = Uns), „Unsul lui Dumnezeu” sau „Alesul lui Dumnezeu”, S-a născut în vremea împăratului roman Octavian Augustus, în cetatea Betleem din Iudeea (în apropiere de Ierusalim), din neamul lui David, fiul lui Iesei; S-a născut în anul 750 (sau 748) de la fondarea Romei (Ab urbe condita) și a murit în anul 783 de la fondarea (întemeierea) Romei, sau anii 1–33, era noastră. El „S-a întrupat de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara și S-a făcut om”. Acesta „este Fiul lui Dumnezeu” (Fapte 9, 20). Iisus Hristos este a doua Persoană a Sfintei Treimi, care „S-a născut din Tatăl mai înainte de veci, Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, Cel ce este de o ființă cu Tatăl”, așa cum ne învață Crezul, sinteză a învățăturii de credință creștină, formulată de Părinții Bisericii la Sinodul I Ecumenic de la Niceea (anul 325), completată și dezvoltată în următoarele Sinoade care au întărit dogma cuprinsă în Noul Testament despre „Omul-Hristos”, *Iisus Nazarineanul*, a cărui *realitate istorică* este confirmată prin viața și activitatea Sa pe pământ, relatată în toate scrierile Noului Testament. Noul Testament — partea a doua a Sfintei Scripturi — cuprinde istoria sfântă a vieții și învățăturii Sale, pe care o propovăduiește *Creștinismul*, *religia Evangheliei* sau a *Legii celei Noi* a cărei

intemeietor este Iisus Hristos. Cuvintele lui Petru, aflat în casa lui Corneliu sutașul din Cezareea, constituie o sinteză a tuturor datelor cuprinse în cele patru Evanghelii despre viața lui Hristos pe pământ: „... Acesta este Domn peste toate... cele ce a făcut El și în țara iudeilor și în Ierusalim; pe Acesta L-au omorât, spânzurându-L pe lemn. Dar Dumnezeu L-a înviat a treia zi și L-a dat să se arate... nouă martorilor, dinainte rânduiți de Dumnezeu, care am mâncat și am băut cu El, după Învierea Lui din morți. Și ne-a poruncit să propovăduim poporului și să mărturisim că El este Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii și al celor morți. Despre Acesta mărturisesc toți proorocii, că tot cel ce crede în El va primi iertarea păcatelor, prin numele Lui“ (Fapte 10, 36 și 39-43). Sf. Ev. Ioan confirmă același adevăr despre Hristos-Dumnezeu și Om: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul... și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr“ (Ioan 1, 1 și 14). Hristos-Dumnezeu a devenit, prin întrupare, om adevărat, având toate însușirile firii omenești, în afară de păcat. „Care, Dumnezeu fiind în chip, n-a socotit o știrbire a fi El întocmai cu Dumnezeu. Ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemenea oamenilor, și la înfățișare aflându-Se ca un om“ (Filipeni 2, 6-7). Cele două firi în Hristos se unesc dar nu se contopesc, fiecare rămânând cu însușirile proprii, și fiecare primind însușirile celeilalte. El a trăit în lume ca un Om adevărat și Dumnezeu adevărat, și a venit în lume „ca să se mântuiască, prin El, lumea“

(Ioan 3, 17). Din dragoste pentru omul căzut în robia păcatului, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său ca să Se jertfească pentru om și să-l mântuiască. Mântuirea omului se săvârșește de Dumnezeu-Tatăl prin Fiul și Duhul Sfânt, după cum scrie și Sf. Apostol Pavel: „Iar când bunătatea și iubirea de oameni a Mântuitorului nostru Dumnezeu s-au arătat, El ne-a mântuit, nu din faptele cele întru dreptate, săvârșite de noi, ci după a Lui îndurare, prin baia nașterii celei de a doua (Sfântul Botez) și prin înnoirea Duhului Sfânt, pe care L-a vărsat peste noi, din belșug, prin Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, ca îndreptându-ne prin harul Lui, să ne facem, după nădejde, moștenitorii vieții celei veșnice“ (Tit 3, 4-7). După întruparea Lui a început timpul „plinirii vremilor“ (Efeseni 1, 10), plinirea mesianică. Hristos dă istoriei conținut și un nou început; ca Dumnezeu întrupat, El e veșnic prezent în timp, deoarece (așa cum spune „*Liturghier*“) a fost în același timp „în mormânt, cu trupul, în iad, cu sufletul, în rai, cu tâlharul...“ și Care acum „sus șade lângă Tatăl și cu noi este în chip nevăzut“. „S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-Se până la moarte, și încă moarte de cruce. Pentru aceea și Dumnezeu L-a preainălțat și L-a dăruit Lui nume, care este mai presus de orice nume; ca întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cerești și al celor pământești și al celor de dedesubt. Și să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl“ (Filipeni 2, 8-11). În iconografia creștină, Hristos apare alegoric sub chipul „Bunului păstor“ („Eu sunt păstorul cel bun... Și sufletul Îmi pun pentru oi.“) (Ioan 10, 14-15). Chipul

real al Mântuitorului Iisus Hristos apare în două reprezentări iconografice, despre care tradiția creștină spune că datează chiar din vremea Sa, în icoanele nefăcute de mână: icoana numită „Năframa Sfintei Veronica“ și icoana „Craiului Abgar“ al Edesei. Reprezentările iconografice ale Mântuitorului cu atributele activității Sale le aflăm în cele trei părți ale bisericii: în altar, unde e pictat ca *Marele preot sau arhiereu*, în scena dumnezeieștii Liturghii, unde împărtășește pe Apostoli; în naos, pe bolta cupolei centrale, ca *Pantocrator-Atotțiitorul, Împăratul și Stăpânul lumii*; așa apare și pe icoana împărătească din dreapta ușilor împărătești, unde Îl vedem și în ipostaza Sa de *Mântuitor*, Dumnezeu al iubirii și Dumnezeu întrupat; ca *Om pătimitor* apare pe Crucea răstignirii din vârful catapetesmei și ca *Biruitor al morții* apare în icoana Învierii; în pronaos și exonartex apare *Iisus-Emanuel*, înconjurat de îngeri și profeți (mai adesea în chip de copil, stând pe tron) iar ca *Mare judecător* apare în scena Judecării din urmă; v. **Praznice împărătești** (pentru sărbătorile închinat Mântuitorului), **Crăciun**, **Epifania**, **Floriile**, **Ispas**, **Uns**.

HUGHENOT, HUGHENOȚI — protestanți calvini din Franța (sec. XVI) persecutați de Biserica Catolică, ce a căutat să-i extermine în mod sângeros, culminând cu „noaptea Sfântului Bartolomeu“ (23-24 august 1572) când au fost măcelăriți 20.000 de hughenoți (după datele consemnate de calvini). **HUMOR** — biserica fostei mănăstiri Humor (în apropiere de Gura Humorului) a fost zidită de logofătul Toader Bubuioș, împreună cu soția

sa Anastasia (pe locul alteia mai vechi, de la începutul sec. XV, ctitorie a lui Oană Vornicul). Monument istoric, prețuit pentru vestitele picturi din interior și exterior datorate lui Toma, pictor din Suceava, 1535. În timpul lui Vasile Lupu a fost zidit turnul-clopotniță (1641).

HUSS, JAN (+1415) — reformator religios ceh, ars pe rug ca eretic, condamnat de Biserica Catolică la Conciliul din 1415. Sfânt patron al Bisericii din Cehia (Praga).

HVALITELE sau **LAUDELE** sau **LĂUDĂRILE** (slv. *hvalitia*) — sunt cântări principale ale rânduiei Utreniei, compuse din stihiri cu număr variabil (după importanța sărbătorii: duminică, 8 stihiri, la praznice, 6 stihiri, la sărbători mai mici și zile de rând, 4 stihiri); aceste stihiri alternează cu versete din Psalmii 148, 149, 150, numiți și aleluiatici sau de laudă, fiindcă se termină cu refrenul ebraic „Alleluia“ („Lăudați pe Domnul!“). Folosirea lor e o moștenire din străvechiul cult al sinagogii. Odinioară se cântau în întregime („Toată suflarea să laude pe Domnul!“), azi, numai în zilele care nu au stihiri la Laude (Hvalite). Ultimele două stihiri de la *Hvalite* se cântă precedate nu de psalmi, ci de una din cele 11 stihiri ale Evangheliei, numite Voscesne (slv. *Înviere*) sau Eotinale (gr. *εοθινός*, -ή, -όν — *eothinos*, -i, -on = matinal) sau *Măneacănde* (lat. *manico, manicare* = a se scula de dimineată), vorbind de „măneacă“, adică mergerea foarte de dimineată a femeilor mironosite la mormânt, în ziua Învierii. Ca și svetilnele, voscesnele corespund celor 11 Evanghelii ale Învierii.

IACOV, Sf. **Iacov** („cel drept”) — primul episcop al Ierusalimului, a făcut parte dintre cei 70 de ucenici ai Mântuitorului; în anul 50 a condus sinodul apostolic din Ierusalim. A murit martir, ucis cu pietre de evrei, pentru credința sa fierbinte în Hristos (+62 d.Hr.). Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 23 octombrie.

IACOV-ISRAEL — protopărințele poporului evreu Israel; v. **Evreu**.

IAD sau **INFERN** (lat. *inferna, -orum* = iadul, gr. Ἅιδης, ὁ — *u aīdis* = iad, chinurile iadului și gr. γέεννα, ἡ — *gheena* = iad) — se numește, în concepția religioasă, locul de ispășire după moarte, unde se duc sufletele celor păcătoși. În iconografia ortodoxă (Icoana Judecării de apoi), *iadul* este închipuit ca un râu de foc undeva în adâncul pământului, în care sufletele celor păcătoși sunt aruncate de diavoli și supuse la tot felul de chinuri (Ex. în pictura exterioară la mănăstirile din Moldova — la Sucevița, Voroneț, Moldovița ș.a. — este zugrăvită pe peretele de apus, la intrarea în biserică, această imagine a iadului, în icoana Judecării din urmă). În Noul Testament sunt numeroase locurile în care se vorbește despre iad (I Petru 3, 18–19; Romani 10, 7 etc.), conceput chiar ca un foc chinuitor, cum citim în parabola spusă de Iisus despre „Bogatul nemilos și săracul Lazăr”: murind și bogatul a ajuns „în iad” de unde „ridicându-și ochii, fiind în chinuri, el a văzut... pe Avraam”, către care s-a rugat, „strigând...: *Părinte Avraame, fie-ți milă de mine și trimite pe Lazăr să-și ude*

vârful degetului în apă și să-mi răcorească limba, căci mă chinuiesc în această vâpaie” (Luca 16, 23–24). *Iadul* ca loc de pedeapsă și cumplită suferință în lumea cealaltă rezultă și din finalul Parabolei talanților, spusă pe Muntele Măslinilor, unde, într-un șir de cuvântări, caută să pregătească pe ascultătorii Săi pentru viața de apoi, când cei necredincioși vor fi aruncați „întru întunericul cel mai din afară”, unde „va fi plângerea și scrâșnirea dinților” (Matei 25, 30; 24, 51). Ca loc al pedepsei veșnice prin foc, *iadul* a fost numit și *Gheena*. Denumirea de *Gheena* vine de la numele unei vâlcele, așezată la sud-est de Ierusalim și care se numea Ghe Hinom — valea lui Hinom (Iosua 15, 8) unde, pe vremea lui Solomon, când se instalase iar în țară închinarea la idoli, erau jertfiți copii zeului Moloch. După întoarcerea din robia babiloniană, iudeii au considerat acest procedeu ca o barbarie, iar locul, atât de odios, încât nu l-au mai socotit demn decât să se depoziteze în el gunoaiele și toate spurcăciunile, care trebuia să fie arse, fapt pentru care acolo se întreținea un foc continuu (MDNT, p.47–48). De aici, probabil, și cuvântul „ghenă”, cum se numesc crematoriile (locurile de ardere a gunoaielor) din blocurile de locuit.

IAFET v. **Sem**.

IAHVE sau **Iehova** (*Yahweh* = „Eu sunt cel ce sunt”, în lb. ebraică) — este numele propriu al lui Dumnezeu, în religia mozaică. Sub acest nume S-a făcut cunoscut lui Moise pe muntele Horeb (Ieșire 3, 14). Acest Dumnezeu este

unic și S-a făcut cunoscut, prin revelație, patriarhilor Vechiului Testament, lui Moise și profeților. Poporul Israel se organizează pe baze teoretice, **Iahve** fiind conducătorul. El dă lui Moise, pe muntele Sinai, legislația sub forma Decalogului (Ieșire 20, 1-17) și apoi „Cartea Legământului“, care cuprinde toate îndatoririle morale și rituale, pe care să le respecte poporul Său ales (Ieșire, cap. 21-23; 25-31). Atributele lui Dumnezeu sunt: atotputernic, veșnic, omniprezent, atotștiutor, bun, drept (conceput ca și în creștinism). „Iahve, Dumnezeu, iubitor de oameni, milostiv, îndelung-răbdător, plin de îndurare și de dreptate... Care iartă vina și răzvrătirea și păcatul, dar nu lasă nepedepsit pe cel ce păcătuiește; Care pentru păcatele părinților pedepsește pe copii și pe copiii copiilor până la al treilea și al patrulea neam!“ (Ieșire 34, 6-7). În literatura rabinică, El apare ca un judecător aspru, neîndurător, de care omul trebuie să de teamă. Această teamă a fost interpretată însă, în concepția mai nouă și mai evoluată a iudaismului, ca respect, venerare și iubire de Dumnezeu.

IALOMICIOARA — Schitul de la peștera Ialomicioara, pe valea râului cu același nume (munții Bucegi), are o bisericuță chiar la intrarea în peșteră, zidită, după legendă, de către Mihnea Vodă (sec. XVI). Bisericuța, arsă și refăcută de mai multe ori, ține strânsă în jurul ei o mică colectivitate de călugări, dependenți de mănăstirea Sinaia.

IANUS — cel mai vechi dintre zeii romani, era sărbătorit ca zeu al intrărilor și ieșirilor porților, caselor și cetăților. Era închipuit având două fețe, simbolizând intrările și ieșirile, proprii fiecărei porți. Templul care-i era închinat

avea două porți: una la răsărit și alta la apus. În timp de război, ușile erau deschise, spre a primi pe luptătorii întorși de pe câmpul de luptă, iar când era pace și luptătorii se aflau în cetate, ușile stăteau închise. Ianus era protectorul începuturilor oricăror lucrări, precum și al începutului anului și zilelor. Prima lună a anului, *ianuarie*, îi poartă numele. Sărbările în cinstea lui, numite Agonalia, aveau loc în ziua de 9 ianuarie.

IARMUC — o tichie pe care o poartă evreii habotnici.

IARTAIT — comemorarea anuală care se face în cultul iudaic la data decesului cuiva și când bărbații — rude de gradul I —, spun *Kaddich* (Kaddich-Kadiș este o rugăciune care se recită în credința că scapă sufletul celui decedat de la condamnare).

IARU, CÂMPIILE LUI IARU sau AMEN-TI — era *rainul*, locul unde mergeau sufletele după moarte, în concepția eshatologică egipteană; era împărăția lui Osiris, pe care sufletele îl serveau, ducând o viață fericită și îmbelșugată, deoarece fertilitatea câmpiilor lui Iaru era mult mai mare decât aceea a văii Nilului (E.V. IR, p. 116).

IAȘI — „orașul școlilor și al bisericilor“, cum l-a numit Nicolae Iorga, se poate mândri în primul rând cu biserica Trei Ierarhi, construcție măreață, ctitorie a Voievodului Vasile Lupu, domnul Moldovei (care a zidit-o în 1639). Trei Ierarhi a fost restaurată, ca și Curtea de Argeș, de același arhitect, Le Comte de Nouy, la sfârșitul sec. XIX. Acesta s-a străduit să-i păstreze forma originală, biserica fiind construită din piatră sculptată în întregime pe dinafară și împodobită în interior cu mozaicuri,

picturi și bronzuri de o mare frumusețe.

IBLIS — în religia islamică este numele *îngerului căzut*, ca și Lucifer, în păcatul mândriei, refuzând să se supună poruncilor lui Dumnezeu.

ICHIMATARIU — cartea care cuprinde icoasele (v. **Icos**) tuturor sărbătorilor anului.

ICOANA (gr. εἰκών, ἡ — *eikon* = asemănător; lat. *imago*; slv. *ikona obruz*) — înseamnă, la origine, asemănare. După Sf. Ioan Damaschin, „icoana” este o asemănare, un model (παράδειγμα, τό — *paradeigma* = model), o reprezentare a cuiva; icoana duce gândul la cel reprezentat, la cel pictat, zugrăvit pe icoană (I.D. Cl, p. XXX și 113). *Icoana*, în înțeles religios, este reprezentarea unui personaj sfânt sau a unei scene biblice, pictată pe o hârtie, pe pânză, lemn, sticlă, metal sau zugrăvită pe zidul bisericii; icoana e încadrată într-un chenar sau un cadru de lemn sau alt material; icoana e sfântită și e folosită ca obiect de cult. După forma și materialele din care sunt făcute, icoanele pot fi *imobile* (fixe), cum sunt cele de pe pereții bisericii (*icoane murale*) și de pe catapeteasmă, și *icoane mobile* (majoritatea icoanelor); după destinația lor, icoanele pot fi *în serviciul cultului public* (icoanele din biserică, cele folosite în procesiuni etc.) și icoane *în cultul particular* (familiale — din casele credincioșilor, rutiere — icoanele de pe troițe, iconițe portabile — protectoare, care sunt purtate individual ș.a.). Doctrina despre rostul icoanei, despre rațiunea existenței ei este lămurită de Sf. Ioan Damaschinul cu argumente legate în primul rând de firea omenească: icoana există pentru că originalul nu poate fi prezent în fața ochilor (după trecerea

din viață) și de aceea trebuie să ne mulțumim cu imaginea, cu copia, căci firea omenească, limitată în timp și spațiu, nu poate avea conștiința directă a celor nevăzute, nici a celor trecute, viitoare sau depărtate în spațiu. Între icoană și prototip, adică între ce reprezintă icoana și ce e originalul (prototipul) nu există identitate. Icoana, ca reprezentare perceptibilă a divinului, este o necesitate care decurge din caracterul concret al sentimentului religios. Acest sentiment cere o apropiere nemijlocită de divinitate: ea nu este o simplă imagine sacră, ci ne dă sentimentul real al prezenței lui Dumnezeu și a sfinților. În credința poporului ortodox, icoana este locul unei prezențe tainice, în chip haric sau ideal, a lui Hristos, a Sfintei Fecioare sau a celorlalți sfinți pe care icoana îi înfățișează. Creștinul se roagă dinaintea icoanei lui Hristos ca dinaintea lui Hristos Însuși, fără ca totuși să considere icoana ca fetișism sau idol. Împotriva acuzației de idolatrie adusă iconofililor (apărătorii icoanelor), Sf. Teodor Studitul (sec. IX) precizează *deosebirea dintre icoană și idol*: „icoana este imaginea adevărului, pe când idolul este asemănarea minciunii și a erorii”. Idolul este o închipuire, icoana este însă asemănarea unui lucru real, care a existat sau există: ex. icoana Mântuitorului, a Maicii Domnului ș.a. Creștinii nu cinstesc icoanele ca pe divinități, ci prin ele se îndreaptă cu sufletul spre Dumnezeu, rugând pe sfinți să fie mijlocitori în fața lui Dumnezeu pentru ei, cum ne învață „*Mărturisirea Ortodoxă*”. Primele icoane, care au apărut deodată cu creștinismul, sunt icoanele Mântuitorului și ale Maicii Domnului. Temeiurile pentru cinstirea icoanelor le găsim

în Sf. Scriptură și în scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii Ortodoxe. Cinstirea icoanei și închinarea la icoană îndreaptă gândul spre originalul ei și trezește în suflet iubirea, respectul, recunoștința care i se cuvine și cinstea care ar trebui dată prototipului; cine nu cinsteste icoana nu cinsteste nici prototipul ei, zice Sf. Ioan Damaschin, împreună cu Părinții Sinodului al VII-lea Ecumenic: „Dacă nu te-nchini icoanei lui Hristos, nu te-nchini nici Fiului lui Dumnezeu, Care este icoana vie a nevăzutului Dumnezeu și chip cu totul asemenea“, după cum afirmă și Sf. Ap. Pavel: „Acesta (Hristos) este chipul lui Dumnezeu celui nevăzut, mai întâi născut decât toată făptura“ (Coloseni 1, 15); „de aceea — spune Damaschin — mă închin icoanei lui Hristos, ca Unul ce este Dumnezeu întrupat; icoanei Născătoarei de Dumnezeu, Stăpâna tuturor, ca una ce este Maica Fiului lui Dumnezeu; icoanei Sfinților, ca unii ce sunt prietenii lui Dumnezeu, care au rezistat păcatului până la sânge și au urmat pe Hristos, vărsându-și sângele pentru El, Care-și vărsase mai înainte propriul sânge pentru ei; mă închin icoanei acelor care au călcat pe urmele Lui; zugrăvesc biruințele și patimile lor, pentru că prin ele mă sfințesc și mă aprind de râvna de a le imita. Dacă înalți biserici sfinților lui Dumnezeu, înalță și icoanele lor“ (I.D. CI). Natura sau caracterul cultului Sfințelor icoane a fost stabilit dogmatic în Sinodul al VII-lea Ecumenic, care într-una din hotărârile sale prevede că „icoanelor trebuie să li se dea aceeași cinstire ca și Sfintei Cruci, Sfintei Evanghelii și celorlalte lucruri sfințite și că această cinstire se poate exprima prin anumite semne văzute, ca tămâierea și aprinderea de

lumânări și că *cinstirea icoanelor nu e idolatrie* și sensul cinstirii icoanelor sfinților este Dumnezeu, care rămâne totdeauna obiectul adevărat și ultim al cultului nostru, orice formă ar îmbrăca el. *Cinstirea icoanelor înseamnă mărturisirea lui Dumnezeu*. Doctrina cinstirii icoanelor a rămas normativă pentru sinoadele și teologii care s-au ocupat ulterior de această problemă, așa cum a fost stabilit la sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea din 787. Așa e trecută și în cărțile simbolice — Mărturisirile de credință — ale Bisericii Ortodoxe ca: *Mărturisirea de credință a lui Dositei al Ierusalimului*, adoptată în Sinodul de la Ierusalim din 1672 ca Mărturisire de credință a întregii Biserici Ortodoxe; *Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă*. Aceasta formulează doctrina cinstirii icoanelor, în același spirit: „Noi, când cinstim icoanele și ne închinăm lor, nu ne închinăm vâpselelor sau lemnului, ci sfinților, ale căroră sunt icoanele. Pe ei îi cinstim ca pe niște slugi ale lui Dumnezeu. Deci închinarea Sfințelor icoane ce se face în Biserica Ortodoxă nu calcă porunca I din Decalog; pentru că această închinare nu este tot una cu aceea pe care o dăm lui Dumnezeu...“ (*Arhieratikon*, ed. I a Sf. Sinod, București, 1899, p. 180-181). În cărțile de slujbă ale Bisericii noastre, doctrina cinstirii icoanelor este în același fel formulată: „Mă închin sfinților și cinstitelor icoane, adică lui Hristos Însuși, Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și ale tuturor Sfinților; nu însă cu închinăciune ca lui Dumnezeu, ci înălțându-mă cu mintea la chipul ce înfățișează; de aceea și cinstea cea către acestea o trec la prototipuri“ (*Arhieratikon*, ed. a III-a a Sfântului Sinod,

București, 1926, p. 85). Molitfenicul precizează aceeași idee în Rânduiala pentru binecuvântarea și sfințirea icoanei Domnului nostru Iisus Hristos: „am pus această icoană înaintea măririi Tale, nu îndumnezeind-o, ci știind că cinstea icoanei se suie la cel zugrăvit pe dânsa“ (*Molitf.*, ed. 1937, p. 523). Sfințenia icoanelor rezultă, pe de-o parte, din legătura dintre prototip și icoană, și pe de alta, din faptul că *icoanele sunt sfințite* printr-o slujbă specială. Sf. Ioan Damaschin zice: „Icoanele sunt sfințite prin numele lui Dumnezeu și umbrite din cauza aceasta cu harul dumnezeiescului Duh“. Pentru credinciosul ortodox este o mare deosebire între o icoană sfințită și una nesfințită: o icoană nesfințită nu este încă un obiect de cult, ci un simplu tablou religios. În Ortodoxie, icoana are un sens religios. În Ortodoxie icoana are un sens religios profund, ea nu e un simplu obiect de artă (E.B.TI). Cinstirea icoanelor se întemeiază și pe credința că slujba sfințirii dă icoanei harul ce o face vrednică de închinare și puterea de a ajuta pe cel ce se roagă la ea. Venerarea icoanelor se bazează mai ales pe credința că prototipul devine o prezență harică prin sfințirea icoanei și capătă o forță ce poate face minuni, dându-ne ajutorul pe care prin rugăciunile noastre îl cerem. În acest sens scrie Dimitrie Cantemir (în lucrarea „*Loca obscurae*“, trad. T. Bodogae, rev. B.O.R., 1973, 9–10, p. 1089) despre acest adevăr: „Toate sfintele icoane, sfintele moaște și sfintele locuri au fost sfințite, au făcut și pot oricând să facă minuni, numai să existe însă la bază credința neclinită în Dumnezeu, singurul care face minuni și care dă har și dar de a face minuni, asemenea minunilor Domnului nostru Iisus Hristos...“ Icoana, pictura

bisericească în ansamblul ei, are un important *rol catehetic*: ea învață și educă. Prin intermediul icoanelor, credincioșii învață să cunoască viața Mântuitorului, faptele și minunile săvârșite de El pe pământ, virtuțile martirilor și sfinților care au murit pentru credința în Hristos. „Ceea ce este Scriptura pentru cei ce știu să citească, aceea este pictura pentru cei neînvațați, pentru că în ea chiar și cei neînvațați văd ce trebuie să urmeze...“, spune Sf. Grigorie cel Mare. Icoanele sunt un mijloc de trezire, de întreținere și de întărire a vieții religioase creștine, un stimulent pentru cultivarea virtuților morale și a sentimentelor superioare de iubire, devotament și jertfă pentru Biserica lui Hristos. Vederea lor îndeamnă la fapte bune, la imitarea virtuții și evitarea viciilor. Biserica noastră Ortodoxă prăznuiește sărbătoarea icoanelor și biruința cultului lor în prima Duminică din Postul Mare, numită și Duminica Ortodoxiei. Această sărbătoare a fost instituită în anul 842, de către împărăteasa Teodora a Bizanțului, spre a pune capăt mișcărilor iconoclaste ce au reînceput în timpul împăratului bizantin Leon Armeanul (813–820) și au continuat până la moartea ultimului împărat iconoclast, Teofil (829–842), soțul Teodorei, care, după moartea lui, a restabilit cultul icoanelor, statornicind și sărbătoarea Ortodoxiei în prima Duminică a Postului Mare (Duminica Ortodoxiei), serbată întâia oară în 843.

ICOANE ÎMPĂRĂTEȘTI — se numesc cele două icoane mari așezate pe catapeteasmă, în dreapta (sud) și în stânga (nord) ușilor împărătești; spre sud este *icoana împărătească a Mântuitorului*, reprezentându-L ca împărat ori arhiereu, șezând pe

tron, ori ca *prooroc și învățător*, cu Sf. Evanghelie deschisă și binecuvântând; în stânga (la nord) ușilor împărătești stă *icoana Maicii Domnului, ca împărăteasă*, șezând pe tron, cu Pruncul dumnezeiesc în brațe. Aceste două icoane, de proporții mari și zugrăvite cu grijă, se numesc împărătești, mai întâi pentru faptul că ele reprezintă icoanele principale din iconografia bisericii, în care cele două personaje sfinte, principale, din istoria mântuirii — Mântuitorul și Sf. Fecioară — sunt înfățișate singure, în slava lor cerească; în fața lor, credincioșii se închină la intrarea și la ieșirea din biserică. În al doilea rând, se numesc împărătești pentru că ele încadrează ușile numite împărătești. De aceea, în multe biserici, ele sunt ferecate în aur și argint și sunt împodobite cu pietre scumpe.

ICOANE MARIALE — sunt icoanele ce o înfățișează pe Sfânta Fecioară Maria. Tradiția atribuie Sf. Evanghelist Luca primele reprezentări iconografice ale Maicii Domnului. Originalele lor nu s-au păstrat, dar se crede că ele au servit ca prototipuri pentru iconografia marială. Maica Domnului a fost reprezentată și singură, ca Orantă — rugându-se pentru oameni (așa cum apare în icoana *Deisis*), dar cel mai frecvent este înfățișată ca Maica lui Dumnezeu cu Pruncul în brațe (v. **Ipsotitera**) fie numai bust — cum o vedem în icoana împărătească de pe catapeteasmă și în icoanele mobile, în general — fie în întregime, cum apare pe bolta altarului, stând pe tron, încadrată de îngeri. Tipurile de icoane atribuite Sf. Ev. Luca sunt: *Hodighitria* (Călăuzitoarea) și *Glycofilusa* (Dulce-iubitoarea). În afară de acestea, care sunt cele mai răspândite și mai

cunoscute, mai sunt și alte tipuri iconografice ale Sf. Fecioare, ca cel aflat pe frescele din catacomba Priscilla (sec. II, Roma), numit *Galactofusa* (Hrănitoarea cu lapte), care o înfățișează pe Maica Domnului, alăptându-și Pruncul. La Athos se află unele dintre cele mai vechi tipuri de pe iconostas: *Panaghia Triherusa* — Preasfânta cu trei mâini și *Eleusa* — Milostiva (v. **Hodighitria**, **Glycofilusa** și **Eleusa**). Reprezentarea iconografică a Maicii Domnului ilustrează și momente din viața ei: Nașterea Maicii Domnului, Intrarea în biserică a Maicii Domnului și Adormirea Maicii Domnului.

ICOANE MELCHITE — icoane provenite din Orientul arabo-sirian; sunt icoane ortodoxe, primite în dar de domnii și boierii români, din partea creștinilor ortodocși din Orientul apropiat, drept recunoștință pentru daniile și ajutoarele pe care Bisericele ortodoxe din aceste părți le primeau din partea românilor. Caracteristica acestor icoane constă mai ales în bogăția de imagini care le acoperă. De obicei ele reprezintă pe Iisus și Maica Domnului, cu scene inspirate din viața lor: în dreapta icoanei e pictat (în medalion) Iisus, înconjurat de scenele patimilor Sale; în stânga (tot în medalion) e reprezentat chipul Maicii Domnului, de asemenea înconjurat cu scene pictate, reprezentând diferite momente, începând din copilărie și până la moartea Sa. Sunt icoane de o deosebită frumusețe și mare artă. Aduse în țară, ele au fost podoabe de mare preț care au strălucit în bisericile și mănăstirile ctitorite de domnii și boierii români, datând mai ales de prin sec. XVII–XVIII. Din nefericire, azi numărul lor a scăzut foarte mult, din cauza

lăcomiei și arivismului unor persoane, care le-au sustras și le-au înstrăinat, spre a se îmbogăți pe seama odoarelor sfinte. Icoanele melchite sunt cele mai orientale ale artei răsăritene și foarte fidele prototipului artei bizantine și postbizantine, cu înscrisuri arabe. Numele lor vine de la cuvântul *Melchiți* (sirianul *melek* = rege), cum îi numeau monofiziții din Orientul arab pe creștinii ortodocși și catolici de rit oriental.

ICONAR — pictor de icoane.

ICONOCLASMUL — a însemnat în istoria Bisericii creștine o etapă de luptă împotriva cultului icoanelor, luptă declanșată în sec. VIII, când împăratul Leon al III-lea Isaurul, prin Edictul din anul 725, interzice cu pedepse aspre ca cineva să se închine în fața icoanelor. Motivul a fost, spunea el, că iudeii și mahomedanii refuzau a se face creștini, motivând că în Biserică, prin închinarea la icoane, se cultivă idolatria. Ca urmare, împăratul a poruncit ca toate icoanele să fie scoase din biserici și să fie distruse. Dușmanii cinstirii icoanelor s-au numit *iconoclaști* sau *iconomahi* (luptători împotriva icoanelor), iar cinstitorii icoanelor s-au numit *iconofili* sau *iconoduli*. Lupta dintre iconoclaști și iconofili a durat până în anul 787, când a avut loc Sinodul al VII-lea Ecumenic, la Niceea, la care s-a hotărât cinstirea icoanelor și repunerea lor în biserici. S-a stabilit atunci adevărata învățătură despre icoane, explicându-se că: „Acestor icoane sfinte nu li se dă adorare, fiindcă adorarea se cuvine numai lui Dumnezeu, ci *venerare* sau *cinstire*; venerarea se reduce la persoana înfățișată pe icoană, iar nu la materia icoanei sau la chipul (fotografiat) de pe ea”.

Cu alte cuvinte, cel ce se închină în fața unei icoane merge cu gândul și cu sufletul la sfântul care e înfățișat (zugrăvit) pe icoană și acestui sfânt își adresează rugăciunea sa. Aceasta nu este idolatrie. În acea epocă, mari apărători ai Sfintelor icoane au fost, în primul rând, cei trei mari „doctori ai doctrinei (teologiei) icoanelor”:

a. Sf. Ioan Damaschinul (+749) cu celebrele trei *Cuvântări sau tratate apologetice împotriva iconomahilor* (trad. rom. de Pr. D. Fecioru: Sf. Ioan Damaschin, *Cultul sfintelor icoane*, Buc., 1937);

b. Sf. Teodor Studitul (826) cu trei *Antiretice împotriva iconomahilor*;

c. Sf. Nichifor Mărturisitorul (806–815) cu trei *Antiretice împotriva împăratului iconomah Constantin Copronim* și cu *Apologia sfintelor icoane* — două tratate (E.B. LG, 1993, p. 414). Lupta împotriva icoanelor a reizbucnit în sec. IX, declanșată de împăratul Leon Armeanul (813–820) și a durat până la moartea împăratului Teofil (842). Soția acestuia, împărăteasa Teodora, a restabilit definitiv cultul icoanelor, convocând un sinod la Constantinopol (842), când s-a stabilit și o zi a cinstirii icoanelor, numită *Duminica Ortodoxiei*, în prima Duminică din Postul Mare (Postul Sfintelor Paști); v. **Icoana**.

ICONOCLAST v. **Iconoclasm**.

ICONODUL v. **Iconoclasm**.

ICONOFIL v. **Iconoclasm**.

ICONOGRAFIE — ramură a artelor frumoase care studiază reprezentarea în pictură a temelor religioase. *Iconografia* ortodoxă ne ajută să cunoaștem și să înțelegem tematica și simbolismul întregului ansamblu de pictură bisericească ce împodobește pereții interiori și exteriori ai bisericilor noastre. Acest ansamblu

e format din teme, scene și personaje sfinte din Istoria Vechiului Testament și Noului Testament și din Istoria Bisericii creștine, atât din primele veacuri, cât și din cele următoare. Pentru fiecare subiect reprezentat în icoane este prevăzut un spațiu pe pereții bisericii. *Erminiile zugravilor* (cărți de pictură bisericească; v. Erminie) cuprind rânduiala după care trebuie să fie așezate icoanele zugrăvite pe pereții bisericii, atât în interiorul, cât și în exteriorul bisericii (acolo unde se face și pictură exterioară). În toate icoanele murale și mobile, sfinții sunt înfățișați cu o *aureolă* — aureola sfințeniei — un cerc luminos în jurul capului, simbol al slavei cu care au fost încununati și însoțiți de anumite semne simbolice, caracteristice fie activității lor, fie felului morții martirice: o roată, o sabie, o lance, sulite, fiare sălbatice etc. De asemenea, spațiile pe care sunt pictați sunt repartizate în funcție de specificul activității și rolul pe care l-au avut în ansamblul general al vieții Bisericii. Portretele ctitorilor (tablou votiv) sunt zugrăvite pe suprafața interioară a peretelui de vest al bisericii, în interiorul pronaosului, în dreapta ușii de la intrarea în biserică (E.B.P1).

ICONOM (οἰκονόμος — *oikonomos* = cel ce administrează averea unei mănăstiri, episcopii) — contabilul, cel ce ține evidența veniturilor și cheltuielilor în administrația unei mănăstiri; este și un rang onorific ce se dă unor preoți care s-au distins printr-o activitate pastoral-culturală deosebită; distincția e reprezentată printr-un brâu roșu, pe care respectivul are dreptul să-l poarte; v. Econom.

ICONOMAH v. **Iconoclasm**.

ICONOMIE (οἰκονομία — *oikonomia*) —

ca termen teologic, denumește planul divin de mântuire a omului; este lucrarea iubirii lui Dumnezeu față de oameni, căci El „voiește ca toți oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină“ (1 Timotei 2, 4), prin Iisus Hristos, în afară de care omul nu se poate mântui. Planul mântuirii (*Iconomia divină*) este pregătit în Vechiul Testament și realizat în Noul Testament, prin jertfa Mântuitorului.

ICONOMIA DIVINĂ v. **Iconomie**.

ICONOSCOPIE — înseamnă ghicirea viitorului prin măruntaiele animalelor.

ICONOSTAS (εἰκονοστάσιον, τό — *eikonostasion*) sau **analog** (ἀναλόγιον, τό — *analoghion*) — un fel de catedră îngustă și dreptunghiulară, pe care se așează icoana praznicală și crucea (la sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci, 14 septembrie). Acestea se așează în ajunul sărbătorii respective și rămân până în ziua odovaniai (sfârșitul praznicului, al sărbătorii); v. **Catapeteasmă**.

ICOS (οἶκος — *oikos* = casă) — este una din cele două strofe a vechilor condace, așezate astăzi la sfârșitul odei a șasea, uneori al odei a treia din canoane (mai ales în Imnul acatist); v. **Condac**.

ICTENIE v. **Ectenie**.

IDE — se numesc zilele a treisprezecea și a cincisprezecea de la mijlocul lunilor, în calendarul roman consacrat zeului Jupiter, ca Optimus Maximus, adică întrunind toate calitățile pe care religia romană le atribuia acestui zeu care, ca zeu al cerului, era: zeul ploii (*Jupiter pluvius*), zeul tunetului (*Jupiter tonans*), al fulgerului (*Jupiter fulguralis*) apărător al pădurilor (*Jupiter silvanus*), al ogoarelor (*Jupiter terminus*), al vitelor

(*Jupiter rummus*), patronul ospitalității (*Jupiter hospitalis*). Ca *Jupiter Optimus Maximus*, el a servit de legătură între triburile italice, ajutând la consolidarea unității statului roman; v. **Calendar**.

IDIOMELE (τὸ ἰδιόμελον — *to idiomelon* = cântare cu melodie proprie; slv. *samoglas-nic* = însăși glăsuitoare) — *idiomela* este o scurtă unitate imnografică, un tropar dintr-o strofă poetică izolată și independentă, cu compoziție și melodie proprie (originală), căreia o dată cu textul, autorul — imnograful — i-a compus și muzica. *Idiomela* nu servește ca model pentru alte strofe, așa cum servește irmosul. Printre autori de idiomele și canoane sunt: Cosma Melodul (sec. VII-VIII) și Andrei Criteanul (sec. VIII).

IDIORITME, IDIORITMIC v. **Chinovie**.
IDIȘ — limba ebraică formată pe baza limbii germane și vorbită de evreii askenaziți, adică evreii care fac parte din curentul iudaismului *ortodox (conservator)*, de nuanță „askenazit”, răspândit mai ales în Europa de răsărit și în Statele Unite ale Americii. În sânul iudaismului actual există două curente principale: *curentul ortodox (conservator)*, care respectă cu mai multă strictețe vechile tradiții și ritualul, și *curentul reformat*, influențat de ideile iluministe ale sec. XVIII și respectând cu mai puțină strictețe ritualul. *Curentul ortodox* este împărțit în două ramuri: „askenazit” și „sefard”. Iudaismul „sefard” (spaniol) este răspândit aproape numai în Africa de Nord și Orientul Mijlociu și folosește limba „ladino”, formată pe baza limbii spaniole (IR, p. 388).

IDOL (lat. *idolum* și *idolon*; gr. εἰδωλον, τό — *eidolon* = chip, reprezentare a unui lucru) — „chip cioplit”, falsă divinitate (statuie

închipuită ca om, animal, astru) la care se închină cineva, divinizând-o, figurine antropomorfe și zoomorfe, exprimând credințe religioase în forțe superioare antropomorfizate sau zoomorfizate (ex. sculpturi din diferite materiale — lut, piatră, os etc. — reprezentând oameni, animale, păsări). Aceste figurine au origini străvechi (încă din neolitic). Religia monoteistă oprește închinarea la idoli, considerând aceasta o nesocotire a lui Dumnezeu, care este spirit. În Vechiul Testament, a doua poruncă din Decalog cuprinde această interdicție: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeuul tău sunt...” (Ieșire 20, 4-5).

IDOLATRIE — închinare la idoli.

IDOLATRU — închinător la idoli.

IDOLOLATRIE (εἰδωλολατρεία, ἡ — *eidololatreia*, -as compus din: εἰδωλον, τό — *eidolon* = imagine, chip, idol și λατρεία, ἡ — *latreia* = serviciu, ceremonie religioasă) — înseamnă adorarea imaginilor în sine, a idolilor, cultul idolilor; v. **Iconoclasma**.

IDOLOLATRU v. **Idolatrie**.

IDUMEU — Irod cel Mare, numit și *Idumeul* (37 î.Hr. — 4 d.Hr.), rege al iudeii în vremea căruia S-a născut Hristos. Irod a fost ucigașul celor 14 mii de prunci prin care a urmărit să-L ucidă pe Pruncul Hristos. Fecioara Maria și bătrânul Iosif, vestiți de înger, au fugit atunci cu Pruncul în Egipt, unde au rămas până la moartea tiranului.

IEGUDIIL v. **Îngeri**.

IEHOVA v. **Iahve**.

IERARH (ιεράρχης, ὁ — *ierarhis* = prelat, ierarh, episcop, conducător) — nume general

dat gradelor superioare în monahism, după treapta de arhimandrit; episcop, arhiepiscop, mitropolit, patriarh (v. **Episcop**). În Biserica creștină sunt trei grade ierarhice, care se deosebesc după gradul slujirii începând de la diacon, preot și episcop. Aceste trei trepte formează ierarhia bisericească, despre care Sf. Dionisie Areopagitul spune că este o imitare a ierarhiei cerești: episcopul este comparat cu chipul lui Hristos, preoții reprezintă tronul serafimilor, iar diaconii reprezintă pe heruvimi; v. **Îngerii**, **Preoție**.

IERARHIC — în ordine crescândă, de jos în sus.

IERATIC și **HIERATIC** (ἱερατικός — *ieratikos* = sacerdotal, preoțesc) — ceea ce ține de cele sfinte, de preoție.

IERATICON — Liturghier grecesc.

IERATION v. **Altar**.

IEREMIA — este unul dintre cei patru profeți mari ai Vechiului Testament (Ieremia, Isaia, Iezechiel și Daniel). A trăit în a doua jumătate a sec. VII î.Hr. și era fiul preotului Hilchia din localitatea Anatot, „din pământul lui Veniamin” (Ier. 1, 1), aproape de Ierusalim. Ieremia a fost ales pentru misiunea de profet încă dinainte de nașterea sa (Ier. 1, 5). Și-a început slujirea de profet în al treisprezecelea an al domniei regelui Iosia, pe când avea vreo 20 de ani (Ier. 25, 3) și și-a desfășurat activitatea timp de peste 40 de ani. Din cărțile scrise de el se vede că a dus o viață foarte zbuciumată, permanent în luptă cu conducătorii politici și religioși din cauza imoralității și necredinței lor, înfruntându-i numai cu puternica sa credință în Dumnezeu și în misiunea sa de profet. Fără trăire morală, zicea el, sacrificiile

aduse la templu și tot cultul nu au nici o valoare în fața lui Dumnezeu, care singur este stăpânul universului și are toată puterea. Ieremia a prezis venirea lui Mesia și încheierea unui nou Legământ (Ier. 31, 31-33; 33, 14-15; 23, 5-6). Sfârșitul lui Ieremia se crede că ar fi fost tragic, deoarece, din cauza profețiilor sale amenințătoare la adresa celor necredincioși, el ar fi fost dus de compatrioții săi în Egipt, unde l-ar fi ucis cu pietre; după alte izvoare, el a fost dus în robie în Babilon, în vremea lui Nabucodonosor și ar fi murit acolo, la adânci bătrânețe. Cărțile sale, scrise din porunca lui Dumnezeu (Ier. 36, 2), sunt cuprinse în Vechiul Testament, sub titlul *Ieremia* și *Plângerile lui Ieremia*.

IERODIACON (ἱερός διάκονος — *ieros diakonos* = sfințit, hirotonit, diacon) — călugăr hirotonit diacon.

IEROMONAH (ἱερεὺς μοναχός — *iereus monachos* = preot călugăr) — călugăr monah hirotonisit preot.

IERONIM v. **Septuaginta**.

IEROSI — a sfinți, a preoți.

IERURGII, EVHOLOGII (ἱεουργία — *ierurgia* = lucrare, slujbă sfântă; εὐλογία — *evlogia*, εὐχὴ λόγος — *evhi logos* = cuvânt de rugăciune sau slujbă cu rugăciune) — sunt slujbe și rugăciuni pentru binecuvântarea și sfințirea omului în diferite momente și împrejurări din viața sa; sfințirea aceasta se face și asupra lucrurilor, obiectelor utile omului, ca și asupra naturii înconjurătoare. *Ieriurgiile* stau, de obicei, în legătură cu Sfintele Taine și cu Sf. Liturghie (unele *ierurgii* se fac în biserică înainte de Sf. Liturghie — ex.: dezlegarea mirilor în a opta zi după nuntă, sau

chiar în timpul Sf. Liturghii — ex.: sfințirea Mirului, sfințirea apei Botezului și după Sf. Liturghie — ex.: parastasul ș.a.). *Ierurgiile*, ca și Sf. Taine, lucrează prin aceeași putere nevăzută a harului dumnezeiesc, pe care ele îl mijlocesc pentru binecuvântarea și sfințirea omului. Totuși, *ierurgiile se deosebesc de Sf. Taine* prin aceea că *Tainele sunt întemeiate*, direct sau indirect, *de Mântuitorul* Însuși și se referă exclusiv la viața omului și la persoana lui, sfințind momentele și actele sau împrejurările importante din cursul vieții lui, pe când *ierurgiile sunt rânduite de Biserică* și au o sferă de înrăurire mai largă, efectele lor aplicându-se nu numai la viața omului, ci și la natura și la fapăturile necuvântătoare; din punct de vedere *soteriologic*, *Tainele sunt fundamentale* pentru mântuirea omului, unele fiind *obligatorii* pentru orice creștin (Botezul, Mirungerea și Sf. Euharistie), pe când *ierurgiile nu au caracter de necesitate*, lipsa lor necondiționând mântuirea, dar prezența lor sporind și întărind harul și sfințenia primite prin Sf. Taine. *Sf. Taine* lucrează în chip necesar, adică prin ele însele, fără a depinde nici de vrednicia primitorului, nici de a celui care le administrează, pe când efectul ierurgiilor depinde și de credința și vrednicia primitorului sau a celor pentru care se săvârșesc. *Ierurgiile* pot avea forma unor *scurte rugăciuni sau molitfe* care se fac la binecuvântarea prinoaselor, a primelor roade ale pământului (mere, struguri etc.), prinoase de Paști care se aduc la biserică, rugăciuni pentru binecuvântarea meselor și pomenilor la parastase, a hainelor și lucrurilor ce se împart de pomană la moartea cuiva, binecuvântarea ogoarelor, a semă-

năturilor; molitfe pentru alungarea duhurilor necurate, pentru eliberarea omului și a lucrurilor de sub puterea diavolului. Aceste *ierurgii* se numesc *exorcisme*; ele au formă imperativă, de poruncă, de blestem, de jurământ, prin care sunt conjurate puterile răului să se îndepărteze, în numele Domnului, de la omul sau lucrul exorcizat, să nu-i mai facă nici un rău. Asemenea exorcisme avem la Botez; Molitfele Sf. Vasile, care se citesc la 1 ianuarie, după Liturghie; Molitfele Sf. Trifon care se citesc la 1 februarie pentru grădini, vii și holde. În categoria *binecuvântărilor* (*benedictionis, evhologii*), rugăciuni în care, prin semnul Sfintei Cruci, se invocă harul și ajutorul dumnezeiesc, intră și *Rugăciunile pentru diferite trebuințe* (v. la sfârșitul Liturghierului), *Tedeum-urile* și *Polihroniul*, adică rugăciunile pentru invocarea sporului și ajutorului dumnezeiesc asupra unei persoane sau pentru înagurarea și binecuvântarea începutului unei munci, al unui așezământ (instituție) ca de ex.: Tedeum la sărbători naționale, la începutul unui an școlar, la Anul Nou, la aniversări etc. Tot *ierurgii* sunt *lucrările sau sfințirile* care, prin efectele și importanța lor, se apropie de Sf. Taine, căci prin ele anumite persoane sau lucruri sunt nu numai binecuvântate, ci sunt consacrate, închinare (*afierosite*) unor scopuri sau întrebuintări sfinte (în cultul divin), fiind scoase din întrebuintarea zilnică, profană. Aceste slujbe, cuprinse în Molitfelnic sunt: *sfeștanii* sau *aghiazme* (slujbe pentru sfințirea apei), slujbe pentru sfințirea bisericii și a obiectelor de cult (vase sfinte, odăjdii, cruci, troițe, icoane, prapuri, cristelnițe, clopote), sfințirea Sfântului

Mir ș.a. Tot aici intră și diferitele hirotessii și rânduieli în legătură cu viața monahală (tunderea în monahism), acordarea gradelor preoțești (stravrofor, iconom), a gradelor clerului inferior (cântăreț, ipodiakon). *Curățirile și dezlegările* sunt rugăciuni și rânduieli care se fac pentru ca anumite persoane să fie dezlegate sau curățite de păcatele sufletești și trupești, făcute fără voie; rugăciuni prin care lucrurile sunt curățite de atingerea cu ceva spurcat. Asemenea *ierurgii sunt legate de botez* (molitfă la dezlegarea femeii la 40 de zile de la naștere); dezlegări *de blestem, de jurământ*; rugăciune la a opta zi de la *cununie*; ierurgii legate de *sfârșitul omului* — slujba înmormântării. Unele *ierurgii*, ca sfințirea bisericii, a Sf. Mir, a hirotessilor, le face numai episcopul, celelalte le poate săvârși preotul.

IERUSALIM („orașul păcii” în limba ebraică) — vechea capitală a Iudeii. Se crede că în al doilea mileniu î.Hr., aici era un centru al cultului zeului Bet-Sulman, de unde probabil și denumirea de Salem (Salim; v. PB), nume pe care îl avea în vremea lui Avraam, care eliberează orașul din robia regelui Elamului. În Salem (Salim) era atunci rege Melchisedec, care, spre mulțumire, întâmpină pe Avraam, eliberatorul, cu pâine și vin, elemente ce vor deveni fundamentale în Euharistia creștină (Facere 14, 18). Salim, așezat pe colina muntoasă Sion, se numea, în vremea când a fost cucerit de David, Iebus-Salem, după numele tribului cananean al iebuseilor care locuiau aici în vremea Judecătorilor (etapă ce a precedat Regatul); în lb. ebraică, în epoca persană (sec. VI î.Hr.), se numea Ierușalem, care elenizat, a

dat Ierusalem sau Ierusalim. Întărind regatul prin unirea tuturor triburilor lui Israel, David și-a mutat aici capitala (sec. X î.Hr.); după moartea sa, Solomon, noul rege, a construit marele templu al lui Iehova, pe muntele Moria, mai la nord de Sion (969–962 î.Hr.), și astfel Ierusalimul devine centrul religios și simbol al unității poporului iudeu. Distrus de Nabucodonosor în 586 î.Hr., este refăcut după întoarcerea evreilor din robia babiloniană în timpul lui Zorobabel. Recade, după moartea lui Alexandru cel Mare, sub protectorat egiptean, apoi sub seleucizii sirieni, în vremea regelui Antioh al III-lea, regele Siriei (195 î.Hr.). În sec. I (î.Hr. — anul 63) cade sub stăpânirea romană; orașul este distrus la anul 70 d.Hr. sub împăratul Vespasian, de către fiul său Titus. Locul numit Golgota nu se afla în incinta orașului, ci cu o sută de metri mai la nord de zidul ce împrejmuia Ierusalimul; lângă locul Calvarului (Golgota) se afla mormântul din grădina lui Iosif din Arimateea, unde a fost îngropat Domnul Iisus (In. 19, 17 și 41). Acesta a devenit locul cel mai sfânt pentru creștini; în anul 333 d.Hr., pe locul Răstignirii, împărăteasa Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, a înălțat Biserica Învierii, după aflarea în acel loc a Crucii pe care Iisus a fost răstignit. În locul zidurilor dărâmate ale templului din Ierusalim, talmudiștii (rabinii savanți) au înălțat, prin credința și tradiția populară, un nou Ierusalim „*Ierușalaim șel maala*” (ebr. „Ierusalimul cel ceresc”), construit din credință și studiul Torei, constituind un simbol al permanenței și aspirațiilor spre unitate, tărie și speranță a iudeilor de pretutindeni, de două mii de ani încoace. Distrugerea templului nu a

însemnat pentru ei distrugerea acestui simbol care s-a concentrat în „*Ierusalim șel maala*“, care e mereu prezent în rugăciunile și aspirațiile lor. În anul 135 d.Hr., împăratul roman Adrian a zidit, pe ruinele Ierusalimului, un oraș nou, cu numele Colonia Aelia Capitolina (Pr. T. Negoită, *Cunoști tu Țara Sfântă?*, București, 1944, p. 27). În anul 638, Ierusalimul ajunge sub stăpânire arabă; este recucerit de cruciați (1099–1187 și 1229–1244); între 1260–1517 este sub dominația musulmană a mamelucilor, iar din 1517 până în 1917, sub a otomanilor. În 1922 devine centru administrativ al Palestinei, sub mandat britanic. După războiul israeliano-arab (1947–1948), Ierusalimul a fost împărțit: statul Israel nou înființat are capitala în partea occidentală a orașului, în afara vechilor ziduri, iar regatului Iordaniei îi revine orașul vechi. În 1967, după Războiul de șase zile, israelienii ocupă întregul oraș.

IEZECHIEL v. **Ezechiel**.

IEZUIT, IEZUITI — călugări ai ordinului întemeiat de Ignățiu de Loyola (1491–1556), cu aprobarea papei în anul 1540. Scopul era combaterea protestantismului și propagarea catolicismului, educația creștină în spirit catolic a tineretului. Sub deviza „*Omnia ad maiorem Dei gloriam*“ căutau să-și ajungă nu numai obiectivele eclesiastice, dar și pe cele politice, având pretenții de dominare și îngăduindu-și practicarea unor metode nu totdeauna sincere și oneste, fapt care i-a făcut indezirabili în unele state, unde au și fost interziși. Ei au acaparat numeroase biserici și mănăstiri ale altor ordine călugărești, pe care le-au subminat, spre a domina numai ei, și prin orice mijloace. Și-au întemeiat, în toate marile orașe, colegii și

universități, în scopul pregătirii superioare a discipolilor și membrilor ordinului (în domeniul Teologiei și Filosofiei), ajungând să acapareze tot învățământul Europei de apus. Au reușit să câștige de partea lor nobilimea și burghezia, obținând toate privilegiile din partea papei, în acțiunea de propagare a catolicismului. Doctrina morală iezuită e acuzată de duplicitate și machiavelism, fiind puternic combătută de janseniști; v. **Jansenismul**.

IFES — semn muzical psaltic.

IGMA v. **Islamism**.

IGNATUL — de la numele sfântului care se sărbătorește la 20 decembrie, Sf. Ignat, ziua în care gospodarii obișnuiesc să taie porcul de Crăciun, *nunită și ignatul*.

IGUMEN v. **Egumen**.

IHTIS (ἰχθύς, ὁ — *ihtis* = pește, fiind format din inițialele numelui lui Iisus Hristos ἰχ — IH; Fiul lui Dumnezeu θεός — *teos* = Dumnezeu și υἱός — *ios* = fiu; numele de Mântuitor σωτήρ, ὁ — *sotir*) — criptogramă (nume ascuns, conspirativ) pentru Iisus, care era reprezentat sub chip de miel, păstor, pește, ca semn de recunoaștere a creștinilor între ei, în epoca persecuțiilor, sec. I–IV. Aceste simboluri creștine s-au descoperit în urma săpăturilor arheologice pe vechi obiecte creștine din primele veacuri. Astfel, s-a găsit la Potaissa (Turda, în Ardeal) o *gemă*, o piatră prețioasă de onix, pe care este sculptată scena *Bunului Păstor*, purtând pe umeri un miel; în stânga este un copac cu două crengi înclinate deasupra Păstorului, iar pe o ramură se află o pasăre. În dreapta e o corabie din care cade un om în apă. În jurul corăbiei se află criptograma **IHTIS** — nume dat lui Iisus, prin

asociere cu minunile Sale: pescuirea minunată, înmulțirea pâinilor și peștilor, alegerea primilor apostoli din rândul pescarilor.

IISUS v. **Hristos**.

IKITAB — denumire dată locului de cult la unele triburi africane. Acest loc are forma unui cerc cu diametrul de 2-3 metri. În interiorul cercului se așterne iarbă și se plantează un ficus. Aici vin să se odihnească spiritele conducătoare ale tribului și tot aici sunt culcați bolnavii spre a fi vindecați de aceste spirite.

ILIE (în lb. ebraică „Dumnezeul meu este Domnul”) — profet din Vechiul Testament (sec. IX î.Hr.), s-a remarcat prin numeroase minuni, rezultat al profunde sale credințe în Dumnezeu. Printre cele mai de seamă a fost aducerea timp de trei ani a secetei în regatul lui Ahab, ca pedepsă pentru că a introdus în Iudeea cultul lui Baal. Sf. Ilie se retrage în această perioadă la pârâul Cherit, fiind hrănit de corbi; apoi este trimis de Dumnezeu la o văduvă din Sarepta Sidonului. Făina acesteia din vas nu va scădea, iar untdelemnul nu se va împuțina, până nu va trece seceta. Sf. Ilie îl va învia, cu puterea rugăciunii, pe fiul acestei văduve. Spre a rușina pe preoții zeului Baal, a pus la încercare puterea lor și a zeului Baal, alături de puterea rugăciunii în Dumnezeu Cel adevărat, hotărând să ridice fiecare câte un rug pe muntele Carmel pe care să ardă jertfe și să aducă rugăciuni pentru încetarea secetei. Condiția era ca rugul să nu fie aprins de om, ci de Dumnezeu făcându-l din cele două tabere: închinătorii lui Baal și închinătorii lui Iehova. Rugul care se va aprinde în urma rugăciunilor va fi o dovadă a adevăratului Dumnezeu. În urma rugăciunilor Sfântului Ilie, rugul său s-a

aprinș cu foc venit din cer și ploaia s-a revărsat peste țara pustiită de secetă. Toți preoții mincinoși ai lui Baal au fost uciși de poporul care a revenit la adevărata credință într-un singur Dumnezeu. O altă mare minune care s-a făcut cu acest profet iubit de Dumnezeu a fost sfârșitul său: el n-a murit ca un om, ci a fost răpit la cer de puterea lui Dumnezeu. Poporul nostru a creat în legătură cu el multe legende. Biserica îl cinstește la 20 iulie. Poporul român cinstește în mod deosebit numele lui și crede că atunci când plouă și tună, Sf. Ilie se plimbă în cer cu carul său de foc. Lângă Câmpulung-Muscel (jud. Argeș) se află „muntele bălciului”, unde din timpuri străvechi se ținea târgul anual de Sf. Ilie, muntele fiind foarte înșorit (*helios* — Soare). Sf. Ilie este ocrotitorul jud. Argeș.

ILITON v. **Sf. Antimis, Masă (Sf. Masă)**.

IMACULAT — neprihănit, neîntinat.

IMAM — oficiant în cultul islamic (mahomedan). În religia mahomedană nu există o preoție propriu-zisă, ci funcționari religioși. Aceștia au diferite denumiri, potrivit cu funcția pe care o au de îndeplinit în cadrul cultului, care se reduce în esență la rugăciunea rituală pe care musulmanii (mahomedanii) o pot face în orice loc socotit curat din punct de vedere religios. Ei au însă și clădiri speciale, numite *moschei* sau *geamii*, care servesc pentru rugăciunile în comun, printre care un loc deosebit îl ocupă rugăciunea de Vineri la amiază. Conducătorul acestor rugăciuni publice, făcute în comun de credincioși, se numește *imam* sau *khatib*; o altă funcție este aceea de *sheykh*, adică acel care predică sau are un grad mai înalt în conducerea comunității.

Alt slujitor în cadrul cultului este *muezinul* (muezin), al cărui rol este de a se urca în balconul de lângă vârful minaretului (turnul moscheii) de unde, cu o voce puternică, cheamă pe credincioși la rugăciune în zilele de vineri și de sărbători. Toate aceste servicii sunt îndeplinite în moscheele mai mici de un singur oficiant, care este imamul. Șeful religios al unei comunități mai mari, unde există o moschee principală cu mai mulți oficianți, se numește *muftiu* (*müfti* = judecător, în lb. turcă). Conducătorul cultului islamic dintr-o țară se numește *Marele Muftiu* sau *Sheykh-ul islam* (șeic), căruia *califul* îi încredințează conducerea tuturor funcționarilor religioși (IR, p.174); v. **Calif, Islamismul**.

IMANENT — divin, transcendent; forță statică ce există și acționează neschimbat (imanența divină — dreptatea divină).

IMANUEL (ebr. „Dumnezeu este cu noi”) — numele dat lui Mesia în Vechiul Testament; v. Emanuel.

IMATION sau **toga** — veșmânt antic în formă unui șal lung, dreptunghiular, din stofă, bumbac, aruncat pe un umăr și înfășurat într-un anume fel în jurul corpului și brațelor, căzând până jos, pe deasupra tunicii (hiton); v. **Hiton**.

IMBLOCAȚIE — formă de îngropare a celor excomunicați (cei blestemați de Biserică pentru păcate grele împotriva Bisericii și scoși din rândurile ei). Aceștia erau aruncați, când mureau, departe, în mijlocul câmpului și acoperiți cu pământ și pietre, fără a li se face un mormânt.

IMMACULATA CONCEPTIO („Imaculata concepție” sau „neprihănită zămislire”) — dogmă proclamată de Biserica Catolică (în

1854), susținând că Maica Domnului s-a născut fără păcatul originar. Această dogmă nu este acceptată de Biserica Ortodoxă, deoarece ea caută să excepteze pe Maica Domnului de la legile firești ale neamului omenesc și în același timp să egalizeze lucrarea ei cu a Fiului și a Sfântului Duh, făcând-o împreună-răscumpărătoare cu Fiul și împreună-mijlocitoare cu El. În concepția dogmatică ortodoxă, Sf. Fecioară, pentru curăția și credința ei, a fost aleasă de Dumnezeu să-L nască pe Fiul Său, fără a fi fost însă nevoie ca ea însăși să se nască fără păcatul originar. Ea a fost însă curățită de păcatul strămoșesc (originar) în clipa în care Logosul, întrupându-Se și-a format Sesi firea omenească; iar de la naștere până atunci acest păcat (la Fecioara Maria) a fost „amortit”, „adormit”, a rămas în stare de potență, neactualizat prin păcate personale, printr-un har special, pe care l-au avut profeții și dreptii, dar mai mare decât la aceștia (Luca 1, 15); de aceea și calitatea ei de Născătoare de Dumnezeu, pururea-fecioria ei și cinstirea mai presus de a tuturor creaturilor văzute și nevăzute. Venerarea ce se dă Sfintei Fecioare depășește pe a tuturor creaturilor, dar n-o umbrește pe a Fiului ei și Dumnezeu; ea rămâne modelul veșnic neatins de alte creaturi în curăție și sfințenie. Cinstirea mai presus de a tuturor celorlalți sfinți a Sfintei Fecioare Maria a fost numită la sinodul al VII-lea ecumenic *iperdulie* — ὑπερδουλεία, ἡ (TDS, p.760–762).

IMITATIO CHRISTI („urmarea lui Hristos”) — carte de pietate creștină atribuită lui Tomia de Kempis, Thomas a Kempis (cu adevăratul nume Thomas Emerken) scriitor

mistic german, născut la Kempen (Renania), 1380-1471; a făcut parte din mișcarea misticilor eclecticici germani, organizați în acele organizații pioase (ca *Fratres devoti-Fraterherren* — „frații de viață comună”), care aplicau, prin viața frățească, principiile creștine a trăirii mistice și cunoașterii lui Dumnezeu cu inima, mai mult decât cu rațiunea. Din asemenea asociații făceau parte credincioși din toate straturile sociale, de la aristocrați, cărturari, diplomați, burghezi și până la oamenii cei mai simpli, atât laici cât și călugări, toți mânați de dorința de a trăi o viață creștină adevărată, în a căror activitate intra și scrierea și tipărirea de cărți pentru educarea religioasă a tineretului. Una dintre aceste cărți este și „Imitatio Christi” — *Urmarea lui Hristos* — tipărită cel mai mult, după Biblie; se cunosc peste 3000 de ediții, în toate limbile. Este străbătută de o adâncă evlavie, de totală încredere în voința lui Dumnezeu, de îndemn la lepădarea de grija lumească și unire cu Hristos, prin taina Împărtășaniei. Pentru conținutul ei profund creștin, pentru evlavie și forma clară, simplă, în care este expusă, ea a devenit una dintre cele mai populare cărți, accesibilă tuturor. A fost tradusă și tipărită în lb. română în 1647, la mănăstirea Dealu, de cărturarul Udriște Năsturel.

IMN (ἶμνος, ó — *imnos*) — poezie religioasă de laudă și slăvire a lui Dumnezeu și a sfinților, care se cântă în timpul săvârșirii slujbelor în cadrul cultului bisericesc. Poezia religioasă în cultul ortodox își are rădăcinile în imnografia bizantină (canoane, tropare, condace, stihiri etc.) care este o adevărată enciclopedie teologică versificată sau o teologie popularizată

sub forma imnelor și a poeziei. Prin această imnografie, dogma ortodoxă și-a găsit cele mai frumoase formule de exprimare, în formele cultului ortodox.

IMNOGRAFIA — disciplină care se ocupă cu studiul poeziei creștine religioase, adică al imnelor folosite în cultul bisericesc.

IMNOLOGIA sau **IMNOGRAFIA**.

IMNOLOGI — se numesc creatorii textelor imnelor religioase, dar și creatorii muzicii imnelor religioase (ex. Roman Melodul, sec. VI, Sf. Ioan Damaschin, sec. VII-VIII, Cosma de Maiuma — Melodul —, sec. VII-VIII, Cucuzel etc.).

IMNUL ACATIST — cântare de laudă și mulțumire către Maica Domnului, scris în 24 strofe, drept recunoștință că a salvat Constantinopolul de o mare nenorocire, atribuit mai multor autori, dintre care plauzibil se crede a fi Roman Melodul.

IMNUL HERUVIMIC v. *Heravic*.

IMNUL ÎNGERESC v. *Doxologia*.

IMNUL „LUMINĂ LINĂ” (φῶς ἱλαρόν — *fos ilaron*) din rânduiala Vecerniei este unul dintre cele mai vechi imne bisericești de inspirație creștină cu caracter dogmatic, în care se formulează pe scurt și în mod simplu învățătura corectă ortodoxă; este un imn trinitar și hristologic în același timp, atribuit lui Antinoghen, episcopul Sevastiei, din Asia Mică, martirizat în persecuția lui Dioclețian, la începutul sec. IV. „Lumină lină” este un imn apărut în lupta împotriva ereziilor, cu scopul de a apăra dreapta credință a Bisericii și de a combate învățăturile greșite eretice. La început a avut caracter extraliturhic, dar cu timpul a pătruns în cult, în rânduiala diferitelor slujbe.

Innul este adresat lui Hristos, care este „Lumina cea lină“, aducătoare de bucurie, a slavei Tatălui ceresc, dar totodată arată cu precizie distincția celor trei Persoane ale Sfintei Treimi, cât și unitatea lor în Dumnezeuire ei („Lăudăm pe Tatăl, pe Fiul și pe Sf. Duh, Dumnezeu...“). În vechime, imnul se cânta când pe cer se iveau luceafărul de seară, iar în biserici se aprindea sfeșnicul cu lumina menită să împrăstie întunericul serii. Această lumină care apărea în mijlocul credincioșilor adunați pentru rugăciunea de seară era ca o prezență simbolică a Mântuitorului (Ioan 8, 12), iar rostirea imnului în acel moment, voia să spună că în haosul și întunericul în care se zbătea omenirea în epoca Legii vechi, venirea lui Mesia era ca Luceafărul de seară, ca o stea călăuzitoare, dătătoare de nădejde (E.B.IEV).

IMPIETATE — sacrilegiu, pângărire a celor sfinte.

IMPLACABIL (lat. *implacabili*, -i) — neîndurător, de neînduplecat, de neîmblânzit; dreptatea este implacabilă, ca și legea, după cum spuneau latinii: „*Dura lex sed lex*“.

IMPRECAȚIE — blestem.

INCEST — legătură nepermisă între persoane de același sânge mamă-fiu, tată-fiică, frate-soră, păcat de moarte, păcat condamnat nu numai de Biserică, dar și de legile civile.

INCHIZIȚIA (etimologic derivă de la verbul latin „*inquirere*“ = a ancheta). *Inchiziția* a fost inițiată pe la sfârșitul sec. XII, de papa Lucius al III-lea și adoptată de Biserica de Apus, sub papa Inocențiu al III-lea, în sinodul IV Lateran (1215). La început avea forma unei anchete pe care un judecător o făcea la sesizarea unui acuzator; acuzatorul era însă responsabil și

căuta să-și dovedească acuzațiile; prin noua procedură inchiizitorială nu mai era nevoie de dovezi; simplul denunț, anonim, era suficient să acuze și să aducă pe banca acuzării pe cineva, care era obligat să-și însușească acuzația, să recunoască vina (că este eretic, hoț, vrăjitor etc.) și, dacă se grăbea să retracteze (dar fără a nega, chiar dacă nu era vinovat) scăpa cu o pedeapsă mai ușoară, iar dacă nu, era supus unei întregi proceduri inchiizitoriale, care se desfășura astfel: se dădea un timp de 15–30 zile, numit „de grație“, ca cel denunțat să se prezinte singur și să se recunoască vinovat, fapt care-l scutea de judecată, primind doar o pedeapsă mai ușoară; dacă nu se prezenta era arestat, cercetat, interogat, erau audiați martorii, care puteau spune orice, căci audierea lor era secretă, și dacă acuzatul tot nu-și însușea acuza, urma *vexarea* (constrângerea) care era uneori atât de cumplită, constând în schingiuri și torturi inimaginabile, încât rareori cel vexat, dacă nu recunoștea, mai scăpa cu viață. Tribunalul de judecată era format din oameni din orașul respectiv, aleși dintre preoți, călugări, judecători etc., toți vrednici de încrederea inchiizitorului, care, după ce făcea judecata și se rostea sentința, convoca o ședință publică, unde se lua hotărârea definitivă, în funcție de acuzat. La această ședință participa foarte multă lume. Ședința se numea *acto dafé* („act de credință“), căci în cadrul ei, condamnații trebuiau să apostazieze (să se lepede de erezie) și să facă act de credință. Dacă făceau actul de credință, negând cele susținute până atunci, puteau fi iertați sau primeau o pedeapsă mai ușoară, dacă nu, puteau fi și arși pe rug. La început, inchiizitorul era un delegat al

episcopului, dar începând din sec. XIII, aceștia erau reprezentanți sau *legați* ai Vaticanului, pentru ca acțiunea inchișitorială, care devenise acum o instituție permanentă, o veritabilă putere judiciară, să fie cât mai sigură și intransigentă. Papa Grigorie al IX-lea (1233) încredințează chiar în acest scop acțiunea ordinelor călugărești ale dominicanilor și mai apoi franciscanilor. *Inchiziția* era atât de puternică, încât devenise o putere suprastatală. Papalitatea acordase *Inchiziției* toate prerogativele în *scopul de a apăra catolicismul și puterea Bisericii catolice* (pe plan religios și civil). Dușmanii ei, care trebuiau să fie nimiciți, erau în primul rând sectele și ereziile (valdenzii, albigenzii, catarii etc.), vrăjitoria (deosebit de răspândită în Evul Mediu), toți apostatii (cei care se lepădau de credința catolică), evreii și chiar criminalii de drept comun. Pedepsele erau grele și adesea prin arderea pe rug, care se aplica acelor care îndrăzneau să aibă păreri proprii și mai ales să le susțină până la capăt, atitudine socotită o crimă împotriva Bisericii catolice. Printre cei arși pe rug de *Inchiziție* au fost și mari personalități ale științei și ale credinței, ca Giordano Bruno (1548–1600) și Girolamo Savonarola (1452–1498), călugăr dominican, predicator de mare forță morală care a îndrăznit a denunța imoralitatea clericală, fapt pentru care Papa Alexandru al VI-lea l-a excomunicat, sfârșind ars pe rug ca eretic. Unul dintre cei mai cruzi inchișitori a fost considerat Toma de Torquemada, călugăr dominican, inchișitor general al Spaniei, intransigent în aplicarea legilor *Inchiziției* (1420–1498). *Inchiziția* a fost reorganizată în sec. XVI (de

papa Paul al III-lea — 1542) ca o formă de combatere a protestantismului și sectelor generate de el, dar treptat ea a fost desființată în sec. XVIII–XIX. Stând sub influența politică și slujind apoi interesele monarhice, *Inchiziția* a ucis adesea nevinovați și oameni de înaltă valoare.

INCINERARE, INCINERAȚIE — procedeu de înmormântare, prin arderea cadavrelor (v. **Înmormântare**). Biserica creștină nu admite *incinerarea*.

INCOGNOSCIBIL (lat. *incognoscibili,-e*) — care nu poate fi cunoscut cu rațiunea; divinitatea este incognoscibilă, ca și minunile.

INCROP — termen liturgic pentru *căldură* — apa caldă binecuvântată care se toarnă în Sf. Potir, după sfârșimarea sfintelor (în „*Învățătura preoților pe scurt, de șapte taine ale Bisericii*”, Buzău, 1702, fila 16, v.).

INCUNABUL (lat. *in cunabula* = leagăn, început) — carte care aparține primelor tipăriri de la începutul tipografiei (1455–1500).

INDICT (lat. *indictio* = perioadă, răstimp) — începutul *indictului*, adică începutul anului nou bisericesc (1 septembrie), e perioada de 15 ani, din care anul 1 se numește *indictul* întâi, și după trecerea acestor 15 ani începe iarăși cu 1 și urmează alt *indict*. Prin anumite calcule se poate afla orice *indict* de la începutul erei creștine (*Orologiu*, 1896; ed. II-a, p. 156). *Indict* își are denumirea de la plata soldelor militarilor romani. Aceste plăți care se făceau la anumite date fixe, se numeau *indictiones*.

INDIT v. **Indotion**.

INDRA — zeu vedic; v. **Vedele**.

INDULGENȚE — procedeu de câștigare a mântuirii prin plata unei sume de bani, în

schimbul căreia penitentul primea o rugăciune scrisă, ce-i aducea iertarea păcatelor, nu numai a celor prezente, ci și a celor trecute și viitoare. Aceste hârtii cu rugăciuni scrise și vândute penitentului după taina Spovedaniei, în cadrul Bisericii Catolice, din Evul Mediu și Renaștere, purtau numele de *indulgențe*. *Indulgențele* se vindeau pe sume de bani diferite, în funcție de greutatea păcatelor ce trebuia să fie iertate și de răstimpul pentru care se plătesc: o lună, un an sau chiar pentru toată viața și chiar pentru cei din purgatoriu. *Indulgențele* au constituit, pentru Biserica apuseană, un mare izvor de venituri, din care s-au putut construi biserici, spitale, școli și altele, dar au susținut și luxul și opulența conducătorilor ei. Abuzul cu *indulgențe* a fost și o cauză a apariției protestantismului.

INEFABIL (lat. *inefabili, -e*) — inexprimabil, care nu poate fi explicat în cuvinte.

INFALIBIL (lat. *in+fallibilis*, de la *fallere* = a greși; *in+fallo-fallere* = a nu greși, a rămâne credincios, fidel) — care nu poate greși nu se poate înșela. *Infailibilitatea* este un atribut al Bisericii care, învățând credința cea adevărată, este luminată de Sfântul Duh și ferită de greșeli. Izvoarele de credință ale Bisericii sunt Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, bazată pe învățătura Sfinților Apostoli și a sinoadelor ecumenice, prin care s-a încheiat și păstrat unitatea ei dogmatică. Această unitate este rezultatul consensului general al reprezentanților Bisericii, al sinodalilor, asistați de Duhul Sfânt, în formularea adevărurilor de credință, spre a nu greși. Această putere de a nu greși, adică *infailibilitatea*, nu se poate atribui unui singur om, așa cum s-a întâmplat

în Biserica de Apus, care, în Conciliul Vatican I (1870, ses. VI) îl proclamă pe papa (episcopul de la Roma) ca *infailibil*. *Infailibilitatea papală* contravine învățăturii despre autoritatea colectivă a Bisericii, pe care înșiși Sfinții Apostoli au fundamentat-o prin sinodul apostolic pe care l-au ținut la Ierusalim (an 48–49 d.Hr.), iar tradiția patristică a continuat-o, dovedind că un singur om nu poate lua hotărâri și nu poate formula dogme pe care să le impună întregii colectivități eclesiastice. De aceea, Biserica Ortodoxă a respins *infailibilitatea papală*.

INFALIBILITATE v. **Infailibil**.

INFERN (lat. *infernus, -a, -um* = de jos; *infernus locum* = locul de jos) — iad, locul morților, de jos, din mormânt, sinonim cu suferința și chinul, loc de ispășire a păcatelor, gheena; v. **Iad**, **Tartar**.

INFULA — era, în epoca romană, semnul de recunoaștere a sfințeniei și inviolabilității celor care o purtau; ea consta într-o legătură de lână roșie și albă, pusă în jurul capului și înfășurată ca un turban. De acestea atârnavă în amândouă părțile capului niște panglici. *Infula* era purtată la început de preoți și vestale, mai târziu o purtau și împărații (ca *Pontifex maximus*, adică „Mare preot”, funcție pe care și împărații romani și-o asumau) și magistrații mai înalți, deoarece erau socotiți sacrosancti.

INOCENT (lat. *innocens, -tis* — care nu face vreun rău, nevătămător, nevinovat) — curat sufletește, fără gând ascuns, nevinovat.

INOCENȚĂ (*innocentia, -ae* — nevinovăție) — curăție sufletească, puritate.

INORIE (pentru *enorie*) — termen vechi (în *Prăvălioară*, București, 1781, p. 40 v. 41).

I.N.R.I. — inscripție poruncită de Pilat spre a fi pusă pe crucea răstignirii lui Iisus, inițialele reprezentând numele persoanei celui răstignit, în concepție romană: Iisus (Hristos) Nazarineanul, Regele Iudeilor (*Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*).

INTRAREA ÎN BISERICĂ v. **Cultul marial, Maica Domnului, Praznice împărătești.**

INTERCESOR v. **Moleme.**

INTERCONFESIONAL — raporturi între confesiunile creștine (ortodoxie, catolicism, protestantism).

INTROITUS — Vohodul mic, adică ieșirea cu Sf. Evanghelie și purtarea ei solemnă din altar, prin mijlocul Bisericii (naosului) și apoi aducerea ei pe Sf. Masă în altar, simbolizând ieșirea la propovăduire a Mântuitorului.

IOACHIM și ANA — numele părinților Sfintei Fecioare Maria; Biserica îi prăznuiește pe 9 septembrie, a doua zi după 8 septembrie, ziua de naștere a Fecioarei Maria. Sf. Ioachim se trăgea din neamul lui David, care era din neamul lui Iuda, unul dintre cei 12 fii ai lui Israel.

IOAN BOTEZĂTORUL, SFÂNTUL — ales de Dumnezeu să fie Înaintemergătorul lui Hristos (gr. μεζοπρόρος — *mezoprōros* = înainte; πρόδρομος, ὁ — *prodromos* = înainte mergător), despre care Sf. Evanghelist Ioan spune: „Fost-a om trimis de la Dumnezeu, numele lui era Ioan. Acesta a venit spre mărturie, ca să mărturisească despre Lumină, ca toți să creadă prin el” (Ioan 1, 6–7). Ioan era fiul Elisabetei și al lui Zaharia, preot la templul din Ierusalim. Îngerul le-a vestit nașterea pruncului, căruia le-a poruncit să-i pună numele Ioan, pe când ei erau foarte

bătrâni. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul e sărbătorită de Biserică la 24 iunie și poartă în popor numele de Sânziene sau Drăgaică (v. Sânziene). Ioan a fost închinat templului, chiar de la nașterea sa. Crescând, el era foarte credincios și a plecat în pustie ca să se desăvârșească, trăind o viață aspră de post și rugăciune. Întorcându-se în mijlocul oamenilor, la vârsta de 30 de ani, el a început să propovăduiască și să ceară oamenilor să creadă în Dumnezeu, spre a fi vrednici să-l primească pe Fiul Său, care urma să vină în curând. Ioan boteza, mărturisind: „Eu botez cu apă; dar în mijlocul vostru Se află Acela pe Care voi nu-L știți, Cel care vine după mine, Care înainte de mine a fost și Căruia eu nu sunt vrednic să-l dezleg cureaua încălțăminteii... Și eu nu-L cunoșteam pe El, dar Cel ce m-a trimis să botez cu apă, Acela mi-a zis: Peste Care vei vedea Duhul coborându-Se și rămânând peste El, Acela este Cel ce botează cu Duh Sfânt. Și eu am văzut și am mărturisit că Acesta este Fiul lui Dumnezeu” (Ioan 1, 26–27 și 33–34). „Și în zilele acelea, Iisus a venit din Nazaretul Galileii și S-a botezat în Iordan de către Ioan” (Marcu 1, 8). Sfârșitul lui Ioan a fost tragic, tăindu-i-se capul, din porunca regelui Irod Antipa, a cărui viață imorală a fost aspru denunțată și condamnată în predicile lui Ioan. Biserica creștină îl cinstește pe *Ioan Botezătorul* ca pe cel mai mare dintre sfinți, după Fecioara Maria, iar iconografia ortodoxă îl reprezintă în icoana numită *Deisis*, rugându-se împreună cu ea, ca mijlocitori pentru păcatele oamenilor. În calendarul ortodox are mai multe zile de pomenire: 24 iunie, „Nașterea sa”; 7 ianuarie, ziua Sf. Ioan ca Botezător al Domnului; 29

august, „Tăierea capului Sf. Ioan” — zi de post și de rugăciune.

IOAN EVANGHELISTUL, SFÂNTUL — este autorul Evangheliei care-i poartă numele și al cărții profetice *Apocalipsa*, ultima carte din Noul Testament; este și autorul a trei *Epistole* (cuprinse în Noul Testament). Originar din Betsaida, oraș în Galileea (nordul Palestinei). La început este ucenic al Sf. Ioan Botezătorul, care-l trimite împreună cu Andrei la Iisus, și cei doi vor fi astfel cei dintâi ucenici, care-L vor urma pe Mântuitorul (Ioan 1, 35; Matei 10, 3; Marcu 3, 17). Iubit de Iisus pentru neprihănirea vieții sale, Ioan a luat parte la evenimente importante din viața și activitatea Domnului, ca: Schimbarea la față de pe Tabor; Învierea fiicei lui Iair; Cina cea de Taină, când își odihnește capul pe pieptul lui Iisus; în grădina Ghetsimani; pe muntele Golgota, unde Iisus e răstignit și-i încredințează lui Ioan pe Maica Domnului. Ioan e primul care crede în Învierea lui Iisus și-L recunoaște, când acesta se arată apostolilor pe malul lacului Ghenizaret (Ioan 21, 7). După Înălțarea Domnului la cer, Ioan, împreună cu Petru, predică în Samaria. Pe la anul 42, în timpul prigoanei lui Irod, se retrage la Efes, împreună cu Maica Domnului și în 49–50 participă la Sinodul Apostolic din Ierusalim. Stabilît la Efes, desfășoară o activitate intensă de propovăduire a Evangheliei, pentru care este prigonit. În vremea împăratului roman Domițian, este surghiunit în insula Patmos, unde are vedeniile pe care le va descrie în *Apocalipsa*. Scapă de cazne și de moarte, în chip miraculos, și, după moartea lui Domițian, va reveni la Efes. Ioan întemeiază, organizează și conduce bisericile din Asia Mică. Aceștia le trimite primele două

Epistole, iar a 3-a, unui credincios, Gaiu, îndemnând la păstrarea credinței adevărate. La Efes și-a scris Evanghelia, la adânci bătrânețe (între anii 92–100). Sf. Policarp, contemporan cu el și ucenic, a lăsat mărturii despre Sf. Ev. Ioan, pe care le cunoaștem de la Sf. Ieronim și Irineu (sec. II d.Hr.). Scopul fundamental al Evangheliei lui Ioan este a mărturisi dumnezeirea lui Hristos (Ioan 20, 31). Spre deosebire de ceilalți evangheliști, Ioan nu insistă asupra nașterii trupesti a lui Iisus, ci numai asupra celei din vecie: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul...” (Ioan 1, 1). Din viața și cuvântările lui, Ioan alege pe cele ce privesc dumnezeirea Sa (2, 11; 5, 18 ș.u.). Simbolul Sf. Ioan este *Vulturul*, spre a arăta înălțimea Evangheliei sale. Porunca de bază a învățaturii lui Iisus, și care se desprinde pregnant din tot ce a scris Ioan, este dragostea de aproapele. Fiind foarte bătrân, nu mai vorbea la adunări, dar spunea numai aceasta: „Fiilor, iubiți-vă unii pe alții”. Întrebându-l ucenicii și frații de ce repetă mereu numai aceasta, el le-a răspuns: „Pentru că porunca lui Dumnezeu este, și de se va împlini numai aceasta, ajunge!”

IOAN GURĂ DE AUR, SFÂNTUL (în lb. gr. *Hrisostom*) — patriarhul Constantinopolului (+407), a fost unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai literaturii patristice și al Bisericii creștine din sec. IV. Dintre numeroasele sale scrieri, care au contribuit la consolidarea autorității și învățaturii Bisericii, sunt: *Despre preoție*, temelnic îndreptar pentru pregătirea preotului adevărat; celebrele sale *Omilii* (Predici), ținute, cele mai multe, la catedrala din Constantinopol și care i-au adus, pe drept cuvânt, numele de „Gură de Aur”; o lucrare

de bază pentru organizarea cultului este *Liturghia*, care cuprinde rânduiala slujbei Sf. Liturghii în Biserica Ortodoxă, în tot timpul anului bisericesc, în afară de zilele când sunt rânduite Liturghia Sf. Vasile cel Mare și Liturghia Sf. Grigorie Dialogul. Pe lângă Liturghie, *Sf. Ioan Hrisostom* a contribuit la dezvoltarea cultului creștin, îmbogățindu-l cu un mare număr de *tropare* și *antifoane* la slujbele de noapte, precum și numeroasele *cântări* și *rugăciuni* cuprinse sub titlul *Facerea Sfântului Ioan Gură de Aur*, care se află în Evhologhiu, Ceaslov.

IOAN IACOB, SFÂNTUL; v. **Hozevitul.**

IOAN CEL NOU — Sf. Ioan cel Nou de la Suceava; v. **Sfinți.**

IOAN VALAHUL — sfânt român din Transilvania, martirizat pentru credința lui ortodoxă (+1662), canonizat de Biserica noastră în 1992.

IOM KIPUR (ebr. „ziua iertării”) — cea mai mare sărbătoare din an în calendarul mozaic (5 octombrie = 10 Tișri), numită și „sâmbăta sâmbetelor”. Se numea „a iertării”, căci se ținea în amintirea coborării lui Moise de pe muntele Sinai, cu Tablele Legii, când a găsit pe evrei închinându-se la idoli, și rugându-se Moise lui Dumnezeu, ei au fost iertați pentru păcatul lor. E zi de post și rugăciune, iar în Tora scrie: „În această zi, Dumnezeu vă va ierta, ca să vă purifice de toate păcatele voastre”. Pentru fiecare evreu, aceasta este ziua împăcării cu Dumnezeu, cu toți oamenii și cu sine însuși.

IONA — unul dintre cei 12 profeți mici ai Vechiului Testament, care a scris cartea *Iona* din care aflăm viața și activitatea sa. Pedepsit de Dumnezeu pentru neascultarea poruncilor Lui, *Iona* a fost înghițit de un chit (pește uriaș)

în pântecul căruia a stat trei zile și apoi a fost aruncat afară pe țărmul mării. Aceasta simbolizează șederea lui Iisus trei zile în mormânt și Învierea Sa cea de a treia zi. Biserica pomenește numele lui *Iona* în calendarul ortodox la 21 septembrie.

IOTA (ἰώτα — *iota*, numită ebraic *Iod*) și **CIRTA** (κεφαία, ἡ — *keraiā*) — litere din alfabetul ebraic: „iota” — cea mai mică literă, iar „cirtă” — vârful literelor ebraice; „nici o iotă și nici o cirtă” — cu sensul de stabilitate, neschimbare; în acest sens sunt folosite de Mântuitorul: „Căci adevărat zic vouă: Înainte de a trece cerul și pământul, o iotă sau o cirtă din Lege nu va trece, până ce se vor face toate” (Matei 5, 18), vorbind mulțimilor despre împlinirea cu respect a Legii sfinte, din care nu se va știrbi nimic.

IORDANUL — sensul de Bobotează, dar și numele celui mai mare râu care străbate țara Israel de la nord la sud și se varsă în Marea Moartă.

IOSIF din Arimateea — discipol în ascuns al Mântuitorului, el este cel care coboară de pe cruce trupul Celui răstignit și-L îngroapă într-un mormânt nou din grădina casei sale, care se afla în apropiere de Golgota (Matei 27, 59-60 și celelalte Evanghelii).

IOV (de la ebr. *Iuob* = cel dușmănit, cel persecutat) — personaj biblic, care a dat și numele unei cărți din Vechiul Testament: *Cartea Iov*. Cartea tratează marea temă a suferinței: de ce suferă omul drept pe pământ? *Iov* apare ca un model de răbdare în suferință și statornicie în credința în Dumnezeu. Ca un leitmotiv, în fața oricărei lovituri a sorții el nu rostește decât cuvintele: „Domnul a dat, Domnul a luat,

fie numele Domnului binecuvântat". Iov era un om bogat, binecuvântat cu o familie numeroasă; fiii și fiicele sale trăiau în armonie și cu credință în Dumnezeu, iar Iov avea toate motivele să fie fericit. El aducea în fiecare zi jertfe și slavă lui Dumnezeu, mulțumindu-L. Diavolul, invidios pe fericirea lui Iov și spre a-L supăra pe Dumnezeu, se duce la Acesta și-i spune că nu din credință și dragoste adevărată aduce Iov jertfe lui Dumnezeu, ci în momentul când și-ar pierde fericirea, Iov L-ar blestema și L-ar părăsi pe Dumnezeu. Dând diavolului libertatea de a pune la încercare sinceritatea credinței lui Iov, acesta îl supune pe Iov la felurite încercări, răpindu-i treptat totul: mai întâi copiii, apoi averea și, nereușind să-l facă pe Iov să blesteme pe Dumnezeu, se atinge și de trupul său, pe care îl umple de bube și lepră, încât Iov, alungat de toți, ajunge să zacă la marginea orașului pe o grămadă de gunoi, unde câinii veneau și-i lingeau rănilor. Îndemnat de niște prieteni, care vin să-l vadă, să-L blesteme pe Dumnezeu, Iov nu se clintește din credința sa în El și în dreptatea Lui, continuând să-L binecuvânteze. Rușinat, diavolul își recunoaște înfrângerea, iar Iov este răsplătit de Dumnezeu. Care îi restituie tot ce-i fusese răpit, făcându-i parte de fericirea dinainte. Iov a rămas pentru omenire un model a ceea ce trebuie să fie legătura dintre om și Dumnezeu. Ideea de bază a cărții este că suferința și nenorocirile care se abat fără motiv asupra celor dreți și buni sunt numai încercări de la Dumnezeu pentru a le pune la încercare credința și statornicia iubirii lor față de El. Pe acești oameni, care în ciuda oricăror nenorociri nu se clintesc din credință, Dumnezeu îi va

răsplăti, nu numai în viața de dincolo, dar și aici pe pământ. Iov, personajul principal al acestei cărți, este un asemenea exemplu de neclintită încredere în voia și dreptatea lui Dumnezeu, pentru care este răsplătit chiar în viața aceasta.

IPACOI (ὑπακοή, ἡ — *ipakoi* = ascultare, răspuns) sau **subascultător** — denumire care se dădea în vechime răspunsurilor (refrenelor) cântate de popor în cântarea responsorială a psalmilor. *Ipacoi* este o stihiră (tropol) izolată, constând din anumite versete din psalmi sau din unele formule liturgice cunoscute și consacrate în uzul liturgic, care se repetau ca un refren după fiecare verset al psalmului, așa cum a rămas până azi în finalurile cântărilor Treimeii, în cântările finale din icoasele și condacele Acatistelor și în cele trei refrenuri din slujba Privegherii sau Vecerniei Mari („Bine ești cuvântat, Doamne, Cel ce ai făcut toate“, sau „Aleluia“, de la cântarea Ps. 1: „Fericit bărbatul care...“) ori refrenul „Că în veac este mila Lui“ (Ps. 135), din cântarea Polieleului Utreniei, la sărbătorile Mântuitorului și ale sfinților. Astăzi, *ipacoi* se numesc acele tropare sau strofe izolate care se citesc înainte de antifoanele celor opt glasuri de la Utrenia Duminicilor și praznicului respectiv și se numesc așa de la ὑπακούω — *ipakoio* = a asculta cu atenție sau *ascultare supusă*, fiindcă citirea (rostirea) lor trebuie ascultată cu multă atenție, ca o vestire sau proclamare solemnă. În *Tipicul bisericesc* (ed. 1925, p. 293, cap. „Tălmăcire pe scurt despre numirile sau titlurile date deasupra Cântărilor“) se spune: „*Ipacoi* se tălmăcește subascultător, adică ascultare supusă, și se cântă în zilele

Duminicilor, în Sărbătorile împărătești și ale Crucii..."; arătând supusa ascultare a Mironosițelor, care s-au dus la mormântul lui Hristos și, văzându-L, s-au supus ascultării la cuvintele Lui, și în locul întristării au primit bucuria și mai vărtos Născătoarei de Dumnezeu; de aceea „*ipacoi*“ sau subascultarea se citește în zilele Învierii“. Tot simbolic „*ipacoi*“ (ascultare, ascultător) se referă la Mântuitorul, Adam cel Nou, Care prin ascultare, împlinind voia Tatălui a șters neascultarea vechiului Adam, pe care l-a adus astfel la starea cea dintâi, de curăție, fără păcat.

IPERDULIE — cinstirea deosebită care se acordă Sfintei Fecioare Maria în cultul ortodox; v. **Dulie**, **Latrie**, **Immaculata conceptio**.

IPODIACONUL sau **subdiaconul** (ὁ ὑποδιάκονος, ὁ — *ipodiakonos*, *o ipiretis*; lat. *subdiaconus*, *subminister*) — era în Biserica primară un slujitor care făcea parte din clerul inferior, cu atribuții în cadrul cultului, dar și social-administrativ. Erau rânduiți prin hirotessie; în cadrul cultului, pregăteau sfintele vase la Sf. Liturghie; ajutau arhiereului să-și îmbrace veșmintele pentru slujba divină, ajutau pe diacon la slujba altarului, aveau grijă de iluminarea bisericii și de toate cele necesare serviciului divin, îngrijeau mormintele martirilor; în plus aveau aceleași atribuții și sarcini ca și femeile diaconite (femei care făceau parte din clerul inferior, ca și *ipodiaconii*, fără a avea, ca ei, vreo atribuție în cadrul cultului); supravegheau ușile bisericii, supravegheau ordinea (în partea rezervată bărbaților), ajutau pe preot la botez, ungând cu mir sfințit pe cei botezați, făceau catehizare pentru primirea

sfintei taine a botezului, ajutau pe diaconi la servirea agapelor, vizitau pe bolnavi și le duceau Sf. Împărtășanie, ajutau la înmormântări și aveau dreptul de a se împărtăși împreună cu clerul inferior. Astăzi *ipodiaconii* nu se mai păstrează în Biserica Ortodoxă decât la catedralele mitropolitane și prin mănăstiri. În Biserica catolică ei se mențin, dar sub denumirea de *acolut* (v. **Acolutul**). *Ipodiakonul*, acolo unde s-a mai păstrat, poartă în timpul Sf. Liturghii, veșminte diaconesti.

IPOPSIFIU (ὁ υποψήφιος, ὁ — *ipopsifios* = candidat, ales secret, prin scrutin) — alesul pentru arhierie, înainte de a fi hirotont, purta numele de *ipopsifu*.

IPOPSIFIERE — pregătirea pentru hirotonie ca episcop a ipopsifiului, adică a celui ales în acest scop; *ipopsifierea* se face la vecernia dinaintea zilei hirotoniei, când se citește decretul de alegere ca episcop, iar a doua zi, înainte de a se începe Sf. Liturghie, candidatul face declarații solemne de credință și devotament pentru apărarea Ortodoxiei. Candidatul semnează declarațiile, care se dau Mitropolitului spre păstrare; de ele depinde și hirotonia ca episcop.

IPOROI v. **Semne muzicale**.

IPOSTAZĂ (ὁπόστασις, ἡ — *ipostasis*; ὑπόστασις, ἡ — *ipostasi* = stare) — stare.

IPOSTAZIERE, **ENIPOSTAZIERE** — mod de existență, adică posibilitatea persoanei de a fi în altul și totuși a fi autonomă. În dogma creștină a Sfintei Treimi, acest mod de existență este caracteristic pentru persoanele Sfintei Treimi: Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul și Dumnezeu-Sf. Duh, Una de-o ființă, dar întreit ca persoană. Persoanele Sf. Treimi sunt egale,

una sunt. Strict ortodox, *enipostazierea* înseamnă comuniune de viață, de gândire, de voință, comuniune care se efectuează la nivelul supraindividual, acolo unde opoziția dintre unul și multiplu, dintre existența particulară și cea universală este — în realitate — depășită. Această împărtășire este posibilă numai în lumea spiritului. Individul, ca persoană umană, trebuie să reprezinte expresia cea mai înaltă a spiritului. Bazați pe această concepție, teologii creștini arată că în fața lui Dumnezeu toți oamenii sunt egali, pentru că biopsihic toți sunt creaturi ale aceluiași Dumnezeu, după chipul și asemănarea Sa. Toți se împărtășesc de aceeași purtare de grijă, și în ființa fiecăruia sălășluiește același suflet nemuritor, care le dă calitatea de a fi chip al lui Dumnezeu, persoană în sensul de plenitudine spirituală (N.V., p. 97).

IPSILI v. **Semne muzicale**.

IPSISTARI (ὑψιστος — *ipsistos* = suprem, cel mai înalt; ὕψιστος — *Ipsistos* = *Cel mai înalt, Dumnezeu*) — adepți ai unei învățături religioase care propovăduia adorarea unui singur Dumnezeu, „cel mai înalt“, învățătură care nu era nici creștinism curat, nici iudaism. *Ipsistarii* lepădaseră idolii și jertfele păgânești, dar venerau focul și lumina; respectau legea divină cu privire la mâncări oprite, dar respingeau tăierea împrejur (botez iudaic). Despre *ipsistarii* vorbește Sf. Grigorie de Nazianz, în *Apologia Sf. Vasile* (trad. Pr. N. Donos).

IPSOTITERA (ὑψωτέρα — *ipsotitera*, ὕψος, τό — *ipsos* = înălțare, exaltare) — icoana Maicii Domnului, „Cea mai înaltă decât cerurile“, prezentată în iconografia ortodoxă ca „împărăteasă“ îmbrăcată în haină aurită, având

pe genunchi pe Iisus, și încadrată de obicei de doi îngeri în adorare; v. **Icoane mariale**.

IPSOMA (ὑψωμα, τό — *ipsoma* = înălțare; ὑψόω — *ipso* = a înălța) — slujbă la parastasul trupurilor neputrezite: „să ridice și *ipsomă* întru ajutorul tuturor“ (text în *Prăvălioară*, București, 1781, f. 28 v. și LS, cap. *Taine și ierurgii*).

IRENIC (εἰρηνικά — *irinika* = în pace, cu pace) — a trăi în bună înțelegere, în pace; scrisoare *irenică* (între Biserici); scriere de bună înțelegere, de dragoste între culte, confesiuni.

IRINIKI v. **Ectenie**.

IRMOLOGHION (εἰρμολόγιον — *irmologhion*) — carte de slujbă bisericească, în care sunt cuprinse cântările numite *irmoase* și alte cântări pentru uzul cântăreților la strană; v. **Irmos** și **Catavasii**.

IRMOS (εἰρμός — *irmos* = legător) — se numește prima strofă dintre cele două ode care compun un canon. *Irmosul* servește ca model pentru celelalte strofe (stihiri) ale odei, cărora le dă melodia și numărul de versuri și silabe din care se compun. *Irmosul* servește ca model de cântare și ca legătură odelor unui canon. Totalitatea *irmoaselor* din odele unui canon formează un fel de rezumat sau extras al canoanelor și poartă numele de *catavasie* (καταβασία — *catavasie* = coborâre), pentru că, în timpul cântării, cântăreții coboară lin din străni și vin în mijlocul bisericii. La cele nouă cântări (ode) ale canoanelor se cântă *catavasii* în toate duminicile de peste an, la sărbătorile împărătești ale Maicii Domnului și ale sfinților cu polieleu și doxologie. *Catavasiile* acestor sărbători se cântă la răstimpurile prevăzute în cărțile de slujbe (ex. între 1–11

ianuarie se cântă catavasiile Bobotezei, de la Paști până la miercuria a patra se cântă catavasiile Sf. Paști). *Irmosele și catavasiile* din Minee, Pentecostar și Triod, cu privire la sărbătorile mari, sunt adunate în cartea numită *Irmologhion*.

IROD, IROZI v. **Vicleim**.

IROD CEL MARE v. **Idumeu**.

IRODIADA — nepoată a regelui Irod cel Mare, mama Salomeii, a fost soția regelui Irod Antipa, în vremea căruia a pățimit și s-a răstignit Iisus Hristos; la îndemnul Irodiadei, regele a poruncit tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, care îndrăznise să judece și să acuze pe rege și familia sa de păcate grele în fața lui Dumnezeu.

ISAAC — fiul lui Avraam și al Sarrei, s-a născut la bătrânețe și a fost ca un dar pentru credința lor nestrămutată într-un singur Dumnezeu. La porunca lui Dumnezeu, Care pune la încercare credința lui Avraam, acesta este gata a aduce jertfă pe Isaac, singurul său fiu, dar Dumnezeu îl salvează spre a se împlini, prin neamul lui, destinul mesianic (Facere 17, 19; 21, 1-4).

ISAGOGIE (εἰσαγωγή — *isagein* = a introduce) — introducere în Sf. Scriptură sau *studiul de cunoaștere a Sfintei Scripturi*, cu scopul de a apăra caracterul ei divin, de a o face cunoscută în înțelesul ei corect și adevărat și de a împărtăși aceste cunoștințe tuturor oamenilor. Introducerea în Sf. Scriptură se mai numește și Studiul biblic. Lucrările sau scrierile care tratează probleme în legătură cu autoritatea și interpretarea Sfintei Scripturi se numesc *opere isagogice*. Sf. Adrian Monahul (+440) este primul care folosește termenul

isagogie. Opere isagogice-istorice au scris: Fericitul Augustin (+430) — „*De doctrina christiana*”, Theodor de Mopsuestia (+428), Theodoret de Cyr (+458), Cassiodor, sec. VI — „*De institutione divinarum scripturarum*” etc. Părintele *Introducerii*, în sensul modern al studiului, a fost Richard Simon (sec. XVII) care folosește metoda istorico-critică în tratarea problemelor biblice.

ISAIA (ebr. *Ieșaiahu* = mântuirea lui Iahve) — este unul dintre cei patru profeți mari ai Vechiului Testament (Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel). A trăit în sec. VIII î.Hr., în Iudeea, luptând pentru înnoirea și întărirea vieții religioase a poporului său. El a profetizat venirea Mântuitorului, aducând date atât de exacte și amănunțite despre El și despre împărăția mesianică, încât a fost supranumit „Evanghelistul Vechiului Testament”. În profetia sa, Isaia a dat lui Mesia numele de *Emanuel* („*Dumnezeu este cu noi*”, Isaia 7, 14): „Domnul meu va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece și va naște fiu și vor chema numele lui Emanuel”.

ISCARIOTUL — poreclă dată lui Iuda, trădătorul, vânzătorul lui Iisus. Din această poreclă a luat naștere, în limbile paleoslavă și română, o variantă pentru denumirea căpeteniei diavolilor, Scaraotchi (Rev. CM, p. 2).

ISIHASMUL — mișcare spirituală panortodoxă, pornită de la Muntele Athos, din mănăstirea „Marea Lavră”, fondată de Sf. Athanasie Atonitul, în 963. *Isihasmul* este un mod de trăire mistic-religios, specific vieții monahale, îndeosebi la călugării de la mănăstirile din Muntele Athos. Aceștia trăiau încă din vremuri vechi o viață de pustnici, în

asceză aspră și viață mistic-contemplativă, în tăcere (gr. ἐν ἡσυχίᾳ — *en isihia* = tăcere) de unde și denumirea de *isihasti*. De la preocupările muncii manuale, acești călugări au trecut la viața contemplativă, urmând învățăturile Sf. Dionisie Areopagitul (sec. I–II) și ale Sf. Simeon Noul Teolog, celebru mistic din sec. XI, care susținea că printr-o contemplație continuă, exercitată mult timp, se poate realiza o apropiere atât de mare de Dumnezeu, încât se poate ajunge la vederea luminii dumnezeiești chiar cu ochii trupești. Pentru a ajunge la această trăire se folosea o anumită metodă: cu ochii deschiși trebuia să se concentreze gândul în așa măsură la rugăciune, încât să nu se mai înregistreze, de privirea celui ce se roagă, nimic din lumea materială înconjurătoare, ci doar lumina divină. Ținuta din timpul acestei rugăciuni cerea ca bărbia să fie aplecată spre piept, iar privirea să se fixeze pe un punct al corpului, pe abdomen, timp în care se rostea continuu o rugăciune scurtă: „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă!”, reținându-se în același timp și respirația. Practicanții acestei metode, numită și *rugăciunea lui Iisus* sau *rugăciunea isihastă*, la început nu vedeau nimic, dar prin exercițiu ajungeau să poată vedea o lumină, pe care o socoteau dumnezeiască, fiind asemenea cu aceea pe care Apostolii au văzut-o pe muntele Tabor, în ziua Schimbării la față a Domnului. În istoria isihasmului se declanșează însă o dispută, datorită unui călugăr grec, din Calabria, Varlaam, care-i acuză pe isihasti de superstiții și fals misticism, afirmând că lumina taborică este o lumină creată, ea nu este identică cu Dumnezeu, ci e mărginită și

vremelnică, asemenea oricărei creaturi, căci dacă va fi identică cu divinitatea ar fi veșnică, dar și invizibilă. Teoriile lui Varlaam sunt combătute de susținătorul isihasmului, *Grigorie Palama*, un nobil învățat, care se retrăsese în 1318 la Muntele Athos, ducând o viață mistică și ascetică. Palama susține, împotriva lui Varlaam, că lumina taborică nu este creată, ci este o emanație divină, veșnică, este o lucrare dumnezeiască, o combinație între veșnicie și vremelnicie, între lumea de sus și cea de jos. Proporțiile luate de această dispută au dus la convocarea unui sinod (la Constantinopol, 1341) care s-a pronunțat în favoarea isihasmului. Acest rezultat îl determină pe Varlaam să treacă la catolicism, combătând și mai vehement isihasmul. *Isihasmul* a fost definit ca doctrină a Bisericii de Răsărit, la sinodul din 1531, ținut la Constantinopol; atunci au fost înfierați, alături de Varlaam, și alți adversari ai doctrinei isihaste. Printre cei care l-au susținut au fost teologi de frunte ca: Nil Cabasila și Nicolae Cabasila (1371) arhiepiscopul de Tesalonic, Simeon (1429) și monahul de la Athos, Nicodim din Naxos, care i-a dat și un nou avânt. Într-un sinod ținut la 1368, pe când Isidor era patriarh al Constantinopolului, Grigorie Palama, care fusese și episcop al Tesalonicului, a fost trecut de Biserica Ortodoxă în rândul sfinților. *Isihasmul* s-a răspândit în toată lumea ortodoxă, prin intermediul textelor adunate la sfârșitul sec. XVIII sub numele de *Filocalia*. Concepția isihastă va influența și paisianismul românesc; Paisie, întemeietorul lui, trăind un timp la Athos, a scris o lucrare de reguli monahale, cu titlul „Rugăciunea minții”.

ISIHIE — viață de singurătate și liniște; v. **Isihasmul**.

ISLAMISMUL (de la „*islam*” = renunțare la sine și supunere totală față de Dumnezeu) — religie monoteistă; asemenea iudaismului și creștinismului, își revendică originea din Avraam și anume printr-unul din fiii acestuia, *Ismail* (fiul lui Avraam și al slavei Abgar). Întemeietorul islamismului este un personaj istoric, pe nume *Mahomed*. El a trăit în sec. VI d.Hr. în Arabia și făcea parte din puternicul trib al coraișitilor, care aveau în grija lor marele sanctuar *kaaba din Mecca*. Bogat prin căsătorie, Mahomed are posibilitatea să călătorească mult, datorită afacerilor comerciale, și să cunoască astfel marile religii monoteiste, creștină și mozaică. Ajutat și influențat de învățătura *hanifilor* (credincioși monoteiști, diferiți însă de iudei și creștini), Mahomed se va considera el însuși hanif, propovăduitor al adevăratei învățături despre Dumnezeu, păstrată de la Avraam și pe care creștinii și iudeii, zicea el, au falsificat-o. Mahomed apare într-un moment istoric propice, în care necesitatea unui reformator se impunea, atât pe plan religios cât și politic. Creștinismul și iudaismul, răspândindu-se în Arabia, provocaseră o anumită stare de spirit împotriva religiei idolatre și de căutare a ceva nou, a unei religii înnoitoare, care să corespundă noilor nevoi spirituale ale vremii. La aceasta se adăuga și starea politică, socială și economică grea a Arabiei, fărâmițată în triburi și a cărei unificare se impunea mai ales pentru a face față presiunii celor două mari puteri vecine: imperiul bizantin și Persia. Mahomed (*Muhammed* = „cel lăudat”), înclinat spre

religiozitate, trăind adesea retras de lume în rugăciune, asceză și post, pe la vârsta de 40 de ani are viziuni în care îngerul Gabriel i-a arătat primele texte din cartea sfântă, numită *Coran* și i-a poruncit să propovăduiască. Principalele idei ale noii învățături, pe care Mahomed se considera chemat să le facă cunoscute arabilor, erau: Dumnezeu este Unul, judecător drept și atotputernic, a cărui judecată va fi cumplită pentru cei păcătoși; omul trebuie să se supună și să se lase cu totul în voia lui Dumnezeu. Dumnezeu S-a descoperit lui Mahomed ca ultimului dintre profeții Săi și îl cheamă să propovăduiască arabilor monoteismul. Mahomed rânduiește ca practici rituale: spălări, rugăciuni, recitări din *Coran*, împlinirea dreptății, milostenii etc. Primii adepți ai lui Mahomed au fost cei din familia sa, dar tribul coraișitilor îl alungă din Mecca socotindu-l mag și vrăjitor, căci învățătura sa monoteistă dăuna intereselor comerciale ale acestor idolatri. Mahomed se refugiază la Iathreb (oraș care se va numi Medina, „Orașul profetului” — *Medinat an Nabî*). Această fugă s-a numit *Hegira* (*hojra* — „emigrare”) și de la această dată începe *era musulmană* (anul 622 d.Hr.). De la această dată, activității de predicator a lui Mahomed i se adaugă și cea politică. După ce organizează viața religioasă a Medinei, conform învățăturii sale, ajutat de adepții săi, în număr de câteva sute, pornește lupta împotriva orașului Mecca, în anul 630, și care îi deschide porțile ca unui cuceritor. Mahomed distruge idolii de la Kaaba și orânduiește ritualul cultului islamic conform învățăturii păstrate, zicea el, de la Avraam, părintele arabilor. Treptat Mahomed supune întreaga Arabie, păstrându-

și ca reședință orașul Medina. În anul 632 face un pelerinaj de „adio” la Mecca și precizează toate amănuntele cultului islamic. Moare la Medina, în același an. Mormântul său va deveni al doilea loc sfânt, după Mecca, pentru adepții islamismului. Glorificat ca profet pentru excepționalele sale însușiri, Mahomed a fost absolvit de credincioșii săi pentru păcatele omului, rămânând pentru ei doar *un trimis al lui Dumnezeu*. Învățătura sa a fost fixată în scris de urmașii săi, califi (Kalifa = locțiitor al profetului) Abu-Bekr, Omar și Otman, care au redactat-o sub titlul *Al-Qur-an* (Coran) sau *recitare* sau „ceea ce trebuie citit”. În afară de acest izvor doctrinar, islamismul mai are și un al doilea izvor, numit *Hadith* (comunicare, istorisire) format din relatări tradiționale codificate în sec. al II-lea al erei musulmane (sec. VIII–IX d.Hr.). În aceste relatări tradiționale se lămuresc mai amănunțit modalitățile de împlinire a diferitelor ritualuri menționate în Coran. Aceste izvoare doctrinare sunt completate și de comentariile unor învățați musulmani, precum și de așa numitele „igma” sau „consens”, învățături scoase din similitudini pentru anumite situații. *Doctrina* islamică este un sincretism, un amestec de elemente religioase diferite ca proveniență și factură. Mahomed le-a luat din iudaism (Biblie și Talmud), din creștinism, din tradițiile religioase ale perșilor și arabilor. Formula de bază a teologiei mahomedane ortodoxe este *shahadah* adică: „Nu este Dumnezeu afară de Allah, și Mahomed este profetul său”. A doua formulă de bază cuprinde o mărturisire de credință în Dumnezeu, îngeri, cărți sfinte și viața viitoare. *Allah*, ca un zeu suprem la vechii arabi politeiști,

este spiritualizat, afirmându-se unicitatea sa. Lui Allah i se atribuie 99 de însușiri pe care Coranul și Hadith le enumeră și pe care credincioșii mahomedani trebuie să le cunoască și să le recite cu ajutorul unor mătănii (din 99 de mărgele). Dumnezeu este creatorul a tot ce există, este atotputernic și milostiv. O trăsătură negativă a doctrinei musulmane este concepția despre *predestinație* sau *fatalism*. Dumnezeu n-a creat pe om liber, ci i-a creat și faptele pe care acesta, în mod inevitabil, trebuie să le împlinească. Această doctrină încearcă să fie rectificată astăzi de erudiții teologi musulmani, ținând seama de cerințele lumii moderne, în care omul are partea sa activă de responsabilitate. *Îngerii* creați de Dumnezeu au căpetenie pe Gabriel, cel care a revelat lui Mahomed învățătura divină pe muntele *Hira* (lângă Mecca). În afară de îngeri, islamicii mai cred în spirite (*jinn*), bune și rele, cele rele fiind conduse de Ilie, îngerul trufiei (Lucifer). Credința în spirite e o reminiscență din politeism, pe care Mahomed n-a putut s-o înlăture. Coranul vorbește despre profeți, admitând 25 de profeți trimiși de Dumnezeu, șase fiind principali: Adam, Noe, Avraam, Moise, care au adus evreilor Thora, Iisus, care a adus Evanghelia și ultimul, și cel mai mare profet, Mahomed, numit în Coran *Khatam* („pecete”, „sigiliu”), căci el încheie șirul profeților. Tot așa, Coranul încheie șirul cărților sfinte pe care le abrogă ca fiind incomplete și falsificate. Coranul e revelat, necreat, el a fost dat lui Mahomed de îngerul Gabriel. Coranul îl numește pe Iisus „Cuvântul lui Dumnezeu” și admite nașterea Sa supranaturală din Fecioara Maria. Vorbește despre minunile lui Messia

Iisus și susține că Iisus a vestit venirea lui Mahomed. Eshatologia este vag expusă în Coran, dar tradiția a completat dogma islamică despre viața viitoare. Îngerii *Nakir* și *Munkar* judecă sufletele (o judecată particulară) și le trimit în rai sau iad. Numai sufletele profeților și martirilor sunt scutite de judecată, mergând direct în paradis. Judecata de apoi va fi vestită de Antihrist, iar *Mahdi*, un Mesia islamic, va converti lumea la islamism și Iisus Însuși va coborî din cer și Se va arăta oamenilor în moscheea din Damasc, va ucide pe Antihrist — monstru cu un ochi în frunte — și va rămâne 40 de ani pe pământ spre a restabili pacea între oameni și animale. Judecata de apoi se va face în fața lui Allah. Concepția veche islamică despre bucuriile epicureice ale paradisului a fost înlocuită de teologii musulmani cu un element spiritual care arată raiul ca loc fericit de contemplare a lui Dumnezeu. Legea islamică (Shariah) cuprinde toate categoriile de îndatoriri ce revin credincioșilor, dintre care importante și obligatorii pentru toți sunt considerate *cinci obligații* rituale, *stâlpii credinței*: mărturisirea credinței, rugăciunea, milostenia rituală, postul Ramadhan și pelerinajul la Mecca. La acestea se adaugă „războiul sfânt” care nu este însă o obligație individuală, ca celelalte, ci a întregii comunități musulmane. Indirect impune individului prin perspectiva sa: cel ce moare în acest război merge de-a dreptul în rai fără judecata de apoi. Războiul se duce prin convingeri, dar poate folosi forța când nu convinge cu binele. Prin aceste „sfinte” războaie au reușit musulmanii să răspândească islamismul creând cele mai întinse imperii cunoscute în istorie: Califatul Arab și Imperiul

Otoman. Împletirea elementului politic cu cel religios în islamism a determinat felurite dezbinări între credincioși, ducând la schisme și secte mahomedane. Astfel, s-au dezbinat din rândul musulmanilor ortodocși numiți *sunniți*, anumite grupări politice în sec. VII, care au avut dispute pe seama alegerii primilor califi. *Charigiții* („rebelii”), la început 12.000 de credincioși, s-au separat de comunitate după uciderea celui de al treilea calif, Othman (656), pentru că susțineau alegerea califului după merite religioase, nu după gradul de rudenie cu profetul sau tribul coraiștilor. Ei mai cereau revocarea alegerii când califul n-ar fi corespuns. Charigiții s-au transformat cu timpul în secte, creându-și dogme noi. *Șiiti* („sectanți”), cei intrați în conflict cu charigiții, căci aleg calif pe Ali, ginerele lui Mahomed. Șiiti atribuie lui Ali o cinste egală cu cea a lui Mahomed. Ei nu admit Hadith (tradiția) decât informațiile provenite de la Ali și Fatima, soția sa și fiica lui Mahomed și de la descendenții acestora. Împotriva lui Ali se ridică Moavia din familia *Omeyya* și se proclamă calif încă fiind Ali în viață. *Omeyazi* aveau aceleași opinii cu charigiții, adică alegerea califului după merite religioase, nu după înrudire. Când familia Omeyazilor a devenit ea însăși ereditară, nu s-au mai respectat principiile democratice inițiale, folosind abuzul și forța. Pierzându-și speranța de a îndepărta pe Omeyazi, šiiti, influențați de mesianismul iudeo-creștin, și-au pus nădejdea în venirea unui imam descendent din Ali, care va veni într-o zi să restabilească dreptatea și pacea. Acest imam numit Mahdi este un fel de Mesia în secta šiită. Șiismul s-a ramificat cu vremea în numeroase secte.

Ismailiții sunt cei mai importanți și la rândul lor au format alte ramificații: carmații, druzii, asasinii. Asasinii, vestiți prin cruzimea cu care și executau adversarii, au apărut în sec. XI, având caracter secret. Aceștia dădeau o interpretare alegorică legii musulmane, așteptând și ei venirea lui Mahdi, Mesia islamic al șiiților. Doctrina asasinilor proveniți din șiiți mai dăinuie și azi la unele secte și îndeosebi la Khogiah, sectă din India. Altă ramură sectară a islamistilor este a „neutrilor” — „mutatiliștii”, care formează în sec. VIII o școală de teologie ce intră în conflict cu teologia ortodoxă musulmană (*metekailim*). *Mutatiliștii* sunt raționaliști, susțin natura „creată a Coranului” care nu e decât o „reprezentare” a cuvântului lui Allah. Ei combat doctrina predestinației. În sec. XVII apare un curent rigorist de revenire la vechea doctrină musulmană, condus de *Muhammad ibn al Wahab*. Acesta propovăduiește un *monoteism rigid*, combate cultul sfinților, venerării mormintelor, împodobirii moscheelor și luxul în general. În secolul trecut, *wahhabiții*, folosind acțiuni violente, pun stăpânire pe întreaga Arabie, distrugând la Mecca și Medina monumentele religioase și mormântul lui Mahomed. Devenind o primejdie pentru turci, ei sunt înfrânți în urma unui război lung condus de Ali, Pașă al Egiptului. *Wahhabiții* au urmărit înlăturarea din islamism a tuturor învățăturilor bazate pe tradiție. Această sectă numită „protestantismul islamismului” mai are și azi un mare număr de adepți în Arabia. Sub influența misticii creștine și filozofice neoplatonice și indiene, apar în islamism o categorie de călugări, care, imitând pe călugării creștini, renunță la orice lux,

ducând o viață de sărăcie, purtând îmbrăcăminte simplă de lână aspră (suf), de unde numele lor de *sufiți*. Numiri date sufiților mai sunt: *fachiri* (lb. arabă), *derviși* (lb. persană). Cu timpul, sufiții și-au făcut o religie aparte contravenind ortodoxiei islamice. *Teologia sufistă* este *panteistă*, practicând mistica cufundării în non existență (*fana*), (un fel de Nirvana a indienilor) sau în realitatea absolută. Unii sufiți ajung să se creadă chiar dumnezei: „Eu sunt Dumnezeu” — declara marele mistic *Husain ibn Mansur al Halladi* (sec. X) care pentru această îndrăzneală a fost *crucificat* la Bagdad în 922. Pentru a se evita asemenea rătăcirii dogmatice în mistica islamică, marele teolog musulman Al Ghazali (sec. XI) a redactat codul misticii musulmane: *Renașterea științei religioase*, în care sistematizează doctrina sufistă, punând-o de acord cu ortodoxia musulmană. Se formează *confrerii* sau ordine religioase, practicând în comun pietatea, conform legii musulmane. Confreriile au luat ființă în sec. XII-XIII și există și azi. Ele sunt formate numai din bărbați și uneori au *caracter de ordine monahale* ca în creștinism, deși monahismul contravine învățăturii lui Mahomed. În afară de confreriile sufiților, care au făcut votul sărăciei, ascultării și castității, în general membrii confrerilor musulmane nu trăiesc în mănăstiri, ci sunt căsătoriți și trăiesc la casele lor, adunându-se săptămânal în anumite clădiri unde, sub conducerea șefului confreriei, îndeplinesc riturile reglementare ale ordinului (rugăciuni, spălări rituale, citiri din Coran etc.). Confreriile au un rol mare în islamism, *întreținând pietatea în popor și ferind islamismul de a*

deveni sec și formalist. Legat de confrerii este *cultul sfinților (wali)*, marii mistici fiind cinstiți ca sfinți, așa cum însuși Mahomed a devenit după moarte obiectul venerației credincioșilor islamici. Cultul sfinților a dat naștere la sărbători, pelerinaje și la *cultul relicvelor*. Cea mai importantă *relicvă* este *stindardul verde* al profetului (*sangiak scerif*), păstrat de calif. Acest stindard a fost dat lui Mahomed, din cer, ca semn al victoriei; și musulmanii, în „războiul sfânt”, purtau totdeauna un stindard verde. În sec. XIX, mistica islamică a cunoscut o puternică înflorire în Persia, prin *două reforme religioase: Babismul și bahaismul*. Un tânăr musulman, Mirza Ali Mahomed (1820–1850) se considera *Bab*, „poartă” a lui Mahdi (Messia islamic), adică purtător al doctrinei lui Mahdi. Succesorul lui Bab, numit *baha Ullah* („splendoarea lui Dumnezeu”) a dat naștere *bahaismului*, o sectă care avea un caracter umanitar și pacifist, ruptă total de legea islamică. Cultul musulman a fost practicat în *messagid* sau *mesged* (locuri „unde se îngenunche”) din care cuvântul „moschee”. Moscheile mari au fost numite „*geami y messgid*” sau *geami* (geamii). Prima moschee care va servi ca model este casa de rugăciune de la Medina, din timpul lui Mahomed. Arhitectura lor e formată dintr-o tindă și o sală de rugăciune, având deasupra cupole și turnuri înalte, „*minara*” = far. Aceste *minarete* constituie locul de unde sunt vestiți (chemați) credincioșii la rugăciune. Una dintre cele mai frumoase este moscheea lui Omar, construită la Ierusalim (anul 690), pe locul unde a fost templul lui Solomon. Singura decorație a moscheilor sunt „arabescurile” (linii geo-

metrice, flori și frunze împletite simetric), conform învățăturii lui Mahomed de a se interzice reprezentarea figurii umane și a animalelor. Partea cea mai importantă a moscheii o formează *firida (mihrab)* care arată direcția (*Kiblah*) spre Mecca, direcție în care trebuie să se îndrepte credincioșii când se roagă. În *mihrab* (firidă) împodobită cu arabescuri, se așterne un covor pe care stă *imamul* (slujitorul) și dirijează rugăciunile. Imamul, conducătorul rugăciunilor publice, trebuie să cunoască bine ritul musulman și să aibă o viață morală. Imami sunt căsătoriți și au diferite grade. *Imamul* care conduce rugăciunile de vinerea și de sărbători se numește *Khatib*; cel care predică sau are un grad în conducerea comunității religioase se numește *muazzin* (muezin). Moscheile mai mici, din sate, au un singur oficiant pentru toate serviciile. Conducătorul religios al unei comunități mai mari se numește *muftiu* (*mufti* = judecător). Conducătorul cultului islamic dintr-o țară se numește *Mare Muftiu*. Magistrații și teologii erudiți (*ulama*) în Turcia, erau conduși de marele Muftiu sau *Sheykh-ul islam*, căruia califul îi încredința conducerea tuturor funcționarilor religioși ai capitalei. Credincioșii nu pot participa la rugăciune decât foarte curați la trup (prin spălări-rituale) și la haină. Rugăciunea (*salat*) trebuie făcută de 5 ori pe zi, la ore stabilite și constă în citiri din Coran și anumite gesturi, atitudini, fixate de lege. De aceea, pentru a se comporta corect, musulmanii preferă să-și facă rugăciuni în grup la moschee, unde își lasă încălțăminte la ușă, se așează în rânduri, înapoia imamului și repetă cuvintele și gesturile acestuia. Sărbătoarea religioasă este Vinerea dar nu are caracterul

sacru al Duminicii pentru creștini sau Sâmbetei pentru evrei. Mai au șapte sărbători principale printre care ziua morții lui Mahomed, ziua care precede *Marele și Micul Bairam* („rupere“, denumire dată sfârșitului postului din luna Ramadhan) și durează trei zile consecutive. *Marele Bairam* este sărbătoarea *sacrificiilor* și are loc în timpul pelerinajului la Mecca, durând patru zile. Credincioșii care nu sunt în pelerinaj se adună în moschei până în zorii zilei, pentru că la musulmani, ca și la evrei, ziua începe la apusul soarelui și durează până a doua zi la aceeași oră. *Musulmanii șiți* din India de Nord au unele sărbători șiite la care participă și *sunniții* și chiar indienii nemahomedani. Ele durează zece zile și formează un fel de mistere, reprezentând martiriul lui Hussan și Hussein, fiii califului Ali și nepoții lui Mahomed, asasinați de adversarii lui Ali. Musulmanii au diferite obiceiuri și rituri la naștere, nuntă și moarte. Copilului nou născut i se șoptește la ureche mărturisirea de credință Sahada (Crezul musulman): „nu este alt Dumnezeu decât Allah și Mahomed, profetul său“. Aceeași mărturisire trebuie s-o facă și muribundul spre a fi pregătit s-o rostească la judecata când va fi întrebat de cei doi îngeri ai morții, *Nakir* și *Munkar*. Mormintele mahomedane sunt construite în formă de firide în care mortul e așezat pe o parte cu fața spre Mecca. Deasupra se ridică un mușuroi de pământ sau o boltă (*qubba*). În India există morminte musulmane monumentale, construite cu mare lux. Nu se obișnuiește doliul. *Califatul* a existat până la începutul sec. XX (1924), când a fost suprimat de Atatürk, odată cu suprimarea tribunalelor și a ordinelor religioase, înlocuirea

calendarului musulman cu cel gregorian. Tendințe moderniste în islamism n-au urmărit distrugerea religiei islamice. Au declanșat însă reacții ca mișcarea *Muhammadiyah*, care urmărea întoarcerea la Coran și la ortodoxia musulmană, înființează școli, instituții de asistență socială, grupul feminin Aisya, Liga tinerilor musulmani. Centrul conservatorismului musulman e universitatea din El Ashaz, din Egipt. Majoritatea musulmanilor trăiesc în Extremul Orient (India, Pakistan), Orientul Mijlociu (Iran, Arabia), Africa, Europa, Australia și America. Islamismul răspândit altădată după comandamentul profetului prin „războiul sfânt“, a renunțat azi la teocrație, bazându-se numai pe propaganda religioasă pe care o fac confreriile religioase (EV. IR; DR).

ISMAEL, Ismail — era fiul lui Avraam cu slujnica sa Hagar (Agar), înainte de nașterea lui Isaac (Ihak); alungați de la casa lor, Agar și Ismail au coborât în sudul țării Canaan și au locuit în pustiul Arav, Ismail ocupându-se cu vânătoarea. Ei s-au asociat cu oamenii locurilor acelorora și au devenit arabi (de la Arav, numele ținutului). *Ismail* este socotit părintele unuia din triburile arabe (Ismailiții, credincioși monoteiști) (Facere 16, 1–15).

ISMAILIT — din neamul lui Ismael.

ISON — notă muzicală prelungită, acompaniament muzical, cu vocea, la strună (cântând notele joase), cu care isonarul acompaniază pe psalt.

ISONAR — cântăreț, corist care secundează o cântare, acompaniază, ține isonul.

ISPAS — se numește în popor marele praznic împărătesc care este Înălțarea la cer a Domnului (Ἡ Ἀνάληψις τοῦ κυρίου — *I Analipsis tu Kiriu; Ascensio Domini*;

Vozneşenie Gospodare). Se sărbătoreşte la 40 de zile după Paşte, în joia săptămânii a şasea după Înviere, când Domnul Iisus Hristos S-a înălţat la cer (Marcu 16, 19; Luca 24, 51; Fapte 1, 2-12). Este una dintre cele mai vechi sărbători creştine menţionate de Constituţiile Apostolice (sec. II). Sărbătoarea a căpătat o mare solemnitate mai ales din sec. IV, când Sf. Împărăteasă Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, a ridicat o vestită biserică (Eleona), pe muntele Eleonului sau al Măslinilor, în Ierusalim, de unde Mântuitorul S-a înălţat la cer. Creştinii se salută în această zi cu formula: „Hristos S-a înălţat“; este Ziua Eroilor (se face pomenirea ostaşilor morţi pe front).

ISPĂŞIRE — împlinirea unui canon (pe care preotul duhovnic îl dă penitentului la spovedanie), supunerea la o restricţie benevolă sau forţată, ca urmare a săvârşirii unei (unor) fapte care au frustrat legea (moral-religioasă sau civilă). *Ispăşirea* păcatelor, sub aspect religios, se face şi pe lumea aceasta şi în viaţa de dincolo (în iad). Pe plan civil, *ispăşirea* faptei, ca urmare a încălcării legilor prevăzute de justiţia statului, poate fi închisoarea (privarea de libertate pentru un timp anume) sau chiar pedeapsa cu moartea (acolo unde e prevăzută de lege). *Ispăşirea* este totdeauna legată (în concepţia creştină) de păcat, de încălcarea legii morale. De aceea, ea poate avea nu numai aspecte exterioare, ci mai ales interioare, psihologice, adică muştrările de conştiinţă, care pot fi uneori mai cumplite decât orice pedeapsă exterioară, fizică; în sens alegoric, ele sunt „flăcările iadului“. În legislaţia religioasă a poporului evreu, Vechiul Testament a prevăzut (în cartea Levitic, cap. 16) o sărbătoare anuală

pentru ispăşirea solemnă a tuturor păcatelor, sărbătoarea numită *Iom Kipur* (la 10 a lunii Tişri — septembrie, octombrie) pe care însuşi Dumnezeu a instituit-o.

ISPITA (ὁ πειρασμὸς — *peirasmos* = ispită, indemn spre rău) — indemn determinat de o cauză din afară, dar care se reflectă în conştiinţă. Astfel *ispita* devine un fel de încercare, o verificare a rezistenţei morale din om. *Ispita* e legată de săvârşirea unui păcat, şi de aceea diferă după natura păcatului. Câte păcate, tot atâtea ispite. Când apare *ispita*, apare şi începutul păcatului (Matei 5, 28). Înlăturarea *ispitei* înseamnă înlăturarea gândului rău, din clipa când el apare (Matei 26, 41). Învăţătura creştină arată că spre a birui *ispita* trebuie să te rogi şi să fii veghetor, atent să nu-î îngădui să prindă rădăcină: „Privegheaţi şi vă rugaţi, ca să nu intraţi în ispită“ (Matei 26, 41).

ISRAEL v. **Evreu**.

ISTORIA RELIGIILOR sau **Ştiinţa religiilor** — este o ramură a Istoriei generale, care se ocupă cu descrierea şi caracterizarea tuturor religiilor, sub toate formele pe care acestea le-au luat în decursul vremurilor. Mircea Eliade, în lucrarea „*Krisis und Erneuerung der Religionswissenschaft*“, dă o formulare, fără pretenţia unei definiţii: „În general se înţelege prin *Istoria religiilor* sau *ştiinţa religiilor* studiul vast al realităţilor religioase, adică al formei şi conţinutului apariţiei istorice a unei anumite „religii“ (a unui trib, a unui popor sau supranaţional, precum şi al structurii specifice a vieţii religioase), forme sacre, reprezentări despre suflet, mituri, rituri etc.; instituţii, învăţături despre felurite

experiențe religioase etc.”.

ISTORIA SIMPLĂ A RELIGIILOR sau **Hierografia** — spre deosebire de istoria comparată a religiilor, prezintă descrierea religiilor lumii și dezvoltarea lor istorică, urmărind caracterizarea precisă a unei religii, fără a folosi, decât rareori, metoda comparativă, specifică istoriei comparate a religiilor.

ITALA v. Septuaginta.

IUDAISMUL — este comunitatea de credință religioasă a iudeilor; credința mono-teistă în Dumnezeu Iahve (El, Elohim, Elolah, cum este numit cu pluralul de majestate), monoteism existent de la apariția în istorie a poporului evreu, care începe cu Avraam (v. Avraam, Evreu) primul strămoș, din ai cărui descendenți (Isaac, tatăl lui Iacov-Israel) s-au născut cele 12 triburi care au format poporul lui Israel (triburi care s-au dezvoltat din neamul celor 12 fii ai lui Iacov). *Judaismul* derivă, ca denumire, de la numele lui Iuda, unul dintre cei 12 fii, pe care Dumnezeu l-a ales ca din neamul lui să se nască Mesia, Iisus-Mântuitorul, Răscumpărătorul neamului omenesc din robia păcatului strămoșesc. După o robie de peste patru sute de ani în țara Egiptului, evreii reușesc să se elibereze și, întorcându-se în Canaan, țara strămoșilor lor, o împart între cele 12 neamuri. Pe la începutul mileniului I î.Hr. ajunge rege David, din neamul lui Iuda. Fiind înțelept și viteaz, ajutat de harul lui Dumnezeu, pentru credința sa, el reușește să unească cele 12 triburi și să formeze un stat unitar și puternic, cu capitala în Ierusalim. Apogeul gloriei acestui regat e cunoscut sub regele Solomon, fiul lui David, care a zidit și primul templu din Ierusalim. După moartea lui Solomon, regatul

a fost împărțit în două de urmașii săi. Slăbind puterea politică a statului, evreii au ajuns să fie din nou înrobiți, întâi de asirieni (sec. VII î.Hr.) și apoi de babilonieni (sec. VI î.Hr.), când regele Nabucodonosor (Nabucadnețar) dădă și templul din Ierusalim. Pe la anul 539 î.Hr., babilonienii fiind înfrânți de perși, Cyrus, regele Persiei, îngăduie evreilor să se întoarcă în țara lor și să-și rezidească templul. În sec. II î.Hr. Iudeea se afla sub dominația seleucizilor, al căror rege, Antioh al IV-lea, păgân, înlătură mozaismul, silindu-i pe evrei să se închine lui Zeus, a cărui statuie o instalaseră în templul din Ierusalim, profanându-l. Iudeii se răscoală sub conducerea *fraților Macabei*, care înlătură păgânismul și purifică templul. În amintirea acestui eveniment legat și de minunea aprinderii miraculoase a luminilor marelui sfeșnic din Sfânta Sfintelor, s-a instituit sărbătoarea *Hanukk* (*Hanukka* — a luminilor) pe care evreii o celebrează în fiecare an, în luna decembrie, ca și a reinstaurării Legii mozaice. În anii 60 î.Hr., iudeii cad sub stăpânirea romană, care încearcă un intens proces de romanizare a acestora. Din această cauză au loc numeroase revolte ale poporului evreu, revolte care, culminând în anul 70 d.Hr., au determinat pe împăratul roman Vespasian să le înăbușe sângeros, distrugând Ierusalimul și dărâmand templul până în temelii. După acest tragic eveniment, s-a intensificat diaspora evreiască. În sec. IV, când creștinismul a fost decretat religie de stat în imperiul roman, evreii au fost înlăturați din toate serviciile statului. Situația lor a devenit tot mai dramatică, mai ales după apariția islamismului (sec. XII-XV), când evreii au fost nevoiți, mulți dintre ei, să se

refugieze în toate continentele (Asia, Africa, America, Europa), în țările în care au fost acceptați. După al doilea război mondial, în urma tragicului holocaust, evreii au hotărât reînființarea statului Israel și revenirea în țara strămoșilor. Păstrarea religiei mozaice de către evrei, indiferent în ce colț de lume s-au aflat, a fost miracolul care a păstrat ființa națională a acestui popor de-a lungul mileniilor, dându-i puterea să se reunească azi într-un stat unitar, pe pământul străbun. Religia monoteistă mozaică este cuprinsă în cărțile lor sfinte: *Tora* și *Talmudul*. *Tora* (*Tanakh*) cuprinde din Vechiul Testament: *Legea* (*Torah*) sau *Pentateuhul*, adică primele cinci cărți, atribuite lui Moise (primul mare profet al poporului evreu), *Profeții* și *Scrierile*. În *Torah* (*Legea*) sunt relatate evenimentele istorice prin care a trecut poporul evreu și legislația epocilor respective, începând de la Avraam și până la reîntoarcerea lor în Canaan, călăuziți de Moise. *Profeții* (*Nebhi'im*), împărțiți în *anteriori* — despre care se vorbește în cărțile canonice Iosua, Judecătorii (ex. Samuel), Regi I–IV (Samuel, Natan, Ilie, Elisei) și *profeții posteriori* — împărțiți în *mari* (Isaia, Eremia, Ezechiel și Daniel) și *mici* (Osea, Amos, Miheea, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofronie, Agheu, Zaharia, Maleahi); *Scrierile* (*Kethubim* = celelalte) cuprind toate celelalte cărți canonice ale Vechiului Testament, fie istorice (Cronici, Ezdra, Neemia), fie cele literare și filozofice (Psalmii lui David, Cărțile lui Solomon ș.a.). Limba scrierilor este ebraica, în alfabetul specific păstrat, folosit în Mesopotamia și introdus în Palestina. Cultul îl săvârșeau preoții aleși din neamul lui Levi (cum

aflăm din cartea Levitic); ei aduceau la templu rugăciuni și jertfe (de animale și păsări). Primul cod moral este *Decalogul* (Tablele Legii), primit de Moise chiar de la Dumnezeu (Iahve), cod superior moralei celorlalte din epoca respectivă (ex. Codul lui Hamurabi). Tablele Legii se păstrau într-o cutie special confecționată, din lemn scump și podoabe de aur, numită *Chivotul Legii* sau *Arca Alianței*, simbol al alianței dintre Iahve și Israel. Când încă nu se zidise templul, Chivotul Legii era așezat într-un *cort*, făcut după un anumit plan și rânduit pentru cult, fiind, ca și templul, împărțit în Sfânta Sfintelor (unde se așeza Chivotul), numit *Cortul Mărturiei*. Slujitorii cultului, numiți *scribi* și *rabini* interpretau *Legea*; ei au luat locul vechilor preoți leviți. Apărătorii Legii, împotriva influențelor din afară, mai ales elenistice, erau *fariseii* iar contrariul lor erau *saducheeii* (aristocrații), favorabili elenismului, rămânând totuși tradiționaliști. O sectă iudaică ce apare în epoca elenistică sunt *esenienii*, influențați de idei filosofice și idei religioase noi, se stabiliseră în jurul Mării Moarte, ducând o viață de asceți. Manuscrisele de la Qumran, descoperite în urma săpăturilor arheologice din secolul nostru (1947), se crede că provin de la esenieni. *Tora*, cartea sfântă de bază a iudaismului, a căpătat în timp numeroase comentarii și interpretări, făcute de rabinul Iuda-Na-Nasi, care a redactat în lucrarea sa și comentariile anterioare. Lucrarea aceasta se numește *Mişna*. Ea este un întreg *cod de legi* juridico-religioase, fără a cuprinde însă toate tradițiile orale; de aceea, cele rămase au fost și ele adunate într-o lucrare asemănătoare, numită *Teosophta*. *Mişna* este din nou revizuită în sec.

III-IV de învățați iudaici numiți *Amoraim*; această revizuire și redactare nouă a cărții Mișna va purta numele de *Gemara*. *Mișna* și *Gemara* au format o operă de mari proporții numită *Talmud*. Talmudul, amestec de cărți de legi, legende, povestiri, știință, constituie cartea de temelie pentru viața religioasă iudaică. Evreii au făcut și alte comentarii la Sf. Scriptură a Vechiului Testament (cărțile cuprinse în Tora — cum am arătat mai sus), comentarii numite *Midrașim*, precum și traduceri ale Bibliei (Vechiul Testament) din lb. ebraică în limba aramaică, numite *Targumim*. În religia mozaică este admisă libertatea spirituală a omului și necesitatea harului divin. Păcatul este considerat ca o abatere de la legea divină. Păcatul poate fi iertat prin pocăință, mărturisirea păcatelor și prin fapte de milostenie. Într-un studiu intitulat „În lumina Torei”, șef-rabinul Moses Rosen vorbește despre *Cartea vieții*, în care sunt înscrise toate faptele oamenilor, bune sau rele, pentru că „există un ochi care vede, o ureche care aude și toate faptele bune sunt scrise în „Cartea vieții”. Un loc de frunte în șirul faptelor bune îl are, la evrei, *milostenia*; de aceea, ei au organizat asistența publică în comunitățile iudaice. Aceste opere de caritate sunt numite *Tedoqah*. Răsplata faptelor bune este *Paradisul*, conceput ca *viața de veci* „în sânul lui Avraam” (Luca 16, 22); păstrând credința veche, evreii cred în *învierea morților*, în *judecata de apoi* și *răsplata veșnică după faptele bune scrise în carte*: „... poporul tău va fi mântuit și anume oricine va fi găsit scris în carte. Și mulți dintre cei care dorm în țărâna pământului se vor scula, unii la viață veșnică, iar alții spre ocară și rușine veșnică. Și cei înțelepți vor lumina ca strălucirea cerului

și cei care vor fi îndrumat pe mulți pe calea dreptății vor fi ca stelele în vecii vecilor” (Daniel 12, 1–3). *Mistica iudaică*, reprezentată prin personalități cu o înaltă viață spirituală, se afirmă mai ales în Evul Mediu (sec. XIII) când apare „Cartea Splendorii” (*Sapher hu Zohar*) publicată de Moise Leon, carte care cuprinde tradițiile ezoterice (ascunse) ale iudaismului și care se numește *Kabbalah* („tradiție”, de la cuv. ebr. *qibbel* = a primi instrucțiuni — v. **Cabala**). Cultul iudaic este *particular* (cultul familial) și *public* (care se săvârșește sâmbăta în sinagogă). Iudaismul actual cunoaște două ramuri, în raport cu ritualul și tradițiile: *ortodox* (conservator), păstrător al tradițiilor și vechiul ritual; și *reformist*, mai puțin tradiționalist, influențat de ideile filosofiei iluministe din sec. XVIII. În cadrul curentului ortodox se desprind două nuanțe: *askenazi* și *sefard*. Iudaismul *askenazit* (german) folosește limba *idiș*, formată din amestecul limbii ebraice și germane și e răspândit în Germania, Europa de est, America; *sefarzii* folosesc lb. *ladino*, amestec de ebraică și spaniolă, fiind răspândiți în sudul Europei (Spania), Africa de nord și Orientul Mijlociu. Deosebiri între askenazi și sefarzi constă nu numai în limbă, dar și în unele texte religioase, folosite în cult. Pe baza rezoluției ONU din 29 noiembrie 1947, a fost înființat *Statul Israel* (la 14 mai 1948), fapt ce a determinat reîntoarcerea evreilor din diaspora, organizarea țării, dezvoltarea limbii ebraice, a învățământului talmudic, studiul Bibliei și consolidarea religiei mozaice (E.V.I.R., DR ș.a.); v. **Harambașa**.

IUDAIZANȚI sau **iudeo-creștini** — erau un fel de sectari în sânul creștinismului primar, care cereau să se respecte în întregime legea

mozaică, ceea ce contravenea învățăturii creștine adevărate (I Cor 11, 23; 15, 3; Gal. 1, 11-12 etc.).

IULIAN v. Calendarul.

IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOZOFUL, Sf. (+163) — este autor de imne hristologice și al unei cărți cuprinzând reguli de cântare numită *Psaltis*, din păcate pierdută.

IVRIM (ebr.) — denumire dată triburilor lui Israel. Ivrim-evrei, o variantă a acestui termen era *habitru*, termen folosit de egipteni pentru cuceritorii Canaanului, adică evreii.

IZKOR (ebr.) — în religia iudaică este una dintre cele mai impresionante ceremonii religioase de *pomenire a morților*. Izkor se face la sinagogă de patru ori pe an, în zilele sărbătorilor: Iom Kipur (25 septembrie), Semini Ațeret (7 octombrie), Pesah („ziua a opta” — 1 mai), Savuot („ziua a doua” — 4 iunie).

IZVORUL TĂMĂDUIRII — este una dintre cele șapte sărbători mici închinat Maicii Domnului. Sinaxarul ne arată geneza acestei sărbători care se prăznuiește în ziua de Vineri din Săptămâna Luminată (prima săptămână după Duminica Învierii Domnului). Se spune că Leon I Tracul, numit și Machelie, până nu era încă împărat al Bizanțului se afla într-una din zile în preajma unei păduri. Aici întâlnește un orb care rătăcea încocoace și încolo căutând un izvor să-și potolească setea. Făcându-i-se milă de el, Leon l-a luat de mână și au pornit împreună să caute apă. Iată ce ne spune Sinaxarul despre minunea ce s-a petrecut acolo: „Leon, ce se numește Machelie, și era umil și smerit, pentru al său bun nărav și milostivire ce avea, mai înainte de a se sui pe scaunul împărăției, umblând pe lângă acel loc, au aflat pre un orb, rătăcind. Și luându-l pre el de mână îl povățuia,

și ajungând ei amândoi acolo aproape, unde era izvorul acesta, i s-au făcut sete orbului, și să ruga lui Leon ca să-î stingă acea sete cu apă. Carele mergând înlăuntrul pădurii aceea, carea era plină de copaci deși și de alte saduri (plante) de multe feluri, căuta apă și neaflând apă s-au întors înapoi întristați. Și întorcându-se au auzit glas de sus zicând: „Nu trebuia, Leoane, să te afli ostenit, că apa este aproape”. Întorcându-se iarăși să caute, și ostenindu-se mult, și neaflând, iarăși s-au făcut glas ca și întâi și i-au zis lui: „Împărate, intră în partea cea mai dinlăuntru a acestei păduri dese că vei afla un lac, și ia dintr-însul cu mâinile tale apă tulbure și stingă setea orbului și să ungi cu tină și ochii lui cei întunecați și îndată ce vei cunoaște cine sunt Eu, că de multă vreme lăcuiesc în locul acesta”. Deci Leon au făcut precum i-au poruncit lui glasul acela, și a văzut orbul. Și după proorocirea Maicii Domnului, peste puțină vreme a stăut Leon, împărat. Și au zidit acolo, la acel izvor, el, întâia biserică, cu cheltuiala sa, precum să vede astăzi (în anul 454 d.Hr.). Și... se făceau prea multe minuni în toate zilele întru acea biserică. Și, după mulți ani, Justinian cel Mare, împăratul grecesc (bizantin), căzând în boală... și pătîmind rău de acea boală, au dobândit acolo tămăduirea sa, și vrând să dea răsplătire Maicii Cuvântului, iarăși au zidit acea biserică dintâi și o au făcut mai mare și mai împodobită, carea, după ce se sfărâmasese de multe cutremure, mai pre urmă împăratul Vasile Machedon și fiul său Leon Înțeleptul, împreună o au zidit și o au dres. Pe vremea lor această fântână și mai multe minuni făcea: că bubele cele umflate... și oftica și alte boale nenumărate au vindecat... și stărpiciuni au

dezlegat darul izvorului aceluia. Și împăratul Constantin Porfirogenetul s-au născut din împărăteasa Zoe. Și-au înviat și pre un mort izvorul acela, carele era din Tesalia; că mergând acela la acel izvor au murit pre cale, și când era să moară și vrea să-i iasă sufletul, s-au rugat corăbierilor să-l ducă pre el acolo, la biserica izvorului și să toarne trei picături de apă, dintru cel izvor de acolo peste dânsul, când vor vrea să-l îngroape, și au făcut așa, și după ce au turnat apa, au înviat mortul. Și după mulți ani, când era să cază acea biserică mare, s-au arătat Născătoarea de Dumnezeu și au ținut-o până ce s-au strecurat norodul, de au ieșit afară. Diavoli de multe feluri apa aceea i-a izgonit de acolo. Și pre mulți legați din temniți i-au dezlegat; și pre împăratul Leon cel Înțelept

de piatră l-au vindecat... și lui Ioan, Patriarhul Ierusalimului, i-au vindecat auzul, ce i se stricase... În Haldeea, pre monahul Peperin și pre ucenicul lui i-au vindecat Maica lui Dumnezeu, prin chemare; așisderea și pre monahul Matei și pre Malet, care erau pârâți la împăratul. Și pre un Patrichie și pre un Spataru mare, și pre mulți alții nenumărați, cine-i va putea spune" (*Penticostar*, 1841, p. 31-36). În Vinerea din Săptămâna Luminată, numită *Vinerea Izvorului Tămăduirii*, se săvârșește în toate bisericile Sf. Liturghie, apoi se face sfințirea apei mici, în biserici sau la fântâni și izvoare, iar în unele părți preoții fac și botezarea generală a caselor credincioșilor, cu această apă sfințită; v. **Cultul Marial**.

ÎMBISERICIRE — învoire dată de episcopul locului, unui preot pensionar de a putea sluji la o biserică.

ÎMPĂRTĂȘANIE, ÎMPĂRTĂȘIRE, CUMINECARE (lat. *communicatio* = comunicare; gr. *koinwn* (a, -3 — *koinonia*, -i = legătură, comuniune; 3 *qe* (a *koinwn* (a — *i Teia koinonia* = Sfânta comuniune, Euharistia) — moment important, indispensabil în cadrul Sf. Liturghii, în Biserica Ortodoxă, când, după săvârșirea Sf. Euharistii, urmează împărtășirea credincioșilor (după împărtășirea clericilor) cu Sfântul Trup și Sfântul Sânge al Domnului, sub forma pâinii și vinului euharistic. Preoții se împărtășesc la fiecare Sfântă Liturghie (fiind, conform canoanelor, totdeauna pregătiți), iar credincioșii numai când s-au pregătit prin post și spovedanie. *Fiecare creștin ortodox trebuie să se împărtășească în cele patru posturi* de durată din cursul anului bisericesc (Crăciun, Paște, Sfinții Petru și Pavel și Adormirea Maicii Domnului sau Postul Sfintei Marii) sau măcar o dată pe an în Postul Paștelui; v. **Sf. Euharistie**.

ÎNAINTE-MERGĂTORUL v. **Ioan Botezătorul**.

ÎNĂLȚAREA LA CER A DOMNULUI v. **Ispas**.

ÎNĂLȚAREA SFINTEI CRUCI v. **Cruce**.

ÎNCHINAREA sau **ÎNCHINĂCIUNEA** (gr. *cairetism* [š, *proskýnhsiš* — *hairitismos*, *proskinesis* = închinare, de la *ŭpokl* (nomai, *cairetCw* — *ipoklinome*,

hairetao = a face semnul crucii, — spre deosebire de *kl* (rw — *klino* = a închina averea bisericii; domnii români închinau la Sfântul Munte Athos câte o biserică și averile ei; a închina un pahar de vin cu prietenii etc.) — *Închinarea, facerea semnului crucii* este un gest ritual specific creștin. Este semnul mărturisirii credinței creștine și al slăvirii lui Dumnezeu. Închinarea este cel mai frecvent act liturgic, atât în cultul public cât și în cultul particular. La intrarea în biserică preotul (și credincioșii) se închină făcând semnul sfintei cruci, în numele Sfintei Treimi pe care o mărturisim, rostind: *În numele Tatălui* (și mâna dreaptă, cu trei degete adunate — cel mare, arătător și mijlociu — se duce la frunte) și *al Fiului* (mâna dreaptă se duce pe piept) și *al Sfântului Duh* (mâna se așează pe umărul drept), „Amin“ (și ducem mâna la umărul stâng). Închinarea sau semnul sfintei cruci se face în biserică în timpul săvârșirii Sfintei Liturghii și slujbelor religioase, și în orice altă împrejurare a vieții, când credincioșii cer ajutorul lui Dumnezeu, aducându-I în același timp și mulțumiri pentru binefacerile Sale. *Închinarea* nu se face la fel în toate confesiunile creștine: *ortodocșii* de odinioară se închinau cu două degete, *ortodocșii* de azi se închină cu trei *degete* (pe care le duc la frunte, la piept la umărul drept și la umărul stâng, simbolizând că: din Tatăl S-a născut Hristos, a coborât pe pământ și șade de-a dreapta Tatălui), însoțind semnul cu cuvintele: „În numele Tatălui,

al Fiului și al Sfântului Duh“; *catolicii* fac închinarea *cu toată palma întinsă*; *monofiziții* (armenii), care cred că Iisus a avut o singură fire, numai firea divină, *se închină cu un singur deget*. Închinarea se face cu fața la răsărit (acolo e răsăritul soarelui, „acolo este Raiul și Hristos“). Formula însoțitoare: „În numele Tatălui...“ este cea mai veche și generală (Matei 28, 19); ea s-a transmis prin Sf. Tradiție: Mântuitorul trimite pe Apostoli la propovăduire spre a încreștina noroadale „Botezându-le în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh“. *Semnul crucii* arată credința în Sfânta Treime, în mântuirea omului prin răstignirea lui Iisus Hristos; înseamnă credința în jertfa Lui și hotărârea creștinului de a răstigni pe omul cel păcătos din el. *Semnul crucii îndepărtează duhul cel rău*, care este *păcatul*. Biserica Ortodoxă începe și sfârșește toate slujbele și rugăciunile prin semnul Crucii, invocând puterea ei sfințitoare prin care Sfintele Taine ajută la sfințirea și mântuirea omului. Semnul Sfintei Cruci însoțește îngenuncherile și mătaniile la rugăciune.

ÎNGENUNCHEREA (γονυκλισία, ἡ — *gonuclisia*; lat. *genuflexio*) — *prosternarea* și ridicarea ochilor spre cer este un gest ritual care însoțește rugăciunea (nu numai în creștinism); Mântuitorul Se roagă în genunchi. El a mers cu ucenicii pe Muntele Măslinilor și „îngenunchind, Se ruga...“ (Luca 22, 41); s-a prosternat, a căzut cu fața la pământ, rugându-Se: „Părinte, de voiești, treacă de la Mine acest pahar. Dar nu voia Mea, ci voia Ta să se facă“ (Luca 22, 42). Gestul îngenuncherii, ca expresie a recunoașterii totale a voii lui Dumnezeu, îl găsim în Noul Testament, atât la Mântuitorul,

Care înainte de patimile sale a îngenunchiat și S-a rugat în grădina Ghetsimani (Marcu 14, 36), cât și la Apostolii și Ucenicii Săi. Arhidiaconul Ștefan îngenunchiază și se roagă în timp ce se pregătește să moară lovit cu pietre de dușmanii lui Hristos, în care Ștefan crede și Căruia îi încredințează sufletul său: „Și scoțându-l afară din cetate, îl băteau cu pietre... pe Ștefan, care se ruga și zicea: Doamne, Iisuse, primește duhul meu! Și, îngenunchind, a strigat cu glas mare: Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta. Și zicând acestea a murit“ (Fapte 7, 58–60). Și Apostolul Petru se ruga în genunchi pentru învierea Tavitei: „Și Petru a îngenunchiat și s-a rugat, și întorcându-se... a zis: Tavita, scoală-te! Iar ea și-a deschis ochii... Și dându-i mâna, Petru a ridicat-o și, chemând pe sfinți (creștini) și pe văduve, le-a dat-o vie“ (Fapte 9, 40–41). Gestul îngenuncherii (așezarea în genunchi) la rugăciune era în uz și la evrei, de la care a trecut și în creștinism. Este un gest care exprimă smerenie în fața lui Dumnezeu și profundă cinstire a Lui. Exprimă și pocăința și părerea de rău pentru păcatele săvârșite. Îngenuncherea se face în timpul rugăciunii particulare și cultice (în timpul Sfintei Liturghii).

ÎNGER (gr. ἄγγελος — *aggelos* = înger, vestitor; lat. *angelus*) — în concepția ortodoxă este o ființă necorporală (spirituală), supranaturală, un obiectiv al cultului, ca și sfinții. Îngerii au fost creați de Dumnezeu înainte de a fi lumea. Ei sunt mijlocitori între Dumnezeu și oameni, vestitori ai voii și poruncilor divine, slujitori ai mântuirii oamenilor, ocrotitori și ajutători ai omului. Îngerii constituie idealul de perfecțiune și puritate și sunt reprezentați în iconografie ca niște copii sau tineri cu aripi.

Scriitorul bisericesc Dionisie Areopagitul (autor foarte controversat, pentru care a fost și numit Pseudo-Dionisie Areopagitul) vorbește despre îngeri într-una din lucrările sale intitulată „Despre ierarhia cerească”, arătând că această ierarhie este formată din *nouă cete îngerești* împărțite în trei triade: 1. *Serafimii, Heruvimii, Tronuri (Scaune)*; 2. *Domnii, Puteri, Stăpânii*; 3. *Începătorii, Arhangheli, Îngeri*. Acestea sunt nume ale cetelor îngerești, căci nume individuale se cunosc numai trei: arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail. Despre toate aceste cete îngerești ne vorbește Sfânta Scriptură, atât în Vechiul, cât și în Noul Testament, precum și Sfinții Părinți ai Bisericii (Ignatie Teoforul, Irineu, Clement Alexandrinul, Chiril al Ierusalimului, Vasile cel Mare, Grigorie cel Mare sau Dialogul, Fer. Augustin, Ioan Damaschin ș.a.). Ierarhia cerească (lumea spirituală) a fost creată prin voința lui Dumnezeu, Care a rânduit și slujirile fiecărui rang: „...întru El au fost făcute toate, cele din ceruri și cele de pe pământ, cele văzute, și cele nevăzute, fie tronuri, fie domnii, fie începătorii, fie stăpânii. Toate s-au făcut prin El și pentru El” (Coloseni I, 16). Despre rostul și slujirea îngerilor, Biserica creștină și-a formulat învățătura în *Mărturisirea Ortodoxă*, în care scrie că: „Îngerii sunt duhuri create de Dumnezeu din nimic, pentru ca să-L preamărească și să-L servească și afară de aceasta, să servească în lume oamenilor, povățuindu-i la împărăția lui Dumnezeu. Ei se dau și pentru apărarea orașelor, a împărățiilor, a țărilor, a mănăstirilor, a bisericilor și a oamenilor, clerici și mireni..., de asemenea păzesc și pe prunci. Ei aduc înaintea mării

dumnezeiești... rugăciunile și milosteniile noastre și alte faceri de bine... În Vechiul Testament, mai înainte de a fi dată Legea prin Moise, îngerii învățau pe strămoșii noștri Legea și voia lui Dumnezeu și le arătau calea mântuirii, după cum mărturisește Dionisie... Iar pe urmă, după ce s-a dat Legea, îi învățau și-i povățuiau spre cele bune... Ei de asemenea descoperă lucrările dumnezeiești... și, după porunca lui Dumnezeu, se află pretutindeni, lângă fiecare om, ne păzesc de toată primejdia și alungă pe dușmanul sufletelor noastre, care muncește fără milă pe om, dacă vede că Dumnezeu îl îngăduie să facă aceasta” (*Mărturisirea de credință...*, Ed. 1952, p. 19). La început, toți îngerii au fost în comuniune cu Dumnezeu, dar ulterior, abuzând de libertatea lor, și îndemnați de căpetenia lor, *Lucifer*, care a vrut să fie asemenea lui Dumnezeu, o parte dintre îngeri L-au părăsit pe Dumnezeu, Care i-a creat, și căzând în *păcatul nesupunerii și mândriei*, și-au pierdut puritatea și vrednicia demnității corespunzătoare firii și menirii lor, devenind *îngeri răi, diavoli sau satana*, cauză a răului pentru ei și pentru toate făpturile. Sf. Ioan Damaschin spune: „Dintre puterile îngerești, întâistătătorul cetei celei mai de jos (*Lucifer*), satana, nu a fost făcut rău prin natură, ci a fost bun, a fost făcut spre bine și nu avea în el de la Creator nici cea mai mică urmă de răutate, cu toate acestea n-a suferit luminarea și cinstea pe care Creatorul i-a dăruit-o, ci, prin voința lui liberă, s-a mutat de la starea sa naturală la o stare contrară naturii sale și s-a ridicat împotriva lui Dumnezeu, Care l-a făcut, voind să se împotrivescă Lui... Mulțimea nenumărată de îngeri, așezați sub ascultarea lui, s-a dezlipit, a

urmat lui și a căzut împreună cu el. Așadar (*demonii*), cu toate că erau de aceeași natură cu îngerii, totuși au devenit răi, înclinându-și de bună voie voința lor, de la bine spre rău⁴. Acești îngeri căzuți, diavoli, au fost pedepsiți de Dumnezeu, Care i-a alungat din lumina feței Sale, aruncându-i în întunericul cel veșnic, în împărăția iadului, după cum spune Mântuitorul: „Am văzut pe *satana* ca un fulger căzând din cer” (Luca 10, 18). Sf. Apostol Petru scrie într-una din Epistolele sale: „Dumnezeu n-a cruțat pe îngerii care au păcătuit, ci, legându-i cu legăturile întunericului în iad, i-a dat să fie păziți spre judecată” (II Petru 2, 4). Această cădere a însemnat rupere definitivă de Dumnezeu, împietrire în rău, pentru care nu mai e posibilă nici pocăința nici mântuirea, așa cum spune Sf. Ioan Damaschin: „*Ceea ce este moartea pentru oameni, aceea este căderea pentru îngeri. După cădere ei nu mai au posibilitatea pocăinței, după cum nu o au nici oamenii după moarte*”⁵. Această posibilitate a pocăinței s-a pierdut pentru totdeauna pentru diavol, după ce, pe lângă *păcatul mândriei* — care i-a adus căderea — a păcătuit și prin *invidie*, căci a ispitit pe om, creatura lui Dumnezeu, pură și fericită inițial, tocmai pentru a-l face și pe om să păcătuiască și să-și piardă astfel și el fericirea și curăția în care fusese creat să trăiască. Fiindcă urăște adevărul și face totul împotriva voinței lui Dumnezeu, diavolul este caracterizat, în numeroase texte ale Noului Testament, ca „tatăl minciunii”, căci „de la început a fost ucigător de oameni și nu a stat într-adevăr, pentru că nu este adevăr întru el... căci este mincinos și tatăl minciunii” (Ioan 8, 44), ca „cel ce înșeală pe toată lumea” și pe

care Arhanghelul Mihail și îngerii lui l-au aruncat din cer: „Mihail și îngerii lui au pornit război... și a fost aruncat balaurul cel mare, șarpele cel de demult, care se cheamă diavol și satana, cel ce înșeală toată lumea...” (Apocalipsa 12, 7 și 9), cel care și pe Iisus Hristos a încercat să-L ispitească (Luca 4, 3–13). Omul poate să se împotrivească înșelăciunii și ispitirii diavolului prin puterea credinței în Dumnezeu, prin post și rugăciune, așa cum Iisus însuși a arătat (Luca 4); omul este liber să slujească lui Dumnezeu sau diavolului care-l ispitește, dar nu-i poate hotărî voința de a rămâne credincios lui Dumnezeu, Care dă har și putere celor statornici în credința în El: „Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor smeriți le dă har. Supuneți-vă deci lui Dumnezeu. Stați împotriva diavolului și el va fugi de la voi. Aproiați-vă de Dumnezeu și Se va apropia și El de voi... Smeriți-vă înaintea Domnului și El vă va înălța” (Iacov 4, 6–8 și 10). *Cultul îngerilor* buni, slujitori ai voii lui Dumnezeu și ocrotitori ai oamenilor, a fost susținut din epoca apostolică și patristică și există nu numai în Biserica creștină ci și în alte credințe, ca cea mozaică și islamică. Biserica Ortodoxă le-a închinat sărbători speciale: 8 noiembrie, 26 martie, 6 septembrie și le-a consacrat o zi de pomenire săptămânală, ziua de luni; alte forme de cinstire a lor sunt Acatistele și Paraclisele, ca rugăciuni speciale adresate îngerilor, hramurile de biserici cu numele Sfinților Arhangheli, ca și numele purtate de credincioși: Anghel, Angela, Mihail, Gavriil (Gabriel), Rafael, Serafim etc. În Ceaslov, între rugăciunile dimineții este și una închinată îngerului păzitor. Rugăciunea către îngerul

păzitor este printre primele pe care le învață fiecare copil ortodox (*Înger, îngerașul meu...*).

ÎNGROPĂCIUNE — înhumare, înmormântare.

ÎNHUMARE sau **înmormântare** — este ritualul de așezare în mormânt al unui mort, fie că trupul e întreg și e lăsat să putrezească, fie că este mumificat sau incinerat. Ritualul înmormântării este diferit de la o epocă la alta, așa cum au arătat săpăturile arheologice. După forma mormântului și a ceremoniei funerare, se remarcă morminte plane și morminte în formă de tumuli, fie cu obiecte funerare, fie fără, așezate în groapă sau în urne, prin incinerare. Pe teritoriul României s-au descoperit toate aceste forme de înhumare, cu scheletele uneori chircite, în morminte plane, așezate în preajma locuințelor sau în cimitire — necropole (în Dobrogea, în Muntenia). Cu timpul, mai ales după răspândirea creștinismului, s-au creat necropole pentru așezările rurale sau urbane. Excepție au făcut, atât la noi, cât și în apus, capetele încoronate sau înalții prelați și ctitorii, care au fost înmormântați în incinta bisericilor și marilor catedrale; v. **Tumul**.

ÎNMORMÂNTARE — în lucrarea sa „*Ardem sau înmormântăm morții*”, publicată în 1931, Părintele Prof. I. Popescu-Mălăești a documentat pe baza Sfintei Scripturi și a Tradiției bisericești că un preot creștin nu are voie să săvârșească slujba religioasă celor care se incinerează (se ard) și nici sinucigașilor. El a combătut traducerea greșită în unele cărți de slujbă (panihide, molitfelnice) a cuvântului ebraic „*ephar*” cu „cenușă” („Eu sunt pământ

și cenușă”). Acest cuvânt „*ephar*” este folosit o singură dată în Vechiul Testament cu sensul de „cenușă”, pe când în restul textelor e folosit cu înțelesul de „țărână”, deci corect: „Eu sunt pământ și țărână”, iar „țărâna să se întoarcă în pământ cum a fost” (Ecclesiast 12, 7). Deși cartea prof. Mălăești face aceste precizări, totuși s-a continuat traducerea greșită a termenului „*ephar*” în tipărirea noilor ediții ale molitfelnicelor și panihidelor cu „cenușă” în loc de „țărână”. Acest lucru este total interzis de Biserica creștină. „Nu este îngăduit creștinului a se arde”, așa cum se menționează și în *Pravila bisericească de la Govora, 1640-1641*, care spune categoric în glava 378: „să nu ardeți trupurile morților”. Învățătura Bisericii creștine care susține înhumarea și nu incinerarea morților este susținută de textele Sfintei Scripturi: „căci pământ ești și în pământ te vei întoarce” (Facere 3, 19); sunt cuvintele lui Dumnezeu, rostite către Adam când acesta a păcătuit și a fost pedepsit prin alungarea din rai. La învierea Sa de-a treia zi, Iisus a înviat cu trupul, n-a fost o simplă arătare (Toma i-a pipăit urmele cuielor). Sf. Apostol Pavel scrie Corintenilor: „Nu știți, oare, că voi sunteți templu al lui Dumnezeu și că Duhul lui Dumnezeu locuiește în voi?” (I Corinteni 3, 16). Deci, cu ce drept poate fi ars acest trup, numit templu al Duhului Sfânt? Înhumarea morților e susținută de Biserică pe baza învățăturii Sf. Scripturi în legătură cu sfârșitul lumii și judecata de apoi, când vor învia și trupurile, și împreună cu sufletul vor primi judecata. În acest înțeles avem textul de la Ioan: „Nu vă mirați de aceasta; că vine ceasul în care toți cei din morminte vor auzi glasul Lui, și vor ieși cei ce

J

JAINISMUL — sectă apărută în sânul brahmanismului prin sec. VIII–VI înainte de Hristos, ca o reacție la sistemele filozofice ce începuseră a submina doctrina religioasă brahmană. Învățătorii sectei se numeau *Jina* („Învingător”), erau 24 la număr, dintre care numai doi, ultimii au fost persoane istorice: *Parșva* (întemeietorul din sec. VIII î.Hr.) și *Vardhamana* supranumit și *Mahavira* („marele preot” sec. VI–V î.Hr.), care duce la desăvârșirea sistemului ascetic inițiat de Parșva; el trăiește o viață de mortificare fizică prin care, ajungând să înțeleagă marea taină a atotștiinței și eliberării, devine Mahavira („marele erou” sau *Jina* — Învingătorul) și începe opera de reformare a învățăturii lui Parșva și de propovăduire a propriei sale învățături. Doctrina sa urmărește să ajute pe om să-și dobândească eliberarea finală, prin respectarea celor trei condiții: dreapta credință, dreapta cunoaștere și dreapta purtare. *Dreapta credință* este acceptarea învățăturii că într-adevăr Mahavira a descoperit calea ce duce la adevăr și la eliberarea finală. Jainismul nu acceptă existența unui Dumnezeu Creator, care conduce lumea, și de aceea este un sistem ateu, ceea ce jainiștii nu vor să recunoască, susținând că ei cred în cei 24 de „învățători” (*tirthamkaras*), precum și în numeroși zei, care însă n-au viață veșnică, ci sunt supuși, ca și oamenii, unui șir de reîncarnări, până la completa lor eliberare. *Dreapta cunoaștere* este directă (intuitivă) și indirectă (rațională), începând cu simpla

percepțiune, până la cunoașterea absolută, când se atinge ultimul grad de perfecțiune, la care cei care ajung devin *Jina*. *Dreapta purtare* rezumă morala jainistă care are la bază ideea de *Karman* (substanță fluidică), concretizând puterea faptelor de care omul trebuie să se elibereze prin împlinirea comandamentelor morale, care sunt în număr de cinci: a nu ucide o ființă vie, a nu minți, a nu fura, a trăi în castitate și a nu se atașa de bunurile materiale. Călugării și asceții trăiesc aceste comandamente morale cu atâta exigență, încât își mortifică trupul, renunțând la veșminte și hrană, grăbindu-și astfel sfârșitul, numai din dorința de a urma exemplul lui Mahavira. Renunțarea la hrană, în ultimile zile ale vieții, se recomandă și laicilor, pentru curățirea de Karman la trecerea într-o nouă viață. Situația actuală a jainismului se deosebește de cea inițială, când, fiind o simplă sectă, nu avea nevoie de manifestări cultice proprii. Ajungând însă la divinizarea marilor învățători ai sectei (Parșva și Mahavira), s-a ajuns la un cult asemănător celui hinduist. Templele jainiste sunt impunătoare prin arhitectura și bogăția lor, devenind foarte numeroase, deși ca număr credincioșii jainiști nu sunt nici două milioane, recrutați, în general, dintre oamenii foarte bogați. Au de asemenea mănăstiri impunătoare, unde călugării trăiesc renunțând la viața de mortificare și de călugări rătăcitori. Adunați în mănăstire, ei se ocupă cu știința, arta, literatura, îmbogățind literatura

jainistă, atât cu opere literare cât și sacre. Literatura sacră e cuprinsă în două canoane: unul aparține călugărilor numiți *digambaras* (mai nou și mai puțin important), celălalt, călugărilor *sverambaras* (cuprinzând lucrări vechi, din sec. IV î.Hr., scrise în versuri și proză, în dialectul popular pracrit, al limbii sanscrite) (E.V.I.R.).

JANSENISMUL — ordin religios în sânul Bisericii Catolice, a apărut în istorie în prima jumătate a sec. XVII (1636), ca o grupare de teologi erudiți, având în frunte pe profesorul *Cornelius Jansenius*, de la universitatea din Louvain (Belgia), centru cu tradiție antiezuită. Jansenius, el însuși un adversar al iezuiților, a hotărât, împreună cu ceilalți, să întocmească un plan de reformă a evlaviei și credinței catolice, pe care o vedeau subminată de cazuistica moralei iezuite. Această cazuistică s-a conturat la iezuiți mai ales în acțiunea acestora de combatere a Reformei (dezbinare produsă în sânul Bisericii Catolice, în sec. XVI). Combătând ideile Reformei, iezuiții ajunseseră la formularea unei concepții originale, pe plan moral, fapt care a dus, în secolele XVII și XVIII, la multe controverse religioase, mai ales cu privire la problema mântuirii omului. În legătură cu această problemă, reformiștii susțineau că prin păcatul strămoșesc omul a pierdut libertatea de voință (liberul arbitru) și fiindcă singur nu mai poate alege și urma calea spre mântuire, trebuie să primească harul lui Dumnezeu, singurul care-l mântuiește, indiferent de faptele sale. Acest har nu se dă însă în mod egal oamenilor, căci numai Dumnezeu hotărăște cui să-l dea și cine se poate mântui. Oamenii sunt deci

predestinați la mântuire, în funcție de alegerea pe care o face Dumnezeu. Împotriva acestor idei, iezuiții afirmă că prin păcatul strămoșesc nu s-a pervertit libertatea și voința omului, ci doar a mai slăbit, rămânând totuși în stare să-L poată cunoaște pe Dumnezeu și să-L urmeze. Vorbind despre disciplinarea voinței spre fapte bune și despre deosebirea dintre faptele bune și cele nepermise, dintre păcatele grele și cele ușoare, iezuiții au căutat să justifice prin fapte bune, chiar formale, posibilitatea mântuirii. Prin acest mod de gândire, ei considerau că omul putea fi absolvit de păcat, chiar când a făcut fapte rele, dacă situațiile din realitatea concretă au impus ieșirea din impas. De ex., spuneau ei, dacă un soț caută să comită un adulter, poate jura în fața celuiilalt că e nevinovat, dacă fapta n-a ajuns încă să fie consumată; de asemenea, un servitor sau un contrabandist pot fura, dacă sunt săraci și leafa e insuficientă. Aceste modalități de motivație a intențiilor și faptelor sunt numite de iezuiți „cazuri de conștiință”. Pentru rezolvarea acestor „cazuri” de către duhovnici, un ajutor le-a fost dat de clericul iezuit spaniol *Escobar* (1669), care a întocmit un manual pentru uzul duhovnicilor. Modul de rezolvare a „cazurilor de conștiință”, după gândirea cazuisticii iezuite, fundamentată de Escobar în manualul său, ducea la atitudini morale duplicitare, la slăbirea exigenței conștiinței morale, determinând o conștiință laxă (slabă) prea îngăduitoare, incapabilă să mai deosebească binele de rău (lascism) superficială, confirmându-se mai mult devizei lui Machiavelli („scopul scuză mijloacele”). Marele scriitor și filozof creștin Blaise Pascal,

ironizând cazuistica morală iezuită (fundamentată și de manualul lui Escobar), a caracterizat-o printr-un cuvânt nou, creat de el, *Escobarderie* (subterfugiu), *șiretenie*, adică *poți gândi una, face alta*, arătând că ești nevinovat. Împotriva acestei cazuistici au luptat janseniștii, în frunte cu *Jansenius*, a cărui doctrină antiiezuită este expusă în cartea sa „Augustinus” la care a lucrat 20 de ani, dar care n-a apărut decât după moartea sa, cunoscând însă o mare răspândire și având o mare influență. Lupta antiiezuită a janseniștilor a continuat mai acerb și după moartea lui Jansenius (+1638), atingând culmea dezvoltării ei în a doua jumătate a sec. XVII și a continuat în sec. XVIII. Din rândurile janseniștilor a făcut parte și *Blaise Pascal* (+1662) care, în lucrarea sa „Scrisori către un provincial” (atât de cunoscută, fiind trasă în 60 de ediții) a combătut puternic contradicțiile și lipsa de demnitate a moralei iezuite. Iezuiții erau însă puternic organizați și, exercitându-și influența în cele mai înalte cercuri politice (ex. iezuitul Richelieu), au dezlănțuit o prigoană puternică împotriva janseniștilor, a căror doctrină morală foarte riguroasă n-a încetat să condamne machiavelica morală iezuită. Fiindcă papii și regii Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea susțin pe iezuiți, aceștia au câștigat lupta și astfel ordinul janseniștilor a fost desființat în Franța (în 1773) și mulți clerici și laici janseniști au fost nevoiți să emigreze în Olanda. Janseniștii, puțini câți au mai rămas până azi, s-au integrat în Biserica „vechilor catolici” (IBU, vol. II, 227–230); v. **Iezuiții**.

JANSENIUS v. **Jansenismul**.

JERTFA — ideea de jertfă religioasă o găsim

în Vechiul și în Noul Testament atât cu înțelesul de ofrandă adusă ca mulțumire și slăvire lui Dumnezeu, sub forme diferite: ardere la templu de animale, de păsări sau aducerea de pâine și vin — Jertfa lui Melchisedec (v. Iconografia), mergând chiar până la hotărârea de jertfire a propriului fiu, spre a face voia lui Dumnezeu — Jertfa lui Avraam (v. Iconografia), cât și jertfa cu dăruire, ca jertfire de sine lui Dumnezeu, așa cum S-a adus pe Sine jertfă supremă Mântuitorul, Fiul lui Dumnezeu, pentru răscumpărarea omenirii din robia păcatului („Căci Paștile nostru Hristos S-a jertfit pentru noi”, spune Sf. Apostol Pavel, în I Corinteni 5, 7). Starea de jertfă neconținută a Mântuitorului este actualizată la Sf. Liturghie prin taina Sfintei Euharistii, când prin rugăciunile slujitorilor Bisericii și ale credincioșilor și invocarea Sfântului Duh, darurile — pâinea și vinul — aduse ca ofrande de către credincioși și pregătite de preot pentru slujire se sfințesc prin prefacerea în trupul și sângele Domnului. Jertfa trebuie să aibă și un caracter duhovnicesc prin viața virtuoasă, închinată lui Dumnezeu cu credință și fapte bune a fiecărui creștin adevărat.

JERTFELNIC v. **Sf. Masă, Proskomidiar**.

JINA v. **Jainismul**.

JIRTVA — denumire în religia vechilor slavi pentru sacrificiile aduse zeităților (*Svarog, Dajbog, Veles* sau *Volos* etc.) în care credeau.

JOINT (ebr. „unire”, „solidaritate”) — se numește *Organizația mondială a evreilor*; ea a luat ființă la 24 august 1914, la New-York, cu scopul întrajutorării evreilor de pretutindeni.

JOCURILE OLIMPICE — își au originea în Grecia antică; grecii antici credeau că fac

plăcere zeilor, organizând serbări, în cursul cărora aveau loc felurite întreceri, atât în lupte, alergări, gimnastică, frumusețe fizică, precum și întreceri în poezie și elocință. Câștigătorii primeau ca premiu o coroană împletită din ramuri de măslin. Jocurile erau solemnități religio-nationale și se deschideau cu ceremonii religioase. Ele se desfășurau cu prilejul diferitelor sărbători, fie legate de aniversări istorice-politice, fie în cinstea zeilor, și având caracter religios. Cele mai importante *jocuri* erau cele *olimpice*, care se celebrau din patru în patru ani, în orașul Olimpia din Elida și durau cinci zile. Jocurile erau, pentru tineretul grec, prilejuri de valorificare a însușirilor trupesti și sufletești. De aceea ele aveau o mare însemnătate morală și educativă în Grecia antică (IR, 288).

JUDECATA sufletului după moarte: PARTICULARĂ și UNIVERSALĂ (JUDECATA DE APOI) — credința în nemurirea sufletului este legată de credința în judecată, izvorând din ideea de dreptate. Exista din vremuri străvechi, deoarece și păgânii spuneau că după moarte sufletul, despărțit de trup, este supus judecății zeilor și numai după judecată își începe viața de fericire sau pedeapsă, după faptele și bunătatea sa, dincolo, în altă lume. În creștinism, dogma ortodoxă arată că *judecata* (lat. *judicium*; gr. *κρίσις*) se face *îndată după moarte*, pentru fiecare om — *Judecata particulară* —, deoarece fiecare răspunde singur de faptele sale, iar la *sfârșitul veacurilor*, când lumea se va sfârși și va veni a doua oară pe pământ Hristos „să judece viii și morții”, căci atunci va fi „învierea morților” (așa cum învățăm în *Crez*, art.11), atunci se va face

judecata de obște, universală, a tuturor, vii și morți, *Judecata de apoi*, după care fiecare își va primi definitiv osânda sau răsplata, așa după cum a urmat în viață învățătura lui Iisus Hristos, care atunci va fi fost cunoscută de toți oamenii. Viața de dincolo e pregătită de om aici pe pământ; cei buni, care L-au iubit pe Dumnezeu și prin credință și fapte bune au stat în comuniune cu El, tot așa vor fi și în lumea cealaltă, unde se vor bucura de prezența și lumina comunicării divine. Cei răi, plini de păcate și ură, nefericiți vor fi și aici și dincolo, căci fericirea e rodul iubirii, iar nefericirea e rodul urii, care aduce numai suferință și aici, și în lumea cealaltă. Între virtute și păcat nu poate fi comuniune nici pe pământ, nici dincolo (așa cum ne arată Iisus în parabola „săracului Lazăr și a bogatului nemilostiv” — Luca 16, 19–31). Starea pe care o primesc sufletele după judecata particulară, când trec în lumea cealaltă, se numește *rai* pentru cei drepti, virtuosi, care au trăit în credința în Dumnezeu și *iad*, pentru cei răi și păcătoși; așa vor rămâne până la judecata de apoi sau universală. Despre timpul când se va face judecata particulară aflăm din cuvintele Mântuitorului către tâlharul de pe cruce care-L ruga: „Pomeneste-mă, Doamne, când vei veni în împărăția Ta!” Și Iisus i-a zis: „Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu Mine în rai” (Luca 23, 42–43). *Judecata din urmă* va avea loc la sfârșitul lumii, când va veni a doua oară Mântuitorul, așa cum aflăm tot din cuvintele Lui: „Când va veni Fiul Omului întru slava Sa, și toți sfinții îngeri cu El, atunci va ședea pe tronul slavei Sale. Și se vor aduna înaintea Lui toate neamurile și-i va despărți pe unii de alții, precum desparte

păstorul oile de capre. Și va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stânga. Atunci va zice Împăratul (Hristos) celor de-a dreapta Lui: Veniți, binecuvântații Tatălui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă de la întemeierea lumii. Căci flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și Mi-ați dat să beau; străin am fost și M-ați primit; gol am fost și M-ați îmbrăcat; bolnav am fost și M-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine. Atunci dreptii Îi vor răspunde, zicând: Doamne, când Te-am văzut flămând și Te-am hrănit? Sau însetat și Ți-am dat să bei? Sau când Te-am văzut străin și Te-am primit, sau gol și Te-am îmbrăcat? Sau când Te-am văzut bolnav sau în temniță și am venit la Tine? Iar Împăratul, răspunzând, va zice către ei: Adevărat zic vouă, întrucât ați făcut unuia dintr-acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut. Atunci va zice celor de-a stânga: Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui. Căci flămând am fost și nu Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și nu Mi-ați dat să beau; străin am fost și nu M-ați primit; gol, și nu M-ați îmbrăcat; bolnav și în temniță, și nu M-ați cercetat. Atunci vor răspunde și ei, zicând: Doamne, când Te-am văzut flămând, sau însetat, sau străin, sau gol, sau bolnav, sau în temniță și nu Ți-am slujit? El însă le va răspunde, zicând: Adevărat zic vouă: întrucât nu ați făcut unuia dintre acești prea mici, nici Mie nu Mi-ați făcut. Și vor merge aceștia la osândă veșnică, iar dreptii la viață veșnică". (Matei 25, 31-46). Din această cuvântare a Mântuitorului aflăm și cum se va face această judecată și după ce criterii vor fi despărțiți cei drepti de cei păcătoși, precum și

natura răsplății; cei drepti „viața veșnică”, sinonimă cu fericirea comuniunii cu Dumnezeu Cel veșnic, iar cei păcătoși, fiind lipsiți de această apropiere de El, vor trăi în „osândă veșnică”. Iconografia ortodoxă înfățișează scena „Judecării de apoi” foarte apropiată de textul de mai sus: Iisus stând pe tronul Slavei Sale, ca mare și drept Judecător și neînduplecat, având în dreapta Sa pe îngerii cei buni, iar la stânga, pe îngerii cei răi, a căror prezență este motivată de sarcina pe care o au în împlinirea dreptății divine: îngerii cei buni să ducă sufletele dreptilor în împărăția vieții veșnice, iar îngerii răi să ia sufletele păcătoșilor, spre a le duce la „osândă veșnică”, cea care înseamnă „focul cel veșnic... gătit diavolului și îngerilor lui”. Când va avea loc a doua venire a Domnului (*Parusia*) și Judecata din urmă, nimeni nu va ști: „Iar de ziua și de ceasul acela nimeni nu știe, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl” (Matei 24, 36). La această Judecată se vor înfățișa toți oamenii „vii și morți”, căci cei morți vor învia, iar cei vii vor muri și vor învia și toți se vor prezenta la judecată și cu trupul în care au trăit, pentru că împreună au săvârșit faptele bune sau rele: „Pentru că noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea scaunului de judecată al lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău” (II Corinteni 5, 10). Scopul acestei judecări este să se arate cum oamenii, în clipa în care au cunoscut binele și răul, au făcut deosebirea și au săvârșit binele, împlinind astfel voia lui Dumnezeu. Cei care au săvârșit răul, dar au recunoscut păcatul lor și s-au pocăit, hotărând a urma calea binelui, vor fi iertați (ca și tâlharul de pe Cruce). Această judecată se face în

numele Sf. Treimi, dar rolul de judecător îl are Fiul: „Dumnezeu... a hotărât o zi în care va să judece lumea întru dreptate, prin Bărbatul pe care L-a rânduit, dăruind tuturor încredințare, prin Învierea Lui din morți“ (Fapte 17, 30-31). La judecată se vor vedea toate faptele oamenilor și toți vor fi răsplătiți după faptele lor care au fost scrise în cartea vieții fiecăruia: „Și am văzut pe morți, pe cei mari și pe cei mici, stând înaintea tronului și cărțile au fost deschise; și o altă carte a fost deschisă, care este cartea vieții; și morții au fost judecați din cele scrise în cărți, potrivit cu faptele lor“ (Apocalipsa 20,12). Judecata se va face pe

pământ, unde Domnul va veni pe „norii cerului“, în apropiere de Ierusalim, în „Valea lui Iosafat“ (Judecata lui Dumnezeu), după proorocia lui Ioil (Ioil 4, 2). Maica Domnului nu va fi judecată, fiind prin sfîntenie mai presus de îngeri, dincolo de înviere și judecată; v. **Parusia** (pentru semnele sfârșitului lumii), **Viața viitoare**.

JUPITER OPTIMUS MAXIMUS v. Idele.

JUSTIN (provine din lat. *justitia*; gr. δικαιοσύνη, ἡ — *dikaïosini* = dreptate, justiție).

JUVENALIILE v. Saturnaliile.

K

KA — este concepția primitivă egipteană despre suflet, înțeles ca un principiu vital, strâns legat de corp, care coboară în mormânt odată cu trupul și se păstrează atât cât se păstrează și trupul; mai târziu această concepție a evoluat și sufletul a fost înțeles ca o entitate distinctă, spirituală, care după moarte se desparte de trup și zboară ca un cocor, ca o pasăre, mergând sus în cer, unde-și continuă viața alături de zei. Acest suflet spiritualizat se numește *baî*.

KAABA — „piatra neagră“ de la Mecca, locul cel mai sfânt pentru mahomedani, este un bloc de bazalt (probabil un aerolit), căci se spune că „a venit din cer“, așezat într-un fel de templu de formă cubică. Închinarea mahomedanilor la această piatră se crede că reprezintă reminiscențe din cultul pietrei, străveche religie a arabilor din epoca politeismului, cult întâlnit și la fenicieni și canaaneeni. *Kaaba* era adorată, la fel ca alte divinități, în religia politeistă a vechilor popoare din Arabia, înainte de apariția islamismului. Deasupra tuturor altor divinități, aceste popoare adorau ca zeu suprem pe Allah (zeul). Zeii erau reprezentați sub forma unui cub de piatră (un mic amulet), pe care arabii îl purtau cu ei în călătorii sau îl așezau în sanctuare; sanctuarul, un fel de templu, era tot de formă cubică. La Mecca se afla cel mai important sanctuar în care erau așezate sute de chipuri idolești cioplite fie sub formă cubică fie sub o reprezentare zoomorfică. Aici veneau să se închine nomazii din toată Arabia, cu prilejul

diferitelor sărbători. Cea mai de seamă sărbătoare a arabilor era aceea din preajma echinocțiului de toamnă care se celebra în apropiere de Mecca. Pelerinii adunați cu acest prilej la Mecca, ocoleau de șapte ori sanctuarul cubic *Kaaba*, sărutau piatra neagră, beau din izvorul alăturat, numit Zemzem și apoi făceau o cursă între două localități din apropiere de Mecca. Cei care aveau în grija lor *Kaaba* și idoli aparțineau tribului *coraișiților* (așa cum slujitorii cultului mozaic se numeau *leviți*, aparținând tribului lui Levi). Prin cucerirea Palestinei de către romani, mulți evrei emigrează în Arabia (sec. I î.Hr.) formând colonii numeroase, dintre care cea mai importantă se afla la lathreb (*Medina*). Treptat pătrunde în Arabia creștinismul. Răspândirea iudaismului și creștinismului va influența asupra spiritelor, îndepărtându-le de vechea religie idolatră. Mahomed, întemeietorul islamismului, noua religie monoteistă pe care o va impune întregii Arabii, va distruge, în anul 630, sutele de idoli de la Kaaba și va rândui aici ritualul cultului islamic, în forma în care, zicea el, fusese rânduit de Abraam, părintele arabilor. Pelerinajul la Mecca, obligatoriu în vechea religie a triburilor nomade din Arabia, va rămâne și în islamism ca una dintre legile morale rituale fundamentale, pe care trebuia să le respecte orice mahomedan, adică: mărturisirea credinței, rugăciunea, milostenia rituală, postul Ramadam și pelerinajul la Mecca. Unii teologi adaugă la acestea și „războiul sfânt“, pentru răspândirea

islamismului. Mahomed însuși face acest pelerinaj de „adio“ la Mecca, devenit, pentru mahomedani, orașul lor sfânt, pentru că aici, lângă Mecca, pe muntele Hira, a avut Mahomed primele sale viziuni supranaturale și revelația noii învățături, pe care va începe s-o propovăduiască chiar din acest oraș, în care face primii prozeliti; v. **Islamismul**.

KABBALA KABBALAH („tradiție“, de la ebr. *qibbel* = a primi instrucțiunea) — este numele dat pentru *Cartea Splendorii* (*Sepher ha Zohar*), scrisă în sec. XII de către Moise de Leon; este expresia misticismului iudaic, care ajunsese la cea mai mare înflorire în sec. XII–XIII. În această carte sunt strânse tradițiile ezoterice (învățături numai pentru cei inițiați, adevăruri doctrinare ascunse, pe care nu oricine le poate cunoaște și înțelege — mistere). Învățătura Kabbalei pretinde că se află ascunsă în Sf. Scriptură, nu numai în cuvintele, dar și în literele ei, încărcate de o semnificație divină, deoarece ele repetă, sub diferite forme, numele ascuns al lui Dumnezeu, Ființa supremă, infinită și incognoscibilă, Creatorul lumii. El a dat lumii ființă sub forma a două sfere de existență: una a „lumii emanației“ și cealaltă a „lumii inferioare“, fiecare lume fiind la rândul ei alcătuită din câte zece sfere. Aceste două lumi sunt paralele și urcând scara sferelor, cu ajutorul rugăciunii și a unei vieți virtuoză, omul ajunge să câștige puteri magice. Cartea Splendorii sau *Kabbala*, numită și *Zohar*, este deosebit de importantă pentru iudei și este venerată de kabaliști așa cum e venerată Tora. Din kabbalism au generat curente mistice cum sunt Luarismul și Hasidismul; v. **Judaismul**.

KADDICH — în religia mozaică este rugăciunea pe care o recită, pentru cel defunct, soția sau fiul, timp de 11 luni, la sinagogă, în cadrul slujbelor religioase. Este o datorie a celor apropiați și rămași în viață, căci se crede că această rugăciune scapă sufletul defunctului de la suferința veșnică; v. **Judaismul**.

KAHAL (ebr.) — obște, comunitate de întrajutorare materială și spirituală tradițională, care constituie temelia vieții iudaice. Fiecare component al Kahalului trebuie să aibă cunoștința că are și o sfântă datorie de împlinit în slujba lui Dumnezeu, a poporului iudeu. La origine, cuvântul vine de la *Vaiakhel* („și a adunat“), cuvânt ce exprimă întemeierea celei dintâi comunități evreiești. *Moșe* (Moise) a adunat întreaga obște a lui Israel spre a realiza un *Kahal*, o colectivitate specifică, o comunitate evreiască, cu o triplă menire: religioasă, culturală și de ajutor social. Ea se bazează pe Tora, tradusă în toate limbile (Deuteronom 33, 4). Moise a format Kahalul a treia zi după primul Iom-Kipur din istoria evreilor, fiindcă atunci cuvântul Legii era proaspăt și putea deveni faptă (*dovar*) spre a pune baze sănătoase unei colectivități care trebuia să îndrepte greșelile trecutului și să aibă încredere și speranță în viitorul său luminos.

KALENDE — „calendele grecești“, sinonim cu *niciodată*, deoarece *kalende* (calendele), cum era numită la romani ziua întâi a lunii, nu existau cu acest nume la greci; v. **Calende** și **Calendar**.

KALI („cea neagră“ — lb. ind.) — unul dintre numele soției zeului indian Siva. Era numită și *Parvati* („zeița munților“), *Durga* („inaccesibilă“) etc. Considerată ca energia activă

(*yakti*) a lui Siva, ea are, ca și el, aceleași puteri distrugătoare și binefăcătoare. Teologia indiană o consideră ca *principiul feminin al existenței* și puterea misterioasă cu ajutorul căreia Siva stăpânește pământul. La templul zeiței Kali, din Calcutta, a slujit și Ramakrishna (sec. XIX), unul dintre reformatorii religiei indiene.

KALOIAN (Caloian) — ritual legat de pomenirea morților, păstrat și la români, din credințele religioase ale vechilor slavi; la solstițiul de vară se sărbătoresc moartea și înmormântarea simbolică a unei păpuși (un fel de manechin) care se numea *kaloian*, *skaloian* (de la slv. *Kalenu* = „de lut”). În cartea sa „*Sărbătorile la români*”, folcloristul Simion Florea Marian descrie cu amănunte sărbătoarea Caloianului în diferite regiuni ale României. *Caloianul* este o păpușă de lut (frământat cu apă), cu chip de copil, îmbrăcat în costum național și împodobit cu coji de ouă roșii, flori și busuioc, pe care îl fac fetele la țară în marșea a treia după Paște, și-l îngroapă undeva în câmp sau în pădure. În mormântarea se face cu un ceremonial ce imită o înmormântare adevărată; fetele se deghizează, îmbrăcându-se una ca preot, alta cântăreț și alta merge înaintea sicriului (cutiuța în care e pusă păpușa de lut), ducând o prăjină legată cu o fâșie de pânză în vârf (închipuind praporele sau steagul obișnuit la înmormântări); celelalte fete bocesc mortul: „Iane, iane, caloiane...” (sau își plâng morții lor — părinți, frați, surori). În a treia zi de la înmormântare, fetele merg și dezgroapă mortul, bocindu-l, apoi ori îl aduc în sat și-l sfărâmă în bucățele pe care le aruncă în fântâni, în lacuri sau alte ape apropiate, ori așa cum se află, cu sicriul, îi dau drumul pe o apă curgătoare. Acest obicei este

legat și de chemarea ploilor, așa cum se vede în textul unora dintre bocetele pentru Caloian: „Caloiene, lenc / Du-te-n cer și cere / Să deschidă porțile / Să sloboadă ploile / Să curgă ca gârlele... / ca să crească grânele... / Să crească legumele / Și toate ierburile...”, și alte multe variante pe aceeași temă a ploii. Caloianul sau Scaloianul este numit de românii din Bulgaria și *Gherman*. Și în Banat, sub acest nume se sărbătorește o zi, care cade cu 5 zile înainte de Înălțarea Domnului, pentru a feri recoltele de dăunători (omizi, insecte ș.a.).

KAMA (KAMADEVA) — zeul iubirii în hindusim, un fel de Cupidon indian, închipuit ca un tânăr frumos, înarmat cu un arc (cu coardă de albină) și săgeți (din pene și flori).

KAMADEVA v. **Kama**.

KAPILAVASTRU — oraș în nordul Indiei, locul natal al lui Budha; v. **Budismul**.

KARAITII — credincioși evrei care nu recunoșteau Talmudul, ci se conduceau numai după învățătura biblică. Majoritatea scrierilor karaților (exegeze biblice, polemici împotriva talmudiștilor, cercetări lingvistice) sunt redactate în limba arabă. Literatura karaită atinge apogeul în secolul X. Egiptul va deveni, în sec. al XII-lea, sediul central al literaturii karaite în limba arabă.

KARMA sau **KARMAN** („faptă”) — înseamnă, în doctrina brahmană privitoare la reîncarnare, totalitatea faptelor unui om, fapte care determină renașterea și calitatea vieților succesive, până la contopirea cu Brahma; v. **Jainismul**.

KARNAK — oraș în Egipt, unde se află celebrul templu închinat zeului Amon-Ra, și a cărui construcție a durat aproape două milenii; început în mileniul II î.Hr., a fost terminat în

epoca imperiului roman. La templu se ajungea pe o alee străjuită de sfinți, până la un portal prin care se pătrundea în prima curte, și numai după ce se străbăteau mai multe porți și săli, în care se intra prin mari portaluri, se ajungea la templul central, în care se afla statuia zeului; aici nu pătrundeau decât preoții și slujitorii templului, fiind interzisă intrarea pentru persoanele din afara clerului (E.V.IR).

KAŞER (*kuşer*) — la evrei, un anumit ritual privind tăierea cărnii pentru alimentație, precum și anumite alimente care sunt *kuyer* (permise, curate) și e permis evreilor (*habot-nici*) de a le consuma.

KATARSIS (κάθαρσις, ἡ — *katharsis* = purificare) — termen folosit de Aristotel pentru a defini rolul purificator al artelor.

KEDAŞIM (ebr.) — martiri, pentru religia mozaică.

KEKRAGARII (gr. κράζο — *krazo* = a striga; κύριε ἐκέκραξα — *Kirie ekekraxa* = „Doamne strigat-am“, Ps.140, 1) — sunt stihiri care se cântă după versete din Ps.140, la slujba vecerniei.

KERIGMA, KERIGMATICA (κήρυγμα, τό — *kirigma* = propovăduire, vestire) — predica kerigmatică sau predica de propovăduire, de vestire a Evangheliei.

KEMPIS v. *Imitatio Christi*.

KENOZA v. *Chenoza*.

KETUBA (ebr.) — numele actului de căsătorie religioasă la evrei; v. **Hupa**.

KHATAM v. *Islamismul*.

KHATIB v. *Islamismul*.

KHUTBA — predica rostită în fiecare vineri în moschee.

KHAZZAN (ebr.) — este denumirea ce o are

slujitorul cultului la evrei începând cu anul 70 d.Hr., când a fost dărâmat Ierusalimul și iudaismul nu a mai avut preoți propriu-ziși, căci rabinii nu citeau decât rugăciunile principale și în predici; v. **Iudaismul**.

KIBLAH v. *Islamism*.

KIBUŢ (ebr.) — comunitate, colectiv de muncă.

KIGALLU sau **ARALI** — era, în religia asiro-babiloniană, numele împărăției morților. În această împărăție, concepută ca o cetate puternică, bine păzită, nu intra nimeni decât cu învoirea zeiței *Ereskigal*. Cei intrați nu purtau nici haine, nici podoabe. Despre această sumbră împărăție se spunea că în ea curge „izvorul vieții“ și într-un loc ascuns se afla „pomul vieții“ sau al „reîntineririi“. Acest mit confirmă ideea de nemurire în mitologia și religia babiloniană.

KIPUR v. *Yom-Kipur*.

KLIRONOMIE (κληρονομία, ἡ — *klironomia* = moștenire) — „moștenirea“ lui Dumnezeu, privind raportul Dumnezeu-om, adică supunerea de bunăvoie a oamenilor față de Hristos în care oamenii au cunoscut pe Dumnezeu prin faptul pogorării Lui din cer, prin răstignirea și învierea Sa, și de aceea și-au supus mintea și inima lui Hristos, și astfel Fiul S-a făcut stăpân al minții și inimii și voinței oamenilor, care au devenit „moștenirea“ Lui. Prin fire, toate sunt supuse lui Dumnezeu, ca niște făpturi Ziditorului lor; prin moștenire, Fiul S-a făcut stăpân și oamenii au primit cu bucurie stăpânirea și jugul Lui. E o supunere de bunăvoie, așa cum o aflăm și la proorocul Isaia care, prevestind-o, dorea această stăpânire: „Doamne, Dumnezeul nostru, moștenește-ne pre noi!“.

formulă de rugăciune, păstrată în Sf. Liturghie: „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău și binecuvântează moștenirea Ta!” (Psalmul 27, 12: „Mântuiește poporul Tău și binecuvântează moștenirea Ta”).

KLOTZ — în jargon ebraic înseamnă „butuc de lemn” (întâlnit în scrierile lui Salom Alehem, ex.: povestea „Din vioară”); în lb. română *cloț* are înțelesul de surcele, bucățele de lemn pentru foc („du-te și adu câteva cloațe pentru foc” — folosit în Argeș, Suseni); în lb. germană *Klotz* — bucată de lemn, de unde a venit și în lb. română, prin asimilare (în vremea ocupațiilor nemțești).

KOGAIONON v. **Zamolxis**.

KOHANIM (ebr. „preoți”) — *preoții* evrei al căror rol era de mijlocitori între om și Dumnezeu, de îndrumători spirituali ai credincioșilor și de săvârșitori ai cultului public (aduceau la templu ofrandele și sacrificiile); erau aleși numai din tribul lui Levi; v. **Iudaismul**.

KOHELET (ebr.) — *Eclesiastul*, carte filosofico-religioasă, din Vechiul Testament, scrisă de regele Solomon; v. **Eclesiastul**.

KOHEN-GADOL (ebr.) — „marele preot” de la templul din Ierusalim.

KOLENDA (slv.) — era, în religia vechilor slavi, cea mai importantă sărbătoare de iarnă; la fel era și sărbătoarea numită *Kračun* (Cră-

ciun); v. **Calende** și **Colinde**.

KONDAKARION (κονδακάριον, τὸ — *kondakarion*) — este cartea de slujbă care cuprinde condacele (v. **Condac**) fiecărei sărbători din cursul anului bisericesc. Împreună cu troparele și alte cântări bisericești au fost tipărite și condacele într-un volum numit *Sabornicariu*.

KONTAKION v. **Condac**.

KRIȘNA (KHRISNA) — erou în mitologia hinduismului, socotit o întrupare a lui Vișnu, unul dintre cei trei mari zei din religia hindusă (Brahma, Siva și Vișnu).

KȘATRIYA — se numește, în brahmanism, casta nobililor și a războinicilor. Altădată, din această castă se alegeau regii. Formată din oameni culți care n-au atribuții religioase ci numai însărcinări administrative și judecătorești, casta Kșatriya citește Vedele, fără a avea însă voie să le interpreteze. Acest drept îl au doar brahmanii.

KUKULION v. **Condac**.

KUȘER v. **Kașer**.

KYRIE (κύριος — *kirios* = domn; κύριος ἡμῶν — *Kirios imon* = Domnul nostru), *Kirie eleison* — Doamne miluiește (Chiraleisa, peiorativ, în *Amintiri din copilărie* de Ion Creangă).

L

LABARUM — era numit de latini steagul împodobit de Sf. Constantin cel Mare cu semnul crucii și inițialele lui Iisus: IS, HR, NIKA (Iisus Hristos Biruitorul), în urma poruncii venită de sus: „Prin acest semn vei învinge!“. Aceasta s-a întâmplat în anul 312, când în războiul cu Maxențiu, rivalul său la tronul imperiului, Constantin a ieșit biruitor și în 313 a decretat creștinismul ca religie de stat.

LADINO — limba *ladino*; v. **Iudaismul**.

LAIC (mirean) — credincios, care nu face parte din cler, care nu e preot.

LAMA — „preot“ în lamaismul tibetan; v. **Lamaismul**.

LAMAISMUL (*la-ma* = profesor, magistru, în lb. tibetană) — este o doctrină religioasă provenită din amestecul de budism și credințe religioase populare din Tibet, Mongolia și nordul Chinei. Vechea religie a tibetanilor, numită *bon-po*, consta din cultul spiritelor și cultul naturii. Divinități ale naturii (munți, lacuri, râuri) erau adorate și în Mongolia, unde se practica tot felul de vrăjitorii. Budismul a pătruns în Tibet prin sec. VII d.Hr., dar el s-a amestecat în asemenea măsură cu practicile religioase ale autohtonilor (demonismul, naturismul, vrăjitoria), încât din învățătura lui Buda n-a mai rămas aproape nimic. S-a creat, în schimb, o ierarhie clericală, care a făcut din Tibet un stat teocratic. În sec. XV are loc o reformă, care aduce clerul la rostul său adevărat de slujitor religios, având și un conducător religios numit *Dalai-Lama* („Cel asemenea oceanului —

puternicul Lama“), având reședința în *Lhasa*, orașul sfânt al tibetanilor. **Lamaismul** posedă o mare colecție de cărți sacre și profane. Cultul morților este dezvoltat, practicându-se incinerarea (pentru nobili) sau ciopârțirea cadavrelor, care sunt apoi aruncate la câini sau la vulturi spre a fi devorate. Cadavrele criminalilor sunt aruncate în apă. Riturile sunt complicate, cred în diferite zeități, se închină la idoli și cred în puterea unor formule de rugăciuni (ex. formula *Om mani padme hum* = „Doamne, bijuterie din lotus, amin!“).

LAMPADARIU sau CANDILAPTUL (λαμπαδάριος, ὁ — *lampadarios*, o; ὁ κανδηλανάπτης — *kandilanaptis* = aprinzător de candelă) — denumiri vechi pentru acei slujitori ai Bisericii primare, care făceau parte din *clerul inferior* și sarcina lor, în biserică, era să aprindă candelile, luminile. Aceste denumiri s-au păstrat până târziu în cărțile noastre de slujbă (ex. cartea *Dumnezeieștile Liturghii*, ed. a V-a, Cernica, 1927). Deoarece această sarcină revine astăzi paraclisierului bisericii, vechea denumire a fost înlocuită cu cea de *paracliser*, așa cum se vede din edițiile mai noi ale Liturghierului românesc. **LARII, MANII, PENATII, GENIILE** — erau, în religia romanilor, zeități ocrotitoare ale oamenilor; **LARII** ocroteau cetățile și orice loc în care trăiau comunități omenești; **MANII**, sufletele strămoșilor, ocrotitorii familiei; lor le închinau romanii cultul religios familial al strămoșilor; **PENATII** erau tot zeități familiale,

care vegheau prosperitatea casei; *GENIILE* vegheau asupra oamenilor, fiecare bărbat având un *genius* și fiecare femeie o *luno* (aveau același rol pe care îl au îngerii în religia creștină) (IR); v. **Manii**.

LARVAE și **LEMURES** — în religia românilor, erau *spirite răufăcătoare* ale morților (criminali, sinucigași) asemănătoare cu strigoii.

LASCISMUL — lipsă a conștiinței, o boală, datorită căreia omul nu poate face diferența între păcatele grele și păcatele ușoare, lăsându-se condus de pornirile instinctuale, trupești.

LATREUTICO-EUHARISTIC — trăsătură caracteristică a cultului ortodox, al cărui scop este, în primul rând, de a aduce lui Dumnezeu adorare (*latrie*) și mulțumire (*euharistie*). Omagiul de adorație, de laudă și mulțumire datorat de comunitatea creștină lui Dumnezeu se realizează plenar în cadrul Sfintei Liturghii; v. **Har**, **Harismatic**.

LATREUTIC v. **Latric**.

LATRIC (λατρεία, ἡ — *latreia* = adorație, cult), **cult de adorare** (θεοσέβεια, ἡ — *teoseveia*) — slujire sau supunere necondiționată față de Stăpânul absolut, față de Dumnezeu. Acesta este *cultul absolut* dar există și un *cult relativ* (de venerare) sau *dulie* (δουλεία, ἡ — *douleia* = de închinare; προσκύνησις, ἡ — *proskinesis* = închinăciune) sau *de cinstire*, care se acordă sfinților. Cinstirea deosebită dată Sf. Fecioare se numește *hiperdulie* (ὑπερδουλεία, ἡ — *iperdouleia* = preacinstire), supravenerare; v. **Adorare**.

LAUDELE, **LĂUDĂRILE** sau **HVALITELE** (οἱ Αἵνοι, τὸ πασαπνοάριον — *oi Ainoi, to pasapnoarion*) — sunt

cântările principale și caracteristice ale rânduiei Utreniei (v. **Hvalitele**). Cântările, rugăciunile, laudele și mulțumirile care se aduc lui Dumnezeu în zilele de sărbători, iar în mănăstiri, în fiecare zi, sunt grupate într-o serie de slujbe care se numesc în general cu un termen consacrat „*Cele șapte laude*” și anume: *Vecernia* (slujba de seară), *Pavecernița* sau *Dupăcinarea* (rugăciunea de după cină sau înainte de culcare), *Polunoșnița* sau *Miezonoșnica* (rugăciunea de la miezul nopții), *Utrenia* (slujba de dimineață) și *Orele* sau *Ceasurile*, în număr de patru (I, III, VI, IX), adică rugăciunile de la începutul celor patru sferturi ale zilei. Slujba celor șapte Laude începe cu Vecernia, conform tradiției moștenite de Biserica creștină din Vechiul Testament, când începutul zilei liturgice sau bisericești se socotea nu de la miezul nopții, ca în viața civilă, ci de cu seară. De aceea, în cărțile de slujbă (Minee, Octoih, Triod și Penticostar), lauda liturgică a fiecărui sfânt sau a fiecărei zile bisericești începe cu slujba de seară, adică cu vecernia. Aceste Laude se socotesc în număr de șapte, deoarece Utrenia și Ceasul I se fac împreună, altfel, la număr ar fi opt. Biserica creștină a moștenit numărul de șapte de la evrei (la care, ca și la vechile popoare din Orientul Mijlociu, numărul șapte avea un rol simbolic în viața religioasă. „De șapte ori pe zi Te-am lăudat pentru judecățile dreptății Tale”, zice Psalmistul — Ps. 118, 164). Liturghiștii ortodocși pun acest număr simbolic în legătură cu cele șapte daruri ale Sf. Duh, *rugăciunea* fiind și ea privită ca *un dar al Duhului Sfânt*, care zice Sf. Ap. Pavel „Se roagă pentru noi cu suspine negrăite” (Romani 8, 26). Instituirea

celor șapte Laude s-a făcut pe temelii biblice și bisericești (v. L.G. p.23–28; 28–160). *Cele șapte Daruri* ale Duhului Sfânt sunt: al înțelepciunii, al înțelegerii, al sfatului, al puterii, al cunoștinței, al buneii credințe și al temerii de Dumnezeu.

LAVRA (λάβρα, ἡ, μοναστήριον, τό — *lavra, monastirion*) — mănăstire; ex. vestita Lavra Pecerska din Kiev, unde a fost mitropolit Petru Movilă, din familia domnitoare a Moldovei (sec. XVII); Marea Lavră — Muntele Athos.

LAZARET-uri (ital. *lazzaretto*) — spital pentru leproși, numiți și Lazzari, după numele protectorului lor, Sf. Lazăr.

LAZĂR — ucenic și prieten al Mântuitorului, frate cu Marta și Maria, din Betania, cel pe care Iisus l-a înviat din morți, la patru zile după ce Lazăr murise. Biserica îl pomenește în Sămbăta Floriilor, minunea învierii lui fiind făcută de Iisus în ultimul Său drum spre Ierusalim, unde avea să pătimească și să fie răstignit.

LECANOMANTIA — practica mantică (de ghicit), la babilonieni, constând în a vărsa puțin ulei în apă sau invers, apă în ulei, și a interpreta „semnele”, care se puteau citi în formele produse de amestecul celor două lichide.

LECTICARII — slujitori în biserica primară, care nu făceau parte din cler și al căror rol era de a organiza funeraliile, mai ales ale săracilor, pe care trebuia să-i îngroape; *lecticarii* sau *decanii* (δεκανοὶ ἡτοιλεκτικάριοι — *dekani itilektikari* = purtători de năsălie) era o organizație asemănătoare cu cea a *fossorilor* (groparilor), creată de împăratul Justinian, în Bizanț (sec. VI).

LECTURI BIBLICE — se numesc acele *texte din Biblie* care au intrat în componența serviciilor divine ale Bisericii creștine. Aceste texte sunt luate atât din Vechiul Testament cât și din Noul Testament. Pentru folosirea lor în cult au fost împărțite în fragmente, adică unități de lectură numite: *catisme, parimii, pericope*. *Catisme*le cuprind cei 150 de psalmi, împărțiți în 20 de grupe. O astfel de grupă se numește *catismă*. Fiecare catismă este formată din versete de psalmi, legate tematic (ex. Psalmii dimineții, ai nopții etc.). Catismele sunt astfel rânduite, încât să poată fi cuprinse în slujbele unei săptămâni (să fie citiți cei 150 de psalmi). În Postul Mare, catismele se citesc și de două ori pe săptămână. Psalmii sunt rânduiți pe teme, astfel încât să marcheze nu numai caracterul momentului slujbei (Psalmii de seară la Vecernie, Psalmii de dimineață la Utrenie etc.), dar sunt grupați și după număr și după felul în care se citesc. Astfel avem *Exapsalmul* (grupul de șase psalmi ai Utreniei: 3, 37, 62, 87, 102, 142), care redau stări sufletești de mare expresivitate: deznădejde, plângere, speranță, încredere, cum e psalmul 62 al dimineții: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, pe Tine Te caut dis-de-dimineață...”, *Psalmii antifonici* (Ps. 91–93), care s-au păstrat în Liturgia Catehumenilor, din vechea rânduială a Liturghiei; *Psalmii tipici* (Ps. 102 și 145) din slujba Obedniței (Prânzânda), din care azi nu se mai cântă decât primul verset din Ps.102: „Binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul”; *Psalmii aleluici* sau de laudă, care se cântă la slujba Laudelor încă din sec. IV, numiți astfel după refrenul Aleluia, moștenit de creștini din cultul iudaic (Ps. 148–150). Nici ei nu se mai

cântă în întregime, decât în zilele când nu au stihiri la Laude în Minei, dar în duminici și sărbători se mai cântă doar primele două versete din Ps. 148 și câteva versete din ceilalți psalmi. *Parimiile* sunt lecturi din anumite cărți ale Vechiului Testament și ale Noului Testament. Cuvântul *Parimie* (παροιμία, ἡ — *paroimia* = proverb, parabolă, pildă) denumește *Proverbele* (Pildele) lui Solomon, din Vechiul Testament. Cu timpul denumirea de *Parimie* s-a generalizat pentru toate lecturile biblice folosite la Vecernie, deoarece, de cele mai multe ori, aceste lecturi se iau din „Pildele lui Solomon”. Acestea sunt texte filozofice, cu caracter didactic, de mare profunzime și înțelepciune. *Pericopele* (περικοπή, ἡ — *perikopi* = tăietură, lecție) sunt unități de lectură din cărțile Noului Testament. Ele se citesc în cadrul serviciului divin și poartă denumirea de *Apostol* și *Evanghelie*, după caracterul scrierii căreia aparțin: *Evanghelia* este o lectură din cele patru Evanghelii, iar *Apostolul* este pericopă din Faptele Apostolilor și din Epistolele Sfinților Apostoli; *Evanghelia* și *Apostolul* se citesc atât în cadrul Sfintei Liturghii (în prima parte, la Liturghia Catehumenilor), cât și al altor servicii divine (la rânduiala Utreniei, a Vecerniei, la slujbele Sfintelor Taine și ierurgii). *Paricopele* erau odinioară alternate cu cântări din Psalmi. Textul psalmilor s-a împuținat treptat, astfel încât n-a rămas decât câte un verset sau două, care se cântă înainte și după Apostol, numite *Prochimen* (προκεῖμενος, ὁ — *prokeimenos* = așezat înainte, cel dinainte) și cel de la urmă: *Aleluiarion*, fiindcă era însoțit de refrenul *Aleluia* („Lăudați pe Domnul”). Aceste stihuri, deși sunt scrise în Apostol, nu

se mai cântă, și în locul lor a rămas numai vechiul refren *Aleluia* (care se zice de trei ori și se cântă după Apostol). Simbolismul pericopelor: citirea Apostolului închipuie alegerea Apostolilor de către Mântuitorul și trimiterea lor la propovăduire; citirea Evangheliei simbolizează arătarea deplină a lui Hristos în lume, propovăduind mulțimilor și săvârșind minuni; cuvintele care se rostesc („Slavă Ție, Doamne, slavă Ție!”) la început și după citirea Evangheliei închipuie salutul pe care poporul îl aduce lui Hristos Însuși (LG, ed. 1993).

LECTURI HAGHIOGRAFICE v. **Lecturi patristice.**

LECTURI PATRISTICE — sunt lecturile folosite în cult și ale căror texte au fost scrise de Sfinții Părinți ai Bisericii, sub formă de rugăciuni, de povățuiri sau de istorisiri (cum sunt și viețile de sfinți, care constituie *lecturile haghiografice*). Multe din textele rugăciunilor cultice sunt atribuite Sfinților Părinți Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur, datorită prestigiului lor de mari ierarhi teologi și neîntrecuți maeștri ai rugăciunii. Așa sunt, de ex., rugăciunile de la Împărtășanie, dintre care unele sunt scrise și de alți mari teologi și scriitori, ca: Sf. Ioan Damaschin, Simeon Metafrastul și Chiril al Ierusalimului (ex. Rugăciunea de mulțumire după împărtășanie). Sf. Vasile cel Mare este autorul cunoscutelor rugăciuni de exorcizare, numite *Molitfele sau blestemele Sf. Vasile* (care se citesc în ziua de Sf. Vasile, 1 ianuarie, după slujba Sf. Liturghii), dintre care unele sunt atribuite Sf. Ioan Gură de Aur. În afară de rugăciuni, cultul ortodox folosește și alte lecturi din Sfinții Părinți, cum sunt textele catehetice: ex. cele două „Cuvinte” de învățătură care se

citesc la împărtășanie în ziua respectivă: „Cuvânt pentru Sfânta și Marea Joi“ și „Cuvânt pentru Duminica Sf. Paști“ (care se află în Molitfelnic și în Penticostar, atribuite Sf. Ioan Gură de Aur, învățături prețuite pentru frumusețea și valoarea lor didactică și morală). La fel e „Cuvânt de povățuire către preot“, atribuit Sf. Vasile, cuprinzând îndrumări despre cum trebuie să slujească preotul Sf. Liturghie și care trebuie să fie atitudinea în timpul slujirii (*Cuvânt* tipărit și azi în Liturghierele grecești). Numeroase lecturi din scrierile Sfinților Părinți (Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Atanasie, Sf. Ioan Damaschin) sunt cuprinse în unele cărți de ritual și mai ales în Triod, pentru serviciul divin din mănăstiri, spre a fi citite în anumite momente din rândul slujbelor zilnice, fie în afară de biserică (în chilii sau la trapeză) pentru învățatură și înduhovnicirea călugărilor. Dintre acestea: „Cuvântul Sf. Vasile despre post“ (se citește la slujba Utreniei, în zilele de luni, miercuri, vineri, în săptămâna dinaintea începerii Postului Mare); „Omiliile la Facere“, ale Sf. Ioan (de citit în prima săptămână din Post); citire din „Exaimeronul Sf. Vasile cel Mare“; la Sinaxarul zilei de 19 ianuarie, din Mineiul ortodox, se povestește o minune săvârșită de Sf. Vasile, care prin rugăciunile sale a deschis ușile catedralei din Niceea și a dat-o ortodocșilor. *Sinaxarele* sunt minunate lecturi hagiografice, care-și au originea în actele martirice; o parte din ele sunt alcătuite de Nichifor Calist și se citesc de către preot, diacon, cântăreț, după cântarea a VI-a a Catavasiilor. Lecturile destinate îmbunătățirii vieții duhovnicești (mai mult vieți de sfinți) au fost

adunate și traduse în românește împreună și cu lecturi din Sfinții Părinți, într-o colecție cu titlul *Proloage* (tipărite la Neamț, 1854). Acest gen de lecturi îl constituie și colecția tradusă din lb. greacă și prelucrată de Pr.Prof. D. Stăniloae, sub titlul *Filocalia* (apărută în 12 volume); asemănător este *Patericul românesc*, datorat Pr. Ioanichie Bălan, tipărit în ultimii ani (LG). **LECȚIONAR** v. **Evangelistar**, **Lecturi biblice**, **Pericope**.

LEGĂNAREA COLIVEI — este o formă de *ritual* în timpul serviciului divin la parastase când, într-un moment al slujbei, ofrandele aduse pentru pomenirea răposatului se ridică, ținându-se în mâini de membrii familiei și se leagănă (coliva, colacii, vinul), apoi se așează pe masă. La originea ritualului stă *înălțarea ofrandelor la templul iudaic*, așa cum aflăm din Vechiul Testament: „Să mai ieși o pâine, din cele cu untdelemn, o turtă cu untdelemn și o azimă din panerul ce este pus înaintea Domnului; să le pui toate pe brațele lui Aaron și pe brațele fiilor lui, ca să le aducă, legănându-le, înaintea Domnului“ (Leșire 29, 23–24; comp. și Levitic 7, 30 ș.a.). Termenul *ἀναφορά*, ἡ — *anafōrā* (de la *ἀναφέρω* — *anáfero* = a înălța, a ridica) a însemnat inițial „înălțare, ridicare“, ca apoi să ia înțelesul de „jertfă, ofrandă“ (*oblatie* sau *illatio*), pentru că oferirea jertfei se face prin ridicarea, înălțarea darului de jertfă spre a fi primit de Domnul. Înălțarea și *legănarea colivei* este o formă de rugăciune către Domnul, pe care Îl implorăm să Se milostivească de sufletele răposaților noștri, să primească ofranda care se aduce pentru iertarea și odihna lor, „ca Domnul să-i primească în împărăția Sa“. În Liturgia

creștină *Anaforă* este rugăciunea în timpul căreia se săvârșește jertfa liturgică (sfințirea și prefacerea darurilor), este centrul Sfintei Liturghii; v. *Anaforă*.

LEGEA NOUĂ — este numită a doua parte a Sfintei Scripturi, adică Noul Testament, care cuprinde Evanghelia creștină.

LEGEA TALIONULUI („ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”) — aspra lege a justiției mozaice, este legea reciprocității și a corespondenței: „De se va ridica asupra cuiva martor nedrept, învinuindu-l de nelegiuire... și, dacă martorul acela va fi martor mincinos... să-i faceți ceea ce voise să facă el fratelui său. Și așa să stărpești răul... Să nu-l cruțe ochiul tău, ci să ceri suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior. Cu răul pe care îl va face cineva aproapelui său, cu acela trebuie să i se plătească” (Deuteronom 19, 16, 18, 19 și 21).

LEGEA VECHE — denumire pentru Vechiul Testament.

LEMURES — în religia romană, se numeau sufletele morților deveniți strigoi; aceștia veneau pe pământ și provocau rele și suferințe celor vii. Pentru a se preîntâmpina asemenea necazuri și pentru a liniști aceste suflete, romanii săvârșeau anumite ritualuri în zile speciale, numite *Lemuria*, la 9, 11, 13 mai. În aceste zile, stăpânul casei se scula la miezul nopții și umbla prin casă cu picioarele goale, troznea din degete și arunca înapoia sa boabe de bob negru, și, fără a privi în urmă, rostea: „Cu acest bob mă răscumpăr pe mine însumi și pe ai mei”, după care stropea cu apă sfințită, bătea într-o placă de bronz și striga (de nouă

ori) un descântec: „spirite ale strămoșilor mei, ieșiți afară”, fiind încredințat că strigoi se reped la boabe și, influențați de cuvintele descântecului, se vor depărta de casă (IR); v. *Larvae*.

LEMURIA v. *Lemures*.

LETURGHIE v. *Liturghie*.

LEVAIA (ebr. „înmormântare”) — la evrei, întâi se face *tahara*, adică spălarea mortului și apoi *tahritim* sau înfășurarea lui în giulgiu de pânză albă (în Calendar Luah 5740, anul 1979-1980).

LEVIATHAN — numele dat în Vechiul Testament unui monstru uriaș, din gura căruia curge râul de foc, în care sunt aruncați, după moarte, la „Judecata de apoi”, toți cei păcătoși. Simbolic, Leviathanul este iadul. Este reprezentat în iconografie ca râul de foc, în scena „Judecării de apoi” din pictura murală de la mănăstirile moldovene (Voroneț ș.a.), în pronaos sau pe peretele exterior dinspre apus, lângă ușa de intrare în biserică.

LEVITIC — carte în Vechiul Testament, din grupul Pentateuh, scris de Moise; v. *Biblia*.

LIBAȚIE — era în cultul păgân jertfa adusă zeilor sub forma unei băuturi care era vărsată după ce aducătorul gusta din ea.

LIBER-ARBITRU — înseamnă libera voință pe care Dumnezeu a dat-o omului spre a alege singur între bine și rău, spre mântuirea sa.

LIFTA, -E — sinonim cu păgân, cretic, străin, om de altă credință (liftă străină), cu alte obiceiuri; termen vechi — liftă, litvă, de la *Litvei* = Lituania, ai cărei locuitori erau păgâni; *liftenii* erau idolatri încă în sec. XIV, după care au devenit catolici.

LIMB, -uri (*limbus* = margine a unui cerc, a

unui astru) — la catolici „*limb*“ este locul unde erau sufletele celor drepti înainte de venirea lui Hristos și locul unde se duc sufletele copiilor nebotezați; v. și Dante Alighieri (1265–1321), care în opera sa „Divina Comedie“ (1300–1318), vorbește despre această problemă.

LIMONARIU sau **LIVADA DUHOVNI-CEASCĂ** — antologie de povești religioase și îndemnuri duhovnicești, aparținând călugărilor din mănăstirile răsăritene (sec. VI–VII); s-a tradus și s-a tipărit în limba română în 1991, la Episcopia Ortodoxă din Alba-Iulia.

LINTOLIU (lat. *lindeolum* = bucată de pânză) — giulgiu, pânza cu care se acoperă mortul când este așezat în sicriu.

LINGURIȚĂ (λαβίς, ἥ — *lavis* = clește; κολίαρτον, τό — *coliarion*; lat. *cochlear* sau *cochleare* = lingură pentru lichide) — ca obiect de cult, este o linguriță de aur sau argint, având la capătul mânerului o cruciuliță; această linguriță se întrebuințează la împărtășirea credincioșilor cu Sf. Trup și Sânge, amestecate în Sf. Potir. Se folosește denumirea de *clește*, pentru că la început preotul dădea împărtășania cu mâna, unind ca un clește cele două degete cu care lua pâinea umezită cu vin și o dădea credinciosului în gură. Lingurița a înlocuit acest procedeu spre a se împiedica sfărâmarea și risipirea Sf. Trup și Sânge. Simbolismul noțiunii de „clește“ îl găsim în viziunea profetului Isaia (6, 6–7) în care serafimii, din porunca lui Dumnezeu, au luat cu un clește cărbunele de foc și l-au pus în gura proorocului, ca semn al curățirii lui de păcate și a misiunii lui profetice; acel cărbune închipuie și pe Hristos cel euharistic, iar cleștele este acum lingurița cu care se dă credincioșilor împărtășania — *Sf. Trup și*

Sânge al lui Hristos (LG).

LITANIE v. **Litie**.

LITIE (λιτή, ἥ — *liti*, *i* = rugăciune, procesiune) — este un serviciu religios (ortodox), care se săvârșește în mănăstiri, în cadrul slujbei de seară (Vecernie sau Priveghere) și mai rar la slujba de dimineață (Utrenie). Rugăciunea Litiei are un caracter penitențial (rugăciune de implorare). De la *litie* derivă *litanie*, adică *rugăciune lungă*, repetată, stăruitoare și plângătoare, în care se invocă Mântuitorul, Maica Domnului și toți sfinții. *Litaniile* erau, în primele veacuri ale Bisericii, rugăciunile obștești făcute de mulțimea credincioșilor, în frunte cu clerul, sub formă de procesiune solemnă, afară din biserică sau chiar afară din sat sau oraș. Această formă de *litie* — *procesiune* se făcea în vechime mai ales în cazuri de mari nenorociri sau calamități (secetă, inundații, molime, războaie, cutremure etc.) când, prin cântări religioase și rugăciuni, se invoca mila și îndurarea lui Dumnezeu pentru îndepărtarea nenorocirilor. Asemenea litanii sau procesiuni cu rugăciuni ocazionale (ex. sfeștanii pentru ploaie, când e secetă) le face și azi Biserica Ortodoxă. *Litii* (*litanii*) se numeau și procesiunile de noapte, organizate de Sf. Ioan Gură de Aur (când era patriarh la Constantinopol), precum și de alți mari ierarhi din sec. IV–V, pentru combaterea ereziilor cu ajutorul imnelor ortodoxe, cântate de credincioși. La rugăciunile vechilor litii procesionale, s-a adăugat, cu timpul, un ceremonial nou, în cadrul căruia se binecuvintează *artosele* (pâinile) aduse de credincioși la biserică împreună cu puțin vin și untdelemn, la sfârșitul slujbei Vecerniei din ajunul marilor

praznice, spre cinstirea și pomenirea sfinților sărbătoriți. Slujba Litiei se săvârșește în naos, spre deosebire de trecut, când prima parte a acestei slujbe se săvârșea în pronaos, unde ședea penitenții, simbolizând starea omului alungat din rai, iar revenirea credincioșilor și preoților în naos, pentru a doua parte a slujbei, simboliza redeschiderea porților raiului și a milostivirii lui Dumnezeu față de om. *Artosele* care se binecuvintează, numite și *litiile*, simbolizează cele cinci pâini cu care, în chip minunat, Mântuitorul a saturat mulțimile în pustie. Simbolismul acesta îl reliefează și textul rugăciunii de binecuvântare: „Doamne... care ai binecuvântat...”. Preotul care binecuvintează cu artosul și îl împarte, închipuie pe Iisus care a făcut minunea înmulțirii pâinilor, după cum istorisesc cei patru Evangheliști (Mt. 14, 15–21 ș.a.). Vinul, untdelemnul și grâul care se aduc de credincioși la slujba Litiei și se binecuvintează împreună cu pâinile (artosele) simbolizează ofranda pe care credincioșii o aduc lui Dumnezeu din roadele pământului, pentru ca Dumnezeu să înmulțească pe pământ aceste roade necesare existenței omului. Untdelemnul mai simbolizează și minunea Sf. Prooroc Ilie, în casa văduvei din Sarepta Sidonului (III Regi 17, 12–16) (LS). În Liturghierul ortodox, la slujba Litiei se arată, la sfârșitul ei, care sunt calitățile și folosirea prinoaselor binecuvântate la Litie: „...pâinea, care s-a binecuvântat este izbăvitoare de toate relele pentru cel ce o va da cu credință...” și adresându-se preotului, spune: „untdelemnul acesta de este candelă la tetrapod unde stă sfânta icoană... puindu-l în candelă, să miruiești cu el pe popor; și poți să-l mănânci și în bucate. Iar vinul să-l bei cu bună

cucernicie... iar grâul sau să-l semeni sau cu altul să-l amesteci și cu mulțumită să-l întrebuințezi...”. Pentru pomenirea morților se face la mănăstiri *Litia-proceșiune* sau *Litia mică* sau *Parastasul mic*, care este o prescurtare a Parastasului pe larg; v. **Parastase**. **LITIERUL** — obiect liturgic, este un fel de tavă rotundă, din metal, având patru cupe sau adâncituri, în care se pun pâinile (artosele), grâul, vinul și untdelemnul, la slujba Litiei.

LITURGHIA (λειτουργία, ἡ = lucrare publică, de la λείτος — *leitōs* = public și ἔργον — *ergon* = lucrare) — este numele celui mai sfânt și mai important serviciu divin din Biserica Ortodoxă. *Sfânta Liturghie* are o poziție intermediară între cele două categorii de slujbe bisericești, adică între Laudele bisericești și Sfintele Taine și ierurgii. *Sf. Liturghie* ține de amândouă, deoarece în rânduiala ei se îmbină slujba celei mai sfinte taine de care pot beneficia credincioșii (Sf. Euharistie), cu slujba celei mai înalte laude și cinstiri pe care Biserica o poate aduce lui Dumnezeu prin jertfa liturgică. În înțeles bisericesc denumește slujba divină la care participă tot poporul drept-credincios; este lucrarea obștească (publică) prin care credincioșii (cler și popor) adoră pe Dumnezeu prin jertfa nesângeroasă a lui Hristos și se împărtășesc de darurile acestei jertfe prin Trupul și Sângele Domnului. Înainte de era creștină, termenul numea orice slujbă sau lucrare de interes public (λείτον — *leitōn*, de la λαός — *laos* = popor și ἔργον — *ergon* = lucru, lucrare), orice activitate depusă de un slujbaş și implica în el și activitatea slujitorilor cultului, în religiile păgâne. Termenul λειτουργία = *leitourghia* a căpătat întrebuințare religioasă

datorită Septuagintei care l-a folosit pentru a traduce termenul ebraic *abodah*, cuvânt care arăta funcția preoților și leviților Legii Vechi, privind cultul religios de la templu. Cu acest înțeles a fost folosit apoi și în Noul Testament (Luca 1, 23; Evrei 8, 2–6; 9,21). Mântuitorul este slujitorul (λεειτουργός — *leiturgos*) celor sfinte. În antichitatea creștină, cuvântul *Liturghie* avea un înțeles mai larg decât azi, denumind totalitatea actelor de cult sau a serviciilor divine, adică ce se înțelege azi prin cult și prin slujire preotească în general. Abia prin sec. V–VI, înțelesul cuvântului s-a restrâns, aplicându-se mai întâi la Cina cea de Taină și apoi la ceea ce înțelegem azi prin *Liturghie*, adică slujba sfântă a Jertfei celei Noi și a împărtășirii credincioșilor cu Sfintele Daruri. Prima *Liturghie* a fost săvârșită de Mântuitorul la Cina cea de Taină (cum s-a numit ultima masă pascală pe care a luat-o cu ucenicii, înainte de patimile Sale). Înainte de a frânge pâinea, *a binecuvântat* apoi a dat ucenicilor Săi să mănânce, iar când le-a întins paharul *a mulțumit* („Iisus, luând pâine și binecuvântând, a frânt și, dând ucenicilor, a zis: Luați, mâncați, acesta este trupul Meu. Și luând paharul și mulțumind, le-a dat, zicând: Beți dintru acesta toți, că acesta este Sângele Meu, al Legii celei Noi, care pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor” — Matei 26, 26–28). Instituirea Sfintei Euharistii este sâmburele originar din care s-a dezvoltat treptat toată rânduiala de mai târziu a *Sf. Liturghii*. „Aceasta să faceți întru pomenirea Mea” este porunca dată de Iisus Sfinților Săi Apostoli, care, după despărțirea de El și spre a-L avea mereu prezent în mijlocul lor, au căutat să

reînvieze în fiecare duminică Jertfa Lui. Când se adunau la rugăciune ei mulțumeau și se rugau ca Domnul să prefacă pâinea și vinul, pe masa lor, în însuși Sfântul Său Trup și Sânge, cu care apoi se împărtășeau. Acest ritual sumar, imitat după modelul Cinei, constituie nucleul *Sfintei Liturghii*, nucleul ce a rămas constant și din care s-a dezvoltat rânduiala de azi a *Liturghiei* creștine. Pe baza mărturiilor din Noul Testament aflăm că se aduceau pâine și vin, liturghisitorul făcea rugăciuni de laudă și mulțumire (I Corinteni 11, 26), apoi pronunța cuvintele rostite de Iisus la Cină („Luați...”), binecuvânta pâinea și vinul, după care urma frângerea pâinii și împărtășirea. Se făceau rugăciuni pentru diferite categorii de credincioși (I Timotei 2, 1), iar poporul se asocia rugăciunilor de laudă și mulțumire, prin răspunsuri („Amin!”). La aceste prime elemente ale rânduiei Sfintei Liturghii s-au adăugat altele noi, dintre care unele s-au amplificat, altele s-au restrâns (rugăciuni, lecturi biblice, predică, cântări religioase din psalmi, imne etc.), despre care aflăm fie din Noul Testament, fie de la unii scriitori bisericești (ca Sf. Iustin Martirul, pentru sec. II, anul 150, în *Apoloogia I*, cap. 65–67) sau în scrierile numite *Rânduiele bisericești*, ce provin din sec. III–V și sunt adevărate documente, cuprinzând descrieri ale rânduiei liturgice cu textele rugăciunilor și diferitelor formule, așa cum se găsesc azi în *Liturghier*. Cea mai importantă dintre aceste rânduiele este colecția *Constituțiile sau Așezămintele Sfinților Apostoli* (sec. IV) în care se disting clar cele două părți ale *Liturghiei* de azi (*Liturghia catehumenilor* și *Liturghia credincioșilor*) cu

momentele ritualului specific fiecărei părți. Deși „Rânduielele” acestea provin din diferite regiuni ale creștinătății (Siria, Egipt, Roma), totuși textele și regulile desfășurării slujbei liturgice se aseamănă uneori până la identitate verbală, ceea ce constituie o dovadă a uniformității liturgice în Biserica primelor trei veacuri, și existența unei surse comune: *Rânduiala Liturghiei Bisericii primare din Ierusalim*, oficiată de Sfinții Apostoli înainte de dispersarea lor în lume, pentru misiune. Slujba Sf. Liturghii din Biserica Ortodoxă de rit bizantin (greacă, română, rusă) se desfășoară după textul celor două Liturghii bizantine: *Liturghia Sfântului Vasile și Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur* (sec. IV) care au la bază două Liturghii de origine apostolică: *Liturghia Sf. Iacob și Liturghia Sf. Marcu*, din care au luat naștere și Liturghiile existente azi în Bisericile răsăritene (eterodoxe) ca: nestorienii, monofiziții (armenii, coptii, abisinienii), maroniții (care din sec. XV, atât cei din Liban cât și cei din Cipru, au trecut la catolicism) și iacobiții (din Siria). În conținutul slujbei Liturghiilor ortodoxe se derulează, prin cântările și actele liturgice, întreaga viață a Mântuitorului, de la Naștere și până la Înălțarea Sa la cer, cuprinzând toate momentele vieții Sale pământene: Întruparea de la Duhul Sfânt și din Fecioara Maria, Nașterea în ieslea de la Betleem și întreaga Sa activitate mesianică prin propovăduirea Evangheliei, minunile, intrarea în Ierusalim, Cina cea de Taină, Patimile și Răstignirea Sa, Învierea, Înălțarea la cer, precum și momente din viața Bisericii creștine, începând cu întemeierea ei, prin Pogorârea Duhului Sfânt. De la început, rânduiala *Sfintei Liturghii* a cuprins cele trei părți principale,

ca și azi: *Proskomidia*, *Liturghia catehumenilor și Liturghia credincioșilor*. *Proskomidia* este partea pregătitoare a Sf. Liturghii, când preotul aduce darurile (pâine și vin) pe jertfelnic (masa din proskomidiar) și din cele cinci prescuri (pâinea) scoate particile: din prima prescură scoate o particică din mijloc („Agnețul”, adică „Mielul lui Dumnezeu”) pentru Iisus Hristos; din celelalte patru prescuri scoate particile pentru: Maica Domnului, apoi pentru sfinți, pentru conducătorii Bisericii, pentru citori, pentru vii și pentru morți; acestea se așează pe Sf. Disc, într-o ordine ritualistică, iar vinul se toarnă în Sf. Potir; toate obiectele de cult folosite de preot la proskomidiar au *symbolismul lor*: *discul* închipuie *ieslea* în care S-a născut Iisus, dar și *mormântul* în care a fost pus; *pocrovețele* sau *bucățile de stofă* cu care se acoperă discul și potirul în care a fost pus vinul, închipuie *scutecele* cu care a fost înfășat Pruncul dar și *giulgiurile* cu care Hristos a fost pus în mormânt. *Proskomidia* se face în taină, cu ușile altarului închise, iar preotul rostește texte din proorocii care au vestit venirea lui Iisus, iar la strană se cântă „laudele” și „doxologia”, preamărindu-Se Dumnezeu. Partea a doua a slujbei Sf. Liturghii se numește *Liturghia catehumenilor* sau a celor chemați, pentru că la ea participau și cei ce se pregăteau să primească botezul (în primele veacuri creștine) și trebuia să fie inițiați în învățătura creștină; de aceea, în această parte a slujbei, este cuprinsă numai activitatea învățătoarească a lui Iisus, al cărei început este închipuit prin ieșirea preotului cu Evanghelia (Vohodul mic), după care se citește Apostolul (v. Apostolul) și apoi un fragment din Sf.

Evangelhie, după care se ține predica; această parte a slujbei liturgice se încheie cu cuvintele preotului: „Cei chemați ieșiți... Domnului să ne rugăm“, după care, în vechime, catehumenii părăseau biserica, ei neavând dreptul de a participa la *Liturghia credincioșilor* (partea a treia a Liturghiei), căci, deși creștini, nu erau încă botezați. Astăzi această restricție nu se mai practică, deoarece în comunitatea creștină, botezul se dă la scurt timp după nașterea pruncului. *Liturghia credincioșilor* este cea mai importantă, fiindcă acum are loc punctul culminant al slujbei, când, prin rugăciunile preoților și credincioșilor, Mântuitorul este prezent în Sfânta Jertfă ce se săvârșește pe Sf. Masă din Sfântul Altar, unde pâinea și vinul, așezate aici după Vohodul mare, se transformă în Trupul și Sângele Domnului, pe care credincioșii le vor primi la Sf. Împărtășanie (v. **Euharistie**). La baza Sf. Liturghii stă Sf. Jertfă, fără care nu poate fi sfințire, după cum Mântuitorul Însuși se roagă: „Părinte... Sfințește-i pe ei întru adevărul Tău... Pentru ei, Eu Mă sfințesc pe Mine Însumi, ca și ei să fie sfințiți întru adevăr“ (Ioan 17, 1, 17 și 19). În Biserica Ortodoxă se săvârșește, în timpul Postului Mare, în anumite zile (miercuri și vineri), o liturghie mai prescurtată numită *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* (λειτουργία τῶν προηγιασμένων δώρων — *leitourghia ton proigiasmenon doron* = Liturghia Darurilor mai înainte sfințite; cu termen slav — *prejdeosfeštenie*, prescurtat *Presveštenie*, cum e trecut în edițiile mai vechi ale Liturghierului); este o combinație din slujba Vecerniei și a Liturghiei, deoarece în timpul săvârșirii ei lipsește slujirea Darurilor

pentru prefacerea euharistică, aceste Sfinte Daruri fiind sfințite într-o liturghie săvârșită în sărbătoarea sau duminica anterioară. De aceea *Liturghia Darurilor* este ca o slujbă de vecernie, când credincioșii se pot și împărtăși cu Sf. Euharistie, păstrată de la o liturghie anterioară, așa cum am arătat. Autorul ei este considerat Sf. Grigorie Dialogul, papă al Romei la sfârșitul sec. VI, lucru nesigur; textul ei fiind mult mai vechi. El, probabil, a revizuit-o. Spre deosebire de Liturghia ortodoxă, în Biserica Romano-Catolică se folosește *Missa* ritului roman. *Missa* este o Liturghie anonimă, care se deosebește, prin particularitățile sale, de toate Liturghiile celorlalte rituri liturgice creștine, fiind în general mai îndepărtată de tipul primitiv, uniform al Liturghiei creștine din primele trei veacuri. Începutul izolării Romei din ecumenicitatea Bisericii și, probabil, traducerea în limba latină a ritului inițial oficiat în limba greacă au determinat deosebirile originare ale Liturghiei apusene. După diferite opinii, se arată că modificările suferite de Liturghia romană ar fi opera unui papă, Damasius (366–384), sau a papei Gelasie I (492–496). Ceea ce e sigur este că această modificare s-a făcut în etape; o revizuire fundamentală s-a făcut la sfârșitul sec. VI, de Sf. Grigorie cel Mare (Dialogul, papă al Romei între 590–604), revizuire continuată de papii și sinoadele de mai târziu, terminând cu sinodul din Trident (sec. XVI). *Missa* s-a săvârșit în limba latină până la Conciliul II Vatican (1963), după care s-a tradus în limbile naționale ale tuturor popoarelor catolice.

LITURGHIA CEREASCĂ — temă iconografică în bisericile ortodoxe, reprezintă pe

Mântuitorul ca Mare Arhiereu, înconjurat de îngeri-preoți și îngeri-diaconi, săvârșind în ceruri Dumnezeiasca Liturghie. Scena înfățișează momentul vohodului mare: Mântuitorul, așezat în fața Sf. Mese, binecuvintează plecarea procesiunii și întoarcerea ei. Îngerii-diaconi poartă discul acoperit cu vâl brodat, iar îngerii-preoți îi urmează, înveșmântați în patrafire și feloane, ținând în mâini potire acoperite cu vâuri brodate. Procesiunea pornește în stânga și se întoarce în dreapta; unii îngeri poartă cădelnițe și tămâiază, alții poartă ripide uriașe și cruci, ca la Liturghia arhierească. Locul acestei teme iconografice este, la unele biserici, în altar, pe peretele absidei de răsărit (în bisericile moldovene și la Athos), în alte biserici e zugrăvită pe pereții turlei celei mari, sub chipul Pantocratorului (ex. biserica Floreasca, Sf. Spiridon-Nou), iar în altele lipsește cu totul.

LITURGHIERUL-MOLITFELNIC — carte de slujbă bisericească, aparținând celor mai vechi cărți creștine de slujbă (sec. IV), folosit de cler, diacon, preot sau episcop, **LITURGHIERUL** (Λειτουργικός — *leitourghicos*; *Liturghiarum liber*; *missale*, la catolici) — cuprinde textele și cântările slujbei Sf. Liturghii și ale slujbelor premergătoare: rânduiala Vecerniei, a Miezonopticii (după tipicul ce se urmează în mănăstiri, cuprinzând Ceasul al IX-lea, Vecernia mică, Vecernia mare și rânduiala Utreniei), rânduiala Vecerniei cu Litia de sâmbătă seara; rânduiala slujbei de dimineață (Miezonoptica și Utrenia din zilele de duminică și de sărbători și rânduiala Utreniei din zilele de rând). Liturghierul cuprinde rânduilele celor

trei Sfinte Liturghii care se săvârșesc în Biserică în etapele rânduite ale anului bisericesc: Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur (folosită cel mai des), Liturghia Sf. Vasile cel Mare și Liturghia Darurilor mai înainte sfințite (cu îndrumări asupra modului și timpului săvârșirii lor). În Liturghier sunt cuprinse și rugăciuni pentru diferite trebuințe din viața omului: pentru bolnavi, pentru cei ce călătorește, pentru cei din închisori, pentru diferite calamități (războaie, secetă, foc etc.), pentru orice primejdii, precum și rugăciuni de mulțumire. La sfârșitul Liturghierului se include și „Sinaxarul“ (pentru tot anul). *Liturghierul* este cea mai veche dintre cărțile de cult întocmită de Biserică și cea mai solicitată. Prima carte tipărită de Biserica Ortodoxă a fost *Liturghierul* (tipărit de călugărul sârb *Macarie*, în 1508, în lb. slavonă și apoi de *Coresi*, în lb. română, în 1570). Importanța acestei cărți de cult rezultă și din faptul că a cunoscut de la început cel mai mare număr de ediții, până azi. Fiecare ediție a fost îmbunătățită, mai ales ca limbă, adăugându-se și unele completări și lămuriri, iar începând cu ediția din 1980, s-a adăugat un capitol din „Arhieratikon“, intitulat „Tipicul Sfintei Liturghii cu arhiereu“.

LITURGICA (Λειτουργική — *leitourghichi*), disciplină a Teologiei Practice, este *știința cultului divin public*. Termenul derivă de la liturghie, prin care, în chip curent, se înțelege azi serviciul divin în timpul căruia se face sfințirea Darurilor și împărtășirea credincioșilor cu ele. În Biserica creștină veche, cuvântul liturgică avea un înțeles mai larg, cuprinzând totalitatea actelor de cult ale

serviciilor divine (administrarea lor și serviciile sacramentale), adică tot ce se înțelege azi prin cult ca obiect de studiu al Liturgicii, și anume atât studierea serviciului divin, cât și originea, istoria, evoluția, legile și principiile de dezvoltare ale cultului. Studiul acestor obiective este cuprins în cele două ramuri ale Liturgicii: *Liturgica generală* și *Liturgica specială* (v. E.B. LG și LS).

LOCAȘURI DE CULT — sunt construcții ridicate pentru scopuri cultice, adică pentru săvârșirea serviciilor religioase aduse divinității. Aceste locașuri (lăcașuri) poartă nume speciale pentru diferitele religii: *templu* (la romani și vechii greci păgâni), *teocali* (la vechii mexicanii), *templu și sinagogă* (la evrei), *moschee și geamie* (la mahomedani), *pagodă* (la hinduși, budiști), *biserică* (în creștinism).

LOGOS (λόγος, *o* — *logos* = cuvânt) — Rațiunea supremă, Cuvântul, cum este numit în Sf. Scriptură, este Dumnezeu Însuși. Desăvârșirea însăși: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (Ioan 1, 1). „Logosul divin a fost învățătorul tuturor creaturilor raționale: El a învățat deopotrivă pe evrei, prin Moise și prooroci, cât și pe păgâni, prin filozofi — afirmă Clement Alexandrinul. Lumea păgână — zicea el — a menținut, prin lumina minții filozofilor, un semn al harului, o călăuzire divină, prin Logos” (*Stromata I*). Sf. Iustin Martirul spune despre Socrate că a trăit în conformitate cu Logosul și a fost creștin înainte de vreme — de creștinism (Clement Alexandrinul, *Apologetica I*, 40; v. și *Filocalia*, vol. 8, p. 292–293).

LOKI — zeu al răului, în mitologia scandinavă.

LOT — fiul lui Haran, fratele lui Avraam; Lot cu unchiul său Avraam vin din Mesopotamia și se așează în Canaan, după porunca lui Dumnezeu (Facere 12, 7; 13). Pentru a avea mai mult loc de pășune pentru turmele lor, cei doi se despart. Avraam rămâne lângă Hebron la „Stejarul din Mamvri”, iar Lot se stabilește la Sodoma și Gomora, cetăți foarte bogate, vestite pentru luxul și imoralitatea ce domneau în ele. Când vin aici, sub chip de călători, cei doi îngeri ai Domnului, spre a cerceta aceste cetăți, Lot este singurul care-i adăpostește în casa sa, căci localnicii nu adăposteau străini în casele lor. Drept răsplată, dar și fiindcă era singurul om credincios și temător de Dumnezeu, Lot va fi salvat împreună cu familia sa, fiind vestit de îngeri să plece din cetate, după care, din cauza decăderii lor morale și a necredinței lor, cetățile Sodoma și Gomora au fost arse cu foc și scufundate. În locul lor se crede că a apărut Marea Moartă, din sudul Iordanului și care există și azi (Facere 19, 14–26).

LUARISMUL — după numele lui Isaac Luria, sec. XVI, întemeietorul lui, este un curent religios apărut în sânul kabalismului (iudaic), în care se practica un misticism bazat pe latura practică a cultului, în scopul de a ajunge la trăiri extatice prin rugăciune și meditație prelungită, precum și de a-l ajuta pe practicant, prin exerciții ascetice, folosirea amuletelor, chemarea spiritelor, combinații de numere și semne alfabetice să obțină puteri supranaturale. Luarismul întreținea ideea mesianică atât de intens, încât unul dintre membrii săi, Sabbatari Zevi (sec. XVII), pretindea chiar că este Mesia; acest aventurier a părăsit în cele din urmă iudaismul și a trecut la mahomedanism.

LUCA — Sfântul Evanghelist care a scris *Evanghelia* ce-i poartă numele și cartea *Faptele Apostolilor*, din Noul Testament (prin anii 60–63). Scriitor talentat și pictor, se crede că de la el ne-a rămas prima icoană pictată cu chipul Maicii Domnului. Originar din Antiohia (Siria), de pregătire medic, s-a creștinat mai târziu și a fost unul dintre cei mai statornici discipoli ai Sfântului Apostol Pavel, pe care l-a și însoțit în unele din călătoriile sale misionare și chiar la Roma. După moartea acestuia, Luca ar fi predicat în Italia, Galia, Dalmația și Macedonia, unde a condus Biserica din Filipi, comunitate întemeiată de Sf. Apostol Pavel. Luca a murit la o vârstă înaintată (peste 80 de ani), în Ahaia (Grecia), iar în sec. IV, rămășițele sale pământești au fost reînhumate la biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol (în vremea împăratului Constanțiu). *Evanghelia* lui Luca cuprinde 24 de capitole și este mai completă decât *Evangheliile* predecesorilor săi Matei și Marcu, de care a fost însă influențat. El adună un mare număr de fapte în care se reliefează mila, bunătatea și iertarea, ca: mântuirea făgăduită de Mântuitorul lui Zahau Vameșul, tâlharului de pe cruce, iertarea dată fiului risipitor și femeii păcătoase și vameșului care se smerește, rugăciunea de pe cruce pentru vrăjmașii Săi („Doamne, iartă-le lor...”) ș.a. De aceea *Evanghelia* lui Luca e numită *a îndurării*, prezentându-L pe Iisus ca pe „Mântuitorul întregului neam omenesc”. Se crede că Luca a murit ca martir, prin anul 70; Biserica îl prăznuiește la 18 octombrie.

LUCIFER (Satan) — căpetenia îngerilor răzvrătiți, care a căzut din mândrie; vrând să fie asemenea lui Dumnezeu el a fost izgonit din

rai și a devenit astfel căpetenia demonilor, al căror lăcaș este iadul, împărăția întunericului, în antipod cu raiul, care este împărăția luminii, unde se află îngerii cei buni, ocrotitorii oamenilor credincioși și vestitori ai voii lui Dumnezeu.

LULAB — buchet de salcie, palmier și mirt, pe care evreii îl purtau în mâini la Sărbătoarea Corturilor.

LUMÂNARE — ca obiect cultic, este făcută dintr-un fitil (fir de bumbac) pus într-un tipar cilindric, de grosimi diferite, în care se toarnă ceară topită; prin răcire aceasta se solidifică și susține fitilul care, arzând, topește încet ceara din jurul lui și dă o lumină mică, strălucitoare. Aceste lumânări se aprind în biserică, pentru vii și pentru morți. Pentru anumite ceremonii religioase și Sfinte Taine (botez, cununie) se folosesc lumânări mari de stearină și ceară; înainte de apariția electricității, lumânările serveau la iluminatul caselor, fiind puse în sfeșnice sau candelabre. *Lumânarea* simbolizează lumina adevărului și a sfințeniei, care este Dumnezeu și Hristos, și cum trebuie să fie viața creștină. În cadrul cultului, lumânările se aprind și se țin în mână sau se pun în sfeșnice (v. *Sfeșnice*). *Lumânarea* este o *ofrandă* adusă lui Dumnezeu, și de aceea ea trebuie să fie din ceară curată. *Lumânarea* de ceară curată este și mai luminoasă și mai igienică, întrucât nu produce fum. După împrejurările în care este folosită în cult, *lumânarea are diferite semnificații*. *Lumânarea* care se aprinde la citirea *Evangheliei* înseamnă *lumina adevărului* evanghelic care a străbătut întunericul necredinței în care trăiau popoarele dinainte de venirea lui Hristos. *Lumânările* sunt

nelipsite la marile slujbe-evenimente din viața omului: botez, cununie, moarte. *La botez*, lumânările se aprind pentru *luminarea spiritului* celui botezat care vine de la întuneric la lumină și prin botez se face fiu al luminii lui Hristos (v. **Nașul**). *La cununie*, preotul aprinde cele două lumânări mari pe care le ține nașii în spatele mirilor ce se logodesc și se cunună, ca ele să le *lumineze calea vieții* și ca încredințare că-și vor ține legământul de a fi uniți toată viața. *La moarte*, lumânarea este *lumina* care se pune în mâna mortului, când acesta își dă duhul, spre a-i fi *călăuză* pe drumul de veci. Lumânările se aprind când credinciosul se împărtășește la ușa sfântului altar; el ține în mână o lumânare și după ce a primit cuminecătura, o pune în sfeșnicul din fața altarului. Prin aceasta, el mărturisește că e fiu al luminii lui Hristos. Când preotul face o slujbă (ex. sfeștanie) în casa credinciosului, se aprind lumânări; v. **Simboluri naturale**.

LUMINARE (*luceo, luxi, lucere* = a luci, a lumina; ΦΩΤΙΣΜΟΣ, ὁ — *fotismos* = luminare) — era una din vechile denumiri ale *Tainei Botezului* așa cum se vede și în prochimenu care precede pericopa Apostolului: „Domnul este lumina mea și Mântuitorul meu...” (Ps. 26, 1-2).

LUMINĂ LINĂ — imn liturgic ortodox.

LUMINA LUMII — Se numește pe Sine Iisus: „Eu sunt lumina lumii”.

LUMINA TABORICĂ — țelul suprem al vieții spirituale a isihaiștilor (v. **Isihasmul**) care, prin rugăciunea contemplativă (mistică), tindeau la unirea cu divinitatea supraipostatică, altfel spus divinitatea nediferențiată în Treimea Persoanelor. Manifestarea acestei uniri se numește „Lumina taborică”. Denumirea vine

de la „Tabor”, muntele Taborului, unde a avut loc „Schimbarea la față” a Mântuitorului, pe care Sf. Apostoli (Petru, Iacov și Ioan) care-L însoțeau, au văzut-o ca pe o lumină mare și strălucitoare, în care Iisus a fost învăluit. Concepția mistică ortodoxă (formulată de Nicolae Cabasila în lucrarea *Viața în Hristos*, trad. de Pr. T. Bodogae) vede această unire spirituală, nu cu Divinitatea supraipostatică, nediferențiată, ci unirea cu Dumnezeu într-Una din Persoanele Sale, și anume cu Acea care, prin Întrupare, a sfințit firea omenească, înălțând-o până la posibilitatea unirii ei cu Dumnezeu. Hristos-Mântuitorul, Dumnezeu-Omul, Persoană unică divino-umană, reprezintă prototipul, exemplarul sau modelul văzut și tangibil al omenității transfigurate, îndumnezeite, iar unirea cu El rămâne ținta ultimă a eforturilor noastre de perfecțiune spirituală, în limitele vieții pământești. Această poziție spirituală (formulată de Cabasila) este mai realistă decât a isihaiștilor, fiind adaptată condițiilor și naturii psiho-fizice a ființei umane. Potrivit acestei naturi, Hristos se oferă muritorilor sub forma văzută a Sfintelor Taine, adică sub forma Pâinii și Vinului euharistic, sfințite la Sf. Liturghie și prefăcute în Însuși Trupul și Sângele Său. Viața spirituală la care tind misticii ortodocși e numită de Cabasila (în *Viața în Hristos*, cap. 38) „viața în Hristos”, adică trăirea în curentul de har care izvorăște din jertfa Mântuitorului, curent haric ce curge din Jertfelnicul pe care se actualizează Jertfa lui Hristos, „Mielul lui Dumnezeu”. Această cale mistică este deci calea harismatică (sfințitoare) a Sfintelor Taine. Principalele ei trepte, care duc la unirea cu Hristos, sunt cele

trei Taine majore ale inițierii creștine: Botezul, Mîrungere și Sf. Euharistie, corespunzătoare celor trei trepte ale vieții creștine: purificarea, iluminarea și unirea deplină cu El. Dar atât săvârșirea Sfintelor Taine, cât și împărtășirea cu ele, care reprezintă termenul ultim (ἔνωσις, ἦ — *enosis* = unire) al vieții în Hristos se realizează în cadrul Sfintei Liturghii, care este mediul și mijlocul de dezvoltare a vieții religioase-spirituale. Sf. Liturghie pusă la îndemîna tuturor credincioșilor, în mod oficial, de Biserică realizează, în cadrul ei, pregătirea imediată a liturghisitorilor și a credincioșilor pentru marele act al unirii cu Hristosul euharistic, a Căruia prezență o însuflă prin tot ceremonialul ei de forme văzute și simboale rituale. Prin Sf. Liturghie, viața spirituală a Ortodoxiei e posibilă și se realizează nu numai în izolarea și liniștea pustiei, cum considerau isihastii, ci aici, în mijlocul oamenilor, în nemijlocită apropiere de ei, prin trăirile spirituale liturgice, culturale sau sacramentale. Prin mijlocirea formelor sensibile ale cultului și prin trăirea lor spirituală se face posibilă unirea cu Dumnezeu, spre care tinde sufletul fiecărui credincios.

LUMINÂNDE v. *Svetilne*.

LUNA LUNARĂ v. *Calendarul*.

LUPERCALIA v. *Stretenia*.

LUSTRAL, *apa lustrală* (de la lat. *lustralis*, -e, -luo) — apă sfințită de preot la biserică (după rânduiala arătată în Molitfelnic), care slujește

la purificat, la ispășirea păcatelor. Această apă nu e tot una cu aghiasma. Este doar o apă binecuvîntată pentru o anumită ocazie: ex. „Rugăciunile la femeia lăuză“ (din Molitfelnic) se fac de preot în biserică, unde o femeie din casa în care s-a născut un prunc, vine la biserică cu un vas (o sticlă) cu apă pe care preotul o sfințește; cu această apă este stropit pruncul nou-născut, mama lui și toți ai casei, după ce mama și pruncul au venit acasă de la maternitate. Apa aceasta, care a fost sfințită de preot în prima zi după nașterea copilului și cu care acesta va fi stropit, este (zice Sf. Simeon al Tesalonicului) ca o *preînchipuire a botezului*. Ea are rolul unei *ape lustrale, curățitoare*. În diferitele religii există variate forme de lustrări, purificări (spălări corporale, vestimentare, purificarea locurilor de cult, a vaselor cultice etc.) înainte de aducerea jertfelor la templu sau înainte de participare la ritualurile religioase. Aceste lustrări se făceau de obicei cu apă, cu sare, sau cu fum de sulf pus pe foc etc.

LUTERANISMUL v. *Protestantismul*.

LUTHER, Martin Luther (1483–1546) — întemeietorul luteranismului, ramură a marelui curent reformativ din sânul Bisericii Catolice, cunoscut sub numele de *Protestantism*. Această confesiune creștină se deosebește fundamental ca doctrină de celelalte două mari confesiuni creștine: Ortodoxia și Catolicismul; v. *Protestantismul*.

MABIONOGION — colecție de poezie epică medievală irlandeză, în care sunt cuprinse vechile mituri religioase ale celților. Interpretarea acestor mituri a ajutat la cunoașterea zeilor celtici și atribuțiile lor, zei prezentați în aceste legende ca regi, regine, zâne, vrăjitori, eroi etc.

MACABEI v. **Hanuca**.

MACROSHIMA v. **Rasofor**.

MADIANIȚII — trib cananean înrudit cu izraeliții. Biblia fixează proveniența lor de la *Madin*, unul dintre fiii lui *Avraam*, cu cea de a doua sa soție, *Chetura*. Teritoriul locuit de ei se întindea de la răsărit de golful Akab, în Arabia de azi. Moise, fugit din Egipt, se simțea între ai săi și se căsătorește cu fiica preotului lor, Ietro. În țara madianiților, la poalele muntelui vulcanic *Horeb*, i s-a arătat Dumnezeu pentru prima dată, sub numele de *Iahve* (Ieșire 6, 2-3), „Eu sunt Domnul (Iahve) și M-am arătat lui Avraam, lui Isaac și lui Iacov ca Dumnezeu Atotputernic, iar cu numele Meu de Domnul (Iahve) nu M-am făcut cunoscut lor“. Țara madianiților devenise pentru Moise a doua sa patrie.

MADRAS — oraș în India, unde se află unul dintre cele mai mărețe și originale temple hinduiste, construit în stil dravidian (sec. XVII).

MADRIGAL (fr. *madrigal*, it. *madrigale*) — piesă vocală polifonică pe un text profan. Madrigalele lui Palestrina; poezie scurtă, exprimând o idee ingenioasă (isteață, dibace) și galantă, care se poate cânta.

MAFARION — veșmânt feminin oriental, asemănător cu toga. Este o fâșie trapezoidală, de stofă sau mătase, care se pune peste cămașa lungă. Femeile îl pun pe cap, învălunindu-și cu el fruntea, capul și umerii, lăsându-l să cadă peste brațe, până la glezne; Maica Domnului e zugrăvită în icoane cu un astfel de vâl, numit mafarion. Femeile mahomedane mai habotnice și conservatoare îl poartă și azi, numindu-l „ferigea“.

MAG, MAGI, MAGU, MOBED — denumire pentru vechii preoți persani și chaldeenii; erau vestiți pentru învățătura și cunoștințele lor astronomice. „Magii, cititori în stele“, cum îi numește Eminescu, au venit călăuziți de o stea să se închine lui Hristos, Dumnezeu-îtrupat, care se năștea în ieslea din Betleemul Iudeii. Ei se numeau și *magu* și *mobed* în religia lui Zoroastru, unde preoția era ereditară; în vremea Sassanizilor (sec. I d.Hr.), zoroastrismul devine religie de stat și clerul capătă o putere foarte mare.

MAGIA v. **Magismul**.

MAGISMUL — este o formă religioasă inferioară, premergătoare animismului; magismul susținea că în natură există o forță misterioasă care dirijează totul. Această forță, numită: *arenda*, *wakan*, *masa* etc., putea fi stăpânită și dirijată cu ajutorul unor formule consacrate, unor gesturi, talismane etc. Aceste practici au constituit magia; magia este însă numai o modalitate de constrângere care nu se poate confunda cu religia. Magia are la bază credința

într-o forță misterioasă. Întemeietorul magiei era considerat, la egipteni, zeul Toth, protectorul magicienilor și ghicitorilor.

MAHABHARATA — „povestea marelui război al bharatilor“, urmașii lui Bharata, strămoșul prinților din nordul Indiei; are ca subiect lupta dintre Pandava și Kaurava (două neamuri), care urmăresc să ocupe domnia asupra regatului Bharata; Pandava și Kaurava au fost văzute ca personaje simbolice, reprezentând cele două emigrări indoeuropene (una mai veche și alta mai nouă) în India. Pandava, ultima emigrare, va învinge. *Mahabharata*, vastă enciclopedie a cugetării indiene, cuprinde și capitole cu caracter didactic și filozofic, ca *Bhagavad-Gita* („Cântecul fericitului“), care e Krișna. E socotită ca „Biblia hinduismului“ sau „Evanghelia lui Krișna“. La baza ei stă doctrina iubirii, care o apropie de creștinism și devotamentul față de divinitate. Epopeea sanscrită *Mahabharata* cuprinde peste două sute de mii de versuri, grupate în *sloka* (strofe de două sau patru versuri) și este de opt ori mai mare decât *Iliada* și *Odiseea*; autorul ei este Vyasa, un personaj legendar. *Mahabharata*, considerată „cel mai vechi monument literar indian“ a fost elaborată într-un răstimp de aproape un mileniu (sec. IV î.Hr. — sec. IV d.Hr.).

MAHARAJA-MAHARAJAHII — șef al sectei hinduiste provenită din învățătura lui Vallabha (sec. XV–XVI), filozof religios care propovăduia un minim pur, socotindu-l pe Krișna ca supremul Brahma. Membrii acestei secte erau numiți și „Epicureii Indiei“, pentru că socoteau că numai iubirea de Dumnezeu și nu înfrânarea duc la mântuire. Aceștia îi adorau

pe învățătorii lor, pe maharajahi. Zeul lor adorat era Vișnu.

MAHAYAMMA — se numește forma de budism care a pătruns în Japonia, venind din China și Coreea. Budismul japonez este o religie politeistă. Zeul suprem nu este Buddha, ci *Amida* (Amithaba), ca și în budismul chinez. Cultul budismului japonez se desfășoară în temple mărețe, pline de curiozități, așa cum este celebrul templu Kyoto, al celor 33.333 de divinități, sau templul de la muntele sfânt Fuji (Fujiyama). Unele temple numite reliquarii, păstrează relicvele unor sfinți budiști. Acestea au forma de turnuri sau piramide (*pagode*), numite *To*. O curiozitate a cultului budist japonez o constituie faimoasele statui gigantice ale lui Buddha. Vestită e statuia de la Kamakura, numită *Daibutu*, cu o înălțime de 15 m (sec. XIII d.Hr.). Ca o curiozitate sunt clopotele colosale, cum sunt cele din templul Scionin de lângă Kyoto, turnate în sec. XVII, cântărind 74 de tone. Ritualurile cultului budist sunt pline de fast și sunt acompaniate de muzică instrumentală. Sărbătoarea „tuturor sufletelor“, celebrată cu lumânări multe, cu ofrande, muzică și dans, este cea mai importantă. *Căsătoria* nu are caracter religios și se celebrează prin simple ospete în familie. În ceremoniile *înmormântării* au mare importanță tăblițele funerare, considerate ca locuințe ale sufletelor. Celor morți li se rade părul capului, spre a deveni măcar după moarte călugări budiști. Există în Japonia școli și universități speciale pentru studiul budismului. Una dintre cele mai valoroase cărți budiste, în Japonia, este *Tripitaka*. Spre deosebire de budismul indian, pesimist și deprimant, budismul japonez este

dinamic, având o bogată activitate socială (întrețin orfeline, spitale, cămine pentru orbi etc.).

MAHOMED v. **Islamismul**, **Mahomedanismul**.

MAHRAMA SFINTEI VERONICA v. **Mandylion**.

MAHRAMA sau **SUDARIUL** — se numește pânza cu care a fost înfășurat capul Mântuitorului, la punerea Lui în mormânt.

MAHZOR (ebr.) — este cartea de rugăciuni pentru sărbători la evrei. În rugăciunile din *Mahzor* au fost introduse „*Piutim*” (poeme sinagogale) care sunt rugăciuni versificate.

MAICA DOMNULUI (Ἡ Μητήρ τοῦ Θεοῦ — *Mitir tou Teou*, cu inițialele MR-THU, ce se trec în partea de sus a icoanei; lat. *Mater Domini*) — Sfânta Fecioară Maria (Μητηροπαρθενος — *Mitropartenos*) a fost numită Născătoarea de Dumnezeu (θεοτόκος, ἡ — *Teotokos*) la Sinodul al III-lea ecumenic (Efes 431) subliniindu-se acest atribut, spre a se combate dioprosopismul (nestorianismul); această erezie a lui Nestorie susținea că deoarece în ființa lui Hristos există două persoane deosebite — omenească și dumnezeiască — Sf. Fecioară Maria nu a născut decât pe Omul Hristos, și deci nu poate fi numită și Născătoare de Dumnezeu, ci numai Născătoare de om (Ἀνθρωποτόκος — *Antropotokos*) sau cel mult, Născătoare de Hristos. Condamnând erezia lui Nestorie, sinodul a formulat doctrina marială ortodoxă (adevărată) a Bisericii creștine, și anume, cele două atribute ale Sfintei Fecioare: θεοτοκία — *Teotokia* = Născătoare de Dumnezeu (a născut pe Dumnezeu-întrupat) și

Ἀειπαρθενία — *aeipartenia* = „pururea fecioria”, rămânând „pururea Fecioară”, prin harul lui Dumnezeu. Nașterea Maicii Domnului o sărbătorim la 8 septembrie. Sfinții Ioachim și Ana, părinții Sfintei Fecioare Maria, au adus-o la templu la vârsta de trei ani, unde a rămas până la vârsta de 14 ani, primind educație religioasă alături de alte tinere fete. Momentul închinării la templu e rememorat de Biserică la 21 noiembrie prin sărbătoarea *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului* (gr. Ἡ εἰσοδος τῆς θεοτόκου — *eisodos tis Teotokou*; lat. *Præsentatio Beatae Mariae Virginis ad templum*), sărbătoare numită în popor și *Vovidenia* sau *Ovidenia* (de la slv. *Vovedanie* va *hram Presviatâ Bogorodi(i)*). **Bunavestire** (Ἡ Εὐαγγελισμός Ἡμέρα Ἀσπασμοῦ — *O Evangelismos Imera Aspasμου* = Ziua Salutării, χαίρετισμός, ὁ — *Hairetismos*; lat. *Anuntiatio Beatae Mariae Virginis*), popular **Blagoveštenie** (din slv.), ne amintește de ziua în care Sf. Arhanghel Gavriil a vestit pe Sf. Fecioară că va naște pe Mesia, Cel prezis de proroci (Luca 1, 26–38), când S-a și zămislit Pruncul divin, prin puterea Sf. Duh; în catolicism, se și numește **Sărbătoarea Zămislirii Domnului** (*Festum Conceptionis Christi*); **Bunavestire** se sărbătorește la 25 martie, cu nouă luni înainte de Nașterea cu trup a Fiului lui Dumnezeu. A patra mare sărbătoare închinată Fecioarei este **Adormirea Maicii Domnului** (Ἡ κοίμησις τῆς θεοτόκου — *I Koimisis tis Teotokou*, slv. *Uspenia*), popular **Sântă Maria Mare**, la 15 august, ziua morții ei. Tradiția apuseană, venită și în răsărit, spune că la trei zile de la moarte, Sf. Fecioară a fost ridicată la cer de către Fiul ei dumnezeiesc; în

Biserica Romano-Catolică această pioasă tradiție a fost decretată dogmă, așa cum se vede și în numele sărbătorii: *Assumptio Beatae Mariae Virginis* = Ridicarea la cer a Sfintei Fecioare Maria, numire consacrată și în cărțile de slujbă ortodoxă (v. *Mineiul pe august*, Sinaxarul la ziua respectivă). În afară de aceste patru sărbători mari, în calendarul ortodox mai sunt consemnate și alte câteva sărbători mai mici, închinat Maicii Domnului: „Zămislirea Sfintei Fecioare” — 9 decembrie (în Apus la 8 decembrie — „*Festum immaculatae Conceptionis*”); „*Punerea veșmântului Maicii Domnului în raclă*” — 2 iulie; „*Punerea brâului Maicii Domnului*” — 31 august, precum și alte sărbători în care se consemnează fapte și minuni săvârșite de ea pentru binele oamenilor: la 1 octombrie „*Acoperământul Maicii Domnului*” (prăznuită mai mult în mănăstiri), în amintirea unei minuni săvârșite la Constantinopol, în Biserica Vlahernelor (cu hramul ei), când a apărut pe creștini de cotropitorii păgâni; în Vinerea *Izvorului tămăduirii* se face de asemenea pomenirea uneia dintre minunile ei (v. **Izvorul Tămăduirii**) ș.a. Alte forme de cinstire a Maicii Domnului sunt cântările și rugăciunile încadrate în slujbele Bisericii și înălțate ei (Axionul la Liturghie, tropare, canoane la slujba Laudelor etc.) și slujbe speciale, cum sunt Acatistele și Paraclisele închinat Fecioarei, ca și Mântuitorului. Alte forme de cinstire sunt: zidirea de biserici cu hramul sărbătorilor ei și zugrăvirea chipului Fecioarei pe icoane și în frescele picturii bisericilor (v. **Icoane mariale**) și în predici ținute la sărbătorile ei, în onomastică (Maria, Marin) și

în diferite cărți populare despre minunile ei (Visul și Epistolia Maicii Domnului, Călătoria Maicii Domnului la iad ș.a.); v. **Acoperământul Maicii Domnului**, **Adormirea Maicii Domnului**.

MAIMONIDE — filozof iudeu (sec. XII) care sistematizează învățătura orală (*Mişne Tora*) și îmbină gândirea rațională cu credința poporului, întemeind o nouă tradiție de tip renașcentist, care va influența filozofia iudaică, până în sec. al XVIII-lea; v. **Iudaismul**.

MALTHUS v. **Îngeri**.

MAMONA — o altă denumire pentru Satana, subliniind trăsătura lăcomiei de bani, setea de înavuțire. Mamona, ca simbol general al răului, este opusul și vrăjmașul lui Dumnezeu. În acest sens, Iisus atrage atenția ascultătorilor, într-una din cuvântările Sale, spre a-i face să înțeleagă opoziția netă dintre cele două forțe: binele și răul, Dumnezeu și Mamona: „Nici o slugă nu poate să slujească la doi stăpâni. Fiindcă sau pe unul va urî și pe celălalt îl va iubi sau de unul se va ține și pe celălalt îl va disprețui. Nu puteți sluji lui Dumnezeu și lui mamona” (Lucă 16, 13; cf. Matei 6, 24). Privind pe Mamona ca simbol al bogăției, Iisus nu condamnă bogăția în sine, ci înrobirea omului de setea nepotolită de a se îmbogăți prin orice mijloace, care-l face să uite pe Dumnezeu și respectarea poruncilor Lui.

MANĂ („pâine cerească”, „pâine îngerească” — Ps. 77, 28–29) — se referă la hrana pe care Dumnezeu le-a dat-o zilnic evreilor în pustia Sinai, când, după dezrobirea din Egipt, se întorceau în Țara Făgăduinței, Canaan, patria dăruită de Dumnezeu prin strămoșul lor, patriarhul Avraam (Ieșire 16, 14–15 și 31–36).

Mana era un fel de fruct alb, cu gust de pâine și miere, pe care evreii o găseau în fiecare dimineață pe rouă și o adunau făcându-și provizii pentru o zi întreagă. În creștinism avem ca hrană spirituală Sf. Euharistie care este „Trupul lui Hristos”, „pâinea cea vie, care s-a pogorât din cer. Cine mănâncă din pâinea aceasta viu va fi în veți. Iar pâinea pe care Eu o voi da pentru viața lumii este trupul Meu”: „Eu sunt pâinea vieții”, așa cum Însuși Iisus mărturisește despre Sine (Ioan 6, 48 și 51).

MANDORLA — se numește *aureola* de formă eliptică din icoanele ortodoxe care înconjoară atât capul cât și corpul Mântuitorului.

MANDYLION sau **Sfânta față a Domnului** — este „icoana cea nefăcută de mână omească” a Mântuitorului, numită *Mahrama Sfintei Veronica*. Legenda spune că în timpul Patimilor, când Domnul Iisus urca dealul Golgotei cu crucea în spate, o tânără din mulțime, care îl urma, l-a întins o năframă să-și șteargă sudoarea de pe față. Atunci chipul Domnului a rămas imprimat pe năframă (mahramă) și astfel s-a transmis chipul cel nefăcut de mână al lui Iisus, reprodus pe icoane până azi. Această icoană se așază pe catapeteasmă, deasupra ușilor împărătești, la mijloc, într-un mic spațiu, de la baza șirului celor 12 icoane ale praznicelor împărătești.

MÂNII (lat. *manes* de la *manus* = bun sau de la μῆν, μεν — *min, men* = strălucitor, puternic) — reprezentau în religia romană sufletele morților, transformate de credința poporului în divinități subpământene, protectoare ai celor vii. În epoca imperială romană pe pietrele de mormânt se încrustau inițialele D.M. = *din Manibus*, DIM = *dis*

inferis Manibus, ceea ce însemna o închinare către duhurile celor adormiți (morți). Asemenea inscripții s-au găsit și în Dacia și în Dobrogea romană (v. DIVR); v. **Larii**.

MANU, LEGEA LUI MANU; v. **Brahmanismul**.

MANIHEISMUL — sectă gnostică apărută în Persia (Iran), în sec. III d.Hr. Întemeietorul sectei se crede că a fost un nobil persan, numit Mani Maniheos (215–277 d.Hr.) al cărui sistem urmărea să fie o biserică adevărată, care să devină religie universală. Manihezismul este o sectă sincretistă, adică un amestec de idei doctrinare împrumutate din vechea teosofie babiloniano-haldeică, din budism și creștinism, în care domină însă dualismul zoroastrismului persan, dus la extrem prin adâncirea opoziției dintre cele două principii sau împărțiri: a luminii și a întunericului, a binelui și răului. Fiecare om are un suflet luminos, bun și unul rău. Unele elemente luminoase au fost captivate de împărăția întunericului, în procesul luptei dintre bine și rău, dintre întuneric și lumină. Elementele luminoase captive sunt sufletul lumii sau Iisus cel pătimitor (*Jesus patibilis*), iar elementele luminoase salvate din această luptă s-au așezat în soare și au devenit Iisus cel nepătimitor (*Jesus impatibilis*), care este Mântuitorul. Eliberarea omului de elementul rău se face prin învățătura lui *Iisus Hristos*, care a coborât din soare pe pământ, având însă doar un *trup aparent*; El i-a învățat pe oameni cele „trei peceți”: a gurii, a mâinilor și a sânelui (*signacula oris, manus et sinus*), adică a se feri de păcatele „vorbirii fără rost”, ale „faptelor rele” și ale „desfrâului”. *Maniheos* pretindea că el trebuie să

restabilească învățătura lui Iisus „pe care apostolii Săi au falsificat-o”. Din punct de vedere al organizării sectei, *Mani a imitat creștinismul*. El și-a ales 12 apostoli (magiștri), 72 de episcopi, plus preoți, diaconi și evangheliști. Așa cum în creștinism credincioșii erau împărțiți în credincioși botezați și în catehumeni (adică cei ce se pregăteau să primească botezul și să devină creștini), tot astfel și comunitatea maniheică era formată din „aleși” (desăvârșiți) și „auditori” (catehumeni), care, spre a se desăvârși, trebuiau să treacă prin „metempsihoză” în altă viață. Maniheii imitau din creștinism chiar și Euharistia și Botezul (botez numai cu ungere cu untdelemn și împărtășire numai cu pâine, fără vin). Cea mai mare sărbătoare era βῆμα — *vima*, adică ziua morții lui Mani; credincioșii se prosternau în fața unui scaun gol, care simboliza pe „învățătorul” (în iconografia ortodoxă există o temă asemănătoare, în care este reprezentat un tron gol, înconjurat de uneltele Patimilor lui Hristos, tron care-L așteaptă să se așeze la a doua Sa venire, când va avea loc Judecata din urmă; această icoană se zugrăvește în turla Pantocratorului și se numește *Etimasia*, de la ἐτοιμασία — *etimasia* = pregătire). *Morala* sectei maniheice prevedea pentru categoria „aleșilor” multă exigență în păstrarea celor trei peceți și a postului (strict vegetarian). Secta maniheică s-a întins în imperiul roman, unde a fost persecutată, în Africa de Nord, în Galia etc.; ideile acestei secte s-au menținut chiar până în Evul Mediu, când se mai regăsesc la sectele numite „neomaniheice”, dintre care cea mai cunoscută, răspândită în toată Europa apuseană

este secta „catarilor”, cunoscută și în Franța sub denumirea de „albigenzi” (după localitatea Albi din sudul Franței); mult *influențai de ideile catarilor* (apăruți în Franța prin sec. XII, despre care se crede că au venit prin Italia, unde au existat încă din sec. X, răspândiți apoi și în Spania și Germania, urmăriți de inchiziție) *au fost bogomili* (răspândiți în peninsula balcanică până prin sec. XIV–XV) și *secta strigolnicilor* (în Rusia, până în sec. XV), secte având la bază ideile maniheice; v. **Gnoza**. **MANOLE** — meșterul constructor din legenda „Mănăstirea Argeșului”.

MANSIONARII — numiți, în Biserica Romano-Catolică, *SACRISTANII*, sunt, începând din sec. VI, slujitori inferiori în Biserică (ca și paracliserii în Biserica Ortodoxă), care nu fac parte din cler; ei au luat locul vechilor ostiari (ușieri) din Biserica primară, al căror rol era de a păzi ușile bisericii, spre a opri intrarea catehumenilor, cărora le era interzisă participarea la Sf. Liturghie.

MANTIA (μανδύον, τό, μανδύας, ὁ — *mandion, mandias*; lat. *cappa, pluviale*) — este un veșmânt (vestmânt) liturgic pe care îl îmbracă arhieriei la săvârșirea serviciilor divine, când nu îmbracă sacosul și stiharul (ca de ex. la Vecernie și Litie — Priveghere), la sfințirea apei, la Maslu, la închinarea la icoane înainte de Liturghie, în procesiuni. Mantia are caracter extra-liturgic. Mantia este un veșmânt lung și larg, fără mâneci, ca o pelerină bogată, de culoare purpurie, împodobită pe laturi cu niște benzi numite „fâșii” sau „râuri”, încheiată la gât și jos în față, având la dreapta și la stânga încheieturilor câte două tăblițe brodate sau cusute cu fir de aur. Privind originea ei, se crede

că derivă din mantaua monahală de odinioară pe care arhierii au adoptat-o deoarece și ei se recrutează din rândul călugărilor. Până în sec. XV, *mantia* era purtată de arhierii ca o haină de toate zilele, apoi a fost păstrată de Biserica de Răsărit ca veșmânt liturgic pentru arhierii. În Biserica rusă, arhimandriții poartă mantie. În Biserica apuseană ea se numește „cappa” și a devenit veșmânt liturgic, aproximativ din sec. al XII-lea, fiind de atunci tot mai împodobită și extinzându-se la clericii de toate treptele. În interpretarea simbolică, *mantia închipuie îmbrăcămintea îngerească*. Sf. Simeon al Tesalonicului o numește „darul lui Dumnezeu cel purtător de grijă și acoperitor”, iar cele patru tăblițe de la încheieturile matiei simbolizează *cele de sus*, *Tablele Legii Vechi*, iar *cele de jos* închipuie *cele două Testamente ale Sfintei Scripturi* unite prin Hristos, din care izvorăsc râuri de apă vie, așa cum trebuie să izvorască mereu și învățătura, din mintea și din gura arhierelui.

MANTICA (μαντική, ἡ — *mantiki* = arta de a ghici) — ca manifestare religioasă, o întâlnim la toate popoarele, în antichitate și azi în religiile primitive. Egiptenii cultivau mantica, ghicind viitorul unei persoane după luna și ziua nașterii, considerate ca depinzând de un zeu. Astfel era *oracolul construit în casa Siuah*, din voința zeului Amon, care a trimis un porumbel să arate locul construirii oracolului, în al cărui sanctuar se află statuia zeului Amon, reprezentat cu trup omenesc și cap de herbec. Acest idol (statuia zeului), slujit de 100 de preoți, putea vorbi prin gura zeului. Legenda spune că i-a prezis lui Alexandru cel Mare (Macedon) că „va ține sub piciorul său toate

popoarele lumii și toate religiile”. Un *oracol vestit* era în templul de la *Delfi*, din Grecia antică. O formă a manticii, în Evul Mediu, o constituiau **ORDALIILE** sau „dreptatea barbară”, care constau în anumite probe la care erau supuși acuzații spre a li se dovedi nevinovăția, într-o implicare de fapte. Cel în cauză era obligat să înghită otravă, apă fiartă etc., și dacă nu pătea nimic însemna că era nevinovat și dreptatea era de partea lui. Dacă era vinovat, murea în urma unei asemenea probe. Această judecată se considera că era făcută de un zeu al dreptății; v. **Ordaliile**.

MARAV (ebr.) — rugăciunea de seară.

MARCU, Sf. **Evanghelist Marcu** — este autorul celei de *a doua Evanghelii*. Se numea Ioan-Marcu și era fiul unei credincioase, Maria, din Ierusalim, în casa căreia se strângeau creștinii și făceau rugăciuni (Fapte 12, 12 și 25). El întovărășește pe Pavel în prima sa călătorie misionară (Fapte 13, 5 și 13). Se întoarce la Ierusalim, de unde pleacă cu Barnaba în insula Cipru și apoi însoțește pe Sf. Apostol Petru la Roma. Marcu își scrie *Evanghelia pentru romani și păgâni*, la Roma, așa cum Matei scrisese pentru evrei. A scris în greacă, limba cea mai răspândită în epoca aceea, și pe care o vorbeau și romanii. Scopul *Evangheliei* lui Marcu a fost să convingă pe păgâni că Iisus Hristos este cu adevărat Fiul lui Dumnezeu și are putere asupra diavolilor și zeilor păgâni. De aceea povestește multe minuni prin care Iisus scotea și alunga diavolii. *Primele cuvinte ale Evangheliei lui Marcu mărturisesc dumnezeirea lui Iisus*: „Începutul *Evangheliei* lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu” (Marcu 1, 1). După scrierea *Evangheliei*

(probabil anul 52) el pleacă în Egipt, trimis de Sf. Ap. Petru, să propovăduiască. Aici Marcu întemeiază Biserica creștină și a fost *primul episcop al Alexandriei* Egiptului, unde a și murit în anul 62 d.Hr. În veacul al nouălea, trupul său a fost adus la Veneția (Italia), unde i s-a înălțat o biserică măreață, care-i poartă numele. Este *patronul Veneției*. În iconografie, simbolul Sf. Ev. Marcu este „leul”, pentru că își începe Evanghelia cu predicarea Sf. Ioan Botezătorul, supranumit și „glasul celui ce strigă în pustie”. Biserica ortodoxă îl cinstește ca Apostol și Evanghelist la 25 aprilie.

MAREA SCHISMĂ, SCHISMA (σχίσμα, τό — *shisma, to* = despărțire, ruptură, sciziune) — înseamnă momentul istoric când s-a consumat întregul șir de neînțelegeri și polemici care a avut loc veacuri de-a rândul între cele două mari centre ale Bisericii creștine, între Roma și Bizanț (Constantinopol) în sec. XI (1054). Cauzele rupturii au pornit întâi de la ambițiile episcopului ortodox de la Roma de a avea el primatul asupra întregii Biserici creștine, în locul patriarhului de la Bizanț, ceea ce contravenea tradițiilor Bisericii creștine, care a pornit din Răsărit, unde și-a avut centrul de viață primară și de unde a pornit acțiunea de încreștinare a celorlalte popoare și a latinilor păgâni. Aceștia au început însă treptat să inoveze și cultul și doctrina, contravenind în felul acesta hotărârilor Sinoadelor ecumenice, hotărâri cărora Biserica Ortodoxă le-a rămas întru totul credincioasă. Așa a apărut Biserica Romano-Catolică, cu inovațiile dogmatice privitoare la: purcederea Sf. Duh și de la Fiul (*Filioque*), întrebuintarea azimei în locul pâinii dospite la săvârșirea Sf. Euharistii (obicei

mozaic introdus în creștinism de catolici), concepția despre viața de dincolo unde, pe lângă rai și iad, ei au introdus și un loc intermediar numit *purgatoriu*, pentru „spălarea păcatelor mai ușoare”, înlesnind astfel trecerea în rai a celor care au murit, fără a se fi îndreptat în această lume; la acestea ei adaugă și *infaibilitatea* papei, însușire pe care învățătura apostolică o atribuie numai Bisericii lui Hristos, singura care, prin asistența Sf. Duh, poate fi păzită de greșală, atunci când învață credința cea adevărată, Biserica fiind „stâlp și temelie a adevărului” (I Timotei 3, 15). Credința Bisericii nu poate veni în contradicție cu revelația Sf. Scripturi și a Sf. Tradiții apostolice. Biserica Catolică, susținând părerea că episcopului de Roma i s-ar fi făgăduit o asistență specială a Sf. Duh, considerându-se el urmaș al Sf. Petru, primul dintre apostoli care a predicat creștinismul la Roma, a stabilit în Conciliul I Vatican (1870) că papa nu poate greși când, în funcția de păstor și învățător, proclamă o învățătură de credință și morală, care trebuie să fie ținută de toată creștinătatea (adică de Biserica universală). Pe lângă aceste formulări doctrinare *au apărut în Biserica de Apus și numeroase inovații în săvârșirea cultului* (ex. săvârșirea botezului numai prin stropire, nu și afundare, împărtășirea credincioșilor diferit de ortodocși, săvârșirea diferită a serviciului liturgic, ținerea posturilor numai fără carne, dar cu produse lactate, și multe altele).

MARELE TOT v. Brahma.

MARIA (ὑψηλότης, ἡ — *i ipsilotis* = doamnă, alteță, cea plăcută, împărăteasă) — nume ce înseamnă „cea binemiroitoare”. Este numele Maicii Domnului, Sfânta Fecioară

Maria, cea aleasă de Dumnezeu să nască în curăție pe Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, devenind Împărăteasă a cerurilor, a îngerilor și a sfinților. Maria, formă de la cuv. ebraic *Miriam*, cum s-a numit și sora lui Moise, care avea dar profetic. Ea a cântat cu femeile israelite cântarea de mulțumire compusă de Moise, după trecerea Mării Roșii (Ieșire 15, 20–21). În Noul Testament, numele Maria este purtat de mai multe femei sfinte, care au trăit aproape de Iisus și anume: Maria, sora lui Lazăr cel înviat de Iisus din morți; Maria, mama Sf. Ev. Marcu (v. **Marcu**); Maria-Magdalena, femeia păcătoasă care s-a pocăit și a fost iertată de Iisus, devenind sfântă; v. **Maica Domnului**.

MARIAL, **Cultul marial** — adus Sf. Fecioare Maria, numit și *hiperdulie*; cultul marial, în creștinism, este exprimat în forme multiple și variate: slujbe bisericești (rugăciuni, imne, acatiste, paraclise, cântări), sărbători închinat Sf. Fecioare Maria, hramuri de biserică, onomastică, iconografie etc.; v. **Maica Domnului**.

MARIOLOGIE v. **Marial**, **Maica Domnului**.

MARTE (**Mars**) — zeu roman, considerat ca strămoșul poporului roman, ca tată al legendarilor întemeietori ai Romei, Romulus și Remus. La început era cinstit ca zeu al vegetației primăverii, motiv pentru care i s-a consacrat prima lună a primăverii. Luna martie și-a luat și numele de la acest zeu. Se credea că zeița Juno-Lucina, mama sa, îl născuse în prima zi a lunii martie. Sub influența cultului zeului grec al războiului, Ares, și-a pierdut și

Marte caracterul inițial, și a devenit zeul războiului la romani. În cinstea lui aveau loc serbări în prima zi a lunii martie, pe „Câmpul lui Marte“ (*Campus Martius*), un loc ales, pe care i s-a construit un templu mare; îi erau închinat mai multe sărbători de primăvară, toamnă și anotimpuri potrivite pentru începerea și terminarea războaielor. Așa erau sărbătorile de primăvară: *Equirria*, *Tubilustrium*, iar toamna *Armilustrium*.

MARTIRI sau **MUCENICI** (μάρτυς, ὁ — *martis* = martor, martir) — în sens creștin, sunt toți aceia care au pățimit pentru apărarea credinței lor, care și-au dat viața pentru Hristos. Biserica creștină a trecut în rândul sfinților pe mulți dintre aceștia, numele lor sunt trecute în Minee, Sinaxare și calendare bisericești. Primul martir este Sf. Ștefan.

MARTIRIILE (μαρτυρίον, τό — *martirion*; lat. *martyrium*, *basilica martyrurum*) sau **martirioanele** — erau, în vechia Biserică creștină (sec. IV–VI), locașuri de cult ridicate în cinstea și spre pomenirea martirilor, numite *martyria*. Ele se zideau fie peste mormintele martirilor, fie în locul unde se afla sicriul cu moaștele martirice. La origine, martiriile au fost doar niște altare fixe (*acrosalii*) pe mormintele martirilor mai importanți, îngropați în catacombe și în camerele funerare zidite în jurul lor, care, amenajate, s-au transformat cu timpul în adevărate biserici (paraclise sau capele) subterane, cunoscute sub denumirea de *cripte*, cum sunt cele descoperite în catacombele Romei (ex. *Capella graeca* din catacomba Priscillei, cripta Sf. Petru și Marciliu din catacomba de pe Via Labicana din Roma ș.a.). După încetarea persecuțiilor împotriva

creștinilor, începând din sec. IV, aceste paraclise s-au zidit la suprafața pământului, căpătând denumirea de Martyria. Importante au fost martyriile construite de Constantin cel Mare și de urmașii săi, la Locurile Sfinte, legate de amintirea vieții și activității Mântuitorului, a Sf. Fecioare și a Sf. Ioan Botezătorul. Planul de construcție al martiriilor imitau pe cele ale mausoleelor antice. Cele mai multe aveau plan central (rotonde și octogonale, acoperite de cupole), altele aveau formă de absidă, un fel de baldachin ocrotitor, cu plan pătrat, dreptunghiular, treflat sau triconic (cu trei abside). Unele erau de mari dimensiuni, având etaje: jos era mormântul închis în criptă, iar sus o sală de adunare, pentru credincioși. Deasupra mormântului se afla masa sau altarul de jertfă (mobil, apoi fix), pe care se săvârșea Sf. Euharistic. Cu timpul martiriile au devenit biserici cimiteriale, dată fiind dorința creștinilor de a fi înmormântați cât mai aproape de mormintele martirilor. După sec. IV-VII, nu se mai construiesc martirii, locul lor fiind preluat, în cult, de către biserici. Multe dintre ele au fost încorporate în marile biserici (ex. Sf. Petru din Roma ș.a.) sau în mănăstiri (ex. mănăstirea Karm-Abu-Mina, în Egipt, în jurul martiriului egiptean al Sf. Mina ș.a.). Cu timpul martiriile construite în orașe au devenit biserici parohiale, așa cum cele mai vechi construite în afara orașelor au devenit biserici cimiteriale. Cele mai multe martirii au dispărut; săpăturile arheologice le mai dau la iveală, așa cum s-au găsit și pe teritoriul țării noastre la Axiopolis (lângă Cernavodă), ale sfinților martiri Chiril, Chindeas și Tasiu (Dasiu). Din vechea lor arhitectură s-a păstrat, în construcția bisericilor de mai

târziu, cupola, bolta, absida.

MARTIROLOGHIU v. **Heortologhiu, Sinaxar.**

MARTORII LUI IEHOVA — sectă neo-protestantă, apărută în America (Pensilvania) în a doua jumătate a sec. XIX, înființată de irlandezul C.T. Russell, care-și publică și-și popularizează învățătura în revista „Turnul de veghere”, creată de el; nu recunoaște divinitatea lui Hristos, considerându-L o simplă creatură a lui Iehova, care a murit, dar nu a înviat, cel care a înviat fiind arhanghelul Gavriil. Influențați mult de ideile sectei adventiste, sectarii numiți *Martorii lui Iehova* așteaptă a doua venire a lui Iisus, Care va întemeia o împărăție de o mie de ani. După învățătura iehovistă, Duhul Sfânt este o energie care emană de la Dumnezeu; nu cred în nemurire, căci raiul și iadul nu există. Sunt numiți și *russeliști*, după numele întemeietorului sectei, Russell (1874), care susținea atunci că Iisus era prezent printre oameni, în mod nevăzut și că peste 40 de ani (1914) urma să se arate pentru a doua venire și să întemeieze împărăția de o mie de ani, pentru mântuirea lumii. Cum previziunea s-a dovedit falsă, membrii sectei au devenit și mai înverșunați în propagarea ideilor lor, pretinzând că ei au marea datorie de a trezi omenirea la credința în Dumnezeu, ei fiind „turnul de veghere” care scrutează semnele timpului pentru a trezi și a ajuta pe cât mai mulți la mântuire. Sunt foarte perseverenți în propaganda pe care o fac, mergând chiar din casă în casă și răspândindu-și gratuit multiplele broșuri și tipărituri propagandistice, idealul lor fiind să câștige cât mai mulți adherenți. În țara noastră au apărut, după primul

război mondial, prin 1925, când un român din Transilvania, întors din America, a început propagarea învățăturii russeliste, care a prins și s-a răspândit în toate regiunile țării. Secta este periculoasă deoarece manifestă total dispreț față de ordinea Statului și a Bisericii, negând astfel preoția și Biserica. Se numesc „martorii lui Iehova” pentru că Iehova este unul din numele atribuite lui Dumnezeu în textul ebraic al Vechiului Testament. Conform doctrinei lor milenariste, ei cred că *a doua venire și împărăția de o mie de ani* este foarte aproape și că bătălia ei va fi înfricoșătoare (ei o numesc „Harmaghedon”), căci Iehova va distruge toate statele și mai ales toate religiile „mincinoase”, care după părerea lor sunt instrumente ale Satanei. În împărăția care va veni vor guverna 144.000 de aleși, împreună cu Iehova. Considerând pe Iehova ca singurul Dumnezeu, unipersonal, ei resping dogma Sf. Treimi. După credința lor, Sf. Duh este o forță impersonală, iar Iisus Hristos doar un om creat și nu Dumnezeu-Fiul. Martorii lui Iehova nu cinstesc Sf. Cruce, nu cred în Învierea lui Hristos, nu sărbătoresc Crăciunul, nici Paștele și nu săvârșesc Botezul. Nu admit, în medicină, transplantul de organe și nici transfuziile cu sânge. Datorită intensei activități misionare, numărul acestei secte crește, ajungând pe plan mondial la 4,47 milioane în 1992, în 229 de țări. După 1989, această sectă a intrat în legalitate în țara noastră, fiind recunoscută de Stat ca „asociație religioasă”.

MASALA-MASALE (turc.) — lumânare mai mare, confecționată din sfori îmbibate cu rășină și care se folosește în procesiuni, facă, torță.

MASALAGIU — purtătorul de masala.

MASA, SF. MASĂ (ἡ ὀρία τράπεζα — *aghia trapeza*) — numită și *Prestol, Pristol*, este locul din Sf. Altar pe care se săvârșește Jertfa euharistică. Are forma unei mese cu patru laturi, mai rar rotundă, făcută dintr-o lespede de piatră sau marmură, mai rar din lemn sau metal; este sprijinită pe un singur picior median, așezat la mijlocul ei, ori pe patru picioare din același material. La piciorul Sfintei Mese se îngroapă o păticeică din Sfintele Moaște, tradiție rămasă din vremea persecuțiilor, când creștinii săvârșeau Sf. Jertfă în catacombe, pe lespede de pe mormintele martirilor. Sf. Masă are mai multe simboluri: ea închipuie și ieslea și mormântul Mântuitorului și Cîna cea de Taină, când a fost întemeiată Sf. Euharistie (spune Teodor de Andida în *Comentariu liturgic*, trad. în BOR 1971, nr. 3-4). Sf. Masă pe care se așează darurile de jertfă în timpul Sf. Liturghii, când se transformă în trupul și sângele Domnului (Sf. Euharistie), amintește și mormântul martirilor care s-au jertfit pentru Hristos. Sf. Masă este învelită cu mai multe acoperăminte: mai întâi o pânză albă numită *cămașă* (κατάσαρκα — *katasarka* = strânsă pe piele), strânsă cu un șnur în jurul piciorului, simbolizând giulgiurile cu care a fost înfășurat Trupul Domnului la punerea Lui în mormânt; la cele patru unghiuri ale Sf. Mese se pun icoanele celor patru evangheliști, icoane ce simbolizează mărturia că se păstrează și se predică învățătura lui Hristos așa cum a fost fixată în scrierile evanghelice. Peste „cămașă” se întinde alt acoperământ, făcut din materiale strălucitoare (mătase, fir), de culoare roșie sau

galben, numit *endotion* (ἐνδυτόν, τό — *enditon*) și care simbolizează mărirea lui Dumnezeu sau strălucirea feței Domnului, când S-a schimbat la față pe muntele Tabor. Peste *endotion* se întinde o bucată de pânză sau stofă, numită *iliton* (εἰλώω — *eilio* = a înveli), în care se învelește Sf. Antimis. Acesta este și el o bucată de pânză pe care e pictată icoana punerii în mormânt a Mântuitorului și uneltele patimilor Sale: crucea răstignirii, cununa de spini, ciocanul și cuiele, sulita, buretele cu oțet și fiere, cocoșul care a cântat de trei ori. La cele patru capete ale antimisului sunt pictate chipurile Evangheliștilor cu simbolurile lor, iar pe marginea antimisului se scriu cuvintele: „Iosif cel cu bun chip...”; la un colț al lui, într-un buzunărel, sunt cusute moaște de sfinți. De aceea, când Sf. Liturghie nu se poate săvârși în biserică, se poate face și în altă parte dacă se așterne antimisul care poate ține loc de Sf. Masă. Asemenea situații se pot întâmpla, de ex., pe front, în spitale etc. Antimisul simbolizează mormântul Mântuitorului și giulgiul, iar *ilitonul*, în care stă învelit antimisul, închipuie și giulgiul ori numai mahrama (sudariul) cu care a fost înfășurat capul Domnului, la punerea Lui în mormânt. Pe Sf. Masă stă permanent Sf. Cruce, simbol al răstignirii, și Sf. Evanghelie, simbolizând pe Hristos Care a dat Legea cea Nouă a Evangheliei Sale. Pe Sf. Masă mai stă și *Chivotul* (κιβωτός, ἡ, κιβώτιον, τό — *o kivoto, to kivotion*), numit și *artoforiu*, sau *pixidă* sau *tabernacol*; el este o cutie de metal prețios, care are forma unei biserici miniaturale (a lăcașului în care se află). În *chivot* se păstrează Sf. Împărtășanie pentru cei bolnavi, precum și Sf. Agneț pentru Liturghia Darurilor

mai înainte sfințite, de la sfințire, până la folosirea lui. *Chivotul* amintește de vasul cu mană care se păstra în *Chivotul* (Sicriul) Legii din templul Vechiului Testament. Despre simbolismul lui, un mare scriitor creștin — P. Evdokimov — scrie: „Tabernacolul (*Chivotul*) conținând Trupul și Sângele Domnului, va fi pus pe Sf. Masă, ceea ce o transformă în mormântul sfărâmat de puterea Învierii”.

MASLU, Sfântul Maslu (gr. τὸ Εὐχέλαιο — *to Evhelaio* = Eleoungere; slv. *Sveatâi Eléa, Eleosveštenia* = ungerea cu untdelemn, slujba untdelemnului; de la vechiul slav „*Maslo*” = ungere) — este slujba sfântă a Tainei vindecătoare de suferință și boli, prin care Biserica se roagă pentru sănătatea bolnavilor și le acordă iertarea păcatelor prin ungerea cu untdelemn sfințit. Slujba Sf. Maslu trebuie săvârșită, după tradiția Bisericii, de către șapte preoți, după numărul celor șapte daruri ale Sf. Duh (Isaia 11, 2–3). Șapte este un număr simbolic care amintește și unele fapte din Sf. Scriptură, a Legii vechi, prin care s-a arătat puterea lui Dumnezeu, ex.: întorcându-se în Canaan, iudeii au cucerit prima cetate, după intrarea în țară, Ierihonul, care n-a căzut decât după ce a fost înconjurat a șaptea oară (Iosua, cap. 6); spre a dovedi păgânilor preoți ai lui Baal puterea adevăratului Dumnezeu, proorocul Ilie s-a rugat de șapte ori și Dumnezeu a aprins rugul și a pus capăt cumplitei secete, slobozind ploaia pe pământ (III Regi, cap. 18). Taina Sf. Maslu e numită de Biserica greacă *Heptapadion* adică „taina celor șapte preoți”, și în slv. *soboravanie*, adică „slujba adunării” sau soborul preoților. Fiindcă nu totdeauna e posibil să fie șapte preoți, se

poate să slujească și trei (care e numărul Sf. Treimi), iar la nevoie și numai doi și numai în cazuri extreme (când e vorba de satele de munte, unde abia ajunge un preot) poate sluji și numai unul singur, deși este împotriva Tradiției și a Sf. Scripturi, care spune: „Să cheme preoții Bisericii” (Iacov 5, 14), deci „preoții” — nu un singur preot. De altfel e greu de a sluji un singur preot, slujba fiind lungă (trebuie citite șapte Apostole, șapte Evanghelii și șapte rugăciuni diferite pentru binecuvântarea untdelemnului și pentru vindecarea bolnavului). Sf. Maslu se face nu numai la căpătâiul celui bolnav, ci și în biserică, pentru cei sănătoși, în anumite zile din Post; acesta este Maslul de obște (pentru toți credincioșii), care se face în Sfânta și Marea Miercuri din Săptămâna Patimilor, în amintirea ungerii cu mir a picioarelor Mântuitorului de către femeia cea păcătoasă (Luca 7, 38). De altfel se face și Joi sau Vineri, și chiar Sâmbătă, din aceeași săptămână a Patimilor, pentru cei sănătoși, în amintirea ungerii trupului Mântuitorului cu miresme, de către femeile mironosițe, la punerea Lui în mormânt. Slujba Maslului se săvârșește înaintea unei mese, pe care se așează Sf. Evanghelie, lumânările (de obicei șapte), un vas cu grâu sau cu făină, un vas cu untdelemn și șapte bețișoare de busuioc, înfășurate cu vată, pe care preoții le înmoaie în untdelemn, după ce l-au binecuvântat și vor unge pe cel bolnav. Rânduiala slujbei este cuprinsă în cartea de slujbă numită *Molitfelnic*. Untdelemnul rămas la Sf. Maslu, fiind binecuvântat de preoți, prin chemarea lui Dumnezeu, este sfințit și plin de darul Duhului Sfânt și de aceea trebuie păstrat, ca și făina rămasă, la loc curat și cinstit, pe o policioară

lângă icoană și se folosește în scopuri evlavioase, având puterea de a vindeca suferințele trupului și de a sfinți sufletele, de a curăți păcatele, fiindcă împărtășește (aduce) omului mila și îndurarea lui Dumnezeu. Se obișnuiește ca din făina și untdelemnul de la Sf. Maslu să se facă o turtiță din care va mânca cel bolnav, dar și cei sănătoși; din făină, în unele regiuni se fac prescuri pentru Sf. Liturghie, iar untdelemnul se pune în candelă la biserică sau și în casă (E.B.LS).

MASORA — este baza învățământului iudaic; ea înseamnă transmiterea de la o generație la alta a identității, a eticii, a concepției despre viață, moștenite de la înaintași (Tradiție). Masora cuprinde cursuri speciale, al căror scop este perpetuarea învățăturilor Torei de la o generație la alta. Tânărul află aici despre istoria poporului evreu, folclorul, literatura clasică, cântece și tradiții specifice, foarte necesare pentru un tânăr evreu care trebuie să știe cât mai mult despre comunitatea în care trăiește. Învățătorii Masorei se numesc *masoreți*.

MASOREȚI v. **Masora**.

MASTABA — este denumirea pe care arabii o dau astăzi piramidelor; totuși între ele există o diferență care constă în dimensiuni și destinație, tehnica de construcție fiind aceeași; piramidele au dimensiuni uriașe (față de mastaba) și sunt destinate ca morminte ale faraonilor. *Mastaba* erau mormintele vechilor egipteni, niște *cavouri* construite după o anumită tehnică, având înfățișarea unor fortărețe, cu pereții oblici spre centru. În interiorul acestui edificiu se aflau cinci camere: una mai mare, în centru, în care se depunea

mortul, și alte patru mai mici, laterale, care serveau pentru depunerea proviziilor și uneltelor necesare mortului. Cu timpul camera lui din mijloc a devenit un fel de capelă, în care rudele și preoții îndeplineau, la anumite zile, cultul morților. *Mumia* (mortul îmbălsămat) era îngropată în pământ sub camera de mijloc (capela), unde era coborâtă printr-o gaură făcută în acoperișul edificiului, și care apoi se astupa cu moloz, pentru ca locul să fie bine închis, spre a nu fi profanat corpul mumificat. Lângă capelă se afla o încăpere foarte mică, în care se păstra statuia celui mort. În peretele ce despărțea capela de această încăpere se afla un mic orificiu, prin care pătrundeau la statuie fumul și mirosul ofrandelor arse în camera funerară (capela), pentru ca astfel să se poată bucura și sufletul mortului care se credea că este închis în statuie. Mastaba era orientată spre răsărit, iar cei ce aduceau jertfele în capelă stăteau cu fața spre apus, spre împărăția lui Osiris (zeu egiptean, considerat prieten al morților), împărăție în care, după credința poporului egiptean, intrau sufletele celor morți (E.V.IR).

MATEI (μαθητής, ὁ — *matitis* = știutor, învățat), *Sfântul Evangelist Matei* — autorul primei Evanghelii, cu care începe Noul Testament, numit și Levi, fiul lui Alfeu, fusese vameș în Capernaum (oraș în Galileea) înainte de alegerea sa ca Apostol. El însuși se numește pe sine *Matei*-vameșul (Matei 10, 3), despre care se vorbește în cap. 9, vs. 9 al Evangheliei sale. El a propovăduit în limba aramaică, limba ebraică populară, vorbită de evrei, după întoarcerea lor din robia babilonică. În această limbă și-a scris și Evanghelia, în Ierusalim (în

anii 43–44), pe care o adresează mai ales iudeo-creștinilor, spre a le dovedi că Iisus Hristos este Mesia cel prezis de profeți, așa cum stă scris în Vechiul Testament, lucru pe care Matei îl menționează adesea, motivând fapte din viața Mântuitorului: „Acestea s-au făcut ca să se împlinească ceea ce s-a zis de Domnul prin proorocul...”; sau: „Și venind a locuit în orașul numit Nazaret, ca să se împlinească ceea ce s-a spus prin prooroci, că Nazarinean Se va chema” (Matei 2, 23). În Evanghelia sa, *Matei* caută să dovedească mesianitatea și divinitatea lui Hristos, înfățișându-l viața așa cum s-a desfășurat și cum a văzut-o ca mărtor ocular, redând totodată învățătura Mântuitorului, după cum reiese din cuvântările Sale. De aceea Evanghelia lui *Matei* se mai numește și „Evanghelia cuvântărilor”, în care sunt conținute *învățăături dogmatice*, ca: nașterea supranaturală a Mântuitorului (1, 20), arătarea Sf. Treimi la Botezul Domnului, Schimbarea la față, Învierea, Parusia (a doua venire) (24, 30), învierea morților (22, 31–32), Judecata din urmă (25, 31–46), învățături despre Biserică, bazate pe divinitatea lui Hristos (16, 16–19), Sfânta Euharistie, Botezul creștin ș.a.; *învățăături morale*: dragostea de aproapele, chiar și de vrăjmași (5, 44; 22, 37–39), iertarea (18, 21–22), smerenia, curăția sufletească, pacea, dreptatea (în *Predica de pe munte* — 5, 2–10) ș.a. Arată și *îndrumări pastorale*, vorbind despre comportarea și îndatoririle preoților, asemănându-i cu păstorii cei buni, după exemplul Său propriu. Evanghelia lui *Matei* cuprinde 28 de capitole, în care redă momente din viața pământească a Mântuitorului:

Nașterea, întâmplări din copilăria Sa, apariția Sf. Ioan Botezătorul și Botezul lui Iisus, după care El își începe activitatea publică, predicând și săvârșind minuni pe pământul Galileii, în Iudeea și în Ierusalim, unde Evanghelia se încheie, redând Patimile, Moartea și Învierea Domnului.

MATERIA v. **Simboluri naturale**.

MATRES, MATRONES — zeități ale fecundității în religia vechilor celti.

MATUSALEM — personaj biblic; a fost bunicul lui Noe, descinzând din Set, care fusese fiul lui Adam. Matusalem, după cum arată Vechiul Testament, a avut viața cea mai lungă din șirul strămoșilor omenirii: 969 de ani. (Facere 5, 25–27). În vorbirea obișnuită este socotit simbol al unei adânci bătrâneți, de unde și expresia: „Doar nu vrei să trăiești cât Matusalem!” și adj. „matusalemic”.

MAUSOLEU (μαυσωλείον, τό — *mausoleion*; lat. *mausoleum* = mormânt pompos, măreț; de la *Mausol*, regele Cariei, în antichitate, căruia soția sa Artemiza i-a făcut un asemenea mormânt, pentru prima dată) — *capelă funerară*, ridicată peste morminte; ele stau la baza bisericilor cimiteriale, în creștinism. Cei bogați își ridicau peste morminte statui și monumente care au reprezentat uneori adevărate opere de artă, făcând faima unor cimitire (ex. Cimitirul Campo-Santo din Genova, Campo-Santo din Milano, cimitirul Père Lachaise din Paris și, la noi, cimitirul Bellu din București, care sunt adevărate muzee în aer liber); v. **Cimitire**.

MAZDEISMUL — denumire pentru religia zoroastră; de la numele zeului iranian Ahura-Mazdah; v. **Zoroastru**.

MAZZIM sau **MUEZIM**, v. **Islamismul, Imam**.

MĂNĂSTIRE, MÂNĂSTIRE, MONASTIRE (μοναστήριον, τό — *monastirion* = mănăstire; μοναχικός — *monahikos* = solitar, izolat) — așezare religioasă formată din chilii construite în careu în jurul unei biserici, destinată vieții monahale (călugărești) și izolată, în afara satului sau orașului. Viața din mănăstire se desfășoară după un ritm rânduit de Biserică, având ca scop purificarea spirituală prin rugăciuni și slujbe colective, în biserică și individuale (în chilie și în biserică). Aceste rânduieli ale vieții mănăstirești se numesc *canoane* (κανονισμός — *kanonismos*, νόμος, διάταξις — *nomos, diataxis* = regulament, statut; de la verb. κανονίζω = *kanonizo* = a rândui, a reglementa, a statua, κανονικός — *kanonikos* = canonic, după rânduială, fixat, statuat). Primele mănăstiri s-au organizat în Egipt. Aici, de-a lungul Nilului, în pustie trăiau mulți eremiți, credincioși retrași de lume, care doreau să-și trăiască viața în singurătate și izolare, în scopul desăvârșirii spirituale. Unul dintre cei mai mari eremiți și primul organizator, într-o colectivitate, al acestora, a fost Sf. Antonie cel Mare. El a îmbrățișat viața eremită în anul 285, dar în timpul persecuției lui Dioclețian, revine la Alexandria, pentru a sprijini creștinismul și a întări sufletește pe credincioși; se întoarce apoi la viața de eremit, fiind un exemplu puternic pentru ceilalți, care îi urmează sfaturile, ducând o viață de totală abstenență, muncind și rugându-se neîncetat. Cu timpul acești eremiți încep să formeze mici grupe (colonii), care se numeau *lawre*; acestea erau formate din colibe,

risipite în pustiu, constând într-o cămăruță numită *chilie*; lavra era la început un fel de mănăstire cu viață idioritmă. Mănăstirile cu viață idioritmă de azi sunt tot o grupare de case, strânse în jurul unei biserici și ai căror viețuitori se supun disciplinei canonice, având o *conducere unică, în persoana egumenului (starețului) mănăstirii*. Pe la anii 330–340, Pahomie, un ucenic al Sf. Antonie (251–356), a întemeiat o colonie (lavră) de eremiți la Tebenna (o insulă pe Nilul de Sus), unde a strâns laolaltă pe toți cei risipiți în chilii izolate, spre a trăi împreună într-o casă mare, construită în careu, cu o bisericuță la mijloc și fiecare viețuitor avându-și aici cămăruța (chilia) sa. Ei duceau o viață în comun, muncind, mâncând la aceeași masă și rugându-se împreună. Astfel a luat naștere prima mănăstire cu viață *chinovială* (de obște) sau mănăstirească. De la modul de viață solitară acești eremiți au luat numele de *monahi* (de la cuv. grecesc μοναχοί — *monahoi* = solitari, retrași de lume), iar organizarea de viață în mănăstiri se numește *viață monahală*. În a doua jumătate a sec. IV se vor întemeia și alte mănăstiri, de către ucenicii Sf. Antonie cel Mare, în Egiptul de Jos, în Palestina (reg. Gaza), în Armenia. Viața monahală (monahismul) începe să se extindă și în Apus, adusă de Sf. Atanasie cel Mare (+373), episcop de Alexandria, mare admirator al Sf. Antonie cel Mare, a cărui biografie a scris-o. În aceeași epocă și alți Sfinți Părinți ai Bisericii, ca Fer. Ieronim (+420) și Sf. Ambrozie, au susținut răspândirea monahismului în Italia. *Martin de Tours* întemeiază în Galia o mănăstire condusă de el (al cărei număr de monahi ajunsese la aproximativ două mii); în Africa era episcop

de Hippo Fericitul Augustin (+430), care susține viața monahală și organizează asistența socială după modelul *Vasiliadei*, așezământ de asistență socială întemeiat de Sfântul Vasile cel Mare, în care se cuprindea: azil pentru săraci și bolnavi, casă de reeducare a tinerelor fete, școli de meșteșugari, spital de leproși. Sf. Vasile cel Mare (330–379) este și cel care a dat primele reguli pentru viața în mănăstiri. Intrând în monahism, după ce a primit botezul creștin, el călătorește în Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia, pentru a cunoaște monahismul și apoi întemeiază o mănăstire în Pont, la Annesi, pe malul râului Iris (Grecia), organizată chinovial (de obște), pentru care întocmește reguli de viață: „*Regulile vieții monahale*” (Regulile mari și Regulile mici), care vor deveni valabile atât pentru Răsărit cât și pentru Apus. Considerând aceste reguli prea severe, în sec. V un călugăr apusean, *Benedict de Nursia* (480–543) a înființat o mănăstire pe muntele Cassino (Italia), cu reguli de viață monahale proprii. Unii călugări, numiți, după numele lui Benedict, *benedictini*, și-au însușit „Regulile” lui, alții au continuat să respecte pe cele „Vasiliene” (răsăritene). Pentru a se stabili o modalitate unitară de viață în mănăstiri, pentru a se evita abaterile și abuzurile care ar fi slăbit viața monahală, a fost nevoie de niște „Reguli” generale de conviețuire în mănăstiri. Biserica, susținută de Stat, a luat, în cadrul Sinoadelor ecumenice și a Sinoadelor locale, numeroase hotărâri, numite *canoane* privind disciplina vieții monahale, a clerului și a credincioșilor, cunoscute sub numele *Canoanele Sfinților Părinți*. În această colecție intrau toate hotărârile formulate în acest scop, și anume: 85 de

canoane numite „Apostolice” și numeroasele hotărâri ale unor episcopi fruntași ai Bisericii și organizatori ai vieții monahale, ca: Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Vasile cel Mare ș.a. Împărații Teodosie al II-lea și Justinian, puternici susținători ai Bisericii, au dat niște colecții de legi, în același scop de a întări viața bisericească (clericală, laică și monahală), numite: *Codex Theodosianus* (anul 432) și *Codex Justinianus* (sec. VI). Începând din sec. IV, un sinod ținut la Elvira, în Spania (306), a hotărât ca slujitorii Bisericii (episcopi, preoți și diaconi) să nu se căsătorească. Această hotărâre a rămas valabilă până azi în Biserica de Apus, dar în Răsărit nu s-a adoptat decât în legătură cu monahismul, restul clerului a păstrat libertatea de a-și întemeia o familie. Renunțarea la celibatul preoților în Biserica catolică se discută azi, în Apus. Centrul vieții monahale răsăritene este Muntele Athos (Grecia). La noi în țară, primele mănăstiri apar în sec. XIV, întemeiate de Nicodim (în Oltenia), călugăr aromân (se presupune). Venit de la Athos, rudă probabil cu cnezul Lazăr, clădește *mănăstirea Cladova*, pe malul sârbesc al Dunării, apoi trece în *Țara Românească*, întemeind *Vodița* (Mehedinți) și *Tismana* (Gorj), unde a și fost înmormântat (+1406). Trecut în rândul sfinților de Biserica noastră (B.O.R.), el este pomenit în ziua de 26 decembrie. Deoarece sub temeliiile Vodiței și Tismanei s-au aflat temeliiile unor biserici românești vechi, s-a dedus că viața monahală era cunoscută pe pământul românesc încă înainte de a doua jumătate a sec. XIV, când a venit Nicodim la noi și că ctitorii monahale au existat din prima jumătate a sec. XIV și poate mult mai înainte. Ucenicii

și urmașii săi vor continua activitatea lui Nicodim și, sprijiniți de boieri și domni credincioși, organizează viața monahală și mănăstirescă în toate provinciile românești. De la primele lor începuturi, mănăstirile noastre au avut un rol important în istoria și cultura românească. Credința ortodoxă care a păstrat unitatea poporului român, școala bisericească, primele manuscrise originale și traduceri în limba română, scrisul, arta iconografică și miniaturală și-au aflat izvorul, dezvoltarea și tăria în interiorul mănăstirilor. Un interes deosebit prezintă mănăstirile din Moldova de Nord (Bucovina), îndeosebi prin *pictura lor exterioară*, datând din sec. al XVI-lea. De exemplu: *mănăstirea Humor*, zidită în 1488, are exonartexul și pictura exterioară din 1577, făcute cu cheltuiala Mitropolitului Grigore Roșca; *Voronețul*, zidită de logofătul Toader Bubuiog în 1530 este zugrăvită cu cheltuiala lui Toma din Suceava, boier la curtea lui Petru Rareș; *Arbore*, zidită de portarul Sucevei, Luca Arbore, este zugrăvită pe cheltuiala sa de zugravul Dragoș Coman, în vremea lui Ștefan cel Mare; *Moldovița*, zidită de Petru Rareș, în 1532, este zugrăvită în 1537; *Sf. Gheorghe* din Suceava, zidită de Bogdan al III-lea și Ștefăniță-Vodă, între 1514–1522 este zugrăvită în 1534; *Probota*, ctitorie a lui Petru Rareș, este zugrăvită sub Alexandru Lăpușneanu în 1554 (atunci domn al Moldovei) de pictorul grec Stomatello Kotronas; *Sucevița*, ctitorie a Domnitorului Ieremia Movilă și a Episcopului Gh. Movilă de Rădăuți, 1584, este pictată de meșterii Sofronie și Ioan, în 1595–1596. Pictura exterioară, care dă bisericilor bucovinene, zugrăvite în sec. XVI, înfățișarea unor

adevărate bijuterii de artă, constituie o mândrie a artei iconografice pentru cercetătorii români și străini ai artei bizantine, care și-au exprimat admirația și prețuirea pentru frumusețea și valoarea lor artistică, unică în întreaga lume ortodoxă (v. **Sihastriu**). Și azi, ca și la începutul organizării monahismului, în toate mănăstirile (fie cu viață de obște, fie idioritmnică) conducător e *starețul*.

MĂRÂNDA v. **Doxologie**.

MĂRIMURI (μεγαλυνάριον, τό, μεγαλύνω — *megalinarion*, de la *megalino* = mărit, a mări, a preaslăvi, a preamări; la ruși *Velicanie*), — cântare ce urmează după Polieleu, având ca scop preaslăvirea în stihuri a măreției praznicului sau a minunilor și meritelor sfinților sărbătoriți. Se numesc *Mărimuri* și pentru că au caracter de *preamărire*, dar și pentru că încep întotdeauna cu cuvintele: „Mărimu-te pe tine” (μεγαλύνομεν σε — *megalinomen se*). La unele sărbători sunt două rânduri de Mărimuri. Al doilea rând de Mărimuri care începe cu „Veniți toți credincioșii...” se mai numesc și *Pripele*. Stihurile Mărimurilor sunt *versete din psalmi*, potrivit cu evenimentul sau sfântul sărbătorit în ziua respectivă. Un alcătuitor de Mărimuri este socotit Nichifor Vlemide, teolog bizantin (1197–1272).

MĂRTURII (μαρτυρία — *martiria* și ἔνδειξις, ἡ — *endeixis* = mărturie cu sens de indicare, precizare) — se numesc semnele din muzica psaltică, scrise la începutul și la sfârșitul frazelor într-o cântare pentru a preciza, a indica *ehul* (glasul), modul în care se va cânta, așa cum în muzica liniară indicația o dă cheia de la începutul portativului; aici cheia e înlocuită

cu inițiala denumirii notei psaltice care arată înălțimea, sunetul cântării; scara cântării e diferită, putând fi: diatonică, cromatică sau enarmonică; felul scării îl arată „scăunașul mărturie” care e parte componentă a mărturie, împreună cu inițiala.

MĂRTURISIRE v. **Spovedanie**.

MĂRTURISITOR (μάρτυς, ὁ — *martis*), *mărturisitori* — se numesc mucenicii, martirii creștini din Biserica primelor veacuri, care au preferat să-și dea viața, mărturisind statornic și fără teamă credința lor în Iisus Hristos, în fața persecutorilor creștinismului. Mărturisitorii sunt acei creștini, care deși au fost schingiuiți de moarte pentru credința lor, totuși au supraviețuit chinurilor și au murit mai târziu, ex. Sf. Maxim Mărturisitorul (+662).

MĂTANIE sau **METANIE** (γονυκλισία, ἡ — *goniklisia* = genuflexiune, îngenunchere și ridicare, și iar îngenunchere și ridicare) — este un gest ritual care însoțește rugăciunea; este o îngenunchere și o ridicare (alternate) însoțite de semnul crucii (închinare) și de adâncă plecăciune până la pământ. Simbolic, mătania, ca și simpla îngenunchere la rugăciune, este o mărturisire a căderii omului în păcat și ridicarea lui prin Iisus Hristos. *Mătânii* se numesc și niște șiruri de mărgel pe care le țin pe încheietura mâinii călugării creștini și de alte religii (ex. rabinii) și după care (rotindu-le cu degetele) își numără și-și rostesc rugăciuni.

MÂNECÂNDE v. **Hvalitele**.

MÂNECUTELE (ἐπιμανίκια, τὰ — *epimanikia* sau ἐπιμάνικα — *epimanika*; lat. *supermanicalia*, *manipuli*, *brachialia*) numite și **RUCAVIȚE** (de la slv. *ruca* = mână)

— sunt piese vestimentare comune celor trei trepte ierarhice (diacon, preot, episcop) care se pun peste marginea mânecilor stiharului pentru a le strânge, ca să nu incomodeze mișcările mâinilor. Nu se cunoaște sigur originea lor. Nu au făcut parte dintre veșmintele preoților din Vechiul Testament. Au fost emise mai multe păreri (asupra originii lor) dintre care cea mai apropiată de adevăr ar fi că ele ar proveni din benzile de broderie care ornau în vechime mânecile stiharului la arhierei și pe care patriarhul Gherman al Constatinopolului le numește τὰ λαορία τοῦ στιχαρίου — *ta loria tou stihariou*; lat. *lora tunicae* = benzile stiharului (fâșie, curea) și zice că ar simboliza legăturile cu care iudeii au legat mâinile lui Iisus, când L-au dus la judecată. Pentru a fi mai ușor curățate, aceste margini au fost desprinse de mânecile stiharului și au format o piesă deosebită, în formă de manșetă, care avea și rolul de a proteja de deteriorare mâneca stiharului. Mânecutele se confecționează din același material din care e confecționat tot ansamblul vestimentar de slujbă. Preoții și arhierei le poartă și la alte slujbe la care se îmbracă toate veșmintele.

MÂNGĂIETORUL — nume dat Sfântului Duh în rugăciunile creștine (rugăciunea „Împărate ceresc”: „Împărate ceresc, Mângâietorule, Duhul Adevărului, Care pretutindenea ești...” și în Noul Testament.

MÂNTUIRE (σωτηρία, ἡ — *sotiria*; lat. *salus, -utis*) — după învățătura ortodoxă, *mântuirea* este eliberarea din robia păcatului și a morții și dobândirea vieții de veci, în Dumnezeu. Ea ne-a fost făcută cu putință prin întruparea, jertfa și învierea Domnului nostru

Iisus Hristos și ne-o însușim prin harul dumnezeiesc cu care trebuie să conlucrăm prin credință și fapte bune. De mântuire se poate împărtăși orice om, căci Dumnezeu „voiește ca toți oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină” (I Timotei 2, 4). *Mântuirea* trebuie să fie cea dintâi datorie și cea mai mare grijă a credinciosului, căci, zice Mântuitorul: „Căci ce-i folosește omului să câștige lumea întreagă, dacă-și pierde sufletul? Sau ce ar putea da omul, în schimb, pentru sufletul său?” (Marcu 8, 36-37) (ICO, p. 3). *Mântuirea* o dobândim numai cu ajutorul lui Dumnezeu, Care, după cum ne învață și Crezul, „pentru noi oamenii și pentru a noastră *mântuire* S-a pogorât din ceruri și S-a întrupat de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara și S-a făcut om” și a fost „jertfă de ispășire pentru păcatele noastre” (I Ioan 4, 10); *mântuirea* este „*răscumpărarea*” omului din păcat. În creștinism, *mântuirea* este *opera iubirii* lui Dumnezeu pentru oameni, pe care El îi cheamă la mântuire și a iubirii omului, care răspunde la chemarea lui Dumnezeu; este un proces teandric — divin și uman în același timp. Prin iubirea lui Dumnezeu către om și a omului față de Dumnezeu se ajunge la desăvârșirea, la îndumnezeirea omului, la mântuirea lui. Mântuitorul este Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu întrupat din iubire, pentru mântuirea omului.

MÂNTUITORUL v. **Mântuire, Iisus Hristos.**

MECCA — orașul sfânt al mahomedanilor; v. **Islamismul.**

MECET — denumire pentru cimitir, în lb. turcă.

MEDINA v. **Islamismul.**

MEDRU, SÂN MEDRU — este numit în popor Sf. Dumitru, Dimitrie (Δημήτριος, ὁ — *Dimitrios*, lat. *appellatur* = cel care face apel (cerere) și Δημήτρις, ἡ — *Dimitir*, lat. *Ceres* — zeița semănatului — *Demetre* la greci; pământesc); *Sf. Dumitru Izvorătorul de mir* — despre care *Mineiul* ne spune că era originar din cetatea Solun (Tesalonie-Grecia), fiu al comandantului (voevodului) cetății, în vremea împăratului Maximian (286–305). Crescut în credința creștină, îndată după moartea părinților săi, Dimitrie, ajuns prin încuviințarea lui Maximian comandant al cetății în locul tatălui său, începe să propovăduiască credința creștină, în ciuda dispozițiilor primite de la împărat de a întări în cetate credința în zeii păgâni, păgânismul fiind atunci religie de stat. Pentru asemenea îndrăzneală, împăratul l-a aruncat într-o temniță adâncă și întunecoasă. Aici a făcut prima minune omorând o scorpion mare ce se repezise asupra lui. Știind că această întemnițare era sfârșitul, sfântul își încredințează sufletul lui Dumnezeu, rugându-se neîncetat; aici a fost cercetat de îngerul Domnului care, venind într-o lumină mare, i-a pus pe cap cununa martiriului, și spre a-l îmbărbăta i-a zis: „Pace ție, pătimitor al lui Iisus, Dimitrie, îmbărbătează-te și te întărește și biruiește pe dușmanii tăi”, iar Dimitrie i-a răspuns: „Mă bucur întru Domnul și mă veselesc întru Dumnezeu, Mântuitorul meu”. În acel timp de crude persecuții ale creștinilor, un mod de a-i ucide erau luptele în arene (amfiteatre în aer liber, special amenajate), unde creștinii erau aduși să lupte fie cu fiarele sălbatice, fie cu gladiatori, dintre care unul foarte puternic, pe nume Lie, omorâse mulți

creștini și de aceea împăratul îl prețuia și ținea mult la el. Mânios și îndurerat de uciderea unui atât de mare număr de creștini, un tânăr oștean din armata lui Maximian, cere învoirea să lupte cu Lie, în locul creștinilor. Înainte de luptă, el se duce în temniță la Sf. Dimitrie și-i cere binecuvântarea. Întărit de semnul crucii și de rugăciunile sfântului, Nestor oșteanul intră în arenă, luptă cu Lie și-l înfrânge, aruncându-l în vârful sulitelor, pregătite să-i primească pe învinși. Mâniat de biruința lui Nestor și aflând că acesta fusese încurajat și binecuvântat de Dimitrie, Maximian hotărăște ca aceștia să fie uciși. Lui Nestor i s-a tăiat capul, iar Dimitrie a fost împuns cu sulite; amândoi au fost trecuți de Biserica Ortodoxă în rândul sfinților, fiind pomeniți în zile alăturate: Sf. Dimitrie pe 26 octombrie, iar Sf. Nestor pe 27 octombrie; în iconografia bisericească, amândoi sunt trecuți în rândul sfinților militari și uneori sunt zugrăviți alături, unul de altul. Creștinii au luat trupurile lor și le-au îngropat. Haina Sf. Dimitrie și inelul au fost luate de credinciosul său slujitor, Lupu, care a făcut cu ele multe minuni, căci oricine le atinge, îndată se vindeca de orice suferință și boală. Lupu a fost și el martirizat. Pe mormântul Sf. Dimitrie, creștinii au ridicat o bisericuță în care sfântul a făcut multe minuni, ajutând și vindecând pe cei care veneau aici să se roage. Un creștin bogat, fiind foarte bolnav, s-a rugat și el aici și a fost vindecat. Drept mulțumire, el a zidit, pe locul micii biserici, o biserică mare și frumoasă cu numele Sf. Dimitrie; pe când se făceau săpăturile pentru temelii, s-a găsit trupul sfântului neputrezit, devenit moaște frumos mirositoare, din care izvora mir sfânt și oricine se atinge de el îndată

se vindeca de suferințe. Leonte a pus moaștele sfinte într-o raclă de argint ferecată cu aur și a vrut să ia cu el măcar o parte din aceste moaște, însă sfântul i s-a arătat muștrându-l, iar Leonte a plecat luând cu sine doar giulgiul sfântului, care avea puterea de a face minuni. În *Minei* se povestesc multe din minunile Sf. Dimitrie, printre care se arată cum a salvat el cetatea sa de foamete, întorcând de pe mări, spre Tesalonic, navele încărcate cu grâne, cum a salvat de la distrugere cetatea, îndepărtând pe năvălitorii barbari, cum a adus înapoi, salvând din robie, două tinere fecioare ș.a. O altă dovadă a puterii sale s-a arătat când împăratul Iustinian (sec. VI) a zidit o mărească biserică la Bizanț, în cinstea Sf. Dimitrie și a vrut să aducă aici sfintele lui moaște, dar cei trimiși să le ia au fost înspăimântați și alungați de flăcările care au răbufnit asupra lor ca niște sulii de foc. Și astfel, sfântul n-a putut fi clintit și înstrăinat de Tesalonic, cetatea sa natală. Aceste informații despre Sf. Dimitrie, izvorătorul de mir, sunt cuprinse în *Minei* și în Acatistul său. Cercetările istorice mai noi consideră că relatările din *Minei* ar fi simple legende și că adevăratul Sf. Dimitrie este originar din Sirmium (localitatea Mitrovița de azi, din Iugoslavia), unde, în sec. III, se afla o episcopie, iar Dimitrie era acolo diacon. În timpul persecuției lui Maximian, Dimitrie a fost ucis cu sulita în ziua de 9 aprilie, anul 304. Descoperindu-se moaștele lui Dimitrie, care făceau minuni, ele au fost luate de conducătorul (prefectul) Iliricului, Leonțiu, care a zidit, în cinstea Sf. Dimitrie, două biserici, una la Sirmium și alta la Tesalonic, unde i-a așezat și moaștele, în ziua de 26 oct., care a rămas și ziua prăznirii lui. Biserica noastră cinstește, a

două zi, 27 octombrie, încă un sfânt cu același nume, Sf. Dimitrie (Dumitru) Basarabov. Originar din Bulgaria, din satul Basarabi (pe apa râului Lom), călugăr cu viață duhovnicească înaltă, a trăit în pustnicie într-o peșteră. Descoperindu-se moaștele sale, acestea au făcut multe minuni. Pe locul acela s-a făcut o biserică. În a doua jumătate a sec. XVIII, în vremea războiului ruso-turc (1774), generalul rus Saltăckov a vrut să le trimită în Rusia, dar moaștele au rămas în Țara Românească, la stăruința Domnitorului țării și a Mitropolitului Grigore al II-lea, care le-au plătit cu aur, așezându-le în biserica Mitropoliei, unde se află și azi (în catedrala Patriarhiei Ortodoxe). Se spune că în timpul războiului, în 1917, când Bucureștiul era ocupat de armatele germane, bulgarii au vrut să ia înapoi moaștele sfântului, dar carul în care erau duse ajungând la Dunăre, s-a oprit în loc și în nici un chip n-a mai putut fi urnit, decât atunci când s-a hotărât ca moaștele să fie aduse la locul lor, de unde se luaseră, din București. Moaștele sfântului sunt făcătoare de minuni și sunt cinstite cu multă evlavie de credincioșii români.

MEGALITIC, monumente megalitice (de la gr. μέγας — *megas* = mare și λίθος, ό — *lithos* = piatră — „piatră mare”) — construcție funerară din piatră neșlefuită, datând din epoca pietrei (neolitic, 6000–1700 î.Hr.). Aceste monumente sunt de diferite tipuri: *dolmenii* și *menhirii*. *Dolmenii* (*dol* = masă, *men* = piatră, în lb. bretonă) sunt un fel de cavouri artificiale, formate din câteva pietre mari, peste care s-au așezat, ca acoperiș, enorme blocuri de piatră, prevăzute cu un orificiu, „orificiul sufletului” cum a fost numit de cercetători, ce servea fie pentru a se introduce hrana în mormânt, fie ca

ușă de intrare și ieșire a sufletului mortului. *Menhirii* (*men* = piatră și *hir* = lung, în lb. bretonă) sunt alt tip de morminte megalitice, sub forma unor stâlpi înalți de piatră în genul obeliscurilor egiptene. Acești menhiri (foarte mulți aflați în Franța) ating înălțimi mari (20 m); menhirii sunt și ei diferiți, după felul în care au fost așezați: *cromlehii* sunt menhirii așezați în cercuri sau semicercuri (*crom* = curbat și *lec* = piatră, în lb. bretonă). Un cromleh celebru se află în Anglia, la Salisbury; *alinamente* se numesc menhirii așezați în șiruri paralele. Aceste monumente funerare impresionează prin monumentalitatea lor, fiecare piatră folosită la construirea lor cântărind mai multe mii de tone. Monumentele megalitice sunt o mărturie a intensității cultului morților și credinței în nemurirea sufletului, în perioada neoliticului.

MELAMED („învățător“, în lb. ebraică).

MELCHIT, MELCHITE, v. **Icoane melchite**.

MELCHISEDEC („regele dreptății și al păcii“) — era în vremea lui Avraam regele Salemului, care l-a întâmpinat pe Avraam cu pâine și vin ca ofrandă de mulțumire; este considerat ca o prefigurare a Mântuitorului, în Vechiul Testament; v. **Avraam**.

MELOD, MELOZI (μελωδός, *o* — *melo-dos*, *o* = cântăreț, poet liric) — poet și compozitor totodată; până în sec. IX, în muzica bisericească toți innografi erau și melozi, dar de aici înainte ei rămân doar innografi, adică doar poeți, care scriu textul imnelor, imitând metrul, ritmul și rima unei compoziții anterioare. Melozii și innografi sunt mari poeți creștini care au compus, începând din sec. IV-V, *poezia innografică* creștină, care se adaugă

la cântările vechi de origine biblică (psalmii). Poezia innografică intră în cult mai ales în slujbele de dimineață (Utrenie) și de seară (Vecernia) sub forma troparelor, a condacelor, stihirilor și canoanelor. Între cei mai vestiți melozi creștini sunt: Sf. Roman Melodul, Andrei Criteanul, Gherman al Constantinopolului, Sf. Ioan Damaschinul, Cosma de Maiuma, Iosif și Teodor Studitul ș.a.

MEMFIS — capitala faraonilor Primei Dinastii, întemeiată de *Menes*, unificatorul Egiptului. *Teologia memfită* conține cea mai veche teogonie și cosmogonie egipteană, rezultat al puterii creatoare a gândirii și cuvântului unui singur zeu; zeul suprem, *Ptah*, crează prin spirit, „inima“ sa, și verb, „limba“ sa. Această doctrină de la începutul istoriei egiptene poate fi apropiată de teologia creștină a Logosului (M.E.IR). Memfis a fost clădit de Menes (lângă actualul Cairo), drept capitală a Egiptului unificat.

MENES v. **Memfis**.

MENADE (bacante) — preotese ale zeului Dionysos (Bachus, la romani) — zeul vinului, al dezmățului.

MENHIRI v. **Megalitici**.

MENORA v. **Hanuca**.

MENOLOGHIUL, MINOLOGHIUL — Viețile sfinților înșiruite calendaristic, pe zile; lucrare atribuită lui Simeon Metafrastul.

MERCURIUS v. **Hermes**.

MESIA (lb. ebr. *Mesiah*, *Meşiah* = „Unsul“, alesul lui Dumnezeu; lb. gr. *Χριστός*, *o* — *Hristos* — *Mesia*, care se tâlcuiește „Hristos“, zice Sf. Ev Ioan 4, 25) — este numele dat de profeții Vechiului Testament Mântuitorului

promis de Dumnezeu oamenilor, și care la vremea hotărâtă a venit pe pământ, întrupându-Se de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara (de aceea El Însuși S-a numit pe Sine „Fiul lui Dumnezeu“, „Fiul Omului“).

METANIE v. **Mătanie**.

METANOIA (μετάνοια, ἡ) — pocăință, îndreptare, căință.

METEMPSIHOZĂ (μετεμψύχωσις, ἡ — *metempsychosis*, de la μετὰ — *meta* = după, și ἐμψύχω — *empsiho* = însuflețesc; ψυχή — *psihi* = suflet) — concepție religioasă despre reîncarnare, despre migrația sufletelor în alte trupuri, în vieți succesive, până când sufletele ajung la desăvârșirea absolută, la Nirvana (fericirea și liniștea absolută). Credința în metemsihoză aparține marilor religii orientale (budism, brahmanism) și Greciei antice (în orfism, pitagoreism). Reîncarnarea se putea face și în trupul unui animal, fapt pentru care discipolii lui Pitagora, susținători ai metemsihozei, nu mâncau carne de teamă ca în viitoarea reîncarnare să nu aibă deprinderi de fiare.

METENSOMATOZA — doctrină despre preexistența sufletelor. Sufletul filozofului (al înțeleptului), spunea Platon, ajunge prin gnoză (cunoaștere) la biruință și, învingând toate dorințele trupului, el se eliberează de trup și se înalță în sferele superioare ale cosmosului. Aici rămâne în stare de contemplație a Ideilor eterne, timp de câteva mii de ani, după care va fi din nou expus contactului degradant cu un trup nou. Dacă înțeleptul își învinge trupul după multe reîncarnări succesive, sufletul va rămâne veșnic în contact cu Ideile eterne, incoruptibile; dacă însă nu rezistă dorințelor trupului se va

degrada, renăscându-se mereu în forme inferioare, la limita cărora, spune Platon, se află tiranul.

METOC, METOH (μετόχιον, τό — *metohion*) — clădire, proprietate a unei mănăstiri, folosită pentru oaspeți sau pentru găzduirea călugărilor (când proprietatea este într-un oraș); se mai numește metoc și o mică așezare monahală dependentă de o mănăstire mai mare.

MEZONOPTICA v. **Miczonoptica**.

MEZOORA v. **Mijloceasurele**.

MIDRASIM v. **Islamismul**.

MIERCUREA CENUȘII (lat. *Dies ceneris*) — se numește ziua când începe Postul Paștilor la catolici. Ei practică în această zi un ritual, și anume își toarnă cenușă pe cap (o presară pe creștetul capului), în semn de pocăință; este o amintire a ceremonialului penitenței publice din vechime, obicei moștenit de la evrei; și la catolici, postul ține, ca și la ortodocși, 40 de zile, începând însă nu de luni, ci de miercuri (numită a Cenușii).

MIERCURENII — denumire pentru secta *quartodecimanilor*, care posteau în Duminica Paștelui, așa cum postim miercurea (*Sinopsis*, 1751, f.r.8).

MIEZONOPTICA sau **Polușnița** (lat. *Nocturnus*; gr. μεσονυκτικό, τό — *mesoniktiko*; slv. *polușnița*) — este în cultul ortodox cea dintâi dintre slujbele divine care formează ciclul rugăciunii zilnice de dimineață. Odinioară, ca și azi numai în unele mănăstiri, se săvârșea la miezul nopții, în tinda bisericii. Azi se săvârșește, în general, dimineața înainte de Utrenie, în naos. Alcătuită din două părți, slujba Miezonopticii are în prima parte un

caracter doxologic, adică de slăvire a lui Dumnezeu, iar partea a doua este o *rugăciune de mijlocire pentru morți* (de pomenire a morților: „Pomenește, Doamne, pe robii tăi...“). Privită în legătură cu istoria sfântă a mântuirii, Miezonoptica este, simbolic, o aducere aminte a Patimilor Domnului, începute în Grădina Ghetsimani, unde S-a rugat cu sudori de sânge: „Doamne, de este cu putință, să treacă de la Mine acest pahar...“, fiind apoi prins, în urma trădării lui Iuda Iscarioteanul, și dus la Judecată, condamnat și răstignit; Miezonoptica este și o aducere aminte a Învierii Domnului, care s-a petrecut în a doua parte a nopții, spre ziuă; trezirea din somn pentru rugăciune este și un simbol al propriei noastre învieri din morți, când, la Judecata din urmă, Iisus va veni pentru a doua oară „să judece viii și morții...“ ca și în „Parabola celor zece fecioare“, când vine mirele la miezul nopții, pe neașteptate (Matei 25, 6). Toaca de la miezul nopții a fost asemănată cu trâmbița îngerilor care vor vesti chemarea la Judecată, în vremea de apoi. Aceste idei sunt exprimate și în cele două frumoase tropare care se cântă la prima parte a Miezonopticii: „Iată mirele vine în miezul nopții“ și „La ziua cea înfricoșătoare gândind, suflete al meu, priveghează!...“ Aceste tropare reflectă ideea Parusiei (a doua venire a Mântuitorului), idee foarte curentă în Biserica primară, credință vie, că a doua venire va fi la miezul nopții (Marcu 13, 35). Troparele sunt și un avertisment pentru propriul nostru sfârșit, căci nimeni nu știe când va muri și, deci, trebuie să fie pregătit prin pocăință și rugăciune. Miezonoptica, deși inițial era o slujbă de noapte, cum o arată și numele (și cum este încă în

mănăstiri), la bisericile de enorie se face dimineata. Ea caută să amintească credincioșilor că ziua și noaptea trebuie să se roage, potrivit cuvintelor Mântuitorului: „Privegheați, că nu știți ziua, nici ceasul când vine Fiul Omului“ (Matei 25, 13).

MIGHILA — „Cartea Esterei“, cu conținut istoric, din Vechiul Testament, în care se relatează un moment din lupta evreilor pentru libertate; ea se citește la sărbătoarea Purim.

MIHAI-VODĂ — biserică ridicată în București de domnitorul Mihai Viteazul în 1559, spune legenda, ca recunoștință că a fost salvat de la moarte în ziua de Sf. Nicolae, când a fost condamnat de Alexandru Vodă cel Rău. În chiliile mănăstirii, așezat pe o colină lângă apa Dâmboviței, au fost mutate, la sfârșitul secolului XIX, Arhivele Statului. În epoca comunistă (1947–1989), spre a nu fi dărâmată, prin grija Patriarhului Justinian, biserică a fost translată și adusă jos, la poalele dealului, unde a fost înconjurată de blocuri înalte, spre a dispărea vederii cu totul (după 1970).

MIHAIL (ebr. „Cine este ca Dumnezeu“). **Sf. Arhanghel Mihail** — este arhanghelul cu sabia de foc, pus de Dumnezeu să păzească porțile Edenului, după alungarea primilor oameni, Adam și Eva, pedepsiți pentru păcatul neascultării poruncii lui Dumnezeu. Sf. Mihail este sărbătorit împreună cu Arhanghelul Gavriil la 8 noiembrie, în calendarul ortodox.

MIHEIA — Cartea Miheia din Vechiul Testament, aparținând profetului Miheia (a trăit în sec. VII î.Hr.), care a prezis Nașterea lui Mesia în Betleem, precum și pedepsele lui Dumnezeu împotriva poporului iudeu, culminând cu distrugerea Ierusalimului și a marelui templu.

MIHRA v. **Islamismul**.

MIJLOCEASURILE (τὸ μέσον + ἡ ὥρα — *to meson + i ora* = ceas de mijloc, mezooră; lat. *medie hora*) — sunt grupe de rugăciuni scurte (molitfe), care se citesc în mănăstiri, printre ceasurile liturgice; ca și ceasurile, ele sunt în număr de patru (I, III, VI, IX). Originea lor, ca și a ceasurilor, se află în nevoia de pietate a călugărilor din trecut, care se rugau în chilia lor, în particular, între slujbele ceasurilor.

MIKVA (ebr.) — se numește baia rituală, cheazășie a purității vieții de familie, în spiritul tradiției la evrei.

MILA (εὐσπλαγχνία, ἡ — *o eisplaghnia*; θεῶ ἐλέω — *Teio Eleo* = Mila lui Dumnezeu; slv. *milu*) — este un sentiment care izvorăște din înțelegerea suferințelor, a durerilor semenilor noștri (și a tuturor fapturilor neajutorate) și care au nevoie de ajutorul nostru. Concretizarea milei este fapta, este forma de ajutorare; „Parabola samarineanului milostiv“, după cum se precizează și în titlu, a fost spusă de Mântuitorul cu scopul de a ilustra cum trebuie să se manifeste acest sentiment, care numai însoțit de faptă își dă adevărata măsură; mila creștină nu umilește și nu minimizează personalitatea celui care ne-a inspirat mila. Este starea pe care o trăim fiecare dintre noi, care ne rugăm lui Dumnezeu să se îndure de noi, să ne poarte de grijă, este rugăciunea nelipsită din Sf. Liturghie: „Doamne miluiește“, este rugăciunea isihastă: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-ne pe noi!“ Așa cum mila lui Dumnezeu, pe care orice om credincios, din orice religie, o cere, fără a se simți umilit și Dumnezeu o arată față de om,

fără a-l umili, așa trebuie să fie și mila oamenilor, a unora față de alții. Cei milostivi vor avea, la rândul lor, parte de mila și îndurarea lui Dumnezeu, așa cum spune Mântuitorul în Predica de pe munte: „Fericiți cei milostivi, că aceia se vor milui“ (Matei 5, 7).

MILENARISMUL sau *Hiliasmul* (χίλια ἔτη — *hilia eti*; lat. *mileniu* = o mie de ani) — este credința în a doua venire a Mântuitorului, când va înființa o împărăție de o mie de ani. El va împărăți cu dreptii, iar puterea lui Satan va fi biruită. După aceasta va veni sfârșitul lumii, învierea generală și Judecata de apoi. Milenariștii interpretează greșit cuvintele Mântuitorului, Care nu vorbește nicăieri de o împărăție pământească, ci doar de a doua venire care va fi la sfârșitul veacurilor, când va avea loc Judecata de apoi, dar care nu se știe când va fi: „Deci și voi fiți gata, că în ceasul în care nu gândiți Fiul Omului va veni“ (Luca 12, 40) și: „Când va veni Fiul Omului întru slava Sa, și toți sfinții îngeri cu El, atunci va ședea pe tronul slavei Sale. Și se vor aduna înaintea Lui toate neamurile...“ (Matei 25, 31 și 32). Milenarismul, dezvoltat în primele veacuri creștine, a fost combătut de scriitorii creștini (Fer. Augustin); ideea sfârșitului apropiat și a împărăției lui Hristos s-a menținut, la unele secte din Evul Mediu și în epoca modernă, până azi, la numeroase secte protestante (Advențiștii, din care au generat „Martorii lui Iehova“, foarte perseverenți azi în țara noastră, Mormonii, în America, „Biserica nouă catolică...“ ș.a).

MINARET v. **Islamism**.

MINEIE, MINEI (μήναια, τὰ — *minata*; ὁ μήν — *o min* = lună) — sunt cărți de slujbă

bisericească, în care sunt cuprinse cântările rânduite la Praznice împărătești, la sărbătorile sfinților celor mari și sfinților de fiecare zi, cântări adunate în 12 cărți, după numărul celor 12 luni ale anului, fiecare carte purtând numele lunii pentru care a fost scrisă (*Mineiul pe septembrie, Mineiul pe octombrie* etc.). *Mineiul*, numit și *Minologhiu*, cuprinde slujba de la Vecernie și Utrenie pentru fiecare zi a anului bisericesc, începând cu 1 septembrie (prima lună a anului bisericesc) și până la 31 august, precum și rânduiala sărbătorilor de peste an și a celor șapte Laude din Ajunul Nașterii Domnului și al Bobotezei. În *Minei* se află, pe lângă tipicul slujbei, și viața sfântului ori istoricul sărbătorii, sub numele de *Sinaxar* (συναγωγ — *sinago* = a aduna). Pentru că cuprind și viețile sfinților fiecărei zile, Mineiele se mai numesc și *Sinaxare*. *Mineiul* se folosește tot anul, împreună cu Octoihul, Triodul și Penticostarul. Primul *Minei* în limba română a apărut în 1846 prin grija egumenului Neoni, de la Mănăstirea Neamț.

MINEAL — care face parte din *Minei*.

MINEI IZBRANIT, v. **Antologhiu**. **MINEI IZBRAN** — pentru *Antologhion* (rev. B.O.R., 1974, nr.3-4, p.478).

MINERVA (de la tema *men*, gr. μένιναι — *mennimai*, din aceeași familie cu lat. *mens* arată o lucrare a minții) — zeița romană a înțelepciunii care, după amestecul cu grecii, a fost asimilată cu Athena — zeița înțelepciunii la grecii antici. *Minerva*, zeiță a înțelepciunii, a științei, artelor și poeziei, era una dintre cele mai importante zeități romane. Împreună cu Jupiter și Junona formau o triadă. Era

sărbătorită la 19 martie, iar sărbătoarea se numea *Quinquatrus*. La sărbătoare luau parte îndeosebi toți meșteșugarii și artiștii, precum și tineretul studios care, fiind liber în această zi, ducea dascălilor plata pentru lecții (*minerval*).

MINOICA — vechea civilizație cretană (după regele semilegendar Minos) peste care pătrund din nord, în mileniul II î.Hr., aheii, triburi grecești care vor dezvolta, pe baza ei, civilizația miceniană. Aceștia întemeiază puternicele cetăți Micene și Tirint. Civilizația aheeană va fi distrusă de ultimul val migrator venit din nord (dorienii, greci veniți în Grecia după ionieni și eolieni, pe la sfârșitul mileniului II). Civilizația greacă se dezvoltă între anii 1025-1031 î.Hr., în cinci perioade numite: geometrică, arhaică, clasică, elenistică și romană (E.V.IR).

MINOLOGHIU, MINOLOHI (μηνολόγιον, τό — *minologhion*) — calendare, numite și Prolog (Proloage); sunt cărți bisericești care cuprind viețile sfinților, rânduite după zilele calendarului. Primele *Minologhii* au fost întocmite în sec. X de Simeon Metafrastul (de la μεταφραστής — *metafrastis* = interpretul), numit astfel deoarece el nu numai că a adunat și a rânduit după calendar viețile sfinților, dar le-a însoțit și de interpretări. Activitatea lui a fost continuată și astfel s-au completat și s-au publicat, în sec. XVIII, toate viețile sfinților pentru cele 12 luni, cuprinse în 12 volume (*Minee*) de către Dimitrie, Mitropolitul Rostovului. Ele au fost traduse și în limba română și tipărite la mănăstirea Neamț de călugărul Isaac, la sfârșitul sec. XVIII. Dar, mai înainte, la 1682, Mitropolitul *Dosoftei* al Moldovei tradusese, din lb. greacă și sârbă, o

parte din Minologhion, sub titlul *Viețile sfinților*, pe care le-a tipărit la Iași, în două volume; v. **Mineie**, **Sinaxar**, **Neortologhion**.

MINUNE — fenomen ieșit din comun, atribuit unor forțe supranaturale; pe plan religios, minunile sunt atribuite puterii divine (ex. minunile Mântuitorului); v. **Pavel** — Minunea din drumul Damascului.

MIR, SF. MIR; v. **Mirungerea**, **Simboluri naturale**.

MIRACOL — minune.

MIRĂUȚI — biserica Mirăuți din orașul Suceava, ridicată pe ruinele vechii biserici a Mitropoliei Moldovei, care și-a avut sediul aici în vremea lui Iliș — fiul lui Alexandru cel Bun (1435–1442). După cum atestă documentele, biserica Mirăuți este cel mai vechi monument de artă bisericească din Suceava; se crede că a fost zidită de Petru Mușat (1375–1391). Aici a adus Alexandru cel Bun moaștele Sf. Ioan cel Nou, de la Cetatea Albă (1402). Pe ruinele vechii biserici a Mirăuților, a zidit Bogdan, numit cel Orb, fiul lui Ștefan cel Mare, o biserică nouă cu hramul Sf. Gheorghe (începutul sec. XVI). Este o construcție monumentală, cu pridvor închis și groapă, zugrăvită în interior și exterior. După ultima restaurare, biserica și-a recăpătat frumusețea inițială, dar acoperișul, refăcut cu țigle viu colorate, contrastează cu sobrietatea și distincția zidirii.

MIRE, MIREASĂ — denumire pentru cei doi tineri care se căsătoresc. În religia creștină, Biserica este numită alegoric, *mireasa* lui Hristos, iar Hristos este numit *Mirele* ei.

MIREAN — în raport cu Biserica sunt numiți *mireni* toți credincioșii care nu fac parte din cler (mirean sau laic), adică toți acei care nu

sunt călugări sau preoți.

MIRIDE (μερίδα, ἡ — *merida*, *i* = parte, porție) — se numesc părțile pe care preotul le scoate din prescurile (darurile) aduse la altar de credincioși, pentru pregătirea cinstitelor Daruri pe care preotul le sfințește la Liturghie, în timpul Sf. Euharistii. Scoaterea miridelor (părțilelor) se face după un ritual consacrat care se săvârșește la proskomidiar (v. **Altar**, **Proskomidiar**), în prima parte a slujbei Sf. Liturghii (Sf. Liturghie are trei părți: Proskomidia, Liturghia catehumenilor, Liturghia credincioșilor), numită Proskomidie. Pe masa din proskomidiar, unde stau obiectele sfinte, necesare slujbelor religioase, se află un taler pe care se taie prescurile cu un cuțit ascuțit, numit *copie*, și un alt taler cu picior, numit *Sf. disc* pe care se pun miridele, precum și *Sf. potir* în care se toarnă vinul amestecat cu apă, care împreună cu miridele constituie cinstitutele daruri ce se sfințesc la Liturghie, transformându-se în trupul și sângele Domnului, cu care se împărtășesc credincioșii. Prescurile din care se scot miridele sunt în număr de cinci. Fiecare prescură are o destinație precisă (v. **Prescură**). Din prima prescură, preotul, după ce o binecuvintează și o așează pe taler, cu ajutorul copiei scoate *Agnețul* (părticica pentru Iisus Hristos — v. **Agneț**) care semnifică mielul de jertfă; Agnețul se scoate din partea de mijloc a prescurii, unde se află pecetea cu inițialele numelui lui Iisus Hristos. În tot acest timp preotul rostește rugăciuni speciale pentru acest moment al slujbei (cuprinse în Liturghier). Agnețul e tăiat cruciș, astfel ca să nu se desfacă și se așează pe Sf. disc. Apoi preotul ia potirul și toarnă în

el vin și apă, în părți egale (ceea ce semnifică momentul când, aflându-Se pe cruce, coasta lui Iisus a fost străpunsă cu sulita și a curs sânge și apă, semn că Iisus murise). Preotul pune potirul deoparte și-l acoperă cu un acoperământ mic (acoperămintele sfintelor vase sunt trei la număr: două mai mici, pentru Potir și Sf. Disc și unul mai mare cu care se acoperă amândouă; aceste acoperăminte, numite *procovețe*, sunt făcute din pânză, mătase sau o țesătură cu fir); restul de prescură din care s-a scos Agnetul se pune în anaforiță (v. **Anaforiță**). Se ia a doua prescură și se scoate din mijlocul ei o părticică în formă de triunghi pentru Sf. Fecioară Maria și se așează pe Sf. disc, în partea dreaptă a Sf. Agnet. Această miridă se numește *Panaghia* (παναγία, η — *panaghia* = Prea Sfânta) (v. **Proskomidie**). Se ia apoi a treia prescură, din care, tot din mijloc, scoate 9 miride triunghiulare sau pătrate mici și le așează pe Sf. disc în stânga Agnetului, în trei șiruri verticale de câte trei miride; acestea sunt pentru cele nouă cete de sfinți prooroci și mucenici: Sf. Prooroc Ioan Botezătorul, sfinți prooroci ai V.T., Sf. Apostoli, sf. ierarhi, sf. mucenici și mucenițe, sfinți mari pustnici (cuvioși părinți și cuvioase maici), Sfinții doctori fără de arginți Cosma și Damian, Sf. Ioachim și Ana, sfântul zilei și toți sfinții, sfântul autor al Liturghiei care se slujește în ziua respectivă (Sf. Vasile, Sf. Ioan Gură de Aur); a patra prescură se taie în mijloc și se scot trei miride speciale — pentru episcopul locului, pentru conducătorii statului și pentru ctitorii bisericii respective — și le așează una lângă alta sub Sf. Agnet, din aceeași prescură preotul mai

scoate o grămăjoară de firimituri, pe care o așează sub cele trei miride, citind în șoaptă rugăciuni pentru cei vii care au dat pomelnice și le pomenește acum; din a cincea prescură scoate miride pentru cei morți, rugându-se pentru ei, citind pomelnicele date pentru ei. Pomenirea celor vii și morți continuă și după Proskomidie, pe măsură ce credincioșii aduc pomelnice și preotul le primește, scoțând pentru fiecare o miridă — din prescura a patra pentru vii și din prescura a cincea pentru morți. Din prescura a patra preotul scoate miridă și pentru sine și o așează între cele două grămăjoare (una pentru vii și una pentru morți) așezate sub cele trei miride speciale. Apoi preotul acoperă discul cu celălalt acoperământ mic, iar cu acoperământul mare acoperă și discul și potirul, după ce le-a tămâiat cu cădelnița; continuând să cădească tot proskomidiarul și altarul, face și rugăciunea de încheiere a slujbei Proskomidiei (apolisul), după care, ieșind în ușa altarului, deschide ușile împărătești și începe Liturghia catehumenilor, care ține până la cuvintele: „Cei chemați, ieșiți” și după această formulă urmează a treia parte a Sf. Liturghii, numită Liturghia credincioșilor; v. **Proskomidia** (E.B.LS).

MIRNIȚA — vasul cu mir.

MIRODOT — preot care miruiește (miruitor).

MIROM, *Miromul cel mare* — Ectenia mare; cuvânt folosit în secolele trecute pentru Ectenia mare (*Molitfelnic*, Buc. 1832, p. 125).

MIRON CRISTEA (1868–1939) — primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (ales în 1925, când B.O.R. a fost ridicată la rangul de patriarhat).

MIRONOSIȚE, *femeile mironosițe* (o

μαρτυς — *o martis* = martor) — au fost primele martore ale învierii lui Iisus; au fost femeile care l-au urmat pe Iisus pe drumul Golgotei, au plâns la picioarele crucii și au fost de față la punerea Lui în mormânt: „Au privit mormântul și cum a fost pus trupul Lui“ (Luca 23, 55). Vineri seara târziu au plecat acasă, pentru a pregăti „miresme și miruri“, „Iar în prima zi de după sâmbătă (*duminica*), foarte de dimineață, au venit ele la mormânt, aducând miresmele pe care le pregătiseră. Și au găsit piatra răsturnată de pe mormânt. Și intrând, nu au găsit trupul Domnului Iisus“, Au văzut atunci doi bărbați în veșminte strălucitoare care le-au întrebat: „De ce căutați pe Cel viu între cei morți?“, femeile și-au amintit cuvintele lui Iisus Care le vorbise despre patimile, moartea și învierea Sa, și atunci au plecat de la mormânt, spre a vesti Apostolilor Învierea Domnului și cuvintele celor doi îngeri: „Iar ele erau: Maria Magdalena și Ioana și Maria lui Iacov și celelalte împreună cu ele, care ziceau către apostoli acestea“ (Luca 24, 1–10). Simbol al credinței și râvnei pentru Hristos al femeilor creștine, „femeile mironosițe“ sunt prăznuite în calendarul Bisericii creștine în a doua Duminică, după Duminica Învierii.

MIRUITORUL (μύρον — *mirono* = a unge și μύρον, τό — *miron, to* = untdelemn aromatic, mîr), numit și **pomăduitor** (de la slv. *pomazati* = a unge) — este un mic obiect de cult din metal, în formă de pană, subțire, având 10–15 cm lungime, terminat la un capăt cu o mică cruce. Preotul îl folosește la „miruirea“ credincioșilor pe frunte după săvârșirea Liturghiei sau la alte slujbe (Litie, Priveghere, Acatiste). Miruitorul se păstrează, de obicei,

agățat la iconostasul tetrapod. Poate fi folosit și la Botez, la ungerea cu Sf. Mir.

MIRUNGHERA — este a doua mare Taină pe care o primește creștinul după Botez. Mirunghera sau ungerea cu Sf. Mir a noului botezat este semnul văzut al împărtășirii lui reale din darurile Sf. Duh, Care S-a pogorât în chip văzut mai întâi asupra Mântuitorului ca un porumbel la Botez, și apoi asupra Sfinților Apostoli, în chip de limbi de foc, la Cincizecime, și Care Se dă acum, după Botez, sub chipul văzut al Sf. Mir. De aceea așa cum Sf. Duh S-a pogorât asupra Mântuitorului îndată după Botezul Său în Iordan, așa și ungerea cu Sf. Mir trebuie făcută îndată după Botez, iar nu amânată peste ani în șir după Botez (cum se practică în Biserica Romano-Catolică), căci se poate întâmpla ca cel botezat să moară până la *confirmare* (denumirea momentului primirii tainei ungerii cu Sf. Mir, la catolici) și astfel să rămână lipsit de această sfântă Taină a Mirungerii. Sf. Mir este „pecetea“, „semnul“ lui Hristos și prin ungerea cu el, cel botezat devine creștin adevărat, un „Hristos“ adică „uns al Domnului“, deoarece *Hristos* înseamnă „uns“ (Χριστός). Ungerea se face în semnul crucii, după un ritual consacrat, rostindu-se formula „Pecetea darului Sfântului Duh“ (cf. II Corinteni 1, 21–22), ritual foarte vechi și generalizat, prevăzut apoi în canonul 7 la Sinodul II ecumenic. Mirunghera este o „pecețuire“ a membrilor Bisericii lui Hristos, semnul văzut al apartenenței lor la trupul mistic al Domnului. Unii dogmatiști consideră ungerea cu Sf. Mir ca „taina preoției universale“, care face din toți creștinii „seminție aleasă“, „preoția împărătească“, „poporul sfânt“ al lui Dumnezeu despre care vorbește Sf. Apostol Petru: „Iar

voi sunteți seminția aleasă, preoție împărătească, neam sfânt, popor agonisit de Dumnezeu... poporul lui Dumnezeu" (1 Petru 2, 9-10). Sf. *Mir* este untdelemn curat de măsline, amestecat cu multe și felurite arome (mirodenii) pregătit (fiert) cu o rânduială solemnă în primele trei zile din Săptămâna Patimilor și sfințit de către Sinodul arhierilor, în frunte cu Patriarhul țării, în Joia aceleiași săptămâni (Joia Mare), la Liturghia Sfântului Vasile cel Mare, fiind apoi împărțit episcopilor și tuturor bisericilor. Prin sfințirea lui, el devine nu un simplu simbol sau o imagine, ci un vehicul purtător al energiilor Sfântului Duh, pe care le conține în chip real.

MISA (lat. *Missa*), v. **Liturghia**.

MISIONAR, (lat. *missionario* — de la *missionis* = trimitere) — cel trimis, aici cu sens de propovăduitor, de trimis al Bisericii creștine, spre a propovădui creștinismul la necredincioși.

MISSALE — cartea liturgică pentru săvârșirea slujbelor religioase în Biserica catolică; v. **Liturghierul**.

MISTAGOG (μυσταγωγός, ó — *mistagogos*, o = preot) — care inițiază în învățăturile sfinte, care explică, interpretează slujbele divine.

MISTAGOGIE (μυσταγωγία, ἡ — *mistagoghia* = tâlcuire, explicare, interpretare) — tâlcuire (în domeniul bisericesc) a cultului creștin (a Sfintei Liturghii, a Sf. Taine ale Bisericii). Cuvântări mistagogice care explică riturile liturgice ale Tainelor de inițiere în creștinism (Botezul, Mîrîngerea și Euharistia) au fost ținute de marii Părinți ai Bisericii de-a lungul veacurilor creștine: Sf. Clement Alexandrinul, Sf. Chiril al Ierusalimului, Teodor de Mopsuestia, Sf. Ioan Gură de Aur (pentru secolele II-IV), Sf. Maxim Mărturisitorul (mare teolog bizantin, din sec. VII), Sf.

Gherman, patriarhul Constantinopolului (sec. VII), Sf. Simeon al Tesalonicului (sec. XV) și Nicolae Cabasila (sec. XV), de la care ne-a rămas una dintre cele mai frumoase și aprofundate tâlcuiri ale Sfintei Liturghii.

MISTER — fapt ascuns, inaccesibil oricui; principii și practici rituale de cult, destinate unui grup de inițiați (ex. Misterele eleusice, orfice etc.).

MISTERELE ELEUSIENE — erau, în Grecia antică, ceremonii păgâne, mistice, secrete, pline de exaltare, care se desfășurau la templul din Eleusis, lângă Atena; aceste ceremonii legate de cultul zeiței *Demetra* (zeița naturii și fertilității) și al fiicei sale *Cora* (pe care o pierde și o regăsește) își aveau geneza în neconținută schimbare a anotimpurilor, în care vegetația moare și înviază, simbol al morții și reînvierii naturii. Prin acest cult, învăluit de mister, vechii greci își manifestau într-un fel și credința lor în nemurirea sufletului, în viața viitoare și în mântuire. La aceste ceremonii secrete participau numai cei inițiați (care se purificau mai întâi prin spălări, posturi și sacrificii); după ce se adunau la Atena, unde avea loc purificarea (printr-o baie în mare) și sacrificarea unui porc, plecau a doua zi la Eleusis (lângă Atena) și seara, la lumina torțelor, participau la celebrarea misterelelor conduse de un *hierofantes* (slujitor religios) care arăta obiectele sfinte printre care era și un spic de grâu — simbol al vieții veșnice — căci bobul său moare și înviază în fiecare an.

MISTERELE ORFICE — în Grecia antică, la Delfi, se săvârșeau ritualuri de inițiere în concepția, atribuită lui Orfeu, că originea universului stă în oul cosmogonic.

MISTICA (μυστικόν, μυστικά — *misti-*

kon, *mistika* = în secret, în ascuns, tainic) — „este o experiență a divinului, este o trăire tainică și neînțeleasă a supremei apropieri a divinității, atât cât poate fi accesibil acest lucru firii omenești, în existența ei pământească“, este experimentarea și trăirea unei uniri a sufletului cu Dumnezeu, în care cunoașterea adevărurilor dumnezeiești se limpezește prin harurile Duhului, prin darurile înțelegerii și înțelepciunii. Această stare de cunoaștere și înțelegere face ca iubirea de Dumnezeu și de oameni să se intensifice, să se aprindă în mod miraculos, astfel încât să dea forța unor hotărâri eroice (ex. martirii creștini, capabili să-și dea viața, întăriți de iubirea pentru Hristos și de intensitatea sentimentelor religioase, ridicate pe culmi de trăire mistică); „trăirea mistică“ dă o asemenea stare de bucurie în Dumnezeu, care se identifică cu „trăirea fericirii cerești“. Teologii răsăriteni, marii mistici, ca Dionisie Areopagitul și Grigorie Palama caracterizează astfel trăirea mistică: „o unire mai presus de minte“, de „vedere negrăită“, obținută prin „puterea Duhului“, care „e mai presus de simțuri, de rațiune și de conștiință“, o „trăire a stării de îndumnezeire, de participare la viața dumnezeiască“ (Grigorie Palama, *Al treilea Tratat din rândul întâi. Despre lumina și luminarea dumnezeiască, despre fericirea sfântă și despre fericirea cea întru Hristos*, v. D. Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, Sibiu, 1938). Mistica este cea mai înaltă trăire religioasă, dar spre acest vârf culminant se ajunge pe calea ascezei. Cu sensul de *exercițiu*, *asceza* (ἄσκησις, ἡ — *askizis*, *i* = exercițiu; ἄσκησις τῆς ἀρετῆς — *askisis tis aretis* = practicarea virtuții;

ἄσκητεῖον — *askitevo* = a duce o viață de pustnic, anahoret — singur, retras de lume, căutând prin credință și virtute pe Dumnezeu) înseamnă efortul neîncetat pe drumul desăvârșirii care duce la contemplarea lui Dumnezeu. Ea presupune trei feluri de exerciții: fizice, morale și religioase, ceea ce înseamnă „exercițiul forțelor trupesti“, prin post, în primul rând, pentru eliberarea de instincte, poftă, plăceri, patimi; pe plan moral, exercițiul este strădania metodică de a elibera sufletul de patimi rele și de a-i sădi deprinderi virtuoașe; pe plan religios, asceza creștină este calea luminată de rațiune și de credință, de rugăciune și de ajutorul lui Dumnezeu prin care firea omului se purifică de păcat și se fortifică moral; „este nevoia creștinului“ în vederea dobândirii desăvârșirii, spune Sf. Apostol Pavel; ascetul e monahul care se străduiește să obțină desăvârșirea prin respectarea tuturor regulilor vieții ascetice; *Ascetica* este partea științei spirituale (Teologia ascetică), care se ocupă cu regulile și eforturile ce duc pe om la prima treaptă a urcușului spre desăvârșire; *Mistica* (Teologia mistică) este partea științei spirituale care se ocupă cu contemplarea lui Dumnezeu și unirea cu El. Progresul pe calea mistică nu se poate face decât în cadrul Bisericii, căci numai Biserica este aceea care poate să ne dea Sfintele Taine, și fără ele, care sunt „izvor de energie divină“, omul nu se poate mântui, nu se poate sfinți, căci are nevoie de harul divin, iar „harul“ se dă credincioșilor prin Sf. Taine (în primul rând Tainele de inițiere creștină: Botezul, Mirungerea și Euharistia); prin el se realizează coborârea energiilor divine în om. Mistica creștină are caracter bisericesc

hristocentric, căci Biserica există prin Hristos și harul vine de la El, și se dă fiecăruia după efortul pe care omul îl face spre a se desăvârși. Trăirea mistică, în creștinism, există din primele veacuri creștine, și e analizată în cărțile marilor mistici creștini (Pseudo-Dionisie Areopagitul, Grigorie Palama, Ruysbruck, Meister Eckart ș.a.).

MISTUITOARE — termen vechi, regional, pentru „spălător“, „amivalniță“, obiect liturgic, în altar, folosit de preoți pentru spălarea mâinilor, înainte de Sf. Liturghie (*Trebnic*, Chișinău, 1908, p. 1110).

MIȘCAREA — gestul ritual sau actul liturgic este o componentă a cultului religios a oricărei religii, iar în creștinism capătă forme multiple, cu scopul de a explica spiritualitatea religioasă; cele mai importante rîturi sau ceremonii în cultul creștin sunt: *închinarea, binecuvîntarea și punerea mâinilor* (de către preot), *îngenuncherea și metaniile* (pe care le fac și credincioșii), *spălările rituale, închiderea și deschiderea ușilor împărătești și a dverei, ieșirile sau vohodele, tragerea clopotelor etc.* (v. Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, ed. a II-a, București, 1993, pag. 754–773).

MIȘCAREA ECUMENICĂ — începută în 1910, s-a manifestat ca o acțiune de revenire la unitatea Bisericii creștine, divizată în timp, în confesiuni și secte. Astăzi *Mișcarea* și-a intensificat activitatea.

MIȘNAH (ebr. „repetare“) — este numele dat comentariilor legilor iudaice cuprinse în Tora. Aceste comentarii (*mișnah*) făcute de rabini erudiți, au constituit Tora (Legea) orală, socotită însă tot de inspirație divină. Transmise

din generație în generație, erau considerate ca provenind de la Moise și având putere de lege, ca și Tora scrisă. Se crede că începutul lor datează mai ales de după întoarcerea din robia babiloniană. Ele au constituit așa numitele *Midraș* (studii de exegeză) ale literaturii rabinice. Aceste *midraș* (studii) asupra textelor legislative ale Vechiului Testament purtau numele de *Halakhah* („drum de urmat“), iar cele asupra textelor istorice și morale se numeau *Haggadah* (învățământ). Toate aceste *midraș* împreună au format *Mișnah*. Pe vremea Mântuitorului, ele erau fixate în scris. *Mișnah* formau adevărate coduri de legi juridico-religioase și fixarea lor în scris a început-o rabinul Aqiba ben Josef „părintele rabinismului“, prin sec. II d.Hr. Cea mai vestită *Mișnah* a fost cea redactată de Iuda Ha Nasi (Iuda cel Sfânt) 164–217, șeful școlii rabinice din Tiberiada. *Mișnah*, care cuprindea date despre sărbători sfinte, purificări, legislații privitoare la familie, societate ș.a., a mai fost redactată spre a i se adăuga toate tradițiile. Ultima formă ce i s-a dat, în urma comentariilor din sec. III–IV, s-a numit *Gemara*. *Gemara împreună cu Mișnah* formează *Talmudul*. Fiindcă comentarii *Gemarei* au fost și din Ierusalim și din Babilon, *Talmudul* poartă numele de „*Talmudul din Ierusalim*“ și „*Talmudul din Babilon*“, acesta din urmă fiind mult mai mare și mai important, cuprinzând pe lângă texte cu caracter juridic și multe altele ca: legende, povestiri, date științifice și vrăjitorii. *Talmudul* a avut o influență foarte mare asupra iudaismului, conținutul lui provocând multe speculații care au contribuit la formarea pietății iudaice și au dus la kabalism (cabalism); v. **Kabala**.

MIT — așa cum îl definește Mircea Eliade, este o istorie sacră ce datează un eveniment care a avut loc într-un timp primordial, timp fabulos, al începuturilor; v. **Mitologie**.

MITNICI — se numesc, în credințele populare, păzitorii „vămile văzduhului”, „vameși”, „mitnicii văzduhului”; v. **Vămile văzduhului**.

MITOC v. **Metoc**.

MITOLOGIE, MIT (μῦθος, ó — *mitos* = poveste; μυθολογία, ἡ — *mitologia*) — este denumirea ansamblului de povestiri și legende, prin care diferitele popoare din cele mai vechi timpuri au căutat să-și explice, mai mult sau mai puțin naiv, marile întrebări privitoare la: originea lumii, a vieții și a elementelor naturii înconjurătoare. Uneori aceste mituri au mari asemănări de conținut, deși provin din locuri și timpuri diferite. Ex. mitul despre potop sau mitul despre diferențierea limbilor, într-o variantă culeasă de la negrii africani arată că oamenii, încercând să ajungă la cerul din care au fost alungați, au început să zidească un turn, adunând pivele (pietre de măcinat, de pisat) din gospodării și punându-le una peste alta. Pentru că le mai lipsea o pivă, pentru a termina turnul și a ajunge la cer, ei au scos una de la baza turnului, ca s-o pună sus. Atunci turnul s-a prăbușit iar oamenii au fugit, împrăștiindu-se. La început, ei vorbeau o singură limbă. Împrăștiați pe pământ, ei nu s-au mai înțeles, începând a vorbi alte limbi. Acest mit se aseamănă mult cu ceea ce povestește Biblia despre Turnul Babel.

MITRA-MITHRA — vechi zeu persan (iranian), înainte de Zoroastru, care l-a înglobat în zoroastrism (Zoroastru este reformatorul religiei persane, în sec. VI î.Hr.). *Mithra* era

zeu al luminii solare, al ordinii sociale, al victoriei, al luptei împotriva întinericului, al ignoranței, al neadevărului și al oricărei forme a răului. Cultul lui Mithra s-a extins din Persia la toate popoarele cucerite și stăpânite un timp de aceasta; cultul zeului a fost însă influențat de religiile popoarelor respective. Ex. contactul cu elenismul a înnobilit și înfrumusețat mithraismul. Cultul lui Mithra s-a răspândit mai întâi în Asia Mică, apoi în imperiul roman și în provinciile cucerite (Dacia, Panonia, Germania, Galia, Britania, Spania, Africa). Ca *doctrină*, mithraismul considera universul ca un sistem guvernat de legi fixe; în centrul său se află soarele a cărui lumină și căldură îl învăluie și dirijează atât mersul astrilor, vegetația și viața animalelor, cât și destinul omenesc și al istoriei. Cultul închinat lui Mithra se săvârșea în grote, de către preoți, îmbrăcați în veșminte tradiționale; aceștia aduceau sacrificii de animale, înălțând rugăciuni și cântări religioase. Sărbătoarea centrală era Duminica — ziua Soarelui. Răspândindu-se la romani, mai mult prin intermediul armatei, dar respins de elenism, unde s-a răspândit creștinismul, mithraismul nu a influențat în nici un fel creștinismul, așa cum se afirmă de unii interpreți, în primul rând pentru că acest cult păgân avea practici fundamentale deosebite (purificarea sau așa-zisul botez era o simplă spălare rituală și o stropire cu sângele unui taur care se sacrifică pe o podea perforată, dedesubtul căreia se aflau cei ce aspirau la inițiere și peste care se scurgea acest sânge; pâinea și apa ce se aduceau ca ofrandă erau un simplu ritual, fără nici o semnificație, ca și jertfa taurului); v. **Ahura-Mazda**.

MITRA (gr. *μίτρα*, *ῆ* — *mitra*, *χίδαρις*, *ῆ* — *hidaris*, *τίαρα*, *ῆ* — *tiara* = tiară, *λῶρον*, *τό* — *loron*; lat. *lorum* = legătura, centura sau învelitoarea pentru cap, turban, coroană, diademă) — ca parte a veșmintelor liturgice, este acoperământul capului, folosit de arhieriei (mitra arhierască) în timpul serviciului divin. Mitra are forme diferite: ca o coroană împărătească, rotundă și înaltă, împodobită de jur-împrejur cu iconițe și cruciuliță deasupra, în mijloc (mitra bizantină, folosită în bisericile ortodoxe la greci, români, sârbi, bulgari); în formă de căciuliță, bogat împodobită cu pietre scumpe și iconițe și având deasupra o cruciuliță (mitra rusească); o bonetă mică, albă, cu o cruciuliță deasupra (mitra alexandrină, probabil cea mai veche). Despre originea mitrei arhieresti, părerea cea mai probabilă este că ea înlocuiește cununa sau chidariul purtat de către arhieriei Legii Vechi în serviciile religioase de la Cortul Mărturie și de la templu (Ieșire 28, 4, 37 și 39; 39, 28), ca semn al arhieriei. Alte păreri susțin că mitra bizantină (din Bisericile Ortodoxe) își are originea în coroana regilor bizantini, a cărei formă o și imită, iar mitra latină (care are forma conică sau piramidală) derivă din tiara papală, care provine și ea din camilafca (lat. *camelaum*) sau căciulița care se purta pe cap, în Apus, în afară de serviciile divine. Existență din sec. IV, folosirea mitrei s-a generalizat în sec. XV, când a fost preluată de patriarhii Constantinopolului, socotiți ca un fel de succesori ai împăraților bizantini, dispăruți după căderea Constantinopolului sub turci. **Simbolismul mitrei:** Mitra simbolizează cununa de spini de pe capul Mântuitorului sau și sudariul

(mahrama) cu care l-a fost acoperit capul când L-au pus în mormânt. Ea este semnul demnității împărătești a Mântuitorului și în același timp semnul vredniciei primite de arhieriei de la Mântuitorul, arhieriei fiind săvârșitorul principal al serviciilor divine și al Sfintelor Taine.

MITROPOLIE — se numește, în cadrul Bisericii Ortodoxe, unitatea administrativă dependentă de Patriarhie și având în subordine mai multe episcopii. În Biserica Ortodoxă Română funcționează azi *cinci mitropolii*: a *Ardealului*, datând din sec. XIV, desființată de dominația austro-ungară în 1701, și reînființată în 1864 de Andrei Șaguna, care-i stabilește sediul la Sibiu, unde se află și azi, după ce funcționase în diferite centre: la Râmpeți (1376), sub primul mitropolit Ghelasio (trecut în rândul sfinților, prin canonizările din 1992), la Feleac, la Geoagiu (1557), apoi la Alba-Iulia (1571–1701); *Mitropolia Banatului*, cu sediul la Timișoara, datând din 1608 și desființată în 1865, după ce funcționase un timp ca episcopie; a fost reînființată tot ca episcopie în 1939 și ridicată din nou la rang de mitropolie în 1947, așa cum funcționează și azi; *Mitropolia Moldovei*, datând din sec. XIV și recunoscută de Patriarhia din Constantinopol în 1401; sediul inițial a fost la Suceava până în 1677, când a fost mutată la Iași, unde se află și azi; *Mitropolia Olteniei*, cea mai nouă, fiind înființată în 1939–1945 și reînființată în 1949, având reședința la Craiova, unde se află și azi; *Mitropolia Ungrovlahiei*, cea mai veche datând din 1359, cu reședința la Curtea de Argeș — primul mitropolit a fost Iachint, adus de la Vicina (Isaccea, Tulcea) unde între 1285 și 1359, când a fost desființată, a funcționat

prima mitropolie de pe teritoriul țării noastre (dependentă de Patriarhia din Constantinopol). În 1517 și-a mutat reședința de la Curtea de Argeș la Târgoviște și apoi la București, unde din 1992, a primit titulatura de *Mitropolia Munteniei și Dobrogei*. Mitropolitul Ungrovlahiei a fost numit primul dintre mitropoliți sau Mitropolit-primat, între anii 1873 și 1925, când a primit titlul de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, mitropolia fiind ridicată la rangul de Patriarhat (1925).

MITROPOLIT (μητροπολίτης, ὁ — *mitropolit* de la μητήρ-πόλις — *mitir-polis* = „orașul mamă” sau orașul-capitală, pentru că mitropolitul era păstorul religios al unei provincii și își avea reședința în orașul capitală) — rang administrativ în ierarhia clerului ortodox, cler format din: episcop, arhiepiscop, mitropolit și mitropolit primat sau patriarh. Mitropolitul are în subordine 2–3 episcopi. El este mai presus de episcop: ἄρχὸς ἐπίσκοπος — *arhos episcopos* sau ἀρχιεπίσκοπος — *arhiepiscopos* = primul dintre episcopi sau mitropolit. Rangul de mitropolit este superior în administrația Bisericii față de cel de episcop, dar d.p.d.v. al harului, între mitropolit și episcop nu este deosebire și de aceea orice episcop poate ajunge mitropolit, când este nevoie. Sistemul mitropolitan exista în parte și în primele secole ale Bisericii (episcopi avându-și originea de la Sfinții Apostoli), dar din sec. IV a luat o dezvoltare deosebită; datorită extinderii teritoriilor creștine, în prîncipii au apărut mai multe episcopate și atunci episcopul din capitala provinciei a devenit „arhos” (cel mai mare), adică mitropolit. Rolul lui era de a convoca sinoadele provinciale, de a conduce alegerea

episcopilor, de a-i confirma și hirotoni. El avea dreptul de a depune un episcop, de a veghea la buna desfășurare a activității bisericești din întreaga eparhie și la păstrarea nealterată a învățăturii creștine. Avea dreptul de a fi pomenit de toți episcopii și de cler la slujbele divine. Mitropolitul de la Ierusalim a fost ridicat primul la rangul de *Patriarh* (având sub jurisdicția sa și Palestina), printr-o hotărâre a Sinodului IV de la Calcedon (451), fiind tot atunci numiți patriarhi și mitropoliți din Roma, Constantinopol, Antiohia și Alexandria. Începând din sec. VI, patriarhul din Constantinopol a luat titlul de „Patriarh ecumenic”. Tot la sinodul IV s-a fixat și jurisdicția fiecărui patriarh. Cel de la Roma, care avea la început sub jurisdicția sa numai Italia, și-a supus treptat întregul Apus. Cel din Constantinopol s-a extins asupra Traciei, Asiei și Pontului; cel din Alexandria păstorea Egiptul, Libia, Pentapole, cel din Antiohia avea Siria, Fenicia, Arabia. În afară de drepturile ce reveneau mitropoliților, Patriarhului i s-au mai atribuit și altele: dreptul de a canoniza (a proclama sfinți), dreptul de *stavropighie* (adică de a lua sub stăpânirea sa o mănăstire sau biserică, ce se afla în afara jurisdicției sale, numai trimițând acolo o cruce). Patriarhul putea sfinți Sf. Mir pentru tot patriarhatul, sfințea și confirma mitropoliți și arhiepiscopi, era pomenit la slujbe de tot clerul din patriarhatul său. Alegerea patriarhului se făcea de *sinodul patriarhal*, format din episcopi și mitropoliți eparhiilor învecinate; confirmarea lui o făcea împăratul. Primele mitropolii în Țările Române s-au întemeiat în sec. XIV (în Țara Românească) și sec. XV (în Moldova). Organizarea

patriarhală s-a făcut după primul război mondial, în 1925, după ce s-a unificat țara prin alipirea tuturor provinciilor românești în care se aflau mitropolii. *Autocefalia* Bisericii Ortodoxe Române fusese proclamată după războiul de Independență, în 1885. Până atunci era dependentă de Patriarhia de Constantinopol.

MITROPOLIT-PRIMAT v. **Mitropolie**.

MITVA (ebr. „precept”) — îndrumare, prescripție religioasă cuprinsă în Tora; regula de comportament la iudei.

MIZIZA (ebr.) — obiect religios la iudei, care constă într-un tub de tablă în care se află închise cele zece porunci, și pe care iudeii bigoți îl pun la ușa locuinței lor, sărutându-l la intrarea și ieșirea din casă.

MNEMOTEHNIC v. **Podobiile**.

MOARTEA (lat. *mors*, -tis, gr. *θάνατος* — *thamatos* = moarte, sfârșit) — conform doctrinei Bisericii creștine ortodoxe, privitor la destinul omului, *moartea* este considerată ca sfârșitul vieții pământești, după care urmează viața viitoare, ca o țință ultimă a oricărui creștin. Moartea este o lege generală și necesară nu numai pentru cei credincioși, ci și pentru cei ajunși la cea mai desăvârșită biruință asupra păcatului. Deoarece corpul poartă în el toate slăbiciunile intrate odată cu păcatul strămoșesc, acest trup slab trebuie să moară, cum a murit trupul lui Hristos, pentru ca la învierea cea de apoi omul să-l primească eliberat de toate slăbiciunile, și să se poată bucura de fericirea desăvârșită a vieții viitoare, așa cum spune și Sf. Apostol Pavel: „Nebun ce ești! Tu ce semenii nu dă viață, dacă nu va fi murit... Așa este și învierea morților: se seamănă într-o stricăciune, înviază într-o nestricăciune... se

seamănă într-o slăbiciune, înviază într-o putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc” (I Corinteni 15, 36 și 42-44). Pentru aceasta creștinul trebuie să se pregătească prin credința în Hristos și dragostea pentru El, prin împlinirea poruncilor Lui; astfel creștinul adevărat ajunge să nu se mai teamă de moarte, căci pentru cel drept și credincios, moartea este un prilej ce-l va apropia și mai mult de Hristos. Așa cum, în viață, el este ajutat de Sf. Duh să se elibereze de slăbiciuni și să le stăpânească prin puterea credinței și voinței, așa cel drept se va elibera de moarte, răbdând-o fără teamă, tot prin întărirea Duhului Sfânt. Îndată după moarte este „Judecata particulară”, careia îi este supus fiecare suflet. Aceasta se deosebește de „Judecata din urmă” sau universală, care se face cu toți oamenii împreună la sfârșitul lumii și după învierea trupurilor (când fiecare trup cu sufletul său se va uni și împreună vor fi judecați) (v. **Viața viitoare**; **Rânduieii** tradiționale ortodoxe pentru cei ce se apropie de moarte și pentru cei morți; **Slujbe rituale, pomeni și pomeniri**). *Moartea*, spune Sf. Antonie (*Filocalia*, vol. I), înseamnă sfârșitul vieții pământești a omului; prin despărțirea de trup, sufletul se întoarce la Dumnezeu (Eclesiast 12, 7), de la Care și-a primit existența, spre a fi judecat și a-și primi răsplata sau pedeapsa, pentru faptele săvârșite în viața pământească, iar trupul se întoarce în pământul din care a fost luat (Facere 3, 19). Moartea este acceptată de om în chip diferit: pentru cei atașați de bunurile pământești ea este un fapt înspăimântător; pentru cei ce o consideră un curs al existenței, ea apare ca ceva firesc și o

primesc cu resemnare; pentru cei credincioși, care cred în viața viitoare și o consideră ca ultim scop al vieții, moartea e primită cu seninătate, fiind mijlocul de eliberare din ispitele lumii pământești și de comuniune cu Dumnezeu. Doar trupul moare, sufletul își continuă viața în lumea de dincolo. Gândul morții se reflectă în cultura omenirii (ex. piramidele egiptene — monumente închinare morții — pictură, sculptură, literatură, problemele filozofice, studiile științifice), dar nu explică semnificația și cauzele morții; Biserica creștină consideră moartea ca urmare a păcatului și a început cu primii oameni; ei au călcat voința lui Dumnezeu, care i-a avertizat: „Cu moarte, veți muri“. În Sf. Scriptură se vorbește de moartea spirituală (Iacob 1, 15 ș.a.), ceea ce nu înseamnă nimicirea sufletului, ci despărțirea lui de Dumnezeu din cauza păcatelor grele. *Moartea este universală*, ea cuprinde pe toți oamenii, căci prin Adam toți au păcătuit (Romani 5, 12). Excepție vor face numai cei care vor fi vii pe pământ la a doua venire a Domnului (I Corinteni 15, 51–52), căci trupurile lor stricăcioase vor trece direct din starea muritoare în cea nemuritoare, atunci va fi *învierii generală*, când trupurile tuturor celor morți vor trece din starea muritoare în cea nemuritoare. Atunci va fi *învierii generală*, când trupurile tuturor celor morți din veacuri se vor reuni cu sufletele pe care le-au purtat spre a se înfățișa împreună la Judecata de apoi (Judecata universală, la care fiecare va primi răsplata sau pedeapsa veșnică). Creștinul adevărat se pregătește pentru moarte, căutând să-și ducă viața după învățătura Bisericii lui Hristos, ferindu-se de păcate și vicii și

pocăindu-se, rugându-se de îndreptare și iertare, cât mai este pe pământ, căci după moarte, dincolo, nu se mai poate pocăi, ci își va primi doar răsplata (v. **Viața viitoare**). Potrivit doctrinei creștine, moartea înseamnă trecerea într-o existență superioară, în care sufletul credinciosului își găsește liniștea și fericirea eternă, în nemijlocita apropiere de Hristos, în a cărei credință a murit; mormântul devine patul de odihnă în care trupul pământesc așteaptă, la adăpostul crucii, învierea pentru viața veșnică la a doua venire a Domnului. Cu această concepție optimistă despre moarte, creștinismul micșorează groaza de moarte pe care o inspiră celelalte religii (ex. păgânismul, în care moartea înseamnă trecerea într-un loc de groază în care rătăcesc fără odihnă, în întuneric, umbrele morților ca în tartarul evocat de păgânul filozof Lucian, sau neantul Nirvanei budiste sau Șeolul confuz și cețos din vechea religie mozaică etc.). Creștinismul micșorează și distanța dintre viață și moarte, prin credința că cei adormiți fac parte din Biserica lui Hristos, împreună cu cei vii, și toți alcătuiesc o mare familie creștină, peste care domnește același stăpân al vieții și al morții, care este Hristos; o familie din care morții au plecat înaintea noastră pe un drum pe care fiecare va merge la timpul său, după cum spune Sf. Apostol Pavel: „... și dacă trăim, și dacă murim, ai Domnului suntem. Căci pentru aceasta a murit și a înviat Hristos, ca să stăpânească peste morți și peste vii“ (Romani 14, 8 și 9). Ca membri ai aceleiași familii creștine, cei vii au posibilitatea de a se ruga pentru cei morți, aceste rugăciuni fiind necesare și folositoare morților. Moartea

nimicește trupul material, iar sufletul, fiind imaterial supraviețuiește, nefiind supus legilor de descompunere specifice materiei; v. **Parastase**; **Slujbe rituale**, **pomeni și pomeniri**.

MOAȘTE, *sfinte moaște* — adică trupurile sau rămășițele trupesti ale sfinților, despre care Biserica ne învață că ele conțin aceleași daruri dumnezeiești și puteri supranaturale care au însuflețit pe sfinți cât au fost în viață, puteri care se păstrează și după moarte în trupurile lor neputrezite. Creștinii cinstesc sfintele moaște ca și pe sfinți. De asemenea cinstesc relievele (rămășițele sfinte) adică lucrurile, obiectele provenite de la sfinți și care le-au aparținut, au rămas de la ei și ne amintesc de ei. Așa sunt de ex. relievele sfinte de la Mântuitorul (coroana de spini și giulgiul, aduse de cruciați și păstrate în unele biserici din Apus) ca și rămășițele din lemnul sfânt al Sfintei Cruci, relieve de la Sf. Fecioară Maria (brăul și omoforul) care se păstrau în biserica Vlahernelor din Constantinopol, lanțul cu care a fost legat Sf. Petru (se păstrează în biserica „Sf. Petru în lanțuri” din Roma) ș.a. Relicvelor li se acordă aceeași cinstire ca și acelorora cărora le-au aparținut, așa cum de ex. păstrăm cu grijă și pietate lucruri care ne amintesc de părinții noștri sau de cei dragi, care au dispărut. Sf. Scriptură ne vorbește despre minuni făcute prin rămășițele pământești ale sfinților, așa cum vedem în Vechiul Testament minunea învierii unui mort care fusese atins de moaștele proorocului Elisei (IV Regi 13, 21). Biserica a cinstit din primele timpuri osemintele mucenicilor, adunându-le cu grijă și zidind altarele bisericilor peste ele, iar mai târziu tradiția s-a păstrat,

dovadă că în altarul fiecărei biserici, când se construiește, se pun părticele din sfinte moaște la piciorul Sfintei Mese, precum și în Sfântul Antimis, care stă pe Sfânta Masă, în altar.

MOIRA (μοῖρα, ἥ — *moira* = destin; lat. *Parce*) — lege neînduplecată sub imperiul căreia se aflau nu numai oamenii, dar și zeii (în religia Greciei antice). În perioada elenistică (323–331 î.Hr.), credința în destin (*moira*) ia o nouă înfățișare fatalistă: τύχη, ἥ — *tihî* = noroc, credința că viața omului este stăpânită de o forță capricioasă care este norocul. *Moiră* este numele dat *ursitoarelor* din mitologia greacă, numite și *torcătoarele*: *Atropos* torcea, *Clotho* depăna, iar *Lahesis* curma firul vieții oamenilor, pe care primele îl torceau și-l depănau.

MOISE — mare profet al Vechiului Testament, cel care a dat evreilor primele legi și i-a eliberat din robia egipteană, conducându-i înapoi în Țara Canaanului. El a primit de la Dumnezeu *Decalogul*, pe muntele Sinai și a scris primele cinci cărți ale Sfintei Scripturi (Pentateuhul), sec. XIII î.Hr.; v. **Biblie**.

MOLEME, MOLENE, molinii — intercesori sau molene se numesc cele două icoane așezate la dreapta și la stânga crucii care se află sus, la mijloc, pe catapeteasmă. Pe cruce e zugrăvit Mântuitorul răstignit, iar pe icoane sunt pictate, la dreapta, chipul Maicii Domnului, iar la stânga, chipul Sfântului Ioan Evanghelistul, amândoi stând în picioare, în atitudine de adorare, de rugăciune, de jeluire. Ei se roagă pentru omenire ca intermediari pe lângă Iisus Hristos.

MOLITFE, molitfa, molitve (gr. εὐχή, ἥ — *i evhî* = rugăciune; lat. *orationes*; slv. *molit-*

fa) — serviciu divin redus ca lungime, alcătuit din simple rugăciuni pe care preotul le citește pentru diferite scopuri sau nevoi din viața credincioșilor (ex.: Molitfa Sf. mucenie Trifon se citește pentru grădini, holde, vii, ca să rodească); Molitfele Sf. Vasile, care se citesc în biserică la 1 ianuarie, sunt rugăciuni pentru alungarea duhurilor rele și iertarea păcatelor; în același scop se citesc molitfe a opta zi de la cununie tinerilor căsătoriți, femeii lăuze la patruzeci de zile după ce a născut etc. Cuprinsul molitfei constă într-o formulă de binecuvântare simplă, rugăciuni introductive și o formulă de încheiere (otpusť sau apolis); v. **Molitfelnicul; Panihida.**

MOLITFELNICUL, MOLITVELNICUL sau **EVHOLOGHIUL** (εὐχολόγιον, τό, εὐχή λόγος — *Evhologhion, evhi logos* = rugăciune, cuvânt; de la εὐλογῶ — *evlogo* = a binecuvânta) — este cartea liturgică în care sunt cuprinse toate slujbele cerute de nevoile spirituale ale creștinului, de la naștere până la moarte, ca: slujbele Sfintelor Taine (Botezul, Ungerea cu Sf. Mir, Spovedania, Împărtășania, Sf. Maslu, Nunta și Preoția), slujbele ierurgiilor (sfeștania, înmormântarea, parastasele, sfințirea crucii ce se așează pe mormânt) precum și rugăciuni multiple, legate de tot felul de necesități sufletești cerute imperios de credincioși când se află în suferințe și boli, dezlegări de blesteme, de învrăjbiri, de păcate: *Molitfele Sfântului Vasile* care se citesc în ziua de Sf. Vasile (1 ianuarie) „pentru cei care pătimesc de la diavol și pentru toată neputința”; *Molitfele Sfântului Ioan Hrisostom*; „rugăciuni la felurite neputințe”; „rugăciuni pentru chemarea milei lui Dumnezeu la toată

litia și neputința”, „rugăciuni pentru felurite trebuințe” (pentru începerea temeliei casei, pentru sfințirea fântânii, binecuvântarea la începerea semănatului, la arie, la culesul viei, pentru binecuvântarea darurilor de pârgă, la vreme de secetă, pentru ploaie, pentru alungarea calamităților ș.a.), rugăciuni pentru cei ce călătoresc, rugăciuni pentru sfințirea obiectelor de cult (veșminte bisericești, vase sfinte, icoane, chivot), rânduieli și rugăciuni la posturi și praznice împărătești; Acatiste și Paraclise (al Domnului Hristos, al Maicii Domnului, de mulțumiri către Dumnezeu), Sinaxar peste tot anul. *Molitfelnicul* este o carte întocmită în timp, începând din sec. IV până prin sec. IX. La baza lui stau textele manuscrise de la Sf. Iacov, Sf. Marcu și Liturghia (sumară) din Constituțiile Apostolice (toate din secolele I-II) și Liturghiile celor trei mari Sfinți Părinți ai Bisericii: Sfântul Vasile cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Grigore Dialogul (sec. IV-VI). *Evhologhiul* Mitropolitului Petru Movilă, tipărit la Kiev, 1646, sub titlul „Trebnik”, este cel mai bogat în conținutul de slujbe și rugăciuni. Antim Ivireanul a tradus și tipărit în 1709, la Târgoviște, *Evhologhiul* sau *Molitfelnicul*, care s-a tipărit ulterior la București, 1722. Aceste cărți stau la baza edițiilor ulterioare ale *Molitfelnicului* românesc. *Molitfelnicul*, cuprinzând toate slujbele, serviciile, ierurgiile și Sfintele Taine ale Bisericii Ortodoxe, a fost numit „cartea de căpătâi a evlaviei ortodoxe”.

MOLITVE v. **Molitfe.**

MONADE (μονάς, ἡ — *monas* = unitate) — „cel ce a cunoscut învățătura despre monadă (unitate) și *Rațiunile Providenței* și

ale *Judecării*, care apar împreună" spune Sf. Maxim Mărturisitorul (*Filocalia* II, pag. 171).

MONAH (gr. μοναχός, ó — *monahos* = unic, izolat, retras; se traduce „bătrân frumos“) — călugăr.

MONAHIE — călugăriță.

MONAHISMUL (de la μοναχός, ó — *monahos* = cel care trăiește retras de societate, singur, solitar) — este o formă de viață religioasă, trăită în singurătate (departe de comunitățile civile, laice, organizate pe plan rural sau urban), dar încadrată în sânul Bisericii lui Hristos sau în cadrul unei comunități religioase (cum sunt monahii, călugării, aparținând și altor religii decât cea creștină: brahmani, budiști etc.). *Monahismul creștin* este o organizație clericală constituită din călugări (monahi) care sunt creștinii cei mai convinși și hotărâți să-și închine viața numai lui Hristos-Dumnezeu, rupându-se de toate firele care-l leagă pe om de viața socială (familie, bogății, putere) și jurând să respecte *voturile* vieții monahale, trei la număr, ca cele mai importante (fundamentale): *ascultarea* (trăirea conform învățaturii Evangheliei și supunerea la canoanele vieții mănăstirești și ale duhovnicului); *sărăcia* (votul sărăciei oprește pe călugăr să acumuleze bogății, potrivit poruncii lui Hristos: „nu vă strângeți averi pe pământ... căci, unde este comoara voastră, acolo va fi și inima voastră“) și *votul castității*, al purității trupesti și sufletești. Viața spirituală creștină, trăirea conform preceptelor evanghelice trebuie să fie specifică oricărui membru al Bisericii care a primit Botezul în numele lui Hristos, dar monahul se va deosebi prin continua dorință și luptă spre desăvârșire,

în vederea mântuirii, trăind în pocăință, rugăciune neîncetată, contemplație și asceză. De la apariția sa, monahismul a constituit permanent o forță de susținere a spiritualității creștine, atât în Biserică, cât și în viața societății laice; v. **Mănăstiri**.

MONAHISM BUDIST v. **Budismul**.

MONASTIC — mănăstiresc, care ține de viața unei mănăstiri.

MONASTIRE v. **Mănăstire**.

MONOFIZITISMUL — erezie apărută în sec. V, în sânul Bisericii creștine, erezie care tăgăduia coexistența celor două firi ale lui Hristos. *Nestorie* tăgăduia firea dumnezeiască a lui Iisus, *Eutihie* tăgăduia firea omenească, susținând fiecare dintre ei că Mântuitorul n-a putut avea decât o singură fire. La Sinodul al treilea ecumenic, ținut la Efes în anul 431, Nestorie a fost excomunicat de Biserica ortodoxă, căci, negând firea divină a lui Hristos, el contesta și calitatea Sf. Fecioare Maria ca „Născătoare de Dumnezeu“ (Nestorianismul); la Sinodul al patrulea ecumenic, Calcedon 451, a fost anatemizat Eutihie (starețul unei mănăstiri de lângă Alexandria-Egipt) și discipolii săi care susțineau numai existența firii dumnezeiești a lui Iisus. Erezia a fost condamnată de Sinodul IV de la Calcedon, când Sfinții Părinți au stabilit învățătura ortodoxă privitoare la Persoana Mântuitorului: „Hristos este om adevărat și Dumnezeu adevărat, Care S-a născut din Tatăl, mai înainte de toți vecii, fiind asemenea Tatălui. Ca om, S-a născut din Fecioara Maria, Născătoarea de Dumnezeu, fiind întru toate asemenea nouă, afară de păcat. Cele două firi ale Mântuitorului sunt unite în mod neamestecat și ne-

schimbat, neîmpărțit și nedespărțit”.

MONOTEISM (μονοθεϊσμός, *ô* — *ou* *monoteismos*) — credință religioasă într-o unică ființă supremă, într-un singur Dumnezeu. Religii monoteiste: creștinism, mozaism sau iudaism, mahomedanism sau islamism. Acestea sunt religii contemporane, cu rădăcini vechi, dar a existat inițial un monoteism primitiv, ca o formă superioară de religiozitate întâlnită la unele popoare primitive. Este credința în existența unei ființe supreme, care a creat lumea și i-a dat legi morale. Cercetătorii admit că monoteismul primitiv este cea mai veche formă religioasă a omenirii, care însă a fost înăbușită treptat de formele religioase inferioare, ca: fetișism, totemism, magism etc. Etnologia aduce dovezi în sprijinul monoteismului primitiv, ca formă primordială de religiozitate, admițând chiar revelația primordială.

MONSIEUR — episcop în Biserica Catolică; mod de adresare către un ierarh, în catolicism.

MONUMENT (lat. *monumentum*, de la *moneo*, -ere, înrudit cu *memini* și *mens*) — se înțelege o operă de arhitectură sau sculptură (basorelie, statuie) destinată să transmită posterității amintirea unor persoane sau evenimente istorice importante. În epoca romană: sarcofage, mausolee, ori bisericiuțe din epocă numite *martyria* (μαρτύριον, *tó* — *martyrion*). Din monument avem în lb. română cuvântul *mormânt*.

MORALA (*mōs*, *moris* = moral, lege nescrisă, obicei, înclinare, caracter, voință; în înțeles mai larg este „totalitatea unor maxime și învățăminte populare”) — este o totalitate de norme de comportament care ne învață să

deosebim binele și răul. Cu același sens apare cuvântul *etic*. Filosoful grec Xenocrates împărțea știința în trei: logica, etica și fizica. Cuvântul *etic* derivă în lb. gr. de la ἦθος, *tó* — *itos* = caracter, înțelegere, atitudine, purtare. Există o morală filosofică, bazată pe rațiune și care, într-o formă superioară, susține aceleași valori spirituale pe care le propagă religia, la baza căreia stă credința în Dumnezeu. Înțelegând din punct de vedere creștin, morala este totalitatea normelor de conducere în viață, conform cuvântului dumnezeiesc cuprins în Sf. Scriptură, pentru ca omul să ajungă desăvârșirea morală, spre a se putea mântui (a fi vrednic de fericirea cerească). Religia creștină ne întărește credința în existența acestei fericiri. Experiența vieții sociale întărește încrederea în necesitatea respectării acestor norme morale, a acestor valori spirituale (dreptate, adevăr, cinste, iubire, bunătate, smerenie), dovedind că nerespectarea lor nu aduce, până la urmă, decât nefericire și dezastru în viața semenilor noștri, chiar dacă aparențele amăgesc cu o fericire frivolă. Cel mai mare rău, pentru cine nu le respectă, este pierderea mântuirii. Legea morală creștină este sintetizată în porunca lui Iisus: „Să iubești pe aproapele tău, ca pe tine însuți”, și pe care poporul nostru a formulat-o simplu, în zicală: „ce ție nu-ți place, altuia nu-i face”. Dumnezeu a sădit în sufletul omului, de la creație, conștiința legii morale, când i-a dat libertatea de a alege binele și răul. Ascultând glasul conștiinței morale, omul credincios și cu voință poate să aleagă binele și să înfrângă răul, dar cel necredincios înăbușă glasul conștiinței și, lăsându-se călăuzit numai de interesele egoiste și de patimi, este capabil de faptele cele mai

meschine. Glasul conștiinței este însuși glasul lui Dumnezeu care încearcă să-l oprească pe om de a săvârși răul, așa cum a încercat și cu Adam când l-a așezat în Eden. Pătruns de frumusețea legilor morale care stau la temelia vieții spirituale și-l țin pe om legat de Dumnezeu, ca și credința, marele filosof Kant mărturisea că nimic nu-l impresionează mai mult decât „cerul înstelat de deasupra” și „conștiința morală” din om; v. **Religia**.

MORE NEBOCHIM („Îndrumătorul celor rătăciți”) — carte cu conținut filosofic, atribuită lui Maimonide; v. **Iudaismul**.

MORMÂNT — loc săpat în pământ (la cimitir) unde este îngropat mortul; v. **Megalitice**.

MORMONII — sectă în America de Vest, cu centrul la Salt Lake City, răspândită și în Europa de Est (sunt și în România) și în toată lumea, însumând peste 4 milioane de membri. Secta mormonilor a fost întemeiată la începutul sec. XIX (1830), de un oarecare Joseph Schmidt care pretindea că a avut niște vedenii, în care un înger, pe nume Mormoni, i-a vorbit despre confesiunile creștine, ca fiind greșite și de aceea trebuie întemeiată o nouă Biserică. În aceste scop, Mormoni i-a dat o carte, scrisă pe foi de aur, și care cuprindea istoria vechilor locuitori ai Americii, precum și Evanghelia, așa cum a fost predată de Mântuitorul, acestor locuitori; această carte, scrisă într-o limbă necunoscută, a fost tradusă de Schmidt, din ordinul îngerului, căruia i-a fost apoi înapoiată. Se crede că îngerul era întruparea unui adevărat profet ce trăise în sec. IV și de aceea s-a numit „Cartea lui Mormon”, de la care și-a luat și secta numele. Cărțile sacre ale mormonilor sunt: Biblia, care însă fiind mult contrafăcută, mormonii se bazează pe „Cartea lui Mormon”

(numită de ei și „Cuvântul lui Dumnezeu”), pe „Învățătură și Testamente” (cuprinzând 138 de revelații) și „Mărgăritarul de mare preț”. Șefii sectei sunt socotiți profeți. Doctrina acestei secte este politeistă (amestec de elemente creștine, budiste, iudaice, gnostice, teosofice ș.a.), deoarece cred în mai mulți dumnezei. Dumnezeu a fost un om ca oricare, dar a devenit Dumnezeu, așa cum și alți oameni vor deveni. Mormonii nu se vor mântui dacă nu cred în Iisus, în Schmidt (Smit), în succesorul său, Brigham; pentru mormoni, Iisus este întâiul fiu născut al lui Dumnezeu, dar al doilea fiu este Lucifer (deci frați); Iisus a fost căsătorit cu Maria Magdalena și cu Marta, fapt care îndreptățește pe mormoni să fie poligami.

MOROI — strigoi.

MOROMET — moroi, strigoi.

MOSCHEE (de la cuv. spaniol „*maschitta*”, împrumutat de arabi — loc de rugăciune) — se numește locașul de cult al mahomedanilor; v. **Mahomedanismul**.

MOȘE (ebr. *Moise*).

MOȘII DE IARNĂ — sâmbăta pomenirii morților care cade înaintea Duminicii lăsatului sec de carne, la o săptămână după care începe Postul cel Mare al Paștilor. Pentru că mulți dintre drepții Vechiului Testament au murit cu speranța venirii lui Mesia, pe care însă nu L-au văzut, și pentru că, chiar dintre creștini, mulți au murit pe neașteptate, fără spovedanie și împărtășanie, fără pregătirea cu fapte bune, Biserica se roagă pentru ei, mijlocește la Dumnezeu cu slujbe și pomeniri, ca Dumnezeu să fie bun și iertător cu sufletele lor și să-i așeze în ceata drepților. În Postul Paștilor (Păresimi) mai sunt rânduite, pentru pomenirea morților,

și sâmbetele a doua, a treia și a patra. În toate aceste sâmbete se pun în rânduiala slujbei cântări speciale pentru pomenirea obștească (generală) a morților, ca și în sâmbăta Moșilor de iarnă (de dinaintea Duminicii Înfricoșatei Judecăți), numită și „Sâmbăta sufletelor“ (gr. *ψυχοςάββατον*, τό — *psihosavaton*; slv. *Subbota roditel'skaia*), așa cum se numește și sâmbăta „Moșilor de vară“, de dinaintea Pogorării Duhului Sfânt (a Rusaliilor), pentru că în aceste sâmbete se face pomenire pentru părinții, moșii și strămoșii noștri. Prin analogie cu aceste două sâmbete „ale Moșilor“ (de iarnă și de vară), care sunt în tradiția de cult a tuturor Bisericilor Ortodoxe, se mai săvârșește, în unele Biserici Ortodoxe și în unele părți ale Bisericii române, pomenirea morților în sâmbăta numită „a Moșilor de toamnă“ (ultima sâmbăta dinaintea lăsatului sec de Postul Crăciunului — 15 noiembrie). Aceasta are un corespondent la catolici, care fac pomenirea generală a morților la 1 noiembrie, înainte de Advent (Postul Crăciunului) precum și în Biserica rusă, care practică o pomenire generală a morților, îndeosebi a ostașilor căzuți în războaie, în sâmbăta dinaintea Sfântului Dumitru. Biserica rusă comemorează pe eroii căzuți pentru patrie și în ziua Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul (29 august). În Biserica română se face pomenirea eroilor în Joia Înălțării Domnului.

MOȘII DE PAȘTI v. Paștele Blajinilor.

MOȘII DE TOAMNĂ v. Moșii de iarnă.

MOȘII DE VARĂ — pomenire generală a

morților care se face vara, în sâmbăta dinaintea Rusaliilor (a Cincizecimii sau Pogorării Sfântului Duh), după rânduiala slujbei cuprinsă în Penticostar. Această sâmbăta este consacrarea, prin creștinare, a sărbătorii păgâne Parentalia, în care romanii păgâni pomeneau și cinsteau pe morți (părinții = *parentes* — Parentalia); v. **Parentalia**.

MOZĂIC, *Ritul mozaic* — religia poporului evreu; v. **Harambașa**; **Iudaismul**.

MUCENIC — martir din primele veacuri creștine, care și-a dat viața pentru Hristos, în timpul persecuțiilor păgâne. *Mucenicie*, jertfire, moarte în chinuri, pentru credință. În tradiția vieții creștine, la ortodocși, se obișnuiește ca pentru ziua de 9 martie, când se face pomenirea celor 40 de mucenici din Sevasta, care au murit pentru credința lor în Iisus Hristos, înecați într-un lac, să se facă colăcei din cocă de pâine, împlețiți în formă de cifra 8, care se fierb în apă îndulcită cu zahăr și cu nuci pisate; se pot face mai mari și se coc în cuptor, de asemenea presărați cu nucă pisată și unși cu miere. Acești mucenici se împart spre pomenirea mucenicilor din Sevasta, care au suferit pentru Hristos; v. **Martiri**.

MUEZIN, **MUFTIU**, v. **Imam (Islamismul)**.

MUGHEN-DAVID (ebr.) — se numesc cele două triumphiuri suprapuse, care formează steaua mozaică.

MUNKAR v. **Islamismul**.

MUSULMAN — turc, mahomedan.

MUZICA PSALTICĂ v. **Semne muzicale**.

N

NABEDERNIȚA — denumire slavonă pentru EPIGONAT sau BEDERNIȚA (de la gr. ἐπιγονάτιον, τό — *epigonation* sau ὑπογονάτιον — *ipogonation* de la ἐπί — *epi* sau ὑπό — *ipo* și γόνυ, τό — *goni* = pe sau sub genunchi; lat. *subgenuale*); este o piesă care face parte din veșmintele specific arhieresti și care constă dintr-o bucată de stofă țesută cu fir, de formă romboïdală, care se atarnă la coapsa dreaptă, legându-se fie de brâu, fie de gât, cu o panglică trecută peste umărul stâng. Epigonatul sau nabadernița este un *ornat* arhieresc, care se pune numai la slujirea Sf. Liturghii; când se leagă, diaconul rostește cuvintele „Încinge-te cu sabia la peste coapsa ta, Puternice...” — simbolizând „sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu” (Efes. 6, 17) cu care trebuie să fie înarmat arhierul, pentru a tăia sau a combate învățăturile greșite ale ereticilor și ale celor care nu se supun autorității Bisericii. Obiectul acesta își are originea în șervetul purtat odinioară de arhierii, la brâu, folosit pentru a-și șterge mâinile la diferite spălări rituale (ex. înainte de sfîntirea darurilor, ori înainte de împărțire). Comentarii liturgici i-au dat diferite interpretări simbolice: unii leagă simbolismul lui de șervetul cu care s-a șters Pilat pe mâini ca să arate că nu e vinovat de sângele lui Hristos; alții, de șervetul cu care Iisus a șters picioarele ucenicilor și pe care îl legase la brâu înainte de a împlini tradiția spălării. Fiind mai mult o podoabă decât un veșmânt, episcopul dă uneori

dreptul de a-l purta și unor preoți cu ranguri bisericești, care s-au distins prin merite deosebite (E.B., LG, 1994, p. 626).

NABI (de la *naba* = a vorbi în numele cuiva) — profet, în islamism.

NABUCODONOSOR — rege al Babilonului (605–562 î.Hr.), care distruge Ierusalimul și marele templu zidit de Solomon și ia în robie mare parte din locuitorii orașului (586).

NAFORNIȚA sau **Anafornița** — se numește tava sau talgerul pe care se pune anafura (pâinea binecuvântată la Sf. Liturghie), care se dă credincioșilor după ce se miruiesc.

NAFURA — termen vechi, cu sens de împărțanie (Cuminecătură) întâlnit în „Cea mai veche Pravilă românească” (sec. XVI) din „Codicele de la Ieud” (C.A. Spulber, *Cea mai veche Pravilă românească*, Cernăuți, 1930, passim. — Acad.Rom.).

NAGUALISM — credința că există legături misterioase între o persoană și un anumit animal.

NAIA (lat. *navis* = navă) — denumire pentru naosul bisericii, în Ardeal; v. **Naos**.

NAI-KU v. **Sintoismul**.

NAKIR și **MUNKAR** — în religia islamică, sunt cei doi îngeri care judecă sufletele după moarte, la Judecata particulară; v. **Islamism**.

NĂMĂIEȘTI — schit de maici (în apropiere de Rucăr), cu o bisericuță foarte frumoasă și originală, săpată la înălțime în stânca muntelui.

NAOS (de la lat. *navis ecclesiae* = corabie; gr. ναός, ὁ — *naos*) sau **sânul bisericii** —

este partea centrală din interiorul bisericilor ortodoxe, cuprinsă între catapeteasmă sau tâmplă altarului și pronaos. La bisericile mai vechi, între naos și pronaos exista un perete despărțitor și comunicarea se făcea printr-o ușă; la bisericile mai noi, acest perete a dispărut, rămânând doar două coloane andosate pe zidurile de la nord și de la sud, legate printr-o arcadă. Din bolta naosului se înalță turla cea mare a bisericii, sprijinită pe patru arcuri mari (două longitudinale și două transversale), peste care se înalță *tamburul* sau corpul principal al turlei; el are formă de cilindru sau poligon (hexagon, octogon) și e legat prin patru *pandantivi* (unghiuri sferice) de arcurile de susținere a turlei, iar tamburul turlei are în partea de sus o calotă, adică o boltă sferică, pe al cărei fundal este zugrăvită icoana *Pantocratorului* (Iisus Hristos — Dumnezeu Atotțiitorul). Pe vârful din afară al turlei este așezată o cruce. Unele biserici, puține, sunt fără turlă, având un tavan plat. Și mai puține sunt bisericile cu mai multe turlă deasupra naosului. În primele biserici creștine, construite în stil bazilical, naosul avea forma unei încăperi dreptunghiulare, mărginită de ziduri exterioare drepte și împărțite în interior în secțiuni longitudinale numite nave. În *stilul bizantin*, în care bisericile iau forma de cruce, naosul se micșorează în lungime, dar caută să se lărgască în lățime spre nord și spre sud prin cele două abside laterale, care pot fi rotunde sau pătrate; în aceste abside sunt strănile cântăreților bisericii. În partea de răsărit a naosului se află altarul, așezat pe un postament mai înălțat cu câteva trepte decât naosul; el e despărțit de naos prin catapeteasmă (tâmplă),

care stă pe același postament, a cărui lățime se mai întinde cu 2–3 m dincolo de catapeteasmă, spre naos. Această porțiune de postament, pe care se urcă pe trepte, se numește *solee* sau *chor*. În naos stau credincioșii în timpul serviciului divin și tot aici se săvârșesc slujbele tainelor și ierurgiilor mai importante, ca: Maslul, sfințirea apei, înmormântarea, parastasele, Tedeum-ul etc. Așezarea credincioșilor în naos cere, după tradiție, ca bărbații să stea în dreapta, iar femeile în stânga; în bisericile de la țară, femeile nici nu stau în naos, ci numai în pronaos; lucrurile care se află în naos sunt: amvonul, strănile, tetrapodul, sfeșnicele împărătești și policandru cel mare. După concepția tâlcuitorilor liturgici, naosul închipuie Biserica pământească, lumea văzută, organizată în universul creștin al harului; de aceea și pictura naosului trebuie să reprezinte tot ce ar putea contribui la edificarea religios-morală a credincioșilor, la instruirea lor în adevărurile de credință și de trăire creștină, prin cunoașterea vieții Mântuitorului și a istoriei Bisericii creștine. În acest scop se zugrăvesc aici scene din viața Mântuitorului, a Sfintei Fecioare Maria și a altor sfinți repartizați în spațiul iconografic, pe pereții naosului, într-o anumită ordine și ierarhie, după importanța fiecăruia.

NAROD (cunună) — denumire în lb. armeană a unei coronite împletită din două fire de mătase, de culori diferite (un fir roșu și unul alb), care se pune pe capul noului botezat, în Biserica armeană și în unele din Bisericile orientale, necalcedoniene (L.S. TBLBA, p. 6–7).

NARTICA (νάρθηξ, ό — *nartix* = partea de la intrare din față a unui templu), *tinda* sau

pronaosul exterior — era un vestibul zidit la fațada dinspre apus a bisericii, rezervat catehumenilor și penitenților (în primele veacuri creștine). Nartica se mai numea și „paradis” (παράδεισος — *paradeisos*), pentru că pe perețele fațadei de la intrare era zugrăvită icoana lui Adam și Eva în rai, sugerând ideea că raiul cel pierdut se regăsește în Biserica lui Hristos. Astăzi locul narticii l-a luat pridvorul exterior de la intrarea în biserică.

NAȘ, NAȘĂ — sunt acele persoane care asistă un copil la Botez sau pe tinerii care se căsătoresc (care primesc Taina Cununiei). Rolul nașilor (οἱ ἀνάδοχοι — *oi anadohoi*) care asistă pe cel ce vine la botez este de a rosti răspunsurile și a face mărturisirea de credință în locul și în numele celui ce se botează. Nașii sunt garanții sau chezașii acestuia, luându-și astfel angajamentul solemn, în fața lui Dumnezeu și a Bisericii că pruncul (finul) va fi crescut ca adevărat creștin și că va fi un bun credincios al Bisericii lui Hristos. Prin participarea lor activă la slujba Botezului, alături de preoți, nașii devin părinți spirituali ai pruncului, născându-l pentru viața cea nouă în Hristos, așa cum părinții cei după fire l-au născut pentru viața trupească; ei au aceleași obligații și răspunderi în ceea ce privește viața religios-spirituală a finului lor, ca și părinți pentru viața fizică (materială) a copiilor lor. Nașul (în Biserica Ortodoxă) trebuie să fie creștin ortodox și de același sex cu cel ce se botează, deși nu constituie un impediment dacă nu e de același sex, să fie bun credincios și mai în vârstă (nu copil) spre a-și putea asuma răspunderea de îndrumător și învățător sufletească, spre a face din finul său un bun creștin.

La rândul său, finul este dator să asculte și să respecte pe naș, ca pe părinții săi după trup. Călugării nu pot fi nași, deoarece ei trăiesc în mănăstiri și nu-i pot purta de grijă finului lor. Rânduiala cere ca să fie un singur naș pentru cel botezat; el poate lipsi în cazuri extreme; părinții copilului nu pot fi nașii lui. Relația naș-fîn constituie grad de rudenie spirituală și este impediment la căsătorie. *Nașii la cununie* (numiți și nuni) asistă pe miri atât la logodnă, cât și la cununie și au același rol și datorii ca și ale nașilor la botez; ei sunt martori și garanți (chezași) ai seriozității angajamentelor reciproce și ai trăinicieii legăturii luate de viitorii soți. De aceea, la slujba logodnei, ei pun mâna, împreună cu preotul, pe inele, iar la cununie, pe cununile care se pun pe capetele mirilor, atât la așezarea, cât și la depunerea lor, fiind părtași la actul sfânt care se săvârșește. Ca și la Botez, nașii trebuie să fie mai în vârstă decât finii și cu viață creștină exemplară, spre a fi vrednici să-i îndrumeze ca niște părinți și învățători ai lor. Nici la cununie călugării nu pot fi nași (E.B.LS 1980, p. 358, 404); v. **Cumătru**.

NAȘTEREA DOMNULUI v. **Crăciun**.

NAȘTEREA MAICII DOMNULUI v. **Sfânta Maria Mică**.

NATURISMUL — sistem de explicare a ființei și originii religiei, prin „perceperea infinitului”, concretizat în bolta cerească. Oamenii au divinizat elementele naturii devenite fetișuri. Elementele bolții cerești — soarele, luna, stelele — au devenit zeități și oamenii s-au prosternat în fața lor, cerându-le ocrotirea. *Naturismul* cuprinde toate credințele primitive în care se adorau obiecte și fenomene ale

naturii, care-i înspăimântau pe oameni (fulgerul, trăznetul, tunetul).

NAZARENI sau **NAZARIENI**, numiți și **POCĂIȚI** — sunt o sectă neoprotestantă, întemeiată de Iacob Wirz din Elveția, pe la jumătatea sec. XIX. Acesta susținea că Dumnezeu i-a dat duhul preoțesc al lui Melchisedec ca să întemeieze o „Biserică Nouă”. Doctrinarul sectei a fost pastorul calvin Samuel Fröhlich. Pocăiții (nazarenii) afirmă că ei îl urmează pe Iisus Nazarineanul, atât în cuvinte, cât și în fapte; numai pocăința aduce mântuirea. Ei cred în împărăția de o mie de ani (Mileniul), nu admit jurământul, consideră inutile toate instituțiile publice (ca fiind locașuri ale lui Antihrist); școala este de prisos, căci după botez copiii nu mai păcătuiesc și n-au nevoie de educație spre a ajunge în împărăția raiului; se cere mult rigorism în viața personală.

NAZIREU — era, la evrei, acela pe care părinții îl închinau Domnului la templu, încă de la nașterea sa. Nazireii făceau legământ să se abțină de la băuturi alcoolice și de a nu-și tăia niciodată părul capului.

NĂSĂLIE — un fel de pat din scânduri, pe care se așează mortul în biserică.

NĂSTRAPĂ — era în Vechiul Testament cutia cu „mana”, amintire a hranei evreilor cât au rătăcit în pustie, la întoarcerea lor în Canaan, unde Moise n-a mai ajuns, ci numai Aaron, Marele preot, fratele lui Moise, care i-a călăuzit. Năstrapa cu „mana” se păstra în Cortul Mărturie, în Sfânta Sfintelor, închisă în Chivotul Legii, alături de Tablele Legii și toiagul lui Aaron, așa cum ne spune Sf. Apostol Pavel: „Căci s-a pregătit cortul mărturie. În el se aflau, mai întâi, sfeșnicul (cel mare cu șapte

brațe) și masa și pâinile punerii înainte; partea aceasta se numește Sfânta. Apoi, după catapeteasma a doua, era cortul numit Sfânta Sfintelor, având altarul tămâierii și chivotul Așezământului (al Legii celei vechi) ferecat peste tot cu aur (v. **Chivotul Legii**), în care era *năstrapa de aur*, care avea mana, era toiagul lui Aaron ce odrăslise (se referă la una din minunile pe care o făcuse Aaron cu toiagul său — Numeri 17, 6–10) și tablele Legii (Evrei 9, 2–5; comp. cu Ieșire 40, 2–5) (E.B.LG, București, 1993, p. 455). În pictura altarului, pe peretele de răsărit, jos, apare Aaron cu năstrapa în mână (E.B.LG, p. 455).

NEAMȚ — Mănăstirea Neamț (15 km de Târgu Neamț), una dintre cele mai vechi din Moldova, s-a dezvoltat dintr-un schit existent în vremea lui Petru Mușat, și întemeiat probabil de ucenicii lui Nicodim, călugărul ctitor al Vodiței și Tismanei. Cu vremea, mica chinovie de călugări crește, sprijinită pe pietatea și darurile domnești, ajungând la mare înflorire în vremea lui Ștefan cel Mare, ctitorul bisericii mari (1497), care se păstrează până azi cu frumusețea și soliditatea ei de odinioară. Aici s-a dezvoltat o puternică viață spirituală și culturală, scriindu-se și transcriindu-se, veacuri de-a rândul, mulțime de cărți de ritual care au fost răspândite în toată țara. Aici și-a desfășurat activitatea în sec. XVIII marele monah *Paisie Velicicovski*, cărturar venit din Malorusia (cu ucenicii săi), a cărui activitate va fi continuată de mitropolitul-cărturar *Veniamin Costachi* (sec. XVIII–XIX). Restaurată în veacul nostru, mănăstirea are azi și o bisericuță mai mică, un muzeu cu o bibliotecă bine organizată din vremea Patriarhului Nicodim (1939–1948) și

un seminar teologic; v. **Paisianismul**.

NECALCEDONIENE (Precalcedoniene sau Bisericiile „Vechi Orientale”) — se numesc Bisericiile excluse din sânul Bisericii Ortodoxe la Sinodul al IV-lea Ecumenic, ținut la Calcedon (localitate de pe malul estic al Bosforului). Aceste Biserici sunt: Biserica Armeană, Biserica Coptă din Egipt (din care a luat mai târziu naștere Biserica Etiopiană), Biserica Siro-Iacobită (Siriană) din care s-a născut Biserica Siriană din Malabar din India. Cauza pentru care Sinodul din Calcedon a excomunicat aceste Biserici din sânul Ortodoxiei răsăritene a fost abaterea acestora de la doctrina hristologică ortodoxă și anume: unele susțineau erezia lui Nestorie, care nega natura divină a lui Hristos (erezia ce fusese condamnată încă de la Sinodul Ecumenic din Efes, 431), altele susțineau doctrina „monofizită” a lui Eutibie, care nega natura umană a lui Hristos (trupul Său fiind doar aparent). Această ruptură produsă în Biserica răsăriteană se pare că azi încearcă să fie rezolvată prin tendința de unificare pe calea dialogului; mai întâi, prin recunoașterea că cele două afirmații „eretice” susțin fiecare adevărul doctrinar asupra celor două firi (și deci se poate face o unificare) și apoi, după rezolvarea unor probleme de amănunt, să se dea un edict solemn de ridicare a anatemei pronunțate de Sinodul din Calcedon asupra acestor Biserici. Tendința de rezolvare a acestei dezbinări este tot mai evidentă azi, când relațiile dintre Biserica Ortodoxă și aceste Biserici se strâng tot mai mult prin dialog și vizite reciproce; v. **Nestorianismul**.

NECROLOG (lat. *necrologium*; νεκρο-

λογία, ἡ — *necrologia*, ou; de la νεκρός — *necros* = mort, λόγος, ὁ — *logos* = cuvânt) — anunț despre un mort; în biserici și mănăstiri este registrul cu cei morți; necrologie = cuvântare despre mori, funebră.

NECROMANCIE (lat. *necromantia*, *necromantea*, -ae; gr. νεκρομαντεία, ἡ — *necromanteia*) — știință ocultă care consideră posibilitatea comunicării cu cei morți pentru a afla viitorul. *Spiritismul* este o doctrină necromantică; pretinde că prin ajutorul unui mediu pot fi evocate spiritele morților, care să descopere taine ale lumii de dincolo și să prezică viitorul.

NECROPOLĂ (νεκρόπολις, ἡ — *necropolis* = cetatea morților, de la νεκρός — *nekros* = mort, πόλις, ἡ — *polis* = oraș) — în vechime, cimitire subterane; nume care se dădea în păgânism unui *număr mai mare sau mai mic de morminte adunate la un loc*; nume dat de grecii vechi mormintelor grecești din Alexandria (Egipt), mormintelor egiptene, mormintelor din Asia Mică și celor etrusce. Urișele mausolee în care se așezau regii și animalele lor sfinte erau numite de greci piramide, de la *pir* = foc, fiindcă se terminau ascuțindu-se ca para focului; egiptenii le numeau *paro-mo* (mormânt regesc); romanii le numeau *columbaria* (firidele în care se depuneau urnele cu cenușa morților). Necropolele puteau fi *subterane* sau *la suprafață*, în preajma unui oraș, cum au fost marile necropole egiptene, grecești și etrusce. Termenul de „necropolă” a fost folosit de archeologi spre a denumi *cimitirele antice*.

NECURATUL — nume dat lui Satan; v. **Satan**.

NEDEEA (slv. *nedelia* = Duminica) — în înțeles de hramul bisericii, dar și de târg, iarmaroc (care se face și Duminica).

NEFÂRTAT — alt nume pentru diavol, satan (v. *Satan*).

NEGREAȚĂ (lat. *negritia* = negru, înnegrit, umbrat) — folosit cu înțeles de smerenie, umilință (este folosit în *Biblia de la București* — 1688, la Iisus Sirah 19, 22, ed. 1988).

NEIER-NESAMA (ebr.) — lumânare aprinsă acasă sau la sinagogă, în memoria celui decedat.

NEOFIT (gr. νεόφυτος, ό — *neofitos* = neofit, novice) — persoană care a aderat de curând la o doctrină, la o ideologie; în creștinismul primar (sec. I-II), neofitii erau cei botezați de curând și intrați în rândul creștinilor. Neofitii erau cei mai zeloși propovăduitori ai creștinismului.

NEOMARTIRII — sunt acei credincioși care au murit pentru credința lor în Hristos, de-a lungul istoriei creștinismului, după epoca persecuțiilor și care au îmbogățit calendarul creștin. Cei mai mulți sunt sfinți naționali și aparțin Bisericii respective. Unii dintre ei au fost misionari, ca: Cîril și Metodie, care au creștinat popoarele slave, fiind cinstiți de aceste popoare; Vladimir, cneazul care a creștinat pe ruși, și Olga; Boris, regele bulgar, care a decretat creștinismul religie de stat în Bulgaria. Mulți neomartiri, sfinți naționali, au pătimit și au murit pentru credința lor.

NEOMENII — serbări păgâne în zilele cu lună nouă.

NEREIDE — nimfe, zeități ale mării, în mitologia greacă și romană.

NESTORIANISMUL — erezia lui Nestorie

(sec. V), care susținea că în Iisus nu ar fi numai două firi, cea umană și cea divină, ci și două persoane, deoarece Fiul lui Dumnezeu nu a fost om cu adevărat, ci a locuit în omul Iisus, ca într-un templu. De aceea nici Fecioara Maria nu este Născătoare de Dumnezeu, ci numai Născătoarea persoanei omenești. Erezia lui Nestorie a fost condamnată la Sinodul al treilea Ecumenic (Efes, 431), când s-a stabilit doctrina creștină despre existența celor două firi ale Mântuitorului (divină și umană), unite într-o singură persoană. Persoana divină a Fiului lui Dumnezeu. De aceea și Fecioara Maria se numește pe drept „Născătoare de Dumnezeu”. Doctrina hristologică ortodoxă a fost definită și la Sinodul al patrulea de la Calcedon (451), prin următoarea mărturisire de credință: „Noi învățăm și mărturisim cu toții pe unul și același Fiul, pe Domnul nostru Iisus Hristos, Care este Dumnezeu adevărat și om adevărat. Ca Dumnezeu, El S-a născut din Tatăl mai înainte de toți vecii, fiind întru toate asemenea Tatălui. Ca om, S-a născut din Sfânta Fecioară Maria, Născătoarea de Dumnezeu, fiind întru toate asemenea nouă, afară de păcat. Cele două firi ale Mântuitorului sunt unite în mod neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit”; v. *Necalcedonieni*.

NEW-AGE v. *Noua eră*.

NICHIPERCEA — denumire populară (în basme) pentru diavol, satan.

NICODIM, SF. v. *Sfinți*.

NICULIȚEL — sat în jud. Tulcea în centrul cărui, în urma săpăturilor arheologice din 1971, s-a descoperit o așezare romană și clădirea unui martiriu, în partea de est, adăpostind moaștele unor martiri: Zotikos, Attalos,

Kamasis și Philippos; deasupra acestui martirium era construită o bazilică, datând din sec. IV. Tot la Niculițel s-a mai descoperit, într-o secțiune a valului roman care înconjoară satul, la punctul numit Cetățuia, temeliile unei bisericețe, construită din cărămizi romane, refolosite și datând din sec. XI-XII; este cea mai veche biserică de acest tip de pe teritoriul țării noastre (D.I.V.R.).

NILĂ (ebr.) — rugăciunea de seară cu care se termină sărbătoarea de Iom-Kippur, la iudei; v. **Iom-Kippur**.

NIMB (lat. *nimbus*, de la rădăcina *nemb*, formă veche *nemibus*) — însemna nour, pulbere, nour luminos ce înconjură pe zei (Virgilius). În pictura bisericească, „nimbul” este un cerc (sau triunghi) luminos auriu, ce înconjoară capul sfinților. Toate icoanele creștine ortodoxe se pictează cu nimbul de sfințenie ce înconjoară chipul Mântuitorului și al tuturor sfinților; v. **Aureolă**.

NIMFE — în mitologia greacă erau divinități grațioase ale pădurilor, râurilor și izvoarelor, asemenea cu nereidele, oceanidele, sirenele.

NIKE — statuia Victoriei înaripate. Un exemplar se află la Luvru, provenind din Grecia antică. Diverse Nike se află la Acropole. Acest tip de reprezentare a Victoriei ca zeiță înaripată aparține artei vechii Grecii, tributară într-un fel influenței artei egiptene (G.R.D.A.).

NIRVANA — neantul, „neființă”, „stingere” absolută a oricăror suferințe și zbucium ale sufletului, care nu-și regăsește odihna decât în viața de dincolo și abia după ce și-a încheiat ciclul reîncarnărilor. În concepția religiilor Indiei (budism, brahmanism, jainism), sufletele celor păcătoși nu mor definitiv, decât după un șir de reîncarnări, până la ispășirea tuturor păcatelor,

căci păcatele sunt acelea care pricinuiesc zbuciumul și suferința. Numai după purificarea prin reîncarnare se dobândește *sankhya*, starea de contemplație, de înălțare deasupra oricăror dorinți, dorința fiind izvorul suferinței și al păcatului. Eliberarea de dorință se face prin asceză, adică prin renunțare continuă la orice îndemn fizic sau psihic, de plăcere, bucurie și durere; v. **Budismul**.

NISAN — prima lună a anului la evrei, 1 Nisan (Anul Nou) semnifică eliberarea evreilor din Egipt (sec. XII î.Hr.). Se sărbătorește venirea primăverii (*Hodis Aviv*) și Paștele iudeilor sau sărbătoarea *Pesah*.

NOAHITICA — legea noahitică cuprinde poruncile morale date de Dumnezeu lui Noe, după potop.

NOAPTEA SFÂNTULUI BARTOLOMEU, v. **Hughenoți**.

NOEMICA v. **Ermineutica**.

NOE — al doilea strămoș al omenirii după Adam, deoarece, în afară de Noe și familia sa, toată omenirea a pierit în potopul trimis de Dumnezeu ca pedeapsă pentru păcatele ce se înmulțiseră peste măsură. Urmașii celor dintâi oameni au uitat de făgăduința făcută de Dumnezeu când a izgonit din rai pe Adam și Eva, scufundându-se tot mai mult în păcate și fărâdelegi, din care cauză, spre a spăla pământul de atâta decădere morală, Dumnezeu a hotărât să trimită un potop care să-i piardă pe toți acești păcătoși. Un singur om drept și cu frică de Dumnezeu mai rămăsese în tot pământul și Dumnezeu s-a hotărât să-i lase viața ca să nu dispară cu totul neamul omenesc. Acest om, pe nume *Noe*, a primit poruncă să facă o corabie mare și încăpătoare, în care să-și ia familia și câte două perechi din toate

vietuitoarele pământului, domestice și sălbatice. Când totul a fost gata, ploaia a început să cadă pe pământ și n-a încetat 40 de zile și 40 de nopți, acoperind tot pământul și munții cei mai înalți, înecând tot ce avea viață pe pământ. Când potopul a încetat și după ce s-au retras apele, Noe a ieșit din corabie și a mulțumit lui Dumnezeu, înălțând un altar de jertfă. Din urmașii lui Noe s-au înmulțit oamenii pe pământ. Despre Noe și potop ne vorbește Sf. Scriptură în Vechiul Testament, în Cartea Facerii, cap. 6–10. Semnul legământului pe care l-a făcut Dumnezeu cu Noe că nu va mai trimite potop pe pământ a fost *curcubeul*.

NOMOCANON — colecție de canoane, de legi, stabilite prin sinoade.

NOMOFILAX (νομοφύλαξ, ὁ — *nomofilax*, νόμος, ὁ — *nomos* = lege, φύλαξ, ὁ — *filax* = păzitor) — păzitorul legii, rang preoțesc în Biserica veche, pe care îl purta la catedrala din Constantinopol cel care avea sarcina de a se respecta legislația bisericească în administrația Bisericii, la toate nivelurile, atât în ierarhia superioară, cât și în cea inferioară.

NONE v. **Calendar**.

NOPTÂNDA sau **PAVECERNIȚA** (ἀπόδειπνον, τό — *apodeipnon* = după-cinare; lat. *completorium*, slv. *povecerie*) — slujba de seară, care se face în mănăstiri după cină, iar în bisericile de enorie, după Vecernie (v. *Tipicul* și *Triodul*). În rânduiala Pavecerniței, avem Pavecernița Mare, care se săvârșește în Postul Mare în fiecare zi, afară de sâmbetele și duminicile din toate săptămânile, și afară de miercuri și vineri din săptămâna a cincea și miercuri și joi și vineri din Săptămâna Patimilor, căci în aceste zile se face denie; Pavecernița Mică se săvârșește în

Postul Mare în zilele când nu se face Pavecernița Mare, iar în afara Postului se săvârșește în toate zilele, dar numai la mănăstiri, în bisericile din parohii săvârșindu-se doar Pavecernița Mare; v. **Ceaslov**.

NORIAȘI — enoriași, în vechile cărți (P.f. 14 r.).

NORIE — enorie; termen folosit în vechile cărți bisericești (IP fila 23 r.; A.I.CP, f.8 r.; P.fil.39 v.; 40 r. 41 r.).

NOUA ERĂ (NEW AGE) — este o mișcare religioasă constituită dintr-o seamă de idei adunate din cele mai diverse domenii, ca: sisteme filosofice și curente religioase, specifice Indiei, astrologie, psihanaliză, fizică modernă, religii arhaice și științele naturii. După această concepție cu caracter panteist, omul este o ființă de natură divină, care face parte din Cosmos, dar pe care nu l-a creat Dumnezeu, căci „divinul” nu este decât o forță, o energie vitală care se manifestă în întregul Cosmos. Spiritul și materia nu sunt categorii distincte, materia fiind o emanație a spiritului cosmic, străbătută de această energie vitală și se află într-o continuă transformare, într-un permanent proces de spiritualizare. Păcatul și răul nu sunt realități ce pot aduce nefericirea omului; nefericirea provine numai din ignoranță. Omul se va putea mântui numai atunci când în urma unei învățături inițiatice se va putea lumina spre a deveni conștient de esența sa divină, care-l face o parte din „marele tot”. În asemenea concepție dispare total ideea creștină a unui Dumnezeu, Creator al lumii și Judecător al vieții omului, așa cum dispar de altfel toate valorile învățăturii creștine. Caracterul anticreștin se vede și din negarea „crucii”, căci în locul ei folosește ca simboluri: curcubeul, zvastica,

numărul 666 ș.a. Curcubeul ca emblemă nu are nimic comun cu legământul biblic dintre Dumnezeu și Noe (Facere 9, 9-13), ci, așa cum îl interpretează în sens teosofic unul dintre doctrinariii mișcării, Alice Bailey, curcubeul ar fi puntea „*Antahkarana*” pe care „Eul individual” urcă spre „sinele divin”. Mișcarea „New Age” nu este o organizație cu un număr anumit de membri și nu are un anume cod instituționalizat, ci este, așa cum a numit-o jurnalista americană Marilyn Ferguson, „o blândă conspirație” (*The Aquarian Conspiracy*) ce iradiază pe plan mondial pornind din America și extinzându-se, începând cu anii '70, în Europa, la întreaga societate, la toate categoriile și nivelele. Tematica și ideile „Noii Ere” răzbat, conform statisticilor, în 10% din tipăriturile editate în RFG. „*The Festival for Mind, Body and Spirit*” care are loc anual la Londra și care este un punct de întâlnire al reprezentanților mișcării „Noua Eră”, adună în jur de 100.000 de vizitatori din toată lumea. „New Age” câștigă tot mai mulți aderenți prin nenumăratele forme de activități în toate domeniile: politice, religioase, medicale, manifestate pe plan internațional prin organizații ca ONU, UNESCO, Consiliul Ecumenic al Bisericii, Comisia Trilaterală, Francmasonerie, Green Peace, Congrese ale Păcii, centre de terapie, meditația

transcedentală, yoga, diverse „mijloace de transformare a omului”, toate urmărind „o nouă ordine a lumii” care nu vizează decât totala răsturnare a valorilor lumii actuale, prin tendințe de relativizare a adevărului, în care se descompun noțiunile de bine și rău. Vârful de lance al Noii Ere (New Age) sunt considerați rockerii; v. **Rock-Rockerii**.

NOUL TESTAMENT v. **Biblia**.

NUME CREȘTINE — în primele secole se formează după sistemul latin (*nomen* și *cognomen*), inspirate din Biblie: *David* (iubitul), *Iosef* (Dumnezeu să înmulțească), *Ana* (îndurare), *Simeon* (împlinirea dorințelor), *Ion* (*Iohanan* — Dumnezeu), *Petru* (*kifa* — piatră), *Ionatan* (darul lui Dumnezeu); apar nume grecești: *Dimitrios*, *Gheorghios* (agricultor), *Apostolos* (vestitor), *Evangelhos* (bună vestire), *Stavros* (cruce), *Cristianus* (creștin), *Natalia* de la *Natălēs* (Sf. Naștere), *Pascal* (de la *Pascalie* = numele Învierii Domnului), *Magdalena* (de la Magdala — oraș în Asia Mică — Maria din Magdala), *Eugenia* (bine născut); în mileniul nostru au fost impuse numele creștine care aveau sonorități biblice, sfinte; v. și *alte nume, la alte litere în dicționarul nostru*.

NUN v. **Naș**.

NUNTA LA SALCĂ v. **Salcă**.

NUNTĂ v. **Taina nunții**.

OASTEA DOMNULUI — mișcare religioasă în parohie, cu rol pastoral-misionar.

OBEDENIA sau **VOVIDENIA** (OVIDENIA de la slv. *Vovedenie vo hram*), *Presviatdi Bogorodiți* — denumirea populară pentru sărbătoarea *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, la 21 noiembrie; această sărbătoare este în amintirea zilei în care, după tradiție, Sfinții Ioachim și Ana, părinții Sf. Fecioare, au adus pe fiica lor Maria, în vârstă de trei ani, la templu, unde ea a rămas până la vârsta de 14 ani, ea fiind hărăzită Domnului încă înainte de naștere. Istoric, sărbătoarea datează de prin secolul al VI-lea, când împăratul Iustinian a zidit, în anul 543, o biserică pe care a sfințit-o în ziua de 20 noiembrie și de a doua zi, 21 noiembrie, a început a se sfinți hramul (patronul), adică Sf. Fecioară Maria, iar serbarea a fost închinată zilei aducerii ei la templu. În sec. VII, sărbătoarea aceasta de origine ierusalimiteană, era generalizată în tot Orientul.

OBEDNIȚA sau **PRÂNZÂNDA** (slv. *obéd* = prânz, masă) — este o slujbă religioasă, care se citește în mănăstiri de după Ceasul al VI-lea (ora 12), înainte de masa de prânz, în zilele când nu se săvârșește Liturghie. Rânduiala slujbei se află în Ceaslov. Se mai numește și *Tipica* (τιπικᾶ, τᾶ — *tipika* sau Ἀκολουθία τῶν τυπικῶν — *Akoluthia ton tipikon*), care, după Sf. Simeon al Tesalonicului, însemnează „închipuirea Sfintei Liturghii”, deoarece această slujbă ține uneori locul Liturghiei sau, când se săvârșește înaintea

Liturghiei, o anticipează, o preînchipuiește; după alte păreri, *Tipika* vine de la Psalmii 102 și 145 care se cântă la începutul Obedniței și care se numesc „psalmi tipici” (preînchipuitori sau mesianici) sau de la *Tipic*, cartea în care era cuprinsă, pentru că se făcea în locul Liturghiei, ca o pregătire pentru cei ce voiau să se împărtășească.

OBIECTE DE CULT v. **Odoare, Proscomidie, Proscomidiar.**

OBLIAS (ebr. „Cel drept”) — poreclă dată de iudeii necredincioși Sfântului Apostol Iacob (+62 d.Hr.).

OBREJENIE v. **Schimbarea la față.**

OBREZENIE v. **Circumciziune, Tăierea împrejur.**

OBSCURANTISM (lat. *obscurus*, -a, -um = întunecos, care e în întuneric; gr. σκιά, ἡ — *skia* = umbră și σκότος, ὁ — *skotos* = întuneric, care e în întuneric) — stare de înapoiere culturală, refractară rațiunii și progresului; împotrivire la acțiunea de răspândire a științei și culturii.

OBȘTE — viața de obște în mănăstiri, unde proprietatea și bunurile sunt comune și se împart egal; v. **Chinovitic.**

OCELLATE (aripi „ocellate”) — adică împodobire cu ochi mulți; așa sunt reprezentați în iconografia bizantină heruvimii: numai capete cu aripi ocellate.

OCINĂȘE — rugăciunile de seară și dimineață (rituale) pe care obișnuiesc să le spună credincioșii; termen folosit în Ardeal, întâlnit în

literatura lui Ion Agârbiceanu (v. I.A.D.B., p. 260–286).

OCTODA v. Calendar.

OCTOIHUL (êkt4hco\$, Ó, din êkt4 și Âco\$, Ó — *oktoihos*, *octo* + *ihos* = opt + glas) sau *Optglăsarul* — carte liturgică cu rânduiala slujbelor bisericești de seara și dimineața, pe cele opt glasuri, pentru toate duminicile și zilele săptămânii, din perioada anului bisericesc numită a Octoihului. Spre deosebire de perioada Triodului și a Penticostarului, perioada Octoihului ocupă cea mai mare parte a slujbelor din timpul anului bisericesc (începe în duminică întâi după Rusalii și ține până la Duminică Vameșului și a Fariseului, când începe Triodul). Se numește Octoih, deoarece imnele din slujbele sale se cântă pe opt glasuri, care se succed săptămânal. Fiecare glas are cântările pentru o săptămână: o săptămână, glas I, a doua săptămână, glas II și așa până la a opta săptămână cu al optulea glas, după care succesiunea se repetă. Succesiunea celor opt glasuri timp de opt săptămâni constituie o unitate numită *stâlp*. În cursul anului, pentru perioada Octoihului, sunt șase stâlpi. Cântările Octoihului se axează în fiecare zi pe o *rugăciune de invocare* și pomenire: *luni*, pentru sfinții îngeri, *marți*, pentru sfinții prooroci, *miercuri* și *vineri*, pentru Crucea Răstignirii lui Hristos, *joși* e ziua Sfinților Apostoli, *sâmbătă* se pomenesc toți sfinții și cei adormiți din neamul nostru (părinți și frați), iar *Duminică* e ziua de bunăvestire a Învierii Domnului și de mântuire a omenirii de păcatul strămoșesc. Cântările duminicale ale Octoihului sunt atribuite lui Ioan Damaschinul

(sec.VIII), iar cântările de peste săptămână aparțin altor imnografi, ca: Anatolie, patriarhul Constantinopolului (sec.V), Cosma Melodul (aparținând sec. IX) și alții din secolul următor. Avem *Octoihul mare* și *Octoihul mic* sau *Catavasierul*, care este un extras din *Octoihul mare*, din Minei și din Triod. Catavasierul cuprinde cântările Învierii pe opt glasuri din rânduiala slujbelor de duminică, Polieleul și Mărimurile (Pripelele), Catavasiile praznicelor împărătești, svetilnele și stihirile evanghelice (Voscresnele) din slujba Utreniei de duminică. Este o cântare pentru uzul cântăreților. *Prima ediție a Octoihului* în lb. română a tipărit-o Antim Ivireanul (1712).

OCULT (kruft [\$, krupt [\$, laqra (o\$ — *kriptos*, *kriptos*, *latraios* = criptic, ascuns) — misterios, tainic, secret; științe oculte, care pretind că dau celor inițiați puteri neobișnuite de a pătrunde și interpreta sensurile ascunse ale fenomenelor, ca: astrologia, magia, necromanția, alchimia, spiritismul ș.a.

ODA (êd4, ½ — *odi i* = cântare, cântec) — se numește, în muzica psaltică, acea cântare care intră în componența unui canon (canonul fiind o compunere de mai multe cântări care formează împreună un întreg); aceste cântări (ode, imne) sunt în număr de nouă atunci când formează un canon complet, dar pot intra și numai două ode (diode) sau trei (triode). Fiecare odă este formată din câte trei sau mai multe strofe sau stihiri, care se supun unor norme sau reguli determinante în ceea ce privește atât forma (structura) cât și legătura dintre ele, așa cum sunt legate și ca fond, printr-o temă unitară: preaslăvirea Învierii sau a altui eveniment din viața Mântuitorului ori a Sf.

Fecioare sau altor sfinți. Prima strofă a unei ode se numește *irmos* și slujește ca model pentru celelalte strofe sau stihiri ale odei, cărora le dă atât melodia, cât și numărul de versuri ori silabe.

ODĂJDII sau **veșminte liturgice** — se numesc veșmintele speciale pe care le îmbracă slujitorii Bisericii în timpul săvârșirii sfintelor slujbe ale cultului divin public ortodox. Ele sunt deosebite pentru cele trei trepte clericale (diacon, preot, episcop); diaconii poartă în timpul slujirii un veșmânt lung, cu mâneci largi (ca o cămașă de noapte) numită *stihar*, peste care încrucișează pe umeri și spate o fâșie lungă și îngustă, de stofă brodată cu fir, numită *orar* (v. **Orar**); la încheietura mâinii, peste marginea mânecii largi, a stiharului, se pun niște fâșii, strânse ca niște manșete, numite *mânecuțe*. Preotul poartă, la slujbele liturgice, stihar și mânecuțe, dar are în plus *epitrahilul*, *brăul* sau cingătoarea, cu care se încinge peste stihar, și *felonul*, un fel de pelerină lungă, care se pune peste stihar (v. **Stihar**). Arhiereii (episcopii) folosesc și ei aceste veșminte, dar au în plus alte trei piese, specifice: *omoforul*, *sacosul* și *mantia* precum și anumite ornate sau insigne arhieresti: mitra, epigonatul sau bedernița, engolpionul, crucea pectorală, cârja, dichero-tricherele și vulturul (potnoja). Despre fiecare veșmânt se vorbește aici, la litera respectivă. La început, toate aceste odăjdii erau de culoare albă; mai târziu au început a fi confecționate din țesături tot mai scumpe și de culori diverse (galben, roșu, albastru, verde, mov și negru pentru slujbele funebre) (E.B.LG, ed.1994, p. 609–632).

ODIHNA DE VECI — moartea.

ODOARE sau *vase și obiecte liturgice* — se numesc acele obiecte necesare pentru săvârșirea Sfintei Liturghii: *discul*, *potirul*, *copia*, *steluța*, *lingurița* și *acoperămintele*, precum și cele care se folosesc la alte diferite servicii divine și care se păstrează în biserică în acest scop: *Sf. chivot*, *cădelnița*, *Sf. epitaful*, *litierul*, *miruitorul*, *candelul*, *steagurile bisericesti*. Despre acestea vorbim la litera respectivă (E.B.LG, ed.1994, p. 587–608).

ODOVANIA sau **OTDANIA** (slv.) — se numește sfârșitul, dezlegarea sau încheierea sărbătorii (a unui praznic împărătesc); începând de prin sec.IV, Biserica a stabilit obiceiul ca praznicele împărătești și chiar ale unor sfinți să fie sărbătorite într-un chip mai deosebit. De aceea, pentru pregătirea sufletească a credincioșilor, aceste sărbători sunt precedate de un timp de pregătire, de anticipare, numit pre-serbare sau *înainte-prăznuire*, iar după ziua stabilită a sărbătorii să fie și o perioadă de continuare sau prelungire a serbării, numită după-serbare sau *după-prăznuire*; ziua cea dintâi a înainte-serbării este începutul sărbătoririi, iar ziua ultimă a după-serbării se numește, cu un termen slavon, *odovania* (otdania), adică sfârșitul, dezlegarea sau încheierea sărbătorii. În toată perioada pre-serbării și a după-serbării, pe lângă slujba sărbătorii respective se adaugă cântări, rugăciuni și lecturi în legătură cu praznicul respectiv, iar în ziua *odovaniei* praznicului, slujba se pune aproape la fel ca și în ziua întâi a praznicului. Durata pre-serbării și a după-serbării praznicelor împărătești variază după importanța și poziția pe care o au în cadrul anului bisericesc (așa cum se arată în Minee,

Triod și Penticostar). Astfel, pre-serbarea Nașterii Domnului ține 5 zile, începând de la 20 decembrie, iar după-serbarea Nașterii ține 6 zile, sfârșindu-se la 31 decembrie, când este odovania praznicului. Odovania Învierii este cea mai lungă, ea se face în a șasea săptămână după Paști; Schimbarea la Față (6 august) are odovania la 13 august; Adormirea Maicii Domnului (15 august) are odovania la 23 august ș.a.m.d.

OFERTORIU, cum este numită **Proscomidia** la Teodor de Mopsuestia (de la gr. *proskomidō*, $\frac{1}{2}$, *proskom* (zw — *proskomidi*, *proskomizo*, care înseamnă a aduce, a pune înainte, a oferi, de aici — *ofertoriu*) — „diaconii aduceau la altar pâinile și vinul pentru Sf. Euharistie și le așezau pe Sf. Masă” (E.B.ETI, p. 102).

OFIȘTANIE — pentru „sfeștanie”: „Vezi care preot, afară de enoriașii lui, va face liturghie sau ofiștanie...” (în *Prăvilioara*, Iași 1784, cap.XII); v. **Sfeștanie**.

OFRANDE — daruri aduse lui Dumnezeu; prinoase, pomană.

OGIVA — stil arhitectural cu ferestre și uși în arcade, ascuțite la mijlocul părții superioare (specific în stilul gotic, maur).

OLIGON v. **Semne muzicale**.

OLTAR v. **Altar**.

OM — în cadrul religiei brahmane, este „o silabă sfântă”, căreia misticii indieni îi atribuie puterea de a exercita o influență extraordinară asupra credinciosului care știe cum s-o rostească și cum să mediteze asupra ei. Este o invocare folosită la începutul și la sfârșitul rugăciunii. Acest termen este un simbol al lui Brahma, conceput nu ca zeitate transcendentă,

ci ca o entitate absolută, care este una cu lumea care emană din el și se cuprinde în el. Această entitate care umple lumea nu are nume, nici formă și i se spune „OM”, care se traduce „cel ce a fost, este și va fi”.

OM, OMUL (*homo-hominis, humanitas*; ὁ ἄνθρωπος — *o antropos*, 3 | ἄνθρωπος [th] — *i antropotis* = omul, omenirea) — este, după învățătura biblică, „coroana creației” cu care Dumnezeu a încheiat opera Sa de creare a lumii; el are trup și suflet, unite într-un întreg indisolubil, este materie și viață din suflarea lui Dumnezeu, de aceea omul, ca ființă vie, se deosebește de celelalte vietăți care trăiesc pe pământ și pe care Dumnezeu le-a făcut poruncind „să se facă”; omul este creat din dorința lui Dumnezeu, din dragoste, când a hotărât: „Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră... Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său... a făcut bărbat și femeie” (Facere 1, 26–27). Cartea Sfântă insistă asupra actului creației tocmai pentru a sublinia dragostea și grija deosebită pe care Dumnezeu a arătat-o omului, care trebuia să fie stăpânul întregii creații: „Atunci, luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie” (Facere 2, 7). Datoria omului era de a stăpâni pământul și de a perpetua neamul omenesc, care-și are originea în Dumnezeu; această datorie reiese din însăși porunca lui Dumnezeu care „a făcut bărbat și femeie”, dându-le și porunca: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți” (Facere 1, 28). Pe baza acestei porunci divine își găsește justificarea și familia, celula inițială a societății umane, care asigură condițiile

împlinirii poruncii „creșteți și vă înmulțiți...”, ceea ce inițial este argument indiscutabil împotriva curentelor care încearcă să apere acel mod de viață total împotriva naturii omului și împotriva rostului său pe pământ. Legile naturii, rânduite de Dumnezeu, constituie echilibrul Universului; poruncile lui Dumnezeu date omului nu cer decât respectarea acestor legi, dincolo de care viața însăși demonstrează că nu poate exista decât haos, dezordine și nefericire.

OMALOM v. **Semne muzicale**.

OMILIE (Ómil (α, ½ — *omilia* = vorbire, discurs) — predică, cuvântare bisericească; *omilia* a cunoscut o epocă de înflorire maximă în sec. IV.

OMILETICA — ramură a științelor teologice care se ocupă cu studiul predicii.

OMILIAR — carte de predici.

OMNISCIENȚĂ — însușirea de a cunoaște totul; însușire divină: Dumnezeu este *omniscient* — atotștiutor.

OMOFAGIA v. **Orfismul**.

OMOFON (Óm [fwno\$ — *omofonos* = unanim, o singură voce), **omofonă** — cântare bisericească pe o singură voce; cântări omofone sunt cântările liturgice executate de cântăreți în biserică și la care pot participa și credincioșii; cântare comună, de obște.

OMOFOR (êmo f[rion, tō — *omoforion*, de la ómo\$, Ó — *omos* = umăr și f, rw — *fero* = a purta; lat. *humeral*, *pallium*) — este o piesă vestimentară, specifică costumului de slujbă arhieresc; omoforul este un fel de eșarfă, o fâșie lungă, care se pune pe umeri împrejurul gâtului, iar cele două capete se lasă pe piept. La mijloc, în dreptul gâtului este brodată o

iconiță (medalion), cu chipul Mântuitorului. După lungime, omoforul este mare și mic. *Omoforul mare* se pune la începutul Liturghiei până la Apostol, când se scoate și se înlocuiește cu *omoforul mic* (mai ușor de purtat) cu care rămâne tot restul slujbei. La îmbrăcarea omoforului se rostește de către diacon formula: „Pe umeri ai luat, Hristoase, firea noastră cea rătăcită și înălțându-Te ai adus-o pe ea lui Dumnezeu-Tatăl” (cf. Luca 15, 4-5) (v. Cartea de slujbă *Arhieratikon*). Despre originea omoforului mai mulți cercetători cred că omoforul arhieresc este continuarea celui veșmânt purtat de arhierii Legii vechi în timpul slujirii la Cortul Sfânt și la templu, numit *efod* sau *umerar*. Alții cred că omoforul ar fi o insignă dată de împărații romani episcopilor Romei, în cursul secolului al V-lea, spre a se deosebi de ceilalți clerici și corespunzând azi cu veșmântul numit de catolici *pallium*. *Pallium* este o fâșie de stofă lungă și îngustă, din lână albă, cu șase cruci negre, așezată pe umeri, ale cărei capete atârnă unul în față și altul în spate. La început, în Apus, acest veșmânt era rezervat numai papilor care îl dăruiau ca pe o distincție și altor episcopi, iar azi îl poartă papii, primații papali, arhiepiscopii și anumiți episcopi privilegiați. În Răsărit însă omoforul a fost purtat de la început de către toți arhierii, fiind dăruit de împărați și considerat ca simbol al demnității episcopale (cel mai ales veșmânt, cum îl numește Sf. Simeon al Tesalonicului). Culoarea omoforului a fost de la început albă, apoi la fel cu aceea a sacosului (E.B.L.G.).

OMOUSIETATE, *Consubstanțialitate* (Ómooy\$io\$ — *omousios* = de aceeași ființă)

— dogma Sfintei Treimi formulată de Sfinții Părinți la Sinoadele I și II Ecumenice, în lupta împotriva arianismului, stabilește consubstanțialitatea sau *omousietatea* și inseparabilitatea Persoanelor Sf. Treimi. În formularea de la *Sinodul I (Niceea, 325)* se folosește termenul *omousios to Patri* = de aceeași ființă cu Tatăl, spre a exprima raportul divin, genetic, dintre Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul, expresie ce era deja folosită de Părinții Bisericii încă din sec. II–III (ex. Sf. Dionisie al Alexandriei, Clement Alexandrinul, Origen, Tertulian ș.a.). La Sinodul I de la Niceea se stabilește învățătura despre Dumnezeu-Fiul: „Fiul este Dumnezeu adevărat născut, iar nu făcut, de o ființă cu Tatăl”, învățatură prin care se combate și se anatemizează învățătura lui Arie, care susținea că Fiul este subordonat Tatălui, că El a fost făcut în timp, din nimic, că e o creatură, creat din altă substanță sau ființă decât Tatăl și este schimbabil. Învățând că Fiul este o creație a Tatălui, arianismul a susținut și învățătura despre Sf. Duh, afirmând că este o creație a Fiului. Episcopii întruniți la Niceea, la Sinodul I Ecumenic, n-au stabilit în legătură cu Sf. Duh decât formula „credem în Duhul Sfânt”, dar din cauza ecoului învățăturii ariene, care a dat naștere la alte erezii, ca *maratonienii* (susțineau că Sf. Duh este prima creatură a Fiului) și *pnevmatomahii* (susțineau că Duhul Sfânt este mai mic decât Tatăl și decât Fiul), împăratul Teodosie cel Mare al Bizanțului a hotărât întrunirea *Sinodului II Ecumenic (Constantinopol, 381)*, cu participarea a 150 de episcopi. Aici a fost formulată în întregime dogma Sfintei Treimi referitoare la Duhul Sfânt,

astfel cum a rămas în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan: „Noi credem în Sf. Duh ce domnește și veghează neconținut, care de la Tatăl purcede și care împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat (venerat) și mărit și care a grăit prin prooroci”. Se definitivează și se clarifică acum învățătura despre Sf. Treime, așa cum a rămas în Biserica Ortodoxă: Dumnezeu este Unul ca ființă, în trei ipostaze egale: Tatăl, Fiul și Sf. Duh (de aceeași ființă — Omousietate și nedespărțite — inseparabilitate).

OMOVENIE — spălare (*Îndreptarea Legii*, gl. 52, ed. Acad., p. 103).

ONOROMANTIA (ὄραφ, τό — *onar* = vis) — știința tâlcuirii viselor.

OPAIȚ — vas de lut în formă de castronș cu mâner, în care se pune seu topit sau altă grăsime și se introduce un fitil de humbac; acesta se aprinde și se luminează cu el (ca o candelă), în loc de lumânare, acolo unde lipsește altă sursă de iluminat. Săpăturile arheologice au dat la iveală asemenea opaițe, lucrate în forme diferite din lut ars, dovadă a credinței străvechi de pe teritoriul vechii Dacii.

OPTGLĂSAR v. *Octoih*.

OPUST v. *Apolis*.

ORACOL (*oraculum*, de la *ore* = a ruga, a vorbi) — era în antichitatea romană și greacă sanctuarul unei divinități al cărei atribut era de a dezvălui viitorul prin diferite forme și procedee. Cele mai cunoscute oracole au existat în Grecia, la Delfi, Delos, Calchedon ș.a., legate de cultul lui Apollon, precum și la Olympia, Dedona (în cinstea lui Zeus). Motivele consultării oracolului erau din necesitatea de a se ști cum să se acționeze într-o împrejurare

de război, de calamități, de întreprindere a unor expediții (pe mări, războaie). La poporul grec, mantica sau ghicitul avea un rol atât de mare, încât se căutau tot felul de modalități spre a se afla răspunsuri la diferitele întrebări privind viitorul și desfășurarea diferitelor evenimente. Aceste răspunsuri se dădeau prin diferite semne exterioare (zborul păsărilor și cântecul lor, trăsăturile chipului omenesc sau liniile mâinilor, cititul în stele, visele etc.) sau prin inspirație directă din partea zeilor cu intermediiile unor persoane alese, viețuind în temple numite *oracole*. În oracolul de la Delfi se afla o preoteasă, Pitia, care, așezată pe un scaun cu trei picioare (trepiedul lui Apollo), în stare de extaz, dădea răspunsuri la întrebări. Întrebările erau însoțite de daruri și sacrificii. Pitia era asistată de preoți și prezicerile ei erau considerate ca cele mai sigure. *Oracolul de la Delfi* a avut deosebită importanță pentru întărirea vieții morale și unificarea poporului grec. Esențialul cugetării morale grecești era concentrat în frumoasele maxime scrise pe frontonul templului din Delfi: „Cunoaște-te pe tine însuți” și „Păstrează în toate o măsură justă”.

ORALE CANONICE v. **Ceasurile liturgice.**

ORANIST v. **Uranisc.**

ORANTĂ — rugătoare; în iconografia ortodoxă există ca temă Maica Domnului orantă, în care Sf. Fecioară e reprezentată cu mâinile întinse a rugă și ocrotire; uneori are pe piept un medalion cu Pruncul. Așa apare în pictura de pe bolta altarului. În bisericile cu două turle pe pronaos, această icoană a Fecioarei „orante” se zugrăvește pe bolta turlei de nord, fiind înconjurată de îngeri, care o susțin și de cercul

de prooroci mesianici.

ORARUL (Ὠράριον, τό — *orarion*; lat. *orarium*, *sudarium*, *lintheolum*, *stola*) — este o piesă vestimentară liturgică, specifică treptei diaconești. Orarul are forma unei fâșii înguste de stofă (cu lățimea de circa 0,15 m și lungimea de aproximativ 3,5–4 m), făcută din bumbac, mătase sau în și brodată cu fir argintiu sau auriu, care formează desene în formă de cruci, frunze, spice de grâu. Materialul din care este făcut corespunde cu cel al stiharului diaconesc. Orarul se poartă pe umărul stâng, astfel ca un capăt să atârne pe spate, până jos la picioare, iar celălalt capăt se trece peste piept, pe sub brațul drept și se aduce pe la spate, tot pe umărul stâng și cu capătul atârnat pe piept. Diaconul prinde acest capăt cu trei degete de la mâna dreaptă și îl ridică în sus (până în dreptul frunții) în timp ce se rostesc ecteniile sau alte formule liturgice, prin care credincioșii sunt îndemnați la rugăciune. Se numește *orar* (de la lat. *oro*, *orare* = a se ruga) pentru că în vechime el era o fâșie de pânză albă pe care diaconul o purta pe mână și dădea cu ea semn credincioșilor când să se roage. Despre simbolismul orarului, Sf. Simeon al Tesalonicului spune că el însemnează firea cea nevăzută a îngerilor și, atârând pe umeri, însemnează aripi; pe el e scris întreit sfânta cântare a îngerilor (Sfânt, Sfânt, Sfânt, Domnul Savaot); și tot el spune că diaconul încinge cruciș orarul, înainte de împărtășanie, imitând prin aceasta pe serafimii, care își acoperă ochii în semn de umilință, căci nu cutează a privi slava lui Dumnezeu (E.B.LG, 1993, p. 612).

ORATORIU (*oratus* = rugăciune; *oratorium* = sală de rugăciune, biserică) — compoziție

muzicală cu temă religioasă, biblică, interpretată de soliști și cor (Händel, care duce la înflorire acest gen muzical, introduce și orchestra). Primele oratorii au fost compuse la Roma în secolul XIV (în muzica românească un valoros „Oratoriu bizantin de Crăciun” a fost compus de Paul Constantinescu).

ORATORIUM v. **Oratoriu**.

ORAȚIE — cuvânt de felicitare la nuntă; v. *Molitifelnicele* vechi.

ORCUS — zeul împărăției morților, în religia romană. Această împărăție era concepută ca o regiune subterană, întunecată, care păstra legătura cu lumea celor vii printr-o groapă săpată în pământ (*mundus*) și acoperită cu o piatră (*lapis minalis*). Asemenea *mundus* se aflau în apropiere de sate sau orașe. De trei ori pe an (24 august, 5 octombrie și 8 noiembrie) se ridica piatra pentru ca sufletele să poată ieși spre a-și vizita rudele. Cei vii se temeau însă de aceste suflete care, trăind o viață de umbre întunecate, se înviorau numai când sugeau sângele de om. Spre a se apăra, cei vii le aduceau felurite sacrificii, ca seminte de bob negru, la care aceste suflete se repezeau și-i lăsau pe oameni în pace. Ofrandele erau însoțite de cuvinte rituale care, credeau romanii, aveau puteri magice. Sufletele devenite strigoii se numeau *Lemures* și veneau să facă rău celor vii. Pentru a scăpa de ei se sărbătoreau anumite zile (9, 11, 3 mai) numite *Lemuria*. Atunci se împlinea ritualul de îmblânzire de care am vorbit și pe care îl săvârșea capul familiei.

ORDALIILE — erau, în Grecia antică, un fel de probe cu caracter juridico-religios, care se foloseau pentru stabilirea adevărului, în cazul unui acuzat de o anumită vinovăție de care

acesta nu se putea apăra pe nici o cale: nici prin jurământ, nici prin imprecăție, adică prin chemarea unui blestem asupra sa, însoțite de o jertfă. De aceea, pentru a i se dovedi nevinovăția, acuzatul era supus la anumite probe (să pună mâna pe un fier înroșit în foc, să o bage în apă fierbinte, să se arunce într-o apă adâncă etc.) și dacă scăpa nevătămat era dovadă că nu era vinovat și era iertat, dacă nu, era pedepsit. Martori la aceste probe erau chemați zeii (Zeus, Atena sau alți zei). În Evul Mediu, ordaliile erau o formă a manticii (v. *Mantica*). Ele constau, ca și în antichitatea greacă, în anumite probe, „probe de nevinovăție”, prin care trebuia să se dovedească (să se ghicească) vinovăția sau nevinovăția cuiva. Pentru cruzimea formelor pe care le luau aceste probe, ele purtau și numele de „dreptate barbară”; v. **Inchiziția**.

ORFANOTROFII (οἱ ὀρφανότροφοι — *orfanotrofoi*) — administratori de orfelinate (în Biserica creștină din primele veacuri). Secretarii acestor așezăminte se numeau *hartulari* și puteau conduce în lipsa orfanotrofilor.

ORFANOTROFII — orfelinate, în Biserica creștină veche (v. **Ghirocomiile**). Erau așezăminte bisericesti.

ORFEU v. **Orfismul**.

ORFISMUL — cultul lui Orfeu, cult apărut din reforma cultului dionisiac. Asupra persoanei lui Orfeu s-au țesut diferite mituri și legende. Orfeu ar fi fost un cântăreț din Tracia, fiu al muzei Calliopi și al zeului (Apollo; s-ar fi născut din fluviul trac Oeagros, înainte de Homer. Murindu-i soția Euridice, Orfeu coboară în lumea umbrelor spre a o aduce la viață. Orfeu ar fi însoțit pe argonauți în Colhida. El era socotit

ca un foarte vechi scriitor, muzicant cu puteri magice, profet și ghicitor. Prin acțiunea civilizatoare a cuvântului său moralizator și prin exemplul vieții sale, Orfeu a fost asemănat cu profeții Vechiului Testament. Legenda spune că ar fi fost ucis de „menade” pentru reforma cultului dionisiac. **Orfismul** născut din această reformă s-a dezvoltat puternic prin sec. VI î.Hr. În cosmogonia orfitică apar ca principii prime și veșnice: timpul, spațiul și materia haotică, reprezentate prin Cronos, Haos și Ether. Această treime formează oul cosmic din care s-a născut Fanes, același cu Dionisos (principiul vital) și cu Melis (principiul inteligent). Fanes este părintele nopții, al aerului, al pământului, al zeilor și creatorul lumii. Orfismul consideră sufletul de origine divină și nemuritor. Trupul e închisoarea sufletului și principiul răului. După moarte, omul este judecat după fapte și apoi trimis din nou în lume (metempsihoză). Pentru a nu se renaște, el trebuie să se inițieze în orfism și să respecte toate regulile orfice. Misterele orfice erau atât de secrete, că n-au fost niciodată bine cunoscute. Se practica *omofagia* (hrănirea cu carne crudă). Spre a simboliza uciderea lui Dionisos, după o legendă, el ar fi fost rupt în bucăți de titani; se rupea în bucăți un taur și carnea crudă era mâncată de adoratorii lui, încredințați că primeau astfel în ei puterile zeului. Această credință a dus la teoria influenței orfismului asupra creștinismului (v. **Euharistia** = împărtășirea credincioșilor cu trupul și sângele Domnului Hristos, prin pâinea și vinul împărtășaniei) (E.V.IR, p. 278). Partizanii orfismului puneau mare accent pe moralitate și pietate; v. **Misterele orfice**.

ORNATE sau **insigne arhieresti** — sunt obiecte care completează veșmintele arhieresti (episcopale), ca: *mitra*, *engolpionul*, *crucea pectorală*, *cârja* sau *toiagul* arhieresc, *dicherul* și *tricherul*. Aici se poate adăuga și vulturul sau *potnoja*, un mic covor rotund, care se pune în altar sau în naos, la slujbele arhieresti, pentru a sta sub picioarele arhierelui.

OROLOGHIUL v. **Ceaslov**.

ORTODOX — pe plan religios, se numește oricare membru al Bisericii Ortodoxe.

ORTODOXIA (de la gr. ὀρθός, η, ov — *orthos*, i, on + δόξα, η — *doxa*, i = dreaptă credință) — este *dreapta credință* pentru că este păstrătoarea *învățăturii nealterate*, a primului mileniu creștin, așa cum este ea formulată de Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, formulată în Sinoadele Ecumenice de Sfinții Părinți ai Bisericii. Această învățătură a fost trunchiată în sec. XI, când a avut loc marea Schismă provocată de inovațiile doctrinare care au născut catolicismul; în sânul acestuia va apărea o nouă sciziune, în sec. XVI, sub numele de protestantism, care și el a căpătat, în timp, diferite forme care l-au sfărâmat, înstrăinând tot mai mult aceste confesiuni de rădăcinile drepte învățături creștine care este Ortodoxia. Pentru Biserica Ortodoxă slavă, termenul de Ortodoxie este tradus prin „pravoslovie” (*pravo* = adevărat, drept) adică „cultul cel adevărat”, cel drept. Doctrina ortodoxă este cuprinsă în Catehismul Bisericii Ortodoxe, alcătuit de Sf. Părinți în Sinoadele Ecumenice din primul mileniu creștin și păstrate în Cartea de învățătură a Bisericii Ortodoxe, în țările ortodoxe și de pretutindeni unde Ortodoxia trăiește.

ORTOPRAXIA — trăirea religioasă conform dreptei credințe.

ORTRINA sau **Utrenia** — una din cele șapte *Laude bisericești*; v. **Utrenia**.

OSANA (de la ebr. *Hōsia'ma* = mântuiește-ne, salvează-ne acum) — formulă de rugăciune, de slăvire în psalmi și cântări religioase transmise și în Biserica creștină; primirea lui Iisus în Ierusalim (sărbătorită la Florii) s-a făcut cu această strigare: „Osana Fiului lui David...” (Matei 21, 9).

OSFEȘTANIE — Sfeștanie (*Molitfelnic*, 1832).

OSIRIS — zeul morților, în religia veche a Egiptului. Osiris prezida judecata sufletelor după moarte. El este înfățișat stând pe un tron mareț, înconjurat de 42 de judecători. Pe o balanță se face cântărirea sufletului celui mort. Pe un taler este așezată inima mortului, în care se văd toate faptele săvârșite în viață, iar pe celălalt stă o pană, ce reprezintă pe zeița dreptății, Maat. Dacă balanța rămâne dreaptă, sufletul trece în împărăția lui Osiris, un fel de paradis terestru, în care, ca și alte spirite aflate aici, el va sluji pe Osiris, așa cum în viață a slujit pe faraon, iar dacă balanța se înclină, inima mortului este devorată pe loc de un animal hidos ce așteaptă lângă balanță. În această judecată apare ideea morală din concepția eshatologică a Egiptului antic, deoarece înainte de a-i fi cântărită inima, mortul are dreptul să se apere și să-și înșiruie faptele, conform unui cod moral superior: n-a ucis, n-a mințit, n-a trădat, n-a bârfit, n-a pârât pe nimeni, a hrănit pe cei flămânzi, n-a săvârșit adulter, n-a înșelat pe nimeni (dacă a făcut comerț) etc. Osiris, fiul cerului și al pământului, era adorat în vechea

religie egipteană ca zeu al naturii și al morților. Este reprezentat printr-un om înfășurat în panglicile mumiei. Lui Osiris îi erau închinat, ca zile de sărbători, 26 aprilie și 19 septembrie. Atunci aveau loc așa-numitele „mistere osiriene”, ceremonii în care se evocau momente dramatice din viața zeului Osiris, considerat și civilizatorul omenirii; v. **Heliopolis**.

OSMOGLASNIC — Octoih.

OSȘTANIE — pentru *osfeștanie*, termen folosit în „Sfătuiră Mitropolitului Teodosie al Țării Românești, către preoți”, la finele *Liturghierului*, Buzău 1702, transcris de C. Erbiceanu, în BOR, an XIII (1889-1890, p. 163).

OSTIARI (portarii sau ușierii — lat. *ostiaris, -ii*) — erau în Biserica veche slujitori ai clerului inferior, al căror rol era de a păzi ușile bisericii în timpul serviciilor divine; pomeniți în documente din sec. IV, ei erau considerați ca urmași ai vechilor „Cursores” (curieri), clerici care în timpul persecuțiilor anunțau pe creștini despre locul și timpul slujbelor liturgice din catacombe. Tot ei despărțeau pe credincioși de catehumeni și penitenți și, în timpul Liturghiei, lor li se adresau diaconii și ipodiaconii cu strigarea „Ușile, ușile...”, înainte de săvârșirea Sfintei Jertfe. Din sec. VI, ei nu mai fac parte din cler și sunt înlocuiți de „mansionari” (*sacrisanti*), paracliserii de azi. Tot din clerul inferior făceau parte, până în sec. VI, și groparii care săpau galeriile în catacombe și repartizau locurile de înmormântare.

OSTIE sau **hostie** — pâinea (azima) pentru împărtășanie la catolici și protestanți; v. **Euharistia**.

OSUAR — *capelă mică* în cimitir, în subsolul căreia se păstrează osemintele celor dezhu-

mați; *monument funerar* ridicat în cinstea eroilor, în care sunt strânse osemintele celor căzuți pe câmpurile de luptă pentru apărarea patriei (ex. Mausoleul de la Mărășești).

OȚAR-ISRAEL — Enciclopedia ebraică.

OTDANIE v. **Odovanie**.

OTPUST — sfârșitul slujbei; v. **Opust**.

OVEDENIE — sărbătoarea Intrării în biserică a Maicii Domnului — 21 noiembrie; v. **Cultul Marial**, **Vovidenie**.

P

PA, vu, ga, di, ke, zo, ni — denumirea notelor muzicale psaltice (bisericești) corespunzătoare notelor: do, re, mi, fa, sol, la, si.

PACIFICAT v. **Relicvariu**.

PAGODA — templu, locaș de închinare în religiile din Extremul Orient (China, Japonia, India), construit într-o arhitectură specifică (acoperișuri suprapuse, având colțurile și marginile întoarse, în forma pălăriei). În China, asemenea pagode au forma unor turnuri foarte înalte și frumos încrustate, ca o dantelărie în lemn sau piatră (ex. Pagoda albastră, numită și Templul cerului, din Pekin).

PAHOMIE CEL MARE (+349) — sfânt călugăr, întemeietorul mai multor mănăstiri în pustia Tabene (Egipt), este, alături de Sf. Antonie cel Mare, întemeietorul și organizatorul vieții monahale.

PAISIANISMUL — curent monahal înnoitor, inițiat de Paisie în Moldova, în a doua jumătate a sec. XVIII. Paisie, de origine moldovean, înrudit, se crede, cu familia Cantemir, se trăgea dintr-o familie de preoți, stabiliți în Ucraina (la Poltava); el și-a făcut studiile la Mănăstirea Pecerska din Kiev, întemeiată de Petru Movilă, mitropolit din neamul familiei domnilor moldoveni Movilă (sec. XVI–XVII). Paisie, pe numele său laic Platon, se stabilește la schitul Poiana Mărului (lângă Râmnicul Sărat), unde lucrează icoane în argint, și, influențat de viața monahală, pleacă la Muntele Athos, unde va intra în călugărie sub numele de Paisie. Impunându-se prin curăția vieții duhovnicești și adunând în

jurul său mulți ucenici, el este făcut ieromonah-duhovnic. Însoțit de o parte dintre ucenicii săi, Paisie revine în Moldova, unde, cu sprijinul mitropolitului Gavriil Callimachi, se stabilește la mănăstirea Dragomirna (ctitoria mitropolitului Anastasie Crîmea), care era aproape pustie, și începe organizarea ei într-un spirit cu totul nou. În acest scop întocmește un regulament („Îndreptar“) din 28 de puncte, cu rânduieli pentru viețuitorii mănăstirii, deveniți și mai numeroși, fiind nu numai români, ci și slavi (ruși, ucrainieni) pentru care va și rândui ca slujbele să se săvârșească și în limba română și în lb. slavonă. Regulamentul prevedea: viața de obște, ascultare, smerenie, muncă, sărăcie, respectarea „pravilei călugărești“, săvârșirea slujbelor conform Tipicului ș.a. Un accent deosebit se va pune pe viața culturală, prin lecturi și traduceri din scrierile marilor asceți greci și slavi, ca: Antonie cel Mare, Isaia Pustnicul, Petru Damaschin, Marcu Ascetul, Teodor Studitul, Macarie cel Mare etc. Paisie întocmește o lucrare despre „Rugăciunea minții“, combătând pe cei care negau valoarea acestei rugăciuni de bază a vieții călugărești. În 1775, austriecii ocupă Bucovina și Paisie cu vreo 200 dintre ucenici părăsește Dragomirna și se stabilește la mănăstirea Secu unde, timp de patru ani, va continua rânduiala de viață monahală după Regulamentul de la Dragomirna. În anul 1779, domnitorul Constantin Moruzi (1777–1782) îl numește pe Paisie stareț la mănăstirea Neamț,

unde se afla cea mai bine organizată viață mănăstirească din Moldova. Paisie va continua activitatea sa, după aceleași rânduiri athonite, precum și activitatea culturală (scrieri originale și traduceri din Sfinții Părinți și marii asceți răsăriteni); construiește un spital și mărește numărul chiliilor, căci se aflau acum în mănăstire peste 700 de călugări, unii veniți de pe tot teritoriul românesc (Țara Românească și Ardeal) și din alte țări (bulgari, sârbi, greci, ruși). Paisie formase la Neamț o adevărată școală de traducători. Aici s-a tradus, din lb. greacă în slavonă, și *Filocalia*, pe care mitropolitul rus Gavriil a tipărit-o la Petersburg. Din scrierile lui Paisie s-au păstrat sute de manuscrise și rânduierile vieții monahale stabilite de el s-au răspândit nu numai în mănăstirile de pe teritoriul românesc, ci și de peste hotare (îndeosebi în Rusia, în peste o sută de mănăstiri). Urmașii săi au dus mai departe tradiția vieții monahale stabilite de el, atât la Secu cât și la Neamț; unul dintre ucenicii săi, călugărul Platon, a scris „Viața lui Paisie”. Un discipol indirect al lui Paisie a fost marele mitropolit Veniamin Costache al Moldovei, cel care a întemeiat Seminarul de la Socola, Iași (vezi M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Buc., 1981, p. 580–584)

PAISIE v. **Paisianismul**.

PALAMA, GRIGORIE (1296–1359) — nobil de origine, călugărit la Athos, ajunge episcop al Tesalonicului în vremea patriarhului Isidor, care îl va susține în lupta pentru apărarea isihasmului și a doctrinei despre energiile divine necreate, formulate de *Palama*; v. *Isihasmul*.

PALESTINA — se numea, în vremea Mân-

tuitorului, țara în care locuia poporul evreu. Ea se întindea de la Marea Mediterană până dincolo de râul Iordan, spre răsărit, iar de la nord, mărginită de culmile munților Liban și Antiliban, până în sud, la pustiul Sinai și Marea Moartă. Țara n-a avut, de la început, această întindere și nici acest nume. Cu mii de ani înainte, când a apărut poporul evreu pe harta istoriei, teritoriul țării se întindea doar în partea de sud și se numea Țara Canaan. Aici s-a stabilit Avraam, venit de dincolo de Eufrat, la chemarea lui Dumnezeu, spre a fi părintele „neamului ales” din care trebuia să se nască Mântuitorul Iisus Hristos. De la cuvântul *Eber* (care înseamnă „cel de dincolo”) s-a dat numele poporului *evreu-ebreu*, al cărui strămoș a fost Avraam. Un urmaș al lui Avraam, *Iacov-Israel* a avut doisprezece fii, din care s-a înmulțit poporul evreu, numit și *poporul lui Israel*, după numele acestui strămoș. Unul dintre fiii lui Israel, pe nume Iuda, a fost hotărât de Dumnezeu ca din seminția lui să se întrupeze Iisus Hristos. După numele lui Iuda evreii s-au mai numit și *iudei*, iar țara s-a numit Iudeea. Întâmplându-se o secetă mare în Canaan, Iacov și fiii săi s-au stabilit în Egipt; aici urmașii lor s-au înmulțit și au rămas peste patru sute de ani, când, sub conducerea marelui profet Moise, au fost scoși din Egipt și au revenit în Canaan, „țara strămoșilor”. În aceste sute de ani, aici s-au așezat alte popoare, dintre care cei mai puternici erau amoreii, împărțiți în numeroase triburi conduse de regi, cu care evreii, sub conducerea lui Iosua Navi, au dus lupte grele spre a-și cuceri pământurile. Despre aceste lupte, Sfânta Scriptură spune: „regii Amoreilor cei de peste Iordan, cei din munte

și cei de la șes, cei de la malul mării celei mari (Mediterrana) și cei din apropierea Libanului: Heteii, Amoreii, Ghergheseii, Canaaneii, Ferezeii, Heveii și Iebuseii, s-au adunat împreună ca să se lupte toți cu Iosua și cu Israel“ (Iosua 9, 1-2). Amoreii au fost înfrânți: „Așa a luat Iosua tot pământul, cum poruncise Domnul lui Moise și l-a dat lui Iosua de moștenire lui Israel, împărțindu-l între semințiile lor“ (Iosua 11, 23). Ținuturile care mai rămăseseră neocupate de evrei în vremea lui Iosua, au fost cucerite mai târziu de regii evrei, printre care cei mai de seamă au fost David și Solomon. David a unificat poporul evreu și a cucerit pe cei mai aprigi dușmani, Filistenii, care locuiau ținuturile de pe coasta Mării Mediterane. De la numele lor s-a dat numele de *Palestina* întregului teritoriu locuit de evrei (derivat din numele grecesc al filistenilor — *Ge Palestine* = pământ filistean). Astfel evreii au ajuns între hotarele țării pe care Dumnezeu o hotărâse poporului ales și îi vorbise lui Iosua Navi că va fi a lor, îndemnându-l s-o cucerească: „a grăit Domnul lui Iosua, fiul lui Navi... treci Iordanul tu și tot poporul acesta, în țara pe care o voi da fiilor lui Israel... de la pustie și de la Libanul acesta până la râul cel mare (Iordanul)... și până la marea cea mare spre asfințitul soarelui vor fi hotarele voastre“ (Iosua 1, 1, 2 și 4); v. **Evreu, Iudaismul**.

PALAMAR v. **Pălimar**.

PANAGHIA v. **Miride**.

PANAGHIARE — odoare bisericești de argint, folosite pentru ridicarea Panaghiei. Au forma unui disc mai mic, fără picior, sub forma unor farfurioare plate de metal (aurit ori argintat), care se întrebuințează în unele biserici

(din Moldova, mai ales) și în mănăstiri, farfurioare pe care se pune părticică de pâine sfințită sau colac, închinat Preasfintei (παναγία — *panaghia*) Născătoare, la slujbele pentru pomenirea morților. Panaghiaarele aveau în vechime forma unei farfurii adânci, formată din două tasuri concave, prinse în balamale. Erau frumos împodobite cu scene și portrete incizate pe fețele lor. Așa e, de ex., panaghiaarul de la Mănăstirea Snagov (se află la Muzeul de Artă).

PANAGHIU v. **Engolpion**.

PANAHIDA sau **PANIHIDA** — este o slujbă pe care preotul o săvârșește la casa celui mort, fie în ziua morții, fie în fiecare zi până la înmormântare. Este o slujbă premergătoare slujbei înmormântării (de la gr. παννυχίς — *pannihis*, format din πάς — *pas* = tot, νύξ — *nix* = noapte și ᾄδω — *ado* = cânt); înseamnă *priveghere* sau *slujbă de noapte*, deoarece înlocuiește *priveghiile*, adică rugăcinile și cântările din timpul nopții pe care credincioșii le făceau odinioară la căpătâiul celor morți, care erau îngropați numai noaptea, de teama persecuțiilor (Sf. Ioan Hrisostom, *Omilie la martiri*: „Ați prefăcut noaptea în zi, prin sfintele privegheri“ — διὰ τὸν παννυχίδων τῶν ἱερῶν — *dia ton pannihidon ton ieron* — P.G.L., col. 665). *Panihida*, sau *parastasul pe scurt*, se numește și slujba pe care preotul o face la casa mortului după ce revine de la înmormântare; el binecuvintează aici pomana sau praznicul mortului, pomană ce se numește și *Comând* (în Transilvania și Moldova); acest praznic este o rămășiță a vechilor agape (mese frățesti) care, la creștinii din primele veacuri, însoțeau

înmormântările și care, într-un fel, reprezintă o prelungire sau supraviețuire a vechilor ospete funerare („convivia funebrală”) din vechile religii greco-romane. Acum preotul citește și molitfa (rugăciune specială prevăzută în Molitfelnic) pentru sufletul mortului. În unele părți din Transilvania și Bucovina, înainte de parastas, preotul face *sfințirea cea mică a apei* cu care stropește casa și pe cei de față (o sfeștanie); e o reminiscență a lustrațiilor (curățiri) păgâne și iudaice, bazate pe ideea că atingerea de cadavre pângărește și, deci, trebuie curățiti cei care s-au atins de ele. În timpul cât mortul stă în casă sau în biserică, pe lângă Panihida reglementară se obișnuiește, în unele părți, să se citească de către preot, la capul mortului, așa-numiții *stâlpi*; slujba numită *stâlpi* constă în citirea unor pericope, din cele patru Evanghelii. Unii preoți citesc din Evangeliiar toate pericopele dintre Paști și Înălțare, alții numai Evangeliiile morților pentru toate zilele săptămânii, alții patimile Domnului sau pe cele din rânduiala Maslului, iar alții cele 11 Evangelii ale Învierii, care se citesc duminica la *Utrenie*, și ale Molitfelnicului, sub titlul: „*Evanghelii ce se citesc la stâlpi*” (ediția Molitfelnic, 1971 și Panihida, ed. București, 1967). Evangeliiile acestea se intercalează de obicei între ectenie și rugăciunile de dezlegare din rânduiala Panhidei (E.B.LS, 1980, p.475–476, 483). Panihida se numește și cartea bisericească cuprinzând slujba înmormântării și alte slujbe care se săvârșesc pentru cei morți (pomeniri, parastase); inițial această carte a făcut parte din Molitfelnic. În 1948 a apărut prima filadă a Panhidei (text independent de Molitfelnic) cu titlul: „*Panihida, cuprinzând*

și slujbele înmormântării, precum și alte slujbe ce se săvârșesc de către preot pentru cei răposați”. În ediția din 1967, la Panihida se adaugă (tot din Molitfelnic) slujbele: *Rânduiala pentru înmormântarea preoților și diaconilor de mir, Rânduiala înmormântării călugărilor, Rânduiala binecuvântării și sfințirii crucii ce se așează la mormânt, Rânduiala ce se săvârșește pentru pomenirea morților, la trei zile, la 9 zile, la trei săptămâni de la ziua morții, Ridicarea Panaghiei pentru cei răposați*. Ultimele două slujbe au fost incluse în Panihida din cârticica *Rânduiala ridicării Panaghiei*, care apăruse mai de mult, în numeroase ediții, publicate de Iacov Antonovic, episcop al Hușilor. Tot în ediția Panhidei din 1967 s-au mai adăugat 15 pericope evanghelice, sub titlul: *Alte Evanghelii care se pot citi ca adaos și podoabă la stâlpi, precum și în drum spre locul de veci*; aceste 15 pericope au fost luate din Evangelia apărută în 1964.

PANATENEE — se numeau, în religia Greciei antice, serbările date în cinstea zeiței Atena, zeiță a dreptății și înțelepciunii. Ele se celebrau în mijlocul verii, anual, după luni de purificare rituală. Un cortegiu, în procesiune, pleca de la porțile orașului și se îndrepta spre Acropole. Procesiunile se încheiau cu sacrificii, întreceri sportive (curse de cai ș.a.), serbări. Panatencea constituia una din marile sărbători anuale și, la patru ani, erau cu un caracter mai festiv așa-numitele „panatenee mari”, când se aducea „peplul” (mantia scurtă, fără mâneci, prinsă pe umeri cu o agrafă) pentru statuia zeiței Atena.

PANCOSMISMUL sau **UNIVERSALIS-**

MUL — este una din trăsăturile specifice ale cultului ortodox, prin faptul că rugăciunea ortodoxă îmbrățișează în sfera ei întreaga lume și întreaga natură, cerând lui Dumnezeu să o sfințească și să o pună în slujba lui Dumnezeu și a omului. Acest scop sfințitor îl au mai ales rugăciunile și slujbele din grupa ierurgiilor. Astfel, Biserica Ortodoxă asociază atât natura însuflețită, cât și pe cea neînsuflețită la cultul de adorare a lui Dumnezeu (ex. rugăciunile de sfințire a apei la slujba Bobotezei: „Că Tu, prin voia Ta, toate le-ai adus din neființă la ființă... pe Tine Te laudă soarele, pe Tine Te slăvește luna, Ție se supun stelele, pe Tine Te ascultă lumina, de Tine se îngrozesc adâncurile, Ție slujesc izvoarele...” (Molitfelnic, București, 1937, p. 169, 179).

PANDANTIV v. Naos.

PANDORA — mitul Pandorei, legat de „Cutia Pandorei”, stă în strânsă legătură cu mitul lui Prometeu (v. **Prometeu**), erou legendar, care a furat focul din cer și l-a adus oamenilor pe pământ; pentru această faptă a fost pedepsit de zei să fie răstignit pe o stâncă, unde un vultur trebuia să-i mănânce ficatul, care creștea la loc, în fiecare zi. Prometeu a fost numit „Hristos păgân”, căci a fost răstignit și chinuit pentru mântuirea și fericirea oamenilor (I.C.P.C.). Pandora, prima femeie creată de zeii din Olimp, înzestrată cu toate darurile, a fost trimisă pe pământ spre a-i răzbuna împotriva lui Prometeu. Pandora se va căsători cu fratele lui Prometeu, Epimetheus, în casa căruia se afla un vas acoperit cu un capac greu, pe care nimeni nu avea voie să-l deschidă. Curioasă din fire, cu viclenie, Pandora reușește să deschidă vasul. Atunci se revarsă din el asupra

pământului, cele mai cumplite nenorociri, suferințe și boli. Pe fundul vasului nu mai rămăsese decât speranța. Atât au mai putut păstra oamenii pentru mângâierea lor.

PANEGIRIC (πανηγύρις — *panighireis* = cuvântare de laudă) sau *encomiul* — este o predică laudativă, cuvânt de laudă la o festivitate în cinstea cuiva (la ziua unui sfânt).

PANEGIRIST — cel care ține un panegiric.

PANTHIDNIC — manuscris tradus din lb. rusă și scris de episcopul Vartolomeu Măzăreanu (Acad. Română, Manuscrise românești, nr. 3698, an 1768).

PANTAHUZA (πανταχοῦσα — *pantahousa* = listă de subscripție) — registru de danii cu care cineva merge din casă în casă, din loc în loc, solicitând contribuții pentru înălțarea unui așezământ de binefacere, dar mai ales pentru construirea unei biserici (a merge cu pantahuza). *Pantahuza* se numește și tava de metal cu care se strâng în biserică bani pentru nevoile bisericii.

PANTEISM (πανθεισμός, ὁ — *panteismos* = Dumnezeu în toate) — pătruns de Dumnezeu; doctrină religioasă, conform căreia Dumnezeu este pretutindeni și este risipit în natură; tot ce există este o mărturisire a prezenței lui Dumnezeu.

PANTEON (πάνθεον, τό — *pantheon*) — templu consacrat tuturor zeilor, în antichitatea greco-romană (ex. Panteonul din Roma, construit de împăratul Agripa, sec. I d.Hr.) și Panteonul național, în care sunt reprezentați oamenii iluștri ai unui popor și care au contribuit la înălțarea țării lor (ex. Panteonul din Paris, inițial biserica Sf. Genoveva, 1764, consacrată ca Panteon de Revoluția franceză).

PANTOCRATOR (παντοκράτωρ, ὁ — *Pantokrator* = Atotțiitorul) — este denumirea care se mai dă turlei celei mari de deasupra naosului (din bisericile ortodoxe de stil bizantin) după pictura de pe fundalul turlei care reprezintă chipul lui Dumnezeu. *Atotțiitorul* (Pantocrator) cum e numit în Art. I din Crez: „Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul cerului și al pământului”. Zugravii îl înfățișează de obicei sub chipul lui Hristos numai bust (arătând prin aceasta că noi nu cunoaștem decât în parte cele ale lui Dumnezeu și subliniind unitatea ființială și inseparabilă dintre Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul). Hristos Pantocrator este înfățișat în icoana din turla cea mare, cu chipul sever și grav, cu trăsături fine, ochii negri, privirea scrutătoare și barba neagră; cu mâna dreaptă binecuvintează, iar în stânga ține Sf. Evanghelie deschisă, înscrisul simbolic al inițialelor Alfa și Omega: „Începutul și Sfârșitul”, prima și ultima literă din alfabetul grec, simbolizând eternitatea și atotputernicia lui Dumnezeu (după cum scrie în Apocalipsă 1, 8: „Eu sunt Alfa și Omega, Cel ce este, Cel ce era și Cel ce vine, Atotțiitorul...”). Chipul Pantocratorului e zugrăvit în cadrul unui medalion circular, înconjurat de un curcubeu în jurul căruia sunt înscrise diferite formule biblice sau liturgice: „Cerul e tronul Meu și pământul, scaun picioarelor Mele” ș.a. În jurul Lui sunt pictați îngeri și serafimi, în registre circulare. Pantocratorul reprezintă pe Dumnezeu așa cum L-au văzut, în viziunile lor, proorocii Vechiului Testament (Isaia 6, 1-3; Ezechiel etc.); v. Naos.

PAOS sau **PAUS** (de la lat. *pauso*, -are, gr. παύσω — *pauso* = a înceta, παύλα, ἡ —

pavla = oprire, încetare) — se numește vinul (paos) pe care preotul îl toarnă peste trupul mortului în cimitir, lângă groapă, înainte de a se închide sicriul, zicând: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți...” (Ps. 50, 8); v. Coliva.

PAPA (lat. *papa*, *pappa* și gr. παπᾶ, παπᾶς, ὁ — *papa*, *pappas* = preot, părinte) — este titlul cel mai înalt care se dă în ierarhia Bisericii Catolice, așa cum în Ortodoxie este titlul de Patriarh; deosebirea constă în faptul că Biserica Romano-Catolică fiind o Biserică centralizată are un singur cap conducător care este Papa de la Roma, pentru credincioșii catolici din toată lumea, pe când în Ortodoxie, Biserica fiind națională, fiecare țară ortodoxă își are un patriarh pe plan național (ex. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, al Rusiei, al Bulgariei, Greciei, Serbiei etc.). Acțiunea de centralizare în jurul episcopului Romei începe prin sec. IV; la aceasta vor contribui o serie de factori: prin mutarea capitalei imperiului de la Roma la Constantinopol, sub Constantin cel Mare, episcopul rămâne cea mai de seamă autoritate la Roma, ceea ce va fi pentru el un avantaj; episcopatul Romei va începe a primi tot mai multe daruri din partea nobililor romani și a unor împărați, dării ce purtau denumirea de „Moștenirea Sf. Petru” (*Patrimoniu Sancti Petri*) căci ele se făceau în numele lui. Episcopii Romei au început a face caz de numele Sf. Petru, socotindu-l primul episcop al Romei, iar ei fiind de drept urmașii lui, încep să pretindă și dreptul de a fi singurii conducători ai Bisericii. Această pretenție este însă fără temei deoarece, așa cum recunosc și afirmă înșiși istoricii Bisericii Romano-Catolice că ceea ce

se știe despre Sf. Apostol Petru este că el a desfășurat la Roma activitate misionară, ca și Sf. Apostol Pavel și amândoi au fost martirizați la Roma. Tradiția relativ târzie (sec. III-IV), care-l numește „episcop” pe Sf. Petru, întâi la Antiohia și apoi la Roma, și pe care se bazează „primatul papal”, are caracter legendar, căci vine din scrieri apocrife (necanonic), fiind contrară faptelor istorice cunoscute, deoarece apostolii nu erau episcopi, ci au rânduit episcopi (IBU, I). În sec. IV, episcopul Romei, papa Damasius I (366-384) câștigând favoarea împăratului Grațian, este proclamat de acesta ca judecător suprem al episcopilor și preoților din imperiul său ceea ce, dat fiind și înmulțirea controverselor religioase din Biserica Răsăritului care chema adesea ca arbitru pe episcopul Romei, l-a încurajat pe Damasius, care s-a considerat îndreptățit a pretinde primatul Bisericii, bazându-se și pe cuvintele Mântuitorului: „tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica Mea” (Matei 16, 18); Damasius transformă aceste cuvinte în mărturisire de credință la sinodul din 382 ținut la Roma, sub conducerea sa, deși aceasta contravenea hotărârii Sinodului II ecumenic (381), care prin canonul 3 declarase că episcopul din „Roma nouă” trebuie să urmeze în rang episcopului din „Roma veche” (adică Patriarhatul din Constantinopol). Damasius este primul episcop roman care numește scaunul episcopal din Roma „scaun episcopal” („*sedes apostolica*”), formulă ce va deveni titulatură consacrată pentru toți urmașii săi, episcopi ai Romei. Centralizarea puterii Bisericii apusene va continua și prin creșterea puterii jurisdicționale care se va întinde cu pretenții și asupra Bisericii

Răsăritului. În vremea episcopului Leon I cel Mare (440-461), se formulează clar ideea „monarhiei papale” pe considerentul că primatul apostolului Petru este unul real, adică un primat de jurisdicție, deci un „episcopat universal”. Ca urmare, orice problemă importantă „cauza majore” a Bisericii va fi supusă spre rezolvare scaunului apostolic de la Roma, toți episcopii și mitropoliții având doar menirea de a îndeplini numai o parte a atribuțiilor papei (urmaș al Sf. Petru), nu întreaga lui putere — „*plenitudo potestas*”. Devenind o deviză pentru papii următori „*plenitudo potestas*”, primatul papal va căpăta putere de dogmă, secole mai târziu, la Conciliul I Vatican din 1870. *Papa Leon I* este primul care a arătat, la Sinodul IV Ecumenic că papa e superior sinoadelor având puterea de a le anula hotărârile, *va proclama „primatul papal”*, iar unul dintre urmașii săi, episcopul Hormisdas (514-523), decretează această supremă autoritate și pe planul învățăturii, prin formula: „Religia catolică totdeauna a fost mântuitoare și infailibilă în scaunul apostolic”, cerând episcopilor de Răsărit recunoașterea solemnă că vor urma întru totul directivele scaunului apostolic unde se perpetuează adevărata și nestrămutata temelie a învățăturii creștine. Această afirmație va fi contrazisă în timp, căci, în raport cu Biserica Ortodoxă, păstrătoare a tradiției și dreptei învățături, formulată de Sfinții Părinți în Sinoadele Ecumenice, episcopii de Apus vor aduce nenumărate inovații doctrinare și liturgice (v. **Filioque**) printre care cea mai ireconciliabilă rămâne această tendință de centralizare a Bisericii pentru întărirea și expansiunea primatului papal și a infailibilității. În perioada

contemporană, papalitatea este preocupată mai ales de probleme de ordin pastoral, căutând să afle metode noi de adaptare la stările de evoluție a lumii pe planul mondial, social și pe planul progresului tehnic, preocupare manifestată încă de la Conciliul II Vatican (1962–1965).

PAPADIC (tact papadic) — în muzica bizantină este un stil de cântare ce se execută rar și prelung: melodia bogat ornamentată are o cadență variată, așa cum întâlnim în cântările heruvicului, polieleului, chinonicului și alte cântări cu mișcare *largo*. În Liturgia bizantină, până în secolul VI, când a fost introdus imnul heruvimic, se cânta în locul acestui imn, un psalm în *tact papadic* (foarte rar și prelung). Acest psalm se cânta în scopul de a acoperi golul creat în slujbă prin întreruperea Liturghiei în timpul cât credincioșii se perindau (veneau) pe dinaintea altarului pentru a preda diaconilor darurile de pâine și vin, pentru Sf. Euharistie.

PAPARUDE — ritual folcloric la români conform căruia se crede că *paparudele* aduc ploaia vara, în vreme de secetă, când grupuri de copii, care se numesc *paparude*, mergeau cântând și invocând ploaia și, oprindu-se la porțile caselor, strigau: „paparudă, rudă, vino de mă udă!”; gospodinele ieșeau cu gălețile pline cu apă și le aruncau peste ei, răsplătindu-i cu bani sau daruri de mâncare. Se crede că acest ritual își are originea într-o practică de magie pe care o săvârșeau romanii, în cultul zeului Jupiter. Practica, numită *aquaelicism*, consta în transportarea cu mare pompă a unei pietre (*lapis manalis*) din afara porții Gapena (una din porțile vechii Rome), în cetate și stropirea ei cu apă, pentru a se provoca ploaia.

PAPIRUS (πάπυρος, ó — *papyros*) —

plantă erbacee ce crește în regiunile mlăștinoase din țările tropicale (Delta Nilului); egiptenii făceau din tulpina fibroasă un fel de hârtie pe care scriau. Un papirus (foaie scrisă) cu text religios a fost descoperit, în urma săpăturilor arheologice în 1960, la Dervenî, în Nordul Macedoniei. Documente pe foi de papirus s-au găsit mai ales în Egipt, în morminte bine închise și uscate. Un sul de papirus s-a găsit la Callatis (Mangalia) într-un mormânt de piatră, care însă s-a pierdut, pulverizându-se în contact cu aerul, astfel că nu s-a putut cunoaște conținutul lui (DIVR).

PAPISTAȘ — catolic; preot papistaș — romano-catolic.

PARABOLA (παράβολή, ἡ — *paravoli*; lat. *parabola*, -ae = comparare, alăturare, asemănare, alegorie) — este o *vorbie cu sens figurat* prin care se urmărește redarea concretă a unor idei, învățături, având în general un rol didactic, moralizator, ca și fabula, cu deosebirea că ideile din fabulă sunt sugerate de personaje luate din lumea animalelor. În Sf. Scriptură, parabola este o specie a literaturii didactice pe care o găsim atât în Vechiul, cât și în Noul Testament. Parabola (ebr. *mașal*) redă în mod simbolic un adevăr religios sau moral, atât sub forma unei povestiri, cu temă din viața de toate zilele sau imaginară, cât și sub forma unei maxime, proverb sau vorbire enigmatică, al cărui înțeles trebuie căutat. Fără a fi fabulă sau alegorie, parabola conține totuși elemente alegorice. Un exemplu de parabolă în Vechiul Testament este mustrarea pe care Proorocul Natan o face regelui David, spre a-i arăta nedreptatea săvârșită împotriva lui Urie Heteul, unul dintre comandanții săi de armată.

Urie avea o soție foarte frumoasă pe care o iubea mult, dar pentru că David a plăcut-o, i-a răpit-o lui Urie, iar pe acesta l-a trimis să moară pe câmpul de luptă, într-un război cu Amoniti. Fapta lui David a însemnat nelegiuire în fața lui Dumnezeu și pentru a-l face să înțeleagă acest lucru, proorocul Natan, unul dintre înțelepții timpului, se duce la rege și îi spune parabola cu „Oița săracului”: Un om sărac locuia într-o cetate în vecinătatea unui om foarte bogat. Săracul nu avea altă avere decât o oiță pe care el și copiii lui o crescuseră de mică și era singura lui bucurie. Bogatul avea în schimb turme nenumărate de oi și vite. Într-una din zile, venind la casa bogatului un oaspete, bogatul nu s-a îndurat să taie nimic din turmele sale și, spre a-și ospăta prietenul, a luat oița săracului și a gătit-o pentru omul care venise la el. Când David a auzit această istorisire, s-a mâniat cumplit asupra acelui om, și a zis către Natan: „Precum este adevărat că Dumnezeu este viu, tot așa este de adevărat că omul care a făcut aceasta este vrednic de moarte”. Atunci Natan a zis către David: „Tu ești omul care a făcut aceasta... Pe Urie Heteul tu... l-ai ucis cu sabia Amonitilor” (II Regi 12, 5, 7 și 9). În Noul Testament, parabola constituie o modalitate frecvent folosită de Mântuitorul în expunerea învățăturii Sale. Ex. „Parabola samarineanului milostiv” care demonstrează cine este aproapele nostru, și, în același timp, este și o demascare a egoismului și fățarniciei slujitorilor Templului (preoți și leviti), precum și, în general, a oamenilor cu inima împietrită în fața suferințelor omenesti. Fiecare parabolă rostită de Iisus își avea tâlcul și scopul ei, spre a-i face pe oameni să înțeleagă marea dragoste

a lui Dumnezeu pentru omenire, dar și datoriile oamenilor față de El, în vederea mântuirii. (Astfel sunt „Parabola fiului risipitor”, „Parabola datornicului nemilostiv”, „Parabola talanților”, „Parabola săracului Lazăr și a bogatului nemilostiv” ș.a.).

PARABOLANII — erau, în Biserica primelor veacuri, slujitori care executau servicii inferioare, ca de ex. îngrijirea bolnavilor din spital, servicii ocrotite și întreținute de Biserică.

PARACLET (παράκλητος, ὁ — *paracletos* = „cel pe care-l chemi în ajutor”, Mângâietorul) — este numit Duhul Sfânt, Mângâietorul de care vorbește Mântuitorul în cuvântarea de la ultima Cină pascală pe care o ia cu ucenicii înainte de patimile, moartea și Învierea Sa: „Dar Mângâietorul, Duhul Sfânt, pe Care-L va trimite Tatăl, în numele Meu, Acela vă va învăța toate și vă va aduce aminte despre toate cele ce v-am spus Eu” (Ioan 14, 26). Paraclet este însuși Duhul lui Dumnezeu: „Mângâietorul, pe Care Eu îl voi trimite vouă de la Tatăl, Duhul Adevărului, Care de la Tatăl porcede, Acela va mărturisi despre Mine” (Ioan 15, 26). Acest atribut s-a dat lui Dumnezeu însuși, când Ap. Pavel îl numește Dumnezeuul mângâierii: „Binecuvântat este Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, Părintele îndurărilor și Dumnezeuul a toată mângâierea, Cel ce ne mângâie pe noi” (II Corinteni 1, 3-4).

PARACLIS — cu înțeles de *capelă* (lat. *capella*); termenul de capelă fiind întrebuințat probabil, mai întâi pentru paraclisul regilor Merovingieni ai Franței (sec. IX), paraclis în care se păstra ca o relictă sfântă *cappa* (*capella*), adică mantaua purtată de Sf. Martin

de Tours, patron al Franței. De aici denumirea de *capelan*, întrebuințată în Apus pentru slujitorul sau îngrijitorul unei capele (*minister capellae*) (v. **Capelă**). *Paraclis* (gr. παρὰ ἐκκλησία — *paraekklisia*) este o biserică mică, bisericuță (slv.), adesea construită în incinta unui palat, instituție, palat patriarhal (patriarhie, mitropolie, episcopie), servind pentru servicii religioase unui grup restrâns de credincioși. Un paraclis este și *bolnița* (capelă în spitale, azile de bătrâni, cămine; ex. biserica Colțea este vechiul paraclis al spitalului Colțea); paraclise găsim și în mănăstiri (ex. *schiturile* sunt paraclise mănăstirești, construite în locuri mai retrase — sihăstrie, pentru folosința unui călugăr sau doi-trei călugări; la mănăstirile Neamț, Secu ș.a. există schituri dependente de biserica mare a mănăstirii), în cimitire. *Originea* paracliselor poate veni de la străvechile altare private (*sacella*) care existau în mai toate casele (grădinile) particulare greco-romane pentru îndeplinirea ceremoniilor tradiționale ale cultului strămoșilor sau divinităților ocrotitoare ale casei respective (manii, larii, penatii). Păstrarea lor în creștinism se explică și prin aceea că la început locașurile de adunare și rugăciune ale creștinilor au fost casele particulare. Caracterul comunitar public pe care, prin menirea ei, îl are Sf. Liturghie, a determinat necesitatea construirii de biserici mai ales după ce creștinismul a primit deplină libertate religioasă (sec. IV). S-a ajuns chiar la interzicerea Sfintei Liturghii pentru grupuri particulare foarte restrânse, în case, de către preoți și episcopi. Interdicțiile au fost formulate prin numeroase canoane ale Sinoadelor bisericești (din Laodiceea — sec. IV, Sinodul Trulan

— sec. VII, din Constantinopol — 681) care pedepsesc cu caterisirea pe clerici care ar săvârși Botezul și Sf. Liturghie în paraclise. Hotărârile sinoadelor au fost întărite și de legile civile ale împăraților bizantini care hotărăsc ca Sf. Liturghie să se officieze numai în bisericile mari (de enorii); Novella LVIII a lui Justinian prevede ca paraclisele să se construiască numai cu învoirea episcopilor, rămânând numai pentru rugăciunea privată, iar preoții să fie numiți de episcop. Cu timpul însă, atât în Răsărit cât și în Apus, s-a reglementat dreptul de a se săvârși în capele toate serviciile divine, inclusiv Botezul și Sf. Liturghie, dar cu condiția ca aceste paraclise să îndeplinească normele cerute pentru construirea bisericilor, adică: să respecte stilul și formele tradiționale de construcție și decorare (ex. stilul bizantin, la noi), să fie sfințite după rânduiala ortodoxă, să aibă sfinte moaște sub altar și antimis pe Sf. Masă sfințit de episcop, și să săvârșască serviciul divin numai cu aprobarea episcopului locului. Paraclisele au fost construite în palatele împăraților bizantini și, după exemplul lor, domnii români și-au construit și ei paraclise în palatele lor, precum și în alte locuri (moșii, târguri și chiar în cetățile militare). Unele paraclise erau adevărate biserici (ex. biserica Beizadelelor — a cuconilor din palatul lui Petru Rareș de la Suceava). O reminiscență a vechilor altare casnice din antichitatea greco-romană, din care și-au tras obârșia paraclisele, se menține și azi sub forma icoanelor, chiar *colțuri ale icoanelor*, care nu lipsesc din nici o casă de creștin credincios, constituind adevărate altare ale cultului particular și familial. *Paraclis* se numește și *slujba religioasă* (παράκλησις,

î — *paraklisis* = invocare) cu rugăciuni și cântări, prin care sunt invocați sfinții în ajutor, spre apărare de catastrofe și nenorociri. Paraclisele sunt slujbe religioase *ăsemănătoare acatistelor*, care se săvârșesc de către preot în biserică, pentru izbăvirea de necazuri și boli. Slujba e formată din tropare, condace și canonul complet, se citesc Evanghelia și ectenii (rugăciuni de cerere). La mănăstiri, *Paraclisul* se face împreună cu Litia, la Vecernie, în ajunul sărbătorilor (ex. Paraclisul către Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu sau Paraclisul Maicii Domnului). Paraclisele Maicii Domnului sunt slujbe speciale (în *Acatistier*, *Ceaslov*) care se oficiază în cinstea Fecioarei Maria în Postul sărbătorii Adormirea Maicii Domnului (1–14 august). Tot acum, în ajunul sărbătorii, la Utrenie sau la sfârșitul Vecerniei se săvârșește și *Prohodul* Maicii Domnului, slujbă imitată după *Prohodul* Domnului Iisus Hristos din slujba Utreniei Sâmbetei Mari (din ajunul Paștilor). Paraclisele, ca și Acatistele, sunt forme de rugăciuni care se adresează lui Dumnezeu, însă nu direct, ci indirect, prin intermediul sfinților, pentru împlinirea dorințelor și nevoilor personale.

PARACLISIARH (gr. *παρά + ἐκκλησιάρχης* — *paraekklesiarchis*) — este persoana care, în cadrul bisericii, îndeplinește serviciile mărunte în legătură cu nevoile cultului: întreține curățenia în biserică, aprinde candelile și lumânările, trage clopotele, bate toaca și aduce cele necesare pentru slujbă ș.a.; paracliserul e numit și *palamar*, *crâșnic* sau *făt* (în Bucovina și Ardeal), iar în unele părți și *țarcovnic* (de la slv. *țercov* = biserică), așa

cum i se mai zice și cântărețului. În bisericile de sat, cântărețul este cel care îndeplinește și serviciile paraclisierului. Cuvântul *paraclisier* vine de la *paraclisiarh*, slujitor în biserică, începând de prin sec. XIV, ca subaltern al *eclesiarhului*; *eclesiarhul* apare ca slujitor la ca-tedrale și în mănăstiri, în Biserica Ortodoxă din același secol. Sarcina lui era să vegheze la buna desfășurare a slujbelor religioase prin executarea întocmai a tipicului și a rânduielilor bisericești tradiționale (ca și azi, la catedrale și la mănăstirile mai mari). *Eclesiarhului* îi reveneau însă și aproape toate serviciile bisericești inferioare în legătură cu îngrijirea sfântului locaș și buna desfășurare a cultului pe care odinioară le săvârșeau membrii clerului inferior, care cu timpul au dispărut. Pentru a face față acestor servicii bisericești inferioare, el și-a luat ca ajutor pe paraclisiarh, care să îndeplinească aceste activități ce revin astăzi, în Biserica Ortodoxă, paraclisierului, iar în cea Catolică, *sacristanului*; v. **Paraclisier**.

PARACLITION sau **PARACLITICHI** (*παράκλητικός* — *paraclitikos* = de a ruga) — este în Biserica greacă, mai ales, cartea de slujbă care cuprinde separat cântările din timpul săptămânii, extrase din Octoih.

PARADIGMA (*τὰ παραδείγματα, οἱ τύποι* — *ta paradeigmata, oi tipoi* = exemplu înțeles, simboluri, semnificații, preînchipuiri în slujbele sfinte); ex. *Vohodul mic* (ieșirea cu Sf. Evanghelie la Liturghie) preînchipuie epifania Domnului, arătarea Lui în lume, mai întâi prin botezarea Sa în râul Iordanului, când a fost mărturisit de Tatăl, apoi prin începerea activității Sale: luminile care sunt purtate înaintea Sfintei Evanghelii simbolizează

lumina spirituală adusă de Mântuitorul prin Sf. Evanghelie, iar purtătorii luminilor închipuie pe proorocii Vechiului Testament care au prevestit venirea lui Iisus ș.a.m.d.

PARADIS v. **Rai**.

PARALAGHIE (παράλλαγή, ἡ — *paralaghi* = gamă, solfegiu) — psalmodiere, solfegiere pe note psaltice.

PARALIPOMENA sau **CRONICI** — se numesc cele două cărți de *Cronici din Vechiul Testament* care urmează după Cărțile Regilor. Cartea întâi Paralipomena sau Cartea întâi a Cronicilor cuprinde istoria poporului evreu de la Facerea lumii până la moartea împăratului David. Cartea a doua Paralipomena cuprinde domnia lui Solomon, fiul lui David, construirea templului din Ierusalim, domnia urmașilor lui Solomon până la robia babiloniană, poruncind reconstruirea templului din Ierusalim, ce fusese distrus de babilonieni.

PARAMAN — bucată de stofă (mic pătrat sau trapez) pe care sunt brodate (ori imprimare) semnele patimilor Mântuitorului (crucea, lancea, buretele, cuiele, ciocanul, scara crucii, cocoșul, Sf. Petru etc.) având în jur inscripția: „Luați jugul Meu... că este bun și povara Mea este ușoară” (Matei 11, 29–30) și: „Spatele l-am dat spre bătăi și obrații mei spre palmui și fața Mea nu am ferit-o de rașinea scuișoarelor” (Isaia 50, 6). Această bucată de stofă e legată cu băieri și purtată de către călugări pe sub cămașă, pe spate, la mijloc, ori peste rasă, ca semn al urmării Crucii Mântuitorului.

PARAMONARI (παρομόναριοι — *paramonarioi*) — se numeau în Biserica veche presbiterii care aveau sarcina de a supraveghea slujitorii bisericii (care făceau parte din clerul in-

ferior).

PARASCHIVA, SFÂNTA CUVIOASĂ, numită în popor și *Vinerea Mare* (gr. παρασκευή, ἡ — *paraskevi* = Vineri, dar și pregătire înainte de sâmbătă) — se sărbătorește în ziua de 14 octombrie, fiind cinstită nu numai în Biserica Ortodoxă Română, dar și în Bisericile Ortodoxe Bulgară, Greacă, Rusă și Sârbă. Ea a trăit probabil în prima jumătate a secolului XI (+1050), fiind originară din Epivat, Tracia (Bulgaria de azi). Având credință puternică în Dumnezeu, ea se călugărește trăind o viață sihastră, un timp în pustiu lordanului, apoi într-o mănăstire din Constantinopol de unde revine la Epivat, unde i s-au aflat și moaștele; la începutul sec. XVI, moaștele ei au fost duse de turci la Constantinopol, de unde au fost răscumpărate de domnitorul Vasile Lupu al Moldovei, la 1641 și depuse la mănăstirea bisericii Sfinții Trei Ierarhi, zidită de el, rămânând acolo până la sfârșitul sec. XIX, când au fost mutate în catedrala mitropolitană, unde se află și azi. Sfintei Paraschiva de la Iași i se mai spune și *Sf. Paraschiva cea nouă*, spre a fi deosebită de o altă sfântă mai veche, cu același nume, martiră în persecuția lui Dioclețian (+304) și pe care Biserica o pomeneste la 26 iulie.

PARASTAS (παράστασις, ἡ — *parastasis* = înfățișare înaintea cuiva, mijlocire) — se numește în popor slujba de pomenire care se face pentru cei morți după înmormântarea lor și care în cărțile de slujbă e numită *Panihida* (Panahida) *mare*, corespunzând *Requiemului* din cultul romano-catolic. Parastasul se săvârșește fie la casa mortului (îndată după înmormântare), fie la biserică, după sfârșitul

Liturghiei sau după Rugăciunea amvonului, fie la mormânt. La parastas se aduce, spre pomenirea mortului, colivă, pâine (colac sau prescuri) și vin, care în biserică se pun pe masa ofrandelor de lângă sfeșnicul împărătesc din stânga, ori pe altă masă așezată în mijlocul bisericii (v. *Coliva*). În unele părți ale țării, pe lângă colivă și vin sau chiar în loc de colivă, se aduce și *pomul* (un brăduț), împodobit cu fructe, zaharicale și lumânările, care la înmormântare se poartă înaintea mortului când îl pornesc la cimitir și care se înfige la mormânt, iar la parastase se dă de pomană. Uneori în loc de pom poate fi și o simplă rămurică înfiptă în pâine (colac) care se ridică în timpul cântării „Unde umbrează darul tău, arhanghele...”, așa cum se ridică coliva la „Veșnica pomenire”. Pomul, care prin pierderea frunzelor toamna și reînverzirea lui primăvara este simbolul vieții și al morții, închipuie raiul în care s-a dus sufletul mortului, precum și pomul cunoștinței binelui și răului, din care au mâncat protopărinții noștri în rai. La parastase se împart celor de față, mai întâi preoților, *lumânări aprinse* și se aprind și lumânările de pe colivă. Ca și la înmormântare, și la parastas lumânările aprinse simbolizează atât pe Hristos, lumina lumii, „întru Care cel ce umblă nu va umbla în întuneric”, cât și lumina candeliei credinței și a faptelor bune cu care, ca și fecioarele înțelepte din Evanghelie, vom întâmpina și noi pe Domnul împreună cu răposatul, la sfârșitul lumii, când va veni „să judece viii și morții”. *Slujba parastasului* pe larg, așa cum se află în *Panihidă* și în *Molitfelnic*, este slujba înmormântării prescurtată, deoarece lipsește la parastas Fericirile, Apostolul, Evanghelia, cele opt stihiri idiomele ale Sf. Ioan

Damaschinul și stihirile finale ale sărutării de pe urmă. În afară de Parastasul pe larg mai găsim în *Panihidă*, *Molitfelnic* și *Liturghie un parastas mic*, prescurtare a celui mare, sub titlul *Litia mică pentru morți*, în care, la ectenie, se face doar pomenirea generală a tuturor morților și nu pomenirea nominală. La mănăstiri se face vineri seara și se numește *Litie* (procesiune) pentru că se merge în procesiune la cimitir, ieșind din biserică după slujbă. La catedrale și bisericile de mir, parastasul acesta pe scurt (*Litia mică*) se face de obicei la sfârșitul Liturghiei și se numește *Trisaghion* pentru morți sau *Panihida mică*. Această slujbă se face și la cimitir, lângă mormânt, sau la casa mortului, cu ocazia pomenilor (parastasele) care se fac la termenele (soroacele) stabilite după datină pentru pomenirea morților. Pomenirea morților în tradiția ortodoxă are caracter *general și special*. *Pomenirile generale* se fac în anumite zile din anul bisericesc și ele se fac pentru toți morții, indiferent de data la care au murit (v. *Pomeniri generale ale morților*). *Pomenirile speciale* (particulare) sunt legate de ziua morții celui care se pomenește și acestea sunt *parastasele*. Ele se fac la cererea rudelor celui mort, la anumite date sau *soroace*. Slujbele cu rugăciuni pentru pomenirea mortului (parastasele) se fac după tradiția veche și generală a Bisericii Ortodoxe, la următoarele *termene sau soroace*: ziua a treia (care corespunde de obicei cu ziua înmormântării), ziua a noua și ziua a patruzecă (șase săptămâni) după moarte, la trei luni, la șase luni, la nouă luni și la 12 luni (un an) după moarte; apoi, în fiecare an de ziua morții, până la împlinirea a

șapte ani de la moarte. *Explicația teologică sau simbolică* a acestor date este următoarea: la trei zile după moarte se face pomenirea mortului în cinstea Sf. Treimi, întru care ne mântuim, și în amintirea Învierii celei de-a treia zi a Domnului, care este cheazășie a învierii celor adormiți (I Corinteni 15, 20). La nouă zile se face pomenirea pentru ca răposatul să se învrednicească de părtășia cu cele nouă cete îngerești sau cele nouă cete ale sfinților și în amintirea Ceasului al nouălea, când Domnul, înainte de a muri pe cruce, a făgăduit tâlharului raiul, pe care ne rugăm să-l moștenească și morții noștri (pomenirile la trei și la nouă zile existau și la grecii antici și la romani, care la 9 zile aduceau un ultim sacrificiu pentru mort (*novemdiale sacrificium*). Pomenirea la 40 de zile (șase săptămâni) se face în amintirea Înălțării la cer a Domnului, care a avut loc la 40 de zile după Învierea Sa, pentru ca tot așa să se înalțe și sufletul nostru la cer. La trei, la șase și la nouă luni ($6 = 2 \times 3$; $9 = 3 \times 3$) se face pomenire în cinstea Sf. Treimi. La un an se face pentru că se urmează exemplul creștinilor din primele veacuri, care prăznuiau în fiecare an ziua morții martirilor și sfinților ca zi de naștere a lor pentru viața de dincolo. La 7 ani se face pentru că 7 este număr sfânt, amintind de cele 7 zile ale creației. Cărțile noastre de slujbă dau pomenirii morților până la 40 de zile și la 7 ani și o explicație fiziologică sau naturală, bazată pe analogia prin care trece descompunerea trupului omenesc, până la completa lui descompunere. De ex. se face parastas la trei zile, pentru că în a 3-a zi fața mortului începe să se desfigureze; în ziua a noua pentru că atunci trupul mortului începe să se

strice, afară de inimă; la 40 de zile, pentru că atunci se pierde și inima. Potrivit acestei interpretări, procesul descompunerii fizice urmează procesul invers al zămislirii și formării trupului omenesc în pântecul mamei. Alcătuirea omului se face tot la fel: în a 3-a zi se formează inima, în a 9-a zi se fixează trupul, iar în a 40-a zi se alcătuiește desăvârșit trupul. Se face la 7 ani, pentru că atunci trupul mortului e prefăcut cu totul în țărână. Datele (soroacele) pentru săvârșirea parastaselor mai sunt explicate și în legătură cu credințele populare despre *vămile văzduhului* prin care se crede că trece sufletul mortului până să ajungă la cer. Astfel pomenirea din ziua a treia se face pentru că abia atunci s-ar înălța sufletul la cer, căci, în primele trei zile, sufletul dă târcoale trupului. Pomenirea (parastasul) din ziua a noua se face pentru că atunci sufletul se înfățișează a doua oară lui Dumnezeu în cer, pentru a i se închina, după ce a vizitat raiul. Pomenirea din ziua a patruzecă se face pentru că atunci ar avea loc judecata particulară, după peregrinarea sufletului timp de 40 de zile prin toate vămile văzduhului, prin rai și prin iad (*Vămile văzduhului*). Pomenirea mortului la datele (soroacele) de mai sus se face fie cu parastas și Liturghie (mai ales la 6 săptămâni, la un an și la 7 ani, după moarte), fie ducându-se numai colivă, vin și colac la mormânt, unde preotul face parastasul pe scurt (*Litia mică*) și stropește mormântul cu vin (așa se obișnuiește mai ales în primele 40 de zile după moarte). La 40 de zile și la un an, parastasul (pomenirea) se face cu masă (pomană) și se împart diferite lucruri de pomană pentru sufletul mortului, care sunt mai întâi binecuvântate prin

rânduiei de slujbă, înscrise în cărțile de cult (*Molitfelnic*, București 1965, p. 275-279), „*Litia mică pentru morți*” și „*Rugăciunea care se citește de către preot la împărțirea hainelor și altor lucruri, pentru cei adormiți în Domnul*”. Slujbele de pomenire a morților (*parastasele*) la soroace, nu se fac în orice zi a săptămânii, ci numai *joia, sâmbăta și duminica*. Dar ziua stabilită de *tradiția constantă este sâmbăta*. Săvârșirea parastaselor în zi de *duminică* este admisă ca o *excepție* sau ca un pogorământ pentru cei ce nu pot veni la biserică în zi de lucru; în legătură cu aceasta a avut loc o mare controversă în Biserica greacă, cunoscută sub numele de *cearta colivelor*, începând din sec. XVIII, dându-se în acest sens hotărâri contradictorii. *Parastasele* nu se fac în următoarele zile din cursul anului bisericesc: între 20 decembrie și 7 ianuarie, adică între cele 12 zile dintre Nașterea Domnului și Bobotează pentru că bucuria duhovnicească a marilor sărbători din acest răstimp nu trebuie să fie umbrată de doliul pentru cei morți; la praznice împărătești în *Săptămâna Patimilor* și în *Săptămâna Luminată* (adică de la sâmbăta Floriilor până al Duminica Tomei), deoarece în săptămâna dinainte de Paște doliul este pentru Domnul Hristos, iar săptămâna următoare este consacrată bucuriei Învierii Lui, motiv pentru care se recomandă ca nici în duminicile Penticostarului (dintre Paști și Rusalii) să nu se facă parastase și nu se fac nici de la lăsatul sec de carne (Duminica Înfricoșătoarei Judecăți) până la Sâmbăta a doua din Postul Mare (Păresimi). În acest răstimp, parastasele se fac numai sâmbăta și duminica, deoarece

parastasele sunt legate de Liturghia normală (a Sf. Ioan sau a Sf. Vasile), care în timpul postului se săvârșește numai sâmbăta și duminica (în zilele de rând, de luni până vineri, săvârșindu-se Liturghia Darurilor celor mai înainte sfințite).

PARAȘE (ebr. *parașot*, de la verbul *paraș* = a împărți) — se numesc pericopele (texte alese) din Vechiul Testament pentru a fi citite la slujbele religioase din sinagoga iudaică, în fiecare sâmbătă. La început se citeau părți din Lege (Pentateuhul sau cele cinci cărți ale lui Moise) împărțite în 54 de parașe: mai târziu s-au citit și părți alese din Profeți, corespunzătoare parașelor. Aceste texte din Profeți s-au numit *haftare* (Cărțile Profetilor au fost împărțite în 85 de haftare, cu precădere acele texte care vorbeau de venirea lui Mesia). Creștinii au preluat de la iudei obiceiul de a citi, la serviciile divine, anumite părți din Sf. Scriptură, atât din Vechiul, cât și din Noul Testament. Conform acestei împărțiri, Noul Testament se citea în întregime într-un an (cum arată Sf. Ioan Hrisostom în Omilia la Iov 58, 4).

PAREMIAR sau **PARIMIAR**, v. **Pemie**, **PEMIE** sau **PARIMIE** (παροιμία, ἡ — *paroimia* = proverb, pildă, parabolă) — denumire pentru lecturile biblice (pericopele) care cuprind în general *Proverbele* (Parimiile) sau *Pildele lui Solomon*, din Vechiul Testament. Cu timpul, termenul de *parimie* s-a extins la toate lecturile biblice folosite la slujba Vecerniei, pentru că de cele mai multe ori aceste lecturi se iau din Proverbele lui Solomon; de aceea conținutul lor e plin de înțelepciune. Cartea de slujbă care cuprinde aceste lecturi

biblice (paremii) se numește *Paremiar* sau *Parimiar*. Parimiarul a fost tradus în limba română de Dosoftei, Mitropolitul Moldovei, la Iași în 1683. Din Paremiar se citește la Vecernia sărbătorilor din perioada Octoiului și a Penticostarului și la Vecernia zilelor de rând din perioada Triodului (miercuri și vineri seara, din săptămâna premergătoare Postului Mare și în toate zilele din Postul Mare; v. **Lecturi biblice**).

PARENETIC, *predica parenetică* — predică cu conținut moralizator.

PARENEZA — predică ocazională, legată de un eveniment; v. **Necrolog**, **Panegiric**.

PARENTALIA (lat. *parentalia*, -ium = comemorări anuale pentru sufletele strămoșilor — *parentes* = părinți) — străveche sărbătoare păgână de vară prin care strămoșii noștri romani îi pomeneau și cinsteau pe morții lor, pe părinți — *parentes*, de unde *Parentalia*. Biserica Ortodoxă a încreștinat această zi, pe care poporul român n-a înlăturat-o din tradițiile lui. Și Biserica a încadrat-o în cultul ei, dând un sens creștin riturilor și ceremoniilor legate de cultul morților, păstrând ca zi de pomenire a morților sâmbăta din ajunul Rusaliilor, numită și Moșii de vară (rus. *Troițkaia* adică a *Treimii*). Parentalia este sărbătoarea romană a Rozaliilor, când la mormintele celor răposați, în luna mai se aduceau libații și făclii aprinse și se presărau peste morminte trandafiri (lat. *rosa*, -ae, care au dat italicul *rosalia*). Rozaliile romanilor au fost încreștinate în perioada daco-romană (sec. II–VII); cuvântul slavizat a devenit Rusaliile (Cincizecimea). Parentalia s-a păstrat în sâmbăta Rusaliilor sau „Moșii de vară”, când se fac, la ortodocși, pomenirile

morților atât la biserică, cât și în cimitire; atunci se împart, pentru cei morți, colaci și oale de pământ (simbol al trupurilor celor morți) cu apă sau vin în ele, având la toate flori sau cireșe (v. **Moșii de vară**, **Pomeniri**). Slujba pentru pomenirea generală a morților care se face în această zi este cuprinsă în ziua respectivă din cartea de slujbă numită *Penticostar* (E.B.I.G., p. 314).

PARETESIS — retragerea din scaun, de bună voie, a unui ierarh (episcop, mitropolit, patriarh).

PARIA — în sens peiorativ, cuvântul denumește pe declassații societății; v. **Brahmanismul**.

PARIMIAR v. **Paremie**.

PARIMIE v. **Paremie**.

PARIVRAJAKA — călugăr cerșetor, în religia brahmană; v. **Brahmanismul**.

PAROH (lat. *parochus*, -i, gr. *πρόκοσ*, *ó* — *parohos* = cel ce furnizează, cel care răspunde, gazdă) — se numește, în Biserica Ortodoxă preotul care poartă grija unei parohii d.p.d.v. administrativ (v. **Parohie**), fiind în același timp și preotul slujitor al bisericii acelei parohii. Dacă parohia este foarte mare și depășește numărul reglementar de familii, atunci la aceeași biserică pot sluji mai mulți preoți care-și împart între ei parohia, având fiecare un număr de familii pentru împlinirea diferitelor servicii divine, pe teren (botezuri, sfeștanii, înmormântări). Dar chiar dacă la aceeași biserică, din necesitățile expuse mai sus, slujesc mai mulți preoți, *parohul* este numai *unul singur*. Diferența între paroh și ceilalți preoți slujitori este doar de ordin administrativ; din punct de vedere al harului,

toți preoții sunt egali între ei, fiind sfințiți prin aceeași unică Sfântă Taină a Preoției sau Hirotoniei.

PAROHET (ebr.) — perdea; Cortul Mărturie, primul locaș de rugăciune al poporului evreu, realizat de Moise după îndrumările date lui de Iahve, avea două încăperi: *Sfânta* (în care se afla candelabrul cu șapte lumini și masa pâinilor punerii înaintea — pentru jertfă) și *Sfânta Sfintelor* (încăperea cea mai sfântă, în care se afla Chivotul Legii); aceste două încăperi erau despărțite printr-o perdea care se numea *Parohet*, a cărei reminiscență s-a păstrat în *Dvera* ușilor împărătești din biserica creștină. Și în templul construit de Solomon se afla această perdea (*Parohet*) între Sfânta și Sfânta Sfintelor. *Parohet* se numește și perdeaua care acoperă, în sinagogă, Chivotul Legii.

PAROHIE (παροικία, ἡ — *paroikia* = a locui împreună, a fi în același loc) — denumire folosită la început de evreii din diaspora pentru comunitățile evreiești răspândite în întreaga lume păgână. De la evrei l-au luat elinii, spre a denumi *prima comunitate creștină* din orașe (MEG, t.19, p. 738). La începutul creștinismului, *parohie* se numea totalitatea creștinilor dintr-un oraș sau sat. Începând din sec. V-VI, s-a înțeles prin parohie comunitatea creștină dintr-o anumită circumscripție bisericească din orașe sau sate, condusă de un preot. Conform Statutului Bisericii Ortodoxe Române, art. 41, „parohia este comunitatea credincioșilor, clerici și mireni, de religie creștină ortodoxă, așezați pe un anume teritoriu și încredințați păstoririi unui preot paroh”. Administrativ, *parohia este celula sau unitatea cea mai mică a*

Bisericii creștine. Ea a evoluat din vechea enorie (ἐνορία ἐγγχώριος — *enoria eghorios* = parohie situată la țară), unitate administrativă mai mică a „parohiei”, păstorită de un preot cu delegație temporară, de episcop. Cu timpul, enoriile parohiale de astăzi s-au desprins ca organizație de biserica principală (vechea „parichia”) și au devenit biserici independente, de sine stătătoare, conduse de preoți cu delegație permanentă, preoții rămânând totuși dependenți de episcop. Așa s-au format parohiile de astăzi, fiind denumite cu acest înțeles începând din sec. VI, în Apus și mai târziu, în Răsărit. *Simbolic*, parohia este *trupul mistic al lui Hristos*, în care viază și lucrează harul lui Dumnezeu și în care trebuie să se integreze orice creștin, pentru a fi părtaș la har și a dobândi mântuirea. Toți creștinii trebuie să aparțină unei parohii, să fie legați de același altar și aceiași slujitori în care continuă în lume lucrarea mântuitoare a lui Hristos.

PARTENOCOMII sau **PARTENONE** (παρθενωγεγείο, τὸ — *partenaghegheio* = institut de tinere fete) — erau în Biserica creștină, veche, un fel de cămine de adăpost pentru tinerele fete orfane, spre a fi apărute de vicisitudinile vieții; *partenocomiile* aveau o *organizare quasimonastică* și tinerele erau pregătite slujirii Bisericii. *Partenocomiile* erau conduse și organizate de episcopii și clericii din subordinea lor. Când nu erau și orfelinat, aceste instituții n-au durat, căci cu timpul au fost afiliate mănăstirilor de călugărițe, cu care s-au contopit (L.S.IAS).

PARTENON (Παρθενών — *partenon* = casa fecioarelor) — templul închinat Atenei, zeița dreptății în mitologia greacă, templu ale

cărui ruine pline de măreție se văd și azi pe Acropole (înălțime muntoasă în Atena, capitala Greciei). Templul a fost construit în epoca lui Pericle (sec. V î.Hr.), la cererea lui Fidias, cel mai mare sculptor al Greciei antice.

PARUSIA (παρουσία, ἡ — *parusia*, *i* = prezență; παρουσία, ἡ δευτέρα — *parusia i deitera* = a doua venire) — dogma creștină despre a doua venire a Domnului Hristos cuprinsă în Simbolul credinței: „Și iarăși va să vie cu slavă, să judece viii și morții...” (art. VIII). Atunci va avea loc Judecata de Apoi (v. Judecata viitoare). A doua venire a Mântuitorului, despre care găsim referiri în numeroase locuri din Sf. Scriptură, va fi într-un timp necunoscut oamenilor și chiar îngerilor, ci numai lui Dumnezeu-Tatăl: „Iar de ziua și de ceasul acela nimeni nu știe, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl” (Matei 24, 36). Acesta este răspunsul pe care Mântuitorul îl dă Apostolilor, cu care vorbind despre cele ce vor fi, aceștia Îl întreabă: „Spune nouă când vor fi acestea și care este semnul venirii Tale și al sfârșitului veacului?” (Matei 24, 3); îndemnându-i să fie pregătiți, le spune „Parabola celor zece fecioare”, care este un avertisment pentru toți creștinii, din toate timpurile: „Privegheați deci, că nu știți în care zi vine Domnul vostru” (Matei 24, 42). Răspunzându-le care va fi „semnul”, Mântuitorul le-a vorbit despre unele semne ce vor vesti sfârșitul și a doua Sa venire: predicarea Evangheliei la toate popoarele și creștinarea lor și a evreilor, „că împietrirea s-a făcut lui Israel în parte, până ce va intra tot numărul neamurilor. Și astfel întregul Israel se va mântui...” (Romani 11, 25-26); „Se va propovădui această Evanghelie

a împărăției în toată lumea spre mărturie la toate neamurile; și atunci va veni sfârșitul” (Matei 24, 14). A doua venire va fi precedată de venirea pe pământ a profeților Vechiului Testament, Enoh și Ilie, care vor predica pe Hristos, dar vor fi răpuși de Antihrist, dușmanul neîmpăcat al lui Hristos (Apocalipsa 11, 3, 6-7: „Și voi da putere celor doi martori ai mei și vor prooroci... Aceștia au putere să închidă cerul, ca ploaia să nu plouă în zilele proorociei lor, și putere au peste ape... Iar când vor isprăvi cu mărturia lor, fiara care se ridică din adânc va face război cu ei, și-i va birui și-i va omorî”). Apariția lui *Antihrist* (simbol al răutății, dușmanul lui Hristos) va fi la sfârșitul lumii spre a combate pe Hristos, dar Antihrist va fi supus la a doua venire a Domnului: „Și atunci se va arăta cel fără de lege, pe care Domnul Iisus îl va ucide cu suflarea gurii Sale și-l va nimici cu strălucirea venirii Sale. Iar venirea aceluia va fi prin lucrarea lui satan, însoțită de tot felul de puteri și de semne și de minuni mincinoase” (II Tesaloniceni 2, 8-9). Mântuitorul arată Apostolilor o parte din aceste semne, care, deși totdeauna au existat, atunci vor avea un caracter predominant: „Căci se va ridica neam peste neam și împărăție peste împărăție și va fi foamete și ciumă și cutremure... nu vă speriați, căci trebuie să fie toate, dar încă nu este sfârșitul... Căci se vor ridica hristoși mincinoși și prooroci mincinoși și vor da semne mari și chiar minuni, ca să amăgească, de va fi cu putință, și pe cei aleși” (Matei 24, 7, 6 și 24). Natura va vesti venirea a doua prin catastrofe, iar în final prin proiectarea pe cer a semnului Sfintei Cruci („semnul Fiului Omului): „Iar... soarele se va întuneca și luna nu va

mai da lumina ei, iar stelele vor cădea din cer și puterile cerului se vor zgudui. Atunci se va arăta pe cer semnul Fiului Omului și vor plânge toate neamurile pământului și vor vedea pe Fiul Omului venind pe norii cerului, cu putere și cu slavă multă" (Matei 24, 29-30). Atunci, la a doua venire, Mântuitorul va face și Judecata universală, când fiecăruia i se va da pedeapsa și răsplata definitivă: „Căci Fiul Omului va să vină întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi; și atunci va răsplăti fiecăruia după faptele sale" (Matei 16, 27) (v. **Judecata de apoi**). *Parusia* se mai numește în unele regiuni (ca nordul Moldovei) și pomenirea individuală și neîntreruptă a morților, la toate liturgiile din cursul unui an bisericesc, așa cum se obișnuiește la unele biserici parohiale.

PASAHALIA — Pascalia.

PASAPNOARII (πάσα πνοή — *pasa pnoi* = toată suflarea) — denumire grecească pentru cele trei stihuri „Toată suflarea” care se cântă înaintea Evangheliei utreniilor din duminică și sărbători. Li se zice *pasapnoarii*, spre a le deosebi de „Toată suflarea” Laudelor Utreniei, care încep tot așa.

PASĂREA, *Mănăstirea Pasărea* (în apropiere de Brănești-Ilfov) — așezare monahală de maici, datând de la începutul sec. XIX (1813), întemeiată de arhimandritul Timoftei și călugării de la Cernica. Biserica nouă a fost zidită în 1846 și restaurată în vremea patriarhului Iustinian (a doua jumătate a sec. XX).

PASCALIA, **PASCALII** — tabele cuprinzând data Paștelui, calculată pe mai mulți ani; v. **Paștele**.

PASCĂ — cu înțeles de: anafură, pâine sfințită, care se dă în noaptea de Paște, la biseri-

că, după slujba Învierii; azimă, pâine nedospită, pe care o consumă evreii cu prilejul sărbătorilor pascale; azima, pâinea de împărțășanie la catolici; pasca de Paște pe care o pregătesc gospodinele ortodoxe, un fel de cozonac umplut cu brânză de vaci, smântână și ou.

PASTOFORI (παστοφόρος — *pastoforos*) — erau, în religia vechilor egipteni, membrii unei organizații religioase, care în timpul procesiunilor din cadrul cultului zeilor purtau un dulăpior cu reprezentări sacre, numit παστός — *pastos*, lat. *thalamus*. O inscripție descoperită la Tomis (Constanța) consemnează existența aici a acestor pastofori (DIVR).

PASTOFORIU v. **Absidiolă**, **Altar**.

PASTOR — conducătorul religios al unei comunități protestante sau neoprotestante.

PASTORAL — ceea ce ține de activitatea pastorală, adică de activitatea de educație spirituală a unei parohii; un aspect constă în trimiterea unei *Pastorale*, scrisoare deschisă trimisă unei parohii, de către ierarhul locului, spre a fi citită credincioșilor în biserică, cu prilejul marilor sărbători creștine (Paște, Crăciun), cuprinzând învățături legate de sărbătoarea respectivă, precum și salutarea duhovnicească, cu binecuvântări adresate credincioșilor. *Pastorală* se numește și disciplina din cadrul Teologiei creștine, la care se studiază metodele și căile prin care poate reuși un preot să îndrumeze, să formeze și să întărească sentimentul religios creștin în conștiința păstoriților săi, adică membrii parohiei pe care o conduce. Termenul „pastoral” se referă și la creații literare și artistice inspirate din viața în mijlocul naturii. Termenul derivă

de la *păstor*, nume dat celui ce îngrijește, supraveghează o turmă; simbolic, termenul s-a transformat pe plan religios, închipuindu-i pe conducătorii religioși care păzesc, supraveghează, călăuzesc spre Dumnezeu sufletele credincioșilor, care împreună formează „turma” Bisericii. Mântuitorul Iisus Hristos, întemeietorul Bisericii creștine, Însuși S-a numit „Păstor”: „Eu sunt păstorul cel bun. Păstorul cel bun își pune sufletul pentru oile sale” (Ioan 10, 11).

PASTORALĂ v. **Pastoral**.

PAȘTE, PAȘTILE sau *sărbătoarea anuală a Învierii Domnului* — este cea mai de seamă dintre praznicele împărătești, în creștinătatea ortodoxă, „al praznicelor praznic, sărbătoarea sărbătorilor” (cum este numit în Canonul Paștilor din *Penticostar*). Din punct de vedere calendaristic, de sărbătoarea Paștilor este legat tot ciclul mobil de sărbători, al anului bisericesc (liturgic). De această dată e legată ordinea (succesiunea) și denumirea duminicilor de peste an, cu evangheliile și apostolele care se citesc la Liturghie în tot cursul anului. Importanța acestei sărbători i-o conferă și ciclul de trei zile, cât se sărbătorește. Cuvântul *Paști* (folosit de obicei la forma de plural lat. *Paschae*), e de origine ebraică (*Pesah* = trecere) și era folosit pentru sărbătoarea azimilor (*Pascha*), sărbătoare anuală în amintirea trecerii prin Marea Roșie, când s-au eliberat din robia egipteană (Ieșire 12, 27), la 14 Nisan (prima lună plină de după echinocliul de primăvară). După unele păreri, termenul *Paști*, cât și sărbătoarea iudaică *Pascha*, ar fi de origine egipteană (în lb. egipteană *Pasch* = trecere). În timpul robiei în Egipt se sărbătorește, în valea

Nilului, ziua echinocliului de primăvară, adică a trecerii soarelui din emisfera australă în cea boreală (nordic), ca zi a biruinței luminii asupra întunericului. Evreii au păstrat denumirea și serbarea, dându-i însă un sens religios și național. Din lb. ebraică, cuvântul a fost preluat de creștini, fără a fi vreo legătură, decât de nume, între sărbătoarea creștină a Paștilor și vechea sărbătoare iudaică. Trecerea cuvântului în vocabularul creștin s-a explica prin faptul că evenimentele istorice comemorate în sărbătoarea creștină (patimile, moartea și Învierea Domnului) au coincis cu Paștele evreilor din anul 33, fiind însă de la sine înțeles că obiectul sau motivul Paștelui creștin este cu totul altul decât cel al evreilor, între cele două serbări nefiind altă legătură decât cea de coincidență de nume. Paștile constituie cea mai veche sărbătoare creștină. Împreună cu Duminica, sărbătoarea săptămânală a creștinilor, se sărbătorește din epoca apostolică. Numele de *Paști* s-a dat la început de primii creștini comemorării anuale a Cinei celei de Taină, care avea loc în seara zilei de 13 Nisan, adică în joia dinaintea Duminicii Învierii. Comemorarea consta dintr-o masă rituală care imita Cina și era însoțită de slujba Sfintei Euharistii. Denumirea de „Paști” a trecut însă la creștini, de la comemorarea Cinei la comemorarea morții Domnului. Mielul care era jertfit și mâncat la masă pascală a evreilor (în amintirea mielului pascal din ultima noapte a robiei din Egipt, când Moise i-a trecut Marea Roșie și i-a eliberat), era considerat ca imagine sau preînchipuire a Mântuitorului, Care S-a jertfit ca un miel, pentru răscumpărarea păcatelor noastre (Isaia 53, 7;

Ioan 1, 29 ș.a.). În sensul acesta (de jertfă) e întrebuințat cuvântul *Paște* la Sf. Apostol Pavel: „Căci Paștile nostru (τὸ πάσχα ἡμῶν — *to pasha imon*) Hristos S-a jertfit pentru noi” (1 Corinteni 5, 7). Comemorarea anuală a Cinei stă deci la originea sărbătorii creștine a Paștilor. Reglementându-se durata Postului Paștelui, a fost mutată comemorarea Cinei din noaptea de 13 Nisan, adică din Joia dinaintea Învierii și s-a hotărât ca ea să se facă în noaptea de sâmbătă, spre a nu se întrerupe Postul prin mesele rituale din seara Joii Patimilor. Paștele însemna deci, la primii creștini, comemorarea anuală a celor trei momente din viața Mântuitorului: *Cina*, *Patimile* și *Învierea*. Cu timpul însă înțelesul cuvântului *Paști* s-a restrâns numai la sărbătoarea Învierii, așa cum îl înțelegem noi astăzi. Întrucât în Biserica veche au existat neînțelegeri privind data serbării Paștelui și pentru a le curma, Sfinții Părinți au hotărât, în cadrul Sinodului I Ecumenic, ca Paștele să se serbeze de toată creștinătatea numai *Duminica* și aceasta să fie în prima Duminică cu lună plină, după echinocțiul de primăvară. Dacă însă prima lună plină (14 Nisan) de după echinocțiul de primăvară (21 martie) cade duminică, atunci se va serba în duminică următoare, pentru a nu corespunde cu Paștele evreilor, care se serba totdeauna la 14 Nisan. Data Paștilor poate varia într-un interval de 35 de zile (între 22 martie–25 aprilie). Pentru aceasta s-au stabilit, încă din sec. III, tabele cu data Paștilor (numite Pascalii), pe mai mulți ani. Dar din cauză că nu toată lumea creștină folosește același calendar bisericesc (unii încă mai folosesc calendarul iulian, adică vechiul calen-

dar neîndreptat — stil vechi — alții pe cel gregorian, îndreptat încă din 1582, deci stilul nou — în Apus și o parte din Răsărit (printre care și România) s-a hotărât ca în toată Biserica Ortodoxă (indiferent ce calendar urmează), Paștele să fie serbat la aceeași dată, și anume după Pascalia stilului vechi. Această hotărâre s-a luat în 1927 și a fost întărită de Consfătuirea interortodoxă de la Moscova, din iulie 1948. Privitor la modul sărbătoririi Paștilor, cea mai mare sărbătoare creștină, ea era și este privită ca o zi de bucurie (bucuria Învierii Domnului), marele eveniment din istoria mântuirii noastre, care stă la temelie credinței și a Bisericii creștine (1 Corinteni 15, 14). *Tradiții:* creștinii vopsesc ouă roșii, pregătesc miel și cozonac, iar sărbătoarea ține trei zile. La evrei ține 8 zile, și ei mănâncă *pască* în loc de pâine, adică un fel de azimă în foi subțiri și uscate (pâine nedospită).

PAȘTELE BLAJINILOR v. **Pomeniri generale ale morților.**

PAȘTILE CAILOR — zicală populară, care își are originea în unele legende legate de Nașterea Mântuitorului. Astfel se spune că atunci când Maica Domnului trebuia să nască, s-a adăpostit în staulul cailor, dar aceștia au tropotit atât și au mâncat tot fânul, încât ea, ca să poată naște s-a mutat în staulul boilor; aceștia fiind blânzi și liniștiți au fost binecuvântați, dar pe cai i-a blestemat Maica Domnului să nu fie niciodată sătui, decât în ziua de Ispas, dar și atunci, numai un ceas. (*Ispas* se numește în popor sărbătoarea Înălțării Domnului care este la 40 zile după Învierea Sa). Atunci sunt *Paștile cailor*, căci atunci, iarba fiind din belșug se satură și ei, și încep să dea din cap, în semn că

sunt sătui. În sens peiorativ, zicala se referă la un timp inexistent, deoarece caii nu au Paști și de aceea se spune despre ceva ce nu se poate realiza, că va fi la „Paștile cailor” (S.F.L.M.SR, p. 340).

PATENA (lat. *patena, patina*, gr. *πατάνη*, ἡ — *patani* sau *δίσκος*, ὁ — *o diskos* = disc, vas; lat. *plat* = iese) — este denumit la catolici Sf. Disc, adică vasul liturgic pe care se așează la procomidiar Sf. Agneț și miridele, care se pregătesc pentru Euharistie. Simbolic, acest vas închipuie ieseala în care S-a născut Iisus; v. **Disc**, **Sf. Disc**.

PATER (lat. *pater* = părinte; gr. *πατήρ*, ὁ — *pateras* = preot, călugăr) — mod de adresare către un preot sau călugăr în catolicism, corespunzând la ortodocși formulei de adresare „părinte”.

PATALA v. **Hinduismul**.

PATERIC (de la lat. *pater*; slv. *paterikuā*) — carte cu biografii ale unor călugări-sihaștri, care, pentru curăția și sfințenia vieții lor, au rămas în memoria Bisericii, fiind trecuți în rândul cuvioșilor și sfinților (ex. *Patericul românesc* de Ioanichie Bălan ș.a.).

PATERIȚA sau **Cârja** sau **Toiagul păstoresc** (*πατερίτσα*, ἡ — *pateritsa*, lat. *cross*; ο *ραβδος*, *δικανίκιον*, τό — *o ravidos, dikanikion*, lat. *baculus pastoralis*) — obiect care face parte din insignele sau ornatele arhieresti; este un baston înalt (cât un stat de om), din lemn ori metal, împodobit cu plăcuțe de aur, fildeș sau argint. El se termină la capătul de sus cu un ornament reprezentând doi șerpi afrontați, peste care se suprapune un glob, surmontat de o mică cruce. Pe mânerul toiagului se înfășoară de obicei o maramă

cusută cu fir, pentru podoabă și pentru a fi mai ușor de purtat. La început, în Orient, paterița era un baston simplu din lemn, care avea la capătul de sus o cruce în formă de T. Forma împodobită de azi a cârjei arhieresti a fost influențată de acel „dikanikion”, un baston înalt, purtat de ofițerii curții imperiale la ceremonii. Până în secolul XVIII, cârja era purtată numai de patriarhi și mitropoliți. Această cârjă se înmânează arhierelui când intră în biserică și slujește, iar când nu slujește și doar stă la slujbă, arhierul poartă cârja obișnuită, mai simplă, cu care merge și în afara bisericii. Prototipul cârjei arhieresti este în Vechiul Testament toiagul lui Aaron, care a odrăslit (a dat frunze) în chip minunat (spre a întări puterea sa în fața farao-nului — Numeri 17, 8). De aceea *cârja* simbolizează puterea de a păstori Biserica și autoritatea pastorală a arhierelui; cei doi șerpi ce ornează cârja simbolizează înțelepciunea pastorală (Matei 10, 16), iar globulețul cu cruce simbolizează globul pământesc și pe Hristos, Care a sfărâmat, prin Cruce, păcatul (diavolul, care sub chip de șarpe a ispășit pe primii oameni); de aceea cârja, în întregimea ei, simbolizează și Crucea lui Hristos, în numele Căruia păstorește arhierul; după unii interpreți, cârja mai semnifică și trestia pe care a fost pus buretele de la Patimi.

PATERNUS, episcop de Tomis (498–520) — este primul și singurul episcop de Tomis cunoscut sub titlul de *episcopus metropolitani*. Această titulatură arată că, în timpul împăratului bizantin Anastasius, sub autoritatea episcopului Paternus din metropola tomitană se aflau alte episcopate mai noi, înființate în unele centre importante de pe teritoriul

Dobrogei. Numele lui Paternus este înscris pe un prețios disc de argint aurit (*patena*) ce face parte din marele tezaur descoperit în 1912 la *Malaia perescepina* (Ucraina), aflat azi la Muzeul Ermitaj din Petersburg (DIVR).

PATESI („principe-preot”) — se numea în religia asiro-babiloniană *Marele preot* care întrunea puterea religioasă, dar și pe cea politică. Adesea regele împlinea această funcție de mare preot, aducând sacrificii zeilor în numele poporului. Casta preoților era foarte puternică și împărțită după diferitele funcții ce îi reveneau: unii preoți aduceau sacrificiile, alții rosteau rugăciunile, alții, exorciștii, practicau riturile și rosteau descântece pentru însănătoșirea celor bolnavi, alții, *haru*, preziceau viitorul, prin diferite mijloace: observau mersul astrelor, interpretau visele, cercetau măruntaiele animalelor sacrificate etc.

PATIMI, Patimile Domnului — cu referire la suferințele îndurate de Iisus Hristos, comemorate în Săptămâna Patimilor de către Biserica creștină; în afară de înțelesul de suferință — a pătimi, a se chinui —, cuvântul *patimă*, *patimi* subînțelege *păcatul*, *viciul*. Se spune: „a dat în patima beției” (are viciul băuturii) sau alte vicii care duc pe om la distrugerea fizică și spirituală. În acest sens, de *păcat greu*, *care împiedică mântuirea omului*, *patima este condamnată de Biserică*, fiind considerată opera diavolului. Nestăpânirea de sine, tentațiile de tot felul care se cer mereu satisfăcute, depășesc păcatul care ar putea fi o cădere incidentală și devin patimă, slăbind până la anihilare voința omului. Analizând cauzele ce duc pe om în robia patimilor, Sf. Antonie cel Mare ne spune: „Cei

ce nu sunt mulțumiți cu cele ce au la îndemână pentru trai, ci poftesc mai mult, se fac robi patimilor”... , căci: „înaintea tuturor patimilor stă lăcomia pântecelui și poftirea celor lumești”; „omul este războit de simțurile trupului său, prin patimile sufletului, iar simțurile trupului sunt cinci: văzul, auzul, gustul, mirosul și pipăitul. Prin aceste 5 simțuri, căzând ticălosul suflet în cele patru patimi ale sale se face orb. Iar cele patru patimi ale sufletului sunt: *slava deșartă*, *bucuria*, *mânia și frica*... dar cea mai mare și fără leac boală a sufletului este *necredința în Dumnezeu și iubirea de slavă*”. Patimile sunt deopotrivă ale sufletului și ale trupului, dar: „dacă vrei, ești rob patimilor; și iarăși dacă vrei, ești liber să nu te pleci patimilor, fiindcă Dumnezeu te-a făcut cu voie liberă”. Stă deci în puterea omului să-și aleagă singur pierzania sau mântuirea, căci: „viața trupului și bucuria de multă bogăție și putere în viața aceasta, i se face sufletului moarte... dar cel ce biruie patimile trupului, se încununează cu nemurirea”, ajutat fiind de puterea lui Dumnezeu fiindcă: „*Cunoștința și frica de Dumnezeu aduc tămăduirea de patimi*”, dar „aflându-se în suflet necunoștința lui Dumnezeu, patimile rămân nevindecate” (*Filocalia* I, pag. 14–31).

PATMOS — insulă în Grecia, în Marea Egee, unde după tradiție, în vremea persecuțiilor lui Domițian (sfârșitul sec. I) a fost exilat Sfântul Ioan Evanghelistul, care în urma revelației divine a scris aici cartea profetică intitulată: *Apocalipsa* (anii 95–96) și care încheie șirul cărților Noului Testament.

PATRAFIR v. **Epitrahil**.

PATRIARH (πατριάρχης, *ó* — *patriarhis*, *o* = părintele unei comunități, al unei familii,

patriarh) — este ierarhul care deține cel mai înalt rang în conducerea unei Biserici Ortodoxe (v. **Mitropolit**). În ierarhia Bisericii Ortodoxe Române, patriarhul este *întâiul stătător*; el se bucură de toate drepturile stabilite în sfintele canoane și în regulamentele bisericești. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române este și Arhiepiscopul Bucureștilor și Mitropolit al Ungrovlahiei. Titulatura sa este: „Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Prea Fericitul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române”. Pomenirea numelui său la serviciile religioase se face în conformitate cu sfintele canoane și cu practica Bisericii Ortodoxe Române. Vestimentația Patriarhului este de culoare albă și ca semn distinctiv poartă două engolpioane și o cruce, cu lion și camilafcă albă, cu cruce. Patriarhul Bisericii Ortodoxe din Constantinopol poartă denumirea de Patriarh Ecumenic, începând din sec. VI, dar care s-a pierdut după proclamarea autocefaliei Bisericilor naționale. Au fost numiți *patriarhi* strămoșii poporului evreu: Avraam, Isaac și Iacov, precum și cei doisprezece fii ai lui Iacov, din ale căror seminții s-a născut poporul israelitean (evreu). Istoria lor este cuprinsă în Biblie, în Vechiul Testament (Cartea Facere); v. **Mitropolit**.

PATRIARHIE — se numește organizația bisericească condusă de un patriarh (v. **Patriarh**, **Mitropolit**). Biserica Ortodoxă Română este organizată ca Patriarhie, cu titulatura *Patriarhia Română*, rang la care a fost ridicată prin Legea din 23 februarie 1925. În subordinea ei se află cele cinci mitropolii din interior (Mitropolia Ungrovlahiei, a Moldovei și Sucevei, a Ardealului, a Olteniei, a

Banatului), fiecare având la rândul lor în subordine, sub raport canonic și administrativ, câte două sau trei episcopii și arhiepiscopii, ca și cele din exterior (Mitropolia Ortodoxă pentru Europa Centrală și Mitropolia Basarabiei). *Patriarhie* i se spune și catedralei patriarhale din București, care se află pe dealul din Piața Unirii, unde se află și Palatul patriarhal. Catedrala Patriarhiei B.O.R., fosta Mitropolie a Țării Românești, a fost zidită la jumătatea secolului al XVII-lea (1656) de Domnitorul Constantin Șerban Basarab, întâi ca biserică de mănăstire, apoi transformată în Mitropolie de Constantin Brâncoveanu și apoi catedrală patriarhală, din 1925, când B.O.R. a devenit Patriarhie (primul patriarh Miron Cristea). În interiorul bisericii se păstrează, într-un sicriu de argint, moaștele Sf. Dimitrie Basarabov, patronul Bucureștilor; v. **Dimitrie**.

PATRISTICA v. **Patrologie**.

PATROLOGIE (de la gr. πατήρ — *patir* = părinte, πατέρες — *pateres* = părinți și λόγος, ὁ — *logos*, ο = cuvânt, știință) — apare ca termen, ca formulare, în sec. XVII, pentru acea disciplină istorică a teologiei al cărei obiect de studiu îl constituie viața, scrierile și învățătura Sfinților Părinți și scriitori bisericești, care au trăit și au scris în primele opt veacuri ale dezvoltării Bisericii creștine — sec. I–VIII. Deși este o istorie a vechii literaturi bisericești, *Patrologia* nu urmărește criteriul literar, ci pe cel teologic, punând accentul, nu pe formele literare, ci pe *cuprinsul teologic doctrinar*, rămânând o disciplină teologică. *Patrologia* este numită și *Patristică* sau *Teologie Patristică*, tocmai fiindcă are ca scop aprofundarea învățăturii Părinților bisericești.

Patrologia studiază viața Sfinților Părinți și scriitori bisericești, nu numai pentru a fixa conjunctural în timp opera lor, dar și pentru a reliefa frumusețea morală și înălțimea spirituală a vieții lor, care trebuie să fie pildă și stimulent pentru cititori; studiază scrierile lor pentru că ele sunt tezaurul Sfintei Tradiții și izvorul Teologiei creștine post-patristice; *învățătură lor*, împreună cu cea a Sfintei Scripturi, a Sinoadelor Ecumenice, a mărturisirilor de credință și a cărților de cult, *este normativă* pentru credința noastră.

PAUS v. **Paos**.

PAVECERNIȚA v. **Noptânda**.

PAVEL, *Sf. Apostol Pavel* (lat. *Paulus* = mic) — numit și *Apostolul Neamurilor* (pentru susținuta sa activitate misionară, de încreștinare a păgânilor greci și romani), deși n-a făcut parte din numărul celor doisprezece Apostoli care L-au urmat pe Iisus, deoarece Pavel s-a convertit la creștinism după moartea Mântuitorului. În cartea *Faptele Apostolilor* (din Noul Testament) aflăm despre viața și activitatea sa. Important este faptul că, iudeu de origine, pe cât de zelos era în apărarea iudaismului, ca fariseu învățat și cărturar, va deveni și mai înflăcărat propovăduitor al creștinismului după minunata sa convertire de pe drumul Damascului. Mergând să distrugă comunitatea creștină din acest oraș, el are o revelație și rămâne orb, fiind învăluit de o lumină strălucitoare, din care aude un glas muștrător: „Saule, Saule, pentru ce Mă prigonești?” (Saul era numele său dinainte de convertirea la creștinism). Însăpăimântat, el întreabă: „Cine ești, Doamne?” Și Domnul i-a răspuns: „Eu sunt Iisus, pe Care tu Îl

prigonești”. Și Saul întreabă: „Doamne, ce voiești să faci?” (Fapte 9, 4–6). Această trecere bruscă la ascultare este preludiul convertirii lui. La porunca lui Iisus el merge în cetate, unde rămâne la o casă și „trei zile... n-a mâncat, nici n-a băut”. Aici îl caută Anania, creștin din Damasc, căruia, într-o vedenie, i se arată Saul, și Domnul îi poruncește lui Anania să-l găsească pe Saul, să-i redea vederea și să-l boteze, în numele lui Hristos. Cuvintele Mântuitorului către Anania constituie indirect chemarea lui Pavel la apostolat (Pavel este numele pe care Saul îl primește la botez), așa cum au fost chemați și cei 12 Apostoli, care L-au urmat pe Iisus în viață și au fost martorii faptelor și minunilor Sale. Iisus i-a zis lui Anania: „Mergi, fiindcă acesta Îmi este vas ales, ca să poarte numele Meu înaintea neamurilor și a regilor și a fiilor lui Israel; căci Eu Îi voi arăta câte trebuie să pătimească el pentru numele Meu. Și a mers Anania și a intrat în casă și, punându-și mâinile peste el, a zis: Frate Saul, Domnul Iisus, Cel ce ți S-a arătat pe calea pe care tu veneai, m-a trimis ca să vezi iarăși și să te umpli de Duh Sfânt” (Fapte 9, 15–17) — Anania era episcop și avea darul de a sfinti, pe care și el îl primise de la Apostoli. Chemarea lui Pavel fusese deci hotărâtă de Domnul. Pavel n-a venit ca oricare convertit, ci el trebuia să aibă un rol deosebit, ca un Apostol al Domnului. Această vrednicie de Apostol va fi întru totul justificată de întreaga activitate pe care Pavel o va desfășura, propovăduindu-L pe Hristos „la toate neamurile”. Pavel și-a dăruit întreaga viață apostolatului la care Iisus însuși l-a chemat, așa cum și mărturisește într-una din epistolele sale: „Nu eu mai trăiesc, ci Hristos

trăiește în mine” (Galateni 2, 20). În lungile sale călătorii (dintre care trei sunt cele mai importante) în Imperiul Roman, el străbate Asia Mică, Grecia, Macedonia și ajunge la Roma, unde, după a treia mare călătorie, el va fi judecat și condamnat la moarte, căci venind împărat Nero, acesta interzice propovăduirea creștinismului; *Pavel este martirizat* prin tăierea capului, în anul 67 și înmormântat la Roma, unde o frescă extramuros din biserica San Paulo înfățișează, într-o firidă, scena tăierii capului Sfântului Pavel, „Apostolul neamurilor”. Predicile însuflețite ținute de Pavel în bisericile comunităților creștine pe care le-a vizitat în călătoriile sale misionare nu ni s-au păstrat, căci, din nefericire, probabil în acea vreme nu era obiceiul ca cineva să le consemneze, dar despre frumusețea și flacăra sfântă de care erau străbătute ne dau o idee cele 14 Epistole duhovnicești ce s-au mai păstrat. Acestea au fost trimise de el din diferite locuri în care se afla, către comunitățile creștine prin care trecuse, unele întemeiate chiar de el și cu care Pavel obișnuia să păstreze legătura pe cale epistolară, neîncetând astfel să le vorbească despre învățătura Evangheliei și despre îndatoririle lor de creștini. Aceste Epistole, împreună cu ale celorlalți Sfinți Apostoli, sunt cuprinse în Sfânta Scriptură, în Noul Testament. Biserica creștină sărbătorește ziua Sf. Apostol Pavel la 29 iunie, împreună cu pomenirea Sf. Apostol Petru, care, ca și el, a fost martirizat la Roma, în același an (67 d.Hr.).

PĂCATUL (de la lat. *pecco*, -are = a greși, a se poticni, a se strica; *peccatum*, -i = greșală, faptă rea, nelegiuire) — are sens religios și înseamnă „călcarea legii lui Dumnezeu”; este,

spune Sf. Ciril al Ierusalimului, „un rău săvârșit prin libera voință a omului” (Cateh. II, 1), spre deosebire de „greșală”, care este „călcarea legii lui Dumnezeu, cu deplină voință și știință”. *Repetarea păcatului devine patimă*. *Patima* este *păcat de moarte* și, fără pocăință, fără hotărârea de a nu o mai repeta, nu poate fi iertat. Primii oameni erau fără păcat, dar prin călcarea poruncii lui Dumnezeu „de a nu mânca din pomul oprit” ei, fiind liberi de a alege, au călcat cu voință și știință porunca și astfel au săvârșit *primul păcat*, „păcatul strămoșesc”, cum a fost numit, care a trecut asupra urmașilor; în religia creștină, acest păcat se spală prin botezul în numele lui Iisus Hristos. Păcatele săvârșite după botez nu se pot ierta decât prin *pocăință*, *post* și *rugăciune*, prin *Taina spovedaniei* și *împărtășaniei* cu Sf. Euharistie. După moarte, omul va fi judecat pentru păcatele sale (la judecata particulară și la judecata de apoi, care va avea loc la sfârșitul veacurilor) și va primi pedeapsa (v. **Viața viitoare**). *Păcatul*, ca noțiune, la popoarele vechi, însemna o jignire adusă divinității, spiritelor sufletelor celor morți sau aproapelui. Era considerat păcat: adulterul, crima, furtul, insulta, violența sau atingerea unui tabu; vrăjitoria, magia neagră erau păcate de neiertat. Păcatele erau pedepsite prin pedepse fizice, mutilare sau legea talionului pentru crimă (moarte pentru moarte). Pentru iertarea de păcate se folosea și penitența și unele mijloace de purificare ca: rugăciunea, spălarea sau libațiile. În creștinism, păcatul este nesocotirea oricăror legi naturale și divine, căci spun cuvioșii părinți: „Nu cele ce se fac după fire sunt păcate, ci cele rele după alegerea cu voie. Nu

e păcat a mânca, ci a mânca nemulțumind, fără cuviință și fără înfrânare... nu e păcat a privi curat, ci a privi cu pizmă, cu mândrie și cu poftă... nu e păcat neînfrânarea limbii la mulțumire și rugăciune, dar e păcat vorbirea de rău. E păcat când mâinile, în loc a săvârși milostenie, săvârșesc ucideri și răpiri. Și așa fiecare din mădularele noastre păcătuiește, când, din liberă alegere, lucrează cele rele în loc de cele bune, împotriva voii lui Dumnezeu... Căci având voia liberă, dacă nu voim să săvârșim faptele rele, atunci când le dorim, putem face aceasta și stă în puterea noastră să viețuim plăcând lui Dumnezeu și nimeni nu ne va putea sili vreodată să facem vreun rău dacă nu vrem. Și așa luptându-ne vom fi oameni vrednici de Dumnezeu și vom petrece cu îngerii în ceruri... Unii se străduiesc să câștige bogăția vremelnică... dar avuția este povățuitor orb și sfetnic fără minte, iar cel ce întrebuințează bogăția rău și pentru desfătare, își aduce sufletul la nesimțire și și-l pierde. Numai bogăția sufletului este sigură, și această bogăție este trăirea virtuoasă și plăcută lui Dumnezeu și cunoașterea și săvârșirea celor bune... Cugetând la cele despre Dumnezeu, fii evlavios cu prisosință, bun, cuminte, blând, darnic după putere, îndatoritor, necertăreț... căci aceasta este bogăția sufletului care nu poate fi furată: să placii lui Dumnezeu prin unele ca acestea și să nu judeci pe nimeni sau să zici cutare este rău și a păcătuit; ci mai bine să-ți cauți de păcatele tale și să privești în tine purtarea ta, de este plăcută lui Dumnezeu". (*Filocalia*, vol I, 1946, p. 12-20).

PĂGÂN (lat. *paganus* = țaran, sătean) — cu înțeles de *necreștin* începând din sec. IV d.Hr.,

deoarece în această etapă creștinii erau răspândiți mai mult în orașe, iar în mediul rural rămăseseră încă idolatri și au fost numiți *păgâni* (țărani); evreii nu erau numiți *păgâni*, deși nu erau creștini, dar se închinau unui singur Dumnezeu, ca și creștinii. După pogorârea Sf. Duh, mulți iudei s-au creștinat, dar misiunea apostolilor se va îndrepta și spre lumea păgână (cu sensul de *idolatră*); începutul îl face Sf. Apostol Petru, dar adevăratul „Apostol al neamurilor” (adică al popoarelor *păgâne*) este Sf. Apostol Pavel. În sferă mai largă, *păgâni* se numesc și mahomedanii (poporul nostru îi numea „*păgânii*”) și ateii (care neagă divinitatea) și cei care nu cinstesc sfintele icoane și nu-și fac semnul crucii.

PĂGÂNISM — stare ce include noțiunea de păgân.

PĂLIMAR — pâlămar, palamar; v. **Paraclisier**, **Psalt**.

PĂRESIMI — termen popular pentru Postul Paștilor; Patruzecimea, cele patruzeci de zile cât durează acest post (*quadragesima*).

PĂRINTE (*parens, -tis* = părinți — tata și mama) — cu înțeles spiritual; formulă de adresare către un cleric (la ortodocși și catolici); în acest sens este folosit de creștini începând chiar din epoca apostolică. În istoria patristică a Bisericii creștine se folosește termenul de „Părinți” pentru autorii operelor teologice care au constituit izvorul normativ al doctrinei creștine, alături de Sf. Scriptură. Astfel sunt *Părinții apostolici*, numiți așa pentru că ei au cunoscut pe Sfinții Apostoli, le-au urmat și unii au auzit învățătura chiar de la aceia. Părinții apostolici au trăit la sfârșitul secolului întâi și prima jumătate a secolului II.

Ex.: *Clement al Romei*, episcop în acest oraș la sfârșitul sec. I, despre care se spune că ar fi cunoscut pe Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Lui i se atribuie câteva Epistole duhovnicești (Către Corinteni, Către Fecioare) și un roman apostolic numit „Pseudoclementinele”, în care se povestesc călătoriile Sf. Petru și despre convertirea lui Clement Romanul; *Sf. Ignatie al Antiohiei*, episcop aici, urmând Sfântului Petru și care a murit ca martir la Roma în anul 107, sfâșiat de fiare, la care, în timpul spectacolelor date în cinstea lui Traian, după biruința împotriva dacilor; *Sf. Policarp*, episcop al Smirnei, ucenic al Sfinților Apostoli, moare în 156, în vârstă de 86 de ani, ca martir, în vremea împăratului Antonin Piu. Și de la el, ca și de la Sf. Ignatie, au rămas mai multe scrisori duhovnicești în care se subliniază doctrina de bază a creștinismului: Întruparea Mântuitorul și Învierea Sa din morți; *Herma și Papias*, de la care au rămas câte o scriere; Papias a fost ucenicul Sf. Apostol Ioan. A murit ca martir în același timp cu Sf. Policarp. *Părinții bisericești*, Sfinții Părinți, s-au numit din sec. IV reprezentanții tradiției doctrinale a Bisericii, cei care au mărturisit cu autoritate credința cea adevărată. *Părinte bisericesc* este acela care a reflectat în opera sa doctrina Bisericii, a trăit o viață de sfințenie, a fost recunoscut de toată Biserica și a trăit în epocă patristică, adică până în secolul VIII (Sf. Ioan Damaschinul, considerat ultimul părinte bisericesc, a murit prin anul 749). Printre cei mai străluciți Părinți bisericești au fost Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigore de Nazianz și Sf. Ioan Gură de Aur.

PĂRVOZVAN — Sf. Andrei Pârvozvan (cel

întâi chemat); v. **Crăstițel**.

PĂSCĂLIE — folosit pentru *Molitfelnic*, carte cu rugăciuni pentru toate împrejurările vieții omului, cuprinzând și rugăciunile de alungare a duhurilor rele (Molitfele Sf. Vasile), carte foarte solicitată de credincioși (termen folosit în Ardeal, întâlnit în literatura lui I. Agârbiceanu); v. **Păscălier**.

PĂSCĂLIER — veche denumire pentru preot, în Ardeal (I.A. DB, 241).

PĂSTOR — în înțeles bisericesc este numit preotul „păstor de suflete”. Păstorul cel Bun, S-a numit pe Sine Mântuitorul: „Eu sunt păstorul cel bun. Păstorul cel bun își pune sufletul pentru oile sale” (Ioan 10, 11) — referindu-se la jertfa Sa pentru mântuirea neamului omenesc.

PÂINEA EUHARISTICĂ — Sf. Împărtășanie, pâinea și vinul (Darurile) care la Sf. Liturghie se transformă în Trupul și Sângele Domnului.

PĂRVU MUTU v. **Zugravi de biserică**.

PEASNA (slv. cântare) — în muzica bisericească *odă, cântare a canoanelor imnografice* din slujba Utrenici sau a unor ierurgii (ca Sf. Maslu, Aghiazma mică etc.).

PEAVET (arhaism) — cântăreț la biserică (BB, p. 310, 891).

PECETAR v. **Pistornic**.

PEDOBAPTISM — botezul copiilor (gr. παιδίον, τό — *paidion*, *to* = copil + βάπτισις, ἡ — *baptisis*, *i* = botez); v. **Baptisteriu**.

PELERIN — pelerinii sunt credincioși care merg să se roage la Locurile Sfinte; v. **Pelerinaj**.

PELERINAJ — călătorie la Locurile Sfinte

pe care o fac pelerinii (la Ierusalim — creștinii, evreii; la Mecca — mahomedanii).

PENATHI și **LARII** — zeități tutelare la romani, despre care se credea că vegheau prosperitatea casei și cetăților. Alături de ei erau cinstite alte zeități, care tutelau viața și acțiunile oamenilor: *geniile* protejau individual pe oameni (bărbații aveau un „genius“, femeile o „iuno“) fiind un fel de îngeri, ca în creștinism; tot zeități protectoare erau *manii*, care întruchipau sufletele strămoșilor. Un element important în religia romană era Tibrul, fluviul care avea și el un cult propriu.

PENITENT — cel care se pocăiește de păcate făcând *penitență*, îndeplinind un „canon“ (ca o pedeapsă) pe care i-l dă preotul, după spovedanie. *Penitența* (pocăința) constă, pe lângă rugăciuni, în metanii și în împlinirea unor fapte bune (să îngrijească un bolnav, un bătrân, să ajute niște copii orfani, să sădească un pom, să facă o fântână, să ajute o biserică etc.). Prin împlinirea canonului (epitimiei), penitentul trebuie să fie hotărât a se întări în virtute și a se îndepărta de păcat. Cea mai aspră penitență este oprirea de la Sf. Împărtășanie (în cazul unor păcate de moarte). În Biserica veche (prin sec. III-VI), penitența se făcea în public, fiind reglementată de *disciplina penitențială*, care separa pe credincioșii fără păcate de păcătoși (cei supuși penitenței), care erau obligați să rămână în pridvorul bisericii ori afară din biserică, și nu mai aveau dreptul de a aduce daruri la biserică, nici de a participa la Sf. Liturghie și a se împărtăși.

PENITENȚĂ v. **Penitent**.

PENTAGRAMĂ (*pentalfa*, gr.) — *semn magic* folosit de pitagoreicii (discipoli ai filozo-

fului Pitagora) ca simbol al sănătății. Penta-grama a trecut în arta paleocreștină și a fost găsită (la săpăturile arh.) pe teritoriul țării noastre ca ștampilă pe vase de lut ars, pe monumente și obiecte de podoabă din epoca romano-bizantină, până în epoca feudală. Pentagrama a fost folosită și în Evul Mediu ca *semn apotropaic* (de înlăturare a spiritelor rele) (DIVR).

PENTARHIE (πέντε ἄρχων, ὁ — *pente arhon* = cinci conducători) — s-a numit forma de conducere a Bisericii creștine în sec. V, când prin Sinodul ecumenic de la Calcedon (451), s-a hotărât ridicarea la rang de patriarhi ai mitropoliților din cele cinci mari centre creștine, care se aflau atunci în fruntea Bisericii: Roma („Roma Veche“), Constantinopol („Roma nouă“), Alexandria, Antiohia, Ierusalimul. Fiecare patriarh era independent, cu jurisdicția limitată și fără ascendența unuia asupra celorlalți, decât conjunctural, la prezidarea sinoadelor, și atunci prin alegere (v. **Mitropolit**). Această situație va fi confirmată și de Sinodul VI ecumenic (680-681) can. 36.

PENTATEUH — denumire pentru primele cinci cărți din Vechiul Testament, scrise de Moise; v. **Biblia**.

PENTECOSTE (*Duminica Pentecostes*) — Duminica Cincizecimii; v. **Rusalii**.

PENTICOSTALI (de la gr. Ἡ Πεντηκοστή — *I Pentikosti* = Cincizecime) — sectă numită astfel pentru că pretinde că toți membrii ei au botezul cu Duh Sfânt și cu foc, pe care l-au primit asemenea cu Apostolii la Cincizecime (*Pentikosti*, de unde își trag și numele). Penticostalii se mai numesc și *tremurători* din cauza simulării unor tre-

murături de care sunt cuprinși sub pretinsa influență a Duhului Sfânt. Secta aceasta a apărut în America, la începutul sec. XX, întemeiată de baptistul Carol Perham, care a prezis o a doua pogorâre a Sf. Duh, care s-ar fi și revărsat peste 13 persoane în ziua de 3 ian. 1911. Secta a început a se răspândi mai întâi în California și apoi în Europa (Germania, Norvegia). Secta s-a propagat în limba română mai întâi în America, printr-o revistă redactată de un român, sub titlul „Vestitorul Evangheliei”. Acesta, Ion Budeanu, a și tradus în românește mărturisirea de credință a penticostalilor: „Declarația fundamentului adevărat al Bisericii lui Dumnezeu”. Primul conducător al sectei în România a fost Ion Bodedea, din Brăilița, care a editat două reviste de propagandă: „Știința sfinților” și „Glasul adevărului”, precum și o carte de cântări: „Harfa Bisericilor lui Dumnezeu” (1930). Cu influențe penticostale au mai apărut la noi și alte secte care au încercat „experiența Duhului Sfânt” (ex. Biserica Baptistă Penticostală a Voii Libere, Biserica Penticostală Internațională Unită, Biserica lui Dumnezeu ș.a). Doctrina acestei secte se aseamănă cu cea baptistă, dar se deosebesc prin accentul pe care îl pun pe „experiența Sf. Duh” și pe glosolalie sau „vorbirea în limbi”, susținând că limba are autonomia de a vorbi fără vreo legătură cu mintea, iar cine reușește aceasta arată că s-a înălțat pe ultima treaptă de har, căci a primit „botezul Duhului Sfânt”. Penticostalii mai susțin că Duhul se manifestă în ei prin darul profeției și al vindecărilor minunate.

PENTICOSTARUL (πεντικοστόριον, τό — *Pentikostarion*) — este cartea liturgică cu

slujbele ce se săvârșesc în biserici în perioada dintre Paște și Rusalii (Cincizecime). Slujbele acestei perioade au un caracter optimist, sunt imne și cântări pline de bucuria Învierii; compunerea lor se atribuie sfinților melozi Iosif Studitul, Cozma de Maiuma și Ioan Damaschin (sec. VIII-IX).

PEREGRIN (*peregrinus* = străin, care nu este cetățean roman) — *peregrini* se numeau, în Imperiul roman, cetățenii care erau străini și nu aveau cetățenia romană, nu erau „civis Romanus”, dar puteau îndeplini sarcini administrative și financiare locale, în cadrul comunității căreia aparțineau. Împăratul roman Caracalla a dat, în anul 202 d.Hr., un edict „*Constitutio Antoniana*”, prin care a acordat tuturor peregrinilor din Imperiu cetățenia romană (DIVR).

PERICOPĂ v. **Lecturi biblice**.

PERIHOREZĂ (περιχωρέω — *perihoreo* = a se mișca încoace și încolo, unul spre altul) — termen folosit de Sf. Ioan Damaschinul (+749) vorbind în *Dogmatica* sa despre dogma Sfintei Treimi și dogma hristologică. Hristos are două firi: dumnezeiască și omenească; ele se unesc fără să se amestece, sunt separate fără să se despartă. Firea dumnezeiască și cea omenească se unesc în Persoana Cuvântului prin întrepătrundere — *perihoreză* —, care exprimă și dualitatea firilor și unitatea Persoanei, cu păstrarea neștirbită a caracterelor fiecărei firi. „Căci însuși ipostasul lui Dumnezeu-Cuvântul a devenit ipostasul trupului, și, potrivit cu aceasta, Cuvântul S-a făcut trup, fără să se schimbe Cuvântul, trupul S-a făcut Cuvânt, fără să se modifice trupul. Iar Dumnezeu S-a făcut om. În Sfânta Treime

este unică mișcare a celor trei ipostasuri... aflătoare unul într-altul... nedepărtate și nedespărțite între ele, având o *mișcare unul într-altul* (*perihoreza*), neconfundate între ele, în așa fel că nu se amestecă și nu se contopesc... Căci Fiul este în Tatăl și în Duhul și Duhul în Tatăl și în Fiul și Tatăl în Fiul și în Duhul, neproducându-se nici o contopire, amestecare și confundare. Și mișcarea lor este una și aceeași, căci au dogmatizat o singură pornire și o unică mișcare a celor trei ipostasuri”.

PERIMAN v. **Paraman**.

PESNA v. **Peasnă**.

PESAH (ebr. „trecere”, moștenit de evrei de la egipteni) — este sărbătoarea Paștilor la evrei. Evreii numeau *Paști* (*Pascha*) sau sărbătoarea „azimilor”, sărbătoarea lor anuală, în amintirea trecerii prin Marea Roșie și a eliberării lor din robia Egiptului (Ieșire 12, 27), care se serba la 14 Nisan și coincidea cu prima lună plină de după echinocțiul de primăvară; v. **Paști**.

PETAST — este, în muzica psaltică, un semn muzical vocalic, care urcă sunetul precedent și-l accentuează; v. **Semne muzicale**.

PETOHLEBNIȚA (cuv. slv.) — pentru *Litier* (v. **Litier**) (în rev. Mitrop. Banatului, 1966, 4-6, 303).

PETRU, APOSTOLUL — se numea Simon; Iisus Hristos i-a schimbat numele în *Chefa*, cuvânt aramaic, care înseamnă *Piatră*. Iisus i-a zis: „Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica Mea” (Matei 16, 18). Petru este cel dintâi chemat la apostolat, împreună cu fratele său Andrei, de la începutul propovăduirii Domnului. „De atunci a început Iisus să propovăduiască și să spună: Pocăiți-vă, căci s-a

apropiat împărăția cerurilor. Pe când umbla pe lângă Marea Galileii, a văzut doi frați, pe Simon ce se numește Petru și pe Andrei, fratele lui, care aruncau mreaja în mare, căci erau pescari. Și le-a zis: Veniți după Mine și vă voi face pe voi pescari de oameni. Iar ei, îndată lăsând mrejele, au mers după El” (Matei 4, 17-20). Petru era fiul lui Iona din Betsaida (din Galileea) și cel care mărturisește de la început în numele apostolilor, dumnezeirea lui Iisus: „Tu ești Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu” (Matei 16, 16). Petru a cunoscut Evanghelia ascultându-L pe Mântuitorul vorbind, a fost martorul minunilor săvârșite de El, a văzut minunea Schimbării la față, L-a urmat pe drumul Patimilor și a plâns cu amar când a auzit cântatul cocoșului, care i-a conștientizat slăbiciunea spaimei ce l-a dus la tăgadă când, recunoscut de slugile Arhiereului că este ucenic al lui Iisus care atunci era judecat, Petru a tăgăduit de trei ori: „Nu știu ce zici”, „Nu cunosc pe omul acesta” și a treia oară „a început a se blestema și a se jura: Nu cunosc pe omul acesta. Și îndată a cântat cocoșul. Și Petru și-a adus aminte de cuvântul lui Iisus, care zisese: Mai înainte de a cânta cocoșul, de trei ori te vei lepăda de Mine. Și ieșind afară, a plâns cu amar” (Matei 26, 70-75). Petru va reuși să capete iertarea de la Domnul, când, după Înviere, arătându-Se ucenicilor Săi la țărmul Tiberiadei, Iisus îl întreabă de trei ori pe Apostolul Petru: „Simone, fiul lui Iona, Mă iubești?” Și de trei ori Petru i-a răspuns: „Doamne, Tu știi toate. Tu știi că Te iubesc”. Iisus i-a zis: „Paște oile mele” (Ioan 21, 17), cuvinte prin care Petru primea marea sarcină misionară de răspândire a Evangheliei, pe care avea s-o înceapă chiar din ziua Cincizecimii.

Petru este martor al Înălțării la cer a Domnului și, la zece zile după Înălțare, când asupra Apostolilor se săvârșește minunea Pogorării Sf. Duh și ei, întăriți în credință, pornesc să împlinească porunca Mântuitorului: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh” (Matei 28, 19). Petru își începe propovăduirea și chiar în ziua aceea, după o înflăcărată predică, botează ca la trei mii de oameni, punând astfel temelii primei comunități creștine și începuturile Bisericii lui Hristos. Petru va continua de acum activitatea sa de încreștinare a iudeilor și păgânilor, întemeind Biserici în tot Imperiul Roman pe care îl străbate de la răsărit la apus, până și-a găsit sfârșitul la Roma. Aici a fost martirizat, fiind răstignit pe Cruce (cerând să-l răstignească cu capul în jos, căci nu se socotea vrednic să moară ca Domnul). În vremea persecuției creștinilor de către împăratul Nero, în anul 67, când a fost ucis și Sf. Apostol Pavel. Amândoi sunt cinstiți de Biserică în aceeași zi, la 29 iunie. În timpul călătoriilor misionare, Sf. Ap. Petru, ca și Pavel, păstra legătura prin epistole cu comunitățile (Bisericile) creștine întemeiate în centrele în care propovăduia și boteza. Dintre aceste epistole trimise de Sf. Apostol Petru nu ni s-au păstrat decât două, recunoscute canonice, în Noul Testament, alături de Epistolele Sf. Ap. Pavel și ale altor Apostoli. Pe lângă acestea mai sunt atribuite Sfântului Petru și unele scrieri apocrife: „Apocalipsa lui Petru”, „Evanghelia lui Petru”, „Faptele lui Petru” (în care se vorbește despre cererea lui de a fi răstignit cu capul în jos și despre încercarea de a părăsi Roma în timpul persecuției, când îl întâlnește

pe Hristos și îl întreabă unde merge: „Quo vadis, Domine”, iar acesta, ca o mustrare, pentru încercarea de a fugi de martiriul a lui Petru, îi răspunde: „la Roma, ca să Mă răstignesc a doua oară”, ceea ce îl va determina pe Petru să revină la Roma, spre a primi cununa martirică). Probabil pomind de la această carte va scrie Sienkiewicz marele său roman „Quo vadis”.

PETRU MOVILĂ (1596–1646) — născut la Suceava, din familia domnitoare a Movileștilor, descendenți din Ștefan cel Mare (mama lor fiind fiica lui Petru Rareș), după ce își face studiile la Lwov, unde se afla o Episcopie Ortodoxă, se stabilește la Kiev; aici se călugărește la mănăstirea Pecerska unde va deveni stareț și apoi mitropolit pentru Ucraina și Bielorusia, care se aflau atunci sub stăpânirea Poloniei. Ca mitropolit ortodox, el duce o activitate susținută împotriva prozelitismului calvin și greco-catolic. În acest scop, pe lângă reorganizarea vieții administrativ-religioase a mănăstirii Pecerska și a Mitropoliei, el va desfășura o bogată activitate culturală, înființând tipografii și tipărind cărțile de slujbă ortodoxe (Liturghierul, Evangheliarul, Apostolul, Psaltirea, Triodul, Evhologhionul — 1646, precum și cărți de predici, Cazania, Patericul, vieți de sfinți ale căror moaște se află în peșterile de la Pecerska) și, ceea ce este foarte important pentru apărarea Ortodoxiei, este întocmirea de către Petru Movilă a cărții doctrinare „Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe”, cu scopul de a combate Mărturisirea de credință calvină a lui Chiril Lucaris. *Mărturisirea Ortodoxă* scrisă de Petru Movilă este recunoscută de toate Bisericile Ortodoxe

de Răsărit, ai căror reprezentanți au aprobat-o cu unele rectificări, în Sinodul de la Iași (1642) și valabilă până azi ca normativă pentru întreaga Ortodoxie, fiind tradusă în limba greacă. Alt mare merit al mitropolitului Movilă îl constituie sprijinirea culturii române din ambele Principate, unde a trimis tipografii și meșteri tipografi (la Iași, la Govora, la Câmpulung, la Târgoviște), pentru tipărirea cărților de cult. După modelul Academiei cu limbă de predare latină, pe care o înființase Petru Movilă la Kiev, se înființează și la Iași o școală superioară, de către Domnitorul Vasile Lupu, cu profesori trimiși de Petru Movilă. Acest mitropolit de origine română, care și-a desfășurat activitatea în sânul Bisericii Ortodoxe slave, a contribuit deopotrivă la dezvoltarea culturală a acesteia, cât și a celei românești, iar prin cartea sa „Mărturisirea Ortodoxă” a dat un îndreptar Ortodoxiei răsăritene.

PEVEȚI (arh.) — a cânta la biserică (BB, p. 311).

PHILIPPOS — numele unuia dintre cei patru martiri de pe pământul Dobrogei (Philipos, Attalos, Zotikos, Kamassis), ale căror moaște au fost descoperite în urma săpăturilor arheologice, în martiriconul de la Niculițel (jud. Tulcea) în 1971 și aduse la Mănăstirea Cocos (jud. Tulcea), unde se află și azi. Biserica noastră îi cinstește la 4 iunie (Sf. Mc. Zotie, Atal, Camasis și Filip de la Niculițel).

PIDALION (πιδάλιον, τό — *to pidalion* = conducere, cârmă) — cod de canoane (legiuri) bisericești, întocmit la Athos. Această colecție grecească a canoanelor Bisericii, întocmită de Sf. Nicodim Aghioritul și tradusă prima dată în românește de Mitropolitul Veniamin Costache, la Neamț, în 1844, a fost

foarte utilizată de stilisti (interpretată însă greșit și abuziv) și prețuită chiar mai mult decât Sf. Scriptură; v. **Stilismul**.

PIETĂ — cunoscut grup statuar, sculptat în marmură de Michelangelo, reprezentând pe Fecioara Maria, care ține pe genunchi trupul mort al Fiului ei, Iisus, coborât de pe cruce; Fecioara adânc îndurerată îi sprijină trupul, ținându-l cu brațul drept. Celebra statuie se află sub mare pază în catedrala Sf. Petru din Roma. *Pietă*, „Plângerea lui Iisus”, este cunoscută ca temă iconografică în arta catolică a Evului Mediu, cuprinzând în unele reprezentări și pe Sf. Ev. Ioan, alături de acest grup trist. *Pietă* sau „*Christ de pietă*” este, în iconografia ortodoxă, o icoană zugrăvită pe pereții din Proscomidiar și care înfățișează pe Iisus mort, așezat în picioare în sicriu și încadrat de Sf. Fecioară și Sf. Ioan Evanghelistul (așa cum se vede la Horezu, la Biserica Doamnei din București).

PIETATE (lat. *pietas, pietatis*) — evlavie, respect pentru credință, religiozitate sinceră, profundă.

PIETISM — sectă protestantă datând din sec. XVII, care apare ca o reacție la tendința laicizantă a calvinismului și luteranismului, susținând să se pună mai mult accent pe viața creștină decât pe doctrină, mai multă pietate decât știință, mai multă iubire între oameni prin participarea laicilor la operele de binefacere și o mai bună cunoaștere a Bibliei care să devină o lectură de fiecare zi. Unele exagerări din sânul pietismului, spre rigorism moral și de comportament, au discreditat mișcarea pietistă, dar n-au împiedicat răspândirea ei în Germania, Anglia, America (unde a dat naștere Metodis-

mului, caracterizat prin lozinca: „mântuiește-ți sufletul și încă chiar acum, în ceasul acesta“, punând un mare accent pe pocăință).

PILAT, PONTIUS PILAT — procurator roman în Iudeea între anii 26–37 ai erei creștine. El este acela care trebuia să confirme sentința de condamnare la moarte a Mântuitorului, cerută de Sinedriu. Din oportunism, spre a nu supăra pe iudei, din lașitate și din teamă ca aceștia să nu-l reclame împăratului de la Roma că-i protejează pe răzvrătiți, Pilat aprobă condamnarea, deși era convins că acuzele aduse lui Iisus erau false și El era nevinovat, și ca să fie absolvit de vină față de sine, Pilat și-a spălat mâinile, declarând: „Nevinovat sunt de sângele dreptului ascestuia“. Dar evreii și-au luat asupra lor vina și blestemul: „Sângele Lui asupra noastră și asupra copiilor noștri!“ (Matei 27, 24–25).

PILDĂ — exemplu; în Sf. Scriptură, termenul e folosit cu sens de proverb: „Pildele lui Solomon“, titlul cărții ce conține *Proverbele lui Solomon*, carte canonică în Vechiul Testament, cu caracter didactic; folosit pentru o povestire cu caracter alegoric, cum este parabola. În Noul Testament, *Parabolele* Mântuitorului se mai numesc și *Pilde*. Ele au caracter educativ, religios-moralizator.

PIMENICA sau **OMILETICA** — ramură a Teologiei Practice, care se ocupă cu studiul predicii.

PIRAMIDA (lat. *pyramis*, -idis; gr. πυραμίς — *pyramis*) — corp geometric cu fețe triunghiulare și bază poligonală; pe plan religios este denumirea dată *mormintelor faraonilor*, în Egiptul antic; în formă de piramidă erau construite și templele zeilor din vechile religii

mexicane, peruane, babiloniene (Zigurati) (v. **Mastaba**). Piramidele au fost considerate printre cele șapte minuni ale lumii antice. Cele mai frumoase piramide sunt cele de la El Giseh (Egipt), înălțate pentru a adăposti mumiile a trei suverani din dinastia a IV-a (Regatul Vechi, mileniul IV î.Hr.); faraonii își săpau mormintele în stâncă, în așa-numita „Vale a Regilor“, la vest de orașul Tena (Tena, capitala Egiptului de Sus, lângă izvoarele Nilului, întemeiată în mileniul IV î.Hr.).

PIROSTRII (πυρῶστιά — *pirostitia* = trepid, suport metalic așezat pe vatră) — cu înțeles de obiect casnic este obiectul de metal, rotund sau triunghiular, cu trei sau patru picioare, care se pune pe vatră, deasupra focului și pe care se așează ceaunul pentru mâncare sau mămăligă; *pirostrii* se numesc și *coroamele* de metal aurit sau argintat care se pun pe capul mirilor, la cununia religioasă.

PISANIE (slv. *pisanije*) — inscripție în piatră sau pictată, așezată pe perețele dinspre apus, lângă ușa de intrare într-o biserică, cuprinzând date despre istoria bisericii respective și despre ctitorii și binefăcătorii ei; *pisanii* sunt și inscripțiile de pe lespezile mormintelor.

PISARI (slv. *pisari*) — denumire slavă pentru diecii (scribii) de la cancelariile domnești; erau cei care scriau documente, corespondență.

PISTORNIC sau *pistolnic* sau *pecetar* — este un obiect cu care se imprimă pe prescuri semnul crucii și inițialele tradiționale: IS, HR, NI, KA (Iisus Hristos Biruitorul).

PIȚĂRA (reg.) — a colinda.

PIȚĂREL (reg.) — colindeț, colăcel, dar ce se dă colindătorului.

PIXIDA v. **Chivot**, **Sf. Masă**.

PLASCENIȚA v. Epitaful.**PLATYTERA** (ἡ Πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν

— *I platytera to ouranon* = Cea mai înaltă decât cerurile), **Maica Domnului Platytera** — se numește icoana care reprezintă chipul Maicii Domnului de pe bolta altarului, ca mijlocitoare între cer și pământ. *Maica rugătoare* pentru noi și *Împărăteasă*, tronând la hotarul dintre ierarhia cerească și ierarhia pământească, verigă de legătură între Dumnezeu și oameni. Pictura de pe bolta altarului prezintă pe Maica Domnului în două tipuri iconografice: *tipul Madonei* („de majestate”) și *tipul Fecioarei „orante”* (rugătoare). Ca tip „de majestate”, este înfățișată stând pe tron, ca Împărăteasă a cerurilor, așa cum e descrisă în viziunea lui David, din Psalmul 44, 11, care se citește la Proskomidie: „Stătut-a împărăteasa de-a dreapta Ta, îmbrăcată în haină aurită și prea înfrumusețată”. Pe cap poartă coroană, pe genunchii săi stă Pruncul Iisus, „pâinea cerească” cum e numit în rugăciunea principală a Proskomidiei. De obicei doi îngeri, în poziție de adorare, încadrează chipul Fecioarei. Uneori apare pictată pe absida altarului, cu chipul descris de Apocalipsă: „Înveșmântată cu soarele și luna era sub picioarele ei și pe cap purta cunună din douăsprezece stele” (Apocalipsa 12, 1). Al doilea tip iconografic de pe bolta altarului este al *Fecioarei „orante”*, în atitudinea de rugăciune, cu mâinile întinse spre implorarea lui Dumnezeu și ocrotitoare a credincioșilor. Este reprezentată bust, cu mâinile ridicate din îndoitura cotului, cu palmele desfăcute, înălțate spre cer; are chipul îndurerat, cu privirea concentrată în rugăciune. Mafarionul (vâlul)

care-i acoperă capul cade în falduri peste frunte, peste umeri și brațe, acoperindu-i corpul. Pe frunte și umeri strălucesc stele care-i împodobesc veșmântul, subliniind măreția și demnitatea chipului. Rezemat pe pieptul Fecioarei și privind drept în față ca și ea, stă Mântuitorul, având și El brațele întinse și binecuvântând. Are același chip grav, concentrat. În dreapta și în stânga aureolei capului sau în josul ei sunt inițialele: IS, HR, și la Maica Domnului: MP OU (*Mitir Theou*, μήτηρ θεου = Maica Domnului, în lb. gr.). *Platytera orantă* personifică Biserica în funcția ei de mijlocitoare, adunând pe credincioși la rugăciune în legătură euharistică și „acoperind lumea cu vâlul ei de protectoare” (în unele icoane, Maica Domnului orantă e înfățișată singură, fără Prunc, ex. în *Deisis*). În Apus, erau, încă din sec. II, câteva reprezentări cu Fecioara orantă (ex. la cimitirul Sf. Agnese din Roma sau pe peretele Mănăstirii Sf. Sabina, icoana *Portatissa* = Cea de la intrare. O astfel de icoană se află la Muntele Athos, deasupra porții mănăstirii Vatoped) (E.B.LS, 1993, p. 536).

PLÂNGERE, PLÂNGERI — în sens religios denumește simbolic iadul care e numit „plângerea și scrâșnirea dinților” (Matei 8, 12). Tema iconografică reprezentată pe epitafe: „Punerea în mormânt a Mântuitorului” se mai numește și „Plângerea lui Iisus”; un titlu din Vechiul Testament, al unei cărți canonice, atribuită profetului Ieremia, în care se deplânge soarta tragică a cetății Ierusalimului, nimicir de cucerirea babiloniană (588 î.Hr.) este: „Plângerile lui Ieremia”.

PLINIREA VREMII — timpul când a

hotărât Dumnezeu întruparea Fiului Său, pentru mântuirea neamului omenesc de păcatul strămoșesc, spre a se împlini promisiunea făcută primilor oameni, la alungarea lor din rai: „Iar când a venit *plinirea vremii*, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său, născut din femeie, născut sub Lege, ca pe cei de sub Lege să-i răscumpere, ca să dobândim înfierea (mântuirea — *n.n.*)” (Galateni 4, 4 și 5); la plinirea vremii Dumnezeu avea să dea un semn, așa cum spune profetul Isaia: „Pentru aceasta Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântec și va naște fiu și vor chema numele Lui *Emanuel*”... „Înger de mare sfat, Sfetnic minunat, Dumnezeu tare, biruitor, Domn al păcii, Părinte al veacului ce va să fie” (Isaia 7, 14; 9, 5). Acestea sunt numele cu care Isaia îl numește pe Iisus Hristos, nume ce I s-au pus în viziunea pe care profetul a avut-o de la Dumnezeu. Semnul s-a făcut prin vestirea Fecioarei de către înger, la vremea hotărâtă: „... a fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu, într-o cetate din Galileea, al cărei nume era Nazaret, către o fecioară... iar numele fecioarei era Maria... Și îngerul i-a zis: Nu te teme, Marie, căci ai aflat har la Dumnezeu. Și iată vei lua în pântec și vei naște fiu și vei chema numele Lui Iisus... Și a zis Maria către înger: Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu știu de bărbat? Și... îngerul i-a zis: Duhul Sfânt se va pogori peste tine și puterea Celui Preaînalt te va umbri; pentru aceea și Sfântul care se va naște din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema... Că la Dumnezeu nimic nu este cu neputință. Și a zis Maria: Iată roaba Domnului. Fie mie după cuvântul tău!” (Luca 1, 26–38). Și „s-au împlinit zilele ca ea

să nască, și a născut pe Fiul său Cel Unul Născut” (Luca 2, 6–7). „Care nu din sânge, nici din poftă trupească, nici din poftă bărbătească, ci de la Dumnezeu S-au născut. Și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr” (Ioan 1, 13–14).

PLIROMA (πλήρωμα, τὸ — *pliroma* = plenitudine; *plenitudo*, -nis = dezvoltare desăvârșită a omului) — cu înțelesul de desăvârșire a omului cu ajutorul harului lui Dumnezeu care s-a dat omului prin Iisus — Dumnezeu întrupat: „Și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr... Și din *plinătatea Lui* noi toți am luat, și har peste har... iar harul și adevărul a venit prin Iisus Hristos” (Ioan 1, 14, 16 și 17). Din *pliroma*, din *plinătatea dumnezeirii* lui Hristos se dă omului credincios harul lui Dumnezeu, spre a-l ajuta să se mântuiască. Prin formula „*Pliroma Bisericii*” se înțelege totalitatea credincioșilor care formează Biserica lui Hristos.

PLUGUȘORUL — titlul unui colind românesc de Anul Nou.

PLUMBUTA — mănăstire așezată lângă râul Colentina, în partea de nord-est a orașului București, datând din secolul al XVI-lea. Zidită ca ctitorie a voievodului Petru cel Tânăr (1558–1568), ea a fost rezidită din temelii de domnitorul Matei Basarab (1647), ca mănăstire de călugări. Astăzi mănăstirea are o viață activă atât pe plan duhovnicesc cât și utilitar, posedând ateliere în care se execută diverse obiecte bisericesti.

PNEVMATIC v. **Dinoptic**.

PNEVMATOMAHI (τὸ πνεῦμα — *to pnevma* = duh, spirit și μάχη, ἡ — *mahi* = luptă, bătălie; = luptători împotriva Sfântului Duh) sau *macedonienii* — au fost, în sec. IV, susținătorii ereziei lui Macedonie, episcop semiarian, caterisit din scaunul de episcop al Constantinopolului, ca „dușman al Sf. Duh“, care susținea erezia că Sf. Duh este mai mic decât Dumnezeu Tatăl și decât Fiul, el fiind o creatură a Fiului. Erezia a fost combătută la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), stabilindu-se dogma pe care o cuprinde Simbolul de credință: „Duhul Sfânt, Domnul de viață Făcătorul, Care din Tatăl purcede, Cel ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit, Care a grăit prin prooroci“.

POCAL v. **Potir**.

POCANIE — pocăință; termen vechi, folosit în *Biblia de la București* — 1688; ed. 1988, p. 803: „...nu le trebuiește *pocanie*“ (Luca 15, 8).

POCĂINȚA v. **Spovedania**.

POCĂIRE — acțiunea de recunoaștere a greșelilor săvârșite, prin mărturisirea lor, prin părerea de rău și prin hotărârea de a nu le mai repeta; v. **Spovedania**.

POCĂIȚI — sunt numiți de popor sectanții, în general; o sectă anumită care este denumită astfel este secta *Nazarinenilor* sau a *Nazareilor*; v. **Nazarinenii** sau **Nazareii**.

POCLONENIE — închinarea Sfintei Cruci, care se cinstește în Duminica a treia din Postul Mare (grec. *Krestopkomenie*).

POCROV — numele slavo-rus al sărbătorii „Acoperământul Maicii Domnului“, care se ține la 1 octombrie. Sărbătoarea e legată de

amintirea unei minuni întâmplate la Constantinopol (sec. IX), când Maica Domnului s-a arătat Sfântului Andrei cel Nebun, ca ocrotitoare a creștinilor (v. **Cultul marial**). *Pocrov* sau *pocrovăț* (pocrovețe) se numește bucata de pânză (stofă) cu care se acoperă Sfintele vase (v. **Acoperămintele**); se numește și fâșia lungă de țesătură cu care se acoperă coșciugul înainte de a fi pus în mormânt (obicei în Bucovina). *Pocrov* se numește și acoperământul de stofă pus pe piatra funerară a unor morminte (ex. Pocrovul pus de Ștefan cel Mare pe mormântul soției sale Maria de Mangop, de la Putna, păstrat azi în muzeul mănăstirii). *Pocrov* are și înțelesul de țol (din cânepă) servind ca învelitoare de pat; *Pocrov* se numește și schitul cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului“, schit cu ascultare de Mănăstirea Neamțului și întemeiat de Pahomie (1714), fost episcop de Roman (1706–1713).

POCROVĂȚ (pocrovețe); v. **Acoperăminte**.

PODUL (mortului) — se numește bucata de pânză care acoperă fața mortului; *pod* se numește și fâșia de pânză care se așterne la răscrucile drumului în fața cortegiului mortuar (obicei creștin în Moldova).

PODOBIE (gr. ποδοβεια, τό — *podobena* = normă, model) sau **prosomie** (προσόμοια — *prosomia*, προσόμοιος — *prosomiois* = asemănător), *asemănânda* — este în muzica bisericească o stihiră cu melodie tip, model, după care se execută toate cântările bisericești. Fiecare din cele opt glasuri își are prosomia (podobia) sa, care se însemnează deasupra imnelor ce trebuie cântate întocmai cu prosomia notată. Până la trecerea pe note a imnelor,

melodia se păstra prin tradiție, podobia (prosomia) fiind un mijloc mnemotehnic (procedeu de memorare și reproducere) a cântării stihirilor. Compozitorul I. Popescu-Pasărea a adunat și a publicat o carte cu „Podobiile celor opt glasuri”, scrise după Anton Pann (București, 1944). Profesorii Nicolae Lungu, Ene Braniște și Gr. Costea au transpus pe muzică psaltică și liniară „Cântările Sfintei Liturghii și Podobiile celor opt glasuri”, transpunându-le pe linia melodică tradițională, în vederea uniformizării cultului (cartea s-a publicat în 1960).

POEME HOMERICE — Iliada și Odiseea, mari poeme antice în literatura greacă, atribuite lui Homer.

POEZIE IMNOGRAFICĂ — este, în muzica psaltică, totalitatea cântărilor bisericesti din cultul ortodox, cântări care, după textul lor, sunt tot niște rugăciuni, dar exprimate în formă de poezie sau imn religios. Unele din aceste cântări sunt de *origine biblică*, textul lor fiind luat din Sf. Scriptură: Psalmii, Cântarea lui Moise după trecerea Mării Roșii și dezrobirea evreilor din Egipt (Ieșire 15, 1-9) — „Să cântăm Domnului...” și Cântarea din pustia Sinai — „la aminte, cerule...” (Deut. 32, 1-43) din Vechiul Testament, precum și din Noul Testament: Cântarea lui Zaharia, a Sfintei Fecioare Maria, după vestirea îngerului: „Mărește, suflete al meu, pe Domnul...” ș.a.; toate aceste cântări biblice se cântă sau se citește împreună cu canoanele de la Utrenie, în zilele rânduite. Alte cântări reprezintă forme ale poeziei imnografice scrisă de diferiți poeți bisericesti (imnografi și melozi), dintre care amintim: Ignatie Teoforul, Sf. Iustin Martirul și

Filozoful (sec. II), Sf. Clement Alexandrinul, Antinoghen Martirul (care a compus frumosul imn „Lumină lină”), Sf. Efrem Sirul, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Ambrozie al Mediolanului (sec. III-IV), Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Vasile cel Mare (autorii Liturghiilor care se slujesc în Biserica Ortodoxă), Anatolie, patriarhul Ierusalimului, autor de stihiri „anatolice” și al Troparelor Învierii ș.a. (sec. V), Roman Melodul, Sf. Ioan Damaschin, Cosma Melodul (sec. VI-VIII) și mulți alții, care prin contribuția lor au dat frumusețe și strălucire sfintelor slujbe care se săvârșesc în Biserica creștină.

POGORĂMÂNT — „dezlegare duhovnicească” ce se dă de către episcop pentru situații mai simple sau de către Sinodul Bisericii, pentru probleme mai grele, făcându-se, prin aceasta, excepție de la anumite rânduieli și canoane ale Bisericii (ex. Liturghia Darurilor mai înainte sfântite, care se săvârșește în zilele stabilite din Postul Mare, multă vreme, la început se săvârșea seara, pentru ca creștinii să poată ajuna în aceste zile de post, și spre seară să se poată împărtăși cu Trupul și Sângele Domnului; mai târziu, din cauză că unii creștini nu mai puteau ajuna sau nu puteau veni seara la Sf. Liturghie, Biserica a dat „pogorământ” sau îngăduință duhovnicească, așa încât ea să se săvârșească dimineata).

POGORĂRE, *Pogorârea Sfântului Duh*, v. **Cincizecime**.

POGRIBANIE (slv. *pogrebanije*) — înmormântare, formă bănațeană pentru a denumi slujba înmormântării, cu sens de pomana mortului, masa după înmormântare.

POHFALĂ (slv. *pohvaliti* = a se făli) — fală, pompă, strălucire, fast.

POLICANDRU v. **Candelabru**.

POLIDEMONISM — este numită religia veche a popoarelor arabe, dinainte de apariția mahomedanismului; *polidemonismul* era adorarea unor ființe supranaturale, al căror lăcaș se afla în arbori, râuri și pietre. Ele aveau și alte nume: Wadd, Suwa Yauc etc.

POLIELEU (πολύελεος — *polieleos* = mult milostiv) — este o cântare de laudă, din slujba Utreniei, care, la praznicele Mântuitorului și sărbătorii ale sfinților (cu polieleu), înlocuiește Binecuvântările Învierii de duminică. La sărbătorile Mântuitorului și ale sfinților, *polieleul* este alcătuit din versete alese din Psalmii 134 („Lăudați numele Domnului...”) și 135 („Lăudați pe Domnul că este bun...”), psalmi care preamăresc în chip deosebit și laudă milostivirea lui Dumnezeu. După fiecare verset al Ps. 135, se repetă refrenul „Că în veac este mila Lui”. Acest refren a dat și numele cântării „Polieleu” adică „Mult milostiv, multă milă”. La sărbătorile Sfintei Fecioare, Polieleul este format din versete ale Ps. 44 („Cuvânt bun răspuns-a inima mea...”), după care se repetă un fel de refren (prîpeală), care începe cu „Bucură-te...” și care reprezintă frânturi din diferite imne și rugăciuni pentru Maica Domnului. În trei din duminicile Triodului (duminică „Fiului risipitor”, a „Lăsatului sec de carne” și a „Lăsatului sec de brînză”) se adaugă la Polieleul obișnuit al sărbătorilor (adică la Psalmii 134 și 135) și Psalmul 136 („La râul Babilonului...”), care exprimă plîngerea și nostalgia poporului evreu după Țara Sfântă, atunci când se afla în robia babiloniană, iar la creștini simbolizează plîngerea pentru raiul pierdut. Un Polieleu, datând din sec. XV și păstrat în copii, îl are ca autor pe Filotei monahul, fost mare logofăt la curtea lui Mircea cel Bătrân (sec. XIV-XV).

POLIHRONIU (πολύ — *poli* = mult, și χρόνος, ό — *hronos* = timp, mult timp, mulți ani) — se numește partea finală a slujbei *Tedeum*. În acest moment al slujbei, preotul iese în fața ușilor împărătești și, ținând în mână dreaptă Sf. Cruce, rostește de trei ori urarea „Mulți ani trăiască!”, ridicând în sus Sf. Cruce; cele trei urări se rostesc: cea dintâi pentru cărmuitorii țării, a doua pentru căpeteniile bisericești (ierarhul locului, patriahul sau membrii Sfântului Sinod), iar a treia urare o face pentru cei de față și tot poporul. La fiecare urare răspunde corul (cântărețul și poporul din biserică): „Mulți ani trăiască!”

POLILOGHIE (πολύλογία, ή — *poliloghia* = vorbărie, flecăreală, limbuție) — vorbire fără rost, socotită un *păcat*, deoarece vorbirea fără judecată poate avea urmările cele mai rele. Referitor la aceasta, Sf. Scriptură atrage atenția, spre îndreptare și mântuire: „Mulți au pierit de ascuțișul sabiei, dar mai mulți de uneltirile limbii” (Sirah 28, 19), căci: „Cei nechibzuiți la vorbă sunt ca împunsăturile de sabie, pe când limba celor înțelepți aduce tămăduire”, și: „Cine își păzește gura își păzește sufletul său; cel ce deschide prea tare buzele o face spre pieirea lui” (Pilde 12, 18 și 13, 3). De aceea Psalmistul se roagă: „Pune Doamne strajă gurii mele și ușă de îngrădire împrejurul buzelor mele” (Ps. 140, 3). Sf. Apostol Pavel arată cum trebuie să vorbească un adevărat creștin: „Din gura voastră să nu iasă nici un cuvânt rău, ci numai ce este bun, spre zidirea cea de trebuință, ca să dea har celor ce ascultă... Nici vorbe de rușine, nici vorbe nebunești, nici glume care nu se cuvin, ci mai degrabă mulțumire... Vorbiți între voi în psalmi și în laude și în cântări duhovnicești, laudând și cântând Domnului, în inimile voastre, mulțumind

totdeauna pentru toate întru numele Domnului nostru Iisus Hristos, lui Dumnezeu (și) Tatăl" (Efeseni 4, 29; 5, 4 și 19-20).

POLIPTIC, -E v. **Diptice**.

POLISTAVRION (πολύ — *poli* = mult + σταυρός, ό — *stavros* = cruce) — multe cruci; felonul se numește polistavrion de la țesătura cu desene în formă de cruci; v. **Felon**.

POLIȘTI v. **Cțiști**.

POLITEISM (πολύ + θεός, ό — *politeos* = mulți zei, dumnezei) — credințe religioase păgâne în mai multe ființe superioare, numite zei (antonimul *monoteism* = credința într-un singur Dumnezeu).

POLOJENIE — un fel de prefață; cu acest sens se află în *Molitfelnicul* lui Coresi, tipărit în 1564.

POLONOCINIȚA — rugăciunea de la miezul nopții, *miezonoptica*; se citește în mănăstiri; în bisericile de mir se citește dimineața, înainte de a începe slujba *Utreniei* sau *Măneacărea*. *Polonocinița* celebrează a doua venire a Mântuitorului și învierea generală a morților, așa cum spune și irmosul: „Iată Mirele vine la miezul nopții...”

POLOVRAGI — mănăstire de călugărițe, în Oltenia (jud. Gorj) în apropierea vestitelor peșteri *Polovragi* (cu stalactite și stalagmite) și Peștera *Muierii*. Biserica mănăstirii a fost zidită de Jupân Danciu Pârâianu și Postelnicul Stan (1647), pe locul uncii mai vechi, datând din sec. XV. Pridvorul, în stil brâncovenesc, a fost adăugat în vremea lui Brâncoveanu, când s-a pictat și biserica de meșteri zugrăvi formați în școala de la Hurezi (Andrei, Constantinos, Hranite ș.a.).

POLUNOȘNIC — se numește una din despărțiturile de la intrare ale bisericilor din Bucovina (pronaosul sau despărțitura dintre

tindă și pronaos, ca la Sucevița).

POLUNOȘNIȚA; v. **Polonocinița**, **Miezonoptica**.

POLUȘTNIȚA — *Miezonoptica*.

POM — d.p.d.v. religios este *Pomul de Crăciun*; *Pomul mortului* (v. **Parastas**); *Pomul raiului* sau al cunoștinței binelui și răului, despre care ne vorbește Biblia, în legătură cu căderea în păcat a primilor oameni; v. **Păcat**.

POMANĂ, POMENI (numite „comând” în Transilvania) — se numesc praznicele morților, mesele care se fac pentru pomenirea lor, la diferite soroace. Ele sunt rămășițe ale vechilor agape creștine, din primele veacuri ale Bisericii. Din documentele vechi (*Așezămintele Sfinților Apostoli* ș.a. scrieri vechi) aflăm despre scopul acestor pomeni: „Noi postim pe săraci și pe nevoiași la ospăț, pentru ca astfel serbarea noastră să devină pomenire pentru odihna sufletului celui adormit, iar pentru noi mireasmă bine plăcută lui Dumnezeu”. *Pomană* se numește și fapta de milostenie care se face pentru cei morți, cum ar fi împărțirea la cei săraci a lucrurilor și hainelor celui mort, pe care mai întâi le slujește preotul printr-o molitvă (v. **Parastas**). *Pomană sau strepozanie* se mai numește și clădirea de lângă biserică pentru adunarea pomenilor (în rev. „Mitrop. Ardealului”, 1972, nr. 5-6, p. 48).

POMAZELNICI — se numesc bețișoarele cu vată cu care se face ungerea la Sf. Maslu (în *Molitfelnic*, Chișinău, 1820, foaia 79, verso).

POMAZANIA — se numește acțiunea de ungere cu pomazalnicul.

POMĂDUL, POMĂZUI — a unge (cu mir

sau untdelemn); la rânduiala Botezului (în „*Molitfelnic bogat*“, 1832).

POMĂZUITOR — miruitor cu care se miruiește în biserică la sfârșitul Liturghiei.

POMELNIC — listă de nume, pentru vii și pentru morți, care se dă preotului spre a fi pomenită la Sf. Liturghie. De la faptul că în vechime, pomelnicele se scriau pe o tăbliță formată din două părți, care se pliau; aceste pomelnice se numeau și *diptice* (v. **Diptice**). Deși se scriu azi pe foi de hârtie, pomelnicele respectă forma dipticelor deoarece se pot plia, având numele scrise pe două coloane: viii se scriu în stânga, iar morții, în dreapta. Șirul cu cei morți se însemnează și cu o cruce. Pomelnicele se dau spre a fi pentru pomenire la o liturghie sau pentru un termen mai lung (ex. în Posturile mari de peste an, se dau spre a fi pomenite tot postul, la fiecare liturghie; ele se dau și pentru tot anul și se numesc pomelnice anuale). În Biserica Ortodoxă, pomenirile se fac nominal și în auzul credincioșilor. La romano-catolici, această practică a fost înlăturată, pomenirea numelor fiind înlocuită cu câteva formule generale prin care preotul face aluzie la credincioșii ale căror nume se găsesc cuprinse în cartea sau caietul de pomelnice care se află pe Sf. Masă; pomenirea nominală în această confesiune nu mai există, iar credincioșii se mulțumesc să fie înserși în aceste foi care se țin pe „masă“ (altar), în timpul *Missei*. Practica pomenirilor, azi, în Biserica Ortodoxă este de două feluri: se face „în taină“ și „în auz“. În taină se fac pomenirile la proskomidie și la rugăciunea de după sfîntirea Darurilor. În „auz“ se fac pomenirile la liturghie, la ectenia morților de după citirea Sf. Evanghelii, dar numai

pentru ctitorii răposați și pomeniri generale (cler, oaste). Pentru ceilalți credincioși, pomenirile individuale în „auz“ se fac numai la liturghiile speciale în legătură cu parastasul. Pomelnicele se mai citesc și la panihida ce se săvârșește pentru jertfele ce se aduc în biserică, la liturghie; în unele biserici, serviciul acesta se face intercalat la sf. liturghie, fie după rugăciunea amvonului, fie după apolisul liturghiei (v. **Parastase**). Cel mai vechi pomelnic românesc este „Pomelnicul de la mănăstirea Bistrița“, început în 1407, cu numele Domnilor Moldovei și a Doamnelor lor, cu numele familiilor domnitoare, înrudite, din Țara Românească, apoi al mitropoliților și episcopilor țării (N.C.ILRV, p. 22).

POMENIC sau **POMENEC** sau **PROSCOMISARION** — veche denumire pentru „pomelnic“ („Pomelnicul sf. mănăstiri Dintr-un Lemn, ce să zice «proscomisarion»“ — în rev. „Mitropolia Olteniei“, 1956, 4-5, p. 260) și proscomisariu sau „pomelnicul (mss.) al Mitropoliei din Târgoviște“, scris la 1697 (reprodus în mss. 2101 BAR, de Cartoian și Bianu: Album de paleontografie rom., București, 1940, pl. XV); **POMESEALNIC**, în Îndreptarea Legii, gl. 52 (ed. Academiei, p. 103).

POMESEALNIC v. **Pomelnic**.

POMNEAȚĂ (slv. *Pamiatu*) — batistă sau bucată de pânză, la capătul căreia (unul din capete) se leagă un ban, și care se împarte cu o lumânare aprinsă pentru mort, în timpul când se face în biserică slujba de înmormântare.

POMPE FUNEBRE — serviciu administrativ-comercial care se ocupă cu organizarea înmormântărilor și efectuarea lor.

PONTARH (πόντος — *pontos* = marea, și ἄρχω — *arho* = a conduce) magistrat, conducător al Comunității pontice, cu reședința la Tomis (Comunitatea pontică era federația cetăților grecești de pe coasta de vest a Mării Negre, în primele trei veacuri creștine); Pontarhul îndeplinea și funcția de mare-preot (arhiereu) al cultului împăratului, organizând procesiuni religioase și spectacole cu prilejul ceremoniilor (DIVR).

PONTIF (lat. *pontifex* = mare preot, preot la romani) — cel mai înalt grad în ierarhia clericală în toate religiile; folosit la catolici pentru a denumi un demnitar eclesiastic (ex.: papa e numit pontiful Bisericii Catolice). Pontiful era, la romani, membru al celui mai important colegiu religios. Președintele acestui colegiu era *pontifex maximus*, marele preot, cel care a rămas în tot timpul imperiului roman șeful suprem al cultului religios. În afară de îndatoririle lor religioase (sacrificiile pentru zeități), pontifii asistau pe magistrați în îndeplinirea anumitor acte rituale în cadrul ceremoniilor religioase.

PONTIFEX MAXIMUS v. **Pontif**.

PONTIFICAT — etapa în care un papă își exercită funcția (anii când este pontif — papă).

PONTIFICII v. **Pontif**.

POPA — în vorbirea populară = preot.

POPOR ALES — este numit poporul descendent din Avraam, Isaac și Iacov (Israel), popor monoteist, din mijlocul căruia avea să vină Mesia, promis de Dumnezeu oamenilor spre a-i mântui din robia păcatului strămoșesc (Deuteronom 14, 1-2); v. **Avraam**.

PORFIRA sau *purpură* (πορφύρεος — *porfuros* = culoare roșie-închis) — cu înțeles de

stofă, țesătură scumpă, de culoare roșu-închis, din care se făceau veșmintele împăraților romani și marilor demnitari, în semn de mare cinste; este culoarea veșmintelor cardinalilor catolici. Fiind Iisus numit de Pilat cu ironie „rege” al iudeilor, acesta a poruncit să fie îmbrăcat cu mantie de „porfiră”, adică de culoare roșie ca mantiile regale, dar pentru Iisus aceasta se făcea în batjocură, pentru a-L umili; porfiră este și o rocă ce conține cristale de feldspat (un minereu) și care, dacă se lustruiește, capătă culoarea roșie sau bătând în violet.

PORTAL — intrare, ușă monumentală, încadrată cu sculpturi, la intrarea principală a unui palat, catedrală sau biserică.

PORTIC — galerie, în fața sau în jurul unui edificiu, al cărei acoperiș se sprijină pe coloane legate între ele în arcade sau linii orizontale. Asemenea porticuri la intrarea unei biserici constituie pridvorul sau exonartexul; v. **Exonartex**.

PORTAITISSA (ἡ θυρωποία — *tyrovia* = cea de la intrare, păzitoare) — este numele unei icoane a Maicii Domnului, reprezentată în chip de „Orantă” (singură, fără Prunc și rugându-se), așezată la intrarea deasupra porții mănăstirii Iviron, de la muntele Athos. Legenda spune că turcii ocupând Athosul, un soldat a împușcat această icoană; din umărul Fecioarei a curs sânge, iar peste câteva zile soldatul s-a spânzurat de creanga unui copac. Maria Portatissa este și hramul capelei Sf. Lavra de la Athos.

POSLANIE — termen vechi pentru epistolă, trimitere, scrisoare folosită și în relațiile Bisericii (*Învățătura preoților pe scurt*, Buzău, 1702, fil. 29 r.AT).

POST (sly. *postu*) — este d.p.d.v. religios o

rânduială disciplinară prin care Biserica îndrumază viața credincioșilor săi pe căile trăirii creștine, ale virtuții și cinstirii lui Dumnezeu. Postul, adică abținerea totală sau parțială de la anumite alimente (zise „de dulce“), pe timp mai scurt sau mai îndelungat, este o practică existentă în mai toate religiile, din toate timpurile. În afară de *postul religios*, există și un post pur igienic, pentru păstrarea sănătății, recomandat chiar de medicină, ca mijloc de vindecare, pentru redresarea organismului obosit și intoxicat de hrana prea îmbelșugată și de îmbuibare. Hipocrate, celebrul medic al antichității păgâne, atribuia longevitatea sa postului, spunând că niciodată nu s-a ridicat de la masă sătul de tot. Filosoful Pitagora propovăduia asceza — un mod de viață care se baza pe post și abținere. Sf. Antonie cel Mare a trăit 105 ani, practicând un post riguros, timp de peste 80 de ani, de altfel ca mulți alți pustnici, exemple de longevitate. Greco-romanii practicau postul sub ambele forme: religios și igienic; egiptenii și babilonienii îl practicau pentru a-și ispăși păcatele (post de penitență). Budiștii și brahmanii îl țineau ca o regulă de viață. Mahomedanii au postul numit Ramadan sau Ramazan, care recomandă ajunarea, întreaga zi, un anumit timp pe an (cam o lună — luna Ramadanului). În religia mozaică a Vechiului Testament, postul era reglementat prin Legea lui Moise: postul Curățirii sau Ispășirii (ținut în ziua a zecea, din luna a șaptea), la care, după captivitatea babiloniană, s-au adăugat și zile din alte luni și cel din ajunul zilei de Purim ș.a. În vremea Mântuitorului, evreii cei mai zeloși posteau una sau mai multe zile din lună, iar fariseii țineau două zile pe săptămână (luni și

joii, cf. Luca 18, 12) și le asociau cu rugăciuni și fapte de milostenie. Mai erau și posturi particulare, pe care și le impuneau în anumite împrejurări. Moise a postit 40 de zile, pe Muntele Sinai, când a primit de la Dumnezeu Tablele Legii; Iisus a practicat postul și a ținut și El 40 de zile de post, înainte de a-și începe activitatea de Învățător. Sfinții Apostoli și Sfinții Părinți ai Bisericii au practicat postul. În creștinism s-a accentuat mai ales sensul spiritual al postului, considerând că adevăratul post nu înseamnă numai abținerea de la mâncare și băutură, ci trebuie să fie o continuă strădanie de a domina, cu spiritul și voința, instinctele, patimile și pornirile inferioare ale trupului. Postul adevărat este o cale spre desăvârșirea sufletului prin progresul în virtute, iar ca act de cult înseamnă jertfă de evlavie, căință și supunere către Dumnezeu, tinzând la stabilirea unui echilibru lăuntric, în care spiritul să domine viața omului; postul e un auxiliar al efortului de desăvârșire. Unul dintre discipolii Sfinților Apostoli îndeamnă: „Postește dar, lui Dumnezeu, un post ca acesta: să nu faci o faptă rea în viața ta, ci slujește Domnului cu inima curată, păzind poruncile Lui și mergând pe calea hotărârilor Lui; să nu se suie în inima ta nici o faptă rea; crede însă lui Dumnezeu, că dacă vei face acestea, dacă te vei teme de El și dacă te vei înfrâna de la orice lucru rău, vei trăi în Dumnezeu“ (*Păstorul lui Herma*, Pilda V, 1, în SPA 2, p. 271). Postul „extern“ (postul de bucate) se desăvârșește prin postul „intern“ (postul de păcate); însoțit de rugăciune, duce la comuniunea cu Dumnezeu: „*vei trăi în Dumnezeu*“, adică starea supremă de desăvârșire și fericire. Primele prescripții

despre post, în Biserica creștină, le aflăm în „Didahii” (Învățătura celor 12 Apostoli), în care se fixează, peste săptămână, două zile de post (miercurea și vinerea, în loc de luni și joi, cum posteau fariseii). Mai târziu, Constituțiile Apostolice fixează și celelalte posturi din ajunul unor mari sărbători (Crăciunul, Paștile, Boboteaza), la împărtășiri. La început, Sf. Euharistie se lua seara, așa că cei ce urmau să se împărtășească nu mâncau nimic toată ziua (ajunau), scopul postului fiind împărtășania, unirea cu Trupul și Sângele lui Hristos. Felul în care trebuia să se țină posturile a fost reglementat de Sinoadele ecumenice astfel: *Postul integral* (ajunare), care constă în abținerea de la mâncare un timp îndelungat (40 de zile) sau numai o zi: *Postul aspru* (xirofagia), cu hrană uscată, nimic gătit; *Postul comun*, obișnuit, cu bucate gătit cu untdelemn, evitându-se produsele de origine animală (carne, lapte, brânză, ouă). Catolicii recomandă în post numai înlăturarea cărnii, restul alimentelor fiind permise. *Postul ușor* (dezlegare), când se permite consumarea peștelui și vinului. *Posturile rânduite* de Biserica Ortodoxă de Răsărit sunt arătate în calendarul ortodox, și anume: 1. *Sfântul și Marele Post*, numit și al Patruzecimii (*Păresimilor*), este *Postul Paștilor*, care închipuiește postul de 40 zile al Mântuitorului; ține șase săptămâni și are dată schimbătoare, ca și Paștile, de care ține; este rânduit pentru curățirea sufletului prin înfrânare, rugăciune, milostenie, spovedanie și împărtășirea cu Sfintele Taine. În acest post nu se mănâncă: lapte, brânză, carne, ci numai legume fierte (fără grăsimi) și fructe; în zilele de dezlegare e

permis untdelemnul și vinul, adică: sâmbăta, duminica, la 24 februarie (sărbătoarea „Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul”), la 9 martie (Sf. 40 de Mucenici), la 25 martie (Buna Vestire), când este și dezlegare la pește, ca și în Duminica Floriilor. Cu deosebită evlavie se cuvine a se ține postul din prima și ultima săptămână a Postului, când se recomandă ca luni și marți în prima săptămână să se mănânce numai o dată pe zi — seara —, pâine și apă, iar în săptămâna Patimilor, în afară de joi, când se pot lua 2 mese — se mănâncă la fel, vineri și sâmbătă, fiind post desăvârșit. Bolnavii au voie să mănânce cu untdelemn și să bea vin în Postul Mare. 2. *Postul Sfinților Apostoli* sau al Sâmpetrului, se ține în cinstea Sf. Apostoli Petru și Pavel. Are dată schimbătoare, fiind în legătură cu data Paștilor și durată nu e fixă, căci dacă Paștile cad mai târziu, se scurtează durata de la Rusalii până la 29 iunie (ziua Sf. Petru și Pavel) și poate fi uneori chiar de numai 2 zile. Se lasă sec în prima duminică după Rusalii (Duminica tuturor Sfinților). În zilele de luni, miercuri și vineri din acest post nu se mănâncă untdelemn, nici vinul nu e permis; dacă într-una din zile e un sfânt cu cruce neagră, se face dezlegare la pește. 3. *Postul Sfintei Maria* sau Sântă Măriei se ține pentru cinstirea Maicii Domnului, la 15 august fiind ziua adormirii ei, când, după tradiție trupul i-a fost înălțat la cer. Postul dintre 1 și 15 august are aceeași rânduială ca al Sfinților Petru și Pavel. 4. *Postul Nașterii Domnului* sau al *Crăciunului* are date fixe (între 15 noiembrie și 25 decembrie). Este un post mai ușor decât al Paștilor, deoarece se îngăduie sâmbăta și duminica dezlegare la pește, iar marți și joi la

untdelemn și vin. În ziua de ajun (24 decembrie) se ajunează, adică nu se mănâncă nimic toată ziua, iar seara se mănâncă grâu fiert, îndulcit cu miere. Postul din timpul anului se ține miercuri și vineri în fiecare săptămână, nu numai în post, în afară de săptămânile când se face dezlegare de post (numită „harți”). Zilele de *harți* sunt: Miercurile și Vinerile din Săptămâna Vameșului și Fariseului și din a Brânzei (ultima până la începutul Postului Paștilor, când se mănâncă numai ouă și lactate, nu și carne); Săptămâna Luminată (prima după Înviere, până la Duminica Tomei); săptămâna de după Rusalii (până la Duminica Tuturor Sfinților) și cele două săptămâni dintre Crăciun și Bobotează, afară de ajunul Bobotezei, când se postește; zilele de harți, de dezlegări și de post sunt însemnate în calendarul Bisericii Ortodoxe.

POTCAP (slv. *poukapu*) — obiect care face parte din costumul preoțesc. Servește pentru a acoperi capul. Are forma unui cilindru înalt de 10–15 cm, cu pereții tari, îmbrăcat cu stofă sau catifea. După rangul clerical, potcapul este îmbrăcat cu material de culoare neagră, roșie, violetă. Potcapul purtat de călugări are culoare neagră și se mai numește și *comanae*. Când participă la serviciul divin, călugării își acoperă potcapul cu un văl ce atârna pe spate, numit *camilafcă*. Ținuta oficială a Patriarhului este totdeauna de culoare albă. În Biserica Ortodoxă greacă, potcapul negru îl poartă și preoții de mir. O caracteristică a potcapului la greci este forma fundului cilindrului, care depășește pereții, formând un fel de bor foarte îngust.

POTIR (ποτήριον, τό, κάλυξ, ἡ — *potirion, kalix*; lat. *calix* = cupă), **Sf. Potir**

— este un *vas liturgic*, de forma unui pahar sau a unei cupe cu picior, de mărimi diferite, făcut din metal prețios (aur sau argint aurit); este un *obiect sfânt*, în care se pune vinul și apa pregătite la proskomidie și sfințite în timpul sf. liturghii pentru împărtășirea clericilor și poporului credincios. În trecut, denumirea „potirion” se referea mai mult la conținut, adică la vinul euharistic sau la Sf. Sânge vărsat de Iisus pe cruce, la răstignirea Sa (Corinteni 10, 16); pentru vasul în sine se foloseau și alți termeni: κάλυξ — *calix*, κύπελλον — *chipellon* ș.a. *Calix* e termenul consacrat în latina bisericească pentru *potirul liturgic* și s-a transmis în diverse forme în limba popoarelor de creștinism roman (fr. *calice*, spaniol *caliz*, englez *chalice*), dar potir, *potirion* (termenul grecesc folosit de Sfinții evangheliști, și care se referea la potirul folosit de Iisus la Cină), *s-a impus în vocabularul liturgic* din Biserica Ortodoxă. Pentru sfințenia conținutului său, după prefacerea Darurilor la sf. liturghie, potirul devine sfânt, iar Sfinții Părinți și scriitori bisericești i-au dat cele mai alese atribute: sfânt, mistic, duhovnicesc, împărătesc (*basilicon*) mântuitor (*sotirion*) ș.a. În vechime, când numărul credincioșilor care se împărtășeau era foarte mare, se întrebuințau mai multe potire, dar treptat, în Răsărit, s-a stabilit un singur potir la liturghie, pentru a se sublinia, prin împărtășirea tuturor credincioșilor dintr-un singur potir, *unitatea* Sângelui și *comuniunea* spirituală a celor care se împărtășeau. La unele biserici se întrebuințează însă și azi unele pahare mai mici, de forma potirului, ca „potire de serviciu”, pentru împărtășirea bolnavilor și bătrânilor care nu se pot deplasa la biserică,

precum și împărtășirea simbolică a mirilor la slujba cununiei. În Apus existau, în trecut, potire neliturgice, care se foloseau ca ornamente și care erau de mari dimensiuni. Ele se foloseau ca ornamente, fiind suspendate cu un lanț în biserici și în marile catedrale. Materialele folosite pentru potire au fost diferite: lemn, piatră, fildeș, marmură, onix, alabastru, sticlă, aur, argint, și se împodobeau cu picturi și basoreliefuri, reprezentând scene sfinte ori flori, vegetale și forme geometrice, încrustate cu emailuri și pietre scumpe. Adevărate opere de artă, asemenea potire vechi, datând din diferite secole, se pot vedea astăzi în muzee (E.B.LG).

POTNOJA sau **VULTURUL** (slv. *potnoja* = sub picioare) — este un mic covor rotund pe care este brodat chipul unui vultur cu aripile întinse, zburând pe deasupra unei cetăți cu trei râuri. El se pune în altar sau în naos, la slujbele arhieresti, sub picioarele arhierelui. Acest covor are două mărimi: *vulturul mare* și *vulturul mic*. Vulturul mare se folosește numai la hirotonia de arhieru (v. **Exetasis**), iar vulturul mic, la celelalte slujbe arhieresti, când, în timpul liturghiei, este pus în diferite locuri din biserică unde se oprește momentan ori stă mai mult timp arhierul (în fața Sf. Mese, pe solee, în mijlocul bisericii etc.). Vulturul simbolizează pietatea și înțelepciunea arhierelui, iar cetatea peste care zboară vulturul reprezintă episcopia (eparhia) condusă de arhieru; mai însemnează și înălțimea și sublimitatea demnității arhieresti: precum vulturul se înalță în zbor mai sus decât toate zburătoarele, tot așa și arhierul, prin știința și viața lui exemplară, trebuie să vadă tot ce se petrece în eparhia sa, să se ridice mai presus decât

credincioșii săi, spre a promova binele și a înfrâna răul (E.B.LG).

POTOPUL — catastrofă despre care Cartea Facerii din Vechiul Testament ne vorbește ca despre o cumplită pedeapsă pe care Dumnezeu a dat-o oamenilor pentru păcatele și necredința lor. Totuși, ca să nu piară cu totul neamul omenesc și făpturile create de El, Dumnezeu, aflând pe pământ un singur om credincios, a hotărât ca aceasta să nu piară și chemându-l, i-a împărtășit planul Său de a pierde omenirea prin potop. I-a poruncit să construiască o corabie mare și trainică, în care să intre cu toată familia sa și să mai ia câte două perechi din toate viețuitoarele existente pe pământ, mari și mici, târătoare și zburătoare, ca să rămână în viață împreună cu el, iar din viețuitoarele „curate” să ia câte șapte perechi (Facere, cap. 6). Când totul a fost gata, Noe a intrat în corabie cu toate câte îi poruncise Dumnezeu, și cu cei trei fii ai săi: Sem, Ham și Iafet, cu femeile lor și cu femeia lui. „Chiar în acea zi, s-au desfacut toate izvoarele adâncului celui mare și s-au deschis jgheaburile cerului; și a plouat pe pământ patruzeci de zile și patruzeci de nopți... Potopul a ținut pe pământ patruzeci de zile și patruzeci de nopți și s-a înmulțit apa și a ridicat corabia și aceasta s-a înălțat deasupra pământului... și corabia se purta pe deasupra apei... Și a acoperit apa toți munții cei înalți, ridicându-se cu cincisprezece coți mai sus decât ei... Toate cele de pe uscat, câte aveau suflare de viață... au murit. Și așa s-a stins toată ființa care se afla pe fața a tot pământul, de la om până la dobitoc... și a rămas numai Noe și ce era cu el în corabie” (Facere 7, 11, 12, 17, 18, 20, 22 și 23). „După o sută cincizeci

de zile, a început a se scurge apa de pe pământ și a se împrăștia... s-a oprit corabia pe Munții Ararat" (Facere 8, 3-4) (ARARAT — munte în Armenia). Noe a dat drumul unui corb să vadă dacă apele au scăzut, dar corbul nu s-a mai întors; după un timp a trimis un porumbel, care s-a întors în corabie, căci apele fiind încă mari, n-a găsit loc de popas; și după șapte zile a trimis iar porumbelul care s-a întors cu o ramură de măsline în gură și după alte șapte zile porumbelul trimis nu s-a mai întors, dovadă că apele scăzuseră de tot. Apoi a poruncit Dumnezeu lui Noe să iasă din corabie cu toți cei ce se aflau acolo și să împrăștie pe pământ toate viețuitoarele ca să se înmulțească și să se prăsească, „să umple pământul“. Noe a ridicat un altar de jertfă și a mulțumit lui Dumnezeu pentru că l-a scăpat de potop. Dumnezeu l-a binecuvântat pe Noe și pe fiii săi: „Nașteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l stăpâniți" (Facere 9, 1). Și a încheiat cu Noe un legământ zicând: „Și închei acest legământ cu voi, că... nu va mai fi potop, ca să pustiască pământul... pun curcubeul Meu în nori, ca să fie semn al legământului dintre Mine și pământ" (Facere 9, 11 și 13). Și până azi, când după ploaie apare curcubeul, poporul are credința că ploaia a încetat cu adevărat, mai ales când a ținut mai mult timp. Săpăturile arheologice care s-au făcut în Mesopotamia, pe locul vechii cetăți Ninive, au dus la confirmarea realității potopului. Sub un strat de pământ, gros de 14 m, în care s-au găsit mormintele regilor sumerieni de la începutul mileniului III î.Hr., s-a dat peste un strat de măr, de 3 m grosime, sub care era un strat de pământ uscat, în care s-au găsit resturile unei

străvechi civilizații necunoscute, distrusă de un deluviu, care a așezat peste ea stratul de măr. După retragerea apelor, ținutul Mesopotamiei a fost din nou populat; aici s-au așezat sumerienii, considerați creatorii celei mai vechi civilizații cunoscute. Tăblițele cu semne cuneiforme din ruinele străvechii Ninive cuprind epopeea lui Ghilgameș, eroul legendar al sumerienilor, și descriu potopul, confirmând amănunte biblice: muntele pe care s-a oprit corabia, trimiterea corbului și a porumbelului în recunoaștere, durata potopului și concluzia biblică — Dumnezeu a pedepsit omenirea pentru păcatele ei și a salvat pe omul care s-a temut și a crezut în Dumnezeu. Deosebirea constă în numele diferite. Pe tăblițele sumeriene, Noe se numește Utnapiștim.

POTROPOP v. Protopop.

PRACTICA LITURGICĂ, RITUALUL sau **RITUALISTICA** — este disciplina teologică prin care se urmărește a se forma buni liturghisitori, adică învață pe viitorii clerici îndeplinirea corectă a ceremonialului sau rânduielilor sfinte ale serviciului divin.

PRADZNIC v. Praznic.

PRAPORII, PRAPURII sau *steagurile bisericești* — sunt niște bucăți de pânză, aproximativ de un metru lungime și 60 cm lățime sau de dimensiuni și mai mari, fixate pe un suport de lemn, o prăjină în formă de T, care are în vârf o cruce. Pe această pânză se pictează chipuri sfinte: Mântuitorul, sfinți îngeri, Botezul Domnului, icoana hramului bisericii. Praporii se poartă în fruntea unui cortegiu de înmormântare și la diverse procesiuni, simbolizând steagul lui Hristos în jurul căruia se strâng credincioșii spre a fi apărați în lupta

împotriva păcatului, a dușmanilor văzuți și nevăzuți; semnifică și biruința lui Hristos împotriva morții. *Originea prapurului* este legată de steagul cu cruce care a călăuzit pe Constantin cel Mare în lupta împotriva lui Maxențiu, după ce avusese un vis în care i s-a arătat proiectat pe cer semnul crucii și a auzit un glas ce-i porunceă: „Prin acest semn vei învinge!”. În biserică, prapuri se păstrează în pronaos; în unele biserici din Ardeal stau înșirați pe lângă pereții laterali ai naosului.

PRAVILA (slv. *pravila*) — lege, tradiție, „obi-ceiul pământului” (după care se judecau la noi, în trecut, pricinile și încălcările normelor de conduită socială și morală), *colecție de legi civile și bisericești* care reglementau drepturile și îndatoririle, cu deosebire în viața monahală și preotească, în general. În cultura noastră au existat asemenea colecții de legi încă din sec. XV, când s-a copiat în lb. slv. *Nomocanonul* sau *Pravila* lui Mihail Vlastaris, de către călugărul Ghervasie de la Mănăstirea Neamț, în vremea lui Ștefan cel Mare (1492); apoi o colecție de legi monahale copiată din porunca mitropolitului Moldovei, Teofan (1618); *Pravila de la Bistrița*, colecție ce stă la baza Pravilei celei Mici, pe care a tradus-o în românește călugărul Mihail Moxa (Oltenia); *Pravila cea Mică* a fost tipărită în tipografia de la Govora în 1640–1641, cuprinzând legi civile și canonice, pentru trebuința preoților la spovedanie (la epitimie), dar și îndrumări privind pedepsele ce vor primi cei ce calcă rânduielile vieții obștești. Urmează *Pravila* lui Vasile Lupu, tipărită la Iași, în 1646, cu titlul: „*Carte românească de învățătură la pravilele împărătești și de la alte giudețe*”,

tradusă din grecește de logofătul Eustratie, după vechi colecții care aveau la bază *Corpus de legi al lui Justinian*. În 1652 se tipărește la Târgoviște, în vremea domnitorului Matei Basarab, o nouă *Pravilă*, numită *Îndreptarea Legii* sau *Pravila cea Mare* sau *Pravila de la Târgoviște*, care este nu numai un cod bisericesc, ci și politic. Tradusă din lb. greacă, la îndemnul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei, această *Pravilă* are două părți mari: Partea întâi, numită *Îndreptarea Legii*, cuprinde texte din *Nomocanonul* grecesc al lui Manuil Malaxos și în întregime, *Pravila* lui Vasile Lupu (de la 1646). Partea a doua este intitulată „*Nomocanon*” și e alcătuită pe baza unor lucrări foarte vechi, cum e *Colecția canonică* din sec. XII, de Aristen, apoi *Canoanele* unor Sfinți Părinți din secolele anterioare. *Îndreptarea Legii* este o împletire de norme de drept canonic și laic.

PRAXAPOSTUL v. **Praxiul**.

PRAXIUL sau **APOSTOLUL** (ἡ πρᾶξις — *i praxis* = fapta și πρᾶξις, ἡ — *praxa* = învățătură, experiență) — este *cartea de cult* care cuprinde pericope din Faptele Apostolilor și din Epistolele pauline și sobornicești și din care se citește în biserică, în timpul Liturghiei catehumenilor, înainte de citirea Evangheliei. Cartea „Faptele Apostolilor” face parte din Noul Testament și a fost scrisă de Sf. Luca Evanghelistul. Praxiul s-a tradus și s-a tipărit prima dată în lb. română de Coresi, în 1563, la Brașov; v. **Faptele Apostolilor**, **Biblia**.

PRAZNIC (slv. *prazdniku*) — sărbătoare religioasă, zi în care Biserica cinstește cu sfințenie numele unor persoane sfinte care s-au jertfit pentru credință, sau amintirea unor

evenimente importante din istoria Bisericii creștine. În calendarul ortodox, sărbătorile sunt însemnate unele cu o cruce neagră, altele cu o cruce roșie, ceea ce arată împărțirea lor pe categorii. Cele mai importante sunt sărbătorile închinat Mântuitorului, Sfintei Treimi și Maicii Domnului. Acestea se numesc *praznice împărătești* sau *sărbători domnești* (κυριακὰ ἢ δεσποτικὰ ἑορταί — *kiriakai e despotikai eortai*, lat. *lesta dominica*, slv. *gospdskie prazdniki*). Printre acestea poate fi socotită și *Duminica*, fiind ziua Învierii Domnului și ziua rânduită de Dumnezeu de la Facerea lumii, pentru slăvirea lui Dumnezeu. Praznicele închinat lui Iisus Hristos Mântuitorul sunt în ordine calendaristică următoarele: *Nașterea Domnului* (25 decembrie), *Tăierea împrejur a Domnului* (1 ianuarie, la 8 zile după Nașterea Domnului, când S-a supus ritualului Legii Vechiului Testament și I S-a dat și numele de „Iisus”, adică „Mântuitor”); *Botezul Domnului* (6 ianuarie, când S-a botezat în Iordan de Sf. Ioan Botezătorul, sărbătoare numită și Epifania, adică Arătarea Domnului, căci atunci a fost descoperit oamenilor că El este Fiul lui Dumnezeu — v. **Epifania**; *Întâmpinarea Domnului* (2 februarie, când a fost adus la templu la 40 de zile de la Nașterea Sa, de către Maica Domnului, atunci bătrânul preot Simeon L-a primit în brațe, mărturisind că Acesta este Fiul lui Dumnezeu); *Intrarea în Ierusalim a Domnului* (*Duminica Floriilor*, cu o săptămână înainte de Paști și de săptămâna patimilor, răstignirii, morții și învierii — v. **Floriile**; *Învierea Domnului* (Sf. Paști, biruința asupra morții, sărbătoare cu dată schimbătoare — v. **Paște**; *Înălțarea la cer a*

Domnului (la 40 de zile după Paști) (v. **Ispas**); *Pogorârea Sfântului Duh* (*Duminica Rusaliilor*, la 50 de zile după Paști) la care se poate adăuga *Sfânta Treime* (în luna Rusaliilor) — v. **Cincizecimea**; *Schimbarea la față a Domnului* (6 august — v. **Preobrajenia**); *Înălțarea Sfintei Cruci* (14 septembrie — v. **Ziua crucii**). În lista tradițională a praznicelor împărătești nu sunt trecute Sf. Paști (care e socotit mai presus de toate praznicele și e sărbătorit în toate duminicile) și Tăierea Împrejur (care se sărbătorește în aceeași zi cu Anul Nou și Sf. Vasile). La praznicele împărătești se adaugă și cele patru sărbători închinat Maicii Domnului: *Nașterea Maicii Domnului* (8 septembrie); *Intrarea în biserică a Maicii Domnului* (21 noiembrie); *Bunavestire* (25 martie); *Adormirea Maicii Domnului* (15 august — v. **Cultul marial**; **Maica Domnului**). Icoanele praznicelor împărătești sunt așezate pe catapeteasmă în șirul de deasupra icoanelor și ușilor împărătești.

PAZNICAR, *icoana praznicelor, a sărbătorii zilei liturgice*, icoana hramului și cu înțeles de Minei prescurtat (Antologhion) — carte bisericească cu slujbele diferitelor praznice; v. **Antologhion**.

PAZNICE ÎMPĂRĂTEȘTI v. **Praznic**.

PRĂVILIOARA — titlul unei cărți în lb. română, tipărită de Antim Ivireanu (1714), cuprinzând norme de urmat pentru preoți, în legătură cu Taina spovedaniei.

PRĂVILNICEASCĂ CONDICĂ — colecție de legi din Țara Românească, cuprinzând texte din nomocanoane grecești din sec. VII–VIII, tipărită în 1780.

PRĂZNUIRE — sărbătoare, pomenire.

PRÂNZÂNDA v. **Obednița**.

PREA CURATA, PREA SFÂNTA, PRECISTA — sunt formule de adresare către Maica Domnului exprimând cinstirea ei deosebită; v. **Adorare**.

PREACINSTIT — vrednic de respect; „Preacinstite părinte...” — adresare către un cleric.

PREACUVIOS — mod de adresare către un călugăr sau călugăriță („Preacuvioasă maică stareță...”).

PREAFERICIT — adresare către patriarh în Biserica Ortodoxă („Preafericite Părinte Patriarh...”).

PREASFÎNȚIT și ÎNALT PREA SFÎNȚIT — mod de adresare către un episcop, arhiepiscop sau mitropolit.

PRECATIO (lat. *precatio, -onis* = rugă, formulă în magie și în vrăji) — era rugăciune, parte componentă a cultului religios la romani, alături de „*votum*” (votul) de purificări și sacrificii. Rugăciunii i se atribuia o putere magică. Ea se făcea stând în picioare, cu capul acoperit de marginea togii; rugăciunea era o formulă scurtă, rostită de oficiant cu glas tare și repetată de participanți. Împreună cu rugăciunea se rostea „votul”, care era o promisiune făcută zeilor, pentru a li se câștiga bunăvoința; li se promiteau ofrande și sacrificii, în schimbul ajutorului pentru reușită. Voturile erau publice și private. Votul public se făcea de către magistrat, asistat de pontifici și consta din promisiunea ca, în caz de reușită în războaie, de salvare a poporului de calamități, să se aducă zeului pradă de război, să i se înalțe temple etc.; votul particular era făcut de credincioși cu prilejul unor călătorii, căsătorie sau împrejurări grele de viață. Cel mai impor-

tant vot public era „*ver sacrum*” (primăvara sfântă) care consta din ofrande ale anotimpului respectiv (fructe de primăvară, animale și copii născuți primăvara).

PRECEPT (lat. de la *praecipio* = a învăța pe cineva) — normă, învățătură (precepte biblice — învățături din Sf. Scriptură).

PRECISTA, Maica Precista — Maica Domnului; v. **Preacurata**.

PREDANIE — cu înțeles de Sf. Tradiție a Bisericii, care, alături de Sf. Scriptură, este al doilea mare izvor de învățătură creștină.

PREDESTINARE — concepție religioasă după care soarta omului e dinainte hotărâtă de divinitate; teorie susținută în creștinism de Fericitul Augustin, care afirmă că păcatul original se moștenește, dar orice om care se naște are libertatea de a alege răul și numai grația divină îl poate ajuta să aleagă binele și să se mântuiască, însă grația nu se acordă tuturor oamenilor, ci numai celor predestinați. Nimeni nu știe cine și de ce unii oameni sunt predestinați, ci aceasta se face dintr-o hotărâre tainică a lui Dumnezeu și în plus, numărul celor predestinați este și el limitat, după numărul locurilor rămase între îngeri, după căderea unei părți dintre ei. Restul oamenilor se nasc fără a avea parte de mântuire. Fericitul Augustin definește astfel predestinarea: „organizare de către Dumnezeu a lucrărilor Lui viitoare și care nu poate fi înșelată, nici schimbată”. Dar zice Fer. Augustin că predestinarea nu are nimic de-a face cu fatalismul păgânilor, iar Dumnezeu pedepsește. Există o dublă predestinare: pentru cer și pentru infern, ceea ce este de neînțeles. Biserica se compune dintr-un număr de sfinți predestinați încă înainte de facerea lumii.

Doctrina lui Augustin a determinat multe controverse teologice, căci compromitea universalismul creștin, potrivit căruia Dumnezeu dorește salvarea tuturor oamenilor (M.E.ICIR, vol. III, p. 55 ș.u.). Predestinația e susținută în creștinism și de Calvin, care consideră că Sf. Euharistie are putere de mântuire numai pentru cei predestinați spre fericire; numai aceștia primesc, prin pâinea și vinul euharistic, o putere care se varsă din cer, din Trupul lui Hristos, dar această fericire n-o simt cei predestinați spre rău, care prin împărtășanie nu primesc decât pâine și vin, fără harul sfințitor. Pentru calvini, valoarea tainei e dependentă de condiția omului predestinat, negându-se astfel caracterul ei obiectiv-sacramental. *Predestinația* ca destin, ca fatalitate care dirijează viața omului este concepția caracteristică religiei islamice (v. **Islamismul**). Această doctrină neagă liberul arbitru cu care Dumnezeu l-a înzestrat pe om, căruia i-a dat libertatea de a alege singur binele sau răul, fără a pierde însă legătura permanentă cu Dumnezeu, Care îl ajută să cunoască și să afle calea spre adevărata fericire. În folclorul nostru, ca și la alte popoare, destinul este hotărât de Ursitoare; la romani se numeau *Parce*, închipuite ca niște zeități care torceau firul vieții fiecărui om. Și azi, interpretările prezicerilor lui Nostradamus marchează aceeași credință în destin.

PREDICA (lat. *praedico*, -are, -avi, -atum = a face cunoscut, a spune cu glas tare, a spune pe față cu alții, a lăuda; gr. διδᾶχῆ, ἡ, κήρυγμα, τό — *didahi*, *kirigma* = predică) — cuvântare, vorbire cu scop de instruire. Predica este, în cadrul cultului creștin, un mijloc direct de a transmite învățătura evanghelică și de a

face instruirea religioasă a credincioșilor. Ea a fost practică de Mântuitorul de-a lungul celor trei ani ai activității Sale și preluată de Apostoli ca mijloc de propovăduire a Evangheliei. Predica are *caracter catehetic și omiletic*, adică de învățare a adevărilor religio-morale, prin explicarea textelor Sfintei Scripturi, spre a fi înțelese și a forma convingeri creștine. Epistolele pe care Apostolii le trimiteau diferitelor comunități creștine constituie textul primelor predici creștine, fiind și izvor de predică, deoarece, atunci când era cazul, ele mai trebuiau să fie și explicate (interpretate). Acest caracter de exegeză (de analiză și interpretare) a textului biblic l-a păstrat până azi, într-o mare măsură, predica în Biserica noastră (ex. Cazaniile). După decretarea libertății creștinismului, în sec. IV, predica va cunoaște o înflorire atât de mare, încât reprezentanții ei au rămas neegalati până azi: Sf. Ioan Hrisostomul (Gură de Aur), Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Chiril al Ierusalimului, Chiril al Alexandriei, Ambrozie al Mediolanului, Grigorie cel Mare-Dialogul, Fericitul Augustin și alții, care au ilustrat epoca de aur a Bisericii. Predica a fost integrată în cult chiar de la începutul vieții creștine și era legată de citirea Evangheliei. După ce ascultau Evanghelia și predica, cei care se pregăteau pentru primirea botezului trebuiau să părăsească biserica, deoarece, nefiind botezați, nu puteau participa și la săvârșirea Sfintei Jertfe. Aceștia erau catehumenii (v. **Catehumenii**) și până azi au rămas, în încheierea Liturghiei catehumenilor (cum se numește prima parte a Sfintei Liturghii) cuvintele: „Cei chemați ieșiți” (adică cei chemați pentru a se pregăti să primească

botezul). După ce catehumenatul a luat sfârșit, prin extinderea *pedobaptismului* (adică botezul copiilor), predica s-a deplasat din cadrul Liturghiei catehumenilor în cadrul Liturghiei credincioșilor, până chiar spre sfârșitul ei (în timpul împărtășirii liturghisitorilor sau îndată după aceasta). Deși azi dispozițiile Sf. Sinod al Bisericii noastre cer ca predica să se țină îndată după Evanghelie, totuși ea este ținută în multe biserici la sfârșit.

PREDICA DE LA BENARES v. **Budismul**.

PREDICA DE PE MUNTE — relatată de Evanghelii (Matei cap. 5, 6, 7; Luca cap. 6) cuprinde învățătura Mântuitorului predată de El în mod direct, sub formă de cuvântare ținută mulțimilor (pe „Muntele fericirilor”) despre fericire („cele nouă fericiri”) pe care omul n-o poate afla decât în credința și dragostea de Dumnezeu, postind și rugându-se (ex. de rugăciune: „Tatăl nostru”) și făcând fapte bune. Predica de pe munte este, poate, cel mai emoționant și profund pasaj prin care Mântuitorul expune oamenilor frumusețea învățaturii creștine; v. **Fericirile**.

PREDICALNIȚA — amvonul pentru predică, din biserică (în rev. *Mitropolia Banatului*, 1966, 4-6, p. 300).

PREDICATOR — persoana care predică, ține o cuvântare pentru propovăduirea unei doctrine religioase, propovăduitor, conducătorii sectelor, care nu sunt preoți, dar predică o doctrină sectară (baptiști, evangheliști).

PREDITECI („Înainte-Mergătorul”) — Sf. Ioan Botezătorul.

PREDLOJENIE — moliftă (termen vechi, folosit în „Învățătura preoților pe scurt: cele 7 taine a Bisericii”, Buzău, 1703, fila 23x).

PREDOSLOVIE — Prefață, Cuvânt înainte, Introducere.

PREEXISTENȚĂ — viață anterioară; v. **Reîncarnarea**.

PREFACERE — transformare; prefacerea Darurilor, la Euharistie, în Trupul și Sângele Domnului, în timpul slujbei Sf. Liturghii.

PREJDEOSFEȘTANIE (denumire slv.) — Liturghia Darurilor mai înainte sfințite; v. **Liturghia**.

PRELAT (lat. *praeferi*, -*latum* = a purta înainte) — episcop, ierarh, conducător în ierarhia bisericească.

PREOBRAJENIA sau **PROBOJENIA** — denumire din lb. slavonă și folosită în popor pentru sărbătoarea împărătească *Schimbarea la Față* (6 august — lat. *Transfiguratio Domini nostri Jesu Christi*). În această zi se sărbătorește minunea relatată de Sf. Scriptură (Matei 17, 1-9; Marcu 9, 2-9; Luca 9, 28-36), despre Schimbarea la Față a Domnului, pe Muntele Taborului, munte în Galileea, fiind de față apostolii Petru, Ioan și Iacov. Pe locul minunii, Sf. Elena, împărăteasa Bizanțului și mama împăratului Constantin cel Mare, a zidit o biserică cu hramul acestei sărbători. Minunea de pe Tabor a însemnat *arătarea dumnezeirii lui Iisus* către Sfinții Apostoli care L-au văzut deodată „schimbat la față” și „a strălucit fața Lui ca soarele, iar veșmintele Lui s-au făcut albe ca lumina”. Și s-au arătat profeții Moise și Ilie, care vorbeau cu El, în timp ce „un nor luminos i-a umbrat pe ei, și iată glas din nor zicând: «Acesta este Fiul Meu Cel iubit, în Care am binevoit; pe Acesta ascultați-L»” (Matei 17, 2 și 5). În ziua aceea, în afară de minunea săvârșită cu Sine Însuși, Mântuitorul a mai

făcut și minuni asupra oamenilor. În tradiția poporului nostru se obișnuiește ca în această zi să se aducă la biserică prinoase din strugurii care acum dau în pârgă (se coc) și se împart.

PREOT v. **Preoția**.

PREOTEASĂ — se numește astăzi soția preotului; în vechime, preotese se numeau vestalele, slujitoarele de la templul zeiței Vesta (Grecia antică).

PREOȚIA (gr. ἱερωσύνη, ἥ — *ierosint*; lat. *sacerdotium* = preoție, slujire) — funcție existentă în toate religiile, din toate timpurile și atribuită unor persoane anume orânduite pentru îndeplinirea obligațiilor rituale. Acești slujitori ai cultului sunt preoții (ἱερεὺς — *iereus* = preot; lat. *sacerdos*, *preshiter* = preot bătrân). *Preoția* a fost instituită pentru îndeplinirea actelor și ceremoniile cultului public, *preotul* fiind considerat ca *un mijlocitor între om și divinitate* prin ceremoniile sacrificiilor religioase. În concepția creștină, misiunea religioasă de căpetenie a preoției a fost definită astfel de Sf. Ap. Pavel: „Orice arhiereu, fiind luat dintre oameni, este pus pentru oameni, spre cele către Dumnezeu, ca să aducă daruri și jertfe pentru păcate...” (Evrei 5, 1). Preoția creștină este o instituție de origine divină, căci începutul și puterea ei slujitoare vine, prin Sfinții Apostoli, de la Mântuitorul Însuși, Care este izvorul sfințeniei și al preoției creștine, iar existența ei se poate constata neîntreruptă de la întemeierea Bisericii, în tot cursul istoriei creștine, până azi. *Preoția* creștină sau *tagma preotească* este alcătuită din cele *trei trepte* ale clerului sau ale ierarhiei bisericești: *episcopi* (arhierei), *preoți* și *diaconi*, care săvârșesc cultul Legii celei Noi, pe care Hristos l-a

întemeiat. Slujitorii cultului sunt investiți cu dreptul și puterea harică pentru aceasta de însuși Hristos, la Cina cea de Taină, când a întemeiat Sf. Euharistie și a dat Apostolilor porunca de a o săvârși neîncetat, spre pomenirea Lui: „Aceasta să faceți spre pomenirea Mea” (Luca 22, 19). Pe lângă puterea de a săvârși jertfa euharistică, prin care Iisus orânduiește pe Apostoli ca preoți ai noii religii, întemeiată de El, le dă și puterea și harul de a ierta păcatele: „Căroră veți ierta păcatele, le vor fi iertate și căroră le veți ține, vor fi ținute” (Ioan 20, 23) și dreptul de a învăța și a boteza: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh...” (Matei 28, 19–20; cf. Marcu 16, 15). Primii preoți ai cultului creștin au fost Sfinții Apostoli care, prin cuvintele Sf. Ap. Pavel, arată esența misiunii lor: „Așa să ne socotească pe noi fiecare om: ca slujitori ai lui Hristos și ca iconomi (împlinitori) ai tainelor lui Dumnezeu” (I Corinteni 4, 1). *Hirotonia*, adică investirea cu puterea harică preotească, are loc în ziua Cincizecimii, când asupra lor coboară Sf. Duh, sub chipul limbilor de foc. Sfinții Apostoli săvârșesc în comunitățile creștine toate tainele și ceremoniile cultice ale Bisericii primare: oficiază Sf. Euharistie, botează și își pun mâinile peste cei botezați pentru a le transmite harul (a-i sfinți), săvârșesc confirmarea sau mirungerea de azi (Fapte 2, 1–4, 14–7; 10, 44–48), primesc spovedania, transmit harisme prin punerea mâinilor, hirotonind *episcopi*, *preoți* și *diaconi*, recrutați la început dintre cei 70 de ucenici ai lui Iisus, și toate acestea le fac în virtutea harului primit de la Mântuitorul (Ioan 20, 21–23) și de la

Duhul Sfânt. Astfel, cele trei trepte ale clerului apar distincte, încă din a doua jumătate a sec. I, fiind menționate în cărțile Noului Testament. Spre sfârșitul secolului întâi, ele sunt enumerate cu funcțiile precise de azi în *Epistola I a Sf. Clement Romanul către Corinteni* (cap. XL, 5), așa cum le va menționa și Sf. Ignatie Teoforul în Epistolele sale, la începutul veacului al doilea. *Constituțiile Apostolice* (lucrare întocmită pe bază de documente aparținând primelor veacuri creștine, spre sfârșitul sec. IV), menționează nu numai existența bine organizată a clerului superior (episcopi, preoți, diaconi) și a celui inferior (ipodiaconi, citeti, lectori ș.a.), dar și precizează clar atribuțiile fiecăruia. Treptele clerului se deosebesc prin funcțiile lor liturgice și atribuțiile administrative. Cea mai înaltă treaptă a clerului (cei care au primit Taina Hirotoniei sau Preoției) este *episcopatul* sau arhieria. Episcopii au primit, prin succesiunea directă a hirotoniei puterea de a săvârși toate slujbele și lucrările sfinte ale cultului. Din punct de vedere harismatic sau sacramental episcopii sunt egali, deosebindu-se doar prin funcțiile administrative pe care le dețin (arhiepiscopi, mitropoliți, patriarh). *Preotul* primind de la episcop hirotonia, poate săvârși în parohia sa, toate slujbele și lucrările sfinte de cult, în afara acelor care sunt rezervate exclusiv episcopului. Preotul este, în exercițiul funcției sale liturgice, un slujitor al lui Dumnezeu și, în același timp, un mijlocitor între Dumnezeu și credincioșii pe care îi păstorește, rugându-se atât în numele său personal, cât și al lor, și pentru ei. Având, prin hirotonie, harul lui Dumnezeu, el transmite acelora harul

dumnezeiesc prin Sfintele Taine. *Diaconii* sunt ajutătorii preoților și episcopilor fără care nu pot sluji, căci nu sunt investiți cu deplinătatea slujirii celor sfinte. La protestanți, diaconul figurează doar în serviciu administrativ al bisericii, nu și în cel sacramental, neavând nici o atribuție liturgică. Referindu-se la înalta misiunea a tagmei preoțești, Sf. Grigorie de Nazianz a definit preoția ca „arta artelor și știința științelor“. Ea trebuie să fie mai întâi o chemare de sus și o pregătire morală și duhovnicească deasupra oricărei critici, să fie model pentru toți cei ce privesc la preot. În plus, preotul trebuie să aibă o aleasă pregătire teologică și științifică, fiindcă el, spre deosebire de alte categorii, conducând suflete de vârste, grade de cultură și temperamente diferite, trebuie să facă față nevoilor fiecăruia dintre credincioșii săi și mai ales să țină piept dușmanilor Bisericii.

PRESBITER (πρεσβύτερος, ὁ — *presbiteros* = mai în vârstă, preot) — denumire dată în Biserica veche creștină, slujitorilor cultului, atât episcopilor cât și preoților, marcând nu ierarhia, ci vârsta acestora.

PRESCURA (slv. *Proskura*) — pâinișoară foarte mică, în formă de cruce sau rotundă, din aluat dospit, peste care, înainte de coacere, se aplică o pecete de lemn cu inițialele numelui Mântuitorului (IS, HR, NI, KA = Iisus Hristos Învingătorul, νικῶ — *nikao* = a învinge). Aceste prescuri se aduc de creștinii ortodocși ca ofrande (προσφορά, ἡ — *prosfora*), prosfare, la slujba sfintei liturghii dimineată, înainte de începerea liturghiei, se dau preotului la Proskomidiar și preotul pregătește din ele

Darurile pentru Sf. Euharistie; v. **Agneț, Miride**.

PRESTOL v. **Pristol**.

PRESVEȘTENIE v. **Prejdeosfeștanie**.

PREZBITER v. **Presbiter**.

PREZBITERIAN, PREZBITERIANISM, v. **Puritanismul**.

PREZBITERIU — se numește casa parohială a preotului catolic, aflată chiar lângă biserică.

PREZBITERIUM, PRESBITERIUM, v. **Altar**.

PREZUMȚIE — păcat împotriva Duhului Sfânt, de care se fac vinovați acei creștini care cred că se pot mântui singuri, fără ajutorul harului divin. În acest păcat au căzut pelagienii, adepții lui Pelagiu (sec. V), care susțineau că omul se poate mântui fără ajutorul harului divin și de acest păcat se fac vinovați și cei care cred că omul se poate mântui numai prin credință („*sola fide*”), fără fapte bune; v. **Protestantism**.

PRICEASNA (rus. *Pricestna* = care participă); v. **Chinonic**.

PRICEASTENIE, PRICESTANIE, PRECESTANIE (slv. *pricenstanie*) — împărtășanie (a lua Sf. Precestanie).

PRICESTNIAR v. **Chinonicar**.

PRICESTUI — a se împărtăși (vechi termen slav, în vechile cărți bisericești).

PRIDVOR, pridvorul bisericii; v. **Exonartex, Priprat**.

PRIHANĂ — păcat; fără prihană — fără păcat; neprihănit — curat, neîntinat.

PRIMAT PAPAL — dogmă a Bisericii Romano-Catolice, formulată în Conciliile Vaticane (I și II, din 1870 și 1963–1965), prin

care se atribuie, după discuții îndelungate în timp (v. **Papa**), papei (episcopului Romei) calitatea de primat, de „episcop al Bisericii universale”, pe baza dreptului de urmaș al Sf. Ap. Petru și de „vicar” (delegat) al lui Hristos pe pământ, singur în măsură să asigure unitatea Bisericii. Această dogmă contravine însă ideii de apostolicitate a Bisericii lui Hristos, deoarece admite extinderea autorității unei Biserici apostolice (de origine apostolică), asupra altor Biserici apostolice, care au fost întemeiate de Sf. Apostoli în diferite centre ale lumii păgâne și iudaice, egale între ele, fiecare având jurisdicția sa și propriile responsabilități locale. Biserica Ortodoxă respinge această dogmă deoarece nu numai Petru, ci toți Apostolii au mărturisit credința în Hristos și pe temelia credinței fiecăruia din ei s-a înălțat Biserica apostolică. Petru a fost considerat de ceilalți Apostoli ca un „protos”, ca un „primat”, în virtutea vârstei și autorității de care s-a bucurat între ei, dar nu pentru că avea un har mai mare decât ceilalți, căci Sf. Duh, în ziua Cincizecimii, nu s-a pogorât în mod diferit asupra lui Petru, ci deopotrivă, asupra tuturor. Primatul episcopului Romei asupra celor cinci patriarhate ale Bisericii, organizate în Pentarhie în vremea Sinoadelor ecumenice (v. **Pentarhie**) putea fi exercitat de oricare dintre cei cinci ierarhi, căci oricare avea dreptul de a fi ales, această funcție exercitându-se pe baza unei legislații bisericești și nu de drept divin, deoarece Mântuitorul n-a dat „primatul” ca o funcție nici uneia dintre Bisericile Apostolice (Roma, Constantinopol, Alexandria, Cezareea, Ierusalim), care erau fiecare obligate să respecte jurisdicția celeilalte și nici unul dintre

episcopi nu putea și nu avea dreptul să se comporte ca „episcop al Bisericii universale”, încălcând dreptul jurisdicțional și autonomia celorlalți. De aceea, în cadrul Pentarhiei, episcopul Romei, în calitate de „primat” nu era decât *primus inter pares*, adică între cei egali, fiecare având aceleași drepturi și fiecare putând fi ales „primat”. **Primut**, noțiune care, în cadrul organizării administrative a Bisericii, se atribuie celui mai înalt conducător; acesta, în Biserica Ortodoxă, este Patriarhul, așa cum, în Biserica Romano-Catolică, este Papa. În România, după Unirea Principatelor și după întregirea țării, în urma primului Război mondial, Mitropolitul Munteniei purta titulatura de Primat, până când Biserica Ortodoxă Română a fost ridicată la rang de Patriarhie; v. **Papa**, **Patriarb**, **Pentarhie**, **Procanon**.

PRIMIKIR (πριμικήριος, ὁ — *primikirios* = primicir; lat. *primicerius* = primicir, primichir) — se numește sfeșnicul cu o singură lumânare purtat de un ajutor al slujitorului la Vohodul mare, la slujba sfintei liturghii). Sfeșnicele cu un braț se aprind la Proskomidiar și simbolizează unitatea Sfintei Treimi.

PRIMIȚII (*primiitiae*, -arum = jertfă păgână) — ofrande din primele roade ale pământului, care se împart pentru sufletele morților, în sâmbăta Moșilor de vară; v. **Parastase**.

PRIMUS INTER PARES, v. **Primat papal**, **Pentarhii**.

PRINOS, **prinoase** — ofrande care se aduc la biserică și se împart pentru cei morți (pâini, fructe etc.); colac ce se dă preotului la înmormântare (în Ardeal, Bucovina, indeosebi). **PRIOR**, v. **Abate**, **Templieri**.

PRIOT — pentru preot (în vorbirea populară). **PRIPLEALE** (slv. *pripāla* = cântare grăbită) — ca parte componentă a troparului, se numește stihul scurt de invocare (ex. „Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, miluiește-ne pe noi”) care precede textul troparelor din rânduiala Aghiazmei mici (ex. la troparul „Ceea ce ai primit bucurie prin înger”). Pripeala este și un fel de refren care se repetă (slv. *priveave* — cântare cu refren doxologic), care începe cu „Bucură-te” și reprezintă frânturi din diferite imne și rugăciuni pentru Maica Domnului. Tot pripeale sunt imnele care se cântă după Polieleu, în cinstea sfinților. Aceste imne se formează din stihuri culese din diferiți psalmi (psalmi aleși, cum se mai numesc aceste imne) și prin care se preamărește, potrivit sărbătorii, numele lui Dumnezeu, al Sf. Fecioare ori al sfântului respectiv. Pripeala se cântă odinioară în mănăstiri, înaintea icoanei sfântului prăznuit, spre a se sublinia că slujba respectivă e drept mulțumită pentru binefacerile acelui sfânt. Pripelele încep de obicei cu: „Veniți toți credincioșii”; aceste compoziții se atribuie unui imnograf român, din sec. XIV, *Kyr Filotei Monahul* (probabil de la Cozia), fost logofăt al lui Mircea cel Bătrân; v. **Mărimuri**, **Troparul**.

PRIPRAT v. **Pridvor**.

PRISLOP — mănăstire în Ardeal (Silvașul de Sus, jud. Hunedoara), întemeiată în sec. XIV de ucenicii lui Nicodim, reconstruită în sec. XVI de domnița Zamfira, fiica domnitorului muntean Moise-Vodă; mănăstirea a fost din nou distrusă în sec. XVIII (1762), în campania declanșată de generalul austriac Bukow

împotriva Bisericii Ortodoxe din Ardeal. Refăcută, mănăstirea există și azi.

PRISTOL (slv. *priestolu* = tron) — Sfânta Masă din altar; v. **Sf. Masă**.

PRISTORNIC, v. **Pistolnic**, **Pistornic**.

PRIVEGHERE, **PRIVEGHIE** (lat. *per-vigilium*) — starea de veghe noaptea la mort, în casa lui; rugăciune în biserică, la slujba de noapte în mănăstire. *Priveghetoare* se mai numește și lumânarea care arde priveghind împreună cu credincioșii la slujba de noapte în biserică pentru Mântuitorul, în Postul Mare, în ajunul hramurilor și la priveghiul mortului. De aici numele de priveghetoare dat păsării care cântă noaptea în crâng și nu doarme ca alte păsări (se spune că priveghetoarea cântă o săptămână, după ce-i zboară puii din cuib; începe scara, tace înspre unsprezece și unu noaptea, și apoi cântă, fără încetare, până în zori (în broșura *De la priveghere la priveghetoare*, de Pr. Prof. Nicolae Popescu, București, 1943); v. **Panibida**.

PROBOJENIE și **PROBREJENIE**, v. **Preobrajenie**.

PROBOTA sau **Probrata** (sl. *frăție*) — mănăstire, ctitorie a lui Petru Rareș, Domnul Moldovei (fiul lui Ștefan cel Mare), zidită la 1530, în localitatea cu același nume din jud. Suceava; în interiorul bisericii se află mormintele ctitorilor, cu inscripția: „Io Petru Voevod, fiul bătrânului Ștefan Voevod și al soției sale Doamna Elina, fiica lui Ioan Despot al Serbiei, ucisă în 1552 din porunca lui Alexandru Lăpușneanu“ (ginerele său). A fost așezată lângă aceste morminte și o lespede de marmură albă, cu numele Doamnei Oltea, mama lui Ștefan cel Mare. Biserica impune în

exterior prin dimensiunile arhitectonice și eleganță, precum și prin armonia proporțiilor din interior și frumoasele picturi murale, din care fragmente s-au mai păstrat până azi.

PROBOTEAZA — termen reg. pentru molitvă (rugăciunea care se citește la patruzeci de zile după nașterea copilului).

PROCANONUL — este titlul unei lucrări serisă de cărturarul ardelean Petru Maior, care argumentează, pe bază scripturistică și patristică, netemeinicia „primatului papal“, afirmând *principiul sinodalității* care stă la temelia Bisericii și conducerii ei.

PROCESIUNE (lat. *processio*, -onis = înaintare, mers) **religioasă** — se numește și rugăciunea care se citește de către preot, în afara bisericii în caz de calamități și asistența constituită într-un convoi (cortegiu) de oameni care urmează pe preoții ce merg în frunte, purtând cruci, prapuri și intonând cântări religioase, până la locul unde are loc slujba. Se fac rugăciuni pentru ploaie, în caz de secetă, pentru încetarea molimelor, a războiului și pentru alte calamități; la Bobotează, când slujba se face afară sau la marginea unui râu. În Sf. Scriptură aflăm despre asemenea procesiuni religioase. Ex. în Vechiul Testament, în Cartea Regilor se vorbește despre aducerea Chivotului Legii de către David, de la Aminadab la Ierusalim („Și, David, cu tot poporul... a pornit la Balaat în Iuda, ca să aducă chivotul Domnului... și Ahio — fiul lui Aminadab — mergea înaintea chivotului Domnului. Iar David și toți fiii lui Israel cântau înaintea Domnului... din psaltire... și din chimvale“ (II Regi 6, 2, 4 și 5). O altă procesiune este aceea făcută de proorocul Ilie pentru încetarea secetei care

ținuse trei ani în Israel, în vremea regelui Ahab; Ilie, împreună cu preoții lui Dumnezeu și urmat de tot poporul, merge sus pe muntele Carmel, unde înalță un rug, aduce jertfă lui Dumnezeu, implorând pe Dumnezeu să trimită din cer foc, să se aprindă rugul și să se înalțe la cer fumul jertfei, să-L înduplece și să pună capăt secetei cumplite. Dumnezeu a ascultat rugăciunile lor și ploaia a început să cadă pe pământ (III Regi cap. 18). O procesiune este și înmormântarea, când cortegiul se îndreaptă spre mormânt.

PROCHIMEN (ὁ προκεείμενος — *o prokeimenos* — așezat înaintea) — este, în cântarea bisericească, stihul (versetul) rămas din psalmul care odinioară preceda pericopa din Apostol; v. **Alleluiarion**, **Lecturi biblice**.

PROCROV v. **Pocrov**.

PRODROM — mănăstire în Muntele Athos, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul.

PRODROMIȚA — icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului (ex. de la mănăstirea Neamț, de la mănăstirea „Dintr-un Lemn” — jud. Vâlcea). Sunt icoane cu chipuri sfinte ale căror ochi te privesc din față, din orice parte le-ai privi. Ochii aceștia te urmăresc, se uită la tine și atunci când îi privești din față, și când îi vezi din dreapta și din stânga. Așa este o icoană a Maicii Domnului de la mănăstirea „Dintr-un Lemn”, precum și icoana murală a Sf. Grigore Decapolitul, zugrăvită de Gh. Tătăreanu în secolul trecut, pe peretele de nord de la Mănăstirea Bistrița, din Oltenia.

PROESTOS (προεστώς, ὁ — *proestos* = primat, șef) — calitate de întâi-stătător, conducător, prezident într-un sobor de preoți care slujesc împreună. Sarcina de proestos o are, în primul rând, episcopul, dacă e în sobor, iar dacă

nu e episcop, sarcina revine celui mai în vârstă dintre slujitori sau celui cu rangul cel mai înalt. Proestos se numește și mai-marele unei mănăstiri (stareț, egumen).

PROFAN — străin de cele sfinte, necunosător în domeniul respectiv.

PROFANATOR — pângăritor, cel ce pângărește, batjocorește lucrurile sacre (o biserică, un mormânt, obiecte sfinte), tradițiile sfinte. Profanare — pângărire.

PROFET, PROFETI (chr. *nabhi*, cum sunt numiți în Vechiul Testament, cu sens de vestitori; „cel ce vestește” în numele Domnului) — profetii erau vestitorii, crainicii lui Iahve, „grăitori din partea lui Dumnezeu” (cf. Ieșire 4, 16). Șirul profetilor începe cu Avraam și activitatea lor se desfășoară de-a lungul istoriei poporului evreu, încheindu-se cu Sf. Ioan Botezătorul, din Noul Testament, „cel care va pregăti calea Domnului”, Înaintemergătorul. Profetii Vechiului Testament dezvoltă ideea de Dumnezeu, văzând în Iahve nu doar pe Dumnezeul unic al lui Israel, ci unicul Dumnezeu și universal. Ei accentuează mesianismul, vestind pe Mântuitorul (Mesia) și venirea Împărăției lui Dumnezeu. Profetii Vechiului Testament se disting prin morala superioară care pune accentul nu pe formalismul riturilor, ci pe credința și cunoașterea lui Dumnezeu. Pe plan social, ei înfierează viciile și propovăduiesc mila, dreptatea și iubirea. Profetii erau aleșii cerului chiar înainte de a se naște (ex. Samsom, Samuel, Ioan Botezătorul ș.a.), au trăit pe pământ asemenea celorlalți oameni, dar ferindu-se de orice păcat. În istoria poporului evreu, chemarea profetului avea un *sens*

religios, de a aduce poporul la Legea sfântă a lui Dumnezeu, și un *rol social*, de a însănătoși viața morală a societății (Moise a fost primul mare profet care a împlinit această chemare dublă). În Sf. Scriptură, în afară de cărțile lui Moise, sunt cuprinse cărțile a încă 16 profeți, dintre care, patru *profeți mari* (Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel) și 12 profeți mici (Osea, Amos, Miheia, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi) (v. **Biblia**). Profet a fost numit și Mahomed; v. **Islamismul**.

PROFORISTICA v. **Ermineutica**.

PROHOD — slujba de înmormântare a Domnului, din Vinerea Mare (a Patimilor) și a Maicii Domnului, la 15 august (Adormirea Maicii Domnului); slujbă de înmormântare, în general; prohodire — bocet, plâns.

PROIMION — prolog, introducere; este numită de unii liturgiști partea de la început a slujbei Utrenicii (până la „Slavă Sfintei... Treimi”), care cuprinde rugăciuni pentru autoritatea sau cărmuirea țării, care odinioară era persoana împăratului; de aceea și elementele care alcătuiesc această parte a slujbei amintesc de împărat (ex. Ps. 19, 10: „Doamne, mântuiește pe împăratul...” și Ps. 20, 1: „Doamne, întru puterea Ta se va veseli împăratul...”). Ps. 19 și 20 se numesc uneori și psalmi împărătești. Rugăciunile pentru conducătorii țării își au temeiul în Sf. Scriptură — Sf. Ap. Pavel îndeamnă în Epistola către Timotei: „... să faceți cereri, rugăciuni, mijlociri, mulțumiri, pentru toți oamenii, pentru împărați și pentru toți care sunt în înalte dregătorii, ca să petrecem viață pașnică... întru toată cuvioșia...” (I Tim 2, 1-2).

PROISTOS v. **Proestos**.

PROLOG — se intitulează cartea bisericească numită și Minologhiu, Minologhi (v. **Sinaxar**, **Minei**). *Proloage*, carte tipărită la mănăstirea Neamț (1854), în 4 tomuri, este o colecție de vieți de sfinți prescurtate. Colecția de Proloage de la Neamț cuprinde viețile sfinților care au jucat un rol deosebit în istoria spiritualității monahale românești.

PROMETEU — numit și „Hristos păgân”, fiind răstignit și chinuit pentru mântuirea și fericirea oamenilor, și „etitorul civilizației umane”, titanul care a furat focul din fierăria lui Hefaistos și l-a adus oamenilor; considerat la origine zeu al focului, după legendă este cel care aduce oamenii înapoi focul de care Zeus îi lipsise, fiindcă oamenii nu mai voiau să-i aducă jertfe. Zeus îl pedepsește pe Prometeu să stea încătușat de o stâncă în Caucaz și să-i mănânce vulturul ficatul, care creștea la loc și astfel chinul nu mai contenea în veci. Mitul lui Prometeu a generat o întreagă literatură, din antichitate până azi. Prometeu a devenit un simbol al eroului care se sacrifică pentru binele omenirii.

PRONAOS (πρόναος, ὁ — *pronaos*) sau **nartică** (νόρθξ, ἡ — *nartix* = vestibulul unui templu) numit și *tinda bisericii* — este încăperea de la intrarea dinspre apus a bisericii. Aici stăteau odinioară catehumenii și penitenții, iar azi, la țară, stau femeile. În vechile biserici, pronaosul era o încăpere despărțită de naos printr-un zid, având uși de comunicare; cu timpul, zidurile au fost înlocuite de arcade susținute de stâlpi, iar la bisericile construite în ultimele două secole pronaosul a devenit o prelungire a naosului, de care nu mai e despărțit

prin nimic. Pronaosul e acoperit de cele mai multe ori de o boltă semicirculară sau chiar de două, cu sau fără turlă. În turla pronaosului se află de obicei și *clopotnița*, când nu este pentru aceasta o construcție separată. În bisericile vechi moldovenești (sec. XVI) există un pronaos exterior (*exonartex*), în afara ușii principale de intrare în biserică, închis cu zid (la Voroneț, Putna, Solca, Sucevița ș.a.). În restul provinciilor românești, în locul pronaosului exterior se află un *pridvor* deschis, mărginit de coloane, sprijinite pe o balustradă de zid, având un acoperiș așezat pe un plan inferior acoperișului bisericii. În pronaos se află *cafasul*, un fel de balcon înspre peretele de la intrare, unde cântă corul bisericii, în timpul sf. liturghii. Pictura pronaosului înfățișează sfinți din Minee și sfinți români, iar pe peretele de la intrare, în dreapta și în stânga ușii, în interior se află, în stânga, *tabloul votiv* (friza ctitorilor), iar în dreapta e portretul ierarhului locului, în vremea căruia s-a ctitorit sfântul lăcaș. Pe peretele exterior al pronaosului, deasupra ușii de la intrare se zugrăvește icoana hramului bisericii respective, icoană pe care o mai găsim și pe catapeteasmă, jos, în partea de sud a icoanei împărătești a Mântuitorului. În pronaos se săvârșesc servicii divine cu caracter doxologic (adică de mulțumire și slăvire a lui Dumnezeu), pavecernița (slujba de seară ce se săvârșește după vecernie) și miezonoptica (slujba de la miezul nopții, care se face în mănăstiri); aici se fac și *molitfele* (diferite rugăciuni de dezlegare: pentru mamele care au născut, pentru tinerii căsătoriți și pentru credincioșii care se spovedesc; înainte se făceau aici *exorcismele*, adică rugăciuni pentru

alungarea duhurilor rele de la cei posedați de diavol (*energumeni*). În ajunul hramurilor și marilor sărbători, aici se săvârșește *Litia* — slujba binecuvântării artoselor (v. *Artos*) și tot în pronaos se află și cristelnița sau colimvitra (vasul în care se face botezul copiilor).

PRONIE sau **PROVIDENȚA** (πρόνοια, ἡ — *pronoia*, i = providență, prevedere; lat. *providentia*) — este *purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de creaturile Sale*. *Pronia*, după definiția Sf. Ioan Damaschin „este grija pe care o are Dumnezeu de existență, este voința lui Dumnezeu în virtutea căreia toate existențele primesc conducerea potrivită în chipul cel mai bun și cel mai vrednic de Dumnezeu”. Sf. Antonie cel Mare spune despre pronie: „Acea ce ține lumea este pronia lui Dumnezeu; și nu se află loc lipsit de pronie. Iar pronia este cuvântul desăvârșit al lui Dumnezeu, care dă chip materiei ce vine în lume și e ziditorul și meșterul tuturor celor ce se fac. Nici materia nu poate fi pusă în rândulială fără puterea cuvântului care deosebește lucrurile. Iar cuvântul este chipul și mintea, înțelepciunea și pronia lui Dumnezeu” (*Filocalia* I, p. 32, ed. 1946).

PROOROC (slv. *proroku*) — profet, vizionar, cel ce convorbește cu Dumnezeu; v. **Profet**. **PROPEDIE** v. **Enhiridie**.

PROPIȚIATORIU (lat. *propitio* = a face o jertfă pentru a câștiga bunăvoința zeilor, a divinității, a îndupleca). Prin jertfa care se aduce la sf. liturghie, se conferă acestei slujbe o mare putere propițiatorie, adică de câștigare a îndurării lui Dumnezeu pentru iertarea păcatelor oamenilor (v. **Altar**). Aceasta este o explicație a apariției unui mare număr de altare în bisericile apusene (în Evul Mediu) spre a se

putea sluji cât mai multe liturghii într-o zi, ca să se ierte cât mai multe păcate.

PROPOVĂDUIRE — predicare, transmiterea unei învățături; propovăduirea Evangheliei.

PROROC v. **Prooroc**.

PROSCHINITAR (προσκυνητάριον, τό — *proskinitarion* = altar pentru rugăciuni) — *tetrapod* de pus icoane, iconostas; și cu înțeles de carte de rugăciuni (ex. *Proschinitar sau Închinătoriu Sfintelor Icoane* de Anton Pann, 1852; *Proschinitarul Sf. Munte Athos* al lui Ioan Comnen, tipărit de Antim Ivireanul, în 1701); v. **Tetrapod**.

PROSCOMIDIAR (θυσιαστήριον, τό — *thriastirion*) — numit în vechime *jertfelnic* (πρόθεσις, ἡ — *prothesis* = punere înaintea, ofrandă) pentru că aici se aduc darurile credincioșilor; este absidiola de miazănoapte a altarului (v. **Altar**) unde preotul pregătește „cinstitele daruri” (prescurile și vinul) pentru a fi sfințite la sf. Euharistie. Proskomidiar se numește și masa din această firidă pe care se pregătesc darurile și unde se păstrează și sfintele vase: potirul, discul, copia, steluța, buretele, acoperămintele (pocrovețe) necesare preotului la săvârșirea cultului. Proskomidiarul închipuie staulul în care S-a născut Iisus, dar și mormântul în care a fost îngropat, spune Sf. Simeon al Tesalonicului.

PROSCOMIDIE (προσκομιδή, ἡ — *proskomidi*, i, de la προσκομίζειν — *proskomizein* = a aduce, a pune înaintea, a oferi) — este ritualul sau rânduiala pregătirii și binecuvântării (afierosirii) Cinstitelor Daruri, adică a materiei (pâinea și vinul) jertfei liturgice. Proskomidia este prima parte a sf. liturghii, deși în Liturghier această rânduială are

forma și întinderea unei adevărate slujbe aparte, cu un titlu propriu, cu o formulă de binecuvântare, la început și cu una de încheiere, la sfârșit. În mănăstiri, timpul săvârșirii proskomidiei este între Utrenie și Liturghie, când se săvârșește și slujba Ceasurilor, dar în bisericile de enorie, unde nu se face slujba Ceasurilor, Proskomidia se săvârșește în timpul Utreniei, în altar la Proskomidiar. Spre deosebire de celelalte părți ale liturghiei, proskomidia se săvârșește numai de preot, fără participarea credincioșilor (a cântăreților) și fără ca aceștia să audă sau să vadă ceva din ea. Ritualul Proskomidiei constă în pregătirea și binecuvântarea sau afierosirea Darurilor de pâine și vin pentru Sf. Jertfă. Rugăciunea de afierosire sau *Rugăciunea Proskomidiei* este cea mai importantă din ritualul Proskomidiei pentru că prin ea pâinea și vinul aduse de credincioși primesc caracterul de ofrande sau daruri de jertfă. Materia jertfei creștine constă în vin amestecat cu apă, pe care și Mântuitorul le-a folosit la Cina cea de Taină. Pâinea făcută din mulțimea boabelor de grâu și vinul din boabele de struguri simbolizează comunitatea spirituală care leagă între ei pe toți membrii Bisericii. Biserica este trupul lui Hristos, trupul tainic în care se unesc toți credincioșii și din care ei fac parte. Apa care se toarnă în vinul de jertfă, și care în mod natural este un element ce condiționează viața, simbolizează pe credincioșii laici, iar amestecul ei cu vinul înseamnă încorporarea la Hristos a tuturor credincioșilor, pentru că El S-a jertfit pentru toți oamenii. Darurile credincioșilor (pâinea și vinul) aduse de ei la altar, sunt expresia văzută a participării lor concrete la Sf. Jertfă, care se

aduce prin preot la liturghie. Pâinea folosită de Biserica Ortodoxă nu este azimă, ci *pâinea dospită* (ἄρτος, ὁ — *artos, o*), deoarece cu astfel de pâine s-a săvârșit și Cîna lui Hristos (care a avut loc în joia dinaintea Paștelui iudaic, când urma să se consume azimă, pentru care Paștele iudaic se mai numește și *Sărbătorea azimilor*). Pâinea dospită cu aluat simbolizează sufletul desăvârșit și întruparea desăvârșită a Domnului Iisus. Pâinea cu aluat amintește de aluatul nestricăciunii cu care Mântuitorul a asemănat împărăția cerurilor (Luca 13, 20–21) și care este Hristos însuși. Pâinea folosită la Proskomidie se numește *prescură* (v. **Prescură**). Din ea preotul scoate *miridele* (v. **Miride**), folosindu-se de obiectele de cult care stau la Proskomidiar: *copia* (v. **Copia**), *buretele* cu care se adună firimiturile prescurilor tăiate și care se pun pe Sf. Disc (v. **Disc**, **Miride**); se ia apoi *steluța* (obiect ritual, simbolizând steaua de la Betleem), numită și *asterisc* sau *avezdă*, se tămăiază cu fum din cădelniță și se așează pe Sf. Disc, rostindu-se cuvintele: „Și venind steaua a stat deasupra unde era Pruncul”; preotul ia apoi acoperământul discului (pocrovăț) (v. **Acoperământ**) și acoperă Sf. Disc, tămăindu-l, așa cum a făcut și cu Potirul, iar peste ele pune un acoperământ mai mare, numit *Aer* (v. **Aer**). Astfel așezate pe masa de la proskomidiar, cinstitele Daruri sunt din nou tămădiate, binecuvântate și slujba Proskomidiei se încheie cu rugăciunea: „Slavă, Ție, Hristoase, Dumnezeuul nostru...”; rugăciune numită *apolis* sau *otpusť* (v. **Apolis**). Acoperirea Darurilor și rămânerea lor tainică la Proskomidiar până la Vohodul mare (v. **Vohod**) însemnează vremea

necunoscută a vieții lui Iisus, petrecută de El la Nazaret și Capernaum, înainte de Botezul Său și de începerea lucrării Sale în lume (comentează Sf. Gherman și Nicolae Cabasila). Fumul tămâiei (cădirea) de la sfârșitul Proskomidiei simbolizează aromatele cu care a fost îmbălsămat trupul Domnului (cf. Sf. Gherman), mirida pentru Sf. Fecioară (numită și *Bogorodița*, *Bogorodicina* sau *Panaghia*) așezată pe Sf. Disc închipuie pe Maica Domnului îndurerată, la picioarele Crucii-Fiului Său răstignit. Privind dublul *symbolism al Proskomidiei* (închipuind și Nașterea și Moartea lui Hristos), Proskomidiarul, locul săvârșirii slujbei, închipuiește și peștera, staulul sau ieslea în care S-a născut Iisus, dar și Golgota sau locul Răstignirii (comentează Sf. Gherman și Meletie Sirigul). Cât stau la Proskomidiar, cinstitele Daruri nu se prefac în Trupul și Sângele Domnului, ci sunt numai un simbol, o închipuire a Sf. Trup și Sânge, cum le numește *Liturghierul* ortodox: „Punând înaintea celor ce închipuiesc Sfântul Trup și Sânge al Hristosului Tău” (Liturghia Sf. Vasile cel Mare, la Epicleză). Numai în cursul Liturghiei credincioșilor, și anume când se va sfârși Jertfa, adică sfințirea și prefacerea Darurilor, va avea loc adevărata pomenire sau comemorare a morții lui Hristos. Miridele care se așează lângă Sf. Agneț pe Sf. Disc (v. **Agneț**) sunt: întâi pentru Sf. Fecioară, care o arată pe ea, stând în cer de-a dreapta Fiului ei, mai presus de toți sfinții („Stătut-a împărăteasa de-a dreapta Ta, îmbrăcată în haină aurită și prea înfrumusețată”, Ps. 44, 11). Miridele în cinstea celor nouă cete ale sfinților, împărțiți astfel după cele nouă cete îngerești, reprezintă mulțimea sfinților care

formează *Biserica triumfătoare* sau slăvită, din ceruri. Miridele pentru vii și morți reprezintă *Biserica luptătoare*. Aceste miride se scot și se aduc spre „poménirea și iertarea păcatelor” credincioșilor vii și morți. Miridele pentru sfinți reprezintă o formă a cultului de venerație adus sfinților și o formă de mulțumire către Dumnezeu pentru slava și cinstea cu care i-a încununat. Ritualul Proscomidiei, Sf. Agneț și miridele au un sens mistic și eclesiologic. Ele reprezintă acum *Biserica universală*, din toate timpurile și locurile, atât cea de pe pământ (luptătoare) cât și cea din ceruri (triumfătoare). Acest sens eclesiologic îl formulează Sf. Simion al Tesalonicului: „Am înțeles cum prin această dumnezeiască închipuire și istorisire a Sfintei Proscomidii, vedem pe Iisus și întreagă Biserica Lui. Îl vedem în mijloc pe Hristos Însuși, Lumina cea adevărată și viața cea veșnică. El este în mijloc prin Agneț, iar Mama Lui de-a dreapta, prin miridă, sfinții și îngerii de-a stânga, iar dedesubt întreaga adunare a credincioșilor Lui, dreptmăritori. Aceasta este Taina cea mare: Dumnezeu între oameni și Dumnezeu care S-a întrupat pentru dânșii. Aceasta este împărăția ce va să fie și petrecerea vieții celei veșnice: Dumnezeu cu noi, văzut și împărtășit” (în lucrarea „Despre Sfânta Liturghie”). În sens mistic (eshatologic), Proscomidiarul și Sf. Disc înseamnă tronul Mântuitorului ca Împărat în mijlocul Bisericii Sale și Scaunul Său, la Judecata din urmă, zugrăvit la intrarea bisericilor noastre ortodoxe.

PROSCOMISARION sau **PROSCOMISARIU** — cu sens de pomelnic: „Pomelnicul sf. mănăstiri «Dintr-un Lemn», ce să zice proscomisarion” (în rev. *Mitropolia Olteniei*, 1956,

4–5, p. 260), ca și pomelnicul bisericii Sf. Paraschivă (Sf. Vineri) din Râmnicu Vâlcea (în rev. *Mitropolia Olteniei*, 1958, 7–8, 563); Proscomisariu e numit și Pomelnicul Mitropoliei din Târgoviște, scris la 1967, aflat la BAR, mss. 2101, reprodus la Cartoian și Bianu, *Album de paleografie românească*, București, 1940, Pl. XV.

PROSFORA (προσφορά, ἡ — *prosfora* = pâine pentru ofrandă) — *prescură*; v. **Prescură**, **Anafură**.

PROSLĂVIRE — adorare, preamărire a lui Dumnezeu.

PROSOMIE v. **Podobie**.

PROTESIS v. **Proscomidiar**.

PROTESTANTISM — confesiune creștină care apare în istoria Bisericii în prima jumătate a secolului XVI, ca o reacție împotriva papalității și abuzurilor Bisericii Romano-Catolice. Reprezentanții acestei mișcări protestatare (de unde și numele de protestantism) sunt *Luther*, *Calvin* și *Zwingli*, care inițiază cele trei curente din sânul protestantismului: *Luteranismul*, *Calvinismul* și *Zwinglianismul*, care, prin doctrină și cult, se deosebesc fundamental de Biserica Ortodoxă și de cea Catolică. Protestanții resping caracterul sacramental al Bisericii, nu acceptă instituția preoției și nici Sfintele Taine, în afară de Botez și Euharistie și într-o măsură, Taina pocăinței. Ei admit valoarea soteriologică (mântuitoare) a jertfei de pe Golgota, dar nu atribuie nici o valoare sacramentală (sfințitoare) jertfei liturgice ca act de cult. Ei admit că unica jertfă în cult este cea spirituală, adică rugăciunea, virtuțile morale și cântarea bisericască, singurele forme prin care omul

cinstește cu adevărat pe Dumnezeu. Protestanții pun în centrul cultului lor cuvântul, propovăduirea învățaturii prin citirea și explicarea textului biblic, predica, încadrată de rugăciune și cântare; ei afirmă că legătura dintre Dumnezeu și om se realizează numai prin rugăciune și direct, de către fiecare credincios în parte, fără mijlocirea clerului (de aceea nu recunosc preoția), conducătorii lor religioși purtând numele de *pastori*. Nefiind nevoie de mijlocitori între credincioși și Dumnezeu, mântuirea dobândindu-se *numai prin credință* („*sola fide*“) și fără fapte bune, protestanții resping cultul Sfinților și al Maicii Domnului (cărora Biserica Ortodoxă și cea Catolică le acordă o cinstită înaltă, considerându-i mijlocitori ai rugăciunilor credincioșilor în fața lui Dumnezeu); sunt respinse posturile, cultul morților; neavând preoți, cultul lor simplu este săvârșit de persoane laice, căsătorite sau nu (care pot fi de ambele sexe), pastori, presbiteri și predicatori care, în case de rugăciuni, interpretează Sf. Scriptură, considerată singurul izvor de credință, negând valoarea Sfintei Tradiții, care pentru catolici și ortodocși este considerată al doilea izvor de credință, alături de Sf. Scriptură. Neadmițând taina Preoției, existența episcopatului în protestantism nu este o problemă de sacerdoțiu, ci doar o ierarhie administrativă (episcopii lor fiind și căsătoriți). În mișcarea de Reformă intră și Biserica anglicană; v. **Anglicanismul**.

PROTOCANON — cărțile canonice ale Vechiului Testament, recunoscute de evrei și menținute în Thora (sec. I î.Hr.).

PROTODIACON v. **Arhidiacon**.

PROTOEVANGHEL — cea mai veche profetie despre venirea unui Mântuitor (Mesia), cuprinsă în Vechiul Testament (Facere 3, 15).

PROTOIEREU v. **Protopop**.

PROTOIERIE v. **Protopopiat**.

PROTOPOP (πρωτοπopeύς — *protierets*, πρωτοπαπᾶς — *protopapas* = înaintea preotului, preot superior sau protoiereul) — se numește conducătorul unui protopopiat sau protoierie. El se recrutează dintre preoții care au o vechime în activitate și au studii superioare (licențiat sau doctor în Teologie), este numit de Chiriarh (episcop), fiind ales dintre cei trei preoți recomandați de un colegiu, constituit din toți preoții și diaconii din protopopiatul respectiv. Obligația protopopului este de a îndruma, a coordona și a supraveghea activitatea bisericească a parohiilor din protopopiat (conform Regulamentului), fiind și organul de legătură între Parohie și Eparhie.

PROTOPOPIATUL — este o circumscripție administrativă bisericească, cuprinzând mai multe parohii din aceeași Eparhie. Întinderea teritorială a protopopiatului sau protoieriei se determină de Adunarea Eparhială. Fiecare protoierie are o cancelarie, condusă de protopop, ajutat de un secretar-preot și alți salariați.

PROTOPREZBITER,-Ă — protopop, protopopeasă.

PROTOPSALT (πρωτοψάλτης, ὁ — *protopsaltis*) — întâiul cântăreț, la o catedrală.

PROTOS v. **Proestos**.

PROTOSINGEL, PROTOSINGHEL (πρωτοσύγγελος, ὁ — *protosinghelos*) — grad monahal acordat de Chiriarhul respectiv, cu aprobarea Sinodului Mitropolitan.

PROVIDENȚA v. **Pronia**.

PROVIDENȚIAL — salvator, bucurie venită ca din cer.

PROZELIT, PROSELIT (lat. *proxelytus* = convertit) — convertit, adus la o credință nouă. Apostolii făceau prozeliti dintre iudei și dintre păgâni.

PROZELITISM — acțiunea de convertire, de convingere la o credință.

PROZODIA (*prosodia*, -ae; προσωδία, η — *prosodia*, i = accent, cantitatea silabelor) — cantitate de silabe în măsură metrică, poezie, cântare, acompaniament, pronunțarea cuvintelor după accent, reguli de compoziție a poeziei vechi grecești și latine; carte care cuprinde aceste reguli de compoziție, de versificație.

PSALM, PSALMI (ψαλμός, ὁ — *psalmos*, o = psalm, cântare dintr-un instrument cu coarde, deoarece psalmii se cântau acompaniați la harfă) — creații lirice, cu fond religios; formează una din cărțile Vechiului Testament, intitulată *Psalmi* și atribuită regelui David. În număr de 151 (150 canonici și 1 psalm necanonic), psalmii au fost reușiți în primele secole ale creștinismului în cartea numită *Psalter*. Tematica psalmilor cuprinde marile probleme religioase ale Vechiului Testament: Dumnezeu și lumea creată de El, îngerii, omul și destinul lui pe pământ și după moarte; momente din istoria poporului evreu, Ierusalimul și Legea lui Dumnezeu, Pronia divină, pedeapsă și răsplată, idcea mesianică. Pentru marea bogăție de sentimente pioase și religioase a conținutului lor, psalmii și-au găsit un profund ecou în sufletul credincioșilor și de aceea, de la început au intrat în cult ca un mijloc de exprimare a slăvirii lui Dumnezeu. Din cultul

iudaic, ei au intrat, din primele veacuri, în cultul creștin. Cei dintâi și mai importanți psalmi folosiți în cultul Bisericii primare au fost psalmii mesianici, în care s-a profetit, mai mult sau mai puțin clar, venirea Mântuitorului, viața și activitatea, patimile și moartea Sa (ca ex. Ps. 2, 21, 33, 34, 68, 71 ș.a.). La început, psalmii se cântau atât în cultul public, cât și în cel particular; numărul psalmilor cântați la diferitele servicii divine era variabil și în funcție de cum erau fixați și hotărâți de episcopul locului. Cu timpul s-a introdus o reglementare. Astăzi rânduiala citirii și cântării psalmilor la fiecare slujbă este cuprinsă în cărțile liturgice (Tipicul și Psaltirea). Modul de cântare a psalmilor în Biserica veche era *cântarea responsorială* și *cântarea antifonică*. Cântarea responsorială (responsorială), singurul fel de cântare în Biserică până prin sec. IV, era condusă de cântărețul bisericii, care cânta versetele din psalmii rânduiți la slujba respectivă, iar credincioșii din biserică îl acompaniau prin diferite refrene sau răspunsuri scurte — „Aliluia” („Lăudați pe Domnul”, la Ps. 134), „Auzi-mă, Doamne!” (la Ps. 140) ș.a. —, dintre care unele — „Că în veac este mila Lui” (la Ps. 135) — au rămas până azi în cultul ortodox. *Cântarea antifonică* (ἀντίφωνος — *antifonos* = alternativă, care răspunde contrariu) constă în executarea întregului psalm de către toți credincioșii din biserică, împărțiți în două cete (grupe sau coruri), care cântau alternativ versetele (stihurile) psalmilor: de o parte cântau vocile groase (ale bărbaților), de cealaltă parte, vocile subțiri (ale femeilor și copiilor). La sfârșitul psalmului ambele coruri se uneau și cântau în comun un final sau un refren, care

putea să fie un verset din psalm (cum se repetă azi, de ex. versetele 23 și 25 la sfârșitul Ps. 103, la rânduiala Vecerniei), o formulă doxologică (ex. Aliluia) sau imnologică mai nouă, ca formula Doxologiei de azi („Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh“). Acest mod de cântare a psalmilor, în care rolul credincioșilor sporește, a fost utilizat de Biserică încă din sec. II–III, în lupta cu ereziile; generalizarea lui în cult are loc în sec. IV, când se intensifică lupta Bisericii împotriva ereziilor. Cântarea antifonică s-a păstrat până azi în cultul ortodox; v. **Biblia**, **Aleluiarion**.

PSALMI ALELUIATICI v. **Prochimen**.

PSALMI ALELUICI sau **de laudă** — numiți așa după refrenul ebraic Aleluia (Ps. 148, 149, 150). Ei sunt o moștenire din vechiul cult iudaic și se mai citesc în întregime (cum se citeau în trecut) numai în zilele care nu au stihiri la Laude, în Minei. La slujba din duminici și sărbători au rămas din ei numai primele două versete ale psalmului 148 și câteva stihuri din ceilalți psalmi (149, 9; 150, 1–6; 9, 32). Fiind rânduiți pe teme, ei marchează caracterul momentului slujbei: *Psalmii de dimineață* (Ps. 112; 87; 4; 62 etc.), *Psalmii de seară* (Ps. 6; Ps. 118).

PSALMI ANTIFONICI (Ps. 102 și 145) — s-au păstrat în Liturgia catehumenilor din vechea rânduială a Liturghiei, împreună cu cele trei rugăciuni ale antifoanelor (care se citesc azi în taină, la începutul Liturghiei). La început psalmii antifonici se cântau în întregime, treptat însă între versetele lor s-au intercalat imnele noi, de compoziție creștină, și astfel versetele lor s-au împuținat.

PSALMIST, psalmistul David — autor de

psalmi.

PSALMODIE — cântare în biserică, modalitate de a cânta monoton, pe aceeași notă, psalmi, rugăciuni; recitare în tonalitate egală, târâgănat.

PSALOM — psalm.

PSALT — cântăreț de biserică.

PSALTERION — vechi instrument muzical cu coarde, cu care se acompaniau psalmii.

PSALTICHIE — cântare bisericească, specifică în cultul ortodox.

PSALTIRE (ψαλμός, ὁ — *psalmos*, o = cântare, odă și ψαλτήριον, τό — *psaltirion* = instrument muzical de acompaniat; βιβλος ψάλμων — *biblos psalmon* = Cartea Psalmilor; lat. *Psalmorum liber* sau *Psalterium*) — este una din cărțile Vechiului Testament care a constituit prima formă de cântare în cultul creștin. Cântarea psalmilor alterna cu lecturile biblice, fapt care explică și gruparea lor pe capitole numite *catisme* (v. **Catisme**). Psalmii se cântă mai mult la slujbele Vecerniei și Utreniei. Psaltirea cuprinde cele mai frumoase imne de slăvire a lui Dumnezeu, ceea ce explică și folosirea frecventă atât în cult, cât și ca lectură de pietate creștină. O dovadă o constituie și faptul că Psaltirea este una dintre cărțile de cult cu cea mai veche traducere cunoscută în limba română (manuscrisele cunoscute sub numele de: Psaltirea Șcheiană și Psaltirea Voronețiană, din sec. XVI) și printre primele tipărituri românești (Psaltirea lui Coresi, 1570). Psaltirea este una din cărțile biblice cel mai mult și de timpuriu tradusă în limba latină și încadrată în literaturile europene. Încă din sec. IV, Fericitul Ieronim face trei traduceri ale Psaltirii: *Psalterium Romanum*

(383), *Psalterium Gallicanum* (387), cea mai răspândită, și *Psalterium iuxta Hebreos* (393). Se crede că și pentru primii creștini români s-a tradus Psaltirea sau părți din ea. Dovadă de posibilă existență a unor astfel de texte vechi la români sunt cuvintele pe care traducătorii textelor maramureșene (Psaltirea șcheiană, Psaltirea voronețeană și celelalte) nu le puteau lua din lb. slavonă, unde nu existau, și nici din limbajul viu, unde nu se foloseau, ci ele le-au parvenit prin copii din traduceri vechi, existente înainte de adoptarea alfabetului slavon. Traducătorii le-au acceptat ca tradiționale și necesare (ex. cuvinte de origine tracă: părătare, vence, prevence, agru etc. și din limbaj autohton, căci nu se află nici în limba latină și sunt folosite alături de latinisme), dovadă că încă în timpul formării limbii române s-au efectuat și traduceri de texte liturgice, necesare pentru atragerea la creștinism. Descoperirea arheologică dintr-un cimitir al Bisericii copte din Egipt (în apropiere de piramidele de la Giseh), a unei Psaltiri în lb. coptă, datând din sec. IV creștin (și care în 1922 a fost expusă la Muzeul Bisericii Copte din Cairo), arată valoarea pe care această carte a avut-o întotdeauna pentru pietatea și cultul creștin, care a impus traducerea ei în limbile naționale, nu numai în lb. greacă și latină.

PSIF, PSIFOS (ψῡφος, ὄ — *psifos* = vot, sufragiu) — se numește alegerea unui ierarh.

PSIFISTON — semn muzical psaltic.

PTOHOCOMION (ptwocome (on, tō — *ptohokomeion* = spital pentru săraci); v.

Gherocomiile.

PUNEREA — ca termen liturgic, se referă la gestul ritual din Taina hirotoniei, săvârșită

de episcop, pentru a sfinți pe viitorul preot, prin *punerea mâinilor* (ritual pe care-l împlineau și Apostolii, când sfințeau episcopi și preoți); *punerea în mormânt*, temă iconografică reprezentând înmormântarea lui Iisus, după coborârea Lui de pe cruce (scenă pictată pe epitaf). *Punerea mâinilor* (ἡ ἐπίθεσις τῆν χειρῶν — *epithesis tou heiron*) este și un act ritual de binecuvântare prin care, prin mijlocirea sfințiților slujitori ai Bisericii, se face transmiterea darului sfânt al lui Dumnezeu. Mântuitorul binecuvintează copiii, punându-și mâinile peste ei: „I s-au adus copii, ca să-Și pună mâinile peste ei și să Se roage. Și punându-Și mâinile peste ei, S-a dus de acolo...” (Matei 19, 13 și 15). Ritualul punerii mâinilor îl întâlnim atât în Noul Testament, cât și în Vechiul Testament, unde se vede că prin acest ritual se întărea dreptul slujirii preoțești, cât și cel de conducător al poporului (Numeri 8, 10; 27, 18 și 23). De asemenea, preoții puneau mâinile deasupra capului vițelului de jertfă, ca asupra lui să cadă păcatele poporului și să se spele prin sângele lui (Levitic 8, 14–15). Credința în puterea sfințitoare a punerii mâinilor o întâlnim și în Noul Testament: „Fiica mea e pe moarte (a zis Iair Mântuitorului), ci, venind, pune mâinile peste ea, ca să scape și să trăiască” (Marcu 5, 23). Prin punerea mâinilor, Mântuitorul vindeca pe cei bolnavi (Marcu 6, 5). Puterea vindecării prin ritualul punerii mâinilor a fost transmisă de Iisus și Sfinților Apostoli, care o vor lăsa Bisericii prin Taina Sf. Maslu: „Peste cei bolnavi își vor pune mâinile și se vor face sănătoși” (Marcu 16, 18). La slujbele pentru bolnavi, preotul pune epitrahilul pe capul lor, se roagă și punând mâna

pe capul lor îi binecuvîntează, la sfârșit. Semnificația sfințitoare a gestului se va păstra în Sfintele Taine, în general — Spovedania, Hirotonia (E.B.LG, 19, pag. 756).

PURCEDE — cu sens de a porni, a pleca („...a purces la drum“), dar bisericesc cu sens de «a emana», «a izvorî», despre Sf. Duh, „Care de la Tatăl purcede...” (Simbolul Credinței).

PURGATORIU (lat. *purgatorium*) — în doctrina catolică despre viața viitoare, purgatoriul este un *loc intermediar între rai și iad*, unde, după moarte, merg sufletele cu păcate mai ușoare să se purifice, spre a trece în rai. Dogma despre Purgatoriu, formulată la Sinoadele din Florența (1439) și Trident (1562) nu este admisă în Ortodoxie și în Protestantism. Concepția romano-catolică despre viața de dincolo este reflectată în literatură, în celebra operă a lui Dante Alighieri, „Divina comedie”, în cele trei cărți în care e împărțită sub titlurile: *Infernul, Purgatoriul, Paradisul*.

PURIFICARE (lat. *purifico* = a curăți, a șterge o pângărire prin ceremonii religioase; *purificatio, -onis* = ceremonie religioasă pentru purificare) — pe plan religios are un aspect moral, cu referire la curăția sufletească prin fuga de păcat, curățirea de păcate prin pocăință, hotărârea de îndreptare și împărtășirea cu Sfintele Taine, dar și un aspect material, care constă în ritualul spălării mâinilor, înainte de săvârșirea cultului divin, ritual pe care îl întâlnim și la preoții Vechiului Testament și în Biserica creștină.

PURIM — sărbătoare în calendarul mozaic despre a cărei origine ni se spune în Cartea *Estera*, din Vechiul Testament. În sec. VI, în

vremea cuceririi Iudeii de medo-perși, o parte din iudei au fost luați robi și duși în Persia, de unde mulți nu s-au mai întors. În sec. V î.Hr., când domnea împăratul Xerxe (486–496), un demnitar al acestuia, numit Aman, care-i ura mult pe evrei, a hotărât exterminarea lor din imperiul persan. Înainte de Aman, funcția acestuia fusese a lui Mardoheu, un evreu înțelept, cu a cărui nepoată, Estera, se căsătorise împăratul. Mardoheu află de planurile lui Aman și prin stăruințele Esterei pe lângă Xerxe, Aman este spânzurat, și cu încuviințarea împăratului este numit în funcție Mardoheu, care anulează toate hotărârile lui Aman și evreii sunt salvați. Ziua pe care Aman o hotărâse, prin tragere la sorți, să fie a exterminării evreilor a fost aleasă, prin voința Esterei, să fie sărbătoarea libertății lor. Această sărbătoare s-a numit *Purim*, de la cuvântul ebraic „pur”, care înseamnă „sorți” și are loc în ziua de 13 luna Adar (Martie). În Talmud și în folclorul evreilor, această zi a rămas, ca și Hanuca, sărbătoarea bucuriei, așa cum se reflectă și în unele aforisme: „Păzește-te pe cât poți să nu te veselești atunci când nu trebuie, dar de Hanuca și de Purim să te bucuri în Dumnezeu”, „Chiar dacă toate sărbătorile noastre vor dispărea, zilele de Purim nu vor înceta nicicând să existe”.

PURITAN — persoană rigoristă, privind respectarea principiilor moral-religioase; v. **Puritanismul**.

PURITANISMUL sau **PRESBITERIANISMUL** — este o divizare din Biserica anglicană, produsă în sec. XVI (1567) de „non-conformiști” și „disidenți” care n-au acceptat organizația episcopală a Bisericii anglicane

(Biserică situată între catolicism și protestantism, deoarece admite principii din ambele confesiuni). Puritanii sau presbiterienii se consideră mai aproape de spiritul Evangheliei și aleg ca for conducător sinodul, format din bătrânii (*prezbiterii*) comunităților disidente, care nu se mai supun unei Biserici ierarhice. Mulți presbiterieni se aflau în Scoția unde, în vremea reginei Elisabeta (1558–1603) a Angliei, au fost persecutați și renegați, parte din ei fiind chiar expulzați în America. Biserica presbiteriană se reorganizează consolidându-se sub conducerea lui John Knox (+1572), fost ucenic al lui Calvin. Knox era un om sever, cu o viață foarte sobră, caracteristică pe care caută să o imprime și Bisericii pe care o conduce. El se consideră alesul lui Dumnezeu, trimis să readucă viața austeră într-o Biserică fără ierarhie sacerdotală, condusă doar de bătrânii aleși de credincioșii fiecărei comunități. Comunitățile puritane ale lui Knox formau, în Scoția, o adevărată teocrație, care ținea locul Statului și, consolidându-se în timp, a rămas, până azi, o Biserică puritană-presbiteriană ce interzice propaganda oricărei reforme și a catolicismului în această regiune. În Anglia, Biserica dominantă este cea episcopală sau Anglicanismul, care s-a impus și în Irlanda ca Biserică de Stat, deși acolo trei pătrimi din populație este catolică. Guvernul englez acordă azi egalitate confesională în tot Regatul, dar conflictele religioase, chiar sângeroase, ca în Irlanda, n-au încetat (ca și în trecut).

PUSTNIC — singuratic, călugăr trăitor într-un schit, izolat de mănăstire, departe de lume; anahoret, sihastru; v. **Anahoret**, **Rasofo**.

PUTERI („domnii, puteri și stăpânii”) — categorii de îngeri; v. **Îngeri**.

PUTNA — mănăstire (în com. Putna, jud. Suceava), zidită de domnitorul Ștefan cel Mare (între anii 1466–1469), care în 1481 a terminat și zidurile de împrejmuire din care nu s-a mai păstrat decât un turn, numit al „tezaurului”. În interiorul bisericii se află mormântul marelui domn. Distrusă, jefuită și incendiată de nenumărate ori de năvălitori, mănăstirea a fost refăcută mereu, iar ultima restaurare s-a făcut în zilele noastre, sub păstoria patriarhului Justinian Marina (1948–1977). În ciuda dezastrelor, Putna a rezistat, devenind un puternic centru de cultură medievală românească, mărturie pe care o face și bogatul muzeu ce se află în incinta mănăstirii. În iulie 1993, ctitorul ei, domnul Ștefan cel Mare, a fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română, împreună cu alt mare voievod, Constantin Brâncoveanu — martirul decapitat de turci pentru credința sa, în 1714.

PYGMALION — mare sculptor din Grecia antică, din insula Cipru, s-a îndrăgostit de propria sa operă, statuia în fildeș a unei foarte frumoase și tinere fete, fapt care îi aducea o mare suferință. De aceea, cu prilejul serbărilor ce aveau loc în cinstea zeiței Afrodita (zeița frumuseții la vechii greci), aducându-i ofrande, sculptorul o rugă fierbinte să-l ajute să-și găsească o soție, tot atât de frumoasă ca și statuia de care se îndrăgostise. Mai mult decât își dorise însă sculptorul, zeița îl răsplăti, dând viață statuii. Tânăra eliberată de răceala marmurii, deveni astfel soția lui Pygmalion. Acest mit a devenit un prețios izvor de inspirație în literatura universală.

QUAKERII — membrii unei secte puritane, apărută în Scoția la jumătatea sec. XVII. Expulzați în America, cei mai mulți se află în Pennsylvania. Se numesc și *tremurătorii*, deoarece pretind că în adunările lor de rugăciune se coboară Duhul Sfânt într-unul dintre ei și în acel moment dovada se arată pentru că îl cuprinde pe acela un tremur și începe să predice; astfel ei nu au nevoie de preoți, considerând că adevărul de credință vine direct de la Sf. Duh și Duhul vorbește prin oricare „tremurător“ când este iluminat.

QHUTBA — se numește predica pe care „imamul“ o rostește la moschee, de sus, din balconul turnului (minaretului); v. **Islamismul**.

QIBLA — se numește direcția spre Mecca, spre care se întorc cu fața musulmanii când își fac rugăciunea; v. **Islamismul**.

QUIRINALIA — serbări în cinstea zeului Quirinius; v. **Quirinius**.

QUIRINIUS — era, în religia arhaică a romailor, unul din zeii care formau „Triada“ începuturilor formată din zeii: Jupiter, Marte, Quirinius, cărora li s-au adăugat în timp și alți zei. Fiecare membru al Triadei își avea preoții săi (*flamines*), care slujeau la anumite ceremonii. Flamines Quirinalis slujea la trei ceremonii (primăvara și vara), legate de muncile agricole, numite *Quirinalia*. O colină a Romei se numește „Quirinal“ (*Quirinalis mons*), ceea ce explică ipoteza că Quirinius ar

fi fost zeul unui popor care stăpânea cetatea „Cures“, așezată pe una din colinele Romei, cetate mai veche decât Roma. Mai târziu Quirinius a fost confundat cu Romulus, primul rege al Romei.

QUMRAN — regiune din Palestina, la nord-vest de Marea Moartă, la 13 km sud de Ierihon, care a devenit cunoscută prin descoperirea din 1947 și 1951, în 11 peșteri din valea Wadi-Qumran, a unor suluri cu texte, cunoscute sub denumirea de „Manuscrisele de la Marea Moartă“; ele sunt atribuite esenienilor, o sectă iudaică anterioară creștinismului și care și-a avut sediul în acest ținut deșertic (savanții mai noi au contestat opinia că ele ar fi de origine eseniană). Potrivit concepțiilor ei ascetice, comunitatea eseniană se stabilește în acest ținut, prin sec. II î.Hr., dar a fost nimicită de romani, odată cu Ierusalimul și regatul iudeu (în anii 68–70 d.Hr.). Manuscrisele descoperite cuprind două categorii de documente: unele sunt fragmente din Vechiul Testament, iar altele sunt comentarii biblice sau „*perharhim*“ și un program de conviețuire a sectei, și de ideologie, cu titlul „Regula comunității“. Conținutul doctrinar al acestor manuscrise contrazice opiniile acelorora după care originile creștinismului s-ar afla în această sectă, date fiind deosebirile fundamentale dintre creștinism și doctrina eseniană (Eliade, vol. II, p. 345).

R

RA — personificare a soarelui, în religia Egiptului antic (v. **Heliopolis**, **Amon-ra**); **RA-ATUM-KEPRIT** (*Keprit* = soarele răsărind, *Ra* = soarele la amiază, *Atum* = soarele care apune).

RAB („șef”) — mai mare peste toți preoții la hitiți (vechi popor din Canaan); **RAB-KOHANIM** se numea mai marele preot la canaaniti (*kohen* = preot).

RABINII (ebr. după aramaicul *rabbi*) — preot, învățător, teolog evreu; la început rabinii erau îndrumătorii religioși, cei care interpretau Legea și care mai târziu vor lua locul preoților.

RACLA (slv.-blg. *rakla*; *λάρναξ*, *o* — *larnax*, *o* = relievariu, sarcofag, coșciug) — coșciug; mic coșciug, lădiță pentru moaștele unui sfânt (răcliță).

RABINDRANATHI TAGORE v. **Tagore**.

RADHAKRISNAN Sarvepalli (1888–1975) — mare gânditor religios hinduist, care a militat pentru un sincretism religios, în scopul apropierii spirituale a credincioșilor diferitelor religii, în vederea colaborării între religii și popoare, pentru apărarea păcii și binele omenirii. Cunoscător profund al tuturor religiilor, el consideră că aspirația omului spre unirea cu Dumnezeu a fost întotdeauna o caracteristică „a tuturor credințelor pământului”. Dar, zice el, „nici o religie nu trebuie să pretindă că deține adevărul absolut”. Doctrina formulată de acest gânditor și numită „*sanatana-dharma*” („religia veșnică”) nu putea fi acceptată nici de hinduism, în care sunt respectate unele tradiții doctrinare, nici de creștinism, care își are dogmele sale stabilite cu privire la Dumnezeu, creație, suflet,

mântuire și nici de celelalte religii tradiționaliste; v. **Hinduismul**.

RADONITA (slv. = bucurie) — se numește, în Biserica rusă, pomenirea morților, care se face în ziua de marți după Duminica Tomei, în amintirea coborării la iad a Mântuitorului și a participării la bucuria Învierii Sale și a celor mai de jos ale pământului (I Petru 3,19). În această zi se merge în procesiune la cimitire, se pun ouă încondeiate pe morminte și se cântă „Hristos a înviat!”

RADU NEGRU-VODĂ — al cărui nume îl poartă „biserica domnească” din orașul Curtea de Argeș, ctitorită de el, ca și orașul din care a făcut a doua sa reședință domnească (1344–1364), după Câmpulung. Curtea de Argeș va rămâne reședință de scaun și după moartea sa, până când se va muta la Târgoviște în sec. XVI. Mormântul lui Radu-Negru a fost găsit în „biserica domnească”, cea mai veche biserică păstrată în întregime până azi, în țara noastră.

RADU-VODĂ — biserică Radu-Vodă, azi capelă a Seminarului Teologic din București, a fost întemeiată în 1568, ca mănăstire, de Alexandru-Vodă, fiul lui Mircea Ciobanul. Distrusă de turci după lupta cu Mihai Viteazul de la Călugăreni, biserică a fost rezidită la 1614 de Radu Mihnea, al cărui mormânt se află în interiorul bisericii. Restaurată la jumătatea acestui secol de patriarhul Justinian Marina, care a fost înmormântat aici (1977) ca și urmașul său, patriarhul Justin Moisescu (+1986).

RADU-ZUGRAVUL — vestit zugrav de biserici din a doua jumătate a sec. XVIII, a perpetuat tradiția iconografică din sec. XIV, formându-și ucenici care au continuat modelele sale până la sfârșitul sec. XIX. A pictat numeroase biserici în Țara Românească (fiind originar din Târgoviște), printre care și biserica domnească de la Curtea de Argeș („scene din viața Sf. Filofteia“, ale cărei moaște se află aici).

RAHLA v. **Raclă**.

RAI, v. **Eden, Creștinismul**.

RAMA v. **Ramayana**.

RAMADAN (turc. *ramazan*) — se numește postul care se practică în religia mahomedană, în luna a noua a fiecărui an. Acest post este obligatoriu pentru toți credincioșii, începând de la vârsta de 14 ani, cu anumite excepții (bătrâni, mame care alăptează, călători, soldați în timp de război, care însă îl vor recupera altădată sau plătind o sumă de bani). Postul islamic (musulman, mahomedan) ține o lună de zile, numită luna Ramadanului și se ține în amintirea primelor revelații pe care le-a avut profetul Mahomed înainte de a începe propovăduirea noii religii: în fiecare zi a postului se ajunează, începând din zori până după asfințitul soarelui, după care se poate mânca orice și se poate bea și fuma. La sfârșitul lunii de post are loc sărbătoarea numită „*Micul bairam*“ sau „*ruperea postului*“ și ține trei zile. Un alt ritual obligatoriu este călătoria la Mecca, pe care cel puțin o dată în viață trebuie s-o facă fiecare musulman. Cu acest prilej are loc „sărbătoarea sacrificiilor“ sau „*Marele bairam*“ care ține patru zile și când se aduc sacrificii de animale (miel, berbec, bou). Prin *bairam* se înțelege

petrecerea, de aceea se și spune peiorativ când cineva face o petrecere, că face „bairam“.

RAMAKRISHNA (Gadadhar Chatterji, 1836–1886) — hindus, socotit sfânt pentru viața lui mistică, inițiat în practicile Yoga, în monismul filosofiei Vedanta și iubirea arzătoare de Dumnezeu (*bhakti*). Convins că năzuința spre unirea cu Dumnezeu este esențialul în toate religiile, cunoscând bine mahomedanismul și creștinismul, el afirmă că L-a văzut pe Iisus, în a cărui dumnezeire credea, socotindu-L o întrupare a lui Dumnezeu, alături de Buddha și Krishna. Credea chiar că Dumnezeu, Care este Unul, dar are multe nume și înfățișări, se poate întrupa în orice om ales și credincios. Concepția religioasă a lui Ramakrishna a influențat pe credincioșii indieni, care considerau că pot îmbrățișa creștinismul sau altă religie, fără a renunța la vechile lor tradiții religioase. Învățătura lui K. s-a răspândit și în Europa și America. El a întemeiat o comunitate monastică, o adevărată școală, care după moartea sa a fost condusă de Swami Vivekananda (1862–1912), a cărui învățătură, bazată pe filosofia școlii Vedanta, este mai pătrunsă de învățătura creștină, din care ia concepția despre faptele bune, ajutorarea săracilor și a celor în suferință. Faptele bune ajută la realizarea unirii cu Dumnezeu, cu Brahma, fără a fi nevoie de cunoaștere sau de meditație. Romain Rolland, care a scris biografiile lui Ramakrishna și Vivekananda, arată că în mănăstirea lor se cinsteau unele sărbători creștine și se cântau imnele Sfântului Francisc. Călugării din această mănăstire cunoșteau viețile sfinților creștini și aveau drept „carte de câpătâi“ celebra scriere creștină

„Urmarea lui Hristos“, alături de Bhagavad-Gita din Upanișade. Vivekananda năzuia să întemeieze o „religie universală“.

RAMAYANA („Faptele mărețe ale lui Rama“) — este o mare epopee din literatura Indiei, atribuită scriitorului Valmiki, dar completată în timp, ea s-a alcătuit între sec. IV–II î.Hr. Este povestea prințului Rama care, fiind persecutat de mama sa vitregă, este silit să se refugieze în desișul pădurilor, împreună cu soția sa, Sita. Aceasta este răpită de un rege vecin, dar după un șir de lupte, Rama o salvează. În primele și ultimele cântări, eroul Rama este preamărit ca o întruchipare a zeului Vișnu. Fondul istoric al acestei epopei, ca și epopeea Mahabharata, sugerează luptele pentru pătrunderea arienilor în sudul Indiei, iar prin croul Rama sunt preamărite virtuțile castei războinicilor, Kșatria.

RAMAZAN v. **Ramadan**.

RAMBOM — numele filosofului evreu Maimonide; v. **Maimonide**, **Iudaismul**.

RAMESSEUM — vechi templu egiptean, la Luxor.

RANTIE sau **rasă** — îmbrăcăminte specifică pentru călugări, constând dintr-o haină în formă de mantie, lungă, largă, desfăcută în față și cu mâneci lungi și largi, de culoare închisă (neagră), care se îmbracă pe deasupra.

RASCOLNICI — s-au numit, în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, credincioșii conservatori care s-au opus reformelor inițiate de patriarhul Nikon (sec. XVII) și n-au admis să se schimbe nimic, deși credința căzuse în habotnicie și primitivism. Vechii credincioși se răscoală (rascol) de unde și numele de *rascolnici*, producând o mare schismă în sânul Bisericii

ruse. Rascolnicii vor fi înfrânți de reformele țarului Petru cel Mare (sec. XVIII), care va tutela și viața bisericească, fiind un adept al înnoirii și reformelor în toate sferele vieții noi Rusii.

RASOFOR (ρασοφορός, ὁ — *rasofores*) — cel ce a primit „rasă“ (rantia călugărească), o haină lungă, neagră, cu mâneci (v. **Rantia**). Când primește rasa i se pune pe cap o acoperitoare cilindrică = cuculion (v. **Cuculion**), acoperită cu un vâl tot de culoare neagră = camilafca (v. **Camilafcă**). Starea de „rasofor“ este, după noviciat, prima treaptă a intrării în monahism. Tânărul care vrea să devină călugăr trebuie să treacă prin mai multe stadii de pregătire până să fie ținut în monahism. După ce vine în mănăstire, trei luni face noviciatul, adică stadiul de începător, cu ascultările mănăstirești. Dacă dovedește bună purtare și este de folos mănăstirii, starețul îl recomandă chiriarhului (episcopului) pentru trecerea în rândul „fraților“; în acest al doilea stadiu rămâne un an (dacă are o școală absolvită) sau trei ani (ca să facă școală), timp în care învață să lucreze pentru mănăstire, să cânte, să facă rugăciunile rituale, pregătindu-se pentru școala monahală. Când s-a sfârșit anul, tânărul îmbracă haina monahală (gr. modernă ράσο, τό — *raso, to*), devenind „rasofor“, fără a-și schimba numele. Rasoforul este primit în școala monahală și după absolvire este supus unui examen, la care trebuie să dovedească că și-a însușit temeinic cunoștințele pravilei călugărești și mai ales „Regulile“ Sf. Vasile, precum și cunoștințe despre istoricul etic-toriei mănăstirești în care se află. După examen, chiriarhul aprobă „tunderea în monahism“

(care se face cu un ceremonial special) a rasoforului, dacă a împlinit 21 de ani, și acesta devine călugăr și va trebui să trăiască conform jurământului cerut de cele trei vóturi monahale: votul castității, votul ascultării și votul sărăciei. Cea mai înaltă treaptă a desăvârșirii în viața monahală este „*macroshima*” sau „*îngerescul chip*” în care intră „*schimonahii*” („*schivnicii*” sau „*pustnicii*”) care duc o viață aspră, de post și rugăciune, retrăgându-se în locuri singuratică sau în peșteri din apropierea mănăstirilor, unde nu vin decât la slujbe.

RAVENNA — oraș în Italia de nord-est, pe țărmul Mării Adriatice, vechi din vremea etruscilor, capitală a Imperiului roman de Apus, este vestit prin frumusețea și vechimea monumentelor sale bisericești de influență bizantină, construite, cele mai multe, în sec. V și VI. Cele mai importante sunt bisericile în stil basilical și altele în plan circular, împodobite cu mozaicuri mărețe, foarte bine conservate. Printre cele mai vestite se află *biserica San Vitale* (construită pe la 525) cu frumoasele mozaicuri reprezentând pe ctitorii ei, împăratul Justinian și soția sa Teodora, împreună cu curtea lor; apoi biserica Sfântului Ioan Evanghelistul și baptistierul lui Neone, episcop al Ravennei la jumătatea sec. V, considerate ca cele mai vechi, precum și impunătorul mausoleu al lui Teodoric (rege ostrogot, 526) sub care s-a construit biserica Sf. Apoliner ș.a.

RAYMI — numele celor *patru mari sărbători oficiale în religia vechilor peruvieni*; ele coincideau cu echinoctiile și solstițiile din cadrul anului astronomic.

RĂDĂUȚI (jud. Suceava) — oraș în care se află biserica Sf. Nicolae, monument de artă

medievală moldovenească, zidită de Bogdan I, întemeietorul statului independent al Moldovei (1359). Transformată de Ștefan cel Mare în grozniță domnească, aici se pot vedea până azi mormintele înaintașilor săi.

RĂPOSARE — repausare, termen bisericesc pentru „moarte”, „odihnă veșnică”.

RĂSCUMPĂRARE v. **Mântuire**.

RĂSPOPIRE, *răspopit*; v. **Caterisire**, *caterisit*.

RĂSTIGNIRE, *a răstigni, răstignit* (slv. *ra-tegnati* = a pune, a arunca, d. *tegnagnati* = a întinde, a trage) — întins pe cruce, chinuit; Iisus întins pe cruce, chinuit, umilit.

RĂȘINARI — comună în apropierea Sibiului; păstrează, ca monument istoric, o biserică din sec. XIV, zidită de domnul muntean Radu I (1383), reconstruită în 1752 și păstrând pictura murală cu personaje ale căror costume reflectă portul local, procedeu folosit de zugravii veniți din Țara Românească; aici se află și frumosul mormânt, străjuit de doi lei, sculptați cu mare artă, al marelui mitropolit al Ardealului, Andrei Șaguna (1809-1873); la Rășinari se poate vedea și casa memorială în care s-a născut și a copilărit strălucitul poet Octavian Goga, care în poezia „Rugăciune” a sintetizat întregul său crez artistic, pentru care Ardealul l-a numit „poet al pătimirii noastre”.

RĂTEȘTI — mănăstire de călugărițe (jud. Buzău) existentă din sec. XVII, frumoasă așezare de gospodării individuale (chinovii), grupate în jurul unei biserici impunătoare și bine întreținute.

RĂZBOIENI (în jud. Neamț) — localitate unde se poate vedea biserica-mausoleu ridicată de Ștefan cel Mare pe locul crâncenei lupte

cu turcii, purtată aici în 1476. Biserica restaurată recent (1974) rememorează în pisană în crustată în zidul și faptele strălucite ale trecutului.

RĂZNIȚA — din lb. rusă, pentru diaconiconul bisericii (gr. τυπικόν, τό — *tipikarion*).

RÂMEȚI — Mănăstirea Râmeți (jud. Alba) are în incintă o biserică-monument istoric, care, în urma săpăturilor de restaurare, în 1989, a fost înălțată mai mult de doi metri și adusă la suprafața solului. În urma cercetării fragmentelor păstrate din cele 7 straturi de pictură, s-a dedus că biserica ar fi fost zidită înainte de sec. XIV, deoarece primul strat de pictură datează de la începutul secolului respectiv, deci biserica exista dinainte. Un fragment din acest strat, păstrat în altar la proscomidar, reprezintă scena „Punerii în mormânt”, iar alt fragment de pe peretele de răsărit al naosului arată o scenă de martiriu. Aceste cercetări întăresc adevărul istoric că în Transilvania exista o organizare bisericească superioară, cu un ierarh propriu în fruntea ei, având titlul de arhiepiscop și o cultură autohtonă, încă înainte de sec. XIV. Fragmentul din al doilea strat de pictură, păstrat pe arcada dintre pronaos și naos, datează din 1377: „Am scris eu păcătosul rob al lui Dumnezeu, Mihail, adică zugravul de la Crișul Alb, cu încuviințarea episcopului Ghelasie, în zilele regelui Ludovic, în anul 6885 (1377), luna iunie”. Scena pictată de deasupra inscripției, realizată cu o remarcabilă artă, reprezintă scena Deisis, având în centru pe Iisus Hristos, învățător încadrat de șase personaje: trei de-o parte, trei de altă parte; două dintre ele, care stau lângă Iisus, cu mâinile întinse în rugăciune sunt Maica

Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, iar celelalte sunt doi îngeri și doi sfinți militari. În stilul acestei picturi se observă mari afinități cu pictura bisericilor din Țara Românească, ceea ce dovedește că mănăstirea Râmeți a constituit un centru de rezistență ortodoxă și națională pentru românii din Ardeal, păstrând permanent legătura cu românii de peste munți, realitate consemnată și de celelalte fragmente de pictură, din alte straturi, ca cel din 1483 și cel din 1743, zugrăvit de Grigore Ranite și ucenicii săi, în stil postbrâncovenesc.

RÂNDUIELI tradiționale ortodoxe în legătură cu sfârșitul omului și grija pentru cei morți — la ectenia dinainte și după sfințirea Darurilor din slujba sfintei liturghii, toți creștinii suntem îndemnați să ne rugăm ca Dumnezeu să ne aibă în pază și să ne dea „sfârșit creștinesc vieții noastre, fără patimă, nerușinat, cu pace...”, adică să murim fără a ne teme de moarte, împăcați cu toți și cu conștiința noastră; pentru aceasta cei vii trebuie să aibă grijă ca *cei ce sunt pe moarte să fie spovediți, împărtășiți și cu lumânare în mână sau la căpătâi*. Dacă această rânduială nu se împlinește, acesta este un mare păcat pentru cei rămași în viață, căci nu s-au îngrijit de muribund, pentru sufletul căruia este o mare pagubă. De aceea, când se dă pomelnic pentru ei, se va menționa: „nespovedit, neîmpărtășit și fără lumânare”. *Lumânarea* ce se pune în mâna celui care trage să moară este *călăuza sufletului său pe calea de dincolo și ea mai închipuie pe Hristos și Evanghelia Sa*, căci Hristos este „Lumina vieții”, pe care creștinul o primește prin botez și trebuie să-și sfârșască viața tot cu El, prin lumina lumânării aprinse.

*La moartea cuiva se trag clopotele ca să fie anunțați și ceilalți credincioși că unul dintre ei a plecat și astfel, fiecare să-și aducă aminte că vom muri; clopotele sunt și un îndemn ca cei vii să se roage pentru sufletul celui dus (de aceea se spune: „Dumnezeu să-l ierte!“). Trupul mortului este apoi spălat și îmbrăcat cu haine noi și curate, ceea ce închipuie veșmântul nestricăciunii, cu care va învia la Judecata de apoi. Se așează în sicriu spre a fi ferit de greutatea pământului și în sensul că intră sub acoperământul Creatorului său și se așează cu fața la Răsărit, căci de-acolo a venit Hristos, lumina cea adevărată. Pe pieptul mortului se pune icoană sau cruce pentru a se încredința lui Hristos și pentru că crucea îi apără sufletul de îngerii cei răi, care sunt gata să-l ia. Este chemat acasă preotul să facă slujba *Panihidei*, care este în locul priveghiilor (adică a rugăciunilor din timpul nopții) și este o slujbă prescurtată a slujbei înmormântării. Rânduiala este ca înmormântarea să se facă a treia zi când este și prima pomenire după moarte și când sufletul se înalță la cer. Slujba înmormântării se face la biserică, unde este dus mortul când a fost scos din casă; aici sufletul său își ia rămas bun de la lăcașul sfânt în care a participat la sfintele slujbe și a primit Sfintele Taine, precum și de la rude, prieteni și cunoscuți, așa cum spun și cântările slujbei: „Veniți fraților, să dăm mortului sărutarea cea mai de pe urmă...“ Cuvintele de la sfârșitul slujbei: „Veșnica pomenire“, sunt un îndemn pentru cei vii să se roage pentru *iertarea păcatelor* celui mort și să-l pomenească totdeauna. Aceste cuvinte sunt rostite de preot și în cimitir, lângă groapă, unde este dus de la*

biserică, și unde i se citește și ectenia pentru morți; la mormânt, înainte de a se închide sicriul, preotul toarnă peste trupul mortului aghiazmă și vin (pe care rudele mortului trebuie să le aducă de acasă în două sticle, împreună cu coliva), zicând: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți“ (Ps. 50, 8). Unii varsă și cenușa sau cărbunii din cădelniță sau din vasul cu care preotul a cădit mortul, zicând: „Praful și cenușa suntem“. După ce se acoperă sicriul și e coborât în mormânt, preotul aruncă peste el prima lopată de țărână, cruciș, rostind: „Al Domnului este pământul și plinirea lui, lumea și toți ce locuiesc într-însa“, prin care se amintesc cuvintele lui Dumnezeu de la crearea omului: „Căci pământ ești și în pământ te vei întoarce“ (Facere 3, 19). După înmormântare, preotul revine la casa mortului unde face din nou *Panihida* sau *Parastasul* pe scurt, *binecuvântând „pomana“*, hainele și alte lucruri care se dau de pomana pentru sufletul mortului; v. **Parastase, Panihida**.

RECVIEM v. **Requiem**.

REFORMA gregoriană (v. **Calendarul**); **Reforma luterană, calvină**; v. **Protestantismul**.

REÎNCARNARE v. **Metempsihoză**.

RELICVARIU — cutiuță (chivot) pentru păstrarea particulelor de moaște de sfinți (*reliqua* = rămășițe de moaște); poate avea forme diferite (pătrate, rotunde, în formă de cruce), frumos înecrustat și purtând fragmente de osicioare de sfinți. Relicvariile păstrează și lucruri sau obiecte provenite de la sfinți sau care amintesc despre ei. Biserica le păstrează și le cinstește (ex. coroana de spini și giulgiul Mântuitorului, brâul și omoforul Maicii

Domnului, care se păstrează în biserica Vlahemelor din Constantinopol, lanțul Sf. Petru (la Roma), mantaua Sf. Martin, patronul Franței (la Tours, sec. IV) ș.a. În catolicism există un tip de relicvariu mic, în formă de disc cu capac, confecționat din aur sau argint și care se poartă cu lanțișor, ca un pandantiv, numit *pacifical*.

RELICVE, v. **Relicvariu**, **Moaste**.

RELIGIE (*religio, religionis* și *religio*, p. *redligio*, derivat de la *legere* — a aduna; cu înțeles vechi, *religio* = „teamă, scrupul” și „scrupul religios”; de la acest înțeles s-a dezvoltat, pe de-o parte, înțelesul de „religie” și, pe de alta, cel de „rit, ceremonii”) — în înțelesul cel mai simplu, este „un ansamblu de credințe, sentimente, reguli morale și rituri izvorâte din conștiința pe care individul sau colectivitatea o are că se află în legătură cu o putere supranaturală, de care depinde”. Dacă această putere e concepută ca unică, atunci e vorba de o *religie monoteistă*, dacă e vorba de mai multe ființe supranaturale, atunci religia se numește *politeistă*. Astfel, religia implică *dogma* sau doctrina religioasă (adică concepția sau ideea pe care o avem despre Dumnezeu și despre raportul nostru cu El), implică *morală* și disciplină religioasă (adică regulile de viață și de organizare ale societății religioase, derivate din dogma respectivă) și *cultul religios* (adică formele prin care colectivitatea umană respectivă exprimă sau caută să realizeze legătura ei cu divinitatea). Sf. Chiril al Ierusalimului scrie: „Ființa religiei constă din aceste două lucruri: din dogme pioase și din fapte bune; nici dogmele fără fapte bune nu sunt plăcute lui Dumnezeu, nici faptele nu se primesc de Dumnezeu fără de dogme

pioase...” (*Cateh.* IV, 2; P. G., XXXIII, col 456).

REMUȘCARE — stare de conștiință, de regret pentru o faptă neîngăduită, căință.

REPAUS, REPAUZA — odihnă veșnică, odihnă, a muri; v. **Răposare**.

REPREZENTĂRI ALE MÂNTUITORULUI, v. **Hristos**.

REPREZENTĂRI ALE MAICII DOMNULUI, v. **Icoane mariale**.

REQUIEM — denumirea slujbei pentru pomenirea morților în Biserica Romano-Catolică (corespunzător părăstasului care se săvârșește la ortodocși în biserică, la sfârșitul Liturghiei, după Rugăciunea amvonului, ori la mormânt); *Requiem* este și o compoziție muzicală cu caracter funebru.

RETORIC (lat. *retorică, -e*) — arta de a vorbi frumos și convingător. Retorica e formată dintr-un ansamblu de reguli care ajută la însușirea artei de a vorbi frumos când se ține un discurs, o predică, o cuvântare.

REVELAȚIE (de la lat. *revelo, -are* = a descoperi, a arăta) — descoperire, revelație dumnezeiască, modalitate prin care Dumnezeu Se descoperă oamenilor din dragoste pentru ei, ca aceștia să cunoască adevărurile, voia și lucrarea Sa, să-L cinstească, să-L împlinească voia și să se mântuiască. După doctrina ortodoxă, Dumnezeu Se descoperă oamenilor pe cale naturală, adică din întreaga creație și pe cale supranaturală, prin arătări, semne și minuni. Revelația supranaturală s-a făcut direct prin cuvântul Său, către oameni credincioși, luminați de Duhul Sfânt, cum au fost patriarhii și profeții Vechiului Testament și a culminat în Iisus Hristos, prin Care, la „plinirea vremii” (Galateni 4, 4) S-a întrupat (I Timotei 3, 16); în

persoana lui Iisus Hristos, „chipul lui Dumnezeu celui nevăzut”, Dumnezeu Însuși este prezent în mijlocul nostru (Colos. 1, 15). Revelația lui Dumnezeu în Iisus Hristos este împlinirea făgăduinței făcută primilor oameni că vor fi mântuiți prin Mesia, însemnând deci sfârșitul și plinirea revelației. Biserica creștină călăuzită de Sf. Duh păstrează și transmite revelația divină prin Sf. Scriptură și Sf. Tradiție; v. **Tradiție**.

REVELION v. **Anul Nou**.

REVEREND (*reverendus* = venerabil, vrednic de respect) — titlatură care se dă preoților catolici și protestanți.

REVERENDĂ (lat. *reverenda*, *vestis* = haină, uniformă) — haină preotească, anterior, haină lungă până la glezne, de obicei de culoare neagră, pe care călugării și unii preoți o poartă în fiecare zi.

REVERENȚĂ (lat. *reverentia* = respect, teamă respectuoasă) — gest de salutare prin înclinarea, aplecarea corpului și îndoirea genunchiului, în semn de mare respect față de o persoană venerabilă (obișnuit în trecut, la curțile princiare, domnești, boierești); plecăciune, închinăciune.

REVERSIBILITATEA CREDINȚEI, v. Botezul (Botezul substitutor).

RIG-VEDA v. **Vedele**.

RIGORISM, **rigoare**, **rigorist** (lat. *rigor*, *-oris* = tărie, asprime, linie dreaptă, fără abatere) — atitudine categorică, morală, de mare austeritate; aspru, sever; rigorism puritan; v. **Puritanism**.

RIPIDA (ῥιπίδιον, τό — *to ripidion*, de la ῥιπίς, ῆ — *ripis*, *i* = pană; lat. *tiabellum*) — obiect liturgic, în forma unui evantai rotund, cu mâner, făcut din metal, cu care diaconii, mai

ales la liturghia arhierească, apără Sfintele Daruri, ca să nu cadă ceva impur peste ele, în timpul sfințirii. *Ripidele* sunt făcute în forma unor aripi, simbolizând pe heruvimii și serafimii (îngeri) care stau în chip nevăzut în jurul tronului slavei lui Dumnezeu și în jurul Sfintei Mese, ocrotind Sf. Daruri. Ripidele amintesc și pe cei doi heruvimi care străjuiau chivotul Legii din Sfânta Sfintelor, în templul lui Solomon (II Paralipomena 3, 10–13), precum și pe heruvimii cu ochi mulți și pe serafimii cu șase aripi din viziunea lui Isaia (Is. 6, 1–2) și a Sf. Ioan, în Apocalipsă (Apoc. 4, 6–8).

RIT (ῥήτόν, τό — *riton*; lat. *ritus* = cuvânt, rit, text religios biblic), *rituri confesionale* — acte religioase prin care se exprimă sentimentul religios, organizarea tradițională a acestor ceremonii; *rituri liturgice* — rezultate din diversificarea Liturghiei uniforme din primele trei veacuri, din care se vor dezvolta treptat Liturghiile de mai târziu. Astfel, din vechea Liturghie apostolică a Sf. Iacov (sec. I) iau naștere (în sec. IV) Liturghiile bizantine (a Sf. Ioan Gură de Aur și a Sf. Vasile cel Mare), care vor înlocui treptat Liturghiile mai vechi în creștinătatea ortodoxă și care se vor îmbogăți în timp, cu rituri și ceremonii noi. Riturile ca forme de exteriorizare într-un anume fel a sentimentului religios, ca obiceiuri religioase, au existat în diferitele religii, de la cele mai primitive până la creștinism. Aceste rituri (practici religioase) sunt specifice și legate fie de cultul zeităților (jertfe, rugăciuni, arderi, cântece, dansuri, magie), fie de cultul morților. Conform practicilor de cult diferențiate, avem în creștinism: ritul ortodox, ritul catolic, ritul protestant. **RITUAL** — conform normelor rituale (ex. gesturi rituale: îngenuncherile, facerea sem-

nului Sf. Cruci, mătăniiile, binecuvântările, tămâierile, punerea mâinilor pe capul celui ce se hirotonisește etc.). Ritualul este cuprins în cărțile de ritual sau Tipic bisericesc. Cărțile de cult arată formele și formulele verbale fixe și stabile după care se desfășoară cultul divin public, și pe care trebuie să le respecte toți slujitorii cultului și toți credincioșii. Elementele ritualului sunt: cuvântul, gestul (mișcarea), veșmintele, obiectele ritualistice, slujitorii cultului etc.

ROCAVIȚE v. **Rucavițe**.

ROCK, ROCKERI — mișcare modernistă sectară din *New-Age*. În Occident se vorbește despre o nouă religie, fără frontiere, dar și fără revelație și fără divinitate. Credința „rock” produce și exaltă un tip uman care se definește prin abolirea oricărei tradiții a existenței, un tip orgolios, golit de trăirea lui Dumnezeu Cel revelat. O religie atee, îmbrăcată într-o muzică ale cărei sunete amintesc practicile riturilor păgâne. Fenomenul rock este astăzi foarte controversat. Presa pro-rock îl acceptă, presa anti-rock îl detestă, confundându-l cu satanismul. Reprezentanții lui sunt numiți de unii, entuziaști, de alții nihilști, iar alții îl văd ca o expresie a unei libertăți reprobabile. În articolul intitulat: „Numele Fiarei”, apărut în ziarul „România liberă” din 12 februarie 1994 și reprodus după „Satanismul în muzica rock”, se afirmă următoarele puncte de vedere: 1. Originea rockului satanic este în Africa, America de Sud și India, unde există ceremonii de adorare a Satanei. 2. Aceste ceremonii, numite „*woodoo*” constau în sacrificări de oameni în cimitire la miezul nopții și orgii sexuale. 3. De obicei, în cazul ceremoniilor

„*woodoo*” se bea sânge și se mănâncă din carnea celor jertfiți (unele formații fac aceasta chiar în timpul spectacolelor). 4. Rockul (curente: *trash*, *death*, *speed*) este un procedeu psihologic de satanizare a tineretului, de anihilare a moralei creștine prin instigare la practici diabolice. 5. În America există azi un plan mondial de unificare cu numele „*Wicca*”, denumire care înseamnă „unirea magilor și exorcistilor”. Trei întreprinderi de discuri rock se ocupă de această propagandă. Scopurile discurilor este de a distruge tot ce-i creștinesc în sufletul tineretului și, în plus, de a distruge din interior lumea, împingând adolescenții spre sinucidere și violență. 6. Mișcarea internațională ocultă *New-Age* vrea să instaleze în lume cultul Satanei, împotriva credinței în Dumnezeu. Rockul satanic este vârful de lance al politicii *New-Age*.

ROJDANIC — zodiac; carte populară de prezicere a viitorului, după mersul astrelor; în credința vechilor slavi „*rodenikii*” erau zeități protectoare ale destinului omului (ursitoare) și ocrotitoare ale pruncilor.

RODIN (slv. *rodiny*) — dar adus unei lăuze (v. în *Baltagul* de M. Sadoveanu); cu sens mai vechi: tânosire, sfîntire, afîerosire (dăruire).

ROMAN — capitala fostului jud. Roman, sediu al Episcopiei de Roman, cândva Mitropolia Țării de Jos, are două monumente religioase demne de a fi cunoscute: biserica Episcopiei și biserica Precista Mare. Biserica Episcopiei, de o aleasă frumusețe arhitectonică, datează din sec. XVI; zidirea ei a fost începută la 1542 de Petru Rareș și terminată la 1550 de fiul său Iliș-Vodă; Biserica Precista Mare este zidită la 1569 de Doamna Ruxandra,

fiica lui Petru Rareș, soția lui Alexandru Vodă Lăpușneanu.

ROMAN MELODUL (490–560) — născut la Emesa (Siria), a trăit la Constantinopol unde se crede că a fost făcut preot la biserica Născătoarei de Dumnezeu care, spune legenda, i s-a arătat într-o noapte în vis și i-a dat darul de a face imne; pentru mulțimea și frumusețea cântărilor cu care a înzestrat cultul ortodox, a fost numit „Dulce-Cântărețul”. I se atribuie peste 1000 de imne, dintre care multe se cântă și azi (cântările la sărbătorile Mântuitorului, ale Sfintei Fecioare și ale sfinților). Este considerat creatorul condacelor și icoaselor. Condacul de la Nașterea Domnului: „Fecioara astăzi pre Cel mai presus de ființă naște” este unul dintre cele mai frumoase; a compus condace și la Întâmpinarea Domnului, la ziua Sfinților Petru și Pavel, la duminica lăsatului sec de carne, la duminica lăsatului sec de brânză, la duminica Floriilor, la Vinerea Mare, la ziua Învierii, a Înălțării la cer și multe altele. Roman Melodul este trecut în Mineiul pe luna octombrie și laudat și numit „scriitorul de cântări”, „sfeșnic luminos”, „vioara cea de cântări”. Condacul, gen imnografic creat de Roman Melodul, a fost dus de el la cea mai mare strălucire, neîntrecută până azi. Condacele Sf. Roman Melodul nu erau totuna cu strofele poetice izolate pe care le găsim astăzi în cărțile noastre de cult sub denumirea de condace. Condacele lui erau niște compoziții poetice de mare întindere, adevărate poeme imnografice, formate fiecare din câte 18–24 strofe sau tropare; acestea aveau la rândul lor un număr variabil de versuri și se terminau cu un refren invariabil (ἐφύμιον, τό — *efimion*), toate fiind înlanțuite

într-un *acrostih*. Prima strofă, numită *irmos*, servea ca model tuturor celorlalte în ceea ce privește numărul de silabe și repartitia accentelor. Înaintea acrostihului se punea totdeauna o altă strofă liberă, numită *cuculion* sau *proimion* (antistrofă), care dădea strofelor condacului numai glasul (modul sau *ehul*) pe care trebuia să se cânte, precum și refrenul care încheia fiecare strofă. O dată cu apariția condacelor imnografice, strofele vechilor condace au fost treptat înlăturate din cântările cultului și au rămas până azi ceea ce numim *proimion*. Singurul condac păstrat până azi în întregime în cultul ortodox este *Acatistul Maicii Domnului* (al Bunevestiri). Textul integral al condacelor Sfântului Roman Melodul s-au păstrat numai în manuscrisele liturgice mai vechi. Aceste manuscrise s-au tipărit în ediții critice și numai pentru interes științific. Manuscrisul acestui condac (*Acatistul Maicii Domnului*) se află la biblioteca mănăstirii Sf. Ioan Evanghelistul din insula Patmos (sec. XI), într-un manuscris de condace (*Kontakarion*, col. 212–214). Acest condac închinat Bunevestiri are acrostihul τοῦ ταπεινὸν Ρωμανοῦ — *toi tapeinon Romanoi*, adică a „smeritului Roman” și este poate unul dintre primele condace închinat sărbătorii Bunevestiri (sărbătoare instituită oficial pe la sfârșitul sec. V). **ROMANIC**, *stil romanic*; v. **Stiluri arhitectonice în arta bisericească**. **ROSALIA** — era, în epoca romană, una dintre sărbătorile cu cea mai largă popularitate, atât în Dobrogea, cât și în rândurile populației romanizate de la Sudul Dunării; Rosalia (sărbătoarea trandafirilor) era legată de cultul morților și este atestată, în urma săpăturilor arheologice, în inscripții aflate în sate din

teritoriul Histriei. Marea răspândire a acestei sărbători în rândul populației romane de pe ambele maluri ale Dunării a făcut ca ea să se păstreze și după răspândirea creștinismului sub denumirea de „rusalii” (DIV).

ROSARII — formă de cult cu caracter la-treutic (de adorare) în religiozitatea catolică, rosariile sau diferitele perioade de timp din anul bisericesc (luni, săptămâni, zile), anume consacrate cinstirii deosebite a unor sfinți (ex. Rosariul Sf. Fecioare Maria, la 7 octombrie ș.a.).

ROȘ HAȘANA (ebr. „Capul anului”) — Anul Nou la evrei; ziua de Anul Nou poartă trei nume: *Roș Hașana* (Capul Anului), *Iom Hazikaron* (Ziua amintirii) — rememorarea întregii istorii a poporului iudeu de la Avraam, fiind o datorie sfântă pentru iudei, și *Iom Harat Olam* (Ziua gestației Lumii) — ziua solidarității iudeilor cu întreaga omenire, care a început de la Avraam „primul cetățean al lumii”. În Tora se prevede o singură zi pentru această sărbătoare. Învățații Talmudului au hotărât ca ea să dureze două zile: 1 și 2 ale lunii Tișri (septembrie) și așa a rămas până azi. La întocmirea calendarului ebraic învățații Talmudului au hotărât ea prima zi de Roș-Hașana să cadă numai luni, marți, joi sau sâmbătă. Roș Hașana e numită și *Iom Hazikaron* — „Ziua amintirii”, consemnând credința că în această zi toate creaturile sunt amintite (și judecate) de divinitate. Zilele de Roș Hașana și Iom Kipur sunt denumite împreună *Iamim-Noraim* — „zilele înfricoșătoare”, reflectând credința că în aceste zile se hotărăște soarta fiecăruia. În timpul rugăciunii de R. H. trebuie să se audă în sinagogă sunetul sofarului (cornul de berbec). Scopul sunetului sofarului este de a determina

căința omului pentru greșelile comise și hotărârea lui de a se îndrepta. Cel ce sună din sofar și unii credincioși poartă o haină albă numită *Kitl*. De R. H. se aprind lumânări și oamenii se salută cu o formulă deosebită: „Să fii înscris și pecetluit cu un an bun, spre viață”. Se mănâncă o bucată de măr dulce, muiat în miere, ca anul să fie „bun și dulce”. După rugăciunea de Minha (Vecernie) se face o rugăciune la malul unei ape, simbolizând aruncarea păcatelor în apă. În afară de caracterul festiv, aceste zile de R. H. sunt și un îndemn spre analizarea vieții fiecăruia, cu scopul de a se îndrepta.

RUCAVIȚE v. **Mânecuțe**.

RUG (*rogus*, -i = rug) — grămadă de lemn pe care în unele religii (evrei, păgâni) se ardeau jertfele închinăte divinităților respective sau se ardeau morții; și în creștinism, Inchiziția a folosit această cale pentru pedepsirea celor condamnați la moarte (Inchiziția — tribunal al Bisericii Romano-Catolice, în Evul Mediu).

RUGĂCIUNEA (*rogatio*, -nis = rugă, stăruință; *rogationem*; *rogo*, -are, -aviatum = a ruga cu stăruință) — este actul esențial, fundamental al vieții noastre religioase, este mijlocul de a ne pune în legătură directă cu Dumnezeu, prin înălțarea gândului, a inimii, a voinței noastre, spre El. Rugăciunea a fost definită de Sfinții Părinți ai Bisericii ca: „vorbire adresată lui Dumnezeu” (Sf. Ioan Hrisostom, *Omilia V*, la Facere); „Convorbire cu Dumnezeu” (Sf. Grigore de Nissa, *Cuvânt I*, *Despre Rugăciune*); „Înălțarea minții către Dumnezeu sau cererea celor ce se cuvin de la Dumnezeu” (I. Damaschin, *Dogmatica*, III, 24). Rugăciunea este, după cuvântul Sf. Scripturi, o formă de înțelepciune, care ne ajută să

înțelegem voia lui Dumnezeu, indiferent dacă e făcută la biserică (*rugăciune publică, obștească*) sau în fața icoanei, acasă (*rugăciune particulară*), recomandată de Mântuitorul: „Tu însă, când te rogi, intră în camera ta...” (Matei 6, 6). Rugăciunea publică (obștească) este *rugăciunea liturgică* sau bisericească, săvârșită prin intermediul preoților, la vreme determinată; este rugăciunea oficială a Bisericii, încadrată în cult și rânduită în cărțile de cult. După conținut, rugăciunea poate fi: *de laudă*, de slăvire a lui Dumnezeu (Doxologia: „Slavă Ție, Dumnezeule nostru, Slavă Ție”); *doxologia* sau Rugăciunea teologică, ca primă parte a anaferei liturgice, avea din vechime caracterul unui imn de laudă închinat Sfintei Treimi: „Mărire Tatălui și Fiului și Sfântului Duh”; de *mulțumire* (euharistică), cum sunt formulele de binecuvântare de la începutul slujbelor și formulele de ecfonis de la sfârșitul rugăciunilor („Că milostiv și iubitor de oameni Dumnezeu ești, și Ție slavă înălțăm, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh...”); *rugăciunea de pocăință*, de umilință, de credință în bunătatea și iertarea lui Dumnezeu, credinciosul cerând îndurare pentru iertarea păcatelor; *rugăciunea de cerere*, care este cea mai frecventă (și în cult și în particular). O sinteză a rugăciunii de cerere a Bisericii este *Ectenia*. O rugăciune de înaltă spiritualitate și pe care creștinul trebuie s-o rostească în fiecare zi este „*Împărate cerească*”. Prin ea cerem: luminarea minții, curăția inimii, ajutorul harului divin, har atribuit Sf. Duh. Echivalentul acestei rugăciuni este la catolici: „*Veni, Sancte, Spiritus!*” Rugăciunea model, cu origine în Sf. Scriptură, și izvor al tuturor rugăciunilor întrebuintate din cea mai adâncă vechime a Bisericii este

rugăciunea „*Tatăl nostru*”. Este model pentru că Iisus a rostit-o ca să-i învețe pe ucenicii Săi cum să se roage. Catehumenii o învățau înainte de a se boteza. Se rostește în timpul Liturghiei credincioșilor; Ecfonisul ei se află în Evanghelia de la Matei: „Deci voi așa să vă rugați: Tatăl nostru, Care ești în ceruri...” — Matei 6, 9–13 (E. B. L.S.).

RUGĂCIUNEA AMVONULUI — este rugăciunea cu care se încheie slujba Sf. Liturghii: „Cel ce binecuvintezi pe cei ce Te binecuvintează, Doamne, și sfințești pe cei ce nădăjduiesc întru Tine, mântuiește poporul Tău... Pace lumii Tale, dăruiește... Ție slavă și mulțumire și închinăciune înălțăm, Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor”, Strana: „Amin!”. Este o rugăciune care cuprinde toate caracterele rugăciunii: de cerere, de laudă, de mulțumire și de mărturisire a credinței în Sfânta Treime. Rugăciunea amvonului este rostită cu glas tare și se face în mijlocul bisericii, unde vine preotul, după ce a făcut împărtășirea credincioșilor; v. **Amvonul**.

RUGĂCIUNEA BINECUVÂNTĂRII colivei — urmează Rugăciunii amvonului (dacă sunt colive în biserică), când se face și Panihida mică (adică Parastasul pe scurt) ori Polihroniul de la Tedeum, adică Doxologia de mulțumire.

RUGĂCIUNEA DOMNEASCĂ — se numește rugăciunea „Tatăl nostru” (Matei 6, 9–13; Luca 11, 2–4), prototip de rugăciune creștină, dată de Mântuitorul, la cererea ucenicilor Săi, de a-i învăța cum să se roage. Această rugăciune a fost, chiar de la început, integrată în slujba sfintei liturghii și se rostește după sfințirea Darurilor, cu puțin înainte de

împărtășire, ceea ce înseamnă că acum credincioșii sunt pregătiți și vrednici să se socotească fii ai lui Dumnezeu, să-L cheme ca pe „Tatăl” nostru al tuturor și să-L roage să ne dea nu numai „pâinea noastră cea de toate zilele” ci și „pâinea cea cerească”, adică Trupul lui Hristos din care cel ce va gusta va fi viu în veci (Ioan 6, 48, 50-51, 55 și 58). După Sf. Simion al Tesalonicului, rostirea rugăciunii „Tatăl nostru” simbolizează unirea noastră cu Dumnezeu, prin Fiul Său, în Duhul Sfânt, în vecii vecilor (E. B. L.S., ed. 1980, p. 328).

RUGĂCIUNEA LITURGICĂ — este slujba Sfintei Liturghii. Ea este un mijloc de expresie a cultului de adorație a lui Dumnezeu și de venerare a persoanelor și lucrurilor sfinte, precum și expresia *funcției harismatice* a cultului, *sfințitoare* prin jertfa liturgică. Ea exprimă totodată prinosul de mulțumire și de recunoștință față de Dumnezeu pentru binefacerile primite de la El; de aceea se și numește euharistică, adică de mulțumire. *Rugăciunea liturgică* este și cea mai înaltă expresie a rugăciunii de cerere sau mijlocire, de a implora pe Dumnezeu spre a-L îndupleca în favoarea noastră și a morților noștri, pentru care se aduc daruri la Sf. Liturghie. Rugăciunile și cererile noastre, unite cu ale preotului liturghisitor, capătă în Liturghie o putere deosebită, pe care altfel n-ar putea-o avea, pentru că în Sfânta Liturghie rugăciunile noastre se unesc cu ale lui Hristos, Care mijlocește pentru noi pe lângă Dumnezeu-Tatăl, pentru împlinirea cererilor noastre. Sf. Apostol Pavel îndeamnă: „Având Arhiereu mare, Care a străbătut cerurile, pe Iisus, Fiul lui Dumnezeu, ... Să ne apropiem deci cu încredere de tronul Harului, ca să luăm milă și să aflăm

har, spre ajutor, la timp potrivit” (Evrei 4, 14-16).

RUGĂCIUNEA LUI IISUS — Doctrina centrală a teologiei ortodoxe răsăritene „theosis” sau îndumnezeirea omului este strâns legată de disciplinele spirituale de la Muntele Sinai. Practica lor mistică era „rugăciunea inimii” sau „rugăciunea lui Iisus”: „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă!”. Acest text scurt trebuia repetat fără încetare spre a absorbi gândurile misticului și a le înstrăina de orice tentație. Misticismul sinait, reprezentat de Sf. Ioan Scărarul (sec. VI-VII) mare isihast, va ajunge la apogeu prin sec. XIII, reprezentat de *Nichifor* și *Grigorie Palama*, care-l vor înrădăcina și la muntele Athos, unde Palama a fost 20 de ani călugăr, înainte de a fi rânduit episcop de Tesalonic. Nichifor susținea că țelul vieții spirituale este să ia cunoștință de tainele „comorii ascunse în inimă”, care e „lăcașul lui Dumnezeu”. Această unire se face „coborând”, prin intermediul respirației, mintea în inimă. Nichifor creează în acest scop o tehnică respiratorie care se îmbină cu rugăciunea lui Iisus, care trebuie rostită neîncetat (v. **Isihasmul**). Biserica Romano-Catolică, care în trecut a avut rezerve față de „Rugăciunea lui Iisus”, reevaluează această rugăciune prin Conciliul II Vatican, menționând în noul Catehism al Bisericii catolice următoarele: „Formularea cea mai obișnuită transmisă de monahii din Sinai, din Siria și din Muntele Athos este invocația: «Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-ne pe noi păcătoșii!». Ea îmbină imnul hristologic din Filipeni 2, 6-11 cu invocația vameșului și a celor ce râvneau lumina. Prin aceasta, inima se pune în armonie și cu milostivirea Mântuitorului lor.

Invocarea Sfântului nume al lui Iisus este calea cea mai simplă a rugăciunii neîncetate. Repetată adesea de o inimă plină de smerită atenție, ea nu se pierde într-un șuvoi de cuvinte, ci păstrează cuvântul ce aduce rod într-o răbdare. Ea este cu putință în orice clipă, pentru că nu este o ocupație alături de o alta, ci unica ocupație, aceea de a-L iubi pe Dumnezeu. Care însuflețește și transfigurează orice acțiune întru Hristos Iisus" (R. L.).

„RUGUL APRINS” — mișcare de pietate creștină care a luat naștere în 1946 la Mănăstirea Antim din București. Inițiatorul ei a fost călugărul rus Ivan Kulighin, venit în țară la noi împreună cu mitropolitul de Rostov, la invitația patriarhului Nicodim, cu care mitropolitul fusese coleg de studii. Primul colectiv de organizare a mișcării spirituale „Rugul Aprins” a fost formată din: Benedict Ghiuș, Părintele Stăniloae, d. V. Voiculescu, Paul Sterian și Alexandru Teodorescu (Sandu Tudor — publicist care se pregătea să intre în monahism și care a și dat mișcării numele de „Rugul Aprins”, nume cu referire la rugul văzut de Moise în Vechiul Testament, rug ce ardea și nu se consuma, având în el pe Dumnezeu). În Ortodoxie, „rug aprins” este considerată Sf. Fecioara Maria, reprezentată astfel și în iconografie. Mișcarea se manifesta prin colocvii și conferințe care se țineau la biserica Antim în fiecare duminică la orele 17. La aceste conferințe au participat, ani de-a rândul, studenți și intelectuali distinși, din toate domeniile culturii. Printre conferențiarii remarcabili erau: părintele Stăniloae, părintele B. Ghiuș, părintele Sofian, starețul-protosinghel Vasile Vasilache, profesorul bizantinolog Elian, profesorul chimist Mironescu, profesorul Todirașcu de la Drept,

Paul Sterian, Sandu Tudor, Ion Marin Sadoveanu și mulți alții. Printre tinerii cei mai activi se aflau atunci studenții teologi: Leonida Plămădeală (viitorul mitropolit), Nicolae Bordașiu, actualul preot de la biserica Silvestru, Adrian Făgețeanu, Paulin Lecca ș.a. După 1948, mișcarea s-a destrămat, mulți dintre componenții ei fiind arestați și alții fugiți. Printre supraviețuitorii „Rugului Aprins”, dintre care mulți au făcut ani grei de temniță comunistă, se mai află dr. Nicolau, părintele Sofian, prof. Elian și câțiva dintre cei mai tineri din studenții de atunci (RL, ianuarie 1996).

RUNE (german *Runen*) — scriere cu cel mai vechi alfabet germanic, care s-a păstrat în inscripții și ornamente; scriere gotică descoperită și în țara noastră la Pietroasele (Buzău), gravată pe una din piesele tezaurului „Cloșca cu puii de aur”, tezaur scos la iveală aici, în urma săpăturilor arheologice.

RUSALKA, RUSALCE — nimfe ale apelor, în mitologia vechilor slavi. Ele amăgesc prin cântări frumoase pe tinerii ce trec noaptea pe lângă ape, și-i atrag în adâncuri.

RUSALIILE (din italicul *rosalia*, care înseamnă la romani sărbătoarea trandafirilor — *rosa, -ae*) — în creștinism e Duminica Cincizecimii (lat. *Dominica Pentecostes*; gr. ἡ Πεντηκοστή ἡμέρα — *I Pentikosti Imera*; slv. *Piatidesiatnița*) sau Pogorârea Sf. Duh, numită și Duminica Mare. Se numește *Cincizecime* pentru că se sărbătorește la 50 de zile de la Învierea Domnului și pentru că atunci sărbătoreau și evreii praznicul Cincizecimii. Se numește Pogorârea Sf. Duh pentru că în această zi S-a pogorât Duhul Sfânt sub forma limbilor de foc (lumină mare) asupra

Sfinților Apostoli, care din acea zi au început propovăduirea Evangheliei în lume, după porunca Mântuitorului: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le...” (Matei 28, 19). În ziua aceea, în urma predicii Apostolilor, s-au botezat 3000 de oameni, constituind prima comunitate creștină din Ierusalim. De aceea, această zi a Cincizecimii este și sărbătoarea întemeierii Bisericii creștine (Fapte 2, 41). Este după Sf. Paști, cea mai veche sărbătoare creștină, fiind prăznuită încă din vremea Apostolilor. Din vechime, evreii aveau o sărbătoare numită *Cincizecime* care era închinată primelor roade, fructe și flori. Ca un ecou al acestor tradiții, în biserici se aduc de

către creștini și se împart frunze verzi de tei sau nuc, pe care întâi le binecuvăntează preotul; acestea simbolizează limbile de foc ale puterii Sf. Duh care s-au pogorât asupra Apostolilor. De această sărbătoare este legată și pomenirea morților care se face în sâmbăta dinainte, numită „Moșii de vară”. Luni, după Rusalii, „Lunea Rusaliilor” se sărbătorește Sf. Treime, numită și Lunea Sfântului Duh. Informații despre sărbătoarea Rusaliilor avem în Noul Testament (Fapte 20, 16; I Corinteni 16, 8), în Constituțiile Apostolice (sec. I-II) și la Sfinții Părinți din primele veacuri creștine (Sf. Irineu, Tertulian, Origen), sinodul din Elvira, Sinodul I ecumenic, Egeria (sec. IV) ș.a.

SABA — țară antică, ale cărei urme au fost date la iveală în urma săpăturilor arheologice din sudul Arabiei (Yemenul de azi). Capitala ei, numită Marib, era așezată în munți, la înălțimea de 2000 m de la nivelul Mării Roșii. Ruinele templului din Marib arată grandoarea lui și că, după cum se vede în inscripții, el a fost ridicat în cinstea zeului arab Ilumkuh. Datorită unui sistem de irigații care ridica apa pe înălțime, pământul din Saba era foarte fertil; locuitorii cultivau mirodenii cu care făceau comerț. Fiindcă drumurile comerciale treceau prin Israel, regina din Saba a făcut lui Solomon o vizită de interes politic, aducându-i bogate daruri. Se spunea că, cucerit de frumusețea ei, Solomon a avut cu ea un fiu, care a domnit în Abisinia, și din el s-ar fi tras dinastia negușilor. După cele relatate de Cartea Regilor (III Regi 10, 1–10), regina din Saba a venit atrasă de faima înțelepciunii lui Solomon, de care se va convinge și căruia îi va dăruia multe bogății.

SABAT (cbr. *šabat* = odihnă) — se numește ziua de odihnă în religia mozaică. Sabatul începe vineri de la apusul soarelui și se încheie sâmbătă seara, la apariția primelor stele. Unele secte neoprotestante țin ca zi de odihnă sabatul iudaic, în loc de duminică. Legende medievale vorbesc de „sabatul vrăjitoarelor”, care avea loc la miezul nopții de sâmbătă și se manifesta prin mari orgii.

SABBATISMUL — mișcare mesianică în sânul iudaismului, inițiată de iudeul Sabbatai Tvi

(1626–1677), în Imperiul Otoman, câștigând mulți adepți care vedeau în el pe „Mesia” cel așteptat. Silit însă de sultan să se lepede de iudaism, Sabbatai, spre a-și salva viața, trece la islamism. Totuși îi vor rămâne fideli numeroși adepți, care-i vor perpetua ideile, și peste 100 de ani, în Polonia, șabbatianistul Iacob Frank se va proclama noul Mesia, reîncarnarea lui Sabbatai.

SABAZIOS — zeu traco-frigian, omologul lui Dionisos, zeul grec pe care cei vechi îl numeau „Dionisos trac” (*saboî* sau *saboiai* era echivalent în limba frigiană cu grecescul „*bacchhos*”, al cărui cult și ceremonii nocturne existau la Atena încă din sec. V î.Hr. În timpul procesiunilor ce se făceau în cinstea lui, „inițiații” aflați sub „posesia zeului” trăiau stări de frenezie (manie) asemenea cu nebunia (sfășiau animale vii și mâncau carnea crudă, dansau cu gesturi nebunești). Participanții (bărbați și femei) la sărbătorile lui Sabazios purtau numele de „saboî” sau „sabai”. Uneori acest zeu a fost identificat cu Zeus, dat fiind asemănarea reprezentării iconografice, iar la începuturile creștinismului a fost asimilat cu Iahve („Sabaoth, domn al oștilor”, care amintește numele zeității traco-frigiene) și reprezentat pe tablete sub forma unei mâini care binecuvintează cu trei degete întinse și două strânse. Asemenea reprezentări pe tăblițe și inscripții s-au găsit în Italia (Roma) și în Dacia (la Histria în Dobrogea), unde e atestat cultul său, pe inscripții și tăblițe datând din sec. II–

III d.Hr., descoperite în urma săpăturilor arheologice. Ca și Dionisos, Sabazios era considerat zeul morții și reînvierii naturii, mult mai apropiat de om decât ceilalți zei și care, prin moartea și învierea sa, putea da oamenilor speranțe eshatologice.

SACERDOT (lat. *sacerdos*, -otis = preot, slujitorul cuiva) — preot, slujitor al Sfintei Liturghii.

SACERDOTAL (lat. *sacerdotalis*) — preotesc.

SACERDOȚIU (lat. *sacerdotium*, -ii) — preoție, cler, slujire sfântă: instituția sacerdoțiului creștin, adică preoția sacramentală (sfântitoare), ca instituție întemeiată de Mântuitorul. În religia romană, sacerdoțiul era format dintr-o ierarhie în care primul loc îl ocupa regele (în epoca monarhică), „*rex sacrorum*” (rege al sacrului); primul în rang în ierarhia sacerdotală, el era înconjurat de un corp sacerdotal.

SACHELAR (gr. σακελλάριος, ô — *sachellarios*) — se numea, în Biserica veche, călugărul care ocupa un loc în consiliul episcopal de la Constantinopol, ca reprezentant propriu al mănăstirilor din raza patriarhatului; acest demnitar eclesiar avea sarcina de a supraveghea mănăstirile respective care purtau numele de „*sachella*” (gr. σάκελλα — „case de trăire sfântă”), de unde denumirea de *sachelar*. Astăzi această demnitate a rămas doar onorifică în Biserica Ortodoxă, acordându-se ca distincție unui preot.

SACOS (gr. ô σάκκος — *saccos* = sac; lat. *saccus*, *colobium*) — veșmânt liturgic arhieresc, pe care arhieriei îl îmbracă peste stihar, după ce și-au pus epitrahilul, brâul și mânecutele; sacosul a înlocuit vechiul felon (pe

care odinioară îl purtau și arhieriei, dar pe care astăzi îl poartă numai preoții) (v. **Felon**). Sacosul, scurt până la genunchi, în formă de sac, cu mâneci largi, are în partea de sus o deschizătură prin care se introduce capul, iar cele două părți laterale sunt prinse prin nasturi în formă de clopoței de aur, după modelul veșmântului marelui preot din Vechiul Testament (Ieșire 28, 33–34 și 39, 25–26). Sacosul este confecționat din in, lână, mătase, catifea, iar culoarea poate fi albă, purpurie, galbenă. Se crede că originea sacosului se află în vechea tunică a împăraților bizantini, pe care o îmbrăcau la anumite solemnități publice. Ei au dăruit această tunică, în semn de cinstire, mai întâi, patriarhilor din Constantinopol, iar mai târziu, și unor arhiepiscopi; *ca veșmânt liturgic* a intrat în uzul Bisericii Ortodoxe *prin sec. V*. La început îl purta numai patriarhul de Constantinopol și numai la Crăciun, Paști și Rusalii, dar cu timpul l-au purtat și alți ierarhi, astfel că în sec. XVII-lea, sacosul devine un veșmânt comun tuturor arhieriei. Sacosul simbolizează căința și smerenia și amintește hlamida cu care iudeii L-au îmbrăcat în batjocură pe Hristos, când L-au dus la răstignire. Clopoțeii cu care se încheie sacosul simbolizează cuvântul lui Dumnezeu, care trebuie propovăduit de episcop. Numărul de doisprezece, câte șase de fiecare parte, cu care se încheie sacosul, amintește și glasul celor doisprezece apostoli, propovăduind Evanghelia. **SACRAMENT** (lat. *sacramentum* — taină, mister) — taină bisericească; Sfintele Taine sunt numite *sacramente* în Biserica Catolică. **SACRAMENTAL** — cu sfântenie, cu solemnitate; ce ține de Sfintele Taine.

SACRIFICA (lat. *sacrifico, -are* = a jertfi, a sacrifica) — a aduce jertfă sacrificii, ofrande unei divinități. Sacrificiile erau modalități de cinstire a divinităților în toate religiile. Aceste sacrificii erau sângeroase sau vegetale, după concepțiile religioase; sacrificiile se aduceau la un timp anume.

SACRILEGIU — pângărire, necinstire a lucrurilor și locurilor sfinte. Sacrilegiul e socotit păcat împotriva lui Dumnezeu, deoarece persoanele, lucrurile și locurile sfinte sunt destinate a fi puse în slujba lui Dumnezeu, iar necinstirea lor înseamnă necinstirea lui Dumnezeu.

SACRISTANI v. *Mansionarii*.

SACRISTIE v. *Diaconicon*.

SACROSANCT v. *Sacru*.

SACRU, SACRALITATE (lat. *sacer, sacra, sacrum*) — sfânt, persoană sacră, inviolabilă, de care nu te poți atinge; prin sacru se înțelege legătura omului cu Dumnezeu; sacrul e începutul intrării în rai prin constituirea acestei legături cu divinitatea, este o relație excepțională care se deosebește complet de alte relații. Sacrul este un element care face parte din structura ființei umane. El are forme de manifestare deosebite (ex. botezul unui copil, sfințirea casei etc.), este element religios, sfințit, tot ce aparține religiei; sfânt. Mircea Eliade definește astfel noțiunea de sacru: „*Sacru este un element în structura conștiinței și nu un stadiu în istoria acestei conștiințe. La nivelurile cele mai arhaice ale culturii a trăi ca ființă umană este în sine un act religios, căci alimentația, viața sexuală și munca au o valoare sacramentală. Altfel spus, a fi sau mai degrabă a*

deveni om, înseamnă «a fi religios»” (M.E. ICIR, vol I, p. VIII).

SADUCHEII — erau, în religia iudaică, partidul preotesc aristocratic ce forma înaltul cler; erau bogați, liberali, deschiși la ideile timpului și, contrar fariseilor tradiționaliști, saducheii nu admiteau tradiția, respectând numai legea scrisă a lui Moise (Pentateuhul), profeții și hagiografele, negând Providența, învierea morților, viața veșnică, existența îngerilor și diavolului, credințe admise de farisei cu care, în Sinedriu, erau adesea în opoziție. Saducheii nu-L admiteau pe Iisus și-i urau pe creștini. Considerând periculoase învățăturile lui Iisus, reprezentantul saducheilor, arhiereul Caiafa, a avut un rol important în condamnarea la moarte a Acestuia. Originea tagmei preoțești a saducheilor data din vremea lui Solomon, ei fiind considerați descendenți ai lui Tadic, mare preot încă din vremea regelui David, împreună cu Abiatar, și el mare preot și om de încredere al lui David. Solomon îl va înlătura pe Abiatar, iar Tadic rămâne astfel singur mare preot, și de atunci, demnitatea de mare preot au deținut-o urmașii săi, în linie bărbătească. Denumirea grupării „saducheilor” vine probabil de la Tadic (Sadoc) sau derivă din cuvântul „Saddic” (ebr. „adevăr”). Saducheii, ca urmași ai lui Tadic, au monopolizat, de-a lungul veacurilor, demnitatea de mare preot și toate funcțiile mai importante în cadrul templului din Ierusalim. Partida saducheilor își pierde puterea după căderea Ierusalimului, conducerea religioasă fiind continuată de farisei și rabini. De fapt, de la această dată, iudaismul nu mai are preoți propriu-ziși (*kohanini*), deoarece rabinii nu sunt preoți, ci consilieri și juriști. Ei țin predici

și citesc rugăciunile principale. Oficiantul cultului se numește „khazzan“, care este însă de obicei capul familiei; v. **Iudaismul**.

SAHADA — crezul musulman, mărturisire de credință; v. **Islamismul**.

SAHIH — numele tradițiilor autentice ale religiei mahomedane care au influențat mult această religie și au contribuit la cunoașterea curentelor religioase din primele secole ale apariției islamismului (mahomedanismul); v. **Islamismul**.

SAHASTRU v. **Sihastru**.

SAKUNTALA — valoroasă operă literară, cu caracter epic, liric și dramatic, aparținând celui mai mare poet al Indiei care a fost Kalidassa. Kalidassa a trăit la începutul sec. al V-lea d.Hr. și opera sa a fost cunoscută și apreciată de toate literaturile lumii. Sakuntala a fost tradusă în limba română de poetul G. Coșbuc.

SAKIA MUNI („ascetul din neamul Sakya“) — este numele inițial al viitorului Buddha (care înseamnă în sanscrită „Trezitul“, „Iluminatul“); v. **Budismul**.

SALAT v. **Islamismul**.

SALATUL v. **Îngerii**.

SALCĂ, „Nunta la salcă“, „la salcă“ — este o expresie prin care se ridiculizează o nuntă ilegală, neconsemnată nici de oficiul stării civile, nici de Biserică. Obicei consemnat în Banat, unde „salcă“ se zice la salcie. Din lemnul salciei se fac mese, numite „mesă de salcă“. Denumirea dată nunții vine de la lemnul de construcție al mesei. Nunta „la salcă“ are doar un scop material, fiind determinată de lăcomia creșterii averii și este ilegală, deoarece „însurăteii“ sunt minori, fapt ce duce la degenerarea rasei. Siliți însă de părinți, tinerii

se însoțesc și are loc o formă de nuntă. Nunii mari, cu lumânări de cununie aprinse, ținând de mână pe tineri, înconjoară de trei ori masa „de salcă“ încărcată cu „pită“, „elisă“ (slănină) și „răchie“ și astfel se face unirea (celor doi minori) prin cununie. Apoi urmează urările și masa mare cu lăutari și daruri. Dacă după nuntă „însurăteii“ nu se înțeleg ei se despart, iar părinții le pun la cale o nouă nuntă. Acest joc „de-a nunta la salcă“ se poate repeta de mai multe ori (I.V.D.).

SALIENII v. **Confreriile**.

SALOMEEA — persoană de tristă amintire pentru creștini, a fost fiica lui Irod, rege în Iudeea, în vremea când Iisus își începuse propovăduirea între oameni, iar Sf. Ioan, Înaintemergătorul Domnului, îi „netezea calea“, botezând pe oameni și îndemnându-i să se pocăiască. Pentru că îi muștra pe păcătoși, printre care și pe Irod și pe soția acestuia, Irodiada, Ioan a fost aruncat în temniță. În ziua unei serbări dată în cinstea nașterii lui Irod, la palat, acesta, spre a-și înveseli oaspeții, a cerut Salomeei să danseze pentru el, promițându-i ca răsplată orice va cere. Îndemnată de mama sa, care îl ura de moarte pe Ioan, Salomeea a cerut capul lui, care i s-a și adus pe o tavă de argint, așa cum îl vedem reprezentat în iconografia ortodoxă (Matei 14; Marcu 6; Luca 3).

SALVE, SANCTE PARENS — era formula cu care romanii își luau rămas bun de la morții lor (ca și „*Sit tibi terra levis!*“ — „Fie-ți țărâna ușoară!“).

SAMARIA — se numea ținutul din nordul Palestinei, așezat între Galileea și Iudeea. După moartea lui Solomon, regatul Israel se împarte

în două: regatul de nord revine lui Ieroboam (932-911 î.Hr.) cu capitala în orașul Tirța (vechi oraș cananeean). Unul din urmașii lui Ieroboam, și anume Omri (884-874 î.Hr.), fost comandant al armatei israeliene, după ce înăbușă o răscoală condusă de Zimri, ajunge rege. El construiește orașul *Samaria* (lb. ebr. = „turn de veghe”), unde mută capitala regatului. În sec. VIII (721 î.Hr.), regele Asiriei Salmanasar ocupă Regatul de nord și distruge Samaria, iar pe locuitorii ei îi duce în robie. El populează regatul cu sclavi străini, păgâni, iar aceștia se vor amesteca cu puținii israeliți rămași în țară (II Regi 17, 24). Din acest amestec se trag *samarinenii* (locuitorii Samariei). Deși erau acum aproape păgâni, ei mai păstrau ceva din Legea mozaică în practicile lor religioase, reținând din Vechiul Testament numai Pentateuhul. Ei nu uitaseră că se trăgeau din seminția lui Iacov (din doi dintre fiii acestuia: Manase și Efraim) și se mândreau cu originea lor. Când s-au întors evreii din robia babiloniană (sec. IV) nu i-au mai recunoscut pe samarineni că fac parte din neamul ales. Samarinenii și-au construit un templu pe muntele Garizim, socotindu-l mai frumos decât cel din Ierusalim. Aici, pe Garizim, ei au continuat să se închine chiar și când templul a fost distrus de Ioan Hircan Macabeul (107 î.Hr.). Între samarineni și evrei există o ură reciprocă, evreii disprețuindu-i pe samarineni ca pe niște păgâni, iar samarinenii hărțuindu-i pe evrei. Fiindcă Samaria se află la nord, între Galileea și Iudeea (Regatul de sud), era o adevărată primejdie pentru evreii din Galileea să treacă prin Samaria, când se duceau să se închine la

templul din Ierusalim (în Iudeea), și de aceea ocoleau Samaria, trecând pe la răsărit de Iordan. Mântuitorul a înfierat aceste relații și-i considera pe samarineni tot atât de vrednici de mântuire ca și pe evrei și pe oricare om. Parabola samarineanului milostiv și convorbirea lui Iisus cu femeia samarineancă, de la fântâna lui Iacov sunt exemple ce reflectă atitudinea lui Iisus față de samarineni. Din acest neam au mai rămas puțini până azi, în localitatea Naplus (vechiul oraș Sichem); v. **Sichem**.

SAMARITEAN — locuitor din Samaria.

SAMAVEDA („Veda cântecelor”) — este una dintre cele patru Veda (cărți sfinte, în brahmanism), în care sunt scrise textele imnelor sfinte pe care preoții brahmani le cântă în timpul aducerii jertfelor către zei.

SAMGHA — comunitate monahală în budism.

SAMODIVA — diavolul, în vorbirea populară; expresie întâlnită în vorbirea dobrogeană (lb. bulgară *samo-diva* = zeită rea, din turc. *dev*, *dv* = *iv*).

SAMOGLASNICA (slv. *samoglasnic* = însuși glăsuitoare; gr. αὐτόμελο — *automelo* = muzică, cântare proprie) — tropar cu melodie proprie, spre deosebire de troparele legate printr-o temă comună; samoglasnica servește ca model pentru stihurile (troparele) izolate ca: „asemănânda”, „podobiile”.

SAMOVLASTIE (slv. *samovlastije*) — obște monahală de sine stătătoare. Primele mănăstiri din Țara Românească, Vodița și Tismana, erau samovlastice. Deși la început aceste două mănăstiri erau sub conducerea lui Nicodim, ele își păstrau, fiecare, soborul și avutul propriu, adică erau *samovlastie*, spre deosebire de *stavropighie* care era mănăstire

dependentă de o mitropolie.

SAMSON (ebr. *Šimşon*, de la ebr. *šemes* = soare; sau de la *šamen* = putere, viteaz și *šaman* = a distruge; la *Bet-šemes*, în apropiere de satul natal al lui Samson, se afla templul înălțat în cinstea zeului soare) — În prima formă de organizare a statului evreu, conducerea o aveau Judecătorii. *Samson* a fost printre primii în această funcție (sec. XII î.Hr.) și foarte vestit pentru curajul și forța sa fizică, al cărei secret se afla în perii capului său, căci el fiind nazireu nu-și tunsese niciodată părul. Filistenii, dușmani ai poporului evreu, căutau mereu să-l prindă, căci, în războaiele dintre ei și evrei, Samson făcuse în rândurile lor foarte multe victime. Folosind un vicleșug, trimite la Samson o femeie foarte frumoasă, de care acesta se îndrăgostește. Femeia, pe nume Dalila, reușește în cele din urmă să afle secretul puterii lui Samson și într-o zi, pe când el dormea, Dalila îi tăie părul iar Samson își pierde puterea, Filistenii îl prind, îl schingiuesc și-i scot ochii, transformându-l pe uriașul Samson într-un umilit și batjocorit cerșetor, prizonier în tabăra lor. Cu timpul, crescându-i părul, lui Samson îi revine puterea și el va plăti filistenilor umilința sa. Cu prilejul sărbătorilor pe care filistenii le dădeau în cinstea zeului lor Dagon, la templul din Gaza se adunase mulțime mare de oameni, împreună cu toate căpeteniile lor și petreceau. Ei l-au chemat pe Samson cel orb să le cânte spre a-i distra. Acesta, prefăcându-se că se sprijină de coloane, prinde în brațele sale puternice două coloane și începe să le zgâlțâie cu atâta forță încât prăbușește acoperișul templului și astfel au pierit cu toții sub dărâmurile templului. Samson va pieri și el împreună cu ei, dar a

preferat o moarte eroică decât o viață de orb umilit. Iudeii i-au răscumpărat corpul și l-au înmormântat la Tora, locul natal, unde era înmormântat și tatăl său Manoe; v. **Nazireu**. **SAMUEL** (ebr. *Semuel*) — este ultimul dintre „Judecători”, formă de guvernământ a Statului evreu, înainte ca acesta să devină regat. Tatăl lui Samuel se numea Elcana și era levit (slujitor la templu), iar Ana, mama sa, a făcut multe rugăciuni la templu ca Dumnezeu să se îndure să-i dea un fiu. Ea a fost binecuvântată de preotul Eli de la templul din Șilo și Dumnezeu S-a îndurat de ruga ei și i-a dat un fiu care s-a numit Samuel. Acesta a fost închinat lui Dumnezeu și a crescut la templu, ducând o viață curată și slujind lui Iahve. În templul său, filistenii pornesc război împotriva evreilor, cuceresc Șilo și iau cu ei Arca Legământului. Eli moare și în luptă cad și fiii săi. Samuel ajunge preot, ales de popor pentru credința sa și începe să aibă viziuni și convorbiri cu Iahve, ceea ce îl va impune și mai mult în ochii poporului israelit ca pe un mare profet. Samuel unește poporul, reușește să scuture jugul filistenilor care-i stăpâneau de douăzeci de ani. Orașul Ramataim, unde se născuse Samuel, devine centrul politic și religios în locul orașului Șilo care fusese distrus de filistenii. Deși adversar al monarhiei, la cererea iudeilor, care doreau un rege, Samuel îl unge pe Saul rege. Totuși nu renunță la putere și conduce astfel încât viitorul rege să fie sub puterea sa. Saul este ales pentru că se trăgea din cel mai mic trib israelit, al lui Veniamin, dintr-o familie lipsită de influență și fusese crescut la școala de prooroci înființată de Samuel. Saul a fost educat în respectul față de legea lui Moise, față de preoți și de Dumnezeu și s-a

dovedit un rege energic și viteaz. Totuși, din cauza unor acțiuni socotite ca potrivnice voii lui Dumnezeu, Saul este muștrat de Samuel, care-l va unge ca rege pe David. Samuel a rămas în istoria poporului evreu ca unul dintre marii lui prooroci și înțelepți. Preot și judecător, el a ridicat demnitatea poporului pe care l-a îndemnat la lupte pentru unitate și libertate, oprind expansiunea filistenilor. Biserica Romano-Catolică îl consideră ca sfânt și precursor al lui Hristos. Se crede că rămășițele lui ar fi fost transportate de Pulcheria, fiica împăratului roman Arcadie, (sec. V), la Constantinopol, unde l-a depus într-un mausoleu special; v. **Saul**.

SANCTIFICAT (lat. *sanctificare, -atum*) — trecut în rândul sfinților.

SANCTITATE (lat. *sanctitas, -atis*) — titulatură pentru capii Bisericilor creștine (Ortodoxă, Catolică, Armeană).

SANCTUAR (lat. *sanctuarium, -ii* = loc sfințit) — loc sfânt, altar într-un lăcaș de cult (biserică, templu). În creștinismul ortodox este interzis a intra în altar femeilor și laicilor — celor care nu au legătură cu slujbele religioase. Sanctuarul ca loc sfânt consacrat ceremoniilor religioase a existat la toate popoarele, începând din preistorie. Cel mai adesea sanctuarele erau plasate pe locuri înalte, izolate (pe podișuri muntoase, în poienele din mijlocul pădurilor, la marginea unui râu) și se păstrau în generații succesive. Săpăturile arheologice au dat la iveală asemenea sanctuare dintre care cele mai multe erau doar niște temelii de piatră, mai înalte, în formă circulară sau pătrată, înconjurate de coloane de piatră sau chiar de lemn. Asemenea sanctuare, datând din epoca geto-dacică au fost descoperite la noi în cetățile

dacice din Munții Orăștiei, precum și în Oltenia, la Barboși, Bâtea Doamnei, etc. La Sarmisegetusa, un sanctuar circular avea rol de calendar, iar altul, un pavaj de piatră de andezit reprezentând soarele, avea rol de altar de sacrificii. Asemenea altare în aer liber, unde se aduceau sacrificii zeilor, s-au descoperit și în Grecia. Atestarea primelor temple de cult o fac poemele homerice *Iliada* și *Odiseea* (sec. VIII î.Hr.). Pe teritoriul țării noastre, singurele ruine de temple grecești s-au găsit la Histria (templul lui Zeus-Polieus, sec. V î.Hr. și templul Afroditei, sec. III î.Hr.). Și la romani au existat întâi asemenea altare de sacrificii, în aer liber, după care au urmat templele. În Dacia romană, săpăturile arheologice au dat la iveală numeroase sanctuare (la Ulpia Traiana-Adamclisi, jud. Constanța, la Apulum-Transilvania), închinat unor divinități orientale, dar și lui Jupiter și zeiței Juno-regina (DIVR).

SANGIAK-SCERIF — stindardul verde al profetului Mahomed, relicvă sfântă în islamism. Mahomedanii cred că acest stindard a fost trimis din cer și a fost dăruit lui Mahomed ca semn al victoriei. De aceea, în lupte, musulmanii porneau cu stindardul profetului sau cu unul asemănător.

SANHEDRIUL sau **SANHEDRINUL** (ebr.) — denumire pentru tribunalul religios, la evrei; aici se împărțea dreptatea. Era format din 70 de membri, în afară de președinte. Acest tribunal l-a judecat și pe Iisus Hristos.

SANNYASIN („renunțator”) — *yati* = ascet; *priurayaka* = călugăr cerșetor, în brahmanism; aceștia formau o castă — „*sannyasin*”.

SARAI, VISARION — călugăr ortodox din Banat (+1714), unul dintre marii apărători ai Ortodoxiei românești din Transilvania, împotriva

Bisericii Catolice și a Imperiului habsburgic, care în mod opresiv impune unirea cu Roma a Bisericii Ortodoxe Române de la 1700. Pentru protestele sale și pentru lupta înflăcărată de trezire și ridicare a satelor românești împotriva Uniației, Visarion Sarai este prins și întemnițat la Viena, unde a murit ca un martir în urma schingiurilor la care a fost supus. Recunoscându-l ca sfânt, Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat la 10 oct. 1995. Pomenirea lui se face în calendarul ortodox la 21 octombrie.

SARCOFAG (σαρκοφάγος — *sarcophagos*) — sicriu de lemn, bronz, piatră sau marmură, ridicat la suprafața solului sau în cavouri, în care erau depuse cadavrele sau cenușa acestora după incinerare. Sarcophagele așezate la suprafața solului erau adesea adăpostite de un mic acoperiș în formă de baldachin, sprijinit de mici coloane sau stâlpișori de piatră care se numeau „*tegurium*” sau „*ciborium*”. Unele dintre aceste vechi sarcophage constituie monumente interesante ale sculpturii în piatră prin măiestria cu care sunt împodobite așa cum se pot vedea la Roma, în cimitirul Vaticanului. Numeroase sarcophage sunt încadrate în monumente funerare ridicate peste ele (mausolee) în formă de construcții circulare sau octogonale. Cunoscute atât în Orientul antic cât și în lumea greco-romană, sarcophagele aveau aceeași formă de cutie (*cista*) rectangulară, bogat ornamentată cu pilaștri, coloane, reliefuri și picturi. Ele s-au descoperit și pe teritoriul țării noastre, iar cel mai cunoscut e sarcofagul lui Ovidiu, descoperit la Tomis.

SARRA — personaj biblic; soția patriarhului Avraam, cel chemat de Dumnezeu spre a fi

părintele „poporului ales” din care trebuia să vină Mesia, Mântuitorul lumii. Binecuvântată de Dumnezeu la bătrânețe, Sarra va naște pe Isaac din care se trage Iacov (Israel), părintele celor 12 seminții care au format poporul evreu-Israel (Facere cap. 17; I Petru 3, 6); v. **Evreu**. **SARSAILĂ** — nume popular pentru diavol. **SATANA** v. **Îngerii**.

SATI — vechi rit funerar în hinduism, potrivit căruia soția mortului trebuia să fie arsă de vie la moartea soțului ei. Acest rit a fost interzis din anul 1822.

SATIRI v. **Nimfe**.

SATURN — zeu roman de origine etruscă, zeu al soarelui, protector al semănăturilor și al celor săraci. Cultul lui era legat de schimbarea anotimpurilor, fiind adorat și ca zeu al timpului, ca și Cronos la greci.

SATURNALIILE (sărbătoarea lui Saturn) și **Juvenaliile** (sărbătoarea tinerilor) — erau sărbători de iarnă ale romanilor și se serbau în același timp, de la 17–23 decembrie, când sclavii și sărăcimea petreceau și se ospătau. Saturnaliile erau legate de legenda „epocii de aur”, epocă în care ar fi fost stăpâni Cronos și Saturn, după ce Saturn a fost asimilat cu Cronos. De Saturnalii erau legate o mulțime de datini și de obiceiuri vechi pe care poporul nostru le păstrează, punându-le în legătură cu Nașterea Domnului și împrumutându-le sens și caracter creștin, ca de ex.: colindele, sorcova, plugușorul ș.a., la care s-au adăugat și altele, de origine pur creștină, ca: Vicleimul, Irozii, Steaua etc.

SAUL — primul rege al Israelului (1040–1010 î.Hr.). Născut în orașul Ghîbea din părinți agricultori, Saul făcea parte din tribul lui

Veniamin, cel mai mic dintre cei 12 fii ai lui Iacob, din care s-au tras cele 12 seminții care au format poporul Israel. Marele preot și profet Samuel, ultimul Judecător care a condus poporul evreu (v. **Samuel**), îl unge pe Saul rege, la cererea poporului, dar numai pentru puterea politică, Samuel păstrându-și pentru sine preoția și autoritatea religioasă asupra evreilor. Saul, rege, obține o importantă victorie asupra filistenilor și continuă lupta împotriva regilor de peste Iordan: ai amoniților, moabiților, edomiților și amoreilor. Îi înfrânge, învinge și orașele cananeene care încă nu fuseseră cucerite de israeliți și astfel a reușit să formeze un puternic stat israelit. Saul îl supără pe Dumnezeu prin neascultare și Acesta cere lui Samuel să-l ungă rege pe David, din neamul lui Iuda, din Betleem. Între timp, un duh rău pune stăpânire pe Saul și în momentele de criză el se liniștea doar ascultând cântarea din harfă. Fiind bun cântăreț din acest instrument, David este adus la curte, dar fără ca Saul să știe cele săvârșite de Samuel (că îl unsese rege pe David). Având loc o luptă cu filistenii, David, deși foarte tânăr, săvârșește o faptă de mare curaj, ucigând pe uriașul Goliat filisteanul, care a îngrozit armata israeliană, și astfel îi pune pe fugă pe filistenii și-și câștigă o mare faimă în rândurile poporului iudeu. Toate acestea îl umplu de mândrie și invidie pe Saul care s-a gândit cum să-l piardă pe David. Îl făcu deci comandant peste 1000 de soldați ca să meargă și să lupte în război, sperând să-și afle astfel moartea. În ajunul unei noi lupte cu filistenii, spre a ști care va fi soarta războiului, Saul face spiritism și cheamă duhurile morților să-i spună ce va fi. Dumnezeu s-a mâniat pentru fapta săvârșită de Saul, și l-a pedepsit

aspru: în lupta ce a urmat, Saul va muri împreună cu cei trei fii ai săi, printre care era și Ionatan, bunul prieten al lui David, care a plâns amarnic moartea lor. Statul înființat de Saul se prăbușește, fiind ocupat de filistenii; ajungând însă rege David, acesta va elibera și va reunifica statul evreu, întărind puterea lui politică și religioasă; v. **David**.

SAVA, SFÂNTUL — originar din Capadocia (+523), este autorul *Tipicului bisericesc* în care sunt cuprinse rânduielile liturgice după care se desfășoară cultul creștin al Bisericii Ortodoxe (greacă, rusă, română, sârbă, bulgară). Sava a cunoscut și a învățat Tipicul în tradițiile păstrate de la o generație la alta de sfinți călugări: Cuviosul Eftimie cel Mare, sec. IV, care l-a moștenit de la alt cuvios, Teoctist, iar acesta de la Hariton Mărturisitorul (+278) ș.a. A colectat imnele și cântările compuse de aceștia și a întocmit un Tipic general, ce se întrebuinta la Ierusalim și în Biserica răsăriteană. Tipicul compus de Sfântul Sava s-a amplificat în timp prin contribuția altor sfinți învățați, cum au fost: Sofronie, patriarhul Ierusalimului (+638), Sf. Ioan Damaschinul (sec. VII-VIII), Sfinții Teodor și Ioșif Studitul (sec. VIII-IX) de la Mănăstirea Studion din Constantinopol, și alți îmnografi, fiecare contribuind cu multe cântări. Întocmirea Tipicului s-a încheiat prin sec. XVI, când a fost tipărit în lb. greacă (1586) de ieromonahul Ioasafat din Auplia, care l-a perfecționat și corectat, publicându-l sub titlul: „Tipiconul Sfântului Sava” precum era cunoscut și mai înainte, ceea ce arată că esența Tipiconului de azi din Biserica Ortodoxă este cel moștenit de la Sfântul Sava.

SAVA BRANCOVICI v. **Sfinți români.**

SAVA GOTUL — moaștele sfântului Sava Gotul, martir creștin (sec. IX) înecat în apele râului Buzău, au fost așezate în Biserica Episcopiei Buzăului de domnitorul Radu cel Mare. Biserica îl prăznuiește la 18 aprilie.

SAVAOT — nume liturgic dat de creștini lui Dumnezeu; lahve și Sabaot sunt nume din Vechiul Testament pentru Dumnezeu: „Sfânt, Sfânt, Domnul Savaot“, imn cântat de îngeri la Nașterea lui Iisus Hristos și intrat în Liturghia ortodoxă.

SĂPTĂMÂNA LITURGICĂ (lat. *septem* = șapte și *mane* = dimineață, zi) — este grupul de șapte zile liturgice, în împărțirea anului bisericesc sau liturgic. Împărțirea timpului în săptămâni nu era cunoscută în lumea greco-romană înainte de Hristos, care se servea de calendarul solar (egiptean). Săptămâna exista însă la iudei, care foloseau calendarul lunar împrumutat de la asiro-babilonieni. Lucrarea creației lumii, împărțită în șase zile, urmate de o zi de repaus, a devenit modelul și unitatea de măsură a activității omenești. Săptămâna liturgică începe cu Vecernia de sâmbătă seara și se încheie în sâmbăta următoare, cu slujba de la Ceasul al IX-lea (v. **Ceaslovul**). Cele 52 de săptămâni ale anului bisericesc își iau numărul de ordine după cele două mari sărbători cu dată mobilă ale cultului ortodox: Paștile și Rusaliile. De aceea, șirul săptămânilor din cursul anului bisericesc ortodox începe cu Săptămâna Luminată (prima săptămână după Paști) și se încheie cu Săptămâna Sfintelor Patimi (ultima dinaintea Paștilor), numită și *Săptămâna Mare* (gr. μεγάλη εβδομάδα — *megali evomas*; lat.

septimana maior). Aceste două săptămâni sunt cele mai importante săptămâni liturgice din cursul anului bisericesc. Calendaristic au importanță deosebită și săptămânile dinainte și de după marile sărbători: Rusaliile, Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie), Nașterea Domnului și Botezul Domnului. În cadrul săptămânii liturgice fiecare zi este închinată unui sau unora dintre personajele sfinte și evenimentelor de seamă ale Istoriei sfinte, care stau în legătură cu Persoana și activitatea Mântuitorului, astfel: Duminica este sărbătoarea săptămânală a Învierii Domnului; luni este închinată cinștirii sfinților îngeri, vestitori ai voii lui Dumnezeu și mijlocitori între Dumnezeu și oameni; marțea este închinată Sfinților prooroci, îndeosebi Sfântului Ioan Proorocul. Înaintemergătorul și Botezătorul Domnului și cel mai mare dintre prooroci (Luca 7, 28), numit și „mijlocitor“ între Legea veche și Legea Nouă („... mijlocitorul Legii Vechi și a celei Noi...“, cum scrie în *Octoiul Mare*, Buc., 1975, p. 52); miercurea și vinerea sunt închinare Sfintei Cruci și Sfintelor Patimi ale Domnului; miercuri au făcut sfat cărturarii și arhieriei să-L prindă pe Iisus, iar vineri L-au răstignit pe cruce; joia este închinată amintirii sfinților Apostoli, este ziua când Iisus a luat cu Apostolii Săi ultima Cină pascală, Cina cea de Taină, la care Mântuitorul a întemeiat Sfânta Euharistică, dând Apostolilor puterea și porunca de a o săvârși întru pomenirea Sa. Sfinții Apostoli au fost primii și cei mai apropiați colaboratori ai Domnului și primii propovăduitori în lume ai credinței creștine. Cu ei începe șirul martirilor și sfinților creștini. Urmașii Apostolilor sunt Sfinții Părinți ai Bisericii creștine; ei sunt pomeniți tot joi, ca și

Sfinții Apostoli; sâmbăta este închinată pomenirii tuturor morților și în primul rând Sfinților Mărturisitori și Mucenici, care au pățit și au murit pentru credința în Hristos. Săptămâna liturgică reglementează succesiunea celor opt glasuri (ehuri) ale Octoihului din Anul liturgic.

SĂPTĂMÂNA BRÂNZEI — se numește săptămâna dinaintea „Lăsatului de sec” pentru Postul Paștilor.

SĂPTĂMÂNA LUMINATĂ v. Săptămâna liturgică.

SĂPTĂMÂNA MARE v. Săptămâna liturgică.

SĂPTĂMÂNA PATIMILOR, v. Săptămâna liturgică; în Săptămâna Patimilor sunt Deniile (comemorare a Patimilor Domnului).

SĂRBĂTOARE (gr. ἑορτή, ἡ — *eorți*; lat. *feria, festum, festivitas, solemnitas*, slv. *prazdnic*) — cuvânt de origine latină (*servstoria*, de la *servare* = a păstra, a respecta). În calendarul creștin ortodox, sărbătorile sunt marcate cu semne tipiconale prin care se arată gradul sărbătorii: cele notate cu cruce roșie sunt sărbători mari, cu „ținere”, adică nu se lucrează în aceste zile, iar cele fără ținere se notează cu o cruce neagră. Zilele de sărbători se deosebesc de zilele de rând, pentru că în ele se săvârșește Sf. Liturghie în biserici (unde participă credincioșii) și în mănăstiri, unde se face serviciul divin în fiecare zi; în sărbători, slujbele sunt mai dezvoltate, mai solemne decât în celelalte zile. Sărbătorile sunt acele zile sfinte în care biserica comemorează fapte deosebite din istoria mântuirii, ca: Nașterea Mântuitorului, Învierea etc. și a persoanelor sfinte mai importante (Maica Domnului, Sf. Ioan Botezătorul și sfinți dintre

cei mai importanți și mai venerați de credincioși: Sf. Nicolae, Sf. Petru și Pavel, Sf. Gheorghe ș.a.). Sărbătorile religioase sunt vechi ca și religia și au existat la toate popoarele ca o formă de manifestare cultică. Lumea greco-romană, în cadrul căreia s-a născut creștinismul, avea sărbători (*feriae*), zile anumite consacrate cultului public al zeilor, când activitățile obișnuite se suspendau iar credincioșii mergeau la temple și altare pentru a îndeplini ceremoniile rituale, tradiționale; în afară de aceste *sărbători publice* erau și *sărbători private, familiale* (ex. cultul strămoșilor, numiți „Manes, Larii și Penatii”), ale căror ceremonii se săvârșeau în interiorul locuințelor. Unele sărbători aveau *caracter naturist*, ca *neomeniile* (pentru „luna nouă și începutul anului”), altele aveau caracter agrar sau câmpenesc (legate de solstiții și echinocții); altele aveau caracter istoric-social (aniversări sau comemorări ale unor evenimente triste sau fericite din viața publică). Evreii aveau în afară de sărbătoarea săptămânală a „sabatului” și sărbători anuale, ca cea a Paștilor, a Cincizecimii, a Corturilor, a Împăcării sau Curățirii, Purim ș.a., toate amintind fapte din istoria lor religioasă și politică. Sărbătorile creștine s-au format după dublul model greco-roman și mozaic pe care îl oferea mediul geografic, politic și social în care s-a dezvoltat creștinismul. De aceea, la început primele sărbători creștine apar ca prelungiri (însă într-un nou spirit) ale celor mai mari sărbători iudaice, cu care coexistă un timp apoi le înlocuiesc definitiv. Acestea sunt: *duminica* (în locul sabatului), Paștile și Rusaliele (în locul celor două sărbători mari: Pasha, din luna I și Cinci-

zecimea, din luna a treia a calendarului evreiesc). *Duminica, Paștele și Rusaliile* (Cincizecimea) sunt singurele sărbători creștine cu caracter general din primele trei veacuri creștine. Numai în secolul III apare *Epifania* (Botezul Domnului) care atunci era o sărbătoare comună cu Nașterea Domnului. Persecuțiile religioase sunt însă prilej pentru calendarul creștin, de a se îmbogăți cu o serie de sărbători consacrate martirilor și mărturisitorilor creștini. Acestea sunt primele sărbători de origine pur creștină și au caracter local. Încetarea persecuțiilor favorizează dezvoltarea cultului creștin precum și apariția marilor sărbători (sec. IV), începând cu sărbătorile Mântuitorului, ale Sfintei Cruci și, pe la sfârșitul secolului, apar, în documente, și cele mai vechi sărbători ale Maicii Domnului (Bunavestire și Adormirea), ale sfinților îngeri mai importanți din Vechiul și Noul Testament, precum și comemorarea unor evenimente din istoria Bisericii. Începând din sec. IV, sărbătorile locale capătă caracter tot mai general și, datorită influențelor și schimburilor reciproce dintre Răsărit și Apus (transportări de sfinte moaște, pelerinaje la mormintele lor și la Locurile Sfinte), se ajunge la transformarea unui număr tot mai mare de sărbători locale în regionale și universale ale Bisericii. Până în sec. VI se stabilesc mai toate sărbătorile, fiind prăznuite în toată lumea creștină, iar calendarul ajunge să fie aproape definitiv încheiat. El s-a format la început sub influența celui iudaic urmând o dezvoltare proprie a vieții religioase creștine. Calendarul păgân n-a exercitat decât o influență indirectă, reminiscențe păgâne supraviețuind doar în folclor (în datini, credințe

și rituri legate mai ales de vechile sărbători păgâne, cu caracter naturist, înlocuite de cele creștine (ex. Crăciunul, 1 ianuarie, Rusaliile, 24 iunie). În instituirea sărbătorilor creștine, un rol principal l-au avut pietatea populară și mănăstirile, iar Biserica le-a recunoscut și le-a consacrat prin reprezentanții și conducătorii ei legali (episcopi și sinoade), consemnându-le în listele de sărbători (calendarele de mai târziu). Asemenea liste apar încă din sec. III, având numiri diferite: *calendare*, *heortologhii*, *martirologhii*, *minologhii* și *sinaxare*. Un rol hotărâtor în formarea calendarului (sinaxarului) ortodox de astăzi l-a avut Simeon Metafrastul (Logofătul) din sec. X, care a compilat sinaxarele mai vechi ale Bisericilor locale și a format un sinaxar complet al Bisericilor răsăritene din epocă, având la bază sinaxarul actual, fiind însă fundamental revizuit de marele cărturar pustnic din Athos (sec. XVIII), Nicodim Aghioritul, care a inclus și noii martiri și sfinții greci de după Schismă. În forma din Mineiele revăzute mai târziu de alt mare cărturar atonit, Vartolomeu de la mănăstirea Cutlumuș (sec. XIX), și cu adaosurile făcute ulterior de Bisericile Ortodoxe autocefale, *Sinaxarul ughioritic* este cel în uz astăzi în toată creștinătatea ortodoxă. Rolul sărbătorilor în viața religioasă a comunităților creștine este multiplu. În primul rând, ele întrețin în conștiința generațiilor de credincioși amintirea momentelor și faptelor memorabile ale personajelor sfinte, ale istoriei sfinte a mântuirii, având astfel un rost *anamnetic* (de aducere aminte); unele sărbători ne duc însă cu gândul la ce va fi în viitor, ca de ex. duminica Înfricoșatei Judecăți (duminica ce precede cu

o săptămână începutul Postului Paștelui), care ne duce cu gândul la împlinirea făgăduinței divine despre răsplata și pedeapsa pe care o vor primi oamenii în viața viitoare, după ce vor fi supuși fiecăre Judecării de apoi; sărbătorile au deci și un rost *eshatologic*. Ele au și un rost *latreutic*, fiind prilejuit și de forme de expresie ale cultului de adorare și venerare, prin preamărirea lui Dumnezeu și a sfinților. Personajele sfinte care sunt preamărite cu prilejul sărbătorilor constituie, pentru credincioși, modele de urmat și îndemnuri spre virtute, ceea ce arată că sărbătorile au și un rost educativ și instructiv, un rost *pedagogic*; fiind *prilejuri de meditație* și reculegere prin participarea la sfintele slujbe, sărbătorile ne amintesc grija pentru suflet și mântuirea noastră cu ajutorul harului lui Dumnezeu, pe care îl primim în biserică prin Sfintele Taine, sărbătorile devenind astfel importante și din punct de vedere *soteriologic*. După obiceiul și importanța lor, sărbătorile se împart în patru categorii: *sărbători sau praznice împărătești* (ale persoanelor Sfintei Treimi); *Sărbătorile Maicii Domnului* (v. **Maica Domnului**); *Sărbătorile Sfinților Îngeri* și ale *Sfintei Cruci* (v. **Îngeri**, **Cruce**); *Sărbătorile Sfinților* mai de seamă, cu tinere: Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sfinții Petru și Pavel, Sf. Nicolae, Sf. Ioan Botezătorul ș.a. (E.B.LG).

SĂRBĂTORILE LA EVREI — cele mai importante sunt: anul Nou — *Roș Hașana* (1 oct.); pocăința — *Yom Kipur*, sărbătoare fără fast și zgomot, care durează zece zile (Yom Kipur încheie ciclul de zece zile, timp în care se postește și se fac rugăciuni pentru iertarea păcatelor săvârșite în tot anul); sărbătoarea

Corturilor — *Sukkot*, pe la mijlocul lunii octombrie și care durează 7 zile, amintind timpul când și-au așezat corturile după ce au trecut Marea Roșie (se sărbătorește cu festivități, se înconjoară sinagoga de 7 ori, cu suluri de Tora în mâini și ramuri verzi); consacrarea — *Hanukka*, în amintirea purificării templului de către Iuda Macabeul (24 decembrie, 164 î.Hr.) (v. **Hanukka**); *Purim*, în luna martie — sărbătoare în amintirea Esteriei, eliberatoarea poporului evreu; paștele — *Pesah* (*pasha*) — durează 8 zile și începe la 15 Nisan (martie); se mai numește și sărbătoarea azimilor (v. **Pesah**, **Paștele**); cincizecimea — *Savuot*, ziua secerișului, a primățiilor și ziua când Moise a primit Legea, de la Dumnezeu; v. **Cincizecimea**.

SĂRBĂTOAREA AZIMILOR — este, la evrei, Sărbătoarea Paștelui, când se comemorează eliberarea din robia egipteană și se mănâncă azimă (pâine nedospită). În leșire 12, 34 și 39; 23, 15 se arată cum au ieșit evreii în mare grabă și au copt pâine nedospită să mănânce și au luat cu ei covețile cu pâinea nedospită și necoaptă, spre a nu fi surprinși și reținuți de egipteni.

SĂRBĂTOAREA CORTURILOR sau A TABERNACOLELOR — la evrei, are loc pe la jumătatea lunii octombrie și ține șapte zile. Se înconjoară sinagoga de șapte ori cu suluri de Tora și cu ramuri în mâini.

SĂRBĂTORILE PELERINAJULUI, sărbătorile bucuriei — sunt la evrei Paștile (*Pesah*), Cincizecimea și Sărbătoarea Corturilor; tot sărbători ale bucuriei sunt și *Hanukka* și *Purim* (v. **Hanukka**, **Purim**, **Pesah**). Un alt ciclu îl formează sărbătorile triste, din care

fac parte *Roş-Haşana* (v. **Haşana**) şi *Yom Kipur*.

SĂRINDAR (gr. mod. τὰ σαρανταρία — *i sarantaria* = grup de patruzeci; slv. *soroc*) — pomenire nominală a unui mort (sau a unui pomelnic întreg) la 40 de liturghii în şir, mai ales în primele 40 de zile după moartea cuiva; se întemeiază pe credinţa populară că în a 40-a zi de la moarte, după ce sufletul a străbătut *vămile văzduhului* şi a vizitat raiful şi iadul, se înfăţişază la Judecata particulară, pentru a i se hotărî soarta provizorie, până la Judecata din urmă, soartă care se poate uşura prin rugăciunile şi milosteniile (mijlocirile) făcute de cei vii pentru cei morţi. La sfârşitul celor 40 de liturghii, se face liturghie specială cu parastas (dezlegare sau slobozirea sărindarelor). Un fel de sărindar sunt şi așa-numitele *capete* sau *căpeţele* (se fac mai ales în Muntenia şi Dobrogea), care constau în aducerea la biserică sau direct la mormânt, spre pomenirea mortului, a unei colivioare, cu un colac sau covrig mai mare (numit *căpeţel*), puţin vin şi lumânare. Preotul face parastasul pe scurt (*trisaghion*) şi stropeşte mormântul cu vin.

SÂMBĂTA (lb. ebr. „odihnă”) — ziua creării omului. În ziua aceasta, Iisus aflându-se în mormânt, după răstignirea Sa, Biserica creştină face parastase pentru pomenirea morţilor, deoarece ei s-au odihnit de toate cele pământeşti; v. **Sabat**.

SĂMEDRU sau **SUMEDRU** (*Sanctus Demetrus*) — denumire în popor a sărbătorii Sf. Dumitru, care se sărbătoreşte la 26 octombrie. Sfânt militar, face parte dintre martirii recrutaţi din armata romană, care mărturisind pe Hristos, au fost schingiuiţi şi ucişi în timpul persecuţiei

împăratului roman Maximilian (la anul 304); v. **Dimitrie Sf.** — **Izvorătorul de mir; Sumedru.**

SÂMPETRU, Postul Sâmpetrului — termen popular pentru postul care precede sărbătoarea comună a Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel (29 iunie). Spre deosebire de celelalte posturi care au o durată fixă, acest post variază ca durată, de la an la an, deoarece începutul lui este în funcţie de data variabilă a Paştelui. Acest post începe luni după Duminica Tuturor Sfinţilor (Duminica I după Rusalii). Paştile se serbează la o dată care variază între 4 aprilie şi 8 mai, ceea ce face ca uneori sărbătoarea Tuturor Sfinţilor să cadă chiar cu trei-patru săptămâni înainte de 29 iunie, fie chiar după 29 iunie (cum s-a întâmplat în anii 1945 şi 1956 şi când, din această cauză, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât să se ţină post cu trei zile înainte de Sf. Petru şi Pavel, când sărbătoarea a căzut în săptămâna dinaintea Duminicii Tuturor Sfinţilor).

SÂN-GIORZ — este numit, în popor, Sf. Gheorghe, care se prăznuieşte la 23 aprilie. Ca şi Sf. Dumitru, a făcut parte din armata romană şi a fost martirizat în persecuţia din timpul lui Diocleţian.

SÂN-NICOARĂ sau **SIMICOARĂ** — (*Sanctus Nicolaus*) — este numele dat, în popor, *Sfântului Nicolae* care se prăznuieşte la 6 decembrie. Sfântul Mare Ierarh Nicolae a fost arhiepiscop în Mira Lichiei (Lichia din Asia Mică), numit şi „făcătorul de minuni” şi trecut de Biserică în rândul sfinţilor pentru viaţa lui curată, plină de fapte bune şi alese. A murit în anul 340 sau 343. În anul 1087, moaştele sfântului au fost duse într-o biserică din oraşul

Bari (Italia) care-i poartă numele. Pomenirea lui se face în Martirologiul catolic la 9 mai (ziua când i-au fost transferate moaștele de la Lichia la Bari).

SÂNT — popular „sfânt”; ex.: Sân Nicoară, Sân Ilie, Sântă Mărie etc.

SÂNUL LUI AVRAAM — termen din Parabola bogatului nemilostiv, prin care este denumit Raiul; v. **Rai**.

SÂNUL BISERICII — naosul (gr. ὁ ὄχος — *o naos*), partea centrală din interiorul bisericii, cuprinsă între altar și pronaos.

SÂNZIANA v. **Drăgaica**.

SÂNZIENE v. **Sf. Ioan Botezătorul**.

SCARA, IOAN SCĂRARUL; v. **Exonartex**.

SCARA LUI IACOV — este o reprezentare iconografică, cu caracter simbolic, inspirată dintr-o scenă pe care o găsim descrisă în Vechiul Testament, în cartea Facerii cap. 28, 11–19. Iacov este al doilea dintre cei doi fii ai lui Isaac. Isaac era fiul lui Avraam, cel chemat de Dumnezeu să fie părintele unui neam ales, care să păstreze credința monoteistă și să respecte Legea, spre a se face vrednic, ca din mijlocul acestui neam (popor) să se nască Mesia (Mântuitorul). Cel promis de Dumnezeu oamenilor, spre a-i dezrobi din păcatul strămoșesc, Dumnezeu l-a binecuvântat pe Avraam în împlinirea acestui scop, iar binecuvântarea avea să treacă din generație în generație asupra primului născut de parte bărbătească din neamul lui Avraam, până la venirea lui Mesia. Fiindcă Iacov dorea să primească el de la tatăl lui, Isaac, această binecuvântare, a cumpărat de la Esau (Isav), fratele său, care se născuse primul, „dreptul de întâi născut”. Când Isav trebuia să meargă

la tatăl său Isaac să primească binecuvântarea, a mers Iacov în locul său și a primit-o, căci Isaac, fiind bătrân și orb, nu l-a recunoscut. Simțindu-se înșelat, Isav a hotărât să-l ucidă pe Iacov. Îndemnat de mama sa, Rebeca, Iacov a fugit din Canaan în Mesopotamia, la unchiul său, Laban. Aici a rămas 20 de ani, după care, împreună cu soția și cei 12 fii și o avere foarte mare, a hotărât să se întoarcă în Canaan. Dumnezeu l-a ocrotit pe Iacov, căruia i s-a descoperit de două ori: întâi printr-un vis, când Iacov pleca din Canaan și apoi în chip de înger, când Iacov revine după 20 de ani. Prima arătare din vis a fost când Iacov fugea spre Mesopotamia și, ostenit de drum, s-a oprit să doarmă noaptea într-un loc, punându-și o piatră drept căpătâi. Atunci „a visat că era acolo o scară sprijinită de pământ, iar cu vârful atingea cerul, iar îngerii lui Dumnezeu se suiau și se coborau pe ea. Apoi S-a arătat Domnul în capul scării și i-a zis: «Eu sunt Domnul, Dumnezeul lui Avraam, tatăl tău, și Dumnezeul lui Isaac. Nu te teme! Pământul pe care dormi ți-l voi da ție și urmașilor tăi. Urmașii tăi vor fi mulți ca pulberea pământului și tu te vei întinde la apus și la răsărit, la miazănoapte și la miazăzi și se vor binecuvânta întru tine și întru urmașii tăi toate neamurile pământului. Iată, Eu sunt cu tine și te voi păzi în orice cale vei merge; te voi întoarce în pământul acesta și nu te voi lăsa până nu voi împlini toate câte ți-am spus». Iar când s-a deșteptat din somnul său, Iacov a zis: «Domnul este cu adevărat în locul acesta și eu n-am știut!... Aceasta nu e alta fără numai casa lui Dumnezeu, aceasta e poarta cerului!». Apoi s-a sculat Iacov dis-de-dimineată, a luat piatra ce și-o pusese căpătâi, a pus-o stâlp și a

turnat pe vârful ei untdelemn. Iacov a pus locului aceluia numele *Betel* (casa lui Dumnezeu), căci mai înainte cetatea aceea se numea Luz“ (Facere 28, 12–19). Cercetările arheologice din sec. XIX și continuate până la jumătatea sec. XX au dus la concluzia ca vechimea acestei așezări ar data din mileniul IV î.Hr., când pe înălțimea lui se afla un altar închinat divinității numite El. În alt sector al săpăturilor de la Betel s-au aflat rămășițele unui templu datând din mileniul III, pe care se aduceau sacrificii sângeroase. În mileniul II, aflându-se sub ocupație egipteană, așezarea a cunoscut o epocă de înflorire, ca apoi să decadă și să fie reconstruită și fortificată în epocă regalității iudaice. După unele obiecte găsite în urma săpăturilor s-a presupus că pe la Betel trecea vestitul drum al tămădiei (Guy Racht, *Dict. de l'archéologie*, Paris, 1983, p. 148). În binecuvântarea lui Dumnezeu spusă lui Iacov se cuprinde una dintre profețiile mesianice și asupra Evangheliei lui Hristos ai căror adepți vor cuprinde toate neamurile pământului: „urmașii tăi vor fi mulți ca pulberea pământului“, căci Mesia întrupându-Se din neamul lui Iuda, prin El aveau să se binecuvânteze aceste neamuri, adică creștinii, cei botezați în numele lui Hristos-Mesia (Mântuitorul lumii). Creștinii ortodocși au făcut din visul lui Iacov un motiv de inspirație iconografică prin zugrăvirea lui în icoana „*Scara lui Iacov*“ sau „*Scara din viziunea lui Iacov*“, pictată în pronaos și în pictura exterioară la bisericile mănăstirilor din Bucovina (Voronet, Humor, Vatra-Moldoviței), unde tema e încadrată în marele ansamblu iconografic „Arborele lui Iesei“. Iconografia creștină interpretează „Scara“ ca un omagiu sau

o preînchipuire a Fecioarei Maria, prin care s-a făcut legătura cerului cu pământul. A doua arătare a lui Dumnezeu către Iacov a fost la întoarcerea acestuia, după 20 de ani, în Canaan. În noaptea premergătoare intrării lui Iacov în Canaan, Iacov a avut o întâlnire cu o putere necunoscută, cu care s-a luptat și a biruit-o; acea putere i-a vorbit, binecuvântându-l și schimbându-i numele: «De acum nu-ți va mai fi numele Iacov, ci *Israel* te vei numi, că te-ai luptat cu Dumnezeu și cu oamenii și ai ieșit biruitor». Și a întrebat și Iacov, zicând: «Spune-mi și Tu numele Tău!» Iar Acela a zis: «Pentru ce întrebi de numele Meu? El e minunat!». Și l-a binecuvântat acolo. Și a pus Iacov locului aceluia numele Peniel, adică «fața lui Dumnezeu», căci și-a zis: «Am văzut pe Dumnezeu...»“ (Facere 32, 28–30). Iacov este părintele celor 12 seminții din care s-a născut poporul evreu, care s-a numit Israel, după noul nume dat de Dumnezeu lui Iacov.

SCAZANII — pentru cazanii, formă veche, numită „*Canonicile îndatoriri ale preoților*“ (Buc. 1866, p. 19).

SCĂLDĂTOARE — formă veche pentru „cristelniță“ sau „baptisteriu“ (la uniții ardeleni, în *Tipicul* — Blaj și la Teodosie din Mitropolia Ungrovlahiei — *Învățătura preoților pe scurt*, Buzău, 1702; Iacov Putneanul — *Sinopsă*, Iași 1715, f. 44).

SCENE ISTORICE — în iconografia ortodoxă se întâlnesc în pictura exterioară a unora dintre bisericile noastre. Pe lângă ansamblurile cu vieți de sfinți, se văd și asemenea ansambluri cu caracter istoric (cu teme laice sau religioase); printre acestea se află scene istorice ca: „*Asediul Constatino-*

polului" și „Cavalcada de la Pătrăuți”, aceasta din urmă fiind zugrăvită pe toată suprafața peretelui de vest al pronaosului, deasupra ușii de intrare, în biserica de la Pătrăuți (ctitorie a lui Ștefan cel Mare, 1481). Ansamblul îl reprezintă pe Constantin cel Mare, îmbrăcat ca împărat roman, cu coroana pe cap, mergând călare în fruntea unei procesiuni de sfinți militari, conduși de Sfinții Gheorghe și Dumitru. Arhanghelul Mihail arată împăratului o cruce albă, apărută pe cer. Aici avem transpunerea iconografică a evenimentului istoric relatat de istoricul latin Eusebiu în „*Vita Constantini*” (privitor la apariția pe cer a crucii Mântuitorului și cuvintele: gr. τοῦ το νικᾷ — *tu to nika* = învinge prin aceasta). Sensul simbolic al scenei „Cavalcada de la Pătrăuți” este național, fiind legat de un moment istoric: Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei, în lupta cu turcii trebuia să-i învingă pe acești dușmani ai crucii ca odinioară marele împărat Constantin în lupta împotriva păgânismului. În tabloul votiv al bisericii din Pătrăuți, cu hramul Sf. Constantin, acesta e înfățișat prezentând lui Hristos pe Ștefan și familia sa, care-i închină biserica. Scenă de largă desfășurare, „Asediul Constantinopolului” apare în pictura exterioară pe perețele de sud al Moldoviței (unde se păstrează mai bine ca la celelalte biserici moldovene), într-un registru inferior chiar sub scena ce reprezintă „Acatistul Maicii Domnului”, de care se leagă prin rugăciunea Acatistului; creștinii au învins în anul 626 pe dușmanii care au asediat Constantinopolul (perși sau avari). Pictorii bisericesti fac confuzie între două momente istorice: „asediul Constantinopolului” de către perși sau avari în sec. VII și

asedierea lui de către turci (1453). La biserica Arbore (Suceava), unde mai e reprezentată această scenă, reiese că aici e vorba de asediul din 626. La celelalte biserici (Moldovița, Humor, Probota, Sf. Gheorghe — Suceava), unde mai apare scena „Asediului”, se menționează „Țarigrad” și se reproduc elemente care lipsesc la Arbore, ca: „armata de artilerie”, „arcuri și săgeți”, elemente ce duc la concluzia că e vorba de asediul Constantinopolului din 1453. Scena prezintă o cetate fortificată, în jur marea furtunoasă, dușmanii asediază pe apă și uscat, pe ziduri ostașii creștini luptă împotriva asediatorilor turci, îmbrăcați în costume turcești, luptă cu săgeți, sulite, artilerie. În interiorul cetății se vede o procesiune cu icoana Maicii Domnului și mulțimea care se roagă pentru izbândă. Pictura unor scene istorice se vede și la Hurez: Constantin cel Mare în lupta cu Maxențiu, când apare pe cer crucea (IAP, II, 1957, p. 54). Începând din sec. XVIII, atât în pictura exterioară a bisericilor din Moldova, cât și din Muntenia, apar tot mai numeroase elemente cu caracter laic, național sau local, cu caracter narativ și pitoresc (hore, lăutari), uneori în cadrul scenelor religioase sau în panouri independente, care arată tendința pictorilor de a se elibera de canonul Erminiilor zugravilor și de a îmbogăți cu teme noi vechea pictură bizantină (E.B.LG. 1993, p. 555).

SCHEVOFILACHION (gr. σκευοφυλάκιον, τό — *schevofilakion* = diaconicon; la catolici — *diaconicum, vestiarum, receptorium, secretarium*) — era, în biserica veche, o clădire anexă, construită în perețele din afară, la început lipită pe perețele de sud al nartexului (v. **Nartica**). Mai târziu au fost integrate în

biserică, sub forma unei firide, în latura de sud a absidei altarului, la bisericile ortodoxe. Aici se păstrau și se păstrează și azi icoanele, cărțile și veșmintele bisericești; de aceea se mai numește și *veșmăntar* sau *diaconicon*, pentru că era în grija unui diacon, iar la catolici, *sacristie*; v. **Diaconicon**, **Altar**.

SCHEVOFILAX — preot sau călugăr la catedrala patriarhală care are grijă de veșmintele, icoanele și vasele sfinte ale bisericii patriarhale.

SCHIMBAREA LA FAȚĂ (gr. ἡ μεταμόρφωσις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦς χριστός — *I metamorfosis tu Kiriou imon Iisu Hristus; Transfiguratio Domini nostri Jesus Christos*; slv. *Preobrajenje*) — mare praznic împărătesc, celebrat de Biserică la 6 august; v. **Preobrajenje**.

SCHIMNIC — singuratic, pustnic, călugăr, anahoret; v. **Rasofor**.

SCHISMA (gr. σχίσμα, τό — *shisma* = ruptură, separare, dezbinare) — în istoria Bisericii creștine a avut loc în sec. XI (1054) o asemenea dezbinare cunoscută sub numele de Schisma cea mare, prin care Răsăritul și Apusul, separate progresiv în decursul a mai multe veacuri, s-au constituit politic și religios în două lumi și două Biserici diferite; v. **Catolicism**, **Primatul papal**, **Filioque**.

SCHISMATICI — se numesc acei credincioși care s-au rupt din sânul Bisericii (bazată pe credința dreaptă lăsată de Iisus, în care au fost botezați) și ale cărei porunci și rânduieli nu le mai respectă.

SCHIT — mică așezare monahală, izolată (în munte sau pădure), dependentă de o mănăstire

mai mare. Ex.: schitul Ialomicioara, dependent de mănăstirea Sinaia. Întemeiat în sec. XVI, în vremea lui Mihnea-Vodă, schitul, a cărui bisericuță e așezată în gura peșterii Ialomicioara, a fost distrus de un incendiu, a fost restaurat într 1993–1996 și resfințit în 1996, de ziua hramului Sfinții Petru și Pavel; v. **Ialomicioara**.

SCHITUL GOLEȘTI — biserică veche din vremea lui Matei Basarab (pe traseul Câmpulung–Muscel) în localitatea Golești, fostă proprietate a celor patru frați Golești, ale căror morminte se află în curtea bisericii. În casa Goleștilor și-a găsit adăpost Tudor Vladimirescu (1821) și tot aici, Dinicu Golești înființează prima școală română împreună cu cărturarul Aaron Florian. În 1866, aici a găzduit Principele Carol, la venirea lui în România.

SCIENTOLOGIA — este denumirea unui fenomen religios contemporan, descoperit de L. R. Hubbard, scriitor de literatură științifico-fantastică, și care publică în SUA, în 1950, cartea „*Dianetica — știința modernă a sănătății mintale*”, în care demonstrează în ce constă teoretic fenomenul. *Scientologia* conține înțelepciunea omenirii din ultimii 50000 de ani. Omul numit „Thetan” este la origine „o ființă perfectă” care poate crea universul fizic „MEST” (materie, energie, spațiu și timp) și se poate situa în exteriorul propriului corp. Această teorie exprimă idealul și scopul scientologilor. Considerând că omul nu folosește decât 10% din capacitatea sa intelectuală, ei își propun să-l instruiască spre a-l ajuta să devină perfect prin folosirea întregii capacități a intelectului. Cadrul adecvat devine „Biserica Științei Americane”, înființată în 1954

și numită ulterior „*Biserica Scientologică*”, al cărei simbol este o cruce cu opt raze, care ar simboliza cele opt căi ale învățurii. Pentru inițierea în taina realizării omului „perfect”, *scientologia* publică felurite cărți care instruesc gradat și au rolul de a stârni ambiția și dorința de perfecționare, în așa măsură, încât cei antrenați în această cursă, constatând că nu pot totul, cumpără continuu carte după carte, până-și cheltuiesc ultimele resurse financiare, și atunci, profund decepționați, se sinucid. „*Scientologia*” are în lume peste 150 de organizații și un mare număr de publicații (camuflate sub diverse denumiri). Una dintre aceste organizații se află și în România sub numele de „HELP Rumânien” (Ajutor pentru România) și care este încadrată în organizația de ajutorare internațională MNI (Mission Network International); camuflată sub acțiunea de ajutorare „HELP Rumânien” se află o campanie publicitară pentru doctrina și adepții lui Hubbard (Din „*Tagesanzeiger*”, Zürich, 21, III, 90).

SCOLASTICA, scolasticism — sistem filosofico-religios, izvorât din dogmele învățurii creștine și apărut în Evul Mediu, în Biserica Catolică. Învățământul scolastic folosește metoda de predare discursiv-rațională, adică *scolastica* și *dialectica*. Credința se explică pe baza logicii formale a lui Aristotel, printr-o expunere sistematică și filozofică. *Logica* și *rațiunea* ca metode se folosesc în întreaga Teologie (dogmatică, morală, drept canonic), ca și în ordinea socială a Bisericii Catolice. Omul scolastic nu are îndoieli; harul este, pentru el, firesc naturii sale și așa reușește să ajungă la cunoașterea, la înțelegerea lui Dumnezeu și

a nemuririi sufletului. Logica aristotelică și teoria cunoașterii îl ajută până la o limită, dincolo de care ajută numai credința. Harul divin, credința și faptele bune sunt mijloacele de îndreptare și de mântuire. Teologia scolastică a fost numită Teologia transformată în „*filozofie aristotelică încreștinată*”. Teoreticianul acestei Teologii este Toma d'Aquino (1225–1274), dar adevăratul părinte al scolasticii Evului Mediu a fost Anselm de Canterbury (+1109), a cărui deviză *Credo ut intelligam* („crede ca să poți înțelege”) explică concepția scolastică, bazată pe acordul dintre dogmă și rațiune. Mulți îl consideră însă întemeietorul scolasticii pe profesorul de teologie și filosofie de la St. Génévieve din Paris, Petru Abelard (+1142) care, spre deosebire de Anselm, afirma că trebuie să plecăm inductiv de la îndoială, adică întâi trebuie să înțelegem și apoi să credem — *intelligo ut credam*. Alături de direcția naționalist-dogmatică, s-a manifestat încă de la început și o altă cale de cunoaștere, cea intuitiv-mistică, după care Dumnezeu și adevărul nu se caută cu mintea, ci se simte cu inima. Printre adepții acestei concepții mistice se află Petru Eremitul, Francisc de Assisi, Toma de Kempis ș.a.

SCRIERI PATRISTICE — se numesc scrierile (operele) Sfinților Părinți ai Bisericii, ca de ex. Dionisie Areopagitul, Sf. Atanasie cel Mare (sec. I–II), Sf. Ioan Hrisostom, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Grigorie de Nissa (sec. III–IV) ș.a.

SCRIPTURA, Sfânta Scriptură; v. Biblia.
SCUTECELE MÂNTUITORULUI — numele unei mâncări de post care se consumă seara, în Ajunul Crăciunului, și care constă în

două turtițe din făină de grâu coapte, sau două feliuțe de pâine, unse cu miere sau sirop de zahăr și presărate cu nucă pisată.

SECTANTI — membrii unei secte.

SECTA (lat. *secta*, -ae = sectă, curent-scoală, partid; gr. αἵρεσις, ἡ — *airesis* = erezie, sectă, școală) — în limbaj teologic, *erezie* denumește și învățătura greșită care stă la baza ruperii de Biserică, dar și gruparea ruptă de Biserică, iar secta denumește numai gruparea în sine, deși erezia (în lb. greacă) și secta (lb. latină) denumesc aceeași realitate, adică ceea ce rezultă din ruperea, separarea unei părți dintr-un întreg, erezia fiind învățătura greșită pe care o răspândește o sectă. Deci sectele sunt grupări religioase rupte din sânul Bisericii și care răspândesc învățături greșite față de adevărurile credinței stabilite de Biserica creștină. Adevărata credință este numai în unitatea credincioșilor în sânul Bisericii care a păstrat Evanghelia lui Hristos așa cum e cuprinsă în toate cele 4 Evanghelii și în scrierile Sfinților Apostoli. Aceștia au transmis învățătura lui Hristos prin ucenicii lor, care au primit și au transmis harul, rânduiind preoți și episcopi. Acest har, primit de Sfinții Apostoli la Cincizecime de la Duhul Sfânt și învățătura primită de ei de la Hristos, s-a transmis până azi și se va transmite până la sfârșitul veacurilor prin urmașii lor, care sunt slujitorii Bisericii. Sf. Apostol Pavel îndeamnă astfel pe Timotei, pe care îl rânduiise episcop: „Din această pricină, îți amintesc să aprinzi și mai mult din nou harul lui Dumnezeu, care este în tine, prin punerea mâinilor mele“ (II Timotei 1, 6). Învățătura păstrată în scris în Sf. Scriptură a fost completată cu învățătura transmisă oral, prin Sf. Tradiție:

„Ține dreptarul cuvintelor sănătoase pe care le-ai auzit de la mine, cu credința și cu iubirea ce este în Hristos Iisus. Comoara cea bună ce ți s-a încredințat, păzește-o cu ajutorul Sfântului Duh, Care sălășluiește întru noi“ (II Timotei 1, 13-14). Slujitorii Bisericii, purtătorii harului primit de la Duhul Sfânt prin Taina Preoției, sunt aceia care transmit dreapta învățătură a lui Hristos, păstrată în Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, îndrumă pe credincioși și-i lămuresc, spre a nu rătăci prin interpretarea proprie a acestei învățături. Un semn al mărturisirii dreptei credințe este Sf. Cruce pe care, făcând-o, credincioșii arată credința lor în unitatea Sfintei Treimi și jertfa mântuitoare a lui Hristos, care pe cruce S-a răstignit, pentru mântuirea neamului omenesc. Renunțând a face semnul Sf. Cruci, cei rătăciți, sectanții, neagă aceste adevăruri pe care se fundamentează Biserica lui Hristos. Sectanții care și-au făcut religia lor, redusă la discursuri (numite de ei predici) și la cântări (coruri proprii) și lecturi, au dat cultului un caracter laic, renunțând la toate dogmele Bisericii creștine. Ei au dat creștinismului „un caracter raționalist, neduhovnicesc, lipsit de prezența reală a lui Hristos în oameni și în lume“. În Epistolele Sf. Apostol Pavel, trimise de el către Bisericile pe care le-a întemeiat în timpul călătoriilor sale misionare în diferite orașe, se vorbește despre asemenea „rătăciți“ de la dreapta credință, care răstălmăcesc adevărul Evangheliei lui Hristos și răspândesc învățături greșite printre creștini: „Iar de învață cineva altă învățătură și nu se ține de cuvintele cele sănătoase ale Domnului nostru Iisus Hristos și de învățătura cea după dreapta credință, acela e un îngâmfat care nu știe nimic, suferind de

boala discuțiilor și a certurilor de cuvinte, din care pornesc: ceartă, pizmă, defăimări, bănuieli viclene, gâlcevice necurmăte ale oamenilor stricați la minte și lipsiți de adevăr, care socotesc că evlavie este un mijloc de câștig. Depărtează-te de unii ca aceștia“ (I Timotei 6, 3–5). Sf. Apostol Pavel consideră că acești rătăciți de la credința cea dreaptă sunt călăuziți de orgoliu și de dorința de emancipare de sub Lege: „Căci va veni o vreme când nu vor mai suferi învățătura sănătoasă, ci — dornici să-și desfete auzul — își vor grămădi învățători după poftele lor, și își vor întoarce auzul de la adevăr și se vor abate către basme“ (II Timotei 4, 3–4). El consideră că diavolul este cel ce îndeamnă la asemenea acțiuni: „Iar venirea aceluia va fi prin lucrarea lui satan, însoțită de tot felul de puteri și semne și de minuni mincinoase, și de amăgiri nelegiuite, pentru fiii pierzării, fiindcă n-au primit iubirea adevărului, ca ei să se mântuiască...“ (II Tesaloniceni 2, 9–10). Sf. Ev. Ioan îi numește antihriști: „Iar acum mulți antibriști s-au arătat... Dintre noi au ieșit, dar nu erau de-ai noștri, căci de-ar fi fost de-ai noștri, ar fi rămas cu noi; ci ca să se arate că nu sunt toți de-ai noștri, de aceea au ieșit“ (I Ioan 2, 18–19). Ca și în vremea Apostolilor, și în veacurile care au urmat până azi, mulțimi de secte au răsărit în ogorul Bisericii creștine, și mai ales după apariția protestantismului (sec. XVI) au ajuns la ordinul miilor ca într-un proces continuu de fărâmițare să ajungă azi la cifra de 6000, răspândindu-se pretutindeni în lume. În România sunt de asemenea numeroase secte neoprotestante (născute din sânul protestantismului), dintre care mai răspândite: baptiștii, adventiștii, penticostalii, pocăiții sau na-

zareii, evangheliștii sau creștinii după Evanghelie, și cei mai agresivi, marțorii lui Iehova.

SECTOLOGIE — disciplină teologică al cărei obiect urmărește expunerea sistematică și documentară a învățăturilor Bisericii Ortodoxe, expunerea învățăturii ortodoxe și combaterea sectelor. Cunoașterea doctrinelor sectare și combaterea lor are ca scop întărirea în credință a membrilor Bisericii și readucerea în sânul ei a celor rătăciți.

SECU — mănăstire din jud. Neamț, în apropiere de Mănăstirea Neamțului; construită pe valea râului Secu la începutul sec. XVII, în apropierea unui schit care data din sec. XVI. Ctitorul mănăstirii Secu este boierul Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos (tatăl cronicarului Grigore Ureche). Centru de evlavie și cultură, mănăstirea a pregătit monahi-cărturari, printre care se remarcă Varlaam, devenit Mitropolit al Moldovei (1632–1653), al cărui mormânt se află în mănăstire, lângă peretele de miazăzi al bisericii. Mănăstirea Secu (la 10 km depărtare de mănăstirea Neamț) a avut o intensă viață bisericească și culturală. Sub influența vieții culturale de la mănăstirea Neamț, la Secu s-au tradus cărți de ritual. Și la Secu ucenicii lui Paisie de la Neamț au influențat viața pioasă. Secularizarea averilor mănăstirești (sec. XIX) s-a resimțit ca în toate mănăstirile care, pierzând mare parte din suportul material, au lăsat să slăbească intensă viață culturală din trecut și multe mănăstiri s-au ruinat; mănăstirea Secu se afla în aceeași situație până la jumătatea secolului nostru, când a început restaurarea ei cu ajutorul Patriarhiei Române și a Comisiei Monumentelor. Ca și la Neamț, se păstrează și aici parte din bibliotecă,

odoare bisericești, Evangheliare slave, manuscrise (sec. XVII) și Evanghelii din diferite epoci ș.a.

SEDELNE (lat. *sedeo* = șed; gr. κάθηναι — *katimai* = a ședea, κάθισμα τό — *katisma to* = ședere), **șezânde** sau **catisme** — sunt psalmi care se cântă sau se citesc în timpul slujbelor, ori izolați (ex. Ps. 103, la începutul Vecerniei), ori în grupuri mici, ori înșirați unul după altul, cum sunt cei șase psalmi de la începutul Utreniei, ori grupați în cele 20 de secțiuni ale Psaltirii, numite catisme, care se citesc la slujba Ceasurilor, Miezonopticii, Vecerniei și Utreniei. Aceste catisme sunt numite și sedelne, pentru că în timpul citirii sau cântării lor credincioșii pot ședea pe scaune sau în strană.

SEFARD, v. **Idiș**, **Iudaismul**, **Așchenazi**.

SEFORA — soția lui Moise, fiica preotului Ietro din țara Madian, unde se refugiase Moise de teama Faraonului; v. **Moise**.

SELAFIL sau **Salatiil**; v. **Îngeri**.

SEM, HAM și IAFET — fiii lui Noe, singurul descendent al lui Adam care împreună cu familia sa a scăpat după potop (Facere 9, 18-19); v. **Potopul**.

SEMIDALE — se numeau niște pâinișoare făcute din făină de grâu, pe care vechii creștini le împărțeau a doua zi de Crăciun (26 dec.) în cinstea Sfintei Fecioare Maria, la sărbătoarea „Soborul sau Adunarea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu”.

SEMILUNA — emblema islamismului (forma lunii în primul pătrar și o stea), imprimată și pe drapele.

SEMINAR — ca organizație școlară se numește școala medie în care se pregătesc viitorii

preoți.

SEMINȚIE, seminții — popoare, neamuri omenești; cele 12 seminții ale lui Israel, adică descendenții celor doisprezece fii ai lui Israel (Iacov, descendent din Isaac, fiu al lui Avraam, din care a luat naștere poporul evreu).

SEMIȚI — nume dat popoarelor descendente din Sem, fiul mai mare al lui Noe. Aceste popoare trăiesc în sud-vestul Asiei și nordul Africii, asemănându-se între ele ca limbă și trăsături fizice. Acestea sunt: evreii, arabii, sirienii, libanezii, iordanienii ș.a.

SEMN APOTROPAIC v. **Pentagrama**.

SEMNE MUZICALE — semnele care arată în scris sunetele muzicale, după cum cuvântul vorbit se arată prin litere. Sunetul muzical place, și prin aceasta se deosebește de zgomot. Ca însușiri ale sunetelor muzicale avem: înălțimea, durata, intensitatea și timbrul. Numirile sunetelor în muzică bisericească (psaltică sau bizantină) se deosebesc de sunetele muzicii lineare sau occidentale, deși sunt tot șapte la număr. În muzica psaltică aceste sunete sunt: Ni, Pa, Vu, Ga, Di, Ke, Zo, care corespund sunetelor muzicale lineare: Do, Re, Mi, Fa, Sol, La, Si. Înlănțuirea lor în ordinea înălțimii formează *gama* sau scara muzicală. În muzica psaltică sunt patru feluri de semne: vocale, temporale, consonante și itorale. Semnele vocale sunt: suite, coborătoare și un semn păstrător al sunetului dinaintea lui, semn care nici nu urcă, nici nu coboară, care se numește *ison* (de unde zicala „a ține isonul”, referitor la cineva care vrea să fie pe placul cuiva, susținându-i întocmai opiniile). *Semnele vocale suite* se numesc: *oligon*, *petasti*, *două chendime*, *chendimă*, *ipsili* (se deosebesc

după numărul de trepte pe care le urcă). Semnele vocale *coborâtoare* (deosebindu-se după numărul de trepte pe care le coboară) poartă denumirea de: *epistrof*, *iporoi*, *elafron*, *hamili*. Semnele *temporale* arată durata unui sunet. Ele se așează deasupra sau dedesubtul semnelor vocale, marcând durata mai lungă sau mai scurtă și se numesc: *clasma* și *gorgon*. Când se menționează și numărul de bătăi ale notei sub care se scriu, aceste semne poartă denumirea de: *apli*, *dipli*, *tripli*, *argon*, *diargon*, *digorgon*, *trigorgon*. Semne *consonantice* sau semne de expresie și ornament sunt semnele care se scriu pe lângă semnele vocale, spre a marca expresia cântării. Sunt în număr de cinci: *varia*, *omalon*, *antichenoma*, *psifiston*, *eteron*. În muzica psaltică se practică un anumit fel de cântare, legată de o anumită scară, cântare care se numește *glas* sau *eh* (ehuri). Cântările bisericești folosesc *opt glasuri* sau *ehuri*. Pentru a cunoaște felul scării unei cântări muzica psaltică folosește ca mijloace niște semne, numite: *mărturii* și *florale*.

SEMNIFICAȚIA CREȘTINĂ A ZILELOR săptămânii, v. **Săptămâna liturgică**.

SEMNUL LUI CAIN v. **Cain**.

SEMNUL SFINTEI CRUCI v. **Închinare**.

SEMNE TIPICONALE v. **Sărbători**.

SEPPER-ZU-ZAHAR v. **Iudaismul**.

SEPTUAGINTA — s-a numit cea mai veche traducere a Vechiului Testament, din limba ebraică în limba greacă. După tradiție, traducerea a fost făcută de 72 de învățători, în 72 de zile. Prin rotunjirea numărului ea s-a numit traducerea celor 70 de unde și numele de *Septuaginta*. Se poate ca numărul

traducătorilor să fi fost mult mai mare, iar traducerea începută în sec. III în vremea regelui Ptolomeu Filadelful (284–247), la Alexandria, în Egipt, s-a terminat în sec. II î.Hr. și s-a făcut pentru nevoile religioase ale iudeilor din Alexandria și din diaspora, unde se vorbea lb. greacă. În jurul acestei traduceri s-au creat o serie de legende, care i-au atribuit un caracter sfânt. Astfel, se spune că traducătorii au lucrat fiecare separat dar, confruntând textele, s-a văzut că erau cu totul asemănătoare. După apariția creștinismului și mai ales, după dărâmarea Ierusalimului (anul 70 d.Hr.), iudeii au înlăturat această traducere, considerând-o o profanare a Sf. Scripturi, care trebuia să rămână în limba ebraică, cea vorbită de strămoșii poporului iudeu. La creștini însă autoritatea Septuagintei a crescut, ea devenind cu timpul chiar textul de referință pentru traduceri ulterioare ale Sf. Scripturi. Pentru că unele copii ale Septuagintei au fost bănuite de falsificare a traducerii inițiale, Origen (185–255), mare cărturar și scriitor creștin, întocmește un studiu comparativ al traducerilor Septuagintei, pe șase coloane, întocmind un text nou, cu observații critice, în care adaugă ceea ce lipsea după textul ebraic, sau înlătură ceea ce era în plus față de original, în textul grecesc. După numărul șase al coloanelor de studiu, lucrarea lui Origen s-a numit *Exapla*. În sec. VII (anul 638), mahomedanii, cucerind orașul Cezareea, au distrus marea bibliotecă a orașului și atunci a pierit și lucrarea lui Origen, din care s-au păstrat doar fragmente și o parte din notele critice și comentarii în lucrarea lui Ieronim, *Vulgata*, care a folosit *Exapla*. Începând din sec. II, după răspândirea

creștinismului în Apus, unde se vorbea limba latină, au apărut și în această limbă traduceri ale Sf. Scripturi, care s-au făcut din grecește, după textul Septuagintei. Cea mai cunoscută era traducerea făcută în Italia, care a purtat numele de *Itala*. Din aceasta nu s-au păstrat decât fragmente, căci traducerea s-a pierdut în timp, fiind înlocuită de altă traducere, tot în limba latină populară (vulgară, vorbită), cunoscută sub numele de *Vulgata*, făcută în sec. IV de scriitorul creștin *Fertitul Ieronim* (347–420). Până azi știința teologică consideră lucrarea lui Ieronim ca fiind cea mai bună, pentru fidelitatea și exactitatea redării în traducere a textelor originale (ebraic, pentru Vechiul Testament, și grec, pentru Noul Testament) față de toate traduceri făcute în limba latină. În primele veacuri s-au mai făcut traduceri ale Sf. Scripturi și în alte limbi: coptă (egipteană), armeană, etiopiană, gruzină etc.

SEPULCRAL (lat. *sepulcralia*, -ae = de mormânt, *sepulcrum* și *sepulchrum* = mormânt, îngropare) — care amintește de moarte, de mormânt.

SERAFIC — îngeresc, pur, neprihănit, curat.

SERAFIM v. **Înger**.

SERÂNDA v. **Vecernie**.

SET — fiul lui Adam, dăruit de Dumnezeu în locul lui Abel, cel ucis de Cain: „Eva, femeia sa..., a născut un fiu și i-a pus numele Set, pentru că și-a zis: «Mi-a dat Dumnezeu alt fiu în locul lui Abel, pe care l-a ucis Cain»” (Facere 4, 25).

SFÂNT, SFINȚI (lat. *sanctus*, gr. ἅγιος — *aghios*) — sunt acei oameni pe care Biserica creștină îi cinstește pentru viața lor curată, pentru lupta și adesea chiar jertfa vieții lor

pentru biruința creștinismului în lume. După moarte, răsplata lor este fericirea de a se afla în lumina și slava cerească și a vedea strălucirea feței lui Dumnezeu. Sfinții sunt invocați de credincioși ca exemple și icoane de viață creștină, vrednice de urmat, precum și ca mijlocitori la Dumnezeu. Prin harul pe care îl au și prin rugăciunile lor, sfinții cărora noi ne rugăm ne apără și ne ocrotesc, mijlocind între noi și Dumnezeu și câștigând pentru noi mila și îndurarea lui Dumnezeu. Rămășițele pământești ale sfinților, acolo unde s-au mai păstrat, sunt *sfinte moaște*, pe care Biserica ne învață să le cinstim, pentru că ele conțin aceleași daruri dumnezeiești și puteri supranaturale care au însuflețit pe sfinți cât au fost în viață. În Vechiul Testament ni se povestește despre profetul Elisei, ucenicul Sfântului Ilie, care după ce murise Elisei, un mort pe care l-au îngropat alături de locul unde se aflau osemintele lui Elisei, atingându-se de osemintele lui Elisei, a înviat. Minunea s-a întâmplat pentru că profetul Elisei, ca și Sf. Ilie, trăise o viață de mare sfințenie și credință în Dumnezeu. Pe lângă sfintele moaște, creștinii cinstesc și orice lucru sau obiect provenit de la sfinți și pe care aceștia le-au purtat sau le-au atins. Aceste obiecte rămase de la ei se numesc *relicve sfinte* (*reliquae* = rămășiță). La început erau numiți „sfinți” toți creștinii (adică adepții sau închinătorii lui Hristos care primiseră botezul și trecuseră la o viață nouă și curată, fiind renăscuți prin har — Romani 1, 7; II Corinteni 13, 12 ș.a.). După ce denumirea de *creștin* s-a generalizat, noțiunea de *sfânt* s-a restrâns, arătând numai pe eroii credinței creștine, pe aceia care s-au distins prin: zelul misionar (în

răspândirea Evangheliei), viața exemplară, suferințele îndurate ca mărturisitori și trăitori ai credinței în Hristos sau activitatea lor socială și merite deosebite, puse în slujba semenilor și pe care Biserica îi cinstește, pomenindu-i de-a pururi. În șirul sfinților sunt trecuți: **a. patriarhii, proorocii și dreptii** Vechiului Testament, adică acele personalități distinse ale Legii Vechi care au cultivat credința monoteistă în sufletele oamenilor și au prezis venirea lui Mesia; **b. apostolii și ucenicii** direcți și indirecti ai Mântuitorului, primii propovăduitori ai Evangheliei și misionari, ca: Sfinții Apostoli Petru și Pavel, care au murit martiri la Roma, Sf. Apostol Andrei, care a răspândit creștinismul pe pământul țării noastre etc.; **martiri și mărturisitori**, ca Sf. Arhidiacon Ștefan, ucenic al Mântuitorului și primul martir creștin, ucis cu pietre de evrei pentru credința lui creștină, precum și nesfârșitul șir de martiri uciși în numeroasele persecuții din primele veacuri, dezlănțuite împotriva creștinilor. Pentru toți se roagă Biserica și îi pomeneste la sfintele slujbe, și dintre care multe nume sunt trecute în calendar (*Minei, Sinaxar*). Chiar dacă nu toți cei trecuți în calendar au murit ca martiri, Biserica îi pomeneste căci și-au închinat, într-un fel sau altul, întreaga viață lui Hristos; unii au fost *pustnici* venerabili, care și-au petrecut viața în singurătatea pustiului, postind și rugându-se lui Dumnezeu neconținut pentru păcatele tuturor oamenilor. *Călugări cuvioși, ierarhi*, canonizați pentru activitatea lor de mari păstori, organizatori și conducători ai Bisericii în epoca de încheiere a învățaturii ei, ca: Sfinții Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și Ioan Gură de Aur, Sf. Nicolae, mari teologi și

făcători de minuni (taumaturgi), cum sunt Cosma și Damian (1 noiembrie), Sf. Panteimon (27 iulie) etc. Sfinții sunt proslăviți după moarte și încununați în cer, de fericirea veșnică. Biserica îi serbează în ziua morții lor, care a fost vestită de îngerul Domnului. Nașterea Sf. Fecioare (la 8 sept.) și Adormirea ei (la 15 august); Sf. Ioan Botezătorul (Nașterea la 24 iunie și Tăierea capului la 29 august). În calendarul ortodox sunt menționate și alte zile în care sunt pomeniți și în care se amintesc evenimente legate de viața lor. Rugăciunile lor sunt cele mai primite de Mântuitorul, lângă Care ei sunt mijlocitori pentru oameni, așa cum îi vedem în icoana Deisis (v. **Deisis**), sus, lângă crucea de pe catapeteasmă. Înțelesul noțiunii de sfânt se conturase încă din sec. IV-V în Biserica creștină, când pe baza doctrinei și lucrărilor consacrate de tradiția ortodoxă, Sf. Sinod al unei Biserici autocefale (de sine stătătoare) avea dreptul de a consacra „sfânt” (sfințit) pe acei credincioși care au trăit după anumite exigențe ascetice și creștine, prin care au dat dovadă, în primul rând, de o credință dreaptă, adevărată (ortodoxă) și statornică, dovedind puterea de a sluji fără clintire credința și Biserica Ortodoxă. Se adaugă la acesta și recunoașterea sfințeniei lor prin cultul spontan pe care li-l acordă acestor drepti poporul dreptcredincios. Așa s-au impus și au fost primiți în rândul *sfinților martirii* primelor veacuri creștine, iar pe pământul țării noastre un număr de sfinți care au pătimit aici sau li s-au adus rămășițele sfinte la noi, din alte părți. Printre aceștia, cinstiți de întreaga Ortodoxie amintim pe *martirii* aflați în vechiul pământ al Dobrogei: Epictet și Astion, Dasius,

Bretanion și Teotim, ultimii doi episcopi de Tomis; apoi sunt *martirii aflați la Niculițel* și ale căror moaște sunt acum la mănăstirea Cocos, din județul Tulcea: *Zoticos, Attalos, Kamasis și Fillipos*, toți martirizați în vremea lui Dioclețian și Valens (sec. IV), *Sf. Sava Gotul*, din părțile Buzăului, unde a murit înecat, în timpul persecuției lui Atanaric, regele vizigoților (sec. IV) și Ioan Casian, călugăr din Scitia Minor (sec. IV-V) născut la Cassai (de unde Cassianu), satul Casimcea de azi, jud. Constanța. A plecat în Apus, unde a întemeiat obști monahale și a introdus aici rânduieli din monahismul grec. Toți sfinții pomeniți în calendarul creștin, au fost trecuți acolo după ce au fost canonizați de Biserică. *Canonizarea* înseamnă recunoașterea oficială a cultului acestor sfinți și trecerea lor în *canonul*, catalogul sau listele sfinților. Acest canon s-a completat mereu de-a lungul veacurilor creștine și chiar în vremea noastră mai sunt canonizați, adică trecuți în rândul sfinților și personalități care au trăit mai aproape de epoca noastră. În acest scop și Biserica Ortodoxă Română a hotărât, în ședința din 28 februarie 1950, să înceapă acțiunea de canonizare a unor sfinți de origine română și să generalizeze, în toată Biserica Ortodoxă Română, atât cinstirea acestora, cât și a unor sfinți mai vechi, de origine străină, dar ale căror sfinte moaște au fost aduse și se păstrează întregi în țara noastră. Acești *sfinți canonizați* în 1955, pe baza hotărârilor din 1950, sunt sfinți trăitori în diferite regiuni ale țării noastre, și dintre care unii și-au jertfit chiar viața pentru apărarea Ortodoxiei românești. *Sfântul Ioan Valahul*, martirizat de turci la 12 mai 1662, la Constantinopol,

original din Valahia (Țara Românească), neomartir, cinstit și în Biserica greacă, *Sf. Ioan de la Râșca*, episcop din Moldova, sec. XVIII, pomenit la 1 iunie. Cuviosul sfânt *Iosif cel Nou de la Partoș* (sec. XVII, mitropolitul Banatului între 1650-1653), pomenit la 15 septembrie, ale cărui moaște se află în catedrala de la Timișoara (care pentru viața lui curată și puterea de a face minuni era socotit sfânt, fiind recunoscut de un sinod local (1686), format din arhierii din Mitropolia de atunci a Banatului. Era înmormântat la mănăstirea Partoș (azi biserică de sat), de unde i-au fost aduse moaștele la Timișoara, în 1956. Mitropoliții *Ilie Iorest și Sava Brancovici*, sfinți „mărturisitori” care n-au fost uciși, dar au suferit pentru apărarea credinței ortodoxe, ca mitropoliți ai Ardealului (sec. XVII), au zi de pomenire la 24 aprilie. Canonizați ca „mărturisitori” pentru apărarea credinței ortodoxe din Ardeal, sec. XVIII, sunt cuvioșii ieromonahi *Visarion Sarai, Sofronie de la mănăstirea Cioara* și țaranul dreptcredincios Nicolae Oprea (Miclăuș) din Săliștea Sibiului, toți cu zi de pomenire la 21 octombrie. În Muntenia este *Sf. Ierarh Calinic Cernicanul* (sec. XIX), fost episcop de Râmnic, venit de la mănăstirea Cernica, unde fusese stareț și unde se și află înmormântat (+1868). În aceeași ședință a Sf. Sinod din octombrie 1955, s-a hotărât și generalizarea cinstirii în toată țara, în Biserica Ortodoxă Română, și a unor sfinți mai vechi, de origine străină, a căror *sfinte moaște* au fost aduse și se păstrează întregi în țara noastră, dar care erau cinstite cu un cult local (regional) și anume: *Sf. mucenită Filofteia* (sec. XII), ale cărei moaște se află la Curtea de Argeș, în biserica

lui Neagoe Basarab (v. **Filofteia**), *Cuviosul Nicodim de la Tismana* (+ 26 dec. 1406), ce se pomenește la 26 dec. și din ale cărui moaște se mai păstrează la mănăstirea Tismana numai degetul mare de la mâna dreaptă. Originar din părțile Prilepului (Macedonia), a venit în Țara Românească după jumătatea sec. XIV, unde întemeiază primele mănăstiri de la noi: Vodița și Tismana, unde și este înmormântat. Moaștele sale au fost luate, nu se știe de cine și nici unde au fost duse. *Sf. Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava* (sec. XIV), martirizat de turci la Cetatea Albă, în Basarabia, la 1330 și ale cărui moaște se află în *biserica Sf. Gheorghe* din mănăstirea Sf. Ioan cel Nou din Suceava (pomenit la 2 iunie). Sf. Grigore Decapolitul, pomenit la 20 noiembrie, are moaștele la *mănăstirea Bistrița* (Vâlcea); a suferit ca *mărturisitor* pentru apărarea cultului icoanelor (sec. XI), iar moaștele lui au fost aduse în sec. XV de boierii Craiovești și depuse în *biserica mănăstirii Bistrița* din Oltenia, zidită de ei, unde se află și acum. *Sf. Paraschiva cea Nouă*, pomenită la 14 oct., are moaștele la *catedrala mitropolitană din Iași* (v. **Paraschiva, Sf.**); *Cuviosul Dimitrie cel Nou Basarabov*, ale cărui moaște se află în *Catedrala patriarhală din București*, se sărbătorește la 27 octombrie. Părți din moaștele altor sfinți se mai păstrează la noi, aduse în țară din diverse locuri, mai ales de la Sf. Munte Athos și din diferite împrejurimi, cele mai multe cumpărate de voievozii români și depuse în bisericile ctitorite de ei și în bisericile unor mănăstiri mai mari (Neamț, Putna, Secu, Râșca, Slatina, Cernica, Horezu ș.a.), precum și în unele biserici catedrale și biserici mari din orașe. Ex.: la

Craiova, în catedrala mitropolitană se păstrează capul Sf. mucenice Tatiana (+13 ianuarie); capul și mâna dreaptă a Sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului (+11 august) și capetele sfinților mucenici Serghie și Vach (+7 oct.). Toate au fost păstrate înainte la Curtea de Argeș, de unde au fost aduse la Craiova; capul Sf. Grigore Decapolitul (+25 ian.) se afla la mănăstirea Slatina din Moldova, unde au fost aduse de ctitorul mănăstirii, Domnitorul Alexandru Lăpușneanu. La *biserica Zlătari* din București se păstrează părți din moaștele Sfântului Ciprian, la Horezu se află un deget din moaștele Sfântului Andrei, moaște cumpărate de Domnitorul Constantin Brâncoveanu de la Constantinopol (v. **Andrei, Sfântul**.) La *biserica Sf. Gheorghe Nou* se află mâna dreaptă a Sf. Nicolae, al cărui trup se află în Italia, într-o biserică din orașul Bari. În ședința Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 20 iunie 1992 s-a făcut canonizarea unui alt șir de sfinți români, autohtoni, fixându-se și ziua de pomenire a fiecăruia dintre ei: Sf. cuvios Ioan de la Prislop (13 sept.), Sf. ierarh martir Antim Ivireanu (27 sept.), Sfinții preoți mărturisitori Ioan din Galeș și Moise Măcinic din Sibiel (21 oct.), Sf. cuvios Antonie de la Iezerul-Vâlcea (25 noiembrie), Sf. cuv. Daniil Sihastrul (18 dec.), Sf. cuv. Gherman din Dobrogea (29 febr.), Sf. ierarh Iosif Mărturisitorul din Maramureș (24 april.), Sf. ierarh Ghelasie de la Râmeți (30 iunie), Sf. ierarh Leontie de la Rădăuți (1 iulie), dreptcredinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt (2 iulie), Sf. cuvios Ioan Iacob Hozevitul (5 august), Sfânta cuvioasă Teodora de la Sihla (7 august) și Sfinții martiri Constantin Vodă

Brâncoveanu cu cei patru fii: Constantin, Ștefan, Radu, Matei și sfetnicul Ianahe (16 august). În aceeași ședință a Sf. Sinod s-a hotărât proclamarea solemnă a generalizării cultului sfinților români canonizați în 1955 și proclamați atunci cu cinstitie locală (vezi mai sus), cât și a sfinților români autohtoni care au trăit pe pământul țării noastre sau, fiind născuți în alte părți, au fost martirizați în părțile noastre, fiind cinstiți ca sfinți și de alte biserici; sunt în număr de 24 de sfinți după cum urmează: sfinții mucenici Claudiu, Castor, Sempronian și Nicostrat (9 dec.), Sf. cuv. Paisie de la Neamțu (15 nov.), Sf. mucenic Dasie (20 nov.), Sf. mucenic Hermes (31 dec.), Sf. cuv. Antipa de la Calapodești (10 ian.), Sfinții Ermil și Stratonie (13 ian.), Sf. Bretanio, episcop de Tomis (25 ian.), Sf. cuv. și mărturisitor Ioan Casian (29 febr.), Sf. mucenic Montanus-preotul și soția sa Maxima (26 martie), Sf. Irineu, episcop de Sirmium (6 apr.), Sf. mucenic Sava de la Buzău (12 april.), Sf. Teofim, episcop de Tomis (20 april.), Sfinții mucenici Pasierat și Valentin (24 april.), Sf. mucenic Iuliu Veteranul (27 mai), Sf. mucenici Zotic, Atal, Camasie și Filip — de la Niculițel (4 iunie), Sfinții mucenici Nicandru și Marcian (8 iunie), Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului, primul Mitropolit al Țării Românești, sec. XIV (11 iunie), Sf. mucenic Isihie (15 iunie), Sf. Niceta de Remesiana (24 iunie), Sf. mucenic Ioan cel Nou de la Suceava (24 iunie), Sfinții mucenici Epictat și Astion (8 iulie), Sf. mucenic Emilian de la Durostorum (18 iulie), Sfinții mucenici Donat diaconul, Romul preotul, Silvan diaconul și Venus (21 august), Sf. mucenic Lup (23 aug.). În aceeași ședință din 20 iunie 1992, Sf. Sinod a hotărât

înstituirea „Duminicii Sfinților Români” și care va fi prăznuită în prima duminică ce urmează după „Duminica Tuturor Sfinților”. În iconografia bisericilor noastre ortodoxe, locul acestor sfinți români va fi în pictura murală, în naos, dar ținând seama că unii dintre ei — ca de ex. sfinții Calinic Cernicanul, Iosif cel Nou de la Partoș, Ilie Iorest, Sava Brancovici — au fost și arhierei (episcopi și mitropoliți), ei vor putea fi zugrăviți în altarul bisericii, în registrul de jos, unde sunt pictați ierarhii; chipurile sfinților Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, care au fost ieromonahi (preoți-călugări), se vor picta în naos, printre sfinții zugrăviți în registrul inferior, mai aproape de pronaos, unde pot fi văzuți și venerați de credincioșii de ambele sexe (e cazul în bisericile de sat, unde se mai păstrează tradiția ca femeile să stea în pronaos). Sfinții Ioan Valahul (Românul) și Oprea Nicolae (Miclăuș), care au fost simpli mireni, vor fi zugrăviți în naos, mai înspre apus, ori în pronaos, în costum de epocă, local. O frumoasă reprezentare iconografică a acestor sfinți se află în pictura murală din bisericuța schitului Vovidenia de la Mănăstirea Neamț. Dacă spațiul de pictat în biserică este insuficient, chipurile acestor sfinți se vor zugrăvi pe icoane separate (icoane mobile), care se pot fixa pe pupitre speciale, ce se așează în biserică în locuri accesibile, unde să poată fi văzute și venerate de credincioși (E. B.L.G., 1985, p. 272–299).

SFEȘNIC, SFEȘTNIC (slv. *svestniku*) — suport de metal, marmură, de formă cilindrică, având în partea de sus un orificiu în care se înfig lumânări. Sfeșnicul poate avea unul sau mai multe brațe, fiecare cu simbolismul său.

Sfeșnicul cu un braț, numit *primikirion*, semnifică unitatea Sfintei Treimi; sfeșnicul cu două brațe, numit *dikirion*, simbolizează cele două firi ale Mântuitorului (Dumnezeu și Om); sfeșnicele cu trei brațe, *trikirion*, simbolizează cele trei Persoane ale Sfintei Treimi; sunt și sfeșnice cu șapte brațe, care simbolizează cele șapte daruri ale Sf. Duh și sfeșnice cu douăsprezece brațe, simbolizând pe cei doisprezece Apostoli ai Domnului. În bisericile ortodoxe se află în fața icoanelor împărătești de pe catapeteasmă două sfeșnice cu câte trei brațe de lungimi diferite (brațul din mijloc este mai înalt), numite sfeșnice împărătești; v. **Simboluri naturale**.

SFEȘTANIE (slv. *sveštenije*) — slujbă de sfințire (a casei, a ogrului etc.) constând din rugăciuni și stropire cu apă sfințită, pe care preotul o face la solicitarea credincioșilor; v. **Aghiasma, Ierurgii**.

SFETOC-SFETOSE — are două înțelesuri: *sfetoc*, în Moldova se numește pământul (mănunchiul) de busuioc cu care preotul stropește cu aghiazmă casele credincioșilor când merge cu botezul; derivă din slv. *šved* = „floare”; al doilea înțeles al acestui cuvânt este „lumină”, folosit în Oltenia și denumește inscripția ce se pune pe icoana unui sfânt cu numele lui, precum și inscripția de pe ruloul ce stă în mâna sfântului și pe care se află scris un verset din Sfânta Scriptură.

SFINTELE SPECII — denumire folosită în catolicism pentru a numi elementele Sfintei Euharistii (Pâinea și Vinul euharistic).

SFINȚENIE — cea mai înaltă sferă de valori care implică prezența harului divin. Sfințenie înseamnă trăirea duhovnicească, viața harică,

viața în Dumnezeu, în Hristos — desăvârșirea vieții morale a omului. Modelul divin e Iisus Hristos, Omul-Dumnezeu, fără păcat. Sfințenia este îndumnezeirea omului. Atanasie cel Mare spune: „Dumnezeu S-a făcut om pentru ca omul să se îndumnezeiască”. Prin Botez, creștinul devine „hristofor”, purtător de Hristos (în numele Căruia s-a botezat). „Eu sunt viața, voi mlădițele”, spune Iisus, ceea ce arată că fiecare creștin prelungește în viața sa pe aceea a lui Hristos, în viața Sa pe pământ, dacă împlinește învățătura Lui. Harul lui Dumnezeu este cel care-l ajută și-l întărește: „Îți este de ajuns harul Meu” (II Corinteni 12, 9).

SFINȚI CU MOAȘTE la noi în țară; v. **Sfânt, Sfinți**.

SFINȚI ROMÂNI; v. **Sfânt, Sfinți**.

SFINȚII TREI IERARHI; v. **Trei Ierarhi**.

SFINX (gr. σφίγξ, ἡ — *sfinx*) — cuv. grecesc, provenit din limba egipteană (*Shenspankh* = „Statuie vie”), un monstru mitologic, androcefal, fiind reprezentat printr-un leu cu cap de om (bărbat sau femeie), leul fiind la egipteni simbolul puterii suverane, păzitorul porților de răsărit și de apus ale lumii subterane și păzitorul locurilor de cult. Sfinxul ca reprezentare este de origine egipteană; cea mai mare statuie a unui sfinx este cea de la Gizeh, ridicată din ordinul faraonului Kefren. Dorința de a asimila sfinxul cu divinitatea templului pe care îl proteja, a dus la modificarea chipului, ce seamănă adesea cu al faraonului, punând în loc un cap de șoim sau de berbec cu coroană (cum e la templul funerar de la Karnak, închinat zeului Amon și restaurat în epoca contemporană, când a fost mutat la distanță de țărmul Nilului, spre a nu fi inundat

de hidrocentrală). Sfînxul a devenit, prin mileniul I, o figură răspîndită în Orient și în Grecia antică (Creta, Cipru, Minois), fiind reprezentat fie prin sculpturi, fie prin bazoreliefuli pe vase sfînte, pe amfore etc.

SFITA v. **Felon**.

SHAHADAH — se numește în islamism formula exprimată în inițiale a uncia din cele două mărturisiri de credință islamice și anume: „Nu este Dumnezeu afară de Allah, iar Mahomed este profetul său“. Această mărturisire se face la intrarea în islamism și pe patul de moarte, fie de muribund, fie de cei din jurul său și se rostește atunci continuu, pentru ca sufletul decedatului să o rețină și să poată răspunde repede la judecată, când va fi întrebat de cei doi îngeri ai morții și judecării: Nakir și Munkar.

SHARIAH sau **LEGEA ISLAMICĂ** — în care sunt cuprinse cele cinci obligații rituale, pe care moralistii musulmani le consideră „stâlpii credinței“ și sunt obligatorii pentru toți credincioșii musulmani: mărturisirea credinței, rugăciunea, milostenia rituală, postul (Ramadanul) și pelerinajul la Mecca. Unii teologi mahomedani adaugă și „războiul sfânt“.

SHEYC sau **ȘEIC**, v. **Islamism**.

SIBILE (lat. *sibylla*, -ae) — profetese, ghicitoare în cadrul oracolelor antice (la Delphi-Grecia, la Cumae — în sudul Italiei ș.a.), având darul de a prevesti evenimente viitoare. Ele au prevestit, desigur în chip nebulos, confuz, pe Mesia și au avut un rol în pregătirea psihologico-intelectuală a lumii păgâne pentru venirea și primirea Lui. Pentru aceasta, sibilele s-au bucurat de cîntea de a fi reprezentate în pictura bizantină. Așa se explică prezența lor în pictura exterioară a bisericilor moldovene.

Ele reprezintă lumea păgână care n-a făcut parte din Biserică, dar au dorit-o, au prevestit-o.

SIBILIN, SIBILIC (de la Sibile) — ascuns, enigmatic. *Cărțile sibiline* erau colecții oraculare pe care le consultau cei vechi și Senatul roman, în vremuri de cumpănă pentru Stat.

SICARII sau **ZELOȚII** — erau evreii patrioți care au provocat răscoala din anul 66 d.Hr. împotriva romanilor, recurgând la violențe chiar și împotriva iudeilor romanizați; urmarea mișcărilor provocate de zeloți a fost distrugerea Statului evreu de către romani, care, în vremea împăratului Vespasian, au distrus Ierusalimul și au ras marele templu de pe fața pământului, provocând marea diasporă iudaică (70 d.Hr.).

SICHEM — prima capitală a regatului Israel de nord după moartea împăratului Solomon, când Statul a fost împărțit în două: Israel în nord, cu capitala la Sichem și Iudeea în sud, cu capitala la Ierusalim. În anul 724 î.Hr., când Regatul de nord este ocupat de asirieni, Sichemul este distrus și locuitorii deportați. După întoarcerea din exil, orașul devine centrul sectei samarinenilor, cu numele de Samaria, lângă muntele Garizim, unde samarinenii și-au zidit un templu. După cucerirea romană, sec. II î.Hr., Sichemul este distrus din nou și se zidește aici cetatea romană Flavia Neapolis, pe ale cărei ruine mai există azi un mic orașel, Nablus, în care se mai află câteva sute de urmași ai vechilor samarineni din Palestina.

SICRIUL LEGII v. **Chivotul Legii**.

SIDIM — denumirea biblică a văii unde se aflau cetățile Sodoma și Gomora în vremea lui Avraam, pe care Dumnezeu le-a pedepsit prin foc, scufundându-le, iar în locul acelei văi se află azi Marea Moartă (Facere 14, 3).

SIHAR — veche cetate din Samaria (în nordul Palestinei), unde se afla fântâna săpată de patriarhul Iacob (Israel), fântână la care a avut loc convorbirea Mântuitorului cu femeia samarineancă (Ioan 4, 1-42).

SIHASTRU (gr. ἡσυχαστής, ó — *isihastis* = solitar) — care trăiește în singurătate, călugăr pustnic, eremit. Ex: *Daniil Sihastrul* — călugăr sfânt, trăitor într-o peșteră în care a și murit, în apropiere de mănăstirea Putna; v. **Eremit. Sfinți români.**

SIHĂSTRIE (gr. ἡσυχαστήριον, τό — *isihastirion* = loc de retragere, trăire în singurătate) — schit izolat în singurătatea munților; v. **Schit.**

SIKIȘII (de la *sikh*, derivat din *sikkha* = discipol) — discipoli ai sikhismului, doctrină combinată din hinduism și islamism, care înlocuiește politeismul hinduist cu monoteismul islamic, desființează castele și asceza, considerând că toți oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu. Întemeitorul sikhismului este Beba-Nanak, fiu de aristocrat (*kṣatrya*) din Punjab (Pakistan), sec. XV. Doctrina lui este o reformare a hinduismului. Nanak a purtat titlul de „guru” (învățător) și urmașii săi au fost numiți tot guru, fiecare având obligația să-și lase ca urmaș un alt guru. În sec. XVII, sikhismul se transformă într-o organizație militară cu scopul de a lupta împotriva tiraniei mongole care se impusese atunci în India. Separându-se de mahomedanism și hinduism, secta sikhizilor ajunge să-și întemeieze prin forță armată un imperiu, după prăbușirea imperiului mongol din India. Astăzi sikhismul se apropie tot mai mult de hinduism. Centrul cultului sikhist se află în orașul Amristar (India) unde au celebrul „Templu de aur”, construit de ei în sec.

XVI.

SILENE v. **Nimfe.**

SILOAM — lacul Siloamului, unde Iisus a vindecat pe orbul din naștere. Fiindcă vindecarea s-a făcut în zi de sâmbătă, fariseii l-au dat pe orb afară din sinagogă. Acest orb poate fi socotit primul prigonit în numele lui Hristos.

SIMBOL (gr. σύμβολον, τό — *symbolon*) — semn, element prin care o idee abstractă devine intuitivă prin reprezentare și poate fi mai exact înțeleasă. În religia creștină, simbolul a însemnat și un semn de recunoaștere a celor ce au crezut și cred în Iisus Hristos. Astăzi acest semn este *crucea*. Creștinii din primele veacuri se recunoșteau între ei prin simboluri folosite pentru reprezentarea Mântuitorului: desenul unui pește, al unui miel, al viței de vie și chiar pasărea Phoenix, simbol al renașterii la păgâni, devenit pentru creștini simbolul Învierii Domnului. Mielul și vița de vie sunt simboluri bazate pe texte din Sf. Scriptură: Sf. Ioan Botezătorul se referă la jertfa Mântuitorului când îl numește „Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii” (Ioan 1, 29). Referindu-se la propovăduirea învățăturii Sale, Mântuitorul se compară simbolic cu butucul viței de vie: „Eu sunt vița, voi mlădițele. Cel ce rămâne în Mine și Eu în el, acela aduce roadă multă, căci fără Mine nu puteți face nimic” (Ioan 15, 5). Creștinii mai foloseau și alegoria „bunului păstor”, despre care se vorbește în Vechiul și Noul Testament, ca de o prefigurare a Mântuitorului: „Eu sunt păstorul cel bun... și sufletul Îmi pun pentru oi...”, zice Însuși despre Sine (Ioan 10, 14 și 15). Așa era reprezentat în catacombe (în fresce) și e reprezentat și azi în iconografia

creștină (v. **Reprezentări ale Mântuitorului**). *Chipurile ascetice* și spiritualizate ale sfinților zugrăviți pe icoane sau pe pereții bisericilor (în stilul bizantin), cu privirile ațintite parcă spre lumea cerească, *reprezintă imaginea vie a umanității* în efortul ei de înălțare spirituală și de apropiere de Dumnezeu. *Icoana Înfricoșatei Judecăți de apoi*, pictată pe pereții exteriori sau în pronaosul vechilor biserici, are un scop eshatologic, căci prin reprezentarea raiului și iadului reușește să sugereze antropomorfic, să facă inteligibilă imaginea celor ce se vor întâmpla la sfârșitul lumii. *Icoana* devine astfel un *simbol*, mijloc de înălțare spirituală, nu un scop în sine.

SIMBOL LITURGIC — se numește orice formă de cult prin care, în virtutea unor analogii, se sugerează sau se închipuie o idee religioasă, o învățătură de credință, un fapt abstract din istoria mântuirii sau ceva din cele neperceptibile. Prin simboluri se înțeleg cuvinte, gesturi și materii sensibile, care nu numai semnifică, ci și cuprind în chip neînțeles anumite realități spirituale. Simbolurile sunt niște învelișuri care acoperă mai mult sau mai puțin „rațiunile” tainelor. Pentru cei care le săvârșesc (clerul), ele sunt descoperite, dar pentru cei pentru care se săvârșesc, ele rămân ascunse. Astfel au căpătat caracter de simbol: *materiile* folosite la săvârșirea cultului, numite și *simboluri naturale*: pâinea, apa, vinul, tămâia, lumânarea etc.; *gesturile liturgice*: închinarea, ingenuncherea, metania; *formule* din rânduiala Liturghiei („Ușile, ușile!”, „Să luăm aminte...” ș.a.), au primit treptat semnificații sau înțelesuri derivate, superioare, strict religioase, spirituale. Cu timpul ele au fost puse

în legătură cu anumite dogme sau adevăruri de credință, cu idei și concepte din domeniul transcendentului. Așa de ex. *apa* ca element curățitor concret, a devenit și *simbol* religios, *al curăției* sufletești și trupesti cu care omul este dator să se apropie de Dumnezeu în rugăciune; *lumina* lumânării, a candeliei, este nu numai aceea care înlătură întunericul, ci și *simbol al cunoașterii* și înțelepciunii și totodată al strălucirii divine; *gestul* ingenuncherii, al închinăciunii, este expresia umilinței omului în fața lui Dumnezeu, *simbolul* respectului față de Creatorul Atotputernic. *Simbolurile religioase* sunt realizate și prin *mijlocirea artei* (arhitectură, sculptură, pictură, muzică) pusă în slujba cultului. *Arta* religioasă spiritualizează materia, dând formelor estetice sensuri înalte, care să ajute la înțelegerea unor realități neperceptibile pe căile naturale ale simțurilor omenești. În cultul ortodox, acest rol îl îndeplinește mai ales pictura (*iconografia*).

SIMBOLURI NATURALE — se numesc în Liturgică acele mijloace materiale cu caracter simbolic, folosite în cultul Bisericii creștine ortodoxe pentru a exprima cât mai concret ideile și adevărurile religioase abstracte și a le face înțelese de credincioși. Aceste materii care devin în cult mijloace ale cinstirii lui Dumnezeu sunt: pâinea, vinul, apa, untdelemnul, tămâia, lumânarea și lumina în general. *Pâinea și vinul* sunt, în cult, *materia Sfintei Euharistii*, instituite ca atare de Hristos Însuși, Care le-a întrebuințat la Cina cea de Taină; ele sunt folosite și la alte Taine și ierurgii: la cununie, la slujba litiei, la sfintirea bisericii, la slujbele funebre (colacii la înmormântare și parastase). Și în *Vechiul Testament*, *pâinea*

este folosită ca materie de jertfă, simbolizând *recunoștința* față de binefacerile lui Dumnezeu; o prefigurare a Jertfei Euharistice o găsim aici în pâinea și vinul cu care regele-preot Melchisedec l-a întâmpinat pe Avraam. În *cultul creștin*, pâinea și vinul *simbolizează* trupul și sângele lui Hristos, în care se prefac prin sfințirea Darurilor, la Sf. Liturghie. *Apa* care se amestecă cu vin în Sf. Potir, *simbolizează* apa care a curs odată cu sângele din coasta lui Hristos pe cruce; apa și vinul au devenit astfel cele două izvoare ale vieții harului; apa Botezului și sângele Sfintei Împărtășanii (zice Sf. Simeon al Tesalonicului). Apa ca element natural de spălare a necurățiilor avea un rol important în Vechiul Testament, așa cum prin potop Dumnezeu a curățat pământul de fărădelegile oamenilor. În primele veacuri creștine se practica spălarea mâinilor într-un bazin din fața bisericii (*atrium*), înainte de intrarea credincioșilor în biserică, ceea ce simboliza curăția spirituală. Obiceiul s-a păstrat până în veacul al VI-lea, credincioșii practicând spălarea mâinilor și înainte de a lua Sf. Împărtășanie. Practica a rămas până azi numai pentru preoții slujitori, care-și spală mâinile în diferite momente ale Sfintei Liturghii, aceasta simbolizând atât curăția trupească, cât mai ales curăția sufletească pe care trebuie să o aibă preotul în slujirea celor sfinte (așa cum arată și Psalmul 25, 6-11, care se citește la începutul liturghiei, în timpul spălării mâinilor). În ritul ortodox al Botezului, pruncul se afundă de trei ori în apă, în întregime, ca *simbol* al curăției trupesti și sufletești, iar apoi preotul își spală mâinile pentru săvârșirea Tainei Ungerii cu Sf. Mir, care se administrează îndată după Botez.

Untdelemnul, alt simbol natural, a fost folosit nu numai ca un element indispensabil pentru hrana omului și ca un balsam pentru vindecarea rănilor (v. *Parabola „Samarineanului milostiv”*), ci și ca *materie de jertfă*, simbolizând pacea și binecuvântarea lui Dumnezeu asupra celui botezat. În creștinism untdelemnul e folosit în cult la diferite ungeri rituale: la Botez, la Sf. Maslu (când se face slujbă specială unui bolnav și preotul îl unge de șapte ori cu untdelemn sfințit, pentru tămăduirea și curățirea lui de păcate), la sfârșitul liturghiei, când se miruiesc credincioșii. Natura penetrantă a untdelemnului *simbolizează* puterea divină care e introdusă prin ungere în lucruri și oameni și le apără de stricăciune (v. *Sf. Mir*). *Tămăia* (gr. θυμίαμα, τό — *timiama*, lat. *libanum*), este o rășină a arborelui numit *boswellia*, care crește în Africa și India. Rășina aceasta se pisează și se amestecă cu alte arome, spre a avea un miros mai plăcut. Tămăia era folosită în toate religiile păgâne și în cultul iudaic ca element de sacrificiu public și privat. Tămăia arzând era *simbolul* rugăciunii (Ps. 140, 2; Apoc. 5, 8). În creștinismul ortodox, tămăia este un element nelipsit la toate sfintele slujbe. La Sf. Liturghie se cădește cu tămăie, mai ales în acele momente când se subliniază *prezența simbolică* a Mântuitorului. Tămăia, prin mireasma ei subliniază frumusețea actelor de cult, crează o atmosferă de sfințenie, integrându-se în actul de slujire a lui Dumnezeu ca un dar, ofrandă și *simbol al rugăciunii și faptelor bune* („Să se îndrepte rugăciunea mea ca tămăia înaintea Ta...” — Ps. 140, 2). Tămăia este, în cultul ortodox, strâns legată de

credința în viața viitoare, ea fiind un element esențial în toate slujbele legate de cultul morților (înmormântare, pomeniri, parastase). Tămăierea mormintelor și ofrandelor pentru cei morți este un ritual străvechi la românii ortodocși. Un alt simbol natural, ca parte constitutivă a cultului, este *lumina* rezultată din arderea lumânărilor și a untdelemnului din candelă. Lumina aceasta este și *expresia rugăciunii materiei*, integrată în cultul de adorare a lui Dumnezeu. În Vechiul Testament, preotul Aaron arde tămăie și aprinde candelă în fața chivotului Legii (Levitic 24, 23-25). Însuși Dumnezeu poruncește să ardă lumină pe altarul Său (Levitic 24, 2-3). La evrei, candela avea forma unui sfeșnic cu 7 brațe, așezate pe o țeavă pentru untdelemn, cu orificii pentru fiecare braț. *Lumina* este socotită ca *simbol* al bucuriei împărtășirii din lumina divină: „Că la Tine este izvorul vieții, întru lumina Ta vom vedea lumină” (Ps. 35, 9). Lumina este un atribut al divinității și o condiție a vieții. Mântuitorul este vestit de prooroci ca o lumină (ce va risipi întunericul răului și necredinței): „Poporul care locuia întru întuneric va vedea lumină mare și voi cei ce locuiați în latura umbrei morții lumină va străluci peste voi... Luminează-te, luminează-te, Ierusalime, că vine lumina ta, și slava Domnului peste tine a răsărit” (Isaia 9, 1; 60, 1). Mântuitorul Însuși se numește pe Sine „Lumină”: „Eu, Lumină am venit în lume, ca tot cel ce crede în Mine să nu rămână în întuneric” (Ioan 12, 46); „Eu sunt Lumina lumii...” (Ioan 8, 12). Arătând simbolismul luminilor din biserică, Sf. Simion al Tesalonicului le compară cu stelele, iar policandru cel mare din mijlocul boltei bisericii,

în formă de cerc luminos (gr. *χόρος* — *horos* = cer, cerc), spune că închipuie tăria cerului și planetele. Candelă aprinsă au aceeași semnificație ca și lumânările. În credința poporului nostru, lumina lumânării călăuzește pe cel mort în lumea de dincolo, credință consemnată de poetul George Coșbuc în poezia de inspirație populară „*Morțea lui Fulger*”: „Și-n loc de galben buzdugan / Făclii de ceară ți-au făcut / În dreapta cea fără temut... / Cu făclioara pe unde treci / Dai zare negrelor poteci / În noaptea negrului pustiu... / Pe-un drum de veci” (în vol. „Balade și idile”).

SIMEON METAFRASTUL — creatorul calendarului ortodox. În sec. X, el face o compilație din diversele sinaxare mai vechi, ale Bisericilor locale (v. **Sărbători**). La baza acestei compilații stă primul sinaxar constantinopolitan. Sinaxarul lui Simeon a fost revizuit în sec. XVIII de către Nicodim Aghioritul (marc cărturar, călugăr la Athos). Revizuirea și completarea Sinaxarului lui Simeon Metafrastul, Nicodim realizează cel mai complet Sinaxar (calendar) ortodox. Acest Sinaxar aghioritic, la care Biserica Ortodoxă autocefală au mai făcut fiecare unele adăosuri, este cel mai folosit astăzi în toată creștinătatea ortodoxă; v. **Minologhion**.

SIMEON AL TESALONICULUI (SFÂNT) — arhiepiscop (+1429), reprezentant de frunte al ierarhiei și teologiei grecești din perioada finală a istoriei Bizanțului. Opera sa constituie, în ansamblu, cea mai cuprinzătoare interpretare și apologie a cultului ortodox (sec. XIV-XV). Scrierile sale au, în parte, cuprins dogmatic („*Împotriva Eresurilor*”, „*Explicarea Simbolului credinței*”, „*Despre Preoție*”), dar,

în majoritate, au cuprins liturgic. Ele explică simbolismul locașului sfânt — „*Explicare* (gr. ἐρμηνεία, ἥ — *ermineia*) *despre Sfânta Biserică*“ — și slujba sfințirii ei, veșmintele și vasele liturgice, hirotonia și funcțiile lor („*Despre hirotonie*“), dar cele mai multe sunt consacrate descrierii și explicării doctrinare și simbolice a slujbelor Bisericii (cele 7 Taine, cele 7 Laude) și diversele forme de rugăciune („*Despre dumnezeiasca Rugăciune*“) și parte din ierurgii, ca rânduiala călugăriei („*Despre pocăință*“), rânduiala înmormântării, pomenirile morților („*Despre sfârșitul nostru și orânduielele îngropării...*“) etc. Ca și Nicolae Cabasila, Sf. Simeon a făcut o explicare a Liturghiei („*Despre Sfântu Liturghie*“) care nu o egalează pe a marelui său înaintaș. Caracterul predominant al explicării lui Simeon este cel polemic. El combate cu multă competență atât practicile liturgice eterodoxe, dar mai ales practica liturgică latină (azima, împărțășirea sub o singură formă, obiecțiile latine împotriva epiclezei, întârzierea mirungerii copiilor, hirotonia prin ungere în loc de punerea mâinilor etc.). Caracteristic pentru explicarea Liturghiei la Sf. Simeon este nu numai polemica (combaterea practicilor și inovațiilor latine și a ereziilor liturgice mai vechi), ci și pledoaria pentru păstrarea nealterată a practicii sau tradiției liturgice ortodoxe. Pentru acest motiv, explicarea Liturghiei Sfântului Simeon, deși inferioară celei a lui Cabasila, a fost cultivată și folosită de ortodocși mai mult decât cea a lui Cabasila, care a fost apreciată mult de catolici, atât pentru valoarea ei, cât și pentru caracterul ei irenic (lipsit de polemică, evitând chestiunile de amănunt prin care Liturghia ortodoxă se

deosebește de cea catolică și care constituie obiect de polemică interconfesională). Locul cel dintâi, ca valoare și extensiune, în opera liturgică a Sf. Simeon, îl ocupă nu explicarea Liturghiei, ci a veșmintelor și obiectelor liturgice, a bisericii și a sfințelor slujbe, el fiind în această materie singurul interpret ortodox și deci singura călăuză, neavând nici înaintași și nici urmași. Explicarea sa se bazează — în majoritatea cazurilor — pe înțelesul direct al formulelor sau textelor liturgice. Marele ierarh nu este însă numai un tâlcuitor al slujbei ortodoxe, ci și un restaurator sau orânduitor al ei: el a așezat canoane la Utrenia cântată, după Ps. 50, căci la această slujbă, după vechiul tipic al Bisericii din Constantinopol, nu erau prevăzute canoane. A orânduit de asemenea să se facă înălțarea pâinii în cinstea Sfintei Fecioare, la fiecare Utrenie, după Cânt. 9. El este totodată un mare animator al spiritului liturgic, făcând apeluri numeroase către clerici de a nu-și uita *slujba*, adică misiunea, funcția lor harismatică sau sfințitoare. Tratatul său „*Despre preoție*“ este în fond o caldă pledoarie pentru slujba Liturghiei, care constituie culmea darurilor supranaturale conferite clericilor prin hirotonie, și pe care îi îndeamnă să o săvârșească cât mai des pentru sfințirea credincioșilor. Opera Sf. Simeon are, în întregimea ei, semnificația și valoarea unei ultime și mari apologii a Ortodoxiei. Ea urmărește să explice și să expună pentru fiecare dintre instituțiile și tradițiile de cult ale Bisericii Ortodoxe temeiurile dogmatice, istorice și simbolice care le justifică și prin care ele se valorifică în tezaurul dogmatic și liturgic al creștinătății, mai ales în comparație cu

particularitățile și inovațiile catolice de atunci. Opera Sf. Simeon al Tesalonicului a fost tipărită pentru prima dată la noi în țară de patriarhul Dositei al Ierusalimului, la Iași, în 1683. Această ediție este folosită de J.P. Migne, care o retipărește în vol. 155 al Patrologiei sale, în secolul trecut. Chezarie, episcop al Râmnicului, o traduce în limba română și o tipărește la București, în 1765, sub titlul: „*Voroavă de întrebări și răspunsuri*“. Va fi retipărită în 1865–1866, cu titlul: „*Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*“, București, de tipograful Toma Teodorescu. În 1929, Pr. M. Bulacu publică la Oradea: „*Voroavă de întrebări și răspunsuri, a lui Simeon arhiepiscopul Tesalonicului*“. Forma de expunere a operei Sf. Simeon este de întrebări și răspunsuri, formă ce va fi folosită mai târziu de catehismele și ermieniile liturgice ortodoxe. Simeon al Tesalonicului a fost canonizat de Biserica greacă în zilele noastre, recunoscându-l oficial ca sfânt.

SIMONIE — păcat împotriva Duhului Sfânt, care constă în încercarea de a cumpăra harul cu bani. Denumirea vine de la numele unui vrăjitor, Simon Magul, din Samaria, care ascultând o predică a diaconului Filip s-a botezat. Văzând minunile pe care le făcea Sf. Apostol Petru, cu puterea credinței în Iisus și cu ajutorul harului pe care îl avea de la Duhul Sfânt, Simon Magul, crezând că harul se poate vinde și cumpăra și ar deveni un mijloc de câștig dacă l-ar avea făcând și el minuni, s-a dus la Sf. Apostol Petru și oferindu-i bani i-a cerut să-i vândă harul, ceea ce, desigur i-a fost refuzat, încercarea lui fiind socotită o impietate. Biserica creștină condamnă simonia (Fapte 8,

18–24).

SINAGOGA, sinagogi (gr. συναγωγή, ἡ — *sinagoghi* = adunare) — instituție religioasă care apare în lumea iudaică în timpul exilului babilonian (sec. VI î.Hr.), când, datorită împrejurărilor istorice, evreii trebuiau să-și îndeplinească obligațiile culturale; pentru aceasta și-au întemeiat case de rugăciuni în jurul cărora s-au strâns ca într-un fel de parohii, și aceste adunări ca și clădirea în care se adunau au luat numele de sinagogă. După distrugerea definitivă a templului din Ierusalim (anul 70 d.Hr.), sinagoga a devenit singurul loc de cult, atât pentru evreii din Palestina, cât și din diaspora. În sinagogă, sacrificiile de la templu sunt înlocuite de rugăciuni, lecturi din cărțile sfinte și interpretarea lor de către rabinii învățați care au luat locul preoților.

SINAI — peninsulă între Marea Mediterană și nordul Mării Roșii, la est de Canalul de Suez; în pustiul Sinai se află muntele Sinai la poalele căruia evreii, călăuziți de Moise, și-au așezat tabăra, după ieșirea din robia egipteană („Iar în luna a treia de la ieșirea fiilor lui Israel din pământul Egiptului... au ajuns în pustia Sinai... au tăbărar acolo în pustie, în fața muntelui“ — Ieșire 19, 1 și 2). Pe muntele Sinai a fost chemat Moise de Dumnezeu să primească Tablele Legii (Decalogul), precum și toate poruncile după care aveau să se organizeze evreii pe plan religios, moral și social, pe timpul celor 40 de ani cât au rătăcit în pustie până la întoarcerea lor în Canaan, țara strămoșilor lor. Muntele Sinai a devenit sfânt și pentru creștini, care au înălțat aici o mănăstire închinată sfintei mucenice Ecaterina (sec. IV), la care nu conținește pelerinajul credincioșilor.

SINAIA — Mănăstirea Sinaia, care se numea inițial Podul Neagutui, după numele satului din care s-a dezvoltat stațiunea Sinaia în vremea primilor regi ai României, Carol I și Elisabeta. Mănăstirea cu biserica veche, din incinta interioară, datează din sec. XVII, când a fost întemeiată de Spătarul Mihai Cantacuzino (1690) și închinată Muntelui Sinaî, de la care și-a luat numele și apoi l-a dat și localității Sinaia. Biserica mare a mănăstirii este ctitorie regală (portretele votive îi înfățișează pe regele Carol I și pe regina Elisabeta, care au înălțat castelul Peleş în spatele mănăstirii, pentru reședința regală).

SINAPTI v. *Irinika*.

SINAXAR (τό συναξάριον — *to sinaxarion* = viața sfinților) sau *Menolog* — parte din Minei care cuprinde viețile sfinților (v. *Minei*); calendar ortodox care menționează numele și mucenicia sfinților prăznuiți în fiecare zi a anului bisericesc. *Sinaxar* se numește și tema iconografică, specifică picturii murale, reprezentată în pronaos. *Sinaxar* (în *Ceaslov*) cuprinde troparele și condacele pentru toți Sfinții din fiecare zi a lunii respective.

SINAXĂ (σύναξις, ἡ — *sinaxis* = adunare), *sinaxă euharistică* — adunare euharistică, pe care o realizează Biserica creștină prin adunarea credincioșilor în sf. locaș, pentru a participa la Sf. Liturghie, al cărei centru îl constituie Sf. Euharistie.

SINCEL, SINGHEL (σύνκελλος, ὁ — *sinkellos*) — grad monahal acordat de episcop (chiriarh), la recomandarea Consiliului duhovnicesc al mănăstirii respective, unui monah pentru evidențierea meritelor acestuia. Astăzi este doar un grad onorific, dar în trecut

(până prin sec. X–XI) singelul era un fel de consilier al episcopului, după moartea căruia putea să ocupe scaunul episcopal, rămas vacant. Accastă favoare revenea *protosingelului*, adică celui mai vârstnic (dacă erau mai mulți singeli).

SINCRETISM (*syncretism religios*) — amestec de credințe de proveniențe diferite, contopite într-o singură religie. Exemple de sincretism religios găsim în perioada elenistică (323–331 î.Hr.), când pătrund în Grecia cultele orientale, cum era cultul zeiței Isis și al zeului Serapis, vechiul rege egiptean Osiris, reprezentat în religia greacă de Asklepios. Sincretismul religios ajunge la apogeu în epoca romană (începând din anul 31 î.Hr.), pregătind sfârșitul religiei romane. Acum apare un amestec de credințe și ritualuri orientale cu credințe și rituri greco-romane în care predomină elemente astrale din religia siriană, încorporate în mithraism (de la zeul persan Mithra), cult predominant și aproape unic spre sfârșitul religiei romane. Filosofia neoplatonică, în frunte cu Plotin, contribuie și ea la constituirea acestui sincretism. Un exemplu de religie sincretistă azi este *Islamismul*, care și-a constituit doctrina din Biblie și Talmud, din creștinism, de la perși și din vechile credințe ale arabilor.

SINDEREZA v. *Sintereză*.

SINEDRIU (de la gr. συνέδριον, τό — *sinedrion* = sfat, adunare, senat; la evrei *sanhedrin*) — era tribunalul religios mozaic, format din adunarea șefilor religiei mozaice, care se ocupa de organizarea cultului, a învățământului religios și de împărțirea dreptății. Sinedriul era compus din 71 de membri,

împreună cu președintele care purta titlul de *Nasi* (care era de obicei și Marele preot). Clasele care compuneau sinedriul erau trei: a arhierilor, a cărturarilor și a bătrânilor. Clasa arhierilor, în vremea patimilor Mântuitorului, avea în frunte pe Caiafa, marele preot, ales înainte de venirea lui Pilat ca guvernator roman la Ierusalim. Ajutorul lui Caiafa era bătrânul Ana, care fusese *Nasi* înainte de alegerea lui Caiafa. Urmau apoi șefii celor 24 de familii de preoți care făceau pe rând cu săptămâna serviciul la templu. A doua clasă, cea a *cărturarilor* era formată din evreii învățați care interpretau Legea, iar poporul îi numea „rabi”, „rabani”. În rândul acestora existau dispute doctrinare care vor duce la direcții contradictorii. Una o reprezentau *fariseii* care se opuneau influențelor eleniste și străine, dar apărau Legea și tradiția, fiind reprezentanți ai curentului popular. Spre deosebire de farisei erau *șaducheii*, reprezentanți ai aristocrației, foarte conservatori și exigenți din punct de vedere religios, în schimb favorizau influențele elenistice (grecești). Cărturarii șaducheii erau în majoritate preoți, pe când „rabi” erau fariseii, dintre care este cunoscut învățatul Gamaliel, din neamul lui David, care, la judecarea lui Iisus, a fost unul dintre apărătorii Domnului; printre discipolii lui Gamaliel a fost și Sf. Apostol Pavel. A treia clasă care forma sinedriul era clasa *bătrânilor poporului*, formată din reprezentanții celor douăsprezece seminții ale lui Israel, pe care Evangheliile îi numesc „căpeteniile poporului” și cărora le reveneau mai ales problemele de magistratură. Unul dintre aceștia a fost și Iosif din Arimateea, ucenic în ascuns al Mântuitorului, cel care L-a îngropat

pe Iisus (Matei 27, 57-59).

SINERGIE (συνεργία, ἡ — *sinergia* = ajutor, cooperare) — este, în domeniul credinței, acea conlucrare tainică dintre harul lui Dumnezeu și voința omului, necesară mântuirii. Omul singur numai cu dorința și voința sa nu se poate mântui, dar cu ajutorul harului care se dă omului la cererea acestuia prin rugăciuni și Sf. Taine și cu faptele bune, omul poate dobândi viața veșnică. Sinergia este colaborarea dintre cele două voințe în vederea aceluiași scop: mântuirea omului. Dumnezeu dorește aceasta, dovadă că pe însuși Fiul Său L-a trimis pe pământ în acest scop, dar și omul trebuie să dorească și să dovedească prin credință și acțiune acest lucru. Sf. Apostol Petru spune: „Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor smeriți le dă har” (I Petru 5, 5). Omul singur, fără ajutorul harului lui Dumnezeu nu se poate mântui, căci: „Toate prin El s-au făcut; și fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut” (Ioan 1, 3).

SINGHEL v. **Sincel**.

SINGHELIE — se numește actul prin care episcopul delegă și trimite în numele său pe preot ca să funcționeze într-o anumită parohie. În *Compendiu de drept canonic*, Sibiu, 1868, Andrei Șaguna precizează: „prin singhelie se dă lui (preotului care a primit hirotonia) darul exercitării funcțiunilor sfințite”.

SINOD (lat. *concilium*, *sinodus*; gr. σύνοδος, ἡ — *sinodos* = adunare) — în cadrul instituției Bisericii, este adunarea episcopilor (ierarhilor) în scopul de a dezbate problemele ei specifice. Problemele de doctrină și de disciplină (canonice), care stau la baza întregii Biserici creștine, s-au fixat în răstimpul primelor opt

veacuri, în cadrul celor șapte Sinoade ecumenice, numite astfel pentru că episcopii participanți reprezentau întreaga Biserică din imperiu (și din Răsărit și din Apus). Sinoade pe care Biserica Ortodoxă le recunoaște și le respectă hotărârile. După înființarea Statelor naționale, Biserica Ortodoxă s-a organizat de sine în fiecare Stat. Astfel s-a organizat și Biserica Ortodoxă Română, având ca for suprem Sfântul Sinod (la care participă ierarhii din toate provinciile țării), pentru rezolvarea problemelor ei generale, de ordin spiritual, disciplinar și administrativ, cu atribuția de a păstra unitatea dogmatică, canonică și a cultului, atât în Biserica Ortodoxă Română, cât și cu Biserica Ecumenică a Răsăritului și cu celelalte Biserici Ortodoxe. În Biserica Ortodoxă, Sinodul este compus din: patriarh, mitropoliți, arhiepiscopi, arhieriei vicari, episcopi, episcopi vicari, vicari patriarhali. Președinte este patriarhul. Sinodul se întrunește în două sesiuni anuale, iar la nevoie se convoacă în sesiune extraordinară. La consfăturile Sf. Sinod pot fi chemați reprezentanți ai clerului (de mir și mănăstiresc) și ai învățământului teologic.

SINODALITATE — colaborarea între clerici (o treime) și mireni (două treimi) în toate cele trei sectoare ale administrației bisericești: parohia, protopopiatul, eparhia.

SINODICU, SINODITU — denumire pentru cartea (condica, registrul) în care este consemnată istoria unei mănăstiri: „Fiecare mănăstire va avea o condică legalizată de autoritatea eparhială, sub numele de «Sinodic al mănăstirii» sau «Carte de aur a mănăstirii». În Sinodic se vor trece numele ctitorilor și ale tuturor binefăcătorilor mănăstirii, cu arătare de

anul când s-a înființat mănăstirea, de numele persoanelor ce au contribuit, și cu ce anume au contribuit, precum și anul când s-a făcut vreo binefacere mănăstirii și de cine anume“ (*Legiuirile B.O.R.*, Buc. 1953, p. 415). Sinodicul se păstrează la stăreție.

SINOPSIS (σύνopsis, ἥ — *sinopsis* = prescurtare, rezumat) — carte de slujbă prescurtată; *breviar*, carte de rugăciuni la catolică.

SINOPTIC — expunere asemănătoare a unor probleme, teme, fapte, istorii. Se numesc *Evangheliile sinoptice* primele trei, scrise de: Matei, Marcu și Luca, pentru că ei, spre deosebire de evanghelistul Ioan, redau cu același mod de înțelegere viața, activitatea și învățătura Mântuitorului, toți trei punând accent mai mult pe *omenitatea* Mântuitorului. Prin ei îl putem vedea și auzi pe Mântuitorul stând, vorbind, rugându-Se și pătimind. Evanghelistul Ioan scrie o *Evanghelie pneumatică* (înduhovnicită), în care accentul se pune pe *dumnezeirea* lui Iisus, pe învățătura Sa, încărcată de simboluri, din care reiese divinitatea, atotînțelepciunea și sensul eshatologic.

SINTEREZA — se numește dispoziția morală din sufletul nostru; elementele fixe, stabile, innăscute, ale conștiinței morale, adică dispoziția sufletului nostru de a cunoaște ce e bine și ce e rău.

SINTRON (θρόνος, ὁ — *thronos* = tron) sau „scaunul cel înalt, de sus“ — se numește scaunul așezat la mijlocul peretelui de răsărit, în altar, pe care stă episcopul în timpul liturghiei, când se citește Apostolul, închipuind pe Mântuitorul; în dreapta și în stânga sintronului se află înșirate 12 scaune (șase de-o parte și

șase de alta) pe care se așează preoții (prezbiterii) coliturghisitori; ele închipuie pe cei doisprezece Sfinți Apostoli.

SION — nume dat Ierusalimului de la „Muntele Sionului”, una din colinele vechiului oraș, la nord de „scăldătoarea Siloamului”.

SIT TIBI TERRA LEVIS (lat. „Fie-ți țărâna ușoară”) — frază ce se scria în mod obișnuit pe pietrele funerare la romani. Ea avea scopul să ușureze ieșirea sufletului din mormânt, pentru a participa la mesele date de rude în amintirea celui decedat. Aceste mese (ca și parastasele noastre) se dădeau în fiecare an în ziua de 22 februarie. Familia adunată la masa comună trebuia să lase deoparte toate certurile și nemulțumirile. Cei morți aveau locuri rezervate la această masă. Zeii familiari prezidau masa, sub chipul unor statuete.

SKALOIAN v. **Caloian**.

SLATINA — Mănăstirea Slatina din Moldova (jud. Suceava), ctitorie a lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu (a doua jumătate a sec. XVI) care (călugărit sub numele de Pahomie) este înmormântat aici în biserică, lângă fiica sa Teofana. Restaurată, mănăstirea Slatina este azi unul dintre marile ansambluri monastice cu chilii întărite de ziduri și turnuri și toate anexele necesare.

SLAVOSLOVIE v. **Doxologie**.

SLON, SLONA, SLONIN — forme vechi pentru Pridvor, pentru Pronaosul bisericii; *slon* derivă de la *soln, sol* (soare), însemnând partea de apus a bisericii, care este expusă la soare.

SLUJBE bisericesti, *slujbe sfinte* sau *servicii divine* (lat. *officium*; gr. ὁκολουθία, ἡ — *acolutia*; slv. *pozleadevania* = slujbă divină) — se numesc acele rânduieli sau for-

mulare de rugăciune după care se oficiază cultul public al Bisericii prin care comunitatea credincioșilor aduce lui Dumnezeu prinosul (ofranda) ei de laudă, de cinstire, de mulțumire și de slăvire și prin care cere și obține de la El harul și ajutorul Său. Fiecare slujbă se face cu un scop anume, și de aceea aceste slujbe diferă între ele ca formă, structură și rânduială, păstrând însă același *plan*: ele încep cu o *binecuvântare* (formulă de introducere), au un *evprins* (o parte principală) în care se exprimă scopul fundamental al slujbei respective, iar la sfârșit au un *otpus* sau *apolis* (o formulă de încheiere). Rânduiala slujbelor e compusă din rituri sau ceremonii ce se constituie, la rândul lor, din *formele de exprimare ale cultului*, care sunt: *rugăciunile* (sub formă de molifte, ectenii) și formulele sacramentale, prin care se exprimă scopul slujbei respective, adică ideile, sentimentele și nevoile imediate ale Bisericii; *cântările* sau *imnele liturgice*, sub diverse forme — tropare, stihiri, condace, canoane, catavasii etc. — care exprimă funcția latreutică a cultului (cinstirea și lauda lui Dumnezeu); *lecturi* din cărțile sfinte (pericope biblice, ca: paremii, psalmi, catisme, apostole, evanghelii), din scrierile Sfinților părinți (omilii, predici, sinaxare, vieți de sfinți etc.) care ajută la împlinirea scopului didactic al cultului; *acte liturgice*, adică gesturi sau mișcări rituale (îngenuncheri, facerea semnului sfinte cruce, vohoadă sau procesiuni — ieșiri, binecuvântări etc.), care formează partea ceremonială (rituală) a cultului; *mărturisirea credinței* ca formă de exprimare a cultului (se face prin diferite formule sacramentale și imne, în care se exprimă în formă poetică și pe înțe-

lesul credincioșilor, diferite adevăruri de credință, dar mai ales prin *Crez* sau Simbolul credinței). Aceste elemente componente ale rânduiei slujbelor bisericești sunt dozate în anumite proporții și se succed într-o anumită ordine, fapt din care rezultă forma sau structura individuală, specifică fiecărei slujbe divine. Astfel, în unele slujbe, rolul preponderent îl are rugăciunea, în toate variantele ei (de cerere, de pocăință, de laudă, de mulțumire etc.), ca de ex. rânduiala Împărtășirii (v. *Liturghierul* și *Ceaslovul*). În alte părți ale slujbei predomină *lecturile biblice* (ca la Vecernia din Sâmbăta Paștilor, când se face și Liturghia Sfântului Vasile); în altele predomină *imnele* sau *cântările liturgice* (ca în slujba Prohodului din Vinerea Mare). De asemenea, felul slujbelor se deosebește și prin ordinea și succesiunea formelor liturgice (ex. cununia ș.a.m.d.). Slujbele bisericești se pot împărți în mai multe categorii, după: extensiunea, scopul, locul și timpul în care se săvârșesc. După extensiune (lungime) sunt trei feluri de slujbe: *molifte*, *rânduiei* și slujbe divine propriu-zise, care au în plus Apostol și Evanghelie. După timp, loc și scop se împart în: slujbe cu caracter *periodic* și cu caracter *oportun*. Slujbele cu caracter periodic formează serviciul divin public al Bisericii pentru fiecare zi liturgică. Ele se fac în ceasuri sau momente, perioade și zile anumite din timpul anului bisericesc; se repetă în fiecare zi (în mănăstiri) sau în fiecare sărbătoare (în bisericile din enorii) și în succesiune fixă. Din această categorie fac parte Laudele bisericești (Vecernia, Pavecernița, Miezonoptica, Utrenia cu Ceasul I, Ceasurile III, VI și IX). Toate aceste slujbe

corespund funcției latreutice a cultului, adică *au drept scop cinstirea lui Dumnezeu și a sfinților*. Ele au caracter eclesiologic, fiindcă se săvârșesc numai în biserică și pentru toți credincioșii. Slujbele cu caracter periodic se mai numesc și unele de importanță secundară, care, cu timpul, au intrat în rânduiala Ceaslovului, ca: rugăciunea de dimineață, de seară, de la masă, acatiste și canoane de rugăciuni în cinstea unor sfinți. Slujbe cu caracter *oportun*, cu scop *harismatic*, corespund funcției harismatice (sfințitoare) a cultului, de împărtășire a harului lui Dumnezeu; ele sunt destinate pentru binecuvântarea și sfințirea diferitelor lucruri, persoane, momente și situații (împrejurări) din viața religioasă a credincioșilor (aghiasmă, sfeștanie, moliftă, acatiste, Tainele Cununii, Hirotoniei, Sf. Maslu etc.) Între aceste categorii de slujbe latreutico-harismatice, și având ambele scopuri, se află *Sfânta Liturghie*, pentru că în rânduiala ei stă slujba celei mai sfinte taine, săvârșită în beneficiul tuturor credincioșilor — Sf. Euharistie — și slujba celei mai înalte laude și cinstiri care, prin jertfa liturgică, Biserica o aduce lui Dumnezeu.

SLUJBE PENTRU MORȚI, v. *Parastase*, *Moșii de iarnă*, *Moșii de vară*, *Rânduiei pentru cei morți*, *Moarte*.

SLUJIRE SACERDOTALĂ (*sacerdotium* = preoție) — slujire preotească, sacramentală, sfântă (pe care o săvârșesc preoții în cadrul cultului religios).

SMERENIE — evlavie, cucernicie; *a smeri* = a înfrânge, a supune (BB, ed. 1988, p. 206).

SMIHA (ebr.) — certificat dat de unul sau de mai mulți rabini care atestă celui ce dorește

să devină rabin, că respectivul și-a însușit suficientă învățătură spre a învăța pe alții și spre a judeca pe alții.

SMIRNA v. **Drumul tămădiei.**

SMRITI („tradiția”) — se numesc scrierile care formează tradiția sfântă din literatura indiană. Dintre acestea fac parte cărțile: „*Sutras*” (fir, fir conducător) — un fel de manuale scoțând în evidență învățăminte tradiționale, privitoare la cult și viața morală. Locul lor îl vor lua codurile de morală și politică, numite „*Satras*” („reguli”, „cărți”). Dintre acestea cel mai cunoscut este „*Manava-Dharma-Sastra*” („Codul legilor lui Manu”).

SNAGOV — Mănăstirea Snagov (în jud. Ilfov, între București-Ploiești), așezată pe o insulă, în mijlocul lacului Snagov. Datează din secolul XIV. Prestigiul ei crește în vremea lui Antim Ivireanul, mitropolitul-martir care este aici egumen și întemeiază o tipografie din teascurile căreia ies primele cărți de slujbă în limba română, precum și în slavonă și greacă (sec. XVII-XVIII).

SOBOR (slv. *suboru* și gr. *σύναξις*, *ή* — *sinaxis* = sobor, adunare) — sinod; slujbă săvârșită de un număr mare de preoți, sărbători care stau în legătură cu praznicele împărătești, pe care le urmează. Se numesc „soboare” pentru că se referă la adunările liturgice ale credincioșilor, pentru sărbătorirea lor. Aceste sărbători, „soboare”, sunt: *Soborul Sfinților Ioachim și Ana*, părinții Maicii Domnului, 9 sept. (a doua zi după praznicul Nașterii Maicii Domnului); *Soborul Născătoarei de Dumnezeu*, 26 dec. (a doua zi după praznicul Nașterii Domnului); *Soborul Sf. Ioan Botezătorul*, 7 ian. (a doua zi după praznicul Botezului Domnului); *Soborul Dreptului*

Simeon și al proorocii Ana, 3 febr. (a doua zi după Întâmpinarea Domnului); *Soborul Sfinților Apostoli*, 30 iunie (a doua zi după Sf. Apostoli Petru și Pavel).

SOBOROVANIE v. **Maslu.**

SOBORNİKARIU v. **Kondakarion.**

SOFIA, *Sf. Sofia* — biserică; v. **Stilul bizantin.**

SOLA FIDE (în lat. „numai prin credință”) — doctrină religioasă în protestantism, după care mântuirea omului se face numai prin credință. Doctrina Bisericii Ortodoxe respinge această concepție și învață că mântuirea omului se face prin credință, fapte bune și ajutorul harului Sfântului Duh pe care omul îl primește prin Sfintele Taine și ierurgii (în primul rând prin: Sf. Botez, Sf. Mir și Sf. Euharistie, fără de care nu se poate numi creștin).

SOLEE (σωλέα, σωλεάς, σωλείον — *solea, soleas, soleion*) sau *chor* — este locul din fața absidei altarului, mai înălțat decât restul pardoselii naosului. În dezvoltarea arhitecturii interioare a bisericii, la început, solea avea o suprafață mai mare decât azi și era astfel lărgită, încât să încapă pe ea toți clericii inferiori (de obicei foarte numeroși în epoca veche), și tot aici erau scaune pentru laicii cărora li se acorda o cinste deosebită, împreună cu împăratul și dregătorii împărătești, iar mai târziu s-a plasat aici chiar scaunul episcopului. Solea era îngrădită cu un grilaj scund de metal. Astăzi solea a rămas doar ca o prelungire de un metru sau doi a postamentului altarului (de care se desparte prin catapeteasmă), cu o înălțime de două, trei trepte față de naos. Pe solee se poate săvârși o parte a Sfintei Liturghii: diaconul citește ecteniile (rugăciuni de cerere), preotul citește Evanghelia (când nu se duce pe amvon),

arhiereul binecuvîntează, aici vin credincioșii în fața ușilor împărătești pentru a se împărtași, aici se rânduiesc preoții la slujba înmormântării (când sunt mai mulți). Soalea se mai numește *chor* deoarece în vechime aici stăteau cântăreții care dădeau răspunsurile la sfintele slujbe; v. **Naos**.

SOLOMON — fiul lui David, este primul rege al Israelului care a primit coroana în mod ereditar, fiind încoronat de David însuși înainte de moarte și uns rege de preotul Tadic. A moștenit de la tatăl său un stat puternic și foarte întins și a domnit 40 de ani (972–932 î.Hr.). Solomon a făcut din Ierusalim o strălucită capitală, împodobită cu construcții și palate și mai ales cu templul măreț și bogat, închinat lui Iahve, devenit simbol al religiei poporului evreu. A reorganizat armata și a construit orașe fortificate. A dezvoltat meșteșugurile, comerțul, a reorganizat administrația statului și ierarhia funcționărească, a înflorit agricultura. Flota maritimă aduce din țări depărtate mărfuri exotice, aur și cupru, pe care le prelucrau meșteri iscusiți în cuptoarele de topire a minereurilor. Faîma bogățiilor lui Solomon, a somptuoaselor sale palate și a marii lui înțelepciuni s-a răspândit în lumea întreagă, ceea ce atrăgea la Ierusalim soli din toate părțile, pentru încheierea de tratate comerciale și de prietenie. Unul dintre acești oaspeți a fost și faimoasa regină din Saba (v. **Saba**). După moartea lui Solomon, statul israelit s-a divizat, măcinat de conflicte sociale interne și corupție. Cele două state în care s-a împărțit, Israelul și Iudeea, s-au măcinat în războaie fratricide, până în sec. VIII, când Israelul cade în robia asiro-babiloniană și cele zece triburi sunt duse

în exil; în sec. VI (anul 586) cade și Iudeea sub caldeeni. De la Solomon (atribuite lui) se păstrează în Vechiul Testament trei cărți canonice, care reflectă înțelepciunea și dragostea lui de Dumnezeu: Cântarea Cântărilor (poem alegoric, reflectând legătura de credință și dragoste față de Iahve), Ecclesiastul și Proverbele, cărți filosofice pline de înțelepciune; v. **Ecclesiastul**, **Proverbele**. **SOMA** — băutură sfântă a vechilor indieni, considerată hrana zeilor, fapt pentru care era divinizată în vadism. Se prepara din planta „soma” din care se storcea sucul și se aducea ofrandă zeilor, fie simplu, fie amestecat cu lapte, miere, apă și făină de orez. Era un fel de ambrozie care dădea nemurire zeilor. Soma devine cu vremea o zeitate care făcea minuni, dând vigoare zeilor și oamenilor, potolind mânia și prelungind viața oamenilor. Ca și „*haoma*” la perșii antici, soma era considerată leac împotriva morții.

SONORUL — denumire în Ardeal, pentru Epitaful sau Prohodul din Vinerea Mare (în lucrarea „*Sonorul ce se cântă de binecredincioși în Sfânta și Marea Vineri, la slujba înmormântării Domnului nostru Iisus Hristos*”, Brașov 1939, Bibliot. Academiei Române, 1, 166.057).

SOROACE, **SOROC** (slv. *suroku*) — termen pentru pomenirea individuală a morților; sunt slujbe cu rugăciuni, care se fac la următoarele termene: ziua a treia (care corespunde de obicei cu ziua înmormântării), ziua a noua și ziua a patruzecia (la șase săptămâni după moarte), la trei luni, la șase luni, la nouă luni și douăsprezece luni (un an) după moarte; apoi în fiecare an, în ziua morții, până la împlinirea

a șapte ani de la moarte. În unele părți (mai ales în Moldova) se obișnuiește să se facă pomenirea și la 20 sau 21 de zile (trei săptămâni) după moarte, obicei rămas probabil de la romani (pomenirile la trei și nouă zile existau și la grecii antici, iar romanii făceau pomenirea de nouă zile, numită *nevemediale sacrificium*). Despre cultul morților, adânc înrădăcinat în tradiția poporului român drept credincios, ne vorbesc și documentele istorice și scriitorii clasici. Astfel, într-un hrisov din 1466 al lui Ștefan cel Mare către mănăstirea Zografu de la Athos, se apreciază că în schimbul daniei prevăzute, să i se facă Domnitorului „soroacele” după moarte: de ziua a treia, a noua, a douăzecea, a patruzecă, de o jumătate de an și de un an (vezi: I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 102). În nuvela „Sultânica” de B. Delavrancea, citim: „Doamne ferește, ... biata Stanca n-a avut parte nici de parastasul de trei zile... Și pe deasupra, mai va parastase la nouă zile, la trei și șase săptămâni; la trei, la șase, la nouă luni; la anul, la anu și jumătate, la doi ani, apoi la doi ani și patru luni. Cine să i le facă? Astea-s capetele creștinești pentru mântuirea sufletului, și cine poate la șapte ani, scoate oasele din sânul pământului, pentru sfânta moliftă. După șapte ani, omul e curat, că e țărână. Și țărâna cu oasele binecuvântate se vor întrupa în ziua d-apoi, mai curat ca lacrima, în fața tronului de lumină veșnică” (B.D., *Nuvela*, Buc. 1967, Ed. pt. Lit., p. 27). După interpretarea teologică sau simbolică, se arată că pomenirea mortului la trei zile se face în cinstirea Sfintei Treimi, prin care ne mântuim și în amintirea Învierii Domnului, în a treia zi, ca o dovadă că cei morți

vor învia (I Corinteni 15, 20); la nouă zile se face pomenire pentru ca cel mort să se învrednicească de părtășia cu cele nouă cete îngerești sau cu cele nouă cete ale sfinților, și în amintirea ceasului al nouălea, când Domnul a murit pe cruce și a făgăduit tâlharului raiul pentru care ne rugăm să aibă parte și morții pomeniți. Pomenirea la patruzeci de zile (șase săptămâni) se face în amintirea Înălțării la cer a Mântuitorului (care a avut loc la patruzeci de zile după Învierea Sa), ca tot astfel să se înalțe la cer și sufletele celor pomeniți. Pomenirea la un an se face după obiceiul primilor creștini, care prăznuiau în fiecare an ziua morții martirilor; termenul de șapte ani e număr sfânt, amintind cele șapte zile ale creației. Cărțile de slujbă ale Bisericii noastre Ortodoxe dau și o explicație fiziologică sau naturală, bazată pe analogia cu fazele prin care trece descompunerea trupului omenesc, până la completa lui putrezire (*Triodul*, în Sinaxarul din sâmbăta lăsatului sec de carne); v. **Parastase**.

SOSIGENE v. **Calendar**.

SOTERIOLOGIE (de la ὁ σωτήρ — *o sotir* = mântuitor) — se numește învățătura ortodoxă despre mântuire; v. **Mântuire**, **Anamnetic**.

SOTIR v. **Soteriologie**.

SOVEJA — mănăstirea Soveja (Dobromirna), construită cu cheltuiala lui Matei Basarab în 1645–1646, ca semn al împăcării cu rivalul său, Vasile Lupu, Domnul Moldovei. În textul pisaniei, Matei Basarab îl numește „prea iubite frate al nostru”; numele de *Dobromirna* (slavon) înseamnă „bună pace”, mănăstirea fiind menită să afirme relațiile statornice între

cei doi domni — de altfel pentru prea scurt timp. Mănăstirea se află în Vrancea, în muntele Soveja, pe râul Dobromir. În 1646, Matei Basarab o numește „mănăstirea Domniei mele, Dobromirna, de la Soveja”.

SPĂLĂRILE RITUALE — fac parte din formele de expresie ale cultului. Ele constau în spălarea mâinilor de către slujitori înainte de începerea Sfintei Liturghii. Acest ritual simbolizează curăția sufletului de orice gânduri rele, după cum se vede din psalmul pe care îl rostește preotul în timpul săvârșirii acestui ritual: „Spăla-voi întru cele nevinovate mâinile mele...” (*Liturghier*, 1950, p. 13) și după cuvintele Sf. Chiril al Ierusalimului: „Spălarea este un simbol că trebuie să vă curățiți de toate păcatele și fărâdelegile. Mâinile noastre sunt simbolul faptelor noastre” (E.B. LG, 1993, p. 750). Spălările rituale erau rânduite după porunca dată de Dumnezeu lui Moise și pentru preoții Vechiului Testament.

SPĂȘENIE (slv. *supasenije*) — termen folosit în vechile cărți bisericești cu înțeles de „mântuire” („*Învățătura preoților pe scurt de 7 taine a Bisericii*”, Buzău, 1702, fila 25 r.). În înțeles curent este pocăință, smerenie, recunoaștere a greșelii.

SPERJUR — jurământ fals.

SPIRIDON — biserica Sf. Spiridon Nou din București, frumoasă catedrală zidită de Domnitorul Ghica Vodă, în 1766, pe temeliiile unei vechi biserici. La jumătatea sec. XIX, din cauza deteriorării, a fost rezidită de Domnitorul Barbu Știrbei și a fost pictată, în 1860, de Gh. Tattarescu. Primul ctitor a adus aici moaștele Sf. Spiridon din cetatea Trapezunt, din Corfu, unde acesta a fost episcop în sec. IV. El a participat la Sinodul I Ecumenic (anul 325) și

în disputele trinitare a demonstrat intuitiv dogma Sfintei Treimi, luând în mână o cărămidă pe care strângând-o au ieșit din ea elementele componente: focul, lutul și apa; Sf. Spiridon le-a asemănat simbolic cu unitatea Sf. Treimi: focul este Tatăl, lutul este Fiul Care S-a întrupat, iar apa e Duhul Sfânt Care a plutit pe fața apelor la creația lumii. Biserica Sf. Spiridon a fost restaurată după cutremurul din 1977, când a fost grav avariată.

SPIRIT ECLESIASTIC — conștiință de comunitate în Biserica creștină. Spiritul eclesiar a stat totdeauna în raport cu gradul de intensitate în care membrii comunității creștine s-au integrat în viața liturgică a Bisericii (frecventând biserica și împărtășindu-se cu Sfintele Taine). Sfântul Duh sau Sfântul Spirit, cum îl numesc catolicii (*Spiritus Sanctus*).

SPIRITISM — practică ocultă de chemare a spiritelor morților, în scop chiromantic. Reminiscentă păgână, vrăjitorie; reluată în sec. XIX și răspândită în America și în alte țări; practică și în Vechiul Testament (Saul cheamă duhul lui Samuel, pentru care este aspru muștrat de acesta și pedepsit). Biserica creștină condamnă spiritismul.

SPIRITUAL — ce ține de suflet. *Spiritualism* — doctrină filosofică idealistă, contrară materialismului; spiritualismul admite existența lui Dumnezeu și a supranaturalului în general, ca și nemurirea sufletului și imaterialitatea lui.

SPIRITUALITATE (lat. *spiritualitas*) — viață spirituală, independentă de materie, care cultivă valorile spirituale; spiritualitatea creștină, adică ansamblul valorilor morale creștine care au influențat viața societății umane, în aparițiile ei cele mai înalte, având ca bază doctrina creștină.

SPOVADĂ — Spovedanie; v. **Spovedanie**.
SPOVEDANIE — „mărturisirea păcatelor” în fața preotului; constituie partea principală a Tainei pocăinței, prin care credinciosul dobândește iertarea păcatelor săvârșite după botez, și prin care se împacă cu Dumnezeu și cu Biserica. Spovedania a fost numită și al doilea botez, pentru că lacrimile pocăinței țin locul apei botezului. Taina pocăinței constă din: *căința* sau părerea de rău pentru păcatele săvârșite; *mărturisirea păcatelor*, adică spovedania; *îndeplinirea canonului* de pocăință (numit *epitimie* sau certare) dat de preotul *duhovnic* (preotul care a primit mărturisirea); *dezlegarea* sau iertarea păcatelor, pe care o dă Sf. Duh prin duhovnic. Spovedania sau mărturisirea păcatelor se face ori de câte ori credinciosul creștin își simte sufletul împovărat de păcate; de datoria lui și conform poruncii a patra a Bisericii, mărturisirea păcatelor trebuie să se facă de patru ori pe an, adică în cele patru posturi din cursul anului bisericesc (al Paștilor, al Crăciunului, al Sfintei Mării și al Sfinților Apostoli Petru și Pavel). După fiecare mărturisire urmează și împărtășania (dacă preotul dă dezlegare). Rânduiala mărturisirii este cuprinsă în cartea de slujbă bisericească numită *Molitfelnic*. Orice credincios este obligat să se spovedească cel puțin o dată pe an (în postul Paștilor, numit și Postul Păresimilor sau Patruzecimii). Preotul duhovnic este obligat prin canoanele (legile, rânduielele) bisericești să păstreze secretul spovedaniei (*Regulamentul de disciplină* al Bisericii Ortodoxe Române prevede înlăturarea din preoție a duhovnicului care a trădat secretul

spovedaniei). Și clericii (diaconi, preoți și arhierei) sunt obligați să se spovedească. Numai copiii până la șapte ani nu sunt supuși la obligația mărturisirii, ci primesc Sf. Împărtășanie fără spovedanie.

STAREȚ; v. **Mănăstire**, **Egumen**.

STAVROFOR — purtător de cruce; rang onorific acordat unui preot.

STAVROLAȚII sau **CHAZINGARI** (σταυροί, *o* — *stavros* = cruce și cuv. armean *chazus* = cruce) — iconoclaști (dușmani ai icoanelor), dar adoratori ai crucii, al cărei cult l-au exagerat până la idolatrie. Sinodul VII de la Niceea (787) și cel de la Constantinopol (869) formulează doctrina Bisericii privitoare la cultul Sfintei Cruci și al sfințelor icoane, precizând că cinstirea lor trebuie să fie egală (ca și aceea dată Sfintei Evanghelii).

STAVROPIGHIE; v. **Mitropolit**, **Samo-vlastie**.

STAVROPOLEOS — biserica de pe strada din spatele fostului palat al Poștelor (azi Muzeul de Istorie Națională), din Calea Victoriei, a fost zidită în sec. XVIII (anul 1722) de arhiereul Ioanichie (pe ruinele unei biserici mai vechi, din sec. XVII); restaurată de arhitectul Mincu la începutul sec. XX (anul 1904), biserica și-a păstrat stilul brâncovenesc care-i dă o mare frumusețe.

STÂLP; v. **Rugăciunile pentru morți** — slujba religioasă care se face mortului acasă, înainte de înmormântare, sau pe drum, și care constă în citirea unui mare număr de pericope evanghelice (11-15); v. **Pericope**.

STEAUA sau **STELUȚA** (ἀστὴρ, *o*, ἀστέρις, *o* — *astir*, *astericos* = stea; lat.

stella; slv. *svezda*, cum se mai numește în vechile cărți de slujbă) — este un obiect liturgic format din două arcuri în formă de semicerc, unite la mijloc (sus) printr-un cui (șurub) surmontat de o mică cruce sau stea, în așa fel încât steluța să se poată închide și deschide după voie. Steluța se așează ca o mică boltă peste Sf. Disc, după ce s-au așezat pe el Darurile (Agnețul și Miridele) pregătite la Proskomidie. Peste steluță se pune acoperământul cu care se acoperă Sf. Disc, împiedicând astfel atingerea acoperământului de Sf. Daruri. Se crede că folosirea ei în cult datează de prin sec. al XII-lea (când pomenește de ea patriarhul Sofronie al Ierusalimului). Steluța simbolizează la Proskomidie steaua care a călăuzit pe magi la Betleem, vestind Nașterea Domnului (de altfel această interpretare reiese și din formula biblică rostită de preot, când așează steaua peste disc: „steaua... a venit și a stat deasupra, unde era Pruncul” — Matei 2,9). După Vohodul Mare (Ieșirea cu Darurile), steaua are alt simbol: pecetea pusă pe mormântul Domnului.

STEJARUL DIN MAMVRI — locul unde Avraam și-a așezat cortul la venirea lui în Canaan, în ținutul Hebron. Aici, la stejarul din Mamvri i s-a arătat Dumnezeu, sub chipul a trei călători, semnificație a primei arătări a Sfintei Treimi. Această temă a Sf. Treimi este redată sub chipul a trei îngeri (în vizită la Avraam, la stejarul din Mamvri) de către marele pictor rus, Rublev (sec. XVI), într-o icoană celebră.

STIHAR (στοιχάριον, τό — *stiharion*; lat. *talariis*, *alba*, *dalmatica*) — este un veșmânt liturgic în forma unei cămăși de noapte, cu

mâneci largi, acoperind corpul de la gât până la glezne, avându-și originea în tunica lungă până la glezne pe care o purtau preoții Vechiului Testament (Ieșire 39, 27). Denumirea de stihar provine de la dungile sau șirurile de purpură (broderie) cu care era împodobit și care se numeau stihuri (στίχοι — *stihoi*, lat. *clavi*). Deși stiharul este un veșmânt liturgic comun tuturor treptelor clerului, el prezintă unele deosebiri după formă și culoare: la diaconi stiharul este un veșmânt exterior, cu mâneci largi și culoare — în general — albă; la preoți și arhieriei, stiharul a devenit veșmânt interior, deoarece peste el se îmbracă: la preoți, felonul (sfita), iar la arhieriei sacosul și mantia. Culoarea albă a stiharului simbolizează curăția spirituală a persoanelor sfințite care îl îmbracă așa cum arată și vedenia din Apocalipsa Sf. Ioan Evangelistul (cap. 1, 13; 4, 4; 6, 11). Vedenia îl arată pe Dumnezeu-Tatăl, în slava cerească, înconjurat de 24 de bătrâni și de sfinți martiri îmbrăcați în haine albe și lungi. Deoarece diaconii, în oficiul lor liturgic, închipuie pe îngeri, stiharul simbolizează strălucirea și curăția spirituală a îngerilor, care apar adesea, arătându-se oamenilor în veșminte albe și strălucitoare (ex. îngerul ce s-a arătat femeilor mironosițe la mormânt în ziua Învierii). Stiharul este îmbrăcat în timpul slujirii Sf. Liturghii și altor servicii divine în biserică, de către toți sfințiții slujitori.

STIH, STHIRĂ, STHIRI — sunt forme ale poeziei imnografice întrebuințate în cântările bisericești din cultul creștin ortodox. Stihira (τὰ στίχηρα — *ta stihira*, de la στίχος, ὁ — *stihos* = șir, linie, stih sau vers), numită și tropar, este o compoziție imnografică în formă

de versuri sau strofe, grupate în serie (numite și tropare în serie), care se cântă la Vecernie (la „Doamne strigat-am” și la Stihioavnă), sau în rânduiala unora dintre Sfintele Taine și ierurgii. Se numesc stihiri, pentru că la origine sunt (ca structură externă) versuri sau strofe, cât și pentru că ele sunt precedate de câte un stih sau verset din psalmi, care se cântă recitativ, și care reprezintă, de fapt, resturi din psalmii ce se cântau odinioară în întregime și care au fost înlocuiți cu timpul de stihiri ale poeziei imnografice mai noi, intrate în cult. După conținutul lor, aceste stihiri (tropare) în serie sunt foarte diverse; stihiri ale Învierii, stihiri ale Crucii și ale Învierii, stihiri ale Născătoarei de Dumnezeu, stihiri ale Sfintei Treimi etc. Cele mai vechi stihiri (tropare) au intrat în uzul liturgic din sec. V (ca: stihirile anatolicești, aparținând imnografului Anatolie, patriarh al Constantinopolului și care se cântă la Vecernie și laudele dumnezeiești; ele preamăresc patimile, pogorârea la iad și Învierea Mântuitorului).

STIHIE — forță oarbă a naturii, irezistibilă, distrugătoare, duh rău, nălucă.

STIHOAVNĂ sau **APOSTIH** (τὰ ἀπόστιχα — *ta apostiha*) — este o cântare în cadrul serviciului divin al Vecerniei care urmează după ectenia cererilor; stihioavna este formată dintr-o serie de stihuri, strofe sau tropare (patru sau cinci), dintre care a doua și a treia sunt întotdeauna precedate de câte un stih. Acest stih poate fi un verset din psalmii care se cântau odinioară în întregime în acest moment al Vecerniei. Cu timpul se intercalează strofe din noua poezie imnografică creștină, iar din vechii psalmi n-au mai rămas decât câte

un stih sau două care preced stihirile a doua, a treia, a patra.

STIL (stil vechi, stil nou); v. **Calendar**.

STILURI arhitectonice ale bisericilor: în Răsărit — stilul *bizantin*; în Apus — stilul *basilical*, *roman*, *gotic*, *Renaștere* (*Renaissance*), *baroc*, *rococo*, *neo-clasicist*.

I. STILUL BIZANTIN în arhitectura bisericească — este o evoluție a stilului basilical, specific primelor locașuri de cult creștine (v. **Biserica**); stilul basilical, în formă de navă simplă s-a menținut (în forme evolute) în Apus, pe când în Răsărit începe a fi înlocuit (de prin sec. VI) printr-o artă nouă, arta bizantină, ale cărei prime monumente arhitectonice (bisericele din Asia Mică și Sf. Sofia din Constantinopol) nu sunt de fapt decât niște bazine cu cupole. Stilul bizantin este rezultat din amestecul elementelor clasice elenistice și cele orientale în arta construcției, venite prin intermediul Siriei și Asiei Mici din Persia, Mesopotamia și Armenia, unde sunt specifice construcțiile de plan central (poligonal-octogonal, cruciform, rotund etc.) și cupola. Linia dreaptă, atât în plan orizontal cât și vertical și unghiurile drepte, ascuțite, ale tipului basilical, încep să fie înlocuite cu linia ovală, curbă sau în formă de arc (în cerc perfect, semicerc), specifice arhitecturii orientale. Linia curbă și zidurile rotunde, care apăreau la basilică numai la absida altarului și la arcurile ce legau capetele coloanelor interioare se înmulțesc acum: pereții drepecți sunt alternați cu pereți rotunși (abside) sau cilindrici (hemiciclu) nu numai la altar, ci și la zidurile laterale lungi, iar sistemul de acoperire al basilicilor cu plafon plat e înlocuit cu acoperișul rotund sau boltit, fie sub forma bolților cilindrice,

sprijinite pe arcuri dublouri, fie sub formă de sferă în porțiuni (semicalote), care acoperă absidele, sau sub foama cupolei (boltă numită și calotă), așezată în centrul edificiului (naosului) și sprijinită pe ziduri cu ajutorul pandantivilor (cele patru triunghiuri sferice dintre arcurile de susținere); cu timpul cupola își va restrânge dimensiunile și se va înălța deasupra acoperișului cu ajutorul tamburului (cilindric sau poligonal) străpuns de ferestre, care va lua denumirea de *turlă*. Apariția turlei va modifica planul general al bisericilor, căci ea va marca punctul de întretăiere a navei longitudinale cu nava transversală (chalcidicul), din a căror încrucișare rezultă o cruce greacă (cu brațe egale) sau latină (cu brațul dinspre vest mai lung). Apare astfel planul central cruciform, care devine predominant și caracteristic în arhitectura bizantină. Biserica corabie, a planului bazilical, devine astfel biserica cruce a noului stil, evocând instrumentul sfânt al mântuirii: crucea. Când brațul transversal al crucii nu depășește zidurile laterale el rămâne înscris numai în interior; dar când depășește zidurile laterale, ieșind în afara lor, planul cruciform devine aparent, adică vizibil și la exteriorul edificiului, iar când ieșiturile brațului transversal nu se termină cu ziduri drepte, ci se rotunjesc prin ziduri semicirculare (abside), atunci aceste două abside laterale ale naosului împreună cu cea principală a altarului (care formează brațul de est al crucii) dau naștere planului *triconic triabsidal* (cu trei abside), *trilobat* sau *treflat*, care va deveni specific stilului bizantin (acest plan apare încă din sec. VI, la biserica Nașterii Domnului din Betleem, refăcută sub Justinian). Această împărțire a

bisericii în sens transversal delimitează pregnant cele trei părți ale interiorului: altar, naos și pronaos. Între naos și altar apare catapeteasma care înlocuiește treptat grilajul inițial (v. **Catapeteasma**), iar între naos și pronaos se va ridica un zid despărțitor, străpuns de o ușă centrală și două laterale, care va înlocui vechile *coloane* ce vor rămâne doar ca stâlpi de susținere ai bolții sau sunt *adosate* (lipite) în zidurile laterale pentru a le consolida. În esență trăsăturile stilului bizantin sunt: predominarea planului cruciform (înscris sau aparent) și a planului *treflat*; împărțirea în sens transversal a interiorului în *altar, naos, și pronaos*; *extinderea absidelor* la pereții laterali și *acoperișul boltit*, având o cupolă centrală (*turlă*) deasupra naosului și uneori cupole secundare deasupra pronaosului; contrastul dintre exteriorul sobru, simplu și interiorul bogat decorat: *multă pictură, absența statuiilor*, sculptura reducându-se doar la capitелurile coloanelor și ancadramentelor ușilor și ferestrelor; materialul de construcție, în general, *cărămida și piatra*. Aceste trăsături esențiale se vor păstra permanent la bisericile bizantine, variind doar modul în care vor fi îmbinate, după epoci, regiuni și posibilități materiale. *Prima epocă de înflorire a stilului bizantin* în arhitectura bisericească este a împăratului Justinian și a urmașilor săi (sec. VI–VII). Cel mai mare monument al arhitecturii bizantine din această perioadă este biserica Sfânta Sofia (închinată înțelepciunii divine) din Constantinopol, ctitorie a împăratului Justinian. *Sf. Sofia* este, pentru Orient, ceea ce este pentru Occidentul catolic, Biserica Sf. Petru din Roma (în stilul Renașterii) sau Catedrala

Notre Dame din Paris (în stil gotic). Justinian a construit-o pe locul altei bazilici, numită tot Sf. Sofia și care fusese ctitoria lui Constantin cel Mare (sec. IV), dar pe care o distrusese un incendiu în 532. Mândru de frumusețea ctitoriei sale, se zice că Justinian ar fi exclamat la terminarea ei: „Te-am învins, o Solomoane!” (referire la templul măreț pe care Solomon îl înălțase la Ierusalim, în sec. X î.Hr.). Sf. Sofia este o imensă basilică, cu baza aproape pătrată (77 x 71,70 m), al cărei interior este împărțit, ca și la vechile basilici, în trei nave: una centrală, mai mare, cu absida de răsărit a altarului luminată de trei ferestre și două nave laterale, mai înguste, deasupra cărora se înalță două etaje de galerii. Deasupra navei centrale se înalță o cupolă încadrată de două semicupole (la răsărit și la apus) și de alte șase cupole mai mici. Măreția acestei bazilici o constituie cupola centrală, minune arhitectonică, prin mărimea și înălțimea ei (diametrul de 31 m și înălțimea de 54 m), încât pare suspendată în văzduh, luminată de cele patruzeci de ferestre ce-i înconjoară baza. Baza e susținută de patru arcuri puternice, sprijinite pe pilaștri de marmură, aduși, se crede, din templul Dianei din Efes. În interiorul navei centrale și la galeriile laterale se află încă peste 100 de coloane de marmură, aduse tot din Efes și din templul lui Aurelian de la Roma. Pereții bazilicii sunt acoperiți cu marmură multicoloră și mozaicuri de aur, iar mobilierul din fildeș, aur și argint, împodobit cu pietre scumpe, sculptura artistică masivă, totul contribuind la atmosfera de fast și strălucire, ce o caracterizează. Aspectul inițial al acestei biserici s-a schimbat din cauza vicisitudinilor istorice. Ea a avut de suferit în

primul rând din cauza unor cutremure care au prăbușit în 558, cupola centrală, refăcută în 562. Pentru consolidarea zidurilor exterioare i s-au adăugat contraforți (sec. X). În sec. XV (anul 1453), după cucerirea Constantinopolului de către turci, biserica a fost transformată în moschee. La cele patru colțuri i s-au ridicat minarete, iar pe cupola centrală s-a înălțat semiluna. În interior, peste mozaicuri s-a întins vopsea și pereții s-au acoperit cu versete din Coran. În 1847 (sub sultanul Abdulah Medgid), biserica a fost restaurată de arhitectul italian Fossati și a rămas monument istoric. Stilul bizantin reprezentat în această primă fază (sec. VI) de basilici cu cupolă, ce păstrează galeriile de deasupra navelor laterale, care vor dispărea în epocile următoare, se limitează acum la Grecia (ex. biserica Sf. Sofia din Tesalonic, Sfinții Apostoli, Sf. Irina din Constantinopol ș.a.). Artă bizantină va avea o perioadă de decadentă în epoca iconoclastă (sec. VIII-IX), după care începe a doua ei fază de înflorire, care va ține până în sec. XII — epoca împăraților din dinastiile bizantine ale Macedonenilor și Comnenilor (867-1057; 1081-1185). Eliberat de orice influențe din afară, se va dezvolta acum, în epoca a II-a, *stilul bizantin pur*, dominat de teologie și monahism. Bisericiile vor avea dimensiuni mai mici, păstrând însă vechiul plan de cruce greacă (+) și lungind brațul răsăritean și mai ales pe cel de vest al crucii (†) pentru lungirea naosului, ieșind astfel din forma de cruce înscrisă în pătrat (ex. Sf. Sofia ș.a.); cupola este înălțată cu ajutorul turlei cilindrice sau poligonale, se înmulțesc cupolele, la fața bisericii apar arcade, se împuținează stâlpii din

interior, lărgind spațiul, iar tavanul se înalță. Se decorează pereții exteriori (faianță și cărămidă aparentă, rozete, brâie), se înalță contraforturi spre a susține zidurile apăsate de cupolele grele și numeroase. Monumente reprezentative din această epocă: Biserica Nouă (*Nea basiliki*) din Constantinopol, zidită de împăratul Vasile Macedoneanul, replică la Sf. Sofia, zidită de Justinian. Biserica *Nea* va deveni modelul clasic al bisericii bizantine, servind ca model constructorilor ce vor urma; a fost distrusă de turci după 1453, ca și alte biserici din Constantinopol, care au fost transformate în geamii. Stilul bizantin specific acestei faze va deveni normativ pentru Ortodoxia răsăriteană, iar în Apus, o capodoperă a acestui stil este biserica San Marco din Veneția (sec. X–XI). Sicilia va deveni o adevărată provincie a stilului bizantin al acestei epoci, zidindu-se aici biserici în acest stil la: Palermo, Messina, Cefala, insulele Torcello etc. Se construiesc biserici cu cupole și în Franța, Rusia, Armenia (sec. XI). A III-a etapă de dezvoltare a stilului bizantin începe după cruciade (sfârșitul sec. XIII), pe timpul împăraților bizantini din dinastia Paleologilor și Cantacuzinilor, până la căderea Constantinopolului (1453). În această etapă, stilul bizantin este adoptat de popoarele ortodoxe din Balcani, căpătând specific regional, prin crearea unor tipuri noi, diverse și originale (ca la biserica Sfinții Apostoli și Sf. Ecaterina din Tesalonie, sec. XIII–XIV, sau de la Muntele Athos, biserica Pantocrator ș.a., iar la San Marco, baptisteriul — Veneția etc.)

1. **STILUL ATONIT**, care se dezvoltă în Balcani (la sârbi și bulgari) manifestă o tendință de revenire la stilul bizantin cu forme mai

vechi (tradiționale) caracterizat prin: construcții de biserici de proporții mai mici, cu două abside laterale, altar triconic, cupole mici, ridicate pe tambururi înalte și zvelte, nartex dublu (v. **Nartica**), surmontat uneori de un turn clopotniță de stil romanesc și precedat de un portic; preocupare pentru decorarea fațadelor prin alternarea materialului de construcție (piatră și cărămidă), sculpturi la chenarele de la uși și ferestre, utilizarea faianței policrome pentru decorarea zidurilor exterioare (influență venită prin turci, de la italieni și arabi); interioarele sunt și ele cu decorații foarte bogate. Caracteristice sunt: mănăstirea Hilandar din Athos (sec. XIII), bisericile din Serbia: Pavlița pe Ibar (sec. XIII), Nagoritsino, Matejici (cu 5 cupole), Studenița, Lesnovo (toate din sec. XIV), Ravanica, Crușevac, Fruška-Gora — masiv muntos cu 12 biserici mănăstirești, toate din sec. XIV–XV); în Bulgaria: biserica din Boiana (sec. XIII), Trapezita, Tarnovo (sec. XIX) ș.a.; v. **Stiluri arhitectonice la bisericile românești**.

2. **STILUL RUSESC**, cu specific propriu, este stilul bizantin care, din sec. XIV înainte, suferă puternice influențe nordice (scandinave) și orientale (mongole, armenie, georgiene și persane). Se caracterizează prin: mulțimea și varietatea formelor cupolelor (semicerc, glob, ou, butoi, pară, ceapă etc.) și a turlelor (late, înguste, înalte, ca minaretele turcești) ca de ex. Biserica Sf. Vasile din Kremlin, care are 17 turle; decorația variată a fațadelor și acoperișurilor cu ornamente din faianță, pietre multicolore, zugrăveli frapante (galben, roșu, verde, alb, albastru), sculpturi ornamentale (orientale și apusene), pilaștri și brâie pentru decorarea fațadelor etc. Arhitectura

bisericească rusă ajunge la apogeu în sec. XVI, când elementele stilului vechi bizantin se contopesc cu influențe apusene (Renaștere, gotic, baroc). Reprezentative pentru stilul rusesc sunt bisericile: Uspenia (Adormirea) din Moscova (sec. XIV), Blagoveștenski (Blagoveștenia sau Bunavestire) din Moscova, sec. XVI, având 9 cupole; Sf. Vasilii Blajenai (Sf. Vasile) din Moscova, având 17 turle (sec. XVI), ctitorie a țarului Ivan cel Groaznic; și tot în Moscova, Sf. Ioan Bogoslovul (sec. XIV–XV), cu influențe mongole; v. **Stil arhitectonic bisericesc la români.**

II. STILURI ARHITECTONICE ALE BISERICILOR DIN APUS: basilical, romanic, gotic, Renaștere, baroc, rococo.

1. STILUL BASILICAL (cuv. *basilica* de la gr. βασιλική — *basilichî*, care înseamnă locaș împărătesc, de la βασιλεὺς, ὁ — *basileus* = rege, împărat) — este cel dintâi stil arhitectural în care s-au construit bisericile creștine, atât în Răsărit cât și în Apus. Basilicile erau la păgâni edificii publice în care aveau loc întrunirile cetățenești, politice, judecătorești; asemenea construcții au servit și primilor creștini ca locașuri de adunare, de unde numele de basilica s-a dat și primelor biserici creștine, începând din epoca lui Constantin cel Mare (sec. IV). Aceste basilici civile aveau forma unor săli dreptunghiulare, lungi, împărțite în trei secțiuni longitudinale, numite *naosuri* (nave), despărțite între ele prin coloane, unite la partea superioară prin arcuri longitudinale (arhivolte) sau prin grinzi orizontale (arhitrave, epistylum), de lemn sau piatră, care susțineau plafonul. Nava din mijloc era mai largă și mai înaltă, iar cele laterale, mai înguste și mai scunde. Intrarea se făcea printr-un capăt al

sălii, iar în celălalt capăt era o încăpere semicirculară (firidă), numită *absidă* (ἀψίς, ἡ — *apsis*) sau *concha* (κόγχη, ἡ — *coghi* = scoică), în care pe o estradă (ἐξέδρα, ἡ, βῆμα, τό — *exedra*, *vîma* = un loc mai înalt) se afla tribuna oratorilor, judecătorilor. Elementul decorativ al interiorului îl constituie decorul sculptural al coloanelor. Fiecare coloană se compunea din: *baza* (soclul), *stilobatul* sau *fusul* (corpul principal) și *capitelul*. Sculpturile care împodobeau capitelul aparțineau uneia din cele trei stiluri ale artei clasice grecești și romane: *doric* (cel mai simplu, în forma unor ineluse scobite la bază, și având deasupra o formă de perinuță turtită, acoperită cu o placă); *ionic* (în care sculptura forma două volute sau linii curbe, învârtite în formă de melc); *corintic* (cel mai împodobit, având forma unui coș înconjurat cu două rânduri de frunze de acant, peste care se arcuiesc două volute). Uneori și tavanul era sculptat, iar pereții erau acoperiți cu picturi în frescă sau mozaic. Pardoseala era din lespezi de marmură în culori diferite ori mozaic cu ornamente geometrice, florale, animaliere. Constantin cel Mare a dăruit creștinilor unele din aceste clădiri, care au fost transformate în lăcașuri de cult, făcându-se doar unele modificări: absida semicirculară a devenit locul altarului, iar tribuna oratorilor a devenit *cathe-dra* sau jețul episcopului care prezida adunările de cult, iar în jurul lui au fost așezate în semicerc scaunele preoților coliturghisitori (slujitori ai Sf. Liturghii împreună cu episcopul), formând *syntronul* sau *presbiteriul*. Cu timpul altarul s-a despărțit de restul sălii printr-un grilaj, care a devenit catapeteasma (v. **Biserica**). Locul

din fața absidei, mai înălțat, s-a lărgit și a devenit *solea* (v. **Solee**). Restul sălii a devenit locul credincioșilor, numit *naos*, iar la capătul dinspre intrare s-a făcut *pronaosul* (*vestibulum*) rezervat catehume-nilor (v. **Catehumeni**). Cu timpul, la partea de la intrare s-a adăugat o încăpere, o tindă numită *nartica* sau *paradis*, pentru că pe peretele fațadei de la intrare era zugrăvită icoana lui Adam și Eva în rai (simbolizând ideea că raiul cel pierdut se regăsește în biserică lui Hristos). Cu timpul, pe lângă basilicile de origine păgână amenajate în biserici, s-au construit și *basilici creștine*, destinate anume ca locașuri de cult, construite după planul și forma basilicilor greco-romane, care au dat naștere *stilului basilical* numit și *stilul vechi creștin* în arhitectura bisericească. Împrumutând modelul elenistic, *basilica creștină* nu devine o copie, ci reprezintă *rezultatul* unei evoluții care a urmărit etapele de dezvoltare a cultului creștin, adaptându-se nevoilor acestuia, începând din sec. IV; la dezvoltarea noului stil al basilicii creștine au contribuit și *tradițiile locale*, deosebite prin variante arhitectonice și decorative. Apar astfel *două tipuri principale de basilici*: unul *oriental* și altul *occidental*. *Tipul oriental* (în Asia Mică, Armenia, Mesopotamia, Siria, Egipt) se caracterizează prin înlocuirea plafonului drept cu cel boltit, navele laterale au bolte semicirculare, iar uneori nava centrală are o cupolă; se observă tendința spre formele rotunde (*tip martyron*) — construcții centrale, rotunde sau octogonale, cu acoperiș boltit, ridicate pe mormintele martirilor în primele veacuri creștine, și basilici cu cupole (care vor face trecerea la stilul bizantin) având fațada

monumentală flancată de două turnuri puternice (de influență siriană) și trecute mai târziu în arhitectura bisericilor apusene. Coloanele din interior s-au transformat în pilaștri masivi de piatră pentru a susține plafonul greu sau zidurile laterale. Cele mai multe din bisericile creștine din Răsărit au fost distruse (în sec. VII, de arabi și mai târziu, de turci și chiar de cruciați). Ruinele lor au fost scoase la iveală prin săpăturile arheologice (sec. XIX–XX). *Tipul basilical occidental* (basilica latină) continuă să păstreze planul longitudinal, cu galerii deasupra navelor; cele mai vechi aveau altarul spre apus și intrarea spre răsărit, până în sec. V (ca la Santa Maria Maggiore din Roma — datând din sec. IV). Elementul specific basilicilor occidentale este *transeptul sau chalcidicul*, adică nava transversală (dintre altar și naos) care atenua lungimea exagerată a edificiului; acest transept dă basilicii forma de T (cruce latină). Absida altarului se mărește și sub ea se zidesc cripte funerare. De aceea au fost scoase din altar scaunele clericilor și așezate pe solee, care s-a întins spre interiorul naosului. În Italia (la Roma și Ravenna) s-au păstrat multe din vechile basilici creștine: Sf. Pavel Fuori le Mura (din afara orașului), din Roma (zidită de Constantin cel Mare, sec. IV, refăcută, în urma unui incendiu, după vechiul plan); Sf. Ioan din Laterna, tot ctitoria lui Constantin și refăcută (în sec. X, XVIII, XIX); Basilica Sf. Sabina, sec. V, care-și păstrează aspectul inițial, ca și basilica Santa Maria-Maggiore (zidită în sec. IV de papa Liberius și refăcută în sec. V de papa Sixt III, vestită pentru mozaicurile sale) ș.a. Aceluiași tip basilical aparțin și basilicile din nordul Egiptului

(Alexandriei); cele mai vestite sunt basilicile de la mormântul Sf. Mina (martir egiptean, sec. III), la vest de Alexandria, distruse de arabi în sec. VI (E.B. LG. Stiluri arhit.); v. **Biserica**.

2. STILUL ROMANIC. Elementele fundamentale ale stilului basilical persistă sub diverse forme și în sinteze noi, în stilurile ulterioare de artă din Apus, până azi. *Stilul romanic*, înexact numit *romano-bizantin* și latin, este cel dintâi stil de artă propriu al Apusului din Evul Mediu, avându-și începuturile în Franța și nordul Italiei (Lombardia). El s-a format în perioada sec. VIII–XII, fiind rezultat din *contopirea vechii arte galo-romane cu influențe orientale*. Artă galo-romană era provenită din arta galilor romanizați și cultura națională a popoarelor germanice, stabilite în Apus (goți, alemani, germani, franci, anglo-saxonii). Influențele orientale au fost aduse în Apus atât de mairii din Spania, cât și de pelerini, călugări, comercianți, iar din sec. XI de cruciați, care pun în contact cultura apuseană cu cea bizantină și arabă. Stilul romanic este specific religios, majoritatea construcțiilor aparținând mănăstirilor, pe lângă marile ordine călugărești apusene medievale, ce exercitau în epocă o puternică influență asupra tuturor domeniilor de viață (filozofie, artă, cultură). Construite pentru a cuprinde mari mulțimi de oameni, bisericile în stil romanic se caracterizează prin dimensiunile lor mari, masivitatea construcției, aspect sobru, greoi în exterior, obscur în interior, cu lumină puțină, cu decorații fantastice. Unele, ca niște cetăți, au ziduri groase, cu creneluri, uși și ferestre strâmte (ex. bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal, bisericile din Royat, în Franța, sec. XII).

Privind caracterele generale ale acestui stil se observă: plan lipsit de unitate (cruciform, treflat, cu două abside, combinație de tip basilical cu tip cruciform), material de construcție mai ales piatră (rar construcții din lemn), ziduri masive cu contraforți, fațada de apus monumentală, ridicată pe soclu înalt, cu trepte înalte, cu portaluri uriașe, bogat decorate și flancate de turnuri pătrate sau octogonale (unul fiind clopotniță). Uneori apare turnul și deasupra transeptului (a navei transversale) cum e turla de deasupra naosului în bisericile de stil bizantin. Interiorul e împărțit în mai multe nave, delimitate prin coloane cu capiteli sculptate și legate între ele prin arcuri semicirculare în jurul altarului, numite *deambulatorii*. Deambulatoriile sunt flancate din loc în loc de absidiole sau *capele razante*, unde se păstrează relicve sfinte (moaște). Pe aceste deambulatorii (coridoare) circulă credincioșii care vin să vadă și să se închine în absidiole la sfintele moaște sau oseminte de sfinți. Cu timpul, navele laterale au tavanul boltit; caracteristic bisericilor apusene, de orice stil, este *chorul* (o solee mult avansată în naos, v. **Solee**). Chorul este ca și altarul mai înalt decât restul bisericii, pentru că sub el, ca și sub altar, sunt construite cripte. Un loc important în ornamentația interiorului bisericilor apusene îl ocupă sculptura figurativă (animale fantastice, oameni), inspirate din manuscrisele figurate (manuscrise cu miniaturi) bizantine și apusene. Stilul romanic se numește și *stilul arcului rotund*, deoarece folosește, în construcție, la legătura dintre coloane, cât și ca element decorativ (la fațade, galerii), arcul roman (un semicerc perfect). Și ferestrele, la început mici și puține, mai târziu multe și mari,

sunt terminate tot în formă de arc rotund, cu bogate ornamente și vitralii (din sec. XII). Dintre monumentele reprezentative ale stilului romanic se mai păstrează restaurate, în Franța: Capela Palatină (biserica palatului lui Carol cel Mare, anul 805), biserica mănăstirii benedictine din Cluny, cea mai mare biserică creștină a epocii (sec. XIII), cu cinci nave, două transepte, altar cu deambulatoriu și cinci capele razante (distrusă în 1789, în Revoluția franceză), biserica Saint Germain (Toulouse), Saint Pierre din Moissac etc. În Anglia: Capela Sf. Ioan, a turnului din Londra, biserica din Canterbury, Winchester etc. Asemenea biserici s-au ridicat și în Belgia, Olanda, Suedia, Danemarca, Austria, Spania și Portugalia (biserica Sf. Iacob, din Santiago, unde se pretinde că se află moaștele Sf. Iacob Apostolul); în Italia (unde stilul romanic s-a dezvoltat mai puțin), avem catedrala din Pisa (sec. XI), biserica Sf. Paul, cu faimosul turn înclinat; Modena, Parma, Florența (biserica San Miniato al Monte, sec. XI–XII). Stilul romanic a fost adus de cruciați în Răsărit (Cipru, Rodos); ex. Biserica Sf. Mormânt din Ierusalim, reclădită de cruciați în sec. XII. Și la noi în Ardeal s-au construit biserici în acest stil, de către sașii catolici (ex. Catedrala catolică din Alba-Iulia, biserica Sf. Mihail din Cislăchioara, din Cislădie, Nouă-Săseș, Sebeș etc). În stilul romanic s-au construit și baptisterii.

3. **STILUL GOTIC**, *ogival*, al *arcului ascuțit*, este un nou stil arhitectural, care apare în Franța (sec. XII) și va înlocui stilul romanic târziu, de tranziție spre gotic, ce se conturase deja în regiunile din nordul Franței (Ile-de-France), unde se ridicaseră biserici romanice,

cu turnuri foarte înalte și ascuțite. E numit și *stilul german* pentru că va atinge apogeul dezvoltării în Germania. În perioada romanică, bisericile cele mai importante erau *abajiile* (bisericele marilor mănăstiri ale ordinelor călugărești); în gotic sunt *catedralele*, adică marile biserici din orașele în care se află o *catedrală* (scaun) sau sediu episcopal. Ele sunt subvenționate de credincioșii laici, patronate de cler (episcopi) și de suverani (Plantagenetii, Ludovic cel Pios etc.) și construite de corporațiile de meșteri ambulanți, din care vor rezulta mai târziu acele asociații de zidari liberi, ce se vor numi Francmasoni. *Specific stilului gotic*, ca și în cel romanic, este planul bisericii în formă de cruce latină (T), dar construcțiile sunt foarte mari; zidurile masive din romanic sunt înlocuite cu ziduri mai subțiri, mai înalte, sprijinite de contraforți în formă de proptitori înguști și înalți (arcuri butanate), care sprijină greutatea bolților. Între ei, în marile catedrale se construiesc capele laterale, cu podoabe de statui și sculpturi pe zidurile contraforților. Ca și la bazilici, interiorul acestor catedrale gotice e împărțit în mai multe nave longitudinale, delimitate prin șiruri de coloane subțiri, elegante, sau fascicole de coloane. Navele laterale, mai joase decât nava centrală, au galerii deasupra. Impunătoarele fațade ale bisericilor gotice sunt împărțite în registre (zone): trei orizontale și trei verticale, împodobite cu rozete de piatră. În registrul orizontal de jos al fațadei principale sunt portaluri impunătoare, sculptate și încununate de frontoane ascuțite, cu turnulețe piramidale în unghiuri. Sus, deasupra fațadei sunt zidite două turnuri laterale, foarte înalte, în mai multe etaje, în plan pătrat, hexagonal

sau octogonal, dintre care unul servește drept clopotniță. Afară de intrarea principală (dinspre apus) sunt și intrări laterale, pe ambele laturi (sud și nord). Intrarea de apus e îngrădită de un atrium închis (sau de o curte pavată) unde, în Evul Mediu, se reprezentau misterele religioase. *Caracteristic* stilului gotic este *arcul frânt sau ascuțit* (spre deosebire de romanic, unde avem arc rotund), rezultat din întretaiera a două segmente de cerc și *ogiva* sau *bolta ogivală*, boltă sprijinită pe două arcuri diagonale care se întretaie în punctul de cheie al bolții. Aceste ogive sunt construite din piatră în relief și sunt independente de bolta pe care o sprijină. Locul cupolei simple și joase din romanic îl ia bolta foarte înaltă (atinge 56 m). Arcurile diagonale încrucișate (adică ogivele) care o susțin și care, fiind împărțite în patru sau mai multe compartimente triunghiulare, sprijinite pe *nervuri*, ajută înălțarea cât mai sus a bolților. Bolțile se termină în vârfuri ascuțite, în formă de săgeată (*flèche*). În construcțiile gotice dispăre nartica de la intrarea fațadei, precum și criptele de sub chor (pe care le au bisericile de tip romanic), dar se mențin deambulatoriile formate din șiruri de coloane, iar absidele altarului, mai mult poligonale, sunt flancate spre exterior de mici capele. Ferestrele sunt foarte numeroase, largi, terminate în rozetă, împărțite longitudinal prin coloane, având geamuri multicolore (vitraii translucide). Astfel interiorul e foarte luminos. Vitraliile redau o minunată iconografie a sticlei colorate. Suprafața zidurilor e redusă de mulțimea ferestrelor, a căror lumină creează impresia de spiritualizare a materiei (ex. catedrala din Chartres-Franța are 125 de ferestre

înalte, 9 rozete mari și 97 rozete mici și mijlocii). În ornamentația interioară domină sculptura monumentală (statui gigantice, reprezentând figuri umane, uneori fantastice). Sculpturile sunt așezate în fride, pe fața zidurilor sau lipite de coloanele de susținere (andosate). Totul în interiorul acestor biserici e somptuos și scump: mobilierul (bănci, scaune, confesorii, amvoane), pardoseală de marmură, tapițerii fine, vase sacre și odăjdii ornate cu pietre scumpe etc. Unele biserici au colecții de covoare orientale vechi, de o mare valoare (ex. și la noi, la Biserica Neagră din Brașov). *Stilul gotic* cu specificul lui: bolți ogivale, edificii de mare eleganță și echilibru care, învingând greutatea zidurilor, se înalță spre cer, ca un simbol al aspirațiilor spre înălțimi ale sufletului omenesc, atinge apogeul în sec. XIV prin marile catedrale din: Amiens, Colonia (Köln), Rouen, Saint-Quentin ș.a. El va evolua însă în acest secol spre forme exagerat de bogate în ornamentații exterioare, reducând liniile la sinuozitățile formei de flacără (*flamme*), de unde denumirea de *stil „flamboyant”*, „*rayonnant*”, căruia goticul îi dă naștere. Dintre cele mai vestite catedrale gotice cităm: La Sainte Chapelle și Notre Dame din Paris, catedrala de Reims (a încoronării regilor Franței), catedrala din Rouen, împodobită cu o dantelărie de piatră sculptată în stil „flamboyant”. În Germania, cea mai desăvârșită realizare a stilului gotic este catedrala din Köln (Colonia), din sec. XIII, terminată în secolele următoare, iar turnul de la fațadă, înalt de 166 m, s-a terminat abia în sec. trecut. E inegalabilă prin dimensiunile și armonia proporțiilor construcției, bogăția, măiestria și varietatea decorului sculptural și

statuar, în piatră. În Anglia, la Westminster, în Londra, e biserica abațială (sec. XIV-XV), o capodoperă a stilului gotic normand. În Cehia sunt catedralele Sf. Agnes și Sf. Vitus din Praga ș.a. În Italia, reprezentativă e catedrala din Milano (cu fațada terminată abia în sec. XIX), una dintre cele mai mari din lume. Pentru goticul „flamboyant” este Domul din Milano, a cărui fațadă seamănă cu o pădure de turnuri și catedrala Sf. Ștefan din Viena (sec. XIV). Construcții de dimensiuni uriașe și opere de artă arhitectonică și sculpturală monumentală, realizate din materiale scumpe și costisitoare, catedralele gotice din Apus sunt opera colectivă a generații întregi de artiști, fiind construite în decurs de secole.

4. STILUL RENĂȘTERII (RENAISSANCE) în arhitectura bisericească are ca model formele simple ale artei clasice greco-romane și se dezvoltă în Italia în cadrul larg al curentului numit Renaștere, care înflorește în sec. XV, pornind din Florența, apoi Roma și Veneția. Se revine la linia orizontală a vechilor edificii creștine de tip basilical, care se va combina acum cu linia curbă a stilului bizantin și roman și se va renunța la sensul vertical al catedralelor gotice. Planul de construcție este variat: circular, dreptunghiular, cruciform. Arhitectura bisericilor de tip renascentist de la basilica cu trei nave este de tip cruciform (cruce greacă cu brațe egale, cu navele laterale boltite și cupolă centrală pe navele de mijloc). Pentru a da cât mai multă lumină interiorului *chorul* dintre altar și naos se lățește, nava centrală se mărește, cele laterale se îngustează, fiind împinse spre zidurile laterale. În centrul edificiului domină o singură cupolă de mari

dimensiuni (*domul*, caracteristic bisericilor Renașterii). Multe ferestre încheiate în arc rotund, ovale sau pătrate, străpung pereții cupolei, dând lumină abundentă interiorului bisericii. Fațadele exterioare ale zidurilor sunt acoperite cu marmură sau faianță colorată; dispar contrafortii și arcurile butante, iar la fațada principală predomină turnul central (nu cele laterale, ca în gotic). Pictura în ulei, care ia în Renaștere un mare avânt, devine mijlocul decorativ pentru împodobirea interiorului bisericii. Pictura și sculptura se dezvoltă independent, nu mai sunt acum doar niște auxiliare ale arhitecturii. Noul stil arhitectonic depășește edificiile religioase care sunt mai puține decât cele romanice și gotice. În stilul Renașterii se construiesc edificii civile (palate, vile, edificii publice etc.). Spre deosebire de artiștii rămași anonimi ai monumentelor din perioada romanului sau goticului, artiștii Renașterii sunt personalități marcante, genii universale, ca: Leonardo da Vinci, Rafael Sanzio și Michelangelo (pictor, arhitect și sculptor). În domeniul arhitecturii bisericești, monumentul cel mai reprezentativ al artei Renașterii este marea biserică a Sf. Petru din Roma (construită în sec. XVI, când a fost începută, și finisată în sec. XVII). A fost patronată de un șir de papi și realizată de arhitecți, sculptori și pictori celebri, ca: Alberti, Bramante, Rafael, Michelangelo, Maderna (care a adăugat fațada la începutul sec. XVII). Are planul unei cruci cu brațe egale, înscrisă într-un pătrat și dominată de o cupolă gigantică (cu diametrul de 42 m). Brațele crucii se termină cu abside, iar între ele se ridică patru cupole mai mici și mai scunde. Interiorul, de o bogăție fabuloasă, este acoperit peste tot cu marmură foarte scumpă.

Este cea mai mare biserică din toată lumea creștină: are la bază o suprafață de 21000 mp, înălțimea 133 m și are 25 de altare. Încap în ea treizeci de mii de oameni. Biserici în stil renașcentist mai sunt în Roma: Biserica Gesu (a lui Iisus), biserica Sf. Ignățiu (1689), Tempietto (monument circular, cu cupolă făcută de Bramante), pe locul unde se crede că a fost martirizat Sf. Petru. La Florența avem domul (Santa Maria del Fiore, sec. XIV), cu marea cupolă a lui Brunelleschi, adăugată în sec. XV (42 m diametru); capela Pazzi, biserica San Lorenzo și Santo Spirito, construite de Brunelleschi pe plan basilical, cu plafonul drept, din lemn sculptat, aurit. La Venetia: bisericile Santa Croce, San Salvatore, San Giorgio Maggiore, Santa Maria dei Miracoli și Sf. Zaharia; alte biserici în același stil mai sunt la: Pavia, Mantua, Rimini, Milano (biserica Santa Maria della Grazie, decorată de Bramante; aici se află vestita frescă „Cina cea de Taină” a lui Leonardo da Vinci). În Franța, unde, ca în tot nordul Europei, domină goticul, până spre sfârșitul sec. XVI, sunt biserici în stil renașcentist la Luneville, Nancy, biserica Saint-Louis (Versailles), catedrala din La Rochelle ș.a. În Germania, biserica Sf. Mihail din München, biserica iezuiților din Köln (sec. XVII).

5. STILUL BAROC, generat de excesul de ornamente, în care degenerează stilul Renașterii ca stil arhitectonic bisericesc, numit și stilul iezuit (fiindcă a fost cultivat de călugării iezuiți). Își ia numele de la cuvântul spaniol *barrueco* (scoică, perlă asimetrică), adică ciudat, neobișnuit. Acest stil a apărut în Italia ca o reacție religioasă împotriva stilului profan al Renașterii, reacție dirijată de autoritatea

Bisericii Catolice. *Barocul* a căutat să dezvolte formele clasice din Renaștere și să le amplifice: edificii monumentale, cu fațade fastuoase, turnuri duble, cupole înalte și diforme, ferestre cu forme neregulate etc. În interior se lărgeste nava centrală, iar cele laterale aproape dispar. În pictură se renunță la temele predilecte ale Renașterii, teme profane și păgâne (nuduri și motive mitologice); ornamentația devine în baroc excesivă: cu coloane răsucite, spiralate, ornate cu figuri fantastice, volute etc. Se îndoiesc liniile drepte, se arcuiesc cele ovale, bogăția de ornamente acoperă toate suprafețele, astfel încât edificiile devin mai mult pretexte pentru conglomerate de ornamente bizare. Luxul și bogăția interiorului impresionează prin risipa de aur, argint, brocarturi și mătăsuri. Artiștii reprezentativi ai barocului sunt: arhitecții Borromini, Bernini, Longhi, Sardi etc., pictorul Caravaggio (+1610). Monumente religioase în stil baroc întâlnim în diverse țări ale Europei: în Italia, la Roma — biserica Santa Agnese (Borromini), capelele Sf. Andrei-Quirinal și Sf. Cecilia, la Florența — biserica Santa Maria-Novella ș.a.; în Franța — biserica Sf. Gervais și Saint-Paul (Paris) etc.; în Germania — biserica Sf. Gaetan din München, catedrala din Passau; în Austria — domul din Salzburg ș.a.; în Elveția — biserica iezuiților din Lucerna; în Spania — biserica Sf. Andrei din Valencia; în Rusia — biserica Arătarea Domnului din Leningrad (1761); în Belgia; în Olanda (Namur) etc.

6. STILUL ROCOCO este o ultimă formă a barocului exagerat din a doua jumătate a sec. XVIII. Își ia numele de la francezescul *rocaille* = scoică, adică rotund, încărcat (numit și *stilul*

perucă). Apare în Italia, dar va fi mult cultivat în Franța, mai ales în epoca regilor Ludovic al XIV-lea și al XV-lea, de unde și denumirea de stil *Louis quatorz* și *Louis quenz*. Linii drepte sunt înlocuite cu linii curbe, cercul cu ovalul. Este o artă feminizată, cu accente pe amănuntele și rafinamentul decorului, rezultat al fanteziei și al capriciului personal al artistului. Arhitectura nu mai are aproape nimic religios, edificiile semănând prea puțin a biserici. Stilul rococo se manifestă mai ales pe plan laic (palate, mobilier, tapițerii, decorațiuni) și doar câteva biserici: Sf. Magdalena (sec. XVIII) la Roma, de arhitectul Sardî, biserica Annunziata și Sf. Clara din Neapole, biserica iezuiților din Veneția ș.a.; în Franța, Oratoriul din Avignon, Capela palatului din Versailles; în Germania, biserica Sf. Fecioară (Freuenkirche din München) și Hofkirche din Dresda, biserica din Münster, Würzburg ș.a. Bisericile se remarcă prin eleganța și bogăția decorului, mai ales la fațade.

7. STILUL NEOCLASICIST în arhitectură, apare ca un aspect al Renașterii târzii, în arta Apusului, ca și stilul baroc și rococo. Neoclasicismul se manifestă însă ca o reacție împotriva formelor bizare și artificiale, în care barocul și rococoul încaseră puritatea stilului inițial al Renașterii sec. XV–XVI. Manifestând o admirație excesivă pentru arta clasică păgână și spre deosebire de Renaștere, care recrează arta antică, neoclasicismul nu va face decât s-o copieze fidel. Bisericile de stil neoclasic seamănă cu templele antice (coloane, linii drepte), transeptul lipsește, iar absida altarului își reia forma clasică de semicerc (ca în basilicile păgâne și creștine din antichitate).

În interior bolțile sunt decorate cu basoreliefuri și picturi în frescă. Neoclasicismul a dat opere de arhitectură religioase și laice. Din Franța, unde a apărut, s-a răspândit în tot Apusul. Un monument religios reprezentativ este biserica Sainte-Geneviève din Paris, construită în a doua jumătate a sec. XVIII, ca un templu grec, cu coloane și cupolă înaltă de 80 m, transformată în timpul Revoluției franceze în Panteon național sau mausoleu. Aici sunt îngropate personalitățile ilustre ale Franței. Neoclasicismul va reveni la tipul cel mai pur al artei creștine antice, stilul basilical, în care se vor construi în Franța numeroase biserici (Sainte Madelein-Paris, Saint Germain-an-Laye), Saint Louis din Maçon (Belgia) etc.

III. STILUL ARHITECTONIC BISERICESC ÎN SEC. XIX–XX. STILURI MIXTE, ECLECTICE, COMPOSITE, rezultat al combinării în același monument a elementelor diverse, luate din toate stilurile și formele trecutului, ducând la o mare varietate arhitectonică. Ex. bisericile Sacré-Coeur din Paris și Westminster (Anglia) sunt contruite în stil compozit *romano-bizantin*. În Germania secolului XIX s-a manifestat tendința de revenire la formele pure ale vechilor stiluri arhitectonice bisericesti în vremea domniei lui Ludovic I, regele Bavariei, care a construit, la München, capitala regatului său, patru biserici în cele patru stiluri: *basilical* (Sf. Bonifaciu), *bizantin* (biserica Tuturor Sfinților, în palatul regal), *romanica* (biserica Sf. Ludovic, a Universității) și *gotic* (biserica parohială din cartierul Au). Aceste biserici au fost construite cu scopul de a servi ca modele pentru bisericile viitoare. Astăzi, folosirea noilor materiale de

construcții bisericești, ca cimentul și betonul-armat, au dus la unele construcții bisericești cu totul diferite de tradiția acestor edificii (la care se folosea, în trecut, cărămida, piatra, lemnul), realizându-se biserici cu aspecte bizare ca de ex. Notre-Dame din Raincy, în Franța sau biserica zgârie-nori din New-York, cu 8 etaje, cu 5 capele, zeci de camere pentru conferințe, bibliotecă, muzeu și toate dependențele necesare confortului cotidian; un exemplu de modernism în arhitectura ecleziastică este și biserica confesiunii calvine din București sau, în Franța, lângă Lyon, la Cerd, biserica ridicată de arhitectul francez Le Courbet ș.a.

IV. STILURI ARHITECTONICE BISE- RICEȘTI PE PĂMÂNT ROMÂNESC

sunt reprezentate, de-a lungul timpului, de toate tipurile, începând cu *stilul basilical* din epoca paleocreștină (sec. IV) și sfârșind cu *stilul bizantin*, în diferitele lui forme, incluse în arhitectura bisericilor românești. Primele biserici creștine, ale căror urme (temelii, resturi de ziduri etc.) descoperite prin săpături arheologice, atât pe pământul Dobrogei (Sciția Minor), cât și în alte părți ale țării (la Sucidava, lângă Celci-Oltenia, la Morisena, azi Cenad, în Banat) au *tipul basilical elenistic*, cu trei nave de mici dimensiuni, construite din piatră, având uneori și anexe (baptistere, cripte sau gropnițe, diaconicoane etc.); erau biserici parohiale sau cimiteriale. Au fost distruse de avari (sec. VII), o dată cu cetățile în care s-au aflat (Tomis-Constanța, Callatis-Mangalia, Axiopolis lângă Cernavodă, Histria Tropaeum Traiani-Adamclisi, Dinogeția-Iglița, jud. Tulcea, Noviodunum-Isaccea ș.a.). În Dobrogea s-au

păstrat și cele mai vechi biserici de *stil bizantin*, datând din epoca în care Dobrogea era încadrată ca un ducat al imperiului bizantin (sec. X ș.a.). Din sec. X datează urmele unor biserici săpate în masivul de cretă de la Basarabi, biserica cimiterială de plan pătrat și cupolă din fosta cetate romano-bizantină, (azi satul Garvăn-Tulcea) și biserica de la Cetățuia (lângă Niculițel-Tulcea), cea mai veche biserică cu plan treflat descoperită la noi (din sec. X-XI), descoperite prin deceniul șapte al secolului nostru. Din sec. XIII s-au păstrat resturi de biserici de tip protobizantin (bizantinul cel mai simplu), construite din piatră și cărămidă, cu formă dreptunghiulară, despărțite în pronaos, naos și absida altarului (două biserici, la Turnu Severin). În epoca de început a organizării statelor feudale românești (sec. XIII-XIV) se construiesc la noi, sub influența catolică, câteva *biserici de tip romantic și gotic* (biserica de tip gotic, catolică, la Câmpulung-Muscel și la Turnu Severin, iar de tip basilical romantic, biserica ortodoxă din Câmpulung, care se află sub actuala biserică a lui Negru Vodă și în care sunt îngropați primii Basarabi). Organizarea statului și Bisericii (sec. XIV) în Țara Românească, consacră definitiv *stilul bizantin* ca stil oficial de artă a Bisericii românești (organizată ca mitropolie la 1359, sub directă dependență de Patriarhia ecumenică din Bizanț). Influența Bizanțului se va exercita *direct*, prin meșteri aduși de la Constantinopol, și *indirect*, prin meșteri veniți din regiunile ortodoxe sud-dunărene — Bulgaria, Serbia, Muntele Athos sau din Orient — Armenia, Turcia. De *tip bizantino-constantinopolitan* (bizantinul cel mai pur) avem

biserica de zid (piatră și cărămidă) Săn-Nicoară și biserica Sf. Nicolae Domnesc, păstrate până azi în Curtea de Argeș, construite înainte de 1352. Prin masivitatea și soliditatea construcției și prin frumusețea frescelor (multe din sec. XVI) biserica Sf. Nicolae Domnesc este monumentul cel mai valoros al artei bizantine din țara noastră și cea mai veche dintre bisericile românești, păstrate în forma originală. Cuceririle turcești din Balcani vor face ca influența bizantină să nu mai poată pătrunde la noi în mod direct, ci prin intermediul Serbiei și Bulgariei, unde se creaseră importante monumente bizantine, dar cu adaptări locale. Astfel, vor începe să apară pe teritoriul țării noastre biserici de *tip sârbo-bizantin*, cum sunt: *Vodița*, zidită de Nicodim la 1370, azi doar ruine, *Tismana*, refăcută în sec. XVI, XVIII, XIX, *Cozia*, ctitoria lui Mircea cel Bătrân, 1386, restaurată și cel mai bine păstrată, ca și *Brădet* și *Cotmeana*, din aceeași epocă. Specificul stilului sârbo-bizantin este sistemul de acoperire a naosului, unde bolta principală (turla și cupola) se sprijină pe patru arcuri mari (două longitudinale și două transversale), având pilaștri de susținere adosați, adică lipiți de ziduri, degajând astfel tot spațiul din naos, spre deosebire de biserica de stil pur bizantin, Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, la care stâlpii ce susțin bolta se află în interiorul naosului, nu adosați. Sistemul de adosare va fi de acum generalizat în construcția bisericilor românești. Influențe sârbo-bizantine, amestecate cu influențe de origine turcească, armeană și georgiană vor apărea la două monumente din Țara Românească: mănăstirea Dealu și vestita biserică a lui Neagoe Basarab (1512-1521) de

la Curtea de Argeș, zidită pe locul vechii catedrale mitropolitane (din sec. XIV). Biserica mănăstirii Curtea de Argeș a fost restaurată în a doua jumătate a secolului XIX, de arhitectul francez Lecomte du Nouÿ. Ca bisericile de tip sârbo-bizantin, ele au plan treflat, dar au extins pronaosul care, foarte lărgit la Curtea de Argeș, a devenit gropniță domnească. Această biserică este un monument unic, singular în întreaga arhitectură românească și răsăriteană, atât prin masivitatea și silueta ei zveltă, cu turlile răsucite, cât, mai ales, prin bogăția ornamentelor exterioare, formate din panouri cu rame de marmură, brâu median, rozete, cornișe, toate sculptate cu felurite motive, mai ales florale. Prin filieră atonită (Sf. Munte) se exercită o ultimă fază a influenței bizantine indirecte asupra arhitecturii bisericești românești, în vremea lui Neagoe Basarab, care a zidit două monumente de *tip atonit*: biserica mănăstirii *Snagov* (1517), zidită pe locul alteia mai veche și fosta catedrală mitropolitană din Târgoviște (dărâmată și înlocuită cu alta de către Lecomte du Nouÿ). Stilul atonit, combinație de stil constantinopolitan și sârbesc, se concretizează, în biserica mănăstirii Snagov, prin păstrarea pilaștrilor care susțin bolta naosului, în interiorul naosului (pur bizantin, ca la Sf. Nicolae Domnesc), dar adoptă planul treflat al bisericilor de tip sârbo-bizantin și manifestă tendința de înmulțire a turelor. Noul stil atonit se vede aici și în pronaosul în formă de pridvor deschis la început, dar închis ulterior și transformat în pronaos. Acest pronaos are, în mijloc, ca și naosul, patru stâlpi puternici care susțin o turlă tot atât de mare ca și cea de pe naos. Peste absidiiolele altarului (proscos-

midiar și diaconicon) se ridică două turle mai mici. După Neagoe Basarab, în tot cursul secolului XVI, se constituie, în arhitectura bisericească din Țara Românească, o școală care se va dezvolta.

1. STILUL VECHI ROMÂNESC sau **MUNTENESC**. Este o școală de meșteri constructori, decoratori, care *nu mai copiază modele străine*, ci, pornind de la vechile construcții din țară, transformă elementele străine într-un spirit nou, adaptat gustului, posibilităților și condițiilor locale. Ca urmare, se ridică *biserici de mici dimensiuni*, mai mult la țară, și ctitorii boierești. Ele au, în general, plan treflat, de tip sârbesc, mai rar dreptunghiular sau cruciform, pronaos cu o turlă, despărțit de naos prin zid, cu o ușă sau prin coloane, au naos cu turlă și altar semicircular, simplu la început, apoi cu două absidiole (proscomidiar și diaconicon). *Element nou*, la început, este *pridvorul cu arcade deschise*. Ca decor exterior: *brâul median*, care încinge toată biserica și desparte suprafața fațadelor în două registre decorate cu panouri terminate în arcade; *alternanța fâșiilor orizontale de cărămizi aparente cu fâșii de cărămizi tencuite*, care înlocuiesc piatra, formând compartimente dreptunghiulare, prin cărămizi aparente, netencuite, așezate vertical, din loc în loc (câte una sau două, alăturate). Câteva dintre *biserici* mai importante din sec. XVI, zidite în stil românesc sunt: biserica *Curtea Veche din București*, ctitorie a lui Mircea Ciobanul, înainte de 1559, *bolnița mănăstirii Cozia* (1542, zidită de Radu Paisie), *biserica Mărcuța din București* (sfârșitul sec. XVI, 1588–1592) cu unele modificări ulterioare. Cea

mai frumoasă dintre acestea este biserica fostei *mănăstiri Mihai-Vodă*, din București (ctitorie a lui Mihai Viteazul, 1591), la care frumusețea sculpturală a fațadelor reprezintă chintesența supremă a formelor decorative, folosite până atunci. Alt aspect al stilului arhitectural vechi românesc îl reprezintă *biserici zidite în epoca lui Matei Basarab*: tip nou de biserici, *cu plan simplu*, dreptunghiular (mai rar trilobat), format din *naos (fără turle) cu o singură absidă* poligonală (la altar), *o singură turlă-clopotniță* pe bolta pronaosului (cu scară) și pridvor deschis, susținut de coloane circulare sau octogonale. Biserici reprezentative pentru acest stil, în sec. XVII: Arnota (1633), Brebu și Călinești (Prahova), Plumbuita (lângă București), Polovragi (Vâlcea), Golești-Argeș ș.a. Deosebită este biserica Stelea din Târgoviște (zidită de Vasile Lupu, 1645) la care se îmbină *elementele muntenești cu cele moldovenești* (turle cu duble baze, dintre care una stelată, sistem dublu de arcuri pentru sprijinirea turlelor, nervuri de piatră în formă de funie răsucită, chenare cu baghete încrucișate la uși și ferestre, tendință de înălțare), caracteristici ce vor fi adoptate și de alte biserici muntene ulterioare. Între 1656–1659 se zidește *biserica mitropolitană din București*, azi catedrală patriarhală (plan treflat, pronaos lărgit cu 12 stâlpi de susținere, patru turle, pridvor deschis sprijinit de stâlpi din zid, restaurată în 1960). *Stilul românesc* cunoaște o nouă dezvoltare, în a doua jumătate a sec. XVII, prin ctitoriile boierilor Cantacuzini: biserica mănăstirii Cotroceni (demolată), biserica Doamnei, Colțea (toate din București), biserica mănăstirii

Sinaia, Filipeștii de Pădure-Prahova, Fundenii Doamnei, lângă București etc. Acestea se disting prin decorația interioară sporită, ca și în exterior, unde se remarcă o bogată ornamentație la coloanele din pronaos și pridvor, și chenarele de la uși și ferestre. În acest nou aspect evoluat artistic al stilului românesc, se află premisele unui nou stil românesc, numit:

2. STILUL BRÂNCOVENESC. El înfloarește sub domnia lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714) și reprezintă maturizarea și desăvârșirea stilului autohton, în arta construcției bisericești. Ctitoriile brâncovenesti au plan triconic, cu turla-clopotniță pe pronaos, pridvor deschis, sprijinit pe stâlpi frumos sculptați și se remarcă prin armonia și eleganța proporțiilor, cu multe podoabe sculpturale de influențe apusene, ale stilului Renașterii. Reprezentative sunt bisericile: *Sf. Gheorghe Nou* din București (1707, refăcută în sec. XIX și XX), *Mănăstirea Hurezi*, cu întregul complex arhitectonic (1691 și restaurată ultima dată în a doua jumătate a sec. XX), Biserica palatului de la *Mogoșoaia* (1688, restaurată). După Brâncoveanu, se vor construi și alte biserici în același stil, ca: biserica mănăstirii *Antim* din București (ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul, +1716), mănăstirea *Văcărești* (ctitoria lui Nicolae Mavrocordat, 1716–1722), biserica *Crețulescu* din București (1722), biserica *Stavropoleos* (1724–1730), București. Deși sec. XVIII va însemna o epocă de recesiune economică și socială pentru Țările Române, datorită situației politice grele (epoca fanariotă) și care se va resimți și în domeniul artei bisericești, totuși în acest secol se vor mai ridica locașuri bisericești apreciabile. Planul de

construcție dreptunghiular sau treflat păstrează noua evoluție arhitectonică din Muntenia, remarcată în sec. XVII: aceleași construcții de dimensiuni mai mici (mai ales în mediul rural), dar just și elegant proporționate, cu forme și colorit de bun gust în decorul interior și exterior; se remarcă pronaosul lărgit cu turnul de clopotniță, pridvor deschis pe stâlpi, fațade decorate cu brâu median, arcade, panouri dreptunghiulare ori medalioane, formate din cărămizi aplicate în tencuială. Asemenea bisericii s-au ridicat, în sec. XVIII, numeroase în București: Biserica Scaune, Mântuleasa, Sf. Elefterie-vechi, Batiștei, Sf. Ștefan ș.a., precum și în alte localități din țară: schitul Balamuci (lângă Căldărușani), Sf. Îngeri (Argeș), Toți Sfinții (Rm. Vâlcea) ș.a. În sec. XX se remarcă în arhitectura bisericească o evidentă decadentă artistică.

3. STILUL MOLDOVENESC este, în arhitectura bisericească, un stil compozit, care a rezultat din elementul autohton (la început mici bisericuțe de lemn, mai târziu de piatră și zid) peste care se suprapun *influența bizantină* și *influențe apusene* (romanice și gotice). Influența bizantină se reflectă în planul predominant treflat sau dreptunghiular, împărțirea interioară și elemente de decor exterior. De la gotic au venit contraforții care sprijină zidurile, nervurile de piatră ale bolților, înălțimea bisericilor, elemente decorative cu sculptură în piatră la chenarele ușilor și ferestrelor ca și la pietrele de la morminte, forma acoperișurilor, turlilor și clopotnițelor. În stilul moldovenesc se văd și *influențe armenesti* (mai puternice decât în Muntenia) în liniile arcurilor înclinate, elemente de decor exterior, tendința de înălțare și

strâmtare a turlor. Cele mai vechi biserici moldovenești de zid păstrate până azi sunt din epoca întemeierii Moldovei (sec. XIV): Sf. Nicolae (Rădăuți), probabil ctitorie a lui Bogdan, întemeietorul Moldovei (1359) și Sf. Treime din Siret (probabil ctitoria lui Lațcu-Vodă). Biserica Sf. Nicolae (Rădăuți) are plan basilical cu trei nave longitudinale și cu galerie continuă, deasupra celor laterale (influența stilului romanic); are arcuri încrucișate la cadrele ușilor și ferestrelor, iar zidurile sprijinite de contraforți (influența gotică), și e împărțită în pronaos, naos, altar (influența bizantină). Sub Alexandru Lăpușeanu (sec. XVI) i s-a adăugat un exonartex (pridvor închis). Biserica Sf. Treime din Siret are plan treflat, pronaos îngust, dreptunghiular, acoperit cu boltă semicilindrică și naos acoperit cu calotă sferică. Dintre bisericile zidite de Alexandru cel Bun (prima jumătate a sec. XV), ca: Moldovița Veche, Sf. Nicolae din Poiana Siretului și vechiul Humor, nu se mai păstrează decât ruine, ele fiind înlocuite cu stiluri noi. *Epoca lui Ștefan cel Mare* (a doua jumătate a sec. XV și începutul secolului XVI) aduce maturizarea stilului moldovenesc, care se remarcă printr-un sistem propriu local, de supraînălțare a bolților (turlor) prin suprapunerea arcului încrucișat și prin bazele înstelate de la exteriorul turlor, prin bogatul decor extern al fațadelor (încrustate cu ceramică, piatră, cărămidă). *Putna*, prima mare ctitorie a lui Ștefan cel Mare, zidită în stil moldovenesc (1466–1484), nu mai păstrează azi nimic din prima ei formă, fiind restaurată fundamental în sec. XVII–XVIII. Bisericile construite în sec. XV și rămase în formă originală până azi au planuri și forme de construcție

foarte variate: unele de tipul vechi *romanic* (plan drept, fără abside și fără turlă), ca Sf. Nicolae-Rădăuți, Dolhești, Bălinești (zidită de logofătul Tăutu), Volovăț (zidită de Ștefan cel Mare); altele au plan treflat (trilobat), cum sunt Sf. Treime din Siret sau Vechea Moldovița; iar altele adaugă la acest plan o turlă pe naos, ca Pătrăuți, Sf. Ilie din Suceava, Voroneț, Popăuți, Sf. Gheorghe din Hârlău (cel mai reprezentativ monument din epoca lui Ștefan cel Mare, mai ales prin frumusețea fațadelor). Tot din sec. XV avem biserici al căror tip de construcție îmbină un stil mixt: dreptunghiular și trilobat, fără turlă la exterior, dar cu calote în interior și mici abside scobite în grosimea pereților laterali ai naosului, cu arcuri și console în trepte și unele arcuri piezișe. Deosebită e biserica mănăstirii Neamț (1497), cu plan treflat alungit prin adăugirea exonartexului (pridvor închis) la vestul pronaosului și a unei încăperi între pronaos și naos (unde se află gropnița mormintelor ctitorilor). Gropnița se regăsește și la biserica din Dobrovăț (1504). Stilul moldovenesc evoluează în sec. XVI, atingând apogeul sub domnia lui Petru Rareș. Se realizează un nou tip de biserici, toate având gropniță, ca la Neamț, și în plus, vor adăuga *tainița* (camera tezaurului), deasupra gropniței. Elementul nou este acum și *pridvorul deschis* (la intrarea spre vest) și pictura exterioară, în locul decorului sculptural al fațadelor. Astfel se realizează monumentele unice în arta bisericească a Răsăritului, cum sunt bisericile mănăstirilor: Probota, Humor, Moldovița (toate din prima jumătate a secolului XVI), Sucevița (ctitoria Movileștilor, 1582–1584) ș.a. În sec. XVII se suprapune o *influență orientală*

(armeană, arabă, caucaziană), venită prin Rusia și care se va reflecta în splendidele decoruri exterioare, sculptate în piatră, de la mănăstirea *Dragomirna* (ctitorie a mitropolitului Anastasie Crimca, 1609) și la biserica *Trei Ierarhi* (Trisfetitele) din Iași (ctitoria lui Vasile Lupu, 1639). Asemenea influențe se remarcă și la alte biserici: Solca (zidită de Ștefan Tomșa), Bârnova (din Iași) și Cetățuia (ctitoria lui Duca Vodă), toate din sec. XVII. Totuși se observă începutul unei decadente a stilului moldovenesc încă de la sfârșitul sec. XVI datorită influențelor muntenești (se înlocuiește zidul despărțitor dintre pronaos și naos cu o triplă arcadă, sprijinită pe doi stâlpi, se măresc ferestrele din naos și altar, ca la bisericile: Galata (1584, zidită de Petru Șchiopul), Aroneanu (din Iași), Barnovschi (1624, Iași), biserica mănăstirii Secu ș.a. Vechiul stil moldovenesc începe să se altereze de pe la jumătatea sec. XVII datorită unor influențe venite din Apus: neoclasic (fațada de la Golia), baroc, muntenească (evidente în decorul exterior). Spre sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, influențe ale stilului neoclasic, aduse la noi prin intermediul Rusiei, dau naștere câtorva biserici, ca: Rotunda, din Lețcani (1793), cu naos de formă rotundă, Sf. Spiridon (Iași) și Frumoasa (Iași). În sec. XIX și XX se ajunge aproape la dispariția vechiului stil românesc în arhitectura bisericească, datorită puternicelor influențe occidentale și rusești (evidente în Moldova), în tendința de înmulțire a turlor cu linia cepiformă (sub formă de bulb de ceapă). Se restaurează, denaturându-se stilul original, valoroase monumente de artă (Tismana, Arnota, Antim, Sf. Spiridon din București,

Bistrița-Olteneia, Curtea de Argeș, Trisfetitele-Iași. O tendință de restabilire a stilului autentic este însă evident în restaurarea altor monumente reprezentative, ca: Sf. Nicolae din Curtea de Argeș, Cozia, Snagov, Mihai Vodă și Curtea Veche din București, biserica mănăstirii Dealu, catedrala patriarhală din București și mare parte din bisericile lui Ștefan cel Mare (Moldova). Revenirea la vechile tradiții ale arhitecturii clasice bizantine ale stilului autentic moldovenesc și brâncovenesc (Muntenia) se observă în construcțiile noi de catedrale și biserici (ex, catedralele din Sibiu, Tg. Mureș, catedrala din Constanța, Sf. Elefterie Nou și Sf. Vineri-Grivița, din București).

4. STILUL ARHITECTONIC BISERICESC DIN TRANSILVANIA. Condițiile istorico-politice specifice Transilvaniei, care a trăit veacuri de dominație străină, au împiedicat aici dezvoltarea unei arte arhitectonice ortodoxe, în măsura în care aceasta s-a manifestat în Moldova și Țara Românească. De aceea, bisericile de zid mai puțin impunătoare, au suferit în mai mare măsură influența stilurilor apusene (romanice, gotice), specifice bisericilor catolice și protestante de pe teritoriul Transilvaniei. Biserici de piatră care s-au păstrat și care datează din sec. XIII–XIV (sau mai vechi) sunt: biserica din Densuș-Hățeg (cu plan bizantin dar cu turla de pe naos pe bază cubică de tip romanice, susținută de patru stâlpi de piatră, așezați în mijlocul naosului și legați prin arcuri centrate; bisericile din Strei, Sântă Maria Orlea (azi calvină), Seghiște, Remetea (Beiuș), cu plan de navă dreptunghiulară, altar semicircular cu boltă cu

nervuri, naos cu boltă semicilindrică (pe fațada de apus a bisericii se înalță turnul clopotniță, de tip romanic, cu influențe gotice). În a doua jumătate a sec. XIV, ucenicii lui Nicodim, veniți din Țara Românească, ridică biserica mănăstirii Prislop, cu plan treflat (turlă pe naos). Bisericiile din sec. XIV–XV: Zlatna, Ribița, Crișcior, au evidente influențe romanice și gotice (turn clopotniță la fațada de apus, plan dreptunghiular romanic, contraforți, nișe, cadre de uși și ferestre cu chenare în arcuri ascuțite (gotice). Biserica Sf. Nicolae din Hunedoara, cu influențe bizantine (plan treflat în formă de cruce greacă) are influență romanică (turn clopotniță, pe fațada de vest). Stilul moldovenesc treflat se vede aici numai la biserica zidită de Ștefan cel Mare la Vad, Feleac (lângă Cluj); influențe muntene apar în stilul bisericilor înălțate în sudul Transilvaniei de domni ai Țării Românești (Șchei-Brașov, Zărnești, Geoagiu, Poiana Mărului, Sâmbăta, Făgăraș, ctitorii brâncovenești din sec. XVII–XVIII). Dar bisericile mai numeroase și caracteristice pentru arhitectura religioasă a românilor din Transilvania sunt *bisericile de lemn*. Dintre acestea puține s-au mai păstrat din sec. XIII–XIV (Ieud-Maramureș — 1364, Apșa de mijloc — 1400), cele mai multe datând din sec. XVII–XVIII. Construite din lemn tare (stejar, tisă etc.), ele sunt înălțate pe temelii de piatră și așezate pe coline. În general de mici dimensiuni, au planul de construcție dreptunghiular (adesea treflat), cu o singură navă despărțită transversal în naos și pronaos (tindă) iar la răsărit altarul (o absidă mai îngustă decât nava, de formă pătrată sau poligonală). Pronaosul are tavan drept, iar naosul un tavan

în formă de boltă semicirculară. La intrare, fie la vest, fie la sud se află un fel de portic deschis, iar acoperișul, în două pante din șindrilă, e foarte înalt și cu streșini joase și largi, protejând ferestrele și pereții. Specificul bisericilor de lemn îl constituie turnul-clopotniță de foarte mare înălțime, așezat pe pronaos și înălțat spre cer ca o săgeată, semănând cu turnul unei catedrale gotice. Cele mai deosebite dintre aceste biserici se pot vedea la: Fildul de Sus, Bârsana, Cuhea (Bogdana), Ieud, toate în Maramureș; în vârful turnului se află o cruce înfiptă într-unul sau mai mulți bulbi de metal. Turnurile au influențe gotice, dar ele reprezintă o realizare a artei populare în construcții, prin adaptarea artei străine la planul local. Biserici de lemn se află și în alte regiuni ale țării (Oltenia, Muntenia, Moldova). O asemenea biserică strămutată din Maramureș se află și la mănăstirea de la Techirghiol, jud. Constanța. Bisericile de lemn din celelalte regiuni ale țării, în general, sunt lipsite de turnul clopotniță și sunt de mici dimensiuni.

STILISMUL — mișcare religioasă în cadrul Bisericii Ortodoxe, din care fac parte credincioșii păstrători ai stilului vechi, adică ai calendarului neîndreptat, rămas în urmă cu 13 zile. Mișcarea stilistă a luat naștere la noi începând cu anul 1924, când Biserica noastră a adoptat (de la 14 oct. 1924) calendarul îndreptat, conform recomandării Conferinței interortodoxe de la Constantinopol, din 1923 (calendarul neo-iulian sau „constantinopolitan” sau *stilul nou*). Stilistii nu țin sărbătorile conform prevederilor Calendarului respectat de Biserică, ci le cinstesc cu 13 zile mai târziu. Problema aceasta a calendarului a dus la ruperea unității

Ortodoxiei, căci nu numai indivizii izolați sunt stilști, cum e cazul în Biserica Ortodoxă Română, ci și Biserici Ortodoxe naționale sunt stiliste (Rusia, Serbia, Ierusalimul); v. **Calendar**.

STILIȘTI — calendarști; v. **Stilismul**.

STOICISM — sistem filozofic în Grecia și Roma antică potrivit căruia oamenii trebuie să trăiască după rațiune, nu după afecte, plăceri și pasiuni; să pună virtutea mai presus de orice și să fie tari în fața oricăror încercări ale vieții; tărie, fermitate morală.

STOLA v. **Epitrahil**.

STRANA (de la slav *strana* = parte; gr. *στασίδια* — *stasidia* = scaun de biserică, strană, *sedilia*), **strane** — se numesc scaunele fixe, despărțite prin brațe, scaune care se înșiră de-a lungul pereților, în interiorul bisericii, în naos și pronaos, începând de la ușile laterale ale altarului și până la intrarea în pridvorul bisericii. La extremitățile dinspre altar, se află la capătul șirului din fața icoanei împărătești a Mântuitorului *jețul arhieresc* (tronul) pe care stă arhierul, când se află în biserică și asistă la slujbă (dar nu slujește); în partea dinspre nord, în capul șirului din fața icoanei împărătești a Maicii Domnului se află *jețul* autorității civile (oficial). Strănille din absidele naosului (în partea de sud și de nord) sunt strănile cântăreților. *Strană* se numește și formația celor care cântă în biserică, așezată în cele două sânnuri (abside), de nord și de sud ale naosului. Strana poate fi numai cântărețul sau două mici coruri. În mănăstiri, călugării care cântă la strană sunt grupați (o grupă la nord și una la sud) și cântă alternativ (antifonic).

STRASTNIC — carte de slujbă bisericească, cuprinzând slujba Sfințelor Patimi și a Învierii

Domnului nostru Iisus Hristos. Cu acest titlu a fost tipărită la Blaj în 1773 și retipărită după această ediție, cu același titlu, în 1929. Pentru această carte de slujbă se mai folosește și denumirea de *Stretnic* și *Strejnic*.

STREI — biserica din satul Strei, pe malul râului cu același nume, azi înglobat în orașul Călan (jud. Hunedoara), biserică importantă pentru valoarea ei de monument istoric datând din sec. XIII, construită din piatră neșlefuită. Biserica a fost restaurată în anii 1969–1972. Are formă de navă cu altar pentagonal și turn clopotniță. Este pictată în interior și exterior. Sub tencuiala ei s-a descoperit în sec. XVIII o inscripție în limba slavonă, datând din sec. XIV (1313), care menționează că biserica a fost ridicată de cneazul Balea și preotul Naneș, și zugrăvită de meșterul Teofil. Este cea mai veche inscripție păstrată. S-au descoperit resturi de pictură murală din 1313, considerate ca cele mai vechi cunoscute până azi în țara noastră. De aici s-a dedus că biserica ar data din sec. XII, fiind ridicată pe locul unei mai vechi biserici de lemn. O pisanie de lângă un tablou votiv arată că biserica a fost restaurată la începutul sec. XV (1408–1409) de cneazul Căndraș și soția sa Nistoria.

STREPOZANIE v. **Pomană, Pomeni**.

STRETENIE (din v.slv.; lat. *Occursus* = Întâmpinare; gr. *ἡ ὑπαπαντή* — *I ipanti* = întâmpinare sau *ἡ ὑπαπαντή τοῦ Χριστοῦ* — *I ipapanti tou Hristou* = Purificarea lui Hristos) — nume dat în popor praznicului împărătesc Întâmpinarea Domnului (sărbătorit la 2 februarie), cu referire la tradiția iudaică de a duce la templu, spre purificare, mamele pruncilor, la patruzeci de zile după ce au născut (obiceiul păstrat și în tradiția ortodoxă). Când

Sf. Fecioară Maria, conformându-se Legii, a mers la templul din Ierusalim, cu Pruncul în brațe, a fost întâmpinată de bătrânul preot Simeon, care luând Pruncul a rostit: „Acum, slobozește pe robul Tău, Stăpâne, după cuvântul Tău” (Luca 2, 29). Această sărbătoare e trecută la ortodocși printre sărbătorile închinat Mântuitorului, căci El este Cel „întâmpinar”, fiind pe primul plan, pe când la catolici, pe primul plan stă Maica Domnului, care a venit la templu pentru „curățire”, după Lege. De aceea ei numesc sărbătoarea „*Curățirea Sfintei Marii*”. În Răsărit, sărbătoarea datează din sec. IV, iar în Apus, din sec. V, când Papa Gelasius (+494) a înlăturat o străveche sărbătoare păgână, numită „Lupercalia”, în cinstea zeului Pan, supranumit și *Lupercus* (adică ucigătorul de lupi și ocrotitorul turmelor). Era și sărbătoarea fecundității și sărbătoarea lui Februs (nume dat de romani zeului Saturn). Practica lustrațiilor păgâne se înlocuia cu aceea a curățirii Sf. Fecioare (*Purificatio Beatae Mariae Virginis* sau *Presentatio Domini*). Începutul acestei sărbători datează din vremea lui Justinian. Se spune că izbucnind o epidemie, care a durat mai mult timp, s-au făcut atunci slujbe și procesiuni religioase și epidemia a încetat. Pentru comemorarea acestei minuni s-a stabilit la 2 februarie data sărbătorii Întâmpinarea Domnului. Istoricii bisericești spun că în această lună se sărbătoreau la romani Lupercaliile, și pentru a le înlătura, s-a stabilit în februarie celebrarea acestei sărbători creștine.

STRICENIE — formă bănățeană pentru Stretenie (*Gospodne*) — Întâmpinarea Domnului (cuvânt vechi, la Damaschin Udrea,

Viața Sf. Iosif cel Nou, 1701, ms. p. 19, cit. din rev. „Mitropolia Banatului”, 1956, 7-9, p. 115.)

STRIGA (cuv. latin pentru „vrăjitor”; *Stre-goni-Strighe*, zeiță romană, ajunsă patroana „rozătoarelor”) — a dat în lb. română cuvântul *strigoii* care denumește un fel de stafie a unui mort, care înspăimântă pe cei vii și care, în mentalitatea poporului, iese din mormânt la miezul nopții spre a le suga sângele. *Strigoii* pot fi oameni vii care trăiesc printre ceilalți oameni. Ei se nasc cu „căiță” (un fel de fchie de piele). Când ajung maturi ei își pun căița pe cap și devin invizibili. Strigoilor li se atribuie puteri supranaturale: pot intra în case prin porți și ferestre ferecate, se pot contopi cu fiarele sălbatice fără a fi sfâșiati și pot face tot felul de răutăți vrăjitoarești: provoacă molițe, slujesc oamenii, aduc secetă „legând” ploile, iau mana de la vaci, se pot transforma în diverse animale (câini, pisici, lupi, broaște ș.a.). Se spune că strigoii ies mai ales în nopțile sărbătorilor Sfinților Gheorghe și Andrei. Ca oameni, strigoii pot fi oameni obișnuiți, comportându-se ca toți ceilalți, dar când vine noaptea ei se dedau la tot felul de acțiuni, iar în zori se întorc acasă extenuați și după un somn adânc, se comportă normal fără a-și mai aminti nimic din întâmplările nopții (când se strâng pe câmpuri pustii și se luptă între ei cu ciomege, cu topoare și furci). Strigoii se mai numesc și *vampiri*, *moroi*, *stafii*. Credința în vampiri era foarte răspândită la slavi. Dacă se bănuia că cineva ar fi fost vampir, i se dezgropa cadavrul spre a-l împiedica să mai facă cuiva rău; se întorcea cadavrul cu fața în jos, i se tăia capul și i se așeza între fluierile picioarelor sau sub picioare; i se înfigeau ghimpi sub unghii, i se străpungea inima cu un țaruș de plop și craniul

cu un cui lung. Aceste practici s-au dovedit reale, deoarece săpăturile arheologice au scos la iveală schelete care purtau asemenea urme.

STUDITUL, *Iosif Studitul* și *Teodor Studitul* — doi ieromonahi de la mănăstirea Studion din Constantinopol (sec. VIII–IX), autori ai celor mai multe din Canoanele Triodului, socotiți și autorii Triodului pentru faptul că ei au adunat toate cântările din Marele Post, adică tot ce se cânta până atunci, le-au sistematizat și au adăugat și compozițiile lor proprii: canoane, stihiri, tropare și trei tripești. Teodor Studitul (+826) este și un mare apărător al icoanelor, scriind trei Antiretice împotriva iconomahilor.

STUPA — monumente funerare în India, în care au fost depuse urne cu părți din cenușa funerară a lui Buddha (decedat, aproximativ pe la 483).

SUBDIVO — se numeau, în antichitatea creștină, cimitirele construite la suprafața pământului, spre deosebire de catacombe (*hipogee*), care erau cimitirele subterane, din epoca persecuțiilor împotriva creștinilor (sec. I–IV).

SUCEVIȚA — mănăstire de maici în jud. Suceava, ctitorie a familiei Movileștilor (Jeremia și Simion, domni ai Moldovei) la sfârșitul sec. XVI, primul monument reprezentativ în arhitectura bisericească din această epocă în Moldova. Are un pridvor pe stâlpi, intrare laterală, ziduri sprijinite pe contraforți și ferestre înguste de jur-împrejur și un turn mic, îngust. Frumusețea și strălucirea i-o dau ferestrele care o împodobesc în interior și exterior, reflectând marea artă a meșterilor zugravi ai timpului.

SUCOT — denumire în lb. ebraică pentru *sărbătoarea iudaică a Corturilor sau a Colibelor*, care durează opt zile și are loc toamna 15–21 Tișri (luna octombrie). În cea

de-a opta zi (*Simvat-Tora*), se termină de citit Tora, al cărei ciclu reîncepe imediat. Sărbătoarea amintește de colibele țăranilor care-și munceau câmpul în antica Iudee, dar și de colibele în care s-au adăpostit strămoșii evreilor dezrobiți din Egipt, în drumul lor spre Canaan (Levitic 23, 42–43). Sucot este însă mai ales *sărbătoarea recoltei*, asemenea vechilor Saturnalii la romani sau Bacanale la greci.

SUDARIU — marama (pânza) cu care a fost învelit capul lui Iisus, când a fost pus în mormânt; v. **Sf. Masă**.

SUDIIL v. **Îngeri**.

SUFISM — mistică islamică. Teologia sufistă este panteistă, practicând misterul cufundării în non existență (un fel de „nirvana“ a indienilor). Unii sufiști ajung să se creadă chiar dumnezei: „Eu sunt Dumnezeu“, declara marele mistic Husain ibn Mansur al Halladi, care, pentru această îndrăzneală, a fost crucificat la Bagdad, în 922. Pentru a se evita asemenea rătăcirii dogmatice în mistică islamică, marele teolog musulman Al Ghazali (sec. XI) a redactat codul misticii musulmane: *Renășterea științei religioase*, în care sistematizează doctrina sufistă, punând-o de acord cu ortodoxia musulmană. Se formează astfel *confrerii* sau ordine religioase, practicând în comun pietatea conform legii musulmane. Confreriile au luat ființă în sec. XII–XIII și există și azi. Ele sunt formate numai din bărbați și uneori au caracter de ordine monahale, ca în creștinism, deși monahismul contravine învățaturii lui Mahomed. În afară de confreriile sufiștilor, care au depus votul sărăciei, ascultării și castității, în general membrii confreriilor musulmane nu trăiesc în mănăstiri, ci sunt căsătoriți și locuiesc la casele

lor, adunându-se săptămânal în anumite clădiri, unde, sub conducerea șefului confreriei, îndeplinesc riturile reglementare ale ordinului (rugăciuni, spălări rituale, citiri din Coran etc.). Confreriile au un rol mare în islamism, întreținând pietatea în popor și ferind islamismul să devină sec și formalist; v. **Islamism**.

SUFRAGAN — episcop sufragane, adică subordonat mitropoliei în care a fost ales, hirotonit și înscăunat într-o episcopie (eparhie) în care își are reședința și care este subordonată mitropoliei respective.

SUMEDRU sau **SÂMEDRU** (de la lat. *Sanctus Demetrus*) — nume dat în unele părți ale țării noastre Sfântului Dumitru. *Sf. Marele Mucenic Dimitrie*, Izvorătorul de Mir, care se sărbătorește de Biserica Ortodoxă Română la 26 octombrie, a fost diacon al episcopului din Sirmium, care era și locul său de naștere. Moaștele sfântului (sau o parte din ele) au fost ridicate și duse din Mitrovița la Tesalonica, unde au fost depuse la 26 octombrie 413, într-o biserică anume construită. Aceasta a rămas și ziua pomenirii lui în calendarul ortodox. După datele cuprinse în Sinaxarul grecesc (tradus și în cel românesc, pentru 26 oct.), Sf. Dimitrie este prezentat ca un sfânt militar, ca și Sf. Gheorghe, și a fost martirizat în anul 303, în vremea persecuției lui Maximian; v. **Sâmedru**, **Dimitrie (Sf.) Izvorătorul de Mir**.

SUNNIȚII — sunt, în islamism, credincioșii ortodocși, păstrători ai primelor învățături transmise de la Mahomed, prin tradiție; v. **Islamism**.

SUPERSTIȚII (*superstitio, -onis*) — false credințe și practici religioase, rămășițe ale vechilor religii păgâne, care contravin religiei creștine (ex. dacă ți se bate ochiul stâng, vei avea un necaz; dacă te-ntorci din drum, vei

avea o nereușită etc.). Superstiția este o judecată falsă, prin care se atribuie cauze supranaturale unor lucruri, sau se așteaptă de la ele efecte supranaturale, în contrast cu rațiunea, care nu vede în manifestările lor nimic care să iasă din ordinea firească (ex. ți-a ieșit în cale un iepure sau cineva cu gălețile goale, prin urmare îți va merge rău). Tot superstiție este și credința că în unele zile nu trebuie să se întreprindă acțiuni majore (negot, afaceri etc.). Izvorul superstițiilor se află în ignoranță.

SUPPLICATIO (lat. *supplicatio* = rugăciune publică) — era, la romani, o rugăciune specială, solemnă pe care poporul și conducătorii statului o făceau împreună, în anumite împrejurări (în cazuri de calamități naturale — foamete, epidemii, catastrofe etc.), implorând zeii să îndepărteze nenorocirile, dar și în împrejurări fericite, ca victoriile în războaie, când aduceau zeilor ofrande de mulțumire.

SUPRANATURAL — acțiune, fenomen ce depășește legile naturii; divinitate, ceea ce este acceptat numai prin credință religioasă.

SUTANA (fr. *soutane*), **anteriu** (gr. τό ὀντερί — *to anteri*) — haină preotească în formă de robă, lungă până la glezne, pe care o poartă preoții și călugării.

SVASTICA v. **Crux gammata**.

SVETILNE (slv. *svetá* = lumină) — „Svetilnă” se cheamă astfel ca cerere a trimiterii luminii celei de sus, la fel cum spune și textul: „Trimite lumina Ta...” (*Sinopsis*, Iași, 1751, f. 53v); se mai numesc și *luminânde* (τὰ φωταγωγικά — *ta fotagoghika* = luminătoare), fiind o categorie de stihiri sau tropare izolate care se cântă înainte de Laude (în rânduiala Utreniei). Se numesc așa pentru

că odinioară se cântau în momentul când începea să se lumineze de ziua și pentru că, în mai toate cântările care poartă acest nume e vorba de lumină. Svetilnele au, după text, și ideea de „lumină”, și pe cea de „trimiteră”. Denumirea de „luminând” se potrivește, după conținut, mai ales Svetilnelor celor opt glasuri pentru Postul Mare (din Triod și Ceaslov). Pentru svetilnele din restul anului, și îndeosebi pentru cele 11 svetilne ale Învierii, care se cântă la Utrenia de duminică, termenul de trimitere este mai potrivit pentru conținutul lor, în care se vorbește despre trimiterea sfințelor femei la Apostoli, de către Iisus, în ziua Învierii Lui, precum și de trimiterea celor doisprezece Apostoli la propovăduire după Înviere, și de făgăduința trimiterii Sf. Duh, făcută de Mântuitorul înainte de Înălțarea Sa la cer. Ideea de trimitere desprinsă din conținutul lor a dat acestor svetilne ale Învierii și denumirea de *Exapostilarii* (τὰ ἑξαποστιλλάρια — *exapostillaria*, de la ἑξαποστέλλω — *exapostello* = a trimite). Se mai numesc așa și pentru că odinioară, în biserica cea mare din

Constantinopol, se trimitea un cântăreț în mijlocul bisericii spre a executa aceste cântări. Aceste 11 svetilne sunt în legătură cu cele 11 Evanghelii ale Învierii, pe care le comentează (parafrazează); au fost alcătuite de împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în sec. X.

SVITA v. **Felon**.

SVEZDA, SVEAZDA, v. **Proskomidie**.

SYNTAGMA — *colecție de legi, nomocanon*. Syntagma lui Matei Vlastares (apărută în 1335, la Tesalonici) cuprinde toate legile civile și bisericești în vigoare în sec. XIV, în imperiul bizantin. Syntagma lui Vlastares are o largă răspândire în lumea slavă, de unde pătrunde și în Țările Române. Extrase din Syntagma lui Vlastares stau la baza primelor cărți de legi la noi (*Pravila aleasă* a lui Eustratie Logofătul — 1632, *Îndreptarea Legii* — 1653, *Cârja Arhierilor* — Iași, 1754) etc.

SYNTOMON (σύντομον — *sintomon* = scurt, concis, prescurtat în cuvinte puține) — *cântare psaltică în stilul irmologic*.

ŞABATH, v. **Sabat**.

ŞALAT — se numesc *rugăciunile zilnice ale musulmanilor*; v. **Islamismul**.

ŞALOM ALEHEM — mare scriitor evreu al lumii interlope („*mundus subteraneus*“) din sec. XIX–XX. Dintr-o familie de emigranți evrei din Rusia, el și-a câștigat existența fiind pe rând: căruțaș, cărpaci, jumulator de găini etc. Bogata-i experiență de viață s-a condensat în numeroase maxime ca: „Cel mai bun are nevoie de un bici, cel mai deștept om are nevoie de un sfat“, „mai bine să fii cu ochii în patru dinainte, decât să fii cu ochii în lacrimi după aceea“.

ŞALOS SEUDOT — masă de pomeni (parastase), la iudei.

ŞAMAI — mare rabin, conducător al unei școli rabinice, vestite.

ŞAMAN v. **Şamanism**.

ŞAMANISM (de la cuvântul tungus *şaman* — vrăjitor) — este denumirea generală dată acelor credințe păstrate din religiile tradiționale ale populațiilor din centrul și nordul Asiei, populații care, în timp, au îmbrățișat diferite religii (creștinism, mahomedanism, budism etc.). Deși au primit noile religii, aceste populații nu s-au lepădat cu totul de credințele străvechi, iar rămășițele acestor credințe, altoite pe religia nouă, îmbrățișată, dau acestor religii particularități specifice. Şamanismul, acest fenomen religios arhaic (atestat, se pare, chiar în paleolitic) și universal, este răspândit nu numai în Asia centrală și septentrională, ci și în America de Sud și de Nord (la popoarele arctice), în Australia și chiar în Africa. Condu-

cătorul spiritual în şamanism este *şamanul*. În limba tungusă, *şaman* înseamnă „vrăjitor“, în lb. turcă este numit *kam*, la mongoli *beki*, termen din care se crede că a rezultat turcescul *beg* („domn“, „șef“) și *bey* (beyul turcesc), pașă. Şamanul, „om învățat“, este dotat cu autoritate și sarcini multiple în sânul comunității, pe care o ocrotește și o îndrumază, atât pe planul vieții spirituale, cât și sociale. Puterea lui rezultă din experiența sa inițiativă. El cunoaște sufletul omului și toate suferințele provocate de multiple cauze. La această cunoaștere ajunge mai ales prin trăirile lui extatice, prin care poate lua legătura cu viii și morții, cu duhurile care populează cosmosul (cu cele trei dimensiuni ale sale: cerul, pământul și infernul). Treapta de şaman presupune: vocație („chemare“), transmitere ereditară a profesiei şamanice, precum și hotărâre personală. Important este ca şamanul să aibă o dublă instruire: de ordin *extatic* (viziuni, vise, transe etc.) și de ordin *tradițional* (tehnici şamanice, limbaj secret, mitologia clanului etc.). Această dublă învățătură pe care i-o dau spiritele și bătrânii şamani constituie inițierea. Şamanul este ales pe cale ereditară (de sufletele şamanilor strămoși, care îl inițiază în cunoștințele şamanice, răpindu-i sufletul, în timpul stării de extaz a tânărului ce va deveni şaman). Inițierea se face într-o stare de moarte aparentă, când tânărul primește, prin anumite tehnici, puterile viitorului şaman de a vindeca bolile, de a lupta cu duhurile rele și a îndepărta orice rău ce ar amenința

comunitatea. Inițierea se face de un șaman consacrat — „un maestru”. În starea de extaz șamanii au capacitatea de a descoperi ceea ce este ascuns și a vedea în viitor. Șamanii își pregătesc starea extatică prin muzică, cântând și bătând din tobe. Șamanul este specialist al extazului; e vindecător, protector al comunității, al turmelor și holdelor; „el este teolog și demonolog și uneori chiar poet și erudit” (M.E.ICR, vol. 3, p. 17).

ȘAMAS — zeul soarelui, la asiro-babilonieni.

ȘEMA ISRAEL („ascultă Israel”) — este un fel de „crez” iudaic, este rugăciunea pe care trebuie s-o rostească zilnic evreul credincios, dar nu și femeile și copiii. „Șema Israel” („Ascultă Israele!”), „Domnul Dumnezeu nostru, Unul este” — rugăciune care împreună cu alte rugăciuni, ce de asemenea se rostesc în fiecare zi, subliniază monoteismul iudaic.

ȘHEYK, ȘEIK, v. **Islamism**.

ȘEOL — în eshatologia iudaismului este numele locuinței morților. În Cartea Iov (10, 22) este conceput ca „țara de întinerie și neorânduială unde lumina e totuna cu bezna”. Profetul Isaia consideră *șeolul* ca un fel de iad, unde arde un fel de „foc mistuitor”, „jarul cel de veci”, în meleagurile „cele mai de jos ale adâncului” (Isaia 14, 15). După Cartea Iov (3, 19); în *șeol* se duc, după moarte, laolaltă, sufletele, fără alegere: împărați și dregătorii lor, cei nelegiuți și cei în lanțuri, „mic și mare acolo sunt tot una”. Totuși, pentru cei drepti se află și un loc de pace și odihnă: „El intră în pace în groapă. Cel care umblă pe calea cea dreaptă se odihnește în sălașurile sale”; dar „Cei fără de lege n-au pace, zice Domnul” (Isaia 57, 2 și 21). Răsplata celor drepti va fi că ei se vor bucura de vederea lui Dumnezeu: „Și afară

din trupul meu voi vedea pe Dumnezeu. Pe El Îl voi vedea și ochii mei Îl vor privi, nu ai altuia” (Iov 19, 26–27). Păcatul poate fi iertat prin pocăință, mai ales la sărbătoarea Yom-Kypur și în ceasul morții. Pocăința va fi însoțită de mărturisirea păcatelor și de fapte de milostenie. Va exista o judecată din urmă și învierea de apoi: „Împăratul lumii, pe noi cei care murim pentru legile Lui, iarăși ne va învia cu înviere de viață veșnică” (II Macabei 7, 9). În Noul Testament, Mântuitorul prezintă, în parabola „Bogatul nemilostiv și săracul Lazăr”, o concepție deosebită despre lumea de dincolo, atribuind evreilor credința în rai și iad, credință ilustrată prin cele două personaje din lumea iudaică: săracul Lazăr, care se află în fericirea raiului, numit metaforic „sânul lui Avraam”, și bogatul nemilostiv, chinuit de sete, în focul iadului, îl roagă pe Avraam să-l trimită pe Lazăr să-i umezească buzele cu un strop de apă. Șeolul apare aici ca un un loc diferențiat, foarte asemănător concepției creștine (Luca 16, 19 ș.u.); v. **Edimmo**.

ȘIISM — curent religios în sânul islamismului, devenit religie de stat în Iran și Yemen (v. **Islamismul**). Partizanii lui se numesc *șiiți*.

ȘINTOISMUL (din cuvântul chinez *șinto* = „calea spiritelor”) — este religia oficială a statului japonez. Cunoaște trei etape de dezvoltare: prima, numită a „vechiului șintoism”, cu rădăcini străvechi, durează până în sec. VI după Hristos, și are mai puțin un caracter religios, fiind un amestec de tradiții diferite, aduse de grupurile etnice care au venit timp de 500 de ani și au compus rasa japoneză. Erauenerate diferite divinități naturiste, spiritele strămoșilor casei imperiale și însuși împăratul, Mikado-ul, considerat ca fiu al zeiței „Soarelui”; nu aveau

temple, ci un modest sanctuar care consta dintr-o colibă acoperită cu paie. A doua perioadă începe în sec. VI d.Hr., când se introduce budismul în Japonia și durează până în sec. XVII. Se formează acum în religia japoneză un sincretism religios numit *Șinto*, cuprinzând în afară de influențe budiste și influențe ale confucianismului și daoismului. A treia perioadă, după 1700 până azi, se caracterizează prin acțiunea de înlăturare din religia japoneză a elementelor budiste, confucianiste și daoiste, în scopul de a se reveni la vechea religie populară japoneză. Deși a trecut prin atâtea etape, șintoismul este astăzi aproape același, ca acum 2000 de ani. Primele scrieri șintoiste apar abia în sec. V d.Hr., când s-a introdus scrierea chineză în Japonia. Ele au caracter istoric, liturgic (ceremonii religioase) și poetic (poezii religioase). Divinitățile cultului șintoist se numesc *Kami* („cei de sus“, „cei superiori“). *Kami* sunt personificări ale forțelor naturii, dar și ale spiritelor strămoșilor și eroilor morți. Cărțile șintoiste conțin o *cosmogonie* (explicare a lumii) și o *teogonie* (explicare a divinităților) originale, urmărind să demonstreze originea supranaturală a poporului japonez. Împăratul însuși este considerat zeu, devenit om, „zeu vizibil“ (*Ara-hito-Kami*). La moarte, el trece în rândul spiritelor divine (*Kami*). Cultul șintoist este foarte simplu. Templele numite „*mya*“, construite din lemnul alb al unui arbore sfânt, sunt lipsite de podoabe. Cel mai celebru templu șintoist este *Nai-Ku* („templul intern“), consacrat zeiței *Amaterus* și așezat într-o pădure. Datoria fiecărui șintoist este să-l viziteze cel puțin o dată în viață, el fiind tot atât de important pentru un șintoist, cum este

Mecca pentru musulman. Preoții șintoști (*Kannusi*, „maestrul lui *Kami*“) sunt căsătoriți, se rad pe cap ca „bonzii“ (preoți budiști — chinezi și japonezi); ei poartă un costum special numai în timpul serviciilor la templu, când aduc jertfe și recită rugăciuni. La unele temple există și „preotese“. Acestea sunt fiicele preoților, și rămân la templu numai până la căsătorie; rolul lor este de a dansa, la sărbătorile templului, dansul numit *Kagura*. *Marele preot al religiei naționale este împăratul*. Ofrandele aduse la templu pentru iertarea păcatelor sunt legumele și fructele. Alături de ofrande, în cultul șintoist, au mare importanță rugăciunile recitate de preoți în fața unei *Kami-dana* (o masă sanctuar) care se află nu numai în templu, dar și în colțul sacru din locuințe. Rugăciunea solemnă este *Oharai* (rugăciunea mării purificări). Șintoștii practică magia și mantica (ghicitul) prin diferite elemente și semne (o carapace de broască, un os de cerb etc.). Considerându-se popor de origine divină, șintoștii japonezi socotesc inutile dogmele și legea, considerând că acestea sunt sădite în suflet și se înțeleg de la sine, de aceea un șintoist nu poate greși, căci prin ființa sa știe cum să se poarte. Normele lor de viață sunt: dragostea de patrie, cinstirea zeilor, sentimentul puternic al familiei, atitudine stoică în fața suferințelor, seninătate în fața morții, disciplină voluntară riguroasă, loialitate și puternic simț al onoarei. Când onoarea le este pătată își fac *harakiri* (se sinucid prin spintecarea pântecului). *Cultul morților* ocupă un loc important în șintoism. Deși admit existența unui infern sau „o țară a tenebrelor“, ei cred că sufletele celor morți rămân în preajma

mormântului și a familiei, participând la întâmplările celor vii. De aceea fiecare familie are un sanctuar, o kami-dana, pe care stă o cutie de lemn („casa sufletului”), în care se păstrează o tăbliță cu numele celui mort. Rugăciunea preotului face ca sufletul să intre în această „casă a sufletului”, de unde supraveghează întreaga desfășurare a vieții familiei în zilele de ceremonii închinare morților. La acest sanctuar se aduc atunci ofrande și flori. În unele locuri se pun mici lampioane luminate, pe apă sau la fereastră, având o panglică pe care sunt scrise rugăciuni. Rolul lor este să ajute sufletele în drumul lor de întoarcere în lumea cealaltă. Dintre religiile care au pătruns în Japonia s-a impus mai pregnant și a cuprins mase largi din toate straturile sociale budismul, fiind considerat religia Japoniei, deși șintoismul fusese declarat religie de stat și fiecare japonez îl cultivă prin tradiție, împletindu-l cu sentimentul patriotic.

ȘIR HAȘIRIM (ebr. „Cântarea Cântărilor”) — carte din Vechiul Testament, scrisă de Solomon; v. **Biblia**.

ȘIVA — al doilea mare zeu al hinduismului, alături de Brahma (Vișnu), provenit din vechiul zeu vedic, Rudra („Urlătorul”), zeu al furtunii. În ființa lui Șiva se răsfrâng credințe populare preariene, din India. Închipt sub forme înspăimântătoare, înfășurat în șerpi, are ca

animal sfânt taurul. E zeul furtunii, dar și al nașterii și reînvierii. De cultul lui Șiva e legat și cultul zeiței *Parvati* (zeița munților), numită și Durga, Mahadevi etc. Ea e considerată ca energie activă a lui Șiva (șakti), cu ajutorul căreia acesta stăpânește pământul. Șiva, în lb. ebraică „doftul”, se ține 7 zile de către rudele de gradul întâi la iudei. În cele șapte zile de șiva se fac rugăciuni în casa mortului, dimineața și seara, cu un „minian” (zece bărbați).

ȘOFAR (lb. ebr. „cornul de berbec”) — instrument de suflat folosit de evrei în timpul unor ceremonii religioase: în întâmpinarea Anului Nou (*Roș-Hașana*), cu scopul de a chema pe credincioși să se trezească din amorțeală; se sună în ajunul Sabatului și al zilelor de sărbători, în caz de excomunicare din cadrul comunității etc. Semnificațiile religioase ale sunării din șofar sunt multe: celebrarea primei zile a creației, avertismentul dat credincioșilor spre pocăință (mai ales de Roș-Hașana), reamintirea revelației de pe muntele Sinai; distrugerea templului, credința puternică a lui Avraam, capabil să-l sacrifice lui Dumnezeu pe propriul său fiu, Isaac, pregătirea sufletească a credincioșilor pentru ziua Judecării, venirea lui Mesia ș.a.

ȘRUTI („revelație”) — se numește literatura sfântă, de inspirație divină a indienilor (Brahmanele, Upanișadele, Vedele).

T

TABERNACOL — a fost numit și Cortul Sfânt care a constituit prima formă a lăcașului de cult în religia mozaică (iudaică); el a fost construit de Moise după indicațiile primite de la Dumnezeu, așa cum se arată în Biblie (în Vechiul Testament — Ieșire 25, 8 ș.u.); în locul vechiului tabernacol, regele Solomon a zidit mărețul templu din Ierusalim (sec. IX î.Hr.). Dărâmat în vremea robiei babiloniene (sec. VI î.Hr.) el a fost refăcut după întoarcerea din robie (sec. VI–V î.Hr.) și restaurat de regele Irod cel Mare, în anul 18 î.Hr. Templul înfrumusețat de Irod a fost dărâmat de romani la anul 70 d.Hr., când a fost distrus Ierusalimul.

TABLELE LEGII sau **DECALOGUL** — cuprinde cele zece porunci date de Dumnezeu lui Moise pe două table de piatră, în muntele Sinai, după ieșirea evreilor din Egipt, unde au fost robi timp de peste patru sute de ani (mileniul IV î.Hr.). Este primul text de legi religios-morale, revelat de Dumnezeu oamenilor despre care ne vorbește Vechiul Testament (Ieșire 20, 2–17; Deuteronom 5, 6–21), preluat și de religia creștină. Cele zece porunci sunt: „1. Eu sunt Domnul Dumnezeul tău... să nu ai alți dumnezei, afară de Mine! 2. Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeul tău sunt! 3. Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deșert, că nu va lăsa

Domnul nepedepsit pe cel ce ia în deșert numele Lui! 4. Adu-ți aminte de ziua odihnei ca să o sfințești. Lucrează șase zile și-ți fă în acelea toate treburile tale, iar ziua a șaptea este odihna Domnului Dumnezeului tău... că în șase zile a făcut Domnul cerul și pământul, marea și toate cele ce sunt într-însele, iar în ziua a șaptea S-a odihnit. De aceea a binecuvântat Domnul ziua a șaptea și a sfințit-o! 5. Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să-ți fie bine și să trăiești ani mulți pe pământul pe care Domnul Dumnezeul tău ți-l va da ție! 6. Să nu ucizi! 7. Să nu fii desfrânat! 8. Să nu furi! 9. Să nu mărturisești strâmb împotriva aproapelui tău! 10. Să nu dorești... nimic din câte are aproapele tău!"; v. **Chivot**, **Chivotul Legii**, **Sf. Masă**. **TABOR** v. **Preobrajenia** (**Schimbarea la față**). **TABU**, **TABUISM** — credință religioasă la anumite popoare primitive, care consideră că anumite ființe și lucruri sunt sacre și, aparținând domeniului divin al zeilor, ele sunt interzise profanilor, sunt „tabu“ (interzis) iar încălcarea acestei interdicții aduce mari nenorociri și pedepse. Tabu sunt obiectele de cult, preoții, regii, nobilii (considerați ca descendenți din zei). Clasele sociale considerate „tabu“ au speculat această credință spre a-și apăra pozițiile și averile, intimidând poporul. Totuși, adesea tabuurile, la populațiile primitive, erau legate de viața morală, de igienă și educație, privind relațiile juridice dintre indivizi și dintre triburi. Astfel erau, de exemplu, interdicțiile din viața de familie privind adulterul, incestul etc.

„Păgânii care nu au lege, din fire fac ale legii“, spune Sf. Apostol Pavel (Romani 2, 14).

TAGMA (gr. τάγμα, τό — *tagma*, *ta* = ordi, grupare) — categorie profesională, breaslă, ex. „tagma preotească“.

TAGORE (RABINDRANATH THAKUN) (1861–1941) — scriitor și filozof indian, cunoscut prin vasta sa operă literară și prin ideile sale înalt umanitariste. Aparține școlii filozofico-religioase hinduiste care recomandă iubirea de Dumnezeu (*hhakti*), ca mijloc de eliberare din lanțul reîncarnărilor. Tagore nu consideră asceza ca o cale de apropiere de Dumnezeu, ci dimpotrivă, pledează pentru bucuria de a trăi, de a prețui frumusețile naturii, prin care Dumnezeu se revelează oamenilor. Tagore scrie înmuri înălțătoare închinăte naturii, vieții, iubirii, fericirii. Face apologia civilizației și îndeamnă pe oameni să lupte pentru progresul omenirii în toate domeniile vieții, pentru ca binele să învingă. Tagore este influențat în concepțiile sale filozofice atât de Vedanta, cât mai ales de cugetarea europeană și de creștinism. Pentru el, Dumnezeu este unic, și Iisus este întrupare a Sa, dar nu singura, ci, la fel ca Buddha și alți mari profeți indieni, este și El un mare „profet“; v. **Hinduismul**.

TAINA, SFINTELE TAINÉ (lat. *sacramentum*, gr. μυστήριον, τό — *mistirion*, slv. *tainstvo* = ascuns, tainic, lucru neînțeles) — sunt slujbe bisericești prin mijlocirea cărora ni se împărtășește, în chip special, nevăzut și prin anumite rituri (forme) semne văzute, harul lui Dumnezeu, în momentele cele mai de seamă și în anumite împrejurări ale vieții noastre. Sfintele Taine sunt, pentru Dionisie Areopagitul, mijloace sensibile ale harului divin care dau

credincioșilor puterea spirituală. Primite cu credință, prin ele coboară în om energiile divine. Întemeiate de Iisus Hristos și săvârșite de arhieru și de preot, Sfintele Taine au o destinație individuală, adică se aplică numai unei (unor) persoane, care sunt subiecții (primitorii) tainei respective. Sf. Taine sunt forme de expresie ale funcției harismatice (sfințitoare) a cultului ortodox, adică mijloace de împărtășire a harului divin, de sfințire a vieții credincioșilor și de mântuire a lor. Sfintele Taine sunt în număr de șapte, după numărul darurilor Sfântului Duh: botezul, ungerea cu Sfântul Mir, pocăința (spovedania, mărturisirea), împărtășirea (Sfânta Euharistie), nunta (căsătoria), preoția (hirotonia), maslu (eleoungerea). Timpul săvârșirii lor nu este fix, ci este determinat de nevoile, de cerințele credincioșilor. Locul săvârșirii este biserica, locașul sfințit, unde trebuie săvârșită, ca orice slujbă sfântă, și slujba Sfintelor Taine. Excepție face doar taina Sf. Maslu, care, prin natura ei, trebuie făcută la căpătâiul celui suferind, adică în case ori în spitale.

TAIZÉ — comunitate religioasă, înființată în sudul Franței, în apropiere de Arbresle (la mică distanță de orașul Lyon) de teologul elvețian fratele Roger Schutz, în timpul celui de al doilea război mondial, în scopul de a adăposti pe fugarii de frica nazismului și a-i îngriji pe răniți. El a cumpărat un teren în mica localitate Taizé (un sătuc cu câteva case în vremea aceea) pe care a construit niște barăci, spre a-i adăposti pe fugari. Fratele Roger a strâns în jurul său și alți frați credincioși care l-au ajutat; după război, ei au dat comunității un alt scop: acela de a ajuta tineretul să revină la credința în

Hristos. S-a ridicat aici o biserică (în stil modern) de o mărime neobișnuită, în care pot încăpea câteva mii de persoane. În locul barăcilor s-au construit chilii și azi sunt aici 90 de monahi (protestanți și catolici), fiecare prestând felurite servicii care să le asigure existența; din câștigul lor și din banii primiți de la credincioși, ei au organizat un adevărat centru religios de înfrățire a tineretului din toată Europa. Au construit dormitoare pentru tinerii care vin aici din toate țările și de toate confesiunile, ca să asiste la adunările creștine care se fac în numele lui Iisus Hristos. Biserica de la Taizé, numită a Reconcilierii, pune la baza acestor adunări rugăciunea și meditația biblică, pentru educația religioasă a tinerilor. Asociația creștină de la Taizé îi ajută pe tinerii care vin aici, organizați în grupuri, asigurându-le gratuit casă și masă pentru un răstimp de 10–12 zile. S-a redactat și o antologie de texte din Noul Testament, care cuprinde și învățăturile lui Iisus Hristos și ale Sfinților Apostoli, traduse în diferite limbi, iar în limba română textele au fost alese din Biblia editată de Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, pentru a nu exista dubii asupra traducerii, conform cu doctrina ortodoxă. În cadrul marii biserici protestante de la Taizé, s-au construit și două capele; una catolică și una ortodoxă, pentru tinerii din aceste confesiuni, care pot asista fiecare la slujba confesiunii lor. După Revoluție, fratele Roger a venit în România (având legături cu conducerea B.O.R., dinainte de Revoluție) și a asistat la adunările religioase ținute cu tineretul la biserica Sf. Silvestru, de către vrednicii slujitori Pr. Prof. Galeriu și Bordașiu.

TALANT (lat. *talentum*, -i; gr. *τάλαντον*, τό

— *talanton*, to = drug, greutate de metal prețios) — talantul cu subdiviziunile sale: *mina* (60 de mine = 1 talant) și *drachma* (6000 de drahme = 1 talant) erau, în antichitatea greco-romană, înainte și după Hristos, monede de diferite mărimi și greutăți, a căror valoare varia după metalul din care erau făcute și după greutatea pe care o aveau, ceea ce făcea ca ele să fie folosite și ca unități de măsură. Ex.: drahme de argint cu o greutate între 4–8 g, datând din sec. V–IV î.Hr., au fost descoperite la Callatis și Histria (Dobrogea) (DIV, p. 244). Greutatea unui talant echivala cu 25–26 kg (aur sau argint). În Sf. Scriptură, în Noul Testament, întâlnim denumirea de talant în parabola talanților, spusă de Iisus, care precizează că stăpânul, plecat într-o călătorie lungă, a dat slugilor sale diferite sume de bani: unuia i-a dat 5 talanți, altuia 2 și altuia 1 talant; la întoarcerea din călătorie a cerut socoteala fiecărei slugi despre felul cum au folosit banii primiți. Sluga cea cu 5 talanți și cea cu 2 talanți, au făcut negoț și și-au dublat suma; sluga cu un talant, invidioasă și leneșă, a îngropat talantul în pământ și n-a adus nici un câștig (Matei 25, 14–30).

TALAS și **TFILEN** — sunt „stiharul” și „cornul” cu care evreii își fac rugăciunile.

TALION SAU LEGEA TALIONULUI (lat. *talio*, -ionis, = tocmai pe tocmai, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte) — străveche formă de justiție, care prevede normele de pedepsire a oricui s-ar fi făcut vinovat de vreo formă de vătămare sau frustrare a semenilor săi; aceste norme sunt intransigente; „măsură pentru măsură”. Ele sunt amănunțit expuse în Vechiul Testament: „De va pricinui cineva

vătămare aproapelui său, acelaia să i se facă ceea ce a făcut el altuia...” (Levitic 24, 19); „... suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură...” (Ieșire 21, 23–25; Numeri 35, 16–21). Legea talionului va fi înlocuită în creștinism prin legea iertării și a iubirii de aproapele, pe care Iisus Hristos o aduce oamenilor prin Evanghelia Sa: „Poruncă nouă dau vouă: Să vă iubiți unul pe altul. Precum Eu v-am iubit pe voi, așa și voi să vă iubiți unul pe altul” (Ioan 13, 34). Iisus se referă expres la vechea lege pe care o înlătură spre a o înlocui cu Legea nouă, a dragostei față de fiecare om: „Ați auzit că s-a zis: «Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte». Eu însă vă spun vouă: Nu vă împotriviți celui rău; iar cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-l și pe celălalt... Ați auzit că s-a zis: «Să iubești pe aproapele tău și să urăști pe vrăjmașul tău». Iar eu vă zic vouă: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vă vatămă și vă prigonesc” (Matei 5, 38, 39, 43 și 44).

TALISMAN (gr. τέλεσμα, τό — *telesma* = rit, din arab. *tylsamin* = figură magică) — obiect căruia i se atribuie o putere supranaturală, care ferește de rele, aducând noroc celui ce-l poartă și crede în el.

TALIT — haină de rugăciune la evrei.

TALMID HAHAM (ebr.) — titlu de onoare pentru cărturarii evrei.

TALMUD v. **Mişnah**.

TALMUD-THORA (ebr.) — școală evreiască pentru învățătura Talmudului.

TALPA IADULUI — denumire populară

pentru diavol.

TAMBUR — denumire pentru turla bisericii.

TANGUMIM sau **TARGUME**, v. **Targume**, **Iudaismul**.

TAO v. **Dao**.

TARGUME — se numesc traduceri parafrazate (traduceri libere) ale cărților Vechiului Testament din limba ebraică în limba aramaică. Limba aramaică este un dialect al limbii semitice care înlocuiește limba ebraică, începând din timpul robiei babiloniene (sec. VI î.Hr.), proces ce se va desăvârși după întoarcerea evreilor din această robie. Aceasta o demonstrează și cărțile profetului Daniel, cărți ce vor fi scrise atât în limba aramaizată (ebraică și aramaică), cât și în limba integral aramaică (Daniel fusese luat în robie în vremea lui Nabucodonosor și, ca fiu de nobil, a fost educat și instruit la curtea regelui în Babilon, unde limba de stat era limba aramaică). Semiții (popoare din Asia Mică: asirobabilonieni, evrei, sirieni, arabi, libanezi ș.a.) se numeau așa fiind descendenți din Sem, unul dintre cei trei fii ai lui Noe (Sem, Ham și Iafet, din care s-au înmulțit după potop, din nou, oamenii pe pământ). Avraam, strămoșul poporului evreu se trăgea și el din seminția lui Sem, de la care neamul său păstrase credința monoteistă, în care s-a născut poporul evreu. *Targumele* încep să circule din sec. I d. Hr., deoarece, în vremea Mântuitorului, evreii nu mai vorbeau vechea limbă ebraică, ci acest dialect al ei, cel aramaic. Pentru ca poporul să înțeleagă textele Sfintei Scripturi, la slujbele divine de la templu și sinagogi s-a simțit nevoia citirii și tâlcuirii lor în limba vorbită și înțeleasă de popor, adică limba aramaică.

TARS — cetate locuită de evrei, capitala provinciei romane din Asia Mică, este locul de naștere al Sf. Apostol Pavel (sec. I d.Hr.).

TARTAR — denumire pentru *iad*, în concepția creștină; locul unde se duc sufletele celor păcătoși, spre chinul cel veșnic (în întuneric și vâpaie de foc), așezat „în părțile cele mai de jos ale pământului”, zice Sf. Apostol Pavel (Efes. 4, 9). Iadul a fost creat de Dumnezeu înainte de crearea omului. Iadul a fost creat pentru îngerii căzuți care s-au prefăcut în diavoli în clipa când căpetenia lor Lucifer a cugetat să fie asemenea cu Dumnezeu. Iadul se numește și *gheenă*. „Dacă la gheenă vom gândi totdeauna, nu vom cădea degrabă în gheenă”, zice Sf. Ioan Gură de Aur (*Cuvânt despre viața viitoare*). Diavolul a ispășit pe oameni și i-a făcut să calce porunca lui Dumnezeu și au voie să ispitească pe oameni, pentru ca omul să-și probeze credința și să nădăjduiască în puterea lui Dumnezeu (II Cor. 12, 7) și pentru a încerca dragostea omului față de Dumnezeu (Deut. 13, 3); v. *iad*.

TARTOR — denumire pentru diavol, Satan, Scaraoschi, Drac.

„**TASUL**” — a merge cu tasul; v. **Pantahuza**.

TATĂL NOSTRU — este Rugăciunea Domnească, temeiul rugăciunii creștine, rugăciunea model, esențială, pe care Iisus Însuși a dat-o Sfinților Apostoli la începutul activității sale evanghelice, când a rostit *Predica de pe Munte* (Matei 6, 9–13; Luca 11, 2–4). Face parte din slujbele Bisericii creștine, fiind încadrată în slujba Sfintei Liturghii.

TAUMATURG (gr. θαυματουργός, ó — *taumatourgos*) — vindecător, făcător de minuni; v. **Sfinți**.

TAVA — vas cultic; v. **Anaforniță**, **Panaghia-re**.

TĂIEREA ÎMPREJUR v. **Circumciziunea**.

TĂMĂDUIRE (gr. ἡ θεραπεία — *i terapeia*) — vindecare; v. **Izvorul Tămăduirii**.

TĂMÂIE (gr. τό θυμίαμα — *to thymiama*; lat. *thus, tus*) — rășină solidificată ce curge din copacul *bosswelia serrata* sau *floribunda papyrifesa*, care crește în India, Africa. Această rășină se strânge de pe scoarța copacului și, pentru a fi și mai parfumată, se amestecă și cu alte arome, așa cum se precizează în Vechiul Testament (Ieșire 30, 34–38). Tămâia face parte din simbolurile de cult, fiind un aromat natural, folosit în toate religiile, din vremuri străvechi. Folosirea ei este expresia pioșeniei, a cinstirii lui Dumnezeu: „Tămâie... să nu vă faceți pentru voi; sfințenie să vă fie ea pentru Domnul...” (Ieșire 30, 37). Tămâia, prin fumul și mireasma ei, subliniază frumusețea actelor de cult, creează atmosfera de sfințenie și astfel ea se integrează în actul de slujire a lui Dumnezeu „ca un dar, ca o prețioasă ofrandă” și simbol al rugăciunii și faptei bune. „Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâia înaintea Ta...” zice Psalmul 140, din slujba Vecerniei. Tămâia e simbol al rugăciunii de cinstire a lui Dumnezeu, dar și de implorare a Sfântului Duh: „Tămâie îți aducem Ție, Hristoase, Dumnezeul nostru, întru miros de bună mireasmă duhovnicească, pe care primind-o întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri, trimite-ne nouă harul Preasfântului Tău Duh” (cum spune Liturghierul ortodox). În Noul Testament, tămâia este, ca și în Vechiul Testament, considerată un element simbolic de

slăvire a lui Dumnezeu. Magii care au venit să se închine la Betleem Pruncului Iisus, Fiul lui Dumnezeu, I-au adus în dar „aur, tămâie și smirnă” (Matei 2, 11). În Apocalipsa Sf. Ioan Evanghelistul avem imaginea unei Liturghii cerești în care tămâia se menționează ca un element esențial ce însoțește rugăciunile sfinților către Dumnezeu: „Și a venit un alt înger și a stat la altar, având cădelniță de aur, și i s-a dat lui tămâie multă, ca s-o aducă, împreună cu rugăciunile tuturor sfinților, pe altarul de aur dinaintea tronului. Și fumul tămâiei s-a suit, din mâna îngerului, înaintea lui Dumnezeu, împreună cu rugăciunile sfinților” (Apoc. 8, 3–4). Tămâia se folosește în cultul creștin din primele veacuri, așa cum se menționează în textele primelor Liturghii creștine (Constituțiile Apostolice, Sf. Ambrozio, Lit. Sf. Iacob ș.a.) (E. B. LG. 1933, p. 639–641). Tămâia se folosește atât la slujba Sfintei Liturghii, cât și la toate slujbele divine; fumul ei îmbalsămând locul și creând o atmosferă de reculegere și sfințenie, prielnică pentru rugăciune și îndepărtarea duhurilor rele. Tămâia se arde în cădelnițe sau vase speciale (tămâiernițe, cățui). Mircasma tămâiei are calități tonice și stimulante, de aceea, în trecut, se folosea și în medicină; v. **Simboluri naturale**, **Drumul tămâiei**.

TĂMÂIERE; v. **Cădire**, **Cădelniță**.

TĂRÂMUL CELĂLALT — termen folosit în basme pentru a denumi o lume deosebită de aceea care trăiește pe pământ, pe acest tărâm, locuit de oameni. În sens religios, tărâmul celălalt este locul unde se duc sufletele oamenilor, după moarte.

TĂTUȘIE (regionalism moldovenesc) — se

numește prosopul, batista sau o simplă fâșie de pânză, care se dă preotului la anumite slujbe religioase (botez, nuntă, înmormântare).

TÂMPPLA — catapeteasma care desparte altarul bisericii de naos, în bisericile ortodoxe; v. **Catapeteasma**.

TÂRNOSIRE, TÂRNOSEALĂ (din slv. *tronosati*) — sfințirea de la inaugurarea unei biserici; se face de către ierarh, cu aromate (aloe, smirnă, tămâie ș.a.) fierte în ceară, preparate după un anumit ritual; v. **Mir**, **Sf. Mir**.

TEANDRIC, TEANDRIE — înomenirea lui Dumnezeu, spre a fi perceptibil; *teandria Logosului* — Dumnezeu S-a făcut om pentru noi: „Și Cuvântul S-a făcut trup” (Ioan 1, 14). *Teandrie* înseamnă dubla natură a lui Iisus Hristos: Om adevărat și Dumnezeu adevărat; fiecare dintre cele două firi își păstrează însușirile sale proprii, deși unite în persoana lui Hristos; ele lucrează în El, nu separat, ci cu participarea uneia și a celeilalte.

TEDEUM sau **DOXOLOGIE** — este o slujbă religioasă de mulțumire și de laudă adusă lui Dumnezeu în anumite ocazii festive din viața personală sau din viața socială a credincioșilor. Este o ierurgie, o slujbă de sfințire, de origine mai nouă decât celelalte ierurgii săvârșite de Biserică. Se numește *Tedeum* de la un vechi imn latin, care intră în cuprinsul acestei slujbe: *Te Deum laudamus...* („Pe Tine Dumnezeule, Te lăudăm...”). Tedeumul sau Doxologia se săvârșește la anumite date fixe din timpul anului bisericesc: la 1 septembrie, începutul anului bisericesc, la 1 ianuarie, începutul anului civil, la sărbători naționale, la anumite momente de seamă din

viața Bisericii (deschiderea ședințelor Sf. Sinod), a anului școlar în instituțiile de învățământ religios și civil, la inaugurarea unui monument comemorativ, la sfințirea unui așezământ de cultură etc. Tedeumul se săvârșește în biserică, dar și în afara ei, la locul cerut de împrejurarea respectivă. Rânduiala slujbei se găsește într-o carte separată, intitulată Tedeum sau Doxologie. Înainte de partea finală a slujbei se ține o *cuvântare ocazională* (comemorativă, festivă sau omagială). Partea finală a slujbei se numește *Polihroniu* (de la gr. πολυ — *poly* = mult și gr. χρόνος — *hronos* = timp, adică mulți ani sau îndelungată trăire), format din trei formule de urare (felicitare): întâi pentru conducerea de stat, apoi pentru conducătorii Bisericii și a treia pentru „tot poporul”. După fiecare formulă, preotul ridică Sf. Cruce și rostește: „*Mulți ani trăiască!*” iar cântăreții (corul, credincioșii) cântă de trei ori „*Mulți ani trăiască!*”. *Polihroniul* este această urare sau felicitare care se adaugă la sfârșitul Liturghiei, constituind o prescurtare a Tedeumului, când acesta se face în biserică, după Liturghie. La originea Tedeumului stă vechea doxologie, care este imnul de laudă al îngerilor la Nașterea Domnului („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” (Luca 2, 14), imn ce a intrat în rânduiala serviciilor divine zilnice (mai ales la Vecernie și Utrenie). Slujba Tedeumului se află în *Cartea de Tedeum*, care a apărut prima dată în Biserica Ortodoxă Română în secolul trecut, redactată de arhiereul Ghenadie Enăceanu, cu titlul: „*Sbornic, Istoria Tē-Deumurilor în Biserica creștină și specialmintre în cea română*”, în rev. B.O.R., an. VIII (1864). De

atunci până azi are numeroase reeditări.

TEFILIM v. **Filacteriu**.

TEGURIUM v. **Sarcofage**.

TEISM (de la gr. θεός, ó — *Theos* = Dumnezeu) — filozofie religioasă care *concepe un Dumnezeu absolut, transcendent, creatorul lumii și proniatorul ei*; spre deosebire de *teism*, *deismul* nu admite pronia divină, iar *panteismul* nu admite transcendența, considerând-o o forță difuză, pretutindeni în natură.

TELEOLOGIE — știința despre sfârșitul omului.

TEMETEU (reg. din maghiară, *temető*) — cimitir.

TEMPLIERI, ORDINUL TEMPLIERILOR — este unul dintre Ordinele monahale militare, înființate în Palestina, în sec. XI–XII (Ordinul Ioaniților, Ordinul Teutonilor, cu ramificațiile sale: Ordinul Spadei, Ordinul Calatrava și Alcantara), al căror scop era de a apăra împotriva mahomedanilor, pelerinii creștini care veneau să se închine la Locurile Sfinte (în 1078 turcii seleucizi cuceriseră Siria și Palestina). *Ordinul Templierilor* a fost întemeiat în 1119 de Hugo Payens, unul dintre comandanții cavalerilor francezi în Cruciade. În timpul Cruciadei I, aceștia cuceresc Ierusalimul (1099) și înființează aici un regat creștin condus de cavalerul Godefroy de Bouillon, al cărui succesor va fi fratele său Baldouin de Bouillon, care organizează regatul Ierusalimului după modelul regatului francez. Numele de „Templieri” l-au primit de la reședința lor din Ierusalim, un palat zidit de regele Baldouin II pe locul fostului templu al lui Solomon. Templierii aveau ca principii practicarea

virtuților cavalierești și religioase, fiind călugări și militari. Expansiunea turcească a pus capăt oricăror cuceriri ale cruciaților siliți să abandoneze definitiv Răsăritul după cruciada a VII-a (1270–1289). Cavalerii Templieri au fost siliți și ei să părăsească Palestina (1291); aceștia se stabilesc în Franța, aducând cu ei bogății mari, acumulate în condițiile vieții din Orient, în acea epocă. Regele Franței, Filip al IV-lea cel Frumos (1265–1314) le-a confiscat toate averile, acuzându-i că au încălcat legile moral-religioase și s-au lepădat de Hristos. Acuzațiile au dus chiar la desființarea Ordinului Templierilor (prin Sinodul de la Vienne din 1311, condus de papa Clement al V-lea, în timpul captivității de la Avignon). Marele maestru al Ordinului, *Jacques Molay* a fost ars pe rug împreună cu 100 de cavaleri, iar mulți alți templieri au fost torturați și închiși, spre a recunoaște acuzațiile aduse Ordinului. Ordinul desființat, re apare în Portugalia în sec. al XIV-lea (1317), sub denumirea de „Ordinul lui Hristos” și, din nou în Franța, în sec. al XVIII-lea, unde va fi desființat în 1837, ca să se pulverizeze în zeci de subramuri și organizații (v. *Enciclopedia Universalis*). Recent, o asemenea subramură apare în România, desprinsă din ramura „Ordinului Montesa”, care activează în Portugalia (și calificată drept „singura ramură veritabilă, succesoare a Templierilor”). În luna septembrie 1993, a fost înființată și în România, sub denumirea de „Prioratul Național al Ordinului de la București”, în prezența „ambasadorului extraordinar al Ordinului Cavalerilor Templieri pentru Estul Europei”, contele Franz Josef von Batskinski. *Prior* (șef, mare maestru) pentru România, a fost investit

Teoharie Leonida, cetățean și om de afaceri canadian, de origine română, împreună cu alți 44 de „cavaleri” și „surori” (membrii Ordinului se numesc, între ei, „frați și surori”) cu un ceremonial special, care a avut loc în biserica Sf. Gheorghe (ctitoria lui Brâncoveanu) și la Muzeul Militar Central din București. Scopurile declarate ale Ordinului sunt „acțiunile umanitare” de tip „Crucea Roșie”; membrii investiți primesc, de altfel, și o costumație specială: o mantie albă cu o cruce roșie (crucea malteză) cusută pe partea stângă sus, în dreptul inimii, și pe mijlocul spatelui, un lanț la gât, de asemenea cu o cruce de aceeași formă, insigne etc. Acest Ordin este contestat ca neavând nici un temel azi (vezi declarațiile făcute la Radioteleviziunea Română de Dan Lăzărescu — șeful lojei masonice din București — în ziua de 28 mai 1995).

TEMPLU (lat. *templum*) — locaș de închinare pentru popoarele necreștine: în antichitate, la greci și romani, la egipteni etc., iar azi la marile religii extrem-orientale — budism, hinduism, brahmanism etc. În religia iudaică monoteistă, a fost ridicat un templu mare în sec. X î.Hr., de vestitul rege Solomon, fiul lui David, pe muntele Moria din Ierusalim. Acest templu a fost dărâmat de regele babilonian Nabucodonosor în anul 587 î.Hr., când a cucerit Iudeea și a luat pe evrei în robie. Eliberați din robie de Cyrus, regele perșilor, evreii au rezidit templul (539 î.Hr.). În sec. I î.Hr. romanii au ocupat Iudeea, numind rege pe Irod, fiul lui Antipater. Acesta a început restaurarea templului din Ierusalim, care s-a continuat și sub urmașii săi, până la jumătatea sec. I d.Hr. Din cauza unor revolte populare

provocate de zeloți (patrioți evrei) împotriva stăpânirii romane, generalul Titus, fiul împăratului roman Vespasian, i-a înfrânt pe răsculați, a dat foc Ierusalimului și a dărâmat templul până-n temelii. Astăzi, ruinele lui sunt loc de pelerinaj nu numai pentru evrei, dar și pentru creștinii din toată lumea, Ierusalimul devenind, prin Iisus Hristos, leagănul creștinismului.

TEOCALI („Casa lui Dumnezeu”) — se numeau templele vechilor mexicani (azteci). Asemenea templelor babiloniene, *teocali* aveau forme de piramidă, cu multe etaje.

TEOCENTRIC — caracteristică a cultului Bisericii creștine, al cărui obiectiv principal și esențial este Dumnezeu.

TEOCRATIE (gr. θεοκρατία, η — *theokratia* de la gr. θεός — *Theos* = Dumnezeu și gr. κράτος, τό — *kratos* = putere) — formă de guvernare în statul antic, în care puterea politică și religioasă se exercită de aceeași persoană; preoții aveau deopotrivă și puterea religioasă și pe cea politică. În Egiptul antic, preoții zeului Amon-Ra (zeul soarelui) ajunseseră la o putere politică și economică atât de mare (sec. XIV î.Hr.), încât marele preot a preluat tronul, devenind și faraon. Pentru a stăvili această tendință de supremație a sacerdoțiului (clerului), faraonul Amenofis al IV-lea mută capitala de la Teba la Akhutatton („orizontul discului solar”), impunând supremația zeului Aton (zeul „discului solar”). Urmașul său, faraonul Tutankhamon („Imagine vie a lui Amon”) reînvie cultul lui Amon-Ra și îl impune.

TEODICEEA — operă filozofică, aparținând filozofului german *Gottfried Wilhelm Leibniz*,

care încearcă să demonstreze, prin teoria „monadelor” (entități spirituale indivizibile), că existența răului în lume nu poate contrazice bunătatea lui Dumnezeu, lumea aceasta fiind totuși „cea mai bună dintre lumi”, concepție ce stă la baza metafizicii sale.

TEODORA, SFÂNTA TEODORA DE LA SIHLA (sec. XVII-XVIII) — originară din satul Vânători-Neamț, face parte din șirul acelor cuvioși sihaștri, practicanți ai rugăciunii lui Iisus, care au ajuns la cea mai înaltă treaptă de sfințenie, dobândind harul vizionar și al săvârșirii minunilor. Hotărâtă să fie „mireasa lui Hristos”, Teodora se călugărește, trăind un timp la schitul Bărzărești din jud. Râmnicu Sărat. Schitul fiind cotropit de turci, ea se retrage la alt schit din jud. Bacău, de unde se retrage la schitul Sihla din jud. Neamț, trăind izolată într-o chilie zidită în munte. În această chilie s-a nevoit cuvioasa Teodora aproape 30 de ani, slăvind pe Dumnezeu și biruind prin răbdare și smerenie toate cursele vrăjmașului. Fiind întărită cu putere de sus, n-a mai coborât din munte, unde numai fericitul Pavel, duhovnicul ei, urca din timp în timp la chilie ei, cu Precuratele Taine și cele de nevoie vieții pământești. În această îngerească nevointă atât de mult a sporit cuvioasa, că făcea priveghere de toată noaptea, cu mâinile înălțate la cer, până se revărsau zorile și se lumina la față, apoi se odihnea două ore și iar începea. Hrană primea, cât a trăit bătrânul duhovnic, pesmeți uscați cu ierburi de pădure, „măcrișul sfintei Teodora”, și după moartea lui, a rămas în grija lui Dumnezeu. Apă avea din scobitura unei stânci, în care se aduna din ploii, și care n-a secat niciodată, rămânând până azi cu

numele de „Fântâna Sfintei Teodora”. În vremea unei năvăliri turcești, când oamenii au fugit în munți de frica lor, niște călugărițe au ajuns până la chilă ei. Teodora le-a lăsat pe ele acolo, iar ea s-a retras într-o peșteră unde a trăit singură și neștiută de nimeni. „ca un înger în trup”. Noaptea se odihnea puțin pe o lespede de piatră, iar apoi „se ruga neîncetat lui Dumnezeu, cu mâinile înălțate la cer, până se răpea cu mintea la cele cerești, iar cu trupul se ridica deasupra pământului, și din gura ei se înălța în sus ca o vâpaie de foc, asemenea marilor sfinți”, că ajunsese fericita Teodora la rugăciunea cea mai înaltă, în extaz. Odată a observat starețul de la mănăstirea Sihăstria un stol de păsări care duceau în cioc fărâmituri și coji de pâine și urmărindu-le, călugării au aflat-o pe sfânta, căreia păsările îi aduceau hrana. Primind de la aceștia Sfânta Împărtășanie, sfânta Teodora și-a dat sufletul lui Hristos și trupul ei a fost înmormântat în peștera aceea, unde a rămas o sută de ani, când, între anii 1828–1834, nefiind supus putrezirii, moaștele ei, făcătoare de minuni, au fost duse de ruși la Kiev și așezate în catacombele de moaște de la mănăstirea Pecerska; aici se află și azi sub numele de „Cuvioasa Teodora din Carpați”. Amintirea sfintei Teodora era vie în toate mănăstirile și satele din Moldova, „căci trupul ei proslăvit cu neputrezirea era izvor de bună mireasmă și făcea minuni. De aceea alergau la moaștele ei din peșteră credincioși de prin sate și mai ales cei bolnavi și se vindecau de suferință. Unii sărutau sfintele ei moaște, alții își atingeau bolnavii de sicriu, iar alții se spălau cu apă din fântâna ei și primeau ajutor și mângâiere” (I.B. PR, 1980, p. 173–174). Fericita Teodora a fost

canonizată de Biserica Ortodoxă Română și trecută în rândul sfinților în 1992, de când se pomenește în calendar la 7 august.

TEOFAN MĂRTURISITORUL (+843) — mitropolit al Niceei, este autorul a numeroase cântări psaltice și a completat Octoihul lui Damaschin, împreună cu Iosif, „scriitorul de cântări”. A compus peste 130 de *Cantioane mineale* (adică în cinstea sfinților din Minee).

TEOFANIE, TEOFANII — se numesc, în general, arătările lui Dumnezeu către oameni (ex. rugul arzând al lui Moise); v. **Epifanie** sau **Botezul Domnului**.

TEOFOR (gr. θεόφορος — *theoforos* = purtător de Dumnezeu) — inspirat de Dumnezeu; iubitor de Dumnezeu; Sf. Ignatie Teoforul, episcop în Antiohia (+107), martirizat la Roma, în vremea împăratului Traian, imnograf creștin, compune cântări și imne de preamărire a lui Hristos, introduce cântarea antifonică, ceea ce presupune o formă de organizare a desfășurării cultului creștin. El precizează structura ierarhică a Bisericii (episcopi, diaconi) și argumentează întruparea Mântuitorului, care a suferit real, ca Om adevărat, Patimile și Răstignirea. Au rămas de la el mai multe Epistole duhovnicești, adresate comunităților creștine (din Efes, Smirna, Roma, Troia ș.a.), scrieri în care se remarcă preciziunea unor termeni teologici de fond, ca: creștin, Biserica sobornicească (universală), Dumnezeu-Hristos, Dumnezeu întrupat.

TEOGONIE (gr. θεογονία, ἡ — *theogonia* = *theos* + *gonos* = Dumnezeu / zeu + generație) — explicare a divinității; *teogonii* — informații despre toți zeii pe care îi adoră popoarele politeiste (ex. teogonie greacă,

romană, feniciană, egipteană). Hesiod (poet grec, sec. VIII î.Hr.) scrie „*Teogonia*“, în care expune genealogia și filiația zeilor. Hesiod, contemporanul lui Homer, face o teogonie și o cosmogonie, explicând nașterea zeilor unii din alții și crearea lumii. La început a fost Haosul și Geea (pământul), Tartarul și Eros (dragostea). Geea naște pe Uranus (cerul) și din acesta se nasc titanii. Din titanul Cronos și soția sa Rhea s-au născut zeii. Zeus, cel mai tânăr dintre zei, uzurpă tronul lui Cronos. Din Zeus se vor naște toate generațiile de zei și zeițe.

TEOLOG (gr. θεός, ó + λόγος, ó — *Theos logos*) — specialist care se ocupă de Teologie, de studiul cuvântului lui Dumnezeu.

TEOLOGHISI, a teologhisi — înseamnă formarea teologului prin disciplinele de învățământ teologic, atât pe plan teoretic cât și practic. Liturghia și predica sunt obligatorii atât pentru preot, cât și pentru credincios. *Pastorala* cuprinde sfaturi pentru preotul care păstorește. *Catehetica* învață cum se face o lecție de religie. *Omiletica* cuprinde regulile după care se face o predică. Predica face parte din cult și trebuie să fie la înălțimea Sf. Liturghii.

TEOLOGIA (TEOLOGIE) — este știința de comunicare și interpretare a Cuvântului lui Dumnezeu, știința de cunoaștere a lui Dumnezeu și a formelor de comunicare a Lui cu lumea.

TEOLOGUL, GRIGORIE — este numit Sf. Grigorie de Nazianz, pe care Biserica îl sărbătorește la 25 ianuarie și la 30 ianuarie, împreună cu Sf. Vasile și Ioan Gură de Aur. Este unul dintre marii Părinți bisericești, care, prin activitatea și scrisul său, a contribuit la

fixarea și precizarea dogmei Bisericii creștine; v. **Grigorie de Nazianz**.

TEOLOGUMENA (gr. θεολογούμενα, τά — *Theologoumena*, θεός + λογούμενα — *Theos + logoumena* = Dumnezeu + legătură) — *discuții libere*, exprimând păreri personale în legătură sau *pe marginea unei dogme a Bisericii*.

TEOLOGUMENE (gr. θεολογούμενον, τό — *theologoumenon*) — se numesc acele *învățăături creștine* care se bazează pe revelația divină, dar *nu au consensul unanim al Bisericii* (ex.: despre vremea creării îngerilor, crearea sufletului copiilor din sufletul părinților etc.). Acestea sunt păreri particulare și sunt admise în Teologia Dogmatică numai în măsura în care nu contrazic dogmele Bisericii. **TEOTOHA** (gr. θεοτόκος, ή — *Theotokos* = Născătoare de Dumnezeu) — Maica Domnului; *Fecioara Teotoha* — mozaic din catedrala Santa Maria Assunta, întemeiată de împăratul Bizanțului Heraclie, la Veneția (sec. VII).

TEOTOKAR — carte de slujbă din Canoanele Născătoarei de Dumnezeu (*Tipicul bisericesc*, ed. a II-a, 1907, p. 312).

TEOZOFIE (gr. θεός, ó — *Theos* = Dumnezeu + σοφία, ή — *Sofia* = înțelepciune) — doctrină filosofico-religioasă care susține posibilitatea cunoașterii nemijlocite a lui Dumnezeu prin „iluminare“ interioară, prin extaz mistic. Reprezentanți: Paracelsus, Böhme, Swedenborg, R. Steiner etc.

TEOZEPHTA („adăugare“) — colecție de tradiții ale religiei iudaice care n-au fost cuprinse în Mishna (comentarii făcute de rabini la textele Sfintei Scripturi); v. **Iudaismul**.

TEPITONI — erau, în vechile religii mexicane, zeitățile protectoare ale casei (ca „manii” și „larii” la romani).

TEPLOTĂ — este „apa cea caldă ce se toarnă în potir” (*Învățătura bisericască, pe scurt de 7 taine*, Râmnic, 1746, f. 21), de la slavul *topli* = cald; „teplotă” sau „tiplotă” se numește și vasul (ibricul) în care se încălzește apa binecuvântată („căldura”), care se toarnă în potir înainte de împărtășirea preotului; v. **Tiplota**.

TERAFIN — idol (I Regi 15, 23), termen vechi în BB, ed. 1988, p. 206.

TERAH — în Vechiul Testament, strănepot al lui Noe și tatăl patriarhului Avraam, din care se trage poporul evreu.

TEREREM (gr. *τερέρημα*, *τό* — *teretisma*, gr. *τερετίσω* — *teretizo* = îngânare, fredonare, a îngâna o melodie, a fredona) — cântare psaltică, ornamentală, în care se folosesc frecvent silabele *to-te-to* și *te-ri-rem*, de unde *terirem*; repetarea, lungirea cântării prin repetarea silabelor variate din *to*, *te*, *re*, *rem*, folosite ca ornament muzical (în cântări ca: polielee, heruvica etc.). Se mai numesc și *cratime*; v. **Cratima**.

TESEU — erou din mitologia greacă, fiu al regelui Aegeu, al cetății Atena, vestit pentru uciderea Minotaurului, un monstru jumătate om, jumătate taur, căruia Aegeu, spre a se salva de amenințările lui, îi sacrifică anual câte șapte tineri și șapte tinere fecioare. Acest monstru era fiul regelui Minos, care-l închisese în palatul său din Knosos (Creta), vestitul Labirint, din care, fără călăuză, nimeni nu mai putea ieși. Ariadna, fiica regelui Minos, îl ajută pe Teseu, dându-i un fir, care să-i traseze drumul spre a

se putea întoarce afară. Teseu este socotit și primul organizator al legislației ateniene. *Mitul lui Teseu*, cel mai mare erou al Atenei, reprezintă documentar lupta grecilor împotriva stăpânirii cretane.

TESMOFORIILE — serbări în cinstea zeiței Demetra (Demeter, zeița roadelor pământului), în Grecia antică.

TESTAMENT (lat. *testamentum*) — este, în înțeles curent, un act juridic, prin care cineva poate dispune de averea sa (cui să fie lăsată după moarte); în *înțeles biblic*, *testament* se numesc cele două părți ale Bibliei: Vechiul Testament și Noul Testament; v. **Biblia**.

TETRAVANGHEL — carte de slujbă care cuprinde cele patru Evanghelii (scrise de Matei, Marcu, Luca și Ioan); Evangheliar (tetravanghel). *Tetravanghelul românesc* este titlul primului text tipărit în limba română, al celor patru Evanghelii (1561) de către „diaconul Coresi ot Târgoviște și Tudor diacul”, spre a fi de folos preoților și credincioșilor creștini ortodocși români, ca „să înțeleagă, să-nvețe rumânii cine-s creștini”.

TETRAMORFON, TETRAMORFII — categorie de îngeri, așa cum apar în viziunea profetului Iezechiel, din Vechiul Testament: îngeri cu patru fețe (una de om, alta de leu, alta de bou și alta de vultur), cu patru aripi, pentru fiecare față, picioare drepte, cu copite de vițel, scânteietoare, cu mâini de om sub aripă, de fiecare parte a corpului. Fețele și aripile erau despărțite în partea de sus, și, la fiecare, două din aripă erau întinse, iar două le acopereau trupul; înfățișarea lor era scânteietoare, semănând cu cărbunii aprinși, cu făclii aprinse, iar printre ele curgea foc din care țâșneau raze

și fulgere; v. **Îngerii**.

TETRAPOD (gr. τετράποδος, ὁ — *tetrapodos* = cu patru picioare), numit și **proschinariu** (gr. προσκηνητάριον, τό — *proschinita-rion* = în fața scenei), numit uneori și **iconostas** — este un fel de analog sau pupitru stabil, fix, pe care se așează icoana sărbătorii (a sfântului zilei, a hramului bisericii) ori Sf. Cruce pe care le săruță credincioșii la intrarea în biserică și când trec să se miruiască; este așezat în fața icoanei împărătești a Mântuitorului.

TEUTONI, Cavalerii teutoni — Ordinul cavalerilor teutoni, numit și Ordinul Ospitalierilor Germani, a fost întemeiat în Palestina, în vremea Cruciadelor (1190), având, ca și Templierii, același caracter monaho-militar și același scop umanitar, de ajutorare și apărare a pelerinilor creștini, care veneau la Locurile Sfinte. La sfârșitul cruciadelor ei se stabilesc în Europa, întâi în Transilvania (în Țara Bârsei) spre a lupta împotriva cumanilor. Chemăți la începutul sec. XIII de regele Prusiei, ei se stabilesc în Prusia de Răsărit, unde convertesc populațiile păgâne de aici la creștinism, colonizează regiunea cu germani, iar la începutul sec. XIV, își mută aici centrul principal, la Marienburg și supun Lituania. În 1410, ei suferă o grea înfrângere din partea regelui polon, ajutat de Domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, la Tannenberg, după care puterea lor scade și ei cad sub suzeranitatea Poloniei care le ia o parte din teritorii. La începutul sec. XVI, cei rămași în Prusia trec la luteranism.

TEZEU v. **Teseu**.

TEXTE DIN PIRAMIDE — sunt inscripții cu care faraonii împodobeau pereții interiori ai

piramidelor. Ele cuprind formule rituale, descântece, rugăciuni, imnuri secrete și descrierea ritualurilor înmormântării faraonului. Printre acestea, textele inițiatice sunt foarte importante, deoarece cuprind anumite cunoștințe secrete pe care faraonul mort le va folosi spre a-și ușura soarta de dincolo, când va fi și el judecat, ca orice muritor, deși, socotit ca fiu de zeu sau chiar zeu întrupat, el nu avea nevoie de inițiere spre a intra în Paradis. Unele texte îl prezintă pe faraon ca fiind un astru, o stea care se așează după moarte la locul său, printre stelele cerului. Faraonul își păstrează puterea de conducător al poporului său și după moarte, fiind socotit nemuritor. *Textele din piramide* sunt cele dintâi izvoare scrise, cuprinzătoare ale istoriei religiei egiptene (mileniul II, III și IV î.Hr., când se construiesc marile piramide). Continuarea acestor texte din piramide se află în *Textele din sarcofage*, scrise în interiorul sarcofagelor și cuprinzând formule, rugăciuni și sfaturi pentru viața viitoare (mileniul al II-lea î.Hr.). Textele cele mai importante din sarcofage privesc judecata sufletelor celor morți. Pe baza acestor texte extrase din sarcofage s-a alcătuit, în decursul mileniului II î.Hr., *Cartea morților*, cuprinzând tradiții religioase foarte vechi, unele de la începutul istoriei Egiptului (mileniul al IV-lea î.Hr.), precum și formule magice care trebuiau rostite de sufletele celor ce treceau în împărăția morților; scopul rostirii lor era de a-i îmbuna pe zei la judecata ce urma pentru fiecare suflet. Cartea morților se așeza lângă mumia mortului, la îngropare.

TEXTE DIN SARCOFAGE v. **Texte din piramide**.

TFILEN v. Talas.

THEOGONIA v. Teogonia.

THEOSIS — ideea îndumnezeirii omului, care stă în centrul doctrinei ortodoxe, fundamentată pe texte biblice și mai ales pe scrierile Sf. Apostol Pavel și Evanghelia Sf. Ioan. Întruparea Logosului a făcut posibilă îndumnezeirea omului (theosis), săvârșită însă de grația divină. Îndumnezeirea este însoțită de experiența luminii mistice, pe baza căreia Grigore Palama (sec. XIV) elaborează o teologie mistică a luminii taborice; v. **Isihasmul**.

THEOTIMOS — episcop al Tomisului și Sciției (392–402 d.Hr.). A predicat printre goții și hunii năvălitori, care-l numeau „zeul romanilor”; a fost prieten al Sf. Ioan Hrisostom. Un alt Theotimos e, în a doua jumătate a sec. V, apărător al credinței ortodoxe, așa cum s-a stabilit învățătura ei la Sinodul de la Calcedon (451) și pe care Theotimos o înfățișează, într-o scrisoare apologetică, împăratului Leon (DIVR).

THEOTOKOS (lat. *Dei genitrix*), *Născătoare de Dumnezeu* — dogmă mariologică ortodoxă, împotriva căreia s-au ridicat nestorienii care susțineau că Maria nu L-a născut pe Iisus-Dumnezeu, ci numai pe Iisus-Omul. Nestorie, ajuns patriarh al Constantinopolului (428), susține separarea totală a celor două naturi ale lui Hristos, cea divină și cea umană. El a fost condamnat la Sinodul ecumenic din Efes (431).

THOMAS A KEMPIS sau **TOMA DE KEMPIS** (1380–1471) — mistic german, originar din Kempen (din Renania — Germania), călugăr augustin; a scris celebra carte „*Imitatio Christi*” în care arată că mistica iubirii este

„o imitație a lui Hristos”; v. **Imitatio Christi**.

THORA v. Tora.

TIARA (lat. *tiaras* și *tiara*; gr. *διάρα* — *diara*) — pălărie fără margini (dreaptă sau ascuțită), coroană (cilindrică) purtată de regi; este în formă conică la regi perși, *tiara papală* sau mitra papală formată din trei coroane suprapuse, în formă de cilindru, decorate cu flori de crin stilizate.

TIBERIADA — lacul sau *marea Tiberiadei*, numită și *lacul Ghenizaret* (din cauza câmpiei Ghenizar, așezată în partea de apus a Iordanului, vestită pentru fertilitatea ei) sau *marea Galileii* (după numele provinciei Galileea, în care se află); s-a numit Tiberiada după numele orașului Tiberiada, clădit în partea de apus a lacului, de regele Irod Antipa (4–39 d.Hr.), tetrarhul Galileii, care-i dă acest nume în onoarea împăratului roman Tiberiu (14–37 d.Hr.). Pe malurile acestui lac se aflau, în vremea Mântuitorului, alte multe orașe, printre care Capernaum, Betsaida, Magdala etc., care-și trăgeau bogăția mai ales din apele pline de pești ale lacului, precum și din cultura măslinilor și a viței de vie. Aici și-a desfășurat Mântuitorul mare parte din activitatea Sa și Și-a ales dintre pescarii locului pe primii săi apostoli, ca să facă din ei „pescari de oameni” (Matei 4, 18–21); aici a potolit furtuna, certând vânturile (Matei 8, 23–27); aici a făcut minunea săturării celor cinci mii de oameni, înmulțind cinci pâini și doi pești; pe apele acestui lac a mers Iisus trecându-l cu piciorul, spre uimirea și spaima ucenicilor Săi (Matei 14, 15–34), care au recunoscut încă o dată dumnezeirea Lui. Lacul Tiberiada este străbătut de la nord la sud de râul Iordan. Din vechile cetăți de pe malurile

lui au rămas azi doar ruinele.

TICTOR — formă populară în Ardeal, pentru „ctitor“ (vezi inscripțiile bisericii din Sibiel, lângă Sibiu).

TIMOTEI — ucenic al Sfântului Apostol Pavel, căruia acesta îi trimite două Epistole (I și II), după ce îl hirotonise episcop la Efes. Eusebiu al Cezareei (+340) spune că acest Timotei a fost primul episcop al Efesului și a murit martir. Biserica îi face pomenire la 25 ianuarie. Conținutul celor două epistole este important pentru valoarea lor pastorală, cuprinzând sfaturi permanente valabile pentru slujitorii Bisericii și pentru credincioșii creștini. Este importantă, ca valoare documentară, referirea ce se face cu privire la cult și la ierarhia bisericească.

TIMPUL (*tempus, temporis* = timp, vreme) — este, ca și spațiul, o dimensiune a existenței cosmice, a lumii. În concepția creștină, timpul a fost creat o dată cu lumea: „*Mundus non factus est in tempore, sed cum tempore*“ („Lumea n-a fost făcută în timp, ci o dată cu timpul“) zice Fericitul Augustin. Hristos-Mântuitorul este nu numai întemeietorul Bisericii, ci și axa timpului, centrul istoriei religioase a omenirii. Înainte de El, istoria se îndrepta spre El, era așteptarea mesianică, după Întruparea Lui, a început „plinirea vremii“ (Galateni 4, 4). Deși invizibil, timpul a fost măsurat, concretizat, împărțit de om după măsura fixată de Dumnezeu la Facerea lumii (Facerea 1, 14, 5-31; 2, 2), în diviziuni și subdiviziuni succesive, în care să se încadreze atât viața sa gospodărească, materială, cât și cea religioasă (spirituală). Această măsurare și divizare a timpului este cuprinsă în *Calendar* (v. **Calen-**

dar). Sistemul de împărțire a timpului din *calendarul civil* (ani, luni, săptămâni, zile) a fost adoptat de Biserică în *calendarul ei liturgic sau bisericesc*. Dar, spre deosebire de *anul civil*, care începe la 1 ianuarie, *anul bisericesc* începe la 1 septembrie, pentru că, după tradiția moștenită din Legea Veche, în această zi, care era și începutul anului civil la evrei, a început creația lumii și tot în această zi și-ar fi început Mântuitorul activitatea Sa publică, atunci când a citit în sinagogă cuvintele profetului Isaia (cap. 61, 1-2), care profetea despre Iisus: „Duhul Domnului este peste Mine, pentru că M-a uns să binevestesc săracilor... să vestesc *anul plăcut Domnului*“ (Luca 4, 18-19). La *romano-catolici*, anul bisericesc începe cu prima duminică din Advent (*Adventus*), adică cea mai apropiată de 30 noiembrie, deci cu aproximativ patru săptămâni înainte de Crăciun. Prin *intocmirea anului bisericesc*, Biserica a fost preocupată să asigure și să perpetueze *prezența spirituală*, nevăzută, dar *reală*, a Mântuitorului în mijlocul credincioșilor, după cum El a făgăduit înainte de a Se înălța la cer: „Iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului“ (Matei 28, 20). *Această realitate* e vie în tot *anul liturgic* prin sărbătorile, posturile, pomenirile morților și diferitele orânduiri și așezăminte de cult ale Bisericii și prin toate slujbele bisericești care se succed și revin într-o anumită ordine, în fiecare an, lună, săptămână și zi, în cadrul cărora se scurge viața oamenilor. În aceste patru cercuri concentrice ale timpului, Biserica încadrează în suflul harului divin și sfințește, prin rugăciune continuă, întreaga viață a credinciosului, în împrejurările ei cele mai

importante. Ca mijloc de comemorare a vieții și activității răscumpărătoare a Mântuitorului, *anul bisericesc ortodox* a pus în centrul său sărbătoarea Sfintelor Paști, în jurul căreia gravitează cele trei mari perioade sau timpuri liturgice care grupează sfintele slujbe ale întregului an, și anume: perioada Triodului, perioada Penticostarului, perioada Octoiului (prepas-cală, pascală și postpascală). Fiecare din acestea cuprinde un anumit număr de săptămâni. Timpul sau *perioada Triodului* ține de la *Duminica Vameșului și fariseului* (cu trei săptămâni înainte de începutul postului) până la *Duminica Paștilor*. Primele trei săptămâni sunt pregătitoare pentru Postul Paștilor, care ține șapte săptămâni. *Perioada Triodului* este o comemorare și o reprezentare a activității arhieresti a Mântuitorului. Ca Mare Preot, El aduce jertfă, dându-Se jertfă pe El Însuși prin Patimile și Moartea Sa pe Cruce. *Timpul Penticostarului* este intervalul dintre Duminica Paștilor și Duminica întâi după Rusalii, numită și Duminica tuturor sfinților (opt săptămâni). Această perioadă celebrează *timpul dintre Învierea și Înălțarea lui Iisus* la cer, urmată de Pogorârea Duhului Sfânt (Rusaliile), ziua întemeierii Bisericii creștine. *Timpul Octoiului* ține tot restul anului, adică de la sfârșitul perioadei Penticostarului, până la începutul Triodului. Este perioada cea mai lungă, care durează 40-46 de săptămâni, în funcție de data Paștilor. În centrul acestei perioade stă Nașterea Domnului, urmată de Bobotează. La început, aceste două sărbători se țineau în aceeași zi. *Perioada Octoiului* celebrează evenimente dinainte de venirea Mântuitorului, precum și activitatea profetică

sau învățătoarească a Mântuitorului, până în ajunul Patimilor Sale. Cea mai importantă dintre cele trei misiuni (de profet sau învățător, de arhieru sau Mare Preot și cea de Împărat sau de biruitor al păcatului și al morții) este activitatea Sa de Arhieru; de aceea, celebrarea liturgică a Patimilor și Învierii Domnului rămâne centrul vieții lui Hristos în Biserică și înima întregului an bisericesc. Astfel, *întregul cult* al Bisericii, în diferitele lui manifestări, are un *caracter pascal*. *Anul bisericesc ortodox* reînnoiește în cadrele timpului istoric și ale experienței umane, viața cu Hristos și în Hristos; prin el se realizează un fel de prelungire a Întrupării și vieții istorice a Mântuitorului, prin mijlocirea căreia Acesta continuă să trăiască în Biserică de-a pururea, în viața credincioșilor, așa cum trăia odinioară pe pământ. Pe lângă marile sărbători închinare Mântuitorului, în cursul anului bisericesc există și *ciclul sărbătorilor mineale* (ciclul sanctoral sau mineal), cuprins în *Sinaxar sau Minologhiu*, care comemorează șirul sfinților pomeniți în fiecare zi, din cele douăsprezece luni ale anului calendaristic, începând cu septembrie și terminând cu august. Fiecare an nou din viața Bisericii este, astfel, o istorie a economiei mântuirii în rezumat, reînnoită prin rânduiala liturgică, iar fiecare zi liturgică este o *feria* (sărbătoare) deschisă spre eshatologie. Acestea caracterizează *timpul eshatologic* sau *eclesial*, timpul sfințit, timpul liturgic, spre deosebire de *timpul istoric* (v. **Ziua liturgică, Săptămâna liturgică**). Formula „În vremea aceea” (*in illo tempore*), de la începutul fiecărei pericope evanghelice, care se citește la Liturghie, reprezintă timpul sfințit, veșnicul prezent

(acum) din dimensiunea liturgică a timpului.

TIMPURILE LITURGICE v. **Timpul**.

TINDA v. **Pronaos**.

TINTINABUL v. **Potir**.

TIPIC sau **TIPICON** (gr. τυπικόν, τό — *tipicon*, de la gr. τύπος, ὁ — *tipos* = formă, chip, formular, normă; slv. *tipiku*) — adică *rânduiești*, forme și formule verbale fixe și stabile, consfințite de Biserică, după care se săvârșește cultul divin public. Cartea care cuprinde regulile stabilite pentru săvârșirea serviciului divin în biserică se numește *Tipic*. Tipicul cuprinde două părți: *partea întâi* prezintă rânduiala serviciului divin al celor 7 Laude și al Sfintei Liturghii pe întreg anul bisericesc, iar *partea a doua* cuprinde rânduielele de slujbă ale Sfintelor Taine și ale ierurgiilor principale, mai frecvente în activitatea sacramentală a slujitorilor bisericești din enorii, precum și indicații asupra unor practici mai mărunte din domeniul cultului (aprinderea luminilor în biserică, tragerea clopotelor și toaca, rânduiala cădirilor etc.), precum și practici rituale (ca scoaterea Sfintei Cruci din altar în mijlocul bisericii, la Denia celor 12 Evanghelii din Săptămâna Patimilor ș.a.); pe lângă regula săvârșirii slujbei religioase a unei sărbători din cursul anului, Tipicul arată și modul cum se poate săvârși ea, când coincid două sau mai multe sărbători într-o zi; de asemenea arată și cum se pot combina slujbele divine din alte cărți bisericești: Octoih, Minei, Triod. Izvoarele Tipicului sunt Sf. Scriptură și Sf. Tradiție. Întocmirea Tipicului, așa cum se află azi în Biserica Ortodoxă, a început din epoca Bisericii primare, fiind orânduit în linii mari de Sfintii Apostoli, în sec. I. Dezvoltându-se în timp

ritualul serviciilor divine, s-a simțit nevoia stabilirii unor reguli pentru săvârșirea uniformă a cultului divin. Această lucrare de întocmire a Tipicului a început de prin sec. III, când cuviosul Hariton Mărturisitorul a stabilit un Tipic (270), continuat în sec. IV de Eftimie cel Mare și Teoctist. În sec. V-VI este completat de Sf. Sava, egumenul unei mănăstiri din Palestina. În veacurile următoare, *Tipicul* a fost revăzut și îmbunătățit, la început de către Sofronie, patriarhul Ierusalimului (sec. VII), iar în sec. VIII contribuie la completarea lui Cosma Melodul, episcop de Maiuma (+743) și Ioan Damaschin(+749); în sec. IX, ieromonahul Marcu, starețul mănăstirii Sf. Sava din Ierusalim, a adăugat câteva capitole cu rânduielele privitoare la pomenirea mai multor sfinți în aceeași zi (rânduielele numite „*Capetele lui Marcu*”). Tot în acest secol, Teodor Studitul (de la mănăstirea Studion din Constantinopol) l-a îmbogățit și l-a introdus în mănăstirile din jurul Constantinopolului. Lucrarea de întocmire a Tipicului s-a încheiat abia în sec. XVI, când ieromonahul Ioasafat din Nauplia tipărește primul Tipic (1556) în limba greacă, cu titlul: „*Tipiconul Sfântului Sava, precum era cunoscut și mai înainte*”. La români, primul Tipic a fost tipărit la Iași, în 1816, cu titlul: „*Tipicul cel mare sau mănăstiresc*”. În 1976, când s-a tipărit prima ediție a Tipicului, după 50 de ani de la ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rangul de Patriarhie, s-a avut în vedere ca această ediție, redactată de o comisie de specialiști, să dea Bisericii un Tipic uniform, „un îndreptar pentru săvârșirea acțiunii de uniformizare a săvârșirii sfintelor slujbe, în toate ținuturile locuite de drept-credincioșii ortodocși

români”.

TIPIC ICONOGRAFIC — adică un program sau sistem după care trebuie să se călăuzească pictorii bisericești în zugrăvirea fiecărui compartiment din interiorul unei biserici. Acest Tipic s-a format în timp și a variat după epoci și regiuni, în funcție de varietatea tipurilor arhitectonice, de suprafața de pictat, de dimensiunile bisericilor. Izvorul de inspirație al picturii bizantine a fost totdeauna istoria biblică; fiecare parte a decorului iconografic are un substrat teologic, o intenție simbolică. După sec. IX, se formează treptat un program iconografic care va deveni obligatoriu pentru toți pictorii, și ale cărui reguli vor fi înscrise în *Erminiile* zugravilor. Marii mistici și tâlcuitori ai cultului ortodox au arătat că *distribuirea picturii* în ansamblul iconografic al bisericii trebuie să fie *determinată de rolul sau funcția fiecărei părți a bisericii* în cult și de semnificația simbolică a acestei părți. În viziunea mistagogilor creștini, Biserica văzută este imaginea materială a Bisericii nevăzute din ceruri, formată din sfinți și îngeri, iar sfintele slujbe care se săvârșesc nu sunt decât copii și reprezentări văzute ale cultului spiritual adus neconținut lui Dumnezeu de către Biserica triumfătoare din ceruri. O imagine a acestei Biserici cerești trebuie să ne-o dea, în chip sensibil, în ansamblul ei arhitectural și pictural, biserica-locas. Astfel *turlaceamarea* (cupola) de deasupra naosului, care prin înălțimea ei este cea mai aproape de cer, va *înfățișa prin pictură Biserica cerească*, adică pe cei mai apropiați de Dumnezeu, cei care L-au slujit în lume și s-au jertfit pentru credință (sfinții profeți, apostoli și evangheliști),

care L-au vestit în lume și stau în preajma lui Hristos-Dumnezeu. De aceea, pe bolta turlei mari e pictat Hristos, și în cercuri ordonate coboară imaginile îngerilor, apostolilor, iar la baza turlei stau Sfinții Evangheliști. *Altarul*, cea mai tainică și sfântă încăpere, simbol al cerului în care a intrat Hristos, transfigurat prin Înviere, va fi pictat cu chipuri ale Bisericii triumfătoare, cele mai apropiate de altarul ceresc (ca Maica Domnului pictată pe bolta altarului) și persoane care au avut rol în alcătuirea cultului și slujirea Sfintei Liturghii: mari ierarhi, autori de Liturghii, diaconi slujitori, scene istorice și simbolice din istoria sfântă a Vechiului Testament și a Noului Testament, în legătură cu Liturghia etc. *Naosul* rezervat credincioșilor, imagine a vieții pământești, va reprezenta în pictură viața, activitatea și Patimile Domnului și ale sfinților Săi, pe pământ, înainte de a fi proslăviți în ceruri. *Pronaosul*, ca poartă și anticameră a bisericii, va reprezenta în pictura sa chipurile celor care luptă să câștige mântuirea: ctitori, voievozi, arhierei, pustnici și călugări, precum și scene care să instruiască pe credincioși despre ce este biserica și cum stăm în ea. *Suprafața exterioară* a zidurilor (ca la bisericile din Bucovina) va fi pictată cu chipurile acelor care n-au făcut parte din Biserica lui Hristos, dar au trăit pentru aceasta: dreptii și profeții Vechiului Testament, filozofi păgâni care au contribuit la pregătirea sufletească a omenirii, pentru a-L primi pe Hristos (E.B. LG, 1993, p. 410–562).

TIPICA sau **PSALMI TIPICI** (Ps. 102, 145) — se cântau odinioară, ca și cei antifonici, în întregime la Liturghie; azi se mai cântă întregi numai la Obedniță (Prânzânda), în mănăstiri.

Din ei au mai rămas azi doar câte un verset (primul verset din Ps. 102); v. **Obednița**.

TIPICONALE, *semne tipiconale*; v. **Sărbători**.

TIPICUL CEL MARE — colecție de reguli monahale atribuite Sf. Sava (sec. V-VI), organizatorul vieții monahale palestinienne și întemeietorul mănăstirii Sf. Sava, de lângă Ierusalim.

TIPLOTA — mic vas de metal, ce stă la proscomidar și în care se încălzește apa, care, după săvârșirea Sfintei Jertfe, se toarnă în potir, înainte de împărtășirea preotului. Această apă caldă se numește „căldură”; ea simbolizează căldura sângelui care a curs pe cruce din Trupul Domnului, și apa amestecată cu sânge când a fost împuns cu sulița; simbolizează și credința caldă cu care trebuie să ne împărtășim, dar și căldura Sf. Duh, așa cum se spune în formula de binecuvântare a apei calde care se toarnă în potir: „Căldura credinței Sfântului Duh...”; v. **Teplota**.

TISMANA — mănăstire în jud. Gorj, datând din sec. XIV, întemeiată de călugărul Nicodim (venit la noi din Prilep-Serbia), în vremea lui Vladislav-Vodă Basarab (1364-1372). După cum arată inscripția, mănăstirea a fost construită întâi în lemn; zidirea s-a făcut de Radu-Negru Basarab (1373-1384), iar acoperișul de plumb a fost pus de Neagoe-Vodă Basarab (1512-1521). Fiind distrusă de turci, a fost refăcută de Matei Basarab (sec. XVII), care „a înzestrat-o cu clopote, sfeșnice și altele” drept mulțumire că aici s-a adăpostit contra trupelor trimise de Leon-Vodă (1633-1654). La sfârșitul sec. XVIII, turcii au distrus-o complet, dar a fost refăcută la 1798; a mai fost restaurată în sec.

XIX, de vreo două ori, fiind distrusă de un incendiu; ceea ce este azi mănăstirea Tismana se deosebește mult de ceea ce a fost forma ei inițială; în pictura votivă sunt redată însă portretele tuturor domnilor care au contribuit la continua ei renaștere. Astăzi Tismana este mănăstire de maici.

TITULI — denumire pentru acele case ale creștinilor bogați din epoca romană, case spațioase cuprinzând o sală vastă, dreptunghiulară, în care se strângeau creștinii pentru săvârșirea cultului, în primele veacuri, până în sec. IV, când, dându-se libertate creștinismului (Edictul de la Milan, 313), au început a se construi primele basilici creștine, ca locașuri proprii pentru cult.

TOACA (gr. σήμαντρον, τό — *simantron*; lat. *signum*, *signaculum* = instrument cu care se dă semnalul) — instrument sonor, folosit în bisericile ortodoxe, și mai ales în mănăstiri, pentru a anunța începerea slujbelor religioase. Începând din sec. IV, după ce creștinismul a devenit o religie liberă, slujbele religioase se anunțau prin clopotei sau trâmbiță (ca în Vechiul Testament) și direct prin bătăi în ușă, cu un ciocan de lemn. În locul acestora a rămas toaca, de lemn sau fier. Toaca este de trei feluri: toaca mică, toaca mare și tochița. Toaca de lemn este formată dintr-un ciocan de lemn și o scândură, pe care se bate cu ciocanul, după o anumită cadență. Toaca mică de lemn este portabilă, spre deosebire de toaca mare și de tochița de fier, care sunt fixate de clopotniță, ca și clopotele. Toaca mică de lemn și tochița sunt folosite la bisericile mănăstirești și la catedrale. Ea se bate la începutul fiecărei slujbe, într-o singură stare, ocolindu-se biserica seara

și dimineața, cu opririle și închinăciunile covenite, în cele patru laturi ale bisericii: întâi se bate în fața bisericii, apoi în latura de miazăzi, de răsărit, de miazănoapte și din nou în fața bisericii (la sărbători, sâmbătă seara și duminică dimineața, la praznice împărătești și la sfinți cu Polieleu). În noaptea Învierii toaca se bate împreună cu clopotele.

TOATĂ SUFLAREA — este numele unei teme iconografice care se pictează pe bolta turlei de sud, în bisericile care au două turle pe pronaos. Tema inspirată din Ps. 148 înfățișează pe Iisus Hristos așezat pe tron, înconjurat de îngeri și cercuri de sfinți de toate categoriile; la unele biserici se adaugă într-un cerc, la marginea acestei scene, chipuri de animale domestice, de toate felurile, precum și pomi, munți, dealuri, soarele și luna, ilustrându-se astfel participarea lumii, a naturii și a întregii firi create, la proslăvirea lui Dumnezeu, alături de oameni și sfinți: „Lăudați pe Domnul din ceruri... lăudați-L pe El toți îngerii Lui... toate puterile... soarele și luna... toate stelele și lumina... Lăudați-L pe El, cerurile cerurilor... Să laude numele Domnului, că El a zis și s-au făcut, El a poruncit și s-au zidit. Lăudați pe Domnul toți cei de pe pământ... focul, grindina, zăpada... viforul... munții... dealurile, pomii cei roditori... fiarele și toate animalele... și păsările... împărății pământului și toate popoarele...” (Ps. 148)... „*Toată suflarea să laude pe Domnul!*” (Ps. 150).

TOCHIȚA v. **Toaca**.

TOIAGUL PĂSTORESC v. **Cârja arhierescă**.

TOLSTOENISMUL — doctrină formulată de Lev Tolstoi, mare prozator rus (sec. XIX),

care, pornind de la doctrina creștină, predică un moralism abstract. Argumentând cu fapte, el critică creștinismul istoric (cu toate luptele lui sângeroase). Creștinismul lui Tolstoi se bazează numai pe învățătura morală a Mântuitorului; Tolstoi nu recunoaște și nu admite doctrina Lui tainică, mistică. Tolstoi nu admitea libertatea omului și nu vedea rădăcina răului în natura umană, în voința lui, ci în conștiință. Pentru a birui răul nu e nevoie de ajutorul divin, de harul divin, ci doar de o schimbare a conștiinței. Pentru Tolstoi, Iisus Hristos nu era Răscumpărătorul și Mântuitorul, El era doar Marele Învățător și Îndrumător al vieții omului, cel care i-a dat legile și poruncile morale. Tolstoi considera că astfel era ușor de realizat creștinismul în viață, pentru că e mai la îndemână și mai înțelept să trăiești potrivit legii morale a dragostei, decât a urii. Creștinismul, zicea Tolstoi, nu s-a realizat în practică din cauza teoretizărilor și comentariilor teologice, care au căutat să concentreze toată atenția asupra lui Iisus Însuși, bazând totul pe puterea Lui și a grației divine. Concepând astfel creștinismul, Tolstoi zdruncină toate temeliile Bisericii creștine. El avea dreptate când cerea împlinirea în viață, trăirea poruncilor lui Hristos, dar greșea când credea că era ușor de îndeplinit aceasta numai cu ajutorul unei conștiințe luminate, dar fără ajutorul Mântuitorului și harul Sf. Duh. Cerând omului acest efort, Tolstoi a lunecat în „maximalismul moral” (susținut de secta montanistă care existase în Frigia, în sec. II), pe care n-a avut însă puterea să-l realizeze el însuși. Tolstoi acuza de imoralitate societatea pentru că nu renunța la proprietate, pentru că folosea tehnica

modernă, pentru că oamenii mâncau carne, fumau etc. De altfel, aceste principii critice prin care denunța păcatele și înfiera caracterul necreștin al societății și al culturii timpului său, le-a predicat Tolstoi la vârsta bătrâneții, când s-a retras din viața socială, aristocratică, în care trăise și căreia îi aparținea prin naștere, trăindu-și ultimii ani în austeritate și simplitate, alături de țăranii de pe moșia sa de la Iasnaia Poliana.

TOMA — unul dintre cei 12 Apostoli, galileean, chemat de Iisus; Toma este acela care, în ziua Învierii Domnului, fiindcă nu l-a văzut când Acesta S-a arătat Apostolilor, s-a îndoit de Învierea Lui; el a crezut numai când a văzut și a pipăit cu mâinile lui, urmele cuielei. Lui Toma i-a zis Iisus: „Pentru că M-ai văzut, ai crezut. Fericiți cei ce n-au văzut și au crezut!” (Ioan 20, 29).

TOMA DE KEMPIS; v. **Thomas a Kempis**, *Imitatio Christi*.

TOMA D'AQUINO (1225–1274) — promotor al filozofiei scolastice, bazată pe opera lui Aristotel, scrie vestita sa lucrare „*Summa theologiae*”, în care caută să îmbine doctrina teologiei catolice cu filozofia lui Aristotel (mare filozof grec, sec. IV î.Hr.), care era o sinteză de filozofie stoică și știință, cu nuanță de misticism astral. Lucrarea lui Toma d'Aquino caută o armonie între religie și știință, înclinând spre raționalism.

TONSURA — raderea părului din creștetul capului, caracteristică clericilor catolici.

TORA-TORAH, LEGEA — cartea sfântă de bază a religiei mozaice în care este cuprins *Pentateuhul* (cele cinci cărți ale lui Moise: Facerea, Ieșirea, Leviticul, Numeri și

Deuteronomul), cât și cărțile profetice și hagiografice. *Tora scrisă* cuprinde cele 39 de cărți sacre, canonicе, fixate de canonul biblic iudaic, la care fariseii au adăugat și *Tora orală* (*Mişna* și *Talmudul*), care e tot de inspirație divină, dar a fost fixată în scris mai târziu. Saducheeii nu au acceptat Tora orală, ci numai pe cea scrisă de Moise (Pentateuhul), cărțile profetice și hagiografice. Rabinii iudei considerau Tora nu numai o carte sfântă, ci un fel de ființă divină, care a fost creată de Dumnezeu cu două mii de ani înainte de creațiune. Rolul acestei cărți a fost de sfătuitor al lui Dumnezeu Însuși. Așa gândeau și musulmanii despre Coran; v. **Judaism**.

TORAT-HAIM („Cartea Vieții”) — denumire în limba ebraică pentru *Biblie*.

TOTEM — zeitate reprezentată printr-o plantă sau animal, în care popoarele primitive credeau că e întrupat sufletul unui strămoș al tribului respectiv și de aceea îl adorau, i se închinau.

TOTEMISM — credință în *totem* (strămoș), este o formă inferioară de religiozitate. Ea constă în credința unor popoare primitive că sufletele strămoșilor erau întrupate în plante sau animale și de aceea, între un grup de oameni și unele specii de animale, păsări sau reptile, considerate ca totem, există o legătură de rudenie. Această legătură dă naștere la anumite interdicții cu caracter alimentar și matrimonial. Una dintre aceste interdicții, numită *exogamă*, prevede obligația pe care o au membrii unui clan de a se căsători numai cu membrii altui clan. Căsătoria între membrii aceluiași clan este interzisă, deoarece sunt socotiți rude între ei, fiind descendenții unui totem (strămoș) comun.

Totemismul a fost considerat o formă particulară a cultului strămoșilor. Eliberate de trup, sufletele strămoșilor rămân în legătură cu cei vii. Uneori se întrupează într-un descendent sau se instalează în câte un obiect din casa în care a locuit. Ca și spiritele naturii, spiritele morților nu au nici o legătură cu ființa supremă, „Zeul suprem” care rămâne inaccesibil atât spiritelor celor morți, cât și celor vii.

TRADIȚIE, SFÂNTA TRADIȚIE — este alături de Sfânta Scriptură al doilea izvor de învățătură al Bisericii. Sfânta Tradiție sau *Predania* este mai veche decât învățătura scrisă, adică Vechiul și Noul Testament. Sfânta Scriptură a luat din Sfânta Tradiție esențialul și l-a fixat în scris, dar aceasta a continuat să se amplifice prin interpretări la textele sfinte și să se transmită oral mai departe. Tradiția, predania sau învățământul oral există în vremea Sfinților Apostoli, alături de Sfânta Scriptură, așa cum menționează și Sf. Apostol Pavel: „... fraților, stați neclintii și țineți predaniile pe care le-ați învățat, fie prin cuvânt, fie prin epistola noastră” (II Tesaloniceni 2, 15). Această „predanie”, numită „Tradiție apostolică”, este învățătura pe care apostolii au primit-o chiar de la Iisus Hristos, direct, și au transmis-o, la rândul lor, ucenicilor, preoți și episcopi, pe care i-au rânduit, întemeind biserici. Sfintele Evanghelii, Faptele Apostolilor și Epistolele care formează Noul Testament au fixat în scris parte din această Tradiție. După epoca apostolică, Tradiția apostolică s-a amplificat, luând numele de *Tradiția bisericească*. Această tradiție, fixată în scris, cuprinde scrierile Sfinților Părinți, dogmele și canoanele formulate de Sinoadele ecumenice,

cultul bisericesc. Orice învățătură dogmatică trebuie să-și aibă temeiul atât în Sfânta Scriptură, cât și în Sfânta Tradiție.

TRANSCENDENT (lat. *transcendo*, -ere = a trece pe deasupra) — a trece înălțându-se, a trece dincolo, a călca (a trece peste hotarele legilor, peste tot ce depășește realitatea, tot ceea ce, după Kant, iese din experiența simțurilor, depășește principiile cunoașterii, adică dincolo de materie, de „lucrul în sine”); omul a păstrat amintirea cunoașterii paradisiace, a păstrat un dor, o dragoste și legătură între ele și Dumnezeu și care nu se păstrează decât prin puterea harului; Dumnezeu participă prin har la acest *act sinergic* care face din religie o *lucrare teantropică* (de îndumnezeire a omului), ce se manifestă intern, prin credință și, extern, prin acte morale și de cult; v. **Sinergie**.

TRANSCENDENTALISM — curent inițiat de R.W. Emerson (1836), cugetător și eseist american, de nuanță mistic-panteistă; pe plan practic, el propunea autoperfecționarea morală, pentru îndreptarea societății și combaterea inegalităților sociale, generate de capitalism.

TRANSCENDENȚA — transcendență divină, „sfințenia”, ca aspect fundamental al ființei divine atotputernice, înefabile (în prezentarea Vechiului Testament).

TRANSEPT — este, în arhitectura interioară a bisericii, nava transversală care se transpune orizontal pe nava sau navele longitudinale, formând un naos în formă de cruce.

TRANSFIGURARE — procesul de schimbare al unui aspect al realității într-o nouă înțelegere; v. **Schimbarea la Față a Domnului, Preobrezania**.

TRASMIGRAȚIE (lat. *transmigratio*, trans-

migro, -are = a trece dintr-un loc într-altul) — în religiile orientale este credința în trecerea sufletelor dintr-un corp în altul, după moarte; reîncarnarea, metempsihoza.

TRANSSUBSTANȚIERE — schimbarea unei substanțe în alta; termen religios pentru explicarea Tainei Euharistice de transformare a pâinii și vinului euharistic, în Trupul și Sângele Domnului, (de transsubstanțiere) în timpul Sfintei Liturghii.

TRAPEZA (gr. τράπεζα, ἡ — *trapeza*, *i* = masă, mâncare) — masa călugărilor într-o mănăstire; sala de mese, sufrageria; trapezaria (lat. *refectoriu* de la *refectio* — mâncare; gr. τραπεζαρία, ἡ — *trapezaria*).

TRAPIST, TRAPIȘTI — membru al organizației monahale create în mănăstirea *La Trappe* din Normandia (nordul Franței), în 1665, de către bogatul canonic Armand Jean Bouthillier de Rancé, abatele (starețul) mănăstirii; acesta imprimă aici un stil de viață foarte riguros: munca în tăcere, post, rugăciune. Accentuând rigorile vieții călugărilor cistercieni (din care s-au desprins ca ramură), *trapiștii* au fost numiți și „cistercieni reformați”. (*Cistercienii* — ordin monahal francez, întemeiat de Robert, călugăr benedictin, în regiunea Cistercium-Franța, în 1098; principiile de viață ale ordinului erau foarte severe, dar au fost depășite de *trapiști*).

TRĂCHEARILE — termen denumind „diche-rul” și „tricherul” folosit în *Pravila Mare*, gl. 53 (ed. Acad. p. 104); v. **Dichere**, **Trichere**.

TREBNİK — denumire slavă pentru *Molitvelnic* (Molitifelnic, Trebnic); v. **Molitifelnicul**.

TREFLAT — plan cu trei abside, în arhitectura bisericească, altar, sâmurile bisericii.

TREFOLOGHIU v. **Antologhiu**.

TREI IERARHI — Sfinți Trei Ierarhi: Vasile, Grigorie și Ioan, pe care Biserica Ortodoxă îi sărbătorește la 30 ianuarie, au meritat această cinste, atât pentru viața lor sfântă, cât și pentru contribuțiile lor la progresul și întărirea Bisericii creștine pe plan doctrinar și social. **SFÂNTUL VASILE CEL MARE** (330–379) a fost un mare păstor al Bisericii, ca preot, episcop și mitropolit în Cezareea Capadociei, de unde era originar. Având o cultură aleasă, însușită la școlile din Cezareea, Constantinopol și Atena, el a fost și un mare scriitor, îmbogățind literatura patristică cu o vastă operă, cuprinzând scrieri: *dogmatice* („Despre Sfântul Duh” etc.), *moral-ascetice* („Regulile vieții monahale”, „Despre credință”, „Despre judecata lui Dumnezeu” etc.). *Omilii și Cuvântări* cu diverse teme (exegheză la Psalmi, la Hexaimeron), *teme moral-pedagogice* („Contra beției”, „Despre invidie”, „Către tineri” etc.), *panegirice* („cei 40 de tineri din Sevasta” ș.a.), *liturgice, canonice, scrisori*; dintre acestea, cea mai importantă: „Liturghia” care-i poartă numele, și care, alături de „Liturghia” Sfântului Ioan Gură de Aur și „Liturghia Darurilor mai înainte sfințite” a Sf. Grigore Dialogul (sec. VI), alternează în cursul anului bisericesc, în slujbele Bisericii (așa cum e prevăzut în Liturghierul Bisericii Ortodoxe). Sf. Vasile cel Mare a fost un organizator al cultului și al monahismului creștin; el este primul dintre cei trei mari ierarhi și dascăli ai lumii creștine. Sf. Vasile este pomenit singur la 1 ianuarie (Sf. Vasile), când se slujește Liturghia sa și se citesc „Molitvele” Sf. Vasile. **SFÂNTUL GRIGORIE DE**

NAZIANZ (330–390) este prăznuit la 30 ianuarie, la Sfinții Trei Ierarhi și singur, la 25 ianuarie. A fost legat de Sf. Vasile cel Mare cu o puternică prietenie, studiind împreună la aceleași școli și însușindu-și, ca și acesta, o vastă cultură. Sinoadele III și IV ecumenice i-au atribuit titulatura de „Teologul” pentru competența cu care a aprofundat și a formulat dogma ortodoxă despre Dumnezeu și Sfânta Treime, folosind „metoda” îmbinării elementelor Revelației și Tradiției, cu idei și demonstrații filozofice, doctrină cuprinsă în numeroase scrieri și în ciclul de „Cuvântări teologice”. Dintre numeroasele sale lucrări amintim: „Cântările panegirice” (în cinstea sfinților), Cuvântări necroloage, Cuvântări ocazionale („Despre fugă”, un adevărat tratat despre preoție, argumentând de ce a părăsit preoția, deși fusese hirotonit). De la el a rămas și o valoroasă *operă poetică* cu conținut moral-dogmatic (poeme teologice, poeme istorice etc.), aproximativ 507 poezii, unele cu caracter autobiografic. Sf. Grigorie de Nazianz — Teologul — a rămas în literatura patristică un mare scriitor și *creatorul poeziei creștine*, un mare orator, predicator și păstor sufletesc cu o conștiință de înaltă exigență, ceea ce l-a făcut în cele din urmă să părăsească preoția și, revenit la Arianz, unde s-a născut, aproape de Nazianz, să se dedice rugăciunii, studiului și poeziei. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR (354–407), născut în Antiohia, dintr-o familie creștină, este educat de mama sa Antuza, care, rămasă văduvă la 20 de ani, îi închină copilului toată grija, până la sfârșitul vieții ei. Ioan studiază cu dascăli vestiți din Antiohia și se dedică de tânăr ascetismului și castității, fiind

preocupat de problemele monahismului. Scrie mult pe această temă, printre care și vestita sa carte *Despre preoție*. Considerând prea înaltă misiunea de preot, el acceptă cu greu să se preoțească și de aceea se hirotonește târziu (386). El va fi 12 ani preot la Antiohia, remarcându-se prin viața de sfințenie și prin strălucitul talent de predicator și misionar, combătând ereziile, imoralitatea și căutând să-i familiarizeze pe ascultătorii săi cu adevărurile Sfintei Scripturi, face multă exegeză biblică. În anul 397 este numit patriarh al Constantinopolului, unde continuă același mod de predicare, combătând mai ales abuzurile și lăcomia clerului și făcându-se însuși exemplu de sobrietate și sărăcie, folosind tot prisosul pentru ajutorarea săracilor și bolnavilor din spitale. Predica sa inflăcărată se adresează, necruțătoare, tuturor straturilor sociale, fără a menaja rangul, ceea ce îi aduce mulți dușmani. În acest timp își scrie predicile cu caracter exegetic la: Epistolele pauline, Faptele Apostolilor, Psalmi și alte cărți ale Vechiului și Noului Testament etc. Trimite misionari la goții din părțile Dunării, în Tracia și estul Mării Negre. Fiind acuzat de episcopul Teofil al Egiptului că-i apără pe origeniști (discipolii lui Origen) fiindcă adăpostise pe unii dintre ei, fugiți din Egipt, Ioan este convocat la sinodul de la Stejar (lângă Calcedon), având împotriva sa și pe împărăteasa Eudoxia, care nu-i ierta spiritul critic din predici. Ca urmare, Ioan este depus din treaptă, dar după scurt timp este readus, cerut de poporul revoltat de asemenea hotărâre. Continuându-și activitatea în același spirit, i se înscenează din nou un proces (cu acuzația mincinoasă că a comparat-o pe Eudoxia cu Irodiada) și într-un alt sinod,

convocat tot de Teofil, Ioan este definitiv înlăturat și trimis în exil în Armenia (la Cucuz), unde îndură multe privațiuni și suferințe (foame, boală, sărăcie); de aici este trimis undeva pe malul răsăritean al Pontului, într-o localitate unde nu mai ajunge, căci moare pe drum din cauza frigului și oboselii (în ziua de 14 septembrie, anul 407), rostind ultimele cuvinte: „Slavă lui Dumnezeu pentru toate”. Suferințele îndurate de Ioan în timpul exilului sunt cunoscute din scrisorile trimise de el prietenilor din Constantinopol, Antiohia, dar mai ales din cele „17 scrisori către Olimpiada”, o diaconită văduvă, foarte pioasă și devotată Sfântului Ioan Gură de Aur. Vastitatea operei sale teologice o arată cele 18 volume cuprinse în Patrologia Migne, având o problematică variată: sute de omilii asupra Sfintei Scripturi, scrieri dogmatico-polemice, în care argumentează, împotriva ereticilor, deoiființimea Tatălui cu Fiul, Învierea lui Hristos, cuvântări la toate sărbătorile împărătești închinare Mântuitorului, cuvântări panegirice, cateheze, cuvântări la diverse teme moral-sociale, scrieri apologetice, ascetice, cu caracter doctrinar, moral-educativ. O carte clasică este tratatul său „Despre preoție”, luminoasă călăuză a preoțimii creștine din toate vremurile; normativă pentru Liturgia ortodoxă este „Liturgia Sfântului Ioan Gură de Aur”, care se săvârșește în Biserica Ortodoxă în cea mai mare parte a anului bisericesc. Sfântul Ioan a fost numit „Gură de Aur” (Chrysostom) pentru excepționalul său talent oratoric și de predicator. Este prăznuit de Biserica Ortodoxă împreună cu marii săi contemporani, Sfinții Ierarhi și dascăli ai lumii creștine, Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz (Teologul), în ziua

de 30 ianuarie (Sfinții Trei Ierarhi) și singur la 13 noiembrie.

SFINȚII TREI IERARHI — biserica fostei mănăstiri cu hramul Sfinții Trei Ierarhi (Trisfetitele), ctitorie a domnitorului moldovean Vasile Lupu, a fost zidită după 1635 și sfințită în 1639 de mitropolitul Varlaam. În arhitectura acestei biserici, monument de artă, se îmbină elementele vechi ale *stilului autohton moldovenesc* (bolți supraînălțate în turla cu bază stelară la exterior și bogate decoruri exterioare, rezultate din prelucrarea măestrată a materialelor de construcție), peste care s-au adăugat *influențe ale stilului bizantin* (evident în planul treflat sau drept al bisericilor), combinat, în Moldova, cu *elemente romanice și gotice*, care au dat stilului moldovenesc unele din caracterele sale specifice: *contraforții* care sprijină zidurile la exterior, *nervurile* de piatră ale bolților, tendința de *înălțare* a bisericilor, *elemente decorative* ale sculpturii în piatră (la uși și la ferestre); în secolul XVII, peste aceste elemente se adaugă influențe răsăritene de origine armeană, caucaziană și arabă, vizibile în înălțarea turelor și strâmtarea lor prin elemente de decor extern; *biserica Trei Ierarhi* concretizează mai ales aceste din urmă influențe, în neasemuitul său decor sculptural de piatră ce-i împodobește zidurile exterioare. Pictura bisericii s-a făcut, în 1641, de zugravi aduși din Rusia. În același an, la 13 iunie, au fost aduse și așezate aici *moaștele Sfintei Paraschiva*, care se aflau la Constantinopol și au fost răscumpărate de Vasile Lupu de la patriarhia din Constantinopol, prin plata datoriilor patriarhiei. Mănăstirea Trei Ierarhi a devenit un important centru de cultură,

întemeindu-se aici o Academie, „prima instituție cu elemente de învățământ superior din Moldova“, după modelul celor înființate de Petru Movilă la Kiev; aici se înființează și prima tipografie din Moldova (1640) și tot aici, în trapeza mănăstirii, s-a ținut *Sinodul de la Iași* (1642), care a aprobat „*Mărturisirea de credință*“, întocmită de mitropolitul Petru Movilă. Biserica Trei Ierarhi a devenit gropniță domnească, aici fiind înmormântați: Vasile Lupu (1661), soția sa Tudosca și fiii săi Ioan și Ștefăniță (1661). Tot aici au fost înhumate osemintele domnitorilor Dimitrie Cantemir, aduse din Rusia (1935) și Alexandru Ioan Cuza (1947), aduse din Germania.

TREIME — dogma creștină despre Sf. Treime ne învață că Dumnezeu este Unul după ființă și întreit ca Persoane: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Aceste trei persoane alcătuiesc Sf. Treime, taina de nepătruns cu mintea omenească, descoperită oamenilor prin revelația divină. Cele trei persoane divine sunt de-o ființă, egale, veșnice, dar nu sunt trei dumnezei, ci Unul singur, Tatăl, care se deosebește de celelalte persoane, întrucât El este Cel ce naște din veci pe Fiul și purcede pe Sf. Duh de la Tatăl. În același timp cele trei persoane se întrepătrund reciproc, fiind Una în Alta în chip neamestecat, printr-o singură ființă: Tatăl este în Fiul și în Sf. Duh, Fiul este în Tatăl și în Sf. Duh, iar Sf. Duh este în Tatăl și în Fiul. Această învățătură că Dumnezeu este Unul după ființă și întreit ca Persoană, fiind mai presus de puterea de înțelegere a minții omenești, ne-o însușim prin credință. Ea a fost descoperită omului prin Revelația divină și este cuprinsă în Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, Arătarea ei deplină

s-a făcut la Botezul Domnului, când Duhul Sfânt în chip de porumbel S-a pogorât asupra Sa, iar glasul lui Dumnezeu-Tatăl mărturisea din cer: „Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Care am binevoit“ (Matei 3, 15-17). Mântuitorul trimite pe apostoli să propovăduiască în numele Sfintei Treimi: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh“ (Matei 28, 19). Sf. Evanghelist Ioan zice: „Trei sunt care mărturisesc în ceruri: Tatăl, Cuvântul (Fiul) și Sf. Duh și Aceștia trei Una sunt“ (I Ioan 5, 7). În iconografia ortodoxă Sf. Treime este înfățișată astfel: Dumnezeu-Tatăl are chipul unui bătrân, cu barbă albă, lungă; alături de El, Iisus, amândoi așezați pe norii cerului, iar peste capetele lor planează Sf. Duh, în chip de porumbel. Sf. Treime, în reprezentare iconografică apare pe întreg teritoriul românesc, atât cu semnificația de hram creștinesc, dar și de simbol al unității naționale.

TREPTE sau **CÂNTAREA TREPTELOR** sau *Treptele antifonelor* (gr. οἱ ὀρθόδομοι — *anavatmoi*, gr. βαθμός, ὁ — *vutmos* = treaptă) — sunt niște tropare mai scurte, în serie, alcătuite din versetele unor psalmi sau din alte cântări biblice (din Vechiul Testament), pe baza cărora un imnograf a creat un nou text; de aceea ele sunt considerate niște cântări de treccre (intermediare) între cântările de origine biblică și cele de origine nouă cu text. Așa sunt antifonele celor 8 glasuri care se cântă la Utrenia de Duminică, compuse de Sf. Ioan Damaschin, pe baza Psalmilor 119-133 (120-134), care formează catisma a 18-a, numită și *cântarea treptelor* pentru că se cânta pe treptele de la intrarea templului din Ierusalim.

De aceea, aceste antifoane din Octoih se mai numesc și *Treptele antifoanelor*. Fiecare din ele cuprinde câte nouă tropare (stihiri) scurte, grupate trei câte trei, în trei antifoane pentru fiecare glas. Aceste antifoane se cântau alternativ de cele două coruri (strane), așa cum se cântă și azi în bisericile unde sunt doi cântăreți. În sens simbolic sau mistic, acestea s-au numit *trepte*, pentru că David arată în Psalmii săi: „suirea lui Israel din Vavilon către Ierusalim, iar a noului Israel, adică a noastră, suirea din păcat, către Ierusalimul cel ceresc, adică Raiul” (*Tipic bisericesc*, ed. IV, Cernica, 1925, p. 292).

TREPTILE ANTIFOANELOR v. **Trepte**. **TRIADICALE** sau *Troparele treimice* (gr. τὰ τριαδικὰ τροπάρια — *triadica troparia*) — troparele Sfintei Treimi (rugăciuni și imne) alcătuite în cinstea și spre slava Sfintei Treimi, sunt 12 tropare care încep cu „Căde-se (cuvine-se) cu adevărat”, care se cântă pe gl. II, după canonul treimic, la miezonoptica duminicii.

TRICHER v. **Dicher**.

TRIPHERUSA, *Panaghia Triherusa* (gr. παναγία τριχεροῦσα — *panaghia triherousa*) sau *Precista cu trei mâini* — o icoană de iconostas, foarte veche, care se află la Athos și este atribuită Sf. Ioan Damaschin, dar se crede că e un prototip rămas după o icoană pictată de Sf. Evanghelist Luca. După o legendă se spune că, după ce Sf. Ioan Damaschin a ținut cuvântările pentru apărarea icoanelor, iconoclaștii (dușmanii icoanelor) i-au tăiat mâna dreaptă (sau se spune că sirienii i-au tăiat-o, fiindcă făcea prozelitism în Siria). Mergând la Ierusalim a pus mâna tăiată pe

icoana Maicii Domnului și s-a rugat. Maica Domnului, a adus un vânt care a făcut să-i crească mâna la loc. De atunci s-a pictat o icoană a Maicii Domnului cu trei mâini. Icoana aceasta a fost adusă de la Ierusalim în Serbia, și apoi la Athos, la mănăstirea Hilandar (unde sunt călugări sârbi). La mănăstirea Lavra Pecerska (Kiev) este zugrăvit Sf. Ev. Luca, pictând această icoană (E.B. LG, ed. 1993, p. 537). Acest tip de icoană n-a fost canonizat de Biserică și, ca urmare, nu este cuprins în nici o erminie a zugrăvirilor (manual de pictură bisericească). În țara noastră există icoane ale Maicii Domnului, cu cea de-a treia mână, în nordul Moldovei. Icoana de acest tip a fost pictată pentru comercializare, de un pictor obscur, Gheorghe Rusu, și vândută în reproduceri de sute de mii de exemplare, chiar prin intermediul magazinelor Patriarhiei Române (deși icoana nu se supune nici unui canon bisericesc) (vezi „România liberă”, 22, II, 1994).

TRIHOTOMISM — erezie din primele veacuri, privitoare la natura omului, care susține că omul nu este constituit din două elemente: trup și suflet (cum învață Biserica), ci e format din trei elemente: trup, spirit și suflet. Omul are astfel un suflet animal și unul rațional, adică principiul imaterial din om e împărțit în două substanțe: suflet și spirit (concepție care se va regăsi și la unii teologi protestanți). Biserica susține *dihotomia*, adică cele două naturi ale omului: trup și suflet. Dacă unele texte din Sf. Scriptură și Sfinții Părinți vorbesc uneori de suflet și spirit ele înțeleg prin aceasta numai două funcții ale naturii spirituale a omului, dar nu două substanțe spirituale. După doctrina

creștină, sufletul este o substanță reală, vie, imaterială și nemuritoare, suflare din suflarea lui Dumnezeu, cum ne spune Sf. Scriptură: „Atunci, luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie” (Facerea 2, 7).

TRIMORFION v. **Deisis**.

TRINITATE v. **Sfânta Treime**.

TRIOD (gr. τριώδιον, τρεῖς ὁδὴ — *Triodion*, *treis odi* = trei cântări, trei ode), numit și *Triodul de post* — se numește cartea de slujbă cuprinzând rânduiala serviciului divin din perioada numită *a Triodului*, care ține din „Duminica vameșului și a fariseului” și până la Sâmbăta Mare (ajunul Sfintelor Paști). Cuprinde zece săptămâni, din care primele trei sunt pregătitoare pentru Postul Mare (sau al Sfintelor Paști), iar restul de șapte săptămâni sunt ale Postului Mare (Păresimi). Slujbele liturgice ale duminicilor și praznicelor împăratești și sfinților din această perioadă, se găsesc în cartea de slujbă a Triodului, combinate cu slujbe din Minei. În duminicile din perioada Triodului se cântă slujba din Octoih cu slujba din Triod, iar pentru sfinții din Minei, care cad duminică, se cântă această slujbă (din Minei), numai dacă sfântul respectiv este hramul bisericii sau este sfânt cu polieleu. Deosebirea dintre *Triod*, *Octoih* și *Minei* rezultă din numărul de cântări al canonului. În Octoih și Minei, canoanele sunt de nouă cântări, dar în Triod sunt de trei cântări (ode). De aici și numele cărții de *Triod*. Cele mai multe din canoanele Triodului, precum și ordonarea și introducerea lor în cult sunt atribuite călugărilor Teodor și Iosif Studitul (sec. IX, de la mănăstirea

Studion). Cartea Triodului dă și îndrumări de tipic, nu numai asupra felului cum se săvârșesc unele slujbe ale sfinților, ci și îndrumări privind veșmintele pe care trebuie să le îmbrace preoții în perioada Triodului (culoare neagră, purpurie sau luminoasă, precum și acoperămintele (Sfintei Mese, proscomidiarului, tetrapodului, analogului) și dvera (care trebuie să fie toate de culoare închisă). La sfârșitul cărții de slujbă a Triodului este redată viața Sfintei Maria Egipteanca, scrisă de Sofronie, patriarhul Constantinopolului (sec. V), și ultimul este *Tipicul lui Marcu* sau „*Capetele lui Marcu*”, privitoare la rânduiala sfinților și praznicelor care cad în perioada Postului Mare. Triodul înflorit sau *Penticostarul* începea odinioară de la Florii; v. **Tipic**.

TRIODE v. **Diode**, **Canon**.

TRIPITAKA — colecție de literatură sacră, care cuprinde principalul izvor de credință în religia budistă (India, China, Japonia); v. **Budismul**, **Mahayana**.

TRIPLI v. **Semne muzicale**.

TRIPTIC — icoană de lemn făcută din trei părți: părțile laterale sunt legate prin niște balamale de icoana centrală și se închid peste ea, ca două obloane; v. **Diptice**.

TRISAGHION (*tresviatar*, imnul îngeresc) — adică imnul liturgic „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluiește-ne pre noi”, numit astfel după repetarea întreită a cuvântului „Sfânt” (gr. Ἁγίος — *aghios*), se cântă după ieșirea cu Evanghelia (vohodul mic), înainte de citirea Apostolului. După cum spune Nicolae Cabasila, acest imn este închinat Sfintei Treimi și a fost alcătuit de Biserică pe baza imnului îngeresc din Isaia. Astfel, spune

Isaia: „Serafimii stăteau înaintea Lui (Dumnezeu)... zicând: Sfânt, sfânt, sfânt este Domnul Savaot...” (Isaia 6, 2-3). În sens mistic Trisaghionul simbolizează unirea Bisericii triumfătoare (din cer) cu cea luptătoare (de pe pământ), unirea cerului cu pământul, a îngerilor și sfinților cu oamenii, unire realizată prin întruparea și venirea pe pământ a Fiului lui Dumnezeu. La Liturghia obișnuită, imnul „Sfinte Dumnezeule...” se cântă de trei ori; cântarea se alternează între cor (cântăreți, credincioși) și ceata liturghisitorilor din altar, simbolizând astfel, lauda neîntreruptă a lui Dumnezeu, de către Biserica cerească și cea pământească (E.B. LS, 1980, p. 316-317). Imnul „Trisaghionul liturgic” („Sfinte Dumnezeule...”) a fost introdus, sau poate generalizat oficial, în rânduiala Liturghiei, între anii 450-453, în vremea lui Proclu, patriarhul Constantinopolului, și a împăraților Teodosie II și Pulcheria (se crede, în vremea unor calamități care s-au abătut asupra orașului). Imnul e menționat prima dată în actele Sinodului IV ecumenic, de la Calcedon. Se află și în Liturghia de rit galican (Franța) și la monofiziți (armeni, sirieni, iacobiți, etiopieni), copti (Egipt), care-l cântă cu adaosul: „Cela ce Te-ai răstignit pentru noi”.

TRISFETITELE v. **Trei Ierarhi**.

TRITEISM sau *Filoponism* — erezie (formulată în sec. VI de Ioan Filopon, din Alexandria Egiptului), care susținea existența a trei Dumnezei în Sfânta Treime. Ființa divină, susțin ereticii, se repetă în cele trei Persoane, contrar simbolului de credință, care susține unitatea Ființei dumnezeiești („Unul ca ființă și întreit ca persoană”).

TRITOPSIHIȚI — sectanți neoprotestanți (anabapțiști, studenți în Biblie), care învață că sufletul moare odată cu trupul, cu care va veni la învierea generală.

TROIȘNIC, Troeșnic — Canonul Sfintei Treimi, din Octoih; este un imn în cinstea Sfintei Treimi (gr. ὕμνος τριαδικός — *imnos triadikos*). El face parte din rânduiala slujbei Miezonopticii de Duminică, în care se mai află și alte rugăciuni și imne închinare Sf. Treimi, ca „Troparele Sfintei Treimi” (Triadicele) și „Rugăciunea către Prea Sfânta Treime, a lui Marcu”.

TROIȚA (slv. *trica* = treime) — se numește sărbătoarea Sf. Treimi; icoană a Sfintei Treimi sau o cruce memorială, așezată la răspântii de drumuri pentru a aminti drumeților de rugăciune și de Dumnezeu. Crucile memoriale votive sunt ridicate în amintirea unor evenimente istorice (ex. Crucea de la Călugăreni, în amintirea victoriei lui Mihai Viteazul împotriva turcilor, ridicată de voievodul Șerban Cantacuzino). În Ardeal, troița se numește și *Rugă*. Troița, cruce de lemn și de piatră, este acoperită cu un acoperiș în formă de streășină (în două ape). Ea poate fi făcută și din trei cruci, unite prin același suport și aceeași streășină. Sărbătoarea Sfintei Treimi, numită de popor Troiță, se ține în luna Rusaliilor; v. *Cruce*.

TROPAR (gr. τὸ τροπάριον — *to troparion*, de la gr. ὁ τρόπος — *o tropos* = mod, fel, chip, pentru că preaslăvește felul vieții unui sfânt, sau de la gr. τὸ τρόπαιον — *to tro-paion* = trofeu, biruință, pentru că preaslăvește biruința sfinților asupra diavolului sau a patimilor) sau *stihiră* — este forma cea mai veche și fundamentală a poeziei imnografice

liturgice. În limba greacă, troparul respectă, ca formă, legile compoziției poetice (ritm, rimă, număr de silabe); prin traducerea în limba română, este redat în proză, respectându-se fondul, în dauna forme. Denumirea de *tropar* se dă azi unor compoziții imnografice izolate, care prezintă pe scurt și cântă chipul sau icoana vieții unui sfânt (unor sfinți), ori descriu sensul și importanța unui eveniment din viața Mântuitorului sau din istoria sfântă a mântuirii, care se comemorează în principalele sărbători din cursul anului bisericesc. Aceste tropare se cântă la sfârșitul Utreniei, Vecerniei, la Liturghie, la vohodul mic, la slujba Ceasurilor. În cărțile de slujbă de azi, aceste tropare se numesc gr. τὰ ἀπολυτικά — *apolitikia*, adică tropare finale (de încheiere), pentru că se cântă, de regulă, înainte de apolisul (gr. ἀπόλυσις, ἡ — *apolisis* = sfârșit) slujbei Vecerniei și Utreniei. Tot tropare, în sens mai larg, sunt numite acele compoziții (care în lb. greacă au formă de strofe în versuri fie izolate, fie grupate în serie) care se cântă sau se citesc în rânduiala unor slujbe (la începutul Aghiazmei mici: „Ceea ce ai primit bucurie prin inger...“). *Tropare* sunt și acele compoziții imnografice în formă de strofe, grupate în serie și numite în cărțile de ritual *stihiri*, care se cântă la Vecernie (la „Doamne, strigat-am...“) și la Utrenie (la „Toată suflarea...“), la Liturghie (la „Fericiri“) sau în rânduiala unora dintre Sfintele Taine și ierurgii. Cele mai vechi tropare (stihiri) intrate în uzul liturgic sunt din sec. V: stihirile (troparele) numite *anatolicești* (atribuite imnografului Anatolie, patriarh al Constantinopolului), care se cântă la Vecernie și Laude, care preamăresc patimile, pogorârea

la iad și Învierea Mântuitorului, urmărind combaterea ereticilor nestorienii și eutihieni; troparul „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te...“ (glas V), care se cântă la Litie, și e atribuit Sfântului Chiril al Alexandriei; troparele Născătoarei de Dumnezeu, ale celor opt glasuri. Tot tropare sau stihiri izolate sunt și acele scurte unități imnografice (din Minee) numite idiomele, automele, podobii, ipacoi, sedelne, antifoanele, treptele antifoanelor, svetilnele sau luminânde, numite și voscresne sau mânecânde.

TROPOLOGHION — colecție de tropare, care apar începând cu sec. V-VI; v. **Antologhion**.

TUMUL (lat. *tumulus* = movilă) — o movilă de pământ ridicată deasupra unui mormânt, în scopul de a-l proteja. Asemenea tumuli au fost descoperiți pe aproape tot teritoriul țării noastre, datând din epoci foarte vechi, începând din neolitic, epoca bronzului, a fierului și unii datând din epoca migrațiilor (feudalismului timpuriu). Potrivit fiecărei epoci, și specificul acestor tumuli este diferit, ca și dimensiunile lor, începând de la diametru de 8-10 m și înălțime de 0,50 m, până la 1 m și ajungând la 8-10 m diametru și 4-5 m înălțime. Movilele (tumuli) din neolitic (jud. Buzău) conțin morminte de înhumare; tumulii mai târzii, din epoca greco-romană și a migrațiilor, conțin și morminte de înhumare, dar mai ales de incinerare. În acești tumuli, obiectele funerare și urnele sunt așezate, uneori, direct pe pământ sau în construcții funerare de piatră cioplită sau lemn (jud. Tulcea, Teleorman, Vâlcea, Mangalia). Unii tumuli erau înălțați din straturi alternative de piatră și pământ (ca în Vrancea, la Bârsești)

sau din unul ori mai multe straturi de bolovani, peste care se punea un strat subțire de pământ (în Vâlcea la Răureni, în Mehedinți la Ișalnița). În unele din aceste movile funerare (tumuli) se afla un mormânt principal și altele secundare, introduse mai târziu, în epoci ulterioare. În alți tumuli nu s-au aflat morminte, ci numai ofrande de arme ale luptătorilor căzuți în războaie, de-

parte de unitățile lor, și numai spre comemorare.

TUNICA v. **Hiton**.

TURNUL BABEL v. **Babilon**.

TURLA — construcție în formă circulară, cu diametru de 2–3 m, înălțată deasupra acoperișului bisericii; caracteristică a arhitecturii bisericești; v. **Biserica**.

ȚADIKIN v. *Chassidim*.

ȚARINA OLARULUI sau **Țarina sângelui** — pământul blestemat, pentru îngroparea străinilor, cumpărat de farisei cu cei 30 de arginți aruncați de Iuda, care-i primise de la ei ca preț al vânzării Domnului Său, Iisus Hristos. Muștrat de conștiință, Iuda se spânzură.

ȚÂRCOVNIC (slv. *țercov* = biserică) — denumire pentru cântărețul bisericesc (cel care cântă la strună). El este un ajutor al clericului. Acolo unde lipsește *paracliserul* (cel care se ocupă cu curățenia bisericii, aprinderea candelor, a lumânărilor, tragerea clopotelor, aducerea celor necesare pentru slujbă), cântărețul face și serviciile ce revin paracliserului (aceasta mai ales la bisericile de sat). Paracliserul se mai numește și *crâșnic*, *făt*, *palamar*, și în multe părți e numit țârcovnic ca și cântărețul bisericesc.

ȚEDOQAN v. *Iudaismul*.

ȚEDOC — numele marelui preot din templul din Ierusalim, în vremea lui Solomon; urmașii acestuia în slujbe au fost Saducheii; v. *Saducheii*.

ȚIGĂNEȘTI — mănăstire de maici (între București-Ploiești), este una dintre cele mai noi chinovii, de dată destul de recentă, de la sfârșitul sec. XVIII. La începutul sec. XIX, s-au construit aici două biserici: una, biserica mare, a fost zidită de marele boier Radu Golescu, în 1812, iar alta, în 1817, de logofătul N. Brâncoveanu (dărâmată pe la jumătatea sec. XX, de regimul comunist, spre a se da terenului altă întrebuințare, deși biserica era un adevărat monument de arhitectură). Mănăstirea Țigănești, numită astfel după numele lacului din apropiere, este un locaș de închinare foarte cercetat de credincioșii din satele din jur și din București.

ȚINTIRIM (maghiar *cînterem*) — cimitir; v. *Cimitir*.

U

UBICUITATE (lat. *ubique* = pretutindeni, oriunde) — însușirea de a fi în tot locul; ubicuitatea, atotștiința și atotputernicia sunt cele trei atribute ale lui Dumnezeu.

UCIGĂ-L CRUCEA, UCIGĂ-L TOACA, — denumire populară pentru diavol.

ULAMA, ULEME — erudit, învățat teolog și slujitor al cultului islamic (mahomedan); v. **Islamismul**.

ULFILA v. **Wulfila**.

UMĂRARIU — efod (termen vechi în BB, ed. 1988, p. 687).

UMBRI (A umbri), UMBRIRE — denumire pentru binecuvântarea pe care arhiereul o face cu dicherul și tricherul. („*Rânduiala slujbei arhieresti*” tipărită de Efrem Tighineanu, p. 30, 69).

UMIVALNIȚA — loc de spălat mâinile pentru slujitorii bisericii în partea de nord a altarului și unde se scurgea apa folosită la slujbele din biserici (la proscomidiar sau o cameră separată). Vezi: Athanasie Mironescu, *Istoria mănăstirii Cernica*, p. 251; *Sfătuirea Mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei către preoți*, la finele *Liturghierului* de Buzău, 1702 (transmise de C. Erbiceanu, în B.O.R., an XIII, 1889-1890, p. 163).

UNGEEA cu mir; v. **Mirungerea**.

UNIAȚIE, Unirea cu Roma — acțiunea din 1698-1701, din Transilvania, când o parte din românii ortodocși au trecut la Unirea cu Biserica Romano-Catolică, determinați de presiuni, dar și de perspectiva unor avantaje culturale și

materiale. Pe plan doctrinar a însemnat acceptarea celor patru puncte: Primatul papal, Filioque, Purgatoriul și împărțășirea cu azimă (pâine nedospită); aceasta a dus la sciziunea Bisericii Ortodoxe ardelen. În anul 1948, Uniația a fost anulată și s-a făcut unificarea cu Ortodoxia, dar s-a revenit în 1990.

UNKULUNKULU — numele zeului suprem în mitologia triburilor africane (cafri și hoten-toții). Într-un mit al acestor triburi se explică rolul acestui zeu în legătură cu *moartea* și *nemurirea* oamenilor. Zeul a trimis oamenilor nemurirea printr-un cameleon, iar moartea printr-o șopârlă. Pentru că șopârla a ajuns înaintea cameleonului, oamenii au căzut sub destinul morții. Cel mai frumos mit cosmogonic îl deține mitologia polinezienilor. Ei credeau că *Maui*, zeul născut din soare și noapte, este strămoșul și îndrumătorul oamenilor, iar faptele lui minunate sunt numai un șir de binefaceri aduse omenirii (el a rânduit mersul astrelor, a adus oamenilor focul etc.) În ultima sa încercare, aceea de a distruge moartea, Maui a murit. Moartea lui a marcat și destinul oamenilor, care au devenit de atunci muritori.

UNS, „Unsul lui Dumnezeu” (ebr. „*masiah*”, gr. *Χριστός*, *ó* — *Hristos*, de la gr. *χρίω* — *hrizo* = ung, gr. *χρίω* — *hrizo* = a unge cu untdelemn) — se numește în Vechiul Testament „cel uns cu mir”, consacrat pentru a primi o misiune. Erau „unși”, aleși și sfințiți preoții, de către arhierei, erau „unși” regii, de către profeți (Cronici, Levitic); „unși” se

numeau și patriarhii Vechiului Testament (Avraam, Isaac, Iacov), în sensul că erau regii și preoții neamului lor (ex. Melchisedec era rege și mare preot al Salemului, în vremea lui Avraam). Prin ungerea cu mir (untdelemn sfânt), se împărtășea celui uns o putere nevăzută. Miruirea era și un semn al bucuriei și al stimei. Se ungea cu untdelemn barba și fruntea oaspeților (miruirea credincioșilor pe frunte, de către preot, la sfârșitul Liturghiei, poate fi o reminiscență, deși ea are un caracter simbolic, fiind o împărtășire a Duhului Sfânt (I Ioan 2, 27), în numele lui Iisus Hristos. *Iisus* înseamnă „mântuitor” (mesia), iar *Hristos* „uns” adică „cel uns”, „Cel menit, hotărât de Dumnezeu să mântuiască lumea de păcatul strămoșesc”.

UNTDELEMNUL BUCURIEI, al catehumenilor sau al mântuirii — se numește untdelemnul binecuvântat cu care preotul unge trupul celui ce urmează a primi botezul (ungerea prebaptismală). Acest untdelemn este sfânt chiar atunci sau mai înainte, printr-o rugăciune specială de binecuvântare. Din el se toarnă mai întâi câteva picături, în formă de cruce, în apa din cristelniță, apoi se unge, prin semnul crucii, trupul pruncului, în părțile și cu formulele prevăzute în Molitfelnic. După aceasta se face imediat afundarea de trei ori în apa din cristelniță, rostindu-se formulele rituale ale botezului, după care copilul este pus în brațele nașului, care ține pe mâini o pânză albă (v. **Crișma**); nașul așează copilul pe o masă alăturată și aici, citind rugăciunea, preotul îl unge pe noul botezat cu Sf. Mir, în chipul sf. cruci, la ochi, frunte, gură, urechi, piept, spate, mâini și picioare, zicând: „Pecetea darului Sfântului Duh, Amin!”. Continuând ritualul botezului, el devine creștin

adevărat, un nou Hristos adică „uns al Domnului” (gr. *χριστός* — *hristos* = uns); ungerea făcută în semnul Sfintei Cruci este o pecetluire a membrilor Bisericii lui Hristos. Ungerea părților principale ale trupului înseamnă sfințirea simțurilor: frunte, ochi, nări, gură și urechi; sfințirea inimii și a voinței (ungerea pieptului și a spatelui); pentru sfințirea faptelor și căilor vieții creștinilor (prin ungerea la mâini și picioare). Formula sacramentală a ungerii — „Pecetea darului Sfântului Duh” — este luată de la Sf. Apostol Pavel: „Iar Cel ce ne întărește pe noi împreună cu voi... și a dat arvuna Duhului, în inimile noastre” (II Corinteni 1, 21-22) (v. **Mirungerea**). Scopul ungerii la botez, la săvârșirea diferitelor ierurgii și la miritul (pe frunte) după Liturghie simbolizează participarea celui ce a primit ungerea la viața în Hristos și alungarea demonilor, a duhurilor rele, a păcatului; actul ungerii e însoțit de rugăciune și invocarea numelui lui Dumnezeu.

UNUL NĂSCUT — este Iisus Hristos, „Fiul lui Dumnezeu, Care din Tatăl S-a născut, mai înainte de toți vecii”, cum ne învață Simbolul credinței, formulat la Sinodul de la Niceea (325); v. **Hristos**.

UPANAYAMA — ritualul prezentării (aducerii) unui copil învățătorului brahman pentru a-l educa și iniția în tainele religiei brahmane. Despre acest ritual ne vorbește și Sfânta Scriptură, ca fiind specific în religia mozaică, privitor la primii născuți, care erau aduși la templu spre a fi educați de preoți și închinați lui Dumnezeu.

UPANIȘADE, Upanișad („învățătură secretă”) — capitole din Brahmane, cuprinzând comentarii și meditații asupra Vedelor, privitoare

la marile probleme ale teologiei și filozofiei: originea lumii, ființa și atributele zeilor, natura sufletului omenesc, raportul lui cu sufletul divin și materia etc. Se remarcă, în aceste comentarii, o mare libertate de gândire, care merge până la ateism. Într-unul din imne, privitor la originea lumii, în care se reflectă întreaga concepție cosmogonică de mai târziu a indienilor, se pune întrebarea ce nume să se dea haosului primar din care a ieșit lumea, haos ce nu poate fi numit nici ființă, nici neființă, nici cer, nici moarte; s-ar putea numi apă, mare sau prăpastie. Și ființa din ce s-a născut? Din neființă, prin puterea căldurii înțelese, nu ca materie, ci ca spirit, căldura spirituală, care este iubirea. Iubirea leagă ființa de neființă și stă la baza lumii conștiente. Ea este „prima sămânță a inteligenței” (aceste idei au influențat probabil pe Eminescu, în *Scrisoarea I*). În *Upanișade* și *Brahmane* sunt multe versiuni cosmogonice, în care predomină ideea că lumea este o emanație a substanței divine a lui *Brahma*, prin *Brahma* înțelegându-se nu un zeu, ci principiul unic care este în fond rugăciunea sacrificială ridicată la rangul de principiu universal și putere creatoare a universului. În *Upanișade*, literatură mai târzie (datând din mileniul I î.Hr.), creată, se crede, în cea mai mare parte de casta războinicilor și a regilor, ideea de *Brahma* este înlocuită cu ideea de *Atman*. *Atman* („suflet”, „sufflare”) se referă la sufletul omenesc ca organism material de natură fină, eterică, ca dublu al corpului omenesc și are rol unificator în coordonarea tuturor simțurilor (*prana*). Acest *Atman* e o forță vitală, care există nu mai în om, ci în toate ființele și lucrurile, în tot universul. Există un *Atman* universal, un suflet al lumii,

din care emană sufletul omului ca o scânteie dintr-un foc. *Atman* nu poate fi cunoscut în esența sa decât printr-o concentrare spirituală orânduită prin legi fixe. Spre a ajunge la această concentrare, la această meditație, există un ansamblu de practici, cunoscute sub numele de *Yoga* (pe care le recomandă brahmanismul).

UPANIȘADE v. **Brahmane**, **Brahmanismul**.

URANISC (oranist) — baldachin portativ, pictat, care reprezintă cerul (rev. M.A., 1974, nr. 7-9, p. 489).

URIIL v. **Îngeri**.

URIM și **TUMIM**, v. **Engolpion**.

URMAREA LUI HRISTOS — carte celebră, de învățătură moral-religioasă și de pietate creștină, scrisă în sec. XV de teologul german Thomas a Kempis (din Kempen, lângă Köln, 1380-1471) și tradusă în lb. română, în sec. XVII, din lb. latină (cu titlul *Imitatio Christi*) cu titlul românesc: „Urmarea lui Hristos”, de cărturarul Udriște Năsturel, care a și tipărit-o la mănăstirea Dealu, în 1647; v. **Imitatio Christi**.

URNA (lat. *urna*, vas special), **urnă funerară** — vas în formă de amforă din pământ ars, marmură sau metal, în care, în religiile păgâne, se păstra cenușa celor morți și incinerati; creștinismul nu admite acest ritual de înmormântare, căci „pământ ești și în pământ te vei întoarce”, spun sfintele slujbe creștine pentru cei morți. Urne se numeau la romani și vasele mari de păstrat apa, vinul, untdelemnul etc. Urne se numesc și cutiile de vot.

URSULINE — membre ale ordinului monahal catolic înființat în 1537 de călugărița An-

gela Merici, în Italia, având ca scop educarea în spirit religios creștin a tinerelor fete; și-a luat numele de la Sfânta Ursula, martirizată de huni (fiică de rege britan, a fost prinsă de barbari, când se întorcea dintr-un pelerinaj de la Roma).

URSITA — soartă, destin, conform zicalei populare: „așa i-a fost ursita”; zeițe ale destinului, numite de romani *Parce*.

USPENIE — denumire slavonă pentru sărbătoarea „Adormirea Maicii Domnului” sau Sf. Maria Mare, care se ține la 15 August; v. **Cultul marial**.

USTAVUL bisericesc — Tipicul, Rânduiala (*Octoih*, Râmnic, 1811, foaie 409, verso jos).

USTAVNICUL bisericii — Tipicarul (Cassian ieromonahul, *Istoria mănăstirilor Cernica și Căldărușani*, București, 1870, p. 72).

UȘILE DIACONEȘTI și UȘILE ÎMPĂRĂTEȘTI, v. **Catapeteasma**.

UTOPIC — iluzoriu, irealizabil, himeric (utopie = vis imposibil de realizat). În istorie, gânditori socialiști au preconizat utopia ca sistem de organizare socială, care în fața realității a eșuat de fiecare dată.

UTRENIA — este, în Cultul Ortodox, una din slujbele numite *Laude* bisericești și anume slujba de dimineață (de la slv. *utro* = dimineață, trad. din gr. ὀρθρος — *o ortros* = auroră, zorii zilei; forma adjectiv gr. ὀρθρινος — *ortrinon*, din care provine *ortrină*, formă folosită în loc de utrenie). În unele părți din Transilvania, se mai folosește termenul de origine latină — mănecă, mănecare, mănecând (de la lat. *manicare* = a se scula de dimineață). La catolici se folosește termenul *Laude* (*Laudes*), pentru că mare parte a slujbei o formează Psalmii de laudă (Ps. 148

ș.a.). În trecut (ca și azi, în unele mănăstiri), slujba Utreniei începea înainte de răsăritul soarelui. Astăzi, această Utrenie nocturnă se săvârșește în toate bisericile numai în noaptea de Paști (în unele locuri și în noaptea de Crăciun), după miezul nopții; în celelalte zile, Utrenia se slujește dimineața. În mănăstiri și chiar în bisericile de enorie și în catedrale, în ajunul duminicilor, al sărbătorilor împărătești și al sfinților cu priveghere, Utrenia se săvârșește de cu seară, în continuarea Vecerniei și a Litiei, și atunci poartă numele de *Priveghere* (slujbă de noapte). În săptămâna a cincea din Postul Mare (miercuri și vineri), în toată Săptămâna Patimilor, Utrenia se face tot seara, dar fără a fi unită cu Vecernia, ci se face singură, purtând numele de *Vdenia* sau *Denie* (de la slv. *vdenia* = veghere, priveghere) (E.B. LS., p. 101-138). *Utrenia* este o slujbă de mulțumire către Dumnezeu, pentru pacea și odihna nopții care a trecut și a zilei care începe: „este o jertfă de mulțumire Celui ce aduce lumina și a risipit întunericul înșelăciunii și ne-a dat lumina dreptei credințe”. Din punct de vedere istorico-simbolic, ne amintește de patimile îndurate de Mântuitorul, de la miezul nopții până la ziuă, din noaptea când a fost prins și dus la judecată, de la Ana la Caiafa, când a fost lovit, scuipat și batjocorit. Utrenia amintește și de Nașterea și Învierea Domnului, evenimente care s-au întâmplat în ultima parte a nopții (spre zori).

UTRENIER — carte de cântare bisericească, cuprinzând slujba Utreniei Învierii (a Duminicilor), pusă pe note pe cele opt glasuri; Macarie ieromonahul, din ordinul domnitorului Grigorie Ghica, a tipărit primul Utrenier în lb. română, la București, în 1827.

V

VAMEȘ, VAMEȘI — erau, în Sfânta Scriptură, categoria cea mai disprețuită de poporul evreu, deoarece, ca slujbași ai Imperiului roman, ei aveau sarcina de a strânge birurile de la popor, dar nu respectau legea și, din lăcomie și sete de îmbogățire, storceau poporul, îndoind și întreind dările; pentru necinstea lor erau urâți și disprețuiți, fiind socotiți cei mai mari păcătoși. Totuși Noul Testament ne vorbește despre Zaheu, vameș pocăit, în casa căruia Mântuitorul a poposit, spre a-l cinsti pe Zaheu și a arăta celor de față că Dumnezeu iartă și pe cei păcătoși, dacă se pocăiesc și se îndreaptă pe calea Domnului cu credință și hotărârea de a nu mai greși. În acest sens a spus Iisus și parabola „Vameșului și Fariseului” (Luca 18, 10–14), care se citește în biserică la începutul Triodului, cu trei săptămâni înainte de începutul Postului Mare, al Sfintelor Paști.

VAMPIR v. **Strigoi**.

VANAPRASTHA — călugăr brahman, cu viață de eremit, adică retras de lume, în post și rugăciune.

VANITATE — mândrie, îngâmfare, ambiție inutilă, deșertăciune, zădărnici. Pe plan moral-religios este un păcat de moarte.

VARAHIL v. **Îngeri**.

VARAVA sau **Baraba** — vestitul tâlhar eliberat de la moarte de Pilat, iar în locul lui, la cererea iudeilor, a fost dus la moarte Hristos.

VARIA v. **Semne muzicale**.

VARLAAM — Mitropolit al Moldovei la ju-

mătatea sec. XVII, contemporan cu marele domn Vasile Lupu. Contribuie, prin scrierile sale (Cazania lui Varlaam, Răspuns la Catehismul calvinesc ș.a.), la întărirea credinței ortodoxe a românilor de pretutindenți și la dezvoltarea limbii literare românești.

VARNAVA sau **BARNABA** — ucenic al Sf. Apostol Pavel, pe care l-a însoțit în prima sa călătorie misionară. Varnava a murit ca martir în Cipru, la Salamina, unde a ajuns misionar după Sinodul ținut de Sfinții Apostoli la Ierusalim (anul 50). Biserica îl pomeneste la 11 iunie.

VASE ȘI ODOARE LITURGICE — sunt acele vase și obiecte de cult necesare pentru săvârșirea Sfintei Liturghii: discul, potirul, copia, steluța, lingurița și acoperămintele, precum și cele care se folosesc la alte diferite servicii divine și care sunt sfințite și păstrate în biserică, în acest scop: Sf. Chivot, cădelnița, Sf. Epitaf, litierul, miruitorul, candelarele, steagurile bisericești, aghiazmatarul, căldărușa ș.a. La început, aceste obiecte au fost introduse în uzul cultului pentru satisfacerea unor nevoi practice, iar mai târziu ele au primit treptat și semnificații simbolice adecvate. Toate se sfințesc prin ierurgii speciale, înainte de a fi folosite în cultul divin. Pentru depozitarea și păstrarea lor, în bisericile construite începând din sec. IV, a fost prevăzută o încăpere separată numită *schevofilachion* (gr. σκευόχος, τό — *schevos* = vas, și gr. φυλάττω — *filatto* = a păzi, a păstra), *diaconicon* (deoarece grija păstrării în bună stare a acestor obiecte

revenea diaconilor) sau *veșmăntar* (deoarece tot aici se păstrau și veșmintele preoțești). La bisericile mai mari (catedrale episcopale, mănăstiri, paraclise de curți domnești), grija păstrării vaselor liturgice și obiectelor de cult era încredințată unui slujitor bisericesc, numit *schevofilax*. Canonul 21 de la Laodicea interzice atingerea și mănuierea vaselor sfințite de către persoane nesfințite.

VASILE CEL MARE, SFÂNTUL; v. **Trei Ierarhi, Sf.**

VASILISC — balaur, animal din basme, un fel de șarpe uriaș care imobilizează și ucide victimele numai cu privirea.

VASILIADA v. **Monahism.**

VATES — în religia celtilor, se numeau *ghicitorii* care sondau voința zeilor. În religia *geto-dacă* erau un fel de *profeți* (*vates*), care prin anumite calcule și numere prevedeau întâmplări viitoare.

VATI — „ascet”, în religia brahmană; stadiul cel mai înalt de purificare la care ajunge un brahman, când, eliberat de toate legăturile pământești, meditează asupra adevărului suprem, așteptând clipa intrării în Brahma, în acest stadiu în care se lasă să moară de foame, de osteneală; astfel el și-a îndeplinit complet datoria față de legea brahmană.

VATICAN — numele statului papal și reședința papilor, la Roma; și-a luat numele de la „*Vaticanus mons*”, o colină din vestul Romei, pe malul drept al Tibrului, dar care nu făcea parte din numărul celor șapte coline, pe care este construit orașul. Pe această colină, se crede că au fost palatele și grădinile lui Nero, împărat roman (sec. I d.Hr.), mare persecutor al creștinilor, despre care se spunea că-și lu-

mina noaptea grădinile cu trupurile creștinilor, arși de vii și folosiți în loc de torțe. Pe locul ruinelor, în amintirea creștinilor uciși de persecutori, împăratul Constantin cel Mare a zidit o biserică (sec. IV d.Hr.); în jurul ei s-au făcut cu timpul, spitale, cimitire ș.a. Toate acestea s-au numit Vaticanus, de la numele colinei. În sec. XIV (1377), papii și-au mutat aici reședința din Lateran. Tot aici au revenit după captivitatea de la Avignon. În sec. XV a început construirea basilicii Sf. Petru, pe locul bisericii lui Constantin cel Mare, și unde, după tradiție, a fost înmormântat Sf. Apostol Petru. Aici a început și construirea palatului papal, care, de-a lungul timpului, a devenit o adevărată cetate (*Citta del Vaticano*), în ansamblul căreia intră: biserica Sf. Petru, palatul (construit după planurile marelui arhitect Bramante), muzeul, foarte diversificat, cuprinzând secții de artă antică (sculptură, pictură, tapiserie, hărți), fiecare realizată, în timp, prin ambiția, cheltuiala și stăruința unui papă remarcabil. De o mare bogăție și valoare este Biblioteca Vaticanului, datând din sec. XV (papa Nicolae al V-lea i-a pus bazele). În incinta palatului se află faimoasa Capelă Sixtină, o strălucită pinacotecă, datorată celor mai mari pictori italieni culminând cu picturile lui Rafael, Leonardo da Vinci și Michelangelo (care a pictat bolta). Tratatul din 1929 (Lateran) a recunoscut existența statului papal, numit Vatican (*Statto della Citta del Vaticano*), centru universal al vieții religioase catolice, având ca șef suprem pe Papa.

VĂCĂREȘTI — fostă mănăstire, în partea de sud-est a orașului București, demolată în 1986 de regimul comunist. Ctitorie domnească

(zidită de Nicolae Mavrocordat, 1716–1722), mănăstirea era reprezentativă pentru stilul arhitectonic românesc al sec. XVIII. Între zidurile ei a fost adăpostită o vreme Școala domnească de la Sf. Sava, dar după revoluția din 1848 ea a fost transformată în închisoare, și așa a rămas până în 1973, când s-a început restaurarea ei, pentru a i se da utilitatea inițială pentru care a fost construită. Fiind însă puternic avariata de cutremurul din 1977, lucrările de restaurare au fost abandonate, și apoi demolată cu totul.

VĂMILE VĂZDUHULUI — după credința tradițională, nerecunoscută însă oficial de vreun Sinod ecumenic (în care s-au fixat învățăturile Bisericii), sunt cele 20 de categorii de păcate pentru care vor fi judecate toate sufletele, după moarte. Învățătura despre „vămile văzduhului” arată că tot spațiul de la pământ la cer este despărțit în „20 de regiuni” și în fiecare regiune este un tribunal sau o „vamă”, unde se judecă feluritele păcate; acest tribunal este format din îngerii cei răi, care sunt „vameșii”. După ce sufletul se desparte de trup, stă trei zile în jurul trupului său, și a treia zi se ridică — ajutat de îngerii cei buni — spre cer. În timp de 37 de zile, sufletul trebuie să treacă prin cele 20 de vămi, și după fiecare se face suma păcatelor sau faptelor bune, care vor hotărî ridicarea sufletului la cer, lângă Creator, sau aruncarea lui în iad, unde este întunericul veșnic, „plânsul și scrâșnirea dinților”; *această judecată se încheie la 40 de zile după moartea omului*. Păcatele ce se vor judeca în cele 20 de vămi, sunt în mare, următoarele: *În vama întâi se judecă: injuriile la adresa lucrurilor sfinte (înjurăturile despre Dumnezeu, Paști etc.) și*

toate vorbele rele și urâte, batjocuri etc. În vama a doua se judecă minciuna cu toate formele ei: călcarea unei promisiuni, a unui jurământ, ascunderea păcatelor la spovedanie ș.a.; în a treia vamă se judecă vorbirea de rău a cuiva, născocirea de vorbe mincinoase pentru a învinovăți pe cineva pe nedrept, bârfirea etc.; în a patra vamă se judecă lăcomia, și anume: îmbuibarea, beția, desfrâul, neținerea postului etc.; a cincea vamă judecă lenea, trândăvia; a șasea vamă judecă pe hoți, pe cei care sub orice formă au furat avutul sau munca aproapelui; în a șaptea vamă se judecă setea de bani, de înavuțire, zgârcenia; vama a opta îi judecă pe cămătari, pe toți aceia care profită de nenorocirile oamenilor și le iau avutul prin împrumuturi de bani cu dobândă atât de mare, că aceștia nu le mai pot plăti niciodată și astfel pierd tot ce au avut; vama a noua judecă nedreptățile, înșelăciunile; a zecea vamă condamnă invidia; păcatul mândriei e judecat în vama a unsprezecea; a douăsprezecea vamă judecă mânia, furia, nestăpânirea de sine, păcat greu care generează și moartea; vama a treisprezecea condamnă răzbunarea; a paisprezecea vamă judecă uciderea aproapelui, crima; vama a cincisprezecea judecă pe cei care fac vrăji, farmece; vama a șaisprezecea judecă gândurile rele, necurate, care duc la desfrâu și la orice faptă murdară; vama a șaptesprezecea condamnă adulterul, curvia; vama a optsprezecea judecă perversiunile de orice fel, faptele incestuoase; vama a nouăsprezecea judecă pe eretici, pe toți acei care se abat de la dreapta credință a Bisericii; vama a douăzecea judecă tirania, cruzimea, lipsa de îngăduință și de milă față de orice om. Credința

în vămile văzduhului nu este decât aplicarea învățaturii despre „judecata particulară”, căreia se vor supune toate sufletele după moarte. Această judecată se va face cu ajutorul îngerilor, care sunt instrumentele lui Dumnezeu; tema „vămile” este ilustrată și în pictura bisericilor ortodoxe (v. **Exonartex**); v. **Judecata**, **Viața viitoare**.

VĂRATEC — mănăstire de maici, situată la aproximativ 5 km de mănăstirea Agapia (în apropiere de Tg. Neamț); a fost zidită spre sfârșitul secolului XVIII de o călugăriță, Nazaria, sprijinită de Paisie, starețul mănăstirii Neamțului.

VĂZDUH — în terminologia liturgică se numește „aerul”, adică acoperământul cel mare al sfintelor vase (potirul și discul).

VÂRTUTE — tărie sufletească; termen folosit în Molitfelnicele mai vechi (vezi cântarea: „Iubi-Te-voi Doamne, vârtutea mea...”); la molifta a doua, pentru lăuze (în *Molitfelnic*, ed. 1937, p. 4).

VĂZNESENIE sau **VOZNEȘENIE** (GOS-PODNU) — Înălțarea Domnului; v. **Ispas**.

VEAC, VECIE, VEȘNICIE — secol (lat. *aevum, saeculum*); durată de timp limitată la o sută de ani, dar în cântările Bisericii formula „în veacul veacului” sau „în vecii vecilor” are înțeles de timp nemăsurat, de veșnicie; în Sf. Scriptură are același înțeles când se face deosebirea între „veacul acesta” și „veacul de acum” (Romani 12, 2) și „veacul ce va să fie” (Matei 12, 32), adică viața aceasta de pe pământ, trecătoare, și viața veșnică, ce va urma; „veacul ce va să vină” (Marcu 10, 30). Cuvintele Mântuitorului din convorbirea cu femeia samarineancă spun clar acest lucru:

„Cel ce va bea din apa pe care i-o voi da Eu... se va face în el izvor de apă curgătoare spre viață veșnică” (In. 4, 14). Vecia, veșnicia (eternitatea) este timpul nelimitat, fără început și fără sfârșit; Dumnezeu este veșnic, veșnicia este atributul dumnezeirii.

VECERNIE (de la slv. *veceru* = seară; gr. ἑσπερινός — *esperinos* = vecernie, de la gr. ἑσπέρα, ἡ — *espera* = seară; echivalentul latin este *vespera* sau *vespertina collecta* = rugăciune de seară, de unde și termenul românesc *vesperină*) — slujbă de seară; este prima dintre cele șapte Laude bisericești, cu care se începe serviciul divin public al fiecărei zile liturgice. În unele regiuni se spune și *Serare*. După rânduiala din Tipic, timpul săvârșirii Vecerniei este ceasul al zecelea din zi, adică aproximativ ora patru (după amiaza) înainte de lăsarea serii, iarna, iar vara, pe la orele 17–18. În mănăstiri, la sărbătorile cu Priveghere (în ajunul praznicelor împărătești și a sfinților mai importanți) și sâmbăta seara, Vecernia se face după apusul soarelui, fiind urmată de Litie și Utrenie. În mod excepțional, Vecernia se face și dimineața, în următoarele zile: în Duminica Rusaliilor îndată după Liturghie, pentru luni (Vecernia pentru luna Rusaliilor), în Vinerea Patimilor, și de câte ori se unește cu una din cele trei Liturghii: a Sf. Grigorie Dialogul (în toate miercurile și vinerile din Păresimi — Postul Paștilor), a Sf. Vasile cel Mare (în ajunul Crăciunului, al Bobotezei, în Joia și Sâmbăta Patimilor) și a Sf. Ioan Gură de Aur (la Bunavestire, când sărbătoarea respectivă cade într-o zi a săptămânii și nu duminica). Scopul Vecerniei este de a se aduce lui Dumnezeu mulțumire pentru ziua care a

trecut, cerând și ajutorul pentru pacea nopții ce vine, după cum scrie Sf. Simeon al Tesalonicului: „Cântarea Vecerniei înseamnă că lăudăm pe Făcătorul nostru, că am ajuns la sfârșitul zilei. De aceea mulțumim pentru viața noastră, pentru hrană, pentru cugetele, cuvintele și faptele noastre. Ne rugăm să petrecem noaptea în pace, căci noaptea este ca un simbol al sfârșitului vieții noastre”: v. **Bogorodița**.

VECHI, „CEL VECHI DE ZILE“ — este numit Dumnezeu-Tatăl (în viziunea proorocului Daniel — cap. 7, 9), care e reprezentat în iconografie în *tema Sfintei Treimi*: Dumnezeu este înfățișat sub chipul unui bătrân cu părul și barba albă, alături de Mântuitorul, care are chipul unui bărbat tânăr; între ei se înalță Sf. Cruce, peste care plutește Sf. Duh în formă de porumbel.

VECHIUL TESTAMENT — constituie partea întâi a Bibliei, cuprinzând cărțile sfinte, scrise până la venirea Mântuitorului. Cărțile canonice ale Vechiului Testament, fixate de canonul biblic iudaic și pe care le menține și Biserica Ortodoxă, sunt în număr de 39. La acestea s-au adăugat și cărțile necanonice de către evreii din diaspora. O dată cu traducerea Bibliei în lb. greacă (Septuaginta), aceste cărți au trecut și în creștinism. Aceste cărți sunt grupate în trei colecții: *Legea* (Torah) care cuprinde cele cinci cărți ale lui Moise (Pentateuhul); *Profeții* (Nebuvim), în care intră profeții anteriori (Iosua, Judecători, Regi), profeții posteriori, mari (Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel) și mici (Osea, Amos, Miheia, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi); *Scrierile* (Ketuvim — „celelalte“) din care fac parte celelalte cărți

de înțelepciune (Eclesiastul, Proverbele și cărțile poetice: Iov, Psalmii, Cântarea Cântărilor). Vechiul Testament a fost scris în lb. ebraică, în afara câtorva texte mici, scrise în lb. aramaică. Vechiul Testament constituie izvorul cel mai important pentru cunoașterea religiei evreilor; v. **Sf. Scriptură, Biblia**.

VECIE v. **Veac, Vecie, Veșnicie**.

VEDANTA (v. **Brahmanismul**) — este un sistem filozofic panteist, sistematizat în sec. IX d.Hr. de filozoful indian Samkara. El consideră că singura realitate a lumii este absolutul, Brahma. Lumea e o iluzie, un reflex al adevăratei realități. Orice știință care încearcă să cerceteze și să cunoască lumea este o eroare, căci lumea fiind o iluzie, nu poate fi cercetată. La cunoașterea realității se ajunge atunci când individul înțelege că sufletul său este una cu absolutul, cu Brahma, singura realitate spre care trebuie să tindă, ca să se contopească cu ea, eliberându-se de Karman. Acestui sistem idealist, Vedanta, i se opune alt sistem, realist, dezvoltat paralel în Upanișade, numit *Samkhya*. Este un sistem dualist, socotind lumea alcătuită din 25 de elemente, dintre care numai primul și ultimul sunt fundamentale: *pakrity*, natura materială și *purușă*, natura spirituală. Astfel există două lumi deosebite, lumea materiei și lumea spiritului, ambele reale și veșnice, având fiecare existența sa separată, fără ca totuși să poată exista una fără alta, trupul fiind necesar sufletului, pentru că altfel sufletul ar rămâne inactiv, după cum și trupul nu s-ar putea conduce fără suflet (idee cuprinsă și în creștinism). Totuși legătura cu trupul constituie o suferință pentru suflet. Mântuirea sufletului înseamnă

întoarcerea în sine, prin cunoaștere, ca și în Vedanta. Când sufletul ajunge la stadiul de cunoaștere a naturii sale spirituale, atunci se rupe de lanțurile materiei și intră într-un somn veșnic, fără vise, într-o stare de impasibilitate absolută, numită *Nirvana*. Sistemul Samkya este considerat ateist, deoarece el nu pune creația și evoluția lumii pe seama unei ființe supranaturale. Pe acest sistem se bazează *Yoga*, alt sistem filozofic, care nu e însă ateist, considerat o *practică ascetică și mistică*. Ca practică, *Yoga* își are rădăcinile în Rîg-Veda și în vechile procedee magice ale arienilor și băștinașilor indieni. Scopul acestui sistem este mântuirea, care se realizează prin asceză. Ascetul numit *yoghin* trebuie să ajungă la stăpânirea completă a trupului, prin diferite procedee: post, mortificări, controlul respirației, suprimarea activității simțurilor pentru lumea exterioară, concentrarea atenției asupra unui obiect exterior apoi asupra unei idei, meditație etc. Când ajunge la cel mai înalt grad de concentrare, yoghinul capătă puteri neobișnuite (poate merge pe cuie, pe cărbuni aprinși, poate susține greutate enorme etc.). Adevărata *Yoga* interzice yoghinului să speculeze aceste însușiri. Ele trebuie să-l ajute la mântuire. Mântuirea înseamnă pierderea conștiinței personale și cufundarea în Dumnezeu. Sistemul *Yoga* admite un dumnezeu numit *Ișvara*, conceput ca un spirit superior.

VEDAS sau **VEDELE**, v. **Vedismul**.

VEDISMUL — este cea mai veche formă de religie a Indiei; numită și religia vedică, își ia numele de la cărțile ci sfinte, *Vedele* (*veda*). Șirul religiilor care au apărut în această țară cu străveche civilizație, sunt în

ordine cronologică următoarele: *vedismul*, *brahmanismul*, *jainismul*, *budismul* și *hinduismul*. Toate religiile Indiei au la bază vechea religie vedică, din care au evoluat, împrumutând una din alta idei doctrinale și morale, pe care le-au adaptat principiile noii religii în dezvoltare. Astfel brahmanismul este opera brahmanilor (categorie de preoți vedici), care au căutat să sistematizeze vechea religie vedică, ajunsă la concepții religioase noi și deosebite de cele din vedism. Din sânul brahmanismului au apărut în același timp jainismul și budismul, prin sec. VI î.Hr., și considerate mai puțin religii, cât și două mari secte brahmane. Hinduismul este vechea religie vedică, sistematizată în perioada brahmană și adaptată la situațiile noi, create de apariția jainismului și budismului. Această continuitate vedică și marile tangente ale acestor religii, rezultă din ideile de bază care le sunt comune: aspirația la fericirea absolută, la care omul poate ajunge prin împlinirea a diferite practici și ritualuri, rezumate în esență la lepădarea de sine, renunțarea la toate plăcerile materiale, pasivitate în fața durerilor și bucuriilor vieții, contopirea cu rugăciunea, până la realizarea înțelegerii spiritului absolut, în care trebuie să se scufunde. Acest spirit universal este numit: Marele Tot, Brahma, Nirvana. Spre a ajunge la acest spirit, omul trebuie să suporte mai multe reîncarnări până la purificarea absolută, care să-l facă vrednic de moarte, de întoarcerea veșnică în Spiritul absolut, universal. Aceste religii au aceeași trăsătură sceptică, afirmând că viața e un nonsens, fiind doar un lanț neîntrerupt de suferințe. Cu cât se respectă legile morale de renunțare la tot, cu atât se

scurtează numărul reîncarnărilor și, deci, suferința și drumul care duce la non existență, adică la fericirea supremă. Cărțile sfinte, de la care și-a luat numele vedismul, străvechea religie a Indiei, sunt numite într-un singur cuvânt *Veda*. *Veda* înseamnă „știință“, „cunoaștere“ și cuprinde o vastă literatură în versuri și în proză, împărțită în trei mari categorii de scrieri: *Vedele* propriu-zise în număr de patru, *Brahmanele*, care sunt comentarii ale Vedelor și *Sutras*, culegeri de învățături morale și reguli privitoare la ritualul cultului public și particular. Această literatură, veche de milenii, a circulat pe cale orală și a fost fixată în scris, în limba sanscrită, se crede, începând din mileniul II î.Hr., între anii 1800–800 î.Hr. Prin această literatură poate fi cunoscut vedismul. *Vedele* propriu zise sunt în număr de patru: *Rig-Veda*, *Sama-Veda*, *Yajur-Veda* și *Atharva-Veda*. *RIG-VEDA* (Veda imnelor de laudă) este o colecție de imne și rugăciuni, care se rostesc la sacrificiile aduse zeilor. *Rig-Veda* cuprinde 10 cărți cu 1020 de imne, cu o vechime de câteva milenii. Dintre aceste imne sunt celebre *Imnul creației* și *Poemul filozofic*, care cuprind idei despre originea lucrurilor. Unele imne au caracter filozofic, altele teologic, acestea din urmă fiind de mare valoare pentru cunoașterea religiei vedice (zei, ritualuri cultice ș.a.). *SAMA-VEDA* (Veda cântecelor) cuprind imnele ce se cântau în timpul ritualului sacrificiilor, imne ce au fost puse pe note foarte târziu. *YAJUR-VEDA* („Veda formulelor sacrificiale“) este un manual de formule și îndrumări pentru aducerea sacrificiilor. *ATHARVA-VEDA* („Veda Atharva-nilor“), adică Veda preoților legendari

ai focului, care ar fi compus conținutul cărții, cuprinde: formule magice, descântece, exorcisme pentru diferitele necesități ale credincioșilor — la naștere, moarte, momente din viață etc. —, prin intermediul cărora se pot cunoaște diferitele aspecte de viață ale vechilor indieni. **BRAHMANELE**, care sunt comentarii la Veda și sunt scrise mai târziu, precum și cartea *Sutras* ajută, de asemenea, la cunoașterea și înțelegerea religiei vedice; v. **Brahmanele**. **VEGHERE** (lat. *vigilia*, -ae = slujbe de noapte, veghere) sau *priveghere*, *priveghiere*, *priveghiu* — slujbe de noapte (gr. *ἀγρυπνία* — *agripniae*) care, în primele veacuri creștine, se țineau de toți credincioșii. Azi, la catolici, se țin spre seară (și sunt în tot anul numai patru „vigilii“ numite „maiores“). În Biserica Ortodoxă, aceste „vigilii“ se țin în toate mănăstirile și, la unele biserici, în ajunul sărbătorilor sau zilelor sfintilor cu priveghere. Ele încep seara și țin până în zori când se cântă: „Mărire Ție, Celui ce ne-ai dat nouă lumina“. În bisericile de mir, aceste privegheri se țin rar și nu durează toată noaptea. Ele se numesc obișnuit „privigheri“ (de la lat. *pervigilare*) care are înțeles mai larg decât *vigiliae*, înțelegând „veghere de toată noaptea“. În sec. IV, asemenea „privegheri“ se făceau la Ierusalim, așa cum ne relatează peregrina Egeria („*Itinerarum Egeriae*“) unde, la Biserica Învierii, pelerinii și călugării stăteau la priveghere până se făcea ziuă „zicând cântări și antifoane, până dimineața“. Din cuvântul *pervigilium* provine în românește „priveghere“ care a dat „priveghiu“, acesta cu înțeles laic, și care înseamnă „a sta toată noaptea lângă cel răposat“ (a veghea, a păzi mortul). Cuvântul

„veghere”, din sec. IV, cu înțelesul bisericesc de „priveghere noaptea la rugăciune, în biserică” (*vigiliae*), s-a pierdut în lb. română, fiind înlocuit în unele texte vechi cu „pază” (în Psaltirea Șcheiană) sau „evlavie” (la Dosoftei). Cuvântul „priveghere” are înțeles de: slujbă bisericească de noapte; „veghere” de noapte, pază. Forma „priveghiu” înseamnă „veghe-rea”, „paza mortului” în casă. Sensul de „priveghere”, ca slujbă bisericească, a fost înlocuit, prin influență slavonă, de cuvântul „denie” (în textele maramureșene și la Coresi), care a rămas însă cu același înțeles de slujbă bisericească de noapte, potrivit textului de la Matei (26, 41): „privegheați și vă rugați”, ca și în tot Noul Testament, unde se vorbește de petrecerea nopții în rugăciune; cu același sens e folosit în vechile cărți de slujbă: „Sfinții cei cu bdenie” (*Octoiul românesc*, Râmnic, 1742); „topindu-și trupul cu truda și ruga și în bdenie” (Dosoftei, *Viețile Sfinților*), fenomen observat în toate cărțile de slujbă din sec. XVIII (*Antologhion*, Râmnic, 1737; *Antologhion*, Iași, 1753; *Antologhion*, București, 1766 și Râmnic, 1786 ș.a.). Începând din sec. XIX, cuvântul „bdenie” (denie) este treptat înlăturat și înlocuit cu vechiul „priveghere” (*Octoih*, Buda, 1811; în *Octoih*, Râmnic, f. 415 r. se explică termenul: „când este a se face «bdenie», adică priveghere de toată noaptea, spre ziua Duminicii”). În *Tipicul cel Mare* (Iași, 1816), tradus din lb. rusă, nu se mai întâlnește „bdenie”, ci numai „priveghiere”: „pentru sfântul ce are priveghiere”; în cărțile de Tipic din sec. XIX, prohodul Domnului care se cântă seara, în Vinerea Mare, la priveghere, apare cu acest termen și nu „denie”. Credincioșii care cer

preoților să le citească rugăciunile de seară, le cer „priveghiere” și nu admit, pentru aceste slujbe, denumirea de *litie* și *acatist*. Cărțile de Tipic de azi și Calendarele bisericești folosesc cuvântul „denie” în loc de „priveghere” pentru slujbele din Săptămâna Mare, a Postului Paștelui. În multe părți ale țării, poporul a păstrat termenul de „priveghere” (pentru denie) și mergând la slujba de seară duc în mână lumânări, care în multe părți se numesc „priveghetoare”. Forma acestor lumânări este adesea ca o turtă, ca un colac de lumânare răsucită. Pe măsură ce arde ea se desface ca ața de pe un mosor. Această „priveghietoare” (lumânare de „priveghere”) se aprinde la prohod, în noaptea de Paști, și a doua zi de Paști, la Sf. Gheorghe și la alte zile mari, precum și când fulgeră și trăznește (numele de „priveghetoare” s-a dat păsării care cântă numai noaptea). În literatura patristică, scriitorul creștin *Niceta de Remesiana* (episcop în a doua jumătate a sec. IV în cetatea Remesiana din provincia Dacia Mediteraneeă, cu capitala la Sardica (Sofia de azi), autorul imnului „Te Deum laudamus” și a altor numeroase imne, a scris și lucrarea „*De vigiliis*” (Despre priveghieri), în care vorbește despre anumite slujbe liturgice introduse în cult și care se țineau noaptea, mai ales sâmbăta și duminica, numite de el „*Sanctis vigiliis*”, și care constau în „psalmi, paremii, rugăciuni, cântări și citiri din Sf. Scriptură”. El argumentează necesitatea „vegherilor” cu citate din Sf. Scriptură (Isaia 26, 9; „La miezul nopții m-am sculat ca să Te laud pe Tine pentru judecățile dreptății Tale” — Ps. 119, 62). Iisus îndeamnă la „priveghere” (Parabola celor 10 fecioare): „Privegheați și

vă rugați, să nu cădeți în ispită”; Sfinții Apostoli Petru și Pavel vorbesc și practică aceste rugăciuni de noapte (cum aflăm din Fapte despre Eutihie, care a căzut de pe o fereastră, în miezul nopții, în timpul unor asemenea „privegheri”). Aceste „privegheri” să se facă, zice Niceta, și cu inima, și pregătirea să se facă prin post și rugăciune, căci ele sunt „o slujbă divină”, „pieptul veghetorilor să fie deschis lui Hristos și închis diavolului”. În cuvântarea sa „*De psalmodiae hano*” (Despre folosul cântării) care este urmarea cuvântării „*De vigiliis*”, Niceta arată tipicul (rânduiala) privegherilor: citire, cântare din psalmi, paremi (proverbele lui Solomon) și rugăciuni (așa cum se fac privegherile și azi) (N. Popescu — „De la priveghi la privighetoare”).

VELICANII, VENICEANII, VENICEARI — cântări bisericești numite *Mărimuri*; v. **Mărimuri**.

VENERARE (lat. *veneror* — a cinsti, a venera, a se închina la) — este cultul adus sfinților; v. **Dulie, Latrie**.

VENIAMIN — cel mai mic dintre cei 12 fii ai lui Iacob-Israel, din care se trag cele 12 seminții care au format poporul israelitean sau evreu. Din seminția lui Veniamin se trăgea Saul, primul rege al acestui popor, precum și Saul din Tars, care avea să devină Sf. Pavel, „Apostolul neamurilor”.

VENIAMIN COSTACHE — mare mitropolit al Moldovei (1768–1846), întemeietorul Seminarului de la Socola, etitor de biserică și autor de cărți teologice.

VENICEANII v. **Veliceanii**.

VENUS (VENERA) — zeiță romană a vegetației, a primăverii, a devenit mai târziu

zeiță a dragostei, asemenea cu Afrodita, zeița dragostei, în mitologia greacă. Din Eneida lui Virgiliu, aflăm că, după războiul troian, Enea debarcă în peninsula italică și întemeiază statul roman, ajutat de această zeiță, care era mama lui; ea devine strămoșa poporului roman, care a numit-o *Venus Genetrix* („mamă”).

VERHOVNIC — întâi stăpător, în ierarhia bisericească.

VERONICA v. **Mandyliion**.

VESPERINA v. **Vecernia**.

VESTA — zeiță romană, care împreună cu Ianus, a stat alături de prima grupare de zei a poporului roman, triada: Jupiter, Quirinus, Marte. Ea era protectoarea orașului Roma. O dovadă a originii străvechi a acestei zeițe este că ea nu a avut altă reprezentare decât a unui foc arzând, „*ignis Vestae*” (statuile zeilor apar mai târziu); numele *Vesta* derivă dintr-o rădăcină indo-europeană, însemnând „a arde”. Sanctuarul Vestei nu era pătrat ca al celorlalți zei, ci rotund, simbolizând, conform doctrinei indiene, pământul și cerul. Tineretele care întrețineau focul sacru al Vestei, erau fecioare și purtau numele de „vestale”. Vestalele erau în număr de șase și aparțineau Colegiului pontifical (v. **Pontif**). Ele erau alese de Marele Pontif (*Pontifex*) când aveau vârsta între șase și zece ani, și erau consacrate pentru o durată de treizeci de ani. Ele întrețineau focul cetății, pe care nu-l lăsau să se stingă niciodată. Puterea religioasă a vestalelor depindea de virginitatea lor: dacă o vestală încălca regula castității, ea era închisă de vie într-un mormânt subteran și partenerul ei era ucis în chinuri.

VESTALE v. **Vesta**.

VEȘMINTE LITURGICE sau **ODĂJDII**

— îmbrăcăminte specială pe care o poartă slujitorii Bisericii (diaconi, preoți și episcopi), în timpul când săvârșesc sfintele slujbe religioase. Aceste veșminte diferă de la o treaptă la alta, a clerului. Astfel *diaconii* au trei veșminte: *stiharul*, *orarul* și *mânecuțele*; *preoții* au cinci veșminte: *stiharul*, *mânecuțele*, *epitrahilul*, *brăul* sau cingătoarea și *felomul* sau *sfita*; *arhiereii* poartă șapte veșminte: *stiharul*, *epitrahilul*, *brăul*, *mânecuțele*, *omoforul*, *sacosul* și *mantia*. Ultimele trei veșminte sunt specifice trepteii arhieresti. Arhiereii mai au și anumite *insigne* sau *ornate* sau semne distinctive trepteii lor, ca: *mitra*, *epigonatul* sau *bedernița*, *engolpionul*, *crucea pectorală*, *cârja*, *dicherele*, *tricherele* și *vulturul* (potnoja). Descrierea veșmintelor liturgice sau odăjdii: **STIHARUL** (gr. στοιχάριον, τό — *stiharion*) — veșmânt lung cu mâneci largi (ca o robă), confecționat din material mătăsos, cu țesătură plină; pe poale, la gât și la mâneci are o bordură țesută din fir, numită *stih* (gr. στίχοι — *stihoi*), de aici numele de stihar. **ORARUL** (gr. ὡράριον, τό — *orarion*) — o fâșie îngustă de 15 cm, lungă de 3–4–5 m, țesută ca și stiharul, din mătase plină, lucioasă, brodat cu șiret lat, țesut cu fir auriu sau argintiu; denumirea de orar vine de la *ora*.-are = a se ruga, pentru că la început, diaconii, ținând cu mâna orarul, dădeau semnalul de rugăciune. **MÂNECUȚELE** (gr. ἑπιμανίκια — *epimanikia*; lat. *supermanicalia*), numite și *rucavițe* (de la slv. *ruca* = mână) — sunt un fel de manșete mobile, care strâng mânecile stiharului. Ele simbolizează legăturile cu care iudeii au legat mâinile lui Iisus, când L-au dus la judecată.

Se fac din același material cu stiharul. **EPITRAHILUL** (gr. ἐπιτραχήλιον, τό — *epitrahilion* = peste grumaz), popular *patrafir* — este o fâșie de stofă sau mătase lată cam de 30 cm, brodată cu șiret de fir sau mătase lucioasă. Are formă dreptunghiulară, lată de 30 cm și lungă cât stiharul, răscoită la partea de sus, astfel ca să poată intra pe cap, spre a fi așezat apoi pe grumaz (pe umeri). La început, epitrahilul era o fâșie ca orarul, care se așeza în jurul gâtului, având capetele atârinate pe piept. Epitrahilul amintește crucea purtată de Mântuitorul pe drumul calvarului. **BRĂUL** (gr. ἡ ζώνη — *i zoni*; lat. *cingulum*) sau *cingătoarea* (slv. *poiasul*) — o fâșie îngustă de 6–8 cm, lungă de 1/2 m, prelungită cu două batiere, cu care se leagă în jurul mijlocului, peste stiharul preoțesc; e făcut ca și mânecuțele, din același material cu stiharul. Brăul amintește de fâșia de pânză cu care S-a încins Mântuitorul în seara Cinci celei de Taină, când a spălat picioarele ucenicilor, smerindu-Se. **FELONUL** (gr. φελώνιον, τό — *felonion*) sau *sfita* — este un fel de pelerină mai lungă în spate și mai scurtă în față, de formă rotundă, făcută dintr-o singură bucată, răscoită la gât și care se îmbracă de preot peste stihar, epitrahil și brău. Pe spatele felonului este brodată o cruce. Felonul simbolizează mantia de purpură cu care a fost îmbrăcat Iisus, în timpul patimilor Sale. *Veșmintele liturgice ale arhiereului* se deosebesc de ale preotului și diaconului, prin numărul lor mai mare (șapte), prin calitatea, frumusețea și strălucirea diferitelor podoabe, care arată demnitatea trepteii arhieresti. În timpul slujbei, arhiereul îmbracă mai întâi cele patru veșminte: stiharul, epitrahilul, brăul și

mănecele (pe care le îmbracă și preotul, și dintre care diaconul are numai stiharul și mănecele), folosind în plus încă trei veșminte, specifice treptei arhieresti: *sacosul*, *omoforul* și *mantia*. **SACOSUL** (gr. σάκκος — *sakkos* = sac) — veșmânt în formă de sac, ca și stiharul, însă mai scurt și cu mâneci scurte și largi, pe care episcopul îl îmbracă peste stihar, brâu, epitrahil și mănecele. Confectionat din stofă, catifea sau mătase, are culoarea albă, purpurie sau galbenă. Sacosul se încheie în față cu nasturi în formă de clopoței aurii; are aceeași semnificație ca și felonul; clopoțeii simbolizează cuvântul lui Dumnezeu, care se face auzit din gura episcopului, precum și glasul celor 12 apostoli, când au propovăduit Evanghelia. **OMOFORUL** (gr. ὀμοφόριον, τό — *omoforion*, de la gr. ὄμος, ὅ — *ōmos* = umăr și gr. φέρω — *fero* = a purta; lat. *humeralē*) — este un fel de eșarfă (șal, fâșie) lungă care se așează în jurul gâtului, pe grumaz, iar capetele atârnă la piept. Se face din același material ca sacosul și are brodată o iconiță-medalion cu chipul Mântuitorului, care e așezată la mijloc, în dreptul gâtului. Omoforul este de două feluri, după dimensiune: un *omofor mare*, care se îmbracă numai la începutul Liturghiei până la Apostol, când este scos și înlocuit cu *omoforul mic*, care se păstrează până la sfârșitul slujbei. Despre vechimea acestei piese vestimentare arhieresti se crede că reprezintă continuarea acelui veșmânt purtat de arhierii Legii Vechi, în timpul slujirii la Cortul Sfânt și la templu, și care se numea „*efod*” sau „*umerar*” (leșire 28, 4, 6-7 și 39, 2-4). Alți istorici cred că omoforul ar fi o distincție, o insignă dată de împărații romani episcopului Romei în sec. V,

spre a se deosebi de ceilalți clerici; acesta ar corespunde azi veșmântului numit de catolici „*pallium*”, care este o fâșie lungă, de stofă din lână albă, brodată cu șase cruci negre și așezată pe umeri, ale cărei capete atârnă unul pe piept și altul pe spate. Pallium este purtat astăzi numai de papi, de primați, de arhiepiscopi și anumiți episcopi privilegiați. În răsărit însă omoforul a fost purtat de la început de către toți arhierii. El simbolizează actul de mântuire a omului de către Iisus Hristos, Păstorul care a luat pe umeri oia cea pierdută (Luca 15, 4-5). **MANTIA** (gr. μανδύον, τό — *mandion*; lat. *cappa*, *pluviale*) — este un veșmânt lung și larg, fără mâneci, ca o pelerină, de culoare purpurie, împodobită pe laturi cu niște benzi, numite „fâșii” sau „răuri”; se încheie la gât și jos, în față, iar la dreapta și la stânga încheieturilor are câte două tăblițe brodate cu fir de aur. Mantia e îmbrăcată de arhierii la anumite slujbe la care nu îmbracă stiharul și sacosul (la Vecernie și Litie sau Privighere, la sfințirea apei, la Maslu, la închinarea la icoane dinainte de Liturghie, în procesiuni). Mantia are caracter extraliturhic și origine târzie; se crede că și-ar avea originea în mantaua monahală, dovadă că până în sec. XV era purtată ca o haină de toate zilele. Sf. Simeon al Tesalonicului relatează că pe vremea sa (începutul sec. XV), împăratul însuși trimitea celui ales patriarh mantia și engolpionul, în semn de cinstire deosebită. După alte păreri, și-ar trage originea din mantia filozofilor antici ori din acea „*cappa magna*” purtată în vechime de apuseni, și a cărei denumire a rămas în mantia arhierilor din Biserica Romano-Catolică, numită „*cappa*”; începând din sec. XII, „*cappa*” a devenit un

veșmânt liturgic în Biserica apuseană, și s-a extins la clericii de toate treptele. Mantia simbolizează darul purtător de grijă al lui Dumnezeu, acoperământul Său. *Ornatele (insigne) arhieresti*: MITRA (gr. μίτρα, ἡ — mitra, gr. τιάρα, ἡ — tiara, i = învelitoare pentru cap, coroană) — în formă de cupolă, este o acoperitoare pentru cap pe care o poartă arhierii în timpul serviciilor divine. La început ea era purtată numai de patriarh, apoi au purtat-o toți arhierii. Se crede că-și are originea în coroana împăraților bizantini (având aceeași formă), iar mitra latină (de formă conică sau piramidală) provine din tiara papală, ce provenea din camilafca („camelacum”) sau căciulița care se purta pe cap, în Apus, la serviciile divine. După Sf. Simeon al Tesalonicului, mitra simbolizează „cununa de spini a Mântuitorului”, precum și sudariul (mahrama) cu care I s-a înfășurat capul când a fost pus în mormânt. Mitra este semnul vredniciei primite de arhieru de la Hristos. EPIGONATUL sau bedernița (gr. ἐπιγονάτιον, τό — epigonation; lat. subgenuale = sub genunchi; slv. bederniță) — este o bucată de stofă prețioasă, de formă romboidală care se atarnă la coapsa dreaptă, fiind legată de brâu ori de gât cu o panglică trecută peste umărul stâng. La origine acest ornat a fost un fel de șervet, pe care arhierii îl purtau la brâu și-l foloseau spre a-și șterge mâinile la diferite spălări rituale (ex. înainte de sfințirea Darurilor ș.a.) sau la spălarea picioarelor în Joia Mare. Epigonatul se pune numai la slujirea Sf. Liturghii. Epigonatul simbolizează „sabia Duhului”, „care este cuvântul lui Dumnezeu” (Efes. 6, 17) cu care

trebuie să fie înarmat arhieru spre a apăra dreapta credință. ENGOLPIONUL (gr. τὰ ἐγκόλπιον — ta egkolpion = la sân; lat. pectorale) sau Panaghiul (gr. πανάγιον — panaghion = Preasfântul) — este o insignă arhierască de forma unei iconițe-medalion, din email, aur sau argint, înfățișând pe Mântuitorul sau pe Maica Domnului (gr. ἡ παναγία — i Panaghia = Preasfânta), mai rar Sf. Treime. Se poartă pe piept, atârnat de un lăntișor, petrecut după gât. Acest ornat este purtat numai de arhierii din Bisericile Ortodoxe de rit bizantin. Patriarhul, spre a se deosebi de ceilalți arhierii, poartă două engolpioane. Este un simbol al credinței mărturisite din inimă. Când are chipul Maicii Domnului simbolizează puterea mijlocitoare și ocrotitoare a Sfintei Fecioare, căreia i se încredințează arhieru. Engolpionul este purtat atât la slujbele divine, cât și în viața de toate zilele. CRUCEA PECTORALĂ (gr. σταυρός, ὁ — o stavros = cruce; lat. crux) — este o insignă care se poartă, ca și engolpionul, atârnată la piept; în Biserica Ortodoxă Română, crucea pectorală este purtată nu numai de arhierii, ci și de anumiți preoți, distinși cu această insignă (iconom-stavrofor). Ea simbolizează Crucea lui Hristos, fiind semn al biruinței, al întăririi și al povățuirii. CÂRJĂ sau „toiagul păstoresc” (lat. baculus pastoralis) ori „paterița” (gr. ἡ πατερίτσα — i pateritsa; lat. crossa) — este un baston înalt, cât înălțimea unui om; e făcut din lemn ori metal, împodobit cu plăcuțe de fildeș, aur sau argint și terminat la capătul de sus cu doi șerpi, peste care stă un glob cu o cruce. Pe acest mâner al cârjei se înfășoară, de obicei, o maramă cusută cu fir, pentru podoabă și pentru

a se ține mai ușor. Arhieriei poartă o astfel de cărjă împodobită numai când intră în biserică și slujesc; dacă doar asistă la slujbă ei au o cărjă mai simplă, pe care o poartă și în afara bisericii. Cărja simbolizează puterea de a păstori Biserica, de a paște „turma”, poporul dreptcredincios al lui Hristos, după modelul lui Moise și Aaron, preoți și profeți ai Vechiului Testament, care au condus poporul evreu (Leșire 7, 20 ș.a.). Simbolul podoabelor de la capul de sus al cărjei arată că Hristos a sfârșit, prin cruce, capetele balaurilor nevăzuți. **DICHERUL** (gr. δίκηριον, τό — *dikirion*) și **TRICHERUL** (gr. τρικήριον, τό — *trikirion*) — se numesc cele două sfeșnice folosite la slujbele arhieresti, fiecare purtând două sau trei lumânări. La Liturghia arhierască, cu ele arhierul binecuvintează pe credincioși (*Arhieratikon*, carte de slujbă, în care se descrie rânduiala slujbei cu arhierul). *Dicherul* simbolizează cele două firi ale Mântuitorului (Om și Dumnezeu), iar *Tricherul* simbolizează Sf. Treime. **VULTURUL** (gr. ὀρετός — *o aetos* = vultur) sau **POTNOJA** (slv. „sub picioare”) — este un covor mic, rotund, pe care este brodată imaginea unui vultur cu aripile întinse, care zboară pe deasupra unei cetăți cu trei râuri. Acest covoraș se așează în altar sau în naos, pentru a sta pe el arhierul, cu picioarele, la slujbele arhieresti. Acest covor are două dimensiuni: una mai mare și una mai mică. Vulturul mare se folosește când se face hirotonia unui arhieru: candidatul ce urmează a fi sfințit ca arhieru este mai întâi supus unui „*exetasis*” (examinare, care constă în trei întrebări); vulturul mare este așezat în fața altarului, între sfeșnicele mari, iar candidatul

stă cu picioarele pe coada vulturului, când, în momentul respectiv al slujbei, i se pune prima întrebare, pe care o rostește protosul arhierilor slujitori; la a doua întrebare, candidatul înaintează și stă cu picioarele pe mijlocul vulturului, iar la a treia întrebare se așează pe capul vulturului, ceea ce înseamnă înaintarea sa în desăvârșirea treptelor preoțești. *Vulturul mic* se întrebuințează în tot timpul Liturghiei, fiind pus în diferite locuri din biserică, unde stă mai mult arhierul. Vulturul este un simbol al evlaviei și înțelepciunii arhierului, care prin știința și viața lui exemplară trebuie să se ridice deasupra credincioșilor pe care îi păstorește. Prin forma, culoarea și calitatea materialelor din care sunt confecționate, *sfințele odăjdii* inspiră respect față de purtătorii lor, produc o impresie puternică asupra credincioșilor și creează o atmosferă de sărbătoare proprie săvârșirii serviciului divin. Înainte de a fi puse în folosința cultului, toate veșmintele liturgice noi se sfințesc de către preot sau episcop, după rânduiala prescrisă în cărțile de slujbă. Înainte de îmbrăcare, orice veșmânt se binecuvintează și se sărută de clericii slujitori, în semn de respect. Veșmintele trebuie păstrate cu grijă, în bună stare, într-un dulap anume, din biserică. Slujitorilor le este interzis a îmbrăca la slujbele divine veșminte murdare, rupte, neglijate. De asemenea, ei trebuie să fie curați cu trupul și sufletul, ca semn de respect față de Dumnezeu și de cele sfinte. În acest sens, „Povătuirile” din *Liturghier* prevăd următoarele: „Pentru slujirea dumnezeieștii Liturghii, preotul și diaconul sunt datori a fi curați cu sufletul cât și cu trupul, și, precum trebuie să aibă trupul curat, tot așa și veșmintele cele de pe dâșii se

cuvine să le aibă curate și întregi; iar de vor fi pătate toate și rupte și va îndrăzni preotul a sluji cu ele, va greși de moarte, deoarece înaintea lui Hristos Dumnezeu, Cel ce este cu adevărat în Sfintele Sale Taine, se va arăta cu nebăgare de seamă. De aceea slujitorii celor sfinte datori sunt să stăruiască în tot chipul, ca veșmintele cele sfințite chiar de vor fi din material simplu, să fie cuviincioase și curate" (*Liturghier*, ed. 1974, p. 363).

VEȘNICIE v. *Vecie*.

VETEROTESTAMENTAR — ceea ce aparține Vechiului Testament (ex. profeții veterotestamentari).

VIATA VIITOARE — Omenirea a avut întotdeauna conștiința unei vieți viitoare, conștiința că viața nu se sfârșește odată cu moartea, că omul trăiește și după dispariția trupului. Raționaliștii explică aceasta ca o păstrare în memoria urmașilor a celor repauzați, dar aceasta nu e nemurirea în înțelesul ei propriu și așa cum o concepe creștinismul. Sufletul este nemuritor și el este al Domnului, spune Sf. Apostol Pavel (Romani 14, 8), iar după moarte el își păstrează memoria, dar nu mai poate acționa pentru mântuirea sa: „că vine noaptea, când nimeni nu poate să lucreze" (Ioan 9, 4). Bogatul din parabola „bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr", pe care Mântuitorul o spune în acest scop (Luca 16, 19-31), înțelege și-și aduce aminte de frații săi de pe pământ, pe care ar vrea să-i prevină, să nu mai ducă viața de răutate și necredință pe care a dus-o el, și pentru care, în lumea de dincolo, suferă atât de cumplit. El îl recunoaște pe săracul Lazăr care se află în „sânul lui Avraam", adică în rai, în locul celor drepti. Raiul este locul în care se

află sufletele dreptilor de la judecata particulară până la judecata universală, judecata de apoi. Raiul e numit, în Sf. Scriptură, și „*Împărăția cerurilor*" (Mt. 5, 3 și 10); „*Împărăția lui Dumnezeu*" (Lc. 13, 29; I Corint. 15, 50); „*Casa Tatălui*" (Ioan 14, 2) etc. Biserica îl numește „loc luminat, loc cu verdeată, loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea și suspinarea" (Ectenia morților). Raiul apare astfel și ca un *loc*, dar și ca o *stare*, o stare de fericire și de răsplată, în care se află dreptii după moarte. Textul de la Ioan: „În casa Tatălui Meu multe lăcașuri sunt" (Ioan 14, 2) arată ideea de *loc* în lumea de dincolo, dar mai ales ideea de *stare*, ideea existenței diferitelor grade de fericire în care se află cei drepti: „fiecare își va lua plata după osteneala sa" (I Corinteni 3, 8). Cu cât cineva e mai curat, cu atât este mai aproape de Dumnezeu, fiindcă sufletele se mută din această lume, însă nu cu aceeași măsură a Harului: „Atunci vor fi îndumnezeiți după har, adică vor cunoaște fericirea, strălucirea și toată lucrarea și viața pe care o are Dumnezeu în Sine, după ființă, și se vor împărtăși de razele soarelui dumnezeiesc" (*Învățătura de credință creștină ortodoxă*, ed. 1952, p. 169). Fericirea celor drepti în viața viitoare, spune Sf. Apostol Pavel, nu se poate descrie: „Cele ce ochiul n-a văzut și urechea n-a auzit și la inima omului nu s-au suit, pe acestea le-a gătit Dumnezeu celor ce-l iubesc pe El" (I Corinteni 2, 9). Această fericire este vederea lui Dumnezeu. În „Predica de pe munte", Mântuitorul spune: „... cei curați cu inima, aceia vor vedea pe Dumnezeu" (Mt. 5, 8). Dreptii din rai stau în comuniune cu Dumnezeu prin har și îl pot cunoaște după gra-

dul de sfințenie în care se află fiecare. Suferințele celor drepti trăiesc acolo laolaltă cu sfinții și îngerii (Evrei 12, 22; Mt. 8, 11) și participă la slava lui Hristos (II Tim. 2, 12). Toți sunt acolo uniți prin legătura dragostei, ca fii ai aceluiasi Părinte, a cărui binecuvântare o simt ca o nesfârșită fericire. Fiindcă au învins răul și au triumfat asupra păcatului, cei din rai formează Biserica triumfătoare. Suferințele celor păcătoși ajung, după judecata particulară, în iad, unde se află și duhurile necurate (II Petru 2, 4). În Sf. Scriptură, iadul este numit „gheena focului” (Mt. 5, 22; 29, 30), „foc nestins” (Mt. 3, 12), „întinericul cel mai din afară” (Mt. 8, 12), depărtare de la fața lui Dumnezeu (Mt. 7, 23) etc.; toate aceste denumiri arată *starea* de suferință, *locul* de pedeapsă veșnică. Această pedeapsă are forme diferite. *Prima* și cea mai grea este *îndepărtarea de la fața lui Dumnezeu*, care înseamnă pierderea tuturor bunurilor care vin de la el. Pierderea lui Dumnezeu e dureroasă și în lumea aceasta, dar cu atât mai mult în lumea de dincolo; altă pedeapsă este lipsa comuniunii cu sfinții, izolarea, însingurarea, îndepărtarea de prietenia sfinților care ajută sufletele să progreseze în virtute și cunoașterea lui Dumnezeu. Imposibilitatea acestei comuniuni îi face pe *cei din iad* să se simtă *nenorociți*. În iad stau în *compania spiritelor rele*, care se bucură de chinurile celor păcătoși, *pedepsiți de Dumnezeu*, ca și duhurile rele. O altă formă a chinului păcătoșilor în iad sunt *muștrările de conștiință*, asemenea cu un vierme neadormit, care nu moare niciodată (Marcu 9, 44). Muștrarea de conștiință, continuă și veșnică, înseamnă desnădejdea și părerea de rău de a

nu se fi supus voii Domnului în viața trăită aici, pe pământ. În iad este „plângerea și scrâșnirea dinților” (Mt. 22, 13) provocată de *focul iadului*, care arde veșnic ființa păcătoșilor, fără a o nimici (Lc. 16, 24).

VICAR (lat. *vicarius* = locuitor) — ajutor în activitatea eparhială; vicar se numește preotul, arhimandritul, arhiereul care primește într-o eparhie slujba de a-l ajuta pe ierarhul locului, în activitatea sa administrativă și canonică; papa de la Roma se mai numește și „Vicarul lui Hristos”.

VICINA — vechi oraș în nordul Dobrogei, identificat cu Isaccea, unde în sec. XIII–XIV se afla reședința unei arhiepiscopii (mitropolii ortodoxe) cu ierarhi trimiși de la Constantinopol, de care depindea. În 1359, ultimul ierarh de la Vicina a fost adus în Țara Românească, unde a întemeiat prima mitropolie a țării, la Curtea de Argeș (lachint de la Vicina).

VICLEIM, VIFLEIM sau **IROZII** — este numele unei drame folclorice (nume popular pentru Betleem, unde S-a născut Iisus), care face parte din colindele de Crăciun, la românii ortodocși; colindul evocă uciderea celor 14.000 de prunci, din porunca regelui iudeu Irod, în vremea căruia S-a născut Iisus Hristos și pe care Irod voia să-l ucidă, temându-se că Acesta îi va lua tronul (faptele sunt relatate în Evanghelia de la Matei, cap. 2). Acest colind românesc este de origine creștină, ca și „Steaua” ș.a. (v. **Colind**). Istoricul Virgil Cândea vorbește despre un Vicleim românesc, „martor și povătuitor al Nașterii Domnului cu puterea lui de mister, nevinovăție și curățenie, de lumină și autenticitate”, combătând teoriile care susțineau, ca Moses Gaster în *Chrestoma-*

ția română (Leipzig, 1831), că Vicleimul este „o urmă a Misterelor din Occident”; Acad. Virgil Cândea caută să demonstreze că nu există similitudini convingătoare între „misterul Nașterii” la români și la sașii ardeleni, care ni l-ar fi transmis din literatura germană medievală. Mai mult, un vrednic cărturar de sat ardelean, Picu Pătruț, autorul unei versiuni de peste munți a Vicleimului, se inspiră nu de la sașii de lângă el, ci din Anton Pann, din Țara Românească. Vicleimul este de secole atestat la noi. Era reprezentat de Crăciun la curtea lui Vasile Lupu, ne spune cronicarul Miron Costin, dar nu avem dovezi că ar fi fost atunci o inovație, așa încât putem socoti obiceiul mult mai vechi. Acum un secol, Mihail Kogălniceanu îl consemnează cu observația că „irozii erau ținuți în onoare mai mare” într-un trecut nu prea îndepărtat și că ei erau interpretați de „dascăli și oieri”, apoi de „fii de boieri îmbrăcați în haină de stofă aurită, la curtea domnească și la casele boierești” (cit. din articolul „Un Vicleim puțin cunoscut”, semnat de Acad. Virgil Cândea, în ziarul „România liberă” din 23 decembrie 1995). În acest articol se laudă inițiativa d-lui Răzvan Ionescu de a adapta pentru teatru radiofonic un text vechi de *Vicleim* din Moldova, text publicat în 1885 de marele folclorist G. Dem. Teodorescu, text care fusese cenzurat în „Poezii populare” culese de G. Dem. Teodorescu, publicat în ediția din 1985, a colecției „Biblioteca pentru toți”.

VIDMA (slv. *vrājitoare*) — denumire pentru „moarte”, în povestea „Ivan Turbincă” de Ion Creangă.

VIFORĂTA — mănăstire de maici (la 3 km nord de Târgoviște), datează din sec. XVI

(1530); restaurată de mai multe ori, ea și-a pierdut aspectul original. Azi are și funcție socială, servind ca loc de adăpost (azil-spital) pentru călugărițele și preotesele în vârstă și singure.

VIGILA (lat. *vigilis* = veghere, *vigil* = grijuliu, băgător de seamă) — se numește la catolici ziua dinaintea unei mari sărbători; ex. Ajunul Crăciunului, al Bobotezei etc.

VINCENT DE PAUL v. **Caritate**.

VINEREA SEACĂ — zi aliturgică; v. **Aliturgic**.

VIRTUTE (lat. *virtus, virtutis* = putere, curaj, bărbăție, bunătate, cinste) — este acea putere a sufletului de a înfrunta forța răului sub toate aspectele lui. Morala filozofică clasifică patru virtuți numite „*virtuți cardinale*”: înțelepciunea, cinstea, cumpătarea, curajul; morala religioasă, morala creștină se bazează pe trei „*virtuți teologice*”: credința, nădejdea (speranța) și dragostea (iubirea creștină); „Și acum — zice Sfântul Apostol Pavel — rămân acestea trei: credința, nădejdea și dragostea. Iar mai mare dintre acestea este dragostea” (I Corinteni 13, 13). Sf. Pavel consideră virtutea dragostei mai mare decât toate și-i închină un adevărat imn în Epistola I către Corinteni: „De aş grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare și chimval răsunător. Și de aş avea darul proorociei și tainele toate le-aş cunoaște și orice știință, și de aş avea atâta credință, încât să mut și munții, iar dragoste nu am, nimic nu sunt... Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuiește, nu se laudă, nu se trufeste. Dragostea nu se poartă cu necuviință, nu caută ale sale, nu se aprinde

de mânie, nu gândește răul... Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduiește, toate le rabdă. Dragostea nu cade niciodată" (1 Corinteni 13, 1. 2. 4. 5. 7. 8). *Iubirea creștină* este învățătura cea nouă pe care Iisus o aduce oamenilor: „Poruncă nouă dau vouă: Să vă iubiți unul pe altul. Precum Eu v-am iubit pe voi, așa și voi să vă iubiți unul pe altul. Întru aceasta vor cunoaște toți că sunteți ucenicii Mei, dacă veți avea dragoste unii față de alții" (Ioan 13, 34-35). Este virtutea fundamentală, prin care adevăratul creștin se deosebește de ceilalți oameni.

VIRTUȚI CREȘTINE v. *Virtute*.

VISARION SARAI v. *Sarai*.

VIȘNU — zeu principal în hinduism. În perioada vedică era un zeu solar, care devine apoi un zeu bun și îndurător față de om și de toate ființele. El apare oamenilor sub diferite chipuri, numite „*avataras*” (scoborâtori) și face tot felul de fapte bune, în folosul oamenilor. Dintre întrupările lui cele mai importante sunt: eroul Krișna și eroul Rama, despre care povestesc epopeile sanscrite Bhagavat-Gita și Ramayana.

VITEZDA (ebr. *Bethesda* = scăldătoarea oilor) — lac în nordul templului din Ierusalim, lângă poarta orașului numită „Poarta oilor”, unde în al doilea an al activității Sale, Mântuitorul a făcut minunea vindecării slăbănogului care zăcea bolnav de 38 de ani (Ioan 5, 1-9).

VLĂDICA (slv. *vladiku*) — episcop (v. **Mitropolit**). Termen folosit pentru ierarhii din toate treptele, în B.O.R.

VODIȚA — mănăstire din Oltenia (com. Vărciorova-Mehedinți), ctitorie a călugărului Nicodim, venit din sudul Dunării, care întemeiază și mănăstirea Tismana în același

timp (sec. XIV, în vremea lui Vladislav-Vlaicu Vodă). Se simțea în epocă nevoia întemeierii de mănăstiri ortodoxe spre a ține stavilă expansiunii catolicismului.

VOHOD (slv. „ieșire”) — cuvânt ce denumește două momente importante din cadrul slujbei Sfintei Liturghii în Biserica Ortodoxă: *Vohodul mic* și *Vohodul mare*. *Vohodul mic* sau ieșirea cu Sfânta Evanghelie (lat. *introitus* = purtarea solemnă a Sf. Evangheliei) se face după ce se cântă Feririle; preotul face trei închinăciuni în fața Sf. Mese, cu multă evlavie ia Sfânta Evanghelie și pune în locul ei, pe antimis, Sf. Cruce; ținând Sf. Evanghelie în dreptul frunții, ocolește cu ea Sf. Masă și iese pe ușa de nord a altarului până în mijlocul naosului, precedat de un purtător de lumină (cu lumânare sau sfeșnic), rostește o rugăciune, apoi se îndreaptă spre altar printre sfeșnicele împărătești, se oprește în fața ușilor împărătești și, când la strană s-a terminat de cântat Antifonul III (Feririle ori troparul), preotul înalță Sf. Evanghelie și zice „Înțelepciune dreaptă!”, apoi intră în altar, ridică crucea de pe antimis și pune în locul ei Sf. Evanghelie. Semnificația acestui ritual solemn, care se săvârșește în timpul Liturghiei catehumenilor, este simbolică. Ea înseamnă epifania Domnului (arătarea Sa către oameni, la Botezul de la râul Iordanului, când a fost mărturisit ca Fiul lui Dumnezeu de Însuși Tatăl, iar apoi începerea activității publice, prin propovăduirea Evangheliei). În Sf. Evanghelie, la *Vohodul mic*, credincioșii văd pe Hristos însuși: „Veniți să ne închinăm și să cădem la Hristos.... Aliluia!”. *Vohodul mare* sau ieșirea cu Sfintele Daruri (gr. ἡ μεγάλη

εἰσοδος; ἡ τῶν δωρῶν εἰσοδος — *i megali eisodos; i ton doron eisodos*) înseamnă luarea cinstitelor Daruri de la proscomidiar, unde au fost pregătite (v. **Miridele**, **Proscomidia**), purtarea lor solemnă în mijlocul naosului, unde preotul, ținând în mâini Sf. Potir și Sf. Disc, precedat de un purtător de lumină, iese pe ușa de miazănoapte și se oprește în mijlocul naosului, cu fața spre apus; aici continuă să facă pomenirile, cuprinse în Liturghier, binecuvintează spre răsărit și intrând pe ușile împărătești în altar, depune Darurile pe Sf. Masă, în timp ce corul continuă să cânte partea a doua a Heruvicului („Ca pe Împăratul...“). Vohodul mare simbolizează ultimul drum făcut de Domnul Hristos în Ierusalim, înainte de Patima Sa, jertfindu-Se pentru mântuirea neamului omenesc.

VORONET — una din vestitele mănăstiri ale Moldovei (jud. Suceava, lângă orașul Gura Humorului), a fost zidită de Ștefan cel Mare în 1488 și pictată la jumătatea sec. al XVI-lea, de către mitropolitul de atunci al Moldovei, Grigorie Roșca, al cărui portret este zugrăvit pe fațada de miazăzi, lângă intrare în pridvorul închis al bisericii. Pe peretele de apus se mai păstrează o minunată pictură a Judecării de apoi. Ceea ce face faima picturii de la Voronet este culoarea unică de aici, a „albastrului de Voronet“. Mănăstirea restaurată azi posedă un bogat muzeu de artă bisericească; la Voronet se află și mormântul lui Daniil Sihastrul, un sfânt pustnic care și-a trăit zilele într-o peșteră din apropiere și la care Ștefan a găsit, în vremuri de restriște, un sfat înțelept și îndemnuri pline de har. Poetul muntean Dimitrie Bolintineanu (sec. XIX), în volumul intitulat *Legende*

istorice, îi închină poezia „Daniil Sihastrul“.

VOSCRESNE (de la slv. „*cescresnie*“ = înviere, duminică) sau *stihiri ale Învierii* (gr. τὰ ἀναστασίματα — *ta anastasimata*, ἀνάστασις, ἡ — *anastasis* = înviere) și *Eotinale* (gr. ἑωθινὸς — *eotinos* = matinal, de dimineață) sau *Măneacănde* — cântări matinal, pentru că în toate este vorba de „mănecare“, adică mergerea la mormântul Domnului, dis-de-dimineață, în ziua Învierii, a femeilor mironosițe; aceste 11 stihuri (tropare) ale Învierii stau în strânsă legătură cu cele 11 Evanghelii ale Învierii (care se citesc duminică dimineața, la Utrenie), pe care le parafrazează (comentează) și se cântă la Slava Laudelor, în rânduiala Utreniei duminicilor (se află în Octoihul mare și în Catavasier). Au fost compuse în sec. IX-X, de împăratul bizantin Leon Filozoful; v. **Hvalite**.

VOSGLAS (*văsglau* sau *vozglasu*) — ecfonis, adică formula de încheiere a unei rugăciuni, încheiere pe care preotul o accentuează, rostind-o cu voce mai puternică.

VOTIV (lat. *votivus* = făgăduit zeilor, făcut pentru că s-a făgăduit), *tablou votiv* — se numește (în pictura bisericească ortodoxă) tabloul zugrăvit în partea dreaptă, pe peretele interior al zidului dinspre apus al bisericii, și care reprezintă pe ctitorul bisericii respective și în miniatură imaginea bisericii, pe care ctitorul o ține pe palmele sale și o închină (o dăruiește) Mântuitorului sau Maicii Domnului sau sfântului al cărui hram îl are (adică sfântului pe care îl are ca patron); hram se numește și ziua când se serbează patronul bisericii, ziua sfântului respectiv (ex. biserica cu hramul Sf. Gheorghe sau hramul Bunavestire). În ctitoriile

brâncovenești se vede *tabloul votiv al lui Constantin Brâncoveanu*, așa cum e zugrăvit la principala sa ctitorie *de la Hurez*, cu întreaga familie. La bisericile moldovenești din sec. XV–XVI, se păstrează, alături de portretele ctitorilor domni, și *portretele de boieri și mitropoliți*, ctitori de biserici. În pictura murală din biserici, chipurile ctitorilor sunt zugrăvite pe peretele de vest al pronaosului, pe suprafața lui interioară, la dreapta și la stânga intrării în naos; mai rar le găsim și pe pereții de sud și de nord ai pronaosului (ca la Hurez și la Snagov), ori pe suprafața de răsărit a peretelui despărțitor, între naos și pronaos (ca la Voroneț).

VOTUL (lat. *votum* = făgăduința; *voveo*, -ere = a sfînti, a făgădui) sau **Făgăduința** — se face în monahism de către viitorii călugări care își închină viața lui Dumnezeu, retrăgându-se

în mănăstire. Cel care face votul călugăriei trebuie să-l și respecte, trăind conform canoanelor vieții mănăstirești. Temeiul acestui vot îl găsim și în Vechiul Testament, în cuvintele Ecclesiastului: „Dacă ai făcut un jurământ lui Dumnezeu, nu pierde din vedere să-l împlinești, că nebunii nu au nici o trecere; tu însă împlinești ce ai făgăduit” (Ecles. 5, 3). Jurământul monahal constă în împlinirea celor trei voturi: al sărăciei, al castității și al ascultării (supunerii), adică a renunța la voia satanei, la plăcerile și faptele lui; v. **Precatio**.

VOVIDENIA sau **Ovedenia** — nume folosit în popor pentru sărbătoarea „Intrarea Maicii Domnului în biserică”; v. **Sărbătorile Maicii Domnului, Cultul marial**.

VULGATA — traducerea Bibliei în latină de către Ieronim; v. **Septuaginta, Exapla**.

VULTURUL v. **Veșminte bisericești**.

WAIDELOTTAS („veghetori“, „supraveghetori“) — se numeau preoții vechilor religii păgâne ale popoarelor baltice. Zeul lor suprem se numea Perkunas, căruia i se aducea cultul sub cerul liber, pe un loc înalt, înconjurat de arbori, unde, în cinstea lui, se întreținea un foc nestins, el fiind zeul fulgerului și al furtunii.

WAIHAL (ebr.) — denumire pentru versetele din leșire (cap. 32), care se citesc în zi de post, în religia iudaică, conținând ruga de iertare pentru păcatul de a se fi închinat „vițelului de aur“.

WALHALLA — se numea raiul în religia vechilor popoare germanice; raiul era conceput ca un loc luminos, ce se afla în cer, în împărăția lui Odin, zeul lor suprem. Acolo se duceau sufletele războinicilor și ale luptătorilor. În contrast cu Walhalla se afla Høle, împărăția morților de sub pământ.

WALI — denumire pentru cultul sfinților, în islamism; v. **Islamismul**.

WALKIRIILE — erau zeități ale soartei în credința vechilor popoare nordice (germane); walkiriile hotărau viața și moartea celor de pe câmpurile de luptă. Germanii le închipuiau ca pe niște frumoase războinice, care alergau pe cai iuți, dând ajutor eroilor împotriva dușmanilor, iar după luptă, sufletele eroilor erau duse în Walhalla, locuința zeilor, spre a se bucura acolo de toate bunătățile; v. **Wodan**.

WICLIFF JOHN (1320–1382) — inițiatorul wiclianismului, mișcare reformatoare a Bisericii engleze (cleric și profesor la Oxford), s-a

ridicat împotriva papalității și a ordinelor monahale catolice, franciscani și dominicani, care acaparaseră toate demnitățile bisericești. Wicliff pledează pentru înlăturarea autorității papale și trecerea Bisericii sub autoritatea statului, ține predici împotriva clerului romano-catolic, care trăia în lux, acumulând mari bogății, sfidând astfel învățătura evanghelică. Sprijinit de curtea regală a Angliei, Wicliff are curajul să înfieraze papalitatea, numind-o „instituția lui Antihrist“. În reforma bisericească pe care și-o propune, el contestă Sf. Tradiție, ierarhia bisericească, Sf. Taine, venerarea icoanelor, a moaștelor, a sfinților etc. Wicliff traduce Sf. Scriptură în lb. engleză și trimite predicatori în toată țara să propovăduiască libertatea și egalitatea pentru tot poporul. Două sinoade ținute de Biserica catolică la Londra, în 1382, condamnă doctrina și activitatea lui Wicliff, înlăturându-l din Universitate. El moare în același an, iar partizanii săi sunt crunt persecutați. În anul 1415, Sinodul din Constanza (Elveția), condamnă total tezele lui Wicliff, iar pe el se răzbună dezgropându-i trupul și arzându-l, împreună cu toate scrierile lui. Ideile acestuia au fost preluate de Jan Huss (în Boemia, sec. XV) sub forma husitismului, iar în sec. XVI se vor regăsi în doctrina lui Luther și Calvin. Jan Huss va fi și el condamnat de același sinod de la Constanza și ars pe rug, pentru ideile sale reformatoare. Datorită wiclianismului, Anglia va primi ușor protestantismul, întărind caracterul național al Bisericii angli-

can; v. **Anglicanismul**.

WODAN — era numele zeului suprem al popoarelor germanice (păgâne); cei din nord îl numeau Odin. Wodan a devenit zeu ceresc, stăpân al vieții spirituale și al civilizației. Fiind și zeu al morții, el aduce, cu concursul Walkiriilor, în împărăția sa, sufletele războinicilor „cei aleși“, morți în lupte. Fiind el însuși un zeu mândru și războinic, se credea că alerge călare pe calul său cu opt picioare, în fruntea sufletelor morților, care urlau înfiorător împreună cu rafalele vântului de noapte.

WODHAN, WOTAN; v. **Wodan**.

WULFILA, ULFILAS (311–384) — got de

origine, ajunge episcop al goților de la Nord de Dunăre (341). Goții păgâni, care invadează teritoriul de la nordul Dunării, persecută pe goții creștini de aici; aceștia se vor refugia împreună cu episcopul lor în sudul Dunării, în regiunea Nicopole, unde Wulfila va rămâne până la sfârșitul vieții ca episcop al comunității creștine din Balcani. Înainte de a intra în cler, Wulfila, fiind un om cult și cunoscând limbile greacă și latină, fusese lector și tălmăci al unei solii a goților la Constantinopol (335–337) și apoi, la vârsta de 30 de ani, pe când se afla într-o solie la Antiohia, a fost hirotonit episcop. El a tradus Biblia în limba gotă, traducere din care au rămas fragmente până azi (DIVR).

XENODOFION v. **Girocomiile**.

XIROFAGIE (gr. ξηροφαγία, ἡ — *xirofaghia* = hrană compusă din alimente uscate) — post aspru, fără mâncare gătită, constând numai din vegetale, pâine și apă; practicat de marii asceți, acest post a fost ținut și de Sf. Ioan Botezătorul, în pustia Iordanului

(Matei 3, 4), când se pregătea pentru activitatea de Înaintemergător al Domnului Iisus Hristos. Xirofagia a fost modul de viață al marilor pustnici și asceți creștini din epoca de strălucire a monahismului, în primele veacuri creștine; v. **Postul**, **Monahismul**.

Y

YAMA — zeul judecător al sufletelor celor morți, în religia hinduistă; v. **Hinduismul**.

YAZIDISM sau **CULTUL DIAVOLULUI** — este o religie de sine stătătoare, care-și are originea în Irak (Kurdistanul irakian) în centrele Mosul și Sinjab; azi, în afară de Irak (Kurdistan), yazidiții mai trăiesc în Turcia, nordul Siriei, Armenia, Iran, Afganistan și India (șiiții). Cărțile lor sfinte sunt: *Cartea Neagră* și *Cartea Dezvăluirilor*, cărți, se pare, scrise în limba kurdă, acum vreo 200 de ani, mai mult spre a avea și ei o „Scriptură“ și a nu mai fi disprețuiți de islamiștii care se lăudau cu Coranul. Yazidismul continuă o religie veche, Mazdeismul, la baza căruia stă dualismul Bine-Rău; în Yazidism acest dualism este înlocuit cu Binele = Dumnezeu, iar Răul = diavolul. Aceștia au fost multiplicați în ipostaze, și fiecărei ipostaze îi este asimilată o divinitate luată din diverse religii: asiro-babiloniană, creștină (din creștinism au luat diferiți sfinți), iudaică și islamică (din care au luat șeici). În dualismul yazidit, Dumnezeu este identificat cu zeul Ormuzd (Binele), iar diavolul e asimilat cu Ahriman (zeul răului) așa cum erau ei venerați în mazdeism. Yazidiții îl văd pe diavol ca un înger căzut care a fost repus în drepturi; ca izvor al răului, el este cauza tuturor nenorocirilor. De aceea se evită rostirea numelui său, pentru a nu-i atrage furia. Slujirea diavolului este deosebită de cea a lui Dumnezeu, căci se face cu teamă, implorare, umilintă, pe când slujirea lui Dumnezeu e făcută cu recunoștință și

mulțumire. Teamă de diavol a devenit însă atât de puternică, încât yazidiții au ajuns să i se închine numai lui, abandonându-l pe Dumnezeu (pe motivul că Dumnezeu e bun și nu le poate face vreun rău, pe când diavolul, pus numai să facă rău, trebuie slujit, pentru a-i implora mila și iertarea, astfel ca răul pe care-l poate face el să se îndepărteze). Yazidiții cred în reîncarnare, țin postul la fel ca mahomedanii (nu mănâncă, nu fumează, nu se distrează), dar numai 3 zile, nu 30, ca la Ramadan. Miercuri și vineri sunt zile de post, ca și la creștini. Se roagă la răsăritul și apusul soarelui, dar numai individual, ei nepracticând rugăciunea în comun. Rugăciunea se face în trei limbi: kurdă, arabă și persană. Pentru ocazii (nunți, înmormântări, nou-născuți) au rugăciuni speciale. Au o rugăciune de implorare care cuprinde un final de blestem: „O! Saraf Ad-Din, cel cu pletele tăiate, adu-ne bunăvestirea ta în Kurdistan, răspândește credința, ca să te urmeze întregul Kurdistan, și îndreaptă ghiulele tunurilor către Turkestan (zone locuite de turci, turkmeni) să se înalțe Tronul în Kurdistan și să cadă năpasta peste Arabistan (țările arabe)“. Yazidiții au multe obiceiuri legate de diferite ceremonii. De Anul Nou, vopsesc și încondeiază ouă și își împodobesc casele cu coroane de flori sau spice de grâu. Căsătoriile nu se fac decât între tinerii de aceeași condiție socială și sunt interzise în luna aprilie (fiind luna florilor și fiindcă în această lună s-au căsătorit profeții); condiția femeii este foarte umilitoare: soțul

poate s-o piardă la jocul de cărți, și astfel trecând la alt bărbat, ea poate fi vândută pentru o anume sumă altuia care se va căsători cu ea, sau poate rămâne slugă sau soție în casa celui care a câștigat-o la jocul de cărți. Când cineva se află pe patul de moarte este chemat Șeicul; acesta pune pe limba muribundului câteva fire de țărână de la mormântul sfânt al Șeicului Uday și câteva picături de apă de la izvorul Zenisem (din Kurdistan). Aceasta e un fel de împărtășanie. Trupul mortului se stropește de asemenea cu această apă (după ce a fost spălat). După împlinirea unui întreg ritual funebru, mortul este îngropat, în timp ce i se cântă din fluier, iar din când în când, se bate și din toabă. Din punct de vedere culinar, yazidiții nu mănâncă anumite alimente, ca peștele (din respect pentru profetul Iona, cel înghițit de chit), carnea de porc, de cocoș, lăptucă, varza, conopida, dar din nici o casă nu trebuie să lipsească brânza și ceapa, făina de orz și curmalele. *Comunitatea Yazidită* este condusă de un *emir*, atât pe plan religios, cât și social; mai presus de emir se află *Tata Șeicul* (care pe plan religios este echivalent în rang cu un patriarh creștin sau cu un muftiu musulman). Emirul și Tata Șeicul își au rezidența la Mosul. În subordinea lor se află *șeicii* (șefi religioși din fiecare sat și oraș), care sunt ajutați și ei de *șeici drumeți* (care strâng dările și împart ajutoarele) și de *cântăreți*, care, la diverse ocazii (nunți, înmormântări), cântă, acompaniază din fluier, recită, practică dansuri rituale, asemenea dervișilor, pentru a cădea în transă și a lua legătura cu sufletele morților. Acest lucru îl fac și *hogii* (un fel de călugări yazidiți), care trăiesc în preajma mormântului

șeicului Uday și-l îngrijesc; aceștia execută și cântecele funerare și ritualurile de înmormântare. Altă categorie de slujitori yazidiți sunt așa-numiții *sărmani*, niște călugări sihaștri care trăiesc din mila publică și al căror rol este de a purifica, prin asceză, zona locuită de comunitate. Yazidiții trăiesc în general izolați, în zone greu accesibile și, datorită faptului că au fost oprimați mereu de-a lungul istoriei, sunt luptători neînfricați, dârji și puțin iubitori față de cei ce nu aparțin comunității lor. De asemenea, religia le interzice să practice comerțul sau vreun meșteșug, deoarece aceste lucruri duc la înșelătorie și minciună și de aici la ceartă, la înjurături, în care numele diavolului este imposibil să nu fie prezent, iar pentru un yazidit nu există păcat mai mare decât să audă numele diavolului. Cel ce îl rostește în fața sa trebuie omorât, după cum arată religia lor. De aceea, yazidiții se ocupă în exclusivitate cu păstoritul: creșterea oilor, caprelor și măgarilor și cu cultivarea unor plante cum ar fi: linte, năutul, grâul, porumbul etc. Prin întreg modul lor de viață, yazidiții vor să rămână departe de lume, în legea lor. De asemenea, le este interzis să vorbească străinilor despre credința lor, după cum le este interzis să-i asculte pe străini vorbind despre credințele lor.

Y.M.C.A (*Young Men's Christian Association* = Asociația tinerilor creștini) — întemeiată în Anglia, în 1844, de Sir George Williams, la început pentru tinerii băieți, iar din 1857 și pentru tinerele fete, în scopul educării lor religios-morale, dar având și cămine pentru ocrotirea celor aflați în afara familiei. Y.M.C.A ia ființă și în țara noastră în 1919, din inițiativa Reginei Maria. Asociația își are sediile mai ales

în marile orașe și marile porturi ale lumii. La noi se aflau, între cele două războaie mondiale, asemenea sedii la București și Constanța. După Revoluția din 1989, în România, Y.M.C.A. și-a reluat activitatea, cu caracterul ei creștin, având ca președinte pe dl. Aurel Savin. Sediul Y.M.C.A. se află la Geneva, la Consiliul Mondial, iar la București în str. Silvestru 33, sub denumirea „Asociația creștină a tinerilor”.

YOGA — metodă de meditație în Brahmanism prin care, printr-un ansamblu de practici, se crede că se poate ajunge la cunoașterea lui

Atman, marele Adevăr, esență ultimă a întregii existențe. Aceasta înseamnă suprema fericire, dincolo de care totul în lume este aparență înșelătoare; mântuirea, în brahmanism, nu se realizează nici prin împlinirea faptelor legii, nici a sacrificiilor, ci numai prin această cunoaștere, prin această odihnă în Atma-Brahma, care este suprema fericire; v. **Brahmanismul**, **Vedanta**.

YOGHIN — adept al sistemului yoga.

YOGINI — se numește, în mitologia vedică, zeița-vrăjitoare, patroană a magiei.

YOM-KIPUR v. **Iom-Kipur**.

ZAHARIA — preot la templul din Ierusalim, profet pe care Biserica Ortodoxă îl sărbătorește ca sfânt la 5 septembrie, el fiind tatăl Sf. Ioan Botezătorul (Luca, cap. 1). *Zaharia* este și numele uneia dintre cărțile Vechiului Testament, scrisă de unul dintre cei 12 profeți mici, pe timpul lui Darius, împăratul persilor (522–486 î.Hr.). Profetul Zaharia a stimulat poporul iudeu pentru rezidirea templului din Ierusalim, după întoarcerea din robia babiloniană, a profetizat despre venirea lui Mesia. În calendarul ortodox, pomenirea lui se face la 8 februarie.

ZAMCA — vestită mănăstire armeană lângă Suceava, al cărei hram adună în fiecare toamnă, pe toți armenii din România și chiar de peste hotare.

ZAMFIRA — mănăstire de maici, în jud. Prahova, zidită în 1855 de mitropolitul Nifon, și pictată de Nicolae Grigorescu.

ZAMOLXIS — zeul suprem în religia geto-dacilor. Aceștia îi sacrificau din cinci în cinci ani un om, pe care îl socoteau un sol trimis zeului din partea lor.

ZARATHUSTRA sau ZOROASTRU („cel cu cămile bătrâne”, în limba iraniană) — este reformatorul vechii religii iraniene, „mazdeismul” (sec. VI î. Hr.). El a căutat să spiritualizeze această religie tradițională (cunoscută din sec. VIII î. Hr.) și s-o umanizeze din punct de vedere social. De aceea, ridicându-se împotriva jertfelor religioase și luând apărarea săracilor, el intră

în conflict cu preoții vechii religii. Doctrina zoroastristă se află în cartea sfântă Avesta; se bazează pe *dualism* — lupta dintre bine și rău —, binele numit *Ormuzd* (Ahura-Mazdah) și răul numit *Ahriman* (Angro-Maimu). *Ahura-Mazdah*, care reprezintă împărăția binelui, este conceput monoteist, considerat creatorul cerului și pământului și autorul ordinii în lume. El se află în cer, „împărăția cântecelor”. În cer primește sufletele dreptilor și le răsplătește cu nemurirea. Vechii zei din mazdeism nu mai sunt concepuți tradițional, ci vor deveni, în concepția lui Zoroastru, numai niște idei sau atribute ale divinității, numite *Ameshaspentas* („spirite ale sfințeniei și nemuririi”), care luptă împotriva demonilor, rânduiesc sacrificiile și asistă la judecarea morților, al căror judecător este *Mithra*, o altă idee personificată, dar subordonată ideilor „Amesha-Spentas”. În împărăția binelui trăiesc și „*fravashis*”, ființe superioare, create în afara lumii și înaintea ei, fiind nemuritoare. Aceștia sunt un fel de îngeri păzitori ai oamenilor. Fiecare om are un asemenea înger, care-l apără de demoni. Împărăția răului este *Ahriman* (Angro-Maynyu), „spiritul rău”, care locuiește în întunericul prăpastiei, îndemnându-i pe oameni la fapte rele spre a-i câștiga. El este ajutat de „*daevas*” (demonii), care adună pe păcătoși, printre care sunt socotite și popoarele ce nu aderă la zoroastrism (greci, romani, turci, arabi, turanieni). Purificările, sacrificiile, principiile morale în zoroastrism, au rolul de a domina forța

răului; la aceasta contribuie și voința omului. În aprecierea faptelor morale, rolul principal îl are rațiunea, nu iubirea. Legea dreaptă este intransigentă: „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”. Unele concepții se aseamănă cu cele ale religiei iudaice și creștine. Predică războiul sfânt. Întrețin în templele de rugăciune focul sacru; preoții lor se numesc „magi” și „mobu”. Cultul constă în citiri din Avesta și din diferite rugăciuni. Cred în viața viitoare; după moarte, sufletul rămâne trei zile lângă trup, apoi pleacă să treacă peste podul care-l va duce în lumea de dincolo. Acest pod se lărgeste pentru cei buni și se îngustează pentru cei răi, până ajunge ca lama unui brici. Înainte de a porni pe pod, sufletul este judecat și cântărit pe o balanță: la greutate contează faptele bune, care vor duce sufletul în „împărăția cântecelor”, iar cei răi se prăbușesc în prăpastia demonilor, unde vor rămâne 9000 de ani, după care vor fi purificați prin foc și vor intra și ei într-o altă viață de fericire veșnică, căci iadul nu va mai exista, fiind și el distrus de focul purificator. Resturi din vechii zoroastrienii mai trăiesc astăzi în India și Pakistan, Iranul fiind complet islamizat; puținii zoroastrienii rămași nu fac prozelitism.

ZEITĂȚI URANIENE — zei ai cerului, în religia Greciei antice.

ZEL — devotament, puterea de dăruire totală a ființei noastre în împlinirea unui țel. În creștinism, zelul pentru credința în Hristos a dat martirii. Slujitorii Bisericii lui Hristos, preoții nu reușesc în misiunea lor fără devotamentul numit *zel pastoral*.

ZELOȚI — adepți ai unui curent în sânul iudaismului antic. Proveniți dintre farisei, zeloții erau apărătorii „zeloși” ai teocrației; pe plan politic au fost principalii animatori ai răscoalei din 66

împotriva stăpânirii romane, declanșând războiul iudaic, soldat cu biruința romanilor și dărâmarea templului din Ierusalim, din anul 70. **ZEND-AVESTA**; v. **Avesta**, **Zarathustra**.

ZEUS — zeul suprem, în religia Greciei antice; părintele zeilor și al oamenilor, zeu al cerului, își avea locuința pe vârful muntelui Olimp, cel mai înalt munte din Grecia. Era înfățișat cu un fulger în mână, stăpânind ploaia, zăpada, tunetul, lumina. *Zeus* protejează și apără dreptatea, familia, cetatea. Sculptorul grec Fidias l-a reprezentat statuar, majestuos, ca simbolul perfecțiunii grecești. În legendele mitologice, el apare însă diminuat de slăbiciuni omenești. În mitologia romană este identificat cu *Jupiter*.

ZEVEDEI — tatăl fraților Iacov și Ioan („fiii lui Zevedei”, cum îi numește Evanghelia), apostoli ai Mântuitorului, chemați la apostolat la marea Tiberiadei, unde erau pescari, ca și tatăl lor.

ZI, ZIUA DOMNULUI (*dies dominica*) — duminica, ziua Învierii Domnului Hristos; în amintirea Învierii Biserica a serbat-o ca *zi liturgică*, zi în care se săvârșește Sf. Liturghie sau cultul euharistic; este ziua Pogorării Sf. Duh, ziua întemeierii Bisericii creștine. În afară de înțelesul pascal, ea are și un sens eshatologic, anticipând împărăția lui Dumnezeu, în care credem și care va veni, pentru care ne rugăm: „Tatăl nostru... vie împărăția Ta!”. Acolo este Hristos, „Care șade de-a dreapta Tatălui și iarăși va să vină, să judece viii și morții”, cum ne învață „Simbolul credinței” (Crezul), când — spune Sf. Evanghelie — toți „vor da socoteală în ziua judecății” (Matei 12, 36) și spre care ne îndeamnă Sf. Apostol Pavel. Trebuie să ne pregătim: „Așadar, dacă ați înviat

împreună cu Hristos, căutați cele de sus, unde Se află Hristos, șezând de-a dreapta lui Dumnezeu" (Coloseni 3, 1). Ziua Domnului este și „ziua judecății din urmă”, când fiecare va da socoteală de faptele sale, este ziua Învierii Domnului, zi de bucurie, și ziua liturgică a comemorării jertfei Sale, pentru mântuirea neamului omenesc. Ea a înlocuit sabbatul evreu și este decretată zi de repaos pentru creștini, în mod oficial, prin Edictul de la Milan, din anul 313, dat de împăratul Constantin cel Mare.

ZI LITURGICĂ — se numește, în cultul creștin, intervalul de timp dintre două seri consecutive, căci sărbătorirea și slujba oricărei zile liturgice începe cu Vecernia (slujba de seară) din ajunul zilei respective când se săvârșește Sf. Liturghie. Ziua liturgică este o moștenire din tradiția iudaică de socotire a timpului, conform textului biblic, unde zilele creației sunt numărate, începând cu seara și continuând cu dimineața — „Și a fost seară și a fost dimineață: ziua întâi.” „Și a fost seară și a fost dimineață: ziua a doua” ș.a.m.d. (Facerea 1, 5 și 8). După importanța lor, zilele liturgice se împart în zile de rând (lucrătoare), cele mai numeroase, și zile de sărbătoare, mai puține, dar mai importante d.p.d.v. religios. Cele mai importante zile din cursul anului bisericesc sunt: Vinerea Patimilor, Duminică Sf. Paști și Duminică Rusaliiilor (Duminică Mare), ele fiind legate de moartea Domnului și de alte evenimente de căpetenie din istoria sfântă a mântuirii — Patimile, Învierea Domnului și Pogorârea Duhului Sfânt. După acestea vin, ca importanță, celelalte sărbători ale Mântuitorului, ale Sfintei Fecioare și ale diferiților sfinți.

ZIDITORUL — nume dat lui Dumnezeu-Tatăl,

Ziditorul (Creatorul) cerului și al pământului.

ZIGURAT sau **ZIKKURAT** — turnuri foarte înalte, construite în trepte, și alăturate templelor păgâne asiro-babiloniene. Uneori un turn servea mai multor temple. Se crede că rostul lor era de observatoare astronomice; v. **Baru**. **ZIHRONO-LIVRAHA** (ebr.) — formulă rostită la iudei despre un decedat, însemnând „Fie-i amintirea binecuvântată” sau, cum zice poporul, „Fie-i țărâna ușoară”.

ZISUDRA — numele supraviețuitorului potopului, în versiunea sumeriană. Zisudra, rege în Sumer, protejat de zeul solar Utus, primește indicații de construire a unei arce, cu care va rătăci pe ape 7 zile și 7 nopți, când va începe potopul și se va arăta din nou soarele. Textele sumeriene arată că Zisudra nu s-a mai întors pe pământ, ci a fost dus în țara fabuloasă Dilmun, unde va trăi etern, ca zeu. Tema potopului apare și în epopeea lui Ghilgameș, având mare analogie cu versiunea biblică; în epopee, supraviețuitorul potopului se numește *Utnapiștim*, iar în Biblie, *Noe*. Mitul potopului este universal răspândit, fiind atestat în toate continentele. Inițial, variantele despre potop par a fi pornit din Mesopotamia și India (M. E. ICR, p. 65).

ZIUA CRUCII v. **Crucea**.

ZIUA SOLARĂ v. **Calendar**.

ZLĂTARI — țigani prelucrători de aur; veniți în țară ca robi pe moșiile boierești; Biserica Zlătari din București (Calea Victoriei), veche din sec. al XVI-lea, era socotită ca aparținând zlătarilor. A fost refăcută, rezidită, în sec. XVII, de Stolnicul Șerban Cantacuzino. Inițial a fost mănăstire închinată Patriarhiei din Alexandria. După secularizare, în sec. XIX, devine biserică

de mir, așa cum este și astăzi.

ZMEU — simbol al răului, în folclorul românesc; închipuit ca un balaur sau ca un uriaș cu puteri neobișnuite, personaj de basm, el stă totdeauna înfrânt în lupta cu binele (întruchipat prin Făt-Frumos sau un voinic viteaz și curajos).

ZOGRAFU — mănăstire în muntele Athos, refăcută și înzestrată cu moșii și bani de Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei (sec. XV). După el, mănăstirea a continuat să fie ajutată și sprijinită de mulți români.

ZOHAR v. **Kabbala, Kabbalah** (tradiții).

ZOROASTRU v. **Zarathustra**.

ZOOLATRIE — religie primitivă, caracterizată prin divinizarea animalelor și transformarea lor în zeități. E foarte răspândită în Egiptul antic, unde cel mai cunoscut animal adorat de egipteni era *boul Apis*, socotit ca zeu al fecundității.

ZOOMORFISM — credință religioasă după care sufletele celor morți se reîncarnează într-un animal.

ZOTIKOS v. **Philippos**.

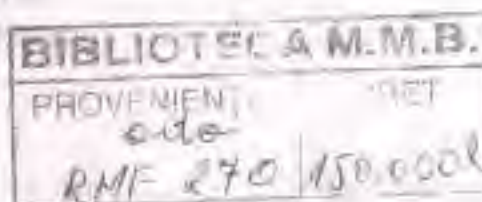
ZUGRAVI DE BISERICI — pentru sec. XVI, cel mai de seamă este *Dobromir Zugravul*, cel care a pictat ansamblul original din biserica lui Neagoe, de la Argeș, și pe cel de la Tismana. În sec. XVII, *Mihail Monahul*, *Ianachi Zugravul* ilustrează noile tendințe în pictură, pe care le va accentua Pârvu Mutu, cel mai vestit în epocă (sec. XVII-XVIII). *Pârvu Mutu*, format la școala de pictură de la Mănăstirea Negru-Vodă, din Câmpulung-Argeș, își face ucenicia pe lângă pictori din Bucovina, apoi revine în Țara Românească; angajat de Stolnicul Mihai Cantacuzino, el pictează biserica Colțea, după care au urmat

altele, pictate cu ucenicii săi, și la care se mai văd și azi medalioane cu sfinți datând din secolul XVIII: Biserica numită „Cu Sfinți”, sau „a Silfidelor”, Stavropoleos, Bătiștei, Sf. Ștefan, Mântuleasa, unde se mai păstrează pictura fațadei principale. Pârvu Mutu este cel care a adus în Muntenia „moda” picturii exterioare a bisericilor; tot el va accentua în pictură curentul nou cu trăsături naționale (elemente locale, lăutari, hore) și va lăsa să pătrundă în pictură influențe din texte apocrife, hagiografice și folclor. Pârvu Mutu pictează mari ansamble ca cele de la Mărgineni, Filipeștii de Pădure, Posada, Călinești, Sf. Gheorghe Nou din București, Fundeni, Doamnei. În Ardeal, pictura exterioară a bisericilor a fost adusă de pictorii lui Brâncoveanu, care au lucrat la ctitoriile sale de la Sâmbăta și Făgăraș. Tot în sec. XVII, un pictor bisericesc cu faimă este *Constantin Zugravu*, care se remarcă prin armonia culorilor, a mișcării, expresivității figurilor (ca de ex. scena Bunei Vestiri de la Biserica Doamnei din București). În sec. XVIII, zugravii *Preda* și *Marin* pictează la Horez, repictează la Cozia, Polovragi ș.a. În sec. XIX, avem pictori formați la școlile Apusului, ca: *Tătărâșcu*, *N. Stoenescu*, *Lecca*, *M. Popp*, *Epaminonda Bucevski*, pictori de șevalet care repictează bisericile Antim, Sf. Spiridon Nou, Negustori, Sf. Ecaterina din București. În același gen pictează *N. Grigorescu* la Agapia și Zamfira (Prahova) — picturi apropiate ca stil mai mult de al marilor maeștri ai Renașterii apusene decât de stilul bizantin, ceea ce este păgubitor pentru tezaurul artistic al vechii noastre picturi. La sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, se formează un curent

nou de revenire la fâgașul tradițional al picturii noastre bisericești de stil bizantin românesc, care va fi reprezentat de pictorii: *Belizarie, I. Mihail, Costin Petrescu, V. Damian* ș.a. În acest spirit s-a format Școala Superioară de Artă Bisericească de pe lângă Arhiepiscopia Bucureștiului, în 1940, sub patriarhul Nicodim, unde s-au format mari pictori ca: *Gh. Popescu, Olga Greceanu, Iosif Kehber, Vasu, I. Stoica* ș.a., care au realizat ansambluri picturale în stil neobizantin, la biserici construite ori repictate în epoca noastră, ca: marea catedrală a Episcopiei din Constanța, Arad, Biserica Sfinții Împărați din Ploiești, Catedrala din Tg. Mureș etc.

ZWINGLI, ULRICH (sec. XV–XVI) — reformator religios, se ridică împotriva catolicismului, pe care-l acuză de practica indul-

gențelor și de numeroase abuzuri; reneagă ierarhia bisericească, celibatul preoților, monahismul, missa (rânduiala slujbei catolice) și tot ce nu se putea demonstra prin Sfânta Scriptură, pe care o consideră singurul izvor al religiei creștine. Ca urmare, părăsește preoția din Biserica Romano-Catolică, înființându-și propriul său ordin religios, care se va numi *Zwinglianism*; se căsătorește și, ca preot reformat, nu mai recunoaște altă autoritate religioasă decât cea întemeiată de el pe baza Evangheliei. Biserica evanghelică condusă de el înlătură din locașul de cult altarele, icoanele, crucile, lumânările. După moartea sa, zwinglianiștii se vor integra în confesiunea protestantă întemeiată de Luther și Calvin; v. **Protestantismul**.

Tiparul executat sub cda nr. 101/2001,
la Imprimeria de Vest, Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.
România.

BRANIȘTE ENE, profesor de teologie. N. 12 oct. 1913, în Suseni, jud. Argeș, †18 mart. 1984, în București. **Studii** la Seminarul teologic din Curtea de Argeș (1925–1933), Facultatea de Teologie din București (1933–1937), cu **licență** în 1938 și **doctorat** în 1943, la Facultatea de Litere (secția *Limba română*, 1945–1947); a urmat și **cursurile Seminarului pedagogic „Titu Maiorescu”** din București (1937–1938). **Asistent** la *catedra de Teologie practică* de la Facultatea de Teologie, pentru *Liturgică și Pastorală* (1938–1950), apoi **conferențiar** (1950) și **profesor titular** (1950–1982), **prorector** (1970–1971), și **rector** al Institutului (1980–1982). **Conferințe** în Austria, Franța, Germania, Anglia. **Diacon** (1940), **preot** (1950), **iconom stavrofor** (1952).

LUCRĂRI: *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila* (teză de doctorat), București, 1943, XVI + 238 p.; *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii de Nicolae Cabasila*. Traducere din grecește și studiu introductiv, București, 1946, VIII + 133 p. (1989); *Tipic bisericesc*, București, 1976, 302 p.; *Liturgică teoretică. Manual pentru Seminariile teologice*, București, 1978, 280 p. (în colaborare); *Liturgica specială*, pentru Institutele teologice, București, 1980, 510 p.; *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, București, 1985, 548 p. (ed. a II-a, București, 1993, 783 p.); *Anastasimatarul uniformizat II. Utrenierul sau Cântările Utreniei de Duminică dimineata ale celor opt glasuri bisericești*, București, 1954; *Cântările Sfintei Liturghii și podobiile celor opt glasuri*, București, 1960; *Carte de cântări bisericești pentru credincioșii creștini ortodocși*, București, 1975; *Cântările Penticostarului*, București, 1980.

A diortosit: *Catavasierul* (1959), *Penticostarul* (1973), *Octoihul Mare* (1975) și a revizuit ediția *Liturghierului* din 1980.

A publicat **studii, recenzii, predici, dări de seamă** în presa bisericească.

(După DICȚIONARUL TEOLOGILOR ROMÂNI
de preot prof. univ. dr. MIRCEA PĂCURARIU)

BRANIȘTE ECATERINA, profesoară de religie. N. 24 oct. 1914, în Bazarcic (Bulgaria de azi), din părinți creștini-ortodocși, † 2 febr. 2000.

Studii: *școala primară* și *Liceul de fete* în orașul Bazarcic. (1921-1933), *Facultatea de Teologie din București* (1933-1938), cu licența *Psihologia religioasă a adolescentului*. Urmează în paralel, cursurile *Seminarului Pedagogic Universitar din București* și între anii 1952-1956, *Facultatea de Filologie - Universitatea București*. **Profesoară de religie** la Școalele și Liceele de Fete din Ploiești și București („Doamna Stanca”, „Iulia Hașdeu”). Între 1948-1972 predă **Limba și Literatura română** la diferite licee din București („Mihai Viteazul”, Liceul cu predare în lb. maghiară.)

LUCRĂRI: **redactează** *Manualele de Religie pentru clasele elementare*; **editează:** Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica Specială*, București, 1992; Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, București, 1993, Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Participarea la Liturghie*, București, 1999. **Coautoare** (până în clipa morții) la prezentul *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*.

